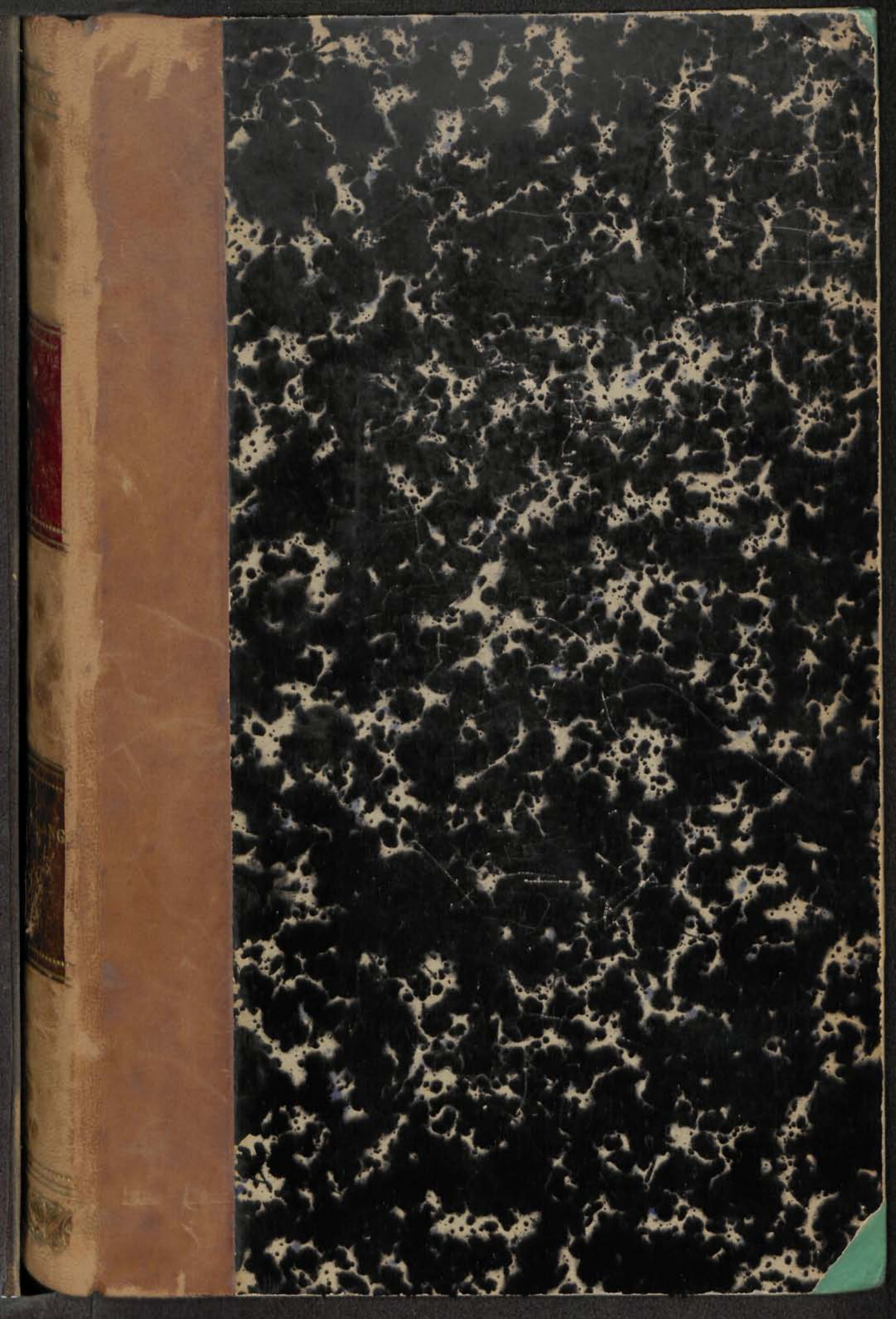

DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

NEGENTIENDE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY. — 1897.

INHOUD VAN DEN NEGENTIENDEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

Pag.

De jongste gebeurtenissen in Atjeh ; door J. P. Th. van Nunen . . . 1

Aanteekeningen betreffende het Koloniaal Verslag ; door Z., II . . . 21

Varia 40

De burgerlijke openbare werken op de Buitenbezittingen. — Verdere resultaten van de opiumregie. — Onaangezuiverde vorderingen der Indische schatkist. — Een redevoering van Dr. Kuyper over de Atjeh-zaak. — Een Kamerdebat over het bijslagstelsel. — Laat de economische toestand der inlanders verhooging van hoofdgeld tot afschaffing van heerendiensten toe? — De Minister van Marine over de samenstelling der zeemacht in Oost-Indië. — Een stukje koloniale politiek van den heer Rutgers. — Een slagboom van eikenhout tusschen Indië en Nederland.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 81

De zending in Indië besproken in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en in de *Standaard*. — Katholieke contra Protestantsche zending in : de *Stemmen voor Waarheid en Vrede ;* het *Orgaan der Nederlandsche Zendingsvereeniging ;* het *Handelsblad*. Opmerking van den heer S. Coolsma in het *Handelsblad*. Wat de *Maasbode* zegt. Prof. C. Poensen in het *Handelsblad*. — De rechtspraak voor den inlander, besproken in het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over den toestand op de Sangi- en Talaut-eilanden. — „De deur open", hoofdartikel in het *Handelsblad*. — De heer H. E. Steinmetz over alang-alang contra koffie en omgekeerd, in *Insulinde*. — Het *Nieuws van den Dag* over de opleiding van mijningenieurs in Nederland. — Bedenkingen hierop van den heer v(an) S(andik) in *Insulinde*. — Nieuwe discussie over de samenstelling der officierskaders.

Koloniale Literatuur 96

Mayers blik in het Javaansche volksleven; door F. S. A. de Clercq. — Een Maleisch gedicht „in Memoriam". — Een levensbeschrijving van Generaal Van der Heyden. — Pleytes kaart van Sumatra, enz.

Nog al een beoordeeling van Dr. Tendeloo's proefschrift; door Dr. A. A. Fokker. 104

Wetenschap en Industrie. . . . . .

Thee- en koffiehandel van Perzië. — Petroleum en hout uit Nederlandsch-Indië in China. — Emigratie uit Hongkong. — Wijnproductie van Tunis. — Katoen in Noord-Borneo. — Botervervalsching in Indië. — De opbrengst van het Ombiliënkolenveld. — De werking der nieuwe verlofsregelingen. — Stokken met inkervingen voor mededeelingen en opdrachten. — De tochten over Celebes der heeren Sarasin uit Bazel. — Een stoomvaartlijn van Bombay naar Java. — Een prijsvraag over een koloniaal onderwerp. — De typhons in het Oosten.

De Maledieven. 123

Huwelijksgebruiken op het Maleische schiereiland 127

De ouderdom van het rooken van tabak 135

De opkomst van Japan 136

Pag.

Soesoehoenan Pakoe Boewana; door A. W. Stellwagen, I en II. . . 140

Het huwelijk van den Vorst der Koerowo's. (Uit het Javaansche tooneel) door H. Th. Kal, I 155

Financieel Overzicht 166

Den Lezer Heil! door C. E. van Kesteren. 179

Nabetrachting op het artikel „De Expeditie te Samalangan in 1877" van den gep. majoor L. F. A. Winckel, voorkomende in de Ind. Gids van Juni en Augustus 1896; door Kellermann; (*met een kaart*). 180

Over Britsch-Indische hongersnooden, door R. A. van Sandick; I Tot 1878 207

Aanteekeningen betreffende het Koloniaal Verslag; door Z., III. . . 222

Varia 234

Transvaal vergeleken met het toekomstige Celebes. — Een officiëele Advertentie. — Twee vragen aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën. over de pest.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen . . . . . .

„Zwaarden eischen klingen maar ook gevesten", brochure van Mr. M. C. Piepers. — De heer A. G. C. van Duyl in de *Imperial and Asiatic Quarterley Review* over „The Dutch in Atjeh". — H. in het *Vaderland* over „Atjeh bij de behandeling van de Indische begrooting". — De *Arnhemsche Courant* over „De verdediging van Oost-Indië".

De verinlandsching onzer ambtenaren: „Europeesche beschaving in Indië" in het *Handelsblad*, „Uit twee Indische brieven" in *Insulinde*. — De voortzetting van den zendingsstrijd: „Van Dag tot Dag's in het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over „Gorontalo". — *Insulinde* over „Het vervaardigen van Europeanen in Indië. Een „Van Dag tot Dag" hierover in het *Handelsblad*.

Koloniale Literatuur. 252

Het eerste verzamelwerk over Nederlandsch-Indië.

Een laatste woord van den heer Potter 255

De ouderdom van het rooken van tabak, door Prof. Dr. G. Schlegel. 259

De Hoogleeraar Dr. A. Wichmann en de meren van Noord- en Centraal-Selebes door Dr. J. G. F. Riedel. 260

Wetenschap en Industrie 266

Juridische termen in inlandsche talen. — De voornaamste uitvoerartikelen van Cochinchina en Kembodja.

Soesoehoenan Pakoe Boewana; door A. W. Stellwagen, III, IV en V. 270

Het huwelijk van den Vorst der Koerowo's. (Uit het Javaansche tooneel) door H. Th. Kal, II 289

Financieel Overzicht 301

De verbetering van het Irrigatiewezen op Java: door F. A. Liefrinck; II: de Kening-werken in Rembang. 311

Iets over den toestand der Indische financiën door J. P. Th. v. Nunen . 337

Varia 351

Het tractaat van handel en scheepvaart tusschen Nederland en Japan. — De bedevaart naar Mekka.

Pag.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 396

Uit de brochure van Veritas: „Een Waarschuwing". — De heer F. Corsten in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over „de toekomst van onzen handel met China". — Sie Pandjang in het *Nieuws van den Dag* over „Het Middelbaar Onderwijs". — Het *Handelsblad* over „De afschaffing der heerendiensten in de Lampongs". Antwoord van den heer Doeff, Repliek van het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over „Landbouwcrediet op Java" en over „De Economische zelfstandigheid van den inlander". — De heer Boissevain in *Insulinde* over „Indische ambtenaren ter beschikking".
„Het Indische leger onder den Minister van Oorlog" in het *Indisch Militair Tijdschrift*. — Bedenkingen op die leus in het *Handelsblad*. — „Periculum in mora" door D. in het *Handelsblad*. — „Een legende" in het *Handelsblad*.

Koloniale Literatuur 409

Een herboren tijdschrift door F. S. A. de Clercq.

Een Amerikaan over den plantentuin te Buitenzorg 411

De Duitsche expeditie naar Nieuw Guinea 412

Wetenschap en Industrie 414

Maleische woorden in het Engelsch.

Belasting op het vervoer van djatihout door W. H. van der Haas. . 416

Soesoehoenan Pakoe Boewana (1703—1719) door A. W. Stellwagen, VI tot XI, (*slot*) 419

Financieel Overzicht 448

Een departement voor de Buitenbezittingen, door de Munninck . . . 459

De verbetering van het Irrigatiewezen op Java; door F. A. Liefrinck: III; De irrigatiebelangen der afdeeling Grobogen 473

Hongersnooden in Britsch-Indië, door R. A. van Sandick, II; Financieele bestuursbeloften en bestuursdaden van 1878—1896 499

Varia 515

De arbitrale uitspraak in zake de „Costa Rica Packet". — Officieele uitwerking van het verslag over de bedevaart naar Mekka. — Regeling van de jaarlijksche uitkeering uit de opbrengst der Nederlandsche bedrijfsbelasting aan de Nederlandsch-Indische geldmiddelen.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 521

De heer W. P. Groeneveldt in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over „de Chineezenquaestie in Ned.-Indië". — De arbitrale uitspraak in zake de „Costa Rica Packet" besproken in de *Daily News*; in de *Daily Cronicle*; in het *Vaderland*; in het *Handelsblad*; in *Insulinde*. — Kritische beschouwing van het vonnis in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Het *Vaderland* over „Nederland". — Messina. — Oost-Indië. — „Plaatsen voor Oost-Indisch ambtenaar", besproken in *Insulinde*. Opmerkingen daarover in het *Handelsblad*.

Koloniale Literatuur 532

Een mislukte proeve van spelling van aardrijkskundige namen, door F. S. A. de Clercq.

Gemoedsaandoeningen bij de wilde volken van het Maleische schiereiland 537

Wetenschap en Industrie 541

De zoogdieren in den Indischen Archipel.

Een protest tegen koloniale geweldsuitoefening 544

Pag.

Losse aanteekeningen bij Wilken's „Animisme" en opmerkingen omtrent daarin behandelde onderwerpen, door C. J. Merkens 554

Financieel Overzicht 584

Reorganisatie van het Binnenlandsch Bestuur op de Buitenbezittingen; door J. F. H. Schultz 595

Een dure vergissing en een gratis reisje; door R. A. v. S. 610

Varia 621

De spoorweg Tarik-Soerabaja. — Stoomtrambanen in Groot-Atjeh. — Een kwart ton kwijtgescholden aan den heer H. L. Ch. te Mechelen.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 656

De brochure van den heer G. A. de Lange over „de veranderde inzichten der Tweede Kamer in zake de afschaffing van den suikeraccijns." — Het *Nieuws van den Dag* over „de nieuwe suikerwet". — De grondverhuurordonnantie voor Java van 1895. Haar officieele toelichting. Bezwaren tegen haar ingebracht door Dr. Mr. H. J. E. Tendeloo en door Mr. P. H. Fromberg in het *Recht in Ned.-Indië*. Verdediging der ordonnantie tegen die bezwaren in een brochure van den heer D. F. W. van Rees. — „Dessa-politie en justitie", brochure door „Een landraad-voorzitter." — De „Koloniale kroniek" van Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford in de *Economist*.

De nadere critiek der Nederlandsche pers over het arbitrale vonnis in zake de Costa-Rica-Packet: Oordeel van: het *Weekblad van het Recht*; van Jhr. Mr. W. F. Rochussen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*; van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*; van Mr. E. Löhnis in de *Amsterdamsche Courant*; van Mr. R. Vorstman in de *Telegraaf*; van A. E. B. in het *Handelsblad*; van Mr. P. Brooshooft in de *Telegraaf*. Het oordeel van het *Vaderland* over de critiek van het vonnis. Nabetrachting van het *Weekblad van het Recht*. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over antecedenten van alléén-rechtspraak bij arbitrage. Repliek van het *Vaderland*. Beschouwing van *Insulinde*; van een Nederlandsch jurist en van Mr. M. C. Piepers in datzelfde blad. Kantteekening daarop in het *Weekblad van het Recht*. Een opmerking van *Insulinde*. Opvatting van D. in het *Handelsblad*.

„Een program van actie voor de Oost-Indische bezittingen" in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Twee opiumartikels in het *Handelsblad*. — Ares in het *Nieuws van den Dag* over de samensmelting der officiers-kaders. — Philates' bijdrage in het *Vaderland* over de waarheid over Samalangan.

Koloniale Literatuur 683

Een nieuwe bijdrage tot de Beri-beri-litteratuur. (Beri-beri een rijstvergiftiging door E. van Dieren).

Het oordeel van den heer Eastlake over Japan als modernen staat . 688

Wetenschap en Industrie 694

De gouden standaard in Japan. — Steenkolen in Britsch-Indië. — De opstand te Manilla. — Het katholicisme op de Philippijnen.

Een vluchtig bezoek aan Bangkok 699

Eene metrische vertaling van de Maleische sjair Jatim Nastapa; door C. Spat, I. 704

Financieel Overzicht. 726

Over het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera: Wenschelijkheid van de afschaffing der tegenwoordige gewestelijke en districtsbesturen 743

De Politieke programma's en de Koloniën; door J. P. Th. v. Nunen 792

Varia 804

De Lombokschatten en de Bandjirmassinsche diamant in de Eerste Kamer. — Onze uitgebreide en blijvende vestiging in de Groot-Atjeh-vallei.

Pag.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 818

„Nabetrachting in zake de Costa-Rica-Packet." brochure van Mr. M. C. Piepers. — De richting van de *Nederlander* onder een nieuwen Redacteur.

Koloniale Literatuur. 822

Controleurs op Java. (Reorganisatie van het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera; Wenschen en Wenken van een oud-controleur B. B., medegedeeld door P. I. F. van Heutsz, assistent-resident.) — Controleurs op de Buitenbezittingen. (H. Doeff; In de Grenslanden der beschaving. Ervaringen uit het Dagelijksch Leven van een Controleur van het B. B. op de Buitenbezittingen.)

Het beheer der Engelschen op Borneo 827

Wetenschap en Industrie 832

's Rijks Ethnographisch Museum, een Leidsche onderwijsverzameling? — Invoerrecht op ruwe suiker in Japan. — Caoutchouc.

Een taalstudie; door Jan ten Hove 845

Eene metrische vertaling van de Maleische sjair Jatim Nastapa; door C. Spat, II 859

Financieel Overzicht 878

De jongste gebeurtenissen in Atjeh;

DOOR

J. P. TH. VAN NUNEN.

De gebeurtenissen, welke in den loop van 1896 op Atjeh voorvielen zijn in veel opzichten zóó belangrijk, dat een nadere beschrijving daarvan, zoo objectief mogelijk gesteld, voor de lezers van *De Indische Gids* wel niet van belang ontbloot zal zijn.

Wanneer ik een poging daartoe ga doen, stel ik op den voorgrond, dat het mij niet te doen is om partij te trekken vóór of tegen den een of anderen persoon of het een of ander stelsel, maar alléén om na te gaan hoe de huidige toestand zich ontwikkeld heeft uit de jongste gebeurtenissen.

De directe oorzaak voor de krijgsverrichtingen van dit jaar is, zooals men weet, de afval van Oemar in Maart 1896.

Over de rol door dien Atjehschen partijganger in vroegere jaren gespeeld, zal ik niet uitweiden. Genoeg zij het er aan te herinneren, dat Toekoe Oemar na meerdere verraderlijke handelingen te hebben gepleegd, herhaaldelijk pogingen aanwendde om zich met het Gouvernement te verzoenen. Reeds in het Koloniaal Verslag over 1892 leest men daaromtrent: „Onder den invloed van zijne vrouw Tjoet Nja Din, een dochter van den hoeloebalang der VI Moekims, liet Toekoe Oemar niet af bij herhaling zijn onderwerping aan te bieden, maar, ofschoon deze gevaarlijke partijganger zoowel door zijne persoonlijkheid als door zijne familierelatiën grooten invloed onder het Atjehsche volk heeft, kan er, zoolang hij uit eigen beweging geen afdoende bewijzen van de oprechtheid zijner aanbiedingen van onderwerping heeft gegeven, geen sprake van zijn op zijn voorslagen in te gaan."

De onderwerping van Oemar zou derhalve slechts in overwe-

ging kunnen worden genomen, indien hij uit eigen beweging afdoende bewijzen gaf van de oprechtheid zijner aanbiedingen. In dien zin was, in Augustus 1891, door den toenmaligen Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk een instructie aan den Gouverneur van Atjeh gezonden, welke instructie vastgesteld was overeenkomstig het *eenstemmig* advies van den Raad van Nederlandsch-Indië, waarin destijds zitting had de tegenwoordige Minister van Koloniën.

Het duurde evenwel tot 19 Juli 1893 voordat er eene ontmoeting plaats had tusschen den Assistent-Resident van Groot-Atjeh en Toekoe Oemar, met het resultaat dat de Gouverneur van Atjeh daarop der Indische Regeering uitvoerig betoogde, dat Toekoe Oemar voldaan had aan de voorwaarden in Augustus 1891 gesteld, en uit eigen beweging afdoende bewijzen had gegeven van de oprechtheid zijner aanbiedingen om in onderwerping te komen.

De Raad van Nederlandsch-Indië kwam na kennisname van dit betoog tot het besluit, dat het wenschelijk was de onderwerping aan te nemen van Toekoe Oemar, waarbij zich de Gouverneur-Generaal (Pijnacker Hordijk) aansloot. Deze liet echter onder dagteekening van 5 September 1893, nog een aanschrijving afgaan, waarbij uitdrukkelijk een blijvende of langdurige uitbreiding van onze postenlinie verboden werd, en bij brief van den Gouverneur-Generaal van 23 September 1893 werden dienaangaande nog nadere instructies gegeven.

Wij allen herinneren ons hoe groot het succes was aanvankelijk door T. Oemar behaald, hoe gemakkelijk door hem tal van punten, waarvoor onze troepen meermalen het hoofd hadden gestooten, werden veroverd en bezet, en hoe de rust op Groot-Atjeh, gedurende de onderwerping van Oemar, grooter was dan vóór en nà dien tijd, in dezen zin, dat de verliezen, toen door het leger op Atjeh geleden, kleiner waren dan in eenig ander tijdperk van denzelfden duur in de Atjeh-geschiedenis.

Het is dan ook volkomen begrijpelijk, dat de Gouverneur-Generaal Van der Wijck in dezen verder ging dan zijn voorganger, en overging tot het oprichten van het hulpkorps van Toekoe Oemar niet alleen, maar ook machtiging verleende — bij besluit van Maart 1894 — om over hoogstens *f* 10 000 's maands te beschikken tot bestrijding der kosten van levensmiddelen voor dat deel der bevolking, hetwelk belast was met de bewaking van eenige in Groot-Atjeh buiten onze geconcentreerde stelling

opgerichte wachtposten, en over hoogstens *f* 8 450 per maand ten behoeve van het op 1 Januari (1894) opgerichte korps hulptroepen onder de leiding van Toekoe Djohan Pahalawan, zooals Oemar na zijn onderwerping werd genoemd. Tevens werden nog vrij groote sommen — *f* 66 300 's jaars — toegestaan, welke in hoofdzaak bestemd waren voor traktementen en toelagen van Oemar en zijn volgelingen.

Dat de Indische Regeering over Oemar tevreden bleef, blijkt hieruit, dat zij in 1894 en 1895 een fraaie woning voor hem liet bouwen nabij Pakan Badak en hem bij besluit van 19 Januari 1896 zelfs benoemde tot hoeloebalang van Lepong met behoud van den titel van panglima prang besar van het Gouvernement.

De Indische Regeering was derhalve tevreden over den gang van zaken op Atjeh en stelde blijkbaar groot vertrouwen in de handelingen van den toenmaligen Gouverneur van Atjeh generaal Deykerhoff, die den 16en April 1895 zelfs een buitengewone onderscheiding kreeg, door zijne benoeming tot ridder der Militaire Willemsorde derde klasse.

Ook het Opperbestuur toonde zich zeer ingenomen met het beleid onder generaal Deykerhoff op Atjeh gevolgd. Immers toen in het verslag der Eerste Kamer over de Indische begrooting voor 1896, gezegd werd:

„Naar de zienswijze van enkele leden was onze houding als koloniale mogendheid in Atjeh weinig geschikt om ons prestige te verhoogen en verdiende een krachtig offensief optreden de voorkeur boven het uitputtend systeem thans door het Gouvernement gevolgd. *De meerderheid daarentegen vond den toestand in Atjeh over het algemeen bevredigend.* [1]) Zij zouden het ernstig betreuren, indien het optreden van den nieuwen legercommandant en zijn bezoek aan Atjeh tot het verlaten van het sedert 1892 en 1893 gevolgde stelsel zoude leiden. Een agressieve politiek zou hoogst waarschijnlijk zeer belangrijke offers aan menschenlevens en geld vorderen en ons toch niet nader brengen tot het doel: de pacificatie van Atjeh";

antwoordde de Minister hierop:

„De meeningen omtrent den weg, die gevolgd moet worden om ons doel, de pacificatie van Atjeh, te bereiken, zijn, van het begin onzer vestiging af, zóó verdeeld geweest, dat het geen verwon-

[1]) Ik cursiveer.

dering kan wekken dat ook met betrekking tot de sedert 1893 gevolgde richting blijkt van lijnrecht tegenover elkander staande zienswijzen. De ondergeteekende eerbiedigt gaarne het gevoelen van de leden, die aan een krachtig offensief optreden de voorkeur geven boven het, ten onrechte evenwel uitputtend genoemd, systeem dat thans gevolgd wordt. Maar waar hij in dat gevoelen niet kan deelen en, bij gemis aan strategisch object, in een hernieuwde agressieve politiek slechts eene bedenkelijke schrede achterwaarts kan zien, verheugt het hem dat de meerderheid van de leden, die aan het onderzoek der begrooting deelnamen, aan zijne zijde staat."

Men ziet derhalve: zoowel de Indische Regeering als het Opperbestuur en de meerderheid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal waren, een jaar geleden, ingenomen met het politiek beleid door generaal Deykerhoff gevolgd, terwijl de Tweede Kamer, wat haar meerderheid aangaat, blijkbaar eenzelfde meening was toegedaan.

Hoe kwam hierin nu verandering?

Om dit na te gaan, moet men eenige schreden teruggaan, en wel voorloopig tot de benoeming van generaal Vetter tot legercommandant. Vóór diens vertrek als zoodanig naar Indië had hij natuurlijk meermalen met den Minister van Koloniën geaboucheerd, maar uit niets blijkt, dat daarbij sprake was van een verandering van tactiek op Atjeh. Integendeel, indien dit het geval was geweest, zou de Minister zich niet zoo pertinent hebben uitgelaten in zijn antwoord op het evenbedoeld verslag der Eerste Kamer over de Indische begrooting. En zelfs toen de Gouverneur-Generaal den Minister van Koloniën per draad verzocht om Vetter zijn reis naar Batavia over Atjeh te doen maken, ontving hij daarop een weigerend antwoord omdat de Minister van meening was, dat de nieuwe legercommandant, alvorens Atjeh te bezoeken, zich op de hoogte moest hebben gesteld, van de — uiteraard hoogst belangrijke — adviezen, welke bij het Departement van Oorlog te Batavia over Atjeh aanwezig waren, terwijl bovendien de Minister omtrent dat bezoek later nog de verklaring aflegde, dat het alleen ten doel had overeenstemming van inzichten te bevorderen betreffende de verder te volgen politieke en militaire gedragslijn, *die gericht was op de consolidatie van het sedert 1893 verkregene.*

Ook van de zijde van Toekoe Oemar zaten blijkbaar tot dien

tijd goede bedoelingen voor, zóó zelfs, dat toen tijdens de expeditie naar Lombok de Gouverneur-Generaal aan generaal Deykerhoff vroeg of men die expeditie kon beginnen en doorzetten zonder dat er inmiddels op Atjeh iets zou voorvallen, die vraag bevestigend beantwoord werd. De uitkomst leerde, dat het vertrouwen van Deykerhoff in Toekoe Oemar gegrond was, terwijl iedereen zal beseffen, dat wanneer Oemar zich onderworpen had met het doel om later verraad te plegen, hij dit nooit op een voor hem geschikter tijdstip had kunnen doen, dan toen onze troepen voor Lombok noodig waren, een omstandigheid welke hem zeker niet onbekend was, — te meer omdat alle posten, welke later ingesloten werden bij den afval van Toekoe Oemar, reeds bestonden op het oogenblik van de catastrophe op Lombok.

De van zooveel zijden — ook in de Tweede Kamer — goedgekeurde politiek werd in Maart 1896 echter plotseling afgebroken door den afval van T. Oemar. Veel is er geschreven over de redenen van dien afval. Met absolute zekerheid daaromtrent een oordeel te vellen is, natuurlijk, onmogelijk. Maar wèl kan men die redenen zóó bij benadering leeren kennen, dat er weinig ruimte overblijft voor twijfel omtrent dit punt.

Van het oogenblik af dat de onderwerping van Oemar werd aangenomen openbaarde zich daartegen een felle oppositie, vooral in de Indische pers, die vaak al wat leelijk was van Oemar vertelde, iets wat dezen zeer stellig niet verborgen bleef. Met zekere stelselmatigheid werd te werk gegaan bij het voeren dier oppositie, terwijl zij blijkbaar geleid werd door goed ingelichte personen, — die vele relaties hadden met de Nederlandsche pers, — hetgeen men o. a. heeft kunnen zien uit een brief, 13 December 1895 uit Batavia verzonden en opgenomen in het *Handelsblad* van 12 Januari 1896, waarin gezegd wordt, dat ten aanzien van Atjeh zaken gebeurden, die wellicht zeer ernstige gevolgen zouden hebben.

Terwijl derhalve zoowel de Indische Regeering als het Opperbestuur en de meerderheid der Volksvertegenwoordiging nog met volle overtuiging vasthielden aan de gedragslijn, die gericht was op de consolidatie van het sedert 1893 verkregene, was er in Indië blijkbaar een goed georganiseerde partij bezig om aan den loop der zaken in Atjeh een andere wending te geven.

Het spreekt vanzelf, dat een en ander niet kon ontsnappen aan de aandacht van T. Oemar en bij dezen, op zijn minst,

twijfel moest doen ontstaan, omtrent de vastheid onzer toenmalige politiek, te meer omdat hij wist, dat ons „fort" niet bestond in consequentie betreffende Atjeh-aangelegenheden.

Zoolang de assistent-resident Kroesen, een man buitengewoon geschikt om met inlanders om te gaan en die bovendien het volle vertrouwen had van generaal Deykerhoff, in Atjeh bleef, had Oemar steeds een steunpunt tegen onheusche of vijandige aanvallen op zijn persoon gericht van Europeesche zijde, hetzij in de pers hetzij bij andere gelegenheden.

Maar toen de heer Kroesen Atjeh verlaten had verdween van daar ook de man, die eenerzijds het volle vertrouwen van Oemar had en anderzijds ook in staat was dezen steeds te houden binnen de noodzakelijke perken, waar nog bij kwam, dat aan Toekoe Oemar uit verschillende omstandigheden wel moest blijken, dat er gevaar bestond voor het verlaten der politiek, sinds 1893 door ons gevolgd, daar de wind uit een anderen hoek begon te waaien. Dit kwam m. i. dadelijk uit bij het bezoek van generaal Vetter aan Atjeh, terwijl bij hetgeen daaromtrent officieel is medegedeeld nog gelet moet worden op de bijzondere inzichten van dien generaal, die op Lombok naam gemaakt had, na daar zijn reputatie bijna te hebben verloren.

Zooals men weet had Vetter hier aanvankelijk te veel vertrouwen gesteld in de inlanders, en had hij daarvoor op 25 en 26 Augustus 1894 zeer zwaar moeten boeten. Het is begrijpelijk, dat de gebeurtenissen dier dagen een ontzettenden indruk op Vetter hebben gemaakt, te meer omdat hem in den aanvang daarover de bitterste verwijtingen werden gedaan. Het toen uiteraard opgevat wantrouwen tegen alles wat inlander heet en tot zekere hoogte ook tegen het civiel bestuur, moest er wel toe leiden, dat Vetter de gedragslijn jegens Oemar gevolgd, niet kon goedkeuren omdat hij daarvan den een of anderen dag een catastrophe verwachtte, en hij in Atjeh mitsdien geheel wenschte te steunen op eigen kracht.

Deze zienswijze kon men al dadelijk bemerken tijdens zijn eerste bezoek op Atjeh in December 1895.

Toen hij daar kwam, inspecteerde hij alle posten en gaf daarna als zijn meening te kennen, dat, hoewel de rust binnen onze liniën weinig of niet te wenschen overliet, van de aanwezige troepenmacht niet het gebruik werd gemaakt, dat het meest in het belang moest en zou zijn van de pacificatie van Atjeh. Hij

bevond, dat in den laatsten tijd weinig gepatrouilleerd werd en gaf daarom den militairen bevelhebber in Atjeh in overweging aan het patrouilleeren wat geregelder de hand te houden en van de troepen meer gebruik te maken om de noodige kennis te verkrijgen van hetgeen in de omgeving der posten voorviel, zoodat wij niet langer op gezag zouden behoeven aan te nemen, dat er rust en veiligheid heerschte, maar dit inderdaad zouden *weten*.

Reeds hierdoor werd gebroken met het sinds 1893, ja, met het sinds 1885 gevolgde stelsel van concentratie. Immers in hoever het binnen onze liniën rustig en veilig was, wisten wij volmaakt goed. En wat het terrein buiten die liniën aangaat, daarmede behoefden, ja, mochten wij ons op grond van dat stelsel niet bemoeien zoolang tegen ons geen bepaalde en voor het behoud onzer stelling gevaarlijke vijandelijkheden werden gepleegd.

Ware generaal Vetter naar Atjeh gegaan met een minder groote reputatie — van Lombok — dan had de Gouverneur-Generaal wellicht al dadelijk meer aandacht geschonken aan het inspectierapport van den legercommandant, waaraan zijn bovenbedoelde wenken (bevelen) zijn ontleend.

Ook in zijn gedragslijn jegens de hoofden en vooral jegens Toekoe Oemar straalt Vetter's zucht door, om het Atjeh-vraagstuk onder de knie te krijgen door eigen kracht. In het „Utrechtsch Dagblad" hebben daaromtrent uitvoerige mededeelingen gestaan. waaruit ten duidelijkste zou blijken, dat generaal Vetter al het mogelijke gedaan heeft om Toekoe Oemar van ons te vervreemden, of hem in elk geval groot wantrouwen te doen opvatten omtrent de vastheid onzer te volgen politiek.

Wèl zijn die mededeelingen in het „Utrechtsch Dagblad" niet officieel bevestigd — en evenmin pertinent ontkend — maar uit alles wat van particuliere zijde bekend werd over de houding door Vetter tegenover Toekoe Oemar aangenomen, mag toch, meen ik, de conclusie worden getrokken, dat die houding er toe heeft bijgedragen om het ook in andere opzichten toen reeds verklaarbare wantrouwen van Oemar te doen toenemen.

De Gouverneur-Generaal wilde evenwel blijkbaar nog niet den sinds 1893 op Atjeh gevolgden weg verlaten. Generaal Deykerhoff werd naar Java opgeroepen. En op een conferentie in Januari 1896 te Buitenzorg gehouden tusschen den Gouverneur-Generaal, den legercommandant (Vetter) en generaal Deykerhoff kwam men tot de conclusie om elk agressief optreden in de XXII Moekims,

met het doel om ons gebied aldaar uit te breiden, uit te sluiten.

Men bewandelde dus hoogst waarschijnlijk een middenweg. Vetter kreeg zijn zin voor zoover agressief optreden tegen de XXII Moekims niet meer was uitgesloten, terwijl Deykerhoff de concessie kreeg, dat zoodanige agressie niet ten doel mocht hebben ons gebied aldaar uit te breiden. Omtrent Toekoe Oemar werd officieel niet van gedrag veranderd. Integendeel hij werd te gelijker tijd — in Januari 1896 — benoemd tot hoeloebalang van Lepong met behoud van den titel van panglima prang besar van het Gouvernement.

In zóóver was echter in onze gedragslijn een verandering gebracht, dat er agressief zou kunnen opgetreden worden tegen de XXII Moekims. Volgens de mededeelingen van den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer heeft generaal Deykerhoff van die bevoegdheid geen gebruik gemaakt, maar is de eerste agressie in het begin van Maart 1896, waarin de min of meer directe aanleiding lag der volgende gebeurtenissen, aldus in het leven geroepen: In het begin van Maart was het commando van onzen toenmaligen post te Anagaloeng overgegaan op den kapitein der Infanterie van Blokland, nadat kort te voren een nieuwe liniecommandant te Lambaroe was opgetreden. Van dezen kreeg van Blokland last om, op het tijdstip dat hij het geschiktst oordeelde, een verkenning te maken langs de kampongranden van Anag-Baté en Gliëng. Dit geschiedde met het bekende resultaat, dat, voor het eerst sinds langen tijd, door onze troepen op Atjeh weder aanzienlijke verliezen geleden werden.

Uit deze mededeelingen blijkt derhalve, dat dit optreden geschiedde op last van den liniecommandant en buiten generaal Deykerhoff om, en ook, dat het doel van zoodanige excursies, — waarmede volgens het rapport van den legercommandant beoogd moest worden, dat men niet langer op gezag zou behoeven aan te nemen, dat er rust en veiligheid heerschte, maar dit inderdaad zou weten — geheel werd voorbijgestreefd, gezwegen nog van de aanzienlijke verliezen, welke ons daarbij te wachten stonden.

Voor generaal Deykerhoff was dit voorval voorzeker hoogst onaangenaam. En het lag voor de hand, dat hij het geleden échec wilde en moest uitwisschen. Dat hij voor dit doel het oog sloeg op Lamkrak is te begrijpen, omdat Lamkrak strikt genomen binnen onze geconcentreerde linie lag en zich daar lang-

zamerhand veel vijanden verzameld hadden. Een tocht naar Lamkrak, met voldoende macht ondernomen, was derhalve ook van het standpunt van generaal Deykerhoff volkomen gerechtvaardigd en niet het minst in strijd met de gedragslijn sinds 1893 door ons gevolgd. Vandaar dat de Minister ook kon spreken van een reeds lang door Deykerhoff gekoesterd plan om tegen Lamkrak op te rukken, en van het spoediger dan aanvankelijk in de bedoeling lag uitvoering geven aan dat plan, nadat de patrouille-Blokland in een hevig gevecht was geweest en zware verliezen had bekomen.

Aan den anderen kant kan, geloof ik, echter evenmin worden ontkend, dat het optreden van de patrouille-Blokland niet was gemotiveerd, — omdat zij bij het toenmalige stelsel wel nadeelen maar schier geen voordeelen kon opleveren, — te meer daar hij optrad zonder voorkennis van den eenigen persoon, die rechtstreeks verantwoordelijk was voor den gang van zaken op Atjeh: generaal Deykerhoff.

Bovendien zou vermoedelijk een eventueele tocht naar Lamkrak geheel andere gevolgen hebben gehad als de gebeurtenissen welke zich ontwikkelden, tengevolge van het krachtige optreden der partij van agressie sinds generaal Vetter in Atjeh zijn inspectiereis had ondernomen, niet hadden plaats gehad. Immers èn door de uitingen der pers, èn door de houding van Vetter, èn door het optreden van de patrouille-Blokland moest het Oemar wel duidelijk worden, dat de politiek van het handelen door eigen kracht en met eigen middelen onzerzijds in de lucht zat, waarbij voor hem en zijn korps natuurlijk weinig of geen plaats meer zou zijn. Daarbij vergete men niet dat Oemar was en bleef Atjeher en Mohammedaan, en dat de eenig overgebleven hoofdoelama in Groot-Atjeh de uitspraak had gedaan: „dat het vermoorden van Toekoe Oemar een verdienstelijk werk zou zijn en gelijk zou staan met het vermoorden van 100 kafirs, indien hij den ongeloovigen hulp bood om verder in de XXII Moekims — waartoe Lamkrak behoort — door te dringen." Men zal dan beseffen, dat Toekoe Oemar, toen hij last ontving om tegen Lamkrak op te rukken, aarzelde. Want wanneer hij opgerukt was, dan had hij gevaar geloopen om van twee zijden in de klem te raken, vooral indien de tocht tegen het zoo sterk geachte Lamkrak was mislukt. Immers in dat geval zou hij in de toenmalige omstandigheden, zooals hij wel denken kon en zooals m. i. allicht zou geschied

zijn, door het Gouvernement zijn losgelaten en bovendien zich bij zijn lands- en geloofsgenooten geheel onmogelijk hebben gemaakt.

Onverklaarbaar is de afval van Oemar, meen ik, derhalve niet, en wat daarbij uitdrukkelijk bedacht moet worden is dit: dat die afval het logisch gevolg was van feiten, die, voor een deel althans, hadden kunnen vermeden worden.

Men versta mij wèl! De vraag is niet òf de sinds 1893 in Atjeh gevolgde gedragslijn beter of slechter was dan een agressief optreden, maar alléén of het geoorloofd is om, waar zoowel het Opperbestuur als de Volksvertegenwoordiging en de Gouverneur-Generaal, zich uitdrukkelijk en herhaaldelijk verklaard hebben voor het vasthouden aan de politiek in 1893 begonnen met de aanneming der onderwerping van Oemar, — een gedragslijn te volgen of te doen volgen welke moest uitloopen op het loslaten dezer politiek.

Deze vraag klemt te meer omdat nu daarop niet het volle licht is gevallen in dezen zin, dat hij (of zij) die de jongste gebeurtenissen op Atjeh in het leven geroepen heeft (hebben), niet bepaald zijn aangewezen en dus eigenlijk niemand voor het publiek de verantwoordelijkheid daarvan draagt — van officieele verantwoordelijkheid spreek ik hier niet — iedere waarborg gemist wordt, dat op een goeden dag niet wederom van gedragslijn zal worden veranderd, niettegenstaande dit reeds lang als het slechtste beschouwd wordt, wat gedaan kan worden.

De reden hiervan is, dat het door ons in Atjeh verworven succes nog niet groot genoeg is om iemand te doen verlangen naar het dragen der verantwoordelijkheid voor het gebeurde en niet gering genoeg om te doen zoeken naar iemand op wien die verantwoordelijkheid kan geschoven worden.

Het wordt tijd, dat ik den draad weer opneem van de gebeurtenissen op Atjeh na den overval der patrouille-Blokland.

Zooals men weet, weigerde T. Oemar niet alleen om deel te nemen aan den tocht tegen Lamkrak, maar trok bij zich zelfs met vijandelijke bedoelingen terug naar de VI Moekims met medeneming van geld, kruit, lood en geweren, wat zeer slecht was volgens Europeesche begrippen. De man had — zooals de heer Cremer in de Tweede Kamer geestig opmerkte — behoorlijk ontslag moeten vragen en niets medenemen, waar de heer Cremer echter bijvoegde dat een inlander dikwijls anders handelt dan wij doen.

Aandacht verdient het nog, dat Oemar nadat hij zich in de VI Moekims tegen ons verschanste, nog op twee gedachten scheen te hinken en daarvan blijk gaf door zijn brieven in dien tijd aan generaal Vetter gericht, die inmiddels als Regeeringscommissaris met de noodige troepen naar Atjeh was gezonden. Trouwens, als op het laatst van Maart het plegen van verraad de eenige drijfveer zijner handelingen was geweest, zou Oemar daarvoor een veel betere gelegenheid hebben gehad door deel te nemen aan den tocht naar Lamkrak, dan door zich in de VI Moekims terug te trekken. Maar dit daargelaten, rijst nu een andere vraag: wat was het doel van ons optreden in Atjeh na den afval van T. Oemar?

Het spreekt vanzelf, dat het eerste object was, de door den vijand ingesloten posten te ontzetten en het verraad van T. Oemar te straffen.

Tot het eerste werd dadelijk overgegaan en vervolgens ook meer direct tegen Oemar in de VI en IV Moekims opgetreden met het gevolg, dat hij van daar verdreven en later zelfs tot in Lepong vervolgd werd.

Aanvankelijk lag het niet in de bedoeling om verder te gaan, dan tot het tuchtigen van Oemar en de afvallige hoofden. Immers in de bekende nota van den Minister leest men: „Daar hiermede de tuchtiging der in verzet gekomen hoofden was volbracht, kon de taak van den Regeeringscommissaris als geëindigd worden beschouwd."

De generaal Vetter, die als Regeeringscommissaris naar Atjeh was gezonden — terwijl te gelijker tijd aan generaal Deykerhoff eervol ontslag werd verleend — met de meest uitgebreide volmacht, zóó zelfs dat naar verluidt hij in het geheel geen instructie meekreeg, verklaarde bij zijn heengaan van Atjeh dat de tuchtiging en daarmede zijn taak was afgeloopen.

Blijkt hieruit ten duidelijkste, dat de Indische Regeering aanvankelijk geen bepaalde meening had omtrent de gedragslijn welke in Atjeh diende gevolgd te worden, nadat de Regeeringscommissaris van daar vertrokken was, wat ten overvloede nog bewezen wordt door de omstandigheid dat de Gouverneur-Generaal eerst bij brief van 19 September 1896 aan den Minister van Koloniën zijn plannen omtrent Atjeh kenbaar maakte, aan den anderen kant moet men wel bedenken dat de gebeurtenissen in Atjeh zich geleidelijk ontwikkelden en het eenigen tijd

duren moest voordat daarover genoegzaam licht was opgegaan om met definitieve voorstellen voor den dag te komen. Met het oog hierop kan men het ook den Minister niet erg ten kwade duiden, *nadat eenmaal was berust in het loslaten onzer voormalige gedragslijn*, dat ook hij aanvankelijk, evenals de Indische Regeering, niet precies wist wat in Atjeh geschieden moest, en dat Z. E. b. v. na de interpellatie van den heer Van Gennep in de Tweede Kamer verklaarde: „Wij zullen geen nieuwe pogingen doen om ons te vestigen buiten de geconcentreerde linie, van waar uit wij den vijand steeds slagen kunnen toebrengen. De oplossing der Atjeh-quaestie moet worden overgelaten aan den loop der jaren."

Maar waar we wèl verbaasd over moeten wezen is, dat een stelsel losgelaten wordt zonder dat men op het oogenblik van het loslaten daarvan ook maar bij benadering weet, wat men daarvoor in de plaats zal stellen.

In ieder geval is het bij de behandeling van de Indische begrooting duidelijk geworden, wat de Indische Regeering en het Opperbestuur *thans* op Atjeh willen niet alleen, maar ook, dat er resultaten van blijvenden aard van regeeringswege verwacht worden, wanneer de staat van zaken, die uit den drang der omstandigheden geboren is, een voldoenden tijd kan worden gehandhaafd.

Terwijl het vroeger noodig werd geacht om de z.g. goedgezinde bevolking te wapenen, ten einde haar in staat te stellen zich tegenover kwaadwilligen te verdedigen, zal deze taak in het vervolg aan onze troepen worden opgedragen. Om dit doel te bereiken, zijn buiten de oude geconcentreerde stelling van 1885, welke behouden en bezet blijft, drie versterkte bivaks opgericht, n.l. een in de XXV Moekims te Loknga, een in de XXVI Moekims op den Blang Bintang bij Tjot Mantjang en één in de XXII Moekims, voorshands te Samahani. In elk dier bivaks is, behalve eenige artillerie, een bataillon Infanterie in bezetting. Deze troepenmacht zal derhalve altijd gereed staan om actief op te treden tegen alle kwaadwilligen en tot handhaving van de rust en de eerbiediging van ons gezag in de 3 sagi's. Het vroeger zoo moeielijk dilemma: aan de goedgezinde bevolking wapenen geven met de kans, dat die tegen ons gekeerd worden, dan wel haar ongewapend te plaatsen tegenover vijandiggezinden, schijnt derhalve voldoende te zijn opgelost.

Ten einde de voor de huidige bezetting van Atjeh noodige

troepen te erlangen, is voorts besloten om het overcompleet van het leger — circa 4000 man — voorloopig te bestendigen, terwijl bovendien de scheepvaartregeling behoorlijk zal worden gehandhaafd en de Minister aan den Gouverneur-Generaal heeft aanbevolen om de maréchaussée uit te breiden.

Tegenover een guerilla-oorlog — zegt de Minister — behoort een contra-guerilla-oorlog gevoerd te worden.

„Wanneer men niet te doen heeft met een bepaalde vijandelijke strijdmacht, maar met eenige lieden, die zich verdekt hebben opgesteld, dan kan men niet met den troep daarop ingaan, maar is het beter tegen die lieden eenige maréchaussées uit te zenden, die hen desnoods met de blanke wapenen verdrijven."

Het springt in het oog, dat een der grootste voordeelen van bovenvermelde gedragslijn is: dat wij aan de Atjehers in geen geval nog wapenen behoeven te verstrekken niet alleen, maar dat de tochten, door de troepen ondernomen, voor een goed deel kunnen en moeten dienen om te trachten de wapenen, die hier en daar nog verborgen zijn, weder te verzamelen en binnen ons hoofdkwartier te brengen.

Ziedaar in korte trekken het stelsel, dat volgens de meening der Regeering nog gedurende een niet vooraf te bepalen tijd in Atjeh zal moeten gevolgd worden, een stelsel dat nog deze groote verdienste heeft, dat het werkelijk geboren is uit den drang der omstandigheden. En daar het in de tegenwoordige omstandigheden niet mogelijk schijnt, een ander en beter stelsel daarvoor in de plaats te stellen, is het volkomen verklaarbaar dat daartegen in de volksvertegenwoordiging (Tweede Kamer) feitelijk geen oppositie is gevoerd.

Of het consequent voortzetten van het tegenwoordige stelsel op den duur mogelijk zal wezen, en, zoo ja, of het dan leiden zal tot het beoogde doel is natuurlijk niet te zeggen, doch wat wèl gezegd kan worden is, dat in de gegeven omstandigheden de vrucht der jongste krijgsverrichtingen gezocht moet worden in het behoud van het prestige, dat die operatiën aan onze wapenen hebben verleend, zóó dat wij de drie sagi's kunnen blijven beheerschen.

Hierbij overwege men echter, dat reeds vele jaren geleden onder generaal Van der Heijden op Atjeh een toestand bestaan heeft, welke van den tegenwoordigen niet veel verschilde.

Toen reeds schreef de toenmalige Gouverneur-Generaal aan generaal Van der Heijden tot taak voor het beëindigen van den

oorlog en de totale onderwerping van Groot-Atjeh in de volgende bewoordingen:

„Ik stelde (bij kabinets-missive van 7 November 1871) als einddoel der aan te nemen gedragslijn het verkrijgen der totale onderwerping van de XXII en XXVI Moekims. Wat toen reeds te voorzien was, is sedert nog tot meer zekerheid gekomen, n.l. dat dit einddoel niet is te bereiken zonder krachtige en onverpoosd voortgezette militaire operatie.

„Ik verwacht dus, dat de nu ophanden zijnde of reeds aangevangen operatiën niet weder gestaakt zullen worden ter wille van onderhandelingen over onderwerping of om die onderwerping af te wachten. Aan de hoofden, die zich aanmelden om zich te onderwerpen, moet de eisch van *onmiddellijke* onderwerping gesteld worden en in afwachting van hun antwoord dienen de vijandelijkheden ongestoord voort te gaan, opdat wij niet weder in ons operatieplan worden opgehouden door de langdurige beraadslagingen en de aarzelingen onzer vijanden, om zoodoende het gunstige jaargetijde ongebruikt te zien voorbijgaan en een toestand te zien voortduren, die onze krachten zou uitputten.

„Eén zaak worde door u in de eerste plaats voor oogen gehouden. Aan den oorlog *moet* nu een einde komen, hetzij de verwachte onderwerping verkregen wordt, hetzij aan den vijand zoodanige tuchtiging toegebracht wordt, dat er geen twijfel bestaat omtrent onze overmacht en zijne nederlaag, en wij onze krijgsmacht kunnen terugtrekken binnen de grenzen, voor onze definitieve vestiging aan te wijzen."

Met ziet hieruit: *aan den oorlog moest een einde komen.* En Van der Heijden deed alles wat hem opgedragen werd, ja, meer dan dat. De vijandelijke krijgsmacht werd verslagen en uit de XXII en XXVI Moekims verdreven, de sultan met zijn voornaamste bloedverwanten vluchtten naar Kemala in de bovenlanden van Gighen en de weduwe van den sultan naar Pedir, maar toch bleven al deze en andere voornaamsten der oorlogspartij ongeneigd zich aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te onderwerpen, iets wat ook nu weder moet worden geconstateerd. Het is waar: in 1879 scheen het eenigen tijd alsof de vijand voorgoed ontmoedigd was, maar lang duurde dit niet.

Den 3^{den} Februari 1880 werd de passerwacht te Malaboeh aangevallen, in den nacht van 14 op 15 Februari werden verscheidene Chineezen vermoord nabij Moesapi, den 19 Februari geschiedde een

aanval nabij Batoe Patih op een prauw van den Chineeschen opiumpachter en in Maart vertoonden zich alweder gewapende benden in de XXII en XXVI Moekims onder Pang Saman en Nja Hassan, terwijl eindelijk de voorname sagi- en andere hoofden onwillig bleven om zich te onderwerpen. Intusschen na den tocht van generaal Van der Heijden in 1879 was de kracht van den vijand althans eenige maanden geheel verlamd. Zoo ver hebben wij het ditmaal niet eens gebracht.

Blijkens de berichten uit Indië komt het bijna nooit voor, dat een colonne uitrukt zonder op haar terugtocht op de een of andere wijze door den vijand te worden verontrust, waarbij niet uit het oog mag verloren worden, dat tegenwoordig steeds wordt uitgetrokken met een vrij groote troepenmacht, waardoor de kans om vanuit hinderlagen ons aanzienlijke verliezen toe te brengen voor den vijand geringer wordt.

Ofschoon de bivaks, in de 3 sagi's opgericht, elk door een bataillon en eenige artillerie zullen worden bezet, mag men toch niet vergeten, dat die bivaks vrij ver vooruitgeschoven posten zijn, die op den duur allicht gevaar loopen ingesloten te worden. Vooralsnog bestaat daarvoor vermoedelijk nog wel geen gevaar, nu de vijand nog is onder den verschen indruk der hem toegebrachte slagen. Maar zal dit zoo blijven? Men herinnert zich hoe in Maart van dit jaar de posten buiten onze geconcentreerde stelling opgericht plotseling werden ingesloten, en welke moeite en krachtsinspanning het toen gekost heeft de bezettingen dier posten in veiligheid te brengen, waarbij eenmaal zelfs artillerie in handen des vijands moest worden achtergelaten.

Toch lagen die posten als het ware bij de deur, terwijl de nu opgerichte bivaks op ongeveer 8 à 10 kilometer afstand liggen van het naastbijgelegen punt van onze versterkte stelling.

Een bataillon infanterie is ongetwijfeld een vrij aanzienlijke macht tegenover een inlandschen vijand. Maar de bezetting der bivaks, uit een bataillon bestaande, zal, als zij uitrukt, dit nooit in haar geheel kunnen doen, daar er altoos een gedeelte moet achterblijven ter bewaking van het bivak.

Gesteld nu dat de vijand b. v. in de XXII Moekims zich na eenigen tijd herstelt van de geleden verliezen, dat hem weer wapenen zijn aangevoerd van de Noord- en Westkust — en het is vrij wel onmogelijk, geloof ik, dit voldoende tegen te gaan — en hij zijn kracht weer gaat concentreeren; dan is het zeer goed

denkbaar dat een colonne van Samahani uitgezonden op een goeden dag échec lijdt en met verlies van verscheidene dooden en gewonden in het bivak terugkeert.

Wat zal daarvan het gevolg kunnen zijn?

Dat van verdere excursies dadelijk moet worden afgezien en het bivak door den vijand wordt ingesloten, terwijl het ontzet zal moeten geschieden door troepen uit de geconcentreerde stelling, die nu 8 à 10 kilometer door vijandelijk gebied zullen moeten voortrukken alvorens Samahani te bereiken.

Dit punt verdient, dunkt mij, overweging, niet om de nieuwe gedragslijn in Atjeh gevolgd, af te keuren, maar om te doen zien welke gevaren daaraan kunnen verbonden zijn, ten einde zich daartegen althans zooveel doenlijk te wapenen.

Overigens valt uit de jongste gebeurtenissen op Atjeh deze conclusie te trekken.

Sinds lang, ja, eigenlijk van den aanvang van den strijd af, bestond er ernstig verschil van meening omtrent de manier waarop het Atjeh-vraagstuk zou kunnen worden beëindigd. Sommigen waren van meening — die tot kort geleden door den Minister, de Indische Regeering en de meerderheid der volksvertegenwoordiging werd gedeeld — dat de oplossing van dat vraagstuk moest worden overgelaten aan den loop der jaren, daar eindelijk ook de Atjeher zou leeren begrijpen, dat een rustig en kalm leven onder Nederlandsch bestuur ver te verkiezen is boven het volhouden van het verzet, het zich voortdurend blootstellen aan de knevelarijen van zijn eigen hoofden en aan de gevolgen hunner onderlinge twisten. Anderen daarentegen geloofden, dat de Atjehers slechts eerbied en ontzag koesteren voor een krachtig optreden onzerzijds en dat mitsdien slechts het doorvoeren eener agressieve politiek zou kunnen leiden tot de onderwerping van Atjeh.

Naarmate de een of andere meening de bovenhand had bij de autoriteiten, werd onze gedragslijn bepaald in deze of gene richting.

Boven hebben wij kunnen zien hoe in 1878 en 1879 de toenmalige Gouverneur-Generaal (Van Lansberge) zelfs een man als Van der Heijden, die waarlijk niet huiverig was voor een energiek handelen, tot een krachtig en onverbiddelijk optreden dreef. Men weet hoe geducht Van der Heijden in die jaren aan de Atjehers de kracht onzer wapenen heeft doen voelen, maar ook, dat onderwerping of pacificatie van Atjeh daardoor niet verkregen werd.

Dit kwam omdat de politiek van Van der Heijden te spoedig werd losgelaten en Pruijs van der Hoeven weder bedierf wat Van der Heijden had tot stand gebracht, is herhaaldelijk gezegd. Ik wil hierover niet oordeelen, doch er slechts aan herinneren, dat reeds vóór het vertrek van Van der Heijden uit Atjeh genoegzaam was gebleken, dat het verzet van den vijand niet of nog niet voldoende was gebroken, dat nog onder zijn bestuur de vijand het hoofd opstak, en dat ook toen de voornaamste hoofden van het verzet niet in onderwerping waren gekomen.

Maar hoe dit alles ook wezen moge, één ding staat vast: dat door de Regeering in 1885 de noodzakelijkheid werd betoogd om ons te bepalen tot het bezetten van slechts een deel van Groot-Atjeh.

Ook dit stelsel heeft in zoover niet beantwoord aan de verwachtingen, dat ook daardoor niet verkregen werd: de pacificatie van Atjeh, zelfs niet, toen in 1893 besloten werd de onderwerping van Toekoe Oemar aan te nemen en hem zooveel mogelijk als troef uit te spelen tegen de partij van het verzet, al mag niet worden voorbijgezien, dat in de periode 1893—1896 de rust op Atjeh minder te wenschen overliet dan gedurende eenig ander tijdperk van gelijken duur in de Atjeh-geschiedenis.

Strikt genomen is derhalve door de practijk nog niet gebleken, welke van de twee bovenvermelde meeningen het best kan leiden tot het beoogde doel. En juist daarom heeft bij zeer velen langzamerhand een derde meening de bovenhand verkregen en wel deze: welk stelsel men ook toepast, laat men dat consequent doen en in ieder geval lang genoeg om met *zekerheid* te weten of men daarmede al dan niet is op den goeden weg.

Dit denkbeeld heeft ook in de Tweede Kamer gepredomineerd bij de jongste Atjeh-debatten tijdens de behandeling der Indische begrooting. Uit die debatten is genoegzaam gebleken, dat de Regeering niet behoeft te vreezen, dat haar door de Kamer het geld zal worden geweigerd, dat werkelijk noodig is voor de pacificatie van Atjeh. En gerust kon de heer Borgesius m. i. zeggen, dat welk stelsel ook door den legercommandant, de Indische Regeering en het Opperbestuur wordt aanbevolen, de Kamer niet licht de verantwoordelijkheid op zich zal nemen om daarvoor geld te weigeren. Want iets moet er gedaan worden en de Kamer is uiteraard niet genoeg op de hoogte om een stelsel op te dringen, dat het Indisch Gouvernement verkeerd zou achten, wat echter volstrekt niet beteekent, dat de Kamer door geld

toe te staan voor de thans gevolgde gedragslijn en het afbreken der vorige, daardoor hieraan uitdrukkelijk hare goedkeuring verleende, maar alléén dat zij terugdeinsde voor de verantwoordelijkheid om de Regeering te noodzaken een anderen weg te volgen, te meer omdat het in de huidige omstandigheden schier niet mogelijk was een anderen weg aan te wijzen.

Trouwens, als men de feiten aandachtig overweegt, is het voor iedereen duidelijk, dat een andere conclusie niet mogelijk was. Want hoe men ook moge denken over de politiek waarvan generaal Deykerhoff de incarnatie was, dit is zeker: dat die politiek het vorig jaar nog de goedkeuring der gezag- en machthebbenden wegdroeg en bovendien van tal van personen tot oordeelen ter zake bevoegd. Maar toen T. Oemar afviel, om welke redenen dan ook, ja, zelfs als men aanneemt dat die afval onzerzijds geheel was geprovoceerd, bleef er niets anders over dan om onze gedragslijn, die gebaseerd was op diens hulp tegenover de vijandelijke partij, te laten varen. Al had men gewild, men had toen niet meer anders kunnen doen. En toen later op Atjeh verder gegaan werd dan oorspronkelijk in de bedoeling lag, ook van den Minister blijkens diens eigen woorden, toen men daar niet alleen T. Oemar en de in verzet gekomen hoofden en bevolking afstrafte en tuchtigde, maar ook besloot de directe sfeer onzer bestuurstaak op Atjeh weder uit te breiden, door het oprichten van 3 bivaks buiten de geconcentreerde linie in elk der 3 sagi's, kon men alweder moeielijk anders doen dan hierin berusten, zelfs al ontveinsde men zich de moeilijkheden niet, welke het gevolg zouden kunnen zijn van het oprichten dier bivaks op 8 à 10 kilometers afstand van het naaste versterkte punt binnen onze geconcentreerde stelling.

Want wat zou men daartegenover kunnen stellen?

Er is gesproken van een terugtrekken tot Oleh-Leh of Poeloe-Way. Maar zij, die dit deden, hebben al zeer weinig bijval gevonden, ook bij den Minister, die verklaard heeft daaraan niet te denken, wat geen verwondering kan wekken, als men bedenkt, dat zoo'n terugtrekken boven alles wezen zou een erkenning van onmacht tegenover geheel Nederlandsch-Indië, welke te meer indruk zou maken, als na een jarenlangen strijd een stuk grond werd prijs gegeven, dat indertijd door generaal Van Swieten — bijna 25 jaren geleden — plechtig verklaard werd aan Nederland te behooren, dat wij ten koste van veel goed en bloed her-

haaldelijk hebben veroverd en waar de graven liggen van zooveel dapperen, die in den loop van den Atjeh-oorlog hun leven lieten voor het Vaderland.

Er zou echter nog een ander stelsel overblijven, dat gevolgd werd vóór het optreden van Toekoe Oemar, nl. dat van de wederinneming der geconcentreerde stelling om dáárin, zooals indertijd officieel werd gezegd, de onderwerping van het Atjehsche volk af te wachten.

Maar behalve dat met dit stelsel reeds van 1885 tot 1893 de proef genomen is en daarvan toen niet verkregen werden de verwachte resultaten wat betreft de onderwerping van het Atjehsche volk, zal men nog moeten toegeven, dat het terugtrekken binnen die stelling, dadelijk nadat onze troepen zoowel de XXII als de XXVI Moekims hadden veroverd en daarin zoo ver waren voortgerukt als vroeger ooit het geval was, op het Nederlandsche volk geen aangenamen indruk zou hebben gemaakt en de Atjehers daarin allicht het bewijs zouden hebben gezien, dat wij zelven overtuigd waren van de onmogelijkheid om Groot-Atjeh te bezetten.

Zoo'n geconcentreerde stelling schijnt mij alleen goed wanneer alle andere middelen hebben gefaald, en de lasten van den oorlog te zwaar dreigen te worden zoowel voor het leger als voor de schatkist.

In zulk een toestand verkeeren wij, gelukkig! echter nog niet. Zooals de Minister heeft medegedeeld heeft het leger een overcompleet van 4000 man, dat vooreerst gehandhaafd zal worden, en is het mitsdien mogelijk geweest de legerformatie tijdelijk uit te breiden met 4 bataillons. Ook de daaraan verbonden uitgaven zullen — volgens den Minister die het moet en kan weten — niet onze krachten te boven gaan, evenmin als de uitgaven voor de behoorlijke verpleging der troepen en alles wat met den toestand op Atjeh in verband staat.

Nu wij ons, èn uit een materieel èn uit een financieel oogpunt beschouwd, in zoo'n gunstige positie bevinden, is het, natuurlijk, vóór alles noodig, dat wij volharden in de thans aangenomen gedragslijn, wat mij wel waarschijnlijk voorkomt indien zich geen nieuwe complicaties voordoen.

Onze vijanden toch moeten de overtuiging erlangen, dat wij in staat zijn om te blijven waar wij thans zijn. Want al laadden wij ook maar den schijn op ons van het tegendeel, zoodat bij

den vijand de meening ontstond, dat alles slechts tijdelijk is en wij het niet lang kunnen volhouden, dan zou weldra alle effect van het nu betoonde machtsvertoon verdwenen zijn, en dan zouden de Atjehers, die leeren inzien dat zij op den duur tegen ons niet bestand zijn, hun zienswijze bij hun landgenooten geen ingang kunnen doen vinden. En toch moet dit het einddoel wezen, dat bereikt moet worden.

Met zekerheid te voorspellen, wat de toekomst ons op Atjeh brengen zal, is niemand mogelijk. Daarvoor hangen wij te veel af van allerlei omstandigheden. Er kan slechts gedaan worden wat onze hand te doen vindt, in de hoop dat daarvan in het eind goede vruchten zullen worden geplukt.

Niemand twijfelt er aan, of allen, van den hoogsten tot den laagsten landsdienaar, zijn in dit opzicht bezield met de beste voornemens en bedoelingen. En daarom past het hun, die de volhardende pogingen van ons leger en onze ambtenaren in Atjeh volgen, daaraan een woord te brengen van dankbare hulde, en daarbij tevens de hoop en het vertrouwen uit te spreken, dat zooveel dapperheid en energie ten slotte zullen worden beloond met een voor Nederland en Indië bevredigend resultaat.

Aanteekeningen betreffende het Koloniaal Verslag.

II.

Verslag van 1889.

Ingediend: 16 Sept. 1889 door den Minister Mr. L. W. Ch. Keuchenius, (alleen de hoofdstukken A t/m I en de 2 eerste afdn. van K en de bijln.)

O.-I. begr. voor 1890.

Voorl. versl. § 1: „Was, in tegenstelling met hetgeen ten vorigen jare geschiedde, deze begr. ingediend met inachtneming van den wettelijken termijn, thans viel, gelijk in dat jaar, wederom te klagen over de trage inzending van het K. V. Het verschenen gedeelte liep lijdens het afds.-onderzoek niet verder dan tot een deel van de mededeelingen betreffende het dept. van O., E. en N., terwijl vroeger op hetzelfde tijdstip reeds een veel grooter deel van het verslag het licht had gezien. Het spreekt vanzelf dat het gemis der nog niet verschenen gedeelten zich bij het onderzoek der begr. zeer heeft doen gevoelen. Men verzocht, dat het ontbrekende alsnog zoo spoedig mogelijk zou worden overgelegd, zoodat men daarvan althans vóór den aanvang der openbare beraadslagingen kennis zou kunnen nemen. Zou het niet mogelijk zijn het geheele verslag volgende jaren gelijktijdig met de begr. in te zenden?

„In verband hiermede kwam in twee afdeelingen ook de inrichting van het verslag ter sprake. Niettegenstaande daarbij vele bijln. werden overgelegd, wemelt het verslag zelf van allerlei statistische opgaven. Het verdiept zich telkens in zoovele bijzonderheden en kleinigheden, dat de draad van het verhaal verloren gaat. Men meende dat de inrichting van het Engelsch verslag omtrent Britsch-Indië, dat zich tot de hoofdzaken bepaalt en gelegenheid geeft om in korten tijd een overzicht te verkrijgen van den toestand dier kolonie, boven die van het Nederlandsche de voorkeur verdiende, en gaf de Reg. daarom in overweging de inrichting van het verslag in dezen geest te wijzigen en alle opgaven van statistischen aard in de bijln. van het verslag op te nemen."

28 Oct. 1889.

Mem. v. antw. § 1. „De indiening van het K. V. is afhankelijk van het in gereedheid komen en de ontvangst van de daartoe noodige bouwstoffen, die in Indië moeten worden verzameld. De onderget. heeft het daarom niet in zijne macht om het versl. op het door de Kamer gewenschte tijdstip

n te zenden. Bij de opening der zitting van de St.-Gen. kon niet meer worden gegeven dan gegeven is. Ook kan nu niet, evenmin als zulks ooit mogelijk was voor des ondergeteekenden ambtsvoorgangers, worden voldaan aan het verlangen om het nog ontbrekende gedeelte van het versl. nog vóór den aanvang van de openbare beraadslaging over de Ind. begr. gereed te hebben. Met iedere mail worden nog bijdragen ter samenstelling van het K. V. uit Indië aangebracht en op dit oogenblik zijn zelfs nog niet alle noodige gegevens van daar ontvangen. Bovendien zou eene overhaaste bewerking aan de nauwkeurigheid schade doen.

„Het K. V. is moeilijk met het Engelsche verslag over Britsch-Indië te vergelijken. Het laatste is uiterst beknopt, terwijl het Nederlandsche juist door zijne uitgebreidheid en volledigheid niet alleen eene hoogere actueele maar ook eene voor latere raadpleging meer blijvende waarde heeft. Door volgens het verlangen van sommigen *alle* opgaven van statistischen aard slechts onder de bijlagen op te nemen, zoude veel van die waarde verloren gaan en de vergelijking van den toestand van Indië met dien van vroegere jaren worden bemoeilijkt. Niettemin zal bij de bewerking van het versl. over 1890 op den hieromtrent gegeven wenk worden acht gegeven."

Keuchenius. 16 Nov. 1889.

Leden der C. v. B.: Cremer, Donner, Levyssohn Norman, v. Nunen, v. Kempen.

Datum Rapport der Commissie: 9 Dec. 1890.

Dit rapport bevat niets anders dan het voorstel om het Reg. Versl. voor kennisgeving aan te nemen.

Conf. beslist, zonder ber. of hoofd. stemming, op 23 Dec. 1890.

Verslag van 1890.

Ingediend: 16 Sept. 1890 door den Minister Mr. Æ. Baron Mackay, (alleen de Hoofdstukken A t/m I en de 2 eerste afdn. van K.)

O.-Ind. begr. voor 1891. Voorl. Versl. § 1: „Voorts werd van verschillende zijden opnieuw geklaagd over de late indiening van het K. V., dat ook als eene toelichting van de begr. van veel belang is en derhalve bij het onderzoek daarvan in handen van de leden der Kamer behoort te zijn. Jaar op jaar dringt de Kamer op bespoediging der indiening van het versl. aan, maar wel verre dat aan haren wensch gevolg gegeven wordt, verschijnt telkens slechts een klein gedeelte spoedig genoeg om vóór het afdeelingsonderzoek geraadpleegd te kunnen worden. De Reg. heeft er zich op beroepen, dat de bijdragen voor het versl. uit Indië zoo laat worden ontvangen, dat de indiening niet vroeger kan geschieden, maar men begreep niet, waarom aan de Ind. autoriteiten niet kon worden voorgeschreven die bijdragen vroeger te zenden. Dan zouden de berichten weliswaar slechts tot eenigszins vroegeren tijd kunnen loopen, maar dit bezwaar werd niet overwegend geacht, waar tijdige raadpleging van het versl. voor eene goede

behandeling der begr. bepaald noodig is. Doen zich na de indiening van het versl. omstandigheden voor, waarvan de Kamer kennis behoort te dragen om over belangrijke zaken een oordeel te vellen, dan zou daarvan nog bij de Mem. van Toelichting der begr. of bij afzonderlijke nota mededeeling gedaan kunnen worden. De bij het versl. behoorende staten konden desnoods later verschijnen, maar kennisneming van de voornaamste gedeelten van het versl. zelf is inderdaad voor het onderzoek der begr. onmisbaar.

„Ook werd opgemerkt, dat het niet noodig is, de inzending van de verschillende onderdeelen van het versl. in de bepaalde volgorde te doen plaats hebben. Gaf men aan elk onderdeel eene afzonderlijke pagineering, dan zouden bijv. de mededeelingen omtrent den landbouw niet behoeven uit te blijven, totdat alles, wat daaraan naar de eenmaal aangenomen volgorde voorafgaat, afgedrukt is.

„Door een lid werd nog de vraag gedaan of niet, nevens het versl. zooals het thans verschijnt, een kort verslag zou kunnen worden samengesteld, waarin enkel de voornaamste zaken werden opgenomen en hetwelk vóór Sept. werd rondgedeeld."

23 Oct. 1890.

Mem. v. Antw.: Uit jarenlange ondervinding is gebleken, dat het onmogelijk is, aan den herhaaldelijk door de Kamer uitgesproken wensch, om het geheele K. V. in Sept. te ontvangen, te voldoen, niettegenstaande de overgroote inspanning waarmede telken jare wordt gestreefd naar eene spoedige, maar aan de deugdelijkheid niet tekort doende bewerking van het verslag.

„Een voorschrift aan de Ind. autoriteiten om de bijdragen voor het K. V. vroeger te zenden, zou bezwaarlijk te rechtvaardigen zijn. De mededeelingen van het versl. moeten toch ten minste loopen over het kalenderjaar voorafgaande aan de indiening. De arbeid te Batavia kan dan eerst begonnen worden als de gegevens over het afgeloopen jaar uit alle gedeelten van den archipel ontvangen zijn. Nadat die ontvangen zijn wordt de bewerking onverwijld aangevangen en regelmatig voortgezet, zoodat dan ook in den regel geen gegronde aanmerkingen zijn te maken op de tijdstippen waarop de bouwstoffen voor het versl. hier te lande ontvangen worden. Ook kan de onderget. niet instemmen met het denkbeeld om vooraf een verkort verslag in te dienen: daardoor zou toch dubbele arbeid verricht worden en de verschijning van het versl. in zijn geheel nog meer worden vertraagd.

„Eene verschijning van het versl. bij afzonderlijk gepagineerde gedeelten zou weinig baten. Men zou dan misschien eenig gedeelte, dat thans het laatste verschijnt, wel wat vroeger ontvangen, maar daartegenover zou dan ook staan dat andere gedeelten, die thans vroeger verschijnen, later zouden ontvangen worden.

„Ten slotte zij den onderget. de opmerking veroorloofd, dat niet — zooals in het V. V. wordt beweerd, — in Sept. een *klein* gedeelte van het versl. verschijnt, doch meer dan de helft."

Mackay, 6 Nov. 1890.

Leden der C. v. B.: Keuchenius, Pijnacker Hordijk, Donner, Levyssohn Norman, v. Nunen.

Datum Rapport der Commissie: 8 Dec. 1891.

Inhoud als het vorig jaar.

Dienovereenkomstig beslist, zonder ber. of h. st., op 3 Maart 1892.

Verslag van 1891.

Ingediend: 15 Sept. 1891 door den Minister Mr. W. K. Baron van Dedem, [alleen de hoofdstukken A t/m I en een deel van K, met het grootste deel der bijln.; Hoofdstukken A t/m E zijn van 's Ministers ambtsvoorganger].

O.-I. begr. voor 1892.

Voorl. Versl. § 1: „Opnieuw werd van verschillende zijden geklaagd over de late inzending van het K. V., welke het behoorlijk onderzoek der begr. bemoeilijkt. Hadden de daaromtrent jaarlijks geuite klachten tot dusverre niet gebaat, men koesterde de hoop, dat dit thans wèl het geval zou zijn. De tegenwoordige Min. had toch als lid der Kamer met die klacht ingestemd en ook plannen tot verandering der inrichting van het versl. ontworpen (zie Handn. 1887/8 bl. 304). [1]).

„Verscheidene leden waren van oordeel dat de oorzaak der late inzending voornamelijk lag in de herhaalde omwerkingen, welke de mededeelingen ondergaan alvorens de Kamer te bereiken. De in Indië van burgerlijke en militaire autoriteiten ontvangen berichten worden verzameld bij de verschillende departementen van bestuur, waar zij eene eerste omwerking ondergaan. Eene tweede omwerking volgt ter Alg. Secretarie, eene derde aan het Dept. van Kol. Men vreesde dat die verschillende bewerkingen aan de juistheid en volledigheid der berichten niet bevorderlijk waren, en dat mededeeling van feiten niet zelden achterstaat bij bespiegelingen welke zonder nadeel uit het versl. konden weggelaten worden. Naar het voorkwam kon de omwerking ter Alg. Secretarie zonder eenig bezwaar vervallen. De arbeid bij het Dept. v. Kol. kon verder zeer vereenvoudigd worden. Het was voldoende, indien daar, met het oog op 's Ministers verantwoordelijkheid, werd nagegaan, of in de berichten der Ind. departementen zaken voorkwamen, welke voor openbaarmaking niet geschikt zijn. Bepaalde men zich dan in hoofdzaak tot mededeelingen omtrent het voorafgegane kalenderjaar, dan zou het geheele versl. zeker vóór den aanvang der zitting in handen der Kamer kunnen zijn."

14 Oct. 1891.

Mem. v. Antw. § 1: „De reden waarom het K. V. niet eerder aan de St.-Gen. wordt aangeboden ligt in het tijdstip waarop de bouwstoffen uit Indië worden ontvangen, en de omwerking die zij dan nog vereischen om tot een geordend geheel te worden gevormd. Met de Ind. Reg. zal nog

[1]) Zie aflev. Dec. 1896 Ind. Gids bl. 1916.

eens in overleg worden getreden over de mogelijkheid om tot eene vroegere indiening te komen.

„Toen de onderget. vroeger het K. V. besprak was het vooral om er op aan te dringen, dat het meer mededeelingen mocht bevatten omtrent den maatschappelijken en economischen toestand der bevolking. Eenigermate is reeds aan dit verzoek gevolg gegeven door de bijlagen B. van het verslag van 1888 en P P P van dat van 1889; en de op eene andere plaats in het voorl. versl. ter sprake gebrachte noot op bl. 3 van het jongste K. V. getuigt ook van het voornemen om het K. V. op dat gebied vollediger te doen zijn. Overtuigd dat alleen juiste kennis van den toestand een betrouwbaren grondslag voor ons bestuur kan opleveren, zal de onderget. een ernstig streven naar die kennis zooveel mogelijk trachten te bevorderen, en hij hoopt dat dit ook op volgende K. Vn. niet zonder invloed zal zijn."

v. Dedem. 31 Oct. 1891.

In het Voorl. Versl. der 1e Kamer over de Ind. begr. voor 1892 is o. a. in overweging gegeven, om de sedert 1878 aan de K. Vn. toegevoegde kaarten te vereenigen in een atlas, onder bijvoeging van wat ter toelichting in de verslagen voorkomt, en na v. z. n. te zijn bijgewerkt. Men meende dat de belangstelling in Indië daardoor vermeerderd en de instellingen van onderwijs zouden gebaat worden. De Min. antwoordde hierop echter, dat bedoelde bijlagen administratieve kaarten zijn, bestemd om van tijd tot tijd door nieuwe te worden vervangen; dat bovendien haar formaat haar ongeschikt maakte om in een atlas te worden samengevoegd, en deze laatste spoedig verouderd zoude zijn.

Leden der C. v. B.: Kielstra, v. Nunen, Geertsema, v. d. Borch v. Verwolde, Rink.

Datum Rapport der Commissie: 30 Juni 1892.

„Reeds meermalen is de klacht geuit dat het verslag veel te laat verschijnt; thans was het eerst in de maand Mei 1892, dus meer dan een half jaar na de behandeling der Ind. begr. voor het loopende jaar, geheel in de handen der leden. De Comm. kan de onmogelijkheid niet aannemen, dat in dezen toestand geen verandering kan worden gebracht, wanneer zij in aanmerking neemt dat de Min. de Waal, naar zij vermeent, wel het geheele versl. bij de jaarlijksche opening der St.-Gen. indiende. Kunnen dan wellicht niet *alle bijln.* zóó spoedig gedrukt worden dat zij beschikbaar zijn vóórdat de Ind. begrooting in de Kamer behandeld wordt — eene vertraging als de thans ondervondene zou althans n. h. v. kunnen worden vermeden.

„Voor de goede beoordeeling der Ind. Begr. is de voorafgaande raadpleging van het versl. nagenoeg onmisbaar te achten, maar die raadpleging is thans slechts voor een klein deel mogelijk.

„Met verwijzing naar hetgeen o. a. bij de behandeling der Ind.

Begr. voor 1892 werd opgemerkt (V. V. § 1) meent de Comm. er alzoo opnieuw op te moeten aandringen, dat maatregelen genomen worden om de indiening van het verslag te bespoedigen.

„2. Met betrekking tot de inrichting van het verslag en verschillende daaraan klevende gebreken meent de Comm. te kunnen verwijzen naar de opmerkingen door hare voorgangster, naar aanleiding van het versl. van 1888 gemaakt.

„De verouderde en onvertrouwbare statistische gegevens in het versl. en sommige bijlagen voorkomende zijn inderdaad daarin niet langer te dulden.

„In Petermann's Mittheilungen (Ind. Gids 1891 II bl. 2017) is aangetoond hoe weinig zorg aan de verzameling dier gegevens is besteed." [Als gevolg van deze opmerking zijn de areaalopgaven bijzonderlijk voor de Buitenbezn. herzien en is ook getracht om juistere gegevens nopens de bevolkingsterkte dier bezittingen te bekomen].

Concl. : het K. V. voor kennisgeving aan te nemen en afschrift van het rapport der Comm. te doen toekomen aan den Min v. Kol.

Zonder ber. of h. st. aang. op 26 Juli 1892.

Verslag van 1892.

Ingediend: 20 Sept. 1892 door den Minister Mr. W. K. Baron van Dedem.

O.-I. begr. voor 1893.

V. V.: „Evenzeer werd geklaagd over de trage overlegging van het K. V., dat in menig opzicht als toelichting der begr. zoo goed als onmisbaar is. Terwijl van de zijde der Kamer jaarlijks wordt aangedrongen op bespoedigde inzending, is thans een nog veel kleiner gedeelte ter kennis van de Kamer gebracht dan tot dusver het geval was. Verleden jaar was tijdens het onderzoek in de afdn. nog een gedeelte groot 104 bladzn., nevens verschillende bijlagen, in het bezit der Kamer; nu ontving zij vóór datzelfde tijdstip slechts 68 bladzn. met eene enkele bijlage.

„Ten vorigen jare verklaarde de Min. in zijne Mem. van Antw. dat hij nog eens met de Ind. Reg. in overleg zou treden, om tot eene vroegere indiening te komen. Dit overleg schijnt tot niets geleid te hebben. Verscheidene leden waren intusschen van meening, dat de late inzending niet zoozeer het gevolg was van de late ontvangst der Ind. mededeelingen, dan wel van de omwerking dier stukken aan het Depart. v. Kol. In de Mem. v. Antw. betreffende de begr. voor 1892 liet de Min. de toen omtrent dit punt gemaakte opmerkingen onbeantwoord. Men vestigde daarop bij vernieuwing de aandacht." 20 Oct. 1892.

Mem. v. Antw.: „Zooals de onderget. in de Mem. v. Antw. betreffende de vorige begr. mededeelde, is nog eens in overleg getreden met de Ind.

Reg. over de mogelijkheid om tot eene vroegere indiening van het K. V. te komen.

„Ten einde spoedige doorzending van de bijdragen voor het K. V. te bevorderen, is de G.-G. met de departementchefs overeengekomen, dat in het volgende jaar hunne bijdragen naar Nederland zullen worden doorgezonden, zonder dat de Landvoogd of iemand van zijnentwege ze onderzoekt. Dit zal volgens het oordeel van den G.-G. tot proef moeten dienen om uit te maken, of eene dusdanige behandeling van het Versl. inderdaad geen bezwaar oplevert.

[„De onderget. heeft, evenals al zijne ambtsvoorgangers, ondervonden dat de nadere bewerking der uit Indië ontvangen bijdragen bij het Depart. van Kol. niet nagelaten en ook niet vereenvoudigd kan worden. Kon de in de hoogste mate inspannende — om niet te zeggen afmattende — arbeid, die daarvoor wordt gevorderd, uitgespaard worden, er zou natuurlijk niet aan gedacht worden die jaar in jaar uit ter hand te nemen. Maar ieder jaar blijkt het opnieuw dat de Ind. bijdragen, zoowel wat den inhoud, als wat den vorm betreft, verbetering en aanvulling, dikwijls geheele omwerking behoeven om in het licht te kunnen verschijnen als een werk, waarvoor de Min., die voor het Reg.-verslag de verantwoording draagt, zich ook werkelijk verantwoordelijk kan stellen.

„Al zal er naar worden gestreefd het K. V. spoediger te doen verschijnen, ook wegens het steeds toenemend aantal onderwerpen waarover mededeelingen te doen zijn, kan onmogelijk zekerheid worden gegeven dat aan het door de Kamer herhaaldelijk geuit verlangen zal kunnen worden voldaan]. Dat dit jaar tijdens het onderzoek van de Ind. begr. een kleiner gedeelte van het K. V. was rondgedeeld dan verleden jaar, is voor een deel te wijten aan de late ontvangst van sommige Ind. bijdragen en ook eenigermate aan de uitgebreidheid der reeds zeer vroegtijdig rondgedeelde bijl. C betreffende den oeconomischen toestand der verschillende gewesten."

v. Dedem. 12 Nov. 1896.

Leden der C. v. B.: Kielstra, Kolkman, Smeenge, v. d. Borch v. Verwolde, Bool.

Datum Rapport der Commissie: 17 Aug. 1893.

Gewaardeerd wordt het voortdurend streven naar meerdere volledigheid, zoodat het verslag jaarlijks een juister beeld geeft van al hetgeen op staatkundig en economisch gebied in Indië voorvalt. De overlegging van belangrijke rapporten aan de Ind. Reg. ingediend kan, meent men, in menig opzicht nuttig werken. Met name worden genoemd die van Gallois over Menado, van Snouck Hurgronje over Atjeh, van Groeneveldt over de gevolgen voor de inl. bevolking van onze gedragslijn tegenover de vreemde oosterlingen. Die en zoodanige rapporten zouden beter bewaard blijven en algemeener bekend raken, wanneer zij onder de bijln. der K. V^{n}. werden opgenomen. Wenschelijk acht de comm. het om oecono-

mische overzichten, als thans, behalve alleen voor Sumatra's Westkust, geleverd zijn, periodiek, bijv. om de 5 jaren te doen opmaken. Gevraagd wordt of het werkplan voor de B. O. W. voortaan niet beter als van huishoudelijken aard ware te beschouwen en dus niet meer bij de begrooting over te leggen, omdat er toch zooveel in gewijzigd wordt bij zijn uitvoering. [Dat deze vraag door eene commissie uit de 2e Kamer gesteld wordt, is opmerkelijk. Intusschen is, naar ik meen, reeds vele jaren vroeger het denkbeeld geopperd om voor het Dep. der B. O. W. eene globale som op de begrooting uit te trekken. Een en ander getuigt wel hoezeer de storende werking gevoeld wordt van de vaststelling bij de begr., tot in bijzonderheden, van een werkplan voor de B. O. W.].

Concl.: het Reg.-verslag voor kennisgeving aan te nemen en afschrift van het rapport der comm. te zenden aan den Minister.

Na eenige mededeelingen van den Min. zonder h. st. aangenomen op 19 Oct. 1893.

Verslag van 1893.

Ingediend: 19 Sept. 1893 door den Minister Mr. W. K. Baron v. Dedem, (alleen de hoofdstukken A t/m K met vele bijln.)

O. I. begrooting voor 1894. V. V.: „Met ingenomenheid hadden vele leden gezien, dat thans een grooter deel van het K. V. vóór het afdeelingsonderzoek der begr. aan de leden kon worden rondgedeeld dan in het vorig jaar. Zij hoopten dat op den ingeslagen weg zou worden voortgegaan, daar men ook thans nog de gelegenheid mist om van vele belangrijke gedeelten van het verslag, met name van de mededeelingen omtrent de cultures, tijdig kennis te nemen. Ten vorigen jare gewaagde de Min. van „den in de hoogste mate inspannenden, om niet te zeggen afmattenden arbeid," die voor de bewerking van het Verslag bij het Dept. wordt verricht. De vraag werd gedaan, of uit de uitdrukkingen die de Min. bezigt, niet moest worden afgeleid, dat die arbeid op andere, meer doelmatige wijze behoort geregeld te worden."

29 Oct. 1893.

Mem. v. Antw.: „De onderget. ziet er geen kans toe om den voor het K. V. benoodigden arbeid op doelmatiger wijze te regelen, dan waarop hij thans geregeld is. Er wordt aan dien arbeid gedaan al wat er aan gedaan kan worden. Aan het herhaald verzoek van de Ind. Reg. tot vroegere toezending der bouwstoffen is dit jaar voldaan; vandaar dat het 1e gedeelte van het verslag zooveel eerder kon verschijnen."

v. Dedem. 10 Nov. 1893.

Geene comm. benoemd tengevolge der Kamerontbinding op 20 Maart 1894.

Verslag van 1894.

Ingediend: 18 Sept. 1894 door den Minister Mr. J. H. Bergsma.

Leden der C. v. B.: Mackay, v. Gennep, Cremer, v. Vlijmen, Pijnacker Hordijk.

Datum Rapport der Commissie: 25 Juni 1895.

Comm. stelt eenvoudig voor het Reg.-versl. voor kennisgeving aan te nemen.

Conf. beslist, zonder ber. of h. st., op 28 Juni 1895.

Verslag van 1895.

Ingediend: 17 Sept. 1895 door den Minister Mr. J. H. Bergsma. (alleen de Hoofdstukken A t/m I en bijln.)

O. I. begrooting voor 1896. Voorl. Versl. § 1: „Daarentegen betreurden verscheidene leden, dat ook nu weder slechts een gedeelte van het K. V. vóór het afdeelingsonderzoek werd rondgedeeld. Telken jare wordt van de zijde der Kamer op spoediger indiening aangedrongen, en deze wensch is — de Min. zou het, meende men, niet tegenspreken — volkomen gerechtvaardigd, want voor beoordeeling der begr. met kennis van zaken is bekendheid met het versl. inderdaad zoo goed als onmisbaar. Men meende daarom opnieuw en met nadruk op vervroegde inzending te moeten aandringen, in de hoop, dat het dezen Min. gelukken zou de beletselen, die tot nog toe het voldoen aan den wensch der Kamer verhinderden, uit den weg te ruimen." 8 Oct. 1895.

Mem. v. Antw.: § 1: „De telken jare van de zijde der Tweede Kamer herhaalde wensch om het K. V. vroeger te ontvangen, acht de onderget., zoo niet gerechtvaardigd, dan toch alleszins verklaarbaar.

„Hij zelf zou niets liever wenschen dan het, vóór het afds.-onderzoek der begr. kant en klaar aan de leden der Kamer te kunnen aanbieden; daardoor zouden vele vragen in het Voorl. Versl. worden voorkomen. Het feit echter, dat hij, evenals al zijne ambtsvoorgangers, aan den wensch der Kamer ook dit jaar slechts voor een deel heeft kunnen te gemoet komen, doet hem vreezen dat de beletselen, welke de vervulling van dien wensch in den weg staan, bezwaarlijk zullen kunnen worden opgeheven.

Zijn betreurde ambtsvoorganger wijlen Mr. W. K. Baron v. Dedem, schreef in de Mem. v. Antw. op het Voorl. Versl. voor de begr. van 1893 (zie hiervoren bl. 6 en 7, de tusschen [ ] gestelde woorden).

„Ook de onderget. kan die zekerheid niet geven. Geen middel is door hem onbeproefd gelaten om de bewerking der successievelijk uit Indië ontvangen bijdragen te bespoedigen. Maar zelfs tijdens het stellen dezer Mem. zijn nog bijdragen ontvangen. En zulks is niet onverklaarbaar, indien men bedenkt dat de hoofden van gewest. best. hunne bijdragen niet kunnen inzenden, vóórdat zij de daarvoor vereischte opgaven in het begin van het jaar van de bestuurs-ambtn. in hun gewest — die daarbij dikwijls moeten wachten op de door particuliere ondernemers te verstrekken gegevens — hebben ontvangen, vergeleken en bewerkt, en dat de meeste dier bij-

dragen bij de verschillende departementen van alg. bestuur moeten worden verzameld en nauwkeurig nagezien, waarbij herhaaldelijk het vragen van nadere inlichtingen niet kan worden ontbeerd. Let men daarbij op de groote afstanden en de gebrekkige communicatie met de Buitenbezittn., dan kan het geen bevreemding baren dat het K. V. over 1894 met zijne vele staten en bijln. medio Sept. 1895 in Nederland slechts ten deele afgedrukt kon zijn.

„De niet te voorkomen vertraging heeft echter één lichtzijde, dat namelijk mededeelingen van gewichtige feiten tot op het laatste toe in het versl. nog kunnen worden opgenomen, waardoor het meer actualiteit bezit. Men zal echter naar vervroegde indiening blijven streven."

Bergsma. 15 Oct. 1895.

Leden der C. v. B.: v. Gennep, Kolkman, Rooijaards v. d. Ham, v. Limburg Stirum. E. Smidt.

Datum rapport der Commissie: 18 Juni 1896.

Inhoud als het vorig jaar.

Genaderd tot aan het tegenwoordig tijdsgewricht, vindt vorengaand overzicht vanzelf zijne afsluiting. Zij, die zich de moeite hebben getroost om het tot het einde toe te volgen, zullen wel hebben opgemerkt, dat het vooral één punt sterk doet uitkomen, nl. den strijd tusschen Vertegenwoordiging en Regeering over de wijze (het tijdstip) van indiening van het K. V. In werkelijkheid heeft het in mijne bedoeling gelegen, op dezen strijd zooveel mogelijk licht te laten vallen.

De Waal is in zijn reeds meermalen aangehaald werkje (zie aldaar bl. 413/415) tot de slotsom gekomen, dat de indiening van het K. V. jaarlijks in den aanvang der in September geopende gewone zitting der Staten-Generaal behoort plaats te vinden. Blijkbaar is, en wordt nog altijd, erkend, dat die slotsom op goede gronden berust, getuige de omstandigheid, dat bij voortduring de brief, die tot geleide van het K. V. moet strekken, in elke jaarlijksche gewone zitting der Tweede Kamer tot de eerst ingekomen stukken behoort. Nochtans heeft de aangegeven regel zoo min *na* de Waal, als zulks *vóór* hem het geval was, ja, zelfs niet tijdens diens eigen Ministerschap, ooit ten volle toepassing gevonden. Waren het aanvankelijk de nieuwheid van het grondwettelijk voorschrift en het ontbreken van de door de Gr. bevolen wettelijke regelingen voor de koloniën, later wellicht ook de moeilijkheid om uit eene eenmaal aangenomen wijze van werken te geraken (eene moeilijkheid, welke eerst door de Waal zou worden overwonnen), die maakten, dat het nagenoeg 1½, ja, somtijds tot over

2 jaren duurde alvorens het verslag over eenig dienstjaar de Kamer bereikte; -- onder den Minister de Waal was de tijd, noodig voor het *afdrukken* van het Verslag, oorzaak dat het, niettegenstaande zijne zooveel vervroegde afsluiting, toch eerst verscheidene maanden na de opening der Kamerzitting in zijn geheel ter beschikking van de leden kwam; — en na de aftreding van genoemden Minister duurde het niet lang of er werd rond voor uit gekomen, dat op eene strenge toepassing van den door hem in het leven geroepen regel niet te rekenen viel, door bij den, op het aangenomen tijdstip, soms zelfs belangrijk vroeger, ingezonden geleidebrief slechts de afgewerkte gedeelten van het verslag over te leggen, onder mededeeling dat de overige zouden volgen naarmate zij voor den druk gereed kwamen, dan wel afgedrukt zouden zijn. Nu zou n. h. v. tegen het verschijnen van het K. V. in twee, desnoods in meer gedeelten, op zich zelf geen bezwaar bestaan, mits die gedeelten elkander zoo spoedig volgden, dat het geheel toch nog kon geacht worden in den aanvang der gewone Kamerzitting in handen der leden te komen. Deze eisch is echter gaandeweg meer en meer veronachtzaamd, en er valt op het oogenblik zelfs bezwaarlijk te spreken van eene indiening van het K. V. op het daarvoor door de Waal aangegeven en, blijkens de ervaring, door de tot oordeelen bevoegden als het meest geschikt erkende tijdstip, waar om zoo te zeggen het onweêr, in casu de verschijning van gedeelten van het verslag, nagenoeg het gansche jaar niet van de lucht is, en de laatste vellen van het eene verslag de drukkerij nauwelijks hebben verlaten, op het oogenblik dat met het drukken van een volgend moet worden begonnen. De tegenwoordige toestand laat zich het best kennen uit eene opgave als de navolgende, betrekking hebbende op het verslag van 1895:

Bladz.	Hoofdstuk.	Afgedr. [1]	Bijlage.	Afgedr. [1]
1—4	A. Grondgebied en bevolking. B. Opperbeheer. C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.	25-7	A.	**6-7**
5—12	C. vervolg.	27-7		
13—28	C. „	29-7		
29—32	C. „	9-1 (×)		
33—36	C. „	5-8		
37—40	C. „ D. Landmacht.	7-8	B.	10-8
41—44	D. vervolg.	14-8	C.	?
45—48	D. „	17-8	D.	10-8
49—52	D. „	19-8	E.	?
53—64	D. „	23-8	F.	12-7
			G.	31-7
65—68	D. „ E. Zeemacht.	26-8	H.	4-9
69—76	E. vervolg.	27-8	I.	?
77—92	E. „ F. Rechtswezen. G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit. H. Algemeen burgerlijk beheer.	28-8	K. L. M. N.	30-7 24-7 30-7 24-8
93—96	H. vervolg. I. Dep. van Binnenlandsch Bestuur.	9-9		
97—100	I. vervolg.	12-8 [2]	O. P. Q.	24-9 5-10 14-9
101—104	I. „	13-9	R. S.	? 27-9
105—116	I. „	14-9	T. U.	3-10 28-9
117—120	I. „	20-9	V. W.	? 28-11
121—124	[3] K. Dept. van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid.	8-10	X.	12-10

[1]) Zie de kleine cijfers onder aan de eerste bladzijde van elk vel of bijlage van het afzonderlijk uitgegeven verslag.

[2]) Moet waarschijnlijk zijn 12-9.

[3]) Bij den geleidebrief aan de Tweede Kamer dd° 17 Sept. 95 zijn, als reeds afgedrukt of ter perse, aangeboden de Hoofdstukken A tot en met I met de bijlagen daarvan.

Bladz.	Hoofdstuk.	Afgedr.	Bijlage.	Afgedr.
125—132	K. vervolg.	10-10	Y.	12-10
			Z.	18-10
133—136	K. „	17-10		
137—140	K. „	19-10	AA.	6-2
141—144	K. „	10-10 (×)	BB.	6-11
145—148	K. „	4-11	CC.	25-1
			DD.	3-11
			EE.	6-11
			FF.	?
149—152	K. „ L. Dept. der Burgerlijke Openbare Werken.	16-11	GG.	6-2
153—156	L. vervolg.	20-11		
157—160	L. „	23-11		
161—164	L. „	13-12	HH.	28-3
165—168	L. „	30-12		
169—172	L. „	2-1		
173—176	L. „	3-1	II.	9-1
			KK.	15-1
177—180	L. „	6-1	LL.	17-1
181—184	L. „	7-1		
185—188	L. „ M. Dept. van Financiën.	8-1	MM.	14-1
			NN.	31-12
			OO.	6-2
189—192	M. vervolg.	11-1	PP.	13-1
193—196	M. „	15-1	QQ.	29-1
197—200	M. „	18-1	RR.	31-1
201—204	M. „	20-1	SS.	29-2
205—208	M. „	24-1	TT.	3-3
			UU.	3-2
209—212	M. „ N. Burgerlijke en militaire landsdienaren.	27-1		
213—220	N. vervolg. O. Nijverheid.	29-1	VV.	24-2
			WW.	25-2
			XX.	19-2
221—228	O. vervolg.	30-1	YY.	15-2
			ZZ.	3-3
			AAA.	10-2
229—232	O. „	20-1 [1]	BBB.	4-3
			CCC.	6-3
			DDD.	14-3
233—236	O. „	26-2	EEE.	29-1

[1] Waarschijnlijk drukfouten.

Bladz.	Hoofdstuk.	Afgedr.	Bijlage.	Afgedr.
237—244	O. vervolg.	27-2	FFF.	7-3
			GGG.	13-4
245—248	O. „	28-2	HHH.	16-3
249—252	O. „	12-3	III.	20-4
253—256	O. „	13-3	KKK.	23-4
257—260	O. „	16-3		
261—264	O. „	18-3	LLL.	2-4
265—272	O. „	28-3		
273—280	O. „	30-3	MMM.	11-4
281—284	O. „	1-4	NNN.	**24-4**
			OOO.	10-4
			PPP.	21-4
285—286	O. slot.	4-4	QQQ.	10-4
			RRR.	4-4
			SSS.	22-4

Men ziet uit deze opgave, hoe het Verslag als 't ware druppelsgewijze wordt uitgemeten, en bij welke kleine brokstukken het gedeelte, hetwelk niet bij den geleidebrief is aangeboden, beschikbaar komt. De gevallen, dat meer dan één vel te gelijk verschijnt, zijn uitzonderingen, en de maand December schijnt, — is 't wellicht om de daarin vallende feestdagen, of omdat met het ten einde loopen der begrootingsdebatten een sterke prikkel, tot spoedige oplevering van hetgeen nog ontbreekt, vervalt, bijzonder onvruchtbaar. Met het verslag van 1896 gaat het wel eenigszins anders toe, maar op eene radicale wijziging in den geschetsten loop van zaken levert zulks nog geen uitzicht. Op het oogenblik, d. i. einde November, is de tekst van het verslag ter Landsdrukkerij verkrijgbaar tot en met vel 35 (bl. 137—140), dragende den datum 29/10. Daarmede is men genaderd tot een gedeelte van hoofdst. L. hetwelk ten vorigen jare eerst op 13/12 was afgedrukt; doch hierbij dient opgemerkt : 1°. dat het allereerste vel ditmaal 1/7 als datum van afdrukken draagt, tegen 25/7 in 1895; 2°. dat dezelfde kwantiteit tekst (140 bladzijden) ten vorigen jare reeds op 19/10 was afgedrukt, dus 10 dagen *vroeger* dan nu; en 3°. dat de bekorting van het loopende verslag voor een groot deel is te wijten aan het nagenoeg tot niets terugbrengen van hoofdstuk D. § 3, handelende over de krijgsverrichtingen der landmacht, en aan de inkrimping van Hoofdst. E. § 6, handelende over de verrichtingen der zeemacht, van welke beperkingen de duurzaamheid nog zal moeten blijken.

De Tweede Kamer heeft zich aan opmerkingen met betrek-

king tot het tijdstip van indiening van het K. V. niet onbetuigd gelaten. De Grondwet van 1848 verkeerde nog in haar eerste levensjaar, toen zich uit den boezem van dat staatslichaam reeds eene stem liet hooren om de Reg. te herinneren aan Haren nieuwen plicht. Nadat de reeks der Kol. Verslagen geopend was, werd al spoedig en bij herhaling de klacht vernomen, dat aan die documenten, wegens hunne late inzending, niet veel meer dan historische waarde te hechten viel; en de meening uitgesproken, dat ter behoorlijke voldoening aan de bedoeling der betrokken grondwettelijke bepaling gevorderd wordt, de levering, jaarlijks, van een verslag nopens „het beheer en den staat der koloniën, zooals zij zich bevinden op het oogenblik dat het (verslag) werd opgemaakt, voor zoover de verwijdering derzelve van het moederland veroorloofde zich hiervan te verzekeren." De Min. de Waal deed het mogelijke om een beteren en geregelden gang van zaken in het leven te roepen, doch de Tweede Kamer toonde zich moeilijk te bevredigen, want bij al den lof aan dien staatsman voor zijne bemoeiingen met betrekking tot het Verslag toegezwaaid, kon zij toch niet nalaten zich er over te beklagen dat het zooveel tijd vorderde eer dat document was afgedrukt en daarmede aan de leden kon worden rondgedeeld: en onder de werking van de Comptabiliteitswet openbaarde zij alras het verlangen, om het K. V. in zijn geheel gedrukt voor zich te hebben bij de behandeling van de Ind. begrooting. Van dit verlangen heeft de Kamer zich sedert niet meer willen laten afbrengen; integendeel heeft zij, — misschien wel geprikkeld door den tegenstand die er gaandeweg van de zijde der Reg. aan geboden is, — niet alleen telkens en telkens opnieuw weder uiting daaraan gegeven, maar is zij er zelfs toe gekomen, om — hiermede eigenlijk doende wat des Ministers is — te trachten zelve de middelen aan te wijzen, waardoor de uitkomst, welke zij zoozeer begeert, zou kunnen worden verkregen.

Opmerkelijk is, bij het aldus ontstane en nog steeds hangende geschil, de houding der Reg., wanneer men let op de geschiedenis der geboorte van de bepaling, vervat in art. 62 al. 1 der Gr. Slaat men hierop het in deze aanteekeningen eerst aangehaalde gedeelte uit de Waals geschriften nog eens na, dan blijkt dat de commissie, op 17 Maart 1848 ingesteld om, met overweging der wenschen van de Tweede Kamer, een volledig ontwerp van Grondwetsherziening aan den Koning voor te dragen, genoemde;

door haar voor het eerst geformuleerde bepaling aldus toelichtte: „Verdere deelneming des wetgevers aan de regeling der koloniën wordt, door het voorgestelde artikel, afhankelijk gemaakt van de behoefte. Om die behoefte te doen blijken, gelijk om het oog der St.-Gen. over die koloniën steeds open te houden, en deze bezittingen alzoo tot een voorwerp van altijd levendige nationale belangstelling te verheffen, worden de mededeelingen geboden, bij de twee laatste deelen van het artikel (waaronder de in casu bedoelde bepaling behoort) omschreven." Deze toelichting is duidelijk. Men kan er, met betrekking tot het jaarlijksch omstandig Koloniaal Verslag, n. h. v. niet anders, en ook niet meer, uit lezen, dan dat het ontwerp-voorschrift nopens de indiening daarvan de zucht der St.-Gen. naar meerdere inmenging in de wetgeving voor de koloniën moest helpen bevredigen. Van eene bedoeling, om de indiening van dat Verslag aan deze of gene andere handeling vast te knoopen, of daarvoor een bepaald tijdstip aan te duiden, geen zweem. — De Regeering, in Hare voordracht van 19 Juni 1848 de nieuw ontworpen bepaling, met onbeduidende wijziging, overnemende, motiveerde haar echter eenigszins anders met te schrijven: „Het omstandig verslag, jaarlijks aan de St.-Gen. te geven, kan in den ruimsten zin worden opgenomen: het begrijpt het geheel financieel beheer en de verantwoording der koloniale administratie, met opgave van den staat, waarin de bezittingen en koloniën zijn. Na onderzoek daarvan bij de St.-Gen. wordt de koloniale rekening door de wet bekrachtigd, en het batig slot onder de Rijksinkomsten opgenomen en in de schatkist overgebracht. Het zal wel geen betoog behoeven, dat, waar de bekrachtiging door de wet wordt vereischt, ook alle bescheiden, waarop de St.-Gen. die bekrachtiging moeten gronden, te hunner beschikking worden gesteld." [1]) Uit het verband van deze bewoordingen, zoowel onderling als tot de daaraan, in het betrokken staatsstuk, voorafgaande, die betrekking hebben op de in het tegenwoordige 61e artikel der Grondwet vervatte bepalingen, blijkt m. i. dat de Reg., van Hare zijde, bedoelde het in uitzicht gestelde Verslag, zoo al niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats te doen strekken tot het geven van de noodige opening

[1]) Een en ander heeft mede betrekking op de beide overige alinea's van hetzelfde voorgedragen artikel, luidende:
„Het slot der koloniale rekening wordt bekrachtigd door de wet.
„Het batig slot wordt onder de Rijksinkomsten opgenomen."

aangaande de financiën van Indië; en, meer behoudend gezind dan de zooeven bedoelde staatscommissie, eigenlijk aan niet veel meer dan eene uitbreiding van het bepaalde bij de 2e alinea van art. 59 der Gr. van 1840 dacht. Deze opvatting vindt steun 1°. in de omstandigheid dat bij de Regeeringsvoordracht het koloniaal artikel in tweeën werd gesplitst, en de bepaling nopens het verslag gevoegd werd bij die nopens het slot der koloniale rekening en niet bij die nopens de regeling van andere, daarvoor vatbaar bevonden onderwerpen, bij de wet; 2°. door de verklaring in de Mem. v. Antw. van 31 Juli 1848, dat „in de opnoeming (toch) van een omstandig verslag van het beheer der koloniën en overzeesche bezittingen opgesloten ligt, dat de Reg. niet alleen de zoogenaamde remise-rekening of verantwoording van naar het moederland gezondene O.-I. producten heeft op het oog gehad, maar het geheel beheer der financiën in de koloniën zelve, zooals trouwens in de Mem. v. Toel., volgens de meening der Reg., duidelijk genoeg is uitgedrukt door de woorden: „Het zal wel geen betoog behoeven enz. (zie boven);" 3°. in de op 19 Aug. '48 ter Tweede Kamer door den Min. Rijk gesproken woorden: „Wat de financieele zaken betreft, zoo heeft de Reg. getracht dit punt naar aller genoegen te regelen, door in het eerste ontwerp te bepalen, dat jaarlijks een omstandig verslag van het beheer der koloniën en overzeesche bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden zou worden gegeven; dat het slot der koloniale rekening door de wet bekrachtigd, en het batig slot onder de Rijks-inkomsten opgenomen zou worden, enz."; 4°. in de omstandigheid dat de in 1850 aan de Kamer ingezonden *Mededeelingen betreffende de overzeesche bezittingen van het Rijk*, althans voorzoover N. O. I. betreft, in de eerste plaats handelen over de financiën. Dat de Reg. de twee laatste alinea's van het voorgedragen artikel (zie de noot op de vorige blz.) ten slotte heeft vervangen door het tweede lid van het tegenwoordig art. 62 der Gr., zonder te gelijker tijd wijziging te brengen in de bepaling nopens het Verslag, bewijst niets tegen het hier aangevoerde, wijl Zij, op aandrang der Tweede Kamer, Hare voordracht aan eene herziening onderwerpende, natuurlijk niet verder is gegaan dan ter voldoening aan de door dit Staatslichaam kenbaar gemaakte inzichten en wenschen gevorderd werd. Een direct verband tusschen het K. V. en de koloniale geldmiddelen moge daarom in het tegenwoordig art. 62 der Gr. niet meer te onderkennen

zijn; dit sluit niet uit, dat de Reg. in 1848 bij Hare aanvankelijke voordracht de bedoeling tot het leggen daarvan wel degelijk kan gehad hebben, en, naar ik heb willen aantoonen, ook werkelijk gehad heeft.

Worden deze opmerkingen als juist erkend, dan zou de Reg., — die aan de 2e alinea van art. 59 der Gr. van 1840 nooit anders heeft voldaan dan door de indiening van ramingen van ontvangsten en uitgaven, — thans uit eigen beweging de indiening van het K. V. zoodanig moeten regelen, dat het in zijn geheel kan geraadpleegd worden bij de behandeling der eerstvolgende Ind. begrooting na het jaar, waarover het loopt; en blijft Zij zich zelven niet gelijk door tegen het verlangen naar zoodanige regeling oppositie te voeren.

Op grond van een en ander wil het voorkomen, dat — zoo er sprake kan zijn van, in het onderwerpelijk behandelde geschil, het recht aan zijne zijde te hebben, — de Tweede Kamer daarop het meest aanspraak kan maken. Des te meer verwondering wekt het daarom, dat bij al zijn aandringen op voldoening aan zijn uitgesproken verlangen opzichtens de wijze (het tijdstip) van indiening van het K. V. genoemd college geen gebruik heeft gemaakt van de gelegenheid, bij de herziening der Gr. in 1887 geboden, om door het opnemen in art. 62 al. 1 van de woorden „in den aanvang van elke gewone zitting" de Reg., op den voet van art. 59 al. 2 der Gr. van 1840, voorgoed aan dat tijdstip van indiening te binden. Dat die gelegenheid onbenut is gelaten is wellicht te wijten aan het belang der politieke vraagstukken, tot welker oplossing de herziening van 1887 in de eerste plaats moest dienen. Het heeft daardoor echter den schijn alsof de Tweede Kamer, ondanks al hare vertoogen, er toch voor is teruggeschrikt, om de voldoening aan Haar verlangen aan de Reg. wettelijk ten plicht te stellen, en vooralsnog de overtuiging mist, dat zoodanig wettelijk voorschrift naar behooren zou kunnen worden nageleefd. Edoch, wat hiervan zij, een feit is het, dat, al kibbelende, eenerzijds, zij het dan ook onder protest, berust wordt in de inzending alleen voor een grooter of kleiner gedeelte (meestal het laatste) bij de opening der jaarlijksche gewone zitting der Vertegenwoordiging en de verdere oplevering bij stukjes en beetjes van het K. V., en anderzijds in dien gang van zaken geene radicale verandering wordt gebracht. Nu geldt het hier eene aangelegenheid, welker behartiging, naar de Waal opmerkt (zie De kol. politiek der Gr.

bl. 413), aan het overleg tusschen Reg. en vertegenwoordiging is overgelaten. Men zal dus wellicht meenen, dat derden er het zwijgen toe kunnen doen, al heeft dat overleg nog niet geleid tot eene in alle opzichten bevredigende uitkomst. Met deze meening kan ik echter geene onverdeelde instemming betuigen, waar er eene geheele categorie van personen valt aan te wijzen, die van de tegenwoordige wijze van oplevering van het K. V. nadeel ondervinden en dus bij eene verandering, respectief verbetering, daarin belang hebben. Dusdanige belanghebbenden zijn zij, die in Indië bij de opmaking van het K. V. betrokken zijn, en het is met het oog op dezen dat ik mij dan ook veroorloof nopens het aan de orde zijnde onderwerp nog het een en ander in het midden te brengen.

Z.

VARIA.

DE BURGERLIJKE OPENBARE WERKEN OP DE BUITENBEZITTINGEN.

De in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij gelegenheid van de behandeling der Indische begrooting voor 1896, geopperde twijfel of in die gewesten der Buitenbezittingen, waar voor den gewestelijken waterstaatsdienst slechts valt te beschikken over personeel beneden den rang van ingenieur, op een richtig beheer der Burgerlijke Openbare Werken niet in meerdere of mindere mate valt af te dingen, heeft van den directeur der Burgerlijke Openbare Werken de verklaring uitgelokt dat de ondervinding der laatste jaren die veronderstelling weersprak. Immers op de uit bedoelde gewesten inkomende ontwerpen en verantwoordingstukken vielen weinig of geen aanmerkingen te maken wat betreft slechte of onvolledige toelichting, en evenmin viel te klagen over overschrijding van fondsen, welk laatste zich noodwendig openbaren moest als aan het bewuste beheer geldverspilling zou moeten worden ten laste gelegd. Voorts vestigde bedoelde departements-chef er de aandacht op dat de hoofden van gewestelijk bestuur, die ingevolge art. 7 van het reglement op het beheer en toezicht over den Waterstaat en 's lands Burgerlijke Openbare Werken (Indisch Staatsblad 1889, no. 39), voor het beheer en toezicht over den gewestelijken waterstaatsdienst verantwoordelijk zijn, niet in gebreke zouden blijven om, wanneer de hun toegevoegde waterstaatsambtenaren in de nauwgezette vervulling van hunne plichten te kort schoten, daaromtrent aan het departement der Burgerlijke Openbare Werken te rapporteeren. Dergelijke klachten waren in de laatste jaren niet vernomen.

Ofschoon de directeur zich derhalve gerechtigd achtte om de meening, als zou het beheer der Burgerlijke Openbare Werken in verschillende gewesten der Buitenbezittingen te wenschen overlaten, ten stelligste tegen te spreken, achtte de Gouverneur-Generaal het naar aanleiding van de dezerzijdsche aanschrijving toch wenschelijk door een drietal chefs van waterstaatsafdeelingen (op Java), ieder in eene groep der niet onder eene

waterstaatsafdeeling ressorteerende gewesten buiten Java en Madoera [1]) — uitgenomen Sumatra's Westkust en Oostkust van Sumatra, waar het beheer, onder de gewestelijke bestuurders, door ingenieurs gevoerd wordt, — eene inspectie van niet te langen duur te doen houden. Tengevolge van de daartoe in Maart jl. aan drie hoofdingenieurs gedane opdracht hebben in de maanden April t. m. Juni dergelijke inspectiën plaats gehad in 9 van de betrokken 13 gewesten; alleen werden niet bezocht, om van Atjeh niet te spreken, de Westerafdeeling van Borneo, welke residentie eerst later aan de beurt zou komen, en de gewesten Billiton en Timor en onderhoorigheden, welke beide geacht werden op het gebied der Burgerlijke Openbare Werken niet genoeg belangrijks op te leveren voor een inspectie als de bedoelde.

In Juli zijn omtrent den uitslag der bedoelde inspectiën uitvoerige rapporten uitgebracht. Terwijl die verslagen in het algemeen doen zien met welke moeielijkheden het beheer der Burgerlijke Openbare Werken in de Buitenbezittingen te kampen heeft, en hoe door de groote uitgestrektheid dier gewesten veel aan ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur moet worden overgelaten, kon desniettemin worden geconstateerd dat, daar waar het beheer en de uitvoering direct door of onder toezicht van het waterstaatspersoneel plaats hadden, geene belangrijke aanmerkingen vielen te maken, maar integendeel op vele plaatsen blijkbaar met geringe hulpmiddelen veel en goed werk was tot stand gebracht. Tekortkomingen in zake het bouwbeheer zijn in sommige gevallen slechts daar aan het licht gekomen, waar bestuursambtenaren met de leiding van werken belast waren (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad no. 3805), hetgeen dan ook aanleiding gegeven heeft dat de betrokken residenten door den directeur der Burgerlijke Openbare Werken op de aan te brengen verbeteringen gewezen zijn. [2]) Ook de Gouverneur-Generaal is van oordeel dat de ontvangen inspectierapporten den ter sprake gebrachten twijfel aangaande een richtig beheer der waterstaatszaken in de Buitenbezittingen op afdoende wijze opheffen. Intusschen heeft de Landvoogd het nuttig geacht den directeur op te dragen om, afgescheiden van de den betrokken hoofden van gewestelijk bestuur reeds gemaakte opmerkingen, den uitslag van het gehouden onderzoek, voor zoover zulks geraden voorkomt, te hunner kennis te brengen, en voorts hetzij afzonderlijk, hetzij bij de behandeling van het nog aan de orde zijnde denkbeeld om in sommige Buitenbezittingen den bouwarbeid

---

[1]) De twee eenige gewesten buiten Java en Madoera, die, wat het burgerlijk bouwbeheer betreft, onder contrôle staan van den chef eener waterstaatsafdeeling, zijn de Lampongsche Districten en Bali en Lombok.

[2]) Uit de volgende opgaaf betreffende de in de jaren 1893 en 1894 op het gebied der Burgerlijke Openbare Werken voor den gewestelijken dienst verwerkte bedragen, kan blijken dat in de 9 gewesten der Buitenbezittingen, waarvan sprake is, zijnde Benkoelen, Palembang, Riouw, Banka, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden, Menado, Amboina en Ternate, aan werken, uitgevoerd onder toezicht van ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, besteed werd in 1893 ruim 21 pct. en in 1894 ruim 28 pct., tegen respectievelijk 79 en 72 pct. voor werken onder technisch toezicht uitgevoerd.

ten behoeve van het leger en dien voor civiele diensttakken onder één beheer te brengen, te berichten, tot welke voorstellen of maatregelen van meer algemeene strekking de bewuste rapporten hem aanleiding geven.

Het bovenstaande is ontleend aan 't Koloniaal Verslag.

Belangrijk zou het zijn te weten, welke eischen de rapporteurs voor den dienst op de Buitenbezittingen stelden; zeer hoog zullen die wel niet geweest zijn.

Voor een bedrag niet grooter dan hetgeen aan de Buitenbezittingen ten koste gelegd wordt *is* geen behoorlijke dienst te organiseeren.

Groepen van gewesten.	Verwerkt voor den gewestelijken waterstaatsdienst. door personeel der Burg. Openb. Werken.	door ambtenaren v/h Binnenl. Bestuur.	Totaal verwerkt.
		1893	
Java en Madoera	f 4 010 247 (86.5 pct.)	f 621 537 (13.5 pct.)	f 4 631 784 (100 pct.)
Buitenbezittingen. 9 gewesten hierboven bedoeld.	f 433 701 (79 pct.)	f 117 713 (21 pct.)	f 551 414 (100 pct.)
Buitenbezittingen. 8 overige gewesten	f 550 593 (78 pct.)	f 156 044 (22 pct.)	f 706 637 (100 pct.)
	f 4 994 541	f 895 294	f 5 889 835
		1894	
Java en Madoera	f 4 429 305 (88 pct.)	f 608 596 (12 pct.)	f 5 037 901 (100 pct.)
Buitenbezittingen. 9 gewesten als voren	f 424 330 (72 pct.)	f 161 867 (28 pct.)	f 586 197 (100 pct.)
Buitenbezittingen. 8 overige gewesten.	f 626 127 (83 pct.)	f 129 167 (17 pct.)	f 755 294 (100 pct.)
	f 5 479 762	f 899 630	f 6 379 392

VERDERE RESULTATEN VAN DE OPIUMREGIE.

De destijds op Madoera reeds verkregen uitkomsten van de opiumregie vermeldende, vroegen wij in het November-nummer van den vorigen jaargang twijfelend, of de afwezigheid van den heer Groeneveldt uit Indië niet nadeelig werken zou op de in Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki te nemen proef, en of daar de regiezaak bij het Europeesch bestuur evenveel bijval en goeden steun zou vinden als haar te beurt viel op Madoera.

Plicht en genoegen is het ons nu, mede te deelen dat ook in de drie genoemde residentiën de proef als geslaagd beschouwd mag worden, en met den oprechten wensch dat wij aanstaand jaar een zelfde uitkomst mogen vermelden, laten wij hier een maandelijksche opgaaf volgen, voor zoover

Madoera betreft zich aansluitende aan de cijfers welke wij in November 1896 publiceerden, en wat de drie andere gewesten betreft, vergeleken met de opbrengst en den verkoop van de pacht in dezelfde maand van het vorig jaar.

			Regie.		Volgens de boeken van den pachter.	
			Debiet in thails.	Opbrengst.	Debiet in thails.	Opbrengst.
Sept.	1895	Madoera	1 340	*f* 22 868		
Oct.	„		1 451	„ 24 316		
Nov.	„		1 386	„ 23 209		
Dec.	„		1 348	„ 22 611		
Jan.	1896	Madoera	1 334	„ 22 479		
		Bezoeki	1 809	„ 34 359	1 721	*f* 31 826
		Probolinggo	1 460	„ 32 176	1 833	„ 40 795
		Pasoeroean	2 608	„ 53 216	3 665	„ 78 669
Febr.	„	Madoera	1 232	„ 20 670		
		Bezoeki	1 784	„ 33 853	1 691	„ 30 130
		Probolinggo	1 498	„ 32 987	1 736	„ 38 676
		Pasoeroean	3 418	„ 68 695	3 537	„ 76 454
Maart	„	Madoera	1 290	„ 21 626		
		Bezoeki	1 965	„ 36 790	1 693	„ 31 663
		Probolinggo	1 612	„ 35 391	1 896	„ 42 262
		Pasoeroean	4 129	„ 82 154	4 025	„ 87 425
April	„	Madoera	1 132	„ 19 098		
		Bezoeki	1 778	„ 32 893	1 556	„ 28 999
		Probolinggo	1 353	„ 29 753	1 718	„ 38 224
		Pasoeroean	3 728	„ 78 340	4 129	„ 90 860
Mei	„	Madoera	1 205	„ 20 313		
		Bezoeki	1 923	„ 35 572	1 643	„ 30 384
		Probolinggo	1 483	„ 32 601	1 761	„ 39 173
		Pasoeroean	3 792	„ 82 340	4 359	„ 95 920
Juni	„	Madoera	1 170	„ 19 775		
		Bezoeki	1 920	„ 35 389	1 616	„ 30 032
		Probolinggo	1 559	„ 34 257	1 723	„ 38 241
		Pasoeroean	4 172	„ 89 653	4 233	„ 93 024
Juli	„	Madoera	1 192	„ 20 228		
		Bezoeki	1 945	„ 36 129	1 599	„ 30 032
		Probolinggo	1 703	„ 37 456	1 761	„ 39 006
		Pasoeroean	4 633	„ 98 001	4 082	„ 88 964

Intusschen, bedachtzaam als altijd wenscht de Minister zich zijn oordeel over het al of niet slagen der proef nog voor te behouden, en overhaasting tot invoering van de regie elders is van Z. E. niet te vreezen. De Minister heeft het verzekerd, en wie zou daaraan twijfelen?

Toch meent de heer Bool dat de Minister den termijn van waarneming

en beraad nog te kort stelt, wanneer Z. E. meent dat na een vol jaar het oordeel wel voldoende gerijpt zal zijn. Op Madoera werden in de eerste zeven maanden van 1896 739 thails minder gesleten dan in de eerste zeven maanden van 1895; zulk een belangrijke vermindering van debiet kan de afgevaardigde van Leiden moeilijk aan een afnemend gebruik toeschrijven, meent hij veeleer aan den smokkelhandel te moeten wijten, en eerst wanneer de regie tegen dezen bestand blijkt, mag er van een voortzetting der proef sprake zijn. Thans, zegt de heer Bool, wordt er groote waakzaamheid tegen den sluikhandel aan den dag gelegd, maar als deze eenigszins verslapt, zal men de smokkelaars, naar spreker vreest, geducht aan het werk zien gaan.

De heer Pijnacker Hordijk echter zou den Minister wel willen vragen, niet te lang te wachten; er zijn „met het bestellen der machinerieën, het bouwen van de fabriek als anderszins" zeker een paar jaar gemoeid, en waar de Minister verklaart dat de resultaten verkregen in de drie residenties op Java even bevredigend zijn als op Madoera, daar hoopt en vertrouwt spreker dat de Minister niet langer dan noodig is zal wachten met het aanvragen van de voor de invoering van regie op geheel Java benoodigde gelden.

Verklaarde echter de *Minister* wat de heer Pijnacker Hordijk beweert?

Ons is dat niet gebleken. In *Indië* werd de bedoelde verklaring afgelegd. Uit Indië dan ook dringt men bij den Minister aan op spoed. Maar het ligt, volgens den Minister, „in de bedoeling der Regeering de definitieve invoering der opiumregie bij een afzonderlijk wetsontwerp voor te stellen, opdat de Kamer geheel vrij en los van andere overwegingen, die allicht zouden kunnen gelden wanneer het voorstel werd verbonden aan een begrooting, over de quaestie zal kunnen oordeelen." ..... „Ik van mijn kant wensch geen voorstel te doen voordat ik de noodige gegevens heb om de Kamer duidelijk aan te toonen welke voordeelen van de invoering der regie in het algemeen met zekerheid zijn te verwachten." En dit komt ons zeer verstandig voor, als het *mogelijk* is dat aan te toonen. Niet dat de voordeelen der regie voor ons twijfelachtig zijn, maar elk beginsel of stelsel, ook het beste, maakt fiasco wanneer het niet oordeelkundig en ter goeder trouw wordt uitgevoerd, en hoe kan de Minister *zekerheid* verkrijgen en zekerheid *geven* dat de regie nergens en nooit slechte resultaten afwerpen zal? Men beoordeele het regiesysteem *an und für sich*, desnoods na één proef welke genomen is onder omstandigheden die onder een verlicht en eerlijk bestuur beschouwd moeten kunnen worden als *normaal*.

Ook wij, van het uitvoerbare en heilzame der regie ten volle overtuigd, vragen bespoediging van de invoering op geheel Java.

De redeneering van den heer Bool vatten wij niet. Hij wil uitstel totdat gebleken zal zijn of de regie tegen den smokkelhandel bestand is wanneer deze door verslapping van de groote waakzaamheid die nu nog aan den dag wordt gelegd zich uitbreidt, en hij schrijft de vermindering van het opiumdebiet op Madoera hieraan toe dat er tegenwoordig reeds meer gesmokkeld wordt dan toen het pachtstelsel nog vigeerde. Hoe is dit te rijmen met de vermeende groote waakzaamheid, waarvan de geachte spreker verslapping ducht?

ONAANGEZUIVERDE VORDERINGEN VAN DE INDISCHE SCHATKIST.

Uit een bij de Indische rekening over het dienstjaar 1890 door den Minister van Koloniën overgelegden staat blijkt:

1°. dat van 1869—1889 van *opiumpachters* nog te vorderen valt aan pacht *f* 8 436 236,87 en wegens verstrekking van opium *f* 1 059 401,10, en dat met 1890 er bij die cijfers respectievelijk *f* 8 666 310,49[5] en *f* 1 115 662,04 zijn of te zamen ver over de **negen millioen,** en wel . . . . . *f* 9 781 772,53

2°. dat op het middel *slachten van rundvee,* enz. bleef te vorderen over 1869—1889 *f* 66 327,15 of, met 1890 er bij . . . 77 735,13

3°. dat de licentiën op de *pho- en tophospelen* over 1884—1889 *f* 38 137,92[5] ten achter zijn of, met 1890 er bij 59 960,57

4°. dat de Javasche en Chineesche *tabak* over 1889 ten achter is 57 900

5°. de *sluisgelden, veren en overtoomen* over 1881—1889 . . . 20 687,51

6°. de *personeele belasting* over 1881—1889 *f* 63 580,29 of, met 1890 er bij . . . . . 160 499,41[5]

7°. het *patentrecht* over 1879—1889 *f* 41 164,09 of, met 1890 er bij . . . . . 268 056,68[5]

8°. de *verponding* over 1867—1889 *f* 78 142,89[5] of, met 1890 er bij 407 027,87

9°. de *openbare verkoopingen* over 1878—1887 . . . . . 137 918,52[5]

10°. de *bedrijfsbelasting* over 1867—1889 *f* 711 522,32[5] of, met 1890 er bij 1 286 459,34

11°. de *hoofdelijke belasting* in Benkoelen over 1886—1889 *f* 16 956,53 of, met 1890 er bij 42 598,69

12°. de *belasting voor* het onderhoud van *wegen en bruggen* te Palembang over 1882—1889 *f* 55 769,14 of, met 1890 er bij 75 590,14

13°. de *belastingen, opgelegd door de Algemeene Rekenkamer* voor de ambtenaren onder Financiën over 1868—1889 *f* 575 318,93[5] of, met 1890 er bij 575 988,20

14°. voor de ambtenaren onder Binnenlandsch Bestuur over 1874—1889 *f* 9 771,97 of, met 1890 er bij 11 377,80

15°. voor de ambtenaren onder Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid over 1870—1889 *f* 62 427,66 of, met 1890 er bij . . 64 692,20

16°. voor de ambtenaren onder Oorlog over 1871—1889 *f* 37 529,84[5] of, met 1890 er bij 40 141,67

17°. voor die onder Openbare Werken over 1874—1889 *f* 32 736,39[5] of, met 1890 er bij 48 365,42

en 18°. voor die onder Marine over 1874—1887 *f* 12 325,40 of, met 1890 er bij 12 329,34

19°. de *afstand van grond* in erfpacht over 1884—1889 *f* 233 718,25[5] of, met 1890 er bij. . . . . 829 516,51[5]

20°. de *vergoeding van pakhuismeesters* wegens bevonden minderheden over 1879—1889 *f* 75 788,01[5] of, met 1890 er bij 76 479,33[5]

21°. de *cijns voor* den gouvernements-*suikerrietaanplant* over 1884—1889 *f* 387 226,92 of, met 1890 er bij 405 407,02

22°. de *cijns voor het riet* buiten tusschenkomst van het bestuur verkregen over 1884—1886 . . . . . 56 312,50

23°. de *terugbetaling wegens den aanplant* over 1884—1889 *f* 300 577,23 of, met 1890 er bij 303 473,69

24°. de *pacht voor* uitbestede *boschperceelen* over 1883—1889 *f* 45 574,94 of, met 1890 er bij 64 004,94

25°. het *renteloos voorschot aan inlandsche vorsten* en grooten over 1876—1888 . . . . . 308 508,34[5]

Een totaal van ongeveer **vijftien millioen!**

Daarop werd successievelijk afbetaald:

Opiumpacht	*f* 2 725 769,23[5]
Verstrekking van opium	337 953,94[5]
Slachten van rundvee enz.	32 142,89
Licentie op de pho- en tophospelen	26 316,48
Javasche en Chineesche tabak	67 900,00
Sluisgelden, veren en overtoomen	928,00
Personeele belasting	141 522,04[5]
Patentrecht belasting	251 193,90[5]
Verpondingsbelasting	383 990,81[5]
Openbare verkoopingen	48 347,12
Bedrijfsbelasting	1 084 195,79[5]
Hoofdelijke belasting in Benkoelen	36 625,45
Belasting voor het onderhoud van wegen en bruggen te Palembang	64 976,66
Belastingen door de Algemeene Rekenkamer opgelegd aan ambtenaren ressorteerende onder het Dep. van Financiën . .	33 778,19[5]
Ressorteerende onder het Dep. van Binnenlandsch Bestuur	8 809,25[5]
Ressorteerende onder het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid	49 048,37[5]
Ressorteerende onder het Departement van Burgerlijke Openbare Werken	32 665,56
Ressorteerende onder het Departement van Oorlog	5 562,39
Ressorteerende onder het Departement van Marine	10 373,38[5]
Afstand van grond in erfpacht	690 057,28
Vergoeding door pakhuismeesters wegens minderheden . .	4 765,31[5]
Cijns voor den Gouvernements-suikerrietaanplant.	325 863,82
Cijns voor het riet buiten tusschenkomst van het bestuur verkregen	56 312,50
Terugbetaling wegens den aanplant.	303 473,66[5]
Pacht voor uitbestede boschperceelen	32 142,84
Rentelooze voorschotten aan inlandsche vorsten en grooten	2 915,74

Een totaal van nog geen **zeven millioen,** zoodat er nog een achterstand van ruim acht millioen blijft, en hiervan zal wel het grootste gedeelte afgeschreven moeten worden.

Alleen bij het middel opiumpacht is er zeven millioen achterstand. Een illustratie alweer van de slechte werking van het pachtstelsel, en ofschoon

er in 1890 bepalingen werden vastgesteld met het doel om de schatkist *meer* zekerheid te verschaffen bij nalatigheid van pachters in de betaling van hetgeen door hen aan den lande verschuldigd is, zal het wel onmogelijk blijven, een *voldoende* zekerheid te verkrijgen.

REDE VAN Dr. A. KUYPER OVER DE ATJEH-ZAAK.

Wij bedoelen de welsprekende redevoering, den 17den November in de Tweede Kamer gehouden.

Na eenige opmerkingen over een motie, pas door den heer Van Vlijmen ingediend, sprak de heer Kuyper:

Ik ga er nu toe over om in de zaak van Atjeh één enkel punt ter sprake te brengen. Hetgeen ik verder naar aanleiding van de Indische begrooting te zeggen heb, meen ik met uw goedvinden te mogen verschuiven naar de behandeling der afzonderlijke hoofdstukken. Ik bepaal mij dus thans tot het bespreken van ééne bepaalde vraag in verband met de Atjeh-quaestie.

Ik doe dit niet zonder schroom; wie toch geen specialiteit is in Indische en bijzonder in Atjehsche aangelegenheden waagt het niet licht zich te mengen in een debat door onze Indische specialiteiten gevoerd. Ik hoop daarom met de uiterste voorzichtigheid te zeggen wat ik te zeggen heb, om niet ook mijnerzijds te vervallen in de fout, dat men van ons spreken hier, in Atjeh tegen ons partij kan trekken.

Men vervalt hier zoo licht in. Zelfs zou ik vragen willen of hetgeen door den geachten afgevaardigde uit Amsterdam, den heer Cremer, over Toekoe Oemar is gezegd, niet met zekere instemming zal worden gelezen in den Atjehschen kring, waarin Toekoe Oemar zich thans beweegt.

De ééne vraag nu die ik wensch ter sprake te brengen is, *of de stelselloosheid die nu zoo jarenlang de kanker is geweest van ons Atjeh-beleid door het ons in deze begrooting aangebodene metterdaad wordt uitgesneden en weggenomen.*

Op die vraag nu kan mijn antwoord niet anders dan ontkennend luiden, een ontkennend antwoord, dat ik in het kort ga toelichten.

Gelijk Dr. Snouck Hurgronje, op wien de Regeering bij monde van dezen Minister zich met buitengemeene ingenomenheid beroept, ons in het tweede gedeelte van zijn werk *De Atjehers*, op bladz. 364, verklaart, is het kwaad van ons Atjeh-beleid dusver juist geweest *die stelsellooshеid*, omdat juist de Muslim alleen dogmatisch in een Kaffir-bestuur berusten, als het zich kenmerkt, let wel, door *vastheid* eerst en dan door overmacht.

Die stelsellooshеid nu, waarin volgens het oordeel van dezen deskundige het booze kwaad van ons Atjeh-beleid gelegen is, sloop niet alleen in ons Atjeh-beleid maar is zelfs *stelsel* geworden. Wij zijn niet alleen *stelselloos* te werk gegaan, maar maken al den indruk alsof we *stelselmatig* die *stelselloosheid* hebben gewild; het was letterlijk of we eene volledige staalkaart van alle denkbare methoden om Atjeh te bestrijden, voor ons hadden gelegd

en alsof we, onbekwaam eene keuze te doen, ons hadden voorgenomen om achtereenvolgens alle deze verschillende stelsels eens te beproeven. Thans eerst schijnt men aan het einde van de serie te zijn. Immers thans is men teruggekomen op het reeds eenmaal beproefde stelsel uit de dagen van Van der Heyden. Een negende nieuw stelsel heeft men blijkbaar niet kunnen vinden. En zoo is er metterdaad tengevolge van deze stelselmatige stelselloosheid in Atjeh eene droeve tragedie door ons afgespeeld, een treurspel in acht bedrijven, waarvan, helaas, het slotbedrijf zich nog altijd wachten laat.

Welnu, die kanker der stelselloosheid zal dan nu moeten worden uitgesneden; men zal nu tot een *vast stelsel* overgaan, en de Minister stelt het in zijne Memorie van Antwoord voor alsof wij, door de gegevens zijnerzijds verstrekt, metterdaad reeds bij die vastheid van stelsel zullen uitkomen.

Is dit nu juist?

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men tegenover een vijand een vast stelsel zal volgen, dan is het m. i. niet genoeg een *tactisch* of beter gezegd een *strategisch* stelsel te hebben, maar dan moet in de eerste plaats het *politieke* stelsel vaststaan.

Het *strategisch* stelsel is op zich zelf nooit anders dan het *middel*, nooit *doel*, en het strekt altijd en uitsluitend om hetgeen in het *politieke* stelsel als doel is gekozen, te verwezenlijken en te bereiken. Het strategisch stelsel is nooit onafhankelijk, staat nooit op zich zelf, maar wordt altijd beheerscht door het politieke stelsel dat er aan ten grondslag ligt.

Is ons nu door den Minister een *politiek stelsel* geboden?

Laat ons zien.

Zoo ik wel zie, komt bij het opmaken van een politiek stelsel allereerst de *formeele* vraag in aanmerking: wie of ten deze de beslissing zal geven en het stelsel zal vaststellen. Ten opzichte van dat formeele beginsel nu zijn wij tot dusver even stelselloos te werk gegaan als wat aangaat het *materieele* gedeelte van het stelsel. Nu eens is dezerzijds beslist door den Minister, dan weer te Batavia door den Gouverneur-Generaal, eene derde maal door hem die de macht in Atjeh zelf in handen had.

Ziedaar het ontbreken van een eerste *desideratum* voor vastheid van lijnen.

Wat is nu dienaangaande de meening van den Minister? Is zijne bedoeling dat de Gouverneur-Generaal zal blijven beslissen, of wel dat de beslissing van hier zal uitgaan, en indien van hier uit, is het dan zijne bedoeling dat dit zal geschieden door hem alleen of in overleg met de Staten-Generaal, dat is: niet onder zulk een overleg dat ons enkel zekere mededeelingen worden gegeven, maar zoo dat de Kamer in staat worde gesteld om met kennis van zaken te oordeelen?

Eene tweede vraag rakende het politieke stelsel is deze: als hoedanig beschouwt gij Atjeh? In 1874 heeft generaal Van Swieten verklaard dat het sultanaat was ter zijde gezet, en toen later na den dood van den sultan nog twee pogingen werden aangewend om het sultanaat te herstellen, heeft hij eene tweede proclamatie uitgevaardigd, waarin werd te kennen gegeven dat een herstel van het sultanaat voortaan onmogelijk was. De generaal Van Teyn daarentegen heeft later toch weer onderhandeld met

de Kemala-partij en haar zelfs geschenken aangeboden, onderhandelingen die, al werd het vormelijke niet erkend, toch niets anders bedoelden dan met den pretendent-sultan weer te trachten op een goeden voet te komen.

Nu moet men toch weten of men staat voor een *vijand*, of dat men te doen heeft met *opstandelingen*. Het is eene gewoonte van de Indische Regeeringsstukken om nu eens te spreken van een *vijand* dan weer van *kwaadwilligen*. Maar een kwaadwillige is een heel ander mensch dan een vijand. Tegenover een vijand, ook wanneer men strijdt in Atjeh, huldigt men zekere militaire regelen van eer, waardoor men hem ook als vijand ridderlijk bejegent. Heeft men daarentegen met *opstandelingen* te doen, dan maakt men korte metten en handelt op eene wijze als waarop ieder Gouvernement schuldigen aan muiterij of oproer bejegent.

Men kan dus niet den betrekkelijken eeretitel van *vijand* en de smadelijke benaming van *kwaadwillige* door elkander gebruiken en met elkaar afwisselen. Men kan òf den eenen term òf den anderen gebruiken. Heeft men met een vijand te doen, dan is de naam van „kwaadwillige" beleedigend: heeft men met kwaadwilligen te doen, dan is de naam van „vijand" een *excès d'honneur*.

In de derde plaats dient bij het te volgen politiek stelsel vast te staan, of men een civiel dan wel een militair bestuur zal hebben. Wij hebben ook in dit opzicht al de ellende doorleefd van het telkens afwisselen. Nu eens de man met den rok, dan weer de man met de sabel. De eerste was gemeenlijk geneigd gering te schatten hetgeen de ander had gedaan.

Dat gaf aan de militairen onder civiel bestuur een onaangename positie. En stond daarentegen de man met de sabel aan het hoofd, en werden er onder zijn beleid voor het oogenblik resultaten verkregen, dan was men er aanstonds bij om aan zijn bewind een termijn te stellen, zoodat de sabel weer in de scheede moest. Ook deze zaak moet dus, wanneer men vastheid van stelsel wil hebben, uitgemaakt en beslist worden. Men moet weten, of men, indien het den militairen bevelhebber van thans gelukt zal zijn eenige meerdere vrijheid van beweging, meerdere rust aan de door ons bezette streken van Groot-Atjeh te verzekeren, het plan heeft om onmiddellijk daarna den militairen bevelhebber weder af te danken en hem door een civielen gouverneur te vervangen; of wel dat men het militaire commando in Atjeh thans zoo lang zal laten voortduren tot de strijd met Atjeh voorgoed beslecht is.

In de vierde plaats dient men, wat het politieke stelsel betreft, te weten of de bewindsman op Atjeh ook voortaan op minderen of meerderen steun van bondgenooten in Atjeh zal mogen rekenen; of wel dat men, na de met Toekoe Oemar opgedane ervaring, van nu voortaan elken steun van dien aard verwerpt. Op zich zelf is het gebruik maken van bondgenooten de vaste historische lijn geweest van onze koloniale politiek, ook in de dagen onzer vaderen: steeds trachtte men het *divide et impera* toe te passen, en den eenen inlander tegen den anderen uit te spelen. Het is dus de vraag of de ondervinding met Toekoe Oemar opgedaan, van dien aard is, dat men overal, dat men altijd, de Atjehers voor te wispelturig, te weinig oprecht en te weinig betrouwbaar moet achten om met hen ten tweeden male dit stelsel te beproeven. Wordt toch ook die quaestie niet

beslist en uitgemaakt, dan kan elk nieuw gouverneur, hetzij civiel, hetzij militair, nogmaals engagementen aangaan, waaruit naderhand de schromelijkste moeilijkheden kunnen geboren worden.

Is nu op die wijze eenmaal het politieke stelsel tot beslistheid gekomen, dan heeft men zich in de tweede plaats af te vragen of aan het door den Minister voorgestelde *strategische stelsel* de eer kan worden toegekend van *zoo vast* te zijn, dat het ons voor nieuwe teleurstellingen zal vrijwaren.

Welk strategisch stelsel nu staat deze Minister voor? Antwoord: het concentratie-stelsel van den kolonel Demmeny, plus drie bivaks, één in elk der drie Moekims, met meerdere of mindere versterking, bezet elk door één bataljon? Is daarmede nu de strategische positie genoeg omlijnd en scherp genoeg geteekend, zoodat een oordeel over de waarde van het stelsel mogelijk is?

1°. Reeds wees de heer Van Vlijmen er op, en accentueerde het zelfs in eene motie, dat hier nog heel iets anders bij in aanmerking komt.

Terecht toch wees die geachte spreker er op, dat men ten deze niet alleen met de positie in Groot-Atjeh had rekening te houden, maar ook wel terdege met die aan den kustzoom. Wat kiest ge, scheepvaartregeling of blokkade?

Hieromtrent nu zegt de Minister dat hij vóór de scheepvaartregeling is. Natuurlijk, zegt hij, zal deze op krachtige wijze moeten worden gehandhaafd.

Uitstekend, Mijnheer de Voorzitter, maar de Minister zal toch niet wenschen dat wij eenvoudig afgaan op zijne *meening*, maar toegeven, dat men ook mag rekenen met de argumenten, welke hij hiervoor aanvoert.

Het eerste argument nu is, dat hij geen rapporten gekregen heeft, hoe die scheepvaartregeling werkt. Reeds dit beneemt mij den lust om op zijn tweede argument in te gaan. Hoe toch komt het, dat de Minister geen rapporten heeft? De Minister zit toch reeds lang genoeg op de plaats die hij thans inneemt, om, indien ook naar zijn oordeel de uitkomsten op de kust verkregen den uitslag van den geheelen Atjeh-oorlog beheerschten, te zorgen, dat hij thans rapporten in handen had. En indien hij nu op dit oogenblik *geen* rapporten heeft, heeft hij dan zelf niet verzuimd die aan te vragen, lijdelijk afwachtende of men hem die eigener beweging zou zenden?

2°. Wanneer men de scheepvaartregeling als stelsel aanneemt, heeft men een vasten muur met gaten, met voor elk dier gaten een soldaat om den toegang te bewaken. Maar hoe staat het nu met Edi? Tijdens de blokkade zag men van onze oorlogsbodems herhaaldelijk geheele transporten uit Edi zich langs de Atjehsche kust bewegen, om op die wijze tot Atjeh door te dringen. Is nu die afsluiting naar den kant van Edi thans verbeterd? Immers al sluit ge alle overige poorten in uw muur, zoolang de achterdeur van Edi open blijft *is* er feitelijk geene sluiting.

3°. Hoe ziet deze bewindsman de zaken van Pedir in? Het is van algemeene bekendheid, dat het voornaamste en krachtigste verzet van daar komt; het is voor de Atjehers die ons moeite baren de vaste plaats van retraite, de verzamelplaats van wat men noemt de kwaadwilligen.

Maar ook hier zegt de Minister: „of men genoodzaakt zal zijn om tegen Pedir op te treden kan ik vooralsnog niet zeggen."

Ik eisch nu natuurlijk niet, dat de Minister handelen zal alvorens hij kan oordeelen, maar indien hij daaromtrent nog geen vaste lijn kan aangeven, meen ik, dat ook in dit opzicht de vastheid van stelsel welke men ons voorspiegelt, niet is verkregen.

4°. Wat de 3 *bivaks* betreft, houdt men staande dat zij op dit oogenblik voldoen kunnen aan hetgeen in het belang van rust en veiligheid gevorderd wordt. Maar toch feitelijk biedt de Regeering ons dat stelsel *nog niet* als het hare, want de Minister van Koloniën zegt, dat hij voorloopig slechts drie ton heeft uitgetrokken om het overcompleet te kunnen aanhouden, maar dat hij, alvorens te beslissen, nog nadere gegevens afwacht om te weten wat weg men op moet. Ook zoo beneemt hij dus aan de Kamer de illusie alsof de mogelijkheid om tot een vast stelsel op strategisch gebied te geraken, nu reeds bestond.

Dit nu doet de vraag rijzen, of dat stelsel der drie *bivaks* dan slechts als een stelsel voor eenige maanden is bedoeld. Haast zou men zeggen: ja. Althans naar de uitlating van den Minister bij de interpellatie van den heer Van Gennep, toen hij zeide, dat wij het nog zoo wel één jaar konden volhouden. Die verklaring van den Minister heeft de heer Cremer onvoorzichtig genoemd; maar ik houd den Minister liever voor een zeer voorzichtig man, en versta dus zijne woorden zoo, dat volgens zijn idee de geheele oorlog met Atjeh wel binnen een paar jaar zal afloopen, zoodat er dan weer eene civiele organisatie zal kunnen komen, en het 3 bivak stelsel voor altijd als afgedaan zal kunnen beschouwd worden.

Een ander dilemma is er voor den Minister niet: onvoorzichtigheid, of na één jaar prijsgeving van het nu aanbevolen stelsel. En kon hij nu den tweeden term van dit dilemma kiezen, dan zou de quaestie voor ons nog veel enger staan, en zou er zelfs *elke zweem* van een *vast stelsel* ontbreken.

Maar ook afgezien hiervan, is bij dit stelsel gerekend met de eigenaardige natuur van den guerilla-oorlog, hierin bestaande, dat hij nooit een vast objectief biedt, maar nooit anders dan eene bewegelijke schijf, waardoor het juist mikken zoo bijna onmogelijk gemaakt wordt. Bovendien is het blijkens de lessen der historie een vaste karaktertrek van den guerilla-oorlog dat hij zich gedurig metamorphoseert, en tot in het oneindige *pliable* is. Is zulk een vijand teruggeslagen, dan laat hij u eenigen tijd met rust, maar een jaar later staat hij met eene veranderde tactiek weer voor u en begint de oude worsteling opnieuw. Ook van die zijde dus waarborg noch zekerheid voor de vastheid van het stelsel.

5°. Als men een strategisch stelsel vaststelt, moet men toch vastelijk weten *wat men beoogt*, waar men op aanstuurt. Men moet zijn doel helder en klaar voor zich hebben.

Heeft deze Minister nu zijn doel helder en klaar voor zich? Vrage: wat stelt de Minister als eisch voor de conclusie dat alsdan de Atjeh-oorlog zal geëindigd zijn?

En ook hier weer verwarring.

De eerste maal zegt hij, dat einddoel *niet* is de verovering van geheel

Atjeh (bladz. 8 van de Memorie van Antwoord), maar alleen *„het bestendigen van de afgedwongen rust en de eerbiediging van ons gezag"*.

Dat kwame dus eenvoudig neer op bestendiging van den toestand, die op dit oogenblik reeds bestaat.

Maar eenige regels verder op diezelfde bladzijde lees ik, dat als einddoel voor aller oogen staat *„de eindelijke onderwerping van Groot-Atjeh"*. Op eene zelfde bladzijde, slechts enkele regels van elkander gescheiden, alzoo twee doeleinden voor den oorlog aangegeven die hemelsbreed van elkander verschillen. En tot overmaat van ramp staat het dan op bladz. 9 weder anders. Daar toch lees ik: „Zoolang ons gezag in Atjeh en onderhoorigheden niet op hechter grondslagen rust," enz. Hieruit blijkt dus dat de Minister op bladz. 9 weder eene derde geheel andere voorstelling geeft. Nu niet alleen Groot-Atjeh, maar *geheel* Atjeh met alle onderhoorigheden; zoo staat het er zonder eenige beperking, dat „Atjeh en onderhoorigheden" ons gezag zullen moeten erkennen en dat zoo eerst ons gezag op hechte grondslagen zal rusten.

En eindelijk 6. wensch ik er deze laatste vraag aan toe te voegen: Is, gelijk bij elk koloniaal strategisch plan hoort, ook hier rekening gehouden met de mogelijkheid dat men, tengevolge van Europeesche verwikkelingen in onze koloniën eens eene andere vijandelijke vloot zag verschijnen? En zoo niet, denk dan eens welke de positie zou zijn van die drie bivaks en van geheel onze nederzetting in Groot-Atjeh, indien het binnenloopen van eene vijandelijke vloot in onze koloniale wateren onze kleine flottielje eens dwong om zich zoo snel mogelijk uit de voeten te maken; en dientengevolge die enkele bataljons in hun bivaks niet alleen afgesneden werden van elken toevoer, maar bovendien eene landingsdivisie van deze vijandelijke vloot den buitenlanschen vijand in combinatie met den Atjeher tegen zich zagen optreden?

Er is zoo dikwijls op gewezen dat het raadzaam zou zijn op Poeloe Weh eene goed gewapende sterkte aan te leggen, en in mijn oog blijft het zeer de vraag, of ook, afgezien van elke andere consideratie, het hebben van zulk een onneembaar punt vlak bij Atjeh, waartoe men bij ernstige moeilijkheid, die zich uit Europa voordeed, zonder overhaasting retireeren kon, niet in het belang van onze geheele koloniale positie aanbeveling verdient.

Zoo doorliep ik, Mijnheer de Voorzitter, achtereenvolgens de eischen, die ik meen dat ten deze voor *vastheid van stelsel* moeten worden gesteld. En overmits nu, naar mijn inzien, het thans door den Minister van Koloniën ons aangebodene schier in geen enkel opzicht die genoegzame vastheid van gedragslijn biedt, meen ik dat er oorzaak bestaat, den heer Minister alsnog uit te noodigen om, voor zoover hem, met het oog op de koloniale belangen, oirbaar en geoorloofd dunkt, die onderscheidene eischen althans in zooverre nader te willen toelichten, dat ons klare wijn worde ingeschonken.

Op dit oogenblik zou ik meenen met het stelsel van den Minister nog niet te kunnen medegaan. Niet omdat ik mij aanmatig een oordeel over de meerdere of mindere deugdelijkheid van het hier gebodene, maar omdat het in elk geval de oude stelselloosheid dreigt te bestendigen. De Minister van Koloniën is geen militair, maar toch zal hij mij toestemmen: dat wie eene vesting belegert, niet volstaan kan met twee of drie bastions in te sluiten, om het overige in den vestingmuur vrij te laten. Wie eene vesting wil innemen moet haar geheel insluiten. En zoo nu ook is het hier niet

genoegzaam twee of drie punten in het belegeringsplan aan te duiden. Om het te kunnen beoordeelen, moet men het *geheele plan van beleg* kunnen overzien.

Is nu de Minister genegen ons metterdaad in dien deugdelijken zin zulk een volledig plan voor een vast stelsel te bieden, dan geloof ik dat de Kamer niet zou aarzelen met dat stelsel mede te gaan, overmits zoo goed als elk stelsel tot ons doel zal leiden, mits het slechts vast in elkaar zit, het geheel omvat en daaraan wordt vastgehouden.

Dan — maar ook dan alleen — kunnen wij onzerzijds onze verantwoordelijkheid gedekt achten, en dan eerst kan een plan met kracht en ernst worden doorgezet.

Dit zou ik te meer wenschen, omdat m. i. daarvoor juist thans het gunstige oogenblik aanbrak. Het valt niet te ontkennen — al strekt het onze natie niet tot eer — dat wij in den gewichtigen en moeilijken strijd tegen Atjeh bij het volk vaak groote onverschilligheid hebben waargenomen; maar die nationale slapheid en onverschilligheid heeft thans dan toch eindelijk plaats gemaakt voor warme nationale belangstelling; en hiervan moet ook de Regeering mijns inziens partij trekken. Thans kunnen we Atjeh onder de knie krijgen. Ik zeg dat niet uit patriottischen trots, alsof ik zou meenen dat men in Atjeh er maar op moet inslaan. Ik heb zelf indertijd — voor 22 jaren — tot die leden der Kamer behoord, die aan de oppositie *tegen* het toenmalig regeeringsbeleid in zake Atjeh hebben deelgenomen. Destijds werden ons van diezelfde Regeeringstafel allerlei optimistische voorstellingen gegeven, die wij, als oppositie, als onjuist bestreden; en wie zal nu na 20 jaren nog ontkennen, dat de uitkomst, helaas, die toenmalige oppositie meer in het gelijk heeft gesteld, dan de toenmalige Regeering? In herinnering daaraan hoop ik dat de Regeering zich niet nogmaals zoodanige optimistische voorstellingen van de zaak zal maken. Waar het Atjeh geldt word ik als oppositie liever niet in het gelijk gesteld. En juist daarom spreek ik den wensch uit, dat er eens een deugdelijk stelsel worde vastgesteld, en dat ter uitvoering van dat stelsel alle vereischten niet *half*, maar *heel* zullen worden genomen.

Dit drijft mij tot spreken, geen valsch *jingoisme*. Veeleer heb ik het betreurd en afgekeurd dat de Regeering aan de Koningin-Regentesse bij de Troonrede woorden in den mond gelegd heeft, die mijns inziens op de lippen van eene vrouw niet voegen, overmits die woorden niet getuigden van dien Christelijken ernst, die, dapper maar vroom, ons wel tot *strijden* aanzet, maar allen *overmoed* van onze lippen weert.

In dien geest poogde ik ook mijnerzijds te spreken, en als die ernst bij de Regeering voorzit, ga ik met haar mede. Want ik acht, dat, waar Atjeh hier naar ons luistert, ook onzerzijds in deze Kamer duidelijk aan Atjeh moet worden te verstaan gegeven dat Nederland de eenmaal ondernomen taak niet opgeeft, maar dien tot den einde toe zal volbrengen. Atjeh moet weten dat, nu eenmaal de oorlogstoestand intrad en er vijand tegenover vijand staat, er hier geen verschil van partijen bestaat, maar alle partijen saam zich rond elke Regeering scharen, die met een vast en deugdelijk stelsel voor de Staten-Generaal verschijnt. Atjeh behoort de overtuiging te erlangen, dat, ook al ware het dat de Indische financiën te kort schoten, Nederland zelf in offervaardigheid voor het koloniaal bezit niet zal onder-

doen voor het Spaansche volk, dat voor de herovering van Cuba maand na maand millioenen peseta's ten offer brengt. Ja, ik zeg meer, als Atjeh zich op de leer van den *Djihad* beroept, en krachtens dien *Djihad* door zijne oelama's tot een heiligen oorlog wordt aangevuurd, dan wete Atjeh dat ook in ons allengs een heilig besef ontwaakt, het besef der roeping, om niet alleen ons koloniaal bezit af te ronden, maar, wat veel meer zegt, om ook aan Atjeh eens die zegeningen te brengen van veiligheid en orde, die Nederland, sinds hier het licht der Evangeliën doordrong, door Gods goede gunste ontving en, God zij lof, nog steeds bezitten mag.

EEN KAMERDEBAT OVER HET BIJSLAG-STELSEL.

„Onder mijn practische vrienden," zoo sprak de heer **Van Limburg Stirum** den 19en November in de Tweede Kamer, „zijn er die het nauwelijks der moeite waard achten koloniale quaestiën te bespreken op dit oogenblik, nu *deze* Kamer voor het laatst met *dezen* Minister de Indische begrooting te behandelen heeft. Mogelijk dat zij gelijk hebben. Indien ik nu toch het woord heb gevraagd, dan is het omdat ik niet — door te zwijgen — den schijn op mij wil laden alsof ik mij met hetgeen door de Regeering aangaande de gouvernementskoffiecultuur gezegd en gedaan wordt, zou kunnen vereenigen. Integendeel. Ik spreek, omdat ik voor mijn deel de aansprakelijkheid niet wil dragen welke, zoo ik zweeg, ook op mij natuurlijkerwijze drukken zou. Ik spreek ook, omdat ik niet weet of mij daartoe een volgend jaar nog de gelegenheid zal worden gegeven. Ik zou mij niet verantwoord achten, indien ik mijne stem niet deed hooren, al ware het ook dat zij die eens roependen in de woestijn zou blijken te zijn.

De stem eens roependen in de woestijn; dit herinnert mij aan eene vergelijking door mij ten vorigen jare gemaakt. Had ik toen het gevoel alsof ik, bij deze onderafdeeling aangeland, mij in de woestijn bevond — *nu* is het mij te moede als vertoefde ik in die bekende stad van het oude Thracië, de zonderlingheden van welker inwoners door Wieland zijn vereeuwigd. Waarlijk, Mijnheer de Voorzitter, wanneer men met eenige aandacht leest wat ons door den Minister wordt medegedeeld naar aanleiding van de beschouwingen in het Voorloopig Verslag over deze onderafdeeling — ik denk hier niet enkel en niet bepaald aan de Memorie van Antwoord, voornamelijk aan de bijlagen — dan, Mijnheer de Voorzitter, geraakt men met de geographie in de war, en vraagt men zich af: ben ik wel in Nederland, en niet in Abdera?

Ik wil trachten mijne meening nader toe te lichten, en begin daartoe met den bekenden „bijslag." Men weet dat deze „bijslag" eene handreiking is aan den Javaanschen cultuurplichtige; eene geldelijke tegemoetkoming, opdat althans in eenige mate voldaan worde aan het voorschrift van art. 56, 4°., van het Regeeringsreglement, waar den Gouverneur-Generaal wordt opgedragen om, in overeenstemming met de bevelen des Konings, er voor te zorgen, „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouverne-

mentscultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt." Eene loffelijke bedoeling, Mijnheer de Voorzitter, van welke, gelijk ik nader hoop aan te toonen, alleen het vermijden van „schadelijke opdrijving" tot uitvoering gekomen is. Om dit bijslagstelsel in toepassing te brengen, hebben er onderzoekingen plaats gehad — onderzoekingen die dienen moesten om, zij het ook bij benadering, te bepalen wat in eene bepaalde streek de Javaansche landbouwer met de „vrije teelt" verdiende, en wat hem dan *casu quo* als „bijslag" moest worden toegekend, voor het geval de Gouvernementskoffiecultuur voor hem minder „loonend" bleek dan de teelt van „eigen" gewassen. Het behoeft nauw gezegd, dat het verzamelen dier gegevens een ontzaglijken arbeid van de ambtenaren moet hebben vereischt — een arbeid, van welken de waarde nog zeer problematiek is. Op dezen arbeid kom ik nader terug. Ik constateer op dit oogenblik alleen dat de Regeering, door een gevoel van billijkheid gedreven, het bijslagstelsel verkoos boven eene eenvoudige verhooging van den inkoopsprijs per pikol. Aan die cultuurplichtigen die *weinig* koffie inleveren zou die verhooging geen noemenswaard voordeel geven; terwijl zij die *veel* koffie in 's lands pakhuizen brengen, bovenmatig zouden worden bevoordeeld. Bij het bijslagstelsel daarentegen zou de spreuk „loon naar werken," indien niet geheel dan toch gedeeltelijk tot haar recht komen.

Het Koloniaal Verslag van 1892 is het eerste dat van dien bijslag gewag maakt. Daar wordt op bladz. 200 medegedeeld, dat een krediet van *f* 500 000 is toegestaan om o. a. daaruit „met behoedzaamheid — wat betreft de *vereischte waarborgen voor deugdelijke toepassing* — in streken waar de bestaande betaling van *f* 15 per ingeleverden pikol, met het oog op de eischen van art. 56 Regeerings-reglement, den planter te weinig verschaft, aan dezen voor aanplant en onderhoud, gedurende de eerste jaren, een bijslag te geven, *ter aanvulling van hetgeen er aan eene behoorlijke vergoeding ontbreekt.*"

In de Koloniale Verslagen der volgende jaren worden meer of minder uitvoerige berichten omtrent den bijslag verstrekt. Ten vorigen jare heb ik er van deze plaats eenige citaten uit gegeven, naar welke ik moge verwijzen. Alleen moet ik nog eens releveeren wat deze Minister in 1894 en 1895 dienaangaande schriftelijk aan deze Kamer heeft medegedeeld.

In de Memorie van Antwoord bij de begrooting voor 1895 zegt de Minister: „Uit het over de koffiecultuur op Java handelend gedeelte van het Koloniaal Verslag van dit jaar, hetwelk thans, ingevolge het verlangen der Kamer, hierbij wordt overgelegd, blijkt dat de Indische Regeering door omstandigheden buiten haar wil nog niet in het bezit is van al de gegevens welke voor de vaststelling van een volledige, in bijzonderheden uitgewerkte regeling van het stelsel van bijslag benoodigd zijn."

En in de Memorie van Antwoord bij de begrooting van 1896, zegt de Minister: „Na kennisneming van de bedoelde bijlaag" — dit is het over de koffiecultuur handelende gedeelte van het Koloniaal Verslag van 1895 — „waarnaar ten aanzien der door de Kamer gevraagde inlichtingen, kortheidshalve moge verwezen worden, zal het der Kamer duidelijk zijn dat het den ondergeteekende nog niet mogelijk is, omtrent de resultaten van het stelsel van bijslag een beslist oordeel uit te spreken."

En in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag over deze begrooting zegt de Minister: „Uit het voorafgaande blijkt, dat den ondergeteekende bezwaarlijk er een verwijt van kan worden gemaakt, dat omtrent de hierbedoelde aangelegenheid bij de indiening van de begrooting geene inlichtingen zijn verstrekt, te minder waar het slechts de voortzetting van eene proef geldt, waarvan de uitkomsten eerst over eenige jaren zullen kunnen blijken. In de phase van voorbereiding waarin, tot zeer onlangs, de definitieve regeling van de toekenning van bijslag in alle bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeelde gewesten op Java nog verkeerde, was het ook voor de Indische Regeering niet mogelijk de van haar gevraagde mededeelingen eerder te verstrekken."

Ik wil dit laatste gaarne toegeven, maar nu vervolgt de Minister: „Wat nu betreft het van den ondergeteekende gevraagd oordeel omtrent het bijslagstelsel, kan hij slechts verklaren, dat het met de voorhanden gegevens nog niet mogelijk is een bepaald oordeel dienaangaande uit te spreken."

Dit antwoord van den Minister verbaast mij ten hoogste, Mijnheer de Voorzitter! Hoe nu? Dank zij de goede zorgen van Zijne Excellentie worden ons als bijlage van de Memorie van Antwoord twee tabellen overgelegd, vol van cijfers, betreffende den bijslag en dan zou men zich dienaangaande nog geen oordeel kunnen vormen? Ik heb de vrijmoedigheid te beweren dat mijn oordeel over den bijslag na het bestudeeren dezer tabellen volkomen gevestigd is, althans van den bijslag gelijk hij volgens die tabellen wordt toegekend.

Alvorens dit mijn oordeel te zeggen moet ik nog iets releveeren uit het over de koffiecultuur handelend gedeelte van het Koloniaal Verslag van 1896, mede als bijlage ons door den Minister met zijne Memorie van Antwoord toegezonden.

Ik lees daar op bladz. 4: „Waar het bij de becijferingen bleek dat de daartoe gevorderde betaling (inkoopprijs, ad *f* 15, + bijslag) *f* 30 per pikol zou overschrijden, en de bijslag dus meer dan *f* 15 per pikol zou moeten bedragen, werd het bedrag van den bijslag per cultuurplichtige verminderd naar de verhouding van den als maximum toe te kennen bijslag van *f* 15 per pikol (verg. het Koloniaal Verslag van 1895, bladz. 220)."

Onmiddellijk sloeg ik, dit gelezen hebbende, bladz. 220 van het Koloniaal Verslag van 1895 op, in de hoop dat ik daar iets over die „verhooging" zou vinden. Ik had nl. alvorens *à tête reposée* de Memorie van Antwoord met bijlagen te bestudeeren, een vluchtigen blik geworpen in de tabellen en kon mij niet goed begrijpen hoe men aan de verschillende cijfers en hunne onderlinge verhouding gekomen was. Doch ik werd teleurgesteld. Men leest daar namelijk: „Op grond van de in de eerstvolgende jaren te verwachten koffieoogsten, en aannemende dat de tegenwoordige hooge prijzen zullen stand houden, berekent de adjunct-adviseur dat de bijslag, waar noodig, een maximum van *f* 10 à *f* 15 per pikol zal kunnen bedragen; alsdan zal het Gouvernement op de uit de streken, waar het bijslagstelsel werkt, afkomstige koffie eene behoorlijke winst genieten (*f* 30 à *f* 25 per pikol), en de bevolking *f* 25 à *f* 30 per pikol ontvangen. Met deze zienswijze heeft de Gouverneur-Generaal zich vereenigd, daarbij als zijne meening te kennen gevende dat wanneer, bij daling van den marktprijs der koffie, de schatkist

nadeel mocht lijden door toekenning van een maximum bijslag van *f* 10 à *f* 15 per pikol in sommige streken, de cultuur aldaar dadelijk gestaakt zou kunnen worden."

Ik verbeeld mij evenwel, eene oplossing van het „verhoudings"-raadsel te kunnen geven. Gelijk bij alle raadsels geef ik natuurlijk mijne oplossing voor eene betere. Daarover zoo straks — ik kom nu tot de reeds genoemde tabellen.

Tabel I geeft ons, in 16 kolommen, allerlei bijzonderheden, van welke vooral de in de kolommen 10–13 voorkomende cijfers mij instructief voorkomen. Kolom 10 heeft tot opschrift: „Hoeveel volgens de becijferingen de bijslag *per cultuurdienstplichtige* zou moeten bedragen om hem voor zijn arbeid ten behoeve van de verplichte koffiecultuur gelijke verdiensten te verschaffen als de teelt van het meest voorkomend eigen gewas hem oplevert." Kolom 11: „Hoeveel bij toekenning van den in de voorgaande kolom vermelden bijslag de cultuurdienstplichtige *per pikol* koffie zou moeten ontvangen." Kolom 12: „Daar als inkoopsprijs *f* 15 per pikol wordt te goed gedaan, zou derhalve om den cultuurdienstplichtige het in de voorgaande kolom vermeld bedrag te doen ontvangen, de bijslag onderstaande som *per pikol* moeten bedragen." En kolom 13: „Bedrag van den toegelegden bijslag *per cultuurdienstplichtige*. (Daar als beginsel is aangenomen om niet meer dan *f* 15 per pikol als bijslag te goed te doen, is overal waar in de voorgaande kolom een hooger cijfer s taat uitgetrokken, het bedrag van den bijslag per cultuurdienstplichtige gereduceerd naar rede van gemeld maximum)."

Gaan wij nu eenige cijfers na! Ik neem als voorbeeld eenige cijfers aangaande de residentie Cheribon, met name voor de districten Rantjah en Pendjaloe. Voor deze vindt men opgegeven dat de cultuurdienstplichtige, die voor zijn persoon met *f* 1,85 geholpen zou zijn (kolom 10), wat per pikol *f* 25 maakt, ook *f* 1,85 ontvangt; dit geldt ook van hen die met *f* 2,07, *f* 1,44, *f* 1,24 en *f* 1,00 goed betaald zijn. Maar de koffieplanter die 3,47 zou moeten ontvangen om de cultuur voor hem „loonend" te doen zijn (dus *f* 56 per pikol, vergel. kolom 11), ontvangt slechts *f* 1,27, dus *minder* dan zij die slechts aanspraak kunnen maken op *f* 2,07 of *f* 1,44. De man die per pikol *f* 38,00 zou moeten hebben, krijgt *f* 1,50, d. i. 30 *cents minder* dan hij die *f* 31,00 per pikol behoeft om „uit te komen". Toch is hij er nog goed aan toe in vergelijking van den planter die *f* 56 per pikol zou moeten ontvangen — want deze moet zich met *f* 1,05 tevreden stellen!

Hoe is men nu aan die cijfers gekomen? Door de bewuste „verhouding". Men vraagt zich met verbazing af hoe het mogelijk is dat hij, die op *meer* aanspraak heeft, *minder* ontvangt? Dit komt door die „verhouding"! Men heeft, tenzij ik mij vergisse, want niet *alle* berekeningen komen uit — een regel van drieën bij de berekening er van te baat genomen. Bij voorbeeld: Die *f* 1,96 zou moeten ontvangen, zou per pikol moeten hebben *f* 31,00, dus *f* 16,00 bijslag. Nu maakt men den volgenden regel van drieën:

$$16 : 15 = 1{,}96 : x$$

$$x = f\,1{,}84.$$

Hij ontvangt *f* 1,80 gelijk men weet.

Daarentegen schijnt hij die *f* 3,47, dit is per pikol *f* 56, zou moeten ontvangen, op niet meer dan *f* 1,27 aanspraak te mogen maken. Ook alweer volgens den regel van drieën:

$$41 : 15 = 3{,}47 : x$$
$$x = f\,1{,}26 \; ruim.$$

Hoe grooter het verschil tusschen de deelen van den eersten term (ik weet niet of dit de juiste uitdrukking is — want ik heb mijn rekenkunde verleerd — maar men begrijpt wel wat ik bedoel) des te grooter ook het verschil tusschen hetgeen de planter billijkerwijze zou moeten ontvangen en hetgeen hij werkelijk ontvangt. Ik kan mij vergissen in de oplossing van dit „verhoudingsraadsel" — al komen de berekeningen vrij juist uit —; dit staat vast, dat naarmate de cultuurplichtige op *meer* aanspraak heeft, hij in die verhouding *minder* ontvangt.

Zoo vindt men op bladz. 5 van bedoelde tabel aangegeven dat lieden, die *f* 2,40, *f* 1,90, *f* 1,25 moeten ontvangen, deze sommen ook uitbetaald krijgen. Daarentegen krijgt hij die *f* 7,80 moet ontvangen, *f* 2,25; die aanspraak heeft op *f* 8,30 slechts *f* 1,05.

De Minister zegt dan ook in eene noot in het gedeelte over de koffie handelend van het Koloniaal Verslag van 1896: „Deze reductie, noodzakelijk omdat de schatkist door de toekenning van een bijslag van meer dan *f* 15 per pikol nadeel zou kunnen lijden, brengt echter teweeg dat cultuurdienstplichtigen, die op goede terreinen planten en een vrij goed product oogsten, in vele gevallen zich een hoogeren bijslag zien toegelegd dan anderen die bijna geen product krijgen." Kan nu gezegd worden dat hier „de vereischte waarborgen voor deugdelijke toepassing" — van welke het Koloniaal Verslag van 1892 spreekt — aanwezig zijn?

Ik kom nu tot tabel II, waarin ons cijfers gegeven worden o. a. van hetgeen gemiddeld per cultuurdienstplichtige aan bijslag genoten wordt. Ik vind daar hoogere en lagere cijfers — maar de lagere zijn in de meerderheid. Is *f* 2,56 per jaar (in het district Batoewangi van de Preanger Regentschappen uitgekeerd) al niet bijster veel voor 60 dagen arbeids; *f* 1,18 (district Timbanganten) is al bitter weinig. Maar wat dan te denken van cijfers als *f* 0,84 (Tjitjalengka), *f* 0,61 (Tjikemboelan), *f* 0,54 (Ngantang, residentie Pasoeroean), ja van *f* 0,41 en *f* 0,29 (Melangbong)? Het eenige voorschrift hier in acht genomen is het *vermijden van schadelijke opdrijving;* althans men kan niet zeggen dat hier, gelijk het Koloniaal Verslag van 1892 voorspelde, wordt aangevuld wat er aan *behoorlijke vergoeding ontbreekt.*

Werkelijk, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof mij niet aan overdrijving schuldig te maken, door te vragen: zijn wij wel in Nederland en niet in Abdera?

Moest al die omslag gemaakt, al dat werk worden verricht — want er is voor die voorbereiding, die nu vier jaren duurt, heel wat werk door de ambtenaren moeten gedaan worden —; moest daarvoor de bevolking met allerhande vragen lastig gevallen en wantrouwend gemaakt worden, om tot dit magere resultaat te geraken?

Men achte het werk door de ambtenaren in deze te verrichten, waarlijk niet gering. Men krijgt er een denkbeeld van door de „modelstaten" in te zien, die door den Minister van Koloniën zijn overgelegd als bijlage van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag betreffende de Indische begrooting van 1895.

Ik *moet* ze der Kamer voorlezen, op gevaar af van haar te vervelen; zij kan zich daardoor een denkbeeld maken van het vervelende werk dat de ambtenaren hebben gehad, die deze staten moesten invullen:

1. Aanleg en onderhoud van het *kweekbed* (zie toelichting);
2. *Ontginning en bijplant:*
   a. Vellen van bosch;
   b. Opruimen van struikgewas; neerslaan van onkruid (babad); schoonmaken van het terrein;
   c. Grondbewerking, aanleg van terrassen (waar deze gemaakt moeten worden);
   d. Maken van plantkuilen, plaatsen van andjers;
   e. Halen en planten van koffieplantjes;
   „ „ „ „ dadapstekken;
   Totaal ontginning en bijplant;
3. *Onderhoud:*
   a. In *jonge* tuinen gemiddeld 's jaars;
   b. In *vruchtdragende* tuinen gemiddeld 's jaars (zie toelichting);
4. *Pluk, bereiding en transport* berekend per pikol (zie toelichting).

Van toelichting van dezen staat zie ik af, alleen is 't mij een raadsel hoe de *bereiding* der koffie (*sub* 4°.) in uren arbeids kan worden uitgedrukt. Ook spaar ik der Kamer n°. II van dezen modelstaat."

De heer Van Stirum las daarna de verschillende hoofden van de acht en twintig rubrieken van Modelstaat B voor, en ging toen aldus voort:

„Wat hebben de ambtenaren al moeten onderzoeken, wat een tabellen en staten invullen! Ik laat de vragen rusten, in hoeverre men in de verkregen gegevens voldoende vertrouwen stellen kan, want, bij de grootste nauwgezetheid der ambtenaren, rijst de vraag, of de door de bevolking verstrekte gegevens vertrouwbaar zijn — ik wijs, en met nadruk, op den verbazenden omhaal, zonder eenig practisch resultaat. Ware dit aan te wijzen, men kon met dien omhaal vrede hebben. Doch nu dit *niet* het geval is en alles bij het oude gebleven — *plus ça change, plus ça reste la même chose*, zegt Alphonse Karr — nu komt het mij voor, dat men veel verstandiger had gedaan, om eenvoudig den inkoopsprijs per pikol te verhoogen. Men heeft er indertijd den Minister Keuchenius eene grief van gemaakt dat hij dien prijs van *f* 14 op *f* 15 heeft gebracht. Immers, zeide men, het maakt de bestaande onbillijkheid nog grooter. De planters die reeds voldoende betaald worden zouden te veel, die niet genoeg krijgen, zouden toch nog te weinig ontvangen. Daarom dus het bijslagstelsel — daarbij zouden zulke onbillijkheden niet kunnen voorkomen. In stede van ze weg te nemen heeft dit stelsel integendeel de onbillijkheden verscherpt; en een Fransch sprekend Javaan zou kunnen zeggen: *ce n'était pas la peine assurément de changer le genre de payement*".

Ik ga zelfs verder en geloof dat men door dit bijslagstelsel met ap- en dependentiën de gouvernements-koffiecultuur den Javaan nog gehater zal maken dan zij hem reeds is. Men heeft den Javaan gezegd: gij ontvangt te weinig voor uwen arbeid in de gouvernements-koffietuinen; wij zullen u bijslag geven; naarmate gij dus te weinig ontvangt naar die mate zullen wij u meer betalen. „Heerlijk" denkt de Javaan. Nu ziet men evenwel het *tegenovergestelde* gebeuren. Wat moet de Javaan hiervan denken? Hij begrijpt er eenvoudig niets van. Eene eenvoudige verhooging van den inkoopsprijs

zou hem billijk zijn voorgekomen, ook waar zijn buurman daarvan allicht meer dan hij had geprofiteerd. Maar voor *meer* werk, bij *grooter* winstderving *minder* vergoeding te ontvangen, dat is hem een raadsel. Gelijk het ook mij is. Een toestand als deze kan niet anders dan zijn wantrouwen jegens het Gouvernement en zijne dienaren doen toenemen. De wijze van toepassing van den bijslag is eene nieuwe illustratie van hetgeen door den heer Keuchenius reeds in 1866 is gezegd: „onze koloniale geschiedenis is ... eene aaneenschakeling van onvervulde toezeggingen en niet nageleefde bepalingen".

Ik heb, Mijnheer de Voorzitter, behoord tot hen die in de afdeelingen hunne bezorgdheid hebben uitgesproken over de — *sit venia verbo* — „koffiepolitiek" der Regeering. Deze bezorgdheid ontsproot niet alleen uit het ontbreken van mededeelingen van de zijde des Ministers — Zijne Excellentie heeft de schade ruim ingehaald — zij was vooral daaraan toe te schrijven, dat ik onder den indruk verkeerde van een artikel van den wetenschappelijken adviseur dr. Burck in het *Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur*, dl. XIII, afl. V en VI. Deze bezorgdheid is voor een groot deel weggenomen door het antwoord van den Minister; welk antwoord mij ook ontslaat van eene meer uitvoerige critiek van dr. Burck's betoog. Toch meen ik een enkel woord over het opstel en de denkbeelden van dien wetenschappelijken adviseur te moeten zeggen. Hoe ik in het algemeen over dat opstel denk, kan ik niet beter zeggen dan met de woorden van Mephistopheles tot den Kanselier in het tweede deel van *Faust: „Daran erkenn' ich den gelehrten Herrn."* Het komt mij voor, dat het opstel van dr. Burck van eene in een wetenschappelijk man onvergeeflijke oppervlakkigheid getuigt. Willende aantoonen dat het beweren der Staatscommissie — de zoogenaamde „koffiecommissie" — als zouden er geen voldoende geschikte gronden voor de Gouvernements-koffiecultuur in de nabijheid der desa's aanwezig zijn, volmaakt uit de lucht is gegrepen, pikt dr. Burck uit een drietal residentiën eenige „terreinen" uit. Wat hij van die terreinen meedeelt strekt tot adstructie van zijn betoog. Hij zelf vindt dat (nl. gegevens uit drie residentiën) al héél veel: hij had zich, zegt hij, op bladz. 331 *l. c.*, strikt genomen tot één gewest kunnen bepalen; om te betoogen, let wel, dat er over *geheel* Java nog genoeg geschikte koffiegronden binnen zekeren afstand van de desa's aanwezig zijn. Dit noem ik de deductie-methode wel wat ver gedreven. Doch ook voor de geciteerde residentiën bewijzen dr. Burck's gegevens niet veel, omdat hij in gebreke bleef het aantal bahoe's op te geven over welke zijne waarneming zich heeft uitgestrekt. Zoo deelt hij mede dat in de residentie Soerabaja alle reserve-terreinen boschgronden zijn; maar wat bewijst dit wanneer men weet, dat in die residentie alleen nog in *een* district (Djaboeng) Gouvernements-koffiecultuur gedreven wordt. Zonderling ook is van een wetenschappelijk adviseur dat hij — volgens zijne eigen verklaring — nog weinig bekend is met de koffiecultuur in het belangrijkste koffiegewest van Java, nl. de residentie Pasoeroean. Wat moet men van zoo iets denken? De residentie Pasoeroean is het éénige gewest, waar de zoogenaamde intensieve cultuurwijze nimmer is toegepast; en niettemin — mogelijk wel dientengevolge — nam de koffiecultuur aldaar een steeds hoogere vlucht. En met dit gewest zegt de wetenschappelijke adviseur weinig bekend te zijn. Hij veroordeelt eene

cultuurmethode — de eenvoudige, de niet-intensieve — zonder haar bestudeerd te hebben in het gewest waar zij tot uitnemende resultaten heeft geleid! Ook sta ik er van verbaasd, dat de Indische Regeering hem niet in de eerste plaats heeft opgedragen, dat gewest tot een voorwerp van inspectie te maken.

Ik wil hiervan nu niets meer zeggen. Op zeer afdoende wijze is zijn opstel bestreden — om niet te zeggen: uitgekleed — in het reeds genoemde tijdschrift, eenmaal door *Trisnoboemi*, en andermaal door iemand die zich W. teekent. Het oordeel dier heeren is niet malsch; aan dr. Burck wordt o. a. verweten dat hij knollen voor citroenen verkoopt, ja, dat hij soms onware dingen zegt. Alleen moet ik den handschoen opnemen voor de zoogenaamde „koffiecommissie", wier arbeid door dr. Burck op hoogst onbillijke en onredelijke wijze wordt geoordeeld, ja, gevonnist. Hij verwijt der commissie oppervlakkigheid en gemis aan ernst bij haar onderzoek. Met name veroordeelt hij in haar, dat zij zich bij het bepalen van hare meening omtrent het al of niet aanwezig zijn van geschikte koffiegronden, heeft beroepen op de Koloniale Verslagen. Ik merk in de eerste plaats op, dat de commissie zich niet enkel tot het raadplegen dier Verslagen heeft bepaald. Stapels en nog eens stapels van geschreven rapporten en adviezen zijn te harer beschikking gesteld geweest; en ook daaruit heeft zij geput. En ten tweede: Waarom zou zij zich niet op de Koloniale Verslagen mogen beroepen? Zij bevatten immers gecondenseerd wat den Minister van Koloniën van uit Indië wordt medegedeeld. Te meer daar hare daaruit getrokken gevolgtrekking gestaafd is geworden, vooreerst door de zoogenaamde *Indische Adviezen* (Bijlage TT[1] van Koloniaal Verslag van 1891) en nu weer door hetgeen de Minister van Koloniën ons mededeelt in de bijlagen tot de Memorie van Antwoord.

Uit alles blijkt, dat er groote schaarschte van geschikte koffiegronden in den naasten omtrek der desa's is. Wèl is er nog goede grond in meer afgelegen streken; en het is dáárheen dat de commissie de bevolking wilde trachten te leiden. *In parenthesi* geef ik een staaltje van de argumentatie van dr. Burck: „Waar toch — zoo hebben wij het recht te vragen — wil zij (dat is de koffiecommissie) hare vrije volkscultuurtuinen aanleggen, zoodra de gedwongen cultuur zal zijn opgeheven, wanneer reeds 30 jaren geleden ook op verren afstand van de desa's geen voor de koffieteelt geschikte grond meer voorhanden is?" Dat is natuurlijk *ad absurdum* geredeneerd.

Ik voor mij geloof dat het eenige middel om aan de koffiecultuur der bevolking een blijvend bestaan te verzekeren, is, om, ik zeg niet de plannen der koffie-commissie in allen deele uit te voeren — ik zou bijv. bezwaar hebben tegen het voorstel binnen 5 jaar de gedwongen koffiecultuur in te trekken — maar om haar denkbeeld, de bevolking tot eene volkscultuur op te leiden, in toepassing te brengen. Ik zeg: het eenige middel, al acht ik het niet onfeilbaar. Ik raad het aan, omdat ik niet weten zou wat anders te doen. De cultuurplannen brengen ons geen stap verder. De maker zelf dezer plannen heeft uitdrukkelijk gezegd, dat zij het antwoord geven op de vraag: *hoe lang die cultuur nog kan duren*. Hij schreef dit in 1884; en de koffiecultuur gaat met ieder jaar achteruit. De Minister verklaart dan ook (met stoïcynsche gelatenheid) dat zij in 1894/95 weder in beteekenis

„afnam". Zij zal in beteekenis *blijven afnemen*, zoo er geen ingrijpende maatregelen genomen worden. Noch cultuurplannen, noch bijslag kunnen haar op den duur redden; zelfs niet de aangekondigde chemische onderzoekingen van dr. Burck. Deze mogen heel interessant zijn — ik stel mij veel genoegen er van voor in de volgende uitgave van Meijer of Brockhaus, een artikel over de resultaten daarvan te lezen — voor de koffiecultuur der bevolking zullen zij weinig waarde hebben. Dáár dient met nog geheel andere factoren rekening gehouden: factoren welke dr. Burck niet schijnt te tellen.

Er is geen verstandig mensch, die dr. Burck niet zal toegeven dat de intensieve cultuurwijze betere resultaten moet opleveren dan eene eenvoudige grondbewerking. Maar er is evenmin een verstandig mensch te vinden, die de intensieve cultuurwijze voor de op hoog gezag aangeplante koffie der inlandsche bevolking — na de daarmee genomen proeven — meer durft aanbevelen. Met instemming neem ik dan ook over wat door den reeds genoemden W. in zijn artikel ter bestrijding van dr. Burck's opstel is gezegd: „Al mogen de voordeelen eener meer intensieve cultuur op de daartoe geschikte gronden theoretisch ook vaststaan, eene juiste toepassing der betrekkelijke voorschriften door een onontwikkelde, somtijds onwillige bevolking, die bij zwaren arbeid bij de koffieteelt slechts een karig loon verdient, bij gebrek aan voldoende contrôle van de met allerlei arbeid overstelpte Europeesche en inlandsche ambtenaren, voert zulke ernstige bezwaren met zich, dat ze bijna onuitvoerbaar wordt."

„Eet jij nu" — zegt de boer van het bekende versje tot zijn neuswijzen, zoogenaamd in de philosophie gestudeerd hebbenden zoon —

„Eet jij nu, met jouw wijzen kop,
„De philosophische eieren op."

Laat — zou ik der Regeering willen raden — dr. Burck zelf de door hem uitgebroeide of nog uit te broeden koffiecultuureieren slikken; maar waag er niet den Javaanschen koffieboom, noch den Javaanschen koffieplanter aan. Mij dunkt overigens, de tijd van onderzoeken, voorbereiden en plannen maken diende nu uit te zijn. Men zal net zoo lang onderzoeken, wetenschappelijk of onwetenschappelijk, tot de geheele gouvernements-koffiecultuur zal ten gronde zijn gegaan, gelijk in den ouden tijd *Saguntum*, terwijl de Senaat delibereerde."

De heer **Hintzen** herinnert dat Dr. Burck, bij een persoonlijk onderzoek, alleen in de afdeeling Trengalek (res. Kediri) 53 000 bouws gereserveerde gronden vond die geschikt zouden zijn voor de koffiecultuur en binnen den afstand van zes palen van de desa's liggen, terwijl de Regeering mededeelt dat er voor 1895—96 weer niet minder dan een derde van de cultuurplichtige 3 475 desa's van bijplant vrijgesteld is, omdat geschikte gronden binnen den omtrek van zes palen ontbraken. Zoodanig meeningsverschil tusschen de Regeering en haar adviseur is te betreuren, en ook bij de opvatting omtrent de werkwijze bij de teelt in het algemeen openbaart zich verschil van gevoelen. Over het bijslagstelsel hebben de heer Cremer en spreker reeds vroeger gezegd wat zij op het hart hadden: zij hebben het altijd een verkeerd stelsel gevonden, en in de Kamer is het dan ook nooit met klem verdedigd. De Minister heeft in de Memorie van Antwoord gezegd,

dat het eenige jaren zal duren alvorens er practische resultaten verkregen zijn, maar ook dat de residenten zijn aangeschreven om vóór October 1896 te berichten omtrent de gevolgen, die voor de verdere ontwikkeling der koffiecultuur te wachten zijn. Spreker acht die aanschrijving overbodig. Alles wel overwogen komt het hem voor, dat er voor optimistische verwachtingen geen plaats meer is. „Er wordt veel gerapporteerd en weinig gedaan." Spreker gelooft, „dat binnen een zeker getal jaren het cijfer der rapporten over de koffiecultuur grooter zal zijn geworden dan het cijfer der pikols koffie die dan in Nederland jaarlijks door het Gouvernement zullen worden ingevoerd."

Ook voor den heer **Van Gennep** is de koffie „een afloopend middel," maar een middel dat wij moeten behouden „totdat onze andere middelen van lieverlede door de gelden die wij op het oogenblik bezig zijn voor verkeerswegen en irrigatiewerken te besteden, de gaping door het verlies der inkomsten uit de koffiecultuur ontstaande, zullen hebben aangevuld." Dat is sprekers systeem. Er zijn weder boomen bijgeplant, en spreker ziet volstrekt niet in dat wij bij mooi koffieweer of bij afnemende bladziekte niet weer eens een mooi koffiejaar zullen krijgen. Groote verwachtingen van het stelsel van Dr. Burck heeft spreker echter niet, en het doet hem genoegen dat diens voorstellen in Indië algemeen afgekeurd zijn, maar als de adviezen niet deugen, waarom wordt dan de adviseur als zoodanig behouden? Spreker heeft verklaard, van den bijslag nog wel iets te verwachten, en hij heeft een autoriteit voor zich in den heer Van Gorkom, die aan het hoofd van de kina-aanplanting heeft gestaan en van meening is dat bij een verstandig en oordeelkundig gebruik van den bijslag — „men ziet, dit zijn hooge eischen, waar het particulier belang niet bij de zaak is betrokken, en de noodige kennis wellicht bij de Europeesche en inlandsche ambtenaren ontbreekt" — de liefde voor vrijwillige cultuur bij de bevolking zal worden opgewekt. De groote oorzaak van den achteruitgang der koffiecultuur wordt door de koffiecommissie hierin gezocht, dat er geen geschikte gronden meer bij de desa's liggen, en de meeste autoriteiten zijn het daarmee eens. Ga ik nu den prijs van de koffie verdubbelen, dan gaat de bevolking toch niet naar die gronden, omdat zij het te lastig vindt, en geen geld heeft om in haar onderhoud te voorzien. Zeg ik haar echter: als gij daarheen gaat, dan zal ik u zooveel per bouw geven — spreker weet niet of het mogelijk is in de practijk dit op verstandige en oordeelkundige wijze te doen — dan kan spreker wel begrijpen dat de menschen hun patjol opnemen en daarheen trekken om koffie te planten; later ontvangen ze dan de belooning uit het product. „Het is misschien een kinderlijke voorstelling," maar dit is de voorstelling die spreker zich van de zaak maakt en die door de Regeering en den heer Van Gorkom schijnt te worden voorgestaan.

De grootste consequentie en standvastigheid, den heer **Rutgers van Rozenburg** bekend, iemand bekend, ergens bekend, wordt wispelturigheid, vergeleken met de volharding waarmede de heer Van Gennep jaarlijks komt opdisschen de stelling dat wij ons over de Indische financiën niet ongerust behoeven te maken, omdat de opbrengst van de koffie ons volstrekt niet

in den steek dreigt te laten. Reeds een paar jaar geleden heeft spreker hem toegevoegd: gij hebt gelijk, men moet niet een enkel jaar of enkele jaren als grondslag van beoordeeling aannemen, maar van 1887—1892 hebben wij in doorslag slechts oogsten gehad, bedragende 48% van den doorslagoogst der 21 jaren tusschen 1866 en 1886 en in 1893 slechts 10% van den doorslag dier oogsten van 1866 tot 1886. De heer Van Gennep heeft toen die becijferingen niet beantwoord, maar komt nu voor de zooveelste maal terug met zijn oude redeneering. Waarschijnlijk zal hij ditmaal evenmin antwoorden, en het volgend jaar alweder komen met de overbekende voorspiegeling en conclusie dat wij ons over de toekomst der Indische financiën niet ongerust behoeven te maken.

De heer **Van Vlijmen** vraagt of de Regeering na het serieus advies van Dr. Burck, die duidelijk heeft aangetoond dat wij den grond moeten bewerken zooals hij door alle eeuwen en bij alle volken bewerkt geworden is — dat wil zeggen, dat wij de lucht en het licht in den bodem moeten doen doordringen — nog een proef noodig acht. Zelfs hebben particulieren spreker wel gezegd: wanneer het Gouvernement doet wat wij doen, zal het ook meer koffie verkrijgen. Van Gouvernementswege moet met kracht worden gewerkt aan de verbetering van de cultuurmethode. Het geschrift van den wetenschappelijken adviseur, die twee jaar lang Java heeft bereisd, is een houvast waaraan spreker niet aarzelen zal zich vast te houden, tenzij de Regeering duidelijk aantoone dat wat de adviseur heeft beweerd, onjuist is.

„De uitval van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam heeft mij verwonderd," zegt de heer **Van Gennep**; „hij was haast zoo boos op mij alsof ik een Atjeher was." Spreker heeft zich alleen willen verdedigen tegen het beweren, een optimistisch voorstander der gedwongen koffiecultuur te zijn. Reden om de cijfers van den heer Rutgers te weerspreken heeft hij niet. Dat er achteruitgang is weet een kind, maar naarmate de omvang der cultuur kleiner is gaat de achteruitgang langzamer, terwijl het feit niet weg te cijferen is, dat wij nog in 1893 ontvingen 33 millioen tegen nog minder dan thans in 1891.

De heer **Bergsma**, Minister van Koloniën, weet niet of de bijslag geboren is in Nederland dan wel in Indië, maar dit doet feitelijk weinig ter zake. Wèl of aan het denkbeeld een rationeele grondslag wordt toegekend of niet. En dan gelooft de Minister dat, zich beroepende op art. 56 van het Regeeringsreglement, niemand kan beweren dat de bijslag op zich zelf niet zeer goed te verdedigen zou zijn. In art. 56 toch wordt onder n°. 4 gezegd: „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernementscultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt." Omdat dit voorschrift niet weg te cijferen was is men op het idee gekomen van bijslag.

„Nu hebben wij," zoo gaat Z. E. voort, „de geestige rede gehoord van den heer Van Limburg Stirum over den bijslag en over het eigenlijk irrationeele van de toepassing van het geheele stelsel. Mijnheer de Voorzitter! Het is zeker, dat wanneer men een dergelijk nieuw denkbeeld in een land als Java moet toepassen, men op ontzaglijke moeilijkheden stuit; maar in plaats

dat de geachte afgevaardigde nu eenige waardeering in zijne rede heeft neergelegd voor den grooten arbeid der ambtenaren in Indië, hebben wij niets anders gehoord dan bespotting. Ronduit gesproken, zou ik meenen, dat de Indische Regeering en de ambtenaren, der Kamer zeer dankbaar zouden zijn, wanneer zij uitsprak dat zij wel doorging met den bijslag, maar hen onthief van de verplichting om gedetailleerd op te geven, hoe het geld gebruikt werd. Wanneer de Kamer zeide: wij weten wel, dat gij eerlijke ambtenaren zijt; gij behoeft van de zooveel honderdduizend welke gij ten behoeve van de bevolking uitgeeft geen rekenschap te geven, dan zouden de ambtenaren op Java en zeker die in de districten, waar de koffiecultuur bestaat, zeggen: dat is eene flinke daad. Want werkelijk het is niet voor haar bijzonder genoegen, dat de Regeering aan de ambtenaren opdraagt om al dit werk te doen, maar om den verantwoordelijken persoon aan de groene tafel in de gelegenheid te stellen de vragen van de geachte afgevaardigden behoorlijk te kunnen beantwoorden. Ik zou alles wat gezegd is om aan te toonen, hoe men met een regel van drieën komt tot het bepalen van wat op een zeker punt en wat op een ander punt als bijslag moet worden betaald, gemakkelijk kunnen passeeren, zonder er mij iets van aan te trekken. Maar ik mag niet nalaten te doen uitkomen dat al die gedetailleerde staten, die de ambtenaren zich de moeite hebben gegeven om op te tellen en behoorlijk uit te werken, alleen strekken om te kunnen voldoen aan den wensch der Kamer, die precies wil weten waar al dat geld is gebleven. En wat nu betreft mijne opvatting van den bijslag op zich zelf: ik zou zeggen, of wij voor dat geld een pikol meer of minder koffie krijgen, laat ik in het midden, maar in elk geval komt het ten goede aan den inlander en het verlicht zijn bestaan. Wanneer men mij nu vraagt: als gij als verantwoordelijk persoon den bijslag hadt moeten voorstellen, zoudt gij het dan gedaan hebben? dan antwoord ik: de koffiecultuur gaat haar natuurlijken gang; zij zal, zooals alle gedwongen cultuur, langzamerhand verdwijnen; maar het is de plicht van eene vooruitziende Regeering om te zorgen dat, wanneer die gedwongen gouvernements-koffiecultuur verdwijnt, die cultuur overgaat in de individueele handen van de inlandsche bevolking zelf, en dat men dus krijgt, in plaats van een gedwongen *gouvernements*-koffiecultuur, eene *volks*-koffiecultuur, zooals men die nu reeds vindt in verschillende streken buiten Java. En omdat ik juist die richting uit wil, en de mogelijkheid voorzie dat de gouvernements-koffiecultuur ons ontvalt — ik zeg nu niet hoeveel jaren daarover nog moeten verloopen — zie ik steeds naar middelen uit, waardoor wij onafhankelijk van de gouvernements-koffiecultuur kunnen worden en toch Indië in al zijne behoeften kunnen laten voorzien."

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„Verhooging van den inkoopsprijs zou onder de tegenwoordige financieele omstandigheden van Indië werkelijk niet te verdedigen zijn. Ik geloof niet dat er een Minister van Koloniën gevonden zal worden, die dat op zijne verantwoording zou durven nemen. Het is waar, de inkoopsprijs is niet hoog, maar daar waar de koffiecultuur goed reusseert, geeft de prijs voor den koffieplanter een behoorlijk loon. Wanneer ik nu in het algemeen den prijs verhoogde — stel bijv. met *f* 5 — dan zou dit spoedig eene verhooging van uitgaaf geven van 2 millioen. En het gevolg van dien

maatregel zou zijn dat degene, die nu uit de koffiecultuur eene voldoende, misschien meer dan voldoende belooning voor een behoorlijk menschwaardig bestaan ontvangt, nog meer krijgt en dat degene die geen voldoend loon ontvangt, ook wel iets meer krijgt, maar toch nog zoo weinig meer, dat de belooning zijn arbeid toch niet vergoedt. Of die man 15 of 20 cent voor een kati ontvangt is voor hem vrij wel hetzelfde. Men kan er niet aan denken den koffieprijs hooger op te voeren, want wanneer men nu reeds alle uitgaven van de koffiecultuur stelt tegenover de inkomsten, dan blijft er geen voldoende som over als bate voor de schatkist.

Ik sta in twijfel of het voor mij noodig is hier over te gaan tot eene eenigszins nauwkeuriger bespreking van de brochure van dr. Burck, die zoowel door den geachten afgevaardigde uit Rotterdam als door de geachte afgevaardigden uit Schiedam en Veghel ter sprake is gebracht. Ik geloof dat men zich bij de beoordeeling van die brochure en van de houding, die de Regeering tegenover haar en tegenover den schrijver zou moeten aannemen, eene verkeerde voorstelling maakt. Welke is de positie van den schrijver dier brochure? Hij is de wetenschappelijke adviseur der Regeering, maar niet de man die, om ook eens eene vulgaire uitdrukking te gebruiken, bij de koffiecultuur de lakens uitgeeft. De personen, die invloed op de koffiecultuur hebben, zijn en moeten steeds blijven de hoofden van gewestelijk bestuur. Menig resident, die, met de adviezen van dr. Burck tot uitgangspunt dit of dat meende te moeten voorstellen, kreeg van den Gouverneur-Generaal tot antwoord: „Mijnheer! Gij hebt niets te maken met de adviezen van dr. Burck; gij zijt verantwoordelijk voor den gang der koffiecultuur in uwe residentie; gij hebt eenvoudig mede te deelen wat uw eigen opinie is en volstrekt niet welke de opiniën van dr. Burck zijn". Dat nu dr. Burck eene brochure heeft geschreven, och, Mijnheer de Voorzitter, in den tegenwoordigen vrijzinnigen tijd kan men dat niet verhinderen; ieder zegt zijne opinie. Men hoort over allerlei onderwerpen opiniën uitspreken, zelfs door personen die daartoe volkomen onbevoegd zijn, en meenen dat hunne opinie een onfeilbaar oordeel is, terwijl zij toch niets anders is dan eene invall ende gedachte. Op zich zelf heb ik er niet tegen, dat een ambtenaar eene brochure schrijft; maar toen dr. Burck de zijne had geschreven, heb ik den Gouverneur-Generaal gevraagd: „wat is uw oordeel over die brochure; zijt gij het eens met den schrijver?" En toen heeft de Gouverneur-Generaal — zooals in de bijlage der Memorie van Antwoord is gezegd — mij geantwoord, dat hij het op verschillende punten niet eens was met hetgeen dr. Burck had uiteengezet in zijne brochure. Men kan inderdaad veel spreken over de vraag of er al dan niet veel gronden beschikbaar zijn voor de gouvernements-koffiecultuur. Het spreekt vanzelf, dat de geachte afgevaardigde uit Schiedam, die zich niet kan losmaken van de denkbeelden, welke hij had als secretaris der Staatscommissie, volhoudt dat er gebrek aan grond bestaat. Doch dit wil ik wel zeggen, dat, als men geregeld leest de rapporten van residenten in de koffie-produceerende gewesten, men tot de conclusie komt, dat er wel gelegenheid is om de noodige aanplantingen van koffie in de verschillende districten op niet te verren afstand van de desa's te doen plaats vinden. Dit geschiedt dan ook, en men moet niet vergeten, dat, sedert wij begonnen zijn ook Liberia-koffie aan te plan-

ten, wij natuurlijk weder ruimer keuze hebben van gronden dan toen wij stonden voor de noodzakelijkheid om alleen Java-koffie te planten, die meer aan terreinen van bepaalde hoogte-ligging gebonden is, terwijl de Liberia-koffie ook kan worden geplant op plaatsen, waar de Java-koffie niet kan worden gekweekt.

Nu heeft men gevraagd, of het wel noodig is om door eene proefneming de juistheid te onderzoeken van het advies van dr. Burck, om terug te komen op de ideeën van den toenmaligen hoofdinspecteur der koffiecultuur Heyting, en dus weder eene intensieve, in plaats van eene extensieve koffiecultuur te gaan drijven. Mijnheer de Voorzitter! Dit is een punt, dat heel moeilijk kan worden uitgemaakt. Ik voor mij vind het heel natuurlijk, dat de Gouverneur-Generaal heeft gezegd: Laat ons maar eens eene proef nemen en ons niet houden aan de opgave van dezen of genen tuin. Vooral wanneer tuinen zoo vlak naast elkaar gelegen zijn, is die opgave omtrent beider opbrengst al zeer weinig betrouwbaar. Een inlander die koffie plukt in eenen gouvernementstuin, vergist zich wel eens bij het binnenhalen van den oogst en brengt dezen waar die niet behoort. Omgekeerd gebeurt het, dat een inlander in een particulieren tuin koffie plukt en deze mede naar huis neemt, bereidt, en ze later in het gouvernementspakhuis brengt. Indien men zich nu voor de te nemen proef groote opofferingen moest getroosten, dan zou er misschien nog reden zijn om aan den Gouverneur-Generaal in overweging te geven niet door te gaan, maar mij dunkt dat de gelden, die daarmede gemoeid zijn, zeker niet slecht besteed zullen wezen. Om die reden antwoord ik op de vraag, of de Regeering de proef noodig acht: dat er, mijns inziens, geenerlei motief bestaat om bij de Indische Regeering op het nalaten der proef aan te dringen.

Nog een enkel woord over het bijslagstelsel. De redevoeringen over dit stelsel samenvattende, is daarvan de slotsom: den Minister te verzoeken om met dat stelsel ineens te breken. Ik geloof echter, dat dit een geheel verkeerde maatregel zou zijn en gelijk zou staan met deze redeneering: wij hebben den Minister toegestaan om een schip op stapel te doen zetten, waarvan de bouw een zeker aantal jaren duren zal en hebben hem het geld voor de eerste termijnen bewilligd. In plaats van hiermede voort te gaan, zullen wij hem maar liever de volgende termijnen onthouden. Men is begonnen met aan de bevolking te zeggen: daar hebt gij een stuk grond; wilt gij het ontginnen en met koffie beplanten, dan zullen wij u in het eerste jaar zooveel, in het tweede jaar zooveel en vervolgens zooveel geven. Wanneer wij nu ineens een einde maakten aan dat stelsel, zouden de planters terecht zeggen: welk vertrouwen kan men stellen in de toezeggingen van het bestuur? Na den grond bewerkt en de bibit overgebracht en uitgeplant te hebben, wordt ons nu gezegd: gij krijgt geen bijslag meer, want de Staten-Generaal hebben het geld er voor van de begrooting geschrapt. De Javaan zou dit niet begrijpen en zeggen: dat is geen goede trouw; ik heb geplant in het vooruitzicht over eenige jaren een mooi voordeel van de koffievrucht te erlangen. Het is te verwachten dat dan geen inlander meer genegen zou zijn zich aan de koffiecultuur te wijden. Laat ons daarom ten opzichte van het bijslagstelsel zeggen wat de heer Van Gennep gisteren gezegd heeft: wij zitten eenmaal in het

schuitje, wij moeten dus meevaren. Wil men met dit stelsel eindigen, dan is de eenige wijze, dat de Kamer beschikke over de Kamers van over 3 of 4 jaren, met andere woorden bepale, dat met 1902 dat stelsel zal ophouden te werken.

Wanneer ik mijne aanteekeningen naga en mij zelf afvraag: hebt gij op alles, wat omtrent de koffie is aangevoerd? geantwoord, dan moet ik zeggen, neen. Maar wanneer ik dat alles zou moeten beantwoorden, dan zou ik geruimen tijd van de aandacht der Kamer moeten gebruik maken, en dat zonder eenig direct nut. Want dit zal toch de meerderheid der Kamer mij wel toegeven, dat de som, die op deze begrooting staat voor het bijslagstelsel, daarop zal moeten blijven. Wij hebben gelukkig het volle bedrag der *f* 500000, tot dusver toegestaan, nooit ten volle behoeven uit te geven, en ik vermoed dat dit in 1897 ook niet het geval zal zijn, al zal ook meer uitgegeven worden dan in de jaren 1894, 1895 en 1896."

De heer **Van Limburg Stirum**: Door den Minister van Koloniën is aan het slot zijner rede de twijfel geopperd of hij wel al het gesprokene heeft beantwoord. Het komt mij voor dat die twijfel niet ongegrond is. Van hetgeen door mij gesproken is, durf ik zeggen, dat de Minister *niets* heeft beantwoord. Laat ik het liever zoo zeggen: de Minister heeft er eenvoudig naast gepraat. Heel vriendelijk en zachtzinnig is het woord niet, maar daarom zal ik trachten bewijzen voor mijn beweren aan te brengen.

De Minister is begonnen met er op te wijzen, hoe ieder jaar geregeld een koffiedebat wordt gevoerd, maar dat het eigenlijk langzamerhand met de jaren wel kan verminderen, omdat het financieel belang van den Staat betrokken bij de koffie ook ieder jaar vermindert. Ik wijs er op, dat ik voornamelijk heb gesproken van het standpunt der bevolking en ook van het standpunt der ambtenaren, die ik in bescherming heb genomen tegen de Regeering. Ik heb er op gewezen, dat de bevolking door het bijslagstelsel met een kluitje in het riet gestuurd wordt. Ik heb met cijfers aangetoond, dat de argumenten tegen de eenvoudige verhooging van den inkoopsprijs in veel grooter mate gelden tegen de uitkeeringen volgens het bijslagstelsel gedaan. Ik heb uit de staten aanhalingen gedaan, die de Kamer zelf kan contrôleeren. Ik laat de vraag rusten, wie over het bijslagstelsel begonnen is, hetzij dat in Indië, hetzij in Nederland geweest is. Herinner ik mij wel, dan is in beide landen van het stelsel gesproken, in deze Kamer o. a. door den heer Levysohn Norman. Heb ik vroeger reeds gewaarschuwd dat dit bijslagstelsel in de practijk niets zou uitwerken, ik heb mij nooit tegen het *beginsel* er van verzet. De Minister heeft zich met zekere emphase beroepen op art. 56, 4°., Regeeringsreglement; maar ik ben zelf begonnen met dat artikel voor te lezen envoegde er bij dat dit de bedoeling der Regeering was, toen zij het bijslagstelsel wilde invoeren. Ik heb daarna gezegd dat het bijslagstelsel in de toepassing zou vallen en moest vallen.

De Minister doet het voorkomen alsof ik al het werk, dat de ambtenaren hebben moeten doen, heb willen ridiculiseeren. Ik kom ten sterkste op tegen die opvatting van hetgeen ik zeide. Ik heb juist gewezen op den ontzettenden arbeid, die van de ambtenaren gevorderd wordt voor nutteloos werk; ik heb de ambtenaren dus juist in bescherming genomen. Ik heb juist om die reden die staten voorgelezen. De Minister zegt, dat die

staten en tabellen gemaakt worden voor de Tweede Kamer om de leden, die gaarne wat van Indië weten willen, uitvoerige berichten te kunnen geven. Ik merk op, dat ik in de eerste plaats de zoogenaamde „modelstaten" heb aangehaald; deze zijn allerminst ten behoeve der Tweede Kamer gemaakt. Zij moeten dienen als leiddraad voor de ambtenaren, bij het bepalen van den oeconomischen toestand der inlandsche bevolking. Ik kan die staten niet nogmaals voorlezen; maar één heb ik er nog vergeten; een staat, waarop dient te worden vermeld hoeveel de bevolking aan hare „vrije teelt" verdient. Hij luidt aldus:

UITKOMSTEN van den landbouw (eigen teelt).

SOORT WERK EN KOSTEN EN OPBRENGST VAN	Djajawisastra dessa Djalatrang, 1 bouw zeer goede grond.		
	18..	18..	18..
1. Begroeiing wegkappen (babad) m (u) ×.. cts.	*f*	*f*	*f*
2. Verbranden van ruigte en stronken m (u) ×.. cts.			
3. Omwerken van den grond m (u) ×.. cts.			
4. Terrassen aanleggen m (u) ×.. cts.			
5. Onkruid verzamelen m (u) ×.. cts.			
6. Harken m (u) ×.. cts.			
7. Ondiepe geulen maken m (u) ×.. cts.			
8. Wieden m (u) ×.. cts.			
9. Padizaad m (u) ×.. cts.			
10. Ander zaad m (u) ×.. cts.			
11. Pootloon m (u) ×.. cts.			
12. Pagger m (u) ×.. cts.			
13. Oogstloon m (u) ×.. cts.			
14. Diverse m (u) ×.. cts.			
Totaal kosten . .	*f*	*f*	*f*
1. Opbrengst padi . . . . . pik à *f*	*f*	*f*	*f*
2. „ djagong . . . stuk „ „			
3. „ widjen. . . . gantang „ „			
4. „ katjang . . . „ „ „			
5. „ „ tanah . . „ „ „			
6. „ kandjali. . . „ „ „			
7. „ talès. . . . . stuk „ „			
8. „ pisang. . . . tros „ „			
Totaal opbrengst per bouw . . .	*f*	*f*	*f*

Zulk een staat is niet gemaakt *voor de Tweede Kamer*, maar om te dienen bij de regeling en bepaling van den bijslag. Nu beweer ik, dat al die arbeid en al die omslag, voor welk werk ik op zich zelf alle achting heb, tot niets heeft geleid. Wij zijn er geen stap verder mede gekomen.

Maar nu de *tabellen*, welke de Minister ons bij zijne Memorie van Antwoord op *deze* begrooting heeft overgelegd. Afgescheiden van de vraag of zij aan de Kamer overgelegd moeten worden of niet, moeten zulke staten er zijn, opdat de ambtenaren den bijslag kunnen berekenen en uitbetalen. Voor de Kamer worden zij hoogstens afgedrukt. De Minister zegt voorts, dat verhooging van den inkoopsprijs geld, ja, veel geld zal kosten; maar ik heb niet gesproken van eene verhooging met *f* 5. Men beginne met eene kleine verhooging als de schatkist het niet dragen kan.

Wat ik beweer is dit, dat voor den koffie-plantenden Javaan de bijslag oud lood om oud ijzer is, dat hij met een kluitje in het riet wordt gestuurd. Het stelsel waarborgt geen noemenswaardigen vooruitgang in productie en geeft veel last. Veel eenvoudiger ware het om den inkoopsprijs met 50 centen of *f* 1 te verhoogen. Wil de koffiecultuur eene hooge vlucht nemen, dan moet er natuurlijk veel meer betaald worden — maar beter eene geringe verhooging van den inkoopsprijs dan de „bijslag." De Minister voegt mij toe, dat ik mij als gewezen secretaris der koffiecommissie niet los kan maken van het door haar opgevatte denkbeeld dat er gebrek aan geschikte gronden op geringen afstand der desa's is; intusschen, vervolgt hij, is het zoo erg met dat gebrek aan gronden niet gesteld. Hier zie ik mij inderdaad genoodzaakt in zijn geheel voor te lezen wat de Minister zelf ons mededeelt in het gedeelte van het Koloniaal Verslag van 1896, over de koffie handelend, en als bijlage bij zijne Memorie van Antwoord overgelegd."

De heer Van Stirum leest daarop o. a. het volgende voor: „Wat bijv. de meening betreft omtrent het voor den aanleg van loonend plantsoen van Java-koffie nog beschikbaar areaal, wijst de Landvoogd er op, dat dit areaal zeker nog groot genoeg is als men aanneemt dat alle gronden, dus ook betrekkelijk inferieure, waarop eene, door aanwending van de kracht van het kapitaal en van goed betaalden en gecontrôleerden arbeid, vanwege particuliere gedreven koffieteelt levensvatbaar is, ook voor de op primitieve leest geschoeide gouvernementscultuur bruikbaar zijn en dezelfde resultaten kunnen afwerpen, maar dat, aangezien voor de teelt op hoog gezag van Java-koffie noodwendig over gronden van beter gehalte moet kunnen beschikt worden dan waarmede de particuliere cultuur zich tevreden kan stellen, het geen twijfel lijdt dat de voorraad daarvan meer en meer is ingekrompen, hetgeen heeft teweeggebracht dat men geleidelijk is moeten overgaan tot het planten van Java-koffie op minder goede terreinen. *En dat de achteruitgang der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur althans voor een deel, ook daaraan is toe te schrijven, werd niet alleen door de betrokken plaatselijke ambtenaren reeds vroeger meermalen geconstateerd, maar wordt, blijkens de nu laatstelijk ingewonnen ambtsberichten, ook na het betoog van den wetenschappelijken adviseur door verschillende residenten volgehouden.*"

„Kan de Minister mij nu verwijten," zoo vervolgt de heer Van Stirum, „dat

ik eenvoudig vasthoud aan het oordeel van de koffiecommissie? Ik geloof dat dit verwijt niet verdiend is. Ik heb er over gedacht om een amendement voor te stellen op deze onderafdeeling, met name om de *f* 500 000, die uitgetrokken zijn voor den bijslag, met eene kleinigheid te verminderen. Indien ik dit niet doe, dan is het omdat ik niet wil voorstellen eene motie in cijfers. Ik laat het dus daarbij. Mijn standpunt meen ik voldoende te hebben uiteengezet."

De heer **Van Vlijmen** zou nog tot den Minister de vraag willen richten: zijn de ambtenaren er wel van overtuigd, dat zij met het oog op onze financiën gedurende de eerstvolgende jaren met alle kracht er toe zullen moeten medewerken om de koffiecultuur daar waar zij nog bestaat in stand te houden?

De heer **Bergsma**, Minister van Koloniën, meent zonder gevaar te kunnen antwoorden, „dat de ambtenaren allen werken in de richting, die hun van hooger hand wordt aangegeven"; of zij vertrouwen hebben in de koffiecultuur, dat kan de Minister niet beslissen, maar dat zij trachten te zorgen dat waar tuinen bestaan deze goed worden onderhouden, en waar geschikte grond is, deze behoorlijk opnieuw wordt beplant, daarvan kan de Minister de verzekering geven. Waar de geachte afgevaardigde uit Amsterdam berekent, hoe de koffiecultuur achteruitgaat, behoeven wij ons nu nog niet zoo vreeselijk ongerust te maken; de opheffing der cultuur ligt nog in een verre toekomst. Bovendien begint zich in sommige residentiën, waar de gedwongen cultuur is opgeheven, de vrije cultuur eenigszins meer te ontwikkelen; de Minister houdt het er voor, dat er een tijd zal komen, waarin in Krawang en Bantam geheel buiten invloed van Europeesche en inlandsche ambtenaren een niet onaanzienlijke aanplant zal geschieden door de bevolking. „De geachte afgevaardigde uit Schiedam," zegt de Minister, „heeft zich eenigszins ontstemd getoond over de wijze waarop ik zijne belangrijke en zeer geestige redevoering heb beantwoord. Ik zou er meer naast, dan er over gepraat hebben. Dit is misschien niet onjuist, maar ik vraag u: hoe zou ik nu die redevoering precies kunnen beantwoorden, daar waar allerlei berekeningen worden gemaakt in verband met een tabel, die ik niet in mijn hoofd heb?

Als nu de bedoeling van den geachten afgevaardigde is geweest om op te komen voor de ambtenaren, die al dat werk hebben moeten doen, om als het ware een protest te doen hooren tegen het opleggen van de verplichting aan die ambtenaren om al die tabellen op te maken; als dit de bedoeling van den geachten spreker is geweest, dan kan ik niet anders doen dan hem mijn innigen dank te betuigen voor het door hem gesprokene en dan hoop ik daarvan in dien zin gebruik te maken, dat ik den Gouverneur-Generaal mededeel, dat de ambtenaren zich niet meer behoeven te vermoeien met het opmaken van al die détail-opgaven, maar dat zij voortaan zullen kunnen volstaan met ons mede te deelen wat naar hunne overtuiging moet gedaan worden en wat de resultaten zullen zijn van hetgeen zij hebben gedaan. Dan zal, dit verzeker ik u, Mijnheer de Voorzitter, het debat hier gevoerd, en hetgeen de geachte spreker hier heeft gezegd, schoone vruchten hebben gedragen.

Nu schudt de geachte afgevaardigde echter het hoofd en zegt, dat hij dit niet bedoeld heeft; ja, Mijnheer de Voorzitter, misschien ligt het aan mij, misschien ligt het aan den geachten spreker, dat wij elkander niet altijd precies begrijpen, maar ik heb eenvoudig gezegd, wat ik ten opzichte van den bijslag had te zeggen. Ik kan mij onmogelijk verdiepen in berekeningen of men — ik heb mij de moeite gegeven de bedragen op te teekenen — langs den weg van den regel van drieën is gekomen tot *f* 1,85 of tot *f* 2,52, en inderdaad het kan mij ook niet schelen. De ambtenaren maken die staten op, omdat zij weten dat de Regeering hier te lande schriftelijk (mondeling zou wat te veel gevergd zijn) de noodige verklaringen moet kunnen geven hoe het geld, dat voor den bijslag is toegestaan, wordt besteed. De tabellen zijn gemaakt, omdat zij van de ambtenaren worden gevraagd; men vraagt ze juist met het oog op de vragen, die van hier uit ten opzichte van de koffiecultuur worden gedaan, maar de Gouverneur-Generaal, de directeur van binnenlandsch bestuur, de residenten en assistent-residenten zullen allen dankbaar zijn, wanneer zij van dat tabellenwerk en van die staten af zijn."

De heer **Beelaerts van Blokland** kan niet aannemen, dat de opgaven der ambtenaren uitsluitend of voornamelijk zouden strekken ter wille van mogelijke vragen door de Staten-Generaal te doen, zonder verder intrinsieke waarde te hebben. Verder had spreker van den Minister nog wel iets naders willen vernemen aangaande het hoofdmoment in de belangrijke rede van den geachten afgevaardigde uit Schiedam; spreker vraagt den Minister niet om dadelijk op al die cijfers te antwoorden, maar het is voor de Kamer toch wel van belang te weten, of naar het oordeel van den Minister op dit oogenblik over het algemeen de toepassing van het bijslagstelsel al dan niet rationeel geschiedt.

De heer **Bergsma**, Minister van Koloniën: „Mijnheer de Voorzitter! Het was volstrekt niet mijne bedoeling te zeggen, dat alle tabellen, opgaven en staten, die uit Nederlandsch-Indië betreffende de koffiecultuur en speciaal ten aanzien van het vraagstuk van den bijslag worden ontvangen, uitsluitend worden ingezonden om te antwoorden op vragen van de Tweede Kamer. Ik heb alleen willen zeggen, dat de ver doorgezette uitwerking van al die staten geschiedt, niet omdat de ambtenaren daarin zooveel pleizier hebben, maar om den Minister van Koloniën, die volgens de Grondwet jaarlijks een Koloniaal Verslag moet overleggen, in staat te stellen dit Verslag grondig en flink in elkaar te zetten. Nu put ik uit dit Verslag en uit andere gegevens, die ik ontvang, de stof om te antwoorden op vragen, die hier gesteld worden. Werden hier de zaken minder gedetailleerd besproken, dan zouden de staten kunnen zijn ingericht in den geest, zooals de heer Beelaerts ze besprak, zoodat zij eenvoudig een overzicht gaven van den gang der cultuur. Heeft nu de geachte afgevaardigde uit Schiedam, zooals de heer Beelaerts van Blokland memoreerde, hoofdzakelijk willen betoogen, dat door de toepassing van het stelsel degenen die meer moeten hebben, minder krijgen, en degenen die minder moeten hebben, meer krijgen, dan kan ik niet zeggen, of deze bewering juist is of

niet. Wij kunnen niet alle posten met elkander vergelijken; het hangt geheel af van de vraag hoeveel kati's een cultuurplichtige in de pakhuizen van het Gouvernement inbrengt. Het spreekt vanzelf, dat bij eene groote inlevering de bijslag kleiner kan zijn dan bij eene kleine; maar hoe het zij, ik kan daarop nu geen definitief antwoord geven. Wel wil ik overwegen, wanneer ik de rede van den geachten afgevaardigde uit Schiedam zal hebben gelezen in de *Handelingen*, in hoeverre ik aan de klachten en wenschen, daarin geuit, kan te gemoet komen; doch geen enkel lid zal, dunkt mij, willen vergen, dat ik mij die naangaande op het oogenblik tot iets bind."

En daarmee liepen de beraadslagingen ten einde. Met de middelen, die het *Gouvernement* ten dienste staan, *is* het bijslagstelsel niet naar eisch en billijkheid toe te passen, maar men zit aan dat onpractische ding vast, men *kan* er niet meer van af, of men moet daar waar het in werking is gebracht de gedwongen koffiecultuur opheffen, wat men ook weer niet wil. Een nieuwe „impasse" van onze koloniale politiek!

LAAT DE ECONOMISCHE TOESTAND DER INLANDERS VERHOOGING VAN HOOFDGELD TOT AFSCHAFFING VAN HEERENDIENSTEN TOE?

In zijn Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Indische begrooting voor 1897 zegt de Minister:

„De rapporten die door de hoofden van gewestelijk bestuur zijn ingediend, naar aanleiding van de opdracht, op bladz. 99 van het Koloniaal Verslag van 1895 omschreven, luiden over het algemeen niet ten gunste van den beoogden maatregel.

„De resident van Cheribon rapporteert dat verhooging van het hoofdgeld tot afschaffing van diensten — in de eerste plaats zouden voor afschaffing in aanmerking moeten komen de diensten voor de grindverzameling — de draagkracht der bevolking nu althans zou te boven gaan en eene verdere omzetting der belasting in arbeid door belasting in geld dan ook door het meerendeel der bevolking niet wordt gewenscht.

„De resident van Kediri acht verhooging van het hoofdgeld niet mogelijk, in ieder geval niet wenschelijk, met het oog op de financieele draagkracht der bevolking.

„De resident van Madoera ziet in eene verhooging van het hoofdgeld bezwaar, omdat zij niet gedragen kan worden door het gros der inlandsche bevolking, die wel ruimschoots te beschikken heeft over tijd, maar de gelegenheid mist om dien in geld om te zetten.

„De residenten van Bezoeki en Semarang zijn van oordeel, dat *alle* nog overblijvende diensten *ineens* behooren te worden afgeschaft en niet bij gedeelten, omdat anders het wantrouwen der inlandsche bevolking zou worden opgewekt. De eerste stelt in verband daarmede en in overeenstemming met de wenschen van het gros der bevolking, eene verhooging

van het hoofdgeld voor tot afschaffing van alle daarvoor in aanmerking komende diensten in de afdeelingen Bondowosso, Panaroekan en Bezoeki, met dien verstande, dat de verhooging voor Panaroekan met 1 Januari 1900 worde ingevoerd, met het oog op de in die afdeeling in heerendienst ondernomen irrigatiewerken, die tegen dat tijdstip voltooid zullen zijn; want eerst dan zal de bevolking tijd genoeg beschikbaar krijgen om het meerdere hoofdgeld te kunnen verdienen. Voorts acht de resident het nog zeer onzeker of de afdeeling Bezoeki op den duur de noodig geachte verhooging wel zal kunnen opbrengen, daar de economische toestand der bevolking, naar hij vreest, in de naaste toekomst waarschijnlijk niet vooruit zal gaan, tengevolge van de veranderingen die het verkeer door den spoorweg Panaroekan-Probolinggo zal ondergaan. Voor Djember en Banjoewangi acht de resident het oogenblik nog niet gekomen om verdere diensten, tegen een aequivalent, af te schaffen, en zulks niet alleen in verband met de eerste phasen der ontwikkelingsperiode, waarin die afdeelingen nog verkeeren, maar vooral met het oog op den eenstemmigen tegenstand, dien het denkbeeld bij de bevolking heeft ontmoet.

„De resident van Semarang, uit wiens advies zeer weinig blijkt omtrent het gevoelen der ambtenaren en der bevolking, deelt mede, dat voor eene algeheele afschaffing van heerendiensten in aanmerking kunnen worden gebracht de afdeelingen Kendal, Salatiga, Ambarawa en Grobogan.

„De resident van Probolinggo oordeelt afschaffing der heerendiensten, of een groot deel daarvan, voor zijn gewest voorloopig nog niet raadzaam, aangezien de bevolking het aequivalent in geld, dat door hem op een veel hooger bedrag wordt gesteld dan waarop het indertijd geraamd werd, bezwaarlijk zou kunnen opbrengen.

„De resident van Pekalongan rapporteert, dat naar het gevoelen der ambtenaren — het oordeel der bevolking wordt niet vermeld — eene verhooging van het hoofdgeld, om daarvan de diensten voor wegenonderhoud en het bezetten van wachthuizen af te schaffen, zonder bezwaar door de bevolking gedragen zou kunnen worden.

„De resident van Tegal, vooropstellende dat de tijden er niet naar zijn om de lasten der inlandsche bevolking hooger op te voeren, verklaart dat het hem raadzaam toeschijnt de verhooging van het hoofdgeld niet hooger te stellen dan ƒ 0,30 en dan nog alleen in 12 districten, tot afschaffing van de diensten voor het wegenonderhoud aldaar, terwijl in de overige 6 districten, de bergdistricten, waar de gelegenheid tot geldverdienen gering is, het hoofdgeld onveranderd dient te blijven. De resident doet daarbij opmerken dat de resultaten van de ter zake ingestelde onderzoekingen den indruk geven, dat de bevolking zich geene duidelijke voorstelling kan maken van de voordeelen eener afschaffing van heerendiensten, vermoedelijk omdat zij niet overtuigd is, dat die maatregel alleen verlichting van persoonlijke diensten beoogt.

„Het rapport van den resident van Soerabaja, dat de verhooging van het hoofdgeld tot afschaffing der nog overblijvende diensten in Zuid-Soerabaja en Bawean betreft, vermeldt dat de bevolking, voor zoover die gehoord blijkt te zijn, niet algemeen met het denkbeeld is ingenomen; met name is zij dit niet in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling Soerabaja en

in de afdeeling Djombang. Niet alleen toonde zich de bevolking in de laatstgenoemde afdeeling tegen de verhooging gekant, al ging die gepaard met afschaffing van alle heerendiensten, maar zij scheen zelfs te twijfelen aan de bedoelingen van het bestuur. Op Bawean echter had de bevolking, na talrijke besprekingen, zich verzoend met het denkbeeld om alle heerendiensten, uitgezonderd die voor irrigatiewerken, aldaar af te schaffen en daarvoor *f* 1 meer aan hoofdgeld op te brengen, welke verhooging door het bestuur niet te drukkend wordt geacht.

„De resident van Pasoeroean acht een verhooging van het hoofdgeld in zijn gewest tot afschaffing van de meest bezwarende der nog overblijvende heerendiensten, namelijk die voor de verzameling van verhardingsmateriaal, alleen wenschelijk en uitvoerbaar voor zooveel betreft de afdeeling Bangil en het regentschap Pasoeroean, met uitzondering van het district Tengger, waar de bevolking, die hoofdzakelijk haar bestaan vindt in den landbouw en dat nog wel bijna uitsluitend op tegalvelden, de gelegenheid mist om op niet te verren afstand geld te verdienen. Ten aanzien van Bangil wordt bovendien het voorbehoud gemaakt, dat aanleg en verbetering van irrigatiewerken aldaar voortaan in vrijen of althans gedeeltelijk betaalden arbeid plaats hebben, omdat anders ontstemming van de bevolking waarschijnlijk is. Voor de afdeeling Malang wordt het tijdstip voor verhooging minder geschikt geacht, met het oog op de belangrijke wijziging die, naar verwacht wordt, in den toestand en het onderhoud der wegen aldaar gebracht zal worden door den aanleg van den ontworpen stoomtram in die afdeeling, waardoor de kosten van grindverzameling en bijgevolg het als aequivalent op te brengen bedrag, minder zullen worden. Een aequivalent, geëvenredigd aan hetgeen de verharding der wegen nu in vrijen arbeid zou kosten, zou de draagkracht der bevolking te boven gaan.

„Ofschoon de Gouverneur-Generaal gemeend heeft bij zijne omstreeks einde Juli jl. hier te lande ontvangen voorstellen eene verhooging van het hoofdgeld te mogen in overweging geven voor Bawean, Zuid-Soerabaja, Tegal, Pekalongan en Probolinggo, om daarvan af te schaffen, op Bawean alle heerendiensten met uitzondering van die voor irrigatiewerken, en in de overige hier genoemde streken de diensten voor aanleg, herstel en onderhoud van wegen, geven de rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur den ondergeteekende niet den indruk, dat de Regeering met volle gerustheid tot de voorgestelde verhoogingen zal kunnen overgaan. Hij acht het daarom beter om de zaak niet reeds bij deze begrooting tot eene beslissing te brengen en stelt zich voor met den Gouverneur-Generaal in nader overleg te treden, bepaaldelijk met betrekking tot de voorgestelde verhooging voor die gewesten — Probolinggo en Pekalongan, — waar men zich niet van de instemming der bevolking schijnt te hebben vergewist. Door in deze alle overhaasting te vermijden, zal het ook mogelijk zijn zich een beter oordeel te vormen over de vraag, die de voortdurende stijging van de opbrengst van het hoofdgeld aan de orde brengt, of niet met grond verwacht mag worden dat gaandeweg de heerendiensten, zonder verhooging van het hoofdgeld zullen zijn af te schaffen; wat ongetwijfeld de meest wenschelijke oplossing van het vraagstuk zou zijn."

Nogal natuurlijk is dat laatste!

Evenmin duldt het onzes inziens tegenspraak dat de Indische Regeering in de aangehaalde rapporten der hoofden van gewestelijk bestuur bezwaarlijk grond voor een verhooging van het hoofdgeld kan vinden; door tot die verhooging nu reeds over te gaan zou zij al die residenten desavoueeren.

En wij gelooven dat juist dezen het bij 't rechte eind hebben.

't Mag wat vreemd klinken — voor iemand die aan de geruststellende paragraven van de troonreden en aan andere blijmoedige officieele verklaringen der laatste jaren geloof hebben geslagen — dat de financieele draagkracht der inlanders over het geheel nog zeer gering is, de waarheid is dit zeker.

Eere den residenten die voor deze waarheid uitkwamen, en eere ook den Minister die ze openlijk herhaalde! *Dat* is in 't belang der bevolking.

DE MINISTER VAN MARINE OVER DE SAMENSTELLING DER ZEEMACHT IN OOST-INDIË.

Aangaande de samenstelling van de zeemacht werd in het Voorloopig Verslag het bezwaar geopperd dat het bedrag aan materieel ten koste gelegd, niet in verhouding zou staan tot de te ontwikkelen kracht.

Voor zoover deze opmerking de zeemacht in Oost-Indië betreft, zegt de Minister van Marine in zijn Memorie van Antwoord, mag niet uit het oog worden verloren dat de schepen van het auxiliair eskader immer een belangrijk aandeel hebben genomen in den gewonen dienst in de koloniën. In den vervolge zal dit nog meer het geval zijn en aldus het getal kleine oorlogsschepen aanzienlijk kunnen worden verminderd.

Zijn wij daardoor beter voorbereid voor de diensten, voorafgaande aan en voorkomende in eenen oorlog tusschen groote Mogendheden, wij zijn ook beter in staat tot het handhaven van de rust en het gezag in afgelegen deelen van den Archipel; tot krachtig optreden, waar verwikkelingen zijn ontstaan, en aldus tot het voorkomen van expeditiën op grootere schaal.

Ten einde te voldoen aan den wensch van sommige leden om nader aan te toonen, dat voor den dienst in Oost-Indië zes kruisers noodig, doch ook voldoende zullen zijn, zal dit getal worden getoetst aan de diensten, die in oorlogstijd van de vloot gevergd moeten worden. Daarbij zal worden nagegaan hoe de loop van den oorlog redelijkerwijze mag aangenomen worden te zullen zijn.

Worden wij betrokken in eenen oorlog tusschen Europeesche zeemogendheden, dan zijn, in den aanvang, geen krachtige aanvallen op onze bezittingen te verwachten. De oorlogvoerende partijen zullen toch in de eerste plaats trachten het hoofddoel van den zeeoorlog te bereiken: zich de suprematie ter zee te verzekeren.

Daartoe zullen zij het gros hunner vloot zooveel mogelijk versterken om dat van den tegenstander te slaan. Eerst daarna kan de overwinnaar

trachten de vruchten zijner overwinning te plukken door zich meester te maken van de bezittingen zijns tegenstanders.

In het eerste tijdperk van den oorlog kunnen wij dus in den Archipel enkele lichte kruisers verwachten om de maatregelen van voorbereiding tot het afslaan van een eventueelen aanval te bemoeilijken. Daaronder zullen voorkomen troepenvervoer en opkomst van de kleine stoomers der Indische militaire marine naar Java. Er kan aangenomen worden, dat onze zes snelle, beschermde kruisers, met eene goed gedekte bewapening, de veilige uitvoering dier verrichtingen (het punt *a* van hunne taak) zullen verzekeren.

Zijn deze maatregelen beëindigd, dan wordt het de plicht van de scheepsmacht de gemeenschap met de Buitenbezittingen open te houden, opdat de Regeering zoolang mogelijk op de hoogte kunne blijven van hetgeen er in den Archipel omgaat en in staat zij woelingen onder de bevolking, voor zoover de omstandigheden toelaten, tegen te gaan. Aan dezen dienst gaat het beschermen van kustplaatsen gepaard. Deze kunnen blootstaan aan brandschatting, gedwongen worden levensbehoeften, steenkolen, zelfs menschen te leveren; de wetenschap van onverwacht overvallen te worden kan den vijand daarvan weerhouden. Ook voor deze diensten (de punten *b* en *c* van hunne taak) worden zes kruisers voldoende geacht, doch dit getal is voorzeker voor het te bereiken doel een minimum; en vermoedelijk zullen die diensten alleen uitgeoefend kunnen worden nabij de hoofdtoegangswegen tot onze bezittingen.

Zijn onze bondgenooten in den strijd om het meesterschap ter zee in de minderheid gebleven, dan kan een sterk vijandelijk eskader, waaronder pantserschepen, in den Archipel verwacht worden en zal zich onze verdediging wel tot Java moeten bepalen.

Onze vloot is niet zoo sterk te maken dat zij zulk een eskader slag kan leveren. Zij zal hare kracht moeten zoeken in het harceleeren van den vijand, om aldus zijne krachten te verminderen naarmate hij zijn object nadert. Zij is daartoe in staat wanneer zij samengesteld is uit, zelfs met moeielijke zee en harden wind, zeer snel loopende kruisers, die niet tot eene actie te dwingen zijn en niet genoodzaakt kunnen worden zich in onze havens terug te trekken.

Wil de vijand volstrekt meester zijn ter zee alvorens eene transportvloot te zenden, dan zal hij toch op eenigerlei wijze moeten trachten onze kruisers op te sluiten of onschadelijk te maken. Dit kan hem alleen gelukken met een grooter getal snellere en sterkere schepen dan wij bezitten. Eer deze voor dat doel bestemd kunnen worden en in den Archipel aangekomen zijn, zal er geruime tijd verloopen; de zending van de transportvloot zal dus aanmerkelijk vertraagd worden.

Wenscht hij deze vertraging te ontgaan, dan kan hij de transportvloot niet anders dan door talrijke schepen beschermd, overbrengen.

Zulk eene vloot toch is veelal samengesteld uit geheel ongelijksoortige schepen, welker gezagvoerders aan het gezamenlijk navigeeren in geenen deele gewend zijn. Zij beslaat eene groote uitgestrektheid en is derhalve moeielijk aan te voeren en bijeen te houden, en van storing der vlootorde, van een aanval door eene in verhouding tot de geleidende schepen geringe

macht, zijn groote gevolgen te wachten. In aanmerking genomen dat voor dit doel niet immer alle kruisers beschikbaar kunnen worden gesteld, moet de door ondergeteekende voorgestelde formatie van zes, ofschoon voldoende, ook hier als minimum beschouwd worden.

Mochten wij onverhoopt niet als bondgenoot, maar geheel op ons zelven een oorlog hebben te voeren tegen eene zeemogendheid van beteekenis, dan zullen wij ons moeten bepalen tot het verdedigen van het grondgebied dat tot verdediging wordt aangewezen, op de wijze, welke bij de verdediging van het moederland zal worden gevolgd. Van de plaatselijke verdedigingsmiddelen zal dan veel gevergd worden, terwijl de kruisers goede diensten zullen kunnen bewijzen tegen die van den aanvaller, wiens scheepsmacht voor een groot deel uit kruisers zal bestaan.

De diensten onder *b* en *c* genoemd zullen dan gedeeltelijk onvervuld blijven, die onder *a* kunnen verricht worden, indien er slechts tijdig bevelen voor gegeven worden.

EEN STUKJE KOLONIALE POLITIEK VAN DEN HEER RUTGERS.

Bij de algemeene beraadslaging over hoofdstuk VI der Staatsbegrooting het nieuwe organisatieplan van den Minister Van der Wijck besprekende, zeide de heer Rutgers van Rozenburg onder andere:

„De financieele zijde van de zaak heeft een formeel en een materieel aanzicht. Het formeele bestaat in de regeling dat niet, gelijk tot nog toe, de kosten der marine alleen op de Staatsbegrooting, maar in 't vervolg voor een deel, wat 1897 betreft ten bedrage van ruim elf ton, op de Indische begrooting gebracht zullen worden. Mij laat dat onderscheid volkomen koud.

„Nederland en Indië zijn een; de eenheid van de Nederlandsche en Indische financiën trouwens is tot op dit oogenblik wel niet een onaangevochten, maar toch nog eene geëerbiedigde en erkende waarheid. Daarin is geene verandering ooit gebracht: en daartegen komt men tegenwoordig zelfs niet meer op: wèl is er een tijd geweest, een 15 of 20 jaren geleden, dat het denkbeeld van scheiding van Indische en moederlandsche financien, onder den onschuldigen naam van regeling van de financieele verhouding, zeer en vogue was en gekleed stond; maar door een groot aantal ernstiger leden, onder anderen door den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken, werd dat mode-artikel weerstaan; door sommigen werd het zonder erbarmen bespot; en allengs is het vanzelf in diskrediet geraakt, zoodat er niet meer van wordt gerept.

„En dat met reden, omdat het inderdaad geheel onverschillig is of men een gedeelte der kosten van de restauratie van onze marine brengt op de Staatsbegrooting of op de Indische begrooting. Dit blijkt het best uit een onderzoek naar den loop der elf ton, welke tot vermeld einde over 1897 gebracht zijn op de Indische begrooting. Wanneer die 11 ton dadelijk ge-

bracht waren op de Staatsbegrooting, hoofdstuk VI, zou daarmede aangegroeid zijn het tekort van den Staatsdienst van dit jaar, en zouden dus, om dat deficit te dekken, elf ton meer gevonden moeten zijn uit belastingen of uit leeningen ten laste van het moederland. Nu de 11 ton gebracht zijn op de Indische begrooting, is daarvan het gevolg, dat het tekort op die begrooting bedraagt 14 millioen gulden, terwijl het anders had bedragen 13 millioen. Doch aangezien de 14 millioen evenals de 13 millioen toch zullen moeten worden gesuppleerd met bijdragen die men liever pleegt te noemen voorschotten, uit de Staatskas aan de Indische kas, en de leegte in de Staatskas moet worden aangevuld met geld verkregen uit belastingen of uit leeningen ten laste van het moederland, is in het eind de uitkomst precies dezelfde; reden waarom ik deze quaestie noemde eene *formeele* quaestie. In het een en in het ander geval komen de kosten der reconstructie van onze marine geheel ten laste van het moederland."

De heer Rutgers kan veel zeggen zonder dat men er zich over verwondert of ergert, en hij maakt van die omstandigheid een ruim gebruik.

Ook bovenstaande boutades zal men wel op rekening van zijn eigenaardigheden stellen.

Maar een verzinsel blijft het dat Nederland Indië subsidieert; geen enkel voorschot heeft Nederland Indië ooit verstrekt zonder het zich tot den laatsten cent en met rente te doen terugbetalen. En evenzeer blijft het een verzinsel dat de eenheid der Nederlandsche en Indische financiën een geëerbiedigde waarheid is; zij heeft slechts tot *voorwendsel* en dekmantel van een hypocritische staatkunde gediend.

Zou dit onderscheid den heer Rutgers werkelijk volkomen koud laten?

EEN SLAGBOOM VAN EIKENHOUT TUSSCHEN INDIË EN NEDERLAND.

De heer Van Dedem heeft in de Tweede Kamer geklaagd over de protectie welke naar zijn beweren in Nederland aan het „buitenlandsch" djatihout wordt verleend, en voerde o. a. aan, dat onlangs in Zuid-Holland een sluis aanbesteed is, waarvoor alleen djatihout mocht gebruikt worden. „Nu betrof dit," zei de heer Van Dedem, „geen Rijkswerk, zoodat de Minister hieraan volkomen onschuldig is, maar ik haal dit voorbeeld aan om te doen uitkomen dat men de nationale nijverheid niet bevordert, maar haar zelfs achterstelt bij die van het buitenland."

De Minister deelde daarop mede dat in den laatsten tijd door den Waterstaat het gebruik van djatihout zeer bevorderd wordt, omdat het blijkens meerdere proefnemingen een houtsoort van uitstekende hoedanigheid is, „duurzaam en zeer bestand tegen het water, wellicht meer nog dan eikenhout", en Z. E. liet daarop volgen: „Djatihout is wel een buitenlandsch product, maar het komt toch uit onze koloniën, en aangezien verreweg het meeste eikenhout dat hier te lande wordt gebruikt niet uit het binnenland komt, maar wel degelijk ook uit het buitenland wordt aangevoerd, zoo

meen ik dat er alle aanleiding bestaat om het gebruik van djatihout zooveel mogelijk te bevorderen, als dit met de degelijke uitvoering der werken is overeen te brengen."

De heer Van Dedem werd daarmede echter nog niet tot zwijgen gebracht. „Men heeft," zoo sprak hij nog, „in dit geval niet te doen met gelijkstelling van de beide houtsoorten, maar met een voorkeur geven aan het buitenlandsche hout, al komt het uit de koloniën, tegenover de houtsoort die hier in Nederland groeit en die meermalen in voldoende hoeveelheid kan geleverd worden. Daartegen kom ik op. Men doet alle moeite om de heidevelden in bosch om te zetten, maar als men daarin met opoffering van moeite en kosten zal zijn geslaagd, dan wordt het inlandsche hout niet eens gelijk gesteld met het gelijksoortige uit het buitenland. Tegen die protectie van buitenlandsche productie heb ik bezwaar. Dat men niet protegeert laat ik daar, maar men mag de concurrentie van producten van eigen bodem niet onmogelijk maken door ze achter te stellen bij die uit het buitenland."

Men beoordeele den geachten afgevaardigde niet te hard!

Zijn redevoering is ten opzichte van Indië ietwat cynisch, en ook loopt ze uit 't oogpunt van logica nogal erg mank — immers, de grootste houtkapondernemingen in Indië worden gedreven met Nederlandsch kapitaal en komen mede der Nederlandsche scheepvaart en industrie ten goede — maar er zijn verzachtende omstandigheden. Hoofdstuk IX der Staatsbegrooting was aan de orde, en naar een aloud gebruik vroeg de eene afgevaardigde voor zijn district een tram, en een tweede een kanaal, en een derde een haven, en een vierde een sluis, en een vijfde een station of wat er anders op het verlanglijstje van de kiezers mocht staan; ongaarne bleef de heer Van Dedem voor de wenschen van zijn committenten doof en hij bedacht de boschcultures en de handelaren in eikenhout.

Alles op zijn tijd! Om het Hollandsche eikenhout moest dezen keer Indië gelijk gesteld worden met de rest van het *buitenland*, maar doet de gelegenheid zich eens weer voor dat Indië aan Nederland wat offeren kan, dan is Nederland opnieuw Indië's *moeder*land.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

17 Dec. 1896.

INHOUD.

De zending in Indië besproken in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en in de *Standaard*. — Katholieke contra Protestantsche zending in: de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*; het *Orgaan der Nederlandsche Zendingsvereeniging*; het *Handelsblad*. Opmerking van den heer S. Coolsma in het *Handelsblad*. Wat de *Maasbode* zegt. Prof. C. Poensen in het *Handelsblad*. — De rechtspraak voor den inlander, besproken in het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over den toestand op de Sangi- en Talaut-eilanden. — „De deur open," hoofdartikel in het *Handelsblad*. — De heer H. E. Steinmetz over alang-alang contra koffie en omgekeerd, in *Insulinde*. — Het *Nieuws van den Dag*, over de opleiding van mijningenieurs in Nederland. Bedenkingen hierop van den heer v(an) S(andick) in *Insulinde*. — Nieuwe discussie over de samensmelting der officierskaders.

Wij hebben in het November-nummer (bl. 1709—1712) een overzicht gegeven van het twistgeschrijf over een godsdienstig onderwerp. Wederom zijn gedurende dezen verslagtijd de gemoederen in Nederland in beroering gebracht door de quaestie van de kerstening van Indië. Ditmaal gold het de zending.

De rede van Dr. Kuyper en de daarop volgende discussies in de Tweede Kamer over dit onderwerp gaven aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* aanleiding om de heerschende zendingspolitiek der Nederlandsche Regeering uiteen te zetten. Ze plaatste zich daarbij op het standpunt van de meesten dergenen, die korter of langer tijd in Indië geleefd hebben.

„De keerkringszon werkt, wij zullen niet zeggen op de godsdienstige overtuiging, maar op den godsdienstijver, bekoelend." Wanneer men vele millioenen menschen tevreden heeft zien leven onder de heerschappij van andere godsdienstige begrippen dan de Christelijke; wanneer men heeft waargenomen, dat zij in hunne handelingen, zoo ten opzichte hunner naasten als tegenover de gemeenschap, door niets berispelijks of verderfelijks zich onderscheiden van de Christenen, dan raakt men lichtelijk het besef kwijt, dat het noodzakelijk is hen tot de Christelijke geloofsleer over te halen. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* beweert niet, dat dit juist gezien is; zij verliest niet uit het oog, dat deze opmerking toepasselijk kan zijn op de desalieden op Java, in veel mindere mate op de wilden van Nieuw-Guinea, op de bewoners der bergstreken van Sumatra, op de Dajakkers in Borneo en op de heidenen in het algemeen. Zij poogt alleen duidelijk te

maken, hoe het komt dat het beginsel van onthouding zoowel in 1854 bij de vaststelling van het regeeringsreglement getriomfeerd heeft, als voortgaat het richtsnoer te zijn, waar degenen, die de practische koloniale politiek besturen, bij voorkeur zich aan vasthouden.

* * *

Conservatief! roept de *Standaard* van 27 November uit:

Gelijk men ziet, *pur sang* het oud-conservatief standpunt.

Volkomen indifferentie voor het godsdienstig vraagstuk, en de Islam al even goed of slecht als de Christelijke religie gekeurd.

Oud-gasten-politiek.

Oostindisch doof voor hoogere belangen.

En dit stelsel oogluikend vergoelijkt in het blad, dat voor Fransen van de Putte streed, die met Van Hoëvell eens de eere wegdroeg, van het Liberalisme uit den Conservatistisch-kolonialen roes te hebben wakker geschud.

* * *

Ook over het religieuse twistpunt, dat in onze November-revue aan de orde was, werd opnieuw gestreden. Weer was het de militante Dr. Bronsveld, die in de „kroniek" van zijn *Stemmen voor Waarheid en Vrede* den aanval leidde, door onomwonden te verklaren dat hij in Indië de heidenen verkiest boven de Katholieken.

„Wanneer de Roomsche zeudelingen in zeer veel gevallen het eene heidendom in de plaats stellen van het andere, en het hun door den paus geleerd wordt in Protestantsche zendelingen dienaren van den duivel te zien, dan is het toch wel wat veel geëischt (zooals *De Tijd* doet) dat wij ons *verheugen* zullen in de vermeerdering van het aantal Roomsche geestelijken in Oost-Indië."

Verder drukte Dr. Bronsveld de hoop uit dat onze Oost bewaard moge blijven voor uitbreiding van de macht der Roomsche kerk, die duidelijk bewezen heeft de heidenen door haar optreden niet gelukkig te kunnen maken. De Regeering behoort na te gaan door welke middelen te Meester Cornelis en elders Protestantsche gemeenten verwoest en beroerd worden door Roomsche proselietenmakerij.

* * *

Dit laatste slaat grootendeels op een artikel in het *Orgaan der Nederlandsche Zendingsvereeniging* (No. 11), getiteld „Een inval der Roomschen", door N. D. S., waaruit wij het een en ander dienen te ontleenen. In Indië zijn op een bevolking van 30 000 000 zielen 344 968 inlandsche Christenen, waarvan 316 966 Protestanten en 28 002 Katholieken. Op Java zijn van de 24 millioen inlanders slechts 20 000 Christenen. Wilden de Roomsch-Katholieken missioneeren: was er dan, vraagt het *Orgaan*, onder Mohammedanen op Java en de Heidenen buiten Java geen terrein genoeg voor hen? Maar de Roomsche Kerk laat de Heidenen liggen en aan de Mohammedanen waagt ze zich niet. „Naar den aard van haar valsch en vijandig karakter," werpt zij zich op de door Protestanten met veel moeite en kosten verzamelde Christelijke gemeenten, om daarin verwarring te stichten en verwoesting aan te richten. Dat heeft zij getracht te doen in de *Minahassa*,

en zij geeft er den strijd nog niet op. Dat deed zij onlangs op *Midden-Java*, en de verwoeste gemeenten daar getuigen tegen haar. Dat doet zij thans ook op *West-Java*.

Sommige van de Protestantsche inlandsche gemeenten op Java lijden armoede, soms door eigen schuld, soms ook tengevolge van hun overgang tot het Christendom. Het is aan de zendelingen niet altijd mogelijk in de stoffelijke nooden te gemoet te komen. Wordt de gevraagde hulp niet verleend dan ontstaat ontevredenheid, en op die ontevredenheid komt Rome af om haar slag te slaan. De weg der Roomsche kerk wordt in Indië nog vergemakkelijkt door de middelen die ons Gouvernement haar verstrekt. Haar geestelijken worden bezoldigd door de Regeering. En *alle* R.-K. geestelijken in Indië, zijn, krachtens hun aanstelling, *missionarissen* of *zendelingen*. De Indische Regeering is hiervan niet onkundig, want de pastoor, 1ste rang te Batavia, hoofd der R.-K. geestelijkheid in Indië, is erkend als: *Apostolisch vicaris*, d. w. z. *Zendings-bisschop*.

De Protestantsche zending daarentegen moet haar groote uitgaven bestrijden uit de bekrompen middelen, die de vrijwillige Protestantsche liefdadigheid haar ter beschikking stelt.

* * *

Het *Handelsblad* van 22 November nam in een Van-Dag-tot-Dag met ingenomenheid kennis van de vriendelijke woorden, door het kamerlid Dr. Kuyper in de zitting van 21 November aan haar adres gezegd, over de wijze waarop het *Handelsblad* de belangen der zending bepleit. Thans heeft het blad echter te gispen. De bittere taal van Dr. Bronsveld is onvruchtbaar als de Doode Zee. De Protestantsche zending in Indië wordt niet gediend door haat en liefdeloos schrijven, maar slechts door chariteit, den geest van de bergrede.

Is er geen mogelijkheid dat er in Indië, waar de zending zooveel goed doet, een Godsvrede gesloten worde tusschen Katholieken en Protestanten?

Want voor de inlandsche Christenen schijnt niets zoo noodlottig als strijd tusschen Christenen, als proselietenjacht en bittere verwijten onderling.

Wat betreft de door het aan de zending gewijde blad beweerde bevoorrechting der Katholieke Kerk, zoo stelt het *Handelsblad* niet het aantal inlandsche, maar het aantal Europeesche Christenen, die de meeste uitgaven vorderen, tegenover elkaar. En dan zijn er 48 000 Protestanten en 23 000 Roomschen.

De cijfers van den eeredienst zijn: voor de Protestanten *f* 329 410, voor de Katholieken *f* 117 300. De grief dat Rome financieel bevoordeeld wordt kan dus niet worden toegegeven.

Ook is het niet juist dat alle Katholieke geestelijken „door den Staat worden bezoldigd." Volgens het laatste Koloniaal Verslag werden er in 1895 25 geestelijken door den Staat bezoldigd, maar had men daarnevens 24 geestelijken (1 pastoor, 16 hulppriesters en 7 missionarissen) buiten bezwaar van den lande! De Roomsche geestelijken werden, mede buiten

bezwaar van den lande, voor het missiewerk en voor het onderwijs, bijgestaan door 27 broeders en 220 zusters van verschillende congregatiën.

* * *

Deze beschouwingen van het *Handelsblad* bleven niet zonder tegenspraak. In de eerste plaats kwam de heer S. Coolsma er tegen op in hetzelfde blad (27 November). Wat den toorn der Protestantsche zendingsvrienden opwekte, was dat Rome door beloften van ondersteuning, door geldelijke voordeelen toe te zeggen, zich meester tracht te maken van de inlandsche Protestantsche gemeenten. „Wij begeeren van haar niets," zegt de schrijver, „dan dat zij van ons terrein afblijve, en dat zij althans aflate van het bezigen van de middelen die zij thans gebruikt, en die dus zeker vallen onder de rubriek „omkooperij.""

Wat betreft de bevoordeeling der Protestanten boven Roomschen of omgekeerd, worden de cijfers eenigszins anders gegroepeerd.

Volgens de officieele opgaven had men op 't einde van 1894 in Nederl.-Indië, behoorende tot de Protestantsche (historische) kerk:

48,194 Europeesche en
224,915 Inlandsche Christenen

totaal 273,109 zielen.

Ten behoeve van deze 273,109 zielen waren aangesteld en werden door de Regeering bezoldigd (de vacaturen beschouwd als vervuld): 39 pred., 3 evang., 24 hulppr. 34 godsdienstond. en 132 inl. leeraars, totaal 232 leeraars, of 1 op 1178 zielen.

Tot de Roomsch-Katholieke (in de zendingsperiode opgetreden) kerk behoorden:

20,871 Europeesche en
25,568 inlandsche Christenen

totaal 46,439 zielen.

Ten behoeve dezer 46,439 zielen waren aangesteld en werden door de Regeering bezoldigd: 25 geestelijken (1 van den 1sten, 22 van den 2den, en 2 van den 3den rang) benevens 31 godsdienstonderw., totaal 56 leeraars, of 1 op 830 zielen.

Hieruit wordt de conclusie getrokken, dat, reeds zonder de voorgestelde vermeerdering van geestelijken van den derden rang, de Roomschen bevoorrecht zijn boven de Protestanten.

Verder wordt nog op iets anders gewezen: Onder het genoemde aantal inlandsche Protestanten zijn niet begrepen de leden der Protestantsche Zendingsgemeenten, ten getale van 99,438. Voor 40,000 vrome Christenen (stammende uit de dagen der Oostindische Compagnie, wonende op de Sangir- en Talaut-eilanden) ontvingen 7 zendelingen van de Regeering een toelage van *f* 1800 ieder. Dus zendelingen zijn niet door de Regeering aangesteld. Tegenover die bijna 100,000 Protest. Inl. Christenen staan 2434 Inl. Christenen behoorende tot de Roomsche zendingsgemeenten. Aan welke zijde is van hier het voordeel? Terwijl de Protest.-zending ten deele nog voor de gemeenten op Sangir en Talaut heeft te zorgen en geheel voor de

door haar gestichte gemeenten — waartegen trouwens geen der zendingscorporaties bezwaar heeft — zal de Roomsche kerk voor de 2434 leden harer zendingsgemeenten acht geestelijken boven de formatie van 1895 ontvangen?

De vermaning tot liefde, lijdzaamheid en zachtmoedigheid in het *Handelsblad* zou, volgens den heer Coolsma, gericht moeten worden tot de *aanvallende* partij. Uit elkaars vaarwater te blijven is juist wat de Protestantsche zending wil. Er is geen terrein, waar Protestanten een Roomschen post zijn binnengedrongen. De zending heeft iets anders, iets beters te doen. Maar talrijk zijn de voorbeelden dat Roomsche geestelijken zijn binnengedrongen in Protestantsche gemeenten.

* * *

De *Maasbode* vindiceert dit binnendringen van de Katholieke kerk op Protestantsch zendingsgebied als een onaantastbaar recht, ja, zelfs als een dure verplichting.

Kan men zich wel iets dwazers denken, zegt de *Maasbode*, dan dat het Protestantisme, hetwelk, als zijnde een dwaling, niet eens recht van bestaan heeft, de Katholieke kerk zou willen dwingen af te blijven van haar... terrein? Want alle terrein is Roomsch, omdat Christus aan de Roomsche kerk heeft gezegd: Onderwijst *alle* volkeren! Hoe meer die kerk dus Protestantsche gemeenten binnendringt en er het Protestantisme uit verjaagt, hoe meer zij handelt krachtens het bevel van haren Goddelijken Stichter.

Deze mededeeling moge aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten, ze is niet zeer geruststellend voor de Protestantsche zendingsposten, die, naar beweerd wordt, bedreigd worden door het missioneeren der Katholieken.

* * *

In denzelfden geest als de heer Coolsma schreef de heer C. Poensen, hoogleeraar aan de Indische Inrichting te Delft, in het *Handelsblad* van 2 December.

Van Protestantsche zijde is sedert jaren er op aangedrongen — de memoriën en adressen liggen in het archief der Regeering, zoowel hier te lande als te Batavia, al sedert jaren — dat „ieder een deel van het groote veld" voor zich zou nemen. Maar men heeft niet gewild! Het is daarom niet te verwonderen, als er nu en dan van Protestantsche zijde een stem opgaat, die — hartstochtelijk! 't zij zoo: niet alle menschen zijn gelukkig zoo koudbloedig en hartstochteloos, dat zij zelfs bij het grievendst leed koel en indrukkeloos zich kunnen voordoen! — die getuigt tegen de wijze van missioneeren der Roomsche propaganda ten nadeele van de Evangelische zending, op de eilanden der Stille Zuidzee, op Tahiti, op de Sandwicheilanden, daarna op de Schippers-eilanden (Samoa), dan in de Minahassa van Menado, en verder op andere eilanden onzer Ned. O.-I. bezittingen. Het mag daarbij te gelijk erkend worden, dat de Evangelische zending niet op dezelfde wijze kan en mag arbeiden als de Roomsche propaganda; en dit zal der Evangelische zending altijd ten nadeele zijn in den strijd tegen de

Roomsche missie, waar die zich op een Protestantsch zendingsveld vertoont.

Laat de Roomsche propaganda maar eens een voorstel doen, een enkel woord over het door het *Handelsblad* genoemde„ Godsvrede sluiten" laten hooren, en het zal blijken hoe de Evangelische zending bereid zal bevonden worden, daar onmiddellijk op in te gaan.

* * *

„De rechtspraak over den inlander" is de titel van een *leading* in het *Handelsblad* van 12 December, dat in meer dan één opzicht de aandacht verdient. In de eerste plaats wordt de volgende vraag gesteld : hoe heeft de maatregel van 1869, waarbij de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur als landraadvoorzitters vervangen werden door Nederlandsche juristen, gewerkt?

Om hierop het antwoord te geven wordt de meening aangehaald, door Mr. Victor ruim vijftien jaar geleden geuit in het *Handelsblad*, dat de weldaad die men hiermede den inlander heeft willen bewijzen vrij problematiek is; hetgeen door Mr. Victor geweten werd aan den grooten achterstand bij de landraden, waarvan de justiciabelen de wrange vruchten plukken. De directeur van de *Indische Gids*, voegde destijds aan de woorden van Mr. Victor het volgende toe:

„Het besluit om afzonderlijke landraadvoorzitters aan te stellen was o. i. eene overschatting van de beschikbare kracht.... Het was bovendien eene bedriegelijke hulde aan een nobel beginsel. Verbetering van de rechtspraak werd het doel genoemd, en men verving de ambtenaren, die land en volk het best kenden, door ambtenaren die zelfs de taal niet verstonden!"

Het *Handelsblad* wijst er nu op hoe merkwaardig het is dat vijftien jaar later de schrijver van *de Rechtspraak in Ned.-Indië" en speciaal die over den inlander*, op blz. 27 het volgende oordeel uitspreekt.

„Toch kan men zeggen dat *over het algemeen* de rechtspraak voor inlanders onder rechtskundig presidium zelfs aan matige eischen niet voldoet. Het spijt me dit te moeten zeggen, meer om de zaak dan om de personen, want ik zal aantoonen dat dezen onder de tegenwoordige omstandigheden *niet kunnen* voldoen aan de minimum-eischen die voor een goede rechtspraak moeten worden gesteld. Ieder, die de toestanden kent, niet met zeer weinig tevreden is en een afkeer heeft van schijnresultaten, zal het dadelijk toegeven"....

Hiermede was de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, dat werkje besprekende, (zie de Revue in de October-aflevering bl. 1590—1591) het eens. Dit blad merkte immers op dat die rechtspraak niet beantwoordt aan het rechtsbewustzijn der inlandsche maatschappij. Ze is daarvoor te langzaam en offert te veel aan *het formeele* van het recht; ook zijn de rechters te weinig bekend met inlandsche begrippen.

Zooals men ziet: vrij algemeen wordt de rechtsbedeeling van den inlander afgekeurd. En er is geen kans op verbetering zoolang de landraadvoorzitters allen voor de inlandsche rechtspraak verloren gaan als ze promotie willen maken. Altijd weer opnieuw worden ze door jonge juristen vervangen, wier onbeholpenheid voor hun taak wellicht juist verdwenen is als zij op hunne beurt de inlandsche rechtspraak vaarwel zeggen.

Hoe krijgen we een beteren landraadvoorzitter?

Terug te keeren tot den toestand van 1869 is ondoenlijk. De rechtspraak was toen nog veel gebrekkiger.

Het *Handelsblad* geeft twee denkbeelden ter overweging:

1e. scheiding tusschen Europeesche en inlandsche rechtspraak, met periodieke traktementsverhooging van de rechterlijke ambtenaren bij dezen laatsten tak. Tot zij rijp zijn voor een benoeming bij keuze bij het Hooggerechtshof, blijven zij bij de inlandsche rechtspraak.

2e. detacheering van rechterlijke ambtenaren bij het burgerlijk bestuur. Dit laatste kan, volgens het *Handelsblad*, misschien op deze wijze geschieden:

De voor de rechtspraak over inlanders bestemde ambtenaar bekleedt eerst vier jaren lang de betrekking van griffier bij den landraad, op een traktement van *f* 250 's maands.

Hij wordt daarna benoemd tot contrôleur 1e klasse bij het Binnenlandsch Bestuur, op een traktement van *f* 400 's maands.

Na vier jaren goeden dienst als zoodanig wordt hij benoemd tot voorzitter van een landraad, liefst in hetzelfde taalgebied, op een traktement van *f* 600 's maands, en, behoudens de gewone voorwaarden van ijver, kunde en gedrag, met vier vierjaarlijksche traktementsverhoogingen van *f* 100 's maands.

Hij kan dan, als landraadvoorzitter, opklimmen tot het traktement van den president van een raad van justitie op Java en tot het minimum van dat der raadsheeren van het Hof.

Er zullen dan juristen zijn, die, als contrôleur werkzaam, voor het Binnenlandsch Bestuur bijzonder geschikt blijken. Waarom zouden deze later niet in aanmerking komen voor resident? Aldus zou de keus voor deze zoo belangrijke betrekking zich ook tot de landraadvoorzitters kunnen uitstrekken.... wat 's lands dienst ten goede zou komen. Men heeft dikwijls ambtenaren tot resident benoemd die altijd op de Bataviasche bureaux gediend hadden en nog nooit kennis gemaakt hadden met de inlandsche maatschappij; *ceteris paribus* zou een jurist, die getoond had bij het Binnenlandsch Bestuur op zijn plaats te zijn, zeker de voorkeur verdienen!

* * *

De toestanden op de Sangi- en Talaut-eilanden, de meest Noord-Oostelijke onzer Indische bezittingen, zijn voor het *Handelsblad* (2 Dec.) een bewijs, hoezeer de bemoeiingen van het Nederlandsch bestuur gunstig kunnen werken. In 1846 kon Francis zeggen dat de eilanden in geen twintig jaar door een Europeesch ambtenaar bezocht werden. In 1858 vestigde zich daar een viertal zendelingen van het Ned. Zendingsgenootschap. Daardoor vernamen we toen meer van die eilanden. 't Ging er destijds bar toe. Het inlandsche zelfbestuur was ook daar, zooals in zoovele andere streken van Indië, een wanbeheer.

Kampongs beoorloogden elkaar; Koppensnellerij, slavernij, dronkenschap en zedeloosheid bloeiden. In 1869 stelde de resident van Menado, na een persoonlijk onderzoek, voor om de eilanden onder het rechtstreeksch en dagelijksch toezicht van onze ambtenaren te stellen. Maar de Regeering vond dit voorstel niet voor inwilliging vatbaar „in verband met de be-

schikbare middelen en de bestaande behoeften, zelfs in landen waar gouvernementsambtenaren gevestigd zijn."

Gelukkig kwamen er vreemdelingen ten handel, en had zelfs een Duitsche firma een kantoor gesticht op Groot Sangi, voor den opkoop van copra. Wat het gevoel van plicht jegens een ongelukkige bevolking in 1869 niet had kunnen teweegbrengen, geschiedde thans onder den drang der „veranderde omstandigheden, waartegen de radja's blijkbaar niet voldoende opgewassen waren"; om tegenover de vreemde handelaren het Nederlandsch gezag te kunnen handhaven, werd in 1882 op Groot-Sangi, te Taroena, een contrôleur geplaatst.

En na dien tijd is gaandeweg alles beter gegaan. Het Christendom breidde zich belangrijk uit. Toen men den goeden invloed van den contrôleur bespeurde, besloot men eenige jaren later (1888) ook op de Talautgroep, te Liroeng op het eiland Salibaboe, een posthouder met zes politiedienaren te plaatsen.

Daarna werden, in 1889, districts- en negorijbesturen geordend; de veiligheid van personen en goederen nam merkbaar toe; de wegen werden verbeterd. En een tastbaar bewijs van den goeden invloed van ons optreden is voorzeker, dat in dit jaar bij plakkaat van de radja's onder toejuiching der bevolking de afschaffing der slavernij bevolen werd.

Niet voortdurend is de staatkundige hervorming zonder moeilijkheden doorgezet. Op een der eilanden, Siauw, heeft men in 1889 den radja moeten verbannen wegens wanbestuur, en in het volgende jaar moest daar ook tegen eenige zijner trawanten krachtig worden opgetreden. In 1892 bracht eene uitbarsting van den vulkaan Awoe, op Groot-Sangi, die 2000 menschen het leven kostte en 20,000 van have en goed beroofde, groote stoornis in den niet te miskennen vooruitgang. In 1893 hadden de onzen op de Talauteilanden het verzet te bedwingen van Tenganati Karengang. Maar het een zoowel als het ander kon niet verhinderen, dat ons bestuur meer en meer wordt gewaardeerd; dat de hoofden den kleinen man voorgaan in de omhelzing van het Christendom; dat het verbod onzerzijds uitgevaardigd ten aanzien van den invoer van sterken drank, eene uitmuntende uitwerking heeft gehad en den Sangirees tot spaarzaamheid heeft gebracht; dat de hoofden en de bevolking beschaafder worden; dat de veiligheid steeds toeneemt.

Het merkwaardigste van dit alles is dat ons ingrijpen op deze afgelegen eilanden geen offers vraagt in de schatkist. De op te brengen schatting is verhoogd van *f* 1,350 tot *f* 50,000, maar ze wordt zonder bezwaar gedragen omdat thans van knevelarij door vorsten en hoofden geen sprake is.

Het bovenstaande, zooals het door het *Handelsblad* verteld werd, is inderdaad een schoone bladzijde uit onze jongste koloniale geschiedenis.

* * *

„De deur open!" roept het *Handelsblad* (3 December) uit, terwijl het de woorden van Gijsbert Karel van Hogendorp aanhaalt, die in *De Indische Gids* in herinnering gebracht zijn: „Opmerkelijk, als er niets meer te halen is, smijt de Comp. altijd de deur open." Dat deed echter niet alleen de Compagnie, maar ook het bestuur na 1830, dat de dwangcultuur van peper, tabak, thee, indigo, kaneel

afschafte, toen er niets meer te halen was. Alleen de suiker maakt hierop een uitzondering. Thans is koffiecultuur de eenige dwangcultuur gepaard aan monopolie. Doch ze verminderde steeds in omvang. In 1894 werd ze in Bantam, Japara, Rembang en in 1895 in Krawang vrij verklaard, omdat daar niets meer te halen was. Het zou verstandig zijn, wanneer men met de opheffing van dwang en monopolie in de andere gewesten niet gewacht had, tot er daar ook niets meer te halen zijn zal. Men zou al vast — zij het dan om financieele redenen vooreerst nog met uitzondering van Pasoeroean en de Preanger — haar overal kunnen opheffen, opdat de kwijnende dwangcultuur voor een bloeiende vrije cultuur plaats make. Hiermee moet gepaard gaan verhooging van den monopolieprijs in de beide genoemde gewesten, als overgangsmaatregel om ook dáár den dwang onnoodig te maken. Op de Buitenbezittingen bloeit de koffiecultuur waar ze vrij is, in Palembang, Zuidwest-Celebes, Bali, en ze is daar een groote bron van welvaart. Daarentegen schaft de dwangcultuur in de Minahassa zich zelf af: ze is daar reeds een lastpost en dreigt dit te worden op Sumatra's Westkust. Ook aldaar zal verandering moeten komen in de richting der vrijheid.

* * *

„Alang-alang contra-koffie en omgekeerd" is de titel van een hoofdartikel van den assistent-resident met verlof H. E. Steinmetz in *Insulinde* (N°. 49). Alang-alang is de meest bekende en de meest voorkomende, tevens de moeilijkst uit te roeien graminee van de uitgestrekte graswildernissen, die op Java van vroegeren roofbouw getuigen, waar veertig, vijftig jaar geleden zware bosschen den toen humusrijken bodem bedekten. Dat oerwoud werd voor beplanting geveld en na eenige oogsten verlaten. Ook keerde men, bij gebrek aan maagdelijk terrein, naar dezelfde plek terug voor nieuwe bebouwing. Maar indien kunstmatige bevloeiing ontbreekt, heeft men, behalve op zeer weinig hellende gronden, de beplanting moeten laten varen, En het gras, alang-alang en glagah, spelen er nu de baas. Voor de omgeving zijn die wildernissen een gevaar, niet alleen doordat zij zoo licht in brand geraken, of omdat zij den regenval doen verminderen, maar ook omdat het zaad, dat zij rondstrooien, ver door den wind medegevoerd, op elke plek, daartoe maar eenigszins geschikt, nieuwe grasbosschen doet ontstaan.

Maar ook de gedwongen gouvernements-koffiecultuur — niet de min of meer vrije- of monosoeko- — heeft zeer uitgestrekte wildernissen in het leven geroepen, onder anderen in Ponorogo waar boschverwijdering op groote schaal op last van den Staat geschiedde, ten bate der gouvernements-koffiecultuur. Hierop is door wijlen K. F. Holle gewezen in het opstel „roofbouw en boschvernieling," (Tijdschr. voor het B. B. 1895, dl. X, bl. 88, en door den houtvester S. H. Koorders in een stuk „de bosschen in de residentie Madioen," (Tijdschr. van Nijverh. en Landb. April-afl.).

De heer Steinmetz beantwoordt nu de vraag, hoe hierin verbetering is aan te brengen.

In de eerste plaats door *reboisatie*. Vrijwillige planters zijn echter hiervoor niet altijd of overal te verkrijgen. Waar de dwangcultuur nog niet ingetrokken is, kan zij worden te baat genomen, om met behulp van 't

bijslagstelsel een snellere en een spoediger rendeerende reboisatie van zulke terreinen te verkrijgen, een reboisatie door koffie nl. En dit zou geheel vallen in de beginselen van de nieuwe regeling der gouvernements-koffiecultuur en 't daarbij behoorende bijslagstelsel. Om dit laatste in 't licht te stellen, citeert de schrijver de missive van den Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën van 19 Mei 1891, N°. 818/24 (zie bijdrage T. T. pag. 7, van het Koloniaal Verslag over 1891, en de circulaire van 9 Maart 1894, N°. 673, gevoegd bij de bijlagen over de gouvernements-koffiecultuur bij de memorie van antwoord der Indische begrooting, 1895.)

De vrees voor de dwangcultuur kan, volgens den heer Steinmetz, dienstbaar gemaakt worden aan alang-alang-bestrijding. Men wende 't oog naar die streken, waar voor de jaarlijksche bijplanting bosch geveld moet worden. Men trachtte dit te sparen door daarvoor in de plaats alang-alang-terrein te doen beplanten.

In 't bosch zelf is daartoe vaak gelegenheid. Bijna altijd vindt men er kale plekken, restes van vroegere cultuur, die in de eerste plaats in aanmerking komen, omdat hier in den regel de grond niet zoo zal zijn achteruitgegaan als elders. Men trachtte dit gedaan te krijgen door vrijstelling van verplichten bijplant en bijslagbetaling volgens de boven aangegeven regels. Ook solide niet-cultuurplichtigen neme men voor dit doel aan. 't Uitzicht, grondbezitter te worden, is voor den inlander een sterke prikkel zich ergens te vestigen en zich zwaren arbeid te getroosten, en zal dit in toenemende mate zijn naar gelang de waarde van den grond door vermeerdering van bevolking, verbetering van communicatiemiddelen en anderen socialen vooruitgang stijgen moet. Niet gering zijn de voordeelen, indien men slaagt. Het bosch blijft gespaard, de regenval wordt er door bevorderd (een geslaagde koffietuin zal hiervoor gunstiger zijn dan een dor grasveld), tal van lieden worden aan een goede broodwinning, aan een „menschwaardig bestaan" geholpen; voor 't Gouvernement is er meer kans op koffie dan bij de zoo gehate cultuur in groote tuinen, waar de jaarlijksche aandeelen van elk individu gewoonlijk niet aaneengesloten kunnen liggen; tot dusver onnutte, zelfs schadelijke terreinen worden productief gemaakt, de alang-alang-uitbreiding wordt tegengegaan. Men verkrijgt een reboisatie, die spoediger rendeert dan een herbossching met hout, en kan hiertoe ook over meer fondsen beschikken, dan gemeenlijk voor herbewouding worden toegestaan.

Niet alle alang-alangvelden zijn nog rijk genoeg om koffie voort te brengen. Maar men vergete niet dat van eigen cultuur altijd meer te wachten is dan van cultuur op groote schaal en op last.

Een deskundig onderzoek over geheel Java naar de mogelijkheid tot verwezenlijking van dit denkbeeld wordt aanbevolen, dat met de vele gegevens die over koffiecultuur en boschwezen bestaan reeds een zeer voldoende basis zal hebben en slechts eenige locale onderzoekingen zal vereischen.

Dat dit denkbeeld van den heer Steinmetz overweging verdient zal kunnen blijken uit zijn persoonlijke ervaringen die hij mededeelt uit de afdeeling Bondowoso, betreffende de dwangcultuur in het Raoeng-complex (14 000 Baoe.) Op die hellingen van het Raoenggebergte wordt 's jaars 100 baoe bosch gerooid voor de koffiecultuur.

Het vellen en wegruimen der woudboomen is een zóó zwaar werk, dat de gewone jaartaak der cultuurplichtigen niet tijdig gereed kwam, doch over twee jaar verdeeld werd.

De koffiegronden behooren er tot de beste van Java; maar toch komen in die vruchtbare, bijna onbewoonde streken graswildernissen voor, en enkele aanplantingen werden verstikt door opschietende alang-alang.

Door de uitbreiding der bezwarende dwangcultuur is in de laatste jaren geen monosoeko meer aangelegd. Op vroegeren alang-alang-grond aangelegde koffietuinen staan na grondige bewerking daar krachtig en veelbelovend. Dit alles bewoog den heer Steinmetz om de mogelijkheid der stichting van monosoeko-desa's te onderzoeken. Om het groote belang van de zaak meenen wij dit gedeelte, dat het slot vormt van Steinmetz' opstel, in zijn geheel te moeten citeeren.

„Die mogelijkheid hangt vooral af van de aanwezigheid van water, 'twelk daar, als elders, tegenwoordig minder voorkomt dan vroeger, zelfs aanleiding geweest is voor 't verlaten van enkele monosoeko-gehuchten. Bevonden werd, dat nagenoeg alleen bij enkele nog bestaande gehuchten met slechts een paar inwoners voldoende water is. Deze moeten dan ook de kern worden voor de nieuwe desa's, en dit komt ook goed uit, omdat, een kleinen bebouwden kring omringend, de graswildernissen zich juist om die gehuchten uitstrekken, ontstaan als zij zijn door 't van lieverlede vellen van 't woud door de bewoners. De kwestie was nu nog maar of uit de lager gelegen desa's naar die afgelegen wouden menschen kunnen worden gelokt door bijslagbetaling, vrijstelling van gedwongen bijplanting en grondbezit. Na herhaalde bespreking en gezamenlijk bezoek der terreinen, daagden er zelfs een groot getal liefhebbers op, met wie, na loven en bieden, voor beide partijen aannemelijke voorwaarden werden overeengekomen. Alleen met lieden door 't desabestuur als betrouwbaar aangewezen, werd aldus onderhandeld. Wegens de in die streek belangrijke onttrekking van koffie aan de verplichte levering, is ook de voorwaarde bedongen, dat, bij veroordeeling wegens die overtreding, de grond met zijn koffiebeplanting kan worden teruggenomen. Regels werden ontworpen voor den afstand van grond, benoodigd voor bouwvelden en woonerven, die landrenteplichtig zou zijn. Drie omstandigheden werkten gunstig op den lust voor deze soort ontginning: 1e. 't individueel grondbezit, waardoor het in deze streken niet zoo gemakkelijk is grondbezitter te worden als in streken met communaal bezit; 2e. de liefde voor vee, den Madoerees eigen; 3e. zijn geprononceerd individueel karakter, waardoor vooral bij hem de cultuur in gezamenlijke tuinen gehaat is. Het waren dan ook bijna allen z.g. magangs (adspirant-landbouwers) die solliciteerden, aldus in 't bezit van land en vee (dit laatste uit den bijslag aan te koopen) hopende te komen. Ongunstig er op werkte de reeds in gang zijnde gedwongen bijplant, die natuurlijk zoo maar niet gestaakt kan worden. Dit bleek o. a. daaruit, dat bijna alleen uit desa's, om toevallige redenen in den laatsten tijd van bijplanting vrijgesteld, liefhebbers voor deze ontginningen waren. En dit is natuurlijk; de anderen hebben het te volhandig om eigen ontginning te kunnen ondernemen. En hoe grooter uitbreiding de dwangcultuur heeft, hoe meer dit 't geval zou zijn.

„Wil men met ernst ontginning op die wijze aanmoedigen, dan sta men in de betrokken streek geen ontwouding toe voor monosoeko dan tot uitbreiding of afronding van bestaande vrijwillige aanplantingen, en dan zonder bijslagbetaling; deze verleene men alleen bij alang-alang-ontginning. En dit is billijk om den zwaarderen arbeid en het grootere risico. Op boschgrond slaagt de aanplant natuurlijk gemakkelijker, en daarom zal de inlander dezen altijd verkiezen. 't Vellen der zware woudboomen is hem hiertoe niet te bezwarend, daar hij dan werkt, wanneer zulks hem gelegen komt en telkens slechts zooveel hij af kan, wat natuurlijk bij bijplanting op last niet 't geval is. En daar, zooals boven bleek, de gedwongen bijplant zelfs indirect deze ontginningen in den weg staat, zoo overwege men of niet algeheele vrijstelling er van geraden is, dus ook waar zij niet direct door een even groote vrijwillige aanplant kon vervangen worden. In zulke streken zou dan de bijslagbetaling ook een meer rationeelen grondslag verkrijgen dan tot dusver.

„In genoemde Raoeng-streek was de animo voor deze wijs van ontginnen zóó groot, dat de aanvragers de door hen zelf uitgekozen perceelen reeds gingen afbakenen en er telkens aan herinnerd moesten worden, dat 't plaatselijk bestuur ten dezen niet meer kon doen dan voorstellen. Met spanning werd daarom er op gewacht of met den westmoesson van 1895-'96 de ontginning en beplanting dezer gronden een aanvang kon nemen. *Die verwachting werd niet vervuld.* Trouwens, om voor zulk een nieuwigheid zoo spoedig autorisatie te verkrijgen — vooral in zulk een uithoek — was de tijd wel wat kort, hoewel het volstrekt niet onmogelijk zou geweest zijn. Maar dan zou men 't geluk moeten gehad hebben, dat verschillende omstandigheden gunstig hadden medegewerkt."

Wij willen hier een enkel woord aan toevoegen. Omdat er dus geen autorisatie voor de ontginning afkwam, waartoe „verschillende omstandigheden gunstig hadden moeten meewerken," bleef het bij plannen. Tot een begin van uitvoering kwam het nog niet! Zeker tot niet geringe teleurstelling van den ontwerper, die zoo gaarne de verwezenlijking van zijn denkbeeld zelf geleid had, „ook om eventueele moeilijkheden uit den weg te ruimen, en daarbij met eigen oogen de troostelooze woestenijen te zien omscheppen in tuinen en desa's"

Niet dat de zaak officieel werd afgekeurd, o neen, er werd eenvoudig tot dusverre geen beslissing genomen.

En de plaatselijke ambtenaren in die streken verkeeren nog steeds in de noodzakelijkheid honderden baoe's bosch te doen vellen voor de daar zoo gehate dwangcultuur!

* * *

In het *Nieuws van den Dag* van 10 December komt een hoofdartikel voor over de opleiding van mijningenieurs in Nederland, die niet beantwoordt aan de eischen der industrie.

Die opleiding van Nederlandsche mijningenieurs zou geschieden aan de Polytechnische School te Delft. In werkelijkheid wordt nu de *geheele opleiding* ontvangen in het buitenland, waar men onbekend is met de Indische eischen. Tot het aanhooren van colleges in mijnbouwkunde, ertszuivering,

metaalsmelterij, vindplaatsenleer, mijnmeetkunde, docimasie (waardebepaling der ertsen), bestaat in Delft geene gelegenheid. De aanstaande mijningenieurs hooren dezen volledigen cyclus hunner mijnvakken tijdens een eenjarig verblijf aan een buitenlandsche mijnvakacademie, die op een laag peil van onderricht staat. Ja, het Kon. Besluit van 23 Juni 1893, No. 84, voegt hieraan nog de vakken mineralogie en geologie toe, waarin tot nu te Delft gelegenheid bestond te studeeren. Deze toestand is onhoudbaar, zegt het *Nieuws van den Dag*.

In Delft hoort de aanstaande mijningenieur geen woord over Indië. Deze bewering is hard, maar juist. Het is alsof de Regeering zóó onvoldaan is met de mijningenieurs, die nu reeds een halve eeuw in Indië hare pioniers in moeras en woud waren, dat zij het niet de moeite waard vindt, door Indische mijneigenieurs nieuw leven in de opleiding harer mijningenieurs te doen brengen, en alles liefst aan het buitenland overlaat. Alles loopt zooals het een halve eeuw geleden liep. En komt dan eens behoefte aan mijningenieurs, dan zijn er geene beschikbaar. Vandaar dat de Regeering genoodzaakt was de exploitatie van het Ombiliën-steenkolenveld op te dragen aan *spoorweg*-ingenieurs.

Er is aangedrongen op verbetering. Maar de stem der industrie wordt niet gehoord. Ieder jaar worden meer jongelui te Delft ingeschreven voor mijningenieur, — het Hollandsch kapitaal steekt zich, bij gebrek aan Indische, in gerisqueerde andere overzeesche mijn-ondernemingen, — de particuliere nijverheid vraagt telkens tevergeefs om hulp bij het Mijnwezen in Indië — de Ned. Ind. Staats-mijningenieurs gaan in particuliere diensten over, — tal van buitenlanders zijn in onze koloniën werkzaam tot het opsporen en winnen van minerale schatten ten bate hunner buitenlandsche principalen. Moet men vragen of de opbloeiende mijnindustrie beschouwd wordt als een lastpost, waarvoor alle zorg overbodig is?

Verder wordt herinnerd aan het bekende rapport van de commissie in zake technisch onderwijs, waarop de minister tot nu toe niet reageerde.

Volgens de zienswijze van alle Indische mijningenieurs, de commissie ter behartiging der studiebelangen te Delft, de laatste studentenalmanakken, ja zelfs van den hoogleeraar te Delft is het onderwijs onvoldoende.

Anders zou reeds lang in Indië een bloeiende mijnindustrie bestaan. Noodiger dan een nieuwe mijnwet, is een uitbreiding, reorganisatie van het mijnonderwijs. Door den grooten toevloed van studeerenden en de geringe leerkrachten te Delft is het gehalte der mijningenieurs op bedenkelijke wijze aan het dalen.

In Indië zal binnen korten tijd uitbreiding van het mijningenieurs-korps door de competente personen worden voorgesteld. Men dient keus te hebben, opdat alleen het allerbeste deel der mijningenieurs-candidaten uitgezonden wordt naar Indië. Zonder goed geschoolde, energieke mannen leggen wij het in Indië nog eerder af, dan waar de levensstrijd minder ernstig is.

* * *

De heer v(an S(andick) komt in *Insulinde* (N°. 50) op tegen de „schromelijke overdrijving", waaraan het bovenstaande artikel mank zou gaan.

Om dit aan te toonen wordt een overzicht gegeven van de tegenwoordige inrichting, waaruit blijkt dat er wel degelijk geologie, mineralogie en beginselen van mijnontginning te Delft worden geleerd, terwijl technische vacantiereizen onder deskundige leiding, detacheering te Kerkerade of naar buitenlandsche mijnen een goede *training* vormen voor het eenjarig verblijf te Claustal, „waar de Nederlandsche studenten de beste zijn."

Dat verblijf te willen afschaffen, en dit gedeelte der vakstudie naar Delft over te brengen, lijkt niet heel practisch. Te Claustal zijn, behalve inrichtingen voor separatie en wasscherij van ertsen, ook mijnen in de buurt. Te Delft zou men zich moeten behelpen met het bekijken van den stationstunnel.

De studie duurt 5 jaar tot het diploma, waarop voor de Indische mijncandidaten een verplichte reis van één jaar volgt, betrekking hebbende op metallurgie, mijnbouw, geologie. Anvergne, Noorwegen, Spanje, IJsland, Suriname, Antillen, Freiberg zijn meestal de doeleinden. Van die reizen worden rapporten ingediend, die invloed hebben op de classificatie voor Indië.

Verder wordt gewezen op de resultaten Waar te Delft mijningenieurs gevormd zijn van wereldvermaardheid, zooals Dr. Verbeek, een van de grootste geologen van onzen tijd, zooals de bekende scheikundige Retgers en practische mijningenieurs, zooals de directeur der Dordtsche Petroleum Mij. Stoop, om slechts één uit de velen te noemen, die zich op zeer verschillend gebied onderscheiden hebben; waar het korps Indische mijningenieurs een welverdienden naam heeft in de wetenschappelijke wereld, daar gaat het niet aan op die wijze den staf te breken over dit onderdeel der Polytechnische school.

Onjuist wordt de bewering genoemd „dat er geen mijningenieur beschikbaar was en de Regeering *genoodzaakt was* de exploitatie van het Ombiliënsteenkolenveld op te dragen aan spoorwegingenieurs." Er waren wèl degelijk mijningenieurs beschikbaar, zooals Godefroy, die trouwens bezig was de voorbereiding der ontginning te leiden. Dat de chef van dienst een spoorwegingenieur was en thans wederom is, komt niet door 't gebrek aan mijningenieurs. Want ook thans is een mijningenieur, de heer Vermaes, met de exploitatie van het Ombiliënveld belast. Men wil spoorweg en mijn in een hand hebben en dáárom is een spoorwegingenieur chef van dienst.

De noodzakelijkheid om een Indisch mijningenieur aan de Polytechnische School te verbinden om, naast den verdienstelijken geoloog-mineraloog Prof. Behrens, les te geven aan de aanstaande mijningenieurs wordt echter toegegeven. Dit wordt ook de waarschijnlijke strekking genoemd van het besproken artikel in het *Nieuws van den Dag*.

Nog lang niet uitgepraat zijn de anonymi, die zoo lustig polemiseerden over de oude quaestie van de samensmelting der officierskaders, het Nederlandsche en het Indische. Wij gaven daarvan een vrij uitvoerig overzicht in de Juni-aflevering 1ste dl., bl. 934—940. Sedert dien tijd is de strijd weer ontbrand. De „schrijver der brochure" verdedigde nog eens de fusie in de *Militaire Spectator*, No. 9 en 10. Daarop volgde een aanval van

Memor in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* van 24 September, gevolgd door een repliek van den „schrijver der brochure" in hetzelfde blad van 8 October, en een dupliek van Memor ook in het *Dagblad* van 27 en 28 November. Sowidjojo handhaafde intusschen zijn anti-fusionistisch standpunt in *Insulinde* No. 43 en 47. Ten slotte schreef „de schrijver enz.", een stuk in het *Dagblad* van 14 December voor de samensmelting.

Een nieuw kijkje op de zaak is echter niet gegeven, en we verwijzen dus naar hetgeen we mededeelden in de reeds aangehaalde revue der Juni-aflevering.

* * *

De Atjeh-welsprekendheid is naar het schijnt grootendeels uitgeput. Wij vonden geen courantenartikelen, die een nieuw gezichtspunt gaven.

KOLONIALE LITERATUUR.

MAYERS BLIK IN HET JAVAANSCHE VOLKSLEVEN.

Een blik in het Javaansche volksleven door L. Th. Mayer. Twee deelen. IX en 568 blz. Boekhandel en drukkerij voorheen E. J. Brill, Leiden 1897.

Geen enkel deel van den Indischen Archipel wordt nagenoeg algemeen meer bekend verondersteld dan Java en dit op vele deugdelijke gronden, waarvan de uitgebreide literatuur bewijzen te over bevat en waartoe de talrijke europeesche vestigingen onwillekeurig den eersten stoot gaven en de latere bouwstoffen leverden. De werken van Junghuhn en Veth hebben er het hunne toe bijgedragen dit denkbeeld te versterken en in grooter kring te verspreiden, met het gevolg, dat reizigers of vreemdelingen er in den regel maar korten tijd vertoeven, in hunne somwijlen zeer uitvoerige reisbeschrijvingen slechts terloops van Java gewagen en zich volkomen bewust zijn van de onmogelijkheid om, tenzij toegerust met eene door langjarige studie verkregen wetenschap, over Java iets nieuws of iets karakteristieks te kunnen mededeelen.

En toch is deze meening niet in alle opzichten juist, al laat zich haar ontstaan en verbreiding gemakkelijk verklaren. Want wel weten we over land en volk van Java veel, zelfs zeer veel; maar het meeste dat we weten werd bij wijze van spreken waargenomen door en onderzocht met een westerschen bril, die als hulpmiddel meer en meer onvoldoende blijkt tot eene in bijzonderheden afdalende waarneming der zuiver inlandsche maatschappij: als afstuitende op eigenaardigheden, welke door opvoeding en onderricht aan het waarnemingsvermogen van westerlingen ontsnappen en door onvolledig begrip al spoedig van te gering belang worden geacht, niettegenstaande het geheele raderwerk der inheemsche samenleving op eene aaneenschakeling van die schijnbare nietigheden is gegrondvest en voortbestaat.

Met te wijzen op deze leemte is het hoegenaamd niet mijne bedoeling de verdiensten van tal van vroegere en latere schrijvers te gering te schatten of te verkleinen; ik zal zelfs de eerste zijn te erkennen, dat wij zonder hunne ingrijpende en veelzijdige studiën, wat onze kennis van Java betreft, heden op een veel lager standpunt zouden staan; maar ieder, die zich met meer of minder ijver en grooter of geringer talent aan het onderzoek van eenig onderdeel der Javaansche huishouding wijdde, zal mij gereedelijk toegeven, dat ontvangen verklaringen of inlichtingen, dan wel uitleggingen,

gevolgtrekkingen of wat dies meer zij, op zekere hoogte zijne bevatting te boven gingen, om de eenvoudige reden, dat het hem niet mogelijk was zich volkomen in den gedachtengang der geraadpleegde inboorlingen te verplaatsen.

Natuurlijk zijn er enkelen, die hierop eene gunstige uitzondering maakten en die zoo te zeggen het inlandsche leven meeleefden, zoodat het beeld, dat zij uit hunne omgeving schetsten, zuiverder grenzen aannam; doch veelal bewoog zich dit binnen te beperkt gebied om aller aandacht te trekken, en kon almede niet op groote instemming bogen wegens den vorm, waarin het werd aangeboden en die niet in staat was de vereischte belangstelling op te wekken.

In weerwil van dit en andere bezwaren staat het niettemin onherroepelijk vast, dat grondige kennis van taal en zeden, hoe dan ook verkregen, de eenige ware grondslagen zijn, welke tot eene deugdelijke beoordeeling van een Oostersch volk kunnen leiden. Hiermede toegerust is het alleen mogelijk dwalingen op te heffen en eigenaardigheden te begrijpen; en men zou met gemak de stelling kunnen verdedigen, dat beoefening van den inlandschen redeneertrant de meest productieve leerschool is, die schier altijd met zekerheid den weg wijst hoedanig dient gehandeld of wat moet nagelaten worden.

Als volstrekt niet nieuw of voor het eerst gezegd, behoef ik dit thema niet nader uit te werken. Ik wenschte het alleen in herinnering te brengen bij de aankondiging van het in hoofde dezes genoemde werk, dat, onder den bescheiden titel van „Een blik in het Javaansche volksleven", op zoo meesterlijke wijze het zuiver inlandsche karakter der behandelde stof teruggeeft en met buitengewone nauwgezetheid tot het einde toe behoudt; zelfs in die mate, dat als het woordelijk in het Javaansch werd vertaald, de voor dergelijke genietingen vatbare inlander het gaarne zou ontvangen als eene natuurgetrouwe afspiegeling zijner eigen denkbeelden over de hem meest belang inboezemende dagelijks voorkomende zaken.

In achttien hoofdstukken, welke zich uit den aard der zaak niet streng of uitsluitend aan het ter beschrijving voorgenomen onderwerp houden, zijn toestanden geschetst, zooals die worden aangetroffen in de zuidelijke residenties van Midden-Java, of, naar Schr. in de voorrede vermeldt, in streken, welke ongeveer gelegen zijn om en nabij eene lijn, die van den G. Slamat in Banjoemas naar den G. Këloet of den G. Wilis in Këdiri kan getrokken worden, en vindt men, om slechts van het voornaamste te gewagen min of meer belangrijke aanteekeningen over:

den aanleg der desa, soorten en indeeling der dorpen en alles wat tot huisraad kan gerekend worden;

de omgeving der desa, woningen van hoofden, zadeltuig en muziekinstrumenten;

de wajangvertooningen met eene duidelijke uiteenzetting van den lakon Mintaraga;

de huisdieren, meer bijzonder het paard, met opgaaf der meest gebruikelijke goede en slechte teekens;

de wijze, waarop personen en vooral vrouwen naar het uiterlijk voorkomen beoordeeld worden, toegelicht door keurige photographieën;

het keukengereedschap en de toebereiding van spijzen en gebak;
den aard en het onderzoek door inlandsche hoofden van aangebrachte klachten;
de feestelijkheden met hare formaliteiten, vooral die op zwangerschap, kraamvrouwen en bevalling betrekking hebben;
kinderspelen en raadsels;
jachtvermaken, het huwelijk, de berekening van goede dagen en den opschik van bruid en bruidegom;
den huwelijksoptocht, de besnijdenis en den kinderlijken leeftijd;
de vruchten, tabaks- en koffiecultures, lederbereiding en bewerking van tëgal-velden;
de sawahcultuur, het aanleggen van waterleidingen en dammen;
het bezoek eener markt en al het bezienswaardige, dat daar te aanschouwen valt;
enkele bedrijven, vermakelijkheden en het kaartspel;
de kleeding van prijaji's en volksfeesten;
andere ambachten en bedrijven;
en ten slotte: de lijkenbehandeling en begrafenis.

Niet alleen echter, dat de Schr. ons aldus in kennis stelt met het vele wetenswaardige, dat door hem gedurig en op elk terrein werd opgemerkt met den blik van een kenner, die met zekerheid en zelfvertrouwen optreedt; maar, waar dit te pas kwam of ter voorkoming van verwarring noodig scheen, heeft hij steeds zijn gedétailleerde mededeelingen toegelicht door een ontelbaar aantal afbeeldingen, als houtsneêfiguren tusschen den tekst opgenomen, en 26 afzonderlijke platen, waarvan vele met zorg gemaakte photographische reproducties zijn. Meerdere onderdeelen van zijn werk zou men dan ook kunnen omschrijven als geheel te passen in het kader van een geïllustreerden beschrijvenden ethnologischen catalogus, ontdaan van den vervelenden bijslag van opgave van afmetingen en zoogenaamde wetenschappelijke opmerkingen der soi-disant vakmannen, en door samenhang en opstelling heel wat meer lees- en genietbaar dan een in dezen geest bewerkten catalogus van menig rijk voorzien museum.

Jammer genoeg, dat de uitvoering dier afbeeldingen weder zooveel te wenschen overlaat en hier en daar het boek bepaald ontsieren. Reeds de op de eerste bladzijden voorkomende teekeningen van een *desa* en een *tanggoel* vorderen ontzettend veel van de verbeeldingskracht der lezers, en alom stuit men op figuren, welke slordig en in wanverhoudingen zijn teruggegeven. Ik mag daaromtrent haast geen gissing wagen, maar anders zou ik wel geneigd zijn tot het vermoeden, dat die kunst in ons vaderland niet voldoende ontwikkeld is en op verre na niet de hoogte heeft bereikt, waarop zij een veertig jaren geleden reeds in Duitschland stond en waarvan we in het toenmaals te Berlijn verschenen werk van F. Jagor over de Philippijnen een zoo schoon, maar voor Hollandsche arbeidskrachten blijkbaar onbereikbaar voorbeeld hebben. Vele photographieën gaan met uitzondering der volkstypen aan hetzelfde euvel mank en het is de vraag, of der zake onkundigen in onze Indische bezittingen niet beter doen zich in het vervolg voor dit doel tot buitenlandsche firma's te wenden. Leiden had onder Boerhave een wereldbekenden naam, die sedert wel wat

getaand is; ook uitgevers kunnen hun roem overleven en in dit geval doet men wel zoo goed zich tot anderen te wenden.

Wat oorzaak mag zijn van de uitgave in twee deelen met doorloopende pagineering, is mij niet duidelijk, al is dit overigens van ondergeschikten aard. Daarentegen zal het gemis van een zaakregister door velen worden gevoeld, daar de Schr. zich niet systematisch aan eene bepaalde volgorde hield en het niet noemen van eenig voorwerp of punt bij de daarvoor aangewezen rubriek lang niet altijd de vermelding op eene andere plaats buitensluit, maar tengevolge hiervan soms zeer moeilijk te vinden is. Wel wordt de inhoud der opvolgende hoofdstukken, ook met bijvoeging der Javaansche namen en bladzijden, nauwkeurig opgegeven, maar dit kan niet opwegen tegen het gemak, door eene alphabetische volgorde voor het naslaan verkregen. Wellicht heeft de Schr. reeds dezelfde opmerking gemaakt en kan zoodanig register nog als afzonderlijke bijlage worden te gemoet gezien.

Of er verder op den inhoud niets valt af te dingen? Ik zal mij van een stellige uitspraak dienaangaande liefst onthouden. Voor Midden-Java ken ik geen uitvoeriger en meer betrouwbare bron dan de door de controleurs E. D. Levyssohn Norman en W. L. H. A. Harloff uit de residentie Kĕdoe bijeengebrachte en beschreven verzameling, welke in de ethnologische afdeeling van het Museum van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen is opgenomen, en eene vergelijking van deze lijst met de inhoudsopgaaf bij Mayer toont nogal enkele afwijkingen, die ik niet in de gelegenheid ben op te helderen. Ik zou trouwens te minder geneigd zijn daaromtrent vragen te stellen, nu er in den laatsten tijd naar gestreefd wordt ook voor Java niet te veel te generaliseeren, daar de verschillende gewesten op dat eiland afwijkingen aanbieden, die nog slechts ten deele onderzocht en waarvan oorsprong en beteekenis niet voldoende zijn opgelost. Van het taal- of dialectverschil bezitten we reeds enkele proeven, maar daarmede is het waargenomen onderscheid slechts ten deele verklaard; en als er ooit een tweede Veth zal opstaan, om andermaal een werk als zijn „Java" samen te stellen, dan vordert dit heel wat omvattender kennis en meer critisch oordeel, dan men op dit oogenblik van de beste kenners van Java schijnt te kunnen en mogen verwachten.

Van druk- en spelfouten trof ik slechts weinige aan, vele bovendien spoedig elders hersteld; en sommige determineeringen van planten, als b. v. Ricinus communis voor *pagĕr-djarak* in pl. van Jatropha Curcas, *mĕlindjo* voor Gnetum gnemon in pl. van *so* of *ĕso*, e. a., zijn denkelijk wat te haastig neergeschreven. Ik aarzel daarom niet den Schrijver een woord van welverdienden lof te brengen voor zijn even belangwekkenden als hoogst zorgvuldig bewerkten arbeid, die voor ieder, die iets van Midden-Java wenscht te weten, een degelijke gids en onuitputtelijke vraagbaak zal blijven; ook daar, waar hij onderwerpen aanroert, welke reeds herhaaldelijk beschreven zijn.

F. S. A. de Clercq.

EEN MALEISCH GEDICHT „IN MEMORIAM."

Onder de inlandsche vorsten van den Maleischen Archipel is er geen meer bekend dan de vorst van het aan de zuidpunt van het schiereiland Malaka gelegen rijkje Djohor, Sultan Abubakar. Door meerdere reizen naar Europa, waarbij hij steeds aan het hof van Engeland werd ontvangen, is zijn naam in de dagbladen herhaaldelijk genoemd en, wat onze bezittingen betreft, zoo deed hij zich gedurende zijn tocht over Java in 1881 kennen als een waardig inlandsch bestuurshoofd, die zich door eigen aanschouwing op de hoogte wilde stellen van vele cultures, welke hij met mogelijke kans op succes in zijn land wenschte in te voeren. Zelfs zal het menigeen, die hem toen ontmoette, zijn opgevallen, hoe gaarne hij zich in onze wijze van omgang met inlanders en het gebruik der Maleische taal schikte en hoe spoedig hij zich daardoor blijkbaar meer op zijn gemak gevoelde.

Het is een te Bengkoelen geboren Chineesche afstammeling, Na Tian Piet, die op niet onverdienstelijke wijze gepoogd heeft, na het overlijden van den Sultan, diens vele goede hoedanigheden te beschrijven in een dichtstuk van ongeveer 1400 vierregelige coupletten, dat onlangs onder den titel van *Shaer Almarhoem Baginda Sultan Abubakar di negri Johor*, in twee deelen saamgebonden, te Singapore het licht zag en voorafgegaan wordt door vier photographieën met de volgende onderschriften:

1. Na Tian Piet oemoer 60 tahoen mengarang ini sair.
2. Sultana Katidja Sultana ijang kadoewa kali.
3. Almarhoem Sultan Abubakar oemoer 64 tahoen mangkat di London.
4. Sultan Ibrahim oemoer 22 tahoen mendjadi Sultan.

Het titelblad heeft aan de keerzijde bovendien de handteekening en den stempel van den schrijver en het bericht, dat hij dengene, die deze sair vertaalt of nadrukt, gerechtelijk zal vervolgen; terwijl in den tekst nagenoeg geheel de Hollandsche wijze van transcriptie is gevolgd.

De dichtmaat is steeds zoodanig geregeld, dat al de vier regels op denzelfden klank eindigen.

Na wel wat omslachtige mededeelingen over zijn eigen persoon, met vermelding van zijne opvolgende woonplaatsen, zet de Schr. uiteen op welke wijze hij met Djohor's vorst in aanraking kwam, zijnde het gevolg van een in de „Pembrita Betawi" geplaatste lofrede, welke den vorst door den datô Bintara Loear, Mohamad Saleh werd voorgelezen en buitengemeen verheugde, zoodat hem op allerlei wijzen van dien kant welwillendheid werd betoond, die hij niet anders dan door dit gedicht meent te kunnen vergelden; de bijwoning van een paar feesten in de paleizen te Tijersal en Djohor is hem tevens eene welkome gelegenheid over de weelderige inrichting dezer gebouwen tal van bijzonderheden te verhalen.

Eerst op bl. 45 vangt de eigenlijke levensbeschrijving aan en vernemen we, dat wijlen de laatste vorst een zoon was van Témènggoeng Ibrahim, die vóór hem in Djohor regeerde, en den 18en Augustus 1831 het levenslicht aanschouwde. Zijn geheele onderricht werd geleid door den zendeling Keasberry, die een gewillig leerling in hem aantrof en hem ook de Engelsche taal leerde lezen en spreken. Toen zijn vader in 1861 overleed, verving hij dezen, en tot zijne eerste werken behoorden: het laten aanleggen en onderhouden

van goede wegen, veel Chineezen naar Moar te lokken alwaar zij peper en gambier plantten en. in navolging van Westersche volken, eene billijke strafwetgeving in te voeren; terwijl hij bovendien te Djohor, op 15 palen van Singapore een mooi paleis liet bouwen, waar herhaaldelijk tal van gasten werden ontvangen.

Zijne minzaamheid tegenover iedereen maakte hem zeer bemind en binnen korten tijd werden uit zijn rijk niet onaanzienlijke hoeveelheden peper, gambier, koffie en pinang uitgevoerd; waarbij belastingen op de beide eerste producten en pachten van spelen zijne voornaamste inkomsten vormden.

Daarop volgen allerlei bijzonderheden over 's vorsten reizen naar Europa in 1865, 1885, 1889, 1892 en 1895 en bezoeken van hooge gasten te Djohor, als o. a. in 1868 van den Hertog van Edinburgh en van de zoons van den Prins van Wales, Albert en George, in Januari 1882; over zijn ontvangst bij de Koningin in Engeland; zijn 12 hem op verschillende tijden toegekende ridderorden; over de pracht der feesten en het groote getal bezoekers in de paleizen te Tijersall en Djohor; over den dood van den zendeling Keasberry in 1875 en de laatste eer hem toenmaals bewezen; over den dood der Sultane en zijn eigen verscheiden enkele jaren later op den 4en Juli 1895, nadat hij tevergeefs in meerdere Duitsche badplaatsen herstel voor zijn kwaal had gezocht. Voorts dat zijn lijk, naar Singapore overgebracht, aldaar den 30sten Augustus met de noodige eerbewijzingen werd begraven, nadat alvorens zijn oudste zoon Ibrahim tot Sultan verheven en plechtig geïnstalleerd was; alles nogal in vrij regelmatige chronologische orde gerangschikt en een duidelijk beeld opleverende van hetgeen een inlander ten opzichte van zijn vorst gewoonlijk het meest treft.

Als proeve van hedendaagsche Maleische literatuur is het hier genoemde gedicht in zóó ver belangrijk, dat het als een soort overgang kan gelden van Maleische en Europeesche samensmelting, waardoor het, schijnbaar in een nieuwerwetsch kleed gestoken, toch voor de inlandsche maatschappij zijn waarde heeft behouden; ook kenmerkt het zich niet zoozeer door overdreven toegezwaaiden lof als wel door deugdelijke erkenning van ware verdiensten, die van groote ingenomenheid met zijn weldoener mogen getuigen, maar toch tevens kennelijk met overtuiging worden verhaald en in de omgeving, waarvoor ze bestemd zijn, zonder twijfel met belangstelling zullen worden gelezen.

EEN LEVENSBESCHRIJVING VAN GENERAAL VAN DER HEYDEN.

De militaire loopbaan van den luitenant-generaal Van der Heyden, door L. F. A. Winckel, gep. majoor O. I. leger.
Met portret in photogravure. Utrecht. — H. Honig.

De stijl van den heer Winckel is beschaafd, helder en levendig zonder de hoogdravende phrases waarin andere militaire schrijvers ten koste van den goeden smaak opschik of kracht plegen te zoeken.

De held van den heer Winckel heeft bewezen dat niets menschelijks hem vreemd was, en dus ook de onvolkomenheid niet, maar tevens geldt van hem: „more sinned against than sinning." De heer Winckel heeft somtijds een weinig te veel toegegeven aan het gevoel van bewondering; het *is* niet in elk opzicht zoo voorbeeldig toegegaan als hij schijnt te meenen, er *waren* op de behandeling van de kettinggangers aanmerkingen te maken, er *werd* wel eens door sommigen vergeten dat ook moreel overwicht het doel van 't wapengeweld bevorderen kan, er *zijn* gevallen te noemen waarin de hand binnen de linie wat straffer en buiten de linie wat zachter had dienen te zijn, en het *is* een dwaling dat de definitieve onderwerping van Atjeh bij generaal Van der Heydens vertrek reeds zóó nabij scheen, dat veiligheid en rust toen reeds zóó verzekerd waren als vele van zijn vereerders het doen voorkomen; maar groote en roemrijke dingen heeft generaal Van der Heyden gedaan, schitterende resultaten heeft hij door zijn energisch, koen en beleidvol optreden verkregen, en een staatkundig wanbedrijf was het van de Regeering dat zij hem de middelen tot voleindiging van zijn taak onthield, hem van zijn post verdrong.

Dien indruk moet dit boek, ook bij strenge schifting, op ieder maken, meenen wij, en dáárom vooral is het zeer welkom. Voor generaal Van der Heyden doet het ons genoegen dat hij een biograaf heeft gevonden die zoo sympathiek en overtuigend hem in de blijvende waardeering van zijn landgenooten aanbeveelt, maar van nog grooter algemeen belang schijnt het dat Regeering en volk nog eens klaar worde voorgehouden wat men ook in Atjeh door courage en beleid vermag en wat wij daar reeds eenmaal verspeeld hebben door gebrek aan wilskracht en volharding, door flauwheid en zelfbegoocheling.

Het boekje verschijnt te goeder ure. Weer zijn wij in Atjeh op den goeden weg; zal men nu ten minste volhouden? Zal men nu zorgen voor voldoende legeruitbreiding en marineverbetering?

EEN KAART VAN SUMATRA, BANKA, EN DEN RIOUW-LINGGA ARCHIPEL.

In de toelichting tot de „kaart van Soematra, Bangka en den Riouw-Lingga Archipel in 12 bladen op de schaal van 1 : 1 000 000, bewerkt door Dr. I Dornseiffen, in teekening gebracht door E. de Geest, uitgegeven door Seyffardt's Boekhandel; tweede, verbeterde druk," lezen wij de volgende mededeeling van den uitgever:

„Sedert het verschijnen der kaart van Soematra door Dr. I. Dornseiffen, schaal 1 : 1 000 000 in 1893, is het *aantal opnemingen en onderzoekingen dermate toegenomen*, zijn zoovele *belangrijke bijdragen tot de kartographie van dit eiland verschenen*, dat een herziene uitgave daarvan, op de hoogte dezer ontdekkingen, eene behoefte is geworden.

Wij besloten daarom tot het herdrukken dezer kaart over te gaan en vonden den heer C. M. Pleyte Wzn., lid van het bestuur van het Kon.

Ned. Aardrijksk. Genootschap, bereid de correctie der teekening op zich te nemen."

De heer Pleyte deelt verder mede dat ter correctie van haar voorgangster de hieronder volgende kaarten werden gebezigd:

Noord. gedeelte van Sumatra 1 : 1 000 000. Hydrogr. bureau 1893.

Noordwestkust van Sumatra, van P. Roesa tot de bocht van Pedir 1 : 150 000. Hydrogr. bureau 1893.

Noordkust van Sumatra van de bocht van Pedir tot Diamantpunt 1 : 250 000. Hydrogr. bureau 1893.

Kaart van het gebied bezet in Groot-Atjeh 1 : 20 000 Topogr. bureau Batavia 1895.

Kaart van Groot-Atjeh, behoorende bij het Koloniaal Verslag 1894.

Kaart van de Bataklanden en P. Nias, 1 : 200 000. Topogr. bureau Batavia 1890.

Zuidelijk gedeelte der Chineesche Zee, bl. I, 1 : 1 000 000. Hydrogr. bureau 1893.

Kaart van de Residentie Benkoelen, bl. I—X, 1 : 160 000. Topogr. bureau Batavia 1894—95.

v. Bemmelen, Dwars door Sumatra, de in dit werk voorkomende kaart 1 : 500 000.

Wing Easton, Jaarboek van het Mijnwezen 1894. Wetensch. gedeelte, de schetskaart van het Tobameer.

Stuurman, Topographische schets van de onderafdeeling Si-pirok, Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Gen. 1894.

Kaart van de Residentie Banka 1 : 300 000. Samengesteld in de jaren 1892—1894, onder toezicht van den militairen commandant. Topogr. bureau Batavia 1896.

Regeeringsalmanak 1896.

* * *

Het is zeker al heel merkwaardig, dat de bewerker der nieuwe kaart van Sumatra hier niet opnoemt de kaarten, die de raadpleging van sommige der aangehaalde bronnen volmaakt overbodig zou maken. Is het dan in Nederland aan „een lid van het bestuur van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap" verborgen gebleven dat er thans al jaren lang *topographische* kaarten van het Gouvernement van Sumatra's Westkust bestaan?

De correctie moest in de eerste plaats zijn geschied met behulp van die kaarten: zij berusten op een triangulatie, bestaan deels op een schaal van 1 à 20 000, gedeeltelijk op dien van 1 à 40 000, en 1 à 80 000; derhalve geven ze voor een kaart zooals die van Dornseiffen, op de schaal 1 à 1 000 000 volmaakt zuivere gegevens. Maar deze officieele, volkomen juiste kaarten, zijn niet opgenoemd onder de bronnen voor den tweeden druk der kaart! Wèl wordt opgenoemd een topographische *schets* van de onderafdeeling Si-pirok in het Tijdschr. van het Kon. Aardr. Genootschap, alsof sedert dien tijd niet de topographische *kaart* van dat gedeelte van Sumatra te krijgen was. Er bestaat, wat meer zegt, zelfs een voorloopige (topographische) kaart van Benkoelen.

Maar er is meer. De heer Ferzenaar is bezig met een herziening van den atlas van Stemfoort. Daarvoor wordt wèl gebruik gemaakt van de nieuwste topographische gegevens, door den bewerker, die jaren lang bij den topographischen dienst werkzaam geweest is.

Als dus inderdaad, wat ongelooflijk schijnt, maar volgens de toelichting van den heer Pleyte een feit is, de topographische kaarten niet gebruikt zijn of worden bij den tweeden druk van Dornseiffen's kaart van Sumatra, dan is die nieuwe uitgaaf vrij wel waardeloos.

De heer Pleyte spreekt van de bezwaren die hij had om de „rivisie" van den nieuwen druk op zich te nemen, waarvan een der voornaamste was zijn „onmacht om een kaart te leveren die in alle opzichten vertrouwbaar was." Het spreekt vanzelf dat, als hij de eenige vertrouwbare kaarten — de topographische — *niet* kent of tenminste *niet* raadpleegt, die onbetrouwbaarheid inderdaad schromelijk en onnoodig groot is.

Ten slotte wordt medegedeeld „dat de spelling der inlandsche namen aan een „rivisie" is onderworpen, voor zoover dat zonder al te groote kosten kon geschieden."

Ik zie ook als bron aangehaald den Regeeringsalmanak. Daarin wordt toch niet Bengkoelen, Soematra, Bangka en Teloek Betoeng geschreven? Gaat het hiermede als met de spelling van „revisie," dat in het prospectus door den heer Pleyte herhaaldelijk, consequent „rivisie" geschreven wordt?

R. A. van Sandick.

NOG AL EEN BEOORDEELING VAN Dr. TENDELOO'S PROEFSCHRIFT.

In de October-aflevering van dit tijdschrift treedt weder een beoordeelaar van bedoelde dissertatie op. Er zijn er reeds ettelijke geweest, zooals men weet. Alle, behalve die van Dr. Rost in de „Oriental List" (niet veel meer dan een aankondiging) en de mijne in dit tijdschrift, zijn ongunstig, één zelfs hatelijk. Nu rijst de vraag, van belang voor allen, maar vooral voor *leeken*: wie van die allen was *bevoegd* tot oordeelen? Raadpleegt men zijn gezond verstand, dan luidt het antwoord natuurlijk: alleen de *vakmannen*, d. w. z. alleen zij, die bij een degelijke algemeene taalkundige vorming behoorlijk studie hebben gemaakt van 't Maleisch in 't bijzonder. Onder *studie* wordt hier verstaan een practische en theoretische te zamen. En zijn er zooveel van zulke vakmannen? 't Aantal is waarlijk niet groot.

Of schrijver van 't artikel, waarover wij thans eenige woorden zeggen willen, tot bewuste soort vakmannen behoort, is twijfelachtig. Hij noemt zijn naam niet. Dat doet er weinig toe, mits zijn argumenten deugen. Wij zullen daar dus enkele van nagaan.

Zijn stijl is levendig en beschaafd, hier en daar leuk ironisch. Wellicht zou hij daardoor ernstige beoefenaars van 't Maleisch in de war brengen. Wij hebben de voldoening, dat enkelen van dezen de nieuwe denkbeelden van Dr. T., zooals wij die, eenigermate gewijzigd, opvatten, reeds geheel toegedaan zijn. 't Zou ons spijten, als ze zich weer tot twijfel aan 't deug-

delijke daarvan lieten verleiden. Wij erkennen gaarne, dat nog menig punt der Mal. spraakleer ook voor ons raadselachtig is; maar wat wij gevonden hebben is 't resultaat van eigen opmerken, lang en ernstig nadenken, van jarenlange studie.

Wij voelen iets als een vaderschap voor die denkbeelden en hebben ze lief genoeg om ze zoo noodig te verdedigen.

De heer T. H. begaat veel fouten en redeneert soms „in 't honderd". Een paar voorbeelden willen we slechts bespreken. Ieder, die behoorlijk zijn verstand gebruikt, kan dan oordeelen over 't gehalte zijner argumenten.

Waar Dr. T. *durativum* zegt, bedoelt hij, mijns inziens, volstrekt niet altijd, dat de handeling van 't *verbum* voortduurt of nog aan den gang is. Beter ware 't geweest *imperfectief* te zeggen, maar in den grond bedoelt ook Dr. T. hetzelfde, nl. niet alleen een *voortduren*, maar een *onvolkomenheid* in 't algemeen. Schrijver van 't veel besproken proefschrift redeneert te helder en degelijk, om te willen beweren, dat in een zin als deze:

Maka datan pula sa buwa kapal -ănda' măñambil -âhir, mănambil een voortduren der handeling zou aanduiden. Neen, natuurlijk eenvoudig een onvolkomenheid, hier *in dit geval*, een *nog te verrichten daad*. Wat men in de Arabische spraakkunst een *imperfect* noemt wordt geheel op dezelfde manier gebezigd. Ziehier de bepaling, die Caspari in zijn Ar. Gr. geeft: Das *Imperfect* drückt ebenfalls an und für sich keinen zeitbegriff aus, sondern nur ein *begonnenes, unvollendetes, dauerndes* sein in einer der drei zeitsphären etc. Men ziet duidelijk in een zin als deze: *jaâla yusaffiqu bi-janâhay-hi wa yasîhu wa yaftaziru*, waarin drie zulke imperfecta voorkomen, dat ook hier het onvolkomene in 't algemeen bedoeld wordt (hij) *begon* met zijn vleugels te klapperen en *te* kraaien en *te* pochen. Ook hier zou dus imperfectief een betere term wezen; want dezelfde zin kan evenzeer (hij) *begint* enz. vertaald worden. Waar wij 't woord *imperfect* gewoon zijn als een *verleden* tijd te beschouwen (Fransch, Latijn enz.), is 't dus beter *imperfectief* (als 't ware imperfect-*achtig*) te bezigen. Nu de Heer T. H. Volgens dezen zou in den vorm met mă — *steeds* dat nog te geschiedene uitgedrukt liggen (blz. 1618 'aku măngambil = ik ga nemen). Dit is evenmin waar, als dat die vorm steeds een voortduren zou aanduiden. In dezen zin b. v. Tărlălu suka-cita la' răja-h-itu măndañar jawâb-itu Kan hier van een „in de vestibule van *hooren*" zijn sprake wezen? Neen, măndañar zou hier in 't Arab. evenzeer met een imperfectief-vorm uitgedrukt worden, nl. yusmaû (vergel. Caspari's Ar. Gr. blz 204 bovenaan). We vertalen in 't Nederl.: *toen* hij dat antwoord hoorde, *op* 't hooren van dat antwoord, *bij* 't hooren enz.

Heusch, Mijnheer T. H., men moet wat taalbegrip hebben, om omtrent zulke zaken een helder inzicht te hebben.

Ook de poging om den vorm met *di* — te verklaren is onhoudbaar bij onzen schrijver. Reeds in een vorig art. wezen wij er op, dat wij hierin van den Hr. T. van meening verschilden. Wij zeiden te gelooven, dat ook deze vorm, evenals die met tă (al of niet met phonetische r), een *perfectief* is, d. w. z. een perfect voor alle tijden en wijzen. De Hr. T. H. waagt de vergelijking met een *gerundivum*. Och kom! Laat die heer eens deze voorbeelden met *gerundiva* in 't Latijn vertalen:

Maka di-liyat-ña mâhit sa-h-ôrañ di-bunuh, târantar di tâña' lâdañ -itu.

(cadaver hominis *interfecti* in medio agri prostratum *vidit*) of:

Maka mâligay -itu pun di-dîrikan -ôrañ lah (palatium autem a hominibus *erectum est*).

Onze Latijnsche vertaling moge niet Ciceroniaansch wezen, toch blijkt, dunkt ons, zonneklaar, dat in geen van beide gevallen sprake van een gerundivum kan wezen. Een gerundivum is immers eig. een *futurum infinitivi passivi*.

't Is immers te dwaas, waarlijk, om dit steeds in een Mal. *di*-vorm te willen zien! In ons eerste voorbeeld is di-bunuh volkomen gelijkwaardig met *tar-bunuh*, vormt daar eenvoudig een part. perf. pass. *Tâ* (al of niet met phon. r) is slechts een *oudere* manier om 't zelfde uit te drukken als *di:* thans, nu dit laatste verreweg meer voorkomt dan 't eerste, krijgt dit hier en daar een bijzondere beteekenis. Bij ons beteekent tegenwoordig *verkoren* iets anders dan *verkozen;* toch zijn beide slechts vormen van 't zelfde woord.

De phonetische waarde van de r bij bâ en tâ en der neusklanken bij mâ a. a. schijnt de Heer T. H. niet te willen aannemen. Nu, er zijn er meer met hem, waaronder ernstige geleerden. Dat dus daargelaten. Maar, dat hij bârlâyar anders wil opvatten dan bâlâyar bewijst, dunkt ons, dat de schrijver nooit de levende taal bestudeerd heeft. Dan toch zou 't hem duidelijk zijn, dat geen enkele Maleier bârlâyar *zegt*, al *schrijft* hij 't wel. Hij schrijft zooveel dat niet correct is, die Maleier. Hij schrijft wel *hatâ* waar hij 'atha (in de Mal. uitspraak 'ata....) bedoelt, yañâdâ, waar hij yañ -âdâ wil zeggen. Hij schrijft steeds een tand-s waar hij een boventand-s (onze gewone) moest schrijven, evenzoo een tand-t, waar hij een boventand-t meent, tand-d voor boventand-d enz. enz. enz. Dat de Maleier zijn eigen taal *slecht* schrijft, bevroedt blijkbaar de Heer T. H. niet. Zoo iets begrijpt men ook eerst goed, wanneer men de taal heeft *hooren spreken* en *lezen*.

Nog even iets over de *phonetische* (dus *niet*-etymologische) beteekenis van die r en de neusklanken.

Waarom staat in 't woord tâñgâlam, verdronken, verdrinkt, verdronk (perfectief) de neuskl. voor de stam gâlam? Deze stam is in 't Mal. niet meer alleen gebruikelijk, maar 't is daarom toch evenzeer een stam als *lies* de stam van ons verbum *verliezen*, al komt die niet in de tegenwoordige taal voor. Waarom verder staat er een neuskl. achter bâ in târañ-bândârañ en waarom een r in mâruwap (van stam 'uwap), terwijl in mâñuwa' (van 'uwa') een neuskl. voorkomt? De beide laatste voorb. zijn *in*transitieven Waarom zegt men mâñâlâ naast bârñâlâ en mândidih naast bârdidih?

De r (oorspr. slechts de *gutturaal*, vandaar afwisselend met g in 't Tegaalsch b. v.) en de neusklanken zijn in 't Mal. slechts *verbindingsklanken*, die nu en dan noodig zijn, maar ontbeerd kunnen worden, waar 't woord doorzonder reeds vloeiend klinkt (vandaar vóór r en l nooit een neuskl., die dan veeleer *hinderen* zou).

De gutt. r en de neuskl. zijn in 't Mal. de *eenige* consonanten, die in echt Mal. woorden onmiddellijk vóór een anderen consonant kunnen voorkomen.

Ze zijn ook gewilde tusschenstopsels in *alle* talen. 't Volk zegt ten onzent *pampier*, *fambriek* en een kind spreekt van *värkansi* voor vacantie. De Maleier maakt op die wijze bărniyâgâ en tărmâsâ uit vreemde woorden waarin geen r voorkomt. Vergelijk Latijn *victum* naast *vinco* enz. enz.

Voordat we afscheid nemen van den heer T. H. en zijn art., veroorloven wij ons een welgemeenden raad te geven. Die heer schijnt een minnaar van ernstige studie. Hij ga er mee door, maar hij oordeele niet over 't werk van een man, die, hoe onaangenaam kwetsend voor anderen ook met zijn denkbeelden daarin optredend, toch met dat werk getoond heeft een zelfstandige opinie te bezitten, die op *veel studie en nadenken berust*. De heer T. H. legge zich verder met ijver toe op taalkunde in 't algemeen en zijne Alifoersche talen in 't bijzonder, en als hij er daarvan één behoorlijk van alle kanten bekeken heeft, en hij eens met wat nieuws en degelijks op dat gebied voor den dag komt, zullen wij dat trachten te begrijpen, maar in geen geval zal 't bij ons opkomen hem af te breken. Geloof me, geachte heer, 't Maleisch heeft evenzeer veel studie noodig om goed begrepen te worden als welke taal ook. De tijd is uit, dat een ieder bevoegd is over die taal te spreken, die „in Indië geweest is". Men begint te begrijpen, dat de studie der Mal. Pol. talen eene is even moeilijk, zoo niet moeilijker (door de nieuwheid dier wetenschap) dan die der klassieke talen b. v. De tijd van het gebeunhaas is voor goed uit, althans voor hen, die hun verstand gebruiken. Tot deze laatste behoort de heer T. H. ongetwijfeld. Hij behoore dus niet tot hen, die Maleisch *treiben*, zoools hij 't zelf uitdrukt. Men vraagt tegenwoordig eindelijk *ook* voor 't Maleisch naar iemands geloofsbrieven, God zij dank.

16 Oct. '96. Dr. A. A. Fokker.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

THEE- EN KOFFIEHANDEL IN PERZIË.

Thee. Perzië, eertijds onder die landen gerangschikt, welke als middelmatige consumenten aangemerkt werden, heeft heden ten dage eene plaats verworven onder de veelverbruikers van dit artikel.

Het artikel thee toch voorziet in eene der hoofdlevensbehoeften van den Pers in het algemeen.

Zonder thee acht hij het leven bijna onmogelijk, en is dan ook dit de reden, weshalve er een zeer aanzienlijke omzet van dit artikel op de Perzische markt plaats vindt.

De grootste invoer geschied van Bombay en Calcutta, via Bender-Bushire en Bender Abbas. Ook van Russische zijde is de invoer vooral van Chineesche thee niet onbelangrijk. De theesoorten, welke het meest aftrek vinden, zijn: Chineesche Congo, Souchong en Pecco, voorts eenige Assamsoorten.

De laatsten, wegens hare meerdere kracht en intensiveren smaak, worden bij voorkeur verbruikt door de hier zeer veelvuldig voorkomende theehuizen, die deze soorten met meer voordeel kunnen aanwenden, daar zij naar verhouding langer een krachtig aftreksel opleveren dan de minder sterke China-theeën.

Chineesche thee wordt bij voorkeur door de aanzienlijke Perzen gedronken; vooral goede Pecco vindt gaarne aftrek.

Van *Java-thee* vindt men hier en daar de gemêleerde Parakan-Salak. Overigens speelt Java-thee tot dusver, helaas, een minieme rol op de Perzische theemarkt, ofschoon in den laatsten tijd de aanvoer via Bombay op de Zuid-Perzische markten eenigszins toeneemt. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten om ook voor de Java-soorten eene goede toekomst in den Perzischen theehandel te scheppen en wel om de volgende redenen:

1e. omdat de Java-Congo, Souchong en Pecco-Souchong, wat kracht en aroma betreffen, zeer nabij de gelijknamige soorten van Assam komen;

2e. is de Pecco-bloem van Java fijner van smaak en aroma dan de gelijknamige Chineesche;

3e. zullen de meeste Java-soorten als Bohea enz. en de groene Twankay. Uxim (Joosjes) enz. zeer zeker ook gaarne aftrek vinden, daar de Pers zich geenszins bindt aan bepaalde soorten.

De verpakking der in Perzië ter markt gebrachte thee is de origineele $^1/_4$ k., $^1/_8$ k., $^1/_{16}$ k. enz.

Het zou intusschen zeer aanbevelenswaardig zijn, uithoofde van het ruwe vervoer hier te lande, de verpakking zoo solide mogelijk te doen geschieden, ten einde gewichtsverlies door breuk der kisten, alsmede verlies van aroma door het scheuren der loodbekleedingen te voorkomen.

De jaarlijksche omzet van een middelmatig Perzisch theehandelaar bedraagt ± 30 000 krans (= fl. 7500. —).

Gewoonlijk bestaan zijne inkoopen uit 25—75 kisten te gelijk. De prijzen, welke door hen voor verschillende theesoorten worden bedongen, zijn als volgt:

per batman = 2,94 kilo: 16 krans à 23 ct. Ned. Crt.
" " 18 "
" " 20 "
" " 35 "
" " 40 "
" " 48 " en hooger.

Hierbij dient nog te worden aangemerkt, dat de Pers zich met eene kleine winst tevreden stelt.

Hetzelfde, doch in geringere mate, is op het artikel koffie van toepassing.

K o f f i e. De koffie neemt in de Perzische volksdranken geene eerste plaats in; ze wordt bijna uitsluitend gebruikt door de meer gegoeden en is derhalve de aanvoer hiervan in vergelijking met dien van thee van geen grooten omvang. De in Perzië aan de markt komende koffie wordt hoofdzakelijk aangevoerd van Bombay, via Bender-Abbas en Bender-Bushire; ook van Baghdad wordt bij kleine quantiteiten Arabische koffie geïmporteerd. De verzending geschiedt in zakken van ± 25 batman (à 2,94 kilo) inhoud. De verkoopprijzen en gros in Teheran varieeren tusschen 16—20 krans per batman. Volgens ingewonnen informatiën omtrent de quantiteit, die vermoedelijk in de stad Teheran en omstreken geplaatst zou kunnen worden, moet deze ± 5000 zakken jaarlijks kunnen beloopen. Het valt echter te betwijfelen, of dit cijfer niet eenigszins overdreven is opgegeven. Een feit is het echter, dat goede koffie gaarne aftrek vindt en zal van lieverlede de omzet grooter worden naarmate dit artikel meer ingang vindt als volksdrank. Ook in den invoer van dit artikel, evenals in dien van thee, zou Java dus eene meer eminente rol kunnen vervullen dan tot dusverre geschiedt.

In dezen zou een geregelde aanvoer van niet te groote partijen m. i. zeer gunstig kunnen werken. (*Cons. Verslag*)

PETROLEUM EN HOUT UIT NEDERLANDSCH-INDIË IN CHINA.

De Consul-Generaal Haver Droeze deelt daarover het volgende mee:

Onder het hout, dat uit de Straits Settlements naar noordelijker streken

wordt uitgevoerd, komt waarschijnlijk veel voor, dat oorspronkelijk afkomstig is uit *Nederlandsch-Indië*.

Evenals een groote hoeveelheid rotan, die op Borneo is gegroeid, door Engelschen en Chineezen in de Straits Settlements onder den naam van „Malacca canes" in den handel wordt gebracht, zoo is ook een groot deel van het hout, dat als „Singapore planks" van Singapore en Penang naar elders wordt verzonden, afkomstig uit de bosschen van Sumatra, Lingga en Borneo.

Daar Singapore eene vrijhaven is, ontbreekt het aan betrouwbare gegevens omtrent de hoeveelheden hout, die aldus uit Nederlandsch-Indië via Straits Settlements naar China worden verzonden. Niemand kan op het oogenblik den omvang van den uitvoer juist vaststellen.

Maar het is zeker, dat de rechtstreeksche handel in timmerhout tusschen Nederlandsch-Indië en China nog zeer gering is.

Blijkens bl. 45 der Statistiek van den Handel, de Scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië over het jaar 1894, samengesteld bij het Departement van Financiën te Batavia, werden verzonden:

naar China	69 688	kilo ebbenhout.
„ „	2 356	„ sandelhout.
„ Hongkong	525 605	„ sandelhout.
„ Singapore	94 500	„ ebbenhout.
„ „	4 760	„ gahroehout.
„	164 427	„ lakahout.
„	94 974	„ sandelhout.
en voor	*f* 445	timmerhout,
	„ 3 000	ander hout,
	„ 7 888	houtwerk.

Van hetgeen naar Singapore werd uitgevoerd is wellicht een deel in Hongkong en China terecht gekomen.

Af en toe worden van Celebes kleine partijen hout te Hongkong aangevoerd.

Canton en Macao staan niet in rechtstreeksche scheepvaartverbinding met Nederlandsch-Indië.

In Swatow wordt slechts zeer weinig hout uit de Straits Settlements of uit Siam aangevoerd en er bestaat vooreerst zeer weinig kans om daar hout uit Nederlandsch-Indië in te voeren.

Ook in de andere havens van Zuid-China heeft tot nu toe geen rechtstreeksche invoer van timmerhout uit Nederlandsch-Indië plaats.

Amoy voert alleen eenige geringe hoeveelheden teak uit Siam aan ten behoeve van het dok.

De havens ten noorden van Amoy zijn niet in rechtstreeksche scheepvaartverbinding met Nederlandsch-Indië, zoodat daar van directen invoer van Nederlandsch-Indische producten vooreerst nog geen sprake kan wezen.

In 1894 werd voor het eerst *Langkat-petroleum* in Zuid-China ingevoerd en wel 5 bezendingen, waarvan 3 via Penang en 2 rechtstreeks van Sumatra. Elk dezer bezendingen was van ongeveer 30 000 kisten. Van de totaal aangevoerde hoeveelheid van 152 000 [1]) kisten werden 129 000 te Hongkong

[1]) 152 000 × 2 × 5 gallons = 1 520 000 gallons = 6 905 968 liter.

ontscheept en 17 000 kisten naar Swatow en 6 000 kisten naar Amoy doorgezonden.

Gedurende 1895 werd geregeld elke maand petroleum van Sembilan rechtstreeks naar Hongkong verscheept.

Van de elf ladingen, te zamen bestaande uit 339 000 kisten, werden 234 000 te Hongkong ingevoerd; 79 000 gingen naar Swatow en 26 000 naar Amoy.

Het is niet mogelijk volkomen betrouwbare opgaven te bekomen betreffende de hoeveelheden Amerikaansche en Russische petroleum die hier worden ingevoerd, vooral wanneer die olie niet in kisten, doch in „tanks" wordt aangebracht.

Men kan echter aannemen, dat in 1895 meer dan een millioen kisten Amerikaansche olie hier werden ontscheept.

Van Russische petroleum werden hier in 1895 ongeveer 200 000 kisten ingevoerd en daar deze olie voor het grootste deel in „tanks" werd aangevoerd, mag men de totaal ingevoerde hoeveelheid Russische petroleum ongeveer gelijk stellen met die der ingevoerde Amerikaansche petroleum.

Sumatra had in 1895 dus nog slechts een klein aandeel in den totalen invoer van petroleum in Hongkong.

Wèl is de Langkat-olie beter dan de Amerikaansche en Russische oliën, die hier worden aangevoerd. Maar het is moeilijk om de merken te verdringen, waarmede de Chineezen reeds sedert tientallen van jaren bekend zijn en waaraan zij nu eenmaal gewoon zijn geraakt.

Het bekende merk „Comet oil" behaalt dan ook nog de hoogste prijzen.

De meeste lampen, vooral die van goedkoope soort, zijn bovendien bijzonder geschikt voor het gebruik van Amerikaansche petroleum.

Daarbij komt nog dat de kisten, waarin de Amerikaansche petroleum is verpakt, van wit dennenhout zijn gemaakt en door de Chineezen zeer gewild zijn, omdat ze voor allerlei doeleinden kunnen gebruikt worden, terwijl die, waarin de Langkat-olie is verpakt, meestal slechts tot brandhout dienen.

Wanneer Langkat-olie in grootere hoeveelheden zal worden aangevoerd, zoodat ze in het binnenland van China steeds verkrijgbaar zal zijn en de Chineezen er aan gewennen, zullen de prijzen zich hoogst waarschijnlijk wel wijzigen.

De prijzen, die hier betaald werden voor Langkat-olie per kist van 2 blikken, elk inhoudende 5 Amerikaansche gallons, waren in:

Januari	$ 1,63	à	$ 1,64
Februari	„ 1,67		
Maart	„ 1,65	„	„ 1,72
April	„ 1,82	„	„ 2,12
Mei	„ 2,—	„	„ 1,95
Juni	„ 1.95	„	„ 1,86
Juli	„ 1,86	„	„ 1,82
Augustus	„ 1,81		
September	„ 1,76	„	„ 1,69
October	„ 1,67	„	„ 1,79
November	„ 1,79	„	„ 2,—
December	„ 1.91	„	„ 2,34

De stijging van den prijs in April stond in verband met de algemeene stijging in waarde van petroleum in verschillende landen. De prijs steeg toen de Hongkong niet zoo hoog als in Amerika en in Europa, terwijl daarentegen omstreeks het eind van het jaar de prijs te Hongkong bijzonder hoog steeg.

Ongetwijfeld neemt het gebruik van petroleum in Zuid-China snel toe en de toeneming zal nog grooter zijn, indien de Westrivier bij Canton voor den handel geopend wordt, en de heffing van inlandsche belastingen ophoudt. Nu is de heffing dier „likin" zoo bezwarend, dat in sommige gevallen de goederen, en daaronder petroleum, worden gezonden naar Pakhoi en door koelies over het gebergte worden gedragen, in stede van de waterwegen te volgen, die ten westen van Canton gelegen zijn en waarlangs het vervoer zooveel gemakkelijker zou zijn.

Het is te voorzien dat Hongkong en Zuid-China een zeer goed afzetgebied zullen worden voor petroleum uit Nederlandsch-Indië, terwijl het overweging verdient proeven te nemen met invoer van die olie in Tonkin, waar vermoedelijk ook eene goede markt voor dit artikel kan worden gevonden.

EMIGRATIE UIT HONGKONG.

Emigratie van Chineesche arbeiders onder contract kan uit Hongkong alleen geschieden naar landen onder Britsch gezag.

Zonder contract, en dus zonder eenige verplichting wettig op zich te nemen, kunnen Chineesche koeli's van Hongkong echter ook vertrekken naar landstreken, die niet onder Britsch bestuur staan.

De emigratie heeft plaats onder toezicht van den Harbour Master Police Magistrate and Emigration officer, die waakt voor de naleving van de Chinese Emigration Consolidation (Ordinance N°. 1 of 1889.)

De schepen, waarmede de landverhuizers overgevoerd worden, moeten een „licence" hebben. Er moet een hospitaal met bedden en toebehooren aan boord zijn. Alle opvarenden worden vóór vertrek geneeskundig onderzocht. Het aantal passagiers is in den „licence" vastgesteld.

Toen gedurende 1894 de pest te Hongkong heerschte, had in de maanden Juni, Juli en Augustus geen emigratie plaats. Het totaal aantal emigranten, dat in 1893 82 336 was, daalde dientengevolge in 1894 tot 49 023.

Gedurende 1894 keerden 96 095 landverhuizers uit verschillende streken te Hongkong terug.

In 1895 verlieten 73 138 emigranten deze haven, terwijl 112 685 uit verschillende landen hier terugkeerden.

Bij de overweging van het feit, dat zooveel meer emigranten op de terugreis uit verschillende landen te Hongkong aankomen dan het aantal bedraagt van hen, die van hier vertrekken, houde men in het oog, dat vele landverhuizers rechtstreeks uit een der havens van China vertrekken, dikwijls met inlandsche vaartuigen. Op de terugreis, wanneer ze eenig geld hebben, maken ze meestal gebruik van stoomschepen, die hen tot Hongkong brengen, van waar ze verder naar hunne landstreek reizen.

De meeste landverhuizers zijn afkomstig uit Zuid-China en behooren tot de lagere standen der maatschappij. Het zijn ambachtslieden, mijnwerkers, landbouwers en koeli's, die geen bepaald handwerk verstaan en zich voor alles beschikbaar stellen, om te Singapore jinricksja's te trekken of naar de landbouwondernemingen in het Maleische schiereiland en den Indischen archipel te gaan om allerlei werk te doen.

Armoede en moreele pressie zijn meestal de oorzaken, die tot emigratie drijven. Allen zouden, als het mogelijk ware, liever te huis blijven, en hopen weer naar het vaderland terug te keeren, zoodra zij eene kleine som geld bespaard hebben. Velen ondersteunen met een deel van hun loon hunne behoeftige betrekkingen, die ze in China achterlieten.

Men kan aannemen dat geen der koeli's de reis naar het vreemde land zelf betaalt. Dit wordt gedaan door Chineezen, die dikwijls als agenten van Europeanen optreden en de werklieden te bestemder plaatse brengen en afleveren.

Wanneer echter geen contract is aangegaan en de koeli's te Singapore ontsnappen, hebben de „cooliebrokers" geen verhaal op hen en hierdoor worden soms geldelijke verliezen geleden, daar de koeli's voor vertrek van Hongkong steeds eenig voorschot in geld ontvangen en meestal ook van een legmatje, een deken en dergelijke artikelen worden voorzien.

De meeste emigranten, die uit Hongkong vertrekken, gaan naar de Straits Settlements. In 1894 bedroeg hun aantal 40 023 en in 1895 bedroeg het 61 825. Velen gaan van de Straits Settlements naar de staten op het Maleische schiereiland of naar de eilanden van den Indischen Archipel. Hoe velen aldus in Nederlandsch-Indië terecht komen, kan hier (te Hongkong) niet worden nagegaan.

Wat rechtstreeksche emigratie betreft, verdient vermelding, dat noch in 1894 noch in 1895 van Hongkong koeli's rechtstreeks naar een der havens van Nederlandsch-Indië vertrokken, doch dat te Hongkong terugkeerden op den:

22 Januari	1894	per S.S.	Tai Cheong	113	emigranten van	Medan.
15 Februari	„	„ „	Tai Lee.	35	„ „	„
21 „	„	„ „	Tai Cheong	44	„ „	„
16 Maart	„	„ „	Tai Lee.	29	„ „	„
7 Mei	„	„ „	Gouv.-Gen. 's Jacob	39	„	„ Semarang.
5 December	„	„ „	Tai Cheong	104	„	„ Medan.
		Totaal in 1894		364	„	„ Ned.-Indië.
2 Maart	1895	per S.S.	Tai Lee	185	„	„ Medan.
18 „	„	„ „	Tai Cheong	59	„	„ Aranbaai.
1 April	„	„ „	Tai Lee.	66	„	„ Medan.
17 „	„	„ „	Tai Cheong	50	„	„ Aranbaai.
30 Juli	„	„ „	„	23	„	„ „
30 Sept.	„	„ „	„	22	„	„ „
14 October	„	„ „	Tai Lee.	116	„	„ Medan.
23 December	„	„ „	„	79	„	„ „
		Totaal in 1895		600	„	„ Ned.-Indië.

De „Gouverneur-Generaal 's Jacob" is een Nederlandsch schip; overigens geschiedde bovenvermeld vervoer onder Duitsche vlag. *(Cons. Versl.)*

DE WIJNPRODUCTIE VAN TUNIS.

In Januari 1885 waren in Tunis nog slechts 440 hectares wijngaarden.
In 1891 telde men er 5 519 hectares.
In 1896 was het getal gestegen tot 6 559 hectares.
In 1895 werden uit Tunis 127 814 hectoliters wijn ingevoerd, ter waarde van bijna vier millioen, n.l. 3 904 340, francs.

KATOEN IN NOORD-BORNEO.

In *The British North Borneo Herald* van 1 October j.l. vindt men het volgende rapport over de in 1895 in den gouvernements-proeftuin te Sandakan geplante katoen van de heeren Traver & Co:

„Wij hebben het monster zorgvuldig onderzocht en aan enkele opkoopers laten zien, die met ons van oordeel zijn, dat het meer op Saigonsch katoen dan op Amerikaansch middelsoort gelijkt, daar de kleur wat rooder en de vezel wat grooter en zachter is dan de laatste. Het monster is nochtans zeer schoon en vrij van omhulsel en zaad, ofschoon wij er een spoor van vochtigheid in vinden, die er meer glans aan geeft dan het katoen in werkelijkheid bezit.

Het katoen schijnt zeer geschikt voor het spinnen van garens van de nommers 14 en 16 en wij gelooven, dat wij bij voldoenden oogst hiervoor genoeg afnemers zouden vinden, daar het als surrogaat voor de menging van Amerikaansche, Chineesche en Indische vezels zou kunnen dienen. De prijs, dien wij zouden kunnen bedingen, is ± 21 dollars, dus iets minder dan het Saigonsch product. Overigens kunnen wij den aanplant gerust aanbevelen."

BOTERVERVALSCHING IN INDIË.

Naar aanleiding van een klacht over de toenemende vervalschingen van levensmiddelen en dranken door de Chineezen op Java, maken de hh. Dr. Van Hamel Roos en Harmens in hun maandblad de opmerking, dat het niet alleen juist Chineezen zijn, die zich in Indië aan deze praktijken schuldig maken. Neen, er zijn echte Nederlanders, die zich met alle macht schijnen toe te leggen op vervalsching op groote schaal, niet alleen met wijn en spiritualiën, maar o. a. ook op verregaande knoeierijen met boter.

„'t Schijnt, dat van overheidswege niets gedaan wordt voor een behoorlijke keuring der van Nederland ingevoerde artikelen; het bleek ons ten minste — zegt het *Mbl.* — dat groote hoeveelheden vet (gekleurde margarine) onder den naam van „prima boter" haren weg vinden naar Java

en daar natuurlijk tegen „concurreerende prijzen" aan den man gebracht worden.

„Het behoeft geen betoog, dat den degelijken handel hierdoor zulk nadeel toegebracht wordt, dat de toestand letterlijk onhoudbaar wordt en de toch reeds niet hoog geprijsde natuurboter met verlies verkocht moet worden. Onze zuivelindustrie, die reeds door onverdiende beschuldigingen in Engeland en België een zwaren strijd moet voeren, wordt derhalve ook door den handel met kunstboter in eigen koloniën bedreigd, en wij vestigen met den meesten nadruk de aandacht der Regeering op dit feit en geven haar in ernstige overweging, hetzij een keuringsdienst in Ned.-Indië in te richten, hetzij certificaten van zuiverheid der waren verplichtend te stellen bij den invoer in de koloniën. Deze maatregel is, overeenkomstig een voorstel, door een onzer op het Weener congres in 1887 gedaan, reeds voor enkele Amerikaansche Staten aangenomen, en is een afdoend middel, om een einde te maken aan het oneerlijke systeem van het geven van onjuiste benamingen aan handelsartikelen met het doel om onzuivere winsten te behalen." (*N. v. d. D.*)

DE OPBRENGST VAN HET OMBILIEN-KOLENVELD.

De productie over de eerste zeven maanden van dit jaar was, het kleiner aantal arbeiders in aanmerking genomen, volgens den Minister aanzienlijk gunstiger dan vroeger. De toen aangegeven productie per man en per dag is blijkens het kortelings ontvangen verslag over de laatstverloopen maand October nog aanzienlijk vooruitgegaan en van 0,25 ton in 1895, thans gestegen tot ruim 0,32 ton. De productie over die maand bedroeg 12 155 ton. Terwijl het batig overschot der kolenexploitatie over het geheele jaar 1896 op *f* 200 000 werd geraamd, werd reeds in het eerste semester van 1896 een bedrag van *f* 180 000 overgehouden. Indien van dit cijfer niet *f* 79 600 voor afschrijving ware gebruikt, dan zou, bij gelijke winst over het 2de semester, over het aanlegkapitaal van den spoorweg ter Sumatra's Westkust, de koleninrichtingen te Emmahaven en het Ombilien-kolenveld in 1896 eene rente van 4,16 pct, worden gemaakt. Terwijl die rente in 1894 bedroeg 1,48 pct. en in 1895 2,23 pct., bedroeg zij na de gedane groote afschrijvingen over het eerste semester van dit jaar 1,69 pct. en zal naar dien maatstaf 3,37 pct. over het geheele jaar 1896 bedragen. Het komt den Minister voor, dat deze cijfers op bevredigende resultaten wijzen, en inderdaad zijn die resultaten bevredigend, als ze niet door roofbouw werden verkregen.

DE WERKING DER NIEUWE VERLOFSREGELINGEN.

Civiele ambtenaren, voor wie de nieuwe regeling in werking trad in 1892: aangekomen met verlof wegens:

Jaar.	Ziekte.	Langdurig verblijf in Indië.	Samen.
1890	92	39	131
1891	99	45	144
1892	134	92	226
1893	110	117	227
1894	106	106	212
1895	80	130	210
1896 (in ± 9 maanden) . .	60	85	145

Officieren, voor wie de nieuwe regeling in werking trad omstreeks einde 1893: aangekomen met verlof wegens:

Jaar.	Ziekte.	Langdurig verblijf in Indië.	Samen.
1890	57	15	72
1891	65	18	83
1892	72	21	93
1893	72	13	85
1894	75	65	140
1895	73	53	126
1896 (in ± 9 maanden) . .	41	25	66

Natuurlijk, merkt de Minister van Koloniën op, moesten de nieuwe voorschriften in den aanvang, — toen plotseling *allen*, met 10 of meer jaren onafgebroken dienst, recht op verlof kregen, die vroeger eerst na 12- of 15-jarig verblijf in de tropen zoodanig recht konden doen gelden, doch onder mindere gunstige voorwaarden, — een niet onbeduidende toeneming van het aantal verlofgangers teweegbrengen. Die toeloop schijnt nu allengs af te nemen en nu moet worden afgewacht, of de gemiddelde duur der verloven inderdaad zooveel geringer zal zijn, dan men bij oppervlakkige beschouwing zou mogen verwachten. Dit is nog onzeker, vermits het niet zelden voorkomt dat ambtenaren en officieren, die met éénjarig verlof wegens langdurig verblijf herwaarts kwamen, verlofsverlenging wegens ziekte moeten vragen.

„Bij officieren is dit vooral het geval, bijaldien zij, tijdens de door hen in Indië doorgebrachte jaren, langdurige of recente diensten *te velde* hebben bewezen. De nieuwe voorschriften werken nog niet lang genoeg om — met inachtneming van alle bijzondere oorzaken die op verlofsaanvragen invloed kunnen hebben — een eenigszins vertrouwbare statistiek te kunnen leveren, waaruit behoorlijk gemotiveerde gevolgtrekkingen zijn te maken."

STOKKEN MET INKERVINGEN VOOR MEDEDEELINGEN EN OPDRACHTEN.

In de beide eerste afleveringen van het maandblad, dat wordt uitgegeven door de onlangs te Sydney opgerichte *Anthropological Society of Australasia*, vindt men eenige door afbeeldingen toegelichte bijzonderheden over de wijze, waarop de inboorlingen van het vijfde werelddeel vroeger gewoon waren elkander door middel van ingekorven stukken hout eenig bericht te doen toekomen; welk gebruik thans wel is waar weinig of niet meer wordt toegepast, maar dat nog tijdig genoeg ontdekt werd om van ouderen van jaren over den omvang en de beteekenis de noodige inlichtingen te verkrijgen.

Enkele dezer inkervingen hebben ten doel een hoofd met zijn stam tot eene samenkomst met een anderen stam uit te noodigen, of, in het legerkamp van een hoofd op eene zichtbare plaats gesteld, kennis te geven van het vertrek der weerbare mannen op een krijgstocht, dan wel naar het hoofdkwartier bericht te zenden over het getal verslagen vijanden; maar een der eigenaardigste is een rechthoekig stuk hout, aan de randen tandvormig uitgesneden en met regelmatige en onregelmatige schuine en willekeurige insnijdingen, houdende de opdracht om iemand te dooden. Wanneer een lid van den stam een misdrijf heeft gepleegd, waarop de doodstraf staat, dan geeft de priester dit hout aan een krijgsman, wien daarmede gelast wordt den schuldige te straffen, hetgeen, hoezeer niet altijd gelukkende, toch steeds met ijver wordt beproefd. Ook heeft men er in den vorm van stokken of staven met zeven schuine inkepingen, welke in een aan de vrienden bekenden boom of stronk worden geplaatst en als waarschuwing dienen, dat soortgelijke met vergiftigde punten hier en daar in den grond gestoken zijn, zoodanig dat naderende vijanden er door gekwetst raken: slangengift wordt hiertoe dikwerf gebezigd.

Het bestaan dezer stokken is ver van algemeen bekend, daar de inboorlingen in den regel hardnekkig ontkennen, dat er gebruik van wordt gemaakt. Niet alleen toch dat het op straffe des doods verboden is ze aan vrouwen en oningewijden te laten zien, maar ook moesten de mannen meerdere plechtigheden ondergaan alvorens ze te mogen aanraken en leeren verstaan; het laatste is een der redenen waarom bejaarde lieden zich onthouden van het geven van onderricht aan de tegenwoordige jongelingschap, die gezegd wordt geen geheimen te kunnen bewaren. Ook schijnt het dat inkervingen of figuren, die op den eigen stam betrekking hadden, nog heden niet werden uitgelegd of verklaard.

De overreiking der zorgvuldig ingewikkelde en aan nieuwsgierige blikken onttrokken stokken geschiedde steeds in de nabijheid van een vlammend vuur, waardoor kwade geesten tijdens de bespreking der aangelegenheid verwijderd werden gehouden en evenzoo kweet men zich nauwgezet van de opdracht uit vrees anders door hen met onheilen te worden gestraft. Overigens had ieder man zijn eigen merkteeken, door hem zelf in het hout gesneden.

In het genoemde artikel wordt de bedoeling van enkele eenvoudige figu-

ren, als kruisen en streepjes, voor sommige districten nader uiteengezet en het is te hopen, dat meerdere inlichtingen zullen volgen, nu op deze wijze van bericht geven de algemeene aandacht is gevestigd.

DE TOCHTEN OVER CELEBES DER HEEREN SARASIN UIT BAZEL.

In eene speciaal tot dat doel belegde vergadering van het *Gesellschaft für Erdkunde* te Berlijn, heeft Dr. Paul Sarasin een overzicht gegeven van het wetenschappelijk standpunt, door hem en zijn neef Dr. Fritz Sarasin bij het thans volbrachte geheel uit eigen middelen bekostigde driejarig onderzoek van het eiland Celebes ingenomen, hetwelk in het kort op het volgende neerkomt.

Het binnenland van Celebes was voor verreweg het grootste deel geheel onbekend en daarin lag de voornaamste aanleiding tot de doorkruising in verschillende richtingen. Talrijke voorbereidingen dienden vooraf te gaan, waartoe het verblijf gedurende een jaar in de Minahasa werd benuttigd. Eerst toen werd besloten tot de tochten dwars door het eiland, als onmisbaar voor de kennis der Tektonik en Stratigraphie. In de eerste plaats hield men zich bezig met zuiver geographische waarnemingen; de afgelegde weg werd door middel van kompas en boussole in kaart gebracht, de loop der rivieren en richting der gebergten bepaald en de fauna en flora voor de geologische geschiedenis nauwkeurig nagegaan. Eene tektonische verklaring van den eigenaardigen vorm van het eiland, welks armen zich in boogvormige eilandenreeksen voortzetten, moet tot een begrip van de wijze van afbrokkeling van het australisch-aziatische vastland leiden. Het letten op de helling en bedekking der bergketenen voert tot de verklaring der richting dier eilandengroepen, welke zich om ingestorte kraters verspreiden. De groepeering der bergketens is thans opgehelderd. De golf van Tomaiki wordt door enkele omgeven, die zich in den oostelijken en zuidoostelijken arm voortzetten; daarop volgt westwaarts eene daling in dezelfde richting, in welker lengte drie uitgestrekte en diepe meren voorkomen. De andere ketens, met inbegrip van die van den noordelijken arm, schijnen alle naar de noordwestpunt te verloopen, waar het eiland vroeger met Borneo kan verbonden geweest zijn.

De stratigraphie is nauwkeurig bestudeerd. Op oudere eruptieve gesteenten werd een dikke laag roode klei zichtbaar, het sterkst ontwikkeld in den noordelijken arm. Hierin zijn geen fossilen aangetroffen. Op deze ligt een breede laag van grijze klei, mergel en fijn- en grofkorrelig zand, met tal van overblijfselen van organische stoffen. De grijze klei wordt bedekt door neogene kalksteen, welke zich in het binnenland tot koraalkalkrotsen van 1000 M. hoogte verheft, maar zeewaarts in de levende riffen van het strand overgaat; konglomeraatlagen vormen den overgang. Hier en daar zijn zoetwatersedimenten, uit meren afkomstig, gevonden, als b. v. zoetwaterkwarts bijzonder in de Minahasa en aardachtig ijzererts bij het meer Matanna, beiden sterk opgevuld met overblijfselen van planten en dieren. In den

jongsten tijd doen zich alleen vulkanische verschijnselen voor in het noordoostelijk en oostelijk deel van den noordelijken arm en misschien van Gorontalo over de Togian-eilanden naar de kust van centraal-Celebes tot aan de zuidpunt van den zuidelijken arm.

De fauna en flora wijzen zoowel op een australisch als aziatisch karakter, waarbij het laatste overwegend is; eene scherpe afbakening bestaat echter noch ten oosten noch ten westen van Celebes. Verwantschap met naburige eilandengroepen en zelfs verder gelegen streken valt niet te miskennen. De lokale geographische verspreiding van dieren en planten is daarom nauwkeurig onderzocht, zooals zulks door de voor elk schiereiland verschillende geologische samenstelling en de door hoogten ontstane afwijkingen gevorderd werd. Daarbij is de rijkdom van het eiland aan endemische, hoogst eigenaardige vormen niet uit het oog verloren.

Voorts zijn tal van meteorologische waarnemingen gedaan en is de ethnologie der onbekende volksstammen in het binnenland zorgvuldig beoefend. Talrijke photographische opnemingen hebben plaats gehad en zijn in ethnologische, botanische, geologische en geographische reeksen gerangschikt.

EEN STOOMVAARTLIJN VAN BOMBAY NAAR JAVA.

Met den heer Hotz, op wiens artikel in de voorlaatste aflevering van dit tijdschrift de aandacht gevestigd werd, is de heer J. B. R., blijkens het jongste nummer der „Economist," van oordeel dat een stoomvaartlijn Java-Bombay-Perzische Golf „voldoende levensvatbaarheid" bezitten zou, maar zijns inziens behoort die nieuwe lijn een deel van den grooten verkeersweg tusschen Nederland (speciaal Amsterdam) en Java uit te maken, en dus *niet* haar eindpunt te Bombay of bij een haven aan de Perzische Golf te hebben. Amsterdam, zegt hij, „heeft niet weinig belang bij een geregelde directe stoomvaartverbinding met Bombay. Zoo bestaat er b. v. te Amsterdam een handelsvereeniging Holland-Bombay, die haar goederen steeds met Engelsche schepen moet verzenden, waarbij dus steeds het lastige en tijdroovende óverladen in een vreemde haven komt. Dat er reeds eerder aangedrongen is op een verbinding van Bombay met Amsterdam, heeft ieder lezer van het jongste verslag der Amsterdamsche Kamer van Koophandel en Fabrieken kunnen opmerken; daar toch wordt melding gemaakt van de pogingen eener Amsterdamsche cargadoorsfirma, agenten van de British and Colonial Steamship Navigation, om de stoomschepen dezer maatschappij die op de uitreis spoorwegmaterieel laden voor Delagoabaai, op de thuisreis Bombay te laten aandoen, doch dat door te weinig zekerheid van volle lading dit plan moest opgegeven worden. Voor cijfers betrekking hebbende op het verkeer tusschen Bombay en Amsterdam leveren de Consulaire Verslagen ons de noodige gegevens; in 1892 gingen 11 cargabooten direct naar Amsterdam, in 1893 15, in 1894 16, in 1895 slechts 5 (waarbij de consul wijst op het feit, dat vele goederen voor Nederland bestemd via Antwerpen of Hamburg worden verscheept), terwijl we over 1896 uit onze eigen aanteekeningen vermelden:

Eng.	stoomschip	*Matin*	voor Londen en Amsterdam.
	„	*Jupiter*	voor Amsterdam.
	„	*Johannesburg*	„
	„	*Strathord*	„
	„	*Emir*	voor Havre en Amsterdam.
Duitsch	„	*Stassfurt*	voor Amsterdam en Bremen.

Voor schepen, die geregeld Bombay aandoen om de scheepsruimte aan te vullen, is dus o. i. steeds genoegzame lading.

Nu heeft de maatschappij *Nederland* op dit oogenblik behalve haar snelvarende mailbooten voor den veertiendaagschen dienst, nog 5 cargabooten die op ongeregelde tijden met volle lading naar Java vertrekken, welk getal binnen niet al te groot tijdsverloop met 1 of 2 zal vermeerderd worden, zoodat deze maatschappij alleen wel in staat zou zijn een maandelijkschen goederendienst *via Bombay* naar Java te organiseeren. Na lossing van het voor Bombay bestemde kan de scheepsruimte aldaar aangevuld worden met lading voor Java; en al moge de te Amsterdam ingenomen hoeveelheid lading niet precies gelijk zijn aan de te Bombay in te nemen lading voor Java, we gelooven niet, dat die twee hoeveelheden veel zullen verschillen. Op de thuisreis wordt Javalading voor B. ingenomen en na lossing daarvan de beschikbare ruimte aangevuld met lijnzaad voor Amsterdam.

Maar we wenschen ook de Paketvaart bij deze nieuwe onderneming. Meer dan eens hebben we hooren beweren, dat het aantal sollicitanten voor de betrekking van stuurman of machinist op een der Paketstoomers wel zoude vermeerderen, indien het niet steeds een dienst was in het afmattende Indische klimaat. Wie een paar jaren in den Archipel heeft gevaren, verlangt eens een reis naar Nederland te maken: deze gewoonte bestaat ook bij de Marine, waar men na een drie- of vierjarig verblijf in Indië weer voor geruimen tijd naar het vaderland gaat. Deze opmerking is onzes inziens wel de aandacht waard en hieraan zou gedeeltelijk te gemoet gekomen worden, indien de nieuwe stoomvaartlijn Amsterdam-Bombay-Java voor de helft bediend werd door de *Paketvaart* en voor de andere helft door de maatschappij *Nederland*. Die paketstoomers zouden dan op de reis naar Java, behalve Bombaylading, steenkolen van Cardiff voor rekening van het Gouvernement kunnen innemen, welk artikel nog uitsluitend met Engelsche schepen wordt vervoerd. Zoo gingen het vorige jaar (1895) van Cardiff naar Batavia 50 744 ton, naar Soerabaja 10 912 ton.

Op de thuisreis, behalve Javalading voor Bombay en in deze plaats weer lijnzaad voor Amsterdam, ook rijst uit een haven van Achter-Indië (Rangoon, Bassein, enz.) voor Zaandam of Amsterdam: in '93 kwamen het Noordzeekanaal binnen 1 078 470 balen, in '94 861 089 balen, in '95 1 110 183 balen. Zoolang de nijverheid in de Zaanstreek jaarlijks zulke groote hoeveelheden rijst importeert, zou een *Nederlandsche* stoomvaartmaatschappij toch wèl een klein gedeelte van dat vervoer aan zich kunnen trekken?

Als beide maatschappijen voor deze nieuwe lijn elk 3 schepen bestemmen, is een maandelijksche of driewekelijksche dienst zeer wel mogelijk."

De schrijver stipt nog aan dat volgens een recent dagbladbericht een *Fransche* maatschappij voor de lijn Calcutta-Batavia reeds een boot in aan bouw heeft.

EEN PRIJSVRAAG OVER EEN KOLONIAAL ONDERWERP.

Door de Internationale Vereeniging voor Vergelijkende Rechtswetenschap en Staathuishoudkunde te Berlijn is de volgende prijsvraag uitgeschreven:

Eene vergelijkende uiteenzetting van de beginselen, die met betrekking tot het verkrijgen van gronden en de vestiging zijn gevolgd in de koloniën der voornaamste staten, met aantooning van de economische gevolgen daaruit voortspruitende. (Eine vergleichende Darstellung der Grundsätze, welche in den Kolonien der wichtigsten Staaten hinsichtlich des Bodenerwerbs und der Ansiedlung befolgt worden sind und die wirtschaftlichen Folgen derselben).

Op het beste antwoord is een prijs uitgeloofd van **1600 Mark**.

De antwoorden moeten vóór 1 April 1898 toegezonden worden aan den 1en Secretaris der vereeniging Dr. Kronecker, Berlin W. Kurfürstendam 241; zij moeten gesteld zijn in het Duitsch (met Latijnsche letter), Fransch of Engelsch; mogen niet met den naam van den schrijver voorzien zijn, maar moeten met een kenspreuk geteekend zijn en verzegeld zijn van een gezegeld couvert, dat dezelfde kenspreuk tot opschrift heeft en den naam en het adres van den schrijver bevat.

De prijs kan onder meerdere mededingers verdeeld worden.

De publicatie van een antwoord of van een of meerdere gedeelten daarvan, vóór dat de beslissing over het toekennen van den prijs openbaar gemaakt is, sluit den arbeid van de mededinging uit. Niet bekroonde antwoorden moeten door den schrijver binnen een jaar na die openbaarmaking teruggevraagd worden, anders worden zij het eigendom van de vereeniging, die dan het recht heeft ze anoniem uit te geven of te vernietigen. [1])

Het bekroonde antwoord wordt het eigendom der vereeniging, met alle rechten op uitgave en vertaling, en wordt door haar gepubliceerd.

De commissie van beoordeeling, die hare taak zooveel mogelijk vóór 1 April 1899 volbrengt, bestaat uit de heeren Z. H. Hertog Johan Albrecht zu Mecklenburg (Potsdam), dr. Paul Kayser, Senaatspresident in het Rijksgerechtshof (Leipzig), prof. dr. Carl v. Stengel (Munchen), James Bryce, oud-Minister (Londen), prof. dr. Charles Lyon-Caen (Parijs), Staatsraad prof. dr. A. Brunialti (Rome), prof. dr. P. A. v. d. Lith (Leiden), prof. dr. E. Philippovitch, Edler von Philipsberg (Weenen), geheimraad prof. dr. F. F. Martens (Petersburg), markies de Dalman de Olivart, oud-hoogleeraar, prof. W. J. Ashley (Cambridge, Harvard University V. S. Amerika).

DE TYPHONS IN HET OOSTEN.

Onder den titel van „Typhoon High-ways in the Far East" heeft de Directeur van het Zikawei-observatorium het eerste deel zijner studiën op dit gebied bij de boekhandelaren Kelly en Walsh het licht doen zien. Hij

[1]) De inzender heeft het recht bij de inzending een adres op te geven, waar zijn antwoord, ingeval dit niet bekroond wordt, moet worden teruggezonden.

heeft zich daarbij uitsluitend aan de beteekenis van het woord „typhon, taifoen of toefan" als zeemansterm gehouden, zijne bijzondere aandacht gewijd aan plaatselijke verhoudingen en alleen gelet op feiten en vertrouwbare waarnemingen.

Dat derwijze een practisch doel wordt bereikt, daarvoor pleit de thans reeds door hem gemaakte gevolgtrekking, dat *vóór* September typhons voorkomen aan de Chineesche kust ten noorden van Chapel-island en *in* September aan de ten zuiden daarvan gelegen kust.

De Maledieven.

Deze eilanden strekken zich in den Indischen Oceaan van 7°6′ N. B. tot 0°42 Z. B. en tusschen 72°33′ en 73°44′ O. L. uit en beslaan derhalve eene ruimte van circa 90 mijlen in de lengte en 15 mijlen in de breedte. Zij vormen zoogenaamde atollen, waarvan er meer dan 20 zijn, ofschoon men ze gewoonlijk in 13 groepen verdeelt; een getal, dat bij de bewoners van oudsher tot politieke doeleinden in zwang was. Het noordelijkste atol is ongeveer 70 mijlen van kaap Comorin en het atol Malé bijna 80 mijlen van de naastbijgelegen haven van Ceylon verwijderd. De zuidelijke atollen worden omgeven door opgehoogde riffen, waardoor ze tegen hoogen golfslag en hevige stormen beschut zijn. Elk rif heeft openingen, waar grootere en kleinere vaartuigen kunnen doorgaan en deze zijn meerendeels zeer diep, zoodat de bewoners er ook gebruik van maken om van het eene atol naar het andere over te steken. Binnen de atollen is de zee kalm en worden op een diepte van 40—60 M. in den zandigen koraalgrond tal van veilige ankerplaatsen aangetroffen. De eilanden verheffen zich gewoonlijk niet meer dan 2 M. boven het zeeoppervlak, zoodat de kokospalmen bijna in het zeewater schijnen te groeien.

Het geheele getal wordt verschillend opgegeven. Twee mohammedaansche reizigers in de 9e eeuw berekenen het op 1900; Ibn Batuta [1]) telde er 2000. Marco Polo zegt van zeelieden en loodsen te hebben gehoord, dat er 12700 zijn, de onbewoonde en bewoonde te zamen genomen. De sultan der Maledieven noemt zich heerscher over 12000 eilanden, waaromtrent Pyrard [2]) opmerkt, dat hij niet gelooft dat er zooveel zijn en dit cijfer slechts dient om een ontelbaar aantal aan te duiden.

Een blik op de kaart doet zien, dat de Lakedieven, Maledieven en Tschagos op dezelfde rij van onderzeesche gebergten zijn opgebouwd, waarop de koraalpolypen van 12°24′ N. B. tot 7°39′ Z. B. hunne riffen hebben gevormd. Terwijl echter de koraalbanken, die over Ceylon liggen, tot de stijgende behooren, rekent men de Maledieven en de Lakedieven tot de zinkende.

Volgens de theorie van Darwin, die ook heden nog niet als bepaald onjuist kan gelden, is de kringvorm bij de Maledieven daardoor ontstaan, dat de zeebodem, waarop de sterkoraal zich nederzette, langzaam maar onafgebroken daalt. De Maledieven zijn overigens slechts de toppen van een langen bergketen, die door onderaardsche invloeden in den loop van eeuwen onder de oppervlakte der zee is gezonken.

---

[1]) Dit was een uit Tanger afkomstige Moor, die eigenlijk Abu Abdalla Muhammed heette en in de jaren 1343 en 1344 op deze eilanden vertoefde.

[2]) Ten rechte François Pyrard de Laval I, een fransch avonturier, wiens schip in 1602 op een dezer atollen verging, er vijf jaren in gevangenschap doorbracht en later door den vorst van Bengalen werd bevrijd.

Van den naam zijn verschillende verklaringen gegeven. Waarschijnlijk is de geheele groep genoemd naar het eiland *Malé*, waar de sultan woont. *Diva* kan eene verbastering zijn van het Arabische *dwita* = *eiland* en *malé* zou mogelijk eene afleiding kunnen wezen van het Arab. *mal* = *rijkdom* of van het Hindostani *aahal* = *paleis*, als zijnde het rijkste en vruchtbaarste, of naar den zetel des vorsten.

Behalve van de reeds genoemde Ibn Batuta en Pyrard bezitten we de uitvoerigste berichten over deze groep van een expeditie, welke in de jaren 1834—1836 door de Indische Regeering derwaarts werd gezonden en die in de werken van het aardrijkskundig genootschap te Bombay zijn gepubliceerd.

Daar de bewoners geen beschreven geschiedenis hebben, is omtrent vroegere toestanden weinig met zekerheid te zeggen. Er kan echter haast geen twijfel aan bestaan, of de Maledieven zijn van Ceylon uit bevolkt. Hiervoor pleit o. a. de verwantschap tusschen de maledivische en singhaleesche talen. Door den invloed van Arabieren van de kust van Malabar en den invoer van slaven uit Afrika is eene rasvermenging met de eilandbewoners gevolgd en het oorspronkelijk type in vele opzichten teloor gegaan: de eersten brachten er ook den islam, die in de 12e eeuw werd ingevoerd.

Op de Arabieren volgden de Portugeezen en de 17e en 18e eeuw behooren aan de Hollanders. Toen Ceylon uit Portugeesche in Hollandsche handen overging, kregen de laatsten ook de Maledieven en konden er met geringe moeite hun gezag vestigen: de vorsten dezer eilanden boden niet den minsten wederstand en deden dadelijk het aanzoek om als bondgenooten te worden aangemerkt. In 1796 kwam Ceylon in het bezit der Engelschen en de sultan stelde zich alweder uit eigen beweging onder de nieuwe macht. Als elders is het nog steeds gewoonte, dat de sultan tegen het einde van elk jaar een gezantschap naar Ceylon zendt, ten einde de wederzijdsche betrekkingen te onderhouden en de voortdurende bescherming der Engelschen te verzoeken; telkens worden dan geschenken aangeboden en teruggezonden.

Het klimaat is voor Europeanen niet onaangenaam, want de stand van den thermometer is niet hoog. In de koelste maanden, December, Januari en Februari, wisselt die af tusschen 26° en 29° C. en daalt 's nachts tot 24° C.; in April is die over dag 30° tot 32° C., om 's nachts tot 27° C. te dalen. De zeebries verzacht de hitte in voldoende mate, zoodat die niet hinderlijk is. Intusschen zijn de vele moerassen oorzaak van miltaandoeningen en zweren, waaraan vooral Europeanen onderhevig zijn; terwijl onder de bewoners veel pokken benevens long- en buikaandoeningen voorkomen.

Staatkundig wordt de groep in 13 atollen verdeeld, die genoemd worden naar de voornaamste, waaraan de omliggende ondergeschikt zijn. Het zielental is niet met zekerheid op te geven; de schattingen bewegen zich tusschen 30 000 en 200 000, waarvan de eerste wel het dichtst bij de waarheid zal zijn.

Het voornaamste is het atol Malé, met het gelijknamige sultanseiland, alwaar het paleis van den vorst, zijnde een groot huis van één verdieping met schuin dak, omringd door een hoogen muur. In de stad zijn verder twee grootere en meerdere kleinere moskeeën, een tolambt, een munt en een huis voor schipbreukelingen; zij is in den trant van nieuwerwetsche

steden aangelegd en heeft breede evenwijdige straten, die elkaar onder rechte hoeken snijden. De huizen, van rhizophorenhout en kokosstroo gebouwd, zijn in den regel door een tuin omgeven, waarin vruchtboomen en bloemen gekweekt worden: een 2 M. hooge heg scheidt ze van de straten af en verbergt ze voor nieuwsgierige blikken. Men vindt er slechts één steenen woning, het eigendom van een gegoed beambte. Vroeger schijnt men evenwel huizen van koraalsteen te hebben gebouwd, waarvan de ruïnen hier en daar nog zichtbaar zijn. De straten worden door kokos- en pinangpalmen, benevens door vruchtboomen beschaduwd en zeer zindelijk gehouden.

Malé heeft 2—3000 inwoners, meest handelaars, visschers, toddybereiders en schelpenverzamelaars; de geheele uitvoerhandel is tot deze plaats beperkt en door den sultan aan rechten onderworpen. De bevolking is hulpvaardig en rustig. De afzondering maakt de menschen eenigszins schuw en wantrouwend tegenover Europeanen; overigens zijn ze spoedig tevreden, eerlijk en voorkomend. In handenarbeid toonen zij veel kunstigheid en smaak en zij gelden ook als geschikte zeelieden. Overtredingen komen zelden voor: een hunner slechte karaktertrekken is zinnelijkheid, die veel tot verzwakking van het ras bijdraagt.

De vrouwen zijn kleiner dan de mannen, van lichter huidskleur, met een schoon ovaal gelaat en regelmatige trekken; vele zijn zoo schoon, dat men haar voor een Spaansche of Italiaansche zou houden. Zij hebben glanzend zwart haar, dat op het achterhoofd wordt saamgeknoopt.

De kleeding is zeer eenvoudig; de dagelijksche dracht der mannen bestaat uit een korten broek, een doek om het hoofd en een om het lichaam geslagen. De hoogere klassen dragen vooral Vrijdags een lang overkleed, dat tot de enkels reikt. Een tulband mag niemand dragen buiten den sultan. De vrouwen dragen een soort lijfje, met witte en zwarte koorden versierd en om de onderste ledematen een sarong; het haar wordt evenals bij de mannen in een doek gewikkeld en juweelen versierselen aan ooren, hals, armen en beenen zijn zeer in trek.

Geringere lieden voeden zich met gedroogde visch, rijst en kokosnoten, met specerijen en kerry toebereid. Zij eten, als zij honger hebben en drinken alleen water. Na elken maaltijd wordt betel gekauwd of tabak gerookt. Zij wonen in hutten, die dicht naast elkander in rijen staan, vervaardigd zijn van kokoshout en gedekt met palmbladeren. Eene afscheiding deelt de woning in tweeën; de eene dient tot huisvesting der vrouwen en mag door geen vreemde betreden worden; in de andere worden de bezoekers ontvangen. Deze heeft twee rijen zitplaatsen, waarvan de kleinste rechts van den ingang de eerezetel vormt. De wanden zijn met gereedschap en wapens behangen en als hoofdmeubel dient een soort hangend bed, door middel van touwen aan de daklatten bevestigd.

In zindelijkheid overtreffen ze de meeste oostersche volken. Nergens zijn op de straten onreinheden te zien en alleen op plaatsen, waar visch gedroogd wordt, is een onaangename geur waar te nemen. Ook op hun lichaam zijn zij zeer rein; iedereen baadt een- of tweemaal daags.

Sedert de laatste zes eeuwen heerscht de islam als erkende godsdienst. Niettemin is het geloof aan of de vrees voor geesten sterk ontwikkeld en

worden alle onheilen en ziekten aan deze geweten. Toovermiddelen zijn dientengevolge sterk in zwang en vandaar hebben de geestelijken grooten invloed. De kinderen moeten in hunne jeugd den koran leeren lezen en daarmede houdt alle onderricht op. Enkele eilandbewoners, die in Indië en Ceylon geweest zijn, spreken singhaleesch of hindostani.

Veelwijverij is geoorloofd, maar slechts weinigen zijn in staat meer dan eene vrouw te onderhouden. Het sluiten van huwelijken heeft op zeer eenvoudige wijze plaats. Hunne dooden begraven zij, waartoe de plaats tijdens het leven wordt aangewezen, terwijl tijdig voor al het daarbij benoodigde wordt gezorgd; zij zullen liever honger lijden dan het hiervoor bestemde geld niet uit te geven. De lijken worden met het gelaat naar Mekka in het graf gelegd en dit daarna met fijn zand opgevuld. Bij voorname lieden hebben meerdere formaliteiten plaats.

Hunne vermakelijkheden bestaan uit spel en dans. Het meest geliefd is het schaakspel, dat door mannen en knapen algemeen wordt gespeeld. De dansen zijn hoofdzakelijk spiegelgevechten, begeleid door tamboerijn, tamtam, trompet en flageolet. De sultan heeft een kapel, welker instrumenten nog van de Hollanders en Portugeezen afkomstig zijn. Door matrozen en visschers worden liedjes gezongen, die aan de Arabische herinneren.

Op het verschil in stand wordt bijzonder streng gelet en de eerbied, door leden eener lagere aan die eener hoogere klasse betoond, is opvallend; die der eerste mogen b. v. niet gaan zitten, voordat die der laatste daartoe door een wenk vergunning hebben gegeven.

De regeeringsvorm is despotisch, hetgeen evenwel zeer verzacht wordt door den vreedzamen aard der bevolking. De sultan heeft het recht van beslissing over leven en dood zijner onderdanen, maar dit leidt niet tot willekeur of onrecht. Ook is er een beschreven recht, dat aan den koran is ontleend, en een ander, dat op van oudsher gevolgde gebruiken berust. De straffen zijn buitengewoon zacht: na diefstal volgt een lichamelijke tuchtiging en moordenaars worden te pronk gesteld en naar een onbewoond eiland verbannen.

Het bovenstaande is een zeer beknopt overzicht van een belangrijk opstel over deze eilandengroep door C. W. Rosset, die na persoonlijk onderzoek en langer oponthoud de vroegere berichten kon aanvullen en zijne ervaringen mededeelde in Heft 8 van Band XXXIX der Mittheilungen d. k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. Aan het slot vermeldt hij, dat tegenwoordig een sultan aan het hoofd staat, die in Indië eene europeesche opvoeding heeft genoten, waarvan hij voor de ontwikkeling van land en volk veel verwacht.

Huwelijksgebruiken op het Maleische Schiereiland. [1]

De Maleische taal heeft voor „huwelijk" geen andere woorden dan een Arabisch en Perzisch, nl. *nikah* en *kahwin*, het eerste voornamelijk bij de hoogere klasse in gebruik, het laatste overeenkomende met ons „trouwen". Om den gehuwden staat aan te duiden zegt men *bĕrsoewami* en *bĕristri* van voorname, of *bĕrlaki* en *bĕrbini* van gewone lieden, terwijl door het volk als beleefdste uitdrukking nog *bĕroemah-roemah* gebezigd wordt voor beide partijen. Van vorstelijke personen hoort men dit laatste echter nooit.

Tegen het einde van den verlovingstijd wordt door de ouders van weerskanten een goede dag (meestal Dinsdag of Zondag) uitgekozen om met de versiering (*bĕrgantong-gantong*) te beginnen en hiervan kennis gegeven aan de verwanten en vrienden, die genegen zijn te helpen. Beider huizen toch worden behangen met in de lengte gestreepte gordijnen (*pĕlang tabir*), tegen de zoldering lakens (*langit-langit*) bevestigd en matten, karpetten en tapijten op den grond gelegd. In het huis van den bruidegom wordt weinig anders gedaan dan een soort staatsiezetel (*pĕtĕrana*) gemaakt, ongeveer 6 voet in het vierkant en 10 duimen boven den vloer, waarop hij zijn huwelijkskleederen moet aantrekken, als hij naar zijn bruid gaat. Eenzelfde zetel maakt men in het huis der bruid en een tweede, *rambat* geheeten, vóór de deur harer woning, aan welks hoeken twee kandelaars (*tijang rambat*) worden gehecht, elk voor drie kaarsen, een in het midden en een aan ieder einde. De *rambat* is 14 voet lang en 5 voet breed, bij een hoogte van 14 duim.

Voorts wordt een dubbele stellage gemaakt tegenover de deuropening, maar iets ter zijde en met het front naar de *rambat*, en zóó dat er een kleine ruimte (*tĕla kĕtjil*) tusschen drempel en zetel overblijft, welke laatste dan bedekt wordt met een scharlakenrood kleed (*kain bĕrompok dĕngan sakĕlat*). De lagere stellage (*iboe gĕrai*) verheft zich 12 duim boven den vloer en is 10 tot 12 voet lang en 8 breed; de hoogere (*gĕrai pĕlapah*) staat op den top der vorige en is iets kleiner. Op deze ligt een matras en beiden zijn versierd met zoo weelderige randen, dat die bij het huwelijk van vorsten wel op een waarde van 150 dollars elk worden geschat. De matras is op hare beurt nog overdekt met een deken (*lihap* of *pĕlĕmpap*), vervaardigd van met kapok gevulde gekleurde zijde, en op deze deken liggen wit katoenen lakens, waarboven meerdere staatsiekussens zijn opgestapeld. Een muskietengordijn mag niet vergeten worden en de aldus gereedgemaakte slaapplaats heet *pĕlamin;* het hoofdeinde hiervan, waar de kussens liggen, moet bij het binnenkomen aan den rechterkant der deur geplaatst zijn.

De kussens spelen een voorname rol, daar het getal den rang der betrokkenen aangeeft. Zij bestaan uit een stel kleine vierkante kussens op een stel grootere gerangschikt. De grootere, 5 voet lang en 1½—2 voet

[1] Naar eene beschrijving, voorkomende in het *Selangor Journal* van 15 Mei 1896.

breed, zijn aan de einden met rijk borduursel bekleed en geplaatst in een horizontale rij (*sĕtoenda*), elkaar even rakende, in den voorsten rechterhoek van het muskietengordijn, zoodanig dat een vrije ruimte van 3 voet er achter is opengelaten, waardoor de bruid en bruidegom na afloop der plechtigheid naar de *pĕradoean* kunnen gaan. Het voorste kussen, dat het dichtst bij het midden van het rustbed ligt, heet *bantal toempoe*.

De juiste maatstaf wordt gezegd deze te zijn:

a. voor den sultan of een lid zijner familie (uitgezonderd de afstammelingen uit een huwelijk beneden zijn stand) zeven groote kussens in een horizontale rij, en van links gerekend

op den top van het					2e	groote kussen		1	kleine.
„	„	„	„	„	3e	„	„	3	„
„	„	„	„	„	4e	„	„	5	„
„	„	„	„	„	5e	„	„	7	„
„	„	„	„	„	6e	„	„	9	„
„	„	„	„	„	7e	„	„	11	„

loodrecht op elkaar.

in het geheel 36 kussens.

b. voor een gegoed persoon, *pĕnghoeloe* of *orang bĕsar*:

op den top van het					2e	groote kussen		1	kleine
„	„	„	„	„	3e	„	„	2	„
„	„	„	„	„	4e	„	„	3	„
„	„	„	„	„	5e	„	„	4	„
„	„	„	„	„	6e	„	„	5	„

of 15 kleine kussens zonder aanvulling van de 1e en 7e plaats.

Gewone lieden mogen slechts 4 kussens hebben (de *bantal toempoe* medegerekend), bedekt door 3 kleine; maar in den regel wordt aan deze gewoonte niet streng de hand gehouden. De vele kussens bij het huwelijk van een radja vorderen bijzondere maatregelen om te voorkomen, dat de kleinere vallen, en dit geschiedt door de open plekken met wol of kapok op te vullen en de voorzijde te bedekken met borduursels, waarvan de bovenrand diagonaalsgewijs van den top van den eenen stapel naar dien der andere reikt. Dit opvullen heet *pĕnjĕlat* en komt natuurlijk niet voor bij gewone huwelijken, daar de stapels kussens dan niet zoo hoog zijn.

De groote kussens zijn wit, behalve dat de zijden geborduurd zijn, tenzij ze moeten dienen voor een radja, daar geel de vorstelijke kleur is.

De kleinere kussens zijn rood en men noemt ze beschilderde kussens (*bantal bĕrtĕkat* of *bantal prada*). In den regel zijn er twaalf (*bantal prada doewa bĕlas bidji*), maar dit getal heet eene afwijking van de echte gewoonte.

Het muskietengordijn verschilt in grootte naar gelang van de *pĕlamin*, maar men kan het stellen op 7 tot 9 armslengten in de lengte en 8 voet in de breedte: het moet reiken tot aan de zolderbekleeding. De bovenhoeken worden van buiten stijf gehouden door een lijst van vier bamboelatten (*galah kĕlamboe*) en versierd met een soort van diamantachtig gefatsoeneerde franjes, die bladeren moeten voorstellen en *daoen boedi* heeten. De voorzijde van dit gordijn is tot een hoogte van 2 of 3 voet van den bovenkant opgerold, in plaats van als gewoonlijk zijwaarts weggetrokken. Aan den achterkant van het gordijn is een bamboelat voor kleeren opgehangen (*boeloh sangkoetkan kain*) en deze eindigt aan weerszijden in een *soelor bajong*,

zijnde een soort slakornament met scharlaken bekleeding, dat te voorschijn treedt uit een kleinen steel van hoorn of ivoor, *doelang-doelang* genaamd. Elke *doelang-doelang* heeft bovendien kleine uithollingen (*ĕmbat-ĕmbat*) aan het boveneinde, waarvan de voorste met odeur, *ajar mawar* of *ajer wangi*, en de achterste met bloemen gevuld zijn.

Tusschen de touwen der lat voor kleeren, die ook met rood bekleed zijn, hangt van binnen soms nog franje (*daoen boedi dalam*) aan den bovenrand van het gordijn.

Bij het huwelijk van een radja mag binnen het gordijn verder niets geplaatst zijn, maar bij het huwelijk van gewone lieden vindt men er enkele typische voorwerpen van huishoudelijken aard, waaronder de volgende de voornaamste zijn:

Drie of vier kleine kisten voor kleederen (*saharah*) en andere aan de hoeken van koperen beugels voorzien (*pĕti kopor*) worden op de matras onder de lat voor kleederen nedergezet. Hierop plaatst men: 1. de *bangking*, een verlakte doos, die een deel der garderobe van de bruid bevat; en 2. de *boen*, een koperen, tinnen dan wel verlakte doos, die achtkantig (*pĕtjah dĕlapan*) of zeskantig (*pĕtjah anam*) is, en waarin te vinden zijn: *a.* een paar kammen *sikat doewa bilah*, een met groote en een met kleine tanden; *b.* een kopje of kommetje voor haarolie of *minjak atar* of *kĕtĕneh* (een soort pommade); *c.* een pennemesje om de nagels te snijden; *d.* een schaar; *e.* een soort zalf (*tjĕlak*), bestemd voor het bestrijken van den binnenhoek der oogleden; en *f.* een soort werkdoos, te Sĕlanggor *doelang* en te Malaka *bintang* geheeten, zijnde een ronde doos van beschilderd of verlakt hout en van een deksel voorzien, waarin naalden, garen en andere echt vrouwelijke artikelen bewaard worden.

Nabij de opening van het gordijn staat een groote aarden kruik of pot (*gĕlok*) in een kleine ronde koperen bak (*bokor*), met een koperen deksel (*tjĕpis*), waarop de koperen lepel of schepper (*pĕntjĕdok ajer* of *batil*), die dient om water uit de kruik te halen en, in gebruik zijnde, tijdelijk wordt vervangen door een van pandanbladeren gevlochten deksel. Een paar kandelaars dicht bij het watervat, een sirihbak (*tĕpak* of *poewan*), een kom (*batil bĕsar*) om den afval der henna af te wasschen, en een kwispedoor (*kĕtor*), allen binnen het gordijn geplaatst, maken de toebereidselen voor dit deel der plechtigheid voltallig.

Voor zoover de werklieden betreft eindigt de dag met een maaltijd, waaraan allen deelnemen die medegeholpen hebben, en hij wordt gevolgd door verschillende spelen, waaronder het opzeggen of zingen van meerdere verzen van den koran (*main dikir* en *bĕrdah*). Bij een voornaam huwelijk vervangt men dit door het verhaal van *Tji Mĕgat*, dan wel door een hanengevecht (*main dĕnok*) of eene uitvoering van dansmeiden of schermers (*pendikir*). Deze vermakelijkheden duren tot 4 of 5 uur in den ochtend, waarna alle gasten naar hunne woningen gaan om uit te slapen.

Terwijl de spelen aan den gang zijn (omstreeks 9 à 10 uur 's avonds), wordt met het eerste kleuren der vingernagels van bruid en bruidegom aangevangen, welke formaliteit voor de eerste keer plaats heeft, afgezonderd in het binnenvertrek, en daarom *berhinei-tjoeri* heet. Hennabladeren worden gestampt met een stukje houtskool en het mengsel op de nagels

der vingers van beide handen gelegd (met uitzondering van den middelvinger, *djari hantoe*), terwijl de kleurstof ook wordt aangebracht midden op de handpalm tot een kring, ter grootte van een dollar. Evenzoo wordt een lijn van een vingerbreedte op elken voetzool van den grooten toon naar den hiel getrokken.

Een paar pages, zooals wij ze zouden noemen, van ongeveer 10 jaar, zijn links en rechts van den bruidegom gezeten, en worden *pëngapit* genoemd. Dit namelijk bij een gewoon huwelijk. In geval van een huwelijk van een sultan of een radja is de omslag heel wat grooter. Zoo behooren o. a. tot het gevolg van een sultan:

1. zestien meisjes als sjerpdraagsters (*jang membawa kain doekoeng*), met een gele sjerp van ongeveer 5 armslengten, die over den rechterschouder onder den linkerarm doorgaat, terwijl het einde over den linkerschouder wordt geworpen.

2. Zestien meisjes met aangestoken kaarsen en sjerpen met geborduurde einden (*tampan-tampan*), welke sjerpen omtrent 28 duim breed zijn en over den rechterschouder worden geslagen met het borduursel naar voren.

3. Acht knapen *pëndjawat* geheeten, met de volgende functies:

I en II. als pages (*pëngapit*);

III. drager der koninklijke kris;

IV. drager van het koninklijke zwaard;

V. drager der koninklijke sirihdoos (*tjërana sirih*);

VI. drager van den koninklijken (gelen) zonnescherm;

VII. drager van de koninklijke tabaksdoos (*tjëpoh*); en

VIII. drager van het koninklijk kwispedoor (*këtoer*).

Al deze knapen zijn behangen met sjerpen als de laatst beschrevene en over den rechterschouder geslagen, maar *wati* genoemd.

De andere prinsen van den bloede hebben recht op deze volgelingen:

1. Acht meisjes, met de sjerp *kain tjindei* omhangen;

2. Acht meisjes met aangestoken kaarsen en omhangen met de sjerp *tampan-tampan*; en

3. Acht knapen (*pëndjawat*).

De bruid heeft gewoonlijk ook eenige meisjes als volgelingen, maar dezen verbergen zich als er gezelschap is, daar hare plaats dan wordt ingenomen door bejaarde vrouwen, die *toekang andam* — d. i. *kapsters* — genoemd worden, en eene die over alles toezicht houdt, de zoogenaamde *Mah inang*.

Den tweeden dag komen de uitgeslapen gasten eerst tegen het vallen van den avond, ongeveer 5 uur, terug. Als allen bijeen zijn wordt omstreeks 7 uur het avondmaal rondgediend en beginnen de spelen opnieuw, terwijl na afloop eener serie (*dikir sëdjoeroes*) bruid en bruidegom, ieder in eigen woning, in de huwelijkskleederen getooid, voor het eerst in het openbaar verschijnen tot het kleuren der vingernagels (*bërhinei*). Gezeten tusschen de beide kandelaars, die zijn aangestoken om de bewerking te vergemakkelijken, wordt een bak aangebracht met deze ingrediënten: bloem van meel, gewasschen rijst, rijst met kurkuma, gebrande rijst en gekneusde hennabladeren. Een wierookvat wordt te voorschijn gehaald en een koperen bak op voetstuk, *sëmbërip* geheeten, wordt gevuld met *nasi berhinei* (kleefrijst gemengd met kurkuma), en hierin 10 tot 15 met rood papier omwik-

kelde bamboestaafjes gestoken, waaraan met sĕpanghout en kalk bestreken eieren worden gehecht. De bruid (of bruidegom) zet zich alsdan in eene eerbiedige houding met de handen in den schoot, de palm der hand bovenwaarts gekeerd en den rug op een kussen rustende: een der gasten neemt wat wierook uit het vat en verbrandt die in de pan (*tempat bara*): daarna wat gebrande rijst, wat pas gewasschen rijst en wat kurkuma-rijst, en dit samenknedende in de rechtervuist, houdt hij het balletje even boven de brandende wierook en werpt het daarna eerst rechts en links en dan in den schoot. Vervolgens neemt men het meel (*tĕpoeng tawar*; d. i. woordelijk: *meel als tegengift*, als zijnde een middel tegen onheilen (*mĕmboewang sial*), doopt hierin een van bladeren gemaakte borstel en strooit het meel aldus op het voorhoofd van den gezetene en de rugvlakten der handen. Eindelijk wordt wat henna in het midden van elken handpalm gelegd, die daartoe worden omgekeerd.

De gezetene groet dan den gast door haar (of zijn) handen te gelijk in een biddende houding voor de borst te brengen, welken groet de gast op gelijke wijze beantwoordt waarmeê de plechtigheid is afgeloopen.

Hetzelfde geschiedt achtereenvolgens door 5, 7 of 9 personen (*waris*) en de laatste eindigt met een gebed.

Terwijl dit plaats vindt, laat de muziek zich hooren en de henna-dans of *mĕnari hinei* wordt uitgevoerd (echter niet bij het huwelijk van een radja), waarvan het eigenaardige is, dat de danser een kaarsje in een koperen beker in de hand heeft en er voor moet waken, dat het bij zijne snelle bewegingen niet uitwaait. Dit spel heet *mĕnjĕlang* of *bĕrlĕbat*. Ook de voetbeweging is eene bijzondere en heet *langkah tĕrhinei* en evenzoo de aria of *lagoe tĕrhinei*.

Na afloop wordt de rijst door hen die tegenwoordig zijn gegeten en het overschot onder de gasten verdeeld, die zich overigens met *dikir* bezig houden.

Den derden nacht worden dezelfde formaliteiten in gelijke volgorde herhaald.

Op den vierden morgen (*hari langsoeng*) trekt ieder zijn mooiste kleederen en sieraden aan.

Het haar der bruid wordt tot een rol opgemaakt (*sanggoel*) en hierop geplaatst een hoofdversiersel van aan fijne draden gehechte kunstbloemen, (*gĕrak gĕmpar*) die vervaardigd zijn van knetterend klatergoud (*prada kĕrsik*); haar voorhoofd wordt omwonden met een band of lint van klatergoud — goudblad (*prada Siam*) bezigen alleen de rijken —, dat *tĕkan kondei* heet en in het rond door haarlokken tot het boveneinde van het oor wordt gesteund; voorts is de bruid gehuld in een *badjoe pĕnganten*, met dunne mouwen tot de polsen of met plooien (*simak*) over den arm, en gewoonlijk vervaardigd van roode stof (*satèn berboenga* voor gegoeden en *kain kasoemba* voor geringeren). Het baadje sluit nauw om den hals, is voorzien van goud boordsel (*pĕndĕpoen mas*) en met twee of drie gouden knoopen vastgemaakt; rijkeren voegen hierbij een halsketen (*rantei mĕrdjan* of *dokoh*). Ook draagt zij haar armbanden en oorknoppen (*soebang*) en soms enkelringen (*kĕrontjong pantjalogam*). Een zijden sarong, om het middel met een koord bevestigd, en een zijden broek maken haar uitrusting voltallig.

De bruidegom is in zijn beste buis en broek gestoken met door een buikriem opgehouden sarong, die tot boven de knie reikt; zijn hoofd is gedekt met de *sigar* — zijnde een tulbandsgewijs gedraaide roode stof met een punt rechts, waarvan kunstbloemen (*goendjei*) afhangen — welke haar vorm behoudt door opvulling met kapok; de rand is versierd met klatergoud en heeft een gouden franje (*kida-kida*). In elk oor is een bundeltje kunstbloemen (*soenting-soenting*) gestoken en eveneens is er rechts en links op den tulband zulk een bundeltje.

Rijker bruidegoms dragen wat genoemd wordt een *lëstar* (niet *dëstar*) en de sultan droeg vroeger een *songko lèlèng* of gouden kapje van goud van 18 thail.

Alsnu wordt de huldigingsrijst (*nasi adap-adap*) gereed gemaakt voor de *sëtakona*, zijnde een soort lijstwerk met achthoekig grondstuk in drie lagen en vervaardigd van *poebai*, *mëranti* of een andere lichte houtsoort. Het heeft een stijl (*tijang*) in het midden, met dwarslatten (*palang-palang*) in de bovenste lagen om die bij elkaar te houden; terwijl het lijstwerk gesteund wordt door vier pooten tot een hoogte van ongeveer anderhalven voet boven den vloer. De holte wordt dan tot boven toe met kurkuma-rijst (*nasi koenjèt*) gevuld en hierin steekt men de reeds genoemde gekleurde eieren. In eene uitholling aan den top van den stijl is een stukje rotan gestoken, dat in vier takjes wordt gespleten, elk in drie kleinere verdeeld, aan welker einde een rood ei (*tëlor djoran*), een kunstbloem en strookjes rood papier (*lajar*) zitten. Het geheel vormt blijkbaar het zinnebeeld van een vruchtboom, waarvan de eieren de vruchten en de versieringen de bladeren voorstellen.

De *sëtakona* wordt geplaatst vóór de *pëlamin*, waarop de bruid zich ongeveer 4 uur 's middags nederzet om de komst van den bruidegom af te wachten, terwijl hare verwanten met den Imam zich van 's morgens tot aan die komst in de ontvangkamer met *dikir* onledig houden. Eindelijk legt men voor den bruidegom de *lapik nikah* klaar, zijnde een mat van *mëngkoewang*-bladeren (bij een radja een kleine deken met versierde randen), een rol wit katoen en een sirihdoos. Intusschen wordt voor dezen heilig water of *ajër sëmbahjang* gehaald, ten einde zich het gelaat en de handen te wasschen en wordt overgegaan hem in feestdosch te steken, als boven beschreven.

Een doek (*salèndang*) wordt hem over de schouders geworpen en de huwelijksoptocht (*përarakan*) vangt aan, de vrouwen voorop (*pëngandjoer*) en de mannen volgende, met den bruidegom door een op den schouder gedragen (*di sompot*), en rechts en links de muzikanten, op trommen en tamboerijnen slaande, en de overigen van het gezelschap druk aan het *dikir* of schermende (*silat*), dansende, dan wel door andere proeven van vlugheid de menigte vermakende.

De komst van den bruidegom bij de woning der bruid is het teeken tot een voorgewenden tegenstand. Bij de deur laten de muzikanten de hardste tonen weerklinken en, willende binnentreden, moet de bruidegom zich een weg banen door de vrouwelijke verwanten der bruid, die hem van den drempel schijnen te willen terugdringen, waarbij van den kant der tegenpartij salvo's van kurkuma-rijst over de hoofden der verdedigsters worden geworpen (of in geval van een radja gouden en zilveren knipsels) en som-

wijlen zelfs tot verhindering van het binnengaan een strook rood katoen wordt gespannen.

De voortgezette pogingen van den bruidegom worden echter spoedig met een goeden uitslag bekroond en hij begeeft zich naar de ontvangkamer, waar de mat reeds ontrold is, met het wit katoen er overheen. Hier zet hij zich neder, en de priester verschijnt om de huwelijksplechtigheid te voltrekken. Men zegt dat dit eene afwijking is van het oude gebruik, daar die plechtigheid eigenlijk moet geschieden den dag vóór den optocht, behalve bij een tweede huwelijk van een weduwe, die geen kinderen heeft (*kawin djanda bĕrias*). In het laatste geval is er in het geheel geen optocht en zijn de formaliteiten veel ingekrompen. De voltrekking heeft plaats met den bruidegom alleen. De priester zegt tot hem in tegenwoordigheid van 3 of 4 getuigen en van zijn borg (*wali*), gewoonlijk zijn vader: „Ik huw u A. met B., dochter van C. voor eene hoeveelheid van twee bara's," waarop de bruidegom antwoordt: „Ik stem in het huwelijk met B. voor twee bara's toe." De priester vraagt dan aan de getuigen of zij de juistheid erkennen en op een bevestigend antwoord volgt het *batja salawat*, of het herhaald uitroepen van „Vrede zij met u." Een der broeders of naaste verwanten van den bruidegom geleidt hem nu naar het vertrek der bruid en zet hem in de gewone houding aan den rechterkant der bruid, die met opgetrokken voeten links zit. Zelfs het behoorlijk plaatsen van partijen (*bĕrsanding*) is een zeer omslachtige bezigheid en een paar oude vrouwen houden zich met de behoorlijke regeling bezig, door

1. eerst den man en dan de vrouw langzaam in een staande houding te stellen; de bruidegom zegt dan tot de bruid: „*Baik-baik djaga laki „awak, djaga nama sahaja, djaga kau akoe*", hetgeen de bruid met de noodige wijziging in gelijken zin beantwoordt, waarop zij weder langzaam gaan zitten;

2. hen andermaal te laten opstaan en beurtelings de woorden te doen uitspreken: „*Sahaja tă bolah boewat satoe apa kamaloean di atas awak*";

3. bij de opheffing ten derden male te doen herhalen: „*Sahaja minta „kapada Toehan Allah bersamaän pandjang oemoer, sĕmowa kĕrdja dĕngan sĕlamĕt.*"

Dit afgeloopen zijnde, leggen de vrienden in de rechterhanden van bruid en bruidegom wat rijst, genomen van de *nasi sĕtakona*, en hiermede voeden zij elkaar door gelijktijdig de rijst naar elkanders mond te brengen.

De bruidegom wordt dan naar het buitenvertrek gebracht, waar hij het gezelschap moet groeten (*minte maäf*), waarna hij teruggeleid wordt naar zijn oude plaats, terwijl de bruid zich in dien tusschentijd een weinig verscholen heeft achter het muskietengordijn.

De lekkernijen worden nu rondgediend, de *sĕtakona* afgebroken en rijst, in pisangbladeren gewikkeld, als geschenk of *bĕrkat* onder het gezelschap verdeeld. Elk der gasten krijgt een *tĕlor tjĕtjak* en de *tĕlor djoran* worden ter zijde gelegd voor den imam of iemand van hoogeren rang, b. v. een radja.

Hiermede is de voltrekking van het huwelijk als geëindigd te beschouwen, maar men verwacht dat de bruidegom omstreeks een jaar onder het dak (en toezicht) van zijn stiefmoeder blijft (voor vorstelijke personen is die

termijn teruggebracht tot 44 dagen), waarna hem genadig wordt toegestaan naar zijn eigen woning te verhuizen. De bruidschat heet hier algemeen *blandja kawin* of *mas kawin*. Trouwringen worden niet gegeven.

Gedurende drie dagen worden de reinigingen door het pas gehuwde paar voortgezet, maar voor dat die geëindigd zijn en zoo spoedig mogelijk na het huwelijk, spoeden vrienden en bekenden zich in hun beste plunje derwaarts om hunne gelukwenschen aan te bieden, te baden en geschenken te ontvangen.

Blijkbaar zijn deze formaliteiten ook bij de mindere klassen eene navolging van een koninklijk huwelijk, wellicht van Hindoeschen oorsprong. Het gelukkige paar wordt dikwerf betiteld als *Radja Sari* (d. i. *radja sahari*) en het heet eene beleefdheid, dat gedurende dien eenen dag van bestuur aan geen van beiden iets mag geweigerd en al hun bevelen moeten opgevolgd worden.

De ouderdom van het rooken van tabak.

Vrij algemeen heerscht de meening, dat het rooken van tabak eerst na de ontdekking van Amerika door Columbus in de oude wereld en ook in het Oosten is in gebruik geraakt, en toch schijnt dit slechts een vermoeden te zijn, waarvoor de bewijzen geheel ontbreken.

In het Augustus-nommer van Macmillan's Magazine wordt dit onderwerp in een artikel „On the antiquity of tobacco-smoking" vrij uitvoerig behandeld en komt de Schr., na raadpleging der beste bronnen, tot de slotsom, dat op dit terrein nog heel wat meer dient onderzocht, alvorens men zich daarover met eenige zekerheid mag uitlaten.

Het naast aan de waarheid is wellicht de bewering van den plantkundige Meyen, die betoogt, dat bij onze tegenwoordige kennis van China en Chineesche toestanden niet is aan te nemen, dat dit land van uit Amerika met het gebruik van tabak is bekend geworden. Hier toch heeft de cultuur van tabak eene ontzaglijke uitbreiding en schijnt het rooken al vroeg in zwang te zijn geweest, daar hij op oud beeldhouwwerk tabakspijpen zag afgebeeld van gelijken vorm, als nog heden gebezigd worden; bovendien moet de tabaksplant in Oost-Azië zeer verschillen van de Amerikaansche.

Nu wordt hiertegen wel aangevoerd, dat M. niet in bijzonderheden treedt over den ouderdom van dat beeldhouwwerk en dat hij evenmin vermeldt de in het wild groeiende tabaksplant in Oost-Indië in natura te hebben waargenomen; maar het is ongetwijfeld een feit, dat de invoering van nieuwe gebruiken bij de vroegere afsluiting van China nagenoeg onmogelijk was, en het is derhalve niet aan te nemen, dat het aldaar algemeen gebruikelijke rooken van tabak eene gewoonte zou zijn, die eerst van den lateren tijd dagteekent; daargelatən, dat reeds in de jaarboeken der dynastie Yuen, tweehonderd jaar vóór de ontdekking van Amerika, hiervan wordt gewag gemaakt.

Wel is waar zou ook het omgekeerde kunnen beweerd worden, dat nl. de bewoners van Amerika die gewoonte van Chineesche landverhuizers hebben overgenomen, doch dit is eene ethnologische kwestie, waaromtrent zoo mogelijk de gevoelens nog meer verdeeld zijn en waarvoor feitelijke bewijzen schier geheel ontbreken.

De opkomst van Japan.

In de onlangs verschenen *Transactions and Proceedings of the Japan Society* te Londen vinden wij het verslag eener lezing, den 30sten April 1894 door den Aartsdeken A. C. Shaw gehouden, en bevattende eenige beschouwingen over sociale toestanden in Japan, waaraan wij het volgende ontleenen:

„Niemand, die in eenig deel van Azië gereisd heeft en tevens in Japan vertoefde, kan nalaten getroffen te worden door het opvallend verschil in karakter en eigenaardigheden tusschen het laatste volk en de andere stammen van het vasteland van Azië. Neem bij voorbeeld de vaderlandsliefde. Deze deugd is bij de Chineezen nagenoeg onbekend en bij de Japanners hoog ontwikkeld. Zonder twijfel heeft de afgezonderde ligging van dit land daartoe veel bijgedragen, terwijl in Indië en China herhaaldelijk volksverhuizingen plaats vonden, waardoor langzamerhand alle nationale gevoelens verdwenen. Het is dan ook de trots der Japanners, dat nimmer een vijand bij hen voet aan wal zette, waardoor zij gedurende eeuwen van vrede ruimschoots gelegenheid hadden hunne eigene bijzondere beschaving te ontwikkelen.

Er waren natuurlijk meerdere oorzaken werkzaam om een hooger standpunt te bereiken, maar het overwegend geheim der ontstane verandering was dit, dat zij, die geroepen waren groote opofferingen te doen ter wille van hun land, het nationaliteitsgevoel en de burgerdeugden bezaten, welke hen in staat stelden aan hunne roeping te beantwoorden.

Sta mij toe even hem ter sprake te brengen, met wien het mij een eer was gedurende meer dan twintig jaren als vriend om te gaan. De naam van Fukuzawa Yukichi wordt te recht door tal zijner landgenooten geroemd, zoowel wegens zijn uitstekend patriotisme als om zijne onvermoeide pogingen tot ontwikkeling der gedachtenvrijheid en van alles wat degelijke kennis en beschaving kon vooruit helpen. Hij heeft mij verteld, dat er kort voor Perry's komst, wat wij de openstelling van Japan noemen, bij de denkende klassen een onbehaaglijk bewustzijn heerschte, alsof alles niet was gelijk het behoorde; dat in weerwil hunner fierheid op hetgeen zij als de grootheid van hun land beschouwden, ook kennis van de buiten Japan liggende wereld gevorderd werd; en dat die andere naties in het bezit waren van geheimen op het gebied van kennis, wijsbegeerte, wetenschap en staathuishoudkunde van diep ingrijpend en vruchtbaar belang. Hij zette mij daarop verder zijne eerste pogingen tot vermeerdering van eigen kennis uiteen.

Er leefde toen in de noordelijke voorsteden van Jedo, mijlen ver van zijn woonplaats af, een Japanner, die Hollandsch geleerd had van de leden

der factorij te Nagasaki. Tot hem wendde hij zich om onderricht in deze taal, maar kon slechts de belofte verkrijgen van een les op uren, die den onderwijzer gelegen kwamen. Dag aan dag toog de jeugdige leerling derwaarts om vaak slechts eens per week te worden geholpen. Toen volgde de tocht van Perry en bemerkte hij, dat het Hollandsch niet *de* taal van het westen was, maar dat bekendheid met het Engelsch heel wat meer nut had. Hij besloot naar het buitenland te gaan, hetgeen toenmaals vele bezwaren in had en zelfs niet zonder gevaar was. Eindelijk gelukte het hem passage te krijgen op een kleine stoomboot van den prins van Satzuma. Tijdens een kort verblijf in Amerika leerde hij onze taal voldoende om er toe te kunnen overgaan werken over opvoeding in zijn moedertaal over te zetten, hetgeen in de eerste tijden der nieuwe geschiedenis van Japan zoo grooten invloed ten gevolge had. Het eerste boek, dat hij vertaalde, handelde over zedekunde, het zoogenaamde „Chambers' Moral Class Book", en hij beschreef mij den diepen indruk, dien het verwekte bij zijne landslieden, die nog altijd onder den indruk waren, dat de westersche naties geen beginselen van zedenleer kenden; — een ernstige beschuldiging der eeuwen van Hollandsche betrekkingen met Japan.

Wat Fukuzawa deed vond bij velen navolging en de geschiedenis van Japan is het best te omschrijven als die van eerlijke werkzaamheid en zelfopoffering van de zijde der ernstigste mannen, voor de welvaart en den vooruitgang van hun land.

In Japan zien wij eene natie, die met haar verleden heeft gebroken na jarenlange afzondering, en die zich deels door drang deels door den ondernemingsgeest van enkelen als regel heeft gesteld, het echte geheim van het westen in zich op te nemen, hetgeen haar van alle Aziatische stammen doet verschillen en welk stelsel zij trouw blijft volgen.

Laat ons eens nagaan welke wijzigingen alzoo ontstonden. Er is een groot onderscheid tusschen Oud- en Nieuw-Japan en toch weder op kleiner schaal dan na oppervlakkig onderzoek gewoonlijk wordt vermoed. Het leenstelsel met zijn aankleve is te niet gegaan als een optrekkende morgennevel; maar dit trof slechts sommige klassen en op verre na niet de talrijkste, terwijl die verdwijning geen invloed had op het sociale en familieleven der groote massa. Op enkele districten in Tokyo en andere groote steden na, kan een reiziger het land over zijn geheele lengte en breedte doorkruisen, zonder eenige verandering te bespeuren met de levenswijze van 30 of 40 jaar geleden. De afschaffing van het leenstelsel was een schrede voorwaarts tot de vrijheid en de ontwikkeling van een zuiverder volksleven, doch daar familiegewoonten en gemeenschappelijke gebruiken diep in den aard des volks zijn doorgedrongen, zoo blijven deze moeilijk te wijzigen. Het familieleven nu beweegt zich nog binnen dezelfde grenzen als vroeger, en daar de inrichting eener Japansche huishouding ruimschoots tijd tot andere bezigheden overlaat, zoo is het iets zeer gewoons, vooral in grootere en meer gegoede gezinnen, dat de leden van het huisgezin kleederen dragen van zijde, welke geteeld, gesponnen en geweven werd in eigen kring. De keizerin-weduwe o.a. zond eenige zeer fraaie zijden fabricaten naar de tentoonstelling te Chicago, die in haar eigen omgeving vervaardigd waren.

De voornaamste huiselijke zeden zijn, voor zoover ik mag oordeelen,

onveranderd gebleven, zoo b. v. de adoptie. Bij de lagere standen geschiedt dit met het doel van de ondersteuning, welke de zoon den levende zal kunnen verstrekken en niet met het denkbeeld van een hulde aan den doode. Derwijze is dit gebruik een groote factor in de nationale welvaart, waardoor de staat verschoond wordt van den plicht om den arme te helpen.

Een ander gebruik, dat behouden bleef, is dat van den familieraad. Hierdoor kan niemand eenig werk ondernemen of zich van zijn gezin losmaken zonder verkregen toestemming zijner familie, na voorafgegane bespreking in rade. Als b. v. een boerenzoon bepaald een andere bezigheid verlangt te zoeken, zoo moet hij daartoe eerst de toestemming zijner familie vragen.

Evenzoo is het *Inkyo* of de aftreding als familiehoofd op zekeren leeftijd onder alle standen in het geheele rijk in stand gebleven. De vader van het gezin geeft alsdan het gezag over in handen van zijn oudsten zoon.

Alles wat betrekking heeft op het huwelijk is trouwens gebleven, zooals het voor eeuwen bestond.

Daarentegen is er bij de hoogere standen een streven naar grootere weelde merkbaar. De modes zijn meer aan verandering onderhevig dan vroeger, en de vrouwen zijn niet langer tevreden met de rijke kleedingstukken, die zij van hare moeders geërfd hebben.

Ook is gebroken met het verbod, dat, ten minste uit den landbouwersstand, iemands woning slechts eene bepaalde grootte mocht hebben en, in de plaats van vroegere verordeningen, heerscht er nu vrijheid ten opzichte van kleur en stof der kleederen.

Met betrekking tot den godsdienst en de godsdienstige plechtigheden heeft een veel grooter verandering plaats gevonden, vooral onder de hoogere standen, die als ongeloovig te beschouwen zijn. De vormen van het Boeddhisme en Shintoisme worden nog wel gevolgd, maar laten het hart koud. De priesters der tempels van Zenkoji en Fudo Sama te Narita zeiden mij, dat het getal van hen, die deze heilige plekken bezochten, in de laatste 10 of 12 jaren voor de helft was verminderd.

En nu het staatkundig leven van het volk. Geen volk is in dat opzicht ooit met meer ijver en ernst opgetreden als het Japansche. Gedurende vele eeuwen was het bestuur van Japan een soort stamregeering en voor een groot deel is het dit nog. Aan velen, die er buiten staan, schijnt eenig ander stelsel op het oogenblik niet mogelijk; want toen in 1889 de keizer de constitutie verleende, geschiedde dit aan een volk met nieuwe en hooge gedachten van politieke vrijheid, maar noodwendig door gebrek aan practijk niet geschikt voor het genot en de toepassing der door die constitutie verkregen voorrechten. Doctrinairen en theoretici waren er genoeg, maar het ontbrak aan lieden, die door smart en strijd voor groote en fondamenteele beginselen gevormd waren. Vandaar is het voor staatkundigen van beroep hoogst moeilijk als leider van eenige partij gedurende langeren tijd het vertrouwen te genieten. Nu helpt de oude stamgeest dit gebrek aan vertrouwen ondersteunen. Lieden van denzelfden stam weten, dat zij op elkaar kunnen rekenen, en dit is naar mijne meening het zwaartepunt der tegenwoordige regeering, dat bij talrijke lieden uit het volk heftigen tegenstand ondervindt. De belangstelling in politieke kwesties is vooral onder het landvolk merkwaardig. Men komt 's avonds bijeen en bespreekt

tot diep in den nacht alle hangende zaken, terwijl bij verkiezingen de grootste ijver wordt aan den dag gelegd. Wèl zijn de landbouwers tegen de regeering gekant, als verwachtende vrijstelling van belasting en meerdere welvaart, doch, daar deze niet gevolgd zijn, worden zij door handige redenaars licht overreed, dat de schuld hiervan aan het bestuur is te wijten. In den laatsten tijd is tevens een lichaam van politieke rustverstoorders werkzaam, bestaande uit jongelieden, onder den naam van *soshi* bekend. De overgang van feudale tot tegenwoordige toestanden was oorzaak, dat vele jonge mannen, die anders in de militaire loopbaan zouden zijn getreden, thans zonder middel van bestaan en vooruitzichten rondloopen. Heeft nu iemand uit een der binnenlandsche districten een zekeren trap op den politieken ladder in de hoofdstad beklommen, dan komen een aantal dezer werkeloozen op hem af en verlangen dat hij hun huisvesting en andere dagelijksche benoodigdheden zal verschaffen. Daarvoor nemen zij op zich hem tegen aanvallen van politieke tegenstanders te verdedigen en somwijlen hun wraak op dezen te koelen; dus op kleiner schaal een hernieuwing van het feudale stelsel.

Het bovenstaande is een korte en natuurlijk zeer onvolledige poging om eenig licht over het hedendaagsche Japan te verspreiden. Tal van oorzaken zijn met toenemende kracht werkzaam, die zonder twijfel Japan grootelijks zullen veranderen van het Japan, dat wij gekend hebben; maar, over het geheel genomen, is Japan nog altijd Japan. Men ziet wel niet meer de statige optochten van den Daimyo; het leven van den keizer heeft niets geheimzinnigs meer en het ambtenaarsleven is zeer gewijzigd; maar onder het volk zijn de oude gebruiken blijven bestaan en het zal nog lang duren voordat hierin een noemenswaardige ommekeer wordt waargenomen."

SOESOEHOENAN PAKOE BOEWANA.

(1703—1719)

DOOR

A. W. STELLWAGEN.

I.

TROONSVERWISSELINGEN.

Den 3den November 1703 was Soesoehoenan Amangkoe-Rat I in den ouderdom van 61 jaren te Kartasoera overleden. Zijne ruim 25jarige regeering had niet beantwoord aan de verwachtingen der Compagnie. Hij was door haar erkend en beschermd tegen mededingende broeders en een roemruchten rebel. Zij had hem op den troon hersteld ter residentie, die hij met zijn vluchtenden, doodzieken vader had verlaten. Zij had hem geëerd in de dagen zijner vernedering, en de rust in zijn rijk hersteld ten koste van veel manschappen en veel geld bij moeielijke expeditiën en langdurige veldtochten. Maar de Edele Maatschappij had geen dank ontvangen voor hare bemoeiingen. Eerst in 't geheim en toen in 't openbaar, was Soenan Amangkoe-Rat gaan heulen met hare vijanden. Het einde was een woest verraad tegen de Hollandsche lijfwacht te Kartasoera, en de moord op Compagnie's afgezanten, die onder den beroemden kapitein Tak naar de hofplaats waren gekomen als vrienden van den Keizer. Het is geen wonder, dat de Hooge Tafel te Batavia jarenlang in wantrouwend wrokken aan haar vroegeren gunsteling een ongunstig gelaat toonde. Evenmin dat zij, toen ze eindelijk weer toenadering bespeurde, naar behooren op hare hoede bleef, voordat ze hare gezanten opnieuw naar den Soenan liet afreizen; en zich voldoende op de hoogte trachtte te stellen omtrent de mogelijkheden voor de toekomst. [1])

De man, die haar van advies diende, was de Resident Antoon Saz te

---

[1]) Dat de onzen reden hadden om den Soesoehoenan te wantrouwen, blijkt het best uit een brief van Pangéran Anoem, die vele jaren later door Herman de Wilde, na de overwinning te Pasoeroean op Soerapati's zonen behaald, in den boedel gevonden werd, door deze rebellen achtergelaten. In dien brief stond met zoovele woorden, dat de overleden Soesoehoenan Amangkoe-Rat I in bondgenootschap stond met dienzelfden Soerapati, die na den moord op Kapitein François Tak uit Kartasoera was gevlucht.

Djapara. Hij was het, die, in geheime samenkomst te Semarang met den Kartasoeraschen Rijksbestierder Sindo Redjo, alle mogelijke inlichtingen verkreeg omtrent de toestanden ter hofplaats. Commandeur Saz doet verslag van eene dier geheime bijeenkomsten met Sindo Redjo en verhaalt, dat het gesprek was gekomen op den vermoedelijken troonopvolger, des Soenans oudsten zoon, den 32jarigen Pangéran Adipati Anoem. Maar de naam van dezen was nog niet genoemd, of de Rijksbestierder verzocht nogmaals ten dringendste geheimhouding van 't geen hij zeggen ging. Men begrijpt hoe de leuke Saz inwendig popelde van belangstelling; maar hij hield zich luisterend, en de spreker vervolgde: Pangéran Adipati Anoem hunkerde naar den troon; hij was „op alle sinistre middelen uyt" om zijn keizerlijken vader „van de regeering te ontblooten"; hij had buiten weten van den ouden Soenan alle rijksgrooten, één voor één, bij zich in verhoor genomen om te vragen of ze hem, Adipati Anoem, wilden erkennen en trouw zweren. Natuurlijk, onder vier oogen hadden vele pangérans alles beloofd, wat de aanstaande Soenan gaarne hoorde, maar met de gedachte in het hart, dat ze heel wat anders hoopten. Ze vreesden Adipati Anoem; ze kenden zijne geldzucht en zijne wreedheid; ze zouden hem gaarne weren van den troon om daarop te plaatsen Radja Ridjal, zijn jongsten zoon, een jongen man van „beleefde en goede inborst", die om deze en allerlei andere redenen de voorkeur verdiende. Deze Radja Ridjal was wel de jongste van des Adipati's drie zoons; maar de oudste, Radja Biller, was mismaakt door stijve vingers, en de tweede zoon, Radja Saktie, was „groothertig, overboos en quaedaardig, ja erger dan zijn vader", geheel in tegenstelling met den genoemden jongsten Radja. Onze Rijksbestierder wist ook te zeggen, dat pangéran Aria Mataram rondweg „neen" had geantwoord, toen Adipati Anoem dezen, zijn broeder, om belofte van trouw en aanhankelijkheid had gevraagd, terwijl hij, Sindo Redjo zelf, een slag om den arm had gehouden en gezegd, niemand trouw te kunnen zweren, zoolang de oude Soesoehoenan zelf nog op den troon zat. Pangéran Poeger, de oom van Adipati Anoem, dezelfde, die indertijd alleen door de Compagnie kon gedwongen worden, zich aan den Soenan, zijn broeder, te onderwerpen,.... Pangéran Poeger had zijn neef doen verstaan, dat „hij zijn sentiment zeggen zou", als de tijd daarvoor zou aangebroken wezen; maar in stilte had hij gedacht: „als de tijd daar is, zal ik mijn gezag in de Bageleen vestigen". Juist gelijkvormig dacht de zooeven genoemde Aria Mataram, die op Pati het oog had. Want de een als de ander hunkerde naar meerdere grootheid. De eenige, die zich van alle heerschzuchtige gedachten verre hield en zich door geene aardsche beslommeringen van de plichten van een rechtzinnig geloof liet afhouden, was pangéran Aria Pengoeloe, die „zich tot een eenzaam en stil leven als de papen wilde begeven." Zoo was het in Kartasoera. En middelerwijl heerschte „de moordenaar" Soerapati in het Oosten des rijks, waar hij steeds voortging zijn aanhang en zijn gebied te vergrooten. Bij dezen Soerapati vertoefde de vroegere rijksbestierder Amirang Koesoemo, de man, die de Compagnie haatte, en met de toemenggoengs Soemabrata, gouverneur van Pekalongan, en Martapoera, regent van Djapara, samenspande. Deze drie ontevredenen beweerden, dat men *aan de Compagnie het gezag over de Semarangsche landen moest ont-*

nemen, dat men haar geen geld moest betalen, en diergelijke opruiende dingen meer. Zij hadden 't zoover gestuurd, dat de troonopvolger te Kartasoera, Pangéran Anoem, reeds bij 't leven van zijn vader, geschenken wisselde met Soerapati, en aldus zoo duidelijk mogelijk bewees, wat de Compagnie te gelegener tijd van hem te wachten zou hebben. Het was dus een tijd van spanning, toen het bij Soesoehoenan Amangkoe-Rat's overlijden tot eene behoorlijke troonsverwisseling komen moest. Den 3den November had de Keizer te Kartasoera den laatsten adem uitgeblazen, en den 5den reeds had commandeur Saz te Djapara mededeeling van deze gebeurtenis naar Batavia gezonden. Zeven dagen later kwam hij met uitvoeriger berichten. Het was te Kartasoera alles behalve een toestand van bestendigheid. Daags vóór zijn dood had de overleden Soenan inderdaad aan Pangéran Anoem het rijk van Mataram opgedragen en hem tot een teeken des gezags de keizerlijke wapenrusting, — „een kris, een piek en een rok" — gegeven. De alzoo bevoorrechte oudste zoon had bij 's vaders dood terstond de macht aan zich getrokken, en de meeste rijksgrooten hadden den eed van trouw aan hem afgelegd. Hij had den naam aangenomen van *Soesoehoenan Hamangkoe-Rat Senopati Ngalaga Abdoel Rachman Mohammed Djawil Koebra;* maar zijn gewone titel in de geschiedenis is Soenan Màs.

Niet allen hadden vrede met den toestand. Allerminst zijn oom, Pangéran Poeger, die van geen eed van trouw noch van den gebruikelijken voetkus had willen weten. Zijne beide zoons, Raden Soerjo Koesoema en Raden Sebakti, die het lijk van den overleden Keizer naar de heilige begraafplaats Imagiri, nabij de oude residentie Plèrèd, hadden vergezeld, keerden na de plechtigheid niet naar Kartasoera terug, maar trokken naar de Bageleen en verwierven er aanhang. De oudste der twee, Raden Soerjo Koesoema, ging zelfs zoover, dat hij zich vorstelijke titels toekende. Hij was echter ongelukkig in zijne onderneming, werd door list gevangen genomen en toen gekrist. Zijn vader, Pangéran Poeger, had zich nu aan Soenan Màs moeten onderwerpen, en deze had hem gevraagd, waar des Pangérans beide zonen waren. „Ik weet het niet, heer!" had Poeger geantwoord, maar Soenan Màs had hem de kris doen afnemen en hem de vernederende straf van het „*kabetèk*" opgelegd, d. i. Poeger moest in arrest gaan binnen eene met betèk (in open ruiten gevlochten bamboe) afgeperkte ruimte. Het was eene vreeselijke straf aldus aan de bespotting van den voorbijganger blootgesteld te zijn. Toch was het niet de eerste vernedering, die Poeger van en door zijn neef Soenan Màs had ondervonden. Veel vroeger, bij 't leven van Amangkoe-Rat reeds, was het volgende gebeurd. Poeger had zijne dochter Radenajo Lembah aan zijn neef, toen nog Pangéran Anoem, ten huwelijk gegeven, maar de jonge vrouw was na eenigen tijd door haar echtgenoot verstooten. Toen had de Radenajo zich getroost en de genegenheid aanvaard van Soekro, den pleegzoon des Rijksbestierders, (naar Javaansche bronnen een zoon van Troeno Djojo en Ratoe Klinting-Koening, Amangkoe-Rat's zuster). De minnehandel was openbaar geworden en Pangéran Poeger had zich genoodzaakt gezien aan zijne zoons te bevelen, hunne zuster te worgen. De prinses had zich den dood getroost en hare broeders hadden met bovenmenschelijke smart het doodvonnis voltrokken. Nog was Pangéran

Anoem niet voldaan. Eerst moest ook Soekro sterven. En aan Soekro werd de dood gegeven. Zelfs toen was de wrok nog niet uit des Pangérans hart gegaan, want zoodra hij als Soenan Màs oppermachtig was geworden, had hij heel de maagschap van Soekro, dien hij om zijne buitengemeene schoonheid had benijd, doen uitmoorden. Een en ander deed Pangéran Poeger den raad zijner vrienden, den Panembahan van Sampang op Madoera, Tjakra-ning-Rat, en den Regent van Soerabaia, Djajeng Rana, volgen en naar Semarang vluchten, waar hij zich met 500 der zijnen onder de bescherming der Compagnie kwam stellen; 12 Maart 1704. Hij had zich gehuisvest bij den Javaanschen gouverneur Joeda Negara en terstond bericht gezonden aan de Hooge Regeering te Batavia, die zijne komst had goedgekeurd.

Intusschen had Soenan Màs in den overmoed zijner macht al zeer spoedig zijn naam berucht gemaakt door vele wreedheden. Niet alleen door de gruwelen tegen de familieleden van Soekro, maar ook door misdaden tegen volmaakt onschuldigen, en uit louter baldadigheid. Om eene soort van steenen uitkijkhuisje, dat hem beveiligde tegen gevaar, had hij een afgeperkt terrein. Daarbinnen werden nu duizend ontkleede vrouwen gebracht en die moesten met een tijger vechten, zoolang het den toeschouwer, Soenan Màs, in zijn veilig uitkijkhuisje behaagde. Valentijn voegt er nog bij, dat iedere Javaan, die eene mooie vrouw had, of iets anders van waarde, in levensgevaar verkeerde; want de Soenan eischte alles voor zich en liet den wettigen bezitter krissen. Zoo overmoedig was Soenan Màs, dat hij ook de Compagnie minachtte en aan haar zijne troonsbeklimming slechts door eenvoudige briefdragers liet boodschappen, terwijl hij er zelfs niet aan dacht van zijns vaders geldelijke verplichtingen ten opzichte der Edele Maatschappij te reppen, noch ook van eenige bewijzen van vriendschap blijk te geven. Natuurlijk, dat de Hooge Indiasche Regeering deze kleinachting met koele hoogheid dubbel betaalde, en de gezanten van Soenan Màs niet ontvangen werden. Drie, vier maanden later, begon deze een ander lied te zingen.

Toen Poeger gevlucht en behouden te Semarang onder de vleugelen der Compagnie geïnstalleerd was, niet zonder dat bij gelegenheid der vlucht gebleken was, hoeveel getrouwen de vluchteling in en om Kartasoera bezat, toen dacht Soenan Màs ook eens aan de toekomst, en ... aan de hoognoodige goede vriendschap met de Compagnie. Het werd tijd, want reeds waren niet alleen Tjakra-ning-Rat van Sampang en diens schoonzoon Djajeng Rana, Regent van Soerabaia, maar ook de regenten van Grissee, Sidajoe, Kendal, Djapara, Kaliwoegoe en Pamoelang op Poegers hand. Het aantal der ontevreden rijksgrooten te Kartasoera scheen niet gering. Maar Soenan Màs zou het gevaar bezweren en zond haastig een paar zijner toemenggoengs als gezanten naar Batavia om daar kracht te vinden tegen zijn oom Poeger. Deze gezanten kwamen den 11den Mei 1704 ter plaatse aan. Het schijnt, dat onze gezagvoerder Hogerlinden te Semarang deze heeren als „gezanten van den Soesoehoenan" geëerd en erkend heeft; maar indien ja, de Hooge Regeering had heel anders beslist. Tegelijk met de gezanten van Soenan Màs, alias Pangéran Anoem, waren ook die van Pangéran Poeger te Batavia aangekomen, en nu werden dezen in 't oogloopend meer vriendschap-

pelijk behandeld dan genen. Zij kwamen het eerst ter vergadering van Gouverneur en Raden binnen; de beide gezanten van Soenan Màs het laatst. En, wat erger voor dezen was, hunne verzoeken, d. i. die van Pangéran Anoem, werden niet verhoord. Het was ook niet gering, wat ze te vragen hadden. Vooreerst en vooral de uitlevering van Pangéran Poeger, „in der minne of met geweld." Natuurlijk, dat de Hooge Regeering in zoodanig verzoek niet kon treden. De rust van Mataram gaat ons zeer ter harte, zei de Gouverneur-Generaal in zijn antwoord van 20 Juni 1704, wij hebben onze „protectie aan Pangéran Poeger gegeven," en deze protectie blijft gehandhaafd. Toen vertrokken de gezanten van Soenan Màs naar Kartasoera terug en werd iedere verdere aanraking met Batavia vermeden. Maar nog één poging, om meester van zijn oom te worden, had de Soenan van uit Kartasoera beproefd: hij had den Hollandschen gezagvoerder te Semarang, kapitein Govert Knol, trachten om te koopen en aan dezen 200 000 rijksdaalders willen uittellen, als de onzen Pangéran Poeger aan Soenan Màs wilden uitleveren. Kapitein Knol bood weerstand aan de verleiding, en de onzekerheid der toekomende dingen werd te Kartasoera met elke week vreeswekkender. Voor Pangéran Poeger klaarde het weder op. Tjakra-ning-Rat, de reeds vroeger genoemde oude vorst van Sampang, Groot-Gouverneur over de Oosterstranden, en een man van veel invloed, had geweigerd naar Kartasoera op te gaan, maar vervoegde zich bij den tegenstander, eerst te Djapara, toen te Semarang. Reeds hadden de rijksgrooten van Mataram, Waras en de Bagaleen, den eed van trouw aan Pangéran Poeger gedaan en hem tot Soesoehoenan erkend; en Tjakra-ning-Rat had dit voorbeeld gevolgd. Ter Hooge Tafel waren zijne gezanten met onderscheiding behandeld en werd zijne erkenning voorbereid. Heeren Raden wezen er elkander op, hoe wreed en misdadig Pangéran Anoem tegen zijne onderhoorigen woedde; hoe hij bij 't leven van zijn vader reeds heulde met Soerapati; hoe hij in eerbied voor de Hooge Regeering was te kort geschoten door zijne troonsbeklimming met eenvoudige briefdragers te laten aanzeggen en geen woord van de contracten tusschen den overleden Keizer en de Compagnie te spreken. Wat Pangéran Poeger betreft, die had alles naar den zin van Gouverneur en Raden in gang gesteld, en trouwe vriendschap met de onzen beloofd in stipte naleving der gemaakte bepalingen. Het is waar, dat de opvolging door Soenan Màs wettig was naar Javaansch recht, maar Pangéran Poeger, die reeds in de jaren 1677 en 1678 voor Soesoehoenan in aanmerking was gekomen, werd toch erkend door Panembahan Sampang en vele Javaansche hoofden, dus behoefde ook de Compagnie niet te aarzelen. Dienovereenkomstig werd besloten, en alleen het Raadslid Christoffel van Swol dacht niet eenstemmig met de meerderheid. Terstond werd nu de provisioneele gezagvoerder van Java's oostkust, — want Anton Saz was den 31sten Maart overleden — kapitein Bitter van Rheede, naar Pangéran Poeger op reis gezonden, en den 6den Juli had de ontmoeting plaats. Welhaast gewaagde de Hollandsche gezagvoerder ervan, dat hij met eene zending uit Batavia kwam om hem, Pangéran Poeger, als Soesoehoenan uit te roepen. Het was één dankbaarheid en één geluk voor den 56jarigen prins, die reeds vóór ruim 25 jaren op de kroon van Mataram had gehoopt, en nu in den herfst zijns levens aan zijne eerzucht voldoening

zag schenken. Wat de Compagnie wilde, gebeurde: Pangéran Poeger werd dadelijk door al de mantries, zoomede door Prins Tjakra-ning-Rat, gehuldigd, en installeerde zich onder den naam van *Soesoehoenan Pakoe Boewana Senopati Ngalaga Abdoel Rachman Mohammed Djiwil Koebra Sa-idien Panatagama*, d. i., naar Valentijn's vertolking: „*de Verhevene Spijker des Rijks, de wakkere held in het strijdperk, de barmhartige slaaf Gods, de geprezen vermeerderaar en uitbreider van den Islam, die zich heerlijk weet te maken door het Geloof.*" —

Er ontbrak maar één zaak aan deze plechtige troonsverwisseling, die natuurlijk den tegenkeizer vernedering brengen moest, en wel deze, dat de eerste huldiging te Semarang geschiedde en niet te Kartasoera, — (want daar troonde Soenan Màs nog,) — en dat dus de rijkssieraden voor de eindceremonie nog gehaald moesten worden uit den Kraton der rijkshoofdstad. In andere woorden: de kern van het Mataramsche rijk moest eerst veroverd worden op den, te Kartasoera aanhang hebbenden, Soenan Màs. Doch ook daartoe ging de Compagnie hulp verleenen, en hare macht zou weldra door Pakoe Boewana in den Kraton gevierd worden.

In den tijd, dat deze dingen geschiedden, greep er intusschen nog eene andere troonsverwisseling plaats op Java, die al mede heel wat voeten in de aarde had. Bedoeld wordt de troonsverwisseling binnen het kasteel der Compagnie te Batavia. Gouverneur-Generaal Mr. Willem van Outshoorn, sedert 24 September 1691 in functie, had in de eerste weken met allerlei tegenwerking van den *Raad van India* en meer in 't bijzonder met die van het eerste lid, den heer Directeur-Generaal Joan van Hoorn, te worstelen gehad. Doch ziet, Mr. van Outshoorn had eene dochter, Susanna Agneta, en weldra ontstond er genegenheid tusschen deze dochter des Gouverneurs-Generaal en den heer Directeur-Generaal. Reeds in hetzelfde jaar van Mr. van Outshoorn's gouverneur-generaalschap werd het huwelijk der beide verloofden gevierd, en voortaan leefden schoonvader en schoonzoon in de beste harmonie. Maar nu begon langzamerhand de overtuiging zich bij Heeren Zeventienen te vestigen, dat de eensgezindheid van Gouverneur en Directeur op *eene familieregeering* ging uitloopen, die ten nadeele der Compagnie kon worden. Naarmate men in Patria zelve de nadeelige gevolgen van familiebetrekkingen tusschen hoogere en lagere regenten duidelijker voor oogen had, naar die mate wilden Heeren Zeventienen gelijksoortig kwaad in Indië krachtiger tegengaan. Zoo geschiedde het dan, dat het Opperbestuur in Nederland bij besluit van 20 September 1701 aan Mr. Willem van Outshoorn een eervol ontslag op verzoek verleende, in woorden van lof en waardeering over het hoofd van den aftredenden landvoogd. Gelijktijdig benoemden Heeren Zeventienen Joan van Hoorn tot opvolger in het generalaat, zoodat het bleek, dat de schoonzoon althans niet in ongunst was bij de Majores. Welnu, den 3den Juli 1702 was de *Raad van India* bijeen en werd het besluit van Heeren Zeventienen voorgelezen. Mr. Willem van Outshoorn verklaarde het bevel der Heeren Zeventienen gaarne te willen volgen en te zullen aftreden. Edoch, schoonzoon Van Hoorn aarzelde niet te zeggen, dat hij zijne schouders te zwak achtte voor het generalaat en geen behagen had den kasteelstroon te beklimmen. Den volgenden dag was er weder vergadering, maar men kwam geen schrede verder. Van

Hoorn bleef bij zijne weigering en bood zelfs zijn ontslag aan. Hij kon dat doen; hij was toen reeds een meer dan vermogend man, en had menschenkennis genoeg om zich in de gegeven omstandigheden onmisbaar te weten. De *Raad van India* was met de heele zaak verlegen. Was er eene vacature ontstaan op den hoogen zetel des kasteels door overlijden, en had in zoodanige omstandigheid de door den Raad zelf verkoren Gouverneur-Generaal bedankt, dan ware door de dadelijke verkiezing van een anderen opperheer, de zaak afgeloopen; maar in 't geval, hetwelk thans aan de orde was, hadden de instellingen der Compagnie niet voorzien. Heeren Zeventienen hadden van Outshoorn ontslagen en Van Hoorn benoemd; nu de laatste bedankte en de eerste ontslagen was, stond de kasteelstroon feitelijk ledig. Maar ze kon toch niet onbeheerd blijven en vijf dagen later vergaderden de Heeren Raden opnieuw. Na lange over-en-weer-gesprekken werd besloten, dat allen op hun post zouden blijven en men aan Heeren Zeventienen eene nieuwe beslissing zou vragen. Die beslissing, door de Majores op den 18den September 1702 genomen, kwam in Juni 1703 te Batavia aan: Van Hoorn werd ten tweeden male voor het generalaat aangewezen en in zijne plaats het directeur-generaalschap aan Mr. Abraham van Riebeeck opgedragen. Nogmaals weigerde Van Hoorn, zes weken lang, voordat hij toegaf en de hooge betrekking zeide te zullen aanvaarden. Feitelijk zijn er dus gedurende dien tijd van zes weken twee Opperlandvoogden en twee Directeurs-Generaal geweest, de één trad niet af en de ander niet op. En nog hield het aan tot 28 Juli 1704, voordat Joan van Hoorn de plechtige installatie zijns persoons toeliet. Het scheen wel, dat Heeren Zeventienen te meer op Zijn Edelheid gesteld werden, naarmate hij langer volhardde in zijne weigering om gekroond te worden. Zij hadden, bij schrijven van den 2den Juli 1703, zelfs bij wijze van verzoek, aan Joan van Hoorn bericht, dat hij toch niet langer moest weigeren, en zoo geschiedde het, dat deze aan zijne troonsbeklimming de voorwaarde verbond: de *Raad van India* worde met drie buitengewone leden vermeerderd, zijnde daartoe, onder nadere goedkeuring der Majores in 't Moederland, aangewezen de Heeren Hendrik Zwaardecroon, Matheus de Haen en Willem de Roo. Alsnu trad Mr. Willem van Outshoorn ter wille van zijn schoonzoon van den kasteelstroon af en keerde tot het ambtelooze leven in Indië terug. Want hij scheepte zich niet naar Holland in, maar vestigde zich te Batavia in zijne fraaie woning op de Tijgersgracht aldaar, waar steeds eene wacht van 14 manschappen met een vaandrig voor zijne deur tot zijn dienst bleef en hij tot aan zijn dood zijne jaarwedde, als Gouverneur-Generaal genoten, mocht behouden [1]). Zestien jaren nog heeft hij in die glorie te Batavia gewoond, tot hij er in den ouderdom van 85 jaren overleed en in de Kruiskerk werd begraven. Uit de datums van zijn definitief aftreden en van de beslissing in den *Raad van India* omtrent Soenan Màs en Pangéran Poeger, blijkt dat het optreden van dezen laatste als Soesoehoenan Pakoe Boewana nog ten dage van Mr. van Outshoorn's generalaat geschiedde, al mag men aannemen, dat bij het nemen van dit gewichtig besluit Joan van Hoorn's stem een overwegenden invloed heeft gehad.

---

[1]) Het tractement van een G.-G. bedroeg *f* 1200 's maands.

II.

Soesoehoenan Pakoe Boewana door de Compagnie in den kraton te Kartasoera geleid en aldaar gehuldigd.

De Compagnie had dan partij gekozen. Ze had Soenan Mas geweigerd en Pangéran Poeger aangenomen in hare gunst, en hem als Soesoehoenan Pakoe-Boewana erkend. Maar dit alles geschiedde te Semarang; te Kartasoera troonde de tegenkeizer, wiens aanhang groot was, zoodat zijne legerscharen tot 40,000 man waren aangegroeid. De Hooge Regeering te Batavia wilde haast maken met de zaak en onderhield zich met haar in eere gestelden gunsteling over de macht, die hij tegen Pangéran Anoem in 't veld kon brengen

Aan goeden wil en omvangrijke beloften liet Pakoe Boewana het niet ontbreken. Terstond had hij aan kapitein Bitter van Rheede geantwoord, toen deze aan Zijne Hoogheid de vraag voorlegde of de oude contracten van 1646 en 1677 met de Compagnie zouden gehandhaafd worden: „ja, heer, van heeler harte zal ik ze handhaven!" maar nu onze kapitein van de levende strijdkrachten des Keizers de bijzonderheden wilde kennen, bleek het, dat de Soesoehoenan overdreef en niet kon houden, wat hij beloofde. Er was niet veel doorzicht noodig om te beseffen, dat de ageerende strijdkrachten door de Compagnie zouden geleverd moeten worden. Het hielp niet, of de Hooge Regeering, niet geheel voldaan over haar gezant Bitter van Rheede, een expres-commissaris naar den Soesoehoenan afvaardigde, den heer Michiel Ram, die in last kreeg de strandlanden tusschen Tegal en Soerabaia aan den nieuwen Keizer te onderwerpen; deze onderwerping geschiedde wel, maar met de weerbaarheid van des Soesoehoenan's aanhang vlotte het niet bijzonder. Welnu, dan zal de Compagnie haar „voorwaarts!" doen hooren, en aan Herman de Wilde, Raad van India en veldoverste bij eigen verkiezing voor dezen tocht, de taak opdragen om de onderneming naar Kartasoera te leiden. Den 3den Juli 1705 werd de *Memorie tot naricht* voor Zijn Edele door den Raad van India opgesteld, en hem het bevel over het leger (van 1833 Europeanen en 2016 „inlanderen") toevertrouwd.

Volgens deze *Memorie* zou Herman de Wilde aan Pangéran Anoem de uitnoodiging richten binnen 14 dagen naar Semarang [1]) op te komen om

---

[1]) Afzonderlijke vermelding verdient nog hetgeen de Hooge Regeering in hare *Memorie* aan Herman de Wilde over de verplaatsing van „'s Compagnie's hoofdresidentie op de oost-kust van Java" van Djapara naar Semarang heeft geschreven. In November 1692 was tot die verplaatsing reeds besloten, maar „de nieuwe fortresse was nog niet bequaem en in staet om 's Comps. posthouders daer binnen te logieren;" 3 Augustus 1694 werd op de zaak teruggekomen en besloten te Semarang „een ruyme en defensive vestinge met balken omtrokken te extrueeren, gelijk met geene kleine onkosten volbragt is, en dat te meer ook die voorname Javaansche coopstad" aan de Compagnie is overgegaan; maar de zaak werd „door de volgende ongestadige menu's van 't Cartasourase hof nog niet ten effecte gebragt, dan alleen nu en zedert het afkomen in 't verleden jaar 1704, van den presenten Sousouhounong Pakoebowana, alhoewel de hoofdadministratie en boeken" op Djapara waren ge-

zich voor Soesoehoenan Pakoe Boewana te vernederen; kwam de tegen keizer binnen den gezetten tijd niet; verklaarde hij niet „positief en openlijk," dat hij gehoorzamen wilde, dan moest men, zonder zich „*met agterdochtige en frivole Javaense historien en voorgeefselen één dag buyten (het) concessit te laten ophouden*," hem, Soenan Màs, „met de hulpe Godes in 't herte aentasten en overmeesteren, of ten minste doen vluchten." Voor 't geval hij waarlijk in onderwerping kwam, dan moest de Wilde het daarhenen leiden, dat Pangéran Anoem in 't land van zijn oom kon blijven en niet naar Batavia opgezonden behoefde te worden, immers ook om „onkosten te mijden." Zoo ver was het intusschen nog niet. Voorloopig is er niets redelijkers te doen, dan Herman de Wilde op zijn tocht te volgen. In een twaalftal brieven aan Gouverneur-Generaal en Raden geeft hij nauwkeurig verslag van zijn wedervaren, onopgesmukt maar niet zonder humor. Hij is den 16den Juli 1705 te Semarang aan land gestapt en „aan de poort dezer vesting met veel eer door Soesoehanan Pakoe Boewana en Commissaris Ram verwelkomd." Terstond werd een artikelbrief vastgesteld, en de Raad van den Opperbevelhebber benoemd; o. a. de Commissaris Michiel de Ram, Majoor Christoffel Wels, Opperkoopman van Wijngaarden, Kapitein Pieter Willemsz. Hogerlinden en Kapitein Govert Knol.

Welhaast was men met deze dingen gereed, en ook de uitnoodiging aan Pangéran Amoën om zich te komen onderwerpen was naar behooren verzonden. Doch ziet, nog vóór De Wilde's brief in Soenan Màs' handen kwam, had deze uit eigen beweging een schrijven aan de heeren Commissarissen der Compagnie gezonden. Het was geen brief van onderwerping, maar eene aanbieding, dat hij — mocht zijn „Grootvader" te Batavia hem als erfgenaam van wijlen Amangkoe-Rat erkennen, — alle vroegere contracten met de Compagnie hernieuwen en nog 10,000 à 20,000 rijksdaalders bovendien zou betalen. Zijn oom Poeger wilde hij als vriend te Kartasoera terug verwachten. O, zeker, hij wist het, daar waren leelijke geruchten in omloop, als zou hij der Compagnie vijandig zijn of geweest zijn, maar dat was laster [1]); „zoolang de zon en de maan hare schijnselen kwamen te geven,"

---

bleven en zullen blijven tot na de beslissing der expeditie. Maar na den veldtocht zou de verandering stand grijpen en Semarang hoofdplaats worden „met een bezetting van 100 Europeesche militairen, nevens de noodige pennisten, ambagtslieden, bosschieters en matrozen, te samen gecalculeert op 180 koppen" .... en „dan zouden wij tot Japara alleen maar verstaan aan te houden onze presente ompaggerde logie en de wacht aan de boom, te samen met pennisten en militairen genomen op 25 koppen."

[1]) Neen, het was alles behalve laster, dat hij der Compagnie vijandig was; zelfs heulde hij met haren vijand Soeroepati. Dit blijkt vooral uit een brief, dien Herman de Wilde vond in den te Pasoeroean achtergelaten boedel van de zoons van Soerapati. In dezen brief, door Pangéran Anoem in 1704 aan Soerapati geschreven, staat niets minder dan een verwijt aan de Compagnie, omdat deze Pangéran Poeger voorstond. En dan deze volzin: „Nu Aria Wira Negara — zoo noemde Soerapati zich — wat zijt gij van zins, *meent gij naar te komen de verbonden, die gij gemaakt hebt, zoo met den overleden Sousouhounang, als met mij?* Indien ja, dan verzoek ik, dat gij spoedig gelieft herwaarts te komen; want ik meen mij tegen de Comp. te stellen en haar te beoorlogen, dierhalven ik U, gelijk gezegd is, met den eersten alhier verwagt, opdat, wanneer de Comp. in korte dagen naar herwaarts komt op te trekken, gij alles klaar en in gereedheid moogt hebben, wanneer gij Aria Wira Nagara met allen

wilde hij de contracten met de Hollanders hernieuwen en naleven, alle geschillen met de Hooge Regeering te Batavia in haar geest beslissen. Maar, als de Compagnie vóór Pangéran Poeger bleef, mocht zij wel toezien om later, als 't land van Java „verdorven" zou zijn, geen berouw te hebben over haar gunstbetoon tegen hadat en recht in; want hij, de wettige Soesoehoenan Màs, zou niet gedoogen, dat Poeger op den troon kwam; *„al zoude ik verbrijzeld worden"*, schreef hij. De eenige concessie, die hij nog doen wilde, was deze: Pangéran Poeger zou te Batavia mogen wonen en niet te Kartasoera moeten komen. En Herman de Wilde zou eene gift van 30 000 rijksdaalders ontvangen om „sirih en pinang te koopen." Als bewijs van vriendschap zond hij nog „tot geschenk een kruithoorn met goud uit de nalatenschap van zijn overleden vader."

Herman de Wilde schreef een kort antwoord: dadelijke onderwerping of den last dragen van de dingen, die staan te gebeuren, indien de Compagnie hare strengheid moet toonen. Het is niet vreemd, dat Soesoehoenan Pakoe Boewana, die natuurlijk vernam, wat zijn neef, Pangéran Anoem, zooal aanbieden liet, nog verder ging in offervaardigheid ter wille der Edele Compagnie. Het was om er 't hoofd bij te verliezen en trotsch te worden. De Soesoehoeran „presenteert meer dan hij ooit zal kunnen betalen ...." hetwelk „daarna bij zijne descendenten altijd wederom nieuwe quaestiën aan de Edele Compagnie zoude veroorzaken, die geenszins met derzelver interest zouden overeenkomen." Herman de Wilde was echter een te verstandig man om te denken, dat de Soesoehoenan, als straks de tijd daar was om met hem oude contracten te vernieuwen en nieuwe contracten te sluiten, geheel en volkomen aan zijne beloften moest gehouden worden, en daarom zeide hij: *„die vrede met ondergebragte natiën wil behouden, moet haer geen meer lasten opleggen, als die zij naer reeden van tyt tot tyt dragen kunnen."* Het was een woord van politiek vergezicht, dat Herman de Wilde boven de middelmatige staatslieden verheft.

Intusschen gaf Soenan Màs nog den moed niet op, maar zond hij in 't begin van Augustus twee aanzienlijke Javanen met een dringend schrijven aan „zijn grootvader, den heer Herman de Wilde te Semarang," opdat deze zou onderzoeken of niet hij, Pangéran Anoem, de wettige erfgenaam des Rijks was, en of niet Pangéran Poeger zelf die wettigheid had erkend „onder zware Mohammedaansche eeden." De brief eindigde in onderdanigen toon, zonder bedreigingen, en ging vergezeld van een geschenk voor De Wilde, maar nog altijd koesterde de schrijver de hoop, dat de Compagnie *hem en niet zijn oom Poeger* in genade zoude aannemen. Uit alles blijkt, dat Soenan Màs de toekomst niet met lichtvaardig hart te gemoet ging.

Weldra naderde de dag, dat de expeditie zich in beweging ging stellen. De afreize was vertraagd door het uitblijven van Pangéran Sampang, den tachtigjarigen Panembahan Tjakra-ning-Rat van Madoera met zijne hulptroe-

---

ijver en vlijt komt te volbrengen. het contract tusschen U, en onzen vader, den overleden Sousouhounang, dan beloof ik aan U met een opregt hart ter leen te zullen geven, het land gelegen beoosten den berg Lawoe, mits dat gij gelieft den oorlog voort te zetten en op mijn verzoek spoedig herwaarts te komen, voorts zende ik een geschenk aan U," enz.

pen; maar den 12den Augustus was hij aangekomen en „met de vereischte plechtigheid gecongratuleerd en minnelijk onthaald."

Het scheen echter, dat Soenan Màs nog altijd hoopte. Al weder twee ambassadeurs uit Kartasoera met geschenken en een brief van hun heer. Zij werden in tegenwoordigheid van den Prins van Sampang door De Wilde in gehoor ontvangen. De discussie begon. De heeren erkenden, dat de Compagnie *door hare macht wel zevenmaal daags de regeering in 't Rijk kon veranderen;* maar macht was nog geen recht; en daarom wilde Pangéran Anoem de Kroon van Mataram aan Pakoe Boewana niet geven. Herman de Wilde had zijn antwoord gereed: Soenan Màs had vóór zijne troonsbeklimming aan de Compagnie moeten kennis geven; hij had dit verzuimd en daarmee zich onmogelijk gemaakt. Nu bleef hem niets over dan zich te onderwerpen, anders zou hij tot het einde zijner dagen vervolgd worden. Herinnerd werd, dat de moord op den Ambassadeur Tak, zaliger memorie [1]), onder omstandigheden was geschied, die de Compagnie niet wel rijmen konde met de voorgewende vriendschap en eerbied van Pangéran Anoem voor haar en hare macht. En nu was dit het laatste woord, dat de Compagnie allen wilde beschermen, die naar hare wijze raadgevingen handelden, maar ook, dat zij haar veldheer Herman de Wilde had gezonden met den last „de onwilligen te vuur en te zwaard te vervolgen". Met deze boodschap mochten de Javaansche ambassadeurs henen gaan en hun meester inlichten. Maar de Javaansche ambassadeurs draalden met hun vertrek, en verzochten „één dag respijt" en gelegenheid om den Edelen Herman de Wilde alleen te kunnen spreken. Klaarblijkelijk hadden de heeren eenige bijzonderheid, voor onzen opperbevelhebber alleen bestemd. Welnu, den volgenden morgen, 12 Augustus 1705, werden de gezanten van Pangéran Anoem door Kapitein Govert Knol afgehaald en tot Herman de Wilde geleid. Thans bleek hunne bedoeling. Met schreiend gezicht verklaarden ze overtuigd te zijn van de waarheid der woorden, die de Toean den vorigen dag had gesproken. Dienovereenkomstig hadden ze vannacht reeds gehandeld, en zouden ze voor het toekomende handelen. Dezen nacht reeds hadden ze door een vertrouwd vriend aan Soesoehoenan Pakoe Boewana hunne eerbiedenissen laten doen. Zelf konden ze, als ambassadeurs, niet tot den Soenan gaan, maar op hunne onderwerping kon hij rekenen. Thans zouden ze tot Pangéran Anoem wederkeeren en hem aanraden zich voor Pakoe Boewana te vernederen. Wilde hij naar hun raad niet hooren, dan zouden ze trachten „de kroon en de rijksschatten" voor den Keizer der Compagnie te bewaren; ook hadden zij het plan al de mantries te Kartasoera in „hun sentiment te betrekken". Herman de Wilde had de heeren ambassadeurs laten uitspreken, en toen een goedkeurend antwoord gegeven. De Javanen, de kleinen zoowel als de grooten, mochten gerust zijn; ieder mocht vrij in zijne desa blijven, niemand zou leed geschieden; de Companie ging met haar leger naar Kartasoera, maar niet om te rooven en te branden, gelijk de troepen van Pangéran Anoem; slechts om vrede te brengen, was het den Hollanders te doen. Toen waren de

[1]) Kapitein François Tak was in 1686 te Kartasoera verraderlijk overvallen en vermoord door de benden van Soerapati, en met dezen heulde Pangéran Anoem.

Javaansche ambassadeurs zóó verheugd, dat ze „zich een roes dronken", en naar hun logement terugkeerden. Natuurlijk haastte Herman de Wilde zich met den Soesoehoenan over de zaak te gaan spreken, en ook aan Panembahan Tjakra-ning-Rat alles te vertellen. De Panembahan kon er nog wat bijvoegen: na afloop der audiëntie bij Overste De Wilde, waren de ambassadeurs in hun beschonken toestand ook tot hem gekomen om hem de voeten te kussen en van hunne trouw aan Pakoe Boewana te getuigen. Het is duidelijk, dat De Wilde niet veel achting voor de verraderlijke ambassadeurs koesterde; vóór hun vertrek deed hij ze dus al de geschenken, de krissen en het gouden kruithorentje, weder ter hand stellen en hun goede reis toewenschen. Vervolgens toog hij weder aan den arbeid om den opmarsch te bespoedigen. Met den Panembahan kon hij het best vinden. Hij geeft zelfs een portret van den Prins, zeggende: „deze Panembahan is een oud, doch dik vet man, [1]) van vriendelijk wezen, heeft meer verstand als een der Javanen, zit altijd, kan niet gaan, wordt overal, waar hij wezen wil, gedragen, en doet zich extra-ordinair ontzien, de rijksgrooten alhier soembaaien voor hem als voor den Soesoehoenan." [2]) Als nu „de heer Van der Horst, — die 't Javaansch meester was als zijn Hollandsch — maar hier was," zegt De Wilde, zou het nieuwe contract met Pakoe Boewana reeds gereed gemaakt kunnen worden." Nu moest deze gewichtige zaak wachten tot de aankomst in Kartasoera. Maar eene andere plechtigheid kon voortgang hebben: de openbare eedsaflegging van den Panembahan, den Depati van Soerabaia, en nog andere aanzienlijke Javanen, aan Soesoehoenan Pakoe Boewana. Aldus geschiedde, en Herman de Wilde hield eene toespraak, die op een heilwensch voor den Keizer en

---

[1]) Valentijn, IV, bladz. 158 en vervolg: „Deze Prins was, hoe oud en kaal van hooft, nog een zeer vermakelijk Heer, dat te meer te verwonderen was, alzoo hij niet gaan kon; maar op een vierkante, breede plank, waar aan vier zware ringen waren, moest gedragen werden. Hij was ongemeen kostelijk op zijn Javaansch uitgedoscht, hebbende een wambuis van goud laken, dat zeer schoon en zwaar van goud was, aan, dat hij alle dag, zoo menigmaal ik hem gezien heb, veranderde, hebbende noit een en 't zelve kleed twee dagen aan een; maar dan een goud-, dan een zilverlakens, dan een zwart zattijne, dan een ander baadje, en nu een blaauw dobbelsteene kleedje met goude streepen er in, om 't welk een gordel van een schoone goude Allegia was. Ook was hij zoo opgesierd met een menigte van kostelijke ringen, met zeer groote steenen van verscheide soorten aan ieder vinger, dat ik 'er noit zoo veele en zoo kostelijke op een en dezelve tijd gezien heb, waarin de Javanen hunne grootste pracht stellen. Hij had ook een ongemeen groote en kostelijke goude kris, vol heerlijke gesteenten, in een goude schede op zijn rechter zijde.... Hij kon zoo hartelijk lagchen, of hij maar dertig jaar oud was. Voor een heer van dien rang, dien hij bekleede, was hij een zeer minnelijk, vriendelijk, en beleefd zelf tegen de minsten, hoewel hij onder zijn volk zich, als hij wilde, ook zeer ontzagchelijk wist te maken, in zoo verre, dat niemand van de zijne bijna anders, dan al kruipende en hurkende, naderen, en hem ook niet al te na komen dorst."

[2]) Koopman Van der Horst placht te zeggen in het Javaansch te kunnen vertalen zóó, dat „hij het haar, d. i. den Soesoehoenan enz., zoo net en duidelijk in haar taal zal doen begrijpen, dat er nooit met regt disputen over te wagten zullen zijn." Brief van *Herman de Wilde aan de Hooge Regeering*, dato 24 September 1705.

eene toespeling op de aanstaande tractaten met de Compagnie uitliep, alles ten genoege van de hoorders; 15 Augustus 1705. En nu raakte de expeditie in beweging. Den 16den Augustus marcheerde Toemenggoeng Bawa Raksa met 2000 Javanen naast onzen vaandrig Tremper met eene Compagnie Europeanen en eene Compagnie inlanders naar Pekalongan om de roovende en brandende vijanden te verjagen; en den 17den dier maand trokken Majoor Wels en Kapitein Knol met zes Europeesche en zes inlandsche Compagnieën naar Oengaran. Hier verwachtte De Wilde de eerste botsing, maar Adipati Soerja adi Ningrat, die de sterkte had moeten verdedigen, zond twee officieren aan de onzen met de boodschap, dat hij in onderwerping wilde komen. Aldus geschiedde, en tegen het vallen van den avond kwam Soerja adi Ningrat, „een kloek, lang en rank heer", in gezelschap van eene zijner vrouwen en een knaap van een jaar of twaalf in de loge der Compagnie, ten einde aan overste De Wilde zijne kris over te geven. Maar onze Veldheer was edelmoedig en de adipati kreeg met eene toespraak tot opwekking van trouw aan den Keizer en de Compagnie zijne kris terug. Den volgende morgen ging De Wilde zelf, in gezelschap van de heeren Michiel Ram en den Panembahan, om Soerja adi Ningrat persoonlijk aan den Soesoehoenan voor te stellen. Alles ging naar wensch en de Adipati behield zijne titels en zijn land; maar zijne vernedering voor Pakoe Boewana was ook volkomen. En nu het vervolg van zaken. Op Zondag 23 Augustus vertrok De Wilde naar Oengaran, waar hij twee dagen later aankwam.

Eene niet geringe teleurstelling echter wachtte hem hier. Het was deze, dat de Soesoehoenan geen 20 000 Javanen, zooals beloofd was, maar slechts 7 000 dito ter beschikking had, zoodat onze veldheer meer dan verlegen was om volk, dat als lastdragers kon dienst doen en bij het in orde brengen der wegen voor de artillerie kon helpen. Het werd nu „een verdrietig sukkelen"; maar eindelijk kwam men toch over Toentang te Salatiga; 6 September. Daar lag het leger van Soenan Màs bepaggerd, over eene uitgestrektheid van ongeveer anderhalf uur gaans; *veertig duizend man!* Terstond werd tot den aanval besloten, des middags te 2 uren. Majoor Wels met de artillerie in 't midden, kapitein Hogerlinden met den Panembahan ter rechterhand, Kapitein Knol met den Adipati van Soerabaia op den linkervleugel. Weldra werden er eenige voorvechters des vijands zichtbaar, maar Overste De Wilde had een goed jager, een schutter, die met een drietal welgerichte schoten een gelijk getal der drieste tandakkers het licht uitblies. Ook Majoor Wels had een vast schot; en een vaandrig des vijands, die op een heuvel stond „wat zeldzame gebaren te maken," kreeg van hem een kogel door 't hart. En nu deed Herman de Wilde den aanval blazen. Maar toen Kapitein Knol met de zijnen naar boven rukte, sloeg de vijand hals over hoofd op de vlucht en de onzen namen bezit van het terrein, en van de rijst, die de vluchtenden hadden achtergelaten en die onzen troepen zeer goed te pas kwam. De vijand was niet in zijne laatste versterkingen gevlucht, maar verder voort, den weg op naar Kartasoera. Men had hem nog een eindweegs achtervolgd; Kapitein Knol had twee vaandels buitgemaakt en de minderen brachten wat afgehouwen hoofden en afgesneden ooren; maar de avond daalde en de manschap had rust

noodig. Den volgenden dag, toen de onzen verder trokken, was er geen vijand meer te zien. Na vier dagen, „door veel playsirige landdouwen, ook quade en goede wegen," kwam men te Modjó Légi, residentie Soerakarta. Op Donderdag, 11 September, bereikten de onzen de residentie Kartasoera. Zoodra ze naderden, werden door den vijand zeven kanonschoten gedaan; het waren seinschoten om de benden van Soenan Màs, die des morgens reeds met pak en zak oostwaarts gevlucht was, te waarschuwen. Want aan verweer werd niet gedacht; de Compagnie's troepen naderden en de 40000 des vijands stoven uiteen. Te half twaalf uren trok Herman de Wilde Kartasoera-di-Ningrat binnen en Soesoehoenan Pakoe Boewana met hem. Panembahan Sampang ook, tot wien reeds een drietal rijksgrooten van Soenan Màs zich hadden vervoegd om bij Pakoe Boewana in onderwerping te komen. Het waren Pangéran Arjo Mataram, Pangéran Nata Koesoemo en Raden Wira Mengala. Thans werd orde gesteld op den troep, die alreede begon te plunderen, en ging de ruiterij der Compagnie de straten schoon vegen. Herman de Wilde en Soesoehoenan Pakoe Boewana met de Ratoe, de Keizerin, traden reeds den dalm binnen, die Soenan Màs dien eigen morgen verlaten had. Alles was er redelijk net, maar in de slaapkamer des vluchtelings „lag het alles confuys en de kapok uyt de kussens en de dekens allen'thalve verspreyd." Daar stonden ook „kistjes kopeken" en „op de achterste plaats" vonden de onzen kisten vol, kasten en pakken met kopeken; maar onze veldoverste deed alles aan den Soesoehoenan en zijne Ratoe ter beschikking stellen, welke laatste vooral weldra, „lustig in de weer" was om te zien of de rijksschatten en de Kroon van Modjopahit ook zouden gevonden worden. Helaas, deze waren door Soenan Màs medegenomen. En toen de onzen, die onder vaandrig Tremper met 2 000 ruiters op weg gezonden waren om zoo mogelijk Pangéran Anoem met zijne rijke bagage nog in te halen, zonder dien buit terugkeerden, moest Pakoe Boewana ook hier weder gekroond worden zonder kroon. Het eenige, wat nog een weinig tegenviel en ophield, was het blusschen van een brandend perceel hier en daar, want de vluchtenden hadden vele daken van „lonten met zakjes kruit" voorzien om ontploffingen te veroorzaken. Gelukkig werd overal het vuur gedoofd en kon nog eene groote hoeveelheid kruit en lood, door den vijand achtergelaten, behoorlijk opgeborgen worden. Toen in alles voorzien was, werd aan Soesoehoenan Pakoe Boewana eere gedaan bij monde van den Panembahan Tjakra-ning-Rat, die in naam van veldheer Herman de Wilde aan Pangéaan Poeger den keizerstitel nogmaals toekende, waarop allen den Soesoehoenan hunne hulde deden en zijn teen kusten. De Compagnie had gezegepraald. Zij had haar kandidaat voor den troon gehandhaafd tegen het geboorterecht van een Soesoehoenan, die in eerbied voor haar durfde tekortschieten. Zij had Soenan Màs uit den dalm te Kartasoera opgejaagd en er Soenan Pakoe Boewana binnengebracht, en zij had dit gedaan zonder een enkel gevecht te moeten wagen met de anders overtalrijke macht des tegenstanders. Haar naam was geducht en hare onverzettelijkheid tot volkslegende geworden. Het was juist 75 jaar geleden, toen Herman de Wilde den kandidaat der Compagnie deed inhuldigen, 75 jaren, sedert de 100 000 Javanen van Sultan Ageng op Batavia aanrukten om de stichting van Jan Pieterszoon Coen te overrompelen en de Hollanders van Java te

verdrijven. Zouden aan Herman de Wilde in die oogenblikken de woorden van Coen „*ende desespereert niet!*" ook in de gedachten gekomen zijn?

Maar wat zeide de kleine man wel van deze schending der hadat, waarbij een wettige vorst, de eerstgeborene en die door de vaderkeuze des overleden Soesoehoenans tot den troon was geroepen, onttroond en verjaagd werd, en zijn tegenstander door de hulp van ongeloovige vreemdelingen als heerscher over Mataram werd gesteld? Wat zei de bevolking, het mag herhaald, van zulke schending der hadat? Wat de bevolking zeide? Wel, wat ze altijd zegt, indien het buitengewone inbreuk maakt op het gewone. Zij legt zich bij de zaken neder en dicht zich eene legende, die verantwoording geeft van haar lijdelijk toezien. Pangéran Poeger, zegt voor deze gelegenheid de legende, is altijd een groot man geweest, een mensch boven de gemeene maat van gewone prinsen. Eens kwam er een booze geest, tenoeng, de reus, die zestig ellebogen lang was, om hem te dooden. Reeds zou hij het slachtoffer worden van den tenoeng, maar Pangéran Poeger deed haastig een schietgebed tot Allah, en zie, de reus krimpt in: klein en machteloos als een kind ligt hij aan Poegers voeten. „Sta op," zegt deze grootmoedig, „sta op, groet de Compagnie, en zeg, dat gij den vorst van Java gezien hebt!" Zie, aan deze ontmoeting heeft Pangéran Poeger zijne latere verheffing tot Soesoehoenan te danken gehad. Want weet het, dat de tenoeng, door de Compagnie zeker, was gezonden om Poegers neef, Amangkoe-Rat Màs, dat is Soenan Màs, te dooden. Soenan Màs was bevreesd geworden en had zich van den reus trachten af te maken door te zeggen: „niet ik, maar Poeger is de Keizer!" En nu de reus deze boodschap moest terugbrengen aan de Compagnie, die hem had afgezonden, mochten de Hollanders niet anders handelen dan zij deden. Aldus werd er een andere hadat ingevoerd en Pangéran Poeger werd gehuldigd tot Soesoehoenan Pakoe Boewana. De veldheer der Hollanders, Herman de Wilde, die wijs en machtig was, heeft het zoo gedaan, en niemand kan daaraan iets veranderen.

(*Wordt vervolgd.*)

Het huwelijk van den vorst der Koerowo's.

(UIT HET JAVAANSCHE TOONEEL.)

De beschrijving, die ik hier laat volgen, is eene inhoudsopgave van de wajang, getiteld: „Het huwelijk van den vorst der Koerowo's," waarvan reeds eenige fragmenten werden opgenomen in de Juni-aflevering van dit tijdschrift.

Aan het tooneelstuk gaat een kort overzicht vooraf van hetgeen er in behandeld zal worden en waarvan de vertaling aldus luidt:

„Dit is het verhaal van het huwelijk van den vorst der Koerowo's. Er „wordt in verteld, dat dit huwelijk met de prinses Banoewati inderdaad „voltrokken wordt. Vooraf wordt zij echter op gewelddadige wijze ont„voerd door den boetovorst van Tasik Madoe.

„Ardjoeno is het, aan wien het gelukt haar weder in vrijheid te bren„gen. — Verder wordt er melding gemaakt van de lotgevallen van Raden „Djojodroto die tegen den wil zijns vaders eene betrekking aanneemt in „het rijk van Ngastino."

Nu komt eerst de eigenlijke wajang, die begint met eene beschrijving van het rijk van Mandroko.

Het allereerst worden ten tooneele gevoerd de vorst van Mandroko en de vorst van Madura. Twee hofbedienden staan bij hen, terwijl Raden Roekmoroto voor hen nederzit. — Van welk rijk zal nu gesproken worden? Van het rijk van Mandroko. Hoewel de schepping der goden zeer schoon is en er vele koninkrijken zijn, die door de aarde gedragen, door den hemel bedekt en door de zee omringd worden, zoo is er toch geen enkel koninkrijk, dat in zulke gunstige omstandigheden verkeert als dat van Mandroko. Daarom wordt dit verhaal geopend met de beschrijving van dat rijk. De bodem is er vruchtbaar, de bevolking welvarend en alles is er in overvloed aanwezig. In het binnenland zijn bergketens, aan de zeekust zijn sawahs. Er stroomen verschillende rivieren door en het rijk is voorzien van groote havenplaatsen. Alles wat er geplant wordt komt goed op, de levensmiddelen zijn er goedkoop. De handelaren zijn steeds druk in de weer. Het aantal vreemdelingen, dat zich in Mandroko gevestigd heeft, is zeer groot. De landbouwers, die dagelijks den grond bewerken, bezitten veel buffels, koeien, eenden en kippen. Deze dieren worden nooit opgesloten. Des daags bevinden zij zich op weiden, des nachts keeren zij naar hunne hokken en stallen terug. Nooit komt het voor dat er een beest gestolen of vermist wordt. De vijanden van het rijk van Mandroko zijn ver verwijderd en de

verschillende ambtenaren, die er de bevelen van den vorst uitvoeren zijn eendrachtig en hebben nooit ongenoegen met elkander.

De vonnissen die er geveld worden zijn rechtvaardig en het is er overal veilig. Het rijk is heinde en ver beroemd. Niet alleen zijn verschillende rijken van Java aan Mandroko schatplichtig, maar ook vele vorsten buiten Java. De schatting wordt door hen op vaste tijden betaald en bestaat uit bouwstoffen, kostbaarheden, veldgewassen of geld.

De vorst van Mandroko heeft verschillende bijnamen. Hij wordt genoemd Praboe Norosomo, omdat hij goed is voor zijne onderdanen, Noropati Salyo, omdat zijne gedachten zich over verschillende zaken uitstrekken, Sriboepati Mandrodipo, omdat hij een uitstekend bestuurder is, Moho Rodjo Mondro Kesworo, omdat hij een verheven standplaats inneemt, Somodento, omdat zijn gemoed even zuiver is als het witte ivoor. Hij is hartelijk van aard. Vele vorsten hebben zich goedschiks aan hem onderworpen, omdat hij zoo goedhartig is. Ook is hij zeer hulpvaardig. Hij geeft licht aan dengene, die in de duisternis is, hij kleedt dengene, die arm is, hij geeft een stok aan hem, die lam is, hij geeft een hoofddeksel aan hem, wiens gelaat door de zon wordt verschroeid, hij geeft voedsel aan de hongerigen en verandert, waar dit mogelijk is, smart in vreugde. Het is onmogelijk alle goede eigenschappen van den vorst van Mandroko hier op te noemen. Wanneer men daarmede begon, zou men wel een geheelen nacht bezig kunnen zijn.

Op zekeren Maandag geeft de vorst audiëntie. Hij zit op een' ivoren zetel, die versierd is met edelgesteenten. Voor hem ligt een tapijt met bloemen beschilderd en met goud doorstikt.

Hij heeft den geur van welriekende oliën bij zich. Hij wordt omringd door mannelijke en vrouwelijke hofbedienden, die de rijkssieraden dragen. De geur der welriekende oliën verspreidt zich tot ver buiten het paleis. De vorst ziet er uit als een godheid, omgeven door cherubijnen.

Er heerscht eene doodsche stilte. Er wordt geen geluid vernomen. De bladeren in het geboomte worden niet bewogen, er is in het geheel geen wind. Het getjilp der woudvogels, het gekraai der hanen en het geklop der goudsmeden, die nog aan het werk zijn, verbreken bij tusschenpoozen de plechtige stilte. — Wie zit er voor den troon? Des vorsten jongste zoon Raden Roekmoroto, bijgenaamd de ridder van Tandjoeng Anom. Zijn gelaat is schitterend, zijn huidskleur geel en hij is zeer sterk en mannelijk. Zijne kleeding is prachtig en hij behoort tot de vertrouwelingen van den vorst.

Nadat Brotoseno en Pamadi uit Mandroko vertrokken waren, was de patih Sengkoeni bij den vorst Salyo gekomen om hem te vragen, wanneer het huwelijk van Koeroepati met zijne dochter zou kunnen worden voltrokken. Salyo had toen geantwoord, dat hij dit geheel aan Koeroepati overliet.

De prinses Banoewati had evenwel nog een ander verzoek. Behalve den witten olifant eischte zij nog twee patah's [1]), die haar moesten vergezellen, wanneer zij bij haar huwelijk in staatsie door de stad werd rondgeleid. De patahs moesten zijn een man en eene vrouw, die zoo mooi waren, dat

[1]) Dit is de benaming van personen die, evenals bruid en bruidegom opgeschikt, voor in den draagstoel zitten, waarin het jonge echtpaar wordt rondgedragen.

niemand van het geheele koninkrijk hen in schoonheid evenaarde. Dit verzoek geeft Salyo aanleiding tot het houden eener audiëntie.

Zijn schoonzoon, den vorst van Madura, heeft hij bij zich ontboden. Deze is verschenen en heeft plaats genomen naast Salyo. Beide vorsten verspreiden een helderen glans. De glans van den vorst van Mandroko gelijkt op dien van gepoetst goud, de glans van den vorst van Madura gelijkt op dien van uitgespreid klatergoud.

Lang duurt het voordat Salyo begint te spreken. Alle bijeengekomenen houden zich stil. Verschillende rijksgrooten en ambtenaren hebben zich bij het paleis verzameld en verdringen elkander op het voorplein. Allen zijn ze sierlijk uitgedost en het geheel maakt een zeer grootschen indruk. De vorst van Madura denkt bij zich zelven: „waarom zou mijn vader zoo „lang het stilzwijgen bewaren? Zou hij in moeilijkheden verkeeren? Ik zie „wel, dat hij er anders uitziet dan gewoonlijk."

Eindelijk neemt Salyo het woord en deelt aan den Madureeschen vorst mede, welk verzoek Banoewati thans weer heeft gedaan en hij vraagt hem of dat verzoek ingewilligd behoort te worden. Het antwoord is toestemmend. Ook Roekmoroto vindt, dat de prinses haar zin moet krijgen. Salyo beveelt Roekmoroto om, vergezeld van Toehojoto, zich op weg te begeven naar Ngastino, ten einde aan Koeroepati mede te deelen, dat Banoewati thans nog twee patah's eischt.

Salyo keert nu door eene bijzonder fraaie poort [1]) naar zijn paleis terug. Roekmoroto ontbiedt Toehojoto en de zijnen. De vorst van Madura begeeft zich naar eene kleinere audiëntie-zaal.

In het paleis gekomen, treedt Salyo een vertrek binnen, waarin zich, behalve een groot aantal hofdames, bevinden zijne echtgenoote Setjowati, de vorstin van Madura Erowati en de prinses Banoewati. Het toekomstige huwelijk wordt nu besproken en er worden eenige regelingen gemaakt, die betrekking hebben op de te verwachten feestelijkheden.

De vorst van Madura Bolodewo houdt nu audiëntie. Voor hem verschijnen de patih's Roekmoroto, Toehojoto, Pragoto en Prabowo.

Hun houding is gebogen evenals een rijpe rijsthalm. Zij verwonderen er zich over dat Bolodewo niet met Salyo medeging, evenals hij gewoon was te doen. Zij vermoeden, dat hij iets belangrijks heeft mede te deelen.

De Madureesche vorst zegt aan Pragoto, dat hij last heeft gekregen voor de patah's te zorgen. Hij beveelt hem naar Madura te gaan, ten einde de prinses Soebodro te gelasten in Mandroko te komen. Die prinses acht hij namelijk geschikt om voor patah te fungeeren.

Roekmoroto zegt aan Toehojoto, dat hij zich gaat begeven naar Ngastino, om Koeroepati bekend te maken met den wensch van de prinses Banoewati. Hij gelast Toehojoto hem te volgen, terwijl hij zich tevens laat vergezellen door eenige soldaten. Bij zijn vertrek wordt er op bekkens geslagen, waarvan het weerklinken gelijkt op het gebrul van leeuwen.

Bolodewo begeeft zich naar het paleis van zijn schoonvader en wordt gevolgd door Prabowo.

---

[1]) Eene beschrijving van die poort komt voor in mijn artikeltje in de Juniaflevering van de „Indische Gids".

Het leger van Mandroko [1]), dat aangevoerd wordt door Roekmoroto, heeft onderweg met vele moeilijkheden te kampen. Telkens stuit het op dikke omgevallen boomstammen, die het loopen bemoeilijken en waar de paarden niet over heen kunnen springen.

De boetovorst van Tasik Madoe, Parto Soedarmo, heeft gedroomd van de schoone prinses Banoewati. Naar aanleiding daarvan verleent hij des anderen daags audiëntie. Voor hem verschijnt de patih Djojoloegito. De vorst is verbijsterd. Hij mompelt eenige volzinnen, die alle liefkoozingen zijn en betrekking hebben op Banoewati. Djojoloegito vermoedt, dat zijn meester aan die prinses denkt. Hij vraagt hem, waarom hij ontboden is. Eensklaps komt de vorst weer tot bezinning en hij noodigt Djojoloegito uit, dichter bij hem te komen zitten. Hij vraagt hem daarop of hij lang gewacht heeft. De patih antwoordt dat het wel lang geduurd heeft, voordat de vorst eindigde met het uitspreken van lief koozingen met betrekking tot Banoewati. Hij vraagt welke gedachten Parto Soedormo ten aanzien van die prinses koestert. De vorst zegt hem, dat hij van haar heeft gedroomd. Hij vindt haar een beeldschoon meisje en wenscht haar tot vrouw. Wanneer Salyo haar niet goedschiks afstaat, moet de prinses met geweld ontvoerd worden. Mocht Salyo het een of ander als bruidsschat eischen, dan kan hij dat bekomen. Zelfs al moesten de schatten van Tasik Madoe als water worden weggedragen, daartegen zou Parto Soedarmo geen bezwaar hebben, als daarop maar zijn huwelijk met Banoewati volgen kon. De boetovorst overhandigt nu aan zijn patih een brief, waarin hij om de hand der prinses vraagt. Hij gelast hem dien brief naar Mandroko te brengen en keert daarop naar zijne woning terug.

Djojoloegito belast Pramoeko met het overbrengen van den brief. Hij deelt hem den inhoud er van mede en zegt hem, dat hij op antwoord moet wachten. Hij mag volstrekt niet terugkeeren, voordat hij dat antwoord ontvangen heeft, al zou hij daarop ook zoolang moeten wachten, tot al zijne haren grijs geworden zijn. Mochten er eventueel schatten als bruidsgift geëischt worden, dan moeten deze worden toegezegd. De boetovorst is genegen de geheele aloen-aloen [2]) van Mandroko met geld en kostbaarheden te vullen. Ten einde niet te verdwalen geeft de patih aan Pramoeko den raad, zich te doen vergezellen door Togok en Sorowito.

Op het weerklinken der heftig bewogen bekkens en alarmklokken verzamelt zich het boeto leger. De soldaten zijn gewapend met bijlen, lansen en werpspiesen. Enkele rijden op herten, muilezels en rhinocerossen, die bij tusschenpoozen een oorverdoovend gebrul doen hooren. Het leger der boeto's [3]) ontmoet dat van het rijk van Mandroko, hetwelk onder aanvoering van Roekmoroto op weg is naar Ngastino. Er ontstaat een gevecht tusschen de twee legers, waarbij dat der boeto's eene nederlaag lijdt. Daarop ontstaat een strijd tusschen den patih Toehojoto en verschillende krijgsoversten der boeto's. Toehojoto wordt verslagen, het leger van Mandroko slaat een

---

[1]) In mijn artikeltje van de Juni-aflevering van dit tijdschrift staat eene beschrijving van dit leger.

[2]) Groot vierkant plein voor vorstenwoningen.

[3]) Booze geesten.

zijpad in en vervolgt zijn weg naar Ngastino. De boeto's, denkende dat het leger naar Mandroko terugkeert, achtervolgen het. Zij worden evenwel spoedig het spoor bijster. De dorpen, die zij passeeren, worden geplunderd. Allerwegen richten zij groote verwoestingen aan en vele dorpelingen vluchten naar elders.

Nu wordt de vorst van Ngastino ten tooneele gevoerd. Twee hofbedienden staan achter hem, terwijl de patih [1]) Sengkoeni voor hem nederzit. Hij vraagt aan den patih wat Salyo gezegd heeft en of hij den witten olifant ontvangen heeft. De patih antwoordt, dat de olifant door den vorst van Mandroko in dank werd aangenomen en dat het huwelijk zijner dochter zal voltrokken worden, zoodra de toebereidselen voor de feestelijkheden gemaakt zijn. Koeroepati beveelt Sengkoeni zich gereed te houden met al de Koerowo's, opdat men dadelijk zal kunnen vertrekken, wanneer Salyo laat weten dat alles in orde is. Sanghoeni vraagt vervolgens naar Djojodroto. Koeroepati zegt hem, dat deze in Ngastino is gebleven en dat hij hem wil laten huwen met zijne jongere zuster, de prinses Doersilowati. Zoodra hij zelf getrouwd is, wil hij dit huwelijk doen voltrekken. Hij vindt Djojodroto voor zijne zuster eene goede partij, omdat hij een vorstenzoon is en, wat zijn uiterlijk voorkomen en zijne hoedanigheden betreft, veel overeenkomst heeft met Brotoseno.

Terwijl Koeroepati nog aan het spreken is, komt Roekmoroto met de zijnen in het paleis. Hij nadert den vorst en brengt hem zijn eerbiedigen groet. Hij verheugt er zich in, dat Sengkoeni nog niet lang geleden is teruggekeerd en dat de Koerowo's zich nog niet gereed gemaakt hebben om naar Mandroko te vertrekken. Hij deelt verder aan Koeroepati mede, dat Banoewati nog twee patah's eischt, waarmede zij bij haar huwelijk in staatsie wil worden rondgeleid. De vorst zegt te zullen trachten die twee patah's te verkrijgen. Daarop neemt Roekmoroto van den vorst en van Sengkoeni afscheid. Koeroepati noodigt hem uit te blijven eten, doch hij weigert dit, aangezien hij bevreesd is, dat Salyo dan te lang op zijne terugkomst zal moeten wachten.

Koeroepati vraagt aan Sengkoeni, wie naar zijne meening tot patah zal kunnen dienen. Sengkoeni zegt dat Djojodroto de aangewezen persoon is voor mannelijken patah. De vorst vindt Pamade beter en hij gelast Sengkoeni naar Ngamarto te gaan en zoo mogelijk met Ardjoeno terug te keeren. Voor vrouwelijke patah acht hij zijne zuster Doersilowati geschikt genoeg. Sengkoeni begeeft zich nu op weg naar Ngamarto. Onderweg denkt hij na over het verzoek van Banoewati. Hij vindt dat verzoek zonderling. Waar zouden zulke patah's te vinden zijn? Zij moeten schooner zijn dan eenig mensch in Mandroko. Zou dat verzoek misschien gedaan worden, opdat het huwelijk niet tot stand zou kunnen komen? Hij hoopt dat Pamade bereid zal zijn hem te volgen naar Ngastino.

Het is juist Maandag, de audiëntie-dag van Joedistiro, vorst van Ngamarto. Behalve een groot aantal ambtenaren, zijn voor hem verschenen zijne vier jongere broeders: Brotoseno, Ardjoeno, Nakoelo en Sadewo. Ardjoeno deelt

---

[1]) Rijksbestuurder, plaatsvervanger van den vorst.

mede, dat hij den witten olifant, op verzoek van Koeroepati, in Mandroko heeft gebracht. Joedistiro gelast nu zijnen broeders zich gereed te maken voor den tocht naar Mandroko, waar zij tegenwoordig moeten zijn bij de voltrekking van het huwelijk van Banoewati. Voordat nog de audiëntie geëindigd is, wordt Sengkoeni aangediend. Deze verschijnt voor Joedistiro en voegt zich bij zijne jongere broeders. Sengkoeni deelt nu mede, dat Banoewati om twee patah's heeft gevraagd en dat Koeroepati Pamade uitnoodigt om voor mannelijken patah te fungeeren. Voorts verzoekt hij alle pandowo's hem naar Ngastino te vergezellen. Joedistiro zegt, dat hij op het punt stond om met zijne broeders en verder gevolg naar Mandroko te gaan. Sengkoeni vindt het gelukkig, dat hij nog niet daarheen is vertrokken, en dat hij de pandowo's nog in Ngamarto aantreft. Joedistiro zegt niet mede te kunnen gaan naar Ngastino, maar hij vindt het goed dat Ardjoeno Sengkoeni daarheen vergezelt. Hij zelf gaat met de zijnen naar Mandroko. Sengkoeni, Ardjoeno, Semar, Petroek en Nologareng gaan naar Ngastino.

De bewoners van Ngamarto begrijpen niet, waarom alle pandowo's het land verlaten. Zij weten niet, waarheen zij zich begeven. Joedistiro en zijne volgelingen haasten zich naar Mandroko, waar zij moeten zijn aangekomen, vóórdat Koeroepati er is.

Sangkoeni met Ardjoeno en zijne panakawans [1]) zijn spoedig ver buiten de grenzen van het rijk van Ngamarto.

De boeto's die in Mandroko moesten zijn, doch verdwaalden, bevinden zich binnen het grondgebied van het rijk van Ngastino. Zij hebben zich op eene vlakte gelegerd. Al de dorpen, in de nabijheid van die vlakte hebben zij geplunderd, tengevolge waarvan alle inwoners gevlucht zijn. Kolopramoeko beraadslaagt met Gending Tjaloering over het zoeken naar den rechten weg. Zij besluiten er op uit te gaan en den eersten den besten mensch dien zij ontmoeten te vragen, hun den weg naar Mandroko te wijzen.

Terwijl zij nog met elkander aan het spreken zijn, komt een bode mededeelen, dat een vreemdeling het legerkamp is binnengedrongen, en al verscheidene boeto's heeft gedood. Er wordt nu besloten dien vreemdeling naar den weg te vragen. Wil hij dien niet wijzen, dan moet hij gevangen genomen worden. Die vreemdeling is Ardjoeno. Tot belooning voor het wijzen van den weg worden hem vele kostbaarheden aangeboden. Hij zegt evenwel niet gewoon te zijn voor loon te arbeiden en weigert eenige aanwijzing te doen. Daarop wordt hij aangevallen door Kolopramoeko dien hij, na een hevig gevecht doodt met zijn wonderpijl Arjo Sengkali. Ook de beide andere krijgsoversten der boeto's Ditio Sandoeng Goenoeng en Gending Tjaloering worden door Pamade gedood. Door de soldaten worden de drie lijken vervoerd naar Tasik Madoe. Togok neemt bezit van den brief, dien Parto Soedarmo aan Kolopramoeko heeft medegegeven en waarin Banoewati ten huwelijk wordt gevraagd. Sengkoeni, Ardjoeno en zijne drie panakawans vervolgen hunnen weg naar Ngastino.

De vorst van Bonokeling Bagawan Sapwani heeft zijn patih Daroeboko

---

[1]) Volgelingen, dienaren.

ontboden. Het komt hem voor, dat zijn zoon Djojodroto zeer lang weg blijft en hij is voornemens hem iemand achterna te zenden. Terwijl hij hierover met zijn Patih aan het beraadslagen is, komt Djojodroto aan. Hij omhelst zijn vader, die hem mededeelt, dat hij juist van plan was hem iemand achterna te zenden, omdat hij zoo lang weg bleef. Hij vraagt verder of zijn zoon Brotoseno heeft aangetroffen en bij hem in dienst is getreden. Djojodroto zegt dat Brotoseno in Ngastino nergens te vinden was en dat hij daarom eene betrekking heeft aangenomen aan het hof van Ngastino, waar de vorst Koeroepati genegen is, hem zijne zuster, de prinses Doersilowati, tot vrouw te geven. Begawan Sapwani vindt het niet goed, dat zijn zoon in Ngastino blijft, omdat hij dan zeker ingelijfd zal worden bij de Koerowo's, terwijl hij overeenkomstig zijne geboorte, evenals Brotoseno, behoort tot de Pandowo's. Djojodroto dringt er evenwel sterk op aan, naar Ngastino terug te keeren. Zijn vader staat hem dit ten laatste toe en vermoedt dat, volgens de beslissing van het noodlot, zijn zoon de Koerowos zal moeten aanhangen. Djojodroto neemt afscheid van zijn vader. Hij moet spoedig in Ngastino terug zijn, want ook hij moet zich aansluiten bij het gevolg van Koeroepati, wanneer deze naar Mandroko gaat. Bagawan Sapwani geeft geen gevolg aan de uitnoodiging van Koeroepati, om in Ngastino te komen.

Op het oogenblik, dat Djojodroto aankomt heeft Koeroepati juist eene bijeenkomst met eenige zijner ambtenaren. Hij is zeer verheugd den ridder van Bonokeling terug te zien en hij belooft hem zijne zuster tot vrouw, zoodra hij zelf getrouwd zal zijn. Met deze belofte is Djojodroto zeer ingenomen.

Koeroepati heeft inmiddels de rijkssieraden in gereedheid laten brengen, die hij met zich mede moet voeren naar Mandroko. Het wachten is alleen nog maar op Sengkoeni en Ardjoeno. Deze komen spoedig opdagen. Onderweg worden zij door vele personen met verbazing aangestaard. Vele nieuwsgierigen verzamelen zich, om den welgevormden Ardjoeno te bewonderen. Koeroepati vraagt aan Pamade waar zijne vier broeders zijn. Deze antwoordt, dat zij door den vorst van Mandroko werden opgeroepen en dat zij zich daarheen hebben begeven. Koeroepati deelt verder mede, dat Ardjoeno en Doersilowati tot patahs zullen moeten dienen. Aan Sengkoeni geeft de vorst bevel om den optocht te regelen. De helft van Ngastino's soldaten moet mede naar Mandroko, de andere helft moet achterblijven om het land te bewaken.

Djojodroto moet de panakawans aanvoeren, die de rijkssieraden dragen. Koeroepati zal met de twee patah's op een olifant plaats nemen. Sengkoeni en Djojodroto gaan deze regelingen uitvoeren, de vorst met Pamade en zijn gevolg gaan naar den kraton.

In het paleis treffen zij aan, des vorsten moeder en zuster, Dewi Anggandari en Doersilowati. Anggandari vraagt aan Koeroepati, wanneer hij naar Mandroko gaan zal. De vorst zegt, dit nog op denzelfden dag te zullen doen. Ardjoeno, zoo zegt hij verder, zal met Doersilowati hem vergezellen. Zij zullen voor patah's dienen. Vooraf wenscht hij echter met Pamade van denzelfden schotel te eten want, volgens een vroeger gedane belofte zou deze eer te beurt vallen aan dengene, wien het

gelukken mocht een witten olifant met eene prinses tot kornak te bemachtigen. Hij begeeft zich nu naar de eetzaal. Doersilowati en Ardjoeno met zijne drie panakawans volgen hem. Na afloop van den maaltijd trekken Koeroepati, Ardjoeno en Doersilowati hunne beste kleeren aan en begeven zich naar het voorplein om, aan het hoofd van een schitterenden optocht, de reis naar Mandroko te aanvaarden. Sengkoeni regelt den optocht; hij wordt bijgestaan door eenige aanzienlijken. De helft van de soldaten van Ngastino moet deel van de processie uitmaken. De vorst zal op een olifant plaats nemen. Ardjoeno en Doersilowati zullen voor hem komen te zitten. Djojodroto zal de soldaten aanvoeren, die de rijkssieraden dragen en hij zal vlak achter den olifant loopen. Hij zal gevolgd worden door Sengkoeni, Semar, Petroek en Nologareng, terwijl het overblijvende gedeelte der soldaten den optocht zal sluiten. Koeroepati ziet Sengkoeni op het voorplein en wenkt hem om te naderen. Hij vraagt of alle toebereidselen gemaakt zijn. Het antwoord is toestemmend. Koeroepati en de twee patah's bestijgen den olifant. Djojodroto plaatst zich achter dit dier; op hem volgen Sengkoeni, Semar, Petroek en Nologareng, en eindelijk komen nog de soldaten. Men begeeft zich nu op weg naar Mandroko. Een groot aantal toeschouwers bewondert den stoet. Djojodroto is niet erg op zijn gemak, omdat hij Doersilowati, zijne verloofde, voor zich ziet rijden, gezeten naast den ridder van Madoekoro.

Pragoto is inmiddels in Madura aangekomen. Daar heeft hij een gesprek met den kroonprins Norojono, aan wien het bestuur van het rijk is opgedragen, gedurende de afwezigheid van Bolodewo. Norojono's echtgenoote Soebodro heeft Bolodewo bij zich ontboden. Hij wil haar n.l. aan Salyo als patah aanbieden. Nadat Pragoto dit aan Norojono heeft medegedeeld, onderhandelt deze met zijne vrouw over hare reis naar Mandroko. Zij wenscht door haar man vergezeld te worden. Deze voldoet hieraan en hij geeft het bestuur van het rijk tijdelijk aan Pragoto over.

Djojoloegito, patih van Tasik Madoe verschijnt voor den boetovorst Parto Soedarmo, zonder dat hij geroepen werd. De vorst kijkt verschrikt op en vraagt wat de patih hem te zeggen heeft. Djojoloegito deelt mede, dat de panakawans Togok en Sorowito teruggekeerd zijn en dat de drie krijgsoversten, die met een leger naar Mandroko gingen, in het rijk van Ngastino door Ardjoeno werden aangevallen en gedood.

De brief voor Salyo wordt aan Parto Soedarmo teruggegeven.

De boetovorst is zeer vertoornd over het gebeurde en wil zich bloedig wreken. Met een groot leger, dat hij zelf aanvoert, rukt hij uit naar Mandroko. Hij neemt zich voor de prinses Banoewati te ontvoeren, het koste wat het wil. Na zijne soldaten goed voorzien te hebben van ammunitie en levensmiddelen, verlaat hij met hen het rijk van Tasik-Madoe. Vooraf regelt hij echter het bestuur van dat rijk, gedurende zijne afwezigheid.

Raden Boerisrowo, kroonprins van Mandroko, laat den patih Toehojoto bij zich komen en beveelt hem zich met zijn gevolg gereed te maken voor de ontvangst van Koeroepati en van Joedistiro met de overige pandowo's. Boerisrowo begeeft zich daarop naar het verblijf van Bolodewo, vorst van Madura.

Norojono en Soebodro zijn bij de grens van Mandroko aangekomen.

Eerstgenoemde wil zijne echtgenoote nu verlaten en wil haar alleen naar haar vader laten gaan. Soebodro maakt hier evenwel bezwaren tegen. Eindelijk laat Norojono zich overhalen zoover mede te gaan, totdat hij het verblijf van Bolodewo in de verte kan zien. Daar laat hij Soebodro alleen vertrekken en zegt haar te zullen wachten, totdat hij haar het verblijf van Bolodewo heeft zien binnentreden. Nauwelijks eenige minuten onderweg zijnde, ontmoet Soebodro den kroonprins Boerisrowo. Deze begint haar te liefkoozen en wil haar verder vergezellen. Hiervan is zij evenwel niet gediend en zij keert haastig terug naar Norojono. Boerisrowo achtervolgt haar. Er ontstaat nu een gevecht tusschen de beide kroonprinsen, waarin die van Mandroko het onderspit delft. Deze zegt daarop aan Norojono, dat hij zich over hem zal gaan beklagen bij den vorst van Madura.

Bolodewo heeft zijn patih Prabowo ontboden en vraagt zijn oordeel over het lang uitblijven van Soebodro. Prabowo denkt, dat de prinses verhinderd is te komen, doch hij vindt het zonderling, dat Pragoto niet terugkeert om te zeggen, welke verhinderingen er zijn. De vorst gelast hem Pragoto achterna te reizen en met Soebodro zoo spoedig mogelijk terug te keeren, opdat zij in Mandroko zal kunnen zijn, voordat Koeroepati met zijn gevolg daar is aangekomen. Terwijl hij nog aan het spreken is, komt Boerisrowo bij hem. Hij ziet er haveloos uit; zijne kleeren zijn gescheurd. Hij vertelt hetgeen hem overkomen is en wat een zekere Madurees hem heeft aangedaan. Bolodewo verklaart niet te begrijpen hoe een bewoner van Madura zich durfde vermeten, den kroonprins van Mandroko aan te vallen. Hij vermoedt dat Norojono die Madurees is. Dit vermoeden blijkt gegrond te zijn. Hij gaat naar zijn zoon toe en laat Boerisrowo met Prabowo in zijne woning achter.

Bolodewo vraagt aan Norojono waar Pragoto is. De kroonprins antwoordt, dat hij aan dezen het bestuur over Madura tijdelijk heeft opgedragen. Verder zegt hij, dat het goed was, dat hij zelf mede ging, want dat Boerisrowo pogingen heeft aangewend om zijne vrouw te ontvoeren en dat hij haar van hem heeft verlost. Norojono besluit Soebodro nu te verlaten en vraagt aan Bolodewo, wanneer zij moet worden afgehaald. De vorst zegt, dat zij na de voltrekking van het huwelijk van Koeroepati naar Madura zal terugkeeren en dat zij alsdan moet worden afgehaald door Pragoto en diens gevolg. Soebodro dringt er op aan, dat Norojono zelf ook medekomt. De kroonprins aanvaardt nu de terugreis naar Madura, terwijl Bolodewo en Soebodro zich begeven naar den kraton van Mandroko. Daar bevinden zich behalve Salyo, ook nog de vorst van Ngamarto met drie zijner broeders.

Thans worden ten tooneele gevoerd: de vorst van Mandroko, de koningen van Madura en van Ngamarto en Raden Brotoseno. Deze zitten naast elkander. Beneden hen zitten de patih Roekmoroto, Nakoelo en Sadewo. Achter Salyo staan twee hofbedienden. Alle personen, die in den kraton aanwezig zijn verwonderen er zich over, dat Ardjoeno, de middelste der pandawa's niet met zijne broeders is meegekomen. Zij zijn daarover zeer teleurgesteld en zij weten er de oorzaak niet van. De vorst van Mandroko begroet achtereenvolgens Joedistiro, Brotoseno, Nakoeloe en Sadewo, welke begroetingen op zeer hoffelijke wijze worden beantwoord. Daarop vraagt hij of Ardjoeno nog niet in Mandroko gearriveerd is of in het geheel niet

komt. Joedistiro antwoordt, dat hij als patah dienst zal doen en daarom Koeroepati zal vergezellen. Salyo is hierover zeer verheugd. Hij zegt echter steeds eene leemte te gevoelen, wanneer Ardjoeno bij eene samenkomst ontbreekt. Roekmoroto verklaart met Salyo in het geheel niet van gevoelen te verschillen. Wanneer Ardjoeno er niet bij is, zegt de patih, dan is het mij alsof ik mij bevind in een lusthof zonder bloemen, waar het eenzaam schijnt, doordat er geen bloemengeur aanwezig is.

Salyo vraagt nu aan Bolodewo of hij voor eene vrouwelijke patah heeft gezorgd. De Madureesche vorst zegt, Soebodro te hebben ontboden, die thans gekomen is en zich in een der zalen van den kraton bevindt.

Salyo verzoekt Nakoelo en Sadewo, om Roekmoroto te vergezellen, wanneer deze de Koerowo's te gemoet zal gaan. Aan dit verzoek wordt voldaan.

Bolodewo, Roekmoroto, Nakoelo en Sadewo gaan Koeroepati te gemoet. Joedistiro en Brotoseno blijven in het paleis en nemen plaats achter Salyo. Koeroepati nadert. Voor hem gaan de twee patah's n.l. Doersilowati en Ardjoeno. Djojodroto draagt Koeroepati's sleep, Sengkoeni volgt hem. Zij allen gaan in den kraton, het overige gedeelte van het gevolg van den vorst van Ngastino blijft bij de poort wachten. Koeroepati neemt plaats naast Bolodewo. De twee patah's zitten voor hem in de laagte. Sengkoeni en Djojodroto zetten zich achter Koeroepati neder.

Hiermede is het verhaal nog niet geëindigd. De beschrijving van Banoewati's ontvoering en die van de huwelijksplechtigheden volgt nog. Ik hoop die spoedig uitvoerig te behandelen.

Wanneer men de eerste der, door professor Vreede uitgegeven wajangverhalen aandachtig gelezen en goed begrepen heeft, leveren de volgende weinig moeielijkheden meer op.

De gevechten worden zeer levendig beschreven en wanneer men eene wajangvertooning op Java bijwoont, zal men bemerken, dat die gevechten nog al de aandacht trekken, omdat de *dalang* [1]) daarbij op eigenaardige wijze zijne stem verheft en men dan met de muziekinstrumenten zooveel leven maakt, als maar eenigszins mogelijk is.

Daar, waar de boeto's sprekende worden ingevoerd, komen vele woorden voor, waarvan de beteekenis niet met zekerheid bekend is. Hetzelfde is het geval met de banjolans, dat zijn de gesprekken van Semar, Petroek en Nologareng, die in de wajangverhalen de rol van hansworst spelen. Sommige dier vreemde woorden zijn verbasteringen van gewone Javaansche woorden en zijn gevormd door weglating van medeklinkers of verandering van klinkers.

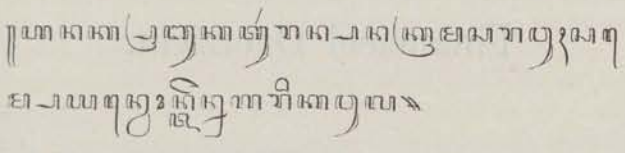
De opsommingen van kleedingstukken en wapenen, door vorstelijke personen gedragen zijn, op kleine uitzonderingen na, overal dezelfde. Ook de beschrijvingen van hetgeen er gebeurt, wanneer vorstelijke personen op reis gaan, komen veelal op hetzelfde neer. Er wordt dan verteld, dat zij overal waar zij komen, om hun goed uiterlijk of om hunne kostbare klee-

---

[1]) Wajangspeler.

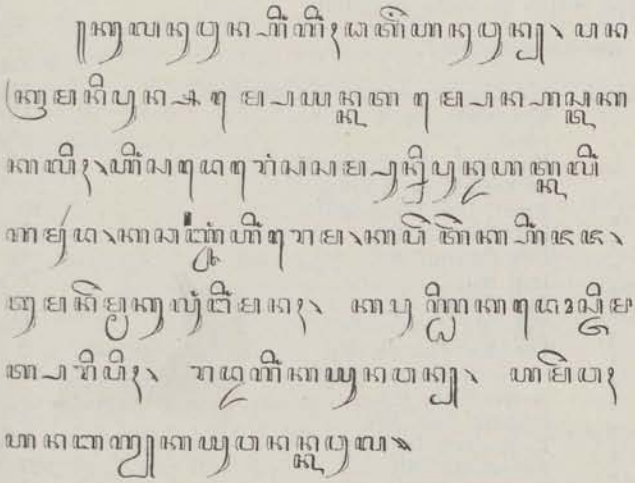
derdracht bewonderd worden en dat men zich verdiept in gissingen, omtrent hunne afkomst en waardigheid.

De begroetingen van gasten, die in de wajangs herhaaldelijk voorkomen, zijn ook bijna overal dezelfde. De gastheer zegt in den regel:

d. i.: vorstenzoon, ik bied U mijn welkomstgroet aan, bij uwe komst in mijn Koninkrijk.

Het antwoord luidt dan:

dit beteekent: Met uw verlof Sire, uw welkomstgroet ontvang ik met beide handen, met eerbied plaats ik hem op mijn hoofd, ik bind hem vast aan mijn haar, ik druk hem tegen de borst, ik plant hem in de kuilen van mijn hart, ik draag hem bij mij als een kostbare talisman, moge hij mij geluk aanbrengen en mijn voorspoed en welvaart doen vermeerderen.

(*Slot volgt.*)

Rotterdam, October 1896. H. Th. Kal.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 16 Nov.—15 Dec. 1896.

De koloniale afdeeling van de fondsenmarkt had over het algemeen een gunstig verloop, vooral wat betreft de Tabaks-actien en Aandeelen Petroleumbronnen. Ook de Aandeelen Ned.-Ind. Handelsbank en Deli-Spoorweg-Maatschappij waren in vaste stemming:

Hooger werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Handelsvereeniging Amsterdam.	1½
„	Koloniale Bank	5
Pref. „	Idem.	2½
„	Ned. Ind. Handelsbank	7½
„	Suikerfabriek Kalibagor	5
„	Amst. Deli Compagnie	10
„	Deli Batavia Mij.	45
„	Deli Cultuur Mij.	8
„	Deli Mij.	73½
Pref. „	Deli Tabak Mij.	2
„	Tab. Mij. Franco-Deli	6⅝
„	Langkat Cultuur Mij.	2
„	„ Tabak Mij.	20¼
„	Medan Tab. Mij.	2
„	Padang Tab. Mij.	3
„	Rotterdam Deli Mij.	3⅛
„	Senembah Mij.	21
„	Serdang Tabak Mij.	5
„	Petroleumbronnen in Indië	57
„	Deli-Spoorweg Mij.	13¾
„	Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	1
„	Serajoedal St. Tr. Mij.	5
„	Singkep Tin Mij.	5½

Lager werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	1
„	Int. Cred. en Hand. Ver. Rotterdam.	1
„	Ned.-Ind. Escompto Maatschappij	1½
„	Soerab. Bank en Handelsver.	1⅛
Oblig.	Idem.	3¾
Aand.	Landbouw Mij. Ngoepit	2½
„	Tabak Mij. Arendsburg	10
Pref. „	Ned. Asah. Tab. Mij. v/h Herrings.	10
„	Steenkolen Mij. Oost-Borneo	1½
„	Batav. Oester Spoorweg Mij.	1
„	Ned.-Ind. Spoorweg Mij.	1⅛
„	Kediri Stoomtram Mij.	2½
„	Oost-Java Stoomtram Mij.	1

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL. INDIË.

„Houthandel Maatschappij Oost-Java."
(*Jav. Crt. N°. 85, van 23 October 1896*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. Het exploiteeren van door het Gouvernement van Nederl.-Indië aan te besteden boschperceelen, de voortzetting van reeds uitbesteede en aanvaarde boschperceelen, en den daarmede in verband staanden handel in hout te drijven met al hetgeen tot een en ander in den ruimsten zin behoort.

Kapitaal. *f* 450 000, in 450 aandeelen à 1000. —, als 300 serie A en 150 serie B. De Heer Th. Krasselt wordt eerst eigenaar der 150 aandeelen serie B, wanneer volgens de balansen der naamlooze vennootschap een totale winst van *f* 100 000 is gemaakt. Echter zullen deze aandeelen mededeelen in de jaarlijksche winst.

Inbreng. Door de Heeren N. P. C. van Meerbeeck, W. Birnie en Th. Krasselt: hunne rechten op de houtaankapondernemingen Karang Anjer, res. Rembang, — Gedong Glagah, res. Kediri, — Djilaprang, distr. Modjo-Agoong, afd. Djombang, res. Soerabaja, — Blingi, distr. Wlingi, afd. Blitar, res. Kediri, — al de houtwerken en inventaris, op verschillende houtstapelplaatsen te Ngandjoek, Soekomoro, Kediri, Modjokerto, Grissee en Soerabaja e. a., en de huurrechten op deze houtstapelplaatsen. Daarentegen neemt de vennootschap alle financieele verplichtingen over tegenover de Nederl.-Ind. Escompto Mij. en andere crediteuren.

Bestuur. 1 directeur: de Heer Th. Krasselt; 2 of meer commissarissen: de Heeren N. P. C. van Meerbeeck en Mr. W. Birnie.

Winstverdeeling: de directeur 5 %, de commissarissen 10 %, reservefonds 25 %, aandeelhouders serie A 40 %, dito serie B 20 %.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 10 % van het kapitaal bedraagt, vervallen de daarvoor bestemde 25 % aan aandeelhouders.

Cultuur-Maatschappij Pasir Limbangan.
(*Javasche Ct. No. 87, van 30 October 1896*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie, hoofdzakelijk door beplanting met Liberia koffie, van 2 erfpachtsperceelen in het distr. Radjamandala, afd. Bandoeng, res. Preanger Regentschappen, en van eventueel later te verkrijgen erfpachtsperceelen, en het drijven van handel in producten.

Kapitaal. *f* 50 000, in 100 aandeelen à *f* 500.

Inbreng. Door den Heer J. P. A. A. van Houtum voor 4 aandeelen en *f* 2 000 in contanten: de 2 bovengenoemde erfpachtsperceelen.

Bestuur. 1 directeur: de Heer J. P. A. A. van Houtum; 2 commissarissen:

de Heeren W. 's Jacob en D. Hannema; 1 administrateur op de onderneming. De directeur kan tevens administrateur zijn.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het restant 15 % voor een reservefonds, 15 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Het maximum zal zijn *f* 20 000. Zoodra dit bereikt is, is de winstverdeeling als volgt: eerst 6 % dividend; van het overige 15 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 75 % aan aandeelhouders.

BOUW-MAATSCHAPPIJ CHERIBON.
(*Javasche Ct. No. 88, van 3 November 1896*).

Zetel. Cheribon.

Doel. Het bebouwen en verhuren van 2 aan den Heer T. D. S. A. Ament toebehoorende eigendomsperceelen te Cheribon en van later eventueel te verkrijgen eigendomsperceelen.

Kapitaal. *f* 24 000, in 240 aandeelen à *f* 100.

Inbreng. Door den Heer T. D. S. A. Ament voor 205 aandeelen: de 2 bovengenoemde perceelen.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer T. D. S. A. Ament.

Winstverdeeling. De winst wordt na aftrek van eventueele reserves aan aandeelhouders uitgekeerd.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN VASTIGHEDEN KHOUW TJENG KÉ.
(*Jav. Crt. No. 90, van 10 November 1896*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van de particuliere landgoederen Oedjong Krawang, Oedjong Menteng, Telok Poetjoeng, Kampoeng Melajoe, Kedawoeng West, Slapandjang, Tjikoenier en Tanah doea ratoes limapoeloeh, allen gelegen in de res. Batavia, en voorts de aankoop, de overname of aanvaarding in erfpacht of de inhuur en de exploitatie van andere landerijen in de residentiën Batavia, Bantam, Krawang en Preanger-Regentschappen, alsook de opkoop van producten, door de bevolking op de landen der vennootschap voor eigen rekening geteeld, om die al of niet bewerkt of bereid weder te verkoopen.

Kapitaal. *f* 2 025 000, in 81 aandeelen à *f* 25 000.

Bestuur. 1 Directeur: de Chinees Khouw Oen Giok; 2 Commissarissen: de Chineezen Khouw Oen Hoeij en Khouw Oen Kiam. De Directeur kan tevens hoofd-administrateur zijn van één of meer landgoederen.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering van aandeelhouders stelt het dividend vast uit de zuivere winst en bepaalt of uit de winst een gedeelte zal worden gebracht op een reservefonds en zoo ja, hoeveel.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ PETERONGAN.
(*Jav. Crt. No. 92, van 17 November 1896*).

Zetel: Soerabaja.

Doel: De verdere exploitatie der fabriek en onderneming Peterongan, gelegen in de afd. Djombang, res. Soerabaja, en eventueel later te verkrijgen ondernemingen, en de opkoop en verkoop van elders verkregen grondstoffen.

Kapitaal: *f* 500 000, in 500 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng: Door Mr. N. M. Lebret namens Vrouwe A. W. Hesselaar, suikerfabrikante, Weduwe van den Heer G. Lebret, voor 498 aandeelen, bovengenoemde suikerfabriek met de daarbij behoorende stukken grond, gebouwen, machinerieën enz.

Bestuur: 1 Directeur: de Factory der Nederlandsche Handel-Maatschappij; 2 of 3 Commissarissen: De Heeren P. Buwalda en C. G. Vonck.

De directeur ontvangt eene maandelijksche toelage van *f* 100.— tot dekking zijner kantooronkosten. De commissarissen ontvangen het hierna genoemde winstaandeel, echter met een minimum van *f* 100.— 's maands, doch slechts indien of voor zoover de winst die uitkeering toelaat en vrije reis- en verblijfkosten.

Winstverdeeling: De algemeene vergadering beslist of een vernieuwingsfonds zal worden gevormd, welk gedeelte van de winst daarvoor zal worden afgezonderd en hoe hoog het zal worden opgevoerd. Van het overblijvende wordt 10 % voor het reservefonds bestemd. Daarna wordt zoo mogelijk 6 % dividend uitgekeerd. Van het dan overblijvende komt 2 % aan den directeur, 4 % aan commissarissen, 94 % aan aandeelhouders.

Reservefonds: Zoodra en zoolang dit *f* 300 000 bedraagt, wordt ten behoeve hiervan niets van de winst afgezonderd.

ADMINISTRATIE- EN CULTUURBANK.
(*Staats-Crt. No. 273, van 19 November 1896*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het beheer en de exploitatie van ondernemingen van allerlei aard, zoo in Nederland als elders, het verschaffen van werkkapitaal aan landbouwondernemingen, fabrieken en nijverheid, het koopen en verkoopen van producten, hetzij voor eigen rekening of in commissie, het koopen en verkoopen van landbouw-ondernemingen, fabrieken, nijverheids-etablissementen, aandeelen en obligatiën van naamlooze vennootschappen, het koopen en verkoopen van schuldvorderingen, het voeren van administratiën en het verrichten van alle soorten van handels- en bankierszaken in den uitgebreidsten zin van het woord.

Kapitaal. *f* 10 000, in 10 aandeelen à *f* 1000. Het kapitaal kan worden vergroot tot een maximum van *f* 10 000 000. De Algemeene Vergadering van Aandeelhouders kan besluiten tot de uitgifte van aandeelen, voorrang hebbende boven de gewone aandeelen, met betrekking hetzij tot het deelen in de winsten, hetzij tot terugbetaling van kapitaal in geval van liquidatie, hetzij tot beide. Evenzeer is de Algemeene Vergadering bevoegd om onder

den naam van actions de jouissance of bewijzen van deelgerechtigdheid, stukken uit te geven, recht gevende op zeker aandeel in de jaarlijksche winst der vennootschap. De rechten van de houders dezer stukken worden door de Algemeene Vergadering geregeld.

Bestuur. 1 of meer directeuren: de Heer S. Everts, te Hilversum; 4 commissarissen: de Heeren jhr. H. M. J. van Loon, S. P. van Eeghen, A. Roelvink en J. H. de Kanter, allen te Amsterdam.

Winstverdeeling. De winst zal bij wijze van dividend op de aandeelen uitbetaald worden, voorzoover niet, door toepassing van het hierboven bepaalde, die winst aan anderen toekomt of de Algemeene Vergadering mocht besluiten die winst geheel of gedeeltelijk tot vorming van een reservefonds aan te wenden.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.
(*Staats-Crt. No. 282, van 30 November 1896*).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. Het aanleggen en exploiteeren van stoom- en andere tramwegen op Java.

Kapitaal. *f* 1 500 000, in 1500 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den Heer J. J. Doffegnies, namens den Heer J. F. Colinet, werktuigkundige te Ngandjoek, res. Kediri, voor 85 aandeelen en 60 oprichters-aandeelen: de aan hem verleende vergunning voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtramweg in de res. Pasoeroean en Soerabaja, loopende van Kalianjar, Bangil, Pandaän, Melikan en Modjosarie naar Modjokerto, met een zijtak van Melikan naar Porrong.

Bestuur. 1 of meer directeuren: de Heeren J. J. Doffegnies, en W. L. Stibbe; 5 à 7 commissarissen: de Heeren A. J. H. van Kappen, J. D. Donker Duyvis, J. M. Pijnacker Hordijk, L. D. J. L. de Ram en Mr. T. Henny; 1 gedelegeerde in Nederlandsch-Indië; 1 hoofdvertegenwoordiger.

Winstverdeeling. Eerst worden afgezonderd, zoo mogelijk minstens 8 % der bruto ontvangsten voor de volgende fondsen: 1°. voor de vernieuwing van weg en werken; 2°. voor de vernieuwing van rollend materieel; 3°. een ondersteunings- en pensioenfonds voor het personeel: 4°. voor de bestrijding van buitengewone schade en verliezen, totdat deze fondsen een nader te bepalen maximum zullen hebben bereikt. Van het overige 5 % dividend; van het dan resteerende 65 % aan aandeelhouders, indien er 2 directeuren zijn en 70 % als er slechts 1 directeur is, 10 % voor commissarissen, 5 % voor iederen directeur, 6 % voor de oprichters-bewijzen, 9 % voor de reserve- en vernieuwingsfondsen.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „SANTA ROSA".
(*Staats-Crt. No. 285, van 3 December 1896*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het in het leven roepen en overnemen van cultuur-ondernemingen in Mexico, het exploiteeren dier ondernemingen, in het algemeen het be-

oefenen van handel en landbouw, en in het bijzonder de cultuur van en de handel in tabak en koffie.

Kapitaal. *f* 1000 000, in 2000 aandeelen à *f* 500.— Bovendien worden uitgegeven 1600 oprichtersaandeelen.

Inbreng. Door de te Antwerpen gevestigde naamlooze vennootschap: Culture de tabacs mexicains, op nader te bepalen voorwaarden: de cultuuronderneming Santa Rosa, gelegen in den Staat Oaxaca, distr. Tuxtepec, Republiek Mexico, groot ± 33 000 hectaren met al hare gebouwen, gereedschappen enz. den te veld staanden oogst en alle reeds ingeoogste producten. Deze inbreng geschiedt onder den last van eene maandelijksche uitkeering van 141 dollars, 92 centavos, ten behoeve der gemeente Ojitlan.

Bestuur. 1 directeur: de Heer A. de Stoppelaar Blijdesteyn; 3 à 5 commissarissen: de Heeren T. T. Gleichman, O. C. A. Rohte, W. C. de Vlaming, J. H. Scheltema en E. R. Hirschhorn. 1 administrateur in Mexico.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overblijvende 5 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 15 % aan de oprichtersaandeelen, 20% aan het reservefonds, de resteerende 50 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 100 % van het kapitaal bedraagt, wordt ten behoeve daarvan niets meer van de winst gevorderd. Zoodra door afschrijving op de bezittingen der vennootschap deze tot een bedrag van *f* 1.— op de balans voorkomen, wordt de voor het reservefonds bestemde 20 % der overwinst verdeeld in verhouding als bovengemeld.

Cultuur-Maatschappij „de Maas."
(Staats-Crt. No. 288, van 7 December 1896).

Zetel. Rotterdam.

Doel. De exploitatie en de aankoop en verkoop van suikerfabrieken gelegen op het eiland Java, zoomede het voor de markt bereiden en verkoopen der producten dezer fabrieken.

Kapitaal. *f* 2 500 000, in 500 aandeelen à *f* 5000.

Inbreng. Door den Heer A. van Hoboken van Cortgene voor 230 aandeelen de volgende suikerfabrieken: 1° „de Maas," in de res. en afd. Bezoeki; 2° „de Onderneming," in de res. en afd. Pasoeroean, distr. Ngempit; 3° „Bekasi Oost," in de res. en afd. Pasoeroean, distr. Winongan, alle met de tot die fabrieken behoorende onroerende goederen; 4° zoodanige andere rechten van eigendom, erfpacht en opstal als ten name van de Heeren A. van Hoboken & Zonen in liq. mochten staan in de res. Pekalongan, Pasoeroean en Bezoeki.

Door den Heer J. van Hoboken voor 110 aandeelen de suikerfabriek „Sagri," in de res. en afd. Pekalongan met alle tot die fabriek behoorende onroerende goederen.

Bestuur. 1 directeur: de firma A. van Hoboken & Co. te Rotterdam. 2 à 5 Commissarissen: de Heeren J. Reepmaker en B. E. Ruys, 1 of meer vertegenwoordigers in Nederl.-Indië.

Winstverdeeling. Na betaling der rente op de te sluiten obligatieleening, eerst 15 % voor een reservefonds, daarna 5 % dividend; van het dan over-

blijvende: 70 % aan aandeelhouders, 15 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 5 % aan Commissarissen te zamen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 1 000 000 bedraagt, vervalt de bijdrage uit de winst aan dit fonds en wordt die winst verdeeld als volgt: 77 % aan aandeelhouders, 15 % aan den directeur, 8 % aan commissarissen.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ DANOE REDJO.
(*Staats-Crt. No. 294, van 14 December 1896*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. De aankoop van en de cultuur en de verkoop van koffie en andere gewassen op: de erfpachtsperceelen Danoe Redjo I en II, gelegen in de dessa Tjandi, distr. Tempeh, afd. Loemadjang, res. Probolingo, ten zuid-zuidoosten van het Smeroegebergte en ten noorden van de Gonda Roessa; en op eventueel later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 200 000, in 200 aandeelen à *f* 1 000.

Bestuur. 2 directeuren: de heeren J. Stap en H. Baay, 3 commissarissen: de heeren Mr. K. Zwaardemaker, P. Baay Hzn. en Mr. A. C. A. Tielkemeyer.

Winstverdeeling. Na aftrek van 2½ % commissie van het bruto provenu als salaris voor de directie, eerst 4 % dividend; van het resteerende 60 % aan aandeelhouders, 15 % aan commissarissen, 5 % aan directeuren, 10 % aan het administratie-personeel in Indië en 10 % voor een reservefonds.

Reservefonds. Zoolang dit *f* 50 000 bedraagt, worden de bovengenoemde 10 %, alsmede de rente van het fonds, aan aandeelhouders uitgekeerd.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI-SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M., tegen 102 K.M. in 1895.

Opbrengst	Oct. 1896	*f*	94 000	tegen *f*	93 600	in 1895
„	per dagkilometer	„	29,73	„ „	29,72	„ 1895
„	sedert 1 Jan. 1896	„	990 000	„ „	988 000	„ 1895

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Oct.	1895 (zuiver)	1896 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie	57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen	99 649	94 600
„ tonnen goederen	4041 ^{475}	5 350
Opbrengst personen	*f* 16 651,07	*f* 15 750,—
„ goederen en diversen	„ 10 846,49	„ 15 000,—

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I. (Lengte 205 kilom.).

October 1896.				1895.
Reizigers (90 100)	f 42,100,—	(90 800)	f	41 000,—
Goederen (31 000) ton	„ 160 700,—	(32 300 ton)	„	187 500,—
Diverse ontvangsten	„ 12 300,—		„	12 200,—
Totaal	f 215 100,—		f	240 700,—
Per dag-kilometer	„ 32,79		„	37,88
Van 1 Jan. af	„ 2 183 384,40		„	2 135 001,29
Per dag-kilometer	„ 34,92		„	34,26

Batavia-Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers (80 300)	f 27 200,—	(73 000)	„	27 000,—
Goederen (10 600 ton)	„ 38 800,—	(13 000 ton)	„	41 600,—
Diverse ontvangsten	„ 3 000,—		„	2 200,—
Totaal	f 69 000,—		f	70 800,—
Per dag-kilometer	„ 38,50		„	40,78
Van 1 Jan. af	„ 650 020,85½		„	641 955,34
Per dag-kilometer	„ 38,06		„	37,71

Stoomtram Djocja-Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers (25 000)	f 2 900,—	(22 300)	f	2 700,—
Goederen (3 300 ton).	„ 4 100,—	(4 000 ton)	„	6 200,—
Diverse ontvangsten.	„ 200,—		„	100,—
Totaal	f 7 200,—		f	9 000,—
Per dag-kilometer	„ 9,37		„	12,01
Van 1 Jan. af	„ 89 343,43		„	64 438,84
Per dag-kilometer	„ 12,20		„	8,83

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1896 f 24 400, tegen f 25 000 in 1895. Sedert 1 Juli 1896 f 129 200, tegen f 124 100 in 1895.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Nov. 1896	f 13 100	f 21,90	20
„ 1895	„ 14 800	„ 24,70	
Verschil { meer	„ —	„ —	
Verschil { minder	„ 1 700	„ 3.80	
Van 1 Jan. tot ult. Nov. '96	„ 159 000	„ 23,70	20
„ 1 „ „ „ '95	„ 165 800	„ 24,80	
Verschil { meer	„ —	„ —	
Verschil { minder	„ 6 800	„ 1,10	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Nov. 1896	f 3 800	f 3,10	41
„ 1895	„ 7 300	„ 6,—	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 3 500	„ 2,90	
Van 1 Jan. tot ult. Nov. '96	„ 97 500	„ 7,10	41
„ 1 „ „ „ '95	„ 109 600	„ 8,—	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 12 100	„ 90	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Nov. 1896	f 55 300	f 7,60	242
„ 1895	„ 61 600	„ 8,50	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 6 300	„ 0,90	
Van 1 Jan. tot ult. Nov. '96	„ 755 000	„ 9,30	242
„ 1 „ „ „ „ '95	„ 755 500	„ 9,50	238
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 500	„ 0,20	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal-Balapoelang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom in exploitatie
Nov. 1896	f 2 600	f 3,40	25
Van 1 Jan. tot ult. Nov. 1896	„ 61 600	„ 7,40	

SERAJOEDAL-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
Nov. 1896	f 2 000	f 2,30	29	
Van 1 Juli tot ult. Nov. 1896	„ 33 500	„ 7,60	29	
Van 1 Jan. tot ult. Juli 1896	„ 6 300	—		Ontvangen aan diversen.
Totaal	„ 39 800			

BETAALBARE EN VOORGESTELDE DIVIDENDEN.

Brand Assurantie Maatschappij Padang		6 %
Cultuur Mij. Ampel Gading	(voorloopig)	f 25.—
Koffie Cultuur Maatschij. Soember Djeroe	„	6 %—
„ „ „ „ Kerto	„	10 „
„ „ „ Kalie Klepoe	„	20 „
„ „ „ Soember Bokor	„	40 „
Singkep Tin Maatschappij		5 „
Mij tot Expl. v. h. land Petong Omboh	(voorloopig)	f 39.90

Volgens het Weekblad van de Commissiebank werden verhandeld:

Aand.	Cult. Mij. Kayoe Enak	82½—92½ %
„	Moluksche Handels Vennootschap	92—95
„	Sumatra Cultuur Mij.	80
„	Landbouw Mij. Melattie	118

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen:

Aand.	Billiton Mij.	1e rubriek	f 925—
		2e rubriek	„ 500—f 525,—
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak		80—90
„	Ned.-Ind. Gas Maatschappij		116
Oprichtersbew.	Singkep Tin Mij.		f 75½ à f 100—
Oblig.	Ned.-Ind. Cultuur Mij.		95 %
Aand.	Passaroean Stoomtram Mij.		101 „
„	O. I. Zee- en Brand Assur. Mij.		89¼—90 „
„	Mij. t. Expl. v. h. land Widodaren		108 „

en volgens de Rotterdamsche Courant:

Aand.	Exploratie Mij.	195—390 %
„	Cultuur Mij. Wonokitri	30 %
„	Deli Cultuur Mij.	114—130
„	Singkep Tin Mij.	115—118
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	85
„	„ „ Soember Sengk.	265
Pref. Aand.	Deli Tabak Maatschij.	96—103
Aand.	Tabak Mij. Franco Deli	64⅜—72
„	Ned.-Ind. Gas Mij.	116
„	Cultuur Mij. Soember Woeloe	105
„	Rotterdam Deli Mij.	128
„	Billiton Mij. 2e rubriek	f 500—
„	Landbouw Mij. Ngoepit	210 % ex dir.
„	Steenkolen Mij. Oost-Borneo	60—62 %
„	Rotterdamsche Cultuur Mij.	80

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 5 Nov.
N.-I. Adm. k. & Hulpbk.	4½ % Pdbr.	—	—	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.	Aand.	53½	54	
id.	Pref. Aand.	—	—	
id.	Winst „	f 7	f 7	
Handelsv. Amsterdam	Aand.	100	100⅛	101 laatst verk.
id.	4½ % Obl.	100¾	100¾	
id.	4 % Obl.	99¾	99¼	
Int. Cred. & H. V. Rotterd.	Aand.	71	70	
id.	4½ % Obl.	—	101	
Java-Bank	Aandeelen.	156	156⅜	160
Koloniale Bank	„	58	58	
id.	Pref. Aand.	75	74	
id.	5 % Obl.	103	104	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert.	54⅛	54⅝	
Ned. Handel-Mij.	Cert. v. Aand.	138⅝	138¾	142 laatst verk.
Ned. Ind. Escompto Mij.	Aand.	114½	114½	105
Ned. Ind. Handelsbank	„	70	73½	67½ laatst verk.
id.	4 % Obl.	97½	97½	
Ned. Ind. Landb. Mij.	5 „ „	107	105½	
Soerabaya'sche Bk. & H.V.	Aand.	3	2¼	
id.	5 % Obl.	15¾	14	
Credt. & H. V. Banda	Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth.	5 % Obl.	99	99	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran	Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron	„	—	—	
Cultuur-Mij. Ngredjo	„	—	—	
Cultuur-Mij. Penampean	„	30	30	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh	„	80	80	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp.	5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri	Aand.	30	30	
Java Bosch Expl.-Mij.	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij.	Aand.	—	70	
id.	5 % Obl.	—	—	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil	6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos	Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa	5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie	Aand.	120	120	115
Landbouw-Mij. Ngoepit	„	—	210	
Landb.-Mij. Temoeloes	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold	Cert. v. A.	90	90	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas.	Aand.	—	—	
Suikerfabriek Kalibagor	„	10	10	
id.	5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor	Aand.	110	110	
id.	5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo	Aand.	—	—	
Ned. Ind. Cultuur-Mij.	6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Houtaank. Mij.	Aand.	—	—	
Oost-Java Cultuur Mij.	5 % Obl.	101	101	
Suikerf. Waringin Agoong	Aand	—	2½	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 5 Nov.
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij.	Aand.	—	—	
Amsterdam-Deli Comp.	Aand.	405	410	
id.	Cert. à *f* 100.	400	410	
Tabak-Mij. Arendsburg	Aand.	550	550	
id.	Cert. à *f* 100.	565	565	
Asahan Tabak-Mij.	Aand.	2 3/4	2 3/4	
Deli-Batavia-Mij.	„	385	400	
id.	Cert. à *f* 100.	388	395	
Deli-Cultuur-Mij.	Aand.	119	122	
Deli-Maatschappij.	„	578	633 1/2	
id.	Cert. à *f* 100.	585	632 1/2	
Deli-Tabak-Mij.	Pref. Aand.	98	100	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.	C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli	Aand.	65	70 5/8	
Langkat-Cult.-Mij.	„	92 3/4	90	
„ Tab.-Mij.	„	91 1/2	100 1/4	
Medan-Tab.-Mij.	„	180	180	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij.	„	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings.	Pref. Aand.	70	60	
Padang Tabak Mij.	Aand.	95	99	
Rotterdam-Deli-Mij.	Aand.	125 1/2	128	
Senembah-Mij.	„	329 1/4	351	
„	Cert. v. A.	334	—	
Serdang Tab. Mij.	Aand.	95	103	
Kon. Paketvaart-Mij.	„	153 1/2	157	162 1/2
id.	4 % Obl.	102 1/2	101 7/8	
Rott. Lloyd	Aand.	109 3/4	110	
Stoomv. Mij. Nederland	„	147	149 3/4	
id.	5 % Obl.	—	—	
id.	4 % „	102 1/2	102	
Droogd.-Mij Tandj. Priok	Aand.	158	158	
Petroleumbronn. in Indië	„	874	860	
Ned.-Ind. Electr. Mij.	„	—	80	
Singkep Tin-Mij.	„	118	112 1/2	ex div.
Steenkol.-Mij. O.-Borneo	Aand. A en B.	54	59	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij.	Aand.	109	109	112 1/2 laatst verk.
id.	4 1/2 % Obl.	—	103	
Deli-Spoorweg-Mij.	Aand.	150 1/2	159	
id.	4 % Obl.	102	101 3/4	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij.	Aand.	206	205 7/8	
id.	2 1/2 % Obl.	89	89	
Kedirie St. tr. Mij	Aand.	122 1/2	120	127 1/2 „ „
Malang St. Tr. Mij.	„	114	112 1/2	116
Ned.-Ind. Tramweg-Mij.	„	—	—	
id.	4 % Obl.	—	101 1/2	
Oost-Java-Stoomtram	Aand.	135	136	
Probolingo Stoomtr.-Mij.	„	112	112	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.	„	200 1/4	200	200 „ „
id.	4 % Obl.	103	103	
Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	Aand.	109	110	112 1/2
Serajoedal St. Tr. Mij.	„	118	123	127 1/2

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:	TE BATAVIA. 5 Nov.
Ned.-Ind. Hypotheekbank . . . . . Aand.	
id. Levens-Lijfr.-Mij. . . . . „	
id. Gas-Mij. . . . . „	105 laatst verkocht.
Padangsche Handel Mij. . . . . „	
Batavia'sch Prauwenveer . . . . . „	135
Batavia'sch NieuwPrauwenv. . . . . „	157½
Tagalsch Prauwenveer . . . . . „	150
Nieuw Semarangsch Pr.vr. . . . . „	
Samarangsch Stoombootveer . . . . . „	
Prauwenv. te Soerabaya . . . . . „	120 „ „
Oost-Java Prauw-Mij. . . . . „	
Nieuw Soerab. Pr.-veer. . . . . „	
Nieuw Pad. Prauwenveer. . . . . „	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer . . „	125 „ „
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	102½
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	100
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij . . . . . „	
Nederlandsche Lloyd . . . . . „	
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
2de N.-I. id. . . . . „	
Koloniale id. . . . . „	
2de Kol. id. . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Mercurius . . . . . „	190 „ „
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Insulinde . . . . . „	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind. . . . . „	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas" . . . . . „	105
Brand-Ass.-Mij. „Unitas" . . . . . „	105
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij. . . . . „	105
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij . . . . . „	125 „ „
2e id. . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Padang . . . . . „	
id. „de Merapi" . . . . . „	
id. de Oosthoek . . . . . „	
id. de Westhoek . . . . . „	40
id. Noordhoek . . . . . „	40
Brand-Verzek.-Mij Kalimaas . . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Veritas . . . . . „	130
id. „Ardjoeno" . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Sumatra . . . . . „	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij. . . . . „	205 „ „
Intercomm. Telefoon-Mij. . . . . „	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden . . . . . „	115 „ „
Preanger Telefoon-Mij . . . . . „	125 „ „
Bagelen-Thee & Kina-Mij. . . . . „	50
Mij. tot expl. Rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs . . . . . „	85 „ „
Maatsch. Onderlinge hulp . . . . . „	
Suikerf.-Mij. Tjoekir . . . . . „	
Fabr. Pagottan . . . . . „	
Cultuur-Mij. Tjiogreg. . . . . „	
id. Perbawatie . . . . . „	
Winkel-Mij. Eigen hulp . . . . . „	105
Kina-Mij. Kertamana. . . . . „	
Kartasoera Cult. Mij. . . . . „	
Cultuur-Mij. Goalpara . . . . . „	200 „ „
„ Boenga Meloer . . . . . „	
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas . . . „	

Den Lezer heil!

De ondergeteekende heeft de eer, den lezers van „De Indische Gids" mede te deelen dat hij voor enkele maanden naar Java vertrekt, en dat op zijn verzoek de heer R. A. VAN SANDICK [1]) gedurende dien tijd hem als redacteur vervangt.

Hij hoopt bij zijn terugkomst zijn dankbaarheid te mogen betuigen voor de welwillendheid en medewerking, ook tijdens zijn afwezigheid aan „De Indische Gids" betoond.

C. E. VAN KESTEREN.

17 Januari 1897.

---

[1]) Het adres van den heer VAN SANDICK is: Amstel 280, Amsterdam.

Nabetrachting op het artikel „De Expeditie tegen Samalangan in 1877" van den gep. majoor L. F. A. Winckel, voorkomende in „de Indische Gids" van Juni en Augustus 1896.

Bovengenoemd artikel — blijkens particuliere mededeeling van den schrijver met medeweten en goedvinden van den luitenant generaal K. van der Heyden geopenbaard — dwingt mij tot een woord van protest, omdat de majoor Winckel, in zake het genomen initiatief tot aanvaarding van het rencontre-gevecht Kotta Blang Temoelit, *thans* beweert, dat dit initiatief is uitgegaan van den opperbevelhebber, en *niet* van mij. Daar het nemen van dit initiatief het glanspunt is van m'n militaire loopbaan, zoo kan en mag ik er niet in berusten, dat men mij de plaats tracht te onthouden, welke mij in de geschiedenis van dit wapenfeit toekomt, wat zoo hoog is aangeschreven dat het de bijzondere onderscheiding is te beurt gevallen door eene voorstelling op doek en metaal vereeuwigd te worden.

Alvorens tot bewijsvoering over te gaan, wil ik constateeren, dat ik niet in het minste of geringste afbreuk wensch te doen aan de militaire verdiensten van den generaal van der Heyden: ik erken volgaarne dat zijne verdiensten bijzonder groot zijn.

Niettemin kan ik niet toestaan dat die generaal zich het initiatief toeëigent, dat door mij op 26 Augustus 1877 tegenover Kotta Blang Temoelit is genomen.

Mijn standpunt in deze is dus, dat *niet ik* aan de verdiensten van dien generaal te kort doe, maar omgekeerd, hij wel aan de mijne.

In hooge mate teleurstellend is 't daarbij te moeten ondervinden, dat de schrijver, die in vroegere jaren — als medestrijder — het geheel met mij eens was, tegenstander is geworden.

Wel geeft hij op de bladz. 858 en volgende, na 19 jaren, de legende toe; en op bladz. 1217 dat ik aan het hoofd der troepen heb geattaqueerd, maar ten opzichte van het initiatief — de bloem der quaestie — verklaart hij thans juist het tegenovergestelde van wat hij vroeger beweerde.

Om objectief te blijven zal ik den lezer zelf laten oordeelen over hetgeen hij mij vroeger heeft geschreven, en wat hij nu heeft gepubliceerd.

VOORHEEN.	THANS.
VERKLARING.	
Op heden den 1sten November 1887 verscheen voor mij W. H. Doorman, kolonel-commandant van het 4e regiment infanterie, de kapitein van het Oost-Indische leger, gedetacheerd bij genoemd regiment, L. F. A. Winckel, die na vooraf op zijn eerewoord de belofte te hebben gedaan van zich niet te zullen laten leiden door bijzondere genegenheid voor- of afkeer van den persoon, die het voorwerp is van deze verklaring, maar alleen uit liefde voor de waarheid, omtrent de verrichtingen van den toenmaligen 1sten luitenant-adjudant van het 2de bataljon infanterie — thans gepensionneerd kapitein der infanterie R. L. Kellermann op den 26sten Augustus 1877 bij gelegenheid van de verovering van de versterking Kotta Blang Temoelit (Samalangan) het navolgende heeft verklaard:	In de *Indische Gids* van Augustus 1896 op bladz. 1206 en verder: Van al hetgeen in de Samalangan-quaestie over den generaal van der Heyden gezegd is, heeft mij steeds het meest gefrappeerd, dat men het heeft doen voorkomen alsof hij zich bleef tooien met de lauweren die een jonger krijgsmakker zouden toekomen. Is dit, afgezien van het deloyale en onridderlijke dat er in gelegen zou zijn, niet in hooge mate onwaarschijnlijk? Hoe, de luitenant-generaal van der Heyden, opgeklommen tot den hoogsten militairen rang, adjudant van den Koning, later van de Koningin, begiftigd met alle mogelijke onderscheidingen die voor den Nederlandschen krijgsman denkbaar zijn, door leger en volk gehuldigd als een der grootste generaals van het Indische leger, de man die door

Kort*) nadat den opperbevelhebber van de expeditie tegen het Rijk van Samalangan — den toenmaligen kolonel der infanterie K. van der Heyden — op den 26sten Augustus 1877 bij het maken van eene verkenning eene ernstige verwonding was toegebracht, rukte eene afdeeling van het 2de bataljon infanterie ten aanval tegen de versterking Kotta Blang Temoelit, die in geduchten staat van tegenweer gebracht was, op.

Die aanval had plaats over eene drassige vlakte van p. m. 300 meter breedte en wel onder een moorddadig front- en flankvuur van genoemde versterking en van omliggende loopgraven. In buitengewoon korten tijd werd niettegenstaande het op haar gericht vuur door den stormenden troep de bamboedoeri-verhakking bereikt, welke op 4 à 5 meters afstand van de vijandelijke versterking was aangebracht.

Aan het hoofd van den stormenden troep bevond zich de 1ste luitenant-adjudant van het 2de bataljon R. L. Kellermann, die met woord en daad de zijnen moedig voorging en dank zijne voortvarendheid de troep spoedig in de onmiddellijke nabijheid der versterking bracht. Bij de bamboedoeri-verhakking aangezijn met energie en beleid aangevoerde krijgstochten in Atjeh een succes verkreeg zooals nimmer vóór hem bereikt werd, zou het noodig gevonden hebben om bij al zijn welverdiende lauweren ook nog die te voegen welk een jonger, in rang aan hem zeer inferieur krijgsmakker zouden toekomen, en dat wel juist bij gelegenheid van een treffen met den vijand, waarbij hij door een hoogst ernstige verwonding tijdelijk tot nietsdoen gedoemd was?

Nog eens: is het niet in hooge mate onwaarschijnlijk, is het ook niet onmogelijk?

Tot de feiten teruggebracht komt dus eigenlijk de beschuldiging hierop neer: dat de generaal het zou hebben doen voorkomen, alsof de oorlogshandelingen op 26 Augustus 1877 door den 1sten luitenant-adjudant R. L. Kellermann gedaan, door hem zelf werden bedreven, dan wel het zou hebben doen voorkomen alsof hij op dien dag beschikkingen nam waardoor een optreden van dien luitenant-adjudant in den door hem of van zijnentwege aangegeven zin onmogelijk zou zijn geworden.

De eerste formuleering vereischt slechts een korte weerlegging. Immers in welk opzicht er ook omtrent de gebeurte-

*) Het spatieeren van dit en van andere woorden in deze verklaring en in de daartegenover gestelde lezing is door mij geschied. K.

komen, bleek echter de onmogelijkheid om daardoor heen te dringen en terwijl de 1ste luitenant-adjudant Kellermann pogingen deed aanwenden om in de verhakking eene opening te krijgen werd hij door een schot door den rechterpols buiten gevecht gesteld.

Werd de 1ste luitenant-adjudant Kellermann daardoor voor het oogenblik verhinderd om een werkzaam aandeel aan den strijd te nemen, als zeker mag worden aangenomen, dat het dadelijk ten aanval oprukken van dien officier, nadat aan de expeditionnaire colonne door het verwond raken van den opperbevelhebber een zwaren moreelen schok was toegebracht, van grooten invloed is geweest op het binnen betrekkelijk korten tijd vermeesteren der hardnekkig verdedigde versterking Kotta Blang Temoelit.

Verder kan van dien officier, die zich ook gedurende de vorige dagen van de expeditie tegen het Rijk van Samalangan reeds had doen kennen als een moedig en zeer doortastend officier, met vertrouwen de meening uitgesproken worden dat hij zonder de hem toegebrachte verwonding nissen van dien dag verschil van opinie moge bestaan, het staat vast dat het optreden van den heer Kellermann heeft plaats gehad nà de ernstige verwonding van den kolonel, op een oogenblik dus dat, afgescheiden van de onwaarschijnlijkheid dat een bevelhebber van eene expeditie op dezelfde wijze en aan het hoofd van dezelfde afdeeling zou optreden als een luitenant-adjudant, kolonel van der Heyden een persoonlijke oorlogshandeling niet verrichten *kon*.

Trouwens men voelt dat de beschuldiging schuilt in de tweede formuleering en dat de zaak staat tusschen het door den opperbevelhebber nemen der *eerste* dispositiën tot het gevecht contra de *impulsie tot den aanval* van den heer Kellermann enz.

Op bladz. 1208 schrijft hij:

Maar ook al was van der Heyden de eerste gekwetste, wat m. i. zeer onwaarschijnlijk is omdat er reeds vóór zijne verwonding veel door den vijand werd gevuurd, en vooropstellende dat de bevelhebber in elk geval reeds in het begin van het gevecht de verwonding bekwam, dan was dit voor hem nog geen beletsel om de eerste gevechts-dispositiën tot het gevecht te nemen.

Die dispositiën: een last aan

een der eersten in de vijandelijke versterking zou geweest zijn.

get. L. F. A. Winckel.

Bovenstaande verklaring is duidelijk aan den declarant voorgelezen en door dezen, daarbij persisteerende, met zijne handteekening bekrachtigd.

get. W. H. Doorman.

En later, op 24 April 1888, schrijft hij mij:

de toestemmende beantwoording der vraag of gij na het verwond raken van den bevelhebber het initiatief tot den aanval hebt genomen is en blijft de hoofdzaak en daarvoor zult gij bewijzen genoeg kunnen bijbrengen.

het voorste peloton, waarbij de bevelhebber zich ophield en het in algemeenen zin aangeven waar de artillerie in batterij moest komen, vorderen, nadat de eerste schoten uit de vijandelijke benting gevallen waren, nauwelijks eenige minuten.

En men kan gerust aannemen, dat aan hetgeen in dergelijke oogenblikken, minuten eischte, van der Heyden stellig geen langer tijd ten koste legde. Een paar korte woorden aan den commandant van het voorste peloton (voortroep) en eene beweging met de karwats in bepaalde richting tot aanwijzing der plaats voor de artillerie, en de eerste gevechts-dispositiën waren genomen, en het was zelfs zaak voor hen die in dergelijke dringende omstandigheden die dispositiën ontvingen vooral niet om nadere inlichtingen te vragen.

Onmiddellijk handelen was een eerste eisch.

En op bladz. 1213 staat:

Over het dagboek van kolonel van der Heyden behoef ik hier verder niets te zeggen. Het is de meest natuurlijke zaak van de wereld dat de bevelhebber, die zich bij den voortroep bevond en dus het vijandelijk vuur het eerst kon waarnemen, dadelijk de bevelen gaf die noodig waren en in de eerste plaats de artillerie eene bestemming aanwees.

De lezer zal 't, op zijn zachtst uitgedrukt, vreemd vinden, dat een en dezelfde persoon over een bepaald onderwerp principieel twee, geheel en al met elkaar in strijd zijnde, zienswijzen kan aankleven.

Hij zal natuurlijk vermoeden, dat voor het tweede of veranderd inzicht afdoende redenen zijn: dat dit op feiten berust.

Welnu, voor zoover ik uit mijne correspondentie met den majoor Winckel en zijn artikel in de „Indische Gids" kan nagaan, heet het, dat zijn veranderd standpunt voornamelijk gerechtvaardigd wordt door mijnen brief van 12 December 1877 aan mijn gewezen korps-commandant majoor P. E. J. H. van Dompseler (thans in originali of afschrift in het bezit van den generaal van der Heyden), en door het particulier journaal van den opperbevelhebber, vooral met betrekking tot de lastgeving van van der Heyden ter zake het in batterij komen der artillerie, en de daarover ingediende artillerie-rapporten.

Om ook hierin den lezer in de gelegenheid te stellen zich eene zelfstandige opinie te vormen, zal ik beginnen met in margine links de fragmenten van dien brief, zooals zij mij in afschrift zijn gegeven (de majoor Winckel heeft nog niet aan mijn verzoek voldaan om mij dien brief in zijn geheel gecopieerd toe te zenden) te plaatsen, en rechts mijne volledige lezing van het gebeurde voor zoover ik daaraan deel heb gehad.

Ter opheldering van een en ander wordt hierbij eene kaart toegevoegd van het gevechtsterrein. (positie Toemilit).

BRIEF VAN 12 DECEMBER 1877. MIJNE VOLLEDIGE LEZING.

Deze (hier wordt bedoeld de contra-marsch na het stooten op het moeras) heeft toen als volgt plaats gehad:

2de compagnie voortroep, daarna een sectie artillerie, vervolgens 1ste compagnie, een sectie-artillerie, 4de compagnie, trein en het bij ons aanwezig gedeelte van het 8ste bat. achtertroep. Ik ben op de plaats gebleven, totdat de bovengenoemde afdeelingen zich in de aangegeven

Van woord tot woord handhavende wat ik in mijn brief van 12 December 1877 aan mijn gewezen korps- en colonne-commandant heb geschreven, voeg ik ter verduidelijking het navolgende er aan toe.

Toen ik, uit kampong Tamboea debouchéerende, tegen de lagune stuitte, alwaar zich het bruggetje bevond (zie punt 5 op de kaart), overzag ik de voor mij liggende zoutpannen (eene kale vlakte,

volgorde in beweging hadden gesteld en heb toen getracht door met den versnelden pas langs de colonne te gaan, u zoo spoedig mogelijk te bereiken. Dit is mij eerst gelukt, terwijl u den kolonel bij zijne verwonding de behulpzame hand bood.

waarop niets aanwezig was dat het gezicht belemmerde) tot aan de vijandelijke stelling, en oostwaarts daarvan de Indische Oceaan en onze versterking Roemah Sentot, waarop de nationale driekleur wapperde, en van waaruit des morgens de colonne-Docters van Leeuwen hare operatie was begonnen. Op de zoutpannen, p. m. 15 passen aan gene zijde der lagune, bevonden zich toen het 1ste peloton der 2de compagnie van het 2de bataljon (de voorwacht) in liggende houding, tot dekking tegen het vijandelijk front- en flankvuur en in afwachting van nadere bevelen. Daar achter — eveneens in liggende houding — de 1ste luitenants F. W. Bröker en E. P. C. Sol, waarvan eerstgenoemde de commandant was van dien troep, en laatstgenoemde de aan den opperbevelhebber toegevoegden adjudant.

De opperbevelhebber, kolonel K. van der Heyden, stond p. m. 10 passen zij- en achterwaarts van het peloton-Bröker de vijandelijke versterking te verkennen: zijn bediende, met het rijpaard aan de hand, bevond zich in zijne nabijheid.

De majoor van Dompseler — colonne-commandant — was nog bezig de lagune te doorwaden en zou juist den tegenovergestelden oever beklimmen.

Op dàt oogenblik bevonden er

zich geen andere personen op de zoutpannen.

Het overige gedeelte der colonne had, zooals 't volgens de voorschriften behoort te geschieden, op het onverwacht hevig vijandelijk vuur binnen den rand van kampong Tamboea halt gehouden, en bleef zoodoende, tot na afloop der verkenning, aan het oog en vuur des vijands onttrokken.

De majoor van Dompseler en ik bewogen zich in de richting van den opperbevelhebber, en, onder het marcheeren derwaarts zag ik, dat de kolonel K. van der Heyden zich met de hand voor het hoofd sloeg.

Ongeveer te gelijk met den majoor van Dompseler bij den opperbevelhebber aankomende, hoorde ik eerstgenoemde zeggen: „kolonel, wat scheelt u?"

De opperbevelhebber gaf echter geen antwoord en daar wij het bloed, onder zijn hand door, over zijn wang zagen vloeien, begrepen wij, dat Z.H.E.G. gewond was; ieder van ons beiden nam hem onder een arm en leidden hem terug binnen den rand van kampong Tamboea.

Aangezien 't al te bewonderen is dat iemand, die een doordringend schot in een der oogen heeft gekregen, nog in staat is te blijven staan, behoeft het geen betoog dat dit terugleiden slechts voetje voor voetje ging, en dat

bovendien het in- en uitstappen en doorwaden der lagune nog bezwaarlijker was.

Eer wij de voorste troepen binnen den kampongrand hadden bereikt was er dus vrij veel tijd verstreken. Aldaar aangekomen moesten toen de heeren doctoren worden verzocht zich naar voren te spoeden om den opperbevelhebber bijstand te verleenen.

Dit geschiedde van mond tot mond door de op het smalle voetpad saamgepakte officieren en manschappen. Daarop moesten die officieren van gezondheid op dat smalle voetpad zich langs de daarop bevindende menschen en vuurmonden naar het hoofd der colonne dringen om den gekwetsten opperbevelhebber te bereiken en uit onze handen over te nemen. Ook dit ging natuurlijk niet zoo bizonder vlot.

Tot staving hiervan verwijs ik den lezer naar het certificaat van den chef van den geneeskundigen dienst der expeditie, den gep. dirigeerend officier van gezondheid der 3de klasse, D. H. van Vierssen.

Na aankomst der geneesheeren gaf de opperbevelhebber een stuk geronnen bloed op: daardoor kon Z.H.E.G. weder spreken en het eerste wat hij zeide was tot ons gericht en luidde: „mijne heeren, gaat naar uwe plaats terug."

Alvorens mijn verhaal te ver-

volgen, voel ik mij gedrongen den opperbevelhebber hulde te brengen voor zijne kranige zelfverloochening, welke hem zijne pijnen deed onderdrukken, om, met wegcijfering van zijn persoon, slechts de belangen van den Staat voor te staan.

Na bovenvermelden last van den opperbevelhebber gingen de colonne-commandant en ik weder naar de voorwacht, vonden dien troep en de beide officieren nog op dezelfde plaats en dezelfde positie — zij hadden blijkbaar niets bespeurd van de verwonding des opperbevelhebbers, — en kreeg ik van mijn onmiddellijken chef volmacht tot handelen. Ik heb daarop den 1sten luitenant Bröker, die p. m. 2 jaren jonger officier was, toegevoegd: „Mijnheer, voorwaarts!" Genoemde luitenant heeft toen de voorgeschreven commando's geuit om zijn troep in beweging te stellen, en ik heb als luitenant-adjudant van het korps, mij aan de spits geplaatst om de richting en het tempo van den aanval aan te geven. *)

Daarop ben ik naar voren gegaan en heb *toen* met de 2de compagnie den storm medegemaakt tegen Temoelit, van af het bruggetje ben ik regelrecht naar de redoute geloopen en kwam zoodoende juist tegen den Z. O. saillant, waar de bamboedoeri-pagger tegen de borstwering aansluit.

Aldaar waren ook de luite-

*) Van hetgeen achter het pel.-Bröker is geschied kan ik natuurlijk niets uit eigen waarneming mededeelen, maar hierover heb ik op den 29en September 1896 den majoor Winckel het volgende geschreven: „Nu is mij indertijd verteld — ik dacht »door U — dat, onmiddellijk ná mijn handelend optreden, de majoor van Dompseler »weêr binnen den kampongrand is gekomen, zeggende: „Kellermann attaqueert!" »Op deze mededeeling zou de gewonde Opperbevelhebber hebben uitgeroepen: »Mijnheer Bode, stormen!" „Alle eer aan den kolonel K. van der Heyden, dat hij, »niettegenstaande zijne zware kwetsuur, aan de zaak bleef denken: dat zijn esprit »militaire hem niet in den steek liet, en hij daardoor, met al het gezag aan zijne »positie verbonden, aan zijne omgeving den goeden weg wees.

„Deze last (aangenomen dat zij mij juist is overgebracht), hoe schoon ook, was

nants Bröker en Sol met soldaten behoorende tot het peloton van eerstgenoemd officier. Daar men zich hier niet door den pagger kon heendringen om de borstwering te beklimmen, maakten de heeren Bröker en Sol eene omtrekkende beweging (zij gingen ten minste meer rechts aan, dus Noord-Oost op), doch ik bleef met twee Afrikanen staan om eene opening in den pagger te kappen. Hiermede bezig zijnde, werd ik verwond en sneuvelden de beide soldaten.

Deze attaque heeft onafgebroken met den versnelden pas plaats gehad, over eene drassige vlakte van 320 meters breedte, onder een moorddadig front- en flankvuur des vijands, en zonder dat de aanvallende voorwacht dit vuur met ook maar een enkel schot beantwoordde. In gesloten orde aankomende tegen den Z.O. saillant der vijandelijke borstwering, bleek ons de onmogelijkheid door de bamboedoeri-verhakking heen te dringen. Slechts door borstwering en verhakking van de vijandelijke bezetting gescheiden, die uit hare gedekte stelling een hevig vuur à bout-portant afgaf, maakte de 1ste luitenant Bröker — voor het midden van zijn peloton staande — front naar mij, salueerde met zijn sabel, en vroeg toestemming tot het maken eener omtrekkende beweging. Nadat ik hem daartoe verlof had gegeven, commandeerde hij: „rechts-om" en „voorwaarts, marsch!" en bewoog zich langs de verhakking in Noord-Oostelijke richting, doch sneuvelde tijdens het uitvoeren zijner omtrekking; de luitenant Sol sloot zich bij deze beweging aan. Aangezien ik veronderstelde dat de

„en blijft slechts een logisch gevolg van mijne daad n. l. het initiatief door mij ge-„nomen en uitgevoerd. Gij weet toch, dat in elk goed leger, en zeer zeker in het „Indische, de traditie bestaat om zoo snel mogelijk en met alle beschikbare krach-„ten de stormende kameraden te steunen ten einde zoodoende het succès te ver-„zekeren en daardoor de overwinning te behalen." Op 29 Juli t. v. heb ik reeds het bovenstaande den majoor Winckel mondeling onder de aandacht gebracht: Z.H.E.G. ontkende echter daarvan de zegsman te zijn.

verhakking overal was aangebracht, besloot ik te blijven waar ik was, hield de twee linkervleugellieden der voorwacht(Afrikanen) bij mij, en gelastte hun onmiddellijk een gat te kappen om zoodra mogelijk daardoor heen te dringen en de vijandelijke borstwering te bestormen.

Hiermede bezig zijnde, sneuvelden de beide soldaten en kreeg ik een schotwond in den rechterpols met splinterbreuk van het spaakbeen. Hierdoor moest ik mijn sabel laten vallen en deze met den linkerhand weder oprapende, bespeurde ik, dat het soutien (2de pel. der 2de comp.) enkele passen achter en de compagnie Bowles links (westelijk) van mij in positie was gekomen.

Ten einde verbloeding te voorkomen begaf ik mij naar de ambulance, sprak echter eerst met den colonne-commandant, die zich in de nabijheid bevond, kwam op p. m. 100 passen van de vijandelijke versterking de compagnie van de Pol in haren opmarsch tegen, en ontmoette eindelijk bij het bruggetje over de lagune — het punt van waaruit den aanval begon — den overste chef van den staf H. F. Meijer, die mij staande hield om naar de positie des vijands en den toestand van het gevecht te informeeren.

Na ontvangen inlichtingen begaf de chef van den staf zich

naar de in gevecht zijnde troepen, bestaande uit drie zwakke compagnieën van het 2de bataljon en 2 sectiën artillerie (later versterkt met 1 pel. van de komp.-Lauer van het 8ste bat.) en moet aldaar zijn aangekomen ongeveer op het oogenblik, dat de colonne-commandant maj. van Dompseler door zware verwonding buiten gevecht werd gesteld. De chef van den staf nam daardoor het bevel der colonne op zich, en onder zijn commando is de vijandelijke versterking genomen. Inmiddels had ik mij onder behandeling der doctoren gesteld, doch nauwelijks verbonden moest ik den 1sten luitenant A. E. Albrecht behulpzaam zijn om zijne mineurs en sappeurs, de officiersbedienden en kettinggangers met de geweren der gekwetsten te wapenen en hen tegen den opdringenden vijand op te stellen, aangezien de ambulance op dat oogenblik nog slechts door een peloton infanterie van het 8ste bataljon werd gedekt.

Toen de gekwetste opperbevelhebber dezen toestand onhoudbaar vond, besloot hij met de ambulance op te breken en zich bij de vechtende troepen aan te sluiten. Daartoe werd op de zoutpannen gedebouchéerd en omdat de opperbevelhebber zich moeilijk kon bewegen, werd Z.H.E.G. voorgesteld te beproeven om te paard te stijgen. De controleur

v. Heuckelum is daarbij Z.H.E.G. behulpzaam geweest en ik heb met den niet gewonden linkerarm den kolonel K. van der Heyden belet aan de andere zijde van het paard over te slaan.

Wij zijn respectievelijk links en rechts van het paard blijven marcheeren om den opperbevelhebber voortdurend te kunnen steunen. Op deze wijze hadden wij 100 à 150 passen op de zoutpannen afgelegd, toen ik eenige vijanden uit het zuid-westelijk bastion zag vluchten.

Bij Temoelit gekomen, was de benting door de onzen genomen en werd de gekwetste opperbevelhebber door eenige, nog buiten de veroverde sterkte staande officieren en manschappen met „hoera's" begroet.

De majoor Winckel doet 't voorkomen dat op het essentieele punt n.l. het nemen van het initiatief tot, en het uitvoeren van den aanval in mijne beide lezingen geen overeenstemming bestaat. Aangezien de brief van 12 December 1877 onder den indruk der feiten is geschreven en Z.H.E.G. om die reden aan dàt schrijven een bijzonder gewicht hecht, tracht hij nu, om voor mij onbekende redenen, daaruit een wapen tegen mij te smeden. Ook ik hecht aan dien brief veel waarde, en om den lezer te bewijzen dat ik niet de verregaande brutaliteit heb gehad om, onder den indruk van het pas gebeurde, mijn gewezen chef knollen voor citroenen te verkoopen zal ik den bewusten brief aan mijne lezing toetsen.

De majoor Winckel valt in de eerste plaats over de uitdrukking: „dit is mij eerst gelukt, terwijl U den kolonel bij zijne verwonding de behulpzame hand bood." Hij schreef mij ten minste daarover: „door U is dus eerst de maj. van Dompseler bereikt toen de kolonel al gewond was." Spelen met woorden, en dat waar 't om feiten te doen is.

De lezer weet uit mijn volledig verhaal, dat zoowel de majoor van Dompseler als ik, onder het gaan naar den opperbevelhebber, zagen dat Z.H.E.G. zich met de hand voor het hoofd sloeg, en dat wij zoo goed als gelijktijdig bij hem aankwamen, daar ik de colonne-commandant hoorde vragen: „kolonel, wat scheelt U?" Is dit verhaal in strijd met de strekking en den inhoud van den boven aangehaalden zin uit mijnen brief van 12 December 1877?

De schrijver put echter nog meer ten mijnen nadeele uit het tweede fragment van m'n brief, want, na mij dit te hebben medegedeeld, schrijft hij: „En nu moet ik in gemoede de vraag stellen, of ik met deze wetenschap voor oogen niet geacht moet worden geslaagd te zijn in de bedoeling aangegeven op bladz. 51 o.a. van uw schrijven."

Neen! in zijne bedoeling om „door het schrijven van een kalm, bezadigd artikel, waarin de zaak van twee kanten zooveel doenlijk bekeken werd, een einde te maken, aan den strijd m. a. w. een betoog te leveren dat U en den generaal van der Heyden kon bevredigen," is de majoor Winckel tegenover mij niet geslaagd.

Door geen enkel geleverd betoog laat ik mij het feit, n.l. het door mij genomen initiatief, ontnemen en den generaal van der Heyden toekennen, en zeer zeker niet op grond van den door mij geschreven brief. Al moge de lezer, die buiten de quaestie staat het verband niet dadelijk vinden, omdat de majoor Winckel het dienstig heeft geoordeeld het voornaamste deel van mijn brief (waarover later) niet weer te geven zoo was niettemin de redactie van het thans veroordeelde schrijven volkomen verstaanbaar voor m'n gewezen chef, die mij machtigde te handelen en dien ik verliet om den aanval met de voorwacht (pel. Bröker) te doen, en die op dàt moment slechts enkele passen van dien troep af stond. Ook den lezer hoop ik het thans duidelijk te maken. De fragmenten van m'n brief beginnen met de mededeeling, dat ik met de 2de compagnie den storm heb medegemaakt, wat iets later nog beslister wordt vastgelegd door de woorden: „Aldaar waren ook de luitenants Bröker en Sol met soldaten behoorende tot het peloton van eerstgenoemd officier."

Ik heb dus met het peloton-Bröker, zijnde het 1ste peloton van de 2de compagnie — welke als voorwacht was ingedeeld — den aanval gemaakt; met dat peloton ben ik tot vlak voor de vijandelijke borstwering van Kotta Blang Temoelit gekomen. Ook het particulier journaal van den bevelhebber en de lezing van den

heer Winckel gewagen er van, dat slechts het peloton-Bröker met den storm-aanval is begonnen en niet de 2de compagnie van het 2de bataljon in haar geheel.

Maar er staat ook in dien brief: „van af het bruggetje ben ik regelrecht naar de redoute geloopen enz."

Hiermede wordt dus in de eerste plaats geconstateerd, dat de voorwacht zich nog in staat van rust bevond, dicht bij het bruggetje over de lagune. Aangezien de luitenant Bröker een flink en dapper officier was en soldaten commandeerde, die bekend stonden als onstuimig te zijn in den aanval, zou hij niet aan de plaats genageld zijn gebleven, zoo hij van den opperbevelhebber den last had ontvangen om te stormen. En dat het allerminst tegenover een man als de generaal van der Heyden, die door den majoor Winckel op bladz. 1208—9 als volgt in deze aangelegenheid wordt geschetst:

„Een paar korte woorden aan den commandant van het voorste peloton (voortroep) en eene beweging met de karwats in bepaalde richting tot aanwijzing der plaats voor de artillerie en de eerste gevechts-dispositiën waren genomen, en 't was zelfs zaak voor hen die in dergelijke dringende omstandigheden die dispositiën ontvingen vooral niet om nadere inlichtingen te vragen. Onmiddellijk handelen was een eerste eisch."

Men ziet 't, Bröker is dus òf ongehoorzaam geweest, òf hij heeft, met alle energie en élan waarover hij kon beschikken, terstond aan dien last voldaan.

Straks zullen wij nagaan of de opperbevelhebber hem dien last heeft gegeven, want vooraf wensch ik te releveeren dat er in den pas aangehaalden zin van mijnen brief ook nog staat „ben ik regelrecht naar de redoute geloopen enz."

Nu weet de lezer reeds dat de pelotons-commandant-1e luit. Bröker twee jaren jonger officier was dan ik; maar de 1e luitenant E. P. O. Sol, die adjudant was van den opperbevelhebber en bij dien troep was, maar er niet bij behoorde, was zelfs p. m. 5 jaren jonger officier. Wat beduidt nu dat ben ik in den brief van mijn gewezen onmiddellijken chef anders, dan dat ik heb willen doen uitkomen, dat ik bij dien aanval, als oudste in rang, de leiding heb genomen en den toon heb aangegeven: kortom! dat zij als jongeren slechts moesten gehoorzamen en mij hadden te volgen. Iedereen die begrip heeft van militaire hiërarchie, vooral te velde, zal mij dit onvoorwaardelijk toegeven.

Nu is 't, in verband met het beweren van den majoor Winckel, dat de opperbevelhebber den last tot aanvallen aan den 1en luitenant Bröker zou hebben gegeven, bijzonder eigenaardig dat hij mij geen afschrift heeft gegeven van dàt gedeelte van m'n brief, dat tusschen de beide medegedeelde fragmenten moet staan n.l. het wegbrengen van den gekwetsten opperbevelhebber, kolonel K. van der Heyden. In deze brochure heb ik het verhaal van dit wegbrengen zoodanig doen drukken dat 't tegenover het in blanco gelatene tusschen de beide fragmenten staat. De lezer heeft het slechts er in te schuiven om de logische opvolging der plaats gehad hebbende feiten te leeren kennen. Eenmaal dien draad hebbende, vraag ik aan ieder onbevooroordeeld en rechtschapen mensch, voor een oogenblik aannemende, dat de opperbevelhebber vóór zijne verwonding den last tot stormen aan den luitenant Bröker heeft gegeven of die officier, met zijn peloton, niet reeds lang het doel van den aanval (afstand 320 meters) zou hebben bereikt, voor en aleer ik mij naar het hoofd van den attaqueerenden troep kon bevinden, gezwegen nog van het initiatief daartoe door mij genomen. En dat ik werkelijk het initiatief heb genomen bewijst o. a. het certificaat van den heer Sol op 18 October 1888, ná een plaats gehad hebbend scheidsgerecht, dat ten mijnen gunste besliste, op eerewoord en op zegel tegenover den auditeur-militair te 's Gravenhage gepasseerd, waarin woordelijk voorkomt, dat hij „den 26 Augustus bij den aanval op de vijandelijke versterking Kotta Blang Temoelit te Samalangan getuige is geweest van de meer dan gewone plichtsbetrachting en de daden getuigende van moed en beleid van den toenmaligen 1sten luitenant-adjudant R. L. Kellermann, die als adjudant van het 2e bataljon infanterie zich bij de voorwacht der colonne aansloot op het oogenblik dat tot den aanval op de vijandelijke versterking werd overgegaan en door zijn flink optreden tot dien aanval tegen de zwaar begroeide en versterkte benting de impulsie gaf aan de soldaten van de voorwacht bij wie ten gevolge van het onverwachte hevige vijandelijke vuur eenige weifeling was ontstaan."

Bovendien constateeren vijf andere officieren op dezelfde wijze, tegenover andere autoriteiten, dat ik mij aan de spits of aan het hoofd der stormende troepen heb bevonden, waarvan vier (waaronder de majoor Winckel) dat de attaque eerst is begonnen „kort nadat den opperbevelhebber bij het doen

eener verkenning eene ernstige verwonding was toegebracht."

Ik herhaal de vraag: hoe ware 't voor mij — die den gekwetsten opperbevelhebber heb helpen wegbrengen — in physieken zin mogelijk geweest mij aan het hoofd der aanvallende troepen te bevinden, zoo die opperbevelhebber den last tot stormen nog vóór zijne verwonding heeft gegeven. De majoor Winckel heeft dit blijkbaar gevoeld, want op blz. 1217 schrijft hij: „Op het oogenblik der verwonding was dus — behalve het artillerievuur — het gevecht nog niet daadwerkelijk begonnen in zóóver dat een ernstig vooruitgaan van den troep nog niet plaats had. Het voorste peloton had wel last tot stormen, maar aangezien het bleef doorvuren, kon van eene bestorming eigenlijk nog geen sprake zijn. Toen nu de verwonding plaats had, zal die niet nagelaten hebben, op dat reeds geschokte peloton een zeer demoraliseerenden indruk te maken. Dat peloton bestond meerendeels uit Afrikanen, die allen onder van der Heyden bij het 2e bataljon gediend hadden en hem een groote vereering toedroegen. Nu is 't mogelijk, dat het voorste peloton door de verwonding werkelijk tot stilstand is gebracht, en dat Kellermann, na van zijn korpscommandant machtiging gekregen te hebben om op te treden, met dat peloton den aanval heeft gedaan" enz.

Dit geleverd betoog is gebaseerd op den infanterie-aanval zooals hij die in het particulier journaal van den generaal van der Heyden op blz. 1215 aanhaalt. Maar daarin staan eenige onbegrijpelijke mededeelingen.

Men leest daaruit dat het tweede peloton voor dat het de overkant der lagune bereikt heeft op de kameraden van het eerste peloton schoot: deze troep kreeg dus niet alleen in front en linker-flank vuur van den vijand, maar bovendien in den rug van z'n eigen makkers.

Zij hadden 't echter zoo kwaad niet bedoeld, want alsof er niets ware voorgevallen, kwamen zij leukweg naast de door hen gemaltraiteerde wapenbroeders in bataille. Maar het zonderlingste van alles is, dat bij den daarna ondernomen aanval niet de volle kracht werd ontwikkeld, m. a. w. dat de geheele in bataille staande compagnie attaqueerde, doch daartoe slechts één peloton werd aangewezen n.l. dat van den luitenant Bröker, dat pas zoo liefelijk door het tweede peloton was behandeld en dus, dit achter zich wetende, zeker met alle gerustheid, vertrouwen en élan den storm kon ondernemen en uitvoeren.

Om het nog onduidelijker te maken moet dan de 1ste sectie artillerie in batterij komen, en volgt dan deze aanhaling uit het journaal: „Een tweede compagnie onder den kapitein van de Pol rukte intusschen eveneens vooruit ter ondersteuning der troepen die de benting reeds bestormden."

Hoe rijmt zich dat nu met zijne bewering, dat het voorste peloton wel last tot stormen had, maar aangezien het bleef doorvuren van eene bestorming eigenlijk nog geen sprake kon zijn, en zulks bij de vooropgestelde mogelijkheid, dat het voorste peloton door de verwonding des opperbevelhebbers werkelijk tot stilstand is gebracht. Stond dan de opperbevelhebber vóór dàt peloton? of stond Z.H.E.G. op p. m. 10 passen zij- en achterwaarts er van? In het laatste geval heeft dat liggende peloton (voorwacht) er niets van gezien, en heeft dus de verwonding van den opperbevelhebber op de officieren en manschappen geen indruk kunnen maken.

Ware 't gezien geworden, dan zou immers de zich bij de voorwacht bevindende adjudant des opperbevelhebbers — de 1ste luitenant Sol — terstond naar zijnen onmiddellijken chef zijn toegesneld om hem bijstand te verleenen. Dit is echter niet geschied, want die officier heeft den aanval met de voorwacht medegemaakt.

Ook is 't mij een raadsel hoe de schrijver durft beweren, dat het gevecht — behalve het artillerievuur — nog niet daadwerkelijk was begonnen, niettegenstaande hij vertelt dat er vóór de verwonding van den opperbevelhebber twee van de vier compagnieën infanterie benevens alle bij de colonne ingedeelde stukken (2 sectiën artillerie) op de zoutpannen waren gedeboucheerd. Kan en mag men dáár, waar ná dit deploiement feitelijk nog slechts één zwakke compagnie van het 2de bataljon voor het gevecht overbleef, nog van eene verkenning spreken. De compagnie-Lauer van het 8e bataljon moest achterblijven tot dekking van ambulance en trein. Eerst tijdens het gevecht om de benting is hiervan een peloton daarheen gedirigeerd.

En toch zegt de majoor Winckel in zijn certificaat, dat kort nadat den opperbevelhebber bij het doen eener verkenning eene ernstige verwonding was toegebracht, eene afdeeling van het 2de bataljon ten aanval oprukte. Behalve dat hierdoor wordt geconstateerd dat het eene persoonlijke verkenning was, komt 't mij voor dat bij eene colonne van vier compagnieën

eene verkenning slechts door de voorwacht of voortroep (één compagnie) en enkele officieren geschiedt, die uit den aard hunner positie daartoe zijn aangewezen. Bovendien wat zouden de gevolgen voor die gedeployeerde troepen zijn geweest, indien zij al den tijd, welke noodig was om den gekwetsten opperbevelhebber weg te brengen enz., lijdelijk waren blootgesteld gebleven aan een moorddadig front- en flankvuur, door den vijand op 320 en 60 meters afgegeven. Zouden zij niet gedecimeerd zijn geworden? En zouden die troepen — met de wetenschap dat óók hun opperbevelhebber was gewond — niet reeds geslagen zijn vóór en aleer zij tot den aanval overgingen. Zoo heeft 't zich dan ook niet toegedragen! De luitenant Bröker is alleen met zijn peloton op de zoutpannen gedeboucheerd en heeft, toen hij het onverwacht hevige vijandelijke front- en flank-vuur kreeg, zijne manschappen reglementair, in afwachting van nadere bevelen, in liggende houding gedekt opgesteld.

Eindelijk releveer ik ten opzichte van den infanterie-aanval, dat er in het door den schrijver aan mij afgegeven certificaat geen spoor te vinden is van den thans beweerden stilstand van het voorste peloton door de verwonding van den opperbevelhebber. In dat stuk wordt integendeel die verwonding vooropgesteld om kort daarna den aanval te laten doen.

En wat de uitvoering daarvan betreft, schrijft hij: „in buitengewoon korten tijd werd niettegenstaande het op haar gericht vuur door den stormenden troep de bamboedoeriverhakking bereikt, welke op 4 à 5 meter afstand van de vijandelijke versterking was aangebracht."

Mij dunkt dat deze op eerewoord afgegeven verklaring vierkant staat tegenover zijne jongste lezing in „de Indische Gids." Met betrekking tot den aanval der infanterie nog de volgende sprekende mededeeling.

Ik heb in mijn bezit nog een ander afschrift van het particulier journaal van den generaal van der Heyden, dateerende van 22 April 1888, en daarin komt voor:

„Ik droeg den 1sten luitenant Sol op in noordelijke richting van mij te gaan om de benting te bestormen.

„Het kostte dezen officier en luit. Bröker intusschen veel moeite de manschappen, die reeds een oorverdoovend snelvuur hadden geopend tot vooruitgaan te bewegen."

In het afschrift door den majoor Winckel gepubliceerd, staat:

Ik droeg den luitenant Bröker op in noordelijke richting vooruit te gaan en de benting te bestormen.

„Het kostte dezen officier intusschen veel moeite enz."

In het afschrift van 22 April 1888 wordt dus aan Sol, den jongsten officier, de taak opgedragen vooruit te gaan en de benting te bestormen, en dat wel met troepen waarbij hij niet was ingedeeld en waarover een ouder officier het bevel voerde.

In het afschrift door den majoor Winckel gepubliceerd is niet alleen deze anti-militaire daad geredresseerd, maar bovendien zijn een paar andere woorden weggelaten en veranderd.

Welk afschrift verdient nu vertrouwen?

Of verdienen zij 't geen van beide?

Wat niet minder van belang is ontbloot is het, naar het heet op last van den opperbevelhebber, in batterij komen der artillerie.

De majoor Winckel vindt daarvan in het dagboek van den kolonel van der Heyden aangeteekend:

„Intusschen liet ik de sectie artillerie van den luitenant Molière avanceeren en gaf dezen officier last westwaarts van de benting met granaten te vuren, daar van die zijde een hevig vuur op onze troepen werd onderhouden.

„Een tweede enz.

„Ik gaf den kapitein Krijger order om, evenals reeds de eerste sectie Molière deed, westwaarts van de benting te blijven doorvuren en te trachten het vuur van den vijand uit de vele omliggende *werkjes* tot zwijgen te brengen.

„Bij deze gelegenheid bekwam ik een schot in het linkeroog na vooraf een schampschot langs linkerschedel en wenkbrauw gekregen te hebben. Intusschen kwamen de chef van den staf en de majoor van Dompseler op het terrein van den strijd aan."

Dit gedeelte van het journaal heb ik woordelijk weergegeven, omdat ik daarvoor bijzonder gewichtige redenen heb.

In de eerste plaats releveer ik, dat ook hier weder eene afwijking is te constateeren ten opzichte van het op 22 April 1888 gegeven afschrift; daarin staat toch: „ik gaf den kapitein Krijger order om even als reeds de eerste sectie Molière deed, westwaarts van de benting te blijven doorvuren en te trachten het vuur van den vijand uit de vele omliggende *meertjes* tot zwijgen te brengen."

De lezer gelieve de gecursiveerde woorden in beide afschriften te vergelijken, en met het oog op het vervolg van mijn betoog de gespatieerde goed te onthouden.

Na op deze wijzigingen gewezen te hebben, dringt zich, door het lezen van dit particulier journaal, de vraag op: wie was nu eigenlijk de colonne-commandant, de kolonel K. van der Heyden of de majoor van Dompseler?

Indien 't de majoor van Dompseler was, wat niemand zal en kan tegenspreken, dan kon of mocht bij het onverwacht stooten op den vijand de opperbevelhebber niet doen wat des colonne-commandants was. Genoemde majoor had op dat moment zeer zeker geen fout begaan, was zelfs nog niet in de gelegenheid geweest er een bij dàt rencontre-gevecht te maken, en zou dus de opperbevelhebber door noodeloos in te grijpen niet alleen iets gedaan hebben wat beneden zijne positie was, maar hij zou daardoor ook het gezag van den colonne-commandant hebben ondermijnd, instede van het hoog te houden. Strookt 't bovendien met de tactische beginselen, dat de opperbevelhebber achter de voorwacht marcheert? Om deze redenen verkrijgt men van een en ander al geen hoogen dunk, maar nog veel minder door hetgeen er verder in dat journaal voorkomt. De generaal van der Heyden beweert niet alleen het doel te hebben aangegeven dat door de artillerie moest worden beschoten, maar zelfs het projectiel (granaten) dat zij daartoe moest gebruiken. De bevelvoerende officier onthoudt zich echter in den regel in détails af te dalen, vooral wanneer hij oorspronkelijk niet tot dàt wapen heeft behoord.

En wat de aanwijzing van het doel betreft, wijkt hij ook hierbij af van het tactische grondbeginsel, dat de artillerie den infanterie-aanval moet voorbereiden en ondersteunen, vooral wanneer zij geen of een zeer slechte vijandelijke artillerie tegenover zich heeft.

Als doel toch wijst hij in zijn journaal aan „westwaarts van de benting" en „de vele omliggende werkjes", dan wel „de vele omliggende meertjes," maar niet het doel van de aanvallende infanterie, n.l. de benting zelf, of, nog juister uitgedrukt, de zuidoostelijke saillant van dat vijandelijke werk. Hierdoor wordt reeds aangetoond, dat zóó'n dispositie tegen het gezond verstand strijdt, doch later zal ik bewijzen dat deze op te volgen onmogelijk zou zijn geweest.

Om hiertoe te geraken moet eerst bekend zijn op welken afstand en wáár de artillerie in batterij is gekomen.

Het particulier journaal bewaart op beide punten een voornaam stilzwijgen.

In het werk van den majoor E. B. Kielstra wordt evenmin de plaats opgenoemd, wáár de artillerie in batterij is gekomen, maar wèl dat zij last had „op circa 300 pas van de versterking halt te houden en vandaar granaten te werpen naar de westzijde van 's vijands stelling, omdat hier zijn vuur het hevigst was."

Nu zullen wij het gunstigste geval aannemen, n.l. dat hier geen Indische infanteriepassen van 0.63, maar artilleriepassen van 0.75 meter zijn bedoeld, en om het aanschouwelijk te maken — zie schetskaart — van uit punt B, Zuid-Oost saillant van de benting, met een straal van $0{,}75 \times 300 = 225$ meter eenen cirkelboog beschrijven. Een ieder zal mij moeten toegeven, dat met het oog op de verstrekte gegevens, onze artillerie op een of meer punten van den boog CD in batterij is moeten komen om punt X onder vuur te kunnen nemen. Aangezien de infanterie-aanval zich in de richting van A naar B bewoog, zijn er voor de artillerie slechts twee gevallen denkbaar, n.l. dat zij òf westwaarts, òf oostwaarts van de aanvalslijn AB in batterij is gekomen. Wij zullen haar eerst westwaarts in stelling doen komen, n.l. op den cirkelboog CE.

Hoewel sunder No. I tot granaten voor 600 art. passen bestemd is, doch door tempeeren tot op 400 passen of 300 meters reglementair kan worden aangewend, is het mogelijk dat goed geoefende artilleristen in de werkelijkheid dezen afstand nog inkorten en dat zij dit zelfs hebben gedaan tot 225 of 250 meters, n.l. de afstand van boog CE tot punt X.

Men zal mij dan echter moeten toegeven dat dit dan ook een minimum afstand is, en er derhalve geen sprake kan zijn om met granaten te vuren op de vele „omliggende werkjes" of „meertjes", welke op nog geen 60 meters afstand van de aanvalslijn AB der infanterie waren gelegen.

Bovendien deze werkjes en meertjes lagen verscholen in een bosch van laag hout — rhizophoren — zoodat zij geen vast doel aan de artillerie aanboden en elk granaat-schot, als vol-projectiel gebezigd had moeten worden, in dien boschrand slechts een gat makende, dat zich na doorlating onmiddellijk weder sloot en waardoor het effect van elk schot — zoo dat bij geluk plaats had — aan elke waarneming ontsnapte.

Zoude de kartets hier niet beter op hare plaats zijn geweest? Het ergste van alles zou zijn geweest, dat men hier de officieren, bedieningsmanschappen enz. aan een wissen dood ten prooi zou hebben gegeven.

Om reglementair in batterij te komen, is de afstand van 60 meters juist voldoende om vier stukken naast elkaar op te stellen, en zou dus het linkerstuk vlak tegen den boschrand hebben gestaan, waar achter een sterke en goed bewapende vijand lag verscholen. Neem echter aan dat de onderlinge afstanden tusschen de vuurmonden tot een minimum waren teruggebracht, dat de artillerie zelfs eene frontverandering heeft gemaakt om de omliggende „werkjes" of „meertjes" onder vuur te nemen — dus ruggelings parallel stond aan de aanvalslijn der infanterie — dan blijf ik de vraag doen of dit een afstand is om tegen een dichten boschrand, zwaar door vijanden bezet, in batterij te komen.

Druischt zóó'n handeling niet in tegen het gezond verstand?

Er blijft dus niets anders over dan de artillerie oostwaarts van de aanvalslijn AB, op den cirkelboog ED, in positie te doen komen, alwaar zij dan ook inderdaad heeft gestaan.

Maar de opperbevelhebber laat haar in zijn particulier journaal vuren „westwaarts van de benting" (punt X) en op de vele omliggende „werkjes" en „meertjes". Dit nu is eene onmogelijkheid, want de dáár gebezigde vuurmond — 8 c.M. voorlaad — heeft op 300 art. passen, en veel verder nog, een bestrijkend schot, en zou dus de opperbevelhebber last hebben gegeven dwars door zijn aanvallende infanterie te schieten. Ieder artillerie-officier zou pertinent geweigerd hebben aan zoo'n onzinnige lastgeving te voldoen, en juist het cachet dat op zóó'n last zou drukken sluit vanzelf uit, dat zij in werkelijkheid door den opperbevelhebber is gegeven, al heeft hij iets zoo ongeloofbaars in z'n particulier journaal vastgelegd.

Welke infanterie ter wereld is in staat een pas vooruit te doen, wanneer zij in front en linkerflank door den vijand, en in den rug door de kameraden van haar wapen wordt beschoten, terwijl zij per slot van rekening in haar rechter-flank nog door de eigen artillerie wordt bestookt?

Neen, duizend maal neen! Wel is de artillerie oostwaarts van de aanvalslijn der infanterie in batterij gekomen, maar zij heeft zooals het gezond verstand en de taktiek dit aangeven, door en écharpe de Zuid-Oostelijke saillant van Kotta Blang Temoelit onder vuur te nemen, den aanval der infanterie ondersteund.

Na dit betoog geloof ik met dat particulier journaal voldoende te hebben afgerekend, maar om aan elken twijfel den bodem in te slaan, volge hieronder, met zijne toestemming, de verklaring

van den gep. majoor D. H. van Vierssen, destijds chef van den geneeskundigen dienst der expeditie tegen het Rijk van Samalangan.

CERTIFICAAT.

„Op heden den 8sten Juni 1892 verscheen voor mij J. A. de Bergh, kolonel plaatselijk kommandant te Amsterdam de gepensionneerde Dirigeerend officier van gezondheid der 3de klasse (majoor) D. H. van Vierssen die, na vooraf op zijn eerewoord de belofte te hebben gedaan van zich niet te zullen laten leiden door bijzondere genegenheid voor- of afkeer van den persoon, die het voorwerp is van deze verklaring, maar alleen uit liefde voor de waarheid, omtrent de verrichtingen van den toenmaligen 1sten luitenant-adjudant van het 2de bataljon infanterie — thans gepensionneerd majoor der infanterie — R. L. Kellermann op den 26sten Augustus 1877 bij gelegenheid van de verovering van de versterking Kotta Blang Temoelit (Samalangan) het navolgende heeft verklaard:

„Kort nadat het hevige vijandelijke vuur — herkenbaar aan den doffen knal der schoten — was geopend, bereikte mij als chef van den geneeskundigen dienst der expeditie het door officieren en manschappen van mond tot mond overgebrachte verzoek om geneeskundige hulp te verleenen aan den opperbevelhebber kolonel K. van der Heyden, die gekwetst was en zich aan het hoofd der colonne bevond.

Op dit bericht spoedden zich de officier van gezondheid 2de klasse G. Fischer en declarant zoo snel als mogelijk was naar voren, langs de op het smalle voetpad saamgepakte manschappen en vuurmonden, die op het vuren des vijands halt hadden gehouden.

Aan het hoofd der colonne gekomen, trof ik binnen den kampongrand den kolonel K. van der Heyden aan, die een schotwond in het linkeroog had bekomen en die ondersteund werd door den majoor P. E. J. H. van Dompseler (colonne-commandant) en den 1sten luitenant-adjudant R. L. Kellermann.

De kolonel van der Heyden was de allereerste gekwetste en op 't oogenblik dat den opperbevelhebber de eerste geneeskundige hulp werd verleend, was onze artillerie nog niet opgemarcheerd om het vuur van den vijand te beantwoorden; zij stond nog op het smalle voetpad, binnen den kampongrand, op hare plaats in de marsch-colonne." get. v. Vierssen.

„Bovenstaande verklaring is duidelijk aan den declarant voorgelezen en door dezen, daarbij persisteerende met zijne handteekening bekrachtigd."

Amsterdam 8 Juni 1892.

get. De Bergh.

De bloote waarneming dezer feiten toont beslist aan dat er nog geen enkel kanon tegen den vijand in batterij was gekomen toen den gekwetsten opperbevelhebber de eerste geneeskundige hulp werd verleend, waaruit dan ook onverbiddelijk volgt, dat de kolonel K. van der Heyden zich vergist heeft, toen hij in zijn particulier journaal schreef of deed schrijven: „Intusschen liet ik de sectie artillerie van den luitenant Molière avanceeren en gaf dezen officier last westwaarts van de benting met granaten te vuren enz."

Dat deze vergissing nog grootere afmetingen aangenomen heeft alwaar in dat journaal staat:

„Ik gaf den kapitein Krijger order om evenals reeds de sectie Molière deed, westwaarts van de benting te blijven doorvuren en te trachten het vuur van den vijand uit de vele omliggende werkjes tot zwijgen te brengen."

Vanzelf is dus ook onjuist de daarop volgende mededeeling: „Bij deze gelegenheid bekwam ik een schot in het linkeroog." En niet alleen daarom maar óók omdat de majoor van Vierssen in zijn certificaat vastlegt, dat hij den gewonden opperbevelhebber uit handen van den majoor van Dompseler en den luitenant-adjudant Kellermann heeft overgenomen, en dat Z.H.E.G. de eerste gekwetste was.

Hierdoor wordt andermaal het bewijs geleverd, dat de kolonel van der Heyden evenmin den last tot aanvallen aan de voorwacht (peloton Bröker) heeft kunnen geven, eene handeling welke, in het onderhavige geval, volgens dat journaal vóór het in batterij komen der sectie-Molière is geschied, en ook in werkelijkheid voorafgegaan is.

Hadde de opperbevelhebber dien last gegeven, dan ware het immers voor den luitenant-adjudant voornoemd niet mogelijk geweest zich tijdens die attaque aan de spits der troepen te bevinden.

Nu constateert de majoor Winckel, na 19 jaren, in „de Indische Gids" van Juni en Augustus 1896:

1°. dat het eene legende is, dat de gekwetste opperbevelhebber kolonel K. van der Heyden, bij den aanval op de vijandelijke versterking Kotta Blang Temoelit aan de spits der troepen heeft geattaqueerd.

2°. Dat dit daarentegen wèl gedaan heeft de 1ste luitenant-adjudant van het 2de bataljon infanterie R. L. Kellermann, wordende dit bovendien vastgelegd door zijn certificaat van 10 November 1887.

Maar is dan de schrijver nu ook niet verplicht op dezelfde wijze te erkennen:

3°. dat niet door den kolonel K. van der Heyden het initiatief tot den infanterie-aanval is genomen, maar dat dit eveneens is geschied door den 1en luitenant-adjudant R. L. Kellermann.

Mij dunkt dat niet alleen het door hem afgegeven certificaat hem daartoe dwingt, maar, zoo mogelijk, nog in klemmender mate het door hem aan mij geschrevene op 24 April 1888, luidende:

„de toestemmende beantwoording der vraag of gij na het verwond raken van den bevelhebber het initiatief tot den aanval hebt genomen, is en blijft de hoofdzaak en daarvoor zult ge bewijzen genoeg kunnen bijbrengen."

Mijne goede verwachting in deze is echter tot nu toe onvervuld gebleven, aangezien de door mij ter zake gedane voorstellen bij schrijven van 21 en 26 Augustus j.l. onder aanvoering van bewijzen, door den majoor Winckel zijn geëcarteerd en omgaan. Op mijnen brief van 29 September 1896 heb ik van Z.H.E.G. zelfs geen antwoord ontvangen.

Om deze redenen acht ik mij tot mijn leedwezen verplicht thans zelf te doen, wat ik van de loyaliteit van anderen had verwacht.

Amsterdam, 31 December 1896. R. L. Kellermann.

Hongersnooden in Britsch-Indië

I. TOT 1878.

DOOR

R. A. VAN SANDICK.

Er bestaat in Nederlandsch-Indië in ambtelijke kringen, in de eerste plaats bij het binnenlandsch bestuur — „onzen *civil service*", zooals men veel hoort zeggen — over het algemeen groote belangstelling, of, juister uitgedrukt, groote bewondering voor het beheer onzer Engelsche naburen over dat ontzaglijke keizerrijk, een werelddeel op zich zelf, dat een vijftiende gedeelte van de bevolking der aarde voedt. Een bewondering, die echter dikwerf niet het gevolg is van zaakkennis, omtrent de toestanden in Britsch-Indië, doch die bij velen meer iets instinctmatigs heeft.

De toestanden in Britsch-Indië verschillen trouwens zoo hemelsbreed met Nederlandsch-Indische, dat het blindelings overnemen, uit pure bewondering, van Britsch-Indische regelingen ons al meermalen zeer duur te staan is gekomen.

Nu is er zeker wel geen verschijnsel, dat sterker gesproken heeft tot onze verbeelding, dat ons dieper getroffen heeft in het hart, dan de hongersnooden, die in dat reusachtige, ons zoo geheimzinnige Britsch-Indië, waar we zoo dicht bij wonen en dat zoo weinigen onzer kennen, met groote standvastigheid periodiek terugkomen. Bijna even standvastig als een komeet aan den hemel, als noorderlichten en magnetische afwijkingen op aarde.

Hongersnood komt voor: in een of ander deel van Britsch-Indië, gedurende twee jaar van elke negen jaar. In doorsnede lijden er elken keer 20 millioen menschen aan. Combineert men deze twee cijfers, dan kan men rekenen, dat binnen honderd acht jaar een aantal menschen overeenkomende met het geheele bevolkingscijfer van Britsch-Indië — dat is 300 millioen — elk tweemaal door hongersnood bezocht wordt. Beschouwt men Britsch-Indië

in zijn geheelen omvang, dan moet het Gouvernement er op rekenen over elke elf of twaalf jaar den een of anderen meer beperkten hongersnood en ongeveer tweemaal in een eeuw een bijzonder hevigen hongersnood onder de oogen te zien.

Men zal wellicht deze cijfers vreemd vinden. Ze zijn genoemd op den 10den December jongstleden in de vergadering van het Engelsche „Indisch Genootschap" — the East Indian Association — te Londen door den inleider van het onderwerp „de Indische hongersnooden", Sir H. S. Cunningham.

Hoe zijn die cijfers verkregen?

Er bestaan over Britsch-Indische hongersnooden twee reeksen van officieele documenten, waarover wij in het vervolg van dit opstel meer uitvoerig zullen handelen: 1°. het *Famine Commission Report*, 2°. de *Famine Relief Codes*.

Over het ontstaan van die documenten allereerst een enkel woord.

Toen de verschrikkelijke hongersnood van 1876—1878 ten einde liep, besloot het gouvernement van Lord Lytton dat de groote ondervinding, bij de pogingen tot leniging van deze ramp opgedaan, de leermeesteres zou zijn voor de *stelselmatige* verschaffing van hulp bij volgende hongersnooden.

Een nauwkeurige en volledige verzameling van feiten was daartoe een eerste eisch. Daarom werd door Harer Majesteits gouvernement de *Famine Commission*, de hongersnoodcommissie, benoemd, onder voorzitterschap van den bekenden generaal Strachey. Door die commissie werd een zeer gedetailleerd, hoogst vertrouwbaar rapport ingediend, betrekking hebbende in hoofdzaak op de volgende onderwerpen: den toestand van de bevolking; de kansen voor elk gewest op schaarschte en hongersnood; de methodes, door welke, oordeelende naar het verleden, op de beste wijze in de toekomst in elk gewest staatshulp zou kunnen worden verleend.

Dat verledene strekte zich uit over een tijdperk van meer dan een eeuw. Maar het spreekt van zelf dat de jongste hongersnooden, in de eerste plaats de allen leden zoo versch in het geheugen liggende hongersnood van 1876—1878, verreweg de meeste gegevens hebben aangebracht. Zoo verscheen dan in 1882 en 1883 het beroemde *Famine Commission Report*, den legger voor Britsch-Indische hongersnooden.

De Regeering heeft de maatregelen, door de commissie aanbe-

volen, niet allen in hun geheelen omvang uitgevoerd. Maar ze heeft wèl het systeem gevolgd dat de commissie aanried. Onze Britsch-Indische naburen zijn te practisch om ook in deze niet te decentraliseeren. Geen algemeene wet, maar plaatselijke regelingen. Geen hongersnoodwetboek voor het geheele werelddeel Britsch-Indië, maar in elke provincie een afzonderlijk *Famine Relief Code*. Men verstaat daardoor een samenstel van bepalingen, die elk jaar, naar de opgedane ondervinding, worden herzien en die dan aangeven hoe te handelen bij voedselschaarschte en hongersnood. In elke provincie bestaat trouwens een departement van landbouw: het *Agricultural Department* [1]) dat belast is met het oppertoezicht op de instandhouding van de dorpsverslagen, over de titels van grondbezit en grondoverdracht, huur en verhuur, opbrengst; het landbouw-departement is verder belast met de organisatie en directie van staats-tusschenkomst ter bevordering van den landbouw en ter verbetering van den veestapel, en ten slotte is een van zijn gewichtigste werkzaamheden om het publiek en het Gouvernement in te lichten over den toestand, de verwachting en den uitslag van de oogsten, den loop der prijzen, en de nadering van duurte of hongersnood in elke streek.

Men veroorlove ons hier een uitweiding. Wij vertaalden dezen laatsten zin uit de officieele „Statement." Er staat uitdrukkelijk dat het doel van het landbouwdepartement is: *to keep the public and the government informed*. Eerst het publiek dus, en dan het Gouvernement... en dat in een officieel staatsstuk! Welke fouten het Britsch-Indische Gouvernement ook moge begaan, lichtschuw is het niet. Die geest van niet-verzwijgen, verschijnt ons bij de studie der Britsch-Indische hongersnooden hier voor het eerst. Telkens ontmoetten we haar weer. En dat is een van de groote aantrekkelijkheden van een studie over een Britsch-Indisch sociaal-economisch onderwerp.

Wanneer die geest *ons* geprikkeld had tot navolging, dan zou het staren op Britsch-Indië ons geen kwaad hebben gedaan. De diepe indruk, die de hongersnood in 1876—'78 gemaakt had op de Nederlandsch-Indische ambtenaarswereld uitte zich anders. De

---

[1]) Zie: *Statement, exhibiting the moral and material progress and condition of India*, N°. 31, 1893—'94, *ordered, by the House of Commons, to be printed 8 June 1896.*

Jaarlijks verschijnt zulk een officieel verslag; dat over 1891—'92 (N°. 28) bevat bovendien het derde tienjarig overzicht, en dat over 1892—'93 een dertig-jarig overzicht. Het verslagjaar begint met April.

naam *relief-works,* openbare ondersteuningswerken, waarbij de bevolking gelegenheid heeft wat te verdienen, die tijdens dien hongersnood in Britsch-Indië, in dicht bevolkte streken, op groote schaal waren uitgevoerd, werd in Nederlandsch-Indië zelfs tot de gevleugelde woorden: „Hongersnood wordt bedwongen door *relief-works.*" Maar het copieeren van half begrepen Britsch-Indische maatregelen baarde ook ditmaal in Nederlandsch-Indië weinig goeds.

De geschiedenis van den zoogenaamden hongersnood in Lebak en van de Bantamsche relief-works van 1880—1881, hebben wij, minder uitvoerig dan ze wel verdiend hadden, elders [1]) beschreven. Men heeft toen o. a. een weg verbeterd en deels aangelegd, die te Rangkas Betoeng begon en te Tjiboenar, aan de Buitenzorgsch-Bantamsche grens in de wildernis eindigde. Een schandelijke verspilling van 's lands gelden. *Relief-works*, die geen nut hoegenaamd hebben gedaan, die een groote vexatie waren voor de uiterst schaarsche, door koortsen uitgeputte bevolking van Lebak, en die met zachten dwang van de zijde der ambtenaren van binnenlandsch bestuur werden uitgevoerd, omdat er vrijwillig geen werkbare menschen te krijgen waren die *relief* begeerden! Als er ooit gebleken is hoe schadelijk de domme, niet door degelijke zaakkennis gesteunde, bewondering van Engelsch-Indische maatregelen voor Java's bevolking zijn kan, dan was het hier.

Dat neemt niet weg dat het van het hoogste belang is kennis te nemen van Britsch-Indische toestanden... mits niet met het doel: slaafsche navolging in ons Indië. En wij hopen daarom op eenige belangstelling bij het behandelen van de Britsch-Indische hongersnooden.

I.

Wij stellen ons voor allereerst de vragen te behandelen: hoe, wanneer en waarom ontstonden er hongersnooden in Britsch-Indië, zich regelmatig opvolgende met een wanhopige hardnekkigheid? Welke maatregelen heeft de Regeering vroeger genomen tot voorkoming en leniging van die rampen?

Britsch-Indië heeft thans een bevolking van ongeveer 300 millioen zielen; daarvan behoort 80 pCt. tot de landbouwende klasse. De dichtheid van die landbouwende bevolking is zeer verschillend, al

[1]) Zie *Leed en Lief uit Bantam*, bij W. J. Thieme en Co. 2de druk, 1893.

naarmate van de regelmatigheid en het bedrag van den regenval in elke landstreek. Waar een groote en over 't algemeen regelmatige regenval is, daar is de bevolking buitengewoon dicht; waar onregelmatige en kleine regenval wordt waargenomen, is ook de bevolking schaarsch [1]). Er zijn in Indië (voor een gedeelte) twee oogsten per jaar, een herfstoogst, die gezaaid wordt in den zomer en een lenteoogst, die gezaaid wordt in den winter. Hongersnood ontstaat in 't algemeen door misoogst en deze is weer het gevolg van gebrek aan regen, dus van droogte. Die hongersnood heeft een geheel verschillend karakter in de dicht bevolkte en de slecht bevolkte streken. In de dicht bevolkte streken, te gelijk den streken met gewoonlijk overvloedigen, regelmatigen regenval, veroorzaakt het uitblijven der gewone regens oogstmislukking en, als onmiddellijk gevolg daarvan, gebrek aan voedingsmiddelen voor de grootendeels landbouwende bevolking, die van de hand in den tand leeft. Die bevolking heeft de oogst al opgegeten, als de volgende oogst rijp is. Mislukt deze, dan stijgen de prijzen van alle cerealen, voedsel voor menschen en vee. In een slecht bevolkte streek, waar de regens toch al niet regelmatig en overvloedig zijn, heeft de droogte, naar men oppervlakkig beschouwd zou meenen, niet zulk een hevigen invloed. De bevolking is daar meer gewend aan de elke keer dreigende kans om niet van den oogst alleen te kunnen leven. Gewoonlijk groeien in zulke streken boschproducten, veldwortelen en -vruchten, die ook in gewone tijden een toeslag uitmaken. Toch is soms in die weinig bevolkte streken de toestand bepaald hopeloos. De bevolking is daar reeds uitgeput door gedurig voorkomende, kleine misoogsten, door gebrekkige voeding, en heeft dus weinig weerstandsvermogen. Maar nu komt de groote moeilijkheid om die verspreide, dun gezaaide bevolking te hulp te komen. Het is buitengewoon bezwaarlijk om daar voedsel te distribueeren. De Engelsche bestuursambtenaren hebben er zich natuurlijk wel voor gewacht, in zulke (met Lebak te vergelijken) streken ooit reliefworks op eenigszins groote schaal uit te voeren.

Het bovenstaande geeft, naar onze meening het ontstaan weer van de hongersnooden van 't verledene; het is van toepassing op den thans heerschenden hongersnood en nog lange jaren na dezen zullen in Britsch-Indië dezelfde oorzaken dezelfde gevolgen heb-

[1]) 't Volgende is ontleend aan de redevoering van Lord Hamilton, minister voor Indië, gehouden te Turnham Green, 17 Nov. 1896 (te vinden in het Maandblad *India*, afl. December '96, bl. 378).

ben. Want Indië is in de eerste plaats een echt Oostersch wereld-deel; de toestanden mogen er in schijn veel veranderd zijn, in werkelijkheid zijn de beschavingsgraad van het volk, de toestand van den landbouwer, de godsdienstige begrippen van Hindoes en Mohammedanen veel standvastiger gebleven, dan ooit in een Westersch, Europeesch land het geval was. Veroveraars zijn gekomen en heengegaan; inlandsche dynastiën zijn uitgestorven of verdreven; het Britsche gezag heeft zich met ijzeren greep over de geheele uitgestrektheid van het rijk gevestigd en heeft ééne oorzaak van hongersnood: den oorlog, weggevaagd. Maar het volk is in hoofdzaak onveranderd gebleven. In vorige eeuwen, zoo goed als thans, is bij alle godsdienstige geloofsverschillen, één geloofsartikel door allen nagekomen: dat het verdienstelijk is vroeg te trouwen en dat er kinderen verwekt moeten worden. Hongersnooden en epidemieën hebben gedurende eeuwen millioenen en millioenen inboorlingen voor hun tijd weggenomen. Ze hebben daardoor evenwicht gebracht tusschen de toeneming der bevolking en de meerdere opbrengst van den landbouw door uitbreiding der ontginningen en meer intensieve cultuur. Daardoor is overbevolking voorkomen, die anders onder dit trouwende en getrouwde volk al eeuwen geleden zou zijn ontstaan. Toen was er geen bestuur dat handelend optrad, om hongersnood te bezweren, laat staan te voorkomen. Thans is ieder ambtenaar op zijn post, om menschenlevens te redden. Maar toch komt de hulp dikwijls te laat. Hongersnood wordt voorafgegaan door schaarschte van voedingsmiddelen of liever door prijsverhooging van rijst en andere granen. Gebrek aan het gewone voedsel of plotselinge verandering van voedsel heeft een noodlottigen invloed op lichaam en geest van het volk. Een algemeene depressie en anaemie veroorzaakt menigmaal een verdubbeling van het sterftecijfer, zonder dat het in den letterlijken zin des woords tot een hongersnood gekomen is. Daarom mag men niet *te* groote verwachting koesteren van de overigens zeer practische maatregelen in de *Famine Codes* voorgeschreven, die wij later zullen leeren kennen. Om de bedoeling duidelijk te maken kiezen wij hier een zeer recent voorbeeld: de uiterst plaatselijke hongersnooden in de afdeeling Allahabad in de zomermaanden van 1896. Een eigenlijke hongersnood was niet aanwezig; geen menschen stierven van honger. De hongersnooddistricten waren vergelijkenderwijze klein en gemakkelijk bereikbaar en het gebrek en de schaarschte aan voedings-

middelen was zuiver plaatselijk. Het *Famine Code* was uitmuntend en werd stipt uitgevoerd door eerlijke, verstandige ambtenaren. Men had hier, om zoo te zeggen, te doen met een model-bestrijding van een hongersnood van zeer plaatselijken aard en geringe uitgestrektheid; toch was de sterfte der bevolking tweemaal zoo groot als de normale [1]).

Hieruit volgt, dat het niet slechts de honderdduizenden zijn die van honger sterven, maar vooral de millioenen, wier lichaam en wier geest geen weerstandsvermogen hebben tegen verminderde en veranderde voeding, gedurende langeren tijd voortgezet, die het overgroote quantum leveren aan de sterftecijfers tijdens de Indische hongersnooden.

Wij willen nu een beknopt historisch overzicht [2]) geven van de voornaamste hongersnooden in Britsch-Indië, sedert 1800. Geen vertrouwbare mededeelingen zijn er te vinden over de vroegere rampen van dien aard.

In 1803 en 1804 heerschte een gedeeltelijke hongersnood in Bombay, Hyderabad, noordelijk Madras en in de noord-westelijke provinciën. In Bombay werd de schaarschte nog verergerd door oorlog. De prijzen van graan (onder welk woord wij ook rijst en dergelijken zullen begrijpen) steeg tot viermaal de gewone hoogte. Het aantal dooden is niet opgeteekend. Graan werd ingevoerd in Bombay door het Gouvernement en de uitvoer werd verboden. Openbare werken werden uitgevoerd en hospitalen werden geopend voor de vreemdelingen, die hulp zochten in de steden Bombay en Surat. In de noord-westelijke provinciën gaf het bestuur op groote schaal kwijtschelding van belasting, verstrekte leeningen aan grondbezitters, en loofde een premie uit op invoer. Maar de geheele uitgaaf van rijkswege bedroeg nog geen twintigste deel van de waarde van de te min geoogste voedingsmiddelen.

In 1813 was er een hongersnood in Guzerat en Rajputana, en het aangrenzende deel van de noord-westelijke provinciën. De prijzen rezen tot zesmaal de gewone hoogte. De ellende was groot; drie vierde van het vee in Rajputana stierf, de menschen aten elkaar op: geraamten lagen in elke richting, en toen de

[1]) Ontleend aan „The famine mortality of India and the Indian Famine Code" in „the Times of India" van 21 Nov. 1896, bl. 10.

[2]) Hierbij is o. a. gebruik gemaakt van „India: the land and the people", door Sir James Caird, (een der leden van de hongersnoodcommissie van 1878), 1883.

regens eindelijk kwamen, stierven velen aan de koorts, ten gevolge van hun uitgeputten toestand. Het Gouvernement van Bombay weigerde tusschenbeiden te komen in zake uitvoer en invoer: het verklaarde dat onbelemmerde handel, zonder Staatstusschenkomst, geheel aan zich zelf overgelaten, meer doen kon om den nood te lenigen en evenveel doen kon om ondersteuning te geven, dan het bestuur met al zijn hulpmiddelen. Dat er voedingsmiddelen zijn ingevoerd wordt niet vermeld, hoewel er een oogst van 325 000 ton mislukt is.

In 1837 ondervonden de noord-westelijke provinciën een zeer uitgebreiden en hevigen hongersnood. Graan rees tot driemaal den gewonen prijs. Waarschijnlijk stierven een millioen menschen van honger. Het Gouvernement kwam zeer vroeg tusschenbeide, doch uitgaande van het beginsel, dat zijn plicht bepaald was tot het geven van werk aan hen die in staat waren tot arbeiden; terwijl het bestuur de zieken en hulpeloozen overliet aan de bijzondere liefdadigheid. Aan die particuliere liefdadigheid werd eenige hulp geboden door het Gouvernement, doch niet alsof ze daar recht op had. Kwijtschelding en opschorting van grondbelasting werd algemeen verleend aan de grondbezitters, te zamen tot een bedrag van de helft der landelijke inkomsten van de lijdende streken. Leeningen en voorschotten werden uitsluitend verstrekt voor landverbetering of zaaikorrels, want men beschouwde voorschotten tot een ander doel als af te keuren, omdat ze slechts zouden strekken om de bevolking te leeren te weinig op eigen krachten te steunen. Minder dan één percent van de hongerlijdende bevolking werden geholpen door openbare werken of gratis. Het ontzettende lijden dat doorstaan was, liet een ver verspreiden en blijvenden schrik achter voor de ijselijkheden van een hongersnood. De te min geoogste hoeveelheid graankorrels kon geschat worden op 1 200 000 ton. De totale uitgaaf aan Staatshulp, ware ze geheel besteed aan graankorrels, zou slechts 118 000 ton hebben verschaft. De bevolking, die zwaar geleden heeft door hongersnood, bedroeg 15 millioen. Van deze behoorde een vierde gedeelte tot de niet-grondbezittende klasse, die geen hulp kreeg van rijkswege door afschrijving of leening. De helft daarvan waren in staat zich zelf te voeden door het werken op de rijksondersteuningswerken, die zooals wij reeds zeiden uitsluitend dienden voor werkbare lieden. De andere helft — de eerbiedwaardige hoeveelheid van twee millioen zielen — waren niet in staat om te

werken, omdat ze te zwak en te ziek waren, en onder hen schuilen de één millioen dooden, die het Gouvernement uit beginselen-rijderij niet had willen helpen.

Wij komen nu aan den hongersnood van 1861, weer in de noord-westelijke provinciën en in de Pundjab, zich uitstrekkende over dertien millioen zielen. Het graan steeg tot driemaal den gewonen prijs. Gelukkigerwijze was de hongerlijdende streek omringd door landstreken met goede oogsten, en daarheen vloden een half millioen kleine lieden om hulp. Bovendien kon uit die gelukkige streken gemakkelijk voorraad worden vervoerd naar de hongerdistricten. Deze twee bijkomende omstandigheden verlichtten zeer den druk. Dezelfde gedachtengang als een vorige maal leidde het Gouvernement er toe, om werk te geven aan hen die in staat waren te arbeiden en de overige stakkers over te laten aan de liefdadigheid hunner medemenschen. Maar er was toch organisatie bij dezen hongersnood. Groote relief-works van blijvend nut werden uitgevoerd onder directie van deskundigen en een vernuftige manier werd bedacht om zoo weinig mogelijk zwakken te helpen, die niet zoo ver van huis konden gaan werken en ook zoo weinig mogelijk hen, die gratis hulp kregen. Dit bestond in het uitreiken van gekookt in plaats van rauw voedsel en in het beginsel om slechts hen te helpen, die konden besluiten in een daartoe aangewezen „poor-house" te blijven. De inlanders gaan er niet gauw toe over om voedsel te gebruiken, gekookt door vreemden, wellicht tot een mindere kaste behoorende; en de armenhuizen zijn daar — zooals overal ter wereld — zeer weinig populair. Minder dan één percent van de hongerlijders ontving werk en ondersteuning. En ondanks de goede oogsten er omheen stierven 200 000 menschen van honger. Door de droogte ging 1 210 000 ton graan verloren, en de totale hoeveelheid die ingevoerd werd, bedroeg slechts 180 000 ton.

Beschouwen wij den hongersnood van 1866 tot 1867, die zich uitbreidde langs de oostkust van Madras naar boven, het hevigst woedde op de kust van Ganjam, en later in Orissa, en zich ten slotte uitstrekte over Behar en Noord-Bengalen. De graanprijzen stegen tot vijf- en zesmaal van de normale in Ganjam, tot het zesvoud in Orissa (waar gedurende eenigen tijd, in het geheel niets meer te krijgen was tot welken prijs dan ook) en tot het drievoud in Behar.

De hongerdooden in het presidentschap Madras bedroe-

gen 450 000. Er werkten 12000 menschen op de relief-works; aan 30 000 werd dagelijks hulp om godswil verstrekt, voornamelijk weer in den vorm van gekookt voedsel, na het beweerde succes in die methode in 1861, en uitsluitend in „relief-houses", „pour-houses" en „relief-camps." Slechts één derde percent der bevolking ontving hulp.

In Orissa had, volgens officieele bronnen, niemand iets van een nadering van den hongersnood bemerkt, alvorens hij aan wezig was. Volgens anderen had het plaatselijk bestuur de Regeering schromelijk misleid, door den omvang der ramp in 't begin te verkleinen. De winterrijstoogst, waarvan de bevolking in deze streek grootendeels afhangt, mislukte nagenoeg geheel. Er waren geen voldoende voorraden, maar daar niemand hongersnood of zelfs rijstschaarschte schijnt te hebben verwacht, noch het bestuur, *noch het volk*(?), gingen de prijzen niet naar de hoogte. Er was dus geen reden om in te voeren of minder te verbruiken. In Mei 1866 werd plotseling ontdekt, dat er op de markt geen voedsel te koop was voor de Gouvernements-kostgangers, (gevangenen enz.). Op dat oogenblik maakte de zuidelijke moesson allen invoer onmogelijk. Het zuiden kon niet bijspringen, want in Ganjam was te gelijk hongersnood. Op het einde van November waren 10 000 ton voedingsmiddelen met groote moeite in het land gebracht en uitgedeeld aan de noodlijdende bevolking. Maar het was te laat voor één derde deel der bevolking, dat ten getale van een millioen zielen al bezweken was. De droogte werd gevolgd door grooten regenval en overstrooming in de lage landen, die de oogsten daar deden verdrinken, zoodat in 1867 weer Staatshulp noodig was. De onkosten van het Gouvernement bedroegen £ 1 270 000.

In Behar en Noord-Bengalen waren destijds de hongersnooden niet zóó erg. Relief-works werden geopend en uitdeelingen van voedsel om niet werden gedaan, die te zamen gedurende vier maanden hulp gaven aan minder dan een percent der bevolking. Maar het Gouvernement gaf slechts £ 23 000 uit, terwijl de hongersnood 135 000 slachtoffers maakte. Voor al het geld, uitgegeven door het rijk in den hongersnood van 1866—67, zou geen twaalfde deel van het mislukte gedeelte van den oogst kunnen worden gekocht. Na dezen hongersnood werd de eerste „*Fanine Enquiry Commission*" ingesteld, waarvan Sir George Campbell de ziel was.

De groote hongersnood van 1868—1869 woedde over een groot deel in West- en Noord-Westelijk Indië. Hij was het hevigst in Marwar, Bihanor en Ajmere en de andere inlandsche rijken van Rajputana; hij strekte zich uit over Centraal-Indië tot Jhansi en tot Hissar in de Pundjab. Minder hevig was hij in enkele groote stukken van de centrale provinciën, de westelijke helft van de noord-westelijke provinciën, het zuiden en oosten van de Pundjab en Guzeat en Noord-Deccan in Bombay. De bevolking, die bezocht werd door hongersnood, bedroeg 45 millioen, waarvan zeventien millioen zwaar leden. Er vielen 1 600 000 dooden en het Gouvernement gaf £ 720 000 uit, waarvoor slechts een twintigste van den minderen oogst in de Britsche provinciën alleen, zou kunnen worden gekocht. Uit Marwar emigreerden een millioen menschen, zijnde twee derde van de bevolking. In de inlandsche staten werd al heel weinig gedaan; in de Britsche provinciën werd voor het eerst het beginsel uitgesproken dat het Gouvernement verantwoordelijk is voor elk sterfgeval dat te voorkomen ware geweest.

Over den nu volgenden hongersnood van 1873—1874 bestaat, behalve de reeds genoemde bron, een boekje van Sir Bartle Frère [1]). Dit boekje is geschreven, toen de hongersnood verwacht werd en in sommige streken al begon te woeden. We zien er uit dat toen de Engelsche autoriteiten geheel en al van stelsel zijn veranderd. Het denkbeeld, dat het Gouvernement alleen werkbare menschen heeft te helpen, heeft afgedaan en daarmede de verstrekkingen van gekookt voedsel, om de uit een godsdienstig begrip kieskeurige inlanders af te schrikken. Op systematische wijze werden statistieken opgemaakt; de hongersnood kwam dan ook als een zeer onwelkome maar toch verwachte gast en men was gereed om hem te ontvangen. In Behar (Bengalen) werd een te kort verwacht aan rijst, dat *van te voren* geschat werd op 480 000 ton. De rijstprijzen waren intusschen gestegen tot op het drievoud van de normale hoogte. Maar dit schrikte het bestuur niet af. De naam van den energieken luitenant-gouverneur van Bengalen Sir Richard Temple en van den onderkoning Lord Northbrook mogen wel bij het Indische volk in dankbare herinnering blijven. Want aan hun persoonlijk initiatief was

[1]) Sir Bartle Frère, „On the impending Bengal famine, how it will be met and how to present future famines in India" (1874).

het allereerst te danken, dat er voor het eerst, zoolang menschenheugenis in Britsch-Indië reikte, geen dooden vielen!

Het Gouvernement legde den vrijen handel geen enkele hinderpaal in den weg. Maar het trad in onmiddellijke onderhandeling met het toen rijstrijke Birmah en organiseerde een grooten transportdienst van meer dan 3 000 ton daags, te verdeelen over het land. Dit geschiedde gedurende drie en een halve maand, van Maart tot Juni. Zoo was er dus voor het eerst te gemoet gekomen aan het gebrek aan voorraad; geen onwaardige kunstjes werden te baat genomen om het aantal der hulp vragenden te verminderen. Die werken kon, kreeg werk; die te zwak was, kreeg ongekookt eten of geld in zijn eigen huis. Reusachtig stegen daardoor de uitgaven in vergelijking met de vorige hongersnooden. Menigeen is geholpen voor niets, die te lui was om te werken. Niet minder dan 3¾ percent der bevolking werd op deze wijze gratis ondersteund, hierbij ook gerekend de kleine grondbezitters, aan wie voorschot in zaairijst werd gegeven, gedurende zes maanden, en meer dan vier percent der bevolking kreeg ondersteuning op relief-works gedurende negen maanden. Er was gerekend op een hongersnood van *een heel jaar;* en toen hij korter duurde was er veel te veel graan ingevoerd, dat met groot verlies weer verkocht werd. Maar laten wij het nog eens herhalen: „Er vielen geen dooden!"

Men was hier uitgegaan van een zuiver philanthropisch beginsel. Dat de eerste plicht van het bestuur was om zooveel mogelijk menschenlevens te redden; en dat het er niet op aankwam wat de vervulling van dien plicht zou kosten. De Gouvernements-maatregelen waren dan ook gekarakteriseerd door groote geldverspilling, die ongelukkigerwijze in de onmiddellijk daarop volgende jaren beter in het geheugen bleef, dan de werkelijk schoone resultaten. Men ging zelfs zoover van te beweren dat Sir Richard Temple van te voren den hongersnood op schromelijke wijze overdreven had, om eer in te leggen met zijn bestrijding. Men noemde hem den man „who invented famines". De Gouvernements-pakhuizen te Calcutta waren na den hongersnood nog gevuld met rijst, die tegen driemaal den gewonen prijs was ingekocht bij het begin van de schaarschte: had de hongersnood langer geduurd dan zou men niets dan lof hebben gehad voor de bestrijders; thans, nu hij veel korter duurde, dan vooraf geschat was, beschuldigden die volle pakhuizen de wijze van bestrijding. En een reactie in de

denkbeelden volgde, waarvan de gevolgen noodlottig waren voor latere hongerlijders.

Minder fortuinlijk liep dan ook de groote hongersnood in 1876–'78 af, die nog de houder is van het eeuw-record, zich uitstrekkende over meer dan de helft van het presidentschap Madras, geheel Mysore, het Deccan-district van Hyderabad en Bombay, te zamen een bevolking hebbende van vijftig millioen zielen, maar later zich nog uitbreidende over de noord-westelijke provinciën Cashmere en een deel van de Pundjab. De graanprijzen rezen tot het drievoud van de normale.

Het bestuur was het bij dezen hongersnood niet met zichzelf eens. De resultaten van 1873–'74 waren zeer schoon, maar wat zou het niet kosten om allen op die wijze te helpen nu de ramp een zoo oneindig grooteren omvang zou hebben?

In Bombay, toen de regenmoesson in 1876 niet verkoos door te zetten, had het Gouvernement ontwerpen van groote publieke werken gereed, uit te voeren onder beheer van deskundige ingenieurs. Maar men ging uit van den eisch dat het aannemen van hulp niet aantrekkelijk mag zijn; allen die verkozen te werken moesten juist hun levensonderhoud en niet meer verdienen. Op die relief-works werden gedurende 13 maanden 285 000 menschen te werk gesteld of 3 pCt. van de bevolking. De gratis verstrekking geschiedde aan $^1/_3$ pCt. der bevolking en men trachtte ook hier het aantal aanvragen te verminderen, door den eisch te stellen dat slechts in *relief-camps* ondersteuning werd verleend en alleen bedlegerige personen in huis konden worden geholpen. Het Gouvernement gaf £ 1 140 000 uit. Toch stierven er meer dan één millioen hongerlijders.

In Mysore was 540 000 ton te kort. De hulp was hier in alle opzichten onvoldoende; het uitreiken van gekookt voedsel en het toepassen der oude kunstjes maakten dat er maar £ 700 000 werd uitgegeven, een waarde representeerende van nog geen achtste van de mislukte oogsten; maar een oogst van slechts $^1/_3$ van de normale over geheel Mysore had dan ook het gevolg dat er $^1/_5$ van de bevolking, of een millioen zielen bezweken.

Terwijl Mysore geen graan had ingevoerd, begon Madras, waar een paar millioen ton of $^2/_3$ van den oogst mislukte, met 30 000 ton rijst te koopen. Deze eigenmachtige daad werd niet goedgekeurd door de Indische regeering en daarmede begonnen de standjes tusschen hooge en lage autoriteiten. De beschrijving van

de hongersnood-hulp in Madras krijgt ten slotte deze overeenkomst met de Nederlandsch-Indische veepest-bestrijding in West-Java in 1880 en volgende jaren, dat ook hier soms menschen werden gecommitteerd in de binnenlanden, die de taal niet spraken, en die stalen als raven, terwijl er geen voldoende contrôle was. Het schoone denkbeeld om het dorp als eenheid te nemen bij het verstrekken van hulp is bij den hongersnood in Madras in toepassing gebracht, en.... mislukt, deels omdat het te laat kwam en de geheele dorpsorganisatie was opgelost, daar de inwoners waren gaan ronddolen om werk of uitdeeling te krijgen. De hoeveelheid voedsel, dat ingevoerd werd, was voldoende om 4 millioen menschen 12 maanden lang te voeden: maar de hongersnood duurde 22 maanden, gedurende welke dagelijks 787 000 menschen waren ondersteund of 4½ pCt. der bevolking. De totale onkosten voor die Staatshulp zouden £ 3 000 000 moeten zijn; inderdaad bedroegen zij £ 8 000 000. De hongersnood in Madras heeft aldus voor 't vervolg zeer veel nut gehad, omdat zij geleerd heeft, hoe men niet handelen moet. Voor de inwoners zelf was hij minder profijtelijk: er gingen 2 millioen zielen te gronde.

In de noord-westelijke provinciën was de droogte van 1877—'78 erger dan die van 1860 of 1868. ⅚ van den oogst of 3 420 000 ton mislukte geheel. Voor £ 200 000, die werden uitgegeven, zoude men slechts 20 000 ton hebben kunnen koopen. Daarmee is van zelf al bewezen dat de hulp onvoldoende was. 70 000 menschen werden dagelijks geholpen gedurende 12 maanden, dat is ¼ pCt. Tijdelijk namen de groote relief-works zeer op, maar bij elke regenbui verminderden de deelnemers, die meenden dat de ellende voorbij was. De winteroogst beloofde veel, maar de regenmoesson van 1878 bleef uit en weer werden de relief-works bevolkt. Eindelijk in Juli 1878 kwamen de regens door. Intusschen waren er 1 250 000 dooden door hongersnood, en de gewone gevolgen: epidemische ziekten.

Resumeeren wij den hongersnood van 1876—'78, door al de provinciale cijfers te zamen te tellen, dan ontvangen wij een verbijsterenden indruk van reusachtige afmetingen. De netto-resultaten waren 5 250 000 dooden op het eigenlijke hongersnood-terrein en 1 250 000 dooden in de noord-westelijke provinciën en Oudh; voor onmiddellijke ondersteuning gaf de Indische regeering uit een som van £ 11 000 000. Met haar gewone hooghartigheid had de Regeering, evenals ze later zou doen in 1896—'97, de aangeboden

hulp in geld der particuliere liefdadigheid afgewezen. Ten slotte werd (volmaakt op dezelfde wijze als in Januari 1897) met de meeste dankbaarheid de £ 700 000, die bijeengebracht was, aanvaard.

Onder den indruk van dien laatsten grooten hongersnood werd de *Famine Commission* benoemd. Maar elke indruk, zelfs de hevigste, stompt met de jaren af, en het feit dat een ongekend lange tijd, van 1878 tot 1896, verliep voor een hongersnood van eenigszins ouderwetsche afmetingen dreigde, heeft veroorzaakt dat de voorslagen dier Commissie niet ten volle zijn opgevolgd in de *Famine Codes*, die thans voor het eerst op eenigszins groote schaal in beproeving komen in den hongersnood van 1896 en 1897.

Hieraan hopen wij echter een volgend artikel te wijden.

Aanteekeningen betreffende het Koloniaal Verslag.

III.

Verslagwerk behoort niet tot de meest benijdenswaardige bezigheden, vooral niet wanneer men uitsluitend daden en handelingen van anderen, en gebeurtenissen, waaraan men part noch deel heeft gehad, moet te boek stellen. Het bijeenzoeken van zijne gegevens uit stukken, die meerendeels reeds naar de archieven zijn verwezen, is weinig opwekkend; en per slot van rekening heeft men van zijnen arbeid nog slechts povere voldoening, daar de dank, die men er mede inoogst, veelal in een vingerhoedje kan geborgen worden, terwijl voor de aan-, be- en opmerkingen, welke men oploopt, een stalemmer nog te klein is. In één woord, verslagwerk is in hooge mate ondankbaar; en men moet den man bewonderen, die zich jaren en jaren daaraan wijden kan, zonder zijne opgewektheid van geest en al wat er aanvankelijk aan scheppingskracht in hem huisde te verliezen. Deze teekening is nog de helft te licht gekleurd waar het betreft hen, die moeten arbeiden in een klimaat, hetwelk op zich zelf reeds verslappend werkt. Voor deze mag het dan ook in 't bizonder een dringende eisch genoemd worden, dat zij althans niet bezwaard worden met *onnut* verslagwerk.

Wat is nu echter het geval met betrekking tot het K. V.? Bij de langgerekte, broksgewijze oplevering van dat staatsstuk door het Ministerie, zooals die tegenwoordig plaats vindt, wordt een groot deel daarvan eerst zeer laat in Indië ontvangen, en duurt het zelfs wel tot medio van het tweede jaar na dat, waarop het betrekking heet te hebben, alvorens het in zijn geheel aldaar bekend raakt. Daarbij komt dat de, overigens prijzenswaardige zucht, om aan het geleverde vooral actuëele waarde te schenken,

er toe leidt om elk uitkomend gedeelte zooveel mogelijk bij te werken tot op den dag van afsluiting, en wordt in deze richting zelfs zoover gegaan, dat in later verschijnende onderdeelen van het verslag wel mededeelingen worden opgenomen, die eigenlijk in andere, reeds vroeger uitgekomene tehuis behooren. Als een sprekend geval van laatstbedoelden aard kan o. a. gewezen worden op de vermelding onder Hoofdstuk O, afd. I, § 1, A, 4° van het K. V. van 1895, van de nieuwe *Regelen omtrent den verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders op J. en M.*, die ordelijkheidshalve in Hoofdst. I, afd. IV, § 1, eene plaats behoorden te vinden. Een ander dergelijk geval is de opname in Hoofdst. O, afd. I, § 1, C. van het K. V. van 1892 van mededeelingen, op den veterinairen dienst betrekking hebbende, die men ten rechte in Hoofdst. I, afd. VIII, zou zoeken, en dan ook in het verslag van 1895 onder laatstgemeld hoofd zijn voortgezet.

Het gevolg van een en ander is, dat menige „indische bouwstof" voor een nieuw verslag moet worden opgemaakt, zonder dat de bewerker weet wat nopens het onderwerp, hetwelk hij te behandelen heeft, reeds aan de Vertegenwoordiging is medegedeeld; om later te bemerken, dat hetgeen is opgesteld reeds in zijn geheel of grootendeels voorkomt in het overeenkomstige dan wel in een ander onderdeel van het laatst gedrukte K. V.; terwijl het ook voorkomt, dat al hetgeen in een nieuw te behandelen verslagjaar op een bepaald gebied meldenswaardigs is voorgevallen blijkt reeds in het laatst verschenen gedrukte verslag te zijn opgenomen, zoodat, om de grenzen van het aangewezen tijdsbestek niet te overschrijden, òf in herhalingen moet worden vervallen, òf wel de toevlucht moet worden genomen tot het opteekenen van voorvallen van ondergeschikt belang, in het eene zoowel als in het andere geval met het bijna zekere vooruitzicht, dat van het geleverde werk nagenoeg niets in het gedrukte K. V. zal worden teruggevonden.

Ziedaar waartoe de wijze, waarop tegenwoordig het K. V. het licht ziet, voor verscheidene fabrikanten van indische bouwstoffen voor dat document leidt. Bepaald vroolijk kan die uitkomst niet genoemd worden, en zeer zeker getuigt zij niet van een streven, om rekening te houden met den hiervoren omschreven eisch en om aan dezen zooveel mogelijk te gemoet te komen. Toch zijn er wellicht onder de lezers van deze regelen, die meenen dat de geschetste bezwaren niet veel te beteekenen hebben, en die

zich van de overweging daarvan, gesteld dat zij er toe geroepen werden, zouden willen afmaken met de verklaring, dat op dergelijke kleinigheden bezwaarlijk acht kan worden geslagen; hierbij uitgaande van de redeneering, dat een ambtenaar zich het hoofd niet behoeft te breken met de vraag, of van het werk, hetwelk hij verplicht is op te leveren, al of niet een nuttig gebruik zal worden gemaakt, althans zich in het ontkennend geval niet behoort te laten ontmoedigen, Voor die luchthartigen merk ik echter op, dat kleinigheden de wereld regeeren; en dat men eerst een paar malen moet hebben ondervonden, dat men bemerkt tijd en moeite te hebben verspild aan verslagwerk, hetwelk blijkt totaal nutteloos te zijn geweest, om te beseffen welken verlammenden invloed zoodanige ervaring heeft op den lust om zich voor gelijk doel nogmaals in te spannen. Op het wakker blijven van den lust en den ijver, nu, komt het, vooral bij verslagwerk, juist aan, willen daarvan steeds de beste resultaten verwacht mogen worden; en, wel verre van de geschetste bezwaren over het hoofd te mogen zien, ligt het daarom n. h. v. op den weg der Reg. die op te heffen.

Er schijnt intusschen vooralsnog op dit laatste weinig uitzicht te bestaan; integendeel laat de lezing van hetgeen nu bijkans twintig jaren lang achtereenvolgens is aangevoerd in oppositie aan het verlangen der Tweede Kamer nopens de wijze van indiening van het K. V., althans bij mij, den indruk na, alsof van de zijde van het Ministerie met angstvalligheid de tegenwoordige wijze van bewerking van dat staatsstuk wordt verdedigd, en voor niets zoozeer gevreesd wordt, als voor eene radicale wijziging in de regeling der daaraan verbonden werkzaamheden. Nu zal zeker een ieder, die de K. Vn. wat van naderbij kent, toegeven dat die documenten rijk van inhoud en blijkbaar met nauwgezetheid bewerkt zijn; doch wanneer het verkrijgen van die uitkomst gepaard gaat met het kweeken van onverschilligheid opzichtens, zoo niet weerzin tegen het verslagwerk bij wellicht tientallen van ambtenaren in Indië, dan wil het toch voorkomen, dat er wel reden bestaat om eens na te gaan of de waarde der K. Vn. noemenswaardig zou geschaad worden, wanneer in hunne wijze van samenstelling, zoo als men dit noemt, wat nieuw bloed gebracht werd.

Het is niet eens, maar herhaaldelijk en door verschillende Ministers verklaard, dat de werkzaamheden ten behoeve van het

K. V. bij het Ministerie niet beter kunnen geregeld worden dan tegenwoordig het geval is. Het mag daarom een stout bestaan heeten, te beweren dat daarop toch wel iets gevonden moet kunnen worden. Niettemin verstout ik mij, uit belangstelling in de zaak welke het hier geldt, eene poging te wagen ter aantooning dat, waar de hooge wenschelijkheid eener verandering in den tegenwoordigen toestand niet te ontkennen valt, ook de mogelijkheid daartoe niet uitgesloten kan geacht worden. Ik vermeen hiermede mij geen grootere vrijheid te veroorloven dan de Waal genomen heeft toen hij zijne inzichten ontwikkelde omtrent de toepassing van het bepaalde bij art. 62 al. 1 der Gr., zij 't ook dat ik niet met gelijke autoriteit kan spreken.

De indische bouwstoffen hebben het bij den twist tusschen Reg. en Vertegenwoordiging over de wijze van oplevering van het K. V., van de zijde van eerstgenoemde nogal eens moeten ontgelden. Er is niet weinig nadruk gelegd op de omstandigheid, dat die bouwstoffen slechts ruw materiaal mogen genoemd worden, en zonder, meestal belangrijke omwerking niet geschikt zijn, om onder de verantwoordelijkheid van den Minister te worden in het licht gegeven. Lettende op hetgeen hiervoren is aangeteekend, zou ik intusschen wel willen vragen, of de redenen, waarom dat materiaal dikwerf niet beter is dan het nu geleverd wordt, niet voor een goed deel moeten gezocht worden bij het Ministerie? Wanneer men iemand het gras voor de voeten wegmaait, dan kan men moeilijk verwachten, dat hij van hetgeen hem rest nog een overvloedig voer zal leveren. Zoo moet ook de bruikbaarheid van menige indische bijdrage voor het K. V. er onder lijden, dat de daarvoor bestemde stof, nog voordat aan hare opmaking kan worden begonnen, reeds geheel of gedeeltelijk is uitgeput; vooral ook omdat de oplevering dier bijdragen aan bepaalde data is gebonden, waardoor willekeurige uitbreiding van het te behandelen tijdperk is uitgesloten. Het aangehaalde argument der Reg. ziet echter niet op een bepaald geval; het is van wijdere strekking en verklaart de indische bijdragen in het algemeen voor ruw materiaal, hetwelk eene nadere bewerking niet kan ontberen. Men kan hieruit afleiden, dat het Ministerie het zich niet gemakkelijk maakt in zake de samenstelling van het K. V.; maar het valt alsdan te betwijfelen, of wel voldoende overwogen wordt, hoe nadeelig de geringschatting, waarmede de indische bijdragen beschouwd en behandeld worden, op het gehalte van

deze moet terugwerken. In het bizonder bij verslagwerk, bestaat er geen sterker prikkel om zijn beste beentje voor te zetten, dan dat men zich voor het geleverde aansprakelijk wete. Dit gevoel van aansprakelijkheid gaat echter verloren, wanneer men zijn werk telkens ziet afgekeurd en vervangen, zelfs zonder dat daarvoor in leemten in den inhoud een geldige reden valt te onderkennen, zoodat die uitkomst alleen op rekening kan gesteld worden van den smaak, wat betreft stijl en vorm. Het kan daarom geen verwondering baren, wanneer een ambtenaar in Indië, die zich aanvankelijk met hart en ziel er op heeft toegelegd, om het hem opgedragen verslagwerk met de meeste zorg af te doen, ontmoedigd doordien hij van zijnen arbeid, — die dan toch de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal moet hebben weggedragen om te worden opgezonden, — in het ministerieel document weinig of niets heeft terug gevonden, zich later voor dergelijk werk tamelijk onverschillig toont. Dit laatste zou voorkomen kunnen worden door aan de indische bijdragen wat meer recht te laten wedervaren; en het kan niet gezegd worden, dat de mogelijkheid hiertoe is uitgesloten, in aanmerking genomen, dat voorbeelden zouden zijn bij te brengen van zoodanige bijdragen, die, behoudens aanvulling met opgaven, welke bij hare samenstelling nog niet beschikbaar waren, nagenoeg ongewijzigd in het gedrukte verslag zijn overgenomen, zonder dat door de Tweede Kamer over de minwaardigheid van de betrokken verslaggedeelten is geklaagd. Summa summarum wil het mij toeschijnen, dat het hier besproken argument niet afdoende is te noemen; dat het terugslaat op hem, die het aanvoert; m. a. w. dat, wanneer de indische bijdragen in het algemeen werkelijk belangrijke *om*werking behoeven, de bij het Ministerie gevolgde werkwijze daaraan veel schuld heeft, en de heeren, die daar met de samenstelling van het K. V. zijn belast, den tijd, die hiervoor van noode is, wel zouden kunnen inkorten, zoo zij zich een weinig wilden ontworstelen aan eene vooringenomenheid met eigen werk, die zelfs met het goede in den arbeid van anderen geen vrede kan hebben. Is het nochtans, zelfs wanneer, — met wijziging v. z. n. van hetgeen ter zake mag zijn voorgeschreven, — gevorderd wordt de indische bijdragen te leveren in den vorm, die haar, behoudens juiste samenstelling, het best geschikt moet doen zijn om in het gedrukte verslag te worden overgenomen, om welke reden dan ook, niet te bereiken, dat

zulks plaats vinde zonder belangrijke wijziging, dan zou het overweging verdienen de bordjes te verhangen en alle beredeneerde verslagen voor Indië af te schaffen, om alleen statistische tabellen, korte chronologische aanteekeningen van feiten en gebeurtenissen, en dergelijke te vragen, en de verwerking van deze geheel aan het Ministerie te trekken. Dusdanige regeling zou voor het minst dit voordeel hebben, dat de ambtenaren in Indië geen aanstoot meer zouden kunnen nemen aan veranderingen in hun werk, die alleen hunne wijze van stellen schijnen te gelden, en waardoor moedwillig onverschilligheid voor, ja zelfs weerzin tegen den verslag-arbeid gekweekt wordt. Bovendien zou alsdan de benaming van „ruwe bouwstoffen", voor de indische bijdragen, meer zin hebben dan thans, nu die bescheiden, in opvolging van een, wellicht nog alleen in de herinnering voortlevend, zonder dat men het weet thuis te brengen, doch desniettemin, voor zoover mij bekend, nog door geene latere bepaling vervallen voorschrift [1]), op de leest van het gedrukte verslag plegen te worden bewerkt, in welke omstandigheid de laatst gemaakte aanteekeningen voornamelijk haren grond vinden. Die aanteekeningen zullen wellicht de opmerking uitlokken, dat de benaming van „ruwe bouwstoffen" niet is gebezigd, zonder daarbij te doen uitkomen dat de indische bijdragen, met het oog op den spoed, waarmede zij moeten worden opgemaakt, bezwaarlijk iets anders kunnen zijn; doch deze vergoelijking schijnt gezocht, wanneer men bedenkt, dat voor de bewerking van het K. V. bij het Ministerie eigenlijk niet veel meer, zoo niet minder tijd zou mogen worden besteed als voor de samenstelling van genoemde bijdragen kan worden gebruikt, en deze laatste noodwendig in actueele waarde, en daarmede in bruikbaarheid moeten afnemen, naarmate het langer duurt eer zij verwerkt worden.

De indische bijdragen zijn, bij de verdediging van de tegenwoordige wijze van oplevering van het K. V. door het Ministerie,

---

[1]) Het hierbedoelde voorschrift is te vinden in art. 2 sub *a* van het Indisch besluit van 20 Sept. 1870, n°. 11 (Bijblad op het St. v. N.-I., n°. 2397) luidende:

„Met wijziging v. z. n. van de ter zake bestaande voorschriften aan de hoofden der departementen van algemeen bestuur op te dragen:

a. om, ieder v. z. betreft de verschillende takken van dienst behoorende tot zijn departement, ten behoeve van het verslag, bedoeld bij art. 60 der grondwet, jaarlijks vóór 1 Mei in te dienen de noodige bijdragen, *zich aansluitende aan en ingericht op de wijze van* het in het voorafgaande jaar door den Minister van Koloniën aan de Staten-Generaal ingediend verslag van het beheer en den staat der koloniën."

nog op eene andere wijze ter sprake gebracht. Er is namelijk bij herhaling gewezen op de *late ontvangst* van verscheidene dier bouwstoffen hier te lande. Eigenaardiglijk wordt echter ook het gewicht van dit argument getemperd door eene korte omschrijving van het raderwerk van den indischen verslag-arbeid, en de verklaring dat, het een bij het ander genomen, in den regel op de tijdstippen van ontvangst der indische bijdragen geene gegronde aanmerkingen zijn te maken. Er schijnt trouwens grond te bestaan om te vragen, of ook zelfs dan, wanneer tot in October nog bouwstoffen uit Indië worden ontvangen, het rekken der uitgave van het gedrukte verslag tot April of Mei d. a. v. wel voldoende gewettigd kan genoemd worden? Ik zou haast zeggen dat hierop bezwaarlijk een bevestigend antwoord kan gegeven worden; te minder, omdat Hoofdstuk O, met welks uitgave het langst wordt gedraald, voor een belangrijk deel bestaat uit mededeelingen, die niet kunnen worden bijgewerkt. Bovendien zou het mij verwonderen, wanneer de tijdstippen van ontvangst der daarvoor bestemde bijdragen geene vroegere verschijning van genoemd verslagdeel zouden toelaten. De mogelijkheid hiervan schijnt integendeel niet uitgesloten, gelet op de omstandigheid, dat nu reeds eenige malen, op verlangen der Tweede Kamer, het gedeelte van Hoofdstuk O, waarin gehandeld wordt over de gouvernements koffiecultuur op Java, is overgelegd geworden bij de Memorie van antwoord op het Voorloopig Verslag nopens de Ind. begrooting; welke omstandigheid ook hierom opmerking verdient, wijl eene gelijktijdige bewerking en uitgave van verschillende groote onderdeelen van het verslag, als middel om dit laatste spoediger in zijn geheel beschikbaar te kunnen stellen, is verworpen.

Intusschen moet erkend worden, dat het euvel, waarvan hier sprake is, en hetwelk, blijkens de Memorie van antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer nopens de Ind. begrooting voor 1896, nog voorkomt nadat de omwerking bij de Algemeene Secretarie in Indië, van de door de Departementen van algemeen bestuur aldaar afgeleverde verslagstukken is afgeschaft, [1]) door eene meer coulante wijze van werken bij

[1]) Het zij hier terloops opgemerkt, dat die omwerking, welke goede zijde zij moge gehad hebben, geenszins onmisbaar kon genoemd worden. Blijkens de considerans van het reeds aangehaalde Ind. Bt. van 20 Sept. 1870, n°. 11, heeft zij trouwens bij het nemen van die beschikking niet in de bedoeling gelegen. Door zich desniette-

het Ministerie alleen, niet zou kunnen worden geneutraliseerd. De oorzaak van zijn bestaan ligt ongetwijfeld in Indië en derhalve moet ook het middel ter zijner genezing aldaar gezocht worden. Nu zijn, zooals hiervoren reeds met een enkel woord is aangeduid, de Departementen in Indië, voor de inlevering hunner bijdragen aan de Reg. daar te lande, aan bepaalde data gebonden. Tot voor korten tijd waren die data, voor de mededeelingen ten behoeve van Hoofdstuk A 1 Mei, voor die ten behoeve van de Hoofdstukken D tot en met I 1 en 15 April, en voor de overige 1 en 15 Mei, uitgezonderd de bijdragen handelende over de *Spoorwegen* en de *Bataviasche Havenwerken*, met welker indiening door het Dept. der B. O. W., ook nu nog, tot 15 Juni kan worden gewacht [1]) (zie nº. 3890 en noot (1) bij nº. 4128 van het bijblad op het St. v. N.-I.). Deze regeling is bij de Ind. besluiten van 3 Maart en 13 Aug. 1893 nos. 11 en 27 (Bijblad nos. 4953 en 4815) in zooverre gewijzigd, dat het Dept. van Binnenl. best. zijne bijdrage voor Hoofdst. O thans uiterlijk op 15 Juni, en het Dept. van O. E. en N. zijne bijdragen voor hetzelfde verslagdeel, voor zoover betreft het hoofd „Mijnbouw", uiterlijk op 15 Juli kan inzenden. Wat tot het vaststellen van laatstgenoemden datum aanleiding heeft gegeven is mij onbekend. Wellicht is het de moeilijkheid om de uitkomsten der tin-winning op Banka over het laatste werkjaar vroeger onder juiste cijfers te brengen, en zou, wanneer men zich hiervoor aanvankelijk met voorloopige opgaven tevreden stelde, die datum wel wat vervroegd kunnen worden. Intusschen kan de bijdrage voor het hoofd „Mijnbouw" nog altijd met ultº. Aug. hier te lande ont-

---

min tusschen de eigenlijke fabrikanten der indische bijdragen en het Ministerie in te dringen, heeft zij dus in den verslag-arbeid een niet strikt noodig geoordeelde schakel gevoegd. Er bestaat derhalve geen reden om hare vervanging door een eenvoudig nazien, gepaard aan het stellen van kantteekeningen v. z. n., zooals ook reeds de Min. de Waal wilde, te betreuren.

[1]) De bijdrage voor Hoofdstuk C wordt ter Algem. Secretarie opgemaakt. Hiervoor worden benut de door de Hoofden van gewestelijk bestuur rechtstreeks aan de Ind. Reg. uitgebrachte, zoogenaamde *algemeene verslagen*. Deze verslagen moeten vóór 1 Februari worden ingediend (zie art. 1*d* van het Ind. Bt. van 21 Januari 1881, nº. 12, opgenomen sub nº. 3873 van het Bijblad op het St. van N.-I. Het model voor deze verslagen is laatstelijk vastgesteld bij circ. 1*e* G. S. van 24 Aug. 1882, nº. 2269, opgenomen in het Bijblad sub nº. 4355). Er is dus ruimschoots tijd beschikbaar om de samenstelling en opzending van evenbedoelde bijdrage zoodanig te regelen, dat deze op 1º Juni reeds bij het Ministerie ontvangen zij. Ik laat haar daarom hier buiten beschouwing. — Voor Hoofdst. B wordt n. f. geene indische bijdrage vereischt.

vangen zijn; wat wel laat is, maar toch vroeg genoeg om het mogelijk te maken, de uitgave van het K. V. nog vóór de openbare behandeling der Ind. begrooting in de Tweede Kamer te beëindigen, vooral omdat genoemde bijdrage waarschijnlijk behoort tot die, welke weinig of geene omwerking meer behoeven, terwijl alle overige bouwstoffen uit Indië reeds eene maand en langer te voren bij het Ministerie beschikbaar kunnen zijn. Is een en ander echter niet het geval; komen de laatste Indische bijdragen, die voor het hoofd „Mijnbouw" uitgezonderd, belangrijk later dan ult°. Juli, en de uitgezonderde eerst lang na ult°. Aug. binnen, dan moeten de vermelde data van oplevering zijn overschreden. De vraag ligt alsdan voor de hand, of de gestelde termijnen wellicht te beperkt zijn, om den noodigen arbeid met de vereischte nauwkeurigheid te verrichten. Ik acht mij niet bevoegd om deze vraag in het algemeen zonder voorbehoud ontkennend te beantwoorden; maar wel meen ik de waarheid zeer nabij te komen, wanneer ik opmerk, dat, zoo de gestelde fatale data worden overschreden, zulks veeleer te wijten is aan gebrek aan werkkrachten dan aan onvoldoenden tijd. Oogenschijnlijk valt deze uitspraak moeilijk overeen te brengen met de omstandigheid, dat van de opheffing der omwerking van de Indische bijdragen bij de Alg. Secretarie blijkbaar is gebruik gemaakt, om aan de Departementen van Binnenl. Best. en van O. E. en N. voor de inlevering van een deel van hun werk wat meer tijd te gunnen. Ik houd het echter in geenen deele voor eene uitgemaakte zaak, dat zij daardoor zou worden gelogenstraft.

De groote moeilijkheid, die bij het verslagwerk moet worden overwonnen, is dat eene, weliswaar jaarlijks terugkeerende, maar desniettemin buitengewone taak, van grooten omvang en veel aanbelang, in korten tijd, en liefst zonder de gewone werkzaamheden noemenswaard op te houden, moet worden afgedaan. Hecht men nu het meeste gewicht aan eerstgenoemd vereischte, en past men daarom zooveel mogelijk verdeeling van arbeid toe, dan wordt allicht de gewone dagelijksche gang van zaken te veel gestremd. Streeft men er daarentegen naar om laatstgemeld nadeelig gevolg binnen de engste grenzen te beperken, en wordt daartoe de verslagarbeid in enkele handen samengetrokken, dan loopt men gevaar van in een ander kwaad te vervallen, namelijk dat, van dien arbeid te lang te rekken. In een en ander is wellicht de verklaring te vinden van de uitkomsten der regeling van den

verslagarbeid zoowel bij het Ministerie als bij de Departementen te Batavia. Bij laatstgenoemde moet men, gebonden als men daar is, en n. h. v. te recht, aan bepaalde data van indiening, trachten den verslagarbeid te verdeelen over zooveel hoofden als mogelijk is. Deze verdeeling heeft echter hare grenzen. De eischen van den dagelijkschen dienst en de sterkte van het beschikbare personeel laten niet toe haar zoover uit te strekken als, bij den omvang van de taak, die moet worden afgedaan, wenschelijk en noodig mag genoemd worden. Vandaar dat, wil men zich gewapend gevoelen tegen de betichting van overhaast en daardoor slecht werk te hebben geleverd, het overschrijden der fatale data wel eens niet te vermijden valt. Dat bij de Departementen te Batavia met den verslagarbeid niet kan begonnen worden voordat de vereischte gewestelijke bijdragen zijn ontvangen, en dat de samenstelling van deze weder moet wachten op de gegevens, door de ambtenaren in de afdeelingen te verstrekken, dit zijn uitleggingen die tamelijk overbodig kunnen genoemd worden. De verklaring van het kwaad, waarover hier gehandeld wordt, is niet daarin te zoeken. Er mag toch, naar ik meen, worden aangenomen, dat de gewestelijke bijdragen in den regel tijdig te Batavia inkomen. In elk geval kan daarvoor gewaakt worden en afwijkingen van dezen regel tegengegaan, wanneer de Departementen er zich niet toe bepalen, om bij algemeene aanschrijvingen periodiek aan de regelmatige oplevering van den gewestelijken verslagarbeid indachtig te maken, maar tevens telken jare hen, die ten dezen nalatig mochten zijn geweest, in het bizonder aan een betere nakoming hunner verplichtingen herinneren. De omstandigheid, dat de middelen van gemeenschap met sommige Buitenbezittingen nog altijd zeer beperkt zijn [1]), levert geen bezwaar op, omdat het voor den geregelden gang van den verslagarbeid te Batavia vol-

[1]) Bij wijze van curiosum wordt hier het volgende aangeteekend:
In 1849 werd nog alleen tusschen Batavia, Semarang en Soerabaia een geregelde dienst onderhouden door een stoomschip, hetwelk toebehoorde aan eene naamlooze vennootschap, de Ned.-Ind. Stoomboot Mij. Ook het Gouvt. maakte van dit middel van gemeenschap gebruik. Overigens werden voor het vervoer over zee in den O.-Ind. archipel, ook van brieven, benut alle particuliere schepen, bestemd tot het doen van reizen in Ned.-Indië en varende onder Ned. vlag, welke daarvoor door de havenmeesters geschikt werden gekeurd, alsmede het Ned. eskader en de gouvernements-schoeners en kruisbooten.
In het verslag over 1850, nu, leest men dat deze toestand eene *aanmerkelijke verbetering* onderging door de opening (bij wijze van proef) van eene maandelijksche vaart tusschen Soerabaia en Macasser, door middel van het particuliere stoomschip

doende is, wanneer elk Hoofd van gewestelijk bestuur slechts eenmaal per maand gelegenheid heeft tot correspondentie met den zetel der Regeering. Van die gelegenheid moet dan echter in de eerste, uiterlijk in de tweede maand van het jaar gebruik worden gemaakt voor de inzending der gewestelijke bijdragen ten behoeve van het K. V. Aan het beschikbaar blijven van tijd, voor het vragen van opheldering of nadere inlichtingen, is juist voor de slechtst verbonden gewesten het minst behoefte. Wat in de verslagen van die gewesten ontbreekt of onduidelijk is, moet maar een volgend jaar worden aangevuld of opgehelderd. Hiertoe dienen dan evenwel aan betrokkenen de noodige mededeelingen gedaan en vragen gesteld te worden, aan elk voorzooveel hem in het bizonder aangaat. In het algemeen mag het trouwens zeer wenschelijk worden genoemd, dat aan de Hoofden van gewestelijk bestuur ieder afzonderlijk medegedeeld worde tot welke opmerkingen hunne bijdragen aanleiding hebben gegeven, en op welke verbeteringen daarin voor den vervolge prijs wordt gesteld. Langs dezen weg is, zoo al niet te bereiken, dan toch zeer nabij te komen aan de voldoening aan den reeds in den Indischen kabinetsbrief van 9 Maart 1870, n°. 44 (Bijbl. op het St. v. N.-I. n°. 2355) gestelden eisch eener zoo zorgvuldige bewerking der gewestelijke bijdragen, dat noch verbetering der statistische tabellen, noch nadere inlichtingen omtrent den inhoud noodig zijn. Alleen reeds de voortdurende mutatie onder de plaatselijke ambtenaren maakt het noodig de herinnering aan dien eisch steeds levendig te houden. De gedachte dat hiertoe kan worden volstaan met een in algemeene bewoordingen gesteld rondschrijven, nu en dan vernieuwd, mag echter bij de Departementen niet voorzitten.

Langen Lamongan, in verband waarmede Zr. Ms. schoener *Aruba* werd aangewezen om tweemaandelijks, na aankomst van genoemd stoomschip te Macasser, brieven en pakketten over te brengen naar Amboina.

Het is een geluk en moet op prijs gesteld worden, dat die *aanmerkelijke verbetering* in den loop der jaren door vele andere is gevolgd, al moet dan ook, na bijkans eene halve eeuw, verklaard worden, dat de middelen van gemeenschap met sommige Buitenbezittingen nog altijd zeer beperkt zijn.

In 1853 bestond de particuliere stoombootvloot nog slechts uit de schepen *Java* (269 last) en *Koningin der Ned.* (254) van de Ned.-Ind. Stoomboot Mij; *Ambon* (183 last), *Padang* (181), *Macasser* (175) en *Banda* (106) van eene Ned. Mij. onder directie van den heer Cores de Vries; en *Langen Lamongan* (53½) van de firma Levert & Co.; en nog gedurende verscheidene jaren daarna werd voor het vervoer naar de Buitenbezittingen gedeeltelijk gebruik gemaakt van zeilschepen.

Dat zijn toestanden waarvan men zich tegenwoordig al moeilijk meer eene voorstelling kan maken.

Met dat al wordt door de tijdige ontvangst te Batavia van de gewestelijke bijdragen aan den omvang van het daar te verrichten compilatiewerk niets veranderd, noch ook in de daarvoor beschikbare werkkrachten wijziging gebracht; en het zijn juist deze twee factoren, die m. i. voornamelijk van invloed zijn op de late oplevering van meerdere Indische bijdragen. Dit kwaad nu moet verholpen worden, vooral waar in zijn bestaan een argument gevonden wordt ter verdediging van eene wijze van uitgeven van het K. V., die, zooals hiervoren is in het licht gesteld, voor de ambtenaren in Indië dikwerf het onaangename gevolg heeft, dat zij onnut werk moeten verrichten. De vraag is slechts, langs welken weg zal men hier tot verbetering geraken? Zij, die uitgaan van de stelling, dat, wanneer eene kwaal eenmaal gepeild is, ook het geneesmiddel daarvoor gemakkelijk is aan te geven, zullen waarschijnlijk meenen dat het antwoord op die vraag niet ver behoeft gezocht te worden. In werkelijkheid ligt het voor de hand, dat, wanneer groote omvang van het te verrichten werk en beperktheid van de daarvoor beschikbare werkkrachten als de oorzaken worden beschouwd van de late oplevering van meerdere Indische bijdragen, beperking van het eerste en vermeerdering van de laatste als middelen ter genezing van deze kwaal worden aangewezen. Niettemin acht ik het ongeraden om op de zooeven gestelde vraag een beslist antwoord te geven alvorens den kring dezer aanteekeningen nog wat verder te hebben uitgestrekt.

Z.

VARIA.

TRANSVAAL VERGELEKEN MET HET TOEKOMSTIGE CELEBES.

Bij de algemeene beraadslaging over de Indische begrooting voor 1897, in de zitting der Tweede Kamer van 17 November, zeide de heer Bahlmann het volgende:

„Op het oogenblik is er als het ware een rage op allerhande mijnconcessiën op Celebes, dat een tweede Transvaal, schijnt te moeten worden. Het goud, dat daar aanwezig is, schijnt op een gemakkelijke manier aan het daglicht gebracht te kunnen worden, doch laat de Regeering zorgen, dat de Staat ook zijn aandeel krijgt, dat de particulieren niet voor *niet* met *iets* wegloopen, dat niet alles gaat naar de „uitlanders," zooals de Transvalers zeggen, maar dat Nederland behoorlijk mededeelt in de winsten."

Iedereen, die wel eens in het publiek spreekt, weet dat vergelijkingen in een rede gewoonlijk in goede aarde vallen bij de toehoorders; het ongemeene, onverwachte van zulk een rhetorische periode treft het onvoorbereide gehoor, dat den tijd mist om er vooraf over na te denken of de vergelijking valsch is. In hooge mate verleidelijk is het voor den redenaar, om vergelijkingen te maken met dingen, die aan alle toehoorders versch in het geheugen liggen. Vandaar dan ook de tegenwoordig zoo geijkte vergelijking van alle mogelijke heterogene onderwerpen met de ten onzent thans zoo populaire Transvaal.

Wanneer men echter die vergelijkingen later in de gedrukte handelingen der vergadering leest, niet meer onder den machtigen indruk zijnde van de muziek van het gesproken woord, dan krijgt men meermalen zeer sterk een tegenovergestelden indruk: dien van gelijkstelling van ongelijksoortige, niet vergelijkbare grootheden, uit gedachtenarmoede bij den spreker.

Beschouwen wij de raadgeving van den heer Bahlmann met een koel hoofd, dan treft ons hier al bijzonder sterk de samenkoppeling van grootheden, waartusschen geen verband bestaat en ook niet bestaan kan. We konden ons al moeilijk vereenigen met de vergelijking van Chitral, Ashantee en Cuba met Atjeh, die men ons in den laatsten tijd te slikken gaf; maar de vergelijking van Transvaal met een toekomstig Celebes is ons geheel en al onverteerbaar. Het is ons, met den besten wil, niet gelukt ook maar één punt van overeenkomst te ontdekken.

Wij hebben wel eens de klacht vernomen, dat de Nederlandsch-Indische Regeering er maar al te goed voor zorgt, „dat de Staat zijn aandeel krijgt" en „dat de particulieren niet voor *niet* met *iets* wegloopen. In de door de „Indische Gids" van Nov. bl. 1704, meegedeelde critiek, door den heer

Stoop uit Londen uitgeoefend op het thans aanhangige ontwerp der mijnwet, wordt merkwaardigerwijze ook het aandeel dat de Transvaalsche Staat eischt van de ondernemingen van mijnbouw opgegeven en er wordt o. a. op gewezen, hoe weinig dat is, in vergelijking van het winstaandeel van den Staat volgens de voor Nederlandsch-Indië ontworpen regeling. In dat opzicht koestert de particuliere Nederlandsch-Indische mijnbouw zeker geen anderen wensch dan dat, wat het wettige winstaandeel betreft van den Staat, Nederlandsch-Indië een tweede Transvaal wordt. Men vreest immers juist, dat het onbehoorlijk mededeelen door den Staat in de winsten, dat zooals het in art. 36 der nieuwe mijnwet wordt gestipuleerd, het ontstaan van een particulieren mijnbouw in Indië beletten zal.

EEN OFFICIEELE ADVERTENTIE.

Dat het Gouvernement vooralsnog in geenen deele stuurt in de richting, die door den heer Bahlmann gewraakt wordt, moge blijken uit de volgende mededeeling, die bij wijze van advertentie voorkwam in de voornaamste Indische dagbladen.

Mijnbouwkundig onderzoek in Menado.

Aan hen, die indertijd tot de Regeering of den Resident van Menado zich hebben gewend om met de Inlandsche zelfbesturen van Bolang, Mongondo, Bolang Oeki, Bintaoena, Bolang Itam, Kaidipan of Bwool, overeenkomsten te mogen sluiten tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen, wordt bekend gemaakt dat, voor voorzoover op hun verzoekschriften niet reeds is beschikt, deze buiten beschikking zullen blijven, daar het recht tot het verleenen van vergunning om in genoemde landschappen mijnbouwkundige opsporingen te doen inmiddels is overgegaan op het Gouvernement.

Wie zoodanige vergunning wenscht aan te vragen, moet een rekest indienen aan den Resident van Menado, onder duidelijke omschrijving van het terrein, waarvoor de vergunning wordt verlangd, welk terrein in den regel geen grootere oppervlakte mag hebben dan ongeveer 35000 bouws.

De Hoofdingenieur, Chef der afdeeling Mijnwezen,
G. P. A. Renaud.

Het spreekt vanzelf dat nu de Indische regeering in plaats is getreden van het zelfbestuur dezer rijkjes, recht en plicht medebrengt, dat zij, en niemand anders, de aanvragen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen volgens de bij haar bestaande bepalingen afdoet. Dat echter, door die substitutie, alle reeds bij het zelfbesturende staatje ingekomen, doch onafgedane aanvragen vervallen zijn, is niet te verdedigen. Die aanvragen hebben toch één onaantastbaar recht: dat der prioriteit boven alle anderen van latere dagteekening.

Is nu bovendien waar „wat men zegt", en dat de *Javabode* meedeelt, dan verschijnt deze officieele advertentie in een heel treurig licht. „Iemand, aan wien het plan tot dezen maatregel van te voren bekend was, zou zich,

voordat deze genomen werd, naar Menado hebben begeven, voorzien van tal van rekesten tot den resident van Menado gericht, om vergunning tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen op terreinen, waarvoor reeds met de bovengenoemde zelfbesturen was onderhandeld door anderen, die nu, na het nemen van den bedoelden maatregel, op hun verzoekschriften geen beschikking zullen krijgen."

Wij oordeelen deze zaak belangrijk genoeg, om op opheldering aan te dringen.

TWEE VRAGEN AAN DE MINISTERS VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN EN VAN KOLONIËN OVER DE PEST.

In de vergadering van 22 Januari der Eerste Kamer wees de heer Geertsema op de beraadslagingen, door enkele Mogendheden gevoerd, de strekking hebbende, „om, met het oog op de in Indië heerschende pest, voor schepen, die uit Indië en Perzië komen, te Aden een station voor quarantaine te vestigen"; voorts deelde hij mede, „dat Frankrijk zijne voorschriften omtrent de quarantaine heeft verscherpt; dat in de Vereenigde Staten ook reeds voorschriften ter afwering van de pest zijn genomen, en eindelijk dat in Berlijn eene conferentie zal plaats hebben, waarin, behalve de gewone leden van de gezondheidscommissie, nog verscheidene andere deskundigen zullen zitting nemen. De kanselarij heeft, in afwachting van maatregelen, door deze conferentie voor te stellen, thans reeds bepaald, dat alle schepen bij hunne aankomst in de Duitsche havens onderzocht moeten worden, en wanneer daarop verdachte ziektegevallen voorkomen, zij naar het quarantaine station te Bremen of te Hamburg moeten gebracht worden."

De heer Geertsema voegde daaraan het volgende toe:

„Nu wensch ik tot den Minister de vraag te richten, of bij onze Regeering reeds overwegingen aanhangig zijn, ten gevolge waarvan voorschriften kunnen verwacht worden dat schepen komende uit Indië, die onze havens binnenvallen, aan een onderzoek zullen onderworpen worden, en, indien daarop verdachte gevallen voorkomen, daarop de quarantaine-maatregelen zullen toegepast worden."

In dezelfde zitting gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken op deze interpellatie het volgende antwoord:

„Het gevaar dat door de bekende vreeselijke ziekte in Engelsch-Indië is ontstaan, heeft ook de bezorgdheid van de Regeering opgewekt en zij zal alles in het werk stellen wat sanitaire voorzorgen vermogen. Door den Minister van Marine zijn reeds de noodige orders aan de loodsen gegeven om bij Indische schepen nauwkeurig naar den gezondheidstoestand te informeeren.

„Wat de medewerking met andere Mogendheden betreft is het bekend dat van de zijde van Oostenrijk—Hongarije eene uitnoodiging is gedaan om de conferentie voort te zetten die het laatst te Venetië werd gehouden tot samenwerking van alle Mogendheden ter bestrijding van besmettelijke ziekten. Die conferentie is bijeengeroepen.

„Mijn geachte ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken deelt mij juist mede, dat, in overeenstemming met hetgeen door mijn Departement is te kennen gegeven, van onze zijde is verklaard, dat daaraan zal worden deelgenomen.

„Het betreft hier inderdaad een van die plagen die de geheele beschaafde wereld door samenwerking moet trachten af te wenden. Ik acht het gevaar niet licht, omdat in Engelsch-Indië men er niet in geslaagd is deze ziekte binnen zekere grenzen te beperken. De uitbreiding die de ziekte nu reeds heeft verkregen, doet, naar mijne kennis van de sanitaire toestanden, mij vreezen, dat de ziekte steeds verder om zich zal grijpen. Men moet zich niet vleien dat Bombay ver genoeg afgelegen is om aan te kunnen nemen dat het incubatie-tijdperk korter duurt dan de reis. Men moet er zich op voorbereiden dat de ziekte zich spoedig in meer nabijgelegen plaatsen zal vertoonen.

„De Regeering zal al het mogelijke doen om de uitbreiding van deze ziekte af te wenden; zij zal dit niet alleen hier doen, maar ook, in samenwerking met andere Mogendheden, elders."

Bij de behandeling van hoofdstuk X kwam de heer Geertsema, in de zitting van 27 Jan., op dit onderwerp terug. Hij zeide het volgende:

„Ofschoon de Staatscourant ons tot nog toe niets heeft gebracht, waaruit kan worden opgemaakt dat het overleg zich heeft omgezet in bepaalde besluiten, zoo vertrouw ik toch zoo volkomen op de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, om mij zeker te kunnen houden dat door de Regeering alle maatregelen zullen genomen worden, die zullen blijken nuttig en noodig te zijn.

„Ik deed mijne vraag indertijd tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, naar aanleiding wat de couranten ons mededeelden omtrent besluiten die zoowel in Frankrijk als in de Vereenigde Staten genomen waren tot verscherping van de quarantaine-voorschriften.

„Nu lees ik in een Fransch dagblad van Zondag jl. het volgende:

„„Le conseil des Ministers qui a été tenu hier à l'Elysée, sous la présidence de M. Felix Faure, s'est occupé à nouveau des mesures à prendre contre la peste". En verder: D'autre part, le Gouvernement français a pris la résolution d'interdire en Tunisie, en Algérie et au Sénégal le pélérinage des Musulmans à la Mecque, à raison de l'épidémie de peste qui sévit aux Indes.""

„Het behoeft zeker geen betoog dat het gevaar voor de verspreiding van de pest voor onze Indische bezittingen veel grooter is dan voor Nederland zelf en wellicht ook nog gevaarlijker, vooral wat de gevolgen betreft, dan voor Tunnis en Algiers. Ik acht mij daarom gerechtigd, om tot den Minister van Koloniën de vraag te richten: kunnen er, hetzij vanwege het Opperbestuur, hetzij vanwege den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, besluiten worden verwacht, die de strekking hebben dat de weg door Frankrijk ten opzichte zijner koloniën aangegeven in onze Indische bezittingen zal worden gevolgd."

Het antwoord van den Minister van Koloniën luidde aldus:

„De geachte afgevaardigde uit Groningen, de heer Geertsema, heeft zijn vertrouwen geuit, dat ook ten aanzien van de koloniën de noodige maat-

regelen zullen worden genomen om het overbrengen van die ziekte zooveel mogelijk te voorkomen.

„Ik kan dien geachten afgevaardigde de verzekering geven dat daar steeds streng het oog op wordt gehouden. Reeds bij een besluit van 29 October jl., n°. 10, is de Britsch-Indische haven Bombay, waar de pest heerscht, besmet verklaard en zijn de quarantaine-maatregelen in Indië, voor de schepen van daar komende, van toepassing verklaarde. Ik geloof dus dat men te dien aanzien gerust kan zijn. Verder kan ik mededeelen dat de Regeering deel zal nemen aan de conferentie die dezer dagen zal plaats hebben te Venetië, waar alle belangen, ook de koloniale belangen, ten aanzien van de houding tegenover de pest ter sprake zullen komen. Wij hebben in Indië gelukkig bepalingen waardoor wij het insluipen van besmettelijke ziekten, voor zoover dit in de handen der menschen ligt, behoorlijk kunnen tegengaan. Ik meen hiermede te kunnen volstaan."

Men vergunne ons hier een kantteekening. Wanneer men meent dat Europa inderdaad gevaar loopt besmet te worden, hoeveel grooter is dan die kans niet voor Nederlandsch-Indië, dat zooveel dichter ligt bij Bombay, en waar het incubatie-tijdperk zeker korter duurt dan de reis. Met sympathie begroeten wij het antwoord van den Minister, maar wij zouden wel gewenscht hebben dat er zekerheid bestond dat ook in Nederlandsch-Indië, dat in alle geval binnen „de pestgordel" ligt, energieke maatregelen zullen genomen worden, als die vreeslijkste aller ziekten onverhoopt daar mocht uitbreken.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

17 Jan. 1897.

INHOUD.

„Zwaarden eischen klingen maar ook gevesten", brochure van Mr. M. C. Piepers. — De heer A. G. C. van Duyl in de *Imperial and Asiatic Quarterley Review* over „The Dutch in Atjeh". — H. in het *Vaderland* over „Atjeh bij de behandeling van de Indische begrooting". — De *Arnhemsche Courant* over „De verdediging van Oost-Indië".

De verinlandsching onzer ambtenaren: „Europeesche beschaving in Indië" in het *Handelsblad*. „Uit twee Indische brieven" in *Insulinde*. — De voortzetting van den zendingsstrijd: „Van Dag tot Dag's" in het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over „Gorontalo". — *Insulinde* over „Het vervaardigen van Europeanen in Indië". Een „Van Dag tot Dag" hierover in het *Handelsblad*.

We haalden voor onze revue ditmaal een schrale oogst binnen. In de Nederlandsche groote pers (behalve natuurlijk, ouder gewoonte, het *Handelsblad*) vonden we geen hoofdartikelen over Indische zaken. De tijdschriften openden den nieuwen jaarkring met beschouwingen over alles behalve Indië. En slechts één vlugschrift ontmoetten wij op onzen lijdensweg, die grootendeels liep door de zwaar op de handsche politieke nabetrachtingen over 1896.

Dat eene vlugschrift geeft ons aanleiding om de volgorde van de revue ditmaal om te keeren en met ons gewone slot, Atjeh, te beginnen.

„Zwaarden eischen klingen maar ook gevesten." Ziedaar den aan de Frithiofsage ontleende titel van de brochure van Mr. M. C. Piepers, beschouwingen bevattende over „de Atjeh-ziekte en hare genezing."

De schrijver wijst in de eerste plaats op de groote hoeveelheid onheil, gesproten uit den strijd op Atjeh. Wat iedereen weten kan, is dat zulk een improductieve uitgave van honderden millioenen het materieel welzijn, de economische ontwikkeling van een land moeten benadeelen. Wat echter niet iederen weten kan, is de groote invloed daarvan op den loop van het staatsleven in Indië, vooral op de praktijk van den civielen staatsdienst. Daardoor zijn tal van algemeen erkend nuttige maatregelen ongedaan gebleven; de druk van lasten van allerlei aard op alle inwoners is verzwaard; door dien drang van financieele behoeften heeft de reactie op het gebied der Indische politiek sedert 1894 het regeeringsbeleid in handen gekregen, en, met

verkrachting van de beginselen van het regeeringsreglement van 1854, is de regeering gevoerd op de oude wijze van willekeur. Want alles wat als uitvloeisel van den geest van dat regeeringsreglement tot stand kwam, trachtte men te dooden, of ten minste krachteloos te maken, al werd de vorm ook geëerbiedigd.

Wat is er van het streven der koloniaal-liberalen geworden? Hiertoe vergelijke men de staatkundige desiderata bij de behandeling van het regeeringsreglement en nog in de eerste 10 jaren daarna, met het program der Liberale Unie.

En dit alles is, volgens den schrijver, het uitvloeisel van den Atjeh-oorlog. Daarvan dagteekent, volgens hem, het verval van het Nederlandsch-Indische rijk.

Maar de waarneming van het nauwe verband tusschen staatkundige ontwikkeling en economischen vooruitgang; de bevatting van de waarde van het zedelijk element in het staatsleven, ligt tegenwoordig bijna geheel buiten de begripssfeer.

Maar één ding kan de botste Nederlander begrijpen: de geldverspilling van den Atjeh oorlog, al is het werkelijk bedrag daarvan steeds voor de natie geheim gehouden. De natie vreest thans ook de gevolgen van de voortduring van dien oorlog voor het moederland. Na de laatste, met zooveel ophef in den beginne verheerlijkte, doch mislukte pogingen om dien oorlog te beëindigen, wenscht de natie van harte die beëindiging. Maar hoe daartoe te komen?

Tot zóóver lazen wij de brochure met onverdeeld genoegen. Of zijn het geen forsche streken, waarmee Mr. Piepers de geheime ziekten schildert, waaraan Indië lijdt door dien rampzaligen krijg?

Wat betreft het verdere gedeelte der brochure, zoo trof ons de schildering van het gevaarlijke voor Nederlands, uit duizenden eilanden bestaande, koloniaal bezit, op een groot deel waarvan geen eigenlijke vestiging aanwezig is, van de toepassing der volgende bekende stelling: „Evenals een blokkade slechts erkend wordt voor zoover zij effectief is, behoeft ook eenig koloniaal bezit door andere natiën alleen te worden geëerbiedigd, wanneer er werkelijk gezag voor wordt uitgeoefend. Daartoe is een louter nominaal in bezit nemen, zooals vroeger werd aangenomen, niet voldoende."

Deze stelling, die vóór het verklaren van den Atjeh-krijg in Europa verkondigd werd, en die zoo goed strookte met de koloniale koorts, die destijds de Europeesche natiën begon te bevangen, heeft niet weinig meegewerkt tot het besluit om Atjeh den oorlog aan te doen.

De heer Piepers deelt, behalve de ons bekende onderhandelingen van Atjeh met vreemde mogendheden, hieromtrent nog iets mede, dat ons niet bekend was. Italië doorsnuffelde destijds den geheelen Archipel. Een Italiaansch oorlogsschip, in den Kei-Archipel een eiland naderende dat niet op de zeekaarten stond, heesch er de Italiaansche vlag en nam er bezit van. Ook op de kust in Nieuw-Guinea trachtten van staatswege uitgezonden Italianen betrekkingen aan te knoopen met de bevolking, echter zonder resultaat. De heer Piepers vernam te Makassar een en ander van de officieren van het Italiaansche oorlogsschip, dat voor dat doel was uitgezonden. De onderhandelingen in Atjeh met den Italiaanschen Consul te Singapore waren

reeds vrij ver gevorderd. Vermoedelijk had Italië echter reeds van alle plannen op Atjeh en de overige streken in den Archipel afgezien, toen wij het Atjeh-ultimatum zonden. Maar het gevaar dat een andere mogendheid dienzelfden weg zou bewandelen dreigde toch steeds.

Vandaar dat de Atjeh-oorlog gewettigd was. Maar het doel was niet de onderwerping van geheel Sumatra: men wilde den sultan alleen dwingen onze souvereiniteit te erkennen. Daarmee hadden wij dan vanzelf de suprematie over het geheele gedeelte van Sumatra, dat nog niet aan ons onderworpen was: omdat dat gedeelte van Sumatra, ten minste de kuststreek daarvan, zoo al niet feitelijk dan toch *jure*, het gezag van den Atjehschen sultan erkende.

De voorstelling van den heer Scherer, dat wij den oorlog begonnen om aan zeeroverij en anarchie een eind te maken, noemt de heer Piepers dan ook onjuist.

Mr. Piepers citeert nu verder de ons bekende artikelen en brochures van van Heutsz, Pruys van der Hoeven en Kruyt en hij geeft ten slotte dezen raad: „Laten wij den zedelijken moed hebben den oorlog niet door te zetten. Het verlaten van Groot-Atjeh is een harde pil voor de nationale ijdelheid, maar de schrijver schaart zich in deze toch onomwonden aan de zijde van den heer Pruys van der Hoeven, hij raadt ons aan die pil te slikken.

* * *

De heer A. G. C. van Duyl, oud-hoofdredacteur van het *Handelsblad*, zou zijn tijd kunnen doorbrengen *in otio cum dignitate*. Het publicistenbloed stroomt echter nog als vroeger door zijn aderen. Maar hij kiest zich thans een grooter publiek dan de lezers van een groot Nederlandsch dagblad; hij schrijft in het Engelsch. In de "*Imperial and Asiatic Quarterley Review and Oriental and Colonial Record*" van Januari staan niet minder dan twee artikelen van zijn hand. Wij hebben ons hier alleen bezig te houden met één zijner opstellen, dat tot titel heeft „The Dutch in Atjeh." In nog geen elf bladzijden geeft de heer van Duyl een overzicht van ons maar al te goed bekende gebeurtenissen, op eene wijze die zeer zeker menigen Engelschen lezer van eenige pyramidale dwalingen ten onzen opzichte zal kunnen genezen. In een vorigen jaargang van de *Asiatic* (Januari en April 1895) had hij een referaat gegeven van Snouck Hurgronje's arbeid; thans geeft hij een zeer beknopt verhaal van den Atjeh-oorlog. Geen „histoire-bataille" echter.

De heer van Duyl neemt als uitgangspunt het bestaan van twee groote partijen in Atjeh: de adat-partij en de partij der Ulema's, die wij ongelukkigerwijze in het begin van den oorlog beiden tegen ons hadden. Onze fatale concentratie-politiek van '84—'85, door *ons* beschouwd als een teeken van vertrouwen in de vredelievende bedoelingen van een groot gedeelte van het Atjehsche volk, werd door *hen* beschouwd als een symptoon van zwakheid. Die politiek bleek verderfelijk voor de goedgezinde hoofden, omdat zij door ons niet beschermd konden worden.

Verder wordt het optreden van Toekoe Oemar in 1893 geschetst. De titel van dezen politieken avonturier wordt den Engelschen lezer duidelijk gemaakt door „Toekoe" te vertalen met „Sir".

In weinig woorden, met groote soberheid, vertelt de heer van Duyl het

overige. Hij is geen vriend van de verrader-theorie. Het is immers bewezen, meent de schrijver, dat Oemar in al zijn expedities tegen zijn landgenooten *a payé de sa personne*. Wat zijn afval betreft, is het nooit bewezen, dat hij werkelijk tot de oorlogspartij overliep. Hij ging naar huis, maar nam slechts een defensieve houding, niet deelnemende aan gevechten tegen ons, vóór hij — zooals vanzelf sprak — op zijn beurt werd aangevallen door de Nederlanders. „Het zwakke punt in het oude bondgenootschap met Toekoe Oemar is echter altijd geweest de innige walging van Nederlandsch leger en vloot voor de inboorlingen van Atjeh, die zij beschouwen als een zeer laag en onzedelijk volk."

De waarschijnlijkste oorzaak van den afval van T. Oemar komt hierop neer, dat er vooral in de XXII Moekims een buitengewoon sterke opleving van fanatisme was ontstaan, en dat T. Oemar duidelijk zag, dat zelfs *zijn* invloed te zwak zou zijn, dat fanatisme te beheerschen. Dit zou dan de reden zijn, waarom hij de risico van een expeditie in die streken niet wenschte te loopen. En het verklaart ook, waarom sommige hoofden, die den Nederlanders nooit eenige reden tot wantrouwen hadden gegeven, volmaakt machteloos waren tegen deze herleving van algemeen fanatisme.

Eigenaardig is verder de opmerking, dat het Indische leger na de operaties in Atjeh niet alleen even zoo sterk is als daarvóór, maar zelfs sterker. Dit is verkregen, niet slechts door een sterke reserve daarheen te voeren, maar ook door de bijzondere zorg besteed aan den physieken en sanitairen toestand der manschappen. Overigens is het wel bekend dat een leger, dat werkelijken actieven dienst ziet, een groote aantrekkingskracht uitoefent op vecht-materiaal van de beste soort.

Ten slotte wordt een résumé gegeven van de Atjeh-debatten in de Kamer.

Wij waren uitvoerig in ons referaat, omdat dit artikel, geschreven als het is in een toongevend buitenlandsch tijdschrift, dit inderdaad verdient. Zij die onze revue in de laatste tien maanden gelezen hebben, zullen begrijpen, dat wij vrijwel verzadigd zijn van beschouwingen over de Atjeh-politiek van onze vaderlandsche burger-deskundigen. Toch lazen wij het artikel van den heer van Duyl met het meeste genoegen. Hij deed daarmee een goed werk. Want men vergete niet, dat het buitenland bitter weinig aandacht schenkt aan verhandelingen, al zijn ze ook nog zoo degelijk, die in onze moedertaal verschijnen. De schromelijke onbekendheid van 't buitenland met onzen strijd op Atjeh kan dus slechts bestreden worden in een vreemde taal, en in een buitenlandsch tijdschrift.

* * *

„Atjeh bij de behandeling van de Indische begrooting van 1897 in de Tweede Kamer" is de titel van een stuk door H. ingezonden in het *Vaderland* van 21 Dec. H. is een zeer methodisch man; hij brengt de onsamenhangend op elkaar volgende Atjeh-discussiën onder een zeker aantal rubrieken en behandelt elk van deze beknopt en duidelijk. Wij hebben het Atjeh-debat zelf vroeger weergegeven en zullen hem dus hierin niet volgen, maar we willen een uitzondering maken met zijn opmerking over het antwoord van den minister, dat het hem onnoodig voorkomt in nieuwe

veronderstellingen te treden over de vermoedelijke aanleiding tot Toekoe Oemar's afval.

H. keurt dit niet goed. Ook de aanleidingen tot de Lombok-catastrophe zijn in den doofpot gestopt; men belet daardoor uit de geschiedenis de zoo nuttige leering te putten.

Dat Toekoe Oemar zelf niet zou weten waarom hij is afgevallen, zooals de minister meende, zal, volgens H., natuurlijk wel door niemand worden aangenomen, en dat hij zijn daad betreurt, is slechts waarschijnlijk van ons standpunt bezien. Raadselachtig blijft het waarom Oemar na zijn afval niet dadelijk actief tegen ons is opgetreden. Hij wist immers hoe zwak onze positie was. Had hij gewild, dan zou hij ons zeer onaangename oogenblikken hebben kunnen berokkenen. Hij deed, tot bevreemding van allen, van den 29sten Maart af, toen hij afviel, niets, en begon eerst den 1sten April met het versterken van zijn gebied, den datum, waarop bekend werd, dat generaal Vetter met troepen-versterking naar Atjeh zou komen. Sommigen hebben het doen voorkomen, dat de handeling van Oemar een demonstratie was, om daaruit munt te slaan en hij zich, evenals Abdul Rachman vroeger, gaarne met een ronde som had teruggetrokken, anderen, dat hij in waanzin handelde.

H. resumeert zijn beschouwing in de gevolgtrekking, dat niet de afval van Oemar de oorzaak is geweest van de verandering op Atjeh, maar omgekeerd: dat de Indische regeering een verandering op Atjeh heeft gewild, en het gevolg van die verandering is geweest de afval van Oemar.

H. trekt nu de horoscoop van Atjeh.

Het opzoeken van kwaadwilligen in hun schuilplaatsen moet het werk worden van het korps marechaussee, dat daartoe aanmerkelijk zal moeten worden uitgebreid. Licht bepakt en uitstekend bewapend (repeteer-karabijn) zijn deze uitgezochte troepen speciaal voor den guerilla-krijg aangewezen, een krijg, uitsluitend mogelijk tegenover maraudeerende benden, waartegenover geen geregeld gevecht kan worden gevoerd.

Door het opvoeren van de welvaart der onderworpen bevolking zal men langzamerhand ook den wensch bij de kwaadwilligen opwekken om onder ons bestuur te komen en zal men met een scherpe scheepvaartcontrôle daarnaast, niet in naam, doch inderdaad en flink doorgezet, tot het einde van den Atjeh-oorlog moeten komen. Mocht ook dit niet tot een resultaat leiden, dan zal ons slechts één weg meer overblijven, d. i. om de raadgeving van Abdul Rachman in toepassing te brengen door met den pretendent-Sultan in aanraking te komen, dan wel een nieuwen Sultan te benoemen, waardoor men slechts met één, en niet met een onbepaald aantal personen te doen heeft, welk getal zich steeds uitbreidt.

* * *

Tot slot van deze Atjeh-kroniek nemen wij een hoofdartikel in het *Handelsblad*, van 15 Jan. getiteld, „Atjeh (1893—1896)." Het blad staat verbaasd dat de heer Fransen van de Putte den 29 Dec. jl. in de Eerste Kamer kon zeggen, dat in het *Koloniaal Verslag* van 1894 „geen woord, geen titel of jota" staat, waardoor men kon denken dat werd afgeweken van de verklaring van den minister van Dedem: met den gewijzigden koers zal geen

vestiging buiten de geconcentreerde linie gepaard gaan. Die vestigingen werden immers nauwkeurig in dat Koloniaal Verslag opgenoemd! Inderdaad gelooft het *Handelsblad* gaarne, dat zij, bij het aannemen van den „gewijzigden koers" niet in de bedoeling van de autoriteiten in Den Haag of te Buitenzorg hadden gelegen. Het is overtuigd dat de minister van Dedem geheel te goeder trouw was, toen hij evenbedoelde verklaring aflegde. Maar ook hij kon niet alle omstandigheden beheerschen; en toen hij in Mei 1894 zijn portefeuille overgaf aan den heer Bergsma, waren er een aantal door onze troepen bezette posten buiten de geconcentreerde linie. Hoe kan men daarvan een verwijt maken aan den tegenwoordigen Minister, die na zijn optreden — totdat de afval van Oemar tot een geheel andere gedragslijn *dwong* — den toestand zooals hij dien gevonden had handhaafde?

Neen, men kan waarlijk niet zeggen dat men voor een fait accompli gesteld is. Van het oogenblik af dat Oemars operatiën een aanvang namen, is ook omtrent de bezetting van posten buiten de linie, zoowel in de officieele verslagen in de *Java-Courant* als in het *Koloniaal Verslag*, niet de minste geheimzinnigheid betracht. Bij het Verslag van 1894 was zelfs reeds een kaart gevoegd, waarop alle z.g. „buitenposten" zijn aangegeven.

Maar, zooals in het Verslag van 1896 te lezen staat, „de verwachting, die in 1893 gekoesterd werd, dat het bezet houden van posten buiten de geconcentreerde linie geen maatregel van zeer langen duur zou behoeven te zijn en dat na eenigen tijd het bewaken van de toegangen tot het bezette gebied aan de adat-hoofden zou kunnen overgelaten worden, verwezenlijkte zich niet zoo spoedig als men gehoopt had. De steun onzer troepen bleek nog geenszins gemist te kunnen worden."

Men zag zich dus wel verplicht de troepen in de tijdelijke posten buiten de linie beter te legeren; hun behoorlijke huisvesting te verschaffen, hun stellingen voldoende weerstandsvermogen te geven, m. a. w., zooals de officieele terminologie luidt, de posten te veranderen in semi-permanente versterkingen: een troepenlogies van houten barakken, omgeven door eene houten pallisadeering en ijzerdraadversperring; waarlijk geen kostbare „forten!"

Dit alles was geene verandering van stelsel, gelijk het in 1893 was aangenomen en sedert uitgevoerd. Zoolang men dat stelsel handhaafde, moest men ook de posten buiten de linie handhaven, die daaruit waren voortgevloeid. Wanneer de gouverneur-generaal of de minister last hadden gegeven die posten in te trekken, dan zou al wat sedert Juli 1893 verkregen was, weder verdwenen zijn, dán had men met recht hun kunnen verwijten dat zij van stelsel veranderd waren en de Volksvertegenwoordiging voor een fait accompli hadden gesteld.

De afval van Oemar heeft met één slag vernietigd wat sedert 1893 was opgebouwd. Zoodra generaal Vetter, na eenige dagen verblijf in Atjeh, voldoende op de hoogte van den feitelijken toestand was, trok hij alle buitenposten in en werd een ander stelsel gevolgd, dat tot de beheersching van de geheele Atjeh-vallei leidde. Het blad gelooft dat dit stelsel, nu consequent toegepast, tot goede gevolgen zal leiden.

Doch nu verwijte men zoo min den gouverneurs-generaal Pijnacker Hordijk en van der Wijck als den ministers van Dedem en Bergsma, dat zij

van 1893 tot Maart 1896 consequent een ander stelsel hebben gevolgd dat door de omstandigheden werd aangewezen en geruimen tijd lang goede uitkomsten opleverde. Was in 1895 de toestand binnen de geconcentreerde linie, in vergelijking met vroeger, niet zeer gunstig?

De billijkheid vordert, dit thans niet uit het oog te verliezen.

* * *

Door onze groote belangstelling in onzen aanvallenden oorlog in het Noorden, zouden we haast vergeten, dat er ook omstandigheden kunnen komen, dat de „verdediging van Oost-Indië" ons zal bezig houden. De *Arnhemsche Courant* wijdt hieraan een hoofdartikel, waaruit blijkt dat ze achter de schermen heeft kunnen kijken. Ze deelt ten minste iets mede, waaraan tot nu toe, naar wij meenen, maar weinigen hebben geloofd: „Er bestaat een plan tot verdediging van Oost-Indië."

Ziehier de bijzonderheden van dit plan aan dat blad medegedeeld „van betrouwbare zijde."

Door de Indische regeering opgesteld, is het door de Regeering hier te lande goedgekeurd en het ligt ter uitvoering gereed. In hoofdzaak komt het plan hierop neer:

„De verdediging concentreert zich natuurlijk tot Java; de buitenbezittingen zijn nagenoeg aan haar lot overgelaten in geval van een buitenlandschen oorlog. Men verwacht dat de garnizoensbataljons en compagnieën de hoofdplaatsen kunnen verdedigen, met behulp van de schutterijen en men hoopt, dat de inlandsche bevolking onze zijde zal kiezen. Nu als dit laatste het geval is, zijn wij een eind op weg, wat intusschen ook zonder bepaald stelsel van verdediging het geval zal zijn.

„Wat nu Java betreft, bepaalt het plan zich tot twee punten: Batavia in het westen en Soerabaja in het oosten van het eiland. De verdediging van laatstgenoemde plaats is vermoedelijk in het plan opgenomen wegens het marine-etablissement. Als het ooit eens in Indië tot dagen van strijd komt, zal de marine het druk genoeg hebben en zal zij een haven, waar men veilig kan repareeren en approviandeeren, niet kunnen missen. Die haven zal Soerabaja zijn, en de beide bataljons zullen met de scheepsmacht die plaats moeten verdedigen.

„Batavia zal in de tweede plaats voor Indië zijn wat Amsterdam voor Nederland is: het middelpunt van verdediging. Aan een linie, als Amsterdam omgeeft, valt echter niet te denken. Komt er oorlog, dan blijft onze Regeering gevestigd te Weltevreden, de zuidoostelijke voorstad van Batavia, langs de kust worden open batterijen opgesteld tot het beschieten van naderende vijandelijke schepen en de beschikbare veldtroepen zullen, door het geschut gesteund, een landing moeten verhinderen. Van de open batterijen verwachten deskundigen meer heil dan van versterkingen in optima forma, wijl zij weinig of geen trefkans aan schepen bieden.

„Gelukt het den vijand vasten voet aan wal te krijgen, dan trekken èn het gouvernement èn de troepen terug op Buitenzorg. Wordt het ook daar te heet, dan is de hoogvlakte van Bandong in de Preanger Regentschappen het réduit, waar de laatste strijd gestreden zal worden. Bij het verdedigingsstelsel, dat in 1853—1860 voor Indië heeft gegolden, was, indien wij

ons goed herinneren, Bandong onmiddellijk het punt van concentratie. „Later heeft men er aan gedacht een plan op te maken tot verdediging van de groote havenplaatsen Soerabaja, Semarang, Tjilitjap en Batavia. Thans heeft men den gulden middenweg gekozen. Men laat Tjilitjap en Semarang aan hun lot over; de waarschijnlijkheid, dat een vijand daar zal landen en door het binnenland zal trachten den zetel van het gouvernement te bereiken, is trouwens niet groot. En in plaats van ons onmiddellijk bij Bandong te concentreeren, wil men eerst beginnen te beproeven of men niet reeds bij Batavia den vijand het hoofd kan doen stooten."

Maar de *Arnhemsche Courant* is toch niet alles te weten kunnen komen: ze weet niet welke rol de marine krijgt in dit stelsel. Op haar rust in geval van een dergelijken oorlog zeker de zwaarste taak. Zal zij haar krachten moeten verdeelen over den geheelen Archipel, zich enkel tot Batavia en Soerabaja beperken, of ook Semarang en Tjilitjap onder haar bescherming nemen? Zij is er niet achter kunnen komen.

Intusschen meent het blad zeer te recht, dat dit haar niet behoefde te verhinderen om te publiceeren wat haar ter oore was gekomen, vooral nu de houding der ministers van koloniën en van marine bij de begrootingsdiscussiën doet vermoeden, dat er aan geen verdedigingsstelsel tegenover een buitenlandschen vijand gedacht wordt. Misschien worden zij desgevraagd, thans wel bereid gevonden iets naders mede te deelen.

Een eigenaardig verschijnsel is het, dat er tegenwoordig stemmen opgaan uit de hooge Indische ambtenaarswereld, klagende over „verinlandsching" van het Europeesche element, doordat een deel der ambtenaren, in Indië opgeleid, Oostersche en geen Europeesche begrippen heeft.

Die meening, onder anderen uitgedrukt in het artikel „De taaksopvatting van het Binnenlandsch Bestuur" in de December-aflevering van de *Indische Gids* gaf aan het *Handelsblad* (3 Jan.) aanleiding tot een artikel onder het hoofd „Europeesche beschaving in Indië." Dat niemand uit het korps der ambtenaren B. B. ooit de Bataviasche instelling zou verdedigen dan enkel op utiliteitsgronden, en dat wel omdat een opvoeding als Nederlander in de eerste plaats noodig is om in hart en nieren Nederlander te zijn, is door den schrijver in de *Indische Gids* wel wat sterk gezegd, meent het *Handelsblad*. Zij, die geheel te Batavia opgeleid zijn en tòch goede ambtenaren werden, zullen wel niet beseffen dat eene opvoeding in Nederland voor de karaktervorming noodig is! Maar met de strekking van het betoog gaat het blad toch mede. Een inlandsche omgeving, vele jaren achtereen, hetzij op volwassen leeftijd, hetzij in de jonge jaren, is voor den Europeaan niet gewenscht. Nu en dan moet de Europeaan in Indië naar het moederland om zich te verfrisschen naar het lichaam en, niet het minst, naar den geest. Dat verlof verbreekt de sleur, vermeerdert de veerkracht, vermindert de „Oostertersche inzichten," maakt de ambtenaren beter, doordat zij een anderen blik gekregen hebben op personen en zaken.

Zooals onze lezers weten, heeft het Amsterdamsche blad herhaaldelijk betoogd, dat (mits de schatkist daaruit geen voordeel trekke en men den In-

dischen jongelieden in het algemeen het voltooien hunner studiën aan academiën, polytechnische school of Indische instelling gemakkelijk make) een opheffing van de school te Batavia wenschelijk is. Niet dat zulks voor het verkrijgen van goede ambtenaren rechtstreeks noodig is; wat te Delft onderwezen wordt, kan ook te Batavia geleerd worden. De hoofdzaak is, dat de Indische ambtenaren genoegzamen tijd ook in het moederland hebben doorgebracht, om hun blik op de wereld te verruimen, om meer te beseffen wat daar van een beschaafd man gevorderd wordt.

Met ingenomenheid wordt ten slotte geconstateerd, dat de schrijver in de *Indische Gids* „de omstandigheid of men van gemengd bloed is, weinig telt"; dat hij meer hecht aan opvoeding en beschaving dan aan afkomst. Er zijn waarlijk ook genoeg inlanders, hoofden en minderen, geweest wien het niet aan karakter ontbrak! Laat de Staat er naar zijn beste vermogen toe medewerken om de beschaving ook onder de Eurasiërs en onder de inlanders te bevorderen. Een stap is daartoe gedaan door de organisatie van goed Europeesch lager onderwijs (waarvan ook de inlanders en Chineezen profiteeren) en door de oprichting van hoogere burgerscholen. Een tweede stap zal zijn het verleenen van beurzen aan hen die hunne studiën in het moederland verder wenschen te vervolgen. Zoodanige maatregel zou een prikkel voor velen zijn, om hoogere beschaving deelachtig te worden, en den band met het moederland te versterken. „De tegenstelling van overheerschten en overheerschers heeft afgedaan, die van meer en minder beschaafden treedt daarvoor in de plaats."

* * *

Men zal zich herinneren dat de heer van der Kemp in de *Vragen des Tijds* (zie het 2de deel van den vorigen jaargang bladz. 1373 en v.v.) meer argumenten voor de afschaffing dan voor het behoud van de opleiding der ambtenaren B. B. in Indië te berde bracht. In menig Indisch dagblad heeft hij daarover harde woorden kunnen lezen. Een strooming, in den boezem der Indische ambtenaarswereld, schijnt zich echter thans, zooals wij straks opmerkten, in dezelfde richting te bewegen als van der Kemp's denkbeelden. Een tweede bewijs daarvoor zijn de mededeelingen „Uit twee Indische brieven" in *Insulinde* (N°. 1), een antwoord bevattende op de aan den schrijver in Indië gestelde vraag: wat zij van van der Kemp's geschrijf dachten.

De eerste briefschrijver zegt o. a. dat de quaestie der opleiding van Indische ambtenaren met den dag in belangrijkheid wint. „Het is in Indië vrij wel de algemeene opinie, dat in doorsnede de ambtenaren (meer speciaal die bij het Binnenlandsch Bestuur) in gehalte achteruitgaan; en wel in de eerste plaats door zoovele jonge mannen, die het Gymnasium Willem III jaarlijks aan het korps toevoert, wier omgeving, waarin zij zijn opgegroeid, de vorming van den *gentleman* zoo dikwerf onmogelijk maakt. Het zou een zegen zijn voor Indië als de afdeeling B van het Gymnasium Willem III werd opgeheven. Ware een nauwkeurig, onpartijdig onderzoek mogelijk, men zou, vrees ik, in Nederland zeer van de resultaten opzien. Hoe meer ik velen hunner leer kennen, hoe grooter het verschil tusschen onze opvattingen van zedelijkheid, rechtschapenheid, goede trouw en de hunne soms blijkt te zijn.

„In één woord: het zijn geen Nederlanders, omdat zij niet in de gelegenheid waren zich onze begrippen in Europa eigen te maken."

De tweede briefschrijver drukt zich nog meer positief uit:

„Naar al hetgeen ik van de resultaten der afdeeling B hoorde, moet men, dunkt mij, bij eene onbevangen beoordeeling, het bestaan dier school afkeuren. Feitelijk schijnt zij niet anders te zijn dan eene gewone impomperij voor een examen, zonder spoor van eenige moeite om lust tot studie op te wekken of iets dat gelijkt op training voor zelfstandig werken. En dan die jongelui, de goede niet te na gesproken! Een oud-resident merkte het reeds in een dagbladartikel op: zonder eenige aanraking met elkander, zonder eenig gemeenschappelijk belang, zonder iets wat collegialiteit wekt en voedt. Het is ook opmerkelijk, hoe men in eene afdeeling soms een paar controleurs hier uit Indië kan samenzien, zonder dat die menschen eenige aangename gemeenschappelijke herinnering hebben: zij zagen in elkaar dan ook nooit iets anders dan concurrenten voor een zelfde examen.... Ik acht het volstrekt niet zoo verkeerd, dat een jongen op dien leeftijd iets, een vereeniging, een dispuut, een wat ook heeft, waar hij zich eens warm voor kan maken; dat men gezamenlijke belangen heeft om te behartigen, waardoor men elkaar leert waardeeren, leert kennen. Ik geloof zeker dat daar veel opvoedende kracht in zit.

„Maar de maatschappij, de samenleving, ik weet niet wat, schijnt zich hiertegen te verzetten. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat het Gouvernement van deze Indische jongelui heel wat geschikter (zij het dan ook al in minder aantal) ambtenaren zou verkrijgen door de school hier op te heffen en de besten met subsidie naar Holland te zenden.

„De examenquaestie moet ik onbesproken laten, wijl ik er niet genoeg van op de hoogte ben; doch als men nagaat dat een minder gunstig jaar hier de gansche maatschappij en hare couranten op min of meer hartstochtelijke wijze in beweging brengt — gelijk dit met de examens der hoogere burgerscholen herhaaldelijk voorkwam — dan kan ik mij wel de waarheid voorstellen van hetgeen mij gezegd werd: dat dit op de leeraren invloed uitoefent en dat zij voor het examen even benauwd zijn als een kostschoolhouder, die er zijn clandisie door verliest."

De laatste insinuatie aan 't adres der leeraren van de afdeeling B, komt ons meer venijnig dan waarschijnlijk voor. Overigens zijn we ook van oordeel, dat de quaestie van 't hoogste belang is voor Indië en Nederland beiden: het artikel van van der Kemp kon dan ook op geen gunstiger tijdstip zijn verschenen. Waar blijven nu de voorstanders der opleiding in Indië? Zij zullen toch wel betere argumenten hebben dan het uitschelden van den heer van der Kemp?

* * *

De zendingsstrijd, waarvan wij in onze vorige revue de hoofdmomenten boekstaafden, is in dezen verslagtijd steeds acuut gebleven en in bitterheid toegenomen.

Twee „Van Dag tot Dag"'s in het *Handelsblad* van 19 en 20 December onder het hoofd „het Christendom in Indië" waren verzoenend bedoeld, maar ze hadden op de strijders der andere partij een uitwerking, te ver-

gelijken met de aanwending van petroleum als bluschmiddel bij een uitslaanden brand.

Toch was het denkbeeld van het *Handelsblad* — afgescheiden van den aan sommigen niet behagende inkleeding in deze „Van Dag tot Dag"'s — wel de moeite eener gezette, koelhoofdige overweging van die zijde waard geweest. Uitgegaan werd van art. 2 van het programma van den *Christelijk Historischen Kiezersbond* te Utrecht, dat aldus luidt: „*Ook zie de Regeering toe, dat de eene Christelijke zendingsarbeid niet verstorend ingrijpe op het terrein van den andere.*" Dit ligt nu echter, zegt het *Handelsblad*, juist *niet* op den weg der regeering. Geen ander middel is er dan dat de verschillende zendingsgenootschappen zich *met elkaar* verstaan en *zelf* inzien dat de beste weg leidt naar de poging om ieder een deel van den Archipel te bearbeiden.

Men vergunne ons hier een nabetrachting.

Het is wel mogelijk — en men zou het uit de allerheftigste polemiek der zendingsorganen tegen het *Handelsblad*, vooral uit de opmerking van de *Maasbode*, in ons vorig nummer gerefereerd, haast afleiden — dat, hoe goed bedoeld ook, een „godsvrede", op dien door het *Handelsblad* voorgeslagen grondslag in de werkelijkheid onmogelijk is. Maar in dat geval is er ook niet de minste kans op een beëindiging van dien ongelukkigen, hoogst verderfelijken strijd tusschen de Protestantsche en de Katholieke Zending.

Voor zoover ons bekend is, hebben de Protestantsche zendelinggenootschappen nimmer een degelijken voorslag gedaan aan de Katholieke kerk. Het is best mogelijk dat deze laatste, redeneerende als de *Maasbode*, hiertoe niet te vinden is; maar tot zóólang dat niet officieel gebleken is, gooien de Protestantsche zendingsvrienden hun eigen glazen in, door boos te worden op het *Handelsblad*. Wij willen echter hiermede dit weinig verkwikkelijk onderwerp laten rusten. Volledigheidshalve deelen wij nog mede dat ook nog de volgende Van Dag tot Dag's gewijd zijn aan met de zending meer of min in verband staande onderwerpen: „Dat vadsige volk" (22 Dec.), „Holland's taak en ideaal" (23 Dec.), „Twee getuigen wederlegd", „De Witte Kakatoëa en de Koetjawolo" (10 en 11 Jan.).

* * *

„Gorontalo" heet een hoofdartikel in het *Handelsblad* van 23 Dec. De bekende Indische medewerker van dit blad geeft hier, op zijn gewone, kalme manier, een leerrijk geschiedkundig overzicht van de geleidelijke, vredelievende uitbreiding van ons gezag, ten bate van land en volk, in de Gorontalo-districten. We lezen menigmaal zooveel onaangenaams aan 't adres van onze regeering en onze ambtenaren in Indië, dat ons een dergelijk onopgesmukt relaas, ontleend aan officieele gegevens, weer een hart onder den riem steekt; het is gelukkig, dat er zonder voorbehoud ook eens reden tot prijzen is.

Aan het aandeel dat de assistent-resident Scherer, thans lid van den raad van Indië, aan de hervorming van Gorontalo's toestand heeft, worden eenige warme woorden gewijd.

* * *

Wij moeten thans weer eens terug naar het vorige deel van de *Indische Gids*, waar we op bladzijde 1717 een artikel behandelden over *Hollandsche inlanders*, in het *Handelsblad*.

Onder den titel: „Het vervaardigen van Europeanen in Indië" had *Insulinde* (No. 48) een beschouwing ten beste gegeven naar aanleiding van een in de *Java-Courant* voorkomende ordonnantie, waarbij 29 personen — meest Molukkers — werden gelijkgesteld met Europeanen.

Er werd op gewezen, dat deze methode tot vermeerdering der Europeesche bevolking in Nederlandsch-Indië, die bij ons zeer gebruikelijk is, tot groote omzichtigheid noopt bij het raadplegen van statistieken over de Europeanen in Indië, want die Staatsblad-Europeanen tellen nu voortaan deftig mede in de officieele cijfers over sterfte van Europeanen in Indië. Spreekt het stadhuis-Nederlandsch van de ordonnantie van *gelijkstelling met Europeanen*, de practijk is dat deze inboorlingen, grootendeels van de Groote Oost, op de meest officieele wijze in Europeanen zijn omgetooverd. De officieele *Jav.-Ct.* kan hun wel is waar geen druppel Europeesch bloed in de aderen brengen, maar uit een staatsrechterlijk oogpunt zijn ze wel degelijk Europeanen geworden.

Is dit nu eigenlijk wel noodig?

De vraag werd gesteld of het in afwachting van de invoering van een burgerlijken stand voor inlanders en vreemde Oosterlingen — die voorloopig wel zal uitblijven wegens de hooge kosten — noodig is inlanders tot Europeanen te verklaren, met het doel hen op de registers van den burgerlijken stand te kunnen plaatsen?

Of, anders geformuleerd: zijn er geen bepalingen te maken dat aan inlanders en vreemde Oosterlingen, meest Christenen, die dat aanvragen, kan worden toegestaan, in een afzonderlijk register van den burgerlijken stand worden ingeschreven, zonder dat men er „*Staatsblad-Europeanen*" van maakt?

Die zaak werd „van het hoogste belang" genoemd, nu er in de Tweede Kamer zooveel gesproken is over de „Kerstening" van Indië, nu door het *Handelsblad* (zie het daareven geciteerde artikel) aanbevolen is om alle Christen-inlanders van de Minahassa als Hollanders te beschouwen.

„Men dient die twee zaken wèl uit elkaar te houden. Aan overgang tot het christendom een natieverandering van inlander tot Europeaan te verbinden, komt ons zeer bedenkelijk voor."

„Dat men de Kerstening bevordere door een bijzonderen rechtstoestand te scheppen voor inlandsche Christenen, is toe te juichen, maar wij keuren ten sterkste af om de Christen-inlanders *en bloc* tot de Europeanen te gaan rekenen. We zouden dan in Indië staatsrechterlijk twee categorieën van personen hebben: 1e. de niet-Europeanen, zijnde de Mohammedaansche of Heidensche inlanders en vreemde Oosterlingen en 2e. Christen-inlanders en vreemde Oosterlingen, benevens alle Europeanen, die allen te gader als Europeanen te boek zouden staan."

„Een Mohammedaansche Javaan en een Christen-Javaan behooren wel degelijk tot één natie. De eerste *per se* tot de inlanders en de laatste tot de Europeanen te rekenen is absurd. Men zou er waarschijnlijk de Kerstening van Indië mee bevorderen. Op den overgang van den nationalen tot den

vreemden godsdienst wordt dan voor den inlander als premie gesteld de staatsrechterlijke overgang tot het ras der overheerschers. Welk gemoedelijk Christen kan waarde hechten aan bekeeringen tot dien prijs? En welk een verwijdering zou men zoodoende kunstmatig scheppen tusschen den Javaan die Mohammed en den Javaan die Christus belijdt, die thans in sommige streken van Java zonder eenigen godsdiensthaat naast elkaar voortleven.

* * *

Wij vermeldden bovenstaand artikel, hoewel het tot een vorigen verslagtijd behoort, omdat het *Handelsblad* van 9 Jan. er een „Van Dag tot Dag" aan wijdde. De hoffelijke wijze van polemiseeren, die de *adat* is bij het *Handelsblad*, komt hier al zeer bijzonder uit, wanneer de heer Boissevain het volgende zegt: „Vrienden behoeven het waarlijk niet altijd eens te zijn. En zoo zien wij van tijd tot tijd ook met genoegen, dat het weekblad *Insulinde* in een of ander opzicht met ons van opinie verschilt. Wij vinden critiek van een blad als dit versterkender dan *admiration mutuelle*."

Vervolgens, overgaande tot een bespreking van het bedoelde artikel, wordt opgemerkt dat de overweging dat de statistiek over de Europeanen in Indië in de war loopt, toch waarlijk de hervorming, wanneer die om staatkundige redenen noodig mocht zijn, niet tegenhouden kan. Statistiek is middel: geen doel.

Dan is de inschrijving in de registers van den burgerlijken stand een *gevolg* van de gelijkstelling met Europeanen van lieden, die tot dusver inlanders of vreemde oosterlingen waren. Maar de *beteekenis* van die gelijkstelling is een geheel andere. Zij haalt den *scheidsmuur* (zooals Mr. Abendanon zich uitdrukt) omver, opgetrokken tusschen Europeanen en inlanders.

Insulinde erkent dat de gelijkstelling van Christen-inlanders met Europeanen een „premie" is. Daaruit volgt dan toch dat de Europeanen thans een bevoorrechte stelling innemen. Is dat billijk? Waarom moet de Franschman die zich in Indië vestigt om zijn fortuin te maken, beter-af zijn dan de inlander in zijn eigen land? De beletselen moeten daarentegen worden opgeruimd tegen gelijke behandeling voor de wet van alle in het land vertoevende personen. Art. 109 van het regeeringsreglement dient in 't oog gehouden te worden. En dit kan in de Minahassa mettertijd, wanneer men *daar* het belastingstelsel hervormd heeft. Natieverandering van inlander tot Europeaan te verbinden aan overgang tot het Christendom noemde *Insulinde* zeer „bedenkelijk;" het *Handelsblad* gaat verder: zij noemt het „onmogelijk". Voorloopig bepale men zich een bijzonderen rechtstoestand te scheppen voor inlandsche Christenen, zoodat deze niet in *slechtere* conditie geraken dan hun Mohammedaansche landgenooten, gelijk thans, ongelukkig genoeg, het geval is. Maar dit geldt vooral de Islamietische streken; in de Christelijke Minahassa is men verder gevorderd, en kan men reeds na 20 of 30 jaar misschien naderen tot het doel: *van de bevolking Hollanders* te maken. Dit noemt het *Handelsblad* „een politiek doel, van oneindig hooger beteekenis dan het belang der statistiek."

KOLONIALE LITERATUUR.

HET EERSTE VERZAMELWERK OVER NEDERLANDSCH-INDIË.

Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië. — Eerste Deel (A A — Gyak Gyak) — 's Gravenhage, M. Nijhoff; Leiden, E. J. Brill.

Met de thans verschenen 10de aflevering is het Eerste Deel compleet. Bij de jongste aflevering zijn tevens gevoegd de opdracht van de Encyclopaedie aan de Koningin-Regentes, en een voorbericht. Hierin wijst de redactie er op, dat het werk bestemd is voor een groot publiek, niet voor specialiteiten, en dat evenmin een algemeene Encyclopaedie bedoeld is.

„Dat omwerken der artikelen in dien zin niet altijd mogelijk was, zal de lezer wel begrijpen, wanneer hij overweegt hoevele medewerkers artikelen hebben geleverd en bedenkt hoe vaak een specialiteit het belang zijner studie overschat."

Dat het werk niet volmaakt is, geeft de redactie zelf toe. Dit kan ook niet anders, waar het een allereerste proeve geldt, in welke men ongelijkheden van bewerking niet heeft kunnen vermijden.

Het critiseeren van zulk een eerste poging is, opgevat in den zin van het zoeken naar onjuistheden, een zeer dankbaar werk. Het is zonder twijfel het recht der critiek om op die fouten in de details te wijzen, maar de verdediging der redactie, dat vele critici niet bekend zijn met de ontzaglijke moeilijkheden aan zulk verzamelwerk op elk gebied verbonden, en dat iemand die door aanschouwing een klein stukje van het groote geheel kent, geen genade kent voor iemand, die in dat kleine stukje een fout maakt, is evenzeer juist.

Daarom brengen wij gaarne het volgende verzoek der redactie

over. Zij wenscht dat belangstellenden in en buiten Nederlandsch-Indië de Encyclopaedie, voor het deel dat meer speciaal tot hun gebied behoort, als legger gebruiken, het ontbrekende aanteekenen en dat aan de redactie toezenden met den naam van den inzender. Liefst echter alleen feiten, en zoo weinig mogelijk beschouwingen.

Zooals aan onze lezers goed bekend is, zijn er tegen sommige artikelen ernstige bedenkingen ingebracht; ook de *Indische Gids* was daarvan de tolk.

Dat neemt echter niet weg, dat wij de redactie, Prof. van der Lith en den heer Fokkens, hartelijk gelukwenschen met het verschijnen van het eerste deel.

Het is een gewichtig feit, voor Indië en Nederland beiden, dat een eerste stap gedaan is tot het rangschikken van de overweldigende massa koloniale wetenschap. Dat die eerste stap weifelend was, spreekt van zelf. Maar langzamerhand is de gang meer veerkrachtig en geregeld geworden en men kan thans, zonder beschuldigd te worden van optimisme, voorspellen dat de volgende deelen beter zullen voldoen dan het eerste. Er komt langzamerhand ongetwijfeld meer eenheid in de bewerking.

Wij hopen echter dat de vele noten in den tekst der artikelen achterwege zullen blijven. Die behooren in een Encyclopaedie niet thuis. Men neme slechts een buitenlandsch vaklexicon ter hand, om er zich van te overtuigen, dat het mogelijk is ze geheel te vermijden.

Ten slotte vermelden wij, dat aan het eerste deel hebben meegewerkt de volgende heeren: † A. A. van Bemmelen, directeur der diergaarde, Rotterdam; Prof. Mr. L. W. C. van den Berg, Delft; Mr. N. P. van den Berg, president der Nederlandsche bank, Amsterdam; Mr. W. B. Bergsma, voorheen chef der afdeeling statistiek ter algemeene secretarie, Apeldoorn; P. A. M. Boele van Hensbroek, lid der firma Nijhoff, 's-Gravenhage; Dr. J. G. Boerlage, onder-directeur van den plantentuin, Buitenzorg; J. Boudewijnse, onder-directeur van de stenographische inrichting der Staten-Generaal, 's-Gravenhage; Prof. J. A. van den Broek, Delft; Dr. C. L. van der Burg, oud-geneesheer te Batavia, Laag Soeren; J. E. Bijlo, controleur 2de klasse bij het binnenlandsch bestuur op Java; Dr. H. van Capelle, leeraar aan de rijks-landbouwschool, Wageningen; F. S. A. de Clercq, oud-resident van Ternate en Riouw, 's-Gravenhage; J. W. H. Cordes, oud-inspecteur van het boschwezen in Ned.-Indië, Nijmegen; R. van Eck, leeraar

aan de militaire akademie, Breda; F. Fokkens. inspecteur van cultures in Ned.-Indië, 's-Gravenhage; Mr. G. J. Grashuis, lector aan de rijks-universiteit te Leiden en aan de rijks-landbouwschool, Wageningen; Dr. M. Greshoff, onder-directeur van het koloniaal museum, Haarlem; Prof. Dr. J. J. M. de Groot, Leiden; Mr. J. E. Heeres, adjunct rijks-archivaris, 's-Gravenhage; G. B. Hooyer, oud-hoofdofficier van het Indische leger, 's-Gravenhage; Dr. F. A. Jentink, directeur van het museum van natuurlijke historie, Leiden; Prof. Dr. C. M. Kan, Amsterdam; Prof. Dr. H. Kern, Leiden; Dr. P. G. Krause, assistent bij het geologisch museum, Leiden; Prof. Mr. P. A. van der Lith, Leiden; Dr. D. de Loos, directeur der hoogere burgerschool, Leiden; Prof. Dr. G. K. Niemann, Delft; Prof. Dr. C. A. Pekelharing, Utrecht; C. M. Pleijte, oud-conservator van het ethnologisch museum van Artis te Amsterdam, Leiden; R. A. van Sandick, oud-ingenieur bij den waterstaat en de B. O. W., Amsterdam; Dr. J. D. E. Schmeltz, conservator aan het ethnographisch museum, Leiden; † A. J. Spaan, oud-resident van Bantam en van Soerakarta; H. Zondervan, leeraar aan de hoogere burgerschool, Bergen-op-Zoom.

EEN LAATSTE WOORD VAN DEN HEER POTTER.

EEN POPULAIR GESCHRIFT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN HET ALGEMEEN.

Nog eenmaal kom ik tot u, geachte heer Redacteur, om u een plaatsje in uw Tijdschrift te vragen voor de beantwoording van de repliek van den heer Mr. W. Reilingh in het Novembernummer van de Ind. Gids.

Vooraf een enkel woord over de opmerking van den hr. R. dat ik eerst vier à vijf maanden na zijne sommatie mijn critiek heb gepubliceerd.

De hr. R. schijnt vergeten te zijn dat ik bij het aannemen van zijne sommatie al dadelijk daarbij de voorwaarde maakte eerst dan mijne critiek te zullen schrijven, wanneer ik uit het buitenland teruggekeerd zoude zijn, waarheen ik mij om gezondheidsredenen moest begeven.

En nu ter zake.

Persoonlijk begrijpen klinkt vreemd, volgens S. Juist in die uitdrukking vermeende ik aangetoond te hebben, dat het geheele schrijven van den S. was een copieeren van hetgeen anderen daarover geschreven hadden, een begrijpen voortvloeiende uit autoriteitsgeloof, maar niet getoetst aan persoonlijk weten. S. erkent dan ook in zijne repliek dat Regeerings-Almanak en Handleiding van Prof. de Louter de twee voornaamste bronnen zijn geweest, waaruit hij zijne kennis geput heeft.

Dit komt het sterkst uit in zijne beschrijving van de verhouding tusschen de europeesche en inlandsche ambtenaren. Zooals S. die uitlegt staat het wellicht in het boekje, maar daarom is het in de praktijk nog niet volkomen waar.

Het is volstrekt geen mislukte aardigheid, dat de Regent niet *heet* (zooals S. beweert) maar *moet zijn* (zooals ik schrijf) de vertrouwde raadsman van den Resident. Wanneer in het Hollandsch gezegd wordt: „dié man heet de raadsman", dan zal elk Hollander daarbij voegen: „maar hij is het niet."

Dat ik den S. het als een groote grieve aanreken, dat hij den Regent den ondergeschikte noemt van den Resident is minder juist. Ik schreef dat het woord ondergeschikt niet de eigenaardige verhouding aangeeft die tusschen Resident en Regent moet bestaan. Ondergeschikt zijn doet denken aan een passief opvolgen van de gegeven bevelen en daarvan kan bij een goed Regent nooit sprake zijn.

In het ambt van den Regent ligt een dubbel karakter. Als hoofdambtenaar van de N.-I. Regeering en door deze bezoldigd, is hij natuurlijk ondergeschikt aan den Resident. Tevens heeft de Regent eenigszins zijn ouden rang behouden van erfelijk Vorst en in dien zin zoude men wellicht (ofschoon niet geheel juist) den Resident kunnen beschouwen als de ambassadeur van de N.-I. Regeering aan het hof van dien Vorst. Ofschoon nu het eerste als wettige bepaling moet aangenomen worden, zoo mag men het tweede niet geheel uit het oog verliezen, om zich een juist begrip

te vormen van de eigenaardige verhouding die er tusschen Resident en Regent bestaat en men heeft daarvoor dan ook geen beter woord weten te vinden dan ouderen broeder. Dit woord verzacht de ondergeschiktheid en doet een soort van gelijkheid ontstaan.

Dat de Regent steeds ten slotte verplicht is te berusten en te gehoorzamen aan de bevelen van den Resident, is lang niet altijd waar. Er zijn tientallen van voorbeelden te noemen, dat de Regent het oneens zijnde met den Resident, zijn wil wist door te drijven en de Regeering den Resident in het ongelijk stelde.

Men moge het verkeerd noemen maar een ieder die eenigszins bekend is met het stelsel van bestuur in N.-I., weet dat steeds gegolden heeft en nog geldt de regel dat de Regeering er eerder toe overgaat om tien Residenten dan één Regent te ontslaan.

De hr. R. zegt woordelijk op bladz. 30: „rang en titels zijn onderscheiden en worden bij elke benoeming door den Gouverneur-Generaal bepaald (Raden Adipati, Raden en Mas-Toemengoeng)." Nu zegt de hr. R. dat het niet opgaat dat ik beweer, dat hij iets niet weet omdat hij het niet vermeldt. Dit zoude juist zijn indien de S. het niet vermeldt, maar hij vermeldt het wel. Wat den rang aangaat, schreef ik reeds, dat die niet telkenmale bij besluit van den G.-G. werd toegekend, maar bij algemeene verordening was vastgesteld. Over deze rangkwestie bewaart S. dan ook wijselijk het stilzwijgen. Nu wil S. het verder laten voorkomen, dat hij door kortheid te betrachten niet het verschil heeft aangegeven tusschen adellijken en ambtstitel. De S. zegt de titels zijn onderscheiden en worden bij elke benoeming door den G.-G. bepaald en noemt dan Raden Adipati enz. Nu vraag ik of in dit zinsverband Raden en Mas ook niet begrepen is onder den titel, die volgens den S. door den G.-G. bij besluit wordt bepaald? Dit wordt nog meer duidelijk waar de S. bij Adipati alleen Raden voegt en bij Toemengoeng Raden en Mas plaatst. De S. geeft hier dunkt mij duidelijk te kennen, dat hij Raden beschouwt als een integreerend deel van den titel van Adipati, terwijl bij Toemengoeng Raden en Mas kunnen voorkomen. Ware hij daaromtrent een ander idee toegedaan, dan had hij toch ook bij Adipati gevoegd Raden, Mas en Kiai. Nu moge in den regel de benoemde tot het ambt van Adipati door zijne geboorte recht hebben op het praedicaat van Raden, maar daarom is het volstrekt niet onmogelijk dat een Mas of een niet-adellijke tot Adipati benoemd wordt in welk laatste geval hij Kiai zal getitulerd worden.

Wat aangaat de opmerking van den S. dat zijne beschrijving van den invloed die de G.-G. op de samenstelling van den Raad van Indië kan uitoefenen, door mij onjuist is genoemd, zoo moet ik er den S. opmerkzaam op maken dat ik dit niet beweerd heb, maar dat in een werkje dat een populair geschrift moet zijn ik de opmerking ongepast vond, omdat ze aanleiding moest geven tot verkeerde gevolgtrekkingen.

Over de verkiezing van dessahoofden zegt de S. dat hij niet geschreven heeft dat er pressie wordt uitgeoefend op de verkiezing, maar alleen dat er pressie kan uitgeoefend worden en dat hij daarom dan ook niet behoeft te bewijzen wat hij niet beweerd heeft. In een populair geschrift, bestemd voor leeken, zal de mededeeling: „er kan pressie uitgeoefend worden,"

toch zeer zeker tot de conclusie moeten leiden: er wordt wel eens pressie uitgeoefend, anders had de S. dat niet geschreven. Het is dan ook gemakkelijk om zich op die wijze van de zaak af te maken.

Volgens S. tracht ik hem een vlieg af te vangen, waar hij zegt dat in sommige streken, vooral in het westen van Java, het dessahoofd een Raad van Oudsten nevens zich heeft, terwijl ik zoude gezegd hebben dat, ofschoon met dat deel van Java onbekend, ik zoo'n geval nooit aangetroffen heb. Dus, zegt de S., het is zoo goed als zeker dat ik weder eene onjuistheid bega.

Het doet mij leed dat de S. hier blijkt geeft niet te kunnen lezen. Wat toch heb ik geschreven:

„West-Java is mij persoonlijk onbekend, maar in honderden dessa's door mij in Oost- en Midden-Java bezocht, heb ik er nooit één aangetroffen, waar naast het dessahoofd geen uit meerdere leden bestaand dessabestuur gevonden wordt. Er kan hierop wellicht een enkele uitzondering zijn (ofschoon ik niet geloof dat er een is), maar als regel geldt dat in elke dessa naast het Dessahoofd een dessaraad of dessabestuur gevonden wordt. Ik ontken dus volstrekt niet dat er in West-Java nevens het dessahoofd een dessaraad bestaat, maar ik betwijfel ten sterkste dat er één dessa bestaat, waar *niet* naast het dessahoofd een dessabestuur gevonden wordt. Niet het feit zelve, maar het localiseeren daarvan tot West-Java noem ik eene onjuistheid.

De geheele tirade over Hoofd van Gewestelijk Bestuur, of gewoonlijk Resident genoemd, begrijp ik niet goed. Bedoelt de S. dat het Hoofd van Gewestelijk Bestuur gewoonlijk (d.i. volgens den S. ingevolge usance) Resident genoemd wordt, dan is dit ook onjuist. De persoon wordt benoemd tot Resident en is op Java als zoodanig Hoofd van Gewestelijk Bestuur.

Dat ik den Controleur in zijn ambtelijke taak eenzijdig heb voorgesteld, als alleen controleerend ambtenaar en niet als schakel tusschen den kleinen man en het bestuur, is niet juist. Ik schreef woordelijk: „Ten einde deze controle te kunnen uitoefenen zal de Controleur steeds zijne afdeeling moeten bereizen. Hij is daardoor, vooral indien hij voldoende op de hoogte is van de landstaal en van de zeden en gewoonten, in de gelegenheid eene zoodanige kennis op te doen van alles wat zijne afdeeling aangaat, dat hij de vraagbaak kan en moet zijn der bestuursambtenaren. Dat hij de schakel zoude zijn tusschen het europeesch en inlandsch element en de belangen van beiden tot éénheid moet brengen is een groot woord, maar zal in de praktijk wel in de meeste gevallen blijken niet veel meer dan een woord te zijn. De Controleur mag geen beslissing nemen en een door hem voorgestelde minnelijke schikking in gevallen, waarin meestal de belangen van de partijen lijnrecht tegenover elkander staan, moet gesanctionneerd worden door den besturenden ambtenaar en het blijft dan de vraag of hij die sanctie verleent.

In mijne opmerking omtrent den Patih schreef ik dat hij niet de persoon is, die de bevelen van den Regent overbrengt aan de mindere Inl. Hoofden, maar dat die bevelen door den Regent direct ter kennisse van die Hoofden gebracht werden. S. beweert de bedoeling van het woord

direct niet te begrijpen; wellicht ware ik duidelijker geweest door te schrijven: de Regent brengt zijne bevelen over aan de Inl. Hoofden zonder tusschenkomst van den Patih of wie anders ook.

Ik nam dus ook niet zoozeer aanstoot aan het woord vertegenwoordiger als wel aan de ambtsomschrijving van den Patih, als overbrenger van de bevelen van den Regent. Dit laatste is hij niet, hij vervangt, zooals ik schreef, de Regent bij ontstentenis of bij verhindering om in persoon zijne ambtsplichten te vervullen.

De Regent correspondeert rechtstreeks met de Inl. Hoofden buiten tusschenkomst van den Patih en ware deze nu de overbrenger van zijne bevelen, dan zoude ook die correspondentie door zijne tusschenkomst moeten gevoerd worden.

Juist omdat de Patih *niet* is de overbrenger van de bevelen van den Regent aan de mindere Inl. Hoofden is hij niet, zooals de S. beweert, de vertegenwoordiger van den Regent. Hij is alleen de plaatsvervanger, die bij ontstentenis voor den Regent optreed.

Hiermede wensch ik van mijn kant het debat te sluiten. De heer Reilingh en ik staan op een standpunt dat hemelsbreed van elkaar verschilt. Hij is de man van het boekje en ik ben door een jarenlange ambtelijke loopbaan bij het Binnenlandsch Bestuur op Java het boekje gaan toetsen aan de werkelijkheid. Zijn weten steunt op autoreitsgeloof, mijn weten steunt op ervaring. Bij dit verschil van standpunt kan meerder geschrijf geen vergelijk of tot elkaar toetreden teweegbrengen.

Nog een enkel woord over het persoonlijk karakter van mijn schrijven, mij door den hr. R. verweten. Ik heb het reeds meermalen mondeling verklaard en herhaal het thans schriftelijk, dat ik niet persoonlijk tegen den hr. R. opgetreden ben of optreden zal. Ik trad op tegen den S. van het werkje door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen uitgegeven. In het slot van mijn vorig Gidsartikel lag dan ook een verwijt aan het adres van die Maatschappij, dat zij het schrijven van een diergelijk populair geschrift niet aan betere handen had toevertrouwd, daar op dit gebied toch zeker wel mannen te vinden zijn wier namen een goeden en bekenden klank hebben. Als eenig verzachtende omstandigheid voor die Maatschappij vermeende ik te moeten aanhalen het ambt van den S., omdat dit wellicht de Maatschappij verlokt had hem die opdracht te doen, terwijl ik er tevens bij schreef, dat het schrijven van een populair werkje over den Regeeringsvorm van onze Oost-Indische Bezittingen mij zooal niet onmogelijk, dan toch hoogst moeielijk toescheen.

Ten slotte nog eene opmerking. De hr. R. spreekt in zijne repliek van eene eventueele herdruk van zijn populair geschrift. Mocht het werkelijk tot een herdruk komen, dan zoude ik de Commissie van Redactie van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen wel in overweging willen geven, om behalve de punten door mij aangeroerd, ook sommige andere deelen van het boekje aan eene duchtige correctie te onderwerpen.

F. J. Potter.

De ouderdom van het rooken van tabak.

Onder dit opschrift vind ik in de „Indische Gids" van Januari ll. een opstel geplaatst waarin, op gezag van den plantkundige *Meyen*, weder de oude, reeds lang verdronken, koe uit de sloot opgehaald wordt, als zoude de tabaksplant en het tabakrooken reeds een paar eeuwen vóór de ontdekking van Amerika, in China bekend geweest zijn. Het is jammer, dat die zegsman zich niet eerst op de hoogte der literatuur gesteld heeft, aleer hij met zulke in de lucht hangende hypothesen schermde.

Reeds in 1867 heb ik, in het te Hongkong verschijnende tijdschrift „Notes and Queries on China and Japan" (de Chineesche Navorscher), bldz. 93, bewezen, dat de tabak eerst tusschen 1573—1591 door de Portugeezen in Japan werd ingevoerd te gelijk met de zaden van de peperplant. Van uit Japan werd de tabaksplant naar China in de provincie *Foh-kien*, in de districten *Tsiang-tsioe* en *Tsoan-tsioe*, overgeplaatst.

Dit wordt bevestigd door den naam dien de plant daar draagt: *Tambahko*, daar de Chineesche karakters voor de transcriptie gebezigd alléén in Foh-kien zóó uitgesproken worden, terwijl zij in Canton *tamjoekko* en in de noordelijke provinciën *tanjoeko* luiden. Reeds in 1638 vaardigde de keizer van China eene wet uit, waarbij de handelaars in tabak met de barbaren met onthoofding en tepronkstelling hunner afgehouwen hoofden bedreigd werden. Ook de welbekende Engelsche sinoloog, wijlen W. F. Mayers, heeft in hetzelfde tijdschrift (p. 61) bewezen, dat de tabak eerst na 1573 in de provincie Foh-kien door een zekeren *Ma* werd gecultiveerd. In de geschiedenis der provincie Canton staat uitdrukkelijk vermeld, dat de tabak door Europeanen werd ingevoerd en *Tanpakoe* genoemd werd. Het groote Chineesche botanische werk *Pun-thsao King-yuën* maakt geene melding van de tabaksplant.

In de in 1735 gepubliceerde Encyclopedie *Kih-tschih King-yuën* vindt men eveneens (Hoofdstuk 21, laatste blad) alle bronnen vermeld betrekkelijk de invoering van tabak in China, waaruit blijkt, dat die niet vóór 1573 plaats had. Eindelijk heb ik (en deze bron was uwen berichtgever toegankelijk) in mijn, in 1888 te Leiden bij de firma E. J. Brill verschenen, Nederlandsch Chineesch woordenboek, s. v. T a b a k, niet minder dan 3 kolommen quarto pagina's aan de quaestie der invoering van de tabak in China gewijd.

't Is echter eene merkwaardige zwakheid der Nederlanders hunne wijsheid bij voorkeur uit vreemde bronnen te putten, terwijl zij bij hunne eigene landgenooten verreweg meer betrouwbare gegevens vinden kunnen. „Weshalb in die Ferne schweifen, wenn das Gute so nahe liegt?"

Leiden, 15 Januari 1897. G. SCHLEGEL.

De Hoogleeraar Dr. A. Wichmann en de meren van Noord- en Centraal-Selebes [1])

DOOR

DR. J. G. F. RIEDEL.

Van mijn uitstapje naar het eiland Selebes eenige dagen geleden terugkeerende, vond ik op mijn schrijftafel liggen een opstel getiteld „De heer J. G. F. Riedel en de meren van Noord- en Centraal-Celebes door A. Wichmann."

Dit stuk is merkwaardig en vermakelijk tevens.

Merkwaardig is het opstel van den hoogleeraar Dr. A. Wichmann omdat hij daarin mijn beweren [2]) bevestigt, dat hij, „zonder de betrouwbaarheid der opgaven te toetsen, wat eene eerste voorwaarde was, daarop den wetenschappelijken stempel drukt en door eene compilatie van onjuiste, onvolledige berichten, de reeds bestaande verwarring, welke aan de geographische wetenschap niets dan nadeel kon doen, grooter maakt."

In achttien bladzijden copieerde en compileerde de hoogleeraar alweder in zijn opstel de door hem vroeger in „Petermann's Mitteilungen" van 1893 medegedeelde opgaven, zonder eenige deugdelijke critiek. Door het maken

---

[1]) Dat de hoogleeraar tengevolge van drukfouten of vergissingen van oude schrijvers, dit eiland met een C gelieft te schrijven, is mij wel; maar ik ontzeg hem het recht, mijne schrijfwijze volgens de tegenwoordige uitspraak, onjuist te verklaren. De inlanders noemen dit eiland pulau Slaebes, of pulau Slebes en schrijven het bovendien in Maleische en Mangkasaarsche karakters met een S. Het is wel vreemd en getuigt zeker van consequentie, dat de hoogleeraar op mijne afwijkende orthographie, welke bij zijne berichtgevers volgens hem, slechts een fout veronderstelt, gelet heeft en daarover zulk een kluchtig en nerveus misbaar maakt.

In het Daghregister gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India van April Anno 1667, vond ik het volgende „.... *stellende haeren cours nae de Zuidtzijde van het eijlandt Selebes, om den vijandt aldaer alle mogelijcke afbreuck te doen.*" Verder „....*soo verseijlde de vloot van Selebes nae Bouton.*" Hieruit blijkt, dat de naam van dit eiland in 1667 reeds met een **S** werd geschreven.

Omtrent pulau Bunga, pulau Ende, of pulau Manggarai zal ik thans niet spreken. Deze namen komen op Selebes niet voor, en om mijne stelling te verdedigen heb ik, evenals de hoogleeraar, geene hulptroepen van het eiland Flores noodig. Eene analyse der namen Tompusuh, Ranoketan, Molompad, e. a., om hunne afleiding te doen zien en ook om mijne spelwijze te staven, zal ik evenmin geven, omdat de hoogleeraar de waarde of juistheid daarvan niet kan beoordeelen.

[2]) „Indische Gids" 1895, pag. 1725.

van gevolgtrekkingen daaruit, de verantwoordelijkheid van de juistheid der opgaven stilzwijgend aanvaard hebbende, beproefde hij op zijne wijze eerst hier en daar de misslagen zijner berichtgevers te vergoelijken, als zijnde naar zijn oordeel slechts veronderstelde fouten, om vervolgens, tot mijne verbazing, eene reeks van nieuwe fouten, liefst van eigen vinding ten beste te geven, als: dat de regen die op het meergebied valt, tengevolge van hydrostatische drukking, de groote bron die in het meer van Tondano ligt, voedt; dat de Bujat geen grensrivier is; dat de danou in het Mongondousche als meer κάτ εξοχήν geen naam heeft, omdat de danou op Borneo, de dano op Java en de danau op Sumatra ook geen namen bezitten [1]); dat de ligging van het meer Iloloi bekend is, ofschoon de lengte en breedte door niemand is bepaald; dat de heer Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek assistent-resident van Gorontalo is geweest; en zoo al meer. Het aantal onjuistheden werd dusdoende door den hoogleeraar op goed geluk af, niet alléén opnieuw gesanctioneerd, maar ook op lichtvaardige wijze vermeerderd.

Uit mijne bijdrage in „de Indische Gids" van 1895 pag. 1724—1734 blijkt ten duidelijkste, dat het niet in mijne bedoeling lag, de berichtgevers en zoogenaamde ooggetuigen van den hoogleeraar hard te vallen, maar wel om hem, den hoogleeraar, die als zoodanig op een veel hooger wetenschappelijk standpunt behoorde te staan, persoonlijk te doen zien en gevoelen, dat hij nadeel doet aan de geographische wetenschap door onzekere, onvolledige opgaven als juist aan te merken, en daaruit gevolgtrekkingen te maken. „Es kann ja nicht scharf genug verurtheilt werden, dass ein Herr Professor so etwas unternimmt." De opgaven zoowel van mij, als van anderen, had hij onpartijdig, niet uit rancune, moeten toetsen en controleeren en de groote fout van den hoogleeraar was, dit verzuimd of nagelaten te hebben. Het is absoluut onmogelijk, dat iemand, al had hij met de meest mogelijke nauwkeurigheid, evenals de hoogleeraar [2]), een monnikenwerk verricht, bijv. door den loop van de Tondanorivier, op eene foutieve kaart te meten, van onjuiste, onvolledige opgaven, zekere gevolgen kan trekken. „Eer kan," om eenige zegswijzen van den hoogleeraar te bezigen, „een predikant een spoorwegbrug construeeren, een ingenieur eene exegese van het Oude Testament schrijven."

Het opstel van den hoogleeraar Dr. A. Wichmann is tevens vermakelijk. Op, ik zou bijna zeggen insolenten toon, eischte hij van mij, du haut de son vermeende infaillibilité, om maar een greep te doen, dat ik precies zou opgeven wanneer ik den Buliohuto heb beklommen; dat ik de door mij bedoelde fouten zal verbeteren, of hem den weg daartoe wijzen; dat ik de bergen zou opnoemen die op zijn kaart in valleien geteekend staan; dat ik zou mededeelen, of liever mij verantwoorden, waarom ik in 1880, naar aanleiding van een bijdrage van den heer Mr. S. C. J. W. van

[1]) De hoogleeraar, een voorstander van generalisatie, vergist zich. Dit meer heeft wél een naam.

[2]) Niet alleen ik, maar velen met mij bewonderen den exceptioneelen moed van den hoogleeraar, hierin betoond.

Musschenbroek en later, de tochten van de heeren Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck en W. J. M. Michielsen naar het Posomeer heb verzwegen, of beter niet ter zijner kennis heb gebracht, alsof ik daartoe verplicht was.

Welk eene aanmatiging. Het is allervermakelijkst. Waaraan ontleent de hoogleeraar toch wel het recht van mij te eischen, dat ik tot zijne leering, of om daarmede in „Petermann's Mitteilungen" te pronken, hem op de hoogte zal brengen van al datgene wat mij omtrent Noord- en Centraal-Selebes bekend is.

Op de onbekendheid van den hoogleeraar Dr. A. Wichmann met zijn onderwerp, gelijk zulks op elke bladzijde van zijn opstel, getiteld de „Binnenseen" blijkt, afgaande, wil ik wel toegeven, dat hij omtrent Noord- en Centraal Selebes, ook op geographisch gebied, bij mij met succes een cursus had kunnen volgen, maar eene leering die hij op zulk een ongewonen toon van mij eischt, kan hij moeielijk van mij verwachten. Ik ben niet verplicht om eene, zij het ook „bescheidene bijdrage" tot de geographie van Selebes te geven, aan wien ook, om hem het schrijven van een artikel over de „Binnenseen" gemakkelijk te maken.

Eene opgave van het jaar waarin ik den Buliohuto besteeg acht ik onnoodig. Wenscht de hoogleeraar, ter vermeerdering zijner kennis wellicht, dit gaarne te weten, dan kan hij zulks bij anderen informeeren. Ik zoude anders nog door quasi-deskundigen genoodzaakt kunnen worden, ter bevrediging hunner nieuwsgierigheid, een bladzijde te vullen met de namen etc. van bergen dien ik op Noord-Selebes heb beklommen en ik voor mij stel er geen belang in, dit bekend te maken.

Had ik als een zekeren hoogleeraar uit zucht, of behoefte, om na een snoepreisje naar Indonesië te hebben gemaakt, als een specialiteit beschouwd te worden en uit dien hoofde een reclame-artikel over de „Binnenseen" van Selebes in „Petermann's Mitteilungen" van 1893 gepubliceerd, dan behoefde niemand mij te herinneren, dat ik de door mij bedoelde fouten [1]) moest verbeteren, omdat dit voor mij zoude geweest zijn, een conditio sine qua non. Omtrent de wijze hoe de hoogleeraar het had moeten aanleggen, om de door hem gemaakte, of overgenomen fouten te herstellen, of welk middel hij daartoe had moeten aanwenden, acht ik onnoodig thans uit te weiden, want hij heeft bereids zijnen weg gezocht en gevonden. Verlegen met zijne positie, vanwege onvoldoende kennis van zijn onderwerp en niet bij machte uit werken van oude en nieuwe schrijvers meerdere aanhalingen ter zake te doen, ook ten gevolge van het door elkander haspelen en verzwijgen van door mij gepubliceerde opgaven [2]), gevoelde hij zich ten

---

[1]) Wordt door mij een fout verbeterd, dan geschiedt dit vrijwillig. Niemand, zelf niet de redactie van „Petermann's Mitteilungen" heeft het recht, mij dit als plicht voor te schrijven. Daarom vind ik het zelf bespottelijk dat genoemde redactie het vreemd vond, dat het mij „niemals eingefallen" (ist) de „Bemerkung" van Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, dat het Poso-meer nog door geen Europeaan werd bezocht „zu widerlegen." Ik zou denken, dat het beroep van censor veeleer door eene redactie, als die van „Petermann's Mitteilungen," die tegen alle fouten op wetenschappelijk geographisch gebied waken moest, behoorde te worden uitgeoefend. Jammer slechts, dat de conserschap, gelijk zulks uit de publicatie der „Binnenseen" blijkt, in den laatsten tijd in niet al te vertrouwbare handen is.

[2]) Mijne mededeelingen moeten naar den datum worden beoordeeld.

langen leste gedwongen, naar hulp om te zien. Tot dat einde, in den blinde rondtastende, greep hij nu den heer Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck om voorlichting, dan den heer W. J. M. Michielsen om bericht, vervolgens den heer Alb. C. Kruijt om de noodige ophelderingen, doch blijkbaar zonder succes. Had hij dit slechts vroeger gedaan, of tijdens zijn verblijf op Selebes, omtrent de „Binnenseen" solide gegevens bijeengebracht en gemakshalve, oud en nieuw, groen en rijp niet uit boeken verzameld, dan zoude hij wellicht thans meer satisfactie van zijn arbeid gehad hebben, terwijl nu de beide eerstgenoemde heeren tegenover hem mijne verklaring hebben bevestigd, dat zij het Posomeer bezocht hadden. De heer Kruijt deelde mede, dat volgens inlichtingen van inlanders een Lindumeer aanwezig is, doch dat hij dit nog niet gezien had en staafde verder mijn beweren, dat Mala, een zoogenaamde meer van den hoogleeraar, „in den Oostmoesson voor het grootste gedeelte opdroogt, waarbij de modderige bodem te voorschijn komt", dus in strikten zin geen meer kan genoemd worden. Behalve op andere fouten van den hoogleeraar heb ik in mijn vorig stuk ook op deze fout in het algemeen de aandacht gevestigd, door te zeggen, dat de hoogleeraar „volledigheidshalve moerassen, bronnen, vischvijvers en lagunen onder meren telt [1])." De hoogleeraar had wellicht liever gezien, dat ik hier slechts een fout heb verondersteld, maar een moeras of modderpoel is nu eenmaal geen meer [2]) en aan veronderstellingen, zoowel hier, als ten aanzien van de verkeerde orthographie door den hoogleeraar bedoeld en vroeger door mij in een noot ter loops aangestipt, hecht ik hoegenaamd geene waarde, als hebbende eene tergiverseerende, sophistische strekking.

Van de bergen die door den hoogleeraar in de valleien geteekend zijn, kan ik met den besten wil de namen niet opgeven, omdat deze het werk zijn zijner phantasie. Moeten ze echter tot elken prijs namen hebben, dan stel ik voor, deze bergen collectief te noemen, Kentur ne kawok. De Toumbuluher in de Minahasa begrijpt wel de beteekenis daarvan. Voor den hoogleeraar als deskundige, behoef ik zulks niet nader uit te leggen.

[1]) Dit is in mijn oog de, alles overtreffende, meest singuliere fout in een opstel, dat speciaal over meren of „Binnenseen" handelt. De hoogleeraar Dr. A. Wichmann heeft daarvan echter geen notitie willen nemen — hij negeert eenvoudig de hoofdzaken, waarop ik in de eerste plaats heb gewezen, hij occupeert zich liever met zoogenaamd veronderstelde fouten, dwaze taalkundige opmerkingen en allerlei insipide aanvallen meer, „qui cachent l'ignorance" en die geen antwoord waardig zijn — hetgeen van uit zijn standpunt wel te begrijpen is, want niet gaarne zal hij erkennen, dat hij daarmede niet alleen zich bespottelijk gemaakt heeft, maar dat zijn opstel daardoor weinig wetenschappelijke waarde bezit. Is er nog meer noodig om duidelijk te maken dat de hoogleeraar niet op de hoogte was van zijn onderwerp? Iemand die over „Binnenseen" eene wetenschappelijke bijdrage leveren wil, moet ten minste in de eerste plaats de meren van moerassen, bronnen, vischvijvers en lagunen onderscheiden kunnen. Het kan geen kwaad dat de hoogleeraar Dr. A. Wichmann, wanneer hij later eene tweede editie van zijne „Binnenseen" mocht geven, vooraf de „Dictionaire de l'Académie" raadpleegt, om het verschil tusschen een lac en marais, marécage, étang en lagune juist te weten.

[2]) Waterverzamelingen, die in den Oostmoesson of bij eb, in moerassen of modderpoelen veranderen, kan ik, al moet ik den hoogleeraar mishagen, geen „Binnenseen" noemen.

De kaarten en beschrijvingen van de reizen van de heeren Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck en W. J. M. Michielsen heb ik op de gebruikelijke wijze aan mijnen toenmaligen chef, den resident van Manado, F. J. H. van Deinse, ter kennisneming opgezonden. Officieel was het toen wel is waar den ambtenaren verboden, het Posomeer te bezoeken, maar ik heb hen dit toegestaan en de verantwoordelijkheid daarvan op mij genomen. Dat ik daardoor verplicht zoude zijn, den uitslag hunner reizen te publiceeren kan ik niet inzien. Wat van de naar Manado gezonden schriften en kaarten geworden is, weet ik niet. „Ik heb er niets meer van gehoord." De heer Mr. S. J. C. W. van Musschenbroek had blijkbaar, als resident van Manado, van deze reizen iets vernomen, anders zoude hij de schets van Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck niet als basis voor zijne in 1879 uitgegevene kaart [1]) hebben kunnen bezigen. Waarom hij niet over deze reizen sprak, behoefde de hoogleeraar Dr. A. Wichmann niet aan mij te wijten. De kaart van den heer W. J. M. Michielsen heeft hij volgens zijne verklaring met behulp van octant en boussole samengesteld. Aangezien de octant een astronomisch werktuig is, begrijp ik niet waarom de hoogleeraar in een noot mededeelde, „dus geen astronomische plaatsbepalingen zooals de heer Riedel durfde beweren." Wanneer ik omtrent het Posomeer [2]) een beschrijving heb gegeven, als de hoogleeraar in „Petermann's Mitteilungen," of de bijdrage van den heer Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek evenals de „Binnenseen" van den hoogleeraar besproken, dan zoude ik hunne namen zeer zeker vermeld hebben, zoomede die van andere ambtenaren, die vóór 1875 de rivier voor een gedeelte bevaren en de negari Lombugian, zelfs tijdens een koppenjacht door de To Bada, bezocht hadden. Hoe het zij, had de hoogleeraar de taal des lands gesproken en tijdens zijn aanwezigheid in de Tominibocht, gelijk het een wetenschappelijk rei-

[1]) Deze, zoowel als de oude kaarten van den heer F. W. Paepke Bulow, had de hoogleeraar moeten controleeren, maar niet eenvoudig overteekenen en opnieuw fraai afgewerkt, uitgeven, want sedert zijn er tal van veranderingen, vooral in de Minahasa, gekomen. Beweerden de inlanders, dat het niveau vroeger op gelijke hoogte bleef, door de uitdieping van de Tondanorivier bij de hoofdplaats, heeft de omtrek van het meer van dien naam, geheel andere lijnen gekregen. Ik wees ter loops hierop, door in mijn vorig stuk te zeggen, „dat de inham bij Kakas niet meer zoo diep is," ook om ongemerkt te weten te komen, of de hoogleeraar wel voldoende au courant was van zijn onderwerp — en wat antwoordde hij, „dat de inham bij Kakas even zoo diep zal zijn als te voren, voor het geval, dat de heer Riedel intusschen niet een gedeelte daarvan gedempt mocht hebben." Vermakelijk inderdaad, maar geconstateerd kan het worden, dat de oppervlakte van het meer thans niet meer die uitgestrektheid heeft als in de dagen van Grudelbach en Paepke Bulow, ongeveer een halve eeuw geleden, en dat de bewuste inham buiten mijn toedoen, niet meer bestaat.

[2]) Van het Posomeer bestaan er thans twee met behulp van astronomische werktuigen en boussole vervaardigde kaarten. Volgens zijne methode, zal de hoogleeraar, door eene nieuwe veronderstelling nu, zeker weten, welke van de twee de meest betrouwbare is, die van de heeren P. en F. Sarasin of die van den heer Alb. C. Kruijt. Bij de eerste ligt het meer 40 K.M. van de monding der Posorivier, bij de laatste 65 K.M. Een nogal niet gering verschil voor astronomische opneming. De kaart in „Petermann's Mitteilungen" Heft VII is intusschen magnifiek uitgevoerd.

ziger betaamt, de geringste moeite genomen, om informaties in te winnen, dan zoude hij zeker, buiten mij om, van bedoelde reizen het een en ander gehoord hebben, want elke inlander wist er over te spreken. Om bloot steensoorten te verzamelen, is het niet noodig dat een hoogleeraar in de Geologie reizen onderneemt.

Toen nà de uitgave in 1886 van mijne bijdrage over de *To Pantunuasu* de aandacht op Centraal-Selebes werd gevestigd en de heer Alb. C. Kruijt derwaarts afgevaardigd en aldaar verblijf houdende, het meer Poso bezocht, dachten de geographen van Selebes die tot de redactie van „Petermann's Mitteilungen" behoorden, dat hij de eerste Europeaan was, wien zulk een tocht gelukte en dat er een geographisch raadsel is opgelost. Waarin dit laatste bestond heb ik, tot mijn spijt niet kunnen vatten, wellicht omdat zulk een raadsel voor mij niet meer behoeft opgelost te worden. De hoogleeraar Dr. A. Wichmann, die in de nabijheid van het meer geweest was en blijkbaar niets onderzocht had, bevestigde dit als deskundige, op zijne wijze. Uit dien hoofde en alléén om de heeren Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck en W. J. M. Michielsen recht te doen wedervaren, niet uit eenige verplichting hoegenaamd, ook niet om den heer Alb. C. Kruijt, van wien nog veel omtrent Centraal-Selebes, verwacht kan worden, onaangenaam te zijn, heb ik daartegen in de „Indische Gids" van 1895 geprotesteerd.

En nu, waartoe meer. Ik heb mijn doel bereikt. De heeren Jhr. J. C. W. D. A. van der Wijck en W. J. M. Michielsen worden nu, én door den hoog. leeraar Dr. A. Wichmann, én door een zekeren naamgenoot van hem in Petermann's Mitteilungen [1]), hoe noode ook, als de pioniers erkend. Wat de kwestie omtrent de Modderpoelen en „Binnenseen," met al wat de hoogleeraar er bij aanhaalt, betreft, ik heb geen lust meer er over te schermutselen, het onderwerp interesseert mij weinig en het is zeer onverkwikkelijk te strijden tegen iemand, die zooveel blijken heeft gegeven, dat hij op het geographisch gebied van Noord- en Centraal-Selebes, de rol van Colinmaillard nog moet vervullen.

Ten einde den hoogleeraar niet andermaal te ontstemmen, gelijk dit uit den aanhef van zijn hierboven bedoeld opstel blijkt, zal ik hem met den meesten spoed een afdruk van deze, mijne bijdrage, doen toekomen, onder opmerking, dat ik van zijne „Binnenseen" eveneens geen Separat-Abdruck van hem had ontvangen, wellicht om redenen die hij mij wilde toedichten, namelijk, „dat hij niets meer te vreezen had, dan juist mijne kennismaking met zijn stuk."

October, 1896.

---

[1]) Van dezen heer, die Zentral Celebes schrijft — dezelfde gril volgende zou men evengoed Zentral Zelebes kunnen schrijven — ontving ik tevens een afdruk getiteld „Der Posso-See in Celebes" waarin niets nieuws voorkomt, als zijnde een kort overzicht van het merkwaardig en vermakelijk opstel van den hoogleeraar Dr. A. Wichmann in deze bijdrage ter loops besproken.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

JURIDISCHE TERMEN IN INLANDSCHE TALEN.

Er verschijnt onder leiding van Mr. J. A. Nederburgh een werk, dat naar de tweede aflevering, de eenige die wij ontvingen, te oordeelen, belangrijk is, speciaal voor administratieve en rechterlijke ambtenaren. „Wet en adat" heet het, en de ondertitel er van is: „Bladen gewijd in het algemeen aan het recht en aanverwante onderwerpen, in het bijzonder aan Indische rechtsbelangen." Wij behouden ons voor, er meer van te zeggen, wanneer het in zijn geheel ons toegezonden is, en nemen er nu vast een enkele bladzijde uit over.

Zakelijk recht. De Heer P. Jansz, rustend zendeling-leeraar te Pati, stelt voor dit begrip in het Javaansch te vertalen door: *wäwënang toemrap kang awawoedjoed*, of wel *wäwënang toemrap kang adapoer boemi oetawa omah*.

Boeventaal. Stelen, uit stelen gaan: *njamboet gawé*. [1])

Ngalapnå opak, artinja tjari orang di soerseh boenoeh, 'bakar roemah satroe (vijand, moesoeh.)

Djago, ia-itoe orang jang di soeroeh boenoeh orang (gehuurde moordenaar, assassin).

Anggloethoeg, mentjoeri; kaloe di afdeeling Grobogan artinja *mengitjoe*, (diefstal met geweld.)

Njandhëng, semboenihan chewan asal di tjoeri ada di tengah oetan (gestolen vee in het bosch verborgen houden).

Verschillende uitdrukkkingen voor stelen op O. en Midden-Java.

Ngoetil, mentjoeri barang dagangan di pasar.

Njebrot, mentjoeri barang jang di bawa orang, ambil dari blakang.

Najab, mentjoeri waktoe siang dalem roemah jang di tempati orang.

Njëlër, mentjoeri barang jang di këmpit orang (ngempit, onder den arm geklemd dragen).

Ambadjah, mentjoeri di laoet (di Soerabaja orang kata: *gëndong*).

Ngètjoe (van kètjoe, z. nw.) mentjoeri orang banjak dengan anijaja (diefst. m. geweld, in benden; di Soerabaja orang kata: *ngampag;* van: kampag z. nw.).

Abradat, mentjoeri shewan di pangonan (diefstal van vee in de weide.)

Ambègal (bégal, straatroover), mentjoeri di djalan dengan paksa.

„Onder de lezers," zegt Mr. Nederburgh, „zullen de taalkenners wel hun op- en aanmerkingen op het bovenstaande willen meedeelen.

[1]) Deze en de volgende mededeelingen zijn van den Adjunkt Djaksa te Poerwodadi, *Tjitroprodjo*.

„Ik ben daartoe niet bevoegd en waag slechts de volgende vragen: Geeft de vertaling van den heer Jansz het juridisch begrip wel zuiver weer? Zou men in het Maleisch kunnen zeggen voor zakelijk recht: hak jang toeroet barangnja sendiri (ia-itoe dengan tida perdoeli siapa jang pe gang itoe barang)?"

DE VOORNAAMSTE UITVOERARTIKELEN VAN COCHINCHINA EN KEMBODJA [1])

Rijst. Rijst is het voornaamste uitvoerartikel van Saigon en de verhouding van den handelsafzet naar Frankrijk tot het geheel bedraagt ongeveer een tiende. De rijst is in Frankrijk vrij van rechten en het is aan dezen beschermenden maatregel te danken, dat die handel zich heeft kunnen ontwikkelen. Maar hij is nog voor veel uitbreiding vatbaar. Onze rijst is zoo niet evengoed als die van andere rijstvoortbrengende landen, toch zeer vertoonbaar, en als de koopers in Frankrijk er toe konden besluiten dit product iets duurder te betalen, dan thans het geval is, zou Cochinchina hun goede kwaliteiten kunnen leveren.

Sommige districten van Cochinchina brengen bij gunstige weersgesteldheid zeer mooie korrels voort. In ons land hangt alles af van het weder en van de regens, die op het goede oogenblik moeten vallen. Onder normale voordeelige voorwaarden produceeren de arrondissementen Gocong en Sadec een ronde rijstsoort, die de Rangoonsche rijst op zijde streeft. Van den kant der Kamer van Koophandel zijn in Cochinchina proeven genomen met padie van Birma; maar deze, welke nu gedurende drie jaren zonder goed gevolg worden voortgezet, zijn tot geheele mislukking veroordeeld. De grond leent zich in Cochinchina niet tot van elders aangevoerd zaad en het daarvoor uitgegeven geld is als verloren te beschouwen.

Wat het bestuur of de Kamer van Koophandel moeten trachten te verkrijgen, is de verbetering van ons eigen zaad en niet de vervanging door vreemd zaad. Twee middelen kunnen tot dat doel leiden: 1° dat de wortels der padieplantjes op het oogenblik der overplanting uit de kweekbeddingen behoorlijk gezuiverd worden van alle vreemde aanhangsels; de Anamieten schudden ze nu een weinig met de hand en planten ze daarna over, maar dit is niet voldoende; het jonge plantje moet in water goed gereinigd en van al hetgeen er aankleeft bevrijd worden; en 2° dat er op geregelde wijze eenige irrigatiewerken worden aangelegd en voorkomen worde, dat de eene plaats rijk van water is voorzien en aan de andere de noodige vochtigheid is onttrokken. Laat men dan met het geld, voor den aankoop van Birmasch padiezaad bestemd, liever arme inboorlingen bij zoodanigen arbeid te hulp komen.

Peper. Visch en andere producten, die in het Oosten verbruikt worden,

---

[1]) Uit eene lezing, door den koopman Kloss gehouden in de *Société des études Indo-Chinoises* te Saigon.

daargelaten, is na rijst de peper voor den Europeeschen handel van het meeste belang, daar die van Cochinchina en Kambodja werkelijk van zeer goede hoedanigheid is. Vóór de wet van 11 Januari 1892, volgens welke men slechts de helft der invoerrechten behoeft te betalen, kende men onze peper ternauwernood in Frankrijk. Onze peper is misschien niet zoo zwaar als die der Hollandsche koloniën of van het schiereiland Malakka, maar zij is geuriger.

Katoen. Kambodja brengt groote hoeveelheden deugdzame katoen voort. De reden, dat het niet naar Frankrijk wordt verzonden, is, dat Japan als minder veraf dan Europa wegens geringer vrachtloon hooger prijzen kan geven. Men onderscheidt in den handel gezuiverd en ongezuiverd katoen, het eerste nog onderverdeeld in fabriekmatig en met de hand bereid; dit het fijnste en 4 à 5 % hooger in waarde

Copra. Saigon voert veel copra uit, in Frankrijk dienstbaar gemaakt aan de vervaardiging van zeep en bougies. Men heeft te Marseille een onverklaarbaar vooroordeel tegen de copra van Saigon en geeft daarvoor een halve of 1 franc minder per kilo dan voor die, welke van Singapore komt.

Het arrondissement Mytho levert de beste copra, helder blank van kleur en zuiver riekend.

Huiden. Dezelfde opmerking geldt voor buffel-, ossen- en hertenhuiden. Men geeft in Europa de voorkeur aan hetgeen van Singapore wordt aangevoerd, terwijl juist in deze haven een groot deel door Indo-China wordt geleverd. Laat men de vraag naar huiden maar rechtstreeks naar Saigon richten, dan zal men aan dit artikel evengoed worden geholpen als te Singapore.

Horens. De buffel- en hertehorens, die wij uit Saigon uitvoeren, zijn van betere kwaliteit dan die, welke te Singapore verhandeld worden. Kenners verkiezen altijd horens van Saigon, zonder vermenging met die van Siam of China, als van fijner gehalte. Dit mocht onder de verbruikers in Frankrijk wel wat meer bekend zijn. Buffelhorens van Cochinchina zijn wegens hunne verlengde punten buitengewoon geschikt tot bewerking.

Guttegom. Guttegom is het sap van vele gomhoudende boomen en wordt verkregen door insnijdingen in de schors, waarlangs het sap in bamboezen kokers druppelt, die men afsnijdt, zoodra de gom hard is geworden. Er bestaan meerdere soorten en guttegom is zoo geheel een product van ons land, dat de Engelschen het *gamboge* noemen. Jammer genoeg gaat alle guttegom uit het binnenland bijna naar Singapore.

Gomlak. Dit is het voortbrengsel van een Ficus-soort en ontstaat door den steek van een klein rood insekt, dat, zich aan de takken hechtend, door deze hars wordt omgeven en aldus staafjes gomlak vormt. Het is een bestanddeel van ons zegellak, maar komt eveneens voor het meerendeel via Singapore in den handel.

Vischlijm. Wij hebben in Cochinchina twee soorten van vischlijm (blazen) van uitmuntende hoedanigheid en van hoogen prijs, maar die, naar het schijnt, in Frankrijk geheel onbekend zijn. Deze blazen leveren een voortreffelijke gelatine en men onderscheidt twee soorten: de lange, die zeer zuiver en de ronde, die wat minder goed zijn. De eersten doen 300 dollars per pikoel of 5 dollars per kilo en de ronde 180 dollars of 3

dollars per kilo. Ze worden nagenoeg uitsluitend in Engeland van de hand gezet en zijn daar bekend onder den naam van Saigonsche blazen.

Over ruwe zijde en buffelhuiden deelt de heer Kloss nog het volgende mede:

De ruwe zijde uit deze streken wordt nooit naar Frankrijk verzonden, omdat de koopers te Parijs verlangen dat deze zijde andermaal omwonden is, d. w. z. dat elke vlos in een molen kan gezet en tot een langen draad ontrold worden.

Onze zijde nu bezit deze eigenschap niet en is zoo slecht bereid, dat de vlos bij de uitrolling een niet te ontwarren massa wordt, welke geen waarde heeft.

De Saigonsche kooplieden kunnen dit niet verhelpen en vestigt men hierop de aandacht der Chineezen, dan krijgt men tot antwoord, dat voor de zijde, zooals die uit het binnenland komt, te Singapore steeds koopers te vinden zijn.

De prijs der buffelhuiden zou stellig stijgen, als de inboorlingen wat meer zorg aan het afstroopen besteedden. De meeste huiden zitten vol plooien en zijn vaak tot vierkante bundels saamgepakt, die op het hoofd, vervoerd worden.

In Europa zijn die plooien oorzaak, dat de huid onder het looien scheurt, en het is niet mogelijk, in weerwil van een langer onder water houden en grooter spanning der huiden, de sporen dier plooien te doen verdwijnen. Het zou aanbeveling verdienen de huiden op den grond uit te spreiden en ze met kleine houten staafjes vast te zetten om ze later op te rollen, of ze ten minste maar eens te vouwen, dan op den tegenwoordigen weg voort te gaan. Het is waar, dat dit het vervoer moeilijker zou maken, maar in waarde zouden ze aldus zeker toenemen.

Een ander gebrek is, dat de huiden (en vooral stierenhuiden) dikwerf verbrand zijn, nl. gedroogd voor een fornuis, in plaats van aan de zonnehitte te worden blootgesteld, hetgeen gemakkelijk te herkennen is aan de daardoor ontstane groefjes of inkepingen.

Voorts laten de Anamieten de staarten en ooren aan de huiden zitten die geheel waardeloos zijn en de prijs slechts doen dalen. Men schat het gewichtsverlies bij de bereiding op 15 % en het zou nuttig zijn, als de inboorlingen die overtolligheden rechthoekig afsneden. De meeste buffelhuiden komen van Pnum-Peh en van Battambang; van bestuurswege zouden de bereiders derhalve zeer goed op deze gebreken kunnen worden gewezen.

SOESOEHOENAN PAKOE BOEWANA.

(1703—1719)

DOOR

A. W. STELLWAGEN.

III.

Pakoe Boewana's contract met de Compagnie.

Het is eene eigenaardige bladzijde geschiedenis, die historie van Compagnie's betrekkingen met de heerschers van Mataram. Het is eene historie van machtsvertoon en beleid, van geven en nemen, van onverschrokkenheid en plichtplegingen, van koopmansgeest en stoute onverzettelijkheid, maar met telkens nader aandringend resultaat: de Compagnie heerscheres op Java. Er was eene periode van angst, dat de gansche Hollandsche nederzetting op Java overhoop zou worden geloopen door de duizendvoudige overmacht van Sultan Ageng: Coen's onversaagdheid en beleidvolle maatregelen redden de Nederlandsche stichting; er kwam eene periode van kansberekening der Hollanders om het gebied te verruimen op Java en de verstandhouding met Mataram op voet van vrede en vriendschap te regelen door geschenken aan Sultan Amangkoe-Rat en zijne rijksgrooten: de schrandere zetten op het politieke schaakbord door mannen als Sebald Wonderaar en Rijklof van Goens deden de Compagnie schoone kans verwerven op winstgevend spel. De Hooge Regeering te Batavia had over de fortuin al weder niet te klagen, want nogmaals kwam er eene tijdruimte, waarin zij geroepen werd om een erfgenaam van de Mataramsche kroon, die door vijandige en jaloersche broeders werd bestreden en door een machtigen rebel bespot, in zijne macht te herstellen en te handhaven. Het was de welaangename tijd voor de Compagnie om hare macht zoowel als haar gezag en grondgebied uit te breiden. Te aller uur, als de gelegenheid daartoe gunstig was, sloten de onzen contracten en andere overeenkomsten met Mataram, waarbij de Compagnie de grenspalen van haar rijk achteruitschoof met gebiedsverkleining van Mataram's vorsten.

Het eerste belangrijke contract tusschen Mataram en de Compagnie was het tractaat van vrede en vriendschap van 24 September 1646 door Sebald Wonderaar in naam der Hooge Regeering met Sultan Amangkoe-Rat te Mataram gesloten, en in 't voorjaar van 1647 door een gezantschap des Keizers te Batavia nog nader bekrachtigd. Mataram erkende de Compagnie als haar bondgenoot, wel met de bijgedachte, dat de Hollanders door het zenden van jaarlijksche gezantschappen en rijke geschenken eene soort van onderdanigheid komen bewijzen, maar aan welke bijgedachte voor de Compagnie al het vernederende ontnomen werd door mannen als Rijklof van

Goens, den langen Kapitein, dien de Sultan met gelijke achting behandelde als de eersten zijner hofgrooten. Slechts één artikel van het tractaat moet te dezer plaatse genoemd, het 5de: „*als de Sultan van Mataram tegen een vijand ten oorlog moet trekken, dan zal de Compagnie hem bijstaan. Zoo ook de Sultan de Compagnie.*" Want het is duidelijk, dat met dit artikel van tijd tot tijd nadere overeenkomsten tusschen de beide bondgenooten moesten volgen. Het Mataramsche rijk was zelden in volkomen rust, en behalve de rebellistische pogingen van ondernemende mannen als Troeno Djojo en Soerapati, waren er, bij troonsverwisselingen meestal, zooveel moeilijkheden voor den waren erfgenaam te overwinnen, dat de Compagnie's tusschenkomst niet lang achter elkander gemist kon worden. Zoo in 1677, na den dood van Sultan Tagal Wangi, die verre van zijne hoofdplaats als vluchteling was overleden, terwijl zijn zoon, de troonopvolger Pangéran Anoem, in machteloosheid bij 't lijk zijns vaders stond; al de machten dezer wereld tegen hem, ook zijne drie broeders; en een prinselijke rebel, Troeno Djojo, meester in den Kraton te Mataram. Godlof, dat Mataram een contract bezat met de Hollanders en dat de Compagnie het kruit droog op de pan had. Zij stond gereed Pangéran Anoem te kronen en zijne rebellen te verslaan; zij nam hem in 't midden harer troepenmacht; en Cornelis Speelman, de Hollandsche Admiraal, geleidde hem naar zijne hofstad, die Pangéran Poeger, de tegenkeizer, hals over hoofd had moeten verlaten. En ziet, de Compagnie verwierf een contract naar haar zin van den jongen Soesoehoenan, dato 19 en 20 October 1677. Twee artikelen waren het vooral, die de macht der Compagnie en hun grondgebied vermeerderden: 1°. *het land van Java tusschen Ontong-Java en Krawang tot aan de zee toe in het zuiden wordt grondgebied der Compagnie;* 2°. voor den getrouwen vaderlijken bijstand en adsistentie van den Edelen Heer Gouverneur Generaal en Raden van India tegen onze trouwelooze vijanden en rebellen en uit schuldige dankbaarheid daarvoor *wordt onvergankelijk en onverbrekelijk aan de Compagnie afgestaan de strook land tusschen de rivieren Krawang en Pamenoekan.*

Achtentwintig jaren waren verloopen sedert deze aanmerkelijke gebiedsvermeerdering werd verkregen, en wederom had de Compagnie aanleiding tot het sluiten van een nieuw contract. Zij had dezen keer nog stouter stuk gewaagd en uitgevoerd dan in 1677; zij had *een wettigen, maar haar ongenegen Keizer weigeren te erkennen en den oom van dezen tot Soesoehoenan uitgeroepen en naar de hofplaats geleid.* Haar wil had alles beslist en de ingehuldigde Soesoehoenan stond gereed met den Hollandschen ambassadeur de overeenkomst van hernieuwde trouwe bondgenootschap ten papiere te brengen. Herman de Wilde en Pakoe Boewana vinden woorden van vrede en vriendschap, en den 5den October 1705 wordt het contract tusschen Mataram en de Compagnie geteekend. Het bestond uit dertien artikelen. Artikel *één* behelsde de hernieuwing der overeenkomsten van 1646 en 1677, die door het nieuwe contract dus in volle kracht bleven. Het *tweede en derde* artikel schonken uitbreiding van grondgebied, en wel zoo, dat *de Preanger-Regentschappen in hun geheel* onder de Compagnie kwamen, terwijl *het rijk van Tjeribon* mede kwam onder de souvereiniteit der Hooge Regeering te Batavia, zoodat van nu af *de vorsten van dit rijk hare vasallen*

werden. De nieuwe grenslijn begon alzoo sedert 5 October 1705 aan den mond van de Tji Donan (ter plaatse van het tegenwoordige Tjilatjap), liep langs de oostzijde der Segara Anakan tot aan de Tji Bĕrĕm, en vervolgens naar de désa Madoera aan de Tji Tandoewi, om vandaar ongeveer de grens van de tegenwoordige residentie Tjeribon te nemen tot aan den mond der Tji Losari. Het district Gabang was dus nu in Compagnie's gebied inbegrepen. Artikel *vier* verplaatst ons naar Madoera: *de oostelijke helft van 't eiland, de landen van Soemenap en Pamakasan,* werden door den Soesoehoenan afgestaan en onder de Hollandsche souvereiniteit gebracht. In artikel *vijf* werd omtrent *stad en land van Semarang en Kaligawe* bepaald, dat de afstandsacte van 15 Januari 1678 werd gehandhaafd en dit Compagnie's gebied met de zeeplaatsen *Torbaja en Goeme laksa* (?) werd vermeerderd. Evenwel werd een aantal dorpen, die vroeger onder Semarang en Kaligawe hadden behoord, aan den Soesoehoenan teruggegeven; in 't geheel 67. In de drie volgende artikelen, met name *zes, zeven* en *acht,* wordt aan de Compagnie toegestaan overal in des Soesoehoenan's landen loges op te richten voor den handel [1]). Voor hare eigene goederen kreeg de Compagnie volkomen tolvrijheid, maar de invoer door Compagnie's ingezetenen, benevens door hen, die met Compagnie's-passen voorzien waren, zou de Soesoehoenan met inkomende rechten mogen belasten. Ook is bepaald, dat aan de Compagnie jaarlijks tegen marktprijs zooveel rijst zal moeten geleverd worden, als zij zal noodig hebben. Alleenhandel voor heel het rijk des Soesoehoenan's verwierf zij van den amphioen, en van de Bengaalsche, Choromandelsche, Soeratsche, Perzische en Toetoecorijnsche kleeden. Bij artikel *twaalf* werd beslist, dat de onderdanen van den Soesoehoenan slechts handel mochten drijven, naar 't oosten tot Bali en Lombok, naar 't noorden tot Banjermassing op Borneo, naar 't westen tot Bantam, de Lampongs, Palembang, Djambi, Indragiri, Djohor en Malakka; maar Amboina, Ternate, Makassar, Boeton of Timor zou niemand mogen aandoen. Het *negende* artikel handelde over het weren van alle vreemdelingen, Chineezen en Baliërs niet uitgezonderd, uit de landen van den Soesoehoenan, tenzij deze lieden „liantie" van de Compagnie hadden [2]). En nu ten laatste artikel *dertien,* de schuldregeling betreffende. Hier is de Compagnie de grootmoedigheid zelve. De Soesoehoenan stond bij haar in het boek voor ruim 1¼

---

[1]) Letterlijk staat er in art. 7, ongeveer gelijkluidend met het 6de van het contract van 1677: „het zal de Compagnie vrijstaan allerwegen in des Sousonhounangs landen, logien en factories te stabileren en de noodige grond daartoe te besitten, en bovendien *in 't ronde nog een bequame opene en onbewoonde spatie tot uytsicht en verseker inge voor alle rovers en quaatwillige menschen,* om handel te drijven." De cursieve woorden zijn van niet geringe strekking voor de toekomst geweest. Als kooplieden, gelijk die onzer Edele Compagnie, nederzettingen mogen hebben, die op forten en sterkten gaan gelijken, moet er weinig gebeuren of zij treden tevens als veroveraars op, en eindigen als souverein.

[2]) Met het woord *vreemdelingen* werden vooral de *Engelschen* bedoeld, hoewel hun naam in 't contract niet genoemd is, „om geen aanstoot te geven of hatelijkheid op te wekken." Men moet weten, dat de Engelschen uit Bantam waren gezet en nu overal in Compagnie's vaarwater kruisten om eene nieuwe nederzetting te wagen; zelfs verdacht men hen van verstandhouding met Soerapati.

millioen rijksdaalders; maar de Compagnie verklaart de gansche som kwijt te schelden, en alleen maar te verlangen, dat uit de havens des Soesoehoenan's gedurende 25 achtereenvolgende jaren per jaar gratis geleverd zullen worden, te beginnen 1706, achthonderd lasten goede rijst. Aldus werd overeengekomen, goedgekeurd en door partijen naar behooren onderteekend. Het was het begin van 't einde. Nu het eenmaal zoover was gekomen, dat de Compagnie den Soesoehoenan van Kartasoera, tegen geboorterecht en vaderkeuze in, op den troon had geplaatst, was de Keizer van Mataram niet veel meer dan haar vazal, en het werd nu slechts eene quaestie van tijd, dat dit openlijk zou worden erkend. Het contract van 5 October 1705 [1]) is beslissend geweest voor onze oppermacht op Java, en Herman de Wilde, die acht dagen na de onderteekening van de overeenkomst weder naar Batavia terugkeerde, mag met eenige voldoening op zijne expeditie terugzien. In alles was hij nog geen vier maanden uit geweest; de geheele onderneming had zeer veel op een „springtochtje", zooals men dat heette, geleken; maar haar resultaat mocht genoemd worden. Natuurlijk had hij te Kartasoera eene bezetting achtergelaten, „opdat de stroopop, die men aldaar op den troon had geplaatst, door de staatkundige stormen in het rijk van Mataram, niet weder zou wegwaaien", gelijk De Jonge het karakteristiek zegt. Die bezetting bestond uit 200 man Europeesche soldaten onder een drietal officieren [2]), en de Soesoehoenan had zich bij afzonderlijk contract verbonden ter bestrijding der tractementen van dit bezettingsleger aan de Compagnie iedere maand 1300 Spaansche realen (van *f* 3.—) uit te keeren. En hiermede was de zaak ten einde, en ten genoege der Hooge Regeering ook in de onkosten der bezetting voorzien. Bloed had er niet gevloeid van onze zijde dan alleen dat van een waaghalzerig matroos, die tandakte als een Javaan en toen een vijandelijke kogel kreeg. Evenwel keerden ook kapitein Hogerlinden en Majoor Wels niet naar Batavia terug: beiden werden ziek door de vermoeienissen, aan de expeditie verbonden; de eerste overleed reeds den 3en September; de laatste hield het nog eene week of drie op de been, maar buikloop matte hem af, en toen hij nu nog „met zijn ziek lijf op den dag der apparente bataille, het canon en mortieren en alles bij de artillerye nog reguleerende, in de groote middaghitte standhield" (de aanval geschiedde om *twee* uur, gelijk we weten), toen duurde het niet lang meer: hij overleed den 23sten September. „'s Compagnies dienst verliest sekerlijk aan dien bekwamen man," schreef Herman de Wilde. Doodvonnissen uit wraak, door den Soesoehoenan tegen zijne nu onderworpen tegenstanders belast, kwamen niet voor. [3])

---

[1]) Het werd den 19 October in den *Raad van India* met algemeene stemmen goedgekeurd.

[2]) De drie officieren waren Kapitein George Frederik Beylwitz en de Luitenants Hendrik Blankert en Lodewijk Tremper. Bij plakkaat van 21 December 1705 werd aan den Kapitein van het garnizoen te Kartasoera hetzelfde rantsoen toegelegd als aan dien te Soerabaia en te Djapara. Hij kreeg alzoo: 90 kan wijn, 1 vat mom, 120 pond boter, 25 kan olijfolie, 25 kan azijn, 1 last rijst, 1/4 last tarwe, „mitsgaders kaerssen en lamp-oly tot matigh en suynigh gebruyck."

[3]) Volgens *Hageman*, I. 175, zou echter de Soesoehoenan een zijner zonen, die het met den tegenkeizer gehouden had, hebben doen ombrengen. Ook zou hij met eigen

IV.

Bestuursregelingen in de Nieuw verworven Landen.

Zoo was dan nu de Compagnie de souvereine macht geworden van even uitgebreide als belangrijke landen. Op Java was haar èn de Preanger Regentschappen èn Tjeribon ten deel gevallen, op Madoera was de oostelijke helft onder haar bewind gekomen. Terstond nam de Hooge Regeering hare maatregelen om de goede orde in haar nieuw gebied te stichten, te hernieuwen en te bevestigen. En te dezen opzichte viel er wel het een en ander te doen. Om te beginnen op Madoera. Daar waren de onrust en verwarring der laatste twintig jaren bijna onhoudbaar geworden, en allerlei verwikkelingen noopten tot spoedige voorziening. In 't jaar 1686 waren te Soemenap twee praetendenten voor 't bestuur, Poelang Djieuwa en Raden Soederma, die beiden naar Batavia kwamen om van de Hooge Indiasche Regeering aldaar eene scheidsrechterlijke beslissing te vragen. Heel goed; de Compagnie deed uitspraak: ze stelde Poelang Djieuwa in 't gelijk en hield den minderjarigen Soederma „tot volmaking zijner éducatie," te Batavia. De jonge Raden hield zich deemoedig, doch zoodra hij begreep bij den droes te biecht gekomen te zijn, deed hij mee aan eene samenzwering tegen de Hollanders; maar, toen deze mislukte, wist hij te ontkomen en naar Madoera te vluchten. Hij verwierf er aanhang, doch werd al spoedig door Poelang Djieuwa verslagen, „zoodat hij met 70 à 80 man naakt en bloot weder bij de onzen op Soerabaia kwam vluchten en al weder, alsof hij niets misdaan had, Compagnie's protectie en alimentatie kwam verzoeken." Welnu, ofschoon „deze verleide ongehoorzame jongeling hierdoor geen gratie altoos, maar veeleer eene rechtvaardige straffe verdiend had, zoo hebben wij, om de Soemenappers niet opnieuw te beroeren, best geoordeeld hem alleen met 6 of 7 dienaren weder naar Batavia op te zenden." Zoo geschiedde, en Poelang Djieuwa bleef in 't bezit des gezags, „erkennende hij door jaarlijksche bezendingen en geschenken het beschermheerschap der Hollanders." Niet ten volle drie jaren echter bleef de rust bewaard. Want reeds in Maart 1702 had Raden Soederma opnieuw uit Batavia naar Madoera weten te ontkomen en het tegen Poelang Djieuwa durven aanbinden. Maar het geluk diende hem niet en hij vluchtte naar Sampang. Zoo bleven de zaken tot 1705. Toen zond de Hooge Regeering den Edelachtbaren Michiel Ram als commissaris naar het terrein van handeling. Opperbevelhebber Ram had vooreerst in opdracht om den besten vriend der Compagnie „die auxiliaire krijgsknechten uyt de landen" van Soemenap en Pamekassen had gezonden, Aria Tjakra Negara, als Regent van Soemenap en Pamekassan te erkennen en te bevestigen, in stede van den overleden Poelang Djieuwa; 9 April 1705. Doch drie maanden later overleed ook Aria Tjakra Negara en nu begonnen de moeilijkheden opnieuw. Al dadelijk na Tjakra Negara's afsterven kwam er een verzoek van de mantries te Soemenap en Pamekassan om den

---

hand eenige rijksgrooten hebben gekrist en anderen hebben laten worgen. In de Hollandsche berichten dier dagen wordt echter van diergelijke moordgerichten geen gewag gemaakt.

minderjarigen zoon des overledenen in zijns vaders plaats te mogen ontvangen. Het verzoek was vergezeld van eene gift van 3000 rijksdaalders voor den Grooten Heer te Batavia. Nog een weinig geduld, want weldra is de Compagnie inderdaad souverein op Oost-Madoera en zal zij koopman Hendrik van der Horst, die den 13 October 1705 uit Kartasoera terugkeerde, met eene *Memorie* naar Soemenap zenden om alle geschillen aan kant te helpen. Aanvankelijk was het de bedoeling der Hooge Regeering geweest om de moeder van den minderjarigen Tjakra-ning-Rat als regentesse aan te stellen tot tijd en wijle de knaap zelf 't bestuur op zich zou kunnen nemen. Doch ziet, de Radenajo was op een zijpad geraakt en had zich in het huwelijk begeven met den „ondankbaren en ontrouwen" Raden Soederma, wat haar tot verder bestuur onbekwaam maakte. Alzoo moest Hendrik van der Horst den oproerigen Soederma gevangen nemen en geboeid naar Batavia opzenden; ook mocht men hem dooden, als het niet anders ging om hem meester te worden. Verder behoorde de Radenajo onder goed toezicht te komen, en in hare plaats tot voogd en regent aangesteld te worden Raden Aria Dikara, grootvader des minderjarigen Tjakra-ning-Rats. Hiermede zou dan de rust terugkeeren en Hendrik van der Horst kon het nieuwe vaandel, een geschenk voor den jongen Tjakra, ontplooien in naam der Edele Compagnie. Het is alles geschied, gelijk de Hooge Regeering had besteld; alleen.... Raden Soederma konden de onzen niet in handen krijgen. Die werd later door zijne eigene mantries vermoord. [1])

Het contract van 5 October 1705 brengt ons nu ook naar Tjeribon. De nieuwe souverein, de Edele Compagnie, is daar geen vreemdeling. Reeds in 1688 had zij er allerlei groote en kleine moeilijkheden tusschen het drietal aldaar regeerende Vorsten, toen nog vazallen van den Soesoehoenan, uit den weg geruimd. Zij had er sedert 1681 het beschermheerschap [2]); nu, sedert de boven gezegde beslissing der bestaande geschillen, was er zelfs eene overeenkomst aangegaan, dat de Tjeribonsche regeerders bij eventueele verdere bezwaren telkens de hulp des Residents zouden inroepen. Op zulke paden gaat men, als het einde de souvereiniteit der Hollanders moet wezen. In 1698 en 1699 waren er al weder quaesties over

[1]) Soederma verviel van kwaad tot erger, trad in verbond met de zonen van Soerapati en wist zich van het gezag in Soemenap meester te maken. Maar ten dage van Herman de Wilde's tocht naar Pasoeroean, in Juli 1707, zond deze opperbevelhebber onzen Kapitein Hendrik van der Horst met 24 man naar Soemenap om een einde aan Soederma's aanmatigingen te stellen. Toen keerde het geluk aan Soederma den terug, want nog nauwelijks was Van der Horst op Madoera aangekomen of de eigen mantries keerden zich tegen hem: Soederma werd in den vollen raad met eene kris in den rug gestoken en blies den adem uit voor de oogen van zijn moordenaar. Kapitein Van der Horst kon nu het bestuur over Soemenap en Pamekassan regelen, gelijk bij besluit der Hooge Regeering van 1705 was bepaald, „zoodat deze voorziening zonder opschudding is geschied."

[2]) Onder de gerieflijkheden, die men al dadelijk uit Tjeribon verwierf, behoort b. v. een zekere hoeveelheid koelies om de Bataviasche grachten te komen uitdiepen. Wij zijn geadsisteerd, heet het in Johan van Hoorn's brief aan de *Bewindhebbers*, dato 30 Nov. 1705, „door een aantal van 440 modderaars, die tot het uytdiepen der Bataviasche rivier als anders gebruikt en onlangs weder naar huys gedimmitteerd zijn." De Jonge, *Opkomst*, VIII, bladz. 121.

de erfopvolging, en al weder was het de Compagnie, die het kluwen afhaspelde en eenige knoopen doorhakte, en.... haar gezag versterkte. Het einde was nog, dat, bij den dood van eenen der vorsten, aan elk zijner beide zoons, Adipati Anoem en Aria Tjeribon, het bestuursrecht zou worden gegeven, zoodat er toen dus feitelijk *vier* vorsten waren; (Januari 1705). Maar weldra zal de Compagnie voor den tweeden der genoemde broeders eene betrekking in 't leven roepen, die hem tijdelijk uit zijn land en naar de Preanger Regentschappen brengt. Want ook de Preanger, het bleek reeds, waren bij contract van 5 October 1705 van den Soesoehoenan los geworden en onder de souvereiniteit der Compagnie gesteld. Geheel rustig was het er op dat tijdstip niet. Zekere „looze, zwervende oproermaker en Javaansche paap" — aldus noemde men den Mohammedaanschen priester Raden Perwata Sari, — had er groote beroeringen doen ontstaan. Eerst was hij in 't Bataviasche gebergte verschenen, maar luitenant Pieter Scipio had hem verjaagd; toen had hem Vaandrig Palm over Tjeribon nogmaals doen vluchten; maar de lastige gast, die „veel hinder deed aan de cultuur van indigo en katoenen garens", bleef met groote voorzichtigheid uit onze handen. Dan was hij hier en dan weder elders, en zoo hield hij het nog vier jaren vol, tot 1707, toen hij eindelijk gegrepen en op last van Pakoe Boewana met 23 krissteken werd ter dood gebracht. Intusschen liepen de zaken in de Preanger Regentschappen zoo slecht en zoo onvoordeelig, dat de Hooge Regeering bij resolutie van den 15en Maart 1706 het besluit nam „een bequaem, wacker en aensienlijk persoon, tot opsigter en hooft over de voors. priangse landen en volkeren" aan te stellen. De keuze viel op Pangéran Aria Tjeribon, die blijkens het plakkaatboek van 1706 reeds den 2en Maart tot hoofd en opzichter werd benoemd [1]) om de Preanger-landen „na de Javaense wijse en maximes wegens haar heer en meester de Compagnie te besturen", te welken einde hij in alles met luitenant Casper Lippius (of iemand anders) had te raadplegen. Alsnu werden hem de noodige voorschriften verstrekt en Aria Tjeribon, die tevens met eene nauwkeurige afbakening der grenzen tusschen Compagnie's gebied en dat des Soesoehoenans werd belast, toog aan den arbeid. Een vijftal punten waren onder zijne bijzondere aandacht gesteld: 1°. ieder der Preanger Regenten moest zijn land in rust bezitten en niemand moest op eens anders gebied inbreuk maken; 2°. alle „kwade menschen, roovers of oproermakers" moesten geweerd en levend of dood aan Pangéran Tjeribon of aan Compagnie's gezaghebber worden uitgeleverd; 3°. bijzondere zorg moest voor den rijstbouw gedragen worden, „opdat er altoos overvloed van rys in de Prianger-landen mag gevonden werden ende Compagnies volkeren daarvan ook mede voor contant geldt gerieft werden"; 4°. „met allen ernst en vermogen" moet er gezorgd worden voor katoenen garens, peper en indigo, „vooreerst sooveel cattys indigo in 't jaer als het getal der manspersonen van yders district uytmaakt, en 't garen na advenant." Zeer opmerkelijk is in dit vierde punt der instructie deze lastgeving: dat „*de gemeene lieden en hare ombols ieder waarlyck het geld voor haer arbeyt en te leveren goederen komen te genieten, en 't zelve niet alleen bij de hoofden werd*

[1]) Zijn wettig gezag als medeprins van Tjeribon behield hij.

opgestoken, en 't gemeene volk niet daervan gegeven." Om dit laatste te beletten moesten „doorgaans", d. i. voortdurend, eenige Hollanders, of dienaars van Pangéran Tjeribon, de ronde doen en dan verder tevens zorgen, dat alle koopmanschappen tijdig ter plaatse aankwamen, (te Tjeribon nl.). En is dit eene der eerste duidelijke aanwijzingen der Hooge Regeering, dat zij voor den minderen man in de bres treedt. Het is mogelijk, dat zij alleen uit eigenbelang eene diergelijke democratische instructie geeft; maar het zou toch onedel zijn niet te erkennen, dat de Compagnie het „genot van loon voor den arbeid" van den kleinen man wel degelijk onder hare argumenten rekent. — Er was nog een vijfde punt: de volken der Preanger Regentschappen zouden namens de Compagnie met rechtvaardigheid worden bestuurd, maar volgens Javaansche wetten. Ook de regenten zelve kwamen onder de jurisdictie van Pangéran Tjeribon, maar zouden echter omtrent vonnissen van dezen bij de Hooge Regeering in appèl kunnen komen en hare bevelen inwachten. Uit een en ander blijkt, dat de Regenten der Preanger Regentschappen, wat zij ook vroeger mogen geweest zijn, sedert het contract van 5 October 1705 geene souvereiniteitsrechten hadden [1]).

V.

De expeditie onder Govert Knol. Dood van Soerapati.

Het was met de regelingen des bestuurs op Madoera, in de Preangerlanden en in Tjeribon naar den wensch der Hooge Regeering te Batavia afgeloopen en de Raad van India mocht met haar Gouverneur-Generaal gaan beraadslagen over de staatkunde der naaste toekomst ten opzichte van den tegenkeizer Soenan Màs en den „moordenaar" Soerapati. Reeds is gebleken, dat Soenan Màs bij de in bezitneming van Kartasoera door Herman de Wilde, 11 en 12 September 1705, hals over hoofd gevlucht was, maar dat de ruiterij der onzen, die hem achterna was getogen, onverrichter zake terugkeerde. Inderdaad was Soenan Màs met eenige getrouwen aan 't gevaar van gevangen genomen te worden ontsnapt, en gelukte het hem onder de hoede van Soerapati te komen, onder wiens vriendschap hij sedert te Kediri verblijf hield. Soerapati zelf, die sedert eenigen tijd den titel van Raden Adipati Wira Negara had aangenomen, die als oppermachtig gebieder in 't oosten van Java gezag had en de districten Ladoeja en Panaraga beheerschte, troonde te Pasoeroean. Het scheen echter, dat de vriendschap van Soerapati voor Soenan Màs dezen laatste al spoedig

[1]) Zoowel door De Jonge, *Opkomst*, 5de (8ste) deel, LXXXIII, noot, als door Veth, *Java*, II, bladz. 426, wordt opgemerkt, dat de oppositie in 1871, toen de Regeering de sedert ingevoerde reorganisatie van de Preanger-landen voorstelde, zich tweemaal had behooren te bedenken, voor zij tot behoud van het zoogenaamde Preangerstelsel adviseerde op grond, dat de Souvereiniteitsrechten der Regenten in de Preanger in de geschiedenis zouden zijn geworteld. Beraadslagingen in de Tweede Kamer, 21 October 1870 en volgende dagen; waaruit men leeren kan hoe parlementsleden zich op de geschiedenis beroepen, en toch die geschiedenis *niet* kennen.

niet geheel voldeed. De Raden Adipati Wira Negara van Pasoeroean legde het er op toe zijnen beschermeling te Kediri al zijne schatten en juweelen, die de Soenan bij zijne vlucht uit Kartasoera nog had kunnen medenemen, afhandig te maken. Dat verdroot Soenan Màs en liever dan op den duur de drukkende bescherming van een gewezen Balineeschen slaaf [1]) te dragen, wilde hij als Pangéran Anoem bij de Compagnie in onderwerping komen en van hare gunst eene billijke regeling zijner toekomstige omstandigheden afsmeeken. Althans, dit waren zoo de geruchten. En omdat ook ter Hooge Tafel te Batavia begrepen werd, dat het toch altijd eene netelige quaestie bleef om den wettigen troonopvolger, maar die door de Compagnie onttroond was, ten doode toe te gaan vervolgen, daarom wilden Gouverneur-Generaal en Raden veel liever de daareven aangeduide vredige oplossing. Er kwam bij, dat tal van Javaansche grooten, en met name de invloedrijke Dépati Soerabaia, niets liever zouden zien dan dat met Pangéran Anoem niet ten strengste gehandeld werd. Dit een en ander gaf aanleiding, dat de *Raad van India* in de eerste weken van Mei 1706 druk vergaderde om de geheime instructie aan de heeren Govert Knol en Willem Sergeant te Soerabaia gereed te maken en den pardonbrief voor Pangéran Anoem op te stellen. De Compagnie wilde hare gunsten toonen: als Pangéran Anoem in vernedering wilde komen tot zijn oom Soesoehoenan Pakoe Boewana, dan zou de Compagnie hem te Soerabaia of te Batavia wachten; hij mocht met vrouw en kinderen zich aanmelden, en zou als een Javaansche Prins behandeld worden; hem zou, als hij het mocht verlangen, gezag gegeven kunnen worden over eenige volkeren en negariën, zoodat hij na de erkenning en huldiging des Soesoehoenans Pakoe Boewana in rust en vrede onder Compagnie's vlag zou mogen leven. Dat waren wèl gunstige voorwaarden en de Dépati van Soerabaia werd uitgenoodigd zijne medewerking tot het welslagen te verleenen. Alsnu werden twee Chineesche soerohans met twee vertrouwde hoofden van den Dépati naar Kediri gezonden om met Pangéran Anoem te spreken. Acht dagen lang werden onze briefdragers bij den Pangéran opgehouden, die in allerijl boden naar Soerapati had gezonden, opdat deze hem van raad zou dienen. Welnu, de beslissing kwam: „indien de Compagnie hem, Pangéran Anoem, schriftelijk uitnoodigde tot haar in onderwerping te komen, dan zou hij dit zeker doen. Doch nooit zou hij zich voor Soenan Pakoe Boewana vernederen; dan wilde hij nog liever sterven." Het zij zoo; dan moeten er andere maatregelen genomen worden, en dus wordt tot eene expeditie besloten. Kapitein Govert Knol, tot majoor bevorderd „met 120 guldens ter maand," zou de leiding hebben, want Herman de Wilde wenschte niet in aanmerking te komen. Vooraf echter moest Commandeur Knol een „springtocht" naar Kartasoera doen om met den Soesoehoenan aldaar eene conferentie te houden: hij moest beraadslagen over de wijze, waarop, en over de hulpmiddelen, waarmede de tocht moest gedaan worden. Den 25sten Juni 1705 werd de „springtocht" begonnen en den 28sten kwam men te Katasoera aan: Commandeur Govert Knol, Kapitein

[1]) Soerapati was zijne loopbaan begonnen als een van Bali gekomen slaaf, Ontong genaamd.

Hendrik van der Horst, „die 't Javaansch als zijne moedertaal sprak" en Jan Alexander Kaffer, secretaris. Kapitein Beylwitz, de hoofdman van het bezettingsleger te Kartasoera, nam mede deel aan de beraadslagingen, die des morgens te 8 uren van den 29sten Juni begonnen, in den dalm des Soenans gehouden werden en een zeer vriendschappelijk karakter droegen. Commandeur Knol stelde de vragen, 21 in getal, en Kapitein van der Horst vertolkte ze in 't Javaansch. De Soesoehoenan antwoordt en Van der Horst biedt deze antwoorden in 't Hollandsch zijnen Commandeur aan. Het belangrijkste der wederzijdsche afspraken en beloften is, dat de expeditie op Kediri gericht zijn zal en dat de gewapende mannen der strandlanden bewesten Semarang benevens die der daarachter gelegen streken met twee Europeesche en zes Hollandsche compagnieën den tocht zullen mededoen: bevelhebber Kapitein De Roode. Verder zullen de mannen uit de landstreken ten oosten van Semarang al mede opkomen om zich bij het gedeelte der expeditie te voegen, dat door Commandeur Knol wordt geleid. In 't geheel zullen er 25 048 man ter beschikking komen van den Hollandschen opperbevelhebber. Om zijne goede gezindheid te toonen spreekt de Soesoehoenan er van, zelve te willen medegaan; maar Majoor Knol heeft woorden van zoetheid voor het oor des Soenans, als daar zijn, dat Zijner Hoogheids tegenwoordigheid in het Hof te Kartasoera tot het goed bestuur van Mataram noodig is; dat het behoud en het welvaren van Java aan des Keizers dierbaar leven verbonden zijn, enz. enz., zoodat Pakoe Boewana te Kartasoera blijft en de Javaansche hoofden benoemt, die mede op expeditie zullen gaan. Toemenggoeng Tjikra Djaja en Pangéran Aria Mataram zullen de twee voornaamsten zijn. Ook voor „mondkosten en levensmiddelen" zal naar behooren gezorgd worden: „100 buffelkarren en 70 draagossen zijn reeds gereed". In één woord, onze Commandeur kon gerust zijn en de expeditie mocht voortgang hebben. Maar ziet, majoor Knol had nog een ander artikel in zijn lastbrief om het met den Soesoehoenan te behandelen; het betrof de keuze eens Rijksbestierders in des Keizers landen. De Compagnie, die Zijne Hoogheid gaarne „in eene welgestelde en goede regeering" zag, wilde zoo gaarne weten op wien voor de gewichtige betrekking de Keizer het oog gevestigd had. Het bleek nu, dat er twee rijksbestierders waren aangesteld, de toemenggoengs Tjakra Djaja en Kerta Negara. Dat was onzen Commandeur maar half naar den zin, doch de Soesoehoenan bleef, tegen majoor Knol's welbehagen in, de beide heeren handhaven als mannen, die vertrouwen verdienden en zonder ontevredenheid onder het volk te verwekken niet wel konden ontslagen worden. Het zij zoo; dan zal de Compagnie zich bij de zaak neerleggen, en de Soesoehoenan een tijgergevecht en eene hertenjacht ten afscheid geven aan de Hollandsche gezanten. Zoo werd het 5 Juli vóór Commandeur Knol weder naar Semarang terugkeerde om er den 7den aan te komen. Toen duurde het nog volle twee maanden, eer de expeditie op marsch ging. In 't geheel waren er onder het opperbevel van Govert Knol vereenigd 930 Europeesche- en 2 500 geregelde Inlandsche troepen, benevens 10 000 Javanen en Madoereezen [1]). De trein was voorzien van 24 stukken

[1]) Aldus bij De Jonge, *Opkomst*, achtste deel, LXXXVII.

geschut, 3 mortieren en 25 handmortieren. Vijf kapiteins, de heeren Van Bergen, Willem Sergeant, Van Bintang, Van der Horst, De Bevere, hadden 't bevel over evenveel brigades, en ook nu was de oude Panembahan Sampang onze tochtgenoot. Een ander persoon van gewicht was de Dipati van Soerabaia, zij het ook, dat zijn invloed den onzen niet voortdurend ten goede kwam. Een eigenaardige reisgenoot van majoor Knol was eindelijk de welbekende predikant Ds. François Valentijn. Deze goede Pandita of Pater Valentijn, gelijk de opperbevelhebber en ook de Gouverneur-Generaal hem noemde, gevoelde zich al heel misplaatst voor zulk een tocht. Aanvankelijk was Ds. Feilingius voor de expeditie aangewezen, maar zijn Eerwaarde werd ziek en Valentijn moest zich gereed maken en een haastig afscheid nemen van vrouw en kinderen. Aan waardeering heeft het den gezelligen keuvelaar van de zijde der hoofdofficieren, der Javaansche aanzienlijken en der Chineesche hoofden niet ontbroken. Er is geen feest of hij is, soms zelfs tegen zijne stichting, er bij, en nooit verzuimt Commandeur Knol onzen pater eene eereplaats te geven, in de legertent zoowel als bij plechtige maaltijden. Panembahan Sampang is buitengemeen vriendelijk en Dipati Soerabaia behandelt hem met onderscheiding. Voorzien o. a. van een fraai rijpaard, geschenk van Majoor Knol, en twee slaven als oppassers, volgt hij den stoet. Gebeurt er iets gewichtigs, dadelijk laat de opperbevelhebber het hem weten, en daar hij in de ure des gevaars zoo kordaat is als een krijgsknecht, verzuimt de Commandeur niet hem een welgemeend compliment te maken. Pangeran Sampang roemt hem tot in de wolken. Hij van zijne zijde is ten hoogste voldaan over de behandeling, die hij bij de heeren der expeditie ondervindt, en te zijner tijd boekt hij al hunne dappere daden, terwijl hij, te Batavia teruggekeerd, van hunne tekortkomingen en onvoorzichtigheden niet meer loslaat en vermoeden doet dan hij kans ziet door zachtmoedige critiek in een gunstig daglicht te stellen. Maar wat is het geval? Dominee Valentijn is om twee redenen totaal ongeschikt voor expeditiën. Vooreerst is zijn anders tamelijk gehard lichaam niet bestand tegen de ongeregelde levenswijze van een leger te velde, zoodat hij, door buikpijnen en koortsen afgemat, ternauwernood het einde van den tocht kan halen, maar als „impotent" te Batavia moet terugkeeren; en ten andere meent hij het te goed met zijne roeping als godsdienstleeraar en boetepreeker om buiten ergernis te kunnen blijven onder menschen, die van het samenleven met slavinnen geen zonde maken Ach, het hindert hem zoo, „dat er geen Hollander van eenige macht op Java is, die geen bijzit heeft"; hij doopt hunne kinderen niet zonder wroeging, en zeker niet zonder hartzeer; en telkens lijdt zijne christelijke gezindheid last. Maar het ergst van alles is toch, dat men hem in zijne hoedanigheid van herder en zielzorger hoogst zelden of in 't geheel niet aan 't woord laat komen. Of 't Zondag is of feestdag, men houdt klaarblijkelijk niet van preeken. Moet er eene gevaarlijke onderneming gewaagd worden, zoodat het Ds. Valentijn redelijk dunkt een godsdienstig woord van opwekking te spreken, men verontschuldigt zich met het beweren, dat daarvoor haast geen tijd is. Hebben de onzen eene overwinning behaald en wil de veldprediker den troep samengeroepen zien tot een plechtig dankgebed, dan is majoor Knol wel overbeleefd, maar hij weet minstens twee of drie uitvluchten om

de ceremonie niet te doen doorgaan. Voorwaar Valentijn had wel gelijk te beweren, dat een veldprediker „uit gewoonte" mee op expeditie werd gezonden en „zulk eenen man niet de allerminste gelegenheid gegeven werd, om gedurende den tocht bijna iets van vrucht te kunnen doen." Het zij zoo, is men geneigd te zeggen, en zal zeker aan François Valentijn gelijk geven, dat hij althans als geschiedschrijver van den krijgstocht van 1706 heeft getracht vrucht te doen met zijne tegenwoordigheid in des veldheers legertent [1]).

Wij keeren terug tot den 11en September 1706, des morgens te 7 uren. De beide vorige dagen was reeds een gedeelte der expeditie op marsch gegaan [2]), maar nu verliet ook Commandant Knol de stad Soerabaia. De weg ging over de Brantas door de desa's Kara en Sepandjang, waar kapitein Van Bergen moest achterblijven en naar Soerabaia terugkeeren, doodziek en uitgeput, om er na tien dagen te overlijden. Twee dagen later kwam men te Soka aan. Het was geen „springtochtje". Des morgens te 3 uren was men reeds in de weer, te 7 uren ging men op marsch en te 2 uren was men in de rustplaats. Het ging voetje voor voetje in de brandende zon en onder een onophoudelijk opstuiven van het zand. Het was zoo gloeiend heet, dat zelfs de brandewijn geen kracht deed. Maar een mooi gezicht was het, dat groote leger „in eene rechte linie geschikt". Eens daags was het maaltijd aan des Opperbevelhebbers tafel, maar al zeer spoedig kwam er gebrek aan dranken. Het water, waar eerst 30 000 menschen en 200 buffels door gewaad hadden, zag er uit als karnemelk, en al spoedig waren velen aan buikloop onderhevig. Men was nog geen week op reis, of het bleek reeds, dat de Dépati van Soerabaia niet te vertrouwen was: hij had gezegd, dat het leger te Soka eene goede hoeveelheid rijst vinden zou, en toen men er kwam, was er geen korrel. Vier dagen werd nog doorgemarcheerd langs een weg, die door vlakke velden liep en dichte bosschen, maar die het doorwaden van kleiner en grooter rivierspruiten en het omtrekken van moerasstreken telkens noodzakelijk maakte. Dépati Soerabaia had dit alles moeten weten en de onzen waarschuwen, zei men in 't leger; maar wat is het, Dépati Soerabaia heult met den vijand en misleidt de Compagnie. Den 19en September kwam het heele leger na eene bovenmenschelijke inspanning tot voor de moerassen van Ararabbra bij de rivier van Penangoengan (de Kali Porong), aan de overzijde waarvan de troep van Soerapati bepaggerd lag. Aan nachtrust viel dus niet veel te denken, want men moest op zijne hoede zijn, en kapitein Sergeant kreeg bevel om de rivier te bezetten. Den volgenden morgen begon men een vijftal bruggen over de rivier te slaan en werd er eene batterij opgeworpen. Dépati Soerabaia had 23 prauwen geleverd om de bruggen te kunnen maken en binnen een paar dagen waren er reeds twee gereed, ofschoon de vijand brandende vlotten de rivier deed afdrijven

---

[1]) Kapitein De Roode was reeds den 3den September vertrokken, maar hij ging ook niet met den hoofdtroep mede, doch nam zijn weg naar Kediri om daar tegen Pangéran Anoem te ageeren.

[2]) Bij Veth, Java, II, bladz. 430, noot, staat verkeerdelijk, dat Valentijn aan den tocht van 1707 deelnam. Toen was Valentijn reeds op Ambon.

om den onzen het werk te beletten. Intusschen bleven de geruchten omtrent Dépati Soerabaia's verstandhouding met die van Soerapati aanhouden en oordeelde ook majoor Knol, dat de weg fout liep en niet licht een slechter pad gevonden zou kunnen worden dan het nu gevolgde [1]). Het werd tijd spoed te maken en den 25sten September zou men den vijand in zijne versterking een bezoek brengen. Te half zeven des morgens begon de aanval en een uur later waren de onzen meester van het terrein. Het was eene betrekkelijk gemakkelijke overwinning geweest. Wel hadden de vijanden zich goed versterkt, maar zij waren wat al te spoedig op de vlucht geslagen; anders had het aan onze zijde meer volks gekost. Nu sneuvelden slechts een tiental onzer Inlandsche troepen en werden er 50 of 60 gewond. De Madoereezen van Panembahan Sampang hadden zich uitstekend gehouden, maar de troepen van Depati Soerabaia hielden zich op ergerlijke wijze buiten het gevecht. Van de vijanden sneuvelden velen en onder dezen een viertal hoofden. Ruim één dag hielden de onzen rust, en voort ging de tocht opnieuw door een groot bosch tot bij de padiakkers van Derma. Hier werd stand gehouden en onder de ellende van een moerassig bivouak, en als voedsel wat droge rijst met dito vischjes, moest overwogen, wat verder diende te geschieden. Want er werd vernomen, dat de vijand te Bangil de onzen in zijne sterkte afwachtte en eene spoedige ontmoeting alzoo aanstaande was. Ngabei Loor was zijn aanvoerder, en er werd verhaald, dat hij door de trouweloosheid van Depati Soerabaia volkomen op de hoogte was van al onze bewegingen. Welnu, geen moed verloren. Heden, 28 September, zond de Opperbevelhebber „eene goede partij Javanen" onder gewapend geleide vooruit om den weg naar Bangil open te hakken en onderwijl vóór alles te zorgen, dat men in 't bosch blijven en zich niet aan eenig gevecht met den vijand op het vlakke veld zou wagen. Helaas, de uitgezondenen kwamen 't bevel niet na, en werden spoedig door den vijand op de vlucht gejaagd. Dadelijk deed majoor Knol een viertal Europeesche en twaalf inlandsche compagnieën onder bevel van kapitein De Bevere oprukken om den vluchtenden voortroep te ontzetten. Wederom, en zeer dringend, herhaalde de legercommandant, dat ieder gevecht op open terrein moest vermeden worden. Toch liet zelfs De Bevere zich verleiden en weldra was ook hij op eene sawahstreek van alle kanten door den vijand omringd. Tegen den avond kwam de teleurgestelde kapitein, die er maar ternauwernood het leven had afgebracht, bij den hoofdtroep terug. Het was eene vreeselijke ramp: behalve de vaandrigs

[1]) Commandeur Knol en de Kapiteins Sergeant en Van der Horst hebben in hunne geheime missieve aan de Hooge Regeering, dato 31 October 1706, geen woorden genoeg om hun wantrouwen omtrent Dipati Soerabaia uit te drukken. Zelfs zou de verdachte met Soerapati voor korten tijd geconfereerd hebben. Toen Dipati Soerabaia deze lasterpraatjes bij den Commandeur kwam weerspreken en verzocht, dat men de eerste zegslui van zulke leugens streng mocht straffen, „deed hij dit niet met zoo een vrij gemoed als anders wel vereischte." En den volgenden dag, bij den aanval op Bangil, bleven de Soerabaiasche troepen op hunne hurken zitten, zonder zich eenigerwijze te bewegen. Die van Soerapati riepen hun toe: „waarom bemoeit gij u met de zaak, en volbrengt de beloften niet.... aan Soerapati gegeven; laat de Hollandsche honden hier komen en dergelijke meer."

Lieshout, Smit en Alexander Wake verloren wij nog zes sergeants en 61 minderen, terwijl van de inlandsche troepen zes luitenants, eenige vaandrigs en 68 minderen sneuvelden, in 't geheel 138 dooden. [1]) Het viel kapitein De Bevere moeilijk zich te verantwoorden. Hij zeide, dat de troepen tegen zijn last zoo verre buiten het bosch waren gegaan, en hij, om ze te verzamelen, toen de Javanen van Dépati Soerabaia vluchtten, mede buiten het gedekte terrein had moeten gaan. De waarheid schijnt echter te wezen dat De Bevere zekeren ruiter ziende „met zilveren banden om zijne lans" en deze voor Soerapati houdende, met een „slag den strijd had gehoopt ten einde te kunnen brengen. Hij had den gewaanden Soerapati, die eigenlijk Radja di Mengala was, met slechts 40 man bij zich gezien, maar toen hij, De Bevere, den aanval waagde, kwamen de vijanden van allen kant opzetten, terwijl de onzen in de vlucht hun heil zochten. Nu was de teerling geworpen en de afloop van den strijd een leelijk blaadje in De Bevere's staat van dienst. Gelukkig voor hem was hij zeer gezien bij majoor Knol, zoodat het rapport van dezen aan de Hooge Regeering in hooge mate vergoelijkend luidde. Intusschen werd de nacht van 28 op 29 na „het fatale ongeval" in bekommering doorgebracht. Maar de vijand verzuimde als altijd van zijne behaalde zege gebruik te maken en dominee Valentijn had gelijk, toen hij om een uur of tien in den nacht tot den Opperbevelhebber zeide, gerust te wezen, omdat „wij met een vijand te doen hebben, *die geen verstand nog moeds genoeg heeft om zich van zijn groot voordeel, dat hij op ons behaald heeft, te bedienen.*" Nogmaals: het bleef een erg geval. Want ofschoon de nacht zonder stoornis voorbijging, de demoralisatie was zoo groot, dat er zelfs een voorstel in de vergadering van het legerbestuur werd gedaan om de expeditie op te breken. Maar Panembahan Sampang was daar zeer tegen, en vooral op zijn raad werd tot voortzetting van den tocht besloten. [2]) Het was nochtans geene kleinigheid om de dragers vooruit te krijgen. Zelfs rotangslagen hielpen niet. Iedere voetstap, dien ze deden, moest gedekt zijn, zoodat eerst telkens een pagger moest opgeworpen, en dan gingen ze daar achter weer een eindje vooruit. Het was 4 October, toen men van Derma op het 1½ mijl verder gelegen Bangil aantrok en eerst den 15en kwam men tot vóór de vijandelijke versterkingen, zoodat er niet minder dan elf dagen noodig waren geweest voor zoo kleinen afstand. Doch men was er; en tot den stormaanval op den volgenden dag werd besloten. Onder een hevig kannonvuur, dat de onzen op de vijanden deden spelen, voortrukkend, kwamen de troepen van majoor Knol op vijf punten te gelijk aanrennen en weldra was men handgemeen. De vijand verdedigde zich manmoedig en toen hij de onzen met schietgeweer niet veel meer kon hinderen,

[1]) De opgaven omtrent de gesneuvelden loopen een weinig uiteen. Bij De Jonge, *Opkomst*, VIII, bladz. 294, staat „69 Europeesche en 61 inlandsche militairen sneuvelden." Namen worden niet meegedeeld. Valentijn, IV, bladz. 180, geeft de in den tekst medegedeelde namen en cijfers, die mijns bedunkens wel juist zullen zijn.

[2]) In zijne rapporten aan de Hooge Regeering gewaagt majoor Knol met geen woord van dit plan. Maar het is Valentijn, die uit de school klapt. Hij voegt er bij, dat de heele geschiedenis door Chineesche zoetelaars tot naar Batavia was overgebriefd, zoodat de Gouverneur-Generaal er hem, Valentijn, naar vroeg bij gelegenheid eener audiëntie in November daaraanvolgende.

„wierpen zij met keisteenen en droge aardkluiten" op de bestormers. Maar de onzen rukten voorwaarts. Kapitein De Bevere was 't eerst op den hoogen wal. Een piekdrager des vijands wierp hem achterover, maar hij stond weer overeind en had de eer van den dag [1]). Hem volgde kapitein Van der Horst. Twee kleinzoons van den Panembahan, Raden Poerba Negara en Raden Soerja Negara, met hunne Madoereezen op den linkervleugel, ze deden wonderen van dapperheid. Doch aan den rechtervleugel, waar Dipati Soerabaia den aanval moest doen, was 't heele gevecht eene schijnvertooning en sloegen belegeraars en belegerden met looze slagen de pieken tegen elkaar zonder elkaar te verwonden. Soerapati, die in persoon de zijnen aanvoerde, vocht met onstuimige dapperheid en bracht de teruggeworpen manschap telkens weder vooruit. Doch ten slotte, toen ook kapitein Willem Sergeant, die in reserve had gestaan, bevel kreeg aan het gevecht deel te nemen en de reeds wijkende Javanen der rechterhoede vooruit te drijven, moest de vijand zijne stelling verlaten en vluchten. Vooral de vrijwilligers, die met handgranaten onder den vijand wierpen, hadden de beslissing verhaast. Het gevecht had een uur geduurd, maar 400 tot 500 man der onzen waren gesneuveld. Van de zijde des vijands was het aantal dooden veel minder, slechts vier zijner hoofden en ruim vijftig minderen waren gevallen. Maar, wat voor hem den dag tot eene beslissende nederlaag maakte, was de doodelijke verwonding van Soerapati. Hij had in 't heetst van het gevecht een troep zijner deinzende soldaten tot staan gebracht en zich aan hun hoofd gesteld om ze tegen de onzen aan te voeren. Op dit oogenblik werd hij door geweerschoten in den schouder getroffen, terwijl een granaatscherf hem tegen de zijde sloeg en inwendig beleedigde. Terstond was hij achteruit gedragen en met de vluchtenden naar Pasoeroean gebracht, waar hij na drie weken sukkelens aan de gevolgen der beleediging in de zijde overleed; 11 Nov. 1706. Met zijn dood verloor de Compagnie een vijand, die hare macht nu reeds twintig jaren had getrotseerd, en die den haat tegen de Hollanders in zijne zoons

[1]) Bij Valentijn IV, bladz. 186: „de eerste, die zich op deze hooge wal, schoon 'er geen storm-ladder in 't leger was, vertoonde, was Kapitein de Bevere; dog ik zag hem, zoo als ik even buiten de tent dicht by den Veld-Heer en Kapitein Sergeant zat, een oogenblik 'er na met een lange piek van een Balier van boven nederstorten, waarop de Veld-Heer tegen ons zeide, daar gaat de Bevere henen, belastende aanstonds aan de Heer Sergeant, om daar na toe te trekken; dog eer hy daar quam, zagen wy, dat de Heer de Bevere ten tweede maal op de wal geraakt, zijn vaandel 'er met groote dapperheid op plantte, krygende aanstonds zoo grooten bijstand, dat hy volkomen meester van deze post wierd, en verdryvende den vyand van daar na die post, daar de Heer Van der Horst op aantrok. Wij, over deze hervatte dappere daad zeer verwonderd, alzoo wy hem al doorgeschreven hadden, hoorden, dat die Balier den Heer de Bevere juist op de quast van zyne sjerp getroffen had, en dat hy daardoor wel van boven nedergestort; dog gansch niet gequetst, zeer gelukkig door zyne oppassers gevangen, en daardoor in staat gebleven was, om die heldhaftige daad ten tweedemaal te verrichten."

In de Javaansche verhalen (Hageman, I, bladz. 177) is zelfs geboekt, dat De Bevere in dezen strijd bij Bangil door Soerapati zelf werd doorstoken, en sneuvelde. Klaarblijkelijk is Valentijn, die met majoor Knol den dapperen De Bevere heeft zien vallen en opstaan, beter ingelicht dan de Indische geschiedschrijvers.

overplantte, zoodat te zijner tijd ook nog met dezen moest afgerekend worden.

Het was jammer, dat de tijd reeds zooverre gevorderd was en eene week na de verovering van Bangil de regenmoesson zich al deed gevoelen, want de weg naar Pasoeroean, op drie uur afstands van ons bivouak, lag open. En na de nederlaag te Bangil en de verwonding van Soerapati zou het zeker gemakkelijker gegaan zijn den vijand voorgoed te vernederen dan nu men hem niet verder vervolgde en hem tijd liet zich opnieuw te versterken. Maar, wat was het? De onzen hadden door ziekte en ontbering veel geleden, de weg naar Pasoeroean raakte door den regen totaal onbruikbaar en het verraad van Dipati Soerabaia was niet langer te loochenen [1]). Hij zelf, nu de geruchten omtrent zijn dubbelzinnig gedrag wat te luide begonnen te fluisteren, begon zich te verontschuldigen, zeide niet langer te kunnen blijven, omdat de vijand in zijn land was gevallen, en binnen twee dagen waren al de Javaansche soldaten en de lastdragers op de vlucht gegaan. Er werd dus krijgsraad belegd en Commandeur Knol volgde het advies van Parembahan Sampang om de expeditie op te breken en naar Soerabaia terug te keeren. De oude Tjakra-ning-Rat was tot schreiens toe aangedaan, toen het ook hem duidelijk bleek, dat Dipati Soerabaia een verrader was en met Soerapati heulde. En alzoo keerde het leger op zijn marsch terug en kwam in de laatste dagen van October te Soerabaia te huis. Het werd ontvangen met de gebruikelijke eereschoten, 13 voor den Panembahan en 17 voor majoor Knol, maar toch had iedereen het gevoel, dat de expeditie haar doel had gemist. Er kwam nog bij, dat ook kapitein Christoffel de Roode, die in dezen zelfden tijd naar Kediri op expeditie was geweest om Pangéran Anoem te verdrijven, evenzeer ongelukkig geweest was door het verraad der Javanen en zonder succes had moeten terugkeeren. Wel had hij den tocht tot Kartasana gedaan en waren eenige hoofden in onderwerping gekomen, maar Kediri had hij niet bereikt. Te Batavia was men over zooveel teleurstellende berichten maar weinig gesticht. Pater Valentijn, die reeds voor 't einde van den veldtocht naar Soerabaia kwam, en den 10en November te Batavia met brieven van Commandeur Knol voor de Hooge Regeering zijne opwachting bij den Gouverneur-Generaal maakte, werd op alle mogelijke wijzen tot spreken uitgenoodigd. De heer Gouverneur-Generaal, Joan van Hoorn, in deze dagen juist ondertrouwd met de dochter van den Directeur-Generaal Van Riebeeck, ontving den heer Valentijn ten huize van zijn aanstaanden schoonvader, en zoo kon het gesprek belangrijk worden. B. v. bevreemdde het den heeren, dat Commandeur Knol met het leger te Soerabaia was. Te Soerabaia? Hoe komt hij daar, en met het leger? Maar dominee Valentijn was ook een beetje levenswijs. Ja, Edelheid, antwoordde hij, ik ben maar veldprediker, en met zulke gewichtige zaken heb ik mij niet durven bemoeien. Maar ik heb hier een brief van majoor Knol en daarin staat zeker, wat den krijgsraad heeft genoopt den veldtocht op te breken. — Heel goed mogelijk, sprak toen van Riebeeck, dat

[1]) Op dat oogenblik wisten de onzen ook niet, dat Soerapati doodelijk gewond was.

de redenen van het terugkeeren in dien brief staan, maar ik vrees, dat het de ware redenen niet zijn zullen; en ik vertrouw, dat de ware redenen ons beter door u konden verhaald worden. — Edelheid, excuseerde zich Valentijn, die zaken gingen buiten mij om, en ik was te ziek om nieuwsgierig te zijn. — En zijn er dan geen troepen op Bangil of te Penanggoengan in bezetting gebleven? — „Niet, zoover ik weet, Edelheid!" hernam de berichtgever. Maar nu werd de zaak penibel, want Govert Knol was een vriend van Van Hoorn en ongaarne hoorde Zijne Edelheid de critiek van zijn aanstaanden schoonvader. Daarom nam hij, Gouverneur-Generaal, het woord, en zeide: „Pater Valentijn, ik zie, dat gij zeer mager geworden en zwak zijt; ga nu maar naar huis, en neemt uwe rust tot morgen toe, en kom morgen ten negen uren eens weer bij mij." — Natuurlijk was Pater Valentijn op het gestelde uur bij Zijn Edelheid. Dadelijk vroeg de Gouverneur-Generaal naar allerlei zaken, waarvan hij reeds iets meer weten moest om aldus te kunnen vragen. Zelfs scheen het hem bekend, dat de onzen reeds veel vroeger hadden willen terugtrekken. En meer in 't bijzonder wilde hij omtrent kapitein De Bevere ingelicht zijn, die immers tegen het uitdrukkelijk bevel van den legercommandant zich buiten het bosch in den strijd had begeven, en daardoor oorzaak was geworden van eene vreeselijke nederlaag. „Edelheid," antwoordde Valentijn op alle vragen, „een bevelhebber met zoodanig bevel bezwaard, is veeleer te beklagen dan te doemen. Hij moest het leger, dat buiten 't bosch was, verzamelen en terugbrengen; maar dat kon hij immers niet doen zonder zelf buiten het bosch te gaan? Was hij niet uit het bosch getrokken en alleen tot den Commandeur wedergekeerd, dan zou het immers ook niet goed zijn geweest?" Toen begreep Joan van Hoorn precies hoe na bij land, en hij zeide: „ik kan wel hooren, dat gij een vriend van De Bevere zijt; gij hebt hem verdedigd op eene wijze, dat hij zelf het niet beter zou kunnen. En indien alles uitkomt, gelijk gij hier hebt gezegd, dan zal hem dit uit veel zwarigheden redden. Maar ook dit hoor ik wel, dat er veel tot rechtvaardiging van kapitein De Bevere te zeggen is." Toen kwam het gesprek op den Dépati van Soerabaia, den verrader en zondebok der expeditie, en dominee Valentijn, die al de vertelsels omtrent den Dépati had geloofd en onthouden, vond gelegenheid om den Gouverneur-Generaal veel mede te deelen. „Wel Pater," zeide toen Zijn Edelheid, „was er in 't gansche leger dan niet een braaf man, die zulken openbaren schelm den hals kon breken?" En Valentijn weer: „Ja, Zijn Edelheid, indien ze maar last bekomen hadden, om dat te doen; doch wie zou buiten uitdrukkelijken last in zijne gedachten durven nemen om een Prins van zoo groot vermogen, die daar nog drie broeders en zooveel volks had, te vermoorden!" En nog meer, want Joan van Hoorn mocht den gezelligen prater wel. Maar zooveel was nu zeker, dat met dien Dépati Soerabaia te zijner tijd moest afgerekend worden. Dit was zoo ongeveer het laatste woord in het oude jaar 1706.

VI.

De veldtocht van Herman de Wilde naar Pasoeroean. Conferentiën met Pakoe Boewana.

De Hooge Regeering te Batavia had de laatste dagen van het jaar 1706 besteed aan beraadslagingen over hare gedragslijn in het nieuwe jaar 1707. Er was reden tot dankbaarheid over de gebeurtenissen in de afgeloopen maanden, maar voldaan was men zeker niet. Het bericht, dat Soerapati aan zijne te Bangil bekomen wonden overleden was, kon niet eens volkomen geruststelling geven omtrent de eventualiteiten in het Pasoeroeansche, want het was gebleken, dat de drie zoons van den rebel den strijd huns vaders tegen de Compagnie zouden voortzetten. En Pangéran Anoem, alias Soenan Mâs, had den oudsten dezer zoons den titel en 't gezag van zijn vader gegeven, en zich daardoor ook met dezen op voet van gelijkheid gesteld in verzet tegen de Hollanders. Eigenlijk was de vriendschap dezer twee voorkomen, indien Govert Knol zijne expeditie had voortgezet en ook Pasoeroean genomen. Gouverneur-Generaal en Raden wilden gaarne aannemen, dat majoor Knol zooveel had gedaan, als hij kon; maar toch, hij had meer moeten doen. Zij deden hem dit ook naar behooren door hunne onvoldaanheid over zijn gedrag gevoelen, zóó, dat de Commandeur het noodig rekende zich in geschrifte te verantwoorden. Welnu, zijne verantwoording werd niet lichtgeteld, maar voor opperbevelhebberschappen zou hij toch niet dadelijk weer in aanmerking komen. Meest van allen was de Hooge Regeering onvoldaan over Djajeng Rana, den Dépati van Soerabaia. Valentijn's mondelinge mededeelingen, toen hij den 11den November 1706 bij Zijn Edelheid op audiëntie was, gevoegd bij de schriftelijke geheime adviezen van de hoofdofficieren Sergeant en Van der Horst, hadden den Dépati in die mate zwart gemaakt, dat niets ter wereld hem, zooals blijken zou, kon schoonwasschen. Er werd dan beraadslaagd te Batavia, en er werd veel en velerlei besloten. Dat de Compagnie het geweer opnieuw schouderen moest, sprak eigenlijk vanzelf. Men kon geen vrede hebben met een toestand, waarbij twee zoons van Soerapati titels en macht voerden en hun oudste broer als Raden Adipati Wira Negara over Pasoeroean gebood, terwijl Soenan Mâs te Kediri bleef tronen. En dus zou er voor het jaar 1707 een nieuwe veldtocht aanstaande zijn naar de landstreek Kediri-Pasoeroean. Maar opperbevelhebber zou Govert Knol niet wezen. Het was waar, dat de Raad van India, Herman de Wilde, geen lust had opnieuw op expeditie te gaan; maar de Gouverneur-Generaal en de medeleden hielden aan en Commandeur de Wilde eindigde met toe te geven. Onder hem zou majoor Knol „als tweede" dienst doen. En wat werd er beslist omtrent Dépati Soerabaia? Niets minder, dan dat Govert Knol hem met zijne twee broeders oplichten en hen als gevangenen naar Semarang zou opzenden. Bij mogelijk verzet mocht men de „verraders" ook overhoop steken. Gaf de Dépati zich over zonder verzet, dan mocht hem als gunst worden toegestaan zijn opvolger te benoemen. Na zulke daad van geweld moest majoor Knol naar Kartasoera op reis gaan om de gevangenen bij

den Soesoehoenan aan te bevelen voor de straf, die men aan verraders geeft. Was dit alles naar wensch in zijne voegen gezet, dan mocht Ambassadeur Knol den Keizer over den aanstaanden veldtocht tegen Soesan Mas spreken en vervolgens nog eenige andere belangrijke vragen aan de orde stellen, als daar zijn: eene nadere regeling der zaken op Madoera, de leveranciën van de 800 lasten rijst (volgens contract van 5 October 1705) en het beletten van eene benoeming tot rijksbestuurder van den door ons gewantrouwden Sedjanapoera. Met een en ander tot beslissing te brengen, eindigde December 1706. Silvester fronste de wenkbrauwen. In Januari 1707 toog majoor Knol aan den arbeid. Niet gesticht over het zachtzinnige verwijt der Hooge Regeering omtrent zijne betrekkelijk mislukte expeditie, was hij toch het meest wrokkende tegen Djajeng Rana, dien hij als de oorzaak der mislukking beschouwde. Maar toch om den Dépati gevangen te nemen, dat was eene tweede quaestie. Dépati Soerabaia noch zijne broeders schenen de vriendelijkheid van den Hollandschen officier te Soerabaia volkomen te vertrouwen. Nooit kwamen ze in de loge der Compagnie zonder behoorlijk gewapend gevolg en geen oogenblik verloren ze de voorzichtigheid uit het oog, wanneer ze zich buiten hun dalm waagden. Het zij zoo; dan zal majoor Knol den heeren een vriendelijk gelaat blijven toonen, hunne achterdocht te slapen trachten te leggen door hen wat „zoetigheid om den mond te strijken", en .... zijn dag afwachten. Want uitstel is in deze historie geen afstel geweest. Zoo spoedig mogelijk intusschen vertrok majoor Knol naar Kartasoera om met den Soesoehoenan te gaan raadplegen. De zaken in de hofstad bleken niet al te best te gaan. Ontevredenheid onder de Pangerans, radens en toemenggoengs. De Soesoehoenan werd oud en de Ratoe beheerschte hem. Niet Pakoe Boewana, maar de Keizerin met hare gunstelingen hadden het gezag. Natuurlijk deed Govert Knol al 't mogelijke om de toestanden wat redelijker te maken, en een opstand te voorkomen. Ook op Java was wel eens eene expeditie naar een vijand het middel om onrust in eigen geweten te bezweren. Men kwam dus overeen dezen keer den tocht naar Kédiri-Pasoeroean van Semarang uit over Kartasoera te doen; de gezagvoerder te Soerabaia, Kapitein Willem Sergeant zou bij eventueel geluk van Herman de Wilde mede oprukken om gezamenlijk te gaan, en kon 't zijn alle vijanden in één slag overhoop te loopen. Want ook van de zeezijde zou hulp komen, en eene kleine kruisvloot in Straat Madoera post kiezen Onze opperbevelhebber Herman de Wilde was vroegtijdig op zijn post en reeds den 12den Mei 1707 van Batavia te Semarang aangekomen; maar ook nu weer werd de tocht wekenlang vertraagd door het gebrek aan dragers en paarden, door het niet-opkomen der Javaansche krijgers, door alles en allerlei. Het werd 23 Juni, vóór Commandeur de Wilde naar Kartasoera op marsch kon gaan.

Het huwelijk van den vorst der Koerowo's.

(UIT HET JAVAANSCHE TOONEEL).

(*Vervolg*).

Aan het einde van mijn vorig stukje over de wajangs staat, dat Koeroepati, aan het hoofd van een schitterenden optocht naar Mandroko gaat en daar voor Salyo verschijnt. Laatstgenoemde begroet zijn aanstaanden schoonzoon op de gewone, hoffelijke wijze. Ook Doersilowati en Ardjoeno worden door Salyo verwelkomd.

Hetgeen er verder met Banoewati en den vorst der Koerowo's gebeurt, is in het volgende relaas te lezen. Enkele bladzijden heb ik nu letterlijk vertaald. De dialogen leveren wel eenige afwisseling op. De banjolans of de gesprekken der clowns zijn moeilijk weer te geven, omdat dikwijls niet voldoende blijkt, wat er bedoeld wordt en omdat, hetgeen de Javaan geestig vindt, den westerling soms zeer flauw en naïef voorkomt.

Koeroepati zegt aan Salyo, dat hij de twee patahs komt aanbieden. Hij vraagt wanneer zijn huwelijk nu zal worden voltrokken. Salyo antwoordt, dat alles gereed is. Hij verzoekt den vorst van Ngastino, met de twee patahs naar de zaal te gaan, waar Banoewati en hare hofdames zich bevinden. Koeroepati vertrekt; rechts van hem gaat Ardjoeno, links Doersilowati. Hij gelijkt op den oppergod Bajoe, die vergezeld wordt door den god Koemodjojo en de godin Koemoratih. Djojodroto zou gaarne in de plaats van Ardjoeno als patah fungeeren, doch zijn wensch wordt niet vervuld.

Arjo Sangkoeni krijgt den last er voor te zorgen, dat de Koerowo's en de pandowo's op tijd hun maal krijgen.

Een hofbediende gaat aan Semar, Petroek en Nologareng zeggen, dat zij hun meester moeten volgen naar het vrouwenverblijf. Semar en zijne zonen volgen Ardjoeno.

Tusschen Koeroepati, Pamade en Doersilowati wordt nu het volgende gesprek gevoerd:

Koeroepati. Pamade, gij moet maar eerst binnen gaan, en aan Setjowati zeggen, dat ik hier ben. Banoewati moet ge helpen opschikken, want zij heeft gezegd, dat de patahs daarvoor bestemd zijn. Vindt gij het beter, dat Doersilowati haar opschikt, of wilt gij het doen?

Doersilowati. O vorst, ik durf niet alleen het vrouwenverblijf binnen te gaan Ik ben nog niet bekend met de gebruiken in het rijk van Mandroko. Bovendien zou er dan gezegd worden, dat er maar één patah is. Het is daarom wenschelijker, dat ik met Pamade ga.

Koeroepati. Wat is dat akelig! Wie zal mij dan gezelschap houden? Moet ik hier alleen blijven staan als een veroordeelde? Ga gij maar alleen Ardjoeno. Wanneer Doersilowati ontboden wordt, zoek dan voor mij een anderen metgezel, anders moet ik hier alleen blijven rondkijken. Als ge maar eenigszins kunt, moet ge trachten, mij een anderen metgezel te bezorgen Ardjoeno, opdat Banoewati niet zuur gaat kijken.

De gamelan weerklinkt in de melodie montro. Ardjoeno begeeft zich naar het vrouwenverblijf. Koeroepati en Doersilowati blijven achter.

Nu verschijnen op het tooneel: de vorstin Setjowati, Erowati, Banoewati en Soebodro. Vele hofdames omringen haar. De gamelan wordt zachter bespeeld en er wordt het volgende verhaald.

Wie zitten er in het vrouwenverblijf van den kraton van Mandroko? De vorstin van dat rijk, genaamd Setjowati. Naast haar zit hare oudste dochter, de vorstin van Madura Erowati. Voor haar zit in de laagte de aanstaande bruid Banoewati en naast deze de Madureesche prinses Soebodro. De hofdames zitten in rijen naast elkaar.

Voor de komst van Koeroepati had Banoewati voortdurend geweend. Zij was afkeerig van den vorst van Ngastino, daarom had zij zich in het vrouwenverblijf teruggetrokken.

Dewi Setjowati had steeds getracht haar te troosten en afleiding te bezorgen. Toen Erowati en Soebodro kwamen, gaf dit eenige afwisseling en toen Koeroepati arriveerde, was Banoewati zeer opgeruimd, niet omdat zij op hem zoo gesteld was, maar omdat zij vernomen had, dat Ardjoeno als patah dienst deed. Zij wenschte bij Pamade [1]) te zijn en gedurende haar geheele leven bij hem te blijven.

De gamelan wordt gedurende eenige oogenblikken hard bespeeld en houdt daarna op.

Nu komt de volgende dialoog.

Setjowati. Erowati, de bruidegom is gekomen. De vorst heeft ons dit nog niet laten weten en hij heeft ook niet gelast Banoewati op te schikken. Zou hij misschien voornemens zijn het huwelijk nog niet te laten voltrekken?

Erowati. Misschien wil hij het nog wat uitstellen en eerst van de vermoeienissen van den dag uitrusten. Ik heb gehoord, dat hij met de patahs genoegen heeft genomen. Zij zijn de prinses Doersilowati en de ridder van Madoekoro.

Eene hofdame komt mededeelen, dat Koeroepati met de patahs bij den ingang van het vrouwenverblijf wacht.

Thans volgt weer een gesprek van Setjowati met hare dochters.

Setjowati. Banoewati, uw bruidegom is gekomen. Ik zal u nu uw bruidsgewaad aandoen. Uw vader wenscht, dat uw huwelijk voltrokken wordt. Laat het er niet toe komen, dat hij boos op u wordt.

---

[1]) De bijnamen van Ardjoeno zijn: Pamade, Parto en ridder van Madoekoro.

Banoewati. Ik wil Koeroepati niet te gemoet gaan en voordat ik de patahs gezien heb, wil ik van een huwelijk niets weten. Vroeger zeide ik al, dat de patahs mij moesten helpen opschikken en wanneer dit niet gebeurt zie ik van alles af. Ik zal het er dan op toeleggen, dat ik Koeroepati's bruid niet word.

Erowati. Laat mij Koeroepati te gemoet gaan, moeder.

Setjowati. Goed kind. Ga gij met Soebodro naar den koning van Ngastino. Bied hem een maaltijd aan en laat de twee patahs hier komen.

Erowati. Ja moeder, ik zal doen, hetgeen u verlangt.

De gamelan weerklinkt in de melodie manjoero. Erowati en Soebodro vertrekken. De hofdames vergezellen haar. Nu komt Ardjoeno met zijne drie panakawans. Hij kust Setjowati's voeten en plaatst zich tegenover Banoewati. De gamelan houdt op. De vorstin van Mandroko verwelkomt achtereenvolgens Ardjoeno, Semar, Petroek en Nologareng.

Banoewati. Wees welkom Ardjoeno, waarom is uw broeder, de vorst van Ngamarto niet meegekomen?

Ardjoeno. O prinses, heb dank voor uw welkomstgroet. De vorst van Ngamarto is niet meegekomen, omdat ik hier als patah voor u verschijn. Men zegt, dat gij om patahs hebt gevraagd.

Banoewati, lachende. De lieden van Ngastino zijn dus tot niets in staat! Bij het zoeken naar den bruidsschat moesten zij geholpen worden. Ook de patahs kunnen zij zelf niet leveren. Waarom waart gij telkens genegen hen te helpen? Waarom hebben zij geen patahs in hun eigen land gezocht? Er zijn immers Koerowo's genoeg!

Parto tot Setjowati. Vorstin van Mandroko, de koning heeft mij gelast u te laten weten, dat de bruidegom uwer dochter aangekomen is. Ik en Doersilowati zijn de patahs. Nu wenscht Salyo, dat de bruid zich opschikt. Daarna zal haar huwelijk worden voltrokken. Koeroepati bevindt zich in den kraton. Ik heb hem bij de deur verlaten. Overigens laat ik alles aan uw beleid over.

Setjowati. Doe gij maar, zooals gij denkt dat goed is, Ardjoeno. Ik zal Banoewati met u alleen laten en wanneer zij haar bruidskleed aan heeft, waarschuw dan den vorst van Ngastino.

Ardjoeno. Goed vorstin, ik zal overeenkomstig uwe bevelen handelen.

Setjowati verlaat het vertrek.

Ardjoeno tot Banoewati. Oudere zuster, laat mij u helpen, straks moet ge als bruid worden rondgeleid.

Banoewati. Hoe? Zoudt gij mij willen laten huwen? Ik zeg u openhartig, dat ik den vorst van Ngastino niet tot man wil hebben. Ik wil de bruid zijn, als de mannelijke patah de bruidegom is.

Ardjoeno. Hoe kunt ge zoo praten oudere zuster? Eerst eischtet gij een witten olifant, die is u gegeven. Toen vraagdet gij om twee patahs, ook deze zijn er. Toch weigert gij nu te trouwen. Gij maakt u zelve te schande [1]). Alle toebereidselen zijn thans gemaakt. Gij moet nu niemand teleurstellen.

Ardjoeno. Semar, roep Doersilowati en blijf gij met uwe zonen bij den vorst van Ngastino.

---

[1]) In den tekst staat ꦲꦤꦸꦩꦤꦶꦱꦺꦴꦂꦄꦱꦶꦭꦸꦃ d. i. uw eigen speeksel likt gij weer op.

De panakawans vertrekken. Doersilowati treedt binnen. Banoewati omhelst Pamade. Zij weent. Ardjoeno is stom van verbazing.

Banoewati tot eene hofdame. Berg die toiletdoos en dat spiegeltje op. Ik behoef mij niet uit te dossen.

Hofdame. Goed prinses, zooals u beveelt.

Banoewati, huilende. Hoe zal het mij gaan Ardjoeno, wanneer ik gedwongen word tot een huwelijk? Laat mijn vader mij liever vermoorden. Ik wensch uwe vrouw te worden. Koeroepati is zoo stijf, dat ik bang voor hem ben. De vorm van zijn buik is afschrikwekkend; die ziet er uit als een graf, dat pas weer met aarde is gevuld. Bovendien hebt *gij* den bruidsschat gevonden en niet de vorst van Ngastino. Daarom behoort *gij* de bruidegom te worden.

Ardjoeno. O oudere zuster, door zoo te praten doet gij mij verdriet aan Laat mij u opschikken en heb medelijden met mij, Banoewati.

Parto tot Doersilowati. Oudere zuster, zeg aan Koeroepati, dat ik hem verzoek te wachten en dat ik hem zal ontbieden zoodra Banoewati gereed is.

Doersilowati. Goed, Ardjoeno; maar hoe zou het u kunnen gelukken haar uit te dossen? Zij wil daar immers niets van weten. Blijf gij dan hier, ik zal den vorst van Ngastino verzoeken nog eenigen tijd te wachten.

Doersilowati verlaat het vertrek.

Banoewati. Pamade, zeg maar aan vader, dat ik beslist weiger in het huwelijk te treden met den vorst van Ngastino. Wel heeft Koeroepati den bruidsschat geleverd, maar gij zijt het, die hem dien bezorgd hebt. Ook de patahs zijn geen lieden van Ngastino. Wanneer gij bevreesd zijt dat aan vader te zeggen, zal ik het zelf doen.

Ardjoeno. O Banoewati, ik ben voor niemand bang; de eenige voor wien ik vrees koester is mijn oudste broeder, de vorst van Ngamarto. Wat zal hij boos zijn! Het zou wel kunnen wezen, dat ge slechts gedurende een zeer korten tijd [1]) met Koeroepati gehuwd blijft, trouw hem daarom nu maar en breng niet zoo vele menschen in verlegenheid.

Toen Banoewati deze woorden hoorde, begon zij bitterlijk te weenen. Daar zij evenwel ook vernomen had, dat zij zich slechts voor een zeer korten tijd aan Koeroepati zou kunnen verbinden, besloot zij dit te doen. Zij vroeg echter vooraf aan Ardjoeno, of hij haar beloven wilde, haar niet te zullen vergeten. Pamade beloofde haar dit. Banoewati laat zich nu uitdossen. Zij talmt daarmee echter zoodanig, dat het donker is geworden, voordat zij klaar is. Eindelijk is zij gereed en nu gaat Ardjoeno den vorst der Koerowo's waarschuwen.

Koeroepati, Doersilowati, Semar, Petroek en Nologareng verschijnen thans op het tooneel. De gamelan houdt op.

Koeroepati. Doersilowati, is Banoewati klaar?

Doersilowati. Nog lang niet, vorst. Zij heeft zich zelf nog niet eens gewasschen. Zij heeft in het geheel geen zin in u. Hare moeder wilde haar er toe overhalen zich spoedig op te schikken, doch zij weigerde hardnek-

[1]) In den tekst staat ꦲꦤꦶꦁ ꦲꦤꦶꦁ ꦏꦼꦴ d. i. de tijd, die noodig is om rijst in een ketel te koken of eene sirih-pruim te kauwen (een kwartier of wat langer).

kig. Setjowati heeft haar toen verlaten. Pamade bracht haar daarop het slechte van hare handelwijze onder het oog. Zij heeft echter geantwoord niet met u te willen huwen, omdat gij niet zelf voor den bruidsschat en voor de patahs hebt kunnen zorgen.

Koeroepati, de hand over de borst strijkende. Hoe moet dat nu? Het is al zoo laat geworden!

Doersilowati. Koeroepati, Ardjoeno heeft mij zoo even gelast u te verzoeken hier te blijven wachten. Als Banoewati klaar is, zal hij u komen waarschuwen.

Ardjoeno komt.

Koeroepati. Hebt ge de prinses opgeschikt Ardjoeno?

Ardjoeno. Ja vorst, alles is nu klaar en men wacht u.

Koeroepati, Pamade omhelzende. Blijf gij steeds bij mij Ardjoeno en laat Doersilowati ons ook niet verlaten.

Ardjoeno. Goed vorst, wat u verlangt zal geschieden.

De gamelan wordt zacht bespeeld. Koeroepati, Parto en Doersilowati gaan naar het vrouwenverblijf. Daar zit Setjowati naast hare dochter Banoewati. Laatstgenoemde schrikt bij het binnenkomen van Koeroepati en zij schuift achteruit. Setjowati verzoekt Koeroepati zich met de twee patahs naar het bruidsvertrek te begeven.

Hier volgen eenige gesprekken, welke van dien aard zijn, dat ik ze kieschheidshalve niet kan weergeven. Dergelijke passages komen in Javaansche werken helaas maar al te veel voor en zij danken hun ontstaan daaraan, dat de schrijvers denken niet geestig te kunnen zijn, zonder bepaald in het ongepaste te vervallen.

Banoewati wordt in den slaap weggevoerd door den boeto-koning Parto Soedarmo. Koeroepati tracht haar te bevrijden, doch dit gelukt hem niet.

Djojodroto denkt dat Doersilowati zeker met Ardjoeno zal trouwen, wanneer deze niet onschadelijk wordt gemaakt. Hij doodt daarom Ardjoeno, terwijl hij in diepe rust is. Doersilowati bemerkt spoedig, dat Parto om het leven is gebracht. Zij begint bitterlijk te weenen. Koeroepati, Semar, Petroek en Nologareng hooren haar en snellen te hulp. Zij zijn allen aangedaan, op het zien van het lijk van Ardjoeno. Zij besluiten naar de Koerowo's te gaan om met hen te beraadslagen over hetgeen hun nu te doen staat en over hetgeen zij aan Salyo en Joedistiro zullen zeggen. Koeroepati gaat voorop. Hem volgen Doersilowati en de drie panakawans, die het lijk van Ardjoeno in hunne armen dragen.

Nu verschijnen op het tooneel: Sangkoeni, Djojodroto, Doersosono en alle overige Koerowo's. De gamelan wordt zachtjes bespeeld en er wordt het volgende verhaald.

Al de Koerowo's en Raden Djojodroto hadden zich na den maaltijd verzameld in een der bijgebouwen van den kraton. Zij waren geschaard om den patih Sangkoeni. Zij hielden zich gereed om klaar te zijn, wanneer Koeroepati hen mocht oproepen. De patih was steeds op zijn hoede. Hij had er al een voorgevoel van, dat er met Banoewati iets gebeuren zou. Ook had hij gemerkt dat Djojodroto zeer jaloersch was op Ardjoeno en hij vreesde voor de gevolgen daarvan.

De gamelan houdt op. Koeroepati nadert. De Koerowo's gaan in rijen zitten.

Koeroepati. Arjo Sangkoeni, ons is een ongeluk overkomen. Een booswicht is den kraton binnengedrongen. Banoewati heeft hij weggevoerd. Ik wilde hem aanvallen, maar hij steeg op in de lucht. De ridder van Madoekoro is door een dief vermoord. Hij heeft in het geheel niet gekermd. Hij was in eens dood.

Sangkoeni en de Koeroewo's waren inwendig verheugd, toen zij hoorden, hetgeen er voorgevallen was. Zij deden echter, alsof zij zeer bedroefd waren. Djojodroto streek vergenoegd zijn knevel op en dacht bij zich zelven: „hoe zou iemand in het leven kunnen blijven [1]), wanneer hij getroffen wordt door een heilig wapen van Bonokeling."

Sangkoeni. Hoe is het toegegaan, vorst Koeroepati? Heeft de booswicht twee misdaden tegelijk gepleegd? Wie ter wereld zou den ridder van Madoekoro hebben durven vermoorden? Zou de boosdoener eerst de prinses hebben ontvoerd en daarna Ardjoeno hebben doorstoken of omgekeerd? Zijn wapen moet wel zeer heilig geweest zijn! Het valt moeilijk aan Salyo te zeggen, dat zijne dochter verdwenen is. Hij zal u daarvoor zeker straffen.

Koeroepati. Daarom ben ik juist zoo angstig, Sangkoeni. Als Pamade niet gestorven was, zou ik hem kunnen gelasten, den boosdoener, die in de lucht is opgestegen, te achtervolgen. Ik ben nu als het ware door eene schaar getroffen, die mij twee wonden heeft toegebracht. Maak u gereed Koerowo's en gij Sangkoeni, laat gij de soldaten bij kleine gedeelten vertrekken, opdat men er hier niets van bemerkt. (Koeroepati wilde met de zijnen uit Mandroko vluchten).

Sangkoeni. Goed vorst, ik zal doen, hetgeen gij mij bevolen hebt.

De gamelan weerklinkt in de melodie manjoero. De Koerowo's vertrekken op Sangkoeni en Djojodroto na. Doersilowati komt met Ardjoeno's lijk in hare armen. Semar, Petroek en Nologareng weenen. Doersilowati weeklaagt nog steeds. Zoodra zij het lijk bij Koeroepati's voeten heeft neergelegd, houdt de muziek op.

Doersilowati, weenende. O mijn jongere broeder Ardjoeno, gij waart afkeerig van mij, daarom hebt gij mij verlaten! Wie heeft u vermoord? Welke veete zou de moordenaar tegen u hebben? Zijn buik moest maar met pieken doorstoken worden. Hij moest maar zoo lang met krissen gestoken worden, totdat zijn geheele lichaam zacht is geworden. Zijn hoofd moest maar op een staak geplaatst worden en het bloed er druppelsgewijze afdruipen. Hij moest maar gekruisigd worden. Zijn lijk moest dan maar door den bliksem getroffen worden, zoodat zijne hersens overal verspreid raken

Sangkoeni. Bedaar wat, prinses! Denk er aan, dat het zoo moest wezen. Gij zoudt het toch niet hebben kunnen verhinderen. Het is beter er goed over na te denken. Waar is hij gewond? Het wapen, dat hem trof, moet toch zeer heilig geweest zijn! Omhels hem niet langer. De levensduur der menschen en hun voor- of tegenspoed wordt immers door het noodlot beheerscht.

---

[1]) Woordelijk staat er: „hoe zou iemand nog om drinkwater kunnen vragen."

Djojodroto. En bovendien Sangkoeni, een doode zal toch niet opstaan, doordat men hem beweent. Het is beter hem nu te begraven, opdat zijn lijk niet onverzorgd blijft liggen.

Doersilowati, weenende. Ja, ik begrijp wel, dat ge zoo kunt praten, Sangkoeni. Gij zijt immers geen bloedverwant van Pamade. Praat gij maar niet mee. Ik zou anders nog meer gaan schelden. Het schijnt bovendien, dat gij u verheugt in Ardjoeno's dood. Gij zijt een zeer slecht mensch. Wat is Djojodroto voor iemand? Moge zijn hart door den bliksem worden getroffen.

Sangkoeni, zijne armen over elkaar slaande. Die dame is niet op haar mondje gevallen. Zij heeft het nu weer over den bliksem.

Petroek. Waarom wenscht gij dat Sangkoeni door den bliksem getroffen wordt, prinses? Als ge later oud geworden zijt, zal ik u helpen begraven.

Koeroepati. Doersilowati, ga eens goed na, waar Ardjoeno gewond is. Hij heeft in het geheel geen bloed verloren. Tel het aantal kwetsuren, dan zal ik aan Joedistiro verslag uitbrengen van hetgeen er voorgevallen is. Breng het lijk van uw jongeren broeder straks mee, opdat de vorst van Ngamarto het ziet.

Ardjoeno wordt door de prinses onderzocht. Zij ziet dat zijn rechter schouderblad blauw geslagen is.

Doersilowati. Slechts zijn rechter schouderblad is blauw. Hij is niet gekwetst en daarom heeft hij ook geen bloed verloren.

Koeroepati. Kijk nog eens of hij ook andere wonden heeft.

Doersilowati. Goed, oudere broeder. Ik merk dat Ardjoeno hoe langer hoe warmer wordt. Zijne gezonde gelaatskleur heeft hij nog niet verloren. Ik denk, dat hij nog glimlacht.

Met ijver onderzoekt Doersilowati Ardjoeno. Plotseling ontwaakt deze en hij omhelst de prinses.

Doersilowati, lachende. Leeft gij werkelijk Pamade? Koeroepati uw zoon is weer in leven.

Raden Djojodroto kan het niet aanzien, dat Doersilowati door Ardjoeno wordt omhelsd. Hij verwijdert zich daarom. Sangkoeni volgt hem. Ardjoeno staat op. Koeroepati omhelst hem. Doersilowati is verheugd. Semar en zijne zonen juichen. De muziek houdt op.

Koeroepati, lachende. O Pamade, wie heeft u vermoord? Wat hebt gij in den dood gezien? Ik dacht niet, dat ge weer zoudt herleven.

Ardjoeno. Ik had een gevoel, alsof ik sliep. Wie mij gedood heeft, weet ik niet. Ik werd van achter aangevallen en ik viel bewusteloos neer.

Koeroepati. Mij is een groot ongeluk overkomen Pamade. Banoewati is door een booswicht weggevoerd. Ik wilde haar verlossen, maar hij sloeg mij en ik viel ter aarde. Hij vluchtte daarop in de lucht en voerde de prinses met zich mede. Hoe moet het nu gaan, Ardjoeno? Ik zal ongelukkig worden, wanneer gij mij niet helpt. Ik beloof u den hemel en de aarde, Doersilowati, Semar en zijne zonen zijn mijne getuigen, dat, als gij Banoewati terug vindt, ik haar aan u zal afstaan.

Ardjoeno. Meent gij dat werkelijk, Koeroepati?

Koeroepati. Gij moogt een wrok tegen mij hebben, als ik niet meen, wat ik zeg. De negen goden, die heerschappij over de aarde voeren, roep ik

tot getuigen. Een onheil overkome mij, als ik mijn woord niet houd.

Ardjoeno. Blijf dan maar hier wachten, vorst. Den dief, die Banoewati heeft weggevoerd, zal ik achtervolgen.

De gamelan weerklinkt in de melodie manjoero. Ardjoeno stijgt op in de lucht. Koeroepati en Doersilowati gaan naar eene vergaderplaats, Djojodroto en Sangkoeni volgen hen. De muziek houdt op en er wordt het volgende verhaald.

Toen de ridder van Madoekoro hoog in de lucht was opgestegen, keek hij rond. Hij zag den boeto-vorst Parto Soedarmo langzaam voortzweven. Schielijk ging hij op hem af. De boeto-koning voerde Banoewati met zich mede en hij liefkoosde haar, zeggende: „Gij zijt mijn eenige schat, ik zou zonder u niet kunnen leven."

Banoewati, weenende. Laat mij los dief, laat mij op de aarde los. Ardjoeno, waarom zijt gij mij niet gevolgd?

Parto Soedarmo. Hoe kunt ge verlangen, dat ik u loslaat? Met levensgevaar heb ik u ontvoerd. Banoewati, en zoudt gij nu willen, dat ik u losliet?

Zoodra de prinses Ardjoeno ziet, schreeuwt zij om hulp. Parto Soedarmo kijkt om. Banoewati wordt door Ardjoeno weggenomen. Parto Soedarmo wordt vertrapt en valt naar beneden. De gamelan speelt de melodie manjoero en houdt na eenige oogenblikken weer op.

Parto Soedarmo. Wie heeft mij aangevallen? Was het eene godheid, die in de lucht kan zweven?

Ardjoeno. Ik ben de ridder van Madoekoro. Kom mede booswicht, dan zal ik u vastbinden.

Parto Soedarmo. Geef mij de prinses terug Pamade; doe haar geen kwaad, want ik houd van haar. De vorst van Ngastino is de verloofde van Banoewati en ik verwachtte, dat hij mij volgen zou. Ik wil met hem in het strijdperk treden. Trek gij u zijne zaak niet aan, want de prinses behoort u niet toe.

Ardjoeno. Zoolang ik leef, zult gij den vorst van Ngastino niet aanraken. Ik heb hem beloofd, u te zullen onthoofden. Volg mij maar, laat ons met elkander vechten, wij zijn beiden even dapper.

De gamelan speelt de melodie manjoero. De vorst van Tasik-Madoe achtervolgt Parto. Banoewati wordt verborgen in Ardjoeno's ring. In de lucht wordt een gevecht geleverd. Na langen tijd te hebben geworsteld, vallen beide strijders neer. Zij spreken tooverformulen uit. De vorst van Tasik-Madoe verliest het. Hij stijgt weer op. Ardjoeno grijpt hem. Hij voert hem nog hooger de lucht in. Zoodra men hem van de aarde niet meer kan zien, laat Ardjoeno den vorst los. Deze valt neer. Pamade gaat nu naar Mandroko terug. De gamelan houdt op.

Thans verschijnen op het tooneel: de patih Djojoloegito, de toemenggoengs Djoewilbito, Djojowilodoto en Djojopanigas. De gamelan wordt zacht bespeeld en het volgende wordt er verteld.

In het legerkamp van Tasik-Madoe zitten de patih Djojoloegito, de krijgsoversten en de soldaten in rijen bij elkaar. Zij zien er uit als de zee bij vloed. Allen verlangen zij naar de terugkomst van hunnen vorst, die naar Mandroko is gegaan om Banoewati te ontvoeren. Zij willen beraadslagen

over het te gemoet gaan van Parto Soedarmo. De krijgsoversten van Tasik-Madoe zijn uitgelaten van vreugde en de lichaamsbewegingen, die zij maken, gelijken op die van gewonde herten. Zij zijn zeer verlangend het werk te verrichten, dat hun nu wacht.

De gamelan houdt op. Gedurende eenige oogenblikken wordt hij snel bespeeld en verstomt daarna.

Djojoloegito. Mijne broeders, wees op uwe hoede. Onze meester is lang geleden vertrokken en hij is nog niet terug. Wij hooren ook niets van hem, of heeft misschien iemand uwer vernomen hoe het in Mandroko is?

Djoewilbito. Volgens mijn spion is de vorst van Mandroko thans bezig zijne dochter uit te huwelijken aan den koning van Ngastino. Vele vorsten van andere rijken zijn bij hem en vieren feest. Volgens een ander bericht is het in Mandroko stil en valt daar niets bijzonders voor.

Djojoloegito. Wanneer het zoo in Mandroko gesteld is, kan onze meester niet in den kraton komen. Hij wenscht Banoewati tot vrouw en nu gaat zij trouwen met den vorst van Ngastino. Laat ons Parto Soedarmo nu achtervolgen. Wanneer hij eens gedood wordt is het te laat en wiens schuld is het dan?

Djoewilbito. Wanneer wij met het geheele leger uitrukken zullen de bewoners van Mandroko schrikken en dan valt alles in duigen. Laat ons liever nog wat wachten. Als de vorst vandaag niet terug komt, laat ons hem dan achtervolgen. Wij zullen alleen met de krijgsoversten gaan en langs een zijpad Mandroko trachten te bereiken. De dapperste soldaten zullen wij ons laten vergezellen. Deze zullen wij bij kleine gedeelten laten oprukken, opdat wij ongemerkt in Mandroko komen.

Djojoloegito. Goed Djoewilbito, uwen raad zal ik opvolgen. Kies gij maar de soldaten uit, waarop wij vast vertrouwen kunnen. Wanneer de vorst vandaag niet komt, zal ik eerst alleen naar Mandroko gaan.

Terwijl de krijgsoversten van Tasik-Madoe aan het spreken zijn, worden zij plotseling gestoord door de komst van Parto Soedarmo. Als eene verschietende ster valt hij in hun midden neer. Djojoloegito vangt hem op. Alle krijgsoversten zijn verbaasd.

De gamelan speelt de melodie manjoero. De vorst gaat zitten. De patih en de overige krijgsoversten begroeten hem. De muziek houdt op.

Djojoloegito. Ik bied u mijn eerbiedigen groet aan, o vorst, bij uwe komst in ons midden.

Parto Soedarmo. Ik dank u voor uw eerbewijs. Zijt gij en zijn de andere rijksgrooten welvarend?

Djojoloegito. Ja vorst, wij allen maken het goed. En hoe hebt gij het op reis gehad? Waarom zijt gij zoo uit de lucht komen vallen? Gelukkig, dat ik u bijtijds zag. Als ge op den grond terecht gekomen waart, wat zou er dan van u geworden zijn? Ik ving u op, juist alsof men mij u toegooide.

Parto Soedarmo. Ja patih; ik ben op reis niet gelukkig geweest. Eerst gelukte het mij Banoewati te ontvoeren. Koeroepati wilde haar bevrijden, doch ik versloeg hem en steeg op in de lucht. Na verloop van eenigen tijd werd ik vervolgd door Ardjoeno. Banoewati ontnam hij mij en hij voerde mij mede de lucht in. Toen ik de aarde niet meer zien kon, wierp hij mij naar beneden. Ik weet niet, waarheen Ardjoeno zich nu begeven heeft.

Djojoloegito. Als dat zoo is, waart gij er slecht aan toe. Ik wist niet, dat Pamade vliegen kon evenals gij. Diezelfde Pamade heeft de krijgsoversten gedood, die gij uitgezonden hadt om Banoewati voor u ten huwelijk te vragen.

Parto Soedarmo. Ja Djojoloegito, nu herinner ik het mij weer. Geef nu maar aan de soldaten bevel om vandaag nog uit te rukken naar Mandroko. Wij zullen dat land verbranden en geheel verwoesten, als Banoewati niet wordt overgeleverd. Alle mannen van Mandroko zullen wij dan dooden.

Djojoloegito. Goed vorst, zooals u beveelt.

De gamelan weerklinkt in de melodie manjoero. De krijgsoversten vertrekken met het leger. Djojoloegito behoort bij de achterhoede. Hij wordt gevolgd door Parto Soedarmo, die op een wagen zit en door de dapperste soldaten wordt omringd. Na het vertrek van het leger houdt de gamelan op.

De soldaten van Tasik-Madoe plunderen als naar gewoonte de dorpen, die zij voorbij komen. Nu wordt gezwegen van Parto Soedarmo en de zijnen en er wordt verhaald, hetgeen er in Mandroko voorvalt.

Op het tooneel verschijnen: de vorst van Mandroko, de koningen van Ngamarto, Madura en Ngastino, benevens Brotoseno of Brino. Zij zitten naast elkander. Voor hen zitten in de laagte: Roekmoroto, Sangkoeni en Djojodroto. Twee hofbedienden staan achter Salyo.

De gamelan wordt zacht bespeeld en er wordt het volgende verteld.

De vorst van Mandroko zat in eene der zalen van zijn paleis. Hij had zich bij zijne gasten aangesloten, die vroolijk feest vierden. Eten en drinken was in overvloed aanwezig. Ook de soldaten hadden het goed. Zij dronken jenever, zooveel zij verkozen.

Raden Roekmoroto was voor Salyo verschenen. Deze had al van de koningin vernomen, dat een boosdoener in het paleis was geweest. Daarop was hij naar de feestzaal gegaan, waar hij zijne gasten nog aantrof. Niet lang na zijne komst verscheen Koeroepati. Sangkoeni en Djojodroto volgden hem. Salyo dacht bij zich zelven: „zou het bericht omtrent den boswicht waar zijn? Waarom zou Ardjoeno niet met Koeroepati zijn meegekomen?"

De muziek houdt op en het volgende gesprek wordt gevoerd.

Salyo. Koeroepati, waarom komt gij zonder Ardjoeno? Waar is hij? Waarom zijt gij niet in het vrouwenverblijf gebleven, waar Banoewati en hare moeder zich ophouden?

Koeroepati. Ik kom u mededeelen, oudere broeder, dat mij een ongeluk is overkomen. Banoewati is door een dief weggevoerd. Ik wilde hem aanvallen, doch hij steeg met de prinses op in de lucht. Pamade is door een boosdoener vermoord. Door de goede verzorging van Doersilowati is hij echter weer levend geworden.

Salyo. Waarom hebt gij mij dit niet dadelijk medegedeeld, Koeroepati? Waar is Ardjoeno nu?

Koeroepati. Ik heb hem gelast Banoewati te bevrijden. Ik zelf kan niet vliegen, daarom liet ik de prinses door Pamade achtervolgen.

Terwijl de vorsten nog met elkander aan het spreken zijn, komt plotseling Ardjoeno de zaal binnen. Banoewati volgt hem. De muziek speelt de melodie manjoero. Nadat Ardjoeno en Banoewati gezeten zijn, wordt de gamelan zacht bespeeld en er wordt het volgende verhaald.

Toen Pamade met de prinses terugkwam, waren de bewoners van Mandroko zeer verheugd. Er waren er, die zeiden, dat het een mooi paar was. De Koerowo's juichten. Sangkoeni bleef verstomd staan kijken. Djojodroto trok een scheef gezicht, op het zien van Ardjoeno, dien hij dacht onschadelijk te hebben gemaakt. Salyo kon van vreugde geen woord uitbrengen. Nadat Banoewati hem de voeten gekust had, gaf hij haar met een gebaar te kennen, dat zij zich naar het vrouwenverblijf moest begeven.

Ardjoeno deelt mede, hoe hij Banoewati bevrijd heeft en dat de boosdoener niemand anders is geweest dan de boeto-koning Parto Soedarmo. Salyo vermoedt dat laatstgenoemde, die door Ardjoeno in de lucht werd verslagen, met zijn leger een aanval zal doen op Mandroko en dat hij zal trachten Banoewati ten tweeden male te ontvoeren. Hij gelast daarom zijn soldaten zich uit te rusten. De vorst van Madura zal hen aanvoeren. Ook de Koerowo's zullen ten strijde uitrukken, wanneer Parto Soedarmo met de zijnen komen mocht. Djojodroto wordt aangesteld tot bevelhebber van het leger van Ngastino. Brotoseno en Ardjoeno sluiten zich bij Bolodewo aan. De vorsten van Mandroko, Ngamarto en Ngastino blijven in den kraton.

De boeto's komen en bevechten eerst de Koerowo's. Deze worden verslagen. Hun aanvoerder Djojodroto wordt zoo gewond, dat hij niet meer loopen kan. Sangkoeni gaat naar Bolodewo, Ardjoeno en Brotoseno en vraagt hun om hulp. Het leger van Mandroko rukt nu uit. Ardjoeno doodt Parto Soedarmo met zijn wonderpijl Arjo Sengkali. De patih Djojoloegito wordt verslagen door Bolodewo en de overige bevelhebbers door Brotoseno. Na het sneuvelen hunner aanvoerders gaan de boeto's op de vlucht.

De muziek speelt de melodie kinanti en nu verschijnen voor het laatst op het tooneel: Salyo, Joedistiro, Bolodewo, Brotoseno, Ardjoeno, Noekoelo, Sadewo en Roekmoroto.

Ten slotte wordt door deze personen het volgende gesprek gevoerd.

Salyo. Bolodewo, zijt gij voorspoedig geweest in den strijd tegen de boeto's van Tasik-Madoe? Zijn zij teruggedreven of zijn zij er nog?

Bolodewo. Het is mij zeer goed gegaan, dank zij uwe voorbede. Vele Koerowo's zijn echter gewond. Met Djojodroto is het zoo gesteld, dat hij niet meer loopen kan. Nu heb ik de Koerowo's naar de kazerne gezonden en ik heb Sangkoeni gelast, de gewonden te verbinden. Parto Soedarmo is door Ardjoeno gedood. De krijgsoversten zijn hunnen vorst in den dood gevolgd. De overige boeto's zijn op de vlucht gegaan.

Salyo. Het is gelukkig, dat gij overwinnaar zijt gebleven, Bolodewo. Door de gunst der goden is er aan onze zijde niemand gesneuveld, terwijl de vijand geheel verslagen werd.

Joedistiro. Vorst van Mandroko, aangezien ik de feestelijkheden, bij gelegenheid van het huwelijk uwer dochter, tot het einde toe heb bijgewoond, zoo vraag ik u thans vergunning om met mijne broeders naar Ngamarto terug te keeren.

Salyo. Vorst van Ngamarto, wilt gij niet wachten, totdat Koeroepati van hier vertrekt? Ik zou gaarne zien, dat gij hem naar Ngastino vergezeldet. Als hij daar aangekomen is, kan het feest eigenlijk eerst als geëindigd worden beschouwd.

Joedistiro. Sta mij toe hier terug te komen, wanneer uwe dochter met Koeroepati naar Ngastino gaat. Laat mij nu met mijne broeders vertrekken. Wij zijn hier zeer lang geweest. Onze moeder zal wel naar ons verlangen. Niet één onzer is in Ngamarto achtergebleven.

Salyo, Goed, Joedistiro, ik sta u toe te vertrekken, maar niet vandaag. Ga morgen. Nu noodig ik u uit tot een feestmaal, dat ik zal laten aanrichten ter eere van de terugkomst van Banoewati.

Joedistiro. Goed, oudere broeder. Met genoegen zal ik aan den maaltijd deelnemen.

Salyo. Roekmoroto, zorg er voor, dat de tafel gedekt wordt. De vorstin en hare kinderen zijn zeer verheugd. Laat Koeroepati en de vorst van Madura, benevens alle pandawa's aanzitten met de twee patahs van Ngastino.

Hiermede eindigt de beschrijving van het huwelijk van den vorst der Koerowo's.

Het zal den lezer opgevallen zijn, dat er in het geheel niet vermeld wordt, hetgeen er verder met de Madureesche prinses Soebodro gebeurt. Zij immers zou, overeenkomstig den wil van haren vader Bolodewo, als vrouwelijke patah optreden. Men zou verwachten, dat er een strijd om den voorrang ontstaat tusschen haar en de prinses Doersilowati, doch in dit opzicht laat de dalang zijne toehoorders onbevredigd.

In het verhaal, dat op het bovenstaande, in het werk van professor Vreede volgt, wordt de ontvoering van Doersilowati beschreven. Zij is de verloofde van Djojodroto, doch voor haar huwelijk met dien prins verdwijnt zij op eene geheimzinnige wijze. Aan de Koerowo's van Ngastino, de rijksgrooten van Ngawonggo en het leger van Bonokeling gelukt het eindelijk haar weder terug te vinden.

Rotterdam, October 1896. H. Th. Kal.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Dec. 1896—15 Januari 1897.

De Indische fondsen hadden bij de jaarwisseling wat den koersen betreft een zeer gunstig verloop, de omzet laat echter nog veel te wenschen over De Tabaksaandeelen en die van andere Cultures waren zeer vast. Alleen de Petroleumbronnen in Indië moesten een deel van hun vroeger ovaas prijsgeven.

Hooger werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	4½
„	Handelsvereeniging Amsterdam	1⅝
„	Int. Cred en Hand. Ver. Rotterdam	1
„	Koloniale Bank	5
Pref. Aand.	Idem	11
Liq. „	Barge en Moormann	4⅛
Cert. v. „	Ned. Handel Mij.	5¾
Aand.	Ned. Ind. Handelsbank	2
Oblig.	Soerab. Bank en Handelsver.	1
Aand.	Cultuur Mij. Penampean	5½
„	„ „ Wonokitri	5
„	Javasche Cultuur Mij.	7
„	Amst. Deli Compagnie	35
Cert. v. A.	Tabak Mij. Arendsburg	25
Aand.	Deli Batavia Mij.	21½
„	Deli Cultuur Mij.	10¾
„	Deli Mij.	17½
„	Deli Tabak Mij.	3
„	Tab. Mij. Franco-Deli	13⅜
„	Langkat Cultuur Mij.	7
„	„ Tabak Mij.	11¾
„	Ned. Asah. Tab. Mij. v/h Herrings	9
„	Padang Tab. Mij.	6
„	Rotterdam Deli Mij.	4½
„	Senembah Mij.	22½
„	Serdang Tabak Mij.	6
„	Rott. Lloyd	4
„	Droogdok Mij. Tandj. Priok	2
„	Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	2
„	Serajoedal St. Tr. Mij.	1½

Lager werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Ned.-Ind. Escompto Maatschappij	2½
„	Landbouw Mij. Melattie	3
„	Kon. Paketvaart Mij.	2
„	Petroleumbronnen in Indië	41½
„	Singkep Tin Mij.	2
„	Steenkolen Mij. Oost-Borneo	9
„	Malang Stoomtram Mij.	2½
„	Probolingo Stoomtram Mij.	2½

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Nederl.-Indische Effecten-Bank.

(*Javasche Crt. N°. 96, van 1 December 1896*).

Zetel. Batavia.

Doel. Het uitgeven van 4 % pandbrieven en het daartegen koopen van effecten, verder het administreeren van gelden, het handeldrijven in effecten en het verrichten van alle daarmede in verband staande handelingen.

Kapitaal. *f* 200 000, in 4 seriën van 100 aandeelen à *f* 500, waarvan de 1e serie is geplaatst. Nog worden uitgegeven 6 oprichtersbewijzen. De vennootschap is gerechtigd tot de uitgifte van pandbrieven, rentende 4 %, in bedragen van *f* 50, *f* 100, *f* 250, *f* 500 en *f* 1 000, doch het nominaal bedrag der uitgegeven pandbrieven mag niet grooter zijn dan vijf malen het nominaal bedrag der uitgegeven aandeelen.

Bestuur. 1 Directeur: de heer J. E. de Jong. 3 à 5 commissarissen: de heeren L. J. Resner, W. s'Jacob en Mr. J. Gerritzen. De algemeene vergadering kan in plaats van 1—2 directeuren benoemen.

Winstverdeeling. Gedurende de plaatsing van de 1e serie pandbrieven: reservefonds 10 %, directeur en commissarissen 10 %, aandeelhouders 80 %, en nadat de 1e serie pandbrieven is geplaatst: reservefonds 20 %, houders van oprichtersbewijzen 5 %, directeur en commissarissen 10 %, aandeelhouders 65 %. Zoodra het reservefonds zijn maximum bereikt heeft, worden de vrijkomende 20 % van de winst verdeeld als volgt: houders van oprichtersbewijzen 5 %, aandeelhouders 15 %.

Reservefonds. Dit mag niet hooger worden opgevoerd dan tot het geplaatste bedrag van het maatschappelijk kapitaal.

Maatschappij tot voortzetting van den Boek-, Papier- en Kantoorhandel E. Fuhri & Co.

(*Jav. Crt. N°. 97, van 4 December 1896*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De uitoefening der typographie, lithographie en de handel in boeken, school- en kantoorbehoeften enz.

Kapitaal. *f* 150 000, in 600 aandeelen à *f* 250, waarvoor de zaak van den heer O. E. G. Schicke, onder de benaming Boek-, Papier- en Kantoorhandel E. Fuhri & Co. gedreven, wordt ingebracht.

Bestuur. 1 Directeur: de heer O. E. G. Schicke.

2 Commissarissen: de heeren D. C. J. H. Kropveld en E. Fabius.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 30 000 bedraagt, zijn geene verdere

reserves verplichtend, maar zal omtrent de al of niet noodzakelijkheid daarvan telken jare worden beslist.

Semarang-Courant.

(*Javasche Crt. N°. 99, van 11 December 1896.*)

Zetel. Semarang.

Doel. De overname en voortzetting van het tot heden door den heer P. A. van Asperen van der Velde gedrukt en uitgegeven dagblad „Semarang-Courant", en het drukken en uitgeven van eventueel meerdere dag- of week- dan wel andere bladen.

Kapitaal. *f* 80 000 in 2 seriën, elk van 80 aandeelen à *f* 500.

Inbreng. De 1e serie is geheel volgestort door inbreng van de Semarang-Courant met toebehooren.

Bestuur. 1 directeur: de heer P. A. van Asperen van der Velde. 2 commissarissen: de heeren Mr. H. Matthes en D. J. Guykens.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overblijvende komt 10 % aan het reservefonds, 20 % aan den hoofdredacteur, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 50 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt tot een maximum van *f* 10 000. Zoodra dit bereikt is, worden de daarvoor gestelde 10 % van de overwinst aan den directeur uitgereikt.

Asam-Thee Onderneming Wanasoeka.

(*Javasche Crt. N°. 99, van 11 December 1896*).

Zetel. Batavia.

Doel. De oprichting en exploitatie eener thee-onderneming op het erfpachtsperceel Wanasoeka, distr. Bandjaran, dessa Palaijangan, afd. Bandoeng, res. Preanger-Regentschappen.

Kapitaal. *f* 175 000, in 350 aandeelen à *f* 500.

Inbreng. Door de Heeren A. J. Doorman, H. C. van Amstel, G. P. M. van Weel en M. W. N. Steenmeyer voor 36 aandeelen en *f* 10 000 in contanten: het recht van erfpacht op bovengenoemd perceel.

Bestuur. 1 directeur: de firma J. Peet & Cie: 2 commissarissen: de heeren H. C. van Amstel en A. J. Doorman; 1 superintendent: de heer G. P. M. van Weel. De directeur geniet een maandelijksch salaris van *f* 100, uit welke gelden hij ook de kosten door den superintendent moet bestrijden, alleen echter zoolang deze functie door bovengenoemden titularis wordt waargenomen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige: 25 % voor een reservefonds. Het restant wordt uitgekeerd als volgt: 20 % aan den directeur, de commissarissen en den superintendent, gelijkelijk te verdeelen; 15 % aan den administrateur, 65 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *f* 25 000.

Semarangsche Bazar Eigen Hulp

(*Jav. Crt. N°. 100, van 15 December 1896*).

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie te Semarang en elders van eene winkel-expeditie en commissie-zaak; het koopen en weder verkoopen dan wel verhuren van meubelen en andere huishoudelijke artikelen; het regelen en houden van openbare venduties; het in bewaring nemen van meubelen en inboedels; het voor rekening van derden sluiten van contracten met werkvolk voor landelijke of andere ondernemingen; het sluiten van- en uitvoering geven aan leverings- en transport-contracten en alle met genoemde takken van bedrijf samenhangende verrichtingen.

Kapitaal. *f* 500 000, in 10 seriën à *f* 50 000, in aandeelen ad *f* 100 of *f* 1000. Het bestuur heeft de bevoegdheid te Semarang een of meer perceelen te koopen en te doen verbouwen, en daarop eene hypothecaire leening te sluiten tot hoogstens *f* 100 000.

Inbreng. Door den heer E. F. J. 't Sas voor *f* 225 000 in aandeelen: verschillende baten, behoord hebbende tot de op 1 Juli ontbonden naamlooze vennootschap „Semarangsche Bazar;" alle relaties en informaties en loopende contracten betrekking hebbende, hetzij tot de Semarangsche Bazar, hetzij tot andere bedrijven door den heer 't Sas voor eigen rekening uitgeoefend.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. F. J. 't Sas; 5 à 7 commissarissen: de heeren P. Buwalda, S. L. Ali Cohen, Mr. C. Th. van Deventer, D. Dunlop en Mr. J. C. van Harencarspel.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds, daarna 6 % dividend (van 1 Juli—31 December 1896 3 %). Van het overblijvende: 20 % aan den directeur, 20 % aan de commissarissen, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50 000 bedraagt, zal over eventueel meerdere reserves telken jare worden beslist.

Suikermaatschappij „Sempal Wadak."

(*Staats-Crt. N°. 5, van 7 Januari 1897*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie der suikerfabriek Sempal Wadak, res. Pasoeroean, afd. Malang, distr. Gondang Legi, en in verband daarmede de aanplant en de verwerking van suikerriet en de verkoop van het product.

Kapitaal. *f* 600 000, in 600 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer J. H. van Vloten, te Soerabaja, als liquidateur van de te Malang gevestigde naamlooze vennootschap: Maatschappij tot exploitatie der suikerfabriek „Sempal Wadak", voor 595 aandeelen: de bovengenoemde suikerfabriek met den geheelen inventaris en den te velde staanden oogst.

Bestuur. 1 directeur: de firma Deichmann en vom Rath, die eene belooning geniet van *f* 5000 's jaars.

Winstverdeeling. Na afschrijving van 10 % op gebouwen en machinerieën, 5 % dividend. Van het restant wordt de helft aangewend tot vorming van een reservefonds, 10 % aan den directeur en 40 % aan aandeelhouders uitgekeerd.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 200 000 bedraagt, ontvangt de directeur uit de overwinst 20 %, en komen de resteerende 80 % aan aandeelhouders.

DIVIDENDEN.

Aand.	Suikerfabriek Tjockir (interim).	8 %
„	Mij. tot Expl. v. h. land Widodaren (interim). .	6 %
„	Ned.-Ind. Electriciteit. Mij	*f* 12.—
„	Ned.-Ind. Spoorweg Mij. (interim)	*f* 20.—
„	Pasoeroean Stoomtram Mij	*f* 20.—
„	Probolingo „ „ 2e halfjaar	*f* 20.—
„	Tanah Wangie Maatschij	6 %
„	Mijt. Expl. v. h. land Petoeng Omboh voorloopig	*f* 40.—
„	Brandassur Mij. Oosthoek	7½ %
„	„ „ Westhoek	6 %

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Nov.	1895 (zuiver)	1896 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie	57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen	89 801	79 800
„ tonnen goederen.	4698 215	4 450
Opbrengst personen	*f* 14 636,86	*f* 13 050.—
„ goederen en diversen	„ 13 757,26	„ 12 650.—

NEDERLANDSCHE ZUID-AFRIKAANSCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Nov.			van 1 Jan. tot 30 Nov.	
	1896	1895	1896	1895
Gem. aantal Kilom. in Expl.	1076	708	998	702
Totale ontvangst	*f* 3 141,600	1 972 200	31 677,840	15 828,000
Per dagkilometer	97,32	92,85	94,34	67,50

DELI-SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst Nov. 1896	f 95 000	tegen f	95 000	in 1895
„ per dagkilometer	„ 31,04	„ „	31,04	„ 1895
„ sedert 1 Jan. 1896	„ 1 085,000	„ „	1 083,600	„ 1895

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I.

Ontvangsten November 1896 f 158 300 — per dag-km. f 25,74 tegen f 183,400.— en f 29,82; sedert 1 Jan. f 2 342 062.— tegen f 2 318,883.— per dag-km. f 34,10 tegen f 33,87.

Batavia-Buitenzorg.

Ontvangsten November 1896 f 65 700.— per dag-km. f 39,10 tegen f 66 800.— en f 39,76; sedert 1 Jan. f 715,804.— tegen f 708,767,— per dag-km. f 38,15 tegen f 37,89.

Stoomtram Djocja-Brossot.

Ontvangsten November 1896 f 4,800.— per dag-km. f 6,66 tegen f 7,700.— en f 10,69; sedert 1 Jan. f 94,198.— tegen f 72,111.— per dag-km. f 11,71 tegen f 9.—

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Dec. 1896	f 12,400	f 20,—	20
„ 1895	„ 15,900	„ 25,60	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 3 500	„ 5 60	
Van 1 Jan. tot ult. Dec. '96	„ 171 400	„ 23,40	20
„ 1 „ „ „ '95	„ 181 700	„ 24,90	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 10 300	„ 1,50	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Dec. 1896	f 3 500	f 2,70	41
„ 1895	„ 4 490	„ 3,40	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 900	„ 70	
Van 1 Jan. tot ult. Dec. '96	„ 101 000	„ 6,70	41
„ 1 „ „ „ '95	„ 114 000	„ 7,60	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 13 000	„ 90	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
Dec. 1896	f 59 300	f 7,90	242
„ 1895	„ 56 900	„ 7,60	
Verschil meer	„ 2 400	„ 0,30	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1 Jan. tot ult. Dec. '96	„ 814 300	„ 9.20	242
„ 1 „ „ „ „ '95	„ 812 500	„ 9,30	238
Verschil meer	„ 1 800	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 0,10	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal-Balapoelang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1896	f 3 100	f 4,—	25
Van 1 Jan. tot ult. Dec. 1896	„ 64 700	„ 7,10	

SERAJOEDAL-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
Dec. 1896	f 3 200	f 2.80	36	
Van 1 Juli tot ult. Dec. 1896	„ 36 700	„ 6,60	30	
Van 1 Jan. tot ult. Juli 1896	„ 6 300	—		Ontvangen aan diversen.
Totaal	„ 43 000			

DELI-SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M., tegen 102 K.M. in 1895.

Opbrengst Dec. 1896	f 98 000	tegen f	106 000	in 1895
„ per dagkilometer	„ 30,99	„ „	33,52	„ 1895
„ sedert 1 Jan. 1896	„ 1 183 000	„ „	1 189 000	„ 1895

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Jan. 2	TE AMSTERDAM. Jan. 15	TE BATAVIA. 3 Dec.
N.-I. Adm. k. & Hulpbk.	4½ % Pdbr.	—	—	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.	Aand.	54½	58½	
id.	Pref. Aand.	—	—	
id.	Winst „	f 7	f 7½	
Handelsv. Amsterdam	Aand.	102½	101¾	101
id.	4½ % Obl.	101¼	101¼	
id.	4 % Obl.	99½	99½	
Int. Cred. & H. V. Rotterd.	Aand.	70	71	
id.	4½ % Obl.	101	101	
Java-Bank	Aandeelen.	156⅜	156⅞	160
Koloniale Bank	„	64½	63	
id.	Pref. Aand.	85	85	
id.	5 % Obl.	104	105	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert.	55	58¾	
Ned. Handel-Mij.	Cert. v. Aand.	139⅜	144½	
Ned. Ind. Escompto Mij.	Aand.	—	112	105
Ned. Ind. Handelsbank	„	73	75½	67½
id.	4 % Obl.	96½	96½	
Ned. Ind. Landb. Mij.	5 „ „	105⅞	105⅜	
Soerabaya'sche Bk. & H.V.	Aand.	2⅜	2	
id.	5 % Obl.	14¾	15	
Credt. & H. V. Banda	Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth.	5 % Obl.	—	98⅞	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran	Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron	„	—	—	
Cultuur-Mij. Ngredjo	„	—	—	
Cultuur-Mij. Penampean	„	35½	35½	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh	„	—	—	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp.	5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri	Aand.	26	35	
Java Bosch Expl.-Mij.	„	75	75	
id.	5 % Obl.	—	99	
Java'sche Cultuur-Mij.	Aand.	70	77	
id.	5 % Obl.	103½	102¼	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil	6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos	Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa	5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie	Aand.	117	117	
Landbouw-Mij. Ngoepit	„	210	210	
Landb.-Mij. Temoeloes	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold	Cert. v. A.	—	—	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas.	Aand.	—	—	
Suikerfabriek Kalibagor.	„	10	10	
id.	5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor	Aand.	111	111	
id.	5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo	Aand.	—	88	
Ned. Ind. Cultuur-Mij.	6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Houtaank. Mij.	Aand.	75	75	
Oost-Java Cultuur Mij.	5 % Obl.	—	100	
West Java Kina Ct. Mij.	Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

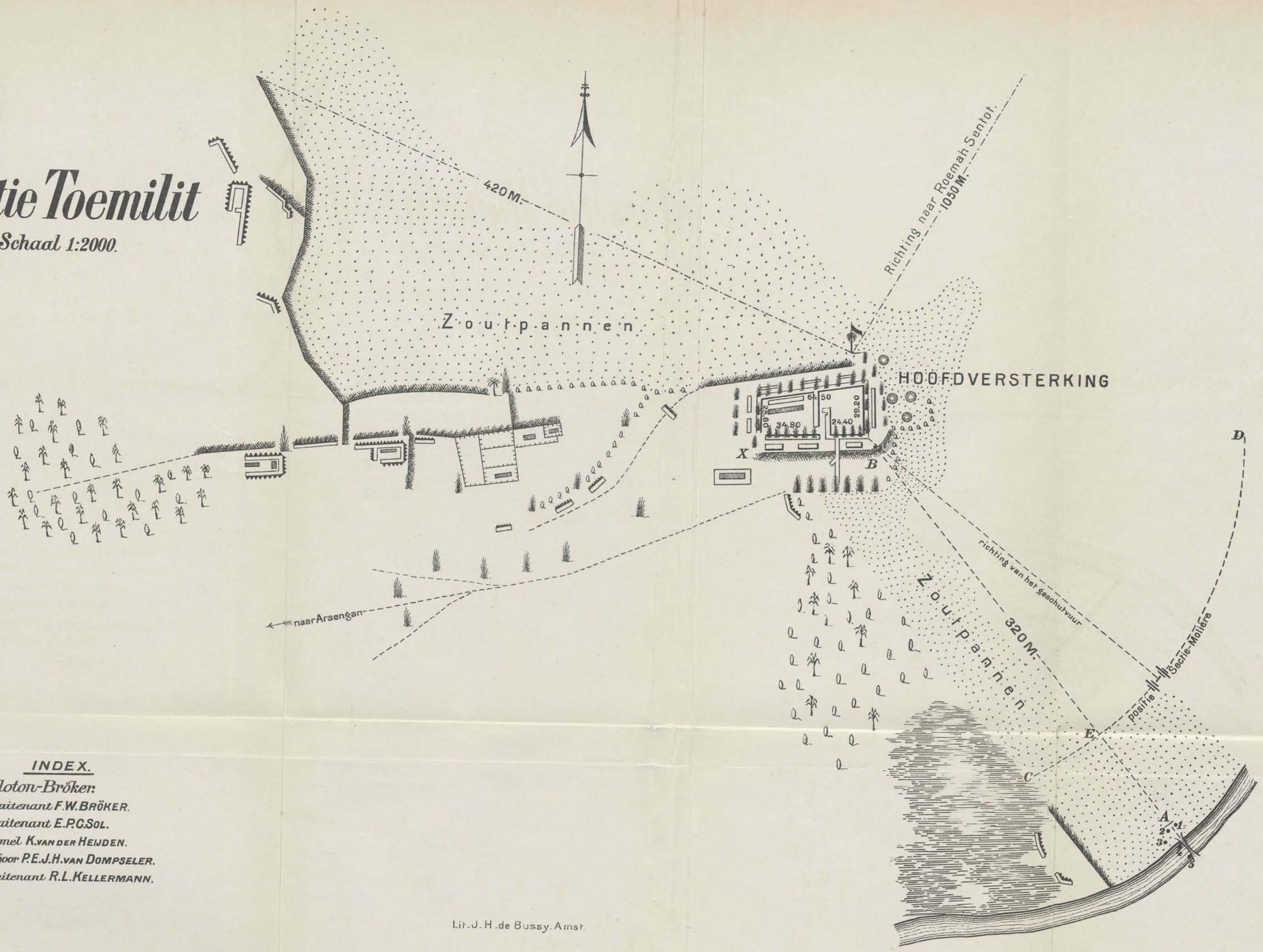
NAMEN:	TE AMSTERDAM.		TE BATAVIA.
	Jan.		3 Dec.
	2	15	
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij. . Aand.	3	5 1/2	
Amsterdam-Deli Comp. . . Aand.	412	445	
id. . . Cert. à f 100.	410	445	
Tabak-Mij. Arendsburg . . Aand.	—	—	
id. . . Cert. à f 100.	575	590	
Asahan Tabak-Mij. . . . . Aand.	3	3 1/16	
Deli-Batavia-Mij. . . . . „	417	421 1/2	
id. . . . . Cert. à f 100.	415	427	
Deli-Cultuur-Mij. . . . . Aand.	127 1/2	132 3/4	
Deli-Maatschappij. . . . . „	650	651	
id. . . . . Cert. à f 100.	651	654	
Deli-Tabak-Mij. . . . . Pref. Aand.	98	103	
Deli-Langkat-Tabak-Mij. . C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli . . Aand.	70	84	
Langkat-Cult.-Mij. . . . . „	90	97	
„ Tab.-Mij. . . . . „	106 1/8	112	
Medan-Tab.-Mij. . . . . „	179 3/4	180	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij. . „	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings. Pref. Aand.	64	69	
Padang Tabak Mij. . . . Aand.	102	105	
Rotterdam-Deli-Mij. . . . Aand.	125	132 1/2	
Senembah-Mij. . . . . „	357	373 1/2	
„ . . . . . Cert. v. A.	359	375	
Serdang Tab. Mij. . . . Aand.	103 1/2	109	
Kon. Paketvaart-Mij. . . . „	158 3/4	155	160
id. . . . 4 % Obl.	103	103 1/4	
Rott. Lloyd . . . . . Aand.	114 3/4	114	
Stoomv. Mij. Nederland. . „	151	150	
id. 4 % Obl.	103	102 3/4	
Droogd.-Mij Tandj. Priok . Aand.	158	160	
Petroleumbronn. in Indië . „	850	838 1/2	
Ned.-Ind. Electr. Mij. . . „	80	80	
Singkep Tin-Mij. . . . . „	112	110 1/2	
Steenkol.-Mij. O.-Borneo. . Aand. A en B.	50	50	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij. Aand.	110 1/4	109	
id. 4 1/2 % Obl.	103	102 5/8	
Deli-Spoorweg-Mij. . . . . Aand.	158 3/4	159	
id. . . . . 4 % Obl.	102	103	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij. . . Aand.	201	205	
id. . . 2 1/2 % Obl.	89	89	
Kedirie St. tr. Mij . . . . Aand.	119	121	
Malang St. Tr. Mij. . . . „	110	110	115
Modjokerto St. Tr. Mij.. . „	98	97	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij. . . „	—	—	
id. . . 4 % Obl.	101 1/2	102	
Oost-Java-Stoomtram . . . Aand.	136 1/2	136 3/4	
Probolingo Stoomtr.-Mij. . „	109	109 1/2	
Semar.-Joana Tramw.-Mij. . „	199	200 3/4	
id. . 4 % Obl.	103	103	
Semar. Cheribon St. Tr. Mij. Aand.	110 1/2	112	114
Serajoedal St. Tr. Mij. . . „	123	124 1/2	127 1/2

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:	TE BATAVIA. 3 Dec.
Ned.-Ind. Hypotheekbank . . . . . Aand.	
id. Levens-Lijfr.-Mij. . . . . „	
id. Gas-Mij. . . . . „	
Padangsche Handel Mij. . . . . „	
Batavia'sch Prauwenveer . . . . . „	135
Batavia'sch NieuwPrauwenv. . . . . „	155
Tagalsch Prauwenveer . . . . . „	150
Nieuw Semarangsch Pr.vr. . . . . „	
Samarangsch Stoombootveer . . . . . „	
Prauwenv. te Soerabaya . . . . . „	
Oost-Java Prauw-Mij. . . . . „	
Nieuw Soerab. Pr.-veer. . . . . „	
Nieuw Pad. Prauwenveer. . . . . „	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer . . „	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij . . . . . „	
Nederlandsche Lloyd . . . . . „	100
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
2de N.-I. id. . . . . „	
Koloniale id. . . . . „	
2de Kol. id. . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Mercurius . . . . . „	200
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Insulinde . . . . . „	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind. . . . . „	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas" . . . . . „	105
Brand-Ass.-Mij. „Unitas" . . . . . „	
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij. . . . . „	
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij . . . . . „	
2e id. . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Padang . . . . . „	
id. „de Merapi" . . . . . „	
id. de Oosthoek . . . . . „	
id. de Westhoek . . . . . „	
id. Noordhoek . . . . . „	
Brand Verzek.-Mij Kalimaas. . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Veritas . . . . . „	135
id. „Ardjoeno" . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Sumatra . . . . . „	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij. . . . . „	202½
Intercomm. Telefoon-Mij. . . . . „	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden . . . . . „	
Preanger Telefoon-Mij . . . . . „	125
Bagelen-Thee & Kina-Mij. . . . . „	
Mij. tot expl. Rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs . . . . . „	
Maatsch. Onderlinge hulp . . . . . „	
Suikerf.-Mij. Tjoekir . . . . . „	
Fabr. Pagottan . . . . . „	
Cultuur-Mij. Tjiogreg. . . . . „	
id. Perbawatie . . . . . „	
Winkel-Mij. Eigen hulp . . . . . „	105
Kina-Mij. Kertamana. . . . . „	
Kartasoera Cult. Mij. . . . . „	
Cultuur-Mij. Goalpara . . . . . „	
„ Boenga Meloer . . . . . „	
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas . . . „	

Positie Toemilit

Schaal 1:2000.

INDEX.

A. Peloton-Bröker:

1. *1e Luitenant F.W. BRÖKER.*
2. *1e Luitenant E.P.C. SOL.*
3. *Kolonel K. VAN DER HEIJDEN.*
4. *Majoor P.E.J.H. VAN DOMPSELER.*
5. *1e Luitenant R.L. KELLERMANN.*

Lit. J. H. de Bussy. Amst.

De verbetering van het Irrigatiewezen op Java

DOOR

F. A. LIEFRINCK,

Ambtenaar B. B. in N.-I.

II.

Het in de Augustus-aflevering (jaargang 1896 bl. 1165) van dit tijdschrift opgenomen eerste gedeelte van het onder bovenstaanden titel geschreven artikel werd van den heer Liefrinck ontvangen met het volgende begeleidend schrijven, gedateerd van Soekaboemi den 25en Mei 1896:

„In het nummer van den 25en Februari j.l. van het weekblad „Insulinde" komt onder den titel van „Bevloeiingen op Java en Waterstaatsingenieurs" van de hand van een der redacteuren een artikel voor, waarin afkeuring te kennen gegeven wordt over de tegenwoordig ten aanzien van irrigatieaangelegenheden in Indië gevolgde richting en het hoofdzakelijk aan de door mij uitgebrachte adviezen wordt toegeschreven dat in de laatste jaren niet meer geld voor den aanleg van irrigatiewerken is uitgegeven.

„Meerdere redenen houden er mij van terug ten aanzien van de meeste der daarin geuitte beweringen in beschouwingen of wederleggingen te treden. Dat echter in het „Handelsblad" en, door het zonder commentaar overnemen van diens critiek in „de Indische Gids", impliciet ook in dat tijdschrift, instemming met den inhoud van het artikel te kennen gegeven werd, terwijl voorts meermalen in den laatsten tijd in vergaderingen of elders stemmen zijn opgegaan die met verscheidenheid van toon dezelfde klacht deden hooren, en ook andere tijdschriften en dagbladen vaak in gelijken geest gestelde artikelen hebben geleverd: dit alles schonk mij de overtuiging dat bij velen eene verkeerde voor-

stelling ingang heeft gevonden ten aanzien der beginselen waarnaar bij de beoordeeling van maatregelen ter verbetering van het irrigatiewezen door mij te werk is gegaan en het derhalve zijn nut kan hebben eenige mededeelingen te dier zake te publiceeren.

„Die taak eenmaal opvattende, meen ik er mij niet toe te mogen bepalen eenige apodictische beweringen te stellen tegenover die welke zoo vaak van andere zijden werden vernomen, doch er naar te moeten trachten degenen die de zaak onpartijdig wenschen te beoordeelen in de gelegenheid te stellen het dezerzijds ingenomen standpunt te leeren kennen. Daartoe zullen vooraf eenige algemeene beschouwingen worden gewijd aan den toestand van het irrigatiewezen op Java en de maatregelen welke geacht worden tot de verbetering daarvan te kunnen leiden, terwijl vervolgens het voornaamste zal worden medegedeeld van wat een conscientieus ter plaatse ingesteld onderzoek heeft geleerd ten aanzien van de resultaten met de Kening-werken verkregen en van de al of niet wenschelijkheid der uitvoering van voor de afdeeling Grobogan ontworpen werken, wordende in het bovenvermeld artikel daaraan de voorbeelden ontleend ter staving van de gedane beweringen.

„Ik meen te mogen verwachten dat de lezing van het hierbij aangeboden opstel bij degenen die in het onderwerp belang stellen, zij mogen het dan daarmede in alle opzichten eens zijn of niet, de overtuiging zal vestigen dat dezerzijds niet de bedoeling heeft voorgezeten het werk van anderen te bemoeielijken of vooropgestelde meeningen à tort et à travers door te drijven, doch het streven gericht is geweest op de bevordering van hetgeen geacht werd te kunnen bijdragen tot eene geleidelijke ontwikkeling op gezonden basis van den landbouw op Java."

Blijkens een dezer dagen van den schrijver ontvangen nader bericht heeft de beëindiging van zijn artikel vertraging ondervonden door groote drukte uit een verandering van werkkring voortgevloeid. Wij zijn thans echter in staat hieronder het tweede gedeelte te doen volgen:

DE KENING-WERKEN IN REMBANG.

Omtrent deze werken meldt de heer R. A. van Sandick in „Insulinde" van 25 Februari 1896, na eenige klachten te hebben geuit over de vertraging welke de uitvoering van groote irrigatiewerken in Indië ondervindt, het volgende:

„Waar nog gewerkt wordt, zoo schrijft men ons uit Indië, is het aan werken door de vorige Regeering geautoriseerd. Korten tijd geleden was er maar één roep over de voordeelen van irrigatie, tastbaar blijkende uit de Kening-werken in de residentie Rembang. Daarover waren alle bestuursambtenaren het eens. Fluks wordt de inspecteur Liefrinck daarheen gestuurd, die constateert dat de werken zeer weinig voordeel aan de bevolking geven."

Dit laatste beweren is niet geheel juist, zooals nader blijken zal wanneer hieronder de hoofdinhoud van een door mij, over de resultaten dier werken voor den landbouw, uitgebracht rapport wordt weergegeven. Wèl echter is het waar dat ik niet kan deelen in de hooge verwachtingen welke door sommigen reeds in de naaste toekomst van dat en dergelijke werken gekoesterd worden en waaraan o. a. uiting is gegeven door den Indischen ingenieur der 1e. klasse J. L. Pierson, tijdens bij de Volksvertegenwoordiging in Holland een wetsvoorstel aanhangig was voor het toestaan van het benoodigde geld voor een werk van overeenkomstigen aard, doch van veel grooteren omvang, in de Solovallei, dat spoedig daarna met vlag en wimpel uit een kort debat te voorschijn trad, waarmede de geraamde uitgaaf van negentien millioen te goed werd gedaan.

Het is onnoodig den inhoud van het desbetreffend in het „Handelsblad" van 2 Februari 1893 opgenomen artikel hier in extenso weer te geven, daar de cijfers, waarop het ten deze voornamelijk aankomt, toch nader ter sprake zullen worden gebracht in de volgende mededeelingen en beschouwingen, welke in hoofdzaak de bevinding weergeven van een in den loop van het jaar 1893 ingesteld plaatselijk onderzoek, toen de vraag in overweging was of de uitvoering der Kening-werken reeds dadelijk aanleiding kon geven tot verhooging der landrente in de door middel die werken bevloeide streek.

Opbrengst der velden.

Het lag voor de hand daarbij in de eerste plaats de aandacht te vestigen op de uitkomsten der op de sawahvelden gehouden proefoogsten vóór en ná het inwerkingstellen der nieuwe irrigatiewerken, hetgeen in den westmoesson van 1889 op 1890 plaats vond. Eene vergelijking dier cijfers zoude het beste middel zijn om de stijging der productie te constateeren en in verband daar-

mede het bedrag te bepalen waarmede de landrente naar billijkheid kon verhoogd worden.

Het was dus noodig eerstens de gemiddelde productie der velden vóór 1889 te weten, doch bij het onderzoek daarnaar werden groote moeielijkheden ondervonden. Blijkens een schrijven van den vroegeren Controleur van Djatirogo, in, wiens afdeeling de Kening-werken gelegen zijn, waren voor 1889 wel proefoogsten gehouden, doch was het onmogelijk daaruit een eenigszins vertrouwbaar gemiddelde te berekenen, om welke reden ze door hem geheel waren ter zijde gesteld. Ook een nader in de archieven der inlandsche ambtenaren ingesteld onderzoek mocht er niet toe leiden de noodige gegevens te vinden, zoodat wel moet aangenomen worden dat zij verloren zijn geraakt.

Voor de kennis der gemiddelde productie der sawahvelden vóór 1889 is men dus aangewezen op de inlichtingen te dier zake verstrekt door de betrokken inlandsche bevolking. Bij het doorlezen nu der verschillende stukken handelende over den aanleg van het bedoelde irrigatiewerk van af het oogenblik dat voor het eerst het denkbeeld daartoe geopperd werd, trof ik de volgende cijfers aan, allen aangevende, volgens van de bevolking verkregen inlichtingen, de gemiddelde opbrengst hunner sawahvelden aan droge padi, t. w. 11½, 20, 13, 19, 20, 21 en 25 picols.

Het sterk uiteenloopen dier cijfers maakt het op zich zelf reeds moeielijk of liever onmogelijk daaruit eene conclusie te trekken die meer waarde heeft dan eene bloote gissing, doch ook al was er meer overeenstemming in de opgegeven cijfers, dan nog zoude men daarop niet te veel mogen bouwen, zijnde het van algemeene bekendheid hoe weinig vertrouwen aan dergelijke opgaven der bevolking te hechten is, ware het alleen maar uithoofde van de groote moeielijkheid die er voor haar zelve in gelegen is die zaak met eenige juistheid te beoordeelen. Velen geven zich in den regel er zelfs geen rekenschap van hoeveel het gewicht is der door hen op eigen veld geoogste padi, vooral niet wanneer zij — zooals veelal — hoofdzakelijk voor eigen gebruik bestemd is.

Na 1889 is in de onderwerpelijke streek veel zorg besteed aan het houden van proefoogsten, doch in de sedert verloopen jaren zijn de omstandigheden zeer ongunstig geweest voor het verkrijgen van bruikbare gegevens ten aanzien der gemiddelde productie. In den westmoesson van 1889 op 1890 werd nog

slechts eene kleine uitgestrektheid sawahvelden met behulp der Kening-werken bevloeid. In het daaropvolgende regenseizoen waren zij in volle werking, doch gedurende beide jaren leverde de oogst zulke buitengewoon slechte resultaten op, tengevolge van het veelvuldig voorkomen van ziekten en van de stremming in den geregelden gang der bevloeiing, welke steeds onvermijdelijk het gevolg is van den overgang van den ouden toestand tot den nieuwen, dat het houden van proefoogsten een geheel nutteloos werk geweest ware en ook grootendeels is achterwege gebleven.

De oogst van den westmoessonaanplant van 1891 op 1892 was bijna allerwege zeer gunstig en die van 1892 op 1893 bevredigend, zoodat toen proefoogsten gehouden zijn kunnen worden. Doch ook al bestonden geen bezwaren tegen het aannemen van de juistheid dier gegevens, waarover hieronder nader, dan nog zou het resultaat van een tweetal jaren niet voldoende zijn om tot het aangeven van een middencijfer te kunnen geraken.

De Ingenieur Pierson heeft getracht te voorzien in de leemte voortgevloeid uit het ontbreken van vertrouwbare gegevens omtrent de gemiddelde productie vóór 1889 door proefoogsten te laten houden op drieërlei soort velden t. w.

a. velden vallende onder de bevloeiing der Kening-werken;

b. velden bevloeid door werken van inlandsche constructie;

c. velden voor hunne besproeiing geheel van den regen afhankelijk.

De resultaten ten aanzien van den westmoessonaanplant 1891—1892 zoodoende verkregen, werden door den genoemden Ingenieur volgenderwijze bekend gesteld:

	a	*b*	*c*
1e soort sawahs	45.3 pikols	29.2 pikols	27.9 pikols
2e „ „	38 „	24.3 „	23.4 „
3e „ „	32.8 „	21.1 „	17.8 „

Deze uitkomsten wijzen er dus op dat de sawahs met Kening-irrigatie een aanzienlijk meerdere opbrengst leveren dan die welke op inlandsche wijze bevloeid werden, terwijl de laatsten weder wat meer produceeren dan de van regen afhankelijke velden.

Dat zulks steeds zoo zijn moet schijnt intusschen gelogenstraft te worden door de resultaten in het volgende jaar verkregen, wordende de uitkomsten der proefoogsten van den westmoessonaanplant 1892—1893 door den Ingenieur van Goor, opvolger van den heer Pierson, volgenderwijze weergegeven:

	a	*b*	*c*
1e soort sawahs	25.3 pikols	26.3 pikols	21.9 pikols
2e „ „	21.1 „	22.7 „	16.8 „
3e „ „	16.5 „	17 „	12.8 „

Alleen op deze cijfers afgaande en ze als over het algemeen geldend aannemende, zou men tot de conclusie komen, dat de inlandsche irrigatie nog een iets grootere productie van de velden doet verkrijgen dan irrigatie door middel van de Kening-werken.

De redenen echter waarom met deze, zoo goed als met alle andere uit de bovenvermelde cijfers te trekken conclusies, zeer voorzichtig te werk gegaan moet worden, zijn de volgenden.

Het houden van proefoogsten ter bepaling der gemiddelde productie van bouwvelden in eene bepaalde streek is eene zaak waarbij met veel overleg te werk gegaan moet worden. Eene grondige bekendheid met de in beschouwing genomen streek en voldoende kennis van de taal der bevolking om de noodige inlichtingen bij de landbouwers zelven in te winnen worden daartoe vereischt. De voornaamste moeielijkheid is gelegen in de keuze van het veld dat geacht wordt het gemiddelde aan te geven der streek of van een zekere soort van gronden in die streek. Het ligt voor de hand dat wanneer te dezen aanzien wordt misgetast, al dadelijk de te nemen proef alle waarde verliest en dat wanneer men zich voor de keuze van het proefveld geheel verlaat op de aanwijzing van het dorpsbestuur, allicht de gunstige ligging van een veld dicht bij den grooten weg, en dus gemakkelijk te bereiken, of eene andere geheel buiten de zaak gelegen omstandigheid den doorslag geeft.

De proeven nu waarvan de uitkomsten door de ingenieurs worden medegedeeld zijn hoofdzakelijk genomen door den te Moendri gestationneerden Hollandschen sluiswachter (en zijne inlandsche helpers), die, hoewel bezield met de beste bedoelingen, niet de man te achten is om eene dergelijke zaak tot een goed einde te brengen.

Hoewel nu, wanneer in het vervolg de proefoogsten gehouden worden op systematische wijze door personen die de noodige geschiktheid daarvoor bezitten, alsnog zal kunnen blijken in hoeverre eene meer geregelde bevloeiing der velden hunne opbrengst geleidelijk doet toenemen, moet voor het oogenblik naar een ander middel worden omgezien om de aanvankelijke resultaten der Kening-werken te leeren kennen, dat alleen te vinden is in het

geven van een algemeen overzicht van den vroegeren toestand van den landbouw in de onderwerpelijke streek en voorts in het nagaan, in groote trekken, welke wijzigingen door het tot stand komen van het Kening-irrigatiewerk daarin zijn gebracht.

Het ingesteld plaatselijk onderzoek en de inlichtingen der in de streek bekende ambtenaren bracht en daaromtrent het navolgende aan het licht.

Vroegere toestand van den landbouw.

Het bevloeiingsgebied — zooals in den vervolge kortheidshalve de streek welke thans door middel van het Kening-werk irrigatiewater krijgt moge aangeduid worden — maakt een aanzienlijk deel uit van de grootendeels door sawahs ingenomen en door heuvels, bedekt met djati- en wildhout-bosch, omgeven vlakte waardoor de Kening-rivier, een zijtak van de Solo-rivier, vloeit. Het wordt begrensd ten noorden en ten oosten door eerstgenoemde rivier, ten westen door den weg die uitgaande van den verbindingsweg tusschen de districtshoofdplaatsen Ngawoen en Djatirogo langs de dessa Moendri naar de dessa Senori voert en ten zuiden door eene lijn welke loopt eenigszins benoorden de voortzetting van laatstgenoemden weg in de richting van Ngawoen. Het behoort tot de twee districten Djatirogo en Singgahan en meer bepaaldelijk tot zestien dessas, welke laatste echter gedeeltelijk ook buiten het bevloeiingsgebied vallende gronden bezitten en beslaat eene oppervlakte van ongeveer 3800 bouws.

Ten aanzien van den bevloeiingstoestand dier gronden vindt men in de op den aanleg van het Kening-werk betrekking hebbende stukken vermeld, dat zij voorheen nagenoeg allen geheel van den regen afhankelijk waren, zoodat het zeer opmerkelijk is dat op de topographische kaart der residentie Rembang, tot welker vervaardiging in 1866 last werd gegeven en die in 1881 gereed kwam en waarop voor natte en droge sawahs afzonderlijke teekens zijn aangenomen, de geheele onderwerpelijke vlakte als natte sawah wordt aangeduid.

Ten deele is de verklaring van deze wijze van afbeelden te vinden in de omstandigheid dat in werkelijkheid vele dier sawahs vroeger in een soort van tusschentoestand verkeerden. Irrigatiewerken van aanzienlijken omvang bestonden voor hunne bevloeiing niet, maar wel werd daartoe benut het water der vele beekjes en spruitjes die van het ten westen der vlakte gelegen met bosch begroeid

heuvelland afstroomen en die, zoo zij niet in hun loop gestoord worden, den watervoorraad der Kening-rivier gaan versterken. De voornaamste daarvan zijn de beide kalis Wangloe, de kali Gedé, waarin de dam genaamd Pontang gelegd was, de Sendang, Taoenan e. a. Tegen den tijd dat met de sawahbewerking een aanvang moest worden gemaakt, werden hier en daar in die beekjes opdammingen aangebracht om hun water op de sawahvelden te voeren, terwijl soms kon worden volstaan met het graven van leidingen in het verlengde der terreinplooien van het naburige heuvelland, hetgeen ook wel gepaard ging met het verzamelen van het water in een was doek (groot gegraven reservoir) om het van daaruit, naarmate van de behoefte, te distribueeren. Voor verreweg het grootste deel der in de nabijheid der heuvels gelegen sawahs was in gewone jaren de langs dien weg verkregen wateraanvoer voldoende om het welslagen van den westmoessonaanplant te verzekeren. Alle velden werden jaarlijks beplant en alleen in jaren van buitengewone droogte, zooals men er zich enkelen wist te herinneren, had men wel van een algeheelen of gedeeltelijken misoogst te lijden gehad. De verder van de heuvelen en meer in de buurt der Kening-river gelegen sawahvelden konden in den regel van dat water minder profiteeren, doch in vroegeren tijd was getracht in de behoefte aan water van die velden te voorzien door het leggen van den inlandschen dam, Kedjoeron genaamd, in de Lateng, een zijriviertje van de Kening, aan het tot stand komen waarvan 33 dessas hadden medegewerkt en die jaarlijks een vrij zwaar onderhoud vorderde. Voor zoover is kunnen worden nagegaan, heeft deze opdamming nimmer in zeer goeden staat verkeerd en is zij geheel in verval geraakt tengevolge van de in 1889 door de Regeering aan de hoofden van gewestelijk bestuur gedane, en eerst in 1891, toen de slechte werking er van gebleken was, weder ingetrokken opdracht, om zorgvuldig toe te zien dat geen nieuwe irrigatie-leidingen of ingrijpende verbeteringen of herstellingen aan bestaande leidingen in zoogenaamden dessadienst, of onder welke benaming ook, ondernomen werden dan met voorkennis van het Europeesche bestuur. De omstandigheid dat het vooruitzicht bestond op den aanleg van een nieuw irrigatie-werk zal er voorts het hare toe hebben bijgedragen om aan het in goeden staat houden van de oude opdamming niet veel zorg meer te besteden, waardoor ten slotte de sawahs, die er vroeger van geprofiteerd hadden, zich moesten

tevreden stellen met het overschietende water der andere sawahs, tenzij op eenvoudige wijze nog wat water uit de Lateng kon opgedamd worden, terwijl op vele plaatsen nog aan het watergebrek te gemoet gekomen werd door de natuurlijke vochtigheid van den grond. Ook daar slaagde in gewone jaren de westmoessonaanplant en had men alleen in zeer droge jaren in beduidende mate met gebrek aan water te kampen, hoewel er nooit zeer overvloedig ter beschikking stond.

Van het ten tweeden male padi planten in hetzelfde jaar kon vroeger nergens binnen het bevloeiingsgebied sprake zijn. In den oostmoesson toch droogden de voormelde beekjes geheel op. Men bepaalde zich er dan toe een gedeelte der bouwvelden met tweede gewassen, als tabak, djagong, katjang, djarak enz. te beplanten. Bij voorkeur werden voor het eerstvermelde meest waardevolle gewas uitgekozen de plekken waar het in den westmoesson van de heuvels stroomende water het eerst op de velden trad en alwaar de meeste der medegevoerde vruchtbaar makende slib was gedeponeerd, terwijl voor de andere der vermelde gewassen bij voorkeur de velden genomen werden die, zonder drassig te zijn, toch ook in den drogen tijd hunne natuurlijke vochtigheid niet geheel verloren.

Ten behoeve van de besproeiing der tabak werden allerwege putten van 2 à 3 meters diepte gegraven en het water werd daaruit geschept naarmate zich daaraan behoefte deed gevoelen. — De betrekkelijk hooge waarde van dat product was oorzaak dat men zich er die moeite voor getroosten wilde.

Zoodoende kwam het nimmer voor dat de tabaksoogst mislukte door watergebrek; daarentegen had de tabak in natte oostmoessons al spoedig van waterbezwaar te lijden en verregende wel eens, terwijl de andere bovenvermelde tweede gewassen, mits daarvoor de laag gelegen velden gekozen werden, in den regel goed slaagden en alleen in zeer droge jaren geheel mislukten of een aanzienlijk minder grooten oogst afwierpen dan gewoonlijk verkregen werd.

Lang niet alle sawahvelden werden met tweede gewassen beplant, naar schatting hoogstens slechts een derde gedeelte der geheele uitgestrektheid, terwijl gewoonlijk de beplante oppervlakte nog veel geringer moet geweest zijn. Dit hield verband met de beschikbare werkkrachten van mensch en vee. Ook waren niet alle velden voor polowidjo-aanplant geschikt, in het bijzonder niet

die waar de grond bestond uit zwaren leem en welke bij gebrek aan besproeiingswater in den drogen tijd bijna niet te bewerken waren. De niet beplante velden dienden in den oostmoesson tot weideplaats voor het vee.

Gewijzigde toestand ontstaan door den aanleg van het Kening-werk.

Door den aanleg van staatswege van een dam in de Keningrivier, nabij de dessa Moendri, welke in den westmoesson van 1890—91 in werking werd gesteld, is eene groote verandering teweeggebracht in den bevloeiingstoestand der in beschouwing zijnde streek.

De van vroeger bestaan hebbende inlandsche dammen met de daarbij behoorende leidingen zijn vervallen en tegenwoordig worden alle velden door middel van een enkele hoofdleiding met prise d'eau aan den Moendridam, en verschillende nevenleidingen van het noodige water voorzien.

Voldoendheid van den watertoevoer.

Daarmede is nagenoeg alle vrees voor watergebrek in den westmoesson vervallen. De Kening-rivier is alsdan in verhouding tot de uitgestrektheid van het bevloeiingsgebied ruim van water voorzien en de gesteldheid van het terrein waarin de werken zijn aangelegd, benevens de constructie dier werken, zijn van dien aard dat, zeer buitengewone gevallen uitgesloten, wel nimmer stremming in den watertoevoer naar de velden te verwachten is.

De voornaamste aanleiding tot mislukking van den rijstoogst is daarmede vervallen, ook voor de zeer droge jaren, waartegen men vroeger, zooals hiervoor reeds werd vermeld, niet voldoende gewaarborgd was.

Is voorts te verwachten dat de opbrengst van den westmoesson-aanplant onder vigeur van het nieuwe bevloeiingsstelsel slechts gelijk zal zijn met de vroeger verkregene in de jaren dat de regenval gunstig was, een schaarsche ongelijkmatige regenval daarentegen moet vroeger voor het gewas veel nadeeliger geweest zijn dan tegenwoordig.

Onderhoud der werken.

Het onderhoud der nieuwe bevloeiingswerken vordert niet veel van de krachten der bevolking; de kleine opdammingen uit den ouden tijd deden dit evenmin, doch wel moest in vroegere jaren de bevolking veel arbeid besteden aan het onderhoud van den

bovenvermelden dam in de Lateng, wanneer zij dien in goeden staat wenschte te hebben.

Dit is dus een ander voordeel dat de Kening-werken hebben verschaft, bij de appreciatie waarvan intusschen niet uit het oog moet worden verloren, dat in de onderwerpelijke streek, buiten den inlandschen landbouw, die lang niet allen tijd van de bevolking in beslag neemt, slechts weinig gelegenheid tot het vruchtdragend maken van arbeid bestaat.

Twee malen 's jaars padi planten.

Vóór het tot stand komen van het Kening-werk kon er geen sprake van zijn binnen het bevloeiingsgebied ook in den oostmoesson — dus voor een tweede maal in hetzelfde jaar — padi te planten (gadoe). Reeds werd hierboven opgemerkt dat de regenval, versterkt met het water dat van elders aangevoerd kon worden, in den regel maar juist voldoende was om op een deel der velden tweede gewassen te kunnen telen.

Het duidde dus op eene groote verandering in den ouden toestand, dat tijdens den oostmoesson van 1893 in de onderwerpelijke streek groote uitgestrektheden sawah werden aangetroffen die onder water stonden of bewerkt werden, als voorbereiding tot een tweeden aanplant van padi. Te zamen besloegen zij eene oppervlakte van ruim 2000 bouws, of meer dan de helft van het geheele bevloeiingsgebied.

Van het voordeel dat daardoor der bevolking zou aangebracht worden zijn hooge verwachtingen gekoesterd.

Volgens den Ingenieur Pierson werd in het jaar 1891 op de sawahs die twee malen met padi beplant waren geweest geoogst:

op de 1e soort velden 66.9 pikols,
" " 2e " " 55.1 "
" " 3e " " 42.2 "

terwijl van de velden welke niet van het Keningwater hadden geprofiteerd slechts een oogst werd binnengehaald:

op de 1e soort velden van 20. pikols,
" " 2e " " " 15.8 "
" " 3e " " " 11.5 "

Voorts heeft die tweede padi-aanplant den genoemden Ingenier tot de berekening geleid, dat de nieuwe waterwerken der bevolking een voordeel aanbrengen *f* 72— of, na aftrek van het snijloon, van *f* 55 per bouw 's jaars.

Dit is een zeer voornaam punt ten aanzien der te onderzoeken zaak; bij een dergelijk resultaat toch van de nieuwe van staatswege aangelegde werken zoude niet geschroomd behoeven te worden steeds grootere sommen voor de bevordering van dat belang beschikbaar te stellen.

Dat echter aan de bovenvermelde cijfers — zelfs onder voorbehoud — niet veel waarde gehecht mag worden, bleek reeds hierboven bij de omschrijving van de wijze waarop zij zijn verzameld. Evenwel ligt het voor de hand, dat het verkrijgen van *twee* rijstoogsten 's jaars in de plaats van één een kolossaal voordeel aan de bevolking moet opleveren, *mits andere belangen daardoor niet worden geschaad en de grond niet in vruchtbaarheid achteruit ga.* Is dit laatste het geval, dan is het voordeel slechts schijnbaar, dan wordt ten koste van het tijdelijk verkrijgen van eenige meerdere inkomsten een deel van het kapitaal verbruikt, dat de grond, welke nagenoeg de eenige bezitting van waarde van den inlander uitmaakt, vertegenwoordigt en komt hij dus ten slotte in slechtere omstandigheden te verkeeren dan voorheen.

Om te dezen aanzien tot klaarheid te komen, moet worden nagegaan onder welke condities in de onderwerpelijke streek de landbouw gedreven wordt en in hoeverre daarmede vereenigbaar is het twee malen padi planten in hetzelfde jaar, zonder te kort te doen aan de eischen van eene rationeele cultuur.

Vooraf zij er op gewezen, hoe meer dan eens aan het licht kwam, dat in vroegere tijden op *Java* een verbod, uitgegaan van het inlandsch bestuur, tegen het tweemaal 's jaars padi planten moet bestaan hebben, hetwelk later niet gehandhaafd is geworden.

Op *Bali* echter, waar de oude instellingen tot heden grootendeels zijn blijven bestaan, wordt ook nu nog die cultuurwijze zooveel mogelijk tegengegaan, en wel door de volgende bepalingen, welke in sommige soebakreglementen zijn opgenomen:

1° dat degeen die zich voor de tweedemaal in hetzelfde jaar zijn land met padi beplant aan de soebakkas eene boete heeft te betalen van 2500 kepengs,

2° dat de genoemde persoon in het op den oostmoessonaanplant volgende jaar geen recht heeft op vermindering van belasting, hoe slecht de oogst op zijn veld dan ook moge uitvallen,

3° dat, mocht hij met betrekking tot zijn oostmoesson-padi-

aanplant bij het soebak-bestuur eene aanklacht indienen — bijv. ter zake van het vernielen van zijn gewas door losloopend vee — die zaak niet zal worden berecht.

Het vigeeren van bepalingen als de bovenstaande onder een volk zoo tuk op geldelijk voordeel als het Balische wekt reeds het vermoeden dat tegen het tweemalen 's jaars planten van padi ernstige bedenkingen bestaan en bij ondervraging der inlanders, zoowel op *Bali* als op *Java*, omtrent de redenen welke die cultuurwijze minder wenschelijk maken wordt veelal de meening te kennen gegeven dat ze den grond uitput.

Stelt men zich de vraag of dit per se het geval zal zijn, dan meen ik dat het antwoord ontkennend moet luiden, dat wel is waar hooge eischen er mede aan den grond gesteld worden, maar dat de mogelijkheid niet buiten gesloten is om het evenwicht te doen bewaren en wel door middel van eene zeer intensieve bewerking van den grond en doelmatige bemesting.

Is dit juist, dan valt thans na te gaan in hoeverre binnen het bevloeiingsgebied aan die voorwaarden voldaan wordt, dan wel het vooruitzicht bestaat dat zulks weldra het geval zal zijn.

De waarheid nu is, dat er slechts weinig streken op *Java* zijn waar de bewerking van den grond op zóó onvoldoende wijze plaats heeft, aan het onderhoud van het gewas zóó weinig zorg besteed wordt als juist hier. De velden worden slechts éénmaal omgeploegd en dan nog zeer ondiep en het wieden wordt in den regel geheel nagelaten, waardoor het onkruid er soms even hoog staat als het padigewas.

Hoofdzakelijk aan drieërlei oorzaken schijnt die ongunstige toestand te moeten worden toegeschreven, t. w.

a. de groote uitgestrektheid van het gemiddelde grondbezit. Het bedraagt 2 à 3 bouws, dat te veel is om door één persoon goed te kunnen worden bewerkt. Voorzeker ware het beter geweest niet zooveel grond in ontginning te brengen en aan de bewerking meer zorg te besteden. Tot het ontstaan van den tegenwoordigen toestand heeft wellicht bijgedragen de pressie die in het verleden wel uitgeoefend schijnt te zijn om het rayon der bouwvelden zoo ver mogelijk door de bevolking te doen uitbreiden. Omdat de inlandsche ambtenaren er een eer in stellen te kunnen wijzen op vermeerdering gedurende hun bestuur van het belastingplichtig areaal.

b. de slechte hoedanigheid van het vee. Wel is waar is de veestapel vrij groot, zoodat nergens binnen het bevloeiingsgebied de bewerking der velden door handenarbeid behoeft plaats te hebben, doch de beesten zijn klein van stuk en niet krachtig, hetgeen er toe noopt ondiep te ploegen.

De prijs van een rund varieert tusschen 12 en 30, die van een karbouw tusschen 18 en 40 gulden.

Dat het vee er over het algemeen slecht en vermagerd uitziet is wel mede daaraan toe te schrijven, dat op vele plaatsen goede weidegronden ontbreken en het niet gemakkelijk valt op andere wijze het noodige voedsel aan het vee te verschaffen. In den tijd van de sawahbewerking wordt het gras gesneden op de sawahdijkjes en waar dit niet voldoende is moet het verder benoodigde soms meerdere palen ver gehaald worden.

Zoodra de taak van het vee is volbracht wordt het naar de ijle bosschen van het heuvelland gezonden om er te weiden en daar onder de hoede gesteld van in die streken woonachtige vrienden of kennissen, of wel eenige lieden uit de dessa worden medegezonden voor de bewaking. Na afloop van den padioogst wordt het vee weer naar huis gehaald en dan laat men het verder grazen op de sawahvelden die niet met polowidjo beplant worden.

c. de weinige energie der landbouwers, vooral blijkende uit het nalaten van het wieden van onkruid uit den jongen aanplant, dat zooveel af kan doen tot het verkrijgen van een goeden oogst. Zij zien echter dat zij onder gewone omstandigheden ook zonder dat eene voor hunne behoefte voldoende hoeveelheid padi binnen halen, dikwijls zelfs nog wat overhouden om te verkoopen en geven de voorkeur aan het leiden van een gemakkelijk leven boven het zich getroosten van meerdere inspanning, waardoor zij tot eene grootere mate van welvaart zouden kunnen geraken.

Het is niet te voorzien dat in de bovenopgesomde omstandigheden in de naaste toekomst veel verbetering zal komen. Uit den aard der zaak gaat het niet aan, al mocht ook te veel grond in ontginning gebracht zijn, de bevolking te nopen een gedeelte daarvan weder te abandonneeren, te minder daar de mogelijkheid niet is buitengesloten dat in het verleden die ontginning door het inlandsch bestuur juist in de hand gewerkt is. Ook bestaan er geenerlei redenen om te verwachten dat de veestapel bedui

dend in qualiteit vooruit zal gaan. Het meest te betreuren is zeker de derde der bovenvermelde oorzaken, die bijdragen tot den achterlijken toestand waarin de inlandsche landbouw verkeert. De plaatselijke Europeesche en inlandsche ambtenaren laten geene gelegenheid voorbijgaan om de bevolking op de voordeelen van betere grondbewerking, zorgvuldiger onderhoud van het gewas en, waar dit mogelijk is, bemesting te wijzen. Ik heb zelf getracht ook eenigermate in die richting mede te werken door wat van het eenvoudig gereedschap dat op *Bali* gebruikt wordt voor het wieden en dat wanneer eenigszins regelmatig geplant is dit werk zeer vergemakkelijkt, te laten overkomen, doch op zijn gunstigst is van dergelijke pogingen eerst in eene verre toekomst beduidend resultaat te verwachten.

Voor het oogenblik mag alleen rekening gehouden worden met den bestaanden toestand en doet men dit, dan kan zoo beslist mogelijk worden gezegd, dat binnen het bevloeiingsgebied niet tweemalen 's jaars padi geplant kan worden zonder dat de grond al meer en meer in kwaliteit achteruit gaat. Immers bij die cultuurwijze wordt den grond bijna geen rust gelaten, gedurende het grootste deel van het jaar wordt hij vochtig gehouden en daardoor de zoo noodzakelijke toetreding van de lucht sterk belemmerd, aan welk bezwaar in geenen deele in de korte tusschenperiodes te gemoet gekomen wordt, noch door diepe noch door herhaalde grondbewerking. Ook wordt niets gedaan om het evenwicht, dat verloren ging tengevolge der zware eischen welke het dikwijls planten van hetzelfde gewas aan den grond stelt, weder te herstellen door bemesting.

Nog wordt het toenemen van het ongedierte, speciaal der waterrotten, in de hand gewerkt, wanneer zij nagenoeg het geheele jaar door over een voor hunne ontwikkeling gunstig terrein kunnen beschikken.

De besproken cultuurwijze moge dus eenige jaren lang den landbouwer wat meerder product leveren, standhouden kan dat niet; tegenover het tijdelijk genoten meerdere voordeel, dat even spoedig wordt verbruikt als het verkregen is, staat een blijvend nadeel.

Nog op een ander nadeel dat aan het tweemalen 's jaars planten van padi verbonden is moet worden gewezen.

Zooals reeds boven werd medegedeeld, heeft het bijv. dit jaar over eene oppervlakte van ruim twee duizend bouws plaats ge-

had. Voegt men hierbij de velden die met tweede gewassen worden beplant, dan blijkt dat tegenwoordig de gedurende den oostmoesson beplante uitgestrektheid veel aanzienlijker is dan vroeger, toen alleen polowidjo geplant werd en deze naar schatting slechts hoogstens een derde gedeelte van alle velden, gewoonlijk veel minder, besloeg. Er werd verder reeds op gewezen dat in den oostmoesson het vee zijn voedsel moet zoeken op de onbeplant gebleven bouwvelden, dat het daar slechts schamel vindt, waaraan zeker gedeeltelijk de slechte toestand waarin de veestapel verkeerd is toe te schrijven. Nu brengt wel is waar 's lands gebruik mede, dat alle onbeplante bouwvelden, ook die welke in individueel bezit zijn, als algemeene weideplaatsen worden aangemerkt, zoodat degenen die voor de tweede maal padi planten gedurende dien tijd hun vee kunnen laten grazen op de velden van hen die het niet deden, voor zooverre daarop geen polowidjo is aangeplant, maar de geheele uitgestrektheid der velden waar het vee zijn voedsel kan zoeken is niettemin aanzienlijk geringer dan vroeger.

Wordt dientengevolge de voeding van het vee slechter, bovendien wordt er meer werk van geëischt dan voorheen, want eene grootere uitgestrektheid moet beploegd en geëgd worden. Verdere achteruitgang van den veestapel moet onvermijdelijk van een en ander het gevolg zijn.

Hieruit blijkt dat zoolang de bestaande toestand niet geheel verandert, het tweemaal 's jaars planten van padi neerkomt op verbruik van kapitaal, eerstens door vermindering der vruchtbaarheid van den grond, ten andere door achteruitgang van den veestapel.

Daarmede verliezen de door den heer Pierson gemaakte berekeningen ten aanzien der geldelijke voordeelen, welke de Keningwerken aan de inlandsche landbouwers verschaffen, hunne waarde nagenoeg geheel.

Het bovenstaande is ook der bevolking niet onbekend, hetgeen evenwel niet wegneemt dat waar de gelegenheid bestaat om ook in den oostmoesson padi te planten, velen daarvan gebruik zullen maken, minder de gezeten landbouwers dan wel degenen die van de hand in de tand leven en die, zooals genoegzaam bekend is, slechts zelden schromen de toekomst aan het tegenwoordige op te offeren.

Staat op grond van de medegedeelde feiten en beschouwingen

al mijne overtuiging vast dat onder de tegenwoordige omstandigheden het 't best zoude strooken met de belangen der bevolking zoo in het bevloeiingsgebied gedurende den oostmoesson nergens padi geplant werd, eene andere vraag blijft het of het uitvaardigen van een verbod te dezer zake vereenigbaar is met de gevolgde bestuursrichting. Luidt het antwoord daarop ontkennend, zoo zoude mijns inziens het meest aannemelijk zijn eene regeling in den geest van die welke op *Bali* bestaat, waar het „gegadon" niet bepaald verboden is maar zooveel mogelijk wordt tegengegaan door de bepalingen die hierboven werden vermeld. In het bijzonder komt mij het niet verleenen van afschrijving van landrente, hoe ook de oogst moge uitvallen, bijaldien in het voorafgaande droge seizoen ook padi geplant is, alleszins billijk voor, in aanmerking genomen dat het bijna onvermijdelijk op dien oogst een slechten invloed uitoefent, en ook volkomen vereenigbaar met de bestaande landrenteregeling, welke geene rekening houdt, althans niet op directe wijze, met de opbrengst der oostmoessoncultures.

Tegen het bewandelen van dezen weg bestaat echter onder de thans in werking zijnde regeling van het waterbeheer — waarover hieronder nader zal worden gehandeld — onoverkomelijk bezwaar en een nader onderzoek zou moeten leeren of het mogelijk is eene zoodanige regeling te treffen dat dit bezwaar geheel uit den weg geruimd wordt. Blijkt dit niet het geval te zijn, dan verdiende het wellicht aanbeveling den oostmoesson-aanplant zeer te beperken en zooveel mogelijk in zekere mate aan ieders wenschen te gemoet te komen door beurtelings een klein gedeelte der gronden, bijv. een vijfde of een zesde van de geheele uitgestrektheid, daartoe te bestemmen, waardoor tevens de schadelijke gevolgen voor den bodem tot een minimum teruggebracht zouden worden. Eene beperking van den tegenwoordigen oostmoessonaanplant is, om later te vermelden redenen, in ieder geval noodzakelijk.

Aanplant van tweede gewassen.

Thans blijft nog na te gaan welken invloed de aanleg van het nieuwe irrigatiewerk heeft uitgeoefend op den aanplant van tweede gewassen binnen het bevloeiingsgebied.

In de eerste plaats valt te dien aanzien te releveeren, dat de bewerking van den grond zeer vergemakkelijkt wordt door eene

voorafgaande bevloeiing der velden. Vroeger was daaraan niet te denken, daar de bergstroompjes al spoedig nadat de regens waren opgehouden geheel droog vielen. Thans is steeds, ook in den oostmoesson, eene beduidende hoeveelheid water in de nieuwe leidingen voor den landbouw beschikbaar, hetgeen, wanneer het doelmatig wordt aangewend, een groot voordeel te achten is.

Bij de verdere beschouwing dezer aangelegenheid moet de tabak gescheiden worden van de andere tweede gewassen. Zooals wij zagen werd vroeger de tabak bij voorkeur geplant op de velden die het meest profiteerden van de met het water uit de bosschen aangevoerde vruchtbaarmakende stoffen. Van deze laatsten kan tegenwoordig binnen het bevloeiingsgebied geen partij meer getrokken worden en de slib van het Keningwater is niet van zoo goede qualiteit, zoodat de tabak in ongunstiger omstandigheden is komen te verkeeren wat betreft den bodem waarop ze geteeld wordt. Zoodra geplant is mag bevloeiing van tabaksvelden niet meer plaats hebben, aangezien het gewas daar niet tegen kan, zoodat ook thans nog voor de besproeiing van dien grond putten gegraven worden, tenzij dat de velden toevallig in de nabijheid van groote leidingen gelegen zijn, als wanneer het noodige water daaruit geschept kan worden.

Voor andere tweede gewassen, djagoeng, katjang enz., heeft eene bevloeiing der velden niet die noodlottige gevolgen als voor de tabak, doch ook daarbij is het een eerste vereischte dat met oordeel te werk gegaan wordt, aangezien de gronden binnen het bevoeiingsgebied wat aard en natuurlijke vochtigheid betreft lang niet allen gelijk zijn.

Een deel daarvan zal er wel bij varen wanneer op de meest geschikte tijdstippen het water op de velden toegelaten wordt; andere zijn er echter waarbij bevloeiing ten gevolge heeft de vorming op den bodem van eene harde korst, zoodra de zon er weer eenige dagen op geschenen heeft; terwijl nog andere velden — de laagst gelegenen — tengevolge van ondergrondswater ook in den oostmoesson eene zekere mate van vochtigheid behouden. In de laatstvermelde twee gevallen zou de bevloeiing meer kwaad dan goed doen.

Bij beschikking over meerder water (tegenwoordig wordt alles dienstbaar gemaakt aan den gadoe-aanplant) is wel toeneming van de cultuur van tweede gewassen te wachten, daar de bewerking der velden er door vergemakkelijkt wordt. Mits die toeneming

niet te groot zij, is dit bepaald een voordeel te achten, daar bij dien wisselbouw ook de grond niet achteruitgaat, het over het algemeen, uithoofde van de omwerking van den grond die er mede gepaard gaat, zelfs beter voor de velden geacht wordt dat zij in den oostmoesson met polowidjo beplant worden dan dat zij braak blijven liggen.

Het best blijkt deze opvatting uit den algemeen aangenomen regel dat men voor den aanplant van tweede gewassen niet is gebonden aan zijne eigen gronden, doch het vrij staat dit ook op eens anders mans gronden te doen voor zoover de eigenaar zelf ze niet benut.

Resumptie.

De hoofdtrekken van het hierbij gegeven korte overzicht ter vergelijking van den ouden toestand met den nieuwen kunnen aldus worden weergegeven:

dat door den aanleg van het Kening-werk het gevaar dat de westmoesson-padiaanplant tengevolge van watergebrek zal mislukken zeer is verminderd, zoo niet geheel is weggenomen; dat voorts de geregelde bevloeiing die thans tot stand gebracht is, op den duur waarschijnlijk ook eenige toename van de gemiddelde productie per bouw der sawahvelden ten gevolge zal hebben, welk voordeel zich spoediger en in aanzienlijker mate voor de verschillende velden zal doen gevoelen naar gelang zij voorheen ten aanzien der bevloeiing in ongunstiger omstandigheden verkeerden;

dat de gelegenheid wordt opengesteld althans een deel der velden ook in den oostmoesson met padi te beplanten, waarvan voorheen geen sprake kon zijn;

dat het evenwel niet wenschelijk is van die gelegenheid een ruim gebruik te maken, uit hoofde van het daarvan te duchten gevaar dat de vruchtbaarheid van den grond gaandeweg afneemt;

dat door de beschikking over water in den oostmoesson de bewerking der velden vergemakkelijkt wordt, en daarvan op een deel der gronden voor sommige tweede gewassen ook partij getrokken kan worden voor besproeiing;

dat daarom toename van den aanplant van tweede gewassen door den aanleg van het werk bevorderd wordt;

dat evenwel nog moet blijken of van die gelegenheid een ruim gebruik gemaakt zal worden, aangezien de bevolking tot dusverre nog weinig neiging heeft betoond zich door meerdere inspanning

tot eene grootere mate van welvaart te verheffen, zooals wel het best blijkt uit de weinige moeite die zij zich getroost voor het onderhoud van haar padigewas.

Oprichting eener suikerfabriek.

Met een enkel woord worde er voorts nog op gewezen, dat de verwachting van het tot stand komen van het werk, gekoesterd ten aanzien van de oprichting binnen het bevloeiingsgebied van een suikerfabriek, tot heden niet is verwezenlijkt. Wel bestaat het vooruitzicht dat ze alsnog plaats zal hebben — althans werd reeds een emplacement voor het gebouw uitgezocht — maar het is te betwijfelen of met den aanplant van suikerriet in het groot wel goede resultaten verkregen kunnen worden en of de fabriek, als zij tot stand komt, ook stand zal houden, daar vele gronden tengevolge der reeds boven gereleveerde omstandigheid, dat er zich na vermenging met water door daarop gevolgde inwerking der zonnewarmte een harde korst op vormt, niet voor de rietcultuur geschikt zijn en het dus moeilijk zal vallen de noodige complexen van goeden bouwgrond zich te verschaffen.

Verhooging van den landrente-aanslag.

Ten aanzien der vraag die tot het onderzoek aanleiding gaf, in hoeverre namelijk bij den volgenden landrenteaanslag verhooging in het bevloeiingsgebied kon opgelegd worden, werd het volgende geconcludeerd. Het groote voordeel door den bouw der Kening-werken der bevolking aangebracht bestaat in het verzekeren van den westmoessoen-padiaanplant, mislukking op groote schaal door watergebrek voortaan buitengesloten zijnde. Het Gouvernement zal daarvan ook profiteeren doordat minder afschrijving van landrente zal behoeven verleend te worden dan vroeger, doch tot algemeene verhooging van den aanslag kan deze verbetering in den toestand op zich zelf niet leiden.

Voorts gebleken zijnde dat verdere veranderingen ten goede in den inlandschen landbouw, welke onder de gewijzigde omstandigheden mogelijk zijn geworden, nog niet of slechts in geringe mate zijn tot stand gekomen, dat er ook eenige nadeelen uit zijn voortgevloeid, dat de bevolking nog te weinig vertrouwvol is met den nieuwen toestand en er zich eerst langzamerhand meer in zal leeren schikken, dat ook de verwachting omtrent het optreden der Europeesche landbouwindustrie tot heden niet is vervuld ge-

worden, zoo kwam het mij voor dat vooralsnog billijkerwijze de in den bevloeiingstoestand gebrachte wijziging geen aanleiding mocht geven tot beduidende verhooging van den landrente-aanslag [1]).

Regeling van waterbeheer en waterverdeeling.

Alvorens het rapport te eindigen werd nog op eenige bij het onderzoek aan het licht gekomen bijzonderheden gewezen, die ten aanzien der onderwerpelijke zaak van belang te achten waren.

Bij het ondervragen der dessalieden die tijdens de in het bevloeiingsgebied gemaakte tournée op sommige plaatsen waren bijeengeroepen, om ook hunne meening te kunnen vernemen omtrent de resultaten van het nieuwe werk, voor den door hen gedreven landbouw, had het zeer de aandacht getrokken dat blijkbaar bij velen eene zekere animositeit tegen dat werk bestond, van dien aard zelfs, dat sommigen onbewimpeld te kennen gaven, dat zoo het mogelijk was den ouden toestand weder in zijn geheel in het leven terug te roepen, zij daaraan de voorkeur gaven boven den nieuwen.

Dat reeds vanouds een dergelijke geest onder de bevolking bestond was o. a. daaruit gebleken, dat in den beginne de waterwerken herhaaldelijk door de bevolking moedwillig werden beschadigd en dat zij eerst daarmede had opgehouden, nadat zij tot de overtuiging was gekomen dat dergelijke handelingen streng werden gestraft.

Een en ander moest bevreemding wekken, daar toch de bevolking zelve genoeg doordrongen is van het belang eener geregelde bevloeiing harer velden, om de bovenopgesomde voordeelen van het Kening-werk op hunne juiste waarde te kunnen schatten. Dit heeft aanleiding gegeven het onderzoek ook tot de oorzaken van dit verschijnsel uit te strekken, waarbij gebleken is, dat de bevolking werkelijk eenige reden had om met den bestaanden toestand niet geheel ingenomen te zijn, dewijl zij de voordeelen welke van de Kening-werken getrokken zouden kunnen worden

[1]) Ter nadere toelichting kan voorts dienen dat de huurprijs der sawahs varieert tusschen 6 en 10 gulden per bouw en dat, naar gelang van omstandigheden, de landrente, ten gemiddelden bedrage van *f* 3,50 per bouw, in sommige gevallen door den huurder in andere door den verhuurder wordt betaald. Voor de gronden welke ten behoeve van de indigocultuur verhuurd zijn is de huurprijs hooger, om dat het veel werk geeft de velden, nadat ze teruggeven zijn, van de daarin achtergebleven stronken en wortelen te zuiveren.

niet of niet ten volle deelachtig werd en zij er bijwijlen zelfs ernstig bezwaar bij het uitoefenen van haren landbouw van ondervond. Voorts trad aan het licht, dat zulks in hoofdzaak was toe te schrijven aan de wijze waarop het beheer over en de verdeeling van het water geregeld was.

Daarbij had de meening gezegevierd, dat om van werken als in de Kening-rivier werden aangelegd gunstige resultaten te verkrijgen, de waterleiding tot in alle onderdeelen volgens een goed plan moest zijn uitgevoerd, en *het dagelijksch toezicht en beheer op die werken en de waterverdeeling daaruit aan deskundig personeel worden opgedragen.* Dientengevolge was in afwachting eener meer definitieve regeling, die aangelegenheid voorloopig opgedragen aan den ingenieur-chef der opname in de *Solo-vallei.* Diens standplaats is echter *Bodjonegoro*, van waar de *Moendri-dam* ruim twintig paal verwijderd ligt en zijne overige werkzaamheden, welke betrekking hebben op eene geheel andere streek dan die waarin de Kening-werken liggen, zijn veel omvattend en zeer belangrijk.

De feitelijke toestand uit de bovenvermelde omstandigheden voortgevloeid was, dat de landbouwers die voor hunne velden water uit de hoofdleiding verlangden, zich tot het verkrijgen daarvan hetzij direct, hetzij door tusschenkomst van het dessahoofd of een der andere leden van het dessabestuur, wendden tot den Europeeschen sluiswachter te Moendri of een zijner inlandsche van elders overgekomen mandoers, die dan op hun verzoek beschikten.

Ware het nu dat de mogelijkheid bestond de watertoever voor elk veld afzonderlijk te regelen en dat de voorraad water steeds ruim voldoende was om aan ieders verlangen te voldoen, dan zoude aan den bovenomschreven toestand alleen deze fout kleven, dat de beschikking over een der grootste belangen van de inlandsche bevolking in handen werd gegeven aan een slechts tijdelijk in 's lands dienst zijnd zeer ondergeschikt beambte, waarbij alle rationeele verhouding ontbreekt tusschen de positie en bezoldiging van dien persoon aan den eenen kant, die hem gegeven macht en op zijne schouders gelegde verantwoordelijkheid aan de andere zijde.

De bovenvermelde voorwaarden zijn echter niet geheel vervuld; de watervoorraad, hoewel ruim, eischt toch soms, speciaal in den oostmoesson, een zuinig beheer en steeds moet aan geheele

secties [1]) te gelijk dan wel aan groote onderdeelen daarvan het water verstrekt of onthouden worden.

Daaruit vloeit ook de noodzakelijkheid voort bij de beslissing der vraag, of eene sectie op een gegeven tijd al dan niet bevloeid moet worden deze zaak te beoordeelen ten aanzien van alle daarbinnen gelegen gronden te zamen.

Hierboven nu is reeds eenigermate in het licht gesteld, hoe groot verschil er bestaat in de behoefte aan water naar gelang van de soort der gronden, den aard der geteelde gewassen, den leeftijd van het plantsoen enz.

Om met inachtneming van deze verschillende omstandigheden steeds met juistheid uit te maken hoe op de verschillende tijden van het jaar met het water het meeste nut kan gesticht worden, is eene grondige kennis van de wijze waarop in verband met de gesteldheid van het terrein en den aard van den grond, de inlandsche landbouw in die streek gedreven moet worden, een eerste vereischte.

Volkomen kon daarom ingestemd worden met de door den toenmaligen Controleur van Djatirogo J. W. van der Valk, thans Assistent Resident van Banjoewangi, in een over de Keningwerken uitgebracht verslag te kennen gegeven meening dat het bedenkelijk was dat petinggis en leden van dessabesturen zich in zake irrigatie direct in contact moesten stellen met een Europeeschen sluiswachter, die hun taal niet verstaat, van landbouwzaken niet afweet en voorts de hulpmiddelen en den invloed mist om te kunnen nagaan of met de wateraanvrage wel het algemeen belang en niet het bijzonder belang van de eene of andere dessa of persoon werd beoogd.

Tengevolge der omschreven regeling zagen sommige lieden weleens het water reeds weer over hunne akkers stroomen, terwijl de padi van den pas afgeloopen oogst nog op het veld stond opgestapeld en zulks omdat andere lieden binnen dezelfde sectie gronden bezittende, daar kweekbedden wilden gaan aanleggen.

Ook werd de landbouwer in zulk een geval feitelijk gedwongen voor een tweede maal padi te gaan planten, al had hij ook de voorkeur gegeven aan polowidjo; kwam het voorts voor dat

---

[1]) Onder sectie wordt hier verstaan het complex bouwgronden dat uit een zelfden tak der leiding bevloeiingswater ontvangt.

meermalen meer water werd aangevoerd dan voor de rijstvelden — die slechts in enkele stadiën van den groei der padi ruimte van water behoeven en in andere tijden daarvan ernstig nadeel kunnen ondervinden — noodig was en door de afvoerslooten spoedig genoeg kon worden geloosd. [1])

Was er in het begin van den oostmoesson veel water in de rivier, dan werd aan eene veel groote uitgestrektheid gronden water voor den tweeden padiaanplant toegevoerd dan waarvoor ook later in het jaar het noodige beschikbaar was, tengevolge waarvan op een deel dier velden het gewas totaal mislukte. De betrokken landbouwer leed daardoor drievoudig nadeel, verlies der gebruikte zaadpadi, nutteloos besteden arbeid en het voorbijgaan der gelegenheid om dat jaar nog tweede gewassen te planten.

Met het bovenstaande werd de noodzakelijkheid eener verandering in de wijze van beschikking over het Kening-water geacht voldoende in het licht te zijn gesteld.

In de eerste plaats moest de Ingenieur-Chef der werken aan de Solovallei worden ontheven van de opdracht waarbij hij belast werd met het dagelijksch toezicht op het beheer en de verdeeling van het water. Het is voldoende als door hem en zijne ondergeschikten het beheer gevoerd wordt over de van Staatswege tot stand gebrachte waterwerken en dat door hen water verstrekt wordt wanneer door den bevoegden persoon daartoe aanvraag gedaan wordt en tot de hoeveelheid en op de plaatsen door dezen aan te geven.

Ten aanzien der vraag wie ten deze (de verstrekking van irrigatiewater) als de bevoegde persoon moest aangewezen worden, werd de meening te kennen gegeven dat een inlandsch ambtenaar of beambte, direct ondergeschikt aan den controleur en het districtsbestuur, met de regeling der waterverdeeling binnen het geheele bevloeiingsgebied belast moest worden, waarbij hij te rade zou hebben te gaan met de belanghebbenden. Daar een dergelijk persoon zich echter niet met alle landbouwers afzonderlijk in contact kan stellen, zoo doet bij zoodanige regeling zich de behoefte gevoelen aan tusschenpersonen. Tegen het bezi-

---

[1]) Er is een bepaalde ziekte van het padigewas welke haar ontstaan uitsluitend te danken heeft aan te groote vochtigheid van den grond in den tijd dat het gewas daaraan geene behoefte heeft.

gen als zoodanig van de dessahoofden bestaat bezwaar, uithoofde van hunne positie en van de omstandigheid dat zij te veel andere werkzaamheden hebben dan dat zij ook aan deze nog de noodige zorg zouden kunnen wijden. Bovendien maakt het aanwezig zijn binnen hun gebied van meerdere bevloeiingsvakken of gedeelten daarvan het voor hen moeielijk de zaak goed te overzien.

De geregelde toestand welke door het tot stand brengen van een enkel werk voor een uitgestrekt bevloeiingsgebied in het leven is geroepen verschaft echter de gelegenheid eene regeling te treffen welke in alle opzichten zal voldoen, zoodra zij eenigen tijd in werking is geweest. Het bevloeiingsgebied toch is, zooals wij zagen, thans verdeeld in een zeker aantal sectiën of blokken bouwgrond, elk de velden omvattende die uit denzelfden tak der hoofdleiding, of uit eene afzonderlijke zijleiding, worden bevloeid. Men neme nu deze verdeeling als uitgangspunt aan, verzamele blok voor blok alle bezitters van bouwvelden en late hen een persoon uit hun midden verkiezen aan wien zij de behartiging hunner belangen ten aanzien der watervoorziening willen opdragen. Deze personen stellen zich dan in verbinding met den bovenvermelden inlandschen beambte wanneer zij ten aanzien van vermeerdering of vermindering van watertoevoer uit de hoofdleiding iets te verzoeken hebben en hij houde op geregelde tijden met hen vergadering om te geraken tot die wijze van waterverdeeling over het geheele bevloeiingsgebied waardoor het meest aller belangen gebaat worden.

Onder meer zijn aan eene dergelijke regeling deze voordeelen verbonden, dat de landbouwers langs directe wijze op kunnen komen voor hunne belangen en aandeel erlangen in de regeling dezer voor hen allergewichtigste aangelegenheid, terwijl de controleur en de inlandsche ambtenaren van het districtsbestuur, die drukke andere werkzaamheden hebben, zich slechts weinig met de waterverdeeling behoeven te bemoeien en volstaan kunnen met het houden van toezicht op de handelingen van den inlandschen beambte voor de irrigatie-aangelegenheden.

Het geldt hier dus dezelfde zaak als waarvoor aan het slot van het eerste gedeelte van dit opstel een lans gebroken werd en waarop niet genoeg de aandacht gevestigd kan worden, dewijl onvermijdelijk zij de hoeksteen moet zijn bij het tot stand brengen van een rationeel waterrecht en het organiseeren van

een goed waterbeheer, een der voornaamste belangen waarvan de toekomst van Java en van de Javaansche bevolking afhankelijk is [1]).

[1]) Naar aanleiding van het op eene in het vorige jaar te Bodjonegoro gehouden conferentie besprokene is sedert dien in het gebied der Kening-irrigatie eene proef genomen met eene beperking van de bemoeienis der waterstaatsambtenaren in zake het beheer en de verdeeling van het water, in dier voege dat zoodra het de secundaire leidingen heeft verlaten de vrije beschikking er over gegeven wordt aan de belanghebbenden.

Volgens mededeeling van den Ingenieur Pierson heeft deze proef aanvankelijk zulke goede resultaten opgeleverd, dat besloten is eene zelfde werkwijze in het geheele Kening-gebied toe te passen.

Ook voor het tot zijn recht komen van het grootsche irrigatiewerk, dat genoemde Ingenieur thans in de Solovallei tot stand brengt, is dit resultaat voorzeker van groot belang te achten.

Iets over den toestand der Indische Financiën

DOOR

J. P. TH. VAN NUNEN.

Voor de ingezetenen van Nederlandsch-Indië is de toestand der Financiën aldaar van nog meer belang dan voor die van de constitutioneele staten in en buiten Europa.

In Indië toch wordt geen begrooting opgemaakt. Een departementchef aldaar, die bekwaam en ijverig is, zal in den regel meerdere voorstellen aan de Regeering doen, waarvan vaak nieuwe uitgaven het gevolg zijn. Heeft hij het oor der Indische Regeering en vinden bovendien zijn voorstellen genade bij den Minister van Koloniën, eerst dan zal daaraan practische uitvoering worden gegeven in dien zin, dat zij op de begrooting worden gebracht.

Over hoeveel schijven moet een zaak in Indië derhalve loopen voordat men zoover is, dat daarvoor de noodige gelden worden aangevraagd bij de Staten-Generaal. En het spreekt vanzelf, dat wanneer de toestand der Indische Financiën minder gunstig is, voorstellen waaraan vermeerdering van uitgaven verbonden is, allicht zullen stranden op een der klippen, welke omzeild moeten worden, alvorens zij in veilige haven belanden. Dit geldt niet alleen voor uitgaven welke, ofschoon wenschelijk nog niet direct noodzakelijk zijn, maar ook voor die waarvan de productiviteit door niemand wordt ontkend. Heeft b. v. zelfs niet een man als Cremer in de Tweede Kamer gezegd, dat hij, desnoods, de uitgaven voor spoorwegen en irrigatiewerken tijdelijk zou willen staken, indien de schatkist daaronder te veel zou gebukt gaan in verband met de kosten van den Atjeh-oorlog.

Maar al bestaat er voorshands nog geen groot gevaar, dat men het zoover zal laten komen, toch schijnt mij de minder gunstige toestand der Financiën voor Indië zeer bedenkelijk. In

Nederland houden de Staten-Generaal rekening met de draagkracht der natie bij het opleggen van lasten, zij zullen overtollige uitgaven weten te doen vermijden, maar daarentegen niet opzien tegen het toestaan van zelfs belangrijke sommen indien het openbaar nut zulks vordert. Zij doen dit alles en zij kunnen dit doen omdat zij zich van de quaestiën welke hun worden voorgelegd, meestal min of meer voldoende rekenschap kunnen geven, en omdat zij zelven ook rekening te houden hebben met de publieke opinie.

Waar het Indië aangaat, wordt alles anders. Aan de openbare meening heeft de Volksvertegenwoordiging zich bij Indische vraagstukken weinig of niet te storen, terwijl bovendien de portée daarvan dikwijls aan de aandacht der Staten-Generaal (in haar geheel) ontsnapt.

Vandaar dat de behandeling der Indische begrooting in de Kamer soms den indruk maakt als woonde men een debatingclub bij. Er worden bij die gelegenheid vaak schoone stellingen met groot talent ontwikkeld en bediscussiëerd, maar daarbij blijft het meestal. Het eene jaar zal deze het volgend jaar gene stelling vooruit worden geschoven, maar schier altoos met het resultaat, dat de Minister precies kan doen wat hij wil, ja, hiertoe wel verplicht is, omdat over een zaak welke het eene jaar, om het zoo eens te noemen, in de mode is, een volgend jaar vaak weinig of in het geheel niet meer wordt gerept.

Van een bepaalde staatkunde is tegenwoordig omtrent Indië dan ook geen sprake meer. En het zou, geloof ik, onmogelijk wezen om aan te duiden welke leden der Staten-Generaal wèl en welke niet als voorstanders te beschouwen zijn der z.g. liberaal Koloniale politiek, om de eenvoudige reden dat de specifieke kenmerken daarvan zoek zijn geraakt. Wat werd er b. v. in vroegere jaren niet gesproken en geschreven over de dwangcultures, hoe werd het behoud daarvan en met name van de gouvernements-koffiecultuur veroordeeld in beginsel en alleen in de practijk nog toegestaan, omdat de schatkist de daaruit voortvloeiende baten niet kon missen.

En nu deze cultuur sinds lang lijdende is aan een doodelijke ziekte, nu de oogst met het jaar (gemiddeld) kleiner wordt, nu men elders waar die dwangcultuur niet bestaat, heeft kunnen zien hoeveel welvaart een vrije volkscultuur van koffie onder de bevolking brengt, nu de Minister verklaarde, dat in de 3 residen-

ties op Java waar de dwangcultuur sinds een paar jaar is afgeschaft, zich reeds een vrije cultuur begint te ontwikkelen, nu blijft men zich voor de overige gewesten van Java aan de dwangcultuur vastklampen, al brengt die in tal van residenties zelfs niet genoeg op om de onkosten goed te maken, nu hoort men niet meer spreken over vrije cultuur en wordt van de motie van Houten in 1892 aangenomen òf niet meer gewaagd òf slechts op een wijze alsof die motie niet in ernst moet worden opgevat.

En waarom dat alles? Omdat de schatkist ook thans de inkomsten der koffiecultuur niet missen kan, zal men wellicht zeggen. Maar als men dit beweert, dan moet men toch ook weten, dat men aldus de hen met de gouden eieren slacht niet alleen, maar ook, dat de verhoogde welvaart der bevolking, die het gevolg zou wezen van de afschaffing der dwangcultuur in alle gewesten op Java — op den duur ook voor de schatkist veel profijtelijker zou zijn dan de bestendiging van den bestaanden toestand.

Trouwens dit springt zóózeer in het oog, dat daaraan door verstandige mannen niet kan getwijfeld worden, zooals ook bewezen werd door de aanneming der motie van Houten in 1892. En wanneer sinds dien tijd deze zaak bleef rusten, komt dit m. i. ook voor een deel daar van daan, dat er daarna andere quaesties meer de aandacht trokken.

Ook hierin ligt voor Indië een groot gevaar. Over de Indische begrooting wordt in de Tweede Kamer gewoonlijk slechts evenveel dagen gedebatteerd als over de Nederlandsche weken, niettegenstaande de eindcijfers elkaar niet veel ontloopen. Een noodzakelijk gevolg hiervan is, dat veel Indische zaken òf niet òf slechts terloops kunnen worden besproken, te meer als men bedenkt, dat buiten de begrootingsdebatten de Staten-Generaal slechts weinig handelen over Indische aangelegenheden.

Van hoeveel belang dit punt is wil ik met eèn voorbeeld verduidelijken. Neemt b. v. de suikerquaestie, die zoowel voor Indië als voor Nederland van belang is, doch voor Indië méér, omdat daar circa zesmaal meer suiker geproduceerd wordt dan in Nederland.

Toch wordt, tegenwoordig ten minste, over de nooden der Indische suikerindustrie schier niet gerept. Terwijl er dagen beraadslaagd werd over het voorstel der Regeering om dit jaar in plaats van 4 slechts 3 millioen gulden als premie aan de Nederlandsche bietindustrie te verleenen en dat voorstel slechts aangenomen

werd met een meerderheid van twee stemmen, werd het uitvoerrecht der Java-suiker bestendigd, zonder dat daarover haast een enkel woord werd in het midden gebracht.

Terwijl het overal als een uitgemaakte zaak wordt beschouwd, dat de productie van suiker in de tegenwoordige omstandigheden nu de voornaamste landen aanzienlijke uitvoerpremiën verleenen, op den duur niet mogelijk is zonder bescherming der schatkist, geschiedt in Nederlandsch-Indië juist het omgekeerde: in plaats van een uitvoer*premie* te geven, neemt men daar van de suiker een uitvoer*recht*. Ofschoon de quaestie der suikerpremiën tegenwoordig alom de aandacht trekt zoowel in Europa, alwaar men begint in te zien, dat de voortdurende verhooging der premiën voor de bietsuiker om tal van redenen niet kan blijven voortduren, als in de koloniën waar men begrijpt, dat de huidige toestand moet voeren tot den ondergang der rietsuiker-industrie, wordt van een en ander in Nederland weinig of niet gewaagd.

En toch is Java, sinds den opstand op Cuba, de eerste onder de suiker produceerende koloniën en wordt in Nederland met Frankrijk en België, de hoogste bescherming verleend aan de bietsuiker-industrie. Er zijn in den laatsten tijd herhaaldelijk stemmen opgegaan voor het bijeenroepen eener internationale conferentie ten einde te geraken tot een afschaffing of beperking der premiën; in dagbladen van andere landen is zelfs in overweging gegeven om het voorstel daartoe te doen uitgaan van Nederland, wat begrijpelijk is, daar in verhouding tot zijn zielental geen land bij de quaestie der suikerpremiën meer belang heeft dan het onze. In de Nederlandsche pers en in het Nederlandsch parlement bemerkt men van deze zaak echter weinig of niets, daar schijnt men alleen oog te hebben voor de handhaving van de voordeelen welke de schatkist oplevert voor onze biet-industrie, in de meening, dat de boeren de beetwortelcultuur niet kunnen missen en mitsdien de tegenwoordig zoo machtige boerenstand ter zake moet worden ontzien, terwijl men vergeet, dat deze bescherming, hoe noodzakelijk ook op dit oogenblik, op zich zelven op den duur toch niet baten kan en vooral, dat er op Java nog veel meer personen zijn, die men, aldus voortgaande, het leven onmogelijk maakt.

Van een dergelijk meten met twee maten is *nergens* een tweede voorbeeld aan te wijzen. Trouwens ook in andere opzichten valt hetzelfde te constateeren. Terwijl andere landen,

die zich in het bezit van koloniën verheugen daaraan — zooals Engeland — òf een groote autonomie hebben verleend òf zooals Frankrijk ja, zelfs Spanje, vertegenwoordigers dier koloniën toelaten in hun Parlementen, geschiedt in Nederland noch het een noch het ander. Wij hebben ja, in onze Eerste en Tweede Kamer enkele leden, die men als Indische specialiteiten beschouwt en die bij koloniale aangelegenheden het debat min of meer leiden, maar die leden worden als zoodanig toch altoos slechts in de tweede plaats gekozen; zij zouden hun zetel al heel spoedig verliezen, wanneer zij toonden het niet eens te zijn met hun kiezers over het een of ander punt van de omvangrijke programma's welke tegenwoordig zoozeer in de mode zijn, ook al wist iedereen, dat het behoud van hun zetel voor Indië was van uitnemend belang; ja, op die programma's wordt, voor een deel althans, van Indië zelfs niet gewaagd. En terwijl men, waar van Nederland sprake is, angstvallig overweegt wie wèl en wie niet kiezer zullen zijn en daarmede jarenlang zich bezighoudt, komt blijkbaar bij de machthebbenden in ons land nimmer de vraag op, of het niet wenschelijk zou wezen dat ook de ingezetenen van Indië op de een of andere manier voor hun belangen zouden mogen opkomen en daarvoor vertegenwoordigers aanwijzen.

Zelfs in den Raad van Nederlandsch-Indië heeft geen enkel *gekozen* lid zitting, ja, de zittingen van dat college geschieden *niet* in het openbaar.

Het spreekt vanzelf, dat de gevolgen van dit alles niet kunnen uitblijven, en zich zwaar zullen laten gevoelen wanneer de te korten op de Indische begrooting en in verband daarmede het sluiten van leeningen ten behoeve van Indië mettertijd chronisch mochten worden.

Zoolang de Indische financiën bloeiden of althans geen deficitten vertoonden, waarin door het sluiten van leeningen moet worden voorzien, kan men volstaan met Indië te „administreeren" zonder dat daarvan *direct* nadeelige gevolgen te duchten zijn. Maar zoodra de toestand in dit opzicht anders wordt — en dit kan zoo heel lang niet meer duren — zal het uiteraard gedaan moeten zijn met het eenvoudig „administreeren" van Indië.

Geen land toch heeft op den duur genoeg aan een onveranderd behoud van het bestaande. Overal zoowel in het Oosten als in het Westen, wijzigen zich mettertijd de toestanden min of meer,

alom moeten de bakens worden verzet wanneer het getij verloopt. En dat zulks ook in Nederlandsch-Indië het geval is, blijkt o. a. juist uit de verslimmering van den financieelen toestand aldaar, vooral wanneer men, in verband daarmede, let op de oorzaken welke daartoe hebben geleid. En daar die oorzaken blijven bestaan en in de toekomst zelfs met nieuwe moeten vermeerderen, zoo ligt het in de rede, dat men den toestand niet zou kunnen meester blijven, indien men zich, in hoofdzaak althans, eenvoudig bepaalde tot het in gang houden der administratie en der loopende zaken.

Met het oog hierop heb ik het niet ondienstig geacht om den huidigen toestand der Indische Financiën aan een nadere beschouwing te onderwerpen.

Tot voor ettelijke jaren berustten de Indische financiën op een hechten grondslag. Tal van openbare werken en spoorwegen waren aangelegd, en sedert jaren was er een kostbare oorlog gevoerd zonder dat er voor meer dan 45 millioen gulden was behoeven te worden geleend. Bovendien was de raming der uitgaven over het algemeen steeds van dien aard, dat het totaal bedrag daarvan in werkelijkheid steeds verscheidene millioenen bleef onder de raming. Daarbij kwam nog, dat ongeveer tegelijk met den achteruitgang der opbrengst van de gouvernements koffiecultuur, de koffieprijzen nagenoeg verdubbelden, en sinds, met enkele sprongen, op dezelfde hoogte bleven. De koffie, die in 1884, 1885 en 1886 gemiddeld slechts 26 à 27 cents per half kilo gold, bracht na dien tijd dooreen het dubbele op. De achteruitgang van den koffieoogst werd derhalve grootendeels vergoed door de hoogere koffieprijzen.

In de allerlaatste jaren kwam in dit alles verandering. De raming der uitgaven werd voortdurend krapper, zoodat er voor „meevallers" in dit opzicht steeds minder ruimte komt. De koffieoogst ging, dooreengenomen, steeds meer achteruit, terwijl de prijzen bleven draaien om de halve gulden het halve kilo en derhalve geen verdere verhooging ondergingen. Eindelijk namen de inkomsten, ook afgescheiden van die uit de koffie, over het geheel in geringere mate toe dan de (gewone) uitgaven.

Het gevolg van een en ander is reeds geweest, dat, terwijl nog maar weinige jaren geleden, de „geraamde" deficitten der Indische begrootingen altoos geheel of grootendeels verdwenen in de werkelijkheid, in den allerlaatsten tijd den toestand ook in dit opzicht is veranderd.

De jaren 1894 en 1895 sluiten niet met een „geraamd", doch met een vrijwel „vast staand" tekort van ruim 20½ millioen gulden. Neemt men daarbij in aanmerking, dat het deficit over 1896, wegens de krijgsverrichtingen op Atjeh, zeker eenige millioenen grooter zal wezen dan geraamd is, en dat bij de begrooting over 1897 om dezelfde reden wel niet op een „meevaller" zal zijn te rekenen, dan staat men voor een tekort van een kleine 50 millioen over 4 jaren, of gemiddeld circa 12 millioen per jaar. Hierbij dient men echter in het oog te houden, dat in die 4 jaren besteed zijn aan spoorwegen circa 27 millioen, en aan nieuwe bevloeiingswerken ± 14 millioen; maar het totaal der voor deze doeleinden gedane uitgaven blijft toch vrij veel beneden het totaal tekort, zoodat het feit vaststaat, dat ook de gewone uitgaven niet meer worden gedekt door de middelen.

Wanneer men evengenoemde cijfers op zich zelf beschouwt, zijn zij, ik geef het toe, nog niet bijzonder verontrustend. Gaat men echter uit van het standpunt van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, die meent dat zelfs de productieve werken niet uitsluitend uit geleend geld mogen worden bekostigd, en het, aangezien zijns inziens bevloeiingswerken slechts in beperkte mate productief zijn, dus bedenkelijk is, daarvoor te leenen — dan stijgt het bedrag van het nadeelig verschil tusschen de gewone uitgaven en de middelen reeds tot een bedenkelijke hoogte. En dit klemt te meer omdat de economische toestand der Indische bevolking niet van dien aard is, dat tegen vermeerdering der inkomsten geen overwegend bezwaar zou bestaan, althans indien die vermeerdering op eenigszins beduidende schaal moest plaats hebben.

Want hoe gering de financieele draagkracht der bevolking is, blijkt uit de mededeelingen van den Minister omtrent de voorstellen van de Indische Regeering betreffende de verhooging van het hoofdgeld der heerendienstplichtigen in sommige gewesten, waar, blijkens de rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur, die bevolking niet in staat is om ter vervanging van tijdroovende heerendiensten eene betrekkelijk geringe verhooging van het hoofdgeld op te brengen — *hier* omdat dit hare financieele draagkracht zou te boven gaan, *daar* omdat de gelegenheid om geld te verdienen op niet te verren afstand te gering is of omdat zij daartoe geen tijd beschikbaar heeft wegens de in heerendienst ondernomen irrigatiewerken, *elders* omdat de tijden er niet

naar zijn om de lasten van de inlandsche bevolking hooger op te voeren — daar kan van nieuwe belastingen in geld, natuurlijk, schier geen sprake zijn.

Verwondering kan deze minder gunstige economische toestand van de inlandsche bevolking niet wekken, wanneer men let op de rol, welke het kapitaal in Indië speelt. Voortdurend komen daar nieuwe Europeanen aan met het doel er fortuin te maken. Aan een deel hunner gelukt dit steeds; maar zoodra heeft een Europeaan in Indië fortuin gemaakt of hij keert — in den regel ten minste — naar het moederland terug.

Het gevolg hiervan is, dat het kapitaal uit Indië steeds wegvloeit en er altijd door — in het algemeen — slechts zooveel kapitaal beschikbaar blijft als noodig is om bestaande ondernemingen in gang te houden of nieuwe op te richten. Eigenlijke kapitalisten, die daar hun rente verteren, vindt men in Indië derhalve weinig. En vandaar, dat Indië en met name Java, met al zijn natuurlijke rijkdommen, arm is en blijft en als het ware steeds moet produceeren ten behoeve van hen, die elders van die productie genieten. Speciaal de inlandsche bevolking blijft door dit alles steeds in ongunstige conditie. Kon de Regeering besluiten om ten minste daar waar de gouvernementskoffiecultuur geen of geen noemenswaardig voordeel oplevert voor de schatkist, die cultuur geheel vrij te maken, dan zou die bevolking daarin een ruimvloeiende bron van welvaart kunnen vinden, omdat de koffie de eenige cultuur is — van producten voor de Europeesche markt — die door inlanders zelven kan worden gedreven zonder hulp van Europeesch kapitaal en Europeesch talent.

Dit gebeurde echter nog niet.

Wel werden er in de laatste jaren irrigatiewerken op vrij groote schaal aangelegd, waarvan de bevolking veel voordeel kan hebben voor haar rijstbouw, maar tegenover deze lust is van regeeringswege weer een groote last gesteld, sedert in Juni 1894 als beginsel werd aangenomen, ook bij het tot stand brengen van de prise d'eau en de hoofdleidingen van irrigatiewerken zooveel mogelijk van den kosteloozen arbeid van heerendienstplichtigen gebruik te maken!

Zoo wordt, in Indië vooral waar het de inlanders geldt, zoo dikwijls met de eene hand weer teruggenomen wat met de andere hand gegeven werd.

Niet alleen is van de inlanders, ter voorziening in de tekorten

op de Indische begrooting niet veel te halen, maar hetzelfde is ook het geval met de Europeanen, Chineezen en andere vreemde oosterlingen, wien in de laatste jaren de duimschroeven reeds zijn aangezet en die daarenboven een te gering deel der bevolking vormen om zelfs bij het hun opleggen van hoogere lasten, daarvan een bijdrage voor het budget te krijgen van eenige beteekenis.

Het eenige middel, tot beduidende versterking der inkomsten, dat tot nu toe in ernst werd besproken, is verhooging der invoerrechten, maar ook hierdoor zouden de middelen niet genoegzaam kunnen worden verhoogd, om aan de deficitten op voldoende wijze het hoofd te bieden.

Er zou derhalve niets anders overschieten om te geraken tot een evenwicht op de begrooting althans tusschen de middelen en de gewone uitgaven, dan een beperking der uitgaven, maar ook hiervan willen de Minister en het Indisch bestuur niets hooren, omdat zij meenen dat het veld der bezuinigingen reeds is afgemaaid. Wat de oogst van dit afmaaien heeft opgeleverd is evenwel niet te bespeuren, tenzij men zich tevreden zou willen stellen met enkele niets beduidende cijfers.

Ook in de Tweede Kamer is onlangs de toestand der Indische financiën vrij uitvoerig besproken. Bovenstaande feiten konden uiteraard niet worden weersproken. Toch waren er — de heer van Gennep en de Minister — die blijk gaven van een zeker optimisme in hunne opvatting van den financieelen toestand.

Men ging daarbij uit van de bewering, dat men uit den aard der Indische middelen bij de Indische begrootingen altijd eenigermate bij de leer der gemiddelden moet blijven. Bovendien werd er gezegd, dat op vorige begrootingen, zooals die van 1891, het „geraamd" te kort meermalen zeer aanzienlijk was, terwijl het later in de practijk nog al meeviel en daarom de hoop werd uitgedrukt, dat zulks ook in de toekomst weder het geval zou wezen.

Eindelijk werd de verwachting geuit, dat wanneer de koffiebladziekte wat wilde afnemen en wij weer eens een jaar kregen met eene mooie verdeeling van regen en zonneschijn, de oogst wel weder ruimer zou zijn.

Dat er voor de vervulling der evenvermelde verwachtingen al heel weinig kans bestaat meen ik reeds te hebben aangetoond, er bestaat toch geen ruimte voor meevallers wat de uitgaven betreft, nu deze den laatsten tijd steeds krapper zijn geraamd,

d. i. meer in overeenstemming met de feitelijke uitkomsten van vorige jaren. En dat er op groote koffieoogsten, zelfs bij gunstig weder, niet veel uitzicht bestaat, blijkt uit de omstandigheid, dat de omvang der gouvernementstuinen voortdurend afneemt.

De heer van Gennep schijnt een en ander beseft te hebben toen hij aan zijn optimistische beweringen toevoegde: „mocht het blijken dat de gewone ontvangsten op den duur onvoldoende (zijn) om de gewone uitgaven te dekken, dan zeker zou het oogenblik daar zijn om naar nieuwe middelen om te zien, niet slechts tot dekking van rente en aflossing eener leening, maar ook om het verbroken evenwicht tusschen de uitgaven en de inkomsten te herstellen."

Op welke manier dit herstel van het verbroken evenwicht dan zou kunnen geschieden — en hierop komt toch alles aan — werd evenwel *niet* gezegd. In het algemeen werd slechts medegedeeld, dat daarvoor niet het eerst Java en Madura in aanmerking behooren te komen, — omdat daar de duimschroeven van den fiscus reeds ruimschoots zijn aangelegd, — maar de buitenbezittingen. Hoe de noodige millioenen uit die buitenbezittingen zullen gehaald worden, ook daarover werd gezwegen of althans slecht in zeer vage bewoordingen gewaagd.

Ook de Minister ging bij de verdediging van het financieel beleid op dezelfde wijze te werk. Z. E. gaf geen uitzicht op een versterking der middelen, behalve wellicht later door een verhooging der invoerrechten, terwijl hij de betere regeling van het boschwezen en van den verkoop van het zout zeker maatregelen noemde, waarvan men over eenige jaren de uitwerking kon verwachten onder de middelen. Elders is reeds aangetoond, wat men van die „zekere" verwachtingen te denken heeft wat aangaat de betere (?) regeling van het boschwezen, terwijl wat het zout betreft de Minister zich bepaalde tot het uitspreken van „verwachtingen" zonder de noodige gronden op te geven waarop die verwachtingen berusten.

Omtrent de uitgaven zeide de Minister, dat waar de betrokken autoriteiten nog niet lang geleden moesten verklaren, dat het terrein vrij wel is afgemaaid, er natuurlijk weinig groote bezuinigingen meer te verwachten zijn.

De conclusie van den Minister luidde:

„Wij kunnen aan alle eischen van een behoorlijk bestuur in Indië voldoen. Alleen zullen wij natuurlijk voor buitengewone

uitgaven, waarvoor men pleegt te leenen, zooals spoorwegen, groote irrigatiewerken en dergelijke, op een gegeven oogenblik eene leening moeten sluiten ter consolideering van de schuld, die vlottende is."

Over de dekking van het tekort op de gewone uitgaven geen woord en evenmin over de wijze waarop voorzien zal worden in de rente en aflossing dier leening. Toch ware dit zeer wenschelijk geweest omdat men dan ook meer waarde had kunnen hechten aan hetgeen de Minister in de Eerste Kamer zeide bij de behandeling der Indische begrooting. Z. E. eindigde daar zijn korte rede ter zake aldus:

„De omstandigheden van de Nederlandsch-Indische koloniën zijn van dien aard, dat, bij een behoorlijk beleid ginds en hier, Nederlandsch-Indië geen oogenblik in gevaar behoeft te verkeeren, noodlijdend te worden. Integendeel, naarmate de koloniën zich meer ontwikkelen, zal Nederlandsch-Indië niet zijn een lastpost voor Nederland, maar wel de steun van het moederland."

In het zinsverband moet men hier onder steun voor het moederland niet verstaan den „indirecten" steun die Nederland in zooveel opzichten van Indië geniet, maar een rechtstreekschen financieelen steun waarop zelfs bijna niemand tegenwoordig meer aandringt.

Maar waar zelfs zoo'n steun in uitzicht wordt gesteld, daar was het toch zeker niet te veel gevergd als men een antwoord verwachtte op de vraag: hoe de tekorten op de gewone uitgaven zullen worden gedekt en hoe voorzien zal worden in de rente en aflossing der te sluiten leening.

Het voorafgaande samenvattende is m. i. slechts de conclusie gewettigd, dat het huidig beheer der Indische geldmiddelen hierop neerkomt, dat men, feitelijk zonder eenigen redelijken grond, „hoopt" dat de uitkomsten der begrootingen beter zullen zijn dan de ramingen doen verwachten, dat men in afwachting hiervan de zaken gaande houdt zoolang het gaan wil, en als dit niet meer mogelijk zal wezen, zijn toevlucht zal nemen tot een leening. Is men hiertoe eenmaal gekomen, dan zal men, als alles blijft zooals het is, in de toekomst staan voor begrootingen wier deficitten gedekt zullen worden door saldo's dier leening, totdat ook deze verbruikt zullen wezen en men tot het sluiten eener nieuwe leening zal moeten overgaan.

Voorzeker is het crediet van Nederland en zijne koloniën groot

genoeg om op die manier de zaken nog vrij geruimen tijd aan den gang te houden, en wanneer men onder „noodlijdend" mocht verstaan een toestand waarin zelfs, met kans op succes, geen beroep meer kan worden gedaan op het crediet, dan bestaat er nog geen gevaar dat Nederlandsch-Indië de eerste jaren „noodlijdend" zal moeten worden genoemd.

Men begrijpt evenwel, dat een dergelijke manier van handelen ten gevolge zou *moeten* hebben, dat het eind den last zou dragen. En daarom schijnt het noodzakelijk tijdig maatregelen te beramen ten einde het niet te doen komen tot een financieel debacle in Indië.

Over vermeerdering van inkomsten of beperking der uitgaven thans te spreken zou doelloos zijn, in zooverre dat men er zeker van kan wezen, dat door de bevoegde autoriteiten, die blijkbaar „hopen" dat alles wel weer terecht zal komen, daarvan niet de minste notitie zou worden genomen. Dit „hopen" is in ieder geval voor de betrokkenen ook het gemakkelijkst. Aan iedere vermeerdering der inkomsten en aan elke bezuiniging zijn toch bezwaren verbonden.

In die richting iets te doen, zonder dat daartegen bedenkingen zouden kunnen worden geopperd, is voor *iedereen* onmogelijk.

Jammer maar, dat hoe langer men in dergelijke omstandigheden wacht met het nemen van ingrijpende maatregelen, hoe moeielijker het wordt om weder in het goede spoor te komen. Wat *nu* nog met betrekkelijk geringe offers en zonder al te diep ingrijpen, zou kunnen worden in orde gebracht, kan na eenige jaren wellicht slechts worden hersteld met zeer groote offers. Daarbij komt, dat een herstel van het financieel evenwicht voor Indië nog lastiger is dan voor andere landen. Hier toch heeft men lieden die het geheel overzien en daarbij over alle mogelijke gegevens beschikken. In Indie daarentegen is eigenlijk niemand verantwoordelijk voor het financieel beleid, noch daarvan, uit den aard van zijn werkkring, voldoende op de hoogte. Iedere departementchef kan in deze wachten op of zich verschuilen achter zijn collega's, zoodat wanneer er ter zake niets geschiedt, niemand daarvoor eigenlijk verantwoordelijk is, terwijl de Gouverneur-Generaal of de Minister van Koloniën ook al weinig of niet kan ingrijpen en, wanneer zij dit mochten doen, veel kans zouden loopen aldra begraven te worden onder een stapel adviezen, die elkaar grootendeels neutraliseeren.

Wanneer derhalve de toestand der Indische financiën zoodanig verslimmeren mocht, dat *in ieder geval* en *vóór alles* aan het herstel van het verbroken evenwicht moet worden gedacht, dan bestaat er groot gevaar, dat het eenvoudig worden zal een „hakken" in de uitgaven en een opleggen van nieuwe lasten zonder dat daarbij voldoende rekening wordt gehouden met de draagkracht der bevolking en den economischen toestand des lands.

Daarom komt het mij zoo noodzakelijk voor, om bijtijds op het gevaar bedacht te wezen door in ieder geval datgene te doen waarop, zelfs afgescheiden van den financieelen toestand, sinds lang door velen is aangedrongen, zooals maatregelen, welke leiden tot decentralisatie en het tot stand brengen van economische hervormingen waardoor de draagkracht der bevolking kan worden verhoogd, zooals het afschaffen der gouvernements-koffiecultuur te beginnen met die gewesten op Java, alwaar die cultuur geen of geen noemenswaardig voordeel meer oplevert voor de schatkist. Boven heb ik het reeds gezegd, geen land ter wereld — en dus ook in Indië niet — heeft op den duur genoeg aan een onveranderd behoud van het bestaande; nergens kan men steeds blijven volstaan met eenvoudig te administreeren; overal moeten met het verloopen van het getij de bakens worden verzet.

En waar het met den dag duidelijker wordt, dat in Indië het getij sterk aan het verloopen is, daar dringt zich toch onwillekeurig de vraag op: wie kunnen daarbij in veel dingen beter helpen om de bakens te verzetten dan de betrokkenen zelven, vooral omdat er, zooals de toestand nu is, anders niemand is, die zich daarmede geheel en afdoende belasten kan. Dit klemt te meer, omdat ook de Staten-Generaal wel de hoofdlijnen kunnen en willen aangeven waarlangs het regeeringsbeleid in Indië loopen moet, maar zich niet kunnen bezighouden met detailzaken, welke uiteraard het best zouden kunnen behandeld worden door vertegenwoordigende colleges welke tengevolge der decentralisatie in het leven zouden geroepen worden.

Indië is in zoover steeds afhankelijk van de gebeurtenissen in het moederland, dat men ook voor de Koloniën niet mag rekenen op belangrijke maatregelen, indien de „politieke toestand" in Nederland zulks niet gedoogt. In zoo'n toestand verkeeren wij op het oogenblik en daaraan is niets te doen dan te hopen, dat

de verkiezingen in Juni te houden voor de vernieuwing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal tengevolge zullen hebben, dat niet alleen voor Nederland maar ook voor de Koloniën de hand aan den ploeg zal worden geslagen met het resultaat, dat in de volgende legislatieve periode menige voor Indië nuttige en noodzakelijke hervorming zal tot stand komen.

VARIA.

HET TRACTAAT VAN HANDEL EN SCHEEPVAART TUSSCHEN NEDERLAND EN JAPAN.

Het wetsontwerp, aan de Tweede Kamer aangeboden bij Koninklijke Boodschap van 1 Febr. 1897, ter goedkeuring van het den 8sten September te 's-Gravenhage tusschen Nederland en Japan gesloten tractaat, bevat één artikel, bijzonder voor Nederlandsch-Indië van belang. Artikel 17 luidt namelijk aldus:

„The stipulations of the present Treaty shall be applicable, so far as the laws permit, to all the colonies and foreign possessions of Her Netherland Majesty.

„The subjects of His Majesty the Emperor of Japan will enjoy, however, in the above mentioned Netherland colonies and possessions concerning their commerce, ships, merchandise and custom duties, import as well as export, the same rights, privileges, immunities, favours and exemptions, which are, or will hereafter be granted to the most favoured foreign nation, with the exception of the special favours accorded or to be accorded to the native states of the Eastern Archipelago for their navigation and the importation of their products into the Netherland East Indian Colonies."

Aan de Memorie van Toelichting ontleenen wij dat onze betrekkingen tot Japan tot nu toe geregeld werden door tractaten van 30 Januari 1856, 16 October 1857 en 18 Augustus 1858, alle opgenomen in no. 186, *Staatsbl.* 1862, en de conventie tusschen Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Vereenigde Staten van Amerika eenerzijds en Japan anderzijds, den 25sten Juni 1866 te Yeddo gesloten. Deze overeenkomst is niet in het *Staatsblad* opgenomen, doch wordt nu, ter griffie voor de leden, overgelegd en is overigens te vinden bij Mr. E. G. Lagemans, *Recueil des Traités et conventions*, deel 6 blz. 6 en bij jhr. S. van Citters, *Verzameling van handels- en scheepvaartovereenkomsten enz.* blz. 215.

Van deze overeenkomsten zijn vooral de beide laatste van belang. Zij zijn gesloten voor onbepaalden tijd, zijn zonder wederzijdsche goedkeuring niet voor wijziging vatbaar en schenken in hoofdzaak aan Nederland slechts rechten, terwijl zij aan Japan slechts verplichtingen opleggen. Wel is waar bleef het grootste gedeelte van het Japansche Rijk principieel voor vreemdelingen gesloten, doch in ettelijke havenplaatsen werd aan Nederlanders het verblijf en de vestiging toegestaan. Onttrokken aan de

rechtsmacht der Japansche gerechtshoven, zijn onze landgenooten, zoowel in civiele als in strafzaken, aan de consulaire jurisdictie onderworpen en wordt aan ons zonder eenige beperking het recht van behandeling op den voet der meest begunstigde vreemde natie verzekerd.

Was reeds aandrang tot wijziging dezer bepalingen, in hoofdzaak overeenstemmende met de tractaten van Japan met die andere mogendheden, in Japan niet gering, niet minder bezwaar bestond aldaar tegen het bij de conventie van Yeddo van 25sten Juni 1866 vastgesteld Japansch tarief van invoerrechten, over het algemeen berustende op den grondslag van 5 ten 100 der waarde.

Japan is er reeds in geslaagd met Groot-Brittannië, de Vereenigde Staten van Amerika, Italië, Rusland, de Scandinavische Rijken, Duitschland, Frankrijk en België tractaten te sluiten, welke van geheel andere beginselen uitgaan, terwijl er alle uitzicht bestaat, dat binnen niet te langen tijd ook met andere mogendheden overeenkomsten van gelijke strekking zullen worden aangegaan.

Bij de vergelijking dier onderscheidene verdragen valt al aanstonds in het oog dat zij alle voor een bepaalden tijd gesloten, daarna van jaar tot jaar opzegbaar zijn, en over het algemeen een wederkeerig karakter dragen.

De consulaire rechtsmacht, de groote grief der Japanners, wordt in geen dier overeenkomsten meer gehandhaafd, doch daar staat tegenover dat de Japansche Regeering zich verbindt de verdragen niet in werking te zullen doen treden alvorens de reeds sedert eenigen tijd voor een goed deel gereed zijnde geheel op Europeesche leest geschoeide nieuwe wetboeken zullen zijn ingevoerd.

Hoe gewichtig nu de bij gemelde tractaten — en op het voetspoor daarvan ook de bij het thans voorgedragen tractaat — aan Japan gedane concessiën mogen zijn, zoo bevatten zij toch over het algemeen slechts de erkenning van hetgeen aan dat Rijk op den duur in billijkheid niet wel was te onthouden, vooral na de ingrijpende veranderingen die de politieke toestand in het verre Oosten door den jongsten oorlog met China heeft ondergaan.

Het geheele Japansche Rijk wordt in de nieuwe tractaten voor de onderdanen der contracteerende mogendheden opengesteld en hun overal in Japan volledige bescherming van personen en eigendommen gewaarborgd.

Wat de regeling der handelsbetrekkingen betreft, wordt in alle verdragen over en weer de behandeling op den voet der meest begunstigde vreemde natie verzekerd; doch waar de meeste der gesloten tractaten zich daartoe bepalen, heeft Japan er jegens Groot-Brittannië, Frankrijk en het Duitsche Rijk in toegestemd om zijn tarief van invoerrechten voor een aantal artikelen vast te leggen. Het feit dat dit in de verdragen met de andere Staten niet het geval is, vindt zijn verklaring in de omstandigheid dat de handelsbetrekkingen tusschen Japan en de meeste dier Rijken van veel geringere beteekenis zijn, in verband met het beginsel waaraan de Japansche Regeering wenscht vast te houden, om geen conventioneel tarief te sluiten dan met landen welker handelsbeweging met Japan zekeren omvang had, en voor handelsartikelen van eenigszins beteekenenden omzet. Nu was — hoezeer zulks ook te betreuren is — zelfs onder het tarief van

1866 het handelsverkeer van Nederland met dat Rijk van geen grooten omvang en daarom heeft de Regeering zich ten slotte insgelijks met het beding vergenoegd dat de tariefsgunsten die nu of later aan een derden staat verleend worden, ook op de voortbrengselen van Nederland en zijne koloniën van toepassing zullen zijn.

Voor zoover Nederland-Indië betreft zouden overigens meer in het bijzonder twee producten voor opneming in een conventioneel tarief in aanmerking hebben kunnen komen, namelijk petroleum en ruwsuiker.

Waar echter de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Rusland — de groote belanghebbenden bij den petroleuminvoer —. van het bedingen van een tariefsgunst voor dat artikel hadden afgezien, bestond er voor de Nederlandsche Regeering geen genoegzame grond daarop harerzijds aan te dringen. Zij bepaalde zich dan ook tot den wensch dat voor ruwe suiker een matig invoerrecht zou worden vastgelegd.

Het bleek echter na herhaalde onderhandelingen dat het Kabinet van Tokio ongezind was zich in dit opzicht te binden. Hoezeer het tegendeel verkieslijk ware geweest, zoo moet het gewicht van dit punt toch niet worden overschat daar wij immers, gelijk boven is opgemerkt het beding der meest begunstigde natie hebben en dus tegen elke differentieel ongunstige behandeling in Japan zijn gewaarborgd. Daarbij komt nog dat voor hooge rechten op ruwsuiker in Japan weinig of geen gevaar schijnt te bestaan.

Tot dusverre placht in Japan slechts suiker voor onmiddellijke consumtie geschikt, te worden ingevoerd en wel hoofdzakelijk uit Hongkong en de Philippijnen.

In den laatsten tijd is men er echter ook gaan raffineeren, waardoor de vraag naar vreemde ruwsuiker allicht zal vermeerderen. Immers, wèl is Japan sinds de verwerving van het eiland Formosa zelf in de rij der suikerproduceerende landen getreden, doch de productie en de qualiteit der suiker aldaar is niet van dien aard dat men, althans voorshands, de buitenlandsche ruwsuikers zou kunnen missen. Het belang der opkomende Japansche raffinage brengt dus mede dat geen hoog invoerrecht worde geheven van de grondstof. Een andere waarborg tegen hooge rechten op ruwsuiker in Japan ligt trouwens in zijn handelsregeling met Groot-Brittannië, die het invoerrecht op geraffineerd heeft vastgesteld op 10 % der waarde, welk recht bij additioneele overeenkomst van 16 Juli 1895 voor de nummers 15 tot en met 20 Hollandschen standaard in kleur (Dutch Standard in colour) op 0,748 en voor de nummers boven n°. 20 Hollandschen standaard in kleur op 0,827 yen per 100 catties is bepaald. Onevenredig hoogere belasting van suikers van mindere qualiteit is niet aannemelijk, ongerekend dat zij hoogst bedenkelijk zoude zijn voor de Japansche raffinaderijen. De Hongkongsche raffinadeurs vreezen zelfs, — een gevoelen waarvan de Kamer van Koophandel te Hongkong zich in den voorzomer van dit jaar tot tolk heeft gemaakt, — dat Japan *in het geheel geen* of althans slechts een laag recht op ruwsuiker zal heffen, en maken er de Engelsche Regeering eene grief van dat zij tot de mogelijkheid daarvan te hunnen behoeve niet heeft belet.

Ook de vraag in hoeverre het te sluiten tractaat op onze koloniën en

overzeesche bezittingen van toepassing zal zijn, moest met het oog op onze bestaande wetgeving zorgvuldig overwogen worden.

Blijkens het bij art. 17 bepaalde zal het tractaat in die koloniën en bezittingen slechts gelden voor zoover als de wetten en verordeningen zulks toelaten (so far als the laws permit); verschillende reserves, die anders met het oog op onze wetgeving in de Oost-Indische bezittingen noodzakelijk zouden zijn geweest, werden daardoor overbodig. Het gewicht dier bepaling behoeft geen betoog. De Japansche Regeering drong er ook op aan dat aan hare onderdanen voor alles wat den handel, schepen, koopwaren en douanerechten betreft, in die koloniën de meest voordeelige behandeling zou worden gewaarborgd. Van de zijde onzer Regeering bestond geen bezwaar om aan dien wensch te voldoen, doch dit maakte de opneming noodzakelijk van het in onze handelstractaten gebruikelijk voorbehoud omtrent de gunsten aan de inlandsche volken van den Oosterschen Archipel verleend, wat betreft hunne scheepvaart en den invoer hunner producten in onze Oost-Indische bezittingen.

Wij zien uit deze memorie dat Japan als suikerproduceerend land vooralsnog wordt voorgesteld als een land dat niet in eigen consumptie kan voorzien zonder de buitenlandsche suikers. Wij hebben veel redenen om te vermoeden dat dit „vooralsnog" spoedig tot het verledene zal kunnen behooren. Japan *met Formosa* kan een zeer kwaden concurrent worden voor de Javasuikerindustrie. Niet alleen dat er dan geen quaestie zijn zal dat Javasuiker naar Japan gaat, de mogelijkheid bestaat dat de Japansche suiker eerlang de Javasuiker zal bevechten op de wereldmarkten. Zeker, zóóver is Japan nog lang niet. Maar Japan gaat, als het eenmaal in een zekere richting gaat, met stoom vooruit. Dit leert ons wel de ondervinding der laatste jaren.

DE BEDEVAART NAAR MEKKA.

Veel is er reeds geschreven over den invloed, die de bedevaarten hebben op de godsdienstige begrippen van onze Mohammedaansche medeburgers in Indië. Niet genoeg aandacht is echter gewijd aan de gevaren die den pelgrims wachten in het Heilige Land, waar eenvoudige lieden, die hun vaderland nimmer verlieten, op de schandelijkste wijze worden geëxploiteerd door gewetenlooze geloofsgenooten, waar in den loop van eenige jaren duizenden Nederlandsche onderdanen zijn vermoord en beroofd, terwijl tal van inlanders hun verder leven te Mekka doorbrengen als slaaf of pandeling — zonder dat er een haan naar kraait.

Het consulair verslag van Djeddah, onderteekend door den consul Jhr. Mr. J. E. de Sturler, thans benoemd tot consul-generaal te Bangkok, is in dit opzicht een onthulling.

Wij vestigen de aandacht van allen die in Nederlandsch-Indië belang stellen op dit hoogst belangrijke document.

Wij ontleenen hieronder het een en ander aan het daarbij behoorend *verslag omtrent de bedevaart naar Mekka in 1895 (1312).*

De vijfde groote plicht, dien elk Mahomedaan, man of vrouw, die vrij en meerderjarig en in het volle genot zijner verstandelijke vermogens is, minstens eenmaal in zijn leven vervullen moet, is neergelegd in de koranische woorden: „Doet de bedevaart en bezoekt den tempel."

Die woorden hebben in dit jaar weerklank gevonden in het gemoed van *57 219* geloovigen uit alle oorden der moslemsche wereld, die, zeeën en oceanen overstekend, gevaren en ontberingen trotseerend, zijn opgegaan ter bedevaart naar Mekka „de geëerde" (el-moekarama).

Het aantal dier geloovigen bedroeg in 1894 *49 628*.

Algemeene beschouwing. Het liet zich aanvankelijk aanzien, dat de bedevaart van 1895 een even normaal en rustig verloop als die van 1894 zou hebben. Alle reden bestond daarvoor. De toestand in het binnenland scheen over het geheel zeer kalm te zijn; de veiligheid op de karavanenwegen, — deze barometer van den inwendigen politieken toestand van den Hedjaz, — was niet slimmer dan in het vorige jaar; een enkele maal werd door de Bedouïnen de eerste groote pelgrimskaravaan naar Medina — de „gaflaf" — te Wadi-Fathma aangehouden wegens ontevredenheid en geschil over de kameelhuur, doch nadat een en ander was geregeld, kon de karavaan ongestoord haren weg vervolgen. De algemeene gezondheidstoestand in den Hedjaz kon bevredigend genoemd worden en, behalve pokken, die er endemisch zijn en zoowel hier ter plaatse als in de beide heilige steden dit jaar weder talrijke offers geëischt hebben, bleven gevallen van andere besmettelijke ziekten uit. Wel was de pest andermaal in het naburige Assyr uitgebroken en epidemisch verklaard, doch die gevreesde ziekte bleef echter binnen dat gebied beperkt.

Cholera. Komt telken jare de cholera als een dreigende onweerswolk over den Hedjaz zweven, ditmaal dreef zij niet voorbij en als een donderslag weerklonk dan ook het bericht van de sanitaire autoriteit, dat op 21 April 1895 de cholera te Mekka was uitgebroken.

Deze mededeeling verspreidde niet geringe ontsteltenis, vooral onder de handelaren, vermits de te nemen quarantaine-maatregelen zoo goed als feitelijk alle communicatie met de buitenwereld stremden.

Het verschijnsel, dat de cholera zich 6 weken vóór de feesten te Arafat en te Moena vertoonde, had in tal van jaren niet plaats gehad en dit verdient des te meer opmerking, aangezien toen de groote hitte nog niet was ingetreden.

Intusschen dient vermeld te worden, dat drie weken te voren van den Geneeskundigen Inspecteur alhier het bericht was ontvangen, dat op 30 Maart t. v. eenige gevallen van cholera te Camaran waren geconstateerd onder de 800 pelgrims van het s.s. „Mohammadi," komende van Bombay, ofschoon gemeld stoomschip met een schoonen gezondheidspas van laatstgenoemde plaats was vertrokken, zoodat ondanks de met de meeste gestrengheid zoowel te Camaran als hier toegepaste maatregelen van quarantaine, wel eenig gevaar bleef bestaan voor de overbrenging dier ziekte in den Hedjaz.

De eerste gevallen van cholera, zoo luidde het officieele bericht uit Mekka,

waren aldaar waargenomen geworden onder de „pélerins javanais," aangebracht per Nederlandsch stoomschip „Stentor."

Dit stoomschip was van Singapore, alwaar het nagenoeg al zijne pelgrims had ingenomen ten getale van 660, na eene reis van 20 dagen, zonder ziektegevallen van dien aard aan boord te hebben gehad, te Camaran aangekomen; had ter laatstgemelde plaats de 5daagsche quarantaine ondergaan, terzelfder tijd, dat het besmette s.s. „Mohammadi" zich daar bevond, en den 9den April had het zijne pelgrims hier geland, onder wie den 21sten April d.o.v. zich de eerste ziektegevallen te Mekka zouden hebben voorgedaan. Sedert het vertrek van het schip uit Singapore tot gezegden datum van 21 April waren ongeveer 40 dagen verloopen.

Eene andere lezing, afkomstig van personen uit Mekka, en welke ook van daar werd medegedeeld aan en opgenomen in een te Berlijn verschijnend medisch weekblad, luidt, dat het eerste geval van cholera zich heeft vertoond bij eene bedevaartgangster uit de Kaap en dat de ziekte zich daarna heeft verbreid onder de Turksche soldaten van het garnizoen te Mekka.

Het is zeer wel aan te nemen, dat de overheid te Mekka, alwaar nog steeds de allertreurigste hygienische toestanden heerschen, de eerste gevallen verzwegen heeft totdat zich een geval onder de pelgrims, waarvan de overgroote meerderheid zich toen te Medina bevond, zou hebben voorgedaan, ten einde te doen voorkomen als zou de ziekte van buiten zijn ingevoerd.

Het sanitaire corps te Mekka bestond gedurende de bedevaart uit 8 geneesheeren, 2 chirurgen en 3 pharmaceuten — allen natuurlijk Turken —, aan het hoofd waarvan geplaatst is de chef van den geneeskundigen dienst aldaar, Dr. Kasim Izzeddin.

Het sanitaire corps te Djeddah telde tegen het einde der hadj, met den Inspecteur Dr. Z. IJéronimakis, 9 geneesheeren: 6 Europeesche en 3 Turksche.

De epidemie scheen ditmaal te Mekka geen ernstig karakter te hebben gehad. De eerste dag gaf — volgens de officieele opgaven steeds — 6, de tweede 10 sterfgevallen aan; het hoogste sterftecijfer van 27 werd behaald op 30 April; daarop volgden cijfers van 23, 19, 18, 17, 16 per dag, steeds met afklimming.

Het totaal aantal der sterfgevallen te Mekka gedurende de epidemie, die van 21 April tot 30 Juni duurde, bedroeg nog geen 300, voor zooveel zulks door de aldaar aanwezige geneesheeren is kunnen worden geconstateerd, m. a. w. voor zooveel hun door de autoriteiten daartoe als in de overige uitoefening van hun ambt de vrijheid werd gelaten.

Daarbij dient vermeld te worden, dat bij het uitbreken der ziekte het meerendeel der pelgrims zich te Medina bevond en de overigen gereed stonden zich derwaarts te begeven.

Onder de karavanen van deze laatsten moet de ziekte hevig hebben gewoed; men zegt, dat er bij de 2000 hadjis djawa op den weg naar Medina heen en terug aan die ziekte zijn bezweken. Met geen mogelijkheid zijn echter de juiste cijfers, noch de nationaliteiten dier slachtoffers te verkrijgen. Volgens de tot dusver van de slechts verkregen opgaven van overleden pelgrims is het meerendeel daarvan op genoemden weg omgekomen.

Onveiligheid van den Medina-weg. Een krachtig bondgenoot en schier even vernietigend element vond de cholera in de Bedouïnen.

Wie zou meenen in deze lafhartige, van sluipmoord en roof levende nomaden van den Hedjaz, de met dichterlijke vrijheid genoemde „fiere zonen der woestijn" te ontmoeten, zou zich deerlijk bedrogen vinden.

De moord- en roofzucht dezer horden hebben niet minder het hare er toe bijgedragen, het cijfer der doodenlijst van de arme pelgrims op den Medinaweg te verhoogen!

Geloofwaardige personen zijn ooggetuigen geweest, dat pelgrims, die zich slechts weinige passen van hunne kameelen verwijderd hadden, onverhoeds door de om de karavanen heen sluipende Bedouïnen werden overvallen, afgemaakt en beroofd. Deze moordenaars en roovers zijn veelal wel bekend en behooren zeer dikwijls tot het geleide der karavanen, doch men laat hen ongemoeid en ongestraft, en de karavanen vervolgen haren tocht alsof er niets gebeurd ware. Het militair escorte, dat deze karavanen vergezelt, moet al die gruwelen lijdelijk aanzien; de soldaten hebben geen order tot krachtdadig optreden of vuren op de Bedouïnen; de Turksche Regeering wil tot elken prijs aanleiding tot conflicten met de Bedouïnen vermijden.

Even gering of in het geheel geen bescherming genoten de geneesheeren, die de karavanen naar Medina vergezelden. Wat zij op dien tocht ondervonden en geleden moeten hebben, gaat alle beschrijving te boven. Het bijgeloof der karavaanbegeleiders meende in die geneesheeren geen ziekenverzorgers of heilaanbrengers, maar giftmengers en moordenaars te zien, die geen artsenijen maar vergift aan zieken en gezonden toedienden; zij werden dientengevolge gedurende den tocht gevangen gehouden en mishandeld, en op straffe des doods werd hun verboden eenige assistentie te verleenen; er zijn er onder hen geweest, die £ 20 hebben moeten betalen om betere behandeling en verzachting van hun lot op dien tocht te verkrijgen. Het is derhalve niet te verwonderen, dat, gelijk boven reeds vermeld is, er geen juiste cijfers van het aantal der slachtoffers op den Medinaweg verstrekt kunnen worden. Toen dit alles hier bekend werd, hebben vele pelgrims den zeeweg via Yambo naar Medina gekozen.

Het verslag geeft vervolgens een beschrijving van de ontevredenheid te Mekka, tengevolge van de prophylactische maatregelen tegen de cholera, niet slechts onder het plebs, maar ook onder de hoogere standen, waarbij de Groot-Sjerif en zijn aanhang zich aansloten. Die ontsmettingsmaatregelen waren allen wenken en ingevingen des duivels; ze heetten te zijn genomen in naam van den Padisjah, maar het zijn de Christenen op aansporing van hun consuls te Djeddah, die den Sultan daartoe gedwongen hebben. De moordaanslag op 30 Mei 1895 gepleegd op die consuls was gevolg van de opzweeping van het fanatisme der Mohammedanen.

Men verwachte niet, dat de Turksche Regeering, zonder krachtigen drang der mogendheden, ook maar één ernstige poging zal doen om de misdadigers op te sporen en te vatten en de zaak te beëindigen; de herhaaldelijk tot nu toe door haar te berde gebrachte voorwendsels en uitvluchten, het karakteristieke telkens uitstel zoeken in deze aangelegenheid zijn er de bewijzen van. Edoch deze zaak is voor de mogendheden, die hier hare Consulaire vertegenwoordigers hebben, van te groot en overwegend politiek belang, dat met vertrouwen mag verwacht worden eene spoedige af- en

genoegdoening, die tevens aan het koloniaal gezag ten goede zal komen.

Het prestige der Consuls heeft door het gebeurde, en meer nog ten gevolge van het nog ongestraft laten daarvan, zeer geleden; zoowel van de zijde der autoriteiten als van die der bevolking is zulks in alles merkbaar; en het zenden van den Groot-Sjerif naar Djeddah, op bevel des Sultans, de door hem bij de Consuls afgelegde bezoeken om dezen rust en veiligheid te verzekeren, terwijl hier ter reede drie oorlogsschepen lagen, zijn schijnvertooningen geweest, die feitelijk niets er toe bijgedragen hebben om dat prestige te releveeren, noch om in de moeielijk geworden positie der Consuls verbetering aan te brengen.

Indien de Vali eene krachtige, doortastende persoonlijkheid ware geweest en met de hem ten dienste staande 3000 soldaten onmiddellijk energiek ware opgetreden, zouden de zaken een gansch anderen loop genomen hebben, de schuldigen reeds lang gevat, de geëischte voldoening gegeven zijn en de overmoed der Bedouïnen thans niet zulk een demonstratief karakter verkregen hebben.

Vijandige gezindheid der Bedouïnen. De Bedouïnen van den machtigen stam der Beni-Harbi, die 15 000 man te velde kan brengen, hebben, na hunne vrouwen en kinderen en vee dieper in het binnenland in veiligheid te hebben gebracht, zich verzameld in de streek tusschen Djeddah, Raboek en Mekka en ten strijde tegen de Turken toegerust. Eenige hier in de buurt liggende dorpen zijn door hen verwoest, verscheidene bronnen en waterreservoirs op den Mekka-weg vernield, bijkans alle karavannen naar en van Mekka aangevallen en geplunderd, eveneens eenige kustbooten komende van Yambo; kortom deze geheele streek wordt door hen onveilig gemaakt, zonder dat de Turken er iets tegen doen.

De haat, dien de Bedouïnen jegens de Turken koesteren, is zoo groot, dat, naar beweerd wordt, zij moeten hebben verklaard liever onder eene christen-overheersching te staan, van welke zij van recht en gerechtigheid verzekerd zouden zijn, en dat zij naar het een of ander incident zoeken om de interventie van een der Europeesche mogendheden te provoceeren.

Gevaren voor de aanstaande bedevaart. In hoever die bewering eenigen grond van geloofwaardigheid bevat, durf ik niet beoordeelen. Die toestand boezemde mij echter groote bezorgdheid in voor de nieuwe bedevaart, waaraan buitengewone gevaren verbonden zullen zijn, en welke nog meer zullen toenemen, indien aan den vijandigen overmoed en de georganiseerde rooverijen der Bedouïnen geen einde wordt gemaakt.

Wel heeft sedert Juli '95 eene nieuwe Vali, Ahmed Ratib Pacha, die in 1893 dit ambt reeds bekleedde en bekend is uit de zaak-Herklots, het bewind over den Hedjaz aanvaard, doch feitelijk nog niets gedaan om in deze toestanden ook maar de geringste verbetering of verandering te brengen.

Intusschen is in den laatsten tijd de verbittering der Bedouïnen zeer toegenomen, ten gevolge van het, op bevel van den Groot-Sjerif, gevangen nemen van eenige hunner stamhoofden, die gezegd worden te behooren tot den hoofdstam, waarbij zich de misdadigers bevinden. Voorts wordt verhaald, dat de Groot-Sjerif bezig is zich toe te rusten voor eene expeditie tegen de Bedouïnen ter opsporing van de misdadigers. Men handelt echter

het verstandigst aan die verhalen, die niet zonder doel uitgestrooid worden, niet het minste geloof te hechten.

In het dualistisch bestuursstelsel van den Hedjaz is de oorsprong te zoeken van den aldaar heerschenden allertreurigsten toestand en van het wanbestuur; wellicht is in geen onderdeel van het Ottomannische Rijk de verrotting van het bestuur zoo sterk als in den Hedjaz, alwaar diefstal en roof, omkooping en intriges tot de bestuurs attributen gerekend kunnen worden.

De Vali, de Landvoogd, is de vertegenwoordiger des Sultans; tevens opperbevelhebber van land- en zeemacht in den Hedjaz, en als zoodanig heet hij het gezag uit te oefenen; de eigenlijke heerscher is echter de Groot-Sjerif, de vorst van Mekka, wiens macht in de heilige stad bijna onbeperkt is, al laat ook zijn gezag over de Bedouïnen veel te wenschen over.

Het is mij niet mogen gelukken nog eene omschrijving te vinden, waarbij de machtsbevoegdheden van Vali en Groot-Sjerif aangegeven zijn of hunne onderlinge verhouding geregeld is; alleen is mij bekend, dat een der eerste punten van de instructie des Valis luidt: den Groot-Sjerif niet tegen te werken en conflicten met de Bedouïnen te voorkomen. Op één welbekende, gunstige uitzondering na, hebben de tijdig aangewende klinkende argumenten van de zijde des Groot-Sjerifs dat voorschrift, aan de Valis gegeven, vrijwel overbodig gemaakt.

Verderop in dit verslag doet zich de gelegenheid voor om nader op den Groot-Sjerif en diens omgeving terug te komen.

Indien men van partijen, juister gezegd partijschappen, zou kunnen spreken, dan mag men aannemen, dat deze drie groepen vormen in den Hedjaz, die het sterkst vertegenwoordigd zijn te Mekka, het centraalpunt van het dualistisch gezag. Die groepen, die geen bepaald politieke strekking hebben, doch uit den strijd om zuiver materieele belangen zijn voortgekomen, en derhalve meer geprononceerd vijandig tegenover elkaar staan, zijn te onderscheiden als volgt:

I. de Regeeringspartij, bestaande uit de Turksche ambtenaren, is verreweg in de minderheid; doch zeer conciliant. De Turksche ambtenaren, hoog en laaggeplaatsten, die naar den Hedjaz gaan — voor zeer velen is het een bewijs dat zij „en disgrâce" zijn — komen met het voornemen zich te verrijken: de gelegenheid tot het verkrijgen van „stille uitkomsten" is hier te over en aangezien haast zonder uitzondering allen van die gelegenheid gebruik maken, behooren contrôle of het elkaar verraden tot de zeldzaamheden. De meesten handelen voor gezamenlijke rekening of heulen met

II. de Sjerif- of nationale partij, die samengesteld is uit de onmiddellijke omgeving van den Groot-Sjerif, de notabelen van Mekka en de mutawifs of pelgrimsjechs en niet numeriek sterk genoemd kan worden, doch niet alleen uit de zuiver Arabische elementen, waaruit zij bestaat, maar ook in de vrij aanzienlijke geldmiddelen, waarover zij te beschikken heeft, invloed en kracht vindt. Niettegenstaande haar voornaamste streven is het hoogste gezag bij den Groot-Sjerif te doen berusten en zooveel mogelijk geld uit de bedevaart te maken, weshalve zij de steeds toenemende inmenging der Consulaten in de pelgrims-aangelegenheden met alle middelen

tracht te bestrijden, vermijdt zij steeds elke openbare botsing met de Regeeringspartij en weet zij het zoo te leiden, dat deze haar heimelijk de hand reikt.

III. De Bedouïnen kunnen als de derde partij beschouwd worden; zij vormen de overgrootte massa van de „gens taillables et corvéables à merci"; deze partij staat beslist vijandig tegenover de twee andere, die haar de positie van het geschoren schaap doen innemen, in welke positie ook de pelgrims verkeeren. De Bedouïnen kunnen niet alleen geen recht noch gerechtigheid verkrijgen, maar ook ontvangen zij niet al het graan, dat hun jaarlijks door den Sultan toegezonden wordt en waarvan het grootste gedeelte in handen blijft van de autoriteiten en van de Sjerifpartij, terwijl hunne groote ontevredenheid jegens den Groot-Sjerif het gevolg is van het heffen van een exorbitant deel van hun kameelenhuur. Aangezien nu de Bedouïnen voor het hun aangedaan onrecht geen redres kunnen verkrijgen, verhalen zij het op de onschuldige en weerlooze pelgrims.

Aldus is ongeveer de toestand in den Hedjaz.

Terugkeer en inscheping der pelgrims. Het was niet te verwonderen, dat zoowel de vrees voor de cholera als om betrokken te worden in moeielijkheden en verwikkelingen, welke konden voortspruiten uit het incident van 30 Mei alhier, uit de wanordelijkheden en den geest van opwinding en ontevredenheid van een deel der Mekkaansche bevolking, de pelgrims onmiddellijk na de feesten deed besluiten Mekka te verlaten.

Reeds in den morgen van 7 Juni stroomden zij bij duizendtallen, meerendeels te voet, zonder eenig toezicht of onderzoek, Djeddah door de Mekkapoort binnen, niettegenstaande in de maand Mei bij vizirieele aanschrijving den Vali was opgedragen, aan de pelgrims toe te staan slechts bij kleine groepen Mekka te verlaten, ten einde, met het oog op de cholera, zooveel mogelijk eene opeenhooping van pelgrims te Djeddah te voorkomen.

Die eerst aangekomenen, voornamelijk bestaande uit Turken, Egyptenaren, Perzen en Indiërs, wier doel was ook Djeddah zoo spoedig mogelijk te verlaten, begaven zich regelrecht naar het gebouw der quarantaine aan de landingsplaats, alwaar zij de sluitingen en hekken verbrekende, en onder bedreiging van geweldpleging jegens de met het toezicht op de inscheping en het terugvervoer belaste geneesheeren en quarantainebeambten, zich een doortocht baanden, van de samboeks zich meester maakten en zoo naar de in de haven liggende schepen trokken.

Dagen achtereen hield dit tooneel van de grootste wanorde en verwarring bij de landingsplaats aan, zonder dat de quarantaine-autoriteiten eenige hulp of steun vonden van de plaatselijke overheid. Djeddah scheen in die dagen aan eene invasie van pelgrims en aan anarchie te zijn prijs gegeven!

Op een zoo ongekend overhaast vertrek der pelgrims had de scheepvaart niet gerekend, zoodat er nog betrekkelijk weinig schepen waren en deze meer dan overladen moesten vertrekken.

Eerst na 2 weken, nadat ongeveer 15 000 pelgrims vertrokken waren, konden de quarantaine-autoriteiten weder meester van haar terrein worden en werd de inscheping door haar verder op ordelijke wijze en met inachtneming der voorgeschreven maatregelen voortgezet.

Van 11 tot 30 Juni had reeds het aanzienlijke aantal van ruim 18 000 pelgrims de terugreis aanvaard en bleef de stroom van pelgrims nog steeds aanhouden, doch schepen waren er niet voldoende, zoodat vele pelgrims genoodzaakt waren hier soms weken op scheepsgelegenheid te wachten.

Einde der cholera. Gevallen van cholera werden echter hier ter plaatse, tot ieders verbazing, niet geconstateerd.

De epidemie werd op 30 Juni als geëindigd verklaard en de quarantainemaatregelen ten opzichte van den Hedjaz, met uitzondering voor de pelgrimschepen, werden weder opgeheven.

Het onderstaande staatje, samengesteld uit de door de „Administration Sanitaire de l'Empire Ottoman" verstrekte opgaven, geeft een overzicht van het aantal pelgrims, dat gedurende dit en de 10 voorafgaande jaren over zee in den Hedjaz, in de havens van Djeddah en Yambo el Bahr, is aangebracht:

Bedevaartjaar.	Djeddah.	Yambo el Bahr.	Totaal.
1885 (Hadj akbar)	53 010	—	53 010
1886	42 374	—	42 374
1887	42 185	—	42 185
1888 (Hadj akbar)	50 221	—	50 221
1889	44 686	—	44 686
1890	39 186	—	39 186
1891	42 551	2 924	45 475
1892	51 131	3 360	54 491
1893 (Hadj akbar)	80 155	10 018	90 173
1894	46 470	3 158	49 628
1895	50 240	6 979	57 219

Hieruit blijkt, dat het totaalcijfer der pelgrims in *1895* bedragen heeft *57 219* tegen dat van *49 628* in *1894*.

Het aantal pelgrims, dat over land ter bedevaart naar Mekka reisde, s met geen mogelijkheid nauwkeurig te bepalen. De Turksche overheid zelve kan dit aantal, zelfs bij benadering niet opgeven, aangezien het aan alle contrôle ontsnapt.

De conventioneele schatting, dat dat aantal evenveel of soms meer bedraagt dan dat over zee aangebracht, is m. i. eene hypothese, die op geen enkel positief gegeven steunt.

Evenmin is een bepaald cijfer aan te geven voor het aantal der menschenmassa dat op de groote feestdagen in de valleien van Arafat en Moena vereenigd is. Die massa is nimmer geteld geworden.

De over land reizende pelgrims zijn aan geen enkele contrôle onderworpen; zij vertrekken weder even ongemerkt uit de heilige steden als zij er gekomen zijn. De eenigen, die omtrent hen opgaven zouden kunnen verstrekken, zijn de sjechs of mutawifs, die zich wel er voor zullen wachten, die aan de Turksche overheid mede te deelen.

Wijst bovenstaande staat het aantal der over zee aangebrachte bedevaartgangers aan, de navolgende tabel geeft een overzicht van het aantal der verschillende nationaliteit der bedevaartgangers over de jaren 1888 tot en met 1895:

NATIONALITEIT	1888 (Hadj akbar).	1889	1890	1891	1892	1893 (Hadj akbar).	1894	1895
Indiërs	11721	11423	10290	11047	10997	14801	10485	10894
Javanen en Maleiers [1]	*8856*	*6785*	*10040*	*10817*	*11508*	*13856*	*12126*	*12327*
Perzen	2445	2105	1230	1954	1185	2644	2464	2291
Turken en Syriërs	4544	6168	4089	5091	9756	13447	6994	9483
Mograbijnen [2]	5104	4978	2789	3850	4854	15741	1253	2108
Egyptenaren	9757	8795	5009	6339	8119	13873	6992	6517
Arabieren [3]	7794	4432	4639	2154	1246	2162	1552	981
Soedaneezen., Somalis, enz.	—[4]	—[4]	222	288	288	277	1729	722
Boecharioten	—[5]	—[5]	878	2053	3845	6136	3349	7354[6]
Bosniërs	—[5]	—[5]	—[5]	—[5]	—[5]	—[5]	120	131
Hedzaji en Yemeni	—[4]	—[4]	—[4]	1882	2693	7236	2564	4356
Nationaliteit onbek.	—	—	—	—	—	—	—	55
Totaal	50221	44686	39186	45475	54491	90173	49628	57219

[1]) Hieronder ook begrepen de pelgrims uit de Straits-Settlements, de Native States van Malakka, Siam, Cambodja, de Kaap de Goede Hoop en China, bekend onder den naam van „hadjis djawa".

[2]) Hieronder ook begrepen Algerijnen en Tunisiers.

[3]) Hieronder ook begrepen de bewoners van Hadramaut, Mascate enz.

[4]) Begrepen onder „Arabieren".

[5]) Begrepen onder „Turken en Syriërs".

[6]) Hieronder ook begrepen Russische onderdanen, Tartaren, Beloedsjistaners en A'ghanen.

Het aandeel, hetwelk de schepen onder verschillende vlaggen hadden in den aanvoer van pelgrims te *Djeddah* over de laatste vijf jaren loopende van 1891 tot en met 1895, wordt medegedeeld in het navolgende staatje

VLAG.	1891	1892	1893 (Hadj. Akbar.)	1894	1895
Britsche	24561	26646	41000	22745	25058
Egyptische	7736	11273	13320	7405	5245
Turksche	1658	3216	8858	3882	7099
Oostenrijksche	688	532	41	5053	4629
Nederlandsche	**2909**	**4576**	**3875**	**5734**	**5249**
Fransche	3816	3852	12273	—	223
Zanzibaarsche	707	876	264	—	—
Duitsche	—	153	524	386	524
Portugeesche	325	—	—	—	—
Grieksche	151	7	—	—	—
Hadramautsche	—	—	—	—	261
Per kustbooten, nationaliteit onbekend	—	—	—	1267	1952
	42551	51131	80155	46472	50240

Hieruit blijkt, dat ofschoon het aantal aangebrachte Javaansche en Maleische pelgrims in 1895 (12 327) grooter is geweest dan in 1894 (12 126), het aandeel, dat de Nederlandsche schepen in den aanvoer hebben gehad, geringer is geweest dan in het vorig jaar.

De reden hiervan wordt vermeend gezocht te moeten worden in het toenemend vervoer der Holt'booten onder Engelsche vlag van uit Singapore. Het vervoer via Singapore wordt door de pelgrimsjechs van uit Java zeer bevorderd, omdat op dit traject voor hen oneindig meer te verdienen valt dan op het rechtstreeksche vervoer, zoowel voor de heen- als op de terugreis. Nader zal op dit punt worden teruggekomen.

In het geheel namen *31* Nederlandsche stoomschepen deel aan de pelgrimsbeweging van 1895, voor zooveel betreft de aanvoer, namelijk:

19 Nederlandsche schepen met *4 120* Javanen en Maleiers, en

12 Nederlandsche schepen met 1 196 Turken, Egyptenaren en Mograbijnen.

Voorts werden door 19 zoogenaamde „Holt"-booten onder Engelsche vlag en 2 Engelsche booten nog 8 129 pelgrims uit de Straits Settlements en Indië overgevoerd. Onder de 2 laatstgenoemden is begrepen het s.s. „Sultan" d.d. 27 Februari 1895 met 1 368 pelgrims, het laatste stoomschip, dat door de firma Alsagaff & Co. uit Singapore is gecharterd geworden, overeenkomstig het door haar met de „Holt-Compagnie" gesloten contract.

Het totaal aantal pelgrims bedroeg in:

1895	57 219	waaronder	*12 418*	*hadjis djawa.*
1894	49 624	„	*12 132*	„ „
meer in 1895	7 595	waaronder	*286*	*hadjis djawa.*

In het Pelgrim-register voor de bedevaart van het jaar 1895 (1312) werden bij het Consulaat der Nederlanden ingeschreven *7 128* personen tegen *6 874* in 1894.

Onder de ingeschrevenen bevonden zich 1 180 vrouwen, onder welke ± 80 beneden de 14 jaren en 410 knapen beneden de 16 jaren.

Onder die 7 128 ingeschreven personen waren 260, tegen 205 in 1894, aan wie nieuwe passen werden uitgereikt, namelijk aan 56 onmiddellijk bij aankomst alhier en aan 249 nà afloop van de bedevaart voor de terugreis naar Indië.

In het „Register van passen, afgegeven door het Consulaat der Nederlanden te Djeddah gedurende het jaar 1895" zijn, voor zooveel zulks door navraag en onderzoek is kunnen worden verkregen, in de kolom „Opmerkingen" de redenen aangegeven voor het uitreiken dier nieuwe passen; in hoofdzaak zijn die: verlies van den oorspronkelijken pas, aangekomen met zeepassen of zonder passen van Singapore of Penang wegens langdurig verblijf te Perak, Klang, enz., of wegens lang verblijf te Mekka.

Van de nieuwe passen zijn er slechts 9 uitgereikt aan Nederlandsch-Indische pelgrimsjechs.

Het aantal Nederlandsch-Indische pelgrims, dat dit jaar zonder pas is aangekomen, kan veilig geschat worden op ongeveer 300. Die pelgrims zijn voornamelijk afkomstig van Rau, Atjeh, Siak, Kwantan, Indragiri, Djambi, Korintji, Palembang, Riouw, de Anambas- en Natoena-eilanden, Koetei, Boni, de rijkjes Balangnipa, Madjene, Pambaoewang en Binoewang, behoorende tot de federatie van Mandar, Bima Mangerai en Soembawa.

Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat in genoemde streken, voor zoover die of gedeelten daarvan onder rechtstreeksch bestuur zijn gebracht, veelal de gelegenheid nog ontbreekt om Gouvernements-passen te bekomen, dan wel de inlandsche passen te doen viseeren.

Vandaar dat het uit een oogpunt van billijkheid wenschelijk zou voorkomen, dat, bijaldien, ter bevordering van eene algemeene contrôle, de maatregel mocht worden getroffen, dat alle uit Nederlandsch-Indië zonder regelmatig paspoort alhier aangekomen pelgrims door het Consulaat ambtshalve van een pas moeten worden voorzien, bedoeld document voorloopig kosteloos, en zulks bij elk voorkomend geval ter beoordeeling van het Consulaat, aan die pelgrims uit te reiken, en van hen slechts de betaling van het visarecht te vorderen.

Bij het Consulaat werden gedurende dit en de 22 voorafgaande jaren in de Pelgrims-registers ingeschreven voor het bedevaartjaar:

1873	(1290)	3929	pelgrims,	van	wie	onafgehaald	bleven	413 passen.
1874	(1291)	4634	„	„	„	„	„	350 „
1875	(1292)	5461	„	„	„	„	„	573 „
1876	(1293)	4743	„	„	„	„	„	330 „
1877	(1294)	6222	„	„	„	„	„	564 „
1878	(1295)	5289	„	„	„	„	„	470 „
1879	(1296)	5331	„	„	„	„	„	352 „
1880[1])	(1297)	9542	„	„	„	„	„	521 „
1881	(1298)	4605	„	„	„	„	„	782 „
1882	(1299)	4302	„	„	„	„	„	319 „
1883	(1300)	5269	„	„	„	„	„	358 „
1884	(1301)	4540	„	„	„	„	„	248 „
1885[1])	(1302)	4692[2])	„	„	„	„	„	342 „
1886	(1303)	2523[2])	„	„	„	„	„	184 „
1887	(1304)	2426	„	„	„	„	„	181 „
1888[1])	(1305)	4328	„	„	„	„	„	329 „
1889	(1306)	3146	„	„	„	„	„	284 „
1890	(1307)	5419[2])	„	„	„	„	„	726 „
1891	(1308)	6044	„	„	„	„	„	928 „
1892	(1309)	6861	„	„	„	„	„	804 „
1893[1])	(1310)	8092	„	„	„	„	„	1538 „
1894	(1311)	6874	„	„	„	„	„	837 „
1895	(1312)	7128	„	„	„	„	„	1737 „

In 23 jaren werden ingeschreven *121 399* pelgrims en bleven onafgehaald *13 170* passen.

Uit bovenstaande opgave blijkt, dat in de laatste jaren, indien men de jaren welke hadj akbar waren buiten beschouwing laat, het aantal Nederlandsch-Indische pelgrims toenemende is.

Het totaal van 13 170 onafgehaalde passen d. i. 11 % over 23 jaren, terwijl dat voor 1895 ± 25½ % bedraagt, geeft stof tot beschouwingen.

---

[1]) Hadj Akbar.

[2]) Deze cijfers verschillen met de opgaven in het Pelgrim-verslag van 1893, maar zijn geverifieerd met en genomen uit de Pelgrim-registers.

Wat is het lot der houders van die onafgehaalde passen? Waar zijn ze gebleven? Voor het overgrootste gedeelte overleden voorzeker! Maar hoeveel, aan welke oorzaken en waar? Waar zijn dan de overigen, die nog in leven zijn? Te Mekka of Medina achtergebleven? Maar hoeveel en onder welke omstandigheden verkeeren zij? In pandelingschap of in slavernij?

Het antwoord op die vragen kan door het Consulaat niet gegeven worden, wijl het in al zijn pogingen, om de lotgevallen dier pelgrims te kennen, op den hardnekkigen onwil en de stelselmatige tegenwerking der Turksche autoriteiten van den Hedjaz, die ook hierin de hand reiken aan de sjechs, stuit. En wel zijn voor die autoriteiten daartoe overwegende redenen te over, welke echter nader ter plaatse zullen worden uiteengezet.

Indien de graven van vele dier ongelukkigen te Mekka en op den Medinenserweg konden spreken, ik ben overtuigd, dat zij ontzettende zaken aan het licht zouden brengen!

Onder de 260 personen, aan wie in 1895 nieuwe passen werden uitgereikt, behooren 61, die, ter deelneming aan de bedevaart van 1895 hunne woonplaatsen in Nederlandsch-Indië verlaten hebben in het laatst van 1894 en het begin van 1895 en hier zijn aangekomen zonder passen — o. a. wegens verlies daarvan —, of met zeepassen.

Het juiste aantal personen, dat ter deelneming aan de bedevaart van 1895 uit Nederlandsch-Indië is vertrokken, bedraagt derhalve 6 864 + 61 = 6 925.

Vergeleken met 1894 is het aantal pelgrims van Java en Madoera toegenomen: de grootste vermeerdering heeft plaats gehad in de residentiën Pekalongan, Bagelen, Kedoe en Krawang, elk met ruim het dubbele, en Soerabaja en Madoera elk met meer dan $^1/_3$; terwijl afneming is op te merken in de gewesten Bantam en Preanger-Regentschappen — de brandpunten van den Islam — elk met $^1/_4$. Dit laatste valt ook te zeggen van het eiland Sumatra met ongeveer $^1/_6$, voornamelijk in het Gouvernement van Sumatra's Westkust, waar eene vermindering, met meer dan de helft, plaats vond. Daarentegen nam het aantal toe in de gewesten Atjeh en Benkoelen met het dubbele en Palembang met $^1/_4$. Op het eiland Borneo had over het geheel vermeerdering plaats van $^1/_8$ en wel in de Zuider- en Ooster-afdeeling met $^1/_4$. Ook het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden kenmerkte zich met $^1/_4$ verhooging. Bali en Lombok en Banka namen respectievelijk met het dubbele en het zevenvoud toe.

Waarschijnlijk houden de opvallende afnemingen in Bantam, de Preanger en Sumatra's Westkust verband met de verminderde welvaart der bevolking, ten gevolge van climatologische dan wel andere invloeden van oeconomischen aard, die den godsdienstijver eenigszins beteugeld hebben.

Voor zoover op de passen was aangeteekend geworden het bedrag aan geld, dat de pelgrim heet ter bedevaart mede te nemen — de zoogenaamde reispenning — is door 1513 pelgrims medegenomen een som van *f* 658 220 d. i. *f* 438 gemiddeld per hoofd.

Dat cijfer doet de vraag rijzen, welk bedrag als middelsom per hoofd voor den pelgrim geacht kan worden voldoende te zijn?

Die som kan n. m. b. m. gesteld worden op niet minder dan *f* 230 per hoofd met inbegrip van de kosten der terugreis, en op *f* 160 per hoofd

voor hen, die van retourbiljetten voorzien zijn. Ruim *f* 160 heeft de pelgrim noodig voor de zuivere uitgaven in den Hedjaz aan de bedevaart verbonden. Deze uitgaven zullen nader gespecificeerd en toegelicht worden.

Wij zagen dat 1 503 pelgrims de beschikking hadden over *f* 658 200; onder de overige 5 422 pelgrims vinden wij 246 houders van retourbiljetten. Aangenomen dat deze 246 per hoofd noodig hadden *f* 160 d. i. 246 × *f* 160 = *f* 39 360, en de overige pelgrims 5 422 — 246 = 5 176 per hoofd *f* 230, d. i. 5 176 × *f* 230 = *f* 1 190 480 (van dit laatste bedrag moet worden afgetrokken de retourvracht ad *f* 187 000, gerekend voor de helft per directe booten en voor de andere helft via Singapore respectievelijk ad *f* 50 en *f* 22,50 per hoofd, het zuivere bedrag dat de Maatschappijen ontvangen), dan verkrijgen wij een totaal van ruim *f* 1 700 000.

Voegen wij daarbij nog de belangrijke sommen, die de pelgrims medekrijgen, voor geschenken aan leeraars (amanahs), voor onderhoud van wakay's en van te Mekka verblijvende familieleden, voor het alsnog doen verrichten van de bedevaart voor afgestorvenen (bèdèl haddji), dan zijn wij niet ver meer af van het bedrag van 2 millioen gulden, dat gerekend kan worden jaarlijks door de bedevaart aan Nederlandsch-Indië onttrokken te worden, waarmede het nationaal vermogen feitelijk verarmd wordt, vermits het onder geen anderen vorm, zelfs niet voor een gering gedeelte, terugkeert; immers geen enkel product uit het gebied van landbouw of nijverheid wordt door den importhandel van den Hedjaz rechtstreeks uit Nederlandsch-Indië betrokken.

Van de 6 864 passen, die in 1895 waren ingeschreven, bleven tot heden onafgehaald 6 864 — 5 127 = 1 737 of 25 %, terwijl onafgehaald bleven (zie blz. 11) van de in:

1890	5 419	ingeschreven	passen	726	of 13 4/10 %
1891	6 044	„	„	928	„ 15 3/10 „
1892	6 861	„	„	804	„ 11 7/10 „
1893	8 092	„	„	1 538	„ 19 „
1894	6 874	„	„	837	„ 12 3/10 „

Het buitengewoon groot, alle vorige jaren overtreffend aantal onafgehaald gebleven passen van dit jaar, omtrent de houders waarvan geen andere dan de vage berichten verkregen konden worden, dat zij waarschijnlijk overleden waren, noopte mij naar hun lot een onderzoek in te stellen, en daartoe den weg in te slaan, die mij toescheen te zijn de eenvoudigste, de aangewezene en de meest vertrouwbare nog, namelijk mij te wenden tot de betrokken sjechs, de eenigen, die in staat zijn de gewenschte inlichtingen naar behooren te verstrekken.

„Ik richtte te dien einde — zegt verder de consul — in het laatst van Augustus, toen er, nadat het terugvervoer der pelgrims feitelijk geheel opgehouden had, nog 2 045 passen onafgehaald waren, aan *155* van de *171* in het pelgrimregister van dit jaar ingeschreven pelgrimsjechs te Mekka — van welke *128* Nederlandsch-Indische onderdanen zijn — een schrijven, met verzoek om mij inlichtingen te verstrekken nopens de op de daarbij gevoegde nominatieve opgave vermelde Nederl.-Indische pelgrims, welke aan hunne zorgen waren toevertrouwd en hunne passen nog niet hadden afgehaald,

en daarbij tevens te willen opgeven het aantal der achtergeblevenen te Mekka of elders en dat der overledenen."

Het meerendeel dier brieven, welke eenen zorgzamen arbeid van verscheidene weken hadden vereischt, werd door het Consulaat, op verzoek van den zoogen. hoofdsjech, aan dezen ter uitreiking aan de belanghebbende sjechs toevertrouwd; de rest werd per post verzonden.

Een dergelijk onderzoek was het laatst door den toenmaligen Consul, den heer Spakler, in het laatst van 1889 ingesteld, die daarbij de hulp der autoriteiten had ingeroepen, doch hetwelk zonder eenig resultaat was afgeloopen.

„Weinig konde ik vermoeden, dat thans dit onderzoek, dat langs een anderen weg werd beproefd, dezelfde lijdensgeschiedenis zou ondervinden, als het voormelde door mijn ambtsvoorganger in 1889 ingesteld."

De Turksche autoriteiten weigerden toen hare medewerking en verboden feitelijk den sjechs de door het Consulaat verzochte inlichtingen direct noch indirect te verstrekken.

De Consul riep daarop de tusschenkomst in van Hr. Ms. Gezantschap, en deelde tevens mede dat de Porte den Vali geweigerd had machtiging te verleenen tot het geven der gevraagde inlichtingen, als motief voor die weigering opgevende, dat onder de pelgrims, komende van Nederlandsch-Indië, zich een zeker aantal Turksche onderdanen bevindt, omtrent wie de Turksche autoriteiten aan het Consulaat geen inlichtingen behoefden te geven. De wederlegging van de onjuistheid dezer gezochte reden leidde tot geen ander resultaat dan dat in October 1890, na herhaald aandringen dezerzijds, een schrijven van den Vali werd ontvangen, waarbij medegedeeld werd, dat de autoriteiten, na bekomen instructies, bereid waren de gewenschte inlichtingen te verschaffen, indien haar eene nominatieve lijst der pelgrims met hun herkomst werd toegezonden. Deze toezending heeft daarop plaats gehad, maar tot dusver zijn de toegezegde inlichtingen niet ontvangen geworden, en is dezerzijds ook sedert niet op de zaak teruggekomen.

Thans is wederom vanwege de autoriteiten, en wel in hoofdzaak uitgaande van den Groot-Sjerif, aan de sjechs het verbod uitgevaardigd tegen het geven van de door het Consulaat gevraagde inlichtingen en daarbij is den Nederl.-Indischen sjechs aangezegd geworden hunne naturalisatie als Turksch onderdaan aan te vragen, onder bedreiging, bij niet nakoming van een en ander, van hunne afzetting als pelgrimsjech. Wijders heeft de Vali het goed geacht aan het Consulaat te ontzeggen het recht van rechtstreeksche briefwisseling met de Nederlandsch-Indische sjechs en daarbij tevens de meening verkondigd, dat de sjechs of mutawifs, uit den aard van hunnen werkkring, Turksche onderdanen moeten zijn.

Zoowel tegen den dwang op de Nederl.-Indische sjechs uitgeoefend, om zich te laten naturaliseeren, — waarover klachten van enkele betrokkenen bij het Consulaat waren ingebracht —, als tegen het verbod van directe briefwisseling van het Consulaat met bedoelde sjechs, zoomede tegen de bewering, dat de sjechs Turksche onderdanen moeten zijn, is dezerzijds onverwijld protest aangeteekend en daarvan kennis gegeven aan den Gezant der Koningin bij de Porte.

Het behoeft wel geen nader betoog, dat indien het Consulaat geen directe correspondentie mag voeren met de Nederl.-Indische sjechs over aangele-

genheden, die Nederl.-Indische onderdanen betreffen, zooals het tot dusverre steeds gevoerd heeft, en indien gemelde sjechs onttrokken worden aan de jurisdictie van het Consulaat, vermits zij niet alleen gedwongen, maar ook op eene door de Nederlandsche Regeering niet erkende wijze vreemd onderdaan zijn geworden, het Nederlandsch Consulaat een belangrijk deel van zijn invloed en beteekenis zal hebben verloren en het ook niet meer voldoende bij machte zal wezen om eene behoorlijke, ongestoorde voeling met Mekka te onderhouden, ten einde op de hoogte te worden gehouden van woelingen en bewegingen op godsdienstig gebied, ten einde een waakzaam oog te doen houden op de gangen en handelingen van verdachte of gesignaleerde personen enz.

Voorts, hoe kan het Consulaat er tegen waken, dat door de sjechs geen slavenhandel wordt gedreven in Nederlandsch-Indische onderdanen, noch dezen in pandelingschap worden gehouden, onder begunstiging der Turksche autoriteiten zelve, indien de sjechs niet jaarlijks door het Consulaat kunnen of mogen worden opgeroepen om verantwoording te geven van de aan hunne zorgen toevertrouwde Nederl. Indische pelgrims, ja zelfs aan de jurisdictie van het Consulaat onttrokken worden?

De aanmatigende bewering des Vali, dat de sjechs of mutawifs uit den aard van hun werkkring Turksche onderdanen moeten zijn, is op niets gebaseerd en, volgens het oordeel van bevoegde personen, in strijd met den geest van vrijheid en de leer des Islams.

„Het wil mij derhalve voorkomen, dat uit een politiek belang met kracht moęt worden opgekomen tegen het streven en de handelingen der Turksche autoriteiten als bovenvermeld, welke afbreuk moeten doen aan het aanzien van het Nederlandsche gezag in de oogen onzer muzelmansche onderdanen en welke tevens een inbreuk zijn op het bij de capitulatiën gewaarborgd recht van gezag en bescherming over de eigen onderdanen."

De sjechs en meer nog de Turksche autoriteiten hebben er groot belang bij de onderwerpelijke inlichtingen omtrent het lot der achtergebleven pelgrims en het juiste aantal en de namen der overleden pelgrims, aan het Consulaat te onthouden en wel om de volgende redenen:

1°. Autoriteiten en sjechs zien in het vragen van die inlichtingen de vermomde bedoeling om op die wijze achter de niet bij het Consulaat aangegeven nalatenschappen van de overleden pelgrims te komen, ten einde die te kunnen opvorderen of daarvan rekenschap vragen. En dit convenieert beiden volstrekt niet. Immers bij het ab intestato overlijden van een vreemden pelgrim en die hier geen bloedverwanten heeft, maakt de „beit-al-mâl" (wees- en boedelkamer, staat onder het beheer van den gadhi, doch wordt door de autoriteiten van den Hedjaz meer beschouwd als hare particuliere geldkist) zich onmiddellijk meester van de nalatenschap, bijaldien de sjech dit niet reeds heeft gedaan. Zij begrijpen zeer wel, dat geene valsche inlichtingen kunnen worden gegeven, omdat dit spoedig zou blijken, en heeft het Consulaat eenmaal zwart op wit verkregen, het aantal en de namen der overledenen en die der achtergeblevenen, welke nog in leven zijn, dan kunnen niet zoo gemakkelijk meer knoeierijen daarmede gepleegd worden en kunnen de erfenissen, na aanvraag en onder-

zoek, eventueel opgevorderd worden, welke de autoriteiten en sjechs alsdan verplicht zouden zijn terug te geven.

Dat deze reden de ware en geen bloote suppositie is, werd mij mondeling bevestigd door twee Arabische sjechs, die hunne paspoorten voor Nederl.-Indië wenschten geviseerd te hebben; ik maakte aanvankelijk daartegen schijnbaar eenig bezwaar, hun zeggende: „hoe kan ik uwe passen viseeren, zoolang gij mijne brieven om inlichtingen nog niet beantwoord hebt; het schijnt, dat gij uwe pelgrims zóó slecht behandeld hebt, dat gij die inlichtingen niet durft geven; hoe kan ik u dan vertrouwen en u nu met gerustheid een visum geven." Met de aan Arabieren eigen breedsprakigheid betoogden zij, dat het hun schuld niet was, dat zij nog niet geantwoord hadden, daar zij van den Groot-Sjerif order hadden gekregen niet te mogen antwoorden enz. „Wat belang," vroeg ik, „kan de Groot-Sjerif er bij hebben u te verbieden mij te antwoorden; dat zijn slechts praatjes." Eindelijk kwam het hooge woord er uit: de Groot-Sjerif en de Vali vreezen, dat daardoor de nalatenschappen van de „beit-al-mâl" zouden kunnen worden teruggevorderd. Ik hield echter voet bij stuk en verkreeg van de beide sjechs de verlangde inlichtingen.

2°. De vrees van autoriteiten en sjechs, dat bekend zullen worden het wedervaren der pelgrims in den Hedjaz, de behandeling en mishandeling, die deze er ondervinden, hetgeen hun op den Medina-weg overkomt en wat er vaak met hen gebeurt te Mekka, kortom al datgene wat voor het gevoel van menschelijkheid onteerend is en voor het oog der gerechtigheid liefst verborgen moet blijven.

De Hedjaz is een oord vol ongerechtigheid en verdorvenheid en een ongemeten veld van menschelijk lijden!

Uit het bovenstaande blijkt voldoende duidelijk, welke overwegende, concurreerende belangen autoriteiten en sjechs er bij hebben, om bedoelde inlichtingen aan het Consulaat te onthouden en is de tegenwerking, die het van de zijden ten deze ondervindt, verklaarbaar.

Kan die tegenstand nog langs anderen dan den weg van diplomatieken drang opgeheven worden?

„Naar mijn bescheiden meening voor een deel wel, indien men de oorzaak en het belang, die aan die tegenwerking ten grondslag liggen, wegneemt; namelijk door aan onze pelgrims vóór hun vertrek ter bedevaart zooveel mogelijk en duidelijk aan het verstand te doen brengen, dat zij in hun eigen welbegrepen belang zouden handelen, door, evenals de Turksche Egyptische, Arabische, Mograbijnsche en Boecharijsche pelgrims zulks doen, vóór de afreize onderhandsche testamenten of beschikkingen (waçijat) ten overstaan van 3 getuigen te doen opmaken, waarbij testateur en getuigen, mede-pelgrims zijnde, onderling, dus over en weer tot elkaars executeur-testamentair of rechthebbende worden aangesteld, zoodat bij eventueel overlijden de „beit-al-mâl" noch de sjech aan hunne nalatenschappen komen.

„De Britsch-Indische pelgrims volgen in den laatsten tijd dit stelsel meer en meer, terwijl dit voor de Boecharioten minder noodig is, aangezien zij, bijna zonder uitzondering allen, bij aankomst hun overvloedig geld, waaronder dat bestemd voor de terugreis, in het Russische Consulaat ter deponeering afgegeven.

„Tot dusverre zijn op de bovenvermelde 155 brieven 45 antwoorden ontvangen, waaronder 12 van Arabische sjechs, met opgave van 450 overledenen. Voor zoover uit die opgave reeds blijkt, is het aantal overledenen dit jaar veel aanzienlijker geweest, dan het zich liet aanzien of veronderstellen, en bedraagt dit het cijfer van 485, voor hetgeen thans bekend is. Uit die opgaven blijkt, dat de meesten bezweken zijn op den Medina-weg, tengevolge van cholera of van de moord- en roofzucht der Bedouïnen."

In dit jaar is voor een totaal bedrag van *f* 1409,05 aan nalatenschappen van 11 overleden pelgrims naar Indië overgemaakt geworden. Die nalatenschappen, bestaande uit baar geld, goederen of retourpassagebewijzen, zijn voor een groot deel door een drietal sjechs, die gewoon zijn zulks eigener beweging jaarlijks te doen, aan het Consulaat afgedragen geworden.

Ten opzichte van een Sumatraanschen sjech, die eene vrij belangrijke erfenis van ab intestato overleden pelgrims verduisterd had, heeft het Consulaat krachtig moeten optreden. Bij die gelegenheid, gedurende zijne voorloopige aanhouding tijdens de instructie, riep hij de hulp in der autoriteiten, bewerende als Turksch onderdaan te zijn genaturaliseerd en derhalve niet voor het Consulaat te behoeven terecht te staan. Dezerzijds werd die bewering tegen de autoriteiten bestreden en met succes volgehouden, op grond dat door den beklaagde noch door de autoriteiten kon worden overgelegd het legaal bewijs der vereischte voorafgaande toestemming der Nederlandsche Regeering tot naturalisatie. De sjech heeft toen onmiddellijk de gereclameerde nalatenschap in haar geheel gerestitueerd, terwijl van eene verdere strafrechterlijke vervolging is afgezien moeten worden, op grond dat de betrokken pelgrims en getuigen in hunne verklaringen wankelden uit vrees voor den sjech.

Het aantal teruggekeerde pelgrims bedraagt 35 339, waaronder vele tot vorige bedevaartjaren behooren.

Het aantal aangevoerde pelgrims bedraagt 57 219, zoodat 57 219 — 35 339 = 21 880 of 38 % zijn achtergebleven.

Neemt men aan, dat verreweg het kleinste deel van de laatsten nog tijdelijk in den Hedjaz verblijf houden, dan rijst de vraag, waar de overigen zijn gebleven, die verdwenen zijn? Zijn ze aan ziekten overleden, vermoord, of in slavernij gevoerd? De Turksche Regeering, de eenige, die antwoord op die vragen zou kunnen of moeten geven, trekt zich daarvan niets aan en bewaart hetzelfde stilzwijgen als de graven dier tienduizenden en nogmaals tienduizenden naamloozen, die jaarlijks in den Hedjaz als slachtoffers vallen.

Het aandeel, hetwelk de schepen onder verschillende vlaggen hebben gehad in het terugvervoer der pelgrims uit de havens van Djeddah en Yambo el Bahr, wordt weergegeven in het ondervolgende staatje:

Vlag.	Aantal schepen.	Aantal pelgrims.
Engelsch	25	16 885
Turksch	11	6 438
Nederlandsch	*11*	*4 389*
Egyptisch	8	3 449
Oostenrijksch	3	2 108
Fransch	2	2 070
Totaal	60	35 339

Uit den volgenden staat blijkt, dat 7 450 hadjis djawa dit jaar de terugreis hebben aanvaard, en wel:

Vlag.	Aantal schepen.	Aantal pelgrims.	Bestemming.
Nederlandsch	*3*	*1 743*	*Nederlandsch-Indië.*
„	*8*	*2 646*	Singapore en Penang.
Engelsch	6	3 061	„ „ „
Totaal	17	7 450	

Het is niet met zekerheid te zeggen, hoeveel van de in dit jaar aangekomen „hadjis djawa", ten getale van 12 418, hier zijn achtergebleven, vermits onder de vertrokkenen er vele behooren tot vorige bedevaartjaren, doch eene schatting van 30 % voor de niet-teruggekeerden kan m. i. veilig worden aangenomen.

Door 246 personen werd dit jaar van *retourbiljetten* gebruik gemaakt tegen 280 in 1894, zoodat met leedwezen moet worden opgemerkt, dat het gebruik daarvan niet is toegenomen.

Aanvoer van Ned.-Indische pelgrims. Rechtstreeks uit Nederl.-Indische havens werden aangevoerd *2 607* pelgrims met *16* Nederlandsche stoomschepen, waaronder *13* — met kleine ladingen, het getal van 5 per 100 ton niet te bovengaande — hunne Mekkagangers, ten getale van *1 016* ontscheepten op Aboe-Saad, terwijl de overige *3* schepen, respectievelijk met *459*, *599* en *533* pelgrims aan boord, na de reglementaire quarantaine van 5 dagen te Camaran te hebben volbracht, hunne passagiers alhier landden.

De overige Nederl.-Indische bedevaartgangers maakten de reis via Singapore of Penang — enkele ook via Bombay en Suez — bijna uitsluitend met de Holtbooten onder Nederlandsche of Engelsche vlag.

Onder Nederlandsche vlag voerden nog *3* stoomschepen van Singapore en Penang 1 461 pelgrims aan; twee dier schepen maakten te Camaran en het derde te Aboe-Saad quarantaine.

In het geheel namen derhalve *19 Nederlandsche schepen* met *4 068 hadjis djawa* deel aan de pelgrimsbeweging van 1895 uit Nederlandsch-Indië en de Straits-Settlements.

De inrichting en de behandeling aan boord der Nederlandsche booten verwierven weder de algemeene tevredenheid der pelgrims, die zich hierover met veel lof uitlieten en verklaarden het liefst weder met die booten de terugreis te willen aanvaarden. Doch zeer velen worden tot hun nadeel van dit voornemen afgebracht door de sjechs, die bij den rechtstreekschen terugkeer der pelgrims naar Nederl.-Indië weinig of geen voordeel hebben.

Deze aangelegenheid zal bij het terugvervoer besproken worden.

Hetzelfde getuigenis van tevredenheid werd niet zoozeer vernomen ten aanzien van de inrichting en behandeling der schepen, waarmede de pelgrims via Singapore, met al dan niet aandoening van een andere tusschenhaven, hier aankwamen.

Verscheidene gevallen van diefstallen aan boord van vreemde schepen, voornamelijk begaan te Camaran, tijdens de pelgrims hunne quarantaine aldaar volbrachten, werden ter kennis van het Consulaat gebracht, terwijl later is gebleken, dat zeer vele diefstallen niet zijn aangegeven geworden.

Niet minder dan 5 belangrijke diefstallen, gepleegd aan boord van het s.s. „Nestor", behoorende tot een der Holtbooten van de „Ocean-Steamship Co.", op één na het stoomschip dat de meeste pelgrims aan boord had, werden aangegeven. Daarvan werd mededeeling gedaan aan den Britschen Consul alhier, met verzoek om door zijne tusschenkomst de betrokken Stoomvaart-maatschappij daarmede in kennis te stellen en zoo mogelijk van haar eenige vergoeding te erlangen, vermits mij uit het verhoor gebleken was, dat de inlandsche tolk, door den gezagvoerder aangesteld, medeplichtig moest zijn.

De Engelsche Consul verklaarde bereid te zijn het voorgevallene ter kennis te brengen van de Maatschappij, doch meende daarbij op zoo uitvoerige wijze de niet-aansprakelijkheid van reeders en gezagvoerder te moeten bepleiten, dat daaruit mij duidelijk bleek, dat hij liever aan de zaak niets wilde doen.

Ik heb daarop bij den agent er op aangedrongen, genoemde Maatschappij te verzoeken, aan boord van hare pelgrimschepen gedrukte biljetten te doen plaatsen, waarbij den pelgrims wordt aangeraden, bij aankomst aan boord, hunne geldswaarden aan den gezagvoerder in bewaring te geven.

De aankomst der Nederlandsch-Indische pelgrims is verdeeld geweest als volgt over de maanden:

November 1894	18	pelgrims.
December „	447	„
Januari 1895	349	„
Februari „	1 993	„
Maart „	3 484	„
April „	346	„
Mei „	262	„

Van 9 gedurende de reis overleden pelgrims werd aangifte gedaan. De aangiften van aan boord der Nederlandsche schepen overleden pelgrims geschiedden, als gebruikelijk, onmiddellijk bij aankomst alhier, zoodat het Consulaat zich met de regeling der nalatenschappen tijdig kon bemoeien,

hetgeen niet het geval was met die der aan boord van vreemde schepen overleden pelgrims, aangezien bedoelde aangiften door de tusschenkomst van het Engelsche Consulaat steeds werden ontvangen nadat de pelgrims reeds naar Mekka vertrokken waren, niettegenstaande dezerzijds het verzoek was gedaan geworden, om spoediger toezending daarvan.

Ingevolge verkregen machtiging van den Minister van Marine, worden voortaan de door de gezagvoerders ingeleverde „Uittreksels uit het dagregister, houdende akte van overlijden" van Nederlandsch-Indische pelgrims rechtstreeks door het Consulaat aan den Gouverneur-Generaal toegezonden.

Bij de op 1 Juli j.l. in werking getreden Ordonnantie van 22 December 1894 (*Ind. Stbl.* no. 278), is aan de stoomschepen, die uit een Nederl.-Indische haven, direct of via Singapore, bedevaartgangers naar Arabië vervoeren, de verplichting opgelegd, om bij het Consulaat in te dienen eene lijst der zich aan boord bevindende pelgrims, welke maatregel aan de uitoefening van eene goede contrôle op de aangekomen pelgrims zeer bevorderlijk is.

Op het dezerzijdsch verzoek, gericht aan den Landvoogd, het zoo mogelijk daarheen te willen leiden, om een dergelijk voorschrift door het Bestuur der Straits-Settlements te doen uitvaardigen, ten aanzien van stoomschepen, die van Singapore of Penang met Nederl.-Indische pelgrims naar Djeddah vertrekken, werd bericht ontvangen, dat, volgens ingewonnen advies van den Consul-Generaal te Singapore, gemeld Bestuur waarschijnlijk daartoe niet genegen zou worden bevonden.

Quarantaine. — Camaran. 3 Direct uit Nederlandsch-Indië afkomstige schepen met 1591 en 2 van Singapore vertrokken Nederlandsche schepen met 1393 pelgrims volbrachten de quarantaine te Camaran.

De gebrekkige inrichting der lazaretten, de onvoldoende ruimte der barakken, het ondrinkbare water, enz. maakten over het algemeen het verblijf op het quarantaine-station te Camaran voor de pelgrims ook dit jaar weder tot eene zware beproeving.

Veel is er reeds over den ellendigen en treurigen toestand van deze inrichting geschreven en gesproken, doch het heeft nog tot geen verbetering geleid.

Een sterke beweging tegen Camaran heeft zich onlangs in Britsch-Indië, in de pers en door meetings, geopenbaard, voornamelijk onder Muzelmannen van Hyderabad, die tegen het quarantaine-stelsel van Camaran als het ware den „heiligen krijg" hebben gepredikt.

Twee lezenswaardige artikelen zijn daarover verschenen in de „British Medical Journal" van 16 Maart en 27 April 1895, nrs. 1785 en 1791; in het eerste daarvan worden vermeld de resoluties, genomen in eene meeting te Hyderabad, welke, in den vorm van een adres, aan den Sultan van Turkije zullen worden aangeboden en luiden:

1°. Verbetering van de quarantaine-inrichtingen te Camaran, Djeddah en Yambo, en vervanging der quarantaine door een geneeskundig onderzoek voor de gezonde pelgrims;

2°. Maatregelen ter bevordering en verbetering van de openbare gezondheid te Mekka, bestaande in: zuiver water, reiniging van huizen en straten, bouwen van en toezicht op gezonde verblijven voor de pelgrims; oprichten van tijdelijke hospitalen gedurende den bedevaartstijd;

3°. Onderhoud van den weg naar Arafat en opruiming van de overblijfselen der geofferde dieren te Moena;

4°. Bescherming en veiligheid op den weg naar Medina tegen de aanvallen en rooverijen der Bedouïnen.

Zal dit adres, opgezonden aan den Sultan, en waarin de vinger zóó juist op de wondeplekken gelegd wordt, eenige verbetering aanbrengen? Zal ook eindelijk de Internationale Gezondheidsraad thans iets voor Camaran doen?

Aboe-Saäd. Op Aboe Saäd landden 14 Nederlandsche schepen — 13 direct van Nederlandsch-Indië en 1 van Singapore afkomstig — hunne 1084 pelgrims.

Over dit quarantaine-etablissement zijn geen klachten ontvangen; de pelgrims waren er tevreden, waartoe niet alleen de behandeling van het dienstdoend personeel veel bijdraagt, maar ook de zindelijke en ruime barakken, en het overvloedige en goede drinkwater. Als quarantaine-inrichting mag Aboe-Saäd een model heeten.

Vermits de quarantaine-rechten in Turksche munt moeten voldaan worden en de officieele koers, waarvoor de rijksdaalder wordt aangenomen, veel te laag is gesteld in verhouding tot den gewonen koers, zouden de pelgrims, die op Aboe-Saäd niet gewisseld kunnen krijgen, daardoor aanmerkelijk nadeel lijden.

Ten einde hen hierin te gemoet te komen, heeft de persoon, die vanwege het Consulaat naar Aboe-Saäd gezonden wordt om de pelgrims van hulp en dienst te zijn, op zich genomen telkens het benoodigde Turksche geld mede te nemen en dit tegen de voor de quarantaine-rechten verschuldigde rijksdaalders in te wisselen. Behoorlijk wordt door hem daarvan telkenmale aan het Consulaat rekening en verantwoording gedaan en het voordeelig verschil tusschen de beide koersen wordt dan, na aftrek van commissieloon voor de moeite en risico van bedoelden lasthebber, bij de inlevering der passen aan de pelgrims uitgekeerd, bedragende dit voor ieder ongeveer *f* 1.

Het denkbeeld is dezerzijds reeds meermalen geopperd, om de vergunning te verkrijgen, al de Nederlandsch-Indische pelgrims instede van te Camaran, hunne 5 daagsche quarantaine op de nabij Aboe-Saäd gelegen eilanden Wasta en Aboe-Ali te doen ondergaan. Die eilanden, die grooter en hooger zijn dan Aboe-Saäd, bieden daartoe voor dat doel overvloed van ruimte aan. Aboe-Saäd, dat slechts 300 man kan herbergen, zou dan alleen gebruikt kunnen worden voor het desinfecteeren en de observaties van 24 uren.

Op ieder der twee eerstgenoemde eilanden is plaats voor 700 à 800 pelgrims; op Wasta bevinden zich reeds 2 barakken en er is nog ruimte voor 6 nieuwe; ook op Aboe-Ali kunnen een 8-tal barakken plaats vinden. De bouwkosten per barak worden geraamd op 500 £ T., hetgeen een uitgaaf zou zijn van 7 000 £ T. De sanitaire dienst op die eilanden zou zeer goed van Aboe-Saäd uit kunnen geschieden, waarmede die eilanden verbonden zouden moeten worden middels een stoomvaartuigje. De aanschaffing van zulk een vaartuigje is geen weelde; het zoude voorzien in eene werkelijke behoefte, waarvan het gemis thans reeds, en nog meer in het drukke pelgrimseizoen, zoowel voor den geregelden dienst van het lazaret op Aboe-Saäd als voor het verleenen van „pratique" aan de stoomschepen zeer wordt gevoeld. Zulk een vaartuigje zoude aan personeel, onderhoud, kolen-

verbruik enz., nagenoeg hetzelfde kosten als thans de uitgaven bedragen voor de gebrekkige communicatie-middelen.

Terugvervoer van Nederl.-Indische pelgrims. De terugreis werd aanvaard door 624 pelgrims van vorige jaren en door 4 642 van de afgeloopen bedevaart [zie blz. 121], totaal 5 266.

Van deze gingen 1 743 rechtstreeks onder Nederlandsche vlag naar de Nederlandsch-Indische havens [zie blz. 11].

De overigen vertrokken met de booten van de „Oceaan", van de „Holt-line" en met speciaal gecharterde schepen via Singapore en Penang naar hun vaderland, enkelen met aandoening van Bombay en Calcutta, en wel, gelijk eenigen van dezen mij mededeelden, omdat deze route goedkooper was. En oogenschijnlijk was dit ook zoo, daar zij slechts voor 20 ropijen (± *f* 15) per persoon naar Bombay of Calcutta werden overgevoerd tegen *f* 32,50 naar Singapore. Ik deed hun opmerken, dat die reis zooveel langer duurde en of zij wel wisten hoelang zij te Bombay of Calcutta op gelegenheid moesten wachten en hoeveel de vracht van daar naar Singapore bedroeg. Van het een noch van het ander wisten zij iets af, maar hun sjech had het hun aangeraden en een der zijnen ging met hen.

Met een enkel woord werd reeds hiervoren vermeld, dat de sjechs bij de rechtstreeksche terugreis der pelgrims weinig of geen voordeel hebben en die derhalve zooveel mogelijk tegenwerken. Dit blijkt ook in hoofdzaak uit de omstandigheid, dat van de 2 607 rechtstreeks aangevoerde pelgrims slechts 1 743 d. i. 66 % per directe booten terugkeerden.

De sjechs gaan op tweeërlei wijzen te werk, om de pelgrims te weerhouden van de directe retour-gelegenheid gebruik te maken:

1°. Zij houden de pelgrims te Mekka aan, dezen wijsmakende, dat er eene daling in den retourprijs zal plaats hebben en die af te wachten, totdat er geen directe booten meer gaan, zoodat de pelgrims dan wel genoodzaakt zijn via Singapore te reizen, of 2°. zij bepraten de pelgrims de terugreis via Singapore te doen, aangezien dit veel voordeeliger is.

Wat is nu in beide gevallen de truc van den sjech?

Het geld voor de terugreis *per directe boot*, *f* 65, hebben zij reeds lang te voren van den pelgrim geïnd — sommige sjechs innen dat geld al dadelijk na aankomst van den pelgrim te Mekka —; zij nemen daarvoor dan een biljet naar Singapore voor *f* 32,50, en zeggen den pelgrim, dat een hunner vertrouwde personen [qadam] — handlanger — de reis medemaakt, die het verschil van den vrachtprijs bij zich heeft om daarvoor bij aankomst te Singapore voor hem, pelgrim, het benoodigde biljet naar Java of elders te nemen, onderkomen te bezorgen, enz. Bij aankomst te Singapore is de handlanger met het geld des pelgrims gevlogen of hij bezorgt dezen een biljet van eenige weinige dollars voor een Chineesche boot en van het overschietende geld is zoogenaamd niets meer overgebleven, wegens kosten van verblijf, enz. Hiermede verdient de sjech per pelgrims netto ongeveer *f* 25.—. Als er zoo eenige van die pelgrims bij elkaar zijn, dan schiet het reisje van den handlanger er wel op over, die tevens met versche pelgrims huiswaarts keert.

Bij invoering van het stelsel van verplichte retourbiljetten of van vooruitstorting der kosten voor de terugreis zouden deze en nog meer andere

kwade praktijken van de sjechs tot het verledene behooren. Wie weet dan, welke nieuwe praktijken van list en bedrog hun vindingrijk vernuft zal hebben uitgedacht!

De pelgrims, die zeer wel beseffen, dat zij door eigen schuld de dupe zijn geworden van die bedriegerij, zijn bij tehuiskomst in den regel veel te „maloe" [verlegen, beschaamd] om hierover een woord te reppen aan hunne bloedverwanten, of hunne dorpsgenooten er voor te waarschuwen, hetgeen hen ook eenigszins in hun aanzien als hadji en in de schatting hunner medeburgers zou doen dalen, waarbij ook nog komt, dat een soort van geheimzinnige vrees of ontzag voor hun sjech te Mekka hun nog is bijgebleven. Vandaar het verschijnsel, te moeten verklaren dat telken jare vele pelgrims uit dezelfde streken en bij dezelfde sjechs er nog steeds op dezelfde wijze inloopen. Vandaar ook het groot belang, dat de sjechs er bij hebben, om bij het werven van pelgrims, voornamelijk in het binnenland, dezen met alle macht te ontraden om retourbiljetten te nemen en dat zij zich niet ontzien daarbij zich op den qoran te beroepen.

Pelgrims hebben mij verklaard, dat hun sjech hun had gezegd geen retourbiljetten te nemen, omdat het door den qoran verboden was. Zij wisten zelf, wel is waar, niet de plaats aan te geven, waar het ergens in den qoran stond, maar hun sjech, die het gezegd had, wist het!

Het is ook gebleken, dat verscheidene sjechs, die van de pelgrims, onmiddellijk na aankomst te Mekka, de gelden voor de terugreis gevorderd hadden, die gelden ten eigen bate hebben verbruikt, zoodat die pelgrims — onder welke er waren, die niet eens durfden te klagen — hier 3 à 4 weken hebben moeten wachten alvorens te kunnen vertrekken, en verscheidene van hen zich door middel van geldopnemingen bij de sjechs de biljetten voor de terugreis hebben moeten aanschaffen.

In die gevallen heb ik de betrokken sjechs, voor zooveel zij onder mijn bereik vielen, goed onderhanden genomen en de kosten van het gedwongen verblijf der pelgrims doen vergoeden en die gelden eerst bij het scheepgaan aan laatstgenoemden persoonlijk ter hand gesteld.

Eenige pelgrims hebben mij ter hand gesteld schuldbekentenissen, daar hun sjech weigerde de van hen geleende gelden terug te geven, met verzoek die gelden te willen doen innen en hun borg te willen zijn voor de bedragen van de biljetten der terugreis. Alle in het werk gestelde pogingen om van den sjech, die zich verborgen hield, het geld terug te krijgen, leidden tot niets. Die pelgrims hadden niets meer, kwamen dagelijks aan het Consulaat om hulp smeeken, zoodat ik wel ten slotte genoodzaakt was hen door middel van borgstelling biljetten voor de reis te verschaffen. Ik moet hierbij tot hun eer vermelden, dat zij bij aankomst te Singapore onmiddellijk zich van het verschuldigde hebben gekweten.

Voorts hebben vele pelgrims, om weg te kunnen komen, gelden opgenomen van hunne sjechs. De schuldbekentenissen werden dan bij het Consulaat ter viseering aangeboden. Bleek na onderzoek, dat de gelden werkelijk door de schuldenaren waren ontvangen en dat de rente naar den hier bestaanden maatstaf niet te hoog was, dan kon moeielijk het visum geweigerd worden.

Het vorenstaande moge, om het daarbij te laten, als even zoovele argu-

menten worden aangevoerd, die reeds voldoende zouden pleiten voor het stelsel van verplichte retourbiljetten of van vooruitstorting der terugreiskosten.

Het eerstgemelde stelsel, in Algerië en Tunesië ingevoerd, werkt uitstekend, eveneens in Egypte, alwaar bij Khediviaal Besluit van 20 Januari 1892 dat stelsel in toepassing is gebracht.

Onloochenbaar is het feit, reeds vermeld in het Verslag over 1894 van mijn ambtsvoorganger, en dat ik thans van nabij heb waargenomen, dat de houders van retourbiljetten het minst van de vexaties en bedriegerijen der sjechs hebben te lijden gehad en geen moeielijkheden bij hun terugreis hebben gegeven.

Herhaaldelijk is door mij beproefd geworden, doch zonder eenig resultaat, de pelgrims er toe te bewegen bij het Consulaat de noodige gelden voor hun terugreis te deponeeren. Het waren alweder de sjechs, die hen hiervan terughielden.

Het is niet onbekend, dat de regeling van het terugvervoer der „hadjis djawa" thans feitelijk in handen is van een Arabisch consortium, bestaande uit: Seyd Omar Alsagaff, Omar Nasif, de vertegenwoordiger, en Mohamed Ali, de secretaris des Groot-Sjerifs. Dit consortium stelt vast de retourprijzen en het aantal terugkeerende pelgrims voor ieder der stoomvaartmaatschappijen en heeft den agent genoodzaakt een tantième van den gevorderden vrachtprijs uit te keeren.

Dit jaar is de retourvracht vastgesteld geworden op 26 Rxs. = *f* 65 per directe boot naar Nederlandsch-Indië en op 26 $ = *f* 32,50 naar Singapore of Penang per pelgrim.

De pelgrims betaalden hier den vollen vrachtprijs van 26 Rxs. of 26 $; daarvan ontvingen de Maatschappijen *f* 50 en *f* 20 en het consortium respectievelijk *f* 15 en *f* 12,50 per pelgrim. Dat dit eene aanzienlijke verdienste geeft, blijkt indien wij de volgende berekening opmaken over dit jaar alleen voor de per *Nederlandsche schepen* terugvervoerde pelgrims:

direct naar Nederlandsch-Indië	1 743	pelgrims	× *f* 15	= *f* 26,155
naar Singapore of Penang	2 646	„	× „ 12.50	= „ 33.075
		totaal		„ 59,230

Voegen wij hier nog bij de per *Engelsche booten* naar Singapore en Penang terugvervoerde pelgrims, d. i. 3 061 × *f* 12,50 = *f* 38 262,50, dan heeft het consortium, zonder er feitelijk iets voor te hebben gedaan, aan de „hadjis djawa" ontnomen *f* 59 230 + *f* 38 262,50 = *f* 97 492,50.

Bovendien heeft Seyd Omar Alsagaff, voor rekening zijner firma te Singapore, nog eene aanzienlijke verdienste met het terugvervoer op schuld van „hadjis djawa" die buiten staat zijn hun retourpassage te bekostigen. Aan deze lieden worden tegen het onderteekenen van een zoogenaamd Werkcontract passagebiljetten naar Singapore uitgereikt. Die biljetten werden hun dit jaar berekend tegen den prijs van $ 50, tegen $ 40 in vorige jaren.

Het aantal van die contractanten onder onze pelgrims bedroeg dit jaar, tengevolge van toevallige omstandigheden, slechts 124, waarvan eene nominatieve opgave aan den Consul-Generaal te Singapore werd toegezonden.

Die 124 contractanten werden tegen den contractueel bedongen vracht-

prijs van $ 14½ per hoofd vervoerd, zoodat door Seyd Omar Alsagaff per contractant werd verdiend $ 50 — $ 14½ = $ 35½ of *f* 45.

Commentaren zijn overbodig, waar n. m. b. m. zóó de feiten reeds voor zich zelven spreken.

Dwang op de pelgrims ten opzichte van hun terugvervoer wordt nog steeds uitgeoefend, niettegenstaande bij Publicatie van 1 Sjawal 1311, uitgevaardigd ingevolge Keizerlijk decreet, alle dwang ter zake wordt verboden en aan de pelgrims volkomen vrijheid in de keuze der middelen van terugvervoer is gewaarborgd.

Bij het invoeren van een retourbiljetten-stelsel, waarin een zuiver Mohammedaansche staat als Egypte reeds is voorgegaan, zouden dergelijke feiten niet meer plaats kunnen vinden.

Vermits dezerzijds reeds herhaaldelijk gewezen is op de wenschelijkheid van het invoeren van voormeld stelsel, komt het mij voor, dat mijne taak zich slechts kan bepalen tot het nader vestigen der aandacht op misbruiken en toestanden waarin het correctief aangebracht kan worden door een maatregel, waarbij zoovele politieke en maatschappelijke, zoowel als nationale scheepvaartbelangen ten nauwste betrokken zijn.

Onbetwistbaar is het derhalve, dat er groote bezwaren en moeielijkheden verbonden zijn aan voormeld stelsel, die de invoering daarvan voorshands nog in den weg zullen staan.

Met het oog op die omstandigheid zou het wellicht overweging verdienen, om te zien naar een ander middel, dat verbetering in den vicieusen toestand zou kunnen aanbrengen, waarmede zoowel de belangen onzer pelgrims als die van onze scheepvaart tegelijkertijd ten zeerste gebaat zouden worden, welk middel tevens als een geleidelijke overgang kan strekken tot een eventueel latere invoering van het retourbiljetten-stelsel.

De resultaten, die de circulaire van de Indische Regeering dd. 5 Maart 1893, no. 665, — het goede doel beoogende, het aanmoedigen der pelgrims tot het nemen van retourbiljetten, — hebben opgeleverd over de bedevaarten van 1894 en 1895 kunnen niet bepaald bemoedigend genoemd worden. Immers dit jaar is het aantal retourbiljetten, niettegenstaande het grooter aantal pelgrims van Java, minder geweest dan in 1894; de cijfers waren voor:

1894 3 128 pelgrims van Java met 280 retourbiljetten
1895 3 409 „ „ „ „ 246 „

en van deze laatste is nog een aanzienlijk getal aan boord genomen geworden, waartoe de gelegenheid opengesteld was.

Het beste middel, dat naar mijne bescheiden meening tot het gewenschte doel zou leiden, bestaat in het doen storten bij de plaatselijke of gewestelijke autoriteit, die den reispas naar Mekka uitreikt, van een geldsom, voldoende om de kosten der terugreis te bestrijden, door alle bedevaartgangers, die niet voorzien zijn van een retourbiljet. Die geldsom wordt terugvorderbaar gesteld bij het Consulaat te Djeddah bij aanvaarding van de terugreis, of, hetgeen wenschelijker zou zijn, daarvoor wordt door tusschenkomst van het Consulaat, ten einde knoeierijen of afzetterijen van sjechs en de betaling van het aanbrengloon te voorkomen, een passagebiljet genomen voor het schip ter vrije keuze van den pelgrim en het resteerende geld aan den belanghebbende uitgekeerd.

De te storten som zou voor de pelgrims, die met de directe booten gaan, niet hooger behoeven gesteld te worden dan op *f* 70 en voor hen, die via Singapore reizen, op *f* 40.

Voor de gestorte som zou door het betrokken hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur een ontvangbewijs op naam en met vermelding van het nummer van den pas kunnen worden afgegeven aan den pelgrim, die verplicht zal zijn dat bewijs met zijn pas bij het Consulaat in bewaring te geven, ter voorkoming 1°. van verlies of diefstal, in welk geval de vinder of dief met dat bewijs aan het Consulaat zou kunnen komen om den pas te lichten, onder voorgeven van den verblijfpas verloren te hebben; en 2°. dat bij eventueel overlijden de sjech of anderen zich van het bewijs meester maken.

Het behoeft wel niet nadrukkelijk vermeld te worden, dat voor de restitutie der gestorte som geen korting of kosten zouden mogen worden berekend.

De agent der Nederlandsche Stoomvaart-Maatschappijen alhier is bereid, die ontvangbewijzen als betaalmiddel in ontvangst te nemen en het meerdere boven den passageprijs alhier aan den pelgrim in contanten af te dragen, zoodat de overmaking der gestorte gelden vermeden zou kunnen worden en die gelden aan de agentschappen in Indië, tegen inlevering van de ontvangbewijzen, zouden kunnen worden uitbetaald.

Naar de ervaring leert, geeft de totdusver gevolgde wijze van toepassing van art. 2 al. 2 van de Ordonnantie in *Ind. Stbl.* 1859, no. 42, namelijk de verplichting der pelgrims, vóór hun vertrek uit Indië, tot het vertoonen eener geldsom, voldoende voor de heen- en terugreis en het behoorlijk onderhoud hunner achterblijvende betrekkingen gedurende hunne afwezigheid, geen waarborg, dat de pelgrims nà den afloop van den hadj over het noodige geld voor de terugreis kunnen beschikken.

Immers indien niet tevens maatregelen genomen worden, om te voorkomen, dat het voor de kosten der terugreis bestemde deel van het vertoonde geld voor andere doeleinden wordt uitgegeven dan voor de betaling der kosten van de terugreis, treft bovenstaande verplichting geen doel.

Het is toch herhaaldelijk voorgekomen, dat pelgrims, op wier passen vermeld stond, dat zij *f* 500 en *f* 600 ter bedevaart medenamen, na afloop der hadj over geen gelden voor de terugreis meer konden beschikken en zich, om te kunnen vertrekken, in schuld moesten steken bij sjechs en andere woekeraars en het Consulaat lastig vielen.

Bij anderen weder deed zich het geval voor, dat, gelijk reeds vermeld is, het voor de terugreis bestemde geld reeds dadelijk bij aankomst te Mekka door hunne sjechs was opgevorderd geworden, die het ten eigen bate aanwendden, de pelgrims na afloop van de hadj eenvoudig naar Djeddah terugzonden en hen daar aan hun lot overlieten. De schuldige sjechs zijn dan in den regel niet te vinden of zij zorgen dat er geen vat op hen te krijgen is.

Voorts acht ik uit een politiek oogpunt de bevordering van een spoedigen terugkeer der pelgrims zeer gewenscht. Een onnoodig gerekt of gedwongen langer verblijf van den pelgrim in den Hedjaz na de hadj, ten gevolge van geldgebrek, vooral eene opeenhooping van, wel is waar door eigen schuld,

gedupeerden en slachtoffers te Mekka, die bovendien teleurgesteld en ontevreden zijn, en wrevel en haat gaan koesteren wegens een vergeefsch beroep om hulp bij het Consulaat, komt mij voor bedenkelijk en niet in het belang te zijn der rust in Indië.

Vandaar dat ik vermeen, dat de Nederlandsch-Indische Regeering, die de bovenvermelde wijze verplichting aan hare bedevaartgangers reeds heeft opgelegd, op goede gronden eene schrede verder zou kunnen gaan en thans, uit een drievoudig politiek belang, nl. van rust en orde, van het individu zelve en van de nationale scheepvaart, zou kunnen eischen, dat de pelgrims vóór hun vertrek uit Indië, bij het gewestelijk of plaatselijk hoofd van bestuur moeten storten eene somme gelds, die ongeveer voor hun terugreis benoodigd is, of moeten vertoonen een vooraf genomen retourbiljet.

Resumeerende, zou deze uitbreiding, te geven aan de wijze van toepassing van het aangehaald art. 2 al. 2 van *Ind. Stbl.* 1859 no. 42, de volgende voordeelen opleveren:

1°. Bevordering en verzekering van den spoedigen terugkeer der pelgrims, waardoor voorkomen wordt een voor de rust en orde in Indië niet gewenscht langer verblijf in den Hedjaz, dan strikt noodig is voor de vervulling hunner godsdienstplichten, en eene verzameling van ontevredenen, gedupeerden en dweepzieken, die wegens geldgebrek gedwongen zijn langer te blijven. Onze pelgrims over het algemeen verlangen niets liever, dan na afloop van de hadj zoo spoedig mogelijk dit door de natuur zoo misdeeld land te kunnen verlaten.

2°. Onttrekking aan het bereik der sjechs van de door de pelgrims voor hunne terugreis bestemde gelden.

3°. Wering van de kwade praktijken der sjechs om de pelgrims te verhinderen gebruik te maken van de directe booten.

4°. Tegengang van het aangaan van schulden bij sjechs en andere woekeraars, om de terugreis te kunnen bekostigen. Vaak moeten voor dergelijke schulden een of twee familieleden te Mekka als zoogenaamde borgen achterblijven; eigenlijk zijn het pandelingen, die de sjech of schuldeischer niet laat vertrekken en met wie door hem naar willekeur en welgevallen gehandeld wordt, dank zij de te Mekka bestaande rechtstoestanden en het gemis van eene vertegenwoordiging aldaar. De tusschenkomst van het Consulaat bij de overheid te Mekka ten deze vermag niets, bij de stelselmatige tegenwerking, die het ondervindt, vooral onder dezen Vali, de gepersonifieerde vijand van alles wat Consul en Christen is.

Het ondervolgend entrefilet uit „de Locomotief" van 5 October jl., overgenomen uit het „Bataviasch Handelsblad," met het opschrift: „Hadji's als pandelingen" doelt naar alle waarschijnlijkheid op het bovenstaande; doch het aantal van 100 dergelijke „pandelingen" te Mekka acht ik wel overdreven:

„*Hadji's als Pandelingen.* Het gerucht, waarvan wij onlangs gewaagden, „dat nl. tal van hadji's als pandelingen of slaven in Arabië worden aan„gehouden en naar aanleiding waarvan de Indische Regeering een onder„zoek bij het opperbestuur heeft geprovoceerd, werd ons gisteren door „twee, eenige maanden van Mekka terugkeerde hadji's bevestigd. Volgens

„hen bevinden zich ruim 100 van zulke pandelingen, van Java afkomstig, „te Mekka.

„Dit toont opnieuw hoe noodig het is, dat niemand een pas krijgt, die „niet de passage heen en terug vooruit deponeert. Men moge spotten met „de Regeering als agent voor hadjitochten en als inneemster van de passage-„gelden, die spot moet zwijgen, als men ziet, dat, door dit te verzuimen, „de Regeering niet alleen agent, maar subsidieerster der hadjitochten „wordt; want al zouden velen met ons het in het belang van dit land „achten, dat men die pandelingen en slaven te eeuwigen dage aan hun „lot overliet, de ziekelijke philanthropie in Nederland zal zich daartegen „verzetten en men zal de aangehouden hadji's zien vrijkoopen en op „Gouvernementsrekening thuisbezorgen en voor de terugbetaling van de „kosten violen laten zorgen." (*Bat. Hbl.*)

5°. Ophouden van het terugvervoer op contract door Seyd Omar Alsagaff.

6°. Bevrijding van onze nationale scheepvaart, in zake het terugvervoer van Nederl.-Indische pelgrims, uit de handen van het bovenvermeld Arabisch consortium, tengevolge waarvan de retourpassages verlaagd zouden kunnen worden.

7°. Bevordering van de gelegenheid tot aanraking van het Consulaat met de pelgrims, opdat bij hen vertrouwen opgewekt worde.

Indien aan de bevolking goed duidelijk kenbaar gemaakt wordt het goede doel, dat de Regeering met den voorgestelden maatregel beoogt, en haar daarbij tevens gewezen wordt op het treurig lot van hare duizenden geloofsgenooten uit Britsch Indië, die, wegens het ontbreken van elk toezicht of bemoeienis van regeeringswege op hun vertrek herwaarts, in den Hedjaz moeten achterblijven, van gebrek omkomen of een rampzalig bedelaarsbestaan moeten leiden; op de bovenvermelde kwade praktijken der sjechs alhier en op het werkelijk voordeel van een retourbiljet, dat *f* 120 kost, terwijl voor de enkele heenreis *f* 95 en voor de terugreis *f* 65 of te zamen *f* 160 betaald moet worden, dan vrees ik niet, dat de bevolking in dien maatregel, zoodra zij eenmaal de heilzame werking er van zal hebben ondervonden, eene poging meer zal zien om de bedevaart te belemmeren, al mogen in den eersten tijd belanghebbende sjechs, raddraaiers of fanatieken beproeven bij haar een dergelijke meening ingang te doen vinden.

Gevaar, dat die maatregel er toe zou leiden, dat de pelgrimsbeweging aan de contrôle der Regeering zou worden onttrokken, doordat wellicht vele pelgrims zich met alleen voor Singapore of Penang bestemde passen — zoogenaamde zeepassen — ter bedevaart zullen begeven, bestaat er m. i. niet.

Niet alleen toch dat art. 5 van het meer aangehaald Indisch Staatsblad tegen dat misbruik, dat gemakkelijk ontdekt zou kunnen worden, strenge straf bedreigt, maar ook durf ik verklaren, dat er van de voor de afgeloopen bedevaart aangebrachte pelgrims niet zoovelen zijn geweest, die aan de contrôle van het Consulaat zijn ontsnapt.

Een eenvoudig middel is er m. i. om dat misbruik, dat tot dusverre steeds bestaan heeft, eenigszins tegen te gaan, nl. om, bij het ontdekken alhier van zulk een misbruik, aan den schuldige geen consulairen pas

meer uit te reiken, doch op zijn zeepas het visum van het Consulaat te stellen, opdat hij bij terugkomst in Indië zijne rechtmatige straf niet ontloope

Het behoeft wel geen betoog, dat de toepassing van dat middel dezerzijds met de uiterste omzichtigheid moet geschieden en alleen in gevallen van werkelijk geconstateerd of evident misbruik.

Behalve aan boord van de directe stoomschepen werd ook bij den agent de gelegenheid gegeven aan de pelgrims, vóór hun vertrek naar Mekka, retourbiljetten te nemen tegen denzelfden prijs van *f* 40, waarvan door enkelen is gebruik gemaakt.

De later vastgestelde retourprijs van *f* 65 voor Java en van *f* 32,50 voor Singapore of Penang, komt mij dan ook, in verband met het vorenstaande, vrij hoog voor. Aan de Stoomvaart-Maatschappijen is daarvan n. m. b. i. geen verwijt te maken, aangezien zij bij het terugvervoer geheel afhangen van meergemeld Arabisch consortium, dat van den vrachtprijs respectievelijk 23 % en 38 % voor zich vordert.

Medio September is de retourprijs van 26 $ voor Singapore tot 30 $ verhoogd geworden. Door deze verhooging zijn het meest getroffen geworden de naar Indië en de Straits trekkende sjechs.

Gaarne zou het Consulaat zien, dat door de Nederlandsche Stoomvaart-Maatschappijen een vast percentage van hoogstens 2 % per schip werd toegestaan voor het kostelooze terugvervoer van onvermogende Nederl.-Indische pelgrims. Het aantal werkelijk onvermogenden is zeer gering en bedraagt nauwelijks 2 %.

Het kostelooze terugvervoer dier lieden zou door den agent moeten worden toegestaan tegen afgifte van een bewijs van onvermogen door het Consulaat.

Wel is waar verleende de agent dit jaar op dezerzijdsch verzoek een 10-tal vrijbiljetten, doch wenschelijk is het, dat hieromtrent een vaste regeling worde getroffen.

In het terugvervoer van onvermogenden zijn dit jaar verscheidene maatschappijen zeer vrijgevig geweest en tal van die lieden zijn door haar teruggebracht geworden naar Algiers, Tunis, Egypte, Turkije en Bombay.

Ik twijfel er dan ook niet aan of de Directiën onzer Stoomvaart-Maatschappijen zullen genegen bevonden worden deze geringe concessie van liefdadigheid te verleenen.

Gelijk reeds is opgemerkt, is het aantal behoeftigen onder onze pelgrims zeer gering. Werkelijke behoeftigen komen, op een enkele uitzondering na, hier niet aan. Bij onderzoek is gebleken, dat de onvermogenden in den regel de slachtoffers zijn geweest van diefstal of van de hebzucht en de afzetterijen der sjechs.

De maatregel is dezerzijds genomen, dat de retourbiljetten bij het Consulaat gedeponeerd moeten worden; hiervan wordt zoowel op den pas zelven als op den verblijfpas en ten overvloede nog in het pelgrimregister aanteekening gesteld. Dit deponeeren is gedaan om te voorkomen, dat het retourbiljet zoek raakt of gestolen wordt en dat het bij eventueel overlijden van den houder niet door den sjech in bezit genomen wordt.

Ook is de noodzakelijkheid gebleken, om bij vertrek de passen aan

geen andere dan aan de houders in persoon en eerst op vertoon van het genomen biljet voor de terugreis af te geven; bedoeld biljet wordt van het pasnummer voorzien en gestempeld en met een crampon gehecht aan den pas.

Het is uitgekomen, dat de sjechs met die passen en biljetten knoeiden op ergerlijke wijze.

Deze maatregel heeft ook dit voordeel, dat aan de pelgrims meerdere gelegenheid wordt gegeven om klachten in te brengen, of vrijelijk te spreken.

Passen. De ingeleverde passen waren, op weinige exemplaren na, volgens het nieuwe model, die door betere inrichting, door duidelijkheid van druk en stevigheid van papier niets te wenschen overlaten.

De aandacht wordt echter gevestigd op het slecht en slordig schrift van vele passen, o. a. die van Soerabaja, waardoor de namen vaak niet goed leesbaar zijn. Het verzoek wordt derhalve gedaan, om aan het schrift en de spelling der namen meerdere zorg te willen doen besteden, terwijl het ook overweging verdient om bij het afgeven van passen aan de leden van éénzelfde gezin daarvan op de passen aanteekening te willen doen; bijv. Fathma, echtgenoote van houder van pas N°.....: Ali, zoon van houder van pas N°..... enz. Zulks is voor het Consulaat wenschelijk te weten, voornamelijk bij sterfgevallen voor het beheer of aanvaarden der nalatenschappen.

Zeepassen werden eenige malen ingeleverd, doch steeds vervangen door Consulaire passen.

Het vermelden op de passen van het mede te nemen geldswaardig bedrag zou voor algemeene toepassing zeer zeker aanbeveling verdienen, o. a. in gevallen van diefstal als anderszins en ook voor statistieke doeleinden, indien er op kan worden vertrouwd, dat werkelijk de aangegeven bedragen medegenomen worden.

Overtreding van art. I van het Politie-reglement — het niet binnen 24 uren na aankomst doen viseeren van den pas — werd in 23 en van art. II — het niet weder inleveren van den verblijfpas — in 21 gevallen geconstateerd.

Na de Ramadan is alhier door het Turksche bestuur in werking gebracht een nieuw reglement op de paspoorten. De redactie en de volgorde der artikelen van het reglement waren echter van dien aard, dat het vatbaar was voor zoo velerlei uitlegging, dat de autoriteiten omtrent de wijze van toepassing telkens van inzicht veranderden.

Vermits bedoeld reglement niet de goedkeuring der betrokken mogendheden verworven had, werd onmiddellijk tegen de toepassing er van door al de hier gevestigde Consulaire vertegenwoordigers protest aangeteekend, met het gevolg, dat de verdere teepassing voor de hadj van 1312 werd gestaakt; dank zij de bemoeiingen van Hr. Ms. Gezant.

Rechtzaken. Belangrijke quaesties tusschen de pelgrims werden niet ter kennis van het Consulaat gebracht.

Alleen werden aangegeven twee gevallen van diefstal; het eene door Palembangers alhier gepleegd ten nadeele van een Arabischen medereiziger; de zaak heeft geen verder gevolg kunnen hebben wegens onvol-

doende bewijzen en is geschikt geworden met eene geldelijke vergoeding. In het andere geval was de diefstal gepleegd door de havenpolitie ten nadeele van een pelgrim; de daders werden gevat, het gestolene teruggevonden en aan den eigenaar teruggegeven.

De Palembangers zijn de eenige pelgrims geweest, die het Consulaat vele moeielijkheid hebben bezorgd met klachten en allerlei nietige quaesties onderling of met sjechs te Mekka. Zij zijn onbetrouwbaar en de grootste chicaneurs; zij doen in het een noch in het ander voor hunne Arabische geloofsgenooten onder.

Dank zij den steun en de medewerking van den afgetreden Caimacam, zijn vele moeielijkheden en quaesties met de wakils-sjechs alhier òf dadelijk geregeld òf voorkomen geworden. Een paar dier lieden werden op dezerzijdsch verzoek in verzekerde bewaring gesteld, hetgeen op de anderen van heilzamen indruk was.

Dezelfde medewerking en welwillendheid ten aanzien van quaesties, die zich te Mekka voordeden, mocht het Consulaat gedurende de bedevaart ondervinden van den vorigen Vali.

Onveiligheid op den weg naar Mekka en Medina. Reeds hiervoren is gewezen op den schrikbarend onveiligen toestand van den Medina-weg.

De onveiligheid op den Mekka-weg is toegenomen nà het gebeurde van den moordaanslag op de Consuls.

Door de straffeloosheid van deze euveldaad, waarin de Bedouïnen een bewijs zagen van de onmacht der Turksche overheid, was hun overmoed zóó zeer toegenomen, dat herhaaldelijk de karavanen van terugkeerende pelgrims door hen overvallen en geplunderd werden, en de kameeldrijvers hielpen daarin mede.

Onder de beroofden behoorde een onzer pelgrims, aan wien voor een bedrag van $ 420 aan goederen was ontstolen. Een der daders, een kameeldrijver, werd gevat, doch op borgstelling van zijn hoofdman in vrijheid gesteld, nadat 1/8 van het gestolen goed is teruggebracht geworden.

De zaak is thans nog in handen van den Caimacam, die beloofd heeft haar langs administratieven weg zoo spoedig mogelijk te zullen afdoen.

Tarief van kosten der bedevaart. Van het bezoek, door den Vali in het voorjaar aan deze stad gebracht, werd dezerzijds gebruik gemaakt, om bij den Landvoogd er op aan te dringen, dat dit jaar voor het sjech-loon van de pelgrims niet meer dan de gebruikelijke 7 Rx. of 7 $ zou mogen gevorderd worden; dat het zoogenaamde „al-maäloem" ten behoeve van den Groot-Sjerif niet meer zou worden geëischt; dat de pelgrims niet weder gedwongen zouden mogen worden hunne retourbiljetten te Mekka te nemen; en dat een tarief voor uitgaven en kosten, alsmede voor huis- en kameelhuur ten behoeve der pelgrims zou worden vastgesteld.

Wat de drie eerste punten betreft, heeft de Landvoogd de toezegging gedaan er voor te zullen waken, dat de herhaling daarvan niet zou plaats hebben.

Een door den Vali en den Groot-Sjerif geteekende proclamatie is kort daarop in dien geest uitgevaardigd geworden. Dit stuk, in gezwollen stijl gesteld, bevatte eene waarschuwing met strafbedreiging aan de sjechs, om zich van afzetterijen te onthouden.

De Vali heeft woord gehouden; de Groot-Sjerif heeft geen „al-maäloem" gevorderd en ook de sjechs hebben zich naar die waarschuwing gedragen door geen hooger loon te eischen.

Wat aangaat de tarieven-quaestie, op dit punt kon de Vali geen bepaalde toezegging doen; de regeling daarvan hing niet geheel van hem af, maar moest in overleg met den Groot-Sjerif plaats hebben, en betwijfeld werd of zijne Hoogheid daartoe wel genegen zou zijn.

Ten einde eenigszins te gemoet te komen aan het dringend verzoek en de vertoogen, werd door den Vali vastgesteld een soort van tarief van uitgaven en kosten der pelgrims in Djeddah. Veel om het lijf heeft dit tarief, dat vrij matig gesteld is, niet, terwijl bovendien de uitgaven en kosten te Djeddah een weinig beduidend onderdeel vormen van de tarieven-quaestie. Doch met die vaststelling is reeds zooveel gewonnen, dat door de Turksche overheid in die richting de eerste stap is gezet geworden, zoodat verwacht mag worden, dat door herhaalden aandrang te zijner tijd een diergelijk reglement of tarief voor Mekka en Medina verkregen zal worden.

Een woord van lof en waardeering komt toe aan den afgetreden Vali Hasan Helmy Pacha, voor zijn geopenbaard streven om misbruiken en afzetterijen van de pelgrims tegen te gaan, de belangen der pelgrims te hebben ter harte genomen voor zooveel in zijn vermogen was, terwijl hij mij openlijk verklaarde, dat hij in zijn goeden wil om hervormingen en verbeteringen in den Hedjaz aan te brengen, steeds stuitte op grooten tegenstand van den Groot-Sjerif en diens partij, wier invloed en macht ten koste van zijn gezag te Constantinopel gesteund werden.

Uitgaven en kosten aan de bedevaart verbonden. Om te kunnen beoordeelen, of een eventueel voor Mekka en Medina vast te stellen tarief beantwoorden zou aan de eischen van redelijkheid en matigheid in verband met de noodzakelijke, werkelijke of door het gebruik gesanctionneerde uitgaven en kosten aan de bedevaart verbonden, dienen de aard en de bedragen daarvan te worden nagegaan en gespecificeerd.

Vanzelf wordt dan ook beantwoord de vraag: welke som gelds heeft de pelgrim noodig, om naar behooren de bedevaart te vervullen en andere daarmede verband houdende kosten en uitgaven te bestrijden?

De navolgende tabel, samengesteld uit de in dit jaar van verschillende zijden verkregen opgaven, biedt een overzicht aan van de uitgaven en kosten verbonden aan de bedevaart:

Omschrijving der kosten en uitgaven.	Pelgrims rechtstreeks van Java. Met retourbiljetten.		Pelgrims rechtstreeks van Java. Zonder retourbiljetten.		Pelgrims via Singapore.	
	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.
Passagekosten. Heenreis ...		120,—	—	95,—	—	31,25
„ Terugreis...			—	65,—	—	32,50
Boothuur bij aankomst en koelieloon	45	1,80	45	1,80	45	1,80
Turksche pas (teskereh) voor de reis naar Mekka	18	0,75	18	0,75	18	0,75
Quarantaine-rechten.....	—	5,55	—	5,55	—	5,55
Douane-rechten	—	—	—	—	—	—
Visa-recht voor 't Consulaat.	—	2,50	—	2,50	—	2,50
Huishuur te Djeddah bij aankomst.....	10	0,40	10	0,40	10	0,40
Bezoek graf van Eva [1].....	10	0,40	10	0,40	10	0,40
Kameelhuur met sloeqdoef en vervoer van goed naar Mekka [2].....	218	8,75	218	8,75	218	8,75
Stadsrecht 2½ p. en kosten onderweg te Hadda (heen en weer 8½ p.....	11	0,45	11	0,45	11	0,45
Huishuur te Mekka, met water, hout en licht en zoogen. „djamoe" [3]	—	10,—	—	10,—	—	10,—
Tawaf-geld bij eerste binnentreden der Moskee door de „Bab-es-salam".....	4½	0,18	4½	0,18	4½	0,18
Zem-zem water (dagelijks aan huis bezorgd).....	—	2,50	—	2,50	—	2,50
Naamsverandering	—	2,50	—	2,50	—	1,25
Bezoek huis van Mahomed en andere heilige plaatsen (ziariat)	7	0,28	7	0,28	7	0,28
Tocht naar Djebel Noor en Djebel Koefia (per ezel) [4].	—	1,25	—	1,25	—	1,25
Tocht naar Djebel Aboe Qobais	4½	0,18	4½	0,18	4½	0,18
Kameelhuur met sjoeqdoef naar Medina (heen en terug) [5].....	—	24,50	—	24,50	—	24,50
Transportere.....		181,99		221,99		124,49

[1]) Volgens het tarief 4½ piasters.

[2]) Hieronder is begrepen: het recht van 1 p. van de 10 of 10 % per kameel voor den Groot-Sjerif; 2 p. klerkengeld voor den moeclarid djamel (aannemer) feitelijk voor den Gr.-Sjerif; 3½ p. per pelgrim voor den Hoofdsjech, en 12 p. per kameel wegens consent voor het Gouvernement.

[3]) De huishuur zonder water, hout en licht bedraagt gemiddeld f 3,75, doch onze pelgrims maken hiervan zelden gebruik.

[4]) Per voet 7 p. = f 0,28.

[5]) Hieronder is begrepen: 1 Medjidé (f 2,10) consent voor vertrek uit Mekka per kameel, 1 Medjidé (f 2,10) voor het binnenkomen te Medina per kameel; 21 p.

Omschrijving der kosten en uitgaven.	Pelgrims rechtstreeks van Java.				Pelgrims via Singapore.	
	Met retourbiljetten.		Zonder retourbiljetten.			
	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.	Piasters. [1 p. = f 0.04]	Guldens.
Per Transport.....		181,99		221,99		124,49
Kosten onderweg (beschuit voor den kameeldrijver, water) (heen en terug)...	—	3,95	—	3,95	—	3,95
Huishuur Medina	—	1,45	—	1,45	—	1,45
Bezoek heilige plaatsen te Medina (ziariat)	8½	0,35	8½	0,35	8½	0,35
Kameelhuur naar Arafat en Moena (heen en terug)...	—	6,25	—	6,25	—	6,25
Eten en verblijf te Arafat en Moena (5 dagen).....	—	2,50	—	2,50	—	2,50
Offerdier te Moena (geit of schaap).....	—	2,50	—	2,50	—	2,50
Kameelhuur met sjoeqdoef en vervoer van goed terug naar Djeddah	—	8,75	—	8,75	—	8,75
Huishuur te Djeddah, boothuur en koelieloon.....	—	1,25	—	1,25	—	1,25
Levensonderhoud voor 100 dagen verblijf in den Hedjaz à 10 p. per dag.....	1 000	40,—	1 000	40,—	1 000	40,—
Een stel Arabische kleeding als hadji	—	15,—	—	15,—	—	15,—
Sjechloon.....	—	17,50	—	17,50	—	8,75
Levensonderhoud voor 36 dagen aan boord (heen en terugreis) à f 0,30 per dag [1]).	—	—	—	—	—	10,80
Levensonderhoud voor 5 dagen quarantaine-stations à f 0,30 per dag.....	—	1,50	—	1,50	—	1,50
Totaal.....		282,99		322,99		227,54

Hieruit blijkt, dat de kosten in den Hedjaz aan de bedevaart verbonden. d. o. begrepen de kosten van levensonderhoud gedurende het noodzakelijk verblijf van 100 dagen in den Hedjaz — het meerendeel onzer pelgrims verblijft hier echter langer, 120 en 180 dagen — voor elk der 3 in de opgave vermelde categoriëen van pelgrims bedragen respectievelijk f 162.99, f 162.99 en f 163.97, waarbij nog komen de passagekosten heen en terug respectievelijk f 120, f 160 en f 63,75.

---

commissie voor den moeclarid te Mekka; 21 p. dito voor den pelgrimsjech; 2 Medjidéhs (f 4,20) voor den Groot-Sjerif; 83 p. voor Mahomed-Ali (secretaris des Gr.-Sjerifs) j I Medjidé (2,10) voor den Moeqawim (hoofdgeleider der karavaan); en 13 p. voor bijdrage tot onderhoud der gijzelaars, van de Bedouïnische kameeldrijvers, totaal f 16,50, zoodat de eigenaar van de kameel slechts f 32,50 ontvangt van de f 49, — kameelvracht door 2 pelgrims betaald.

[1]) Aan boord der directe schepen is het eten onder den vrachtprijs begrepen.

Alvorens echter de pelgrim der laatste categorie zijn woonplaats bereikt heeft, zal hij met de kosten van vervoer heen en terug naar en van Singapore en van zijn verblijf aldaar, ongeveer hetzelfde hebben uitgegeven als een der 2 andere categorieën, doch gedurende de reis niet hetzelfde comfort hebben gehad.

Het zij veroorloofd op te merken, dat in bovenvermelde opgave alleen de hoognoodige uitgaven van een gewone, eenvoudige bedevaart zijn opgenomen, en dat vele der bedragen over het gemiddelde berekend zijn moeten worden, omdat die verschillen naar de meerdere of mindere mate van welgesteldheid des pelgrims en naar andere omstandigheden, als bijv. jaargetijde, schaarschheid of overvloed van kameelen. enz.

Uit bovenstaande opgave blijkt ook, dat het bezit van een reispenning van *f* 100, zelfs voor den pelgrim, die van een retourbiljet voorzien is, niet voldoende kan worden geacht tot bestrijding van de kosten van de bedevaart, op bescheiden wijze verricht, met een verblijf in den Hedjaz van niet langer dan 100 dagen. Reeds in het verslag over de bedevaart van 1894 werd er op gewezen, dat de pelgrims, die niet meer dan *f* 100 bezitten en met een retourbiljet de bedevaart aanvaarden, zich hier noodwendig in schulden, die met woekerwinst moeten worden terugbetaald, moeten steken.

Naar bescheiden meening kan de pelgrim, voorzien van een retourbiljet, met eene som van *f* 160, en die geen retourbiljet heeft, met eene som van *f* 230 volstaan ter bestrijding van de kosten eener bedevaart op bescheiden schaal, mits zijn verblijf in den Hedjaz niet verre de 100 dagen overschrijde, een en ander naar den maatstaf van bovenstaande opgave.

De Groot-Sjerif en zijne omgeving. Zijne Hoogheid Ann-er-Rafiq, die sedert 1882 den Groot-Sjerifalen zetel te Mekka bekleedt, is iemand van ongeveer 60-jarigen leeftijd, groot van gestalte, eene statige en imposante verschijning, met zeer regelmatige gelaatstrekken vol onverstoorbare kalmte en waardigheid, waaruit intelligentie en tevens hardheid spreken; een waas van zekere afgematheid, het gevolg van overmatig gebruik van narcotika en van uitspattingen, tempert thans de weleer doordringende kracht zijner nog zeer bewegelijke oogen, die onder het gesprek nog wel eens flikkeren kunnen; zijn orgaan is vol en klankrijk doch zacht, zoodat het harde Arabisch uit zijn mond melodieus klinkt; gelijk aan alle oostersche grooten elgen, zijn zijne bewegingen afgemeten en vormelijk; zijne manieren vrij beschaafd en innemend. Al de uiterlijke eigenschappen derhalve, die voor een persoon van die hooge waardigheid onwillekeurig eerbied en sympathie opwekken moeten.

Aldus het beeld van den Emir, den „Radja" van Mekka, den afstammeling van Mohammed, den bijnaam van „geesel des Hedjaz" volkomen waardig, die op 15 Juni jl., in vol ornaat, omhangen met al de eereteekenen aan zijne waardigheid verbonden, en vergezeld van zijne Bedouïnsche lijfwacht, ook den Consul der Nederlanden te Djeddah, op last des Sultans, met een tegenbezoek vereerde, overeenkomstig het verlangen van H. Ms. Gezant. Een ongehoord feit in de annalen van den Hedjaz, dat de Groot-Sjerif, de afstammeling van den Profeet, de woning eens Christens binnengetreden is om er een tegenbezoek af te leggen. De bevolking wilde en

kon het te voren niet gelooven en zeide: de Groot-Sjerif ontvangt, doch brengt geen bezoeken terug en vooral niet bij Christenen!

De Groot-Sjerif is geen kerkvorst; hij heeft geen geestelijk gezag, dat in hoofdzaak berust bij den qadhi en den mouftis; zijn werkelijke invloed in de zaken van den godsdienst is betrekkelijk gering; hij is inderdaad niets anders dan de „vorst van Mekka", „prince de la Mecque", zooals zijn titel luidt, en aangezien Mekka van oudsher het centraal punt, de hoofdplaats van den Hedjaz, beschouwd wordt te zijn, wordt hij ook geacht te zijn het opperhoofd, de Emir der Bedouïnen in den Hedjaz of liever van het heilige gebied, dat een deel uitmaakt van het vilayet Hedjaz. Zijn gezag over die stammen bestaat meer in naam en hij wordt door hen meer gehaat en gevreesd, dan geacht en geëerbiedigd, vermits hij zich niet ontziet hen zoowel als de pelgrims allerlei willekeurige en overmatige schattingen te doen opbrengen.

Door een hooggeplaatst Turksch ambtenaar werd mij van den Groot-Sjerif de volgende beschrijving gegeven: hij heeft niet de minste orde op zijne zaken; hij is niet ontwikkeld en zeer onzindelijk en onzedelijk van aard; hij is wreed en verkwistend, ofschoon niet op vorstelijken of weelderigen voet levende en heeft van die opwellingen van vrijgevigheid, waarin hij handen met geld oordeelkundig weggeeft. Voorts is hij betrokken in allerlei ondernemingen, vooral van vervoer — men herinnere zich de geschiedenis van de 2 door hem aangekochte stoomschepen, bestemd voor het terugvervoer der pelgrims in 1893; hij is een der grootste eigenaren van kameelen en slaven, vandaar dat hij zich steeds, onder aanvoering van gezochte godsdienstige bezwaren, verzet tegen elken aanleg van behoorlijke wegen of van een spoorweg; hij houdt alle hervormingen tegen en wordt hierin gesteund door invloedrijke personen te Constantinopel.

De jaarlijksche inkomsten van den Groot-Sjerif worden geschat op 80 000 à 90 000 £ L. (*f* 950 000 à *f* 1 050 000), waaronder is begrepen zijn jaarlijksch inkomen van 12 000 £ L. van het Turksche Gouvernement.

Met zulke inkomsten zou men meenen, moest de Groot-Sjerif een schatrijk man zijn; doch dit is verre het geval.

Het grootste deel zijner inkomsten vloeit weg èn naar Constantinopel, ten behoeve van eenige invloedrijke personen, door wier steun en medewerking hij zijne reeds meermalen bedreigde positie moet handhaven, èn in de handen zijner omgeving.

Deze omgeving is het feitelijk, die alle macht in handen heeft; zij is het die alle willekeurige handelingen pleegt en doet plegen op pelgrims en anderen in naam des Emirs; zij is het die dezen dwingt tot het uitvinden en decreteeren van nieuwe afpersingen; de dorst naar goud wordt steeds meer en meer toenemende, waar de bron zoo gemakkelijk te ontsluiten is!

Men vergete daarbij niet, dat de Groot-Sjerif een soort van eigen jurisdictie heeft en uitoefent, die door de Consulaten niet wordt erkend. Geeseling, gevangenis, vergif of dolk bedreigen zonder onderscheid elken tegenstander of dengene, die zich niet naar den wil des Emirs schikt. Vandaar, naast omkooping, een der redenen, waarom zoovele Turksche ambtenaren in den Hedjaz veeleer de trouwe dienaren zijn van het Sherifaat.

De man uit die omgeving, die den meesten invloed heeft en van wien

nagenoeg alle ongerechtigheden uitgaan, is de reeds genoemde Mohamed Ali, de secretaris des Groot-Sjerifs. Hij is, zooals reeds is vermeld, een van het driemanschap, dat het terugvervoer der pelgrims in handen heeft; zijn hand ontmoet men bij alle willekeurige handelingen of afzettingen en op zijn naam wordt een aandeel in den buit overgeschreven.

In 1893 werd hij door den tegenwoordigen Vali, wiens misnoegen hij zich op den hals had gehaald, uit den Hedjaz verbannen, doch binnen weinige maanden keerde hij weer, en na een welklinkend zoenoffer te hebben aangeboden werd hij weder in genade aangenomen.

Een ander even invloedrijk als gevaarlijk personnage uit de omgeving des Groot-Sjerifs is de bekende Omar Nasif, het tweede lid van het meergemelde driemanschap, vóór eenige jaren veroordeeld tot verbanning en levenslange gevangenisstraf.

Beiden zijn thans schatrijk geworden en deinzen voor niets terug waar het om geld te doen is, en steeds in den naam van hunnen meester, den Groot-Sjerif.

Sjechs. De willige werktuigen van den Groot-Sjerif, die hem behulpzaam moeten zijn — en zichzelvén daarbij niet vergeten te bevoordeelen — om het stelsel van afpersing en dwang op de pelgrims toe te passen, zijn de mutawifs, of pelgrimsjechs. Zij zijn hem blindelings gehoorzaamheid verschuldigd, aangezien zij hunne aanstelling in het hoogste ressort aan hem ontleenen en derhalve naar believen kunnen worden ontslagen.

Voor die aanstelling moet worden betaald eene som van 500 tot 700 $ en voor die van den zoogen. Hoofdsjech (Sjech-al Masjaich) van 6000 tot 10 000 $.

Vermits een bepaald gild of corporatie van pelgrimsjechs of mutawifs eigenlijk niet meer bestaat, kan iedere moslem te Mekka thans, indien hij er het geld voor over heeft, eene aanstelling als sjech of mutawif bekomen.

De ambten van sjech en van hoofd-sjech heeten nog wel afgeschaft te zijn bij Keizerlijke decreten, waarvan hier en te Mekka de publicaties werden aangeplakt van 12 Djoemad Achir 1306 [Februari 1889] en van 1 Sjawal 1311 [Mei 1894].

N. m. b. i. is het niet doenlijk en ook niet raadzaam het sjech-ambt af te schaffen. Dezelfde personen zouden eenvoudig onder een anderen naam weder optreden en daarbij zich voegen tal van andere personen, die onder geen enkele contrôle, hoe gebrekkig die ook zijn moge, zouden staan. Het ambt van hoofdsjech echter is totaal overbodig; hij is feitelijk niets anders dan de persoon door wiens tusschenkomst de bevelen tot onwettige heffingen of afpersingen aan de sjechs overgebracht worden, die ze organiseert, voor de behoorlijke uitvoering er van waakt en het den Groot-Sjerif aankomend deel int; hij is de dwarskijker en verklikker der sjechs, vooral wanneer deze in goede verstandhouding tot het Consulaat staan, hetgeen de Groot-Sjerif zeer ongaarne ziet

Zijne inkomsten zijn zeer belangrijk: van elken „hadji djawa", die aankomt en vertrekt, 3 piasters; van elke kameelvracht 3½ piasters; van de Stoomvaart-Maatschappijen voor elken terugkeerenden pelgrim 1 $ of 1 Rx. Voorts ontvangt hij een aandeel van de kameelhuur, die door hem vastgesteld wordt, terwijl hij nog veel meer andere verdiensten heeft, ook

van de sjechs. En het zijn de pelgrims, die dit alles moeten opbrengen. Welke diensten bewijst hij daartegenover aan de pelgrims? Geene. Integendeel hij belemmert den goeden gang van zaken, deponeert alle klachten, die tot hem komen, en is een groot struikelblok voor het Consulaat en de sjechs.

Op de afschaffing van het ambt van Hoofdsjech is dezerzijds onlangs opnieuw aangedrongen bij Hr. Ms. Gezantschap, dat terzake onmiddellijk het noodige heeft gedaan.

Waar zulke belangrijke sommen voor de aanstelling van sjechs moeten worden gestort, is het niet te verwonderen, dat de aangestelden, voornamelijk de zoogenaamde kleine sjechs, die per bedevaart van 5 tot hoogstens 20 pelgrims krijgen, het ambt zoo winstgevend mogelijk beproeven te maken, in den beginne door hunne weinige pelgrims zoo redelijk doenlijk te behandelen, daardoor een goeden naam te verwerven en meerdere pelgrims te lokken.

Er zijn te Mekka ongeveer 1000 sjechs of mutawifs voor de verschillende nationaliteiten; onder dit aantal bevinden zich ruim 200 voor de „hadjis djawa."

Het meerendeel der sjechs zijn aartsbedriegers, afzetters en schijnheiligen, de onbeschaamdste en brutaalste wezens, die zich een air van vroomheid tegenover den onnoozelen pelgrim weten te geven en onder den dekmantel van godsdienst de grootste ongerechtigheden plegen.

Voor zoover mijne ervaring gaat en het archief van het Consulaat aanwijst, zijn de onbeschaamdste en slechtste onder de sjechs der „hadjis djawa" de Sumatrasche en de Boegineesche sjechs.

In bijzonderheden over de handelingen der sjechs behoeft thans niet te worden getreden, aangezien in den loop van dit Verslag reeds voldoende staaltjes daarvan zijn vermeld.

De aan vrees grenzende eerbied, dien de pelgrim voor zijn sjech koestert, bemoeielijkt het Consulaat in niet geringe mate in het ontdekken of onderzoeken van misbruiken en afzetterijen; klachten hierover, door de pelgrims ingebracht, behooren tot de zeldzaamheden. Zelfs bij ontdekking ontbreekt het den pelgrim bijkans aan moed om de volle waarheid te getuigen; over zijn benauwd hoofd roept de sjech dan alle straffen des hemels en der hel, omdat hij de zonde heeft durven begaan zich te beklagen over de van hem gevorderde offergaven ter eere van den godsdienst; dit gaat in het Arabisch en die vreeselijke woorden zijn in den regel de weinige, die hem van die taal zijn aangeleerd geworden. De vrees slaat den pelgrim om het hart en het middel mist zelden effect.

Voor zooveel bekend en is nagegaan kunnen worden, hebben de sjechs zich over het algemeen dit jaar vrij behoorlijk gedragen, althans zich niet in zoo erge mate overgegeven aan die misbruiken en afzetterijen, waardoor vorige jaren zich kenmerkten.

Inzake het terugvervoer der pelgrims hebben de sjechs dit jaar zoo goed als niets te vertellen gehad, aangezien het Arabische consortium deze aangelegenheid geheel aan zich heeft weten te trekken.

De teruggekeerde pelgrims en de naar Indië vertrokken sjechs hebben het consigne mede gekregen aan den volke te verkondigen, dat de aanstaande bedevaart een „hadj akbar" zal zijn.

Bij navraag wist men er hier nog niets met zekerheid van te zeggen; dit kan eerst worden beslist na den 1sten Ramadan.

Via Singapore of Penang of rechtstreeks zijn, voor zoover aan het Consulaat bekend is, 37 sjechs van hier vertrokken ter werving van pelgrims in Nederlandsch-Indië.

Het Consulaat heeft zoo getrouw mogelijk telkens bericht van het vertrek dier personen zoowel als van andere, welke geacht worden in pelgrimszaken betrokken te zijn, verzonden aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur en aan de Consulaten te Singapore en Penang.

Ten aanzien van de sjechs, die via Singapore of Penang de reis deden naar Nederlandsch-Indië, werden de passen alleen voor een dier plaatsen geviseerd en den houders werden aangezegd zich aldaar bij het Consulaat te vervoegen en met juistheid de plaatsen op te geven, werwaarts zij gedurende de reis tot het besluit gekomen waren zich te begeven, ter verkrijging van een visum voor toelating in Indië.

Deze methode, waarvan ik voorafgaande mededeeling heb gedaan aan de ambtgenooten te Singapore en Penang, heb ik gemeend te moeten volgen ten einde niet misleid te worden door de sjechs en in het belang der contrôle, vermits de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur, op dezerzijdsch verzoek, telkens van de komst van een sjech verwittigd worden.

Ik kan niet genoeg de wenschelijkheid uitspreken, om voornamelijk de sjechs, zoowel hier als in Nederlandsch-Indië, aan eene geregelde en strenge contrôle te onderwerpen.

In het vorig verslag werd reeds door mijn ambtsvoorganger op de wenschelijkheid gewezen van den maatregel om den sjechs hunne aanstelling van de Consulaten te doen geven.

Deze maatregel zou inderdaad uitnemend werken en een groote stap in de goede richting geacht kunnen worden, ook uit een politiek standpunt.

Immers de sjechs, daardoor onafhankelijk gemaakt wordende van den Groot-Sjerif, zouden dientengevolge onder het onmiddellijk gezag en de contrôle van het Consulaat geplaatst worden; zeer velen van hen verlangen dit zelfs. Deze omstandigheid zou er toe leiden de sjechs veeleer te weerhouden zich schuldig te maken aan plichtverzuim, knoeierijen met passen en passagebiljetten, afzetterijen en slechte behandeling der pelgrims en aan handelingen en inblazingen, die schadelijk kunnen zijn voor het gezag en de rust in Nederlandsch-Indië, vermits zij zich zouden blootstellen aan eene intrekking van hunne aanstelling door het Consulaat.

Ten einde geen al te grooten tegenstand van de zijde der sjechs te ondervinden bij eene eventueele invoering van dien maatregel, zouden de fungeerende sjechs gehandhaafd kunnen blijven, met dien verstande, dat aan hen een bewijs van aanstelling door het Consulaat worde uitgereikt.

Om echter tot eene verwezenlijking van zulk een nieuwen toestand te kunnen komen, zouden de noodige stappen te Constantinopel moeten worden gedaan, waarbij het wenschelijk zoude zijn, dat van Engelsche zijde tegelijkertijd in die richting hetzelfde werd verricht. Mijn tegenwoordige Britsche ambtgenoot alhier is zeer voor dien maatregel gestemd.

Onder toezending van een door dien Drogman ter zake uitgebracht rapport is de aandacht der Indische Regeering gevestigd op de kwade

praktijken, welke door te Batavia gevestigde pelgrimsjechs en pelgrimbrokers, in combinatie met jaarlijks derwaarts trekkende Mekkaansche sjechs, worden uitgeoefend ten nadeele van de pelgrims en van de Nederlandsche Stoomvaart-Maatschappijen. Eene naamlijst dier lieden is daarbij gevoegd.

Slavernij. Er bevinden zich nog steeds Nederlandsch-Indische onderdanen in slavernij te Mekka, die op jeugdigen leeftijd, zoowel jongens als meisjes, meestal door Boegineesche pelgrims en sjechs via Singapore herwaarts zijn vervoerd geworden. Voor deze wordt te Mekka meer betaald dan voor negerslaven.

In het begin van dit jaar had het Consulaat gelegenheid een jeugdigen inboorling van Balangnipa, die, na gedurende 4 jaren te Mekka in slavernij te hebben doorgebracht, aan zijn meester was ontvlucht, behulpzaam te zijn om kosteloos naar Singapore vervoerd te worden, ten einde van daar met medewerking van het Consulaat naar zijn geboorteland te kunnen terugkeeren.

Een door dit Consulaat, met behulp van den Drogman en een gewezen Nederl.-Indischen slaaf, ingesteld onderzoek, gaf als voorloopig resultaat op het aantal van 13 Nederl.-Indische onderdanen, die zich te Mekka in slavernij bevinden, met hunne namen en die hunner meesters, welke laatsten bijna allen Nederl.-Indische onderdanen van Boegineesche afkomst zijn.

Met veel omzichtigheid dient te werk te worden gegaan om tot de vrijmaking dier lieden te geraken. Een onverwacht bevel tot hunne onverwijlde opzending naar het Consulaat moet uit Constantinopel worden gegeven aan den Vali, vermits van dezen met eenige zekerheid kan worden verwacht, dat aan eene daartoe strekkende aanvrage dezerzijds geen gevolg zou worden gegeven en de eigenaren der slaven bovendien gewaarschuwd zouden worden.

Een zoodanig bevel is door Hr. Ms. Gezant bereids aan de Porte gevraagd geworden.

Toezicht op verdachte personen. Voor zooveel zulks doenlijk is, werden en worden de gangen en handelingen van verdachte en van als voor de rust in Indië gevaarlijk geachte en gesignaleerde personen nagegaan, en kan tevens de verzekering worden gegeven, dat het Consulaat, voor zooveel de ten dienste staande middelen en de politieke omstandigheden het toelieten, onvermoeid werkzaam blijft ten aanzien van het onderzoek naar handelingen en bedoelingen van bepaalde personen te Mekka.

Onvermeld mag hier niet blijven, niet alleen de uitstekende hulp, die het Consulaat daarbij ondervindt van den Drogman Raden Aboe Bacr, maar ook de ijver, tact en nauwgezetheid, waarmede hij in deze aangelegenheid te werk gaat.

Op zooveel doenlijk tijdige berichtgeving omtrent het vertrek van personen, op wie men de aandacht van het Consulaat wenscht te doen vestigen, zal steeds hooge prijs worden gesteld en is zelfs zeer gewenscht in het belang der zaak zelve.

Aan het voornemen om nà afloop der bedevaart, als zijnde dit daarvoor het gunstigste tijdstip, den Drogman voor eenige weken naar Mekka te zenden, ten einde zich aldaar op de hoogte te stellen van de werkzaamheden en bemoeiingen der verschillende mystieke orden met betrekking

tot de Nederl.-Indische pelgrims, heb ik vermeend geen gevolg te mogen geven, vermits ik, en niet ten onrechte, met den Drogman de vrees koesterde, dat hij dezelfde bejegening zou ondervinden als onlangs de kawas van het Fransche Consulaat, die, op bezoek bij zijne bloedverwanten te Mekka zijnde, aldaar als spion werd aangezien, zonder eenigen vorm gevangen gezet en mishandeld werd.

Het kwam mij raadzaam voor in deze tijdsomstandigheden en onder dezen Vali zelfs geen ongezochte aanleiding te mogen geven tot het in het leven roepen van een dergelijk incident, dat er op aangelegd is om aan het prestige der Consulaten nog meer afbreuk te doen.

Het onderzoek naar het wedervaren der pelgrims, wier passen nà afloop der bedevaart van 1895 onafgehaald zijn gebleven, heeft, gelijk reeds boven is vermeld, weinig resultaat opgeleverd, zoowel tengevolge van den onwil der sjechs zelven als van de tegenwerking der Turksche overheid.

Eene lijst van de namen der sjechs, — met opgave van de plaatsen van waar zij gewoonlijk hunne pelgrims ontvangen, — die de hun gevraagde inlichtingen nopens de achtergebleven pelgrims aan het Consulaat niet hebben willen geven, vermeen ik aan het voor den Gouverneur-Generaal bestemd afschrift van dit Verslag te moeten toevoegen.

Wellicht vindt de Indische Regeering aanleiding, om in hun oneerbiedig gedrag tegenover het Nederlandsch Consulaat, waarvan de indruk bij terugslag op de pelgrims nadeelig werkt voor de waardigheid van het Nederlandsch gezag, en uit overweging, dat bij zulke sjechs, die goede redenen moeten hebben om het wedervaren en het overlijden der aan hunne zorgen toevertrouwde pelgrims geheim te houden, de belangen onzer bedevaartgangers niet in goede handen zijn, de Nederlandsch-Indische Mekkagangers tegen hen te doen waarschuwen.

Ik wensch dit verslag te eindigen met andermaal de aandacht te vestigen op de wenschelijkheid, dat van de Porte machtiging moge worden verkregen tot het vestigen van een vice-consulaat te Mekka, alwaar niet alleen de behartiging der belangen van onze pelgrims maar ook die van de aldaar gevestigde Nederl.-Indische onderdanen, wier aantal op ongeveer 5 000 geschat wordt, eene vertegenwoordiging dringend eischt.

Ook om politieke redenen zou zulk eene vertegenwoordiging te Mekka gewenscht zijn en nut stichten.

Ongetwijfeld moet door de jaarlijksche toeneming van het aantal bedevaartgangers de geest van den Islam meer onder de bevolking onzer koloniën doordringen, terwijl die toeneming immers reeds wijst op eene verlevendiging van den Mohammedaanschen geloofsijver. Het is derhalve voorzeker een dure regeeringsplicht om tegenover die toeneming van het aantal bedevaartgangers eene voortdurende waakzaamheid te betrachten, niet alleen ginds, maar ook hier, van waaruit die geloofsijver zoowel om zuiver godsdienstige als om materieele beweegredenen steeds sterk opgewekt wordt.

Belemmering noch vergemakkelijking der bedevaart ligt op den weg der Regeering; Hare waardigheid eischt slechts de beschermende hand, die door steeds nauwlettend toezicht en strenge maatregelen waakt, dat hare pelgrims in den vreemde niet de slachtoffers worden van de roofzucht en de uitzuiging hunner Arabische geloofsgenooten.

De beschermende hand, die hen overal volgt, moet bij onze, verreweg de meest welvarende, bedevaartgangers het vertrouwen in hun Gouvernement doen toenemen, vooral wanneer zij, na alles wat zij in Arabië gezien en ondervonden hebben, gruwen van zulk een Mohammedaansche verrotte regeering. Geen middelen mogen onbeproefd gelaten worden om hun steun en bescherming te verzekeren. De Consul verkeert hierdoor steeds in eene moeielijke positie, in een schier voortdurenden strijd met de onbetrouwbare Turksche autoriteiten, om recht te verkrijgen, en al is hij nu ook nog zoo doortastend, in den regel kan slechts hoogerop dat recht worden verkregen.

Hiermede eindigen wij ons overzicht van de mededeelingen van Jhr. Mr. J. E. de Sturler. Hij heeft één tipje opgelicht van den dichten sluier, die de gruweldaden bedekt, waarvan, jaar in jaar uit, zooveel Nederlandsche onderdanen het slachtoffer worden. De consul te Djeddah heeft wel een zware post! Men laat dien titularis gewoonlijk zeer kort op die onaangename en ongezonde standplaats. Maar die gestadige verwisseling maakt het zoo ontzaglijk moeilijk voor een consul, om daar iets tot stand te brengen. Bovendien heeft hij, behalve met de „Türkische Wirthschaft" ook nog te worstelen met iets anders. Vorige titularissen hebben ten minste menigmaal geklaagd over gebrek aan medewerking, overdreven vrees voor moeilijkheden bij de Nederlandsche regeering. En we kunnen toch op den duur niet lijdelijk toezien, hoe onze Mohammedaansche onderdanen daar behandeld worden.

Intusschen onzen dank aan den heer de Sturler voor zijne onverbloemde blootlegging van de wonde plekken in een officieel document. Zooals gewoonlijk, is zijn opvolger, de gepensioneerde assistent-resident E. Th. van Delden, geheel vreemd aan consulaire werkzaamheden. Hem, den vreemdeling op consulair gebied, is nu een post opgedragen, die wij beschouwen als de moeilijkste, zij het de onaangenaamste, in de Nederlandsche consulaire en diplomatieke wereld. Moge hij blijken een tactvol en toch doortastend man te zijn.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

Febr. 1897.

INHOUD.

Uit de brochure van Veritas: „Een Waarschuwing". — De heer F. Corsten in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over „de toekomst van onzen handel met China". — Sie Pandjang in het *Nieuws van den Dag* over „Het Middelbaar Onderwijs". — Het *Handelsblad* over „De afschaffing der heerendiensten in de Lampongs". Antwoord van den heer Doeff. Repliek van het *Handelsblad*. — Hetzelfde blad over „Landbouwcrediet op Java" en over „De Economische zelfstandigheid van den inlander". — De heer Boissevain in *Insulinde* over „Indische ambtenaren ter beschikking".

„Het Indische leger onder den Minister van Oorlog" in het *Indisch Militair Tijdschrift*. — Bedenkingen op die leus in het *Handelsblad*. — „Periculum in mora" door D. in het *Handelsblad*. — „Een legende" in het *Handelsblad*.

Klaagden wij in onze vorige revue over een oogst, gering in quantiteit en qualiteit, de opbrengst is ditmaal alweer schraler. Het is wel mogelijk dat in dezen de grens nog niet bereikt is, en dat, al naarmate de verkiezingen naderen, de onverschilligheid voor Indië nog zal toenemen.

Diep treurig is het, dat men zich over 't algemeen zoo weinig rekenschap geeft van de beteekenis van de koloniën voor Nederland. Terwijl we in alle andere opzichten tot de mogendheden van onbeteekenenden rang zijn afgedaald, behooren wij beslist tot de groote mogendheden als bezitster van koloniën. Men erkent dit vrij algemeen in het buitenland, hoewel wij, Nederlanders, gewoonlijk ons best doen het te verbergen. Hoe kan men ten minste anders verklaren, dat men bij al den strijd over personen en zaken gevoerd vóór en in den verkiezingstijd, schier nimmer een woord hoort over koloniale belangen. Geen lid der Tweede Kamer zeelt daar *krachtens* zijn kennis van de belangen van Indië. De enkele, hoe langer hoe zeldzamer wordende, Indische specialiteiten zitten daar als afgevaardigde van Hollandsche kiesdistricten, waar ze *ondanks*, zeker niet wegens, hun Indische loopbaan werden gekozen. En toch beslist datzelfde Parlement over Indië's wel en wee!

Een zeventiental regels, die wij aantroffen in een politieke brochure, is het eenige wat we opdiepten uit al het geschrijf over staatkundige partijen en hervormingen, dat tegenwoordig over Nederland wordt uitgestort.

* * *

Een geheimzinnig politicus, die zich Veritas noemt, heeft een brochure in 't licht gegeven, getiteld: „Een waarschuwing". Bij het doorbladeren ontdekt men, dat er waarlijk ook iets over Indië in staat. Sprekende over de lijvige programma's, ter kenschetsing van de verschillende partijen, wijst Veritas er op dat daarin allerlei speciale belangen voorop zijn gesteld. Daarom bevreemdt het, dat niemand is opgekomen voor andere belangen, die mede zeer gewichtig zijn en niet het belang van enkelen maar dat van allen gelden. Veritas dan is van oordeel, dat onze koloniën ook recht zouden hebben op een speciale vooropstelling. „Zeer wenschelijk ware het toch dat er meer mannen gekozen werden, die onze overzeesche bezittingen kennen en haar belangen konden voorstaan. De programma's gewagen wel van de koloniën in zeer algemeene, nietszeggende phrasen, doch niet met het doel om de behartiging harer belangen op den voorgrond te brengen. Integendeel, haar vermelding komt achteraan, en natuurlijk dat in zoo lange programma's een tirade aan de koloniën niet kon gemist worden. Dit bevreemdt, omdat Nederland met zijn koloniën staat of valt, en het verzwijgen van dit belang zal dan ook door velen weer als een bewijs worden aangemerkt, dat de onverklaarbare onverschilligheid van onze landgenooten omtrent Indische zaken nog steeds voortduurt."

* * *

Bij de volkomen afwezigheid van redactioneele hoofdartikelen over Indische zaken in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* der laatste maanden, doet het ons aangenaam aan, dat we nu ten minste over een „ingezonden stuk" in dat blad kunnen praten, dat ons, zij het zijdelings, belang kan inboezemen. Wij bedoelen het artikel, ingezonden door den heer F. Corsten uit Tientsin over „de toekomst van onzen handel met China", in het nummer van 23 Jan. De schrijver wijst er ten eerste op dat wij binnen weinige jaren in China als importeurs een gewichtig standpunt zullen innemen, tengevolge van de te verwachten belangrijke invoeren van petroleum uit onze koloniën. Om eenig denkbeeld te geven van de hoeveelheid petroleum, die in China wordt verbruikt, moge dienen dat in 1895 werden ingevoerd meer dan 52 millioén gallons, vertegenwoordigende een waarde van 6 615 297 Haikwan taels of ongeveer twaalf en een kwart millioen gulden.

Van dit totaal was bijna 2¾ millioen gallons afkomstig uit Nederlandsch-Indië, terwijl ruim 23 millioen gallons werden aangevoerd uit Amerika en 26¼ millioen uit Rusland. Aan invoerrechten werd voor de totale hoeveelheid geïmporteerde petroleum betaald een bedrag van ruim zes honderdduizend gulden, eene niet onbelangrijke bijdrage aan de Chineesche schatkist.

Ten einde te doen zien dat men mag verwachten dat binnen eenige jaren de Sumatra-petroleum de Russische en Amerikaansche olie zal verdringen op de onze koloniën omringende markten, raadplege men b.v. het handelsverslag voor 1895 van den Engelschen consul-generaal te Bangkok (zie *London & China Express* van 25 September 1896). Daaruit ziet men dat in 1892 in Siam werden ingevoerd 22,000 kisten Sumatra-petroleum, en in 1895 was dit cijfer reeds gestegen tot 148,000 kisten. De Amerikaan-

sche petroleum was in 1895 bijna geheel van de markt verdwenen, terwijl de Russische in dat jaar reeds voor Sumatra-olie moest onderdoen. Hieruit blijkt genoeg, dat Sumatra-petroleum in de Far East een goede toekomst heeft. Het is juist tengevolge van den petroleumhandel, dat Nederland als handeldrijvende natie in China weder een zeer prominente plaats zal kunnen innemen. Dat wordt echter noch in Nederland, noch in Nederlandsch-Indië voldoende overwogen. Het is althans merkwaardig, hoe men op dit oogenblik de voordeelen van den petroleumhandel aan vreemde firma's overlaat, in plaats van de petroleum te benutten als basis voor de uitbreiding van den Nederlandschen handel en scheepvaart in het verre Oosten. Het is hoog tijd dat de voornaamste handelaars, industrieelen en reeders het ontwikkelingsproces van den Nederlandsch-Indischen petroleumhandel, en de groote voordeelen, die wij voor ons land daaruit kunnen behalen, nauwkeurig bestudeeren. Om te bewijzen dat de petroleumhandel thans vreemde belangen, in plaats van Nederlandsche, bevoordeelt, moet er op worden gewezen dat de agentuur voor Sumatra-petroleum voor Siam in handen is van een niet-Nederlandsche firma te Bangkok, terwijl ook de agentuur voor de voornaamste havens in China aan een buitenlandsch huis is afgestaan.

Met onze stoomvaartbelangen in het verre Oosten is het al niet veel beter gesteld. De Koninklijke Paketvaart-Maatschappij opende kort geleden een geregelden dienst van Java, welke, volgens de advertentiën dier maatschappij in de Indische bladen, van Semarang via Hongkong naar Yokohama vaart, en van daar terug via Kobe, Amoy en Hongkong. Zonder iets verder te vermelden van de raadselachtige route dezer lijn, wordt er op gewezen dat deze stoomvaart-agentuur alweder in handen eener vreemde firma is.

Werd in het voorgaande reeds uiteengezet dat de petroleum, die een onzer voornaamste handelsartikelen in het verre Oosten zal worden, op den weg is om in vreemde handen te geraken evenals onze stoomvaart, dan blijft nu nog te behandelen welke middelen moeten worden aangewend om in den tegenwoordigen betreurenswaardigen toestand verandering te brengen. Moeilijk is dit niet, maar er is samenwerking der belanghebbenden toe noodig. Die belanghebbenden zijn in hoofdzaak: de petroleum-maatschappijen in Nederlandsch-Indië; de Twentsche industrie; de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij; de Maatschappijen Nederland en Rotterdamsche Lloyd, en last not least de Nederlandsche regeering.

Kunnen de bovengenoemden er toe gebracht worden elkander onderling te ondersteunen, dan zal het weinig moeite kosten van den verkeerden weg, die thans is ingeslagen, terug te komen. Een Nederlandsch syndicaat is reeds sedert een paar weken in China gevestigd en door samenwerking zouden er voor Siam en zoo noodig voor Cochin-China enz., ook wel Nederlandsche syndicaten gevormd kunnen worden, indien de groote petroleum-maatschappijen en de Paketvaart aan die syndicaten hare agenturen wilden opdragen. De aldus gevestigde Nederlandsche agenten komen door den verkoop van petroleum spoedig in aanraking met alle categorieën der handeldrijvende bevolking in de plaats hunner vestiging. „Goede en goedkoope petroleum verkoopt zich zoo gemakkelijk, dat men daarvoor geen vijftien of twintig jaar behoeft gevestigd te zijn, zooals men van hieruit

den petroleumhandelaars in Indië en Nederland tracht wijs te maken."

* * *

Het „Middelbaar Onderwijs" in Indië is de titel van een hoofdartikel van Sie Pandjang in het *Nieuws van den Dag* van 21 Jan. Die titel is slecht gekozen. Want de schrijver, die zooals trouwe lezers van het *Nieuws* weten, goed bekend is op „de kust" — zooals men in Indië wel zegt — heeft het eigenlijk uitsluitend over de wenschelijkheid der oprichting van een Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus te Padang.

De bekende — trouwens uitmuntende — argumenten, die dienst deden, toen te Semarang en Soerabaja, naast de Bataviasche, middelbare scholen zouden verrijzen, doen ook hier dienst. En dat spreekt vanzelf, want al die argumenten gelden natuurlijk woordelijk voor Padang. Geeft het artikel in deze dus geen nieuws, we vestigen de aandacht op een door Sie Pandjang gestelde vraag, die wel de overweging waard is, nu er een strooming is waar te nemen die de onderwijsinrichtingen in Indië zelf, en wel speciaal de hoogere, voor Europeanen wil beperken, hoofdzakelijk op grond van twee argumenten: 1°. dat Europeesch onderwijs zoo vreeselijk veel kost in vergelijking van de weinige Europeanen in Indië. 2°. dat in Indië geborenen jong naar Holland moeten voor hun opvoeding.

Die vraag luidt aldus:

Wat moet er groeien van een jongen in Indië, wiens vader onmachtig is, hem meer dan Lager Onderwijs te doen bijwonen?

Weinig, heel weinig — zegt Sie P. Hij kan klerkje worden op een Gouvernements-bureau, bij de staatsspoorwegen, den post- en telegraafdienst, de in- en uitvoerrechten, of bij den handel een zeer ondergeschikte betrekking krijgen, opzichter spelen op een landelijke onderneming, zonder hoop ooit daarvan aan 't hoofd te komen, omdat tegenwoordig voor de cultures ook al bij voorkeur meer ontwikkelde jongelui worden gekozen — de Deli-Tabak-Mij. o. a. eischt een diploma van behoorlijk afgelegd eind-examen 5-j. c., terwijl op andere ondernemingen als voorwaarde wordt gesteld, dat de sollicitant de landbouwschool te Wageningen heeft afgeloopen. — Ieder vooruitzicht op een eenigszins goede positie is hun ontnomen; in het gunstigste geval heeft het meerendeel zijn baton bereikt bij een traktement van een paar honderd gulden 's maands, wat in Indië al heel weinig zeggen wil.

Is 't niet een wanhopige gedachte voor een vader, te weten, dat zijn zoons veroordeeld zijn, levenslang op de onderste treden van de maatschappelijke ladder te blijven staan, omdat zijn betrekking, alhoewel dikwijls zeer voldoende bezoldigd, hem toch niet in staat stelt, de groote uitgaven te bekostigen, vereischt om zijn kinderen naar elders te zenden, waar ze onderwijs kunnen ontvangen, zooals de tijd het eischt, en hem bindt aan een land, waar dat onderwijs zoo goed als niet gegeven wordt!

In Nederland kunnen zelfs de jongens uit de minst bevoorrechte klassen zich uit een lageren tot een hoogeren stand opwerken, wanneer ze aanleg en ijver bezitten, omdat het volgen van middelbaar en zelfs van hooger onderwijs bijna binnen ieders bereik ligt. In Indië is juist het omgekeerde 't geval; daar vervallen, uit gemis aan M. en H. onderwijs,

vele zoons van den goeden huize tot een maatschappelijk lageren stand, dan waarin ze geboren werden. Hier dus vooruitgang, dáár achteruitgang.

* * *

Het *Handelsblad* bepleitte reeds in 1891 de geheele afschaffing, tegen volledig aequivalent in geld, van de heerendiensten in de Lampongsche districten en de heer Kielstra deed hetzelfde in de *Vragen des Tijds*, naar aanleiding van de beschouwingen van het Amsterdamsche blad. Nu verscheen onlangs een zeer lezenswaardig boek (dat wij spoedig afzonderlijk zullen bespreken) van de hand van den controleur H. Doeff, getiteld: „In de grenslanden der beschaving", waarin o. a. wordt betoogd dat de heerendiensten in dat gewest niet moeten worden afgeschaft, omdat de Lampongers een zeldzaam lui volk zijn. Den door die afschaffing bespaarden tijd zou hij toch maar verslapen, in plaats van dien nuttig te besteden.

Op den voorgrond stellende dat *thans*, nu de pepercultuur zoo weinig winstgevend is, het tijdstip voor die afschaffing slecht gekozen zou zijn, blijft het blad (26 Jan.) toch bij zijn destijds uitgedrukte meening. Tegenstrijdig lijkt de mededeeling van den heer Doeff dat de Lampongs bewoond worden door een *welvarend* volk. Dat is niet mogelijk, als het volk te gelijk *lui* is. Geen geloof wordt geslagen aan die beurtelings aan alle Indische volken toegeschreven luiheid. Inlandsche volken hebben minder behoeften dan wij, Europeanen. Zij hebben minder te werken om hunne behoeften te bevredigen, en worden dientengevolge allicht voor „lui" gescholden door personen, die zich niet in hunne toestanden weten te verplaatsen. Maar hoe is het oordeel van menig minvermogende in ons land omtrent de „kapitalisten"?

De Lamponger, zoo schreef een resident in 1871, is niet bijzonder bedrijvig en werkzaam, maar weet toch altijd genoeg te verdienen om een goed huis te hebben, versierselen voor zijne dochters te koopen, een bruidsprijs aan zijn zoon te geven, genoeg eten te hebben en, zoo het kan, een huurling te betalen om zijn aandeel in de heerendiensten te verrichten, waarvoor hij gaarne een gulden daags geeft. Kan men zoo iemand lui noemen?

Wat het *Handelsblad* wèl wil gelooven, dat is dat de Lamponger lui is bij het verrichten van heerendiensten. Overal ter wereld wordt gedwongen en onbetaalde arbeid met tegenzin en met traagheid verricht. En daarbij komt, dat de bevolking, naar 's lands instellingen, vóór de vestiging van ons rechtstreeksch bestuur, niet tot heerendiensten verplicht was. En ook dat die diensten zwaar drukken!

Men weet, dat de Lampongs slecht bevolkt zijn. „Zij hebben," zegt de heer Doeff, „nog veel van een wildernis; er wonen meer dieren dan menschen; één groot bosch bedekt de geheele residentie, hierin zijn enkele wegen met daaraan gelegen breedere plekken opengekapt, waarop dan dorpen gebouwd zijn en velden aangelegd. Over deze gedeelten, die in onmogelijk kleine verhouding staan tot de reusachtige wildernis, heerscht de mensch." In de uitgestrekte bestuursafdeelingen van het gewest bedraagt de totale lengte der te onderhouden wegen honderden palen. Inderdaad zijn zij meer dan duizend palen lang!

De schaarsche bevolking, omstreeks 300 zielen per vierk. geogr. mijl, moet

voor het onderhoud van die wegen en van de daarin voorkomende bruggen zorgen. Dat dit een groote last is, behoeft geen betoog.

Volgens de officieele opgaven (die ten deze nooit aan overdrijving lijden, en waarbij de gemeentelijke diensten buiten rekening worden gelaten) deden de heerendienstplichtigen in 1895 elk 20 à 21 dagdiensten. De maximumafstand, waarop zij te werk worden gesteld, is bepaald op twaalf palen (circa vier uur gaans!) maar moet „in sommige gevallen" nog worden overschreden.

Of die heerendiensten ook drukkend zijn!

Een tweede quaestie, hiermede nauw samenhangende, is die van 't verkrijgen van vrije werkkrachten, hetgeen volgens den heer Doeff in weinig gewesten zóó bezwaarlijk is als in de Lampongs. Natuurlijk, zegt het *Handelsblad*: de weinige menschen, die er zijn, hebben den na het verrichten van heerendienst beschikbaren tijd noodig voor hun eigen arbeid: landbouw of verzameling van boschproducten. Voor de Europeesche landbouwondernemingen op woeste gronden moeten daarom werkkrachten van West-Java worden aangevoerd. Dit is bezwarend voor de vestiging van Europeesche ondernemingen. Maar, vraagt het blad verder, als te Batavia een groot deel der koelidiensten door Bantammers wordt verricht; als de Europeesche koffieplanters in de Lampongs eene schoone toekomst te gemoet gaan met werkvolk, aangevoerd uit de Soendalanden .... waar staat dan geschreven dat de arbeid aan bruggen en wegen door geboren Lampongers moet worden verricht? Men zou integendeel aan den economischen vooruitgang van de Lampongs, welks bodem „uitnemend voor cultures geschikt is" een grooten stoot geven wanneer men, als de omstandigheden daartoe gunstig zijn, alle heerendiensten door eene belasting in geld (d. i. door verhooging van het tegenwoordige, zeer matige, hoofdgeld) vervangt. En het blad is het volstrekt niet eens met den heer Doeff als deze meent dat zoodanige maatregel „de welvaart der bevolking niet zou vermeerderen, en slechts gelijk zou staan met verhooging der belasting." Want belasting in arbeid is óók belasting; maar een zwaar en ongelijk drukkende, die met grooten tegenzin wordt opgebracht. En waar zooveel gebrek is aan werkkrachten, zal het den Lamponger niet moeilijk vallen, de geldelijke belasting te verdienen.

En stel eens dat de geuite meening, dat de Lamponger in plaats van geld te verdienen kalm in zijn huis blijft slapen, waarheid bevatte, dan is dit nog geen argument.

De Lamponger, die gaarne goed woont, goed eet, zijn kinderen met versierselen omhangt en hun een bruidschat meegeeft, zal zich waarlijk niet tot den bedelstaf doen brengen door de verhoogde belasting in geld!

Afschaffing van alle heerendiensten, óók in de Lampongs, maar overal waar de opbrengst van een aequivalent in geld niet onmogelijk is, is een van de beste diensten, die ons bestuur aan de inlandsche bevolking kan bewijzen.

„Ook in belastingbetaling zit immers opvoedende kracht?"

* * *

De heer Doeff houdt het goed recht zijner beschouwing vol in een artikel

getiteld „Heerendiensten en primitieve toestanden", opgenomen in het *Handelsblad* van 10 Febr.

Hij deelt eenige land- en volkenkundige bijzonderheden mede over den Lamponger, waaruit blijkt dat deze menschen wel lui en toch welvarend zijn.

Is nu afschaffing van Heerendiensten wenschelijk?

De wenschelijkheid betwijfelt de heer Doeff. Wegen en bruggen dienen, ook in een land van wildernissen (gelijk de Lampongs zijn) in begaanbaren staat gehouden en wel op kosten der bewoners, 't zij door belasting van hen te heffen, 't zij door hen zelf het noodige werk te laten doen. Bevindt zulk een volk zich nog in een primitieven beschavingstoestand, dan zal het beter zijn voor de betrokkenen, dat de belasting in arbeid geëischt worde, daar dit voor den inlander gemakkelijker en voor den bestuurder practischer is.

Gaat het volk in beschaving vooruit, komt het tot ontwikkeling, dan behoeft men natuurlijk niet de oude regeling te blijven handhaven, en waar het den belastingschuldige gemakkelijk valt aan geld te komen om zijne verplichtingen in geld te voldoen en het bestuur behoorlijke vrije werkkrachten ten dienste staan, zo ude het een dwaasheid zijn niet eene andere schikking te treffen.

Voor lieden die aan een geregelde werkzaamheid gewend zijn, een bepaald bedrijf uitoefenen, een handel, een winkelnering of zoo iets hebben, dan wel landbouwer zijn, die zich het geheele jaar bezighouden met het, naarmate van het seizoen verschillend, cultiveeren hunner akkers, is het een groote overlast heerendiensten te moeten leveren en telkens, gedurende eenige dagen aan hun werk te worden onttrokken om voor den Staat te arbeiden, dikwijls op aanzienlijken afstand van huis.

Maar voor lieden die niet in die gevallen verkeeren — en uit deze bestaat de groote massa der Lampongers — die op de enkele maanden na, welke zij noodig hebben om hunne boschvelden te bewerken en hun peper te plukken, (in dien tijd worden zij niet met heerendiensten geplaagd) hoegenaamd niets uitvoeren, dan wanneer zij er eens lust toe gevoelen — staat het anders. Het schaadt hunne belangen volstrekt niet in dien langen tijd eenig vacantiewerk te verrichten.

Zonder de heerendiensten tot het uiterst toe te willen verdedigen, acht de heer Doeff ze voor een half beschaafd volk toch een practischen en zeer dragelijken vorm van belasting, die goede resultaten voor de ontwikkeling van een primitief land oplevert en eerst mag opgeheven worden, wanneer het volk blijk heeft gegeven dergelijke maatregelen te zijn ontwassen.

* * *

De redactie sluit het debat met een naschrift. Daarin wordt opgemerkt dat de meening dat de heerendiensten moeten worden afgeschaft, berust op de zienswijze van hoofdambtenaren, die ook de toestanden in de kampongs kennen.

„Wanneer men nagaat, dat de in 1873 ingevoerde hoofdelijke belasting in 1895 *f* 180 000, d. i. *per hoofd* ruim anderhalf maal zooveel als de landrente op Java opbracht (ofschoon de Minister Hasselman in 1867 zoodanige belasting niet voor het Lampongsche volk geschikt achtte), dan zien wij niet in, waarom niet, bij gunstige omstandigheden, op dien weg kan worden voortgegaan. In onbetaalden arbeid zien wij niet de minste opvoedende kracht; integendeel, hij moet de luiheid aanmoedigen."

Wellicht is de opvoedende kracht van goedkoop crediet van den Javaan toch nog grooter dan dien van belastingbetaling. Het *Handelsblad* van 13 Febr. breekt een lans voor staatscrediet aan den landbouw, ten einde de fnuikende „hulp" van Chineezen en Arabieren, woekeraars, die den economischen vooruitgang van den Javaan onmogelijk maken, af te weren.

Die woekeraars bewegen zich echter ook in andere richting. En de Javaan zal niet welvarend kunnen worden voordat de verpachtingen van 's lands middelen — van het opiumdebiet, van de pandhuizen, van de slachtbelasting enz. — tot het verledene zullen behooren. De Chinees zal daardoor uit de dessa's worden geweerd, niet meer in dagelijksche aanraking met de landbouwers zijn, en het zal dan mogelijk wezen, zoowel hem als den Arabier — de hardvochtigste schuldeischer! — den toegang tot een groot deel van Java te verbieden.

* * *

In het *Handelsblad* van 14 Febr. wordt ditzelfde onderwerp nog eens behandeld onder den titel: „Economische zelfstandigheid van den inlander". Met een verwijzing naar Britsch-Indië, naar aanleiding van een werk van Frager, wordt betoogd dat de verdrijving van den vreemden Oosterling uit de dessa niet voldoende is. Goedkoop landbouwcrediet dient, naast bescherming tegen werk, aan den inlander verschaft te worden.

* * *

De heer J. F. L. Boissevain wijst in *Insulinde* (N°. 19) op het feit dat er langzamerhand onder den laagsten rang (dien van „ambtenaar ter beschikking") bij het binnenlandsch bestuur een nieuwe wordt geschoven, waarvan in de op dat punt bestaande voorschriften geen sprake is en waardoor de positie der ambtenaren in vele opzichten slechter wordt.

Die toestand mag niet bestendigd blijven. Ontstaan is hij doordat er jaarlijks veel meer ambtenaren worden aangevraagd dan er werkelijk benoodigd zijn. De opleiding voor den dienst behooren de ambtenaren te krijgen in den rang van aspirant-controleur, maar nu er zooveel meer ambtenaren worden aangevraagd dan voor de gewone aanvulling noodig is, blijven de candidaten soms eenige jaren rondloopen voordat ze als aspirant-controleur kunnen invallen.

Werk is er dan eigenlijk voor hen niet. Zij worden gewoonlijk toegevoegd aan residenten, die, omdat ze niet weten wat met hen uit te voeren, hen plaatsen òf op een residentiebureau òf weer toevoegen aan assistent-residenten of controleurs. Soms gebeurt het wel dat zij nuttig worden bezig-gehouden, maar daar er geen vast werk voor hen is, blijven zij in den regel rondloopen zonder iets te praesteeren. Hoe geestdoodend dat begrip van voor nut niet te zijn voor jonge ambtenaren is, is licht te begrijpen. Men begint den dienst met de beste voornemens van plichtbetrachting maar hoe spoedig verdwijnen die, als er in den beginne althans, niets te werken is.

Ook op de promotie, die toch al zoo slecht is en nog slechter worden zal, heeft deze toestand een zeer nadeeligen invloed. Moeten de jonge ambtenaren eerst eenige jaren wachten voordat zij den laagsten rang bij

het binnenlandsch bestuur kunnen bereiken, dan is het duidelijk dat ook het opklimmen tot hoogere rangen een gelijk aantal jaren verschoven wordt. En toch is men reeds vergrijsd in den dienst alvorens Resident te worden.

Gemakkelijk is het afdoende verbetering in dezen toestand te brengen, maar daarvoor moet worden overgegaan tot een maatregel, waarvoor men terugschrikt, omdat hij tijdelijk de belangen der studeerende jongelingschap schaadt.

„Indien men een of twee jaar geen nieuwe ambtenaren aanvraagt, dan zijn de reeds aangestelden allen aspirant-controleur en kunnen de nieuwe na niet al te langen tijd in dien rang invallen en aan den onmogelijken toestand van thans is een einde gemaakt. Maar veelal zijn er hoofdambtenaren met zonen of neefjes die examen moeten doen en daarom het aantal beschikbare plaatsen zooveel mogelijk uitbreiden. Ook de instelling te Delft zou zoo'n radicalen maatregel niet gaarne zien. Toch mag, zoowel in het belang van den dienst als van de ambtenaren zelven, op den thans ingeslagen weg niet langer worden voortgegaan."

Er wordt zoo dikwijls geklaagd dat het corps ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur niet is wat het wezen moet, maar op de wijze waarop ze tegenwoordig worden opgeleid, wordt al het feu sacré dat in de jonge ambtenaren zit, uitgedoofd, voordat ze nog dienst hebben gedaan. Ook de schatkist zou er bij winnen, indien een aantal nietsdoende ambtenaren geen bezoldiging behoefden te ontvangen.

„Het Indische leger onder den Minister van Oorlog," is een wensch, uitgedrukt in het *Indisch Militair Tijdschrift*. Dit zou moeten geschieden, ten einde te vermijden, 1°. dat de burgerambtenaren van de algemeene secretarie te grooten invloed oefenen op militaire zaken; 2°. dat het Ministerie van Koloniën zich te veel bemoeit met militaire zaken. Het Indische vaktijdschrift haalde daarvan o. a. deze voorbeelden aan.

1°. In 1873 werd bij Koloniën een organisatie van den generalen staf in Indië gemaakt, waarbij de commandant van het leger belast werd met de betrekking van chef van dien staf. 2°. De formatie van het Indisch leger is in 1882 bij Koloniën uitgewerkt door een majoor der militaire administratie van het leger in Indië. 3°. De tegenwoordige formatie der veldbataljons in 1891 en 1892 is door een genie-officier bij koloniën samengesteld.

En deze voorbeelden zijn met vele anderen te vermeerderen. Zij bewijzen dat in de vorming en aanvulling van een leger, door en bij het Ministerie van Koloniën, eene groote organische fout schuilt.

Een minister van oorlog zal beter in de gelegenheid zijn, zijn meening te doen gelden, dan een legercommandant, wien, als ondergeschikte van den Gouverneur-Generaal, het zwijgen kan worden opgelegd, gelijk, bij voorbeeld met generaal Whitton in 1873 het geval was.

* * *

Bovenstaande beschouwingen hebben de aandacht getrokken van het

Handelsblad van 16 Jan., dat echter met het denkbeeld geenszins is ingenomen. Vooral wordt gevallen over de genoemde voorbeelden.

1°. het besluit van Augustus 1873 werd onder den indruk van het échec der eerste Atjeh-expeditie, overhaast genomen; dus onder geheel buitengewone omstandigheden. En de Regeering was dadelijk bereid dit te erkennen: in het Kol. Verslag van 1874 kan men lezen dat „de Indische Regeering was uitgenoodigd definitieve voorstellen te doen, opdat de goede werking van den generalen staf in alle opzichten verzekerd worde". De organisatie van dien staf is dan ook in Maart 1876, overeenkomstig de voorstellen van het Indisch legerbestuur, geheel gewijzigd;

2°. de „uitwerking der formatie van het Indisch leger, in 1882, door een Indisch majoor der administratie, aan het Ministerie van Koloniën" kan geen grief zijn, want dat werk was geheel van administratieven aard. De bedoeling was slechts, de bestaande formatie, zooals zij in 1853 was vastgesteld en sedert door tal van beschikkingen werd gewijzigd, opnieuw te arresteeren; aldus werd een „vaste basis" verkregen „om, voor zooveel noodig, geleidelijk te kunnen overgaan tot reorganisatie van verschillende onderdeelen des legers" (Kol. Verslag 1882);

3°. de majoor der genie Haver Droeze, die aan het Ministerie van Koloniën door den Minister Van Dedem werd tewerk gesteld, heeft veelal bij den generalen staf in Indië gediend, men mag dus op de genie geen nadruk leggen. Hij heeft een organisatie der infanterie ontworpen: maar deze is niet vastgesteld voordat daarop het advies der Indische autoriteiten gevraagd was en de legercommandant verklaard had dat hij zich er geheel mede kon vereenigen.

In deze wijze van handelen, die zeker tot spoediger afdoening leidde, is niets af te keuren. Als het Indisch leger onder den Minister van Oorlog stond, zou dan deze Minister nooit eenigszins actief optreden in dergelijke zaken?

Vervolgens wordt teruggekomen op het voorgevallene met generaal Whitton, in den Raad van Indië op den 18den Mei 1873, den dag der vaststelling eener Atjeh-enquête. Het voorbeeld schijnt inderdaad teekenend te zijn. Het *Handelsblad* weet nog vele andere „voorbeelden" van denzelfden aard op te noemen.

De Gouverneur-Generaal Van den Bosch ontnam den legercommandant De Stuers alle bemoeiing met de krijgsverrichtingen op West-Sumatra. Generaal De Neve klaagde bij monde van generaal Van Swieten: „ik ben niet anders dan leverancier van troepen en materieel voor Atjeh."

Maar het sterkste „voorbeeld" van dien aard is geleverd in de beruchte buitengewone vergadering van den Raad van Indië, waarin de legercommandant Bouwmeester met ernst en nadruk waarschuwde tegen de noodlottige gevolgen van de voorgenomen vervanging van generaal Van der Heijden te Atjeh. Zijn Excellentie de Gouverneur-Generaal Lansberge sprak toen tot den legercommandant de gedenkwaardige woorden: „*Zwijg, generaal.*"

Het is uit een historisch oogpunt, naar het ons voorkomt, van belang die woorden aan de vergetelheid te ontrukken. Den toekomstigen geschiedschrijver van den Atjeh-oorlog zijn ze aanbevolen! Doch wij zouden, aldus voortgaande, van ons onderwerp afdwalen.

Het *Handelsblad* meent dan dat de rechtstreeksche bemoeiing van het

Ministerie van Oorlog met het Indisch leger in de verhouding van Gouverneur-Generaal en legercommandant geene verandering zou brengen. De Gouverneur-Generaal is nu eenmaal de chef — en dat is ook goed — van alle landsdienaren zonder onderscheid in Indië, en zijn bevoegdheid om zelfs in een buitengewone vergadering van den Raad van Indië het „zwijg generaal!" aan een legercommandant toe te roepen, is niet te beperken. Zoodanig woord kon evengoed uitgesproken worden wanneer de legercommandant in den Minister van Oorlog zijn administratieven chef vond. Wordt het uitgesproken in den eenen of anderen vorm, dan heeft de legercommandant zichzelf de vraag te stellen, wat de waardigheid van hem zelf en van zijn ambt vordert.

De taak van den Minister van Oorlog is thans reeds omvangrijk genoeg. 's Lands belang zou niet worden bevorderd wanneer men dien Minister daarenboven met een veelomvattende verantwoordelijkheid bezwaarde, die hij onmogelijk dragen kan; de tegenwoordige regeling is niet slecht en werkt zelfs zeer goed wanneer geen autoriteit hare macht misbruikt. Maar hiertegen kan men onmogelijk bepaalde voorschriften geven, en moet men ten slotte vertrouwen stellen in de personen.

* * *

Onder den titel „Periculum in mora" schrijft D. in het *Handelsblad* van 22 Jan. een opstel, over de aanstaande „totale weerloosheid van het Indische leger". Dat is zeker al heel sterk uitgedrukt. D. motiveert die onheilspellende prognose door de bewering dat het leger is gebleken niet bestand te zijn tegen de numeriek-zware eischen, die het thans op Atjeh gevolgde stelsel vordert. Ziekte en uitputting van den troep maken dat we nu reeds op Atjeh niet meer strijdvaardig zijn. Toch hadden wij in het afgeloopen jaar in getalssterkte het grootste Indische leger dezer eeuw, ruim 38 000 man. Maar ook zoo'n leger is niet bestand tegen een evacuatiepost alleen op Atjeh sinds April van ruim 8000 man. Uit Indië is dan ook voor '97 bij de Regeering hier op een uitzending van 2800 man aangedrongen. Dadelijk is daarop van hier geantwoord dat slechts op een aanvulling van 2 000 man mag gerekend worden; 800 man worden geschrapt. Het zoude den Minister niets liever zijn geweest dan aan het verlangen der Indische Regeering te voldoen, maar de werving gaat slecht, de overteekening van het leger hier naar het Indische is opvallend gering en aan een verhooging van het handgeld valt met de toch reeds niet sluitende begrooting niet te denken. Wij loopen dus groot gevaar, dat wij op Atjeh weer hetzelfde zullen zien gebeuren als in '84: terug binnen de linie en dit na al de opofferingen en verliezen in 't begin van dit jaar.

De toestand is thans zóó ernstig, dat kleine middelen, waarvan sommigen nog baat verwachten, niet meer kunnen helpen. De mariniers naar Indië, 't klinkt mooi, maar het hinkende paard komt achteraan, en wel de ijskoude stemming der Indische militaire autoriteiten, als advies gevraagd wordt over het nut dier uitzending. Behalve door generaal v. d. Heijden, is er in Indië over het korps nooit gunstig gerapporteerd. Blijft de koloniale reserve. Drie compagniën, heet het, zijn disponibel. Aan ieder dezer na aankomst in Indië drie compagnieën inlanders toegevoegd en wij hebben drie extra bataljons.

't Zou een uitkomst wezen, als het benoodigd kader voor die extra bataljons ook aanwezig was, maar dit is niet het geval. En toch moet er spoedig versterking komen; laat een ieder die wenscht dat wij in Indië de baas blijven, zulks wel bedenken. Het is thans geen tijd meer om over stelsels te twisten. Wij verkeeren in gevaar. Reeds is besloten tot opheffing van diverse militaire posten op Sumatra's Westkust en in Benkoelen. Dus niet getalmd; laat Minister Bergsma *alles* vragen wat voor de onmiddellijke versterking van het leger noodig is, en wordt het hem geweigerd, welnu laat hij dan aftreden. Dan zal hem ten minste niet het verwijt kunnen treffen dat hij geen klaren wijn geschonken heeft.

* * *

In een naschrift spreekt de redactie van het *Handelsblad* haar vertrouwen uit dat de Minister al het mogelijke doen zal om het Indische leger op de noodige sterkte te houden; de Volksvertegenwoordiging zal te goeder tijd de regularisatie der daarvoor noodige uitgaven niet weigeren.

* * *

„Een legende" noemt het *Handelsblad* van 26 Jan. de algemeen verspreide meening, dat onze bezittingen ter kuste van Guinea aan Engeland werden afgestaan, in ruil daarvoor dat wij vrijheid van handelen zouden verkrijgen ten aanzien van Atjeh.

Dit is onwaar, zegt het blad, en het beroept zich daarbij op De Waal, „Indische Financiën" (I. bl. 66). Er zijn drie tractaten aan elkaar gekoppeld die echter geheel onafhankelijk van elkaar zijn ontworpen en uitgewerkt.

1e. Het Sumatra-tractaat. (Siak-tractaat) waarbij Engeland al de vertoogen tegen onze uitbreiding op Sumatra's Oostkust terugnam, en onzerzijds de belofte werd afgelegd, om in de tegenwoordige residentie „Oostkust van Sumatra" en in elken anderen staat op Sumatra „welke hierna van de kroon der Nederlanden afhankelijk mocht worden," den Britschen handel en scheepvaart al de rechten en voordeelen te doen genieten, welke aan den Nederlandschen verleend zijn of zullen worden.

Die belofte om geen differentieele rechten meer te heffen, was de prijs, waarvoor ons de vrije hand gegeven werd ten opzichte van Atjeh.

2e. Het Guinea-tractaat, waarvoor het initiatief (30 Sept. 1869) van onze, niet van Britsche zijde kwam. De Minister De Waal was namelijk van oordeel, dat de barbaarsche oorlogen tusschen de negerstammen in Guinea, slechts eindigen konden, door van de twee Europeesche vlaggen, de Engelsche en de Nederlandsche, er één van de nederzettingen aldaar neer te halen. En in de kust van Guinea zag hij voor Nederland geen staatsdoel.

De Engelsche Minister, lord Clarendon, deelde in de meening van den heer De Waal en verzocht, als onze Regeering het met dezen eens was, „onze voorwaarden te vernemen." Het antwoord werd gegeven den 11 Juli 1870, toen het Siak-tractaat reeds alle stadiën van behandeling had doorloopen. Van weerszijden werd de zaak „geheel beheerscht" door het wèl overwogen belang van de negerbevolking en van de beschaving.

3e. Het tractaat over de werving van Britsch-Indische koelies voor Suriname. Onzerzijds was herhaaldelijk de medewerking van de Britsche Regeering

verzocht voor de werving van arbeiders voor Suriname, en in 't begin van 1869 verklaarde zij zich tot die „onverplichte welwillendheid" bereid. Deswege werd toen mede een tractaat ontworpen.

In Augustus of September 1870 verklaarde lord Granville „te bedoelen dat de tractaten omtrent Siak en Suriname samen zouden staan en vallen." Met andere woorden werd ons dus gezegd: „indien uwe Kamers het Siak-tractaat verwerpen, geven wij u geen arbeiders voor Suriname."

Daarop werd van onze zijde verklaard, dat „wij wenschten een gelijke solidariteit als tusschen de tractaten Siak en Suriname te kunnen aannemen tusschen de tractaten Siak en Guinea, als beide betrekking hebbende tot territoriale rechten in de overzeesche bezittingen, waarvan een gelijktijdige behandeling met de Staten-Generaal eigenaardig scheen." Lord Granville stemde daarin toe.

Het *Handelsblad* eindigt na dit exposé, ontleend aan De Waal, met de volgende conclusie:

„Hieruit blijkt wel ten duidelijkste, dat *niet* Engeland den eisch heeft gesteld: geeft ons de kust van Guinea, anders geven wij u niet de vrije hand ten opzichte van Atjeh. De drie tractaten mogen ten slotte aan elkander gekoppeld zijn, — zij zijn geheel onafhankelijk van elkander ontworpen en uitgewerkt. Wij hopen met het vorenstaande voldoende te hebben aangetoond, dat een andere opvatting in strijd is met de waarheid."

Het komt ons voor, dat er nog iets anders ten duidelijkste blijkt: dat de Engelsche Regeering in het Siak-tractaat niet zoozeer een concessie zag *aan* ons, dan wel, door onze belofte nimmer differentieele rechten te zullen heffen, een concessie *van* ons. In ruil daarvoor gaf ze aan ons een concessie: de vrije koeliewerving voor Suriname. Engeland zou dus volkomen tevreden zijn geweest, hadden wij ons bepaald tot de rectificatie van het Sumatra- en het Suriname-tractaat.

De afstand van de kust van Guinea is dus een zeer eigenaardige daad van koloniaal beheer geweest, die zelfs een Portugeesche Minister in zijn land zeker nooit zou hebben voorgesteld. Zonder eenige andere reden dan deze, „dat de kust van Guinea voor Nederland geen staatsbelang was," hebben wij in 't belang der beschaving(!) een groot aantal loyale en trouwe zwarte onderdanen van Nederland aan Engeland overgeleverd. Zij zelf konden dit niet gelooven en waren niet te overtuigen dat dit in hun eigen belang was: het is bekend dat Engeland hen met de moderne hulpmiddelen der beschaving, geweer en kanon, heeft moeten onderwerpen, toen de negers, die wij in den steek hadden gelaten in opstand kwamen, onder Nederlandsche vlaggen.

We zien nu dat het Nessus-geschenk Atjeh ons niet gegeven is, in ruil voor die loyale negers. Des te erger voor ons: we hebben hen dus geheel onverplicht aan Engeland ten geschenke gegeven.

Toch was er ook voor Nederland nog wel eenig „staatsbelang in Guinea." We werfden daar onze kranige Afrikaansche soldaten, de „orang blanda hitam," waarvan we best nog eenige compagnieën zouden kunnen gebruiken.

KOLONIALE LITERATUUR.

EEN HERBOREN TIJDSCHRIFT.

Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, onder redactie van P. A. Haaxman Jr., Nieuwe reeks 1897, Jan. en Febr. afl.

Velen hebben indertijd met mij betreurd de opheffing van het vroegere Tijdschrift der „Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid," dat maandelijks bij de Gebr. Belinfante te 's-Gravenhage werd uitgegeven, en onder de bekwame leiding van den Directeur-Secretaris met geringe kosten trachtte te gemoet te komen aan de nogal uiteenloopende wenschen der verschillende categorieën van leden, die wegens verleenden steun niet ten onrechte aan hetgeen enkelen belang inboezemde een plaatsje zagen ingeruimd; terwijl de Chef van het Koloniaal Museum nimmer uit het oog verloor, dat het doel dezer inrichting in de eerste plaats op den voorgrond diende gesteld, om reden de welvaart van het moederland in zoo menig opzicht van die der overzeesche bezittingen afhankelijk is.

Intusschen scheen deze op bescheiden schaal uitgevoerde en door Indië vooral hoog gewaardeerde uitgave niet het voorrecht te hebben in aller smaak te vallen en verscheen van af 1 Januari 1892, krachtens eene bij meerderheid van stemmen in de algemeene vergadering genomen beslissing, een weekblad, eerst in tijdschrift —, en later in dagbladformaat, de laatste vijf jaren onder den titel van „De Nijverheid," dat zich meer op eng industrieel terrein bewoog en waarvan de redactie blijkbaar met bijzondere voorliefde een zuiver westersch standpunt innam.

In hoeverre dit orgaan eene bestaande leemte aanvulde, dan wel in bepaalde behoeften voorzag, wil ik liefst in het midden laten. Wel is waar werden de koloniën daarom niet verwaarloosd en zagen in dien tusschentijd, naar gelang van aanwezige stof, herhaaldelijk „Bulletin's" het licht, waarin hoogst belangrijke mededeelingen over producten en nijverheidstakken onder de tropen waren opgenomen; maar dit nam niet weg, dat tal van leden zich voortdurend beklaagden over vorm en inhoud van eene publicatie, welke in den grond der zaak aan het algemeen streven der Maatschappij vreemd was.

Met groote ingenomenheid werd dan ook het in het afgeloopen jaar genomen besluit ontvangen, dat dit weekblad met ultimo December 1896 zou ophouden te bestaan, om in de gedaante van een *Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid* te herleven, waarvan sedert Januari reeds twee afleveringen in ons bezit zijn en dat onder redactie staat van den heer P. A. Haaxman Jr., terwijl de H.H. Berden, Boersma, Van der Breggen, Van Eeden, Greshoff, Van Hoëvell, D. en N. van Lookeren Campagne, Schim van der Loeff, De Loos, Mulder, Von Saher, Van Sandick, Sassen en Scheffers hunne medewerking zullen verleenen.

Vooral voor Indië heeft deze verandering groote waarde. Van den leerzamen inhoud van voorname hoofdartikelen, als die over *Geweven sarongs* en *de teerverfstoffenindustrie* van de hand van D. van Lookeren Campagne, zal daar ongetwijfeld met veel belangstelling worden kennis genomen; en zelfs de korte bespreking van andere onderwerpen als: *De mijnwet voor Ned. Indië* door R. A. van Sandick, *De steenkool* door Dr. M. Greshoff, *De vervaardiging van stalen gereedschappen* door J. van der Breggen, *Het vormen van steenen langs den drogen weg*, *Het beschermen van metalen tegen roesten*, enz. leidt tot menigen nuttigen wenk, waarmede hij, die in afgelegen oorden geheel op eigen kennis en ervaring moet steunen, zijn voordeel kan doen.

Laat ons hopen, dat dit nieuwe Tijdschrift den goeden naam van zijn te ontijdiger ure afgedankten voorganger zal handhaven en dat het zich, ook wegens den geringen prijs van *f* 6.— per jaargang, in onzen Archipel spoedig in een groot aantal lezers moge verheugen.

Febr. '97 F. S. A. DE CLERCQ.

Een Amerikaan over den plantentuin te Buitenzorg.

De voorzitter van de botanische sectie van de „American Association" op het congres van 1896 te Buffalo, de heer N. L. Britton, opende zijn sectie met een rede over den oorsprong en de ontwikkeling der botanische tuinen. Die rede trok ook buiten Amerika de aandacht. Een Fransche vertaling is opgenomen in de „Revue scientifique" van 2 Jan. 1897.

Er zijn op het oogenblik meer dan 200 van die wetenschappelijke inrichtingen. De heer Britton behandelt daarvan alleen *de voornaamste*, die hij opgeeft in deze volgorde:

1°. Buitenzorg (Java), 2°. Kew, 3°. Berlijn, 4°. Parijs, 5°. Weenen, 6°. Genève, 7°. Edinburg, 8°. Dublin, 9°. Brussel, 10°. St.-Petersburg, 11°. Port of Spain (Trinidad), 12°. Kingston (Jamaica), 13°. Montreal, 14°. Munchen, Wurzburg, Tubingen, Stockholm, Kopenhagen, Upsala, Zurich, Calcutta, Oxford.

Verder beschrijft hij 10 botanische tuinen in de Vereenigde Staten.

Men zou misschien sommige gegronde aanmerkingen kunnen maken op deze volgorde. Het is in alle geval een treffend bewijs hoe hoog onze Indische plantentuin staat aangeschreven in het buitenland, dat Buitenzorg in deze rij bovenaan staat.

De Duitsche expeditie in Nieuw-Guinea.

Brieven van Dr. Lauterbach, den leider van dezen tocht, zijn opgenomen in de Verhandelingen van het Berlijnsche aardrijkskundig genootschap, (1896 blz. 360) en bevatten bijzonderheden over den voortgang tot 26 Juni. Na een voorafgaand bezoek aan het Oertzen-gebergte, waarvan de hoogste top (ongeveer 3 000 voet) door Dr. Kersting werd beklommen, vertrok men den 30^{en} Juni van Stephansort in de Astrolabe-baai. Behalve drie Europeanen namen er aan deel vier Maleiers en veertig Melanesiërs. Ook werden vier paarden en vijftig geiten medegenomen. De route werd eerst genomen in de richting van het Oertzen-gebergte, maar toen de rivier Gogol (nabij de zee als Elisabeth-rivier bekend) was bereikt, volgde men den loop van deze zuidwestwaarts. De streek was goed bevolkt en levensmiddelen werden gemakkelijk verkregen. Langzamerhand werd het pad zeer oneffen, waaronder de hoeven der paarden erg leden. Nadat men de bron der rivier had bereikt, keerden Luit. Tappenbeek en Dr. Kersting terug naar de kust om nieuwen voorraad te halen, terwijl de leider een piek beklom, die hem eenig uitzicht op het binnenland veroorloofde. Vele dichtbegroeide bergruggen volgden achter elkander, een hooge keten begrensde den westelijken gezichtseinder, terwijl hooge bergketens werden waargenomen in het noorden en in west-zuidwestelijke tot westelijke richting. De laatste schenen van 13 000 tot 16 000 voet hoog te zijn. Er werd een rivier ontdekt, die zuidwest- en westwaarts verliep en door vereeniging met andere stroomen spoedig breeder werd. In de nabijheid werd een post opgericht, 60 mijlen van de kust verwijderd, en na de ontvangst der laatste levensbehoeften had men plan in eene zuidelijke richting voort te trekken en een poging te doen om een der hoogste pieken te beklimmen. Volgens een telegram van Soerabaja, in November te Berlijn ontvangen, is

de expeditie in welstand aan de kust aangekomen. De evengenoemde rivier werd gevolgd over eene uitgestrektheid van 200 mijlen, bleek bevaarbaar te zijn en te stroomen door een goed bevolkte, vruchtbare vlakte.

Dit is de eerste maal, dat een grootere nederzetting in het binnenland is aangetroffen.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

MALEISCHE WOORDEN IN HET ENGELSCH.

Gelijk wijlen Prof. P. J. Veth in een handig boekje, getiteld „Uit Oost en West", de herkomst aantoonde van vele vreemde woorden, die aan talen in den Indischen Archipel ontleend zijn en in onze taal langzamerhand het burgerrecht verkregen, zoo heeft de heer Ch. P. G. Scott zich met eenzelfde studie ten opzichte der vreemde woorden in de Engelsche taal bezig gehouden en deze onder den titel „*The Malayan words in English*" in Deel XVII van het Journal of the American Oriental Society uitgegeven.

Tot dat doel verzamelde hij alle vreemde woorden, die hij in oorspronkelijke en vertaalde reisverhalen en in Engelsche woordenboeken aantrof en heeft hij de beteekenis hiervan een voor een nagegaan in een groot aantal woordenboeken en woordenlijsten van talen uit den Maleischen Archipel, waaronder vele van Hollandsche schrijvers, welke ter zijner beschikking stonden; zoodat men van elk woord achtereenvolgens vindt vermeld: *a.* den Engelschen vorm; *b.* den Maleischen vorm; *c.* den vorm in andere talen van den Archipel; *d.* aanhalingen uit Maleische woordenboeken; *e.* aanhalingen uit andere dan Maleische woordenboeken; en *f.* aanhalingen uit Engelsche woordenboeken, om het tegenwoordig gebruik van het woord te verklaren.

Als resultaat van zijn etymologisch onderzoek worden in dit deel de volgende woorden uitvoerig behandeld:

abada, rhinoceros	afgeleid	van	*badak.*
ailantus, een boomsoort (Ailanthus sp.)	„	„	*ai (kajoe) langit.*
amuck, moordenaarswaanzin	„	„	*amok.*
babirusa, hertzwijn	„	„	*babi roesa.*
balachan, kruiderij van visch	„	„	*bĕlatjan.*
banting, wilde stier	„	„	*bantĕng.*
bohon upas, giftboom	„	„	*pohon oepas.*
bruang, beer	„	„	*bĕroewang.*
bruh, een aapsoort	„	„	*bĕroek.*
cajuput, de boom en olie	„	„	*kajoe poetih.*

c a m p o n g, dorp	afgeleid van	*kampong.*
c a s s o w a r y, een vogel	„ „	*kasoewari.*
c a s u a r i n a, een boomsoort	„ „	*van de vederen v.d. voorgaande.*
c o c k a t o o, een papegaaisoort	„ „	*kakatoewa.*
c o m p o u n d, erf	„ „	*kampong.*
c o r a c o r a, een vaartuig	„ „	*kora-kora.*
d u g o n g, zeekoe	„ „	*doejoeng.*
d u r i a n, een vrucht	„ „	*doerian.*
g e c k o, een hagedissoort	„ „	*gèkok.*
g i n g h a m, een katoenen weefsel	„ „	*ginggang.*

In het nader te verschijnen Deel XVIII zal deze lijst worden voortgezet.

Belasting op het vervoer van djatihout.

Toen ik in het jaar 1883 werd belast met den politie-dienst op de Solo-rivier tot tegengang van het clandestien vervoer van djatihout, werd onder meer bepaald, dat de afgifte van de passen strekkende ten geleide van het hout langs de Solo-rivier door geen ander dan door mij zoude mogen geschieden.

Voór dien werden ook door de districts-hoofden passen afgegeven voor vervoer van hout langs de Solo-rivier.

Het duurde niet lang of inlanders kwamen ook bij mij vragen om een pas voor het vervoer van houtwerken, meest afkomstig van afbraak van inlandsche woningen. Doch daarbij deed zich het voor mij, nieuweling, niet onvermakelijk verschijnsel voor, dat de een zijn verzoek deed vergezeld gaan van een kip, een vetten kapoen of een mandje tabak, een ander zijn verzoek steunde met klinkende rijksdaalders,

De inlanders dachten niet anders of deze *onwettige belasting, geheven door hen die vroeger waren belast met de afgifte der houtpassen*, zou ook door mij worden geheven, en men vond daarin blijkbaar niets onnatuurlijks.

Dat is ééne vorm van belasting op vervoer van djatihout.

Men betaalt daarbij zijn belasting in natura of in geld.

Eenige jaren later, in 1889 of 1890, deelde mij de toenmalige Assistent-Resident van Toeban het volgende mede.

Een inlander, scheepsbouwer van beroep, wonende te Bantjar (afdeeling Toeban), werd aangeklaagd en voor den rol gebracht wegens het bezit en het opkoopen van gestolen djatihout.

Bij onderzoek bleek echter, dat de man het hout, dat bij hem was aangetroffen, had gekocht van de in die afdeeling werkende houtaankap-onderneming „Sekaran." Op de vraag van dien Assistent-Resident, waarom hij, als inlander, geen gebruik maakte van de vergunning verleend bij Staatsblad 1874, no. 110, artikel 67, om tegen billijke retributie ten behoeve van den scheepsbouw hout te kappen uit 's Lands bosschen, verklaarde die inlander dat de *moeite* en *kosten* verbonden aan het verkrijgen van een pas voor het vervoer van op die wijze verkregen in het bosch liggende houtwerken zoo groot waren, dat hij verkoos het benoodigde hout te koopen bij een houtcontractant.

Dat daardoor aan de beambten, die vroeger waren belast met de verificatie of de afgifte van de passen, voor het vervoer van de door dien inlander uit 's Lands bosschen gekapte houtwerken, werd ontnomen, wat zij be-

schouwden als een bij stilzwijgende overeenkomst hen toekomend emolument, was het natuurlijk gevolg.

De door die beambten geheven *belasting-penningen* op het vervoer van dat hout, gingen op die wijze voor hen verloren.

En het gevolg daarvan was een aanklacht tegen dien inlander wegens het bezit van gestolen hout.

Behalve de kans om te worden ingerekend, heeft die man heel wat kosten gehad voor zijn reizen heen *naar*, en terug *van* de afdeelings-hoofdplaats.

Een derde, meer dan men wel denkt, voorkomende *vorm van belasting op het vervoer van djatihout*, is de belasting *in tijdverlies en noodelooze moeite.*

Zoo deelde mij een administrateur eener houtaankap-onderneming mede, dat zeker boschopziener weigerde hem passen af te geven voor het vervoer van hout afkomstig van zijn houtkap-onderneming, wanneer niet de aanvraag om een pas voor het vervoer van houtwerken aan dien boschopziener, die met de afgifte der passen was belast werd afgegeven *in duplo.*

Op de pasaanvraag nu moeten vermeld staan, de nummers en de afmetingen van ieder stuk hout dat men wenscht te vervoeren.

Wanneer nu door die houtaankap-onderneming jaarlijks worden gekapt bij voorbeeld drie duizend kub. meter hout van verschillende afmetingen, dan moeten voor het vervoer alleen van die houtwerken van ieder stuk tweemaal de nummers en de afmetingen worden opgeschreven en die bij de pasaanvraag worden overgelegd. Anders geeft de boschopziener den pas niet af.

Geen kleinigheid voorwaar en tot niets nut.

Dat bewees die boschopziener het duidelijkst door die duplicaat-pasaanvragen te gebruiken voor het verzenden van couranten aan zijn medelezers.

Is het nu niet mogelijk, in de plaats van die soort van belastingen op het vervoer van hout, eene andere zoodanig gereglementeerde te stellen, dat de vervoerder van het hout *is gevrijwaard voor afpersing of vexatie en het Land daarvan de voordeelen geniet?*

Laat ons eens aannemen dat op Java jaarlijks voor het vervoer vice-versa van 300 000 kub. meter hout, *passen worden afgegeven.*

Laat ons voor de verdere beschouwingen als basis aannemen dat jaarlijks worden vervoerd:

100 000 kub. meter hout met een doorsnede van 625 c.M.².
100 000 „ „ „ „ „ van meer dan 625 „
100 000 „ „ „ „ „ van minder dan 625 „

en dat voortaan voor het vervoer van alle hout tot een minimum van 25 c.M.² van uit de erkende verzamelplaatsen der houtcontractanten naar plaatsen *in* of *buiten* Nederl.-Indië *door den vervoerder van het hout* aan den Lande wordt betaald eene belasting van:

2 cts. per strekkende meter voor hout van 625 c.M.² doorsnede.
3 cts. „ „ „ van meer dan 625 „ „
1 cts. „ „ „ van minder den 625 „ „

dan zoude voor het vervoer van een balk van 4 meter lengte bij 25 centimeter breedte en dikte (met een doorsnede alzoo van 625 vierkante centimeter) moeten worden betaald $4 \times 2 = 8$ cents.

Daar vier van zulke balken uitmaken een kub. meter, zoude men dan voor

het vervoer van een kub. meter van dat hout moeten betalen $4 \times 4 \times 2 = 32$ cts., *dat is dus nog niet 1* % van de verkoopswaarde van zulk hout.

Voor het vervoer van een balk lang 4 meter bij 30 centimeter breedte en dikte (met een doorsnede alzoo van meer dan 625 vierkante centimeter) zoude volgens bovenstaand tarief moeten worden betaald $4 \times 3 = 12$ cents.

Zulk een balk heeft een inhoud van 0,360 M.^{3}.

Voor het vervoer van drie van zulke balken inhoudende 1,080 kub. meter, zoude men dan aan den Lande verschuldigd zijn $4 \times 3 \times 3 = 36$ cents, dat is dus $\pm$ *f* 0,35 per kub. meter gelijkstaande met $\pm$ 1 % van de verkoopswaarde voor hout met een doorsnede van meer dan 625 vierk. centimeter.

Voor het vervoer van een balk lang 4 meter bij 20 centimeter breedte en dikte zoude men volgens bovenstaand tarief verschuldigd zijn:

$4 \times 1 = 4$ cents.

Een balk van die afmetingen heeft een inhoud van 0,160 M.^{3}.

Voor het vervoer van een kub. meter van zulk hout zoude dan aan den Lande verschuldigd zijn:

$4 \times \frac{1000}{160} = \pm 25$ cents.

dat is $\pm$ 1 % van de verkoopswaarde.

Volgens die basis zoude dan de jaarlijksche opbrengst van eene eventueele belasting op het vervoer van hout, ongeveer bedragen:

voor het vervoer van:

100 000 kub. meter hout met een doorsnede van 625 vierk. centimeter tegen gemiddeld 32 cts. per kub. meter.	*f* 32 000
100 000 kub. meter hout met een doorsnede van meer dan 625 vierk. centimeter tegen gemiddeld 33 cts. per kub. meter.	„ 33 000
100 000 kub. meter hout met een doorsnede van minder dan 625 vierk. centimeter tegen 25 cents per kub. meter.	„ 25 000
Totaal $\pm$	*f* 90 000

Negentig duizend gulden 's jaars, globaal berekend, zouden op die wijze den fiscus kunnen toevloeien, als gevolg eener betere regeling van het vervoer van djatihout op Java, als vergoeding voor de meerdere gemakken, uitsparing van tijd en kosten ter erlanging van de vereischte pas, die ten geleide van het te vervoeren hout moet dienen, als uitvloeisel alzoo van *reglementeering eener in allerlei vormen nu toch reeds bestaande belasting op het vervoer van hout.*

Voor de contrôle op de inning der belasting is het dan noodig slechts enkele wijzigingen aan te brengen in de *wijze van afgifte* en ook in *den vorm der houtpassen*, zooals die thans gebruikt worden.

Ngawi. W. H. VAN DER HAAS.

SOESOEHOENAN PAKOE BOEWANA.

(1703—1719)

DOOR

A. W. STELLWAGEN.

(Slot).

VI.

Het werd nu ook meer dan tijd, dat de onzen eens terdege hunne wapens toonden, want het was reeds weder zoover met de stoutmoedigheid des vijands gekomen, dat de zonen van Soerapati, eigen oneenigheden ter zijde zettende, en door Sjeikh Abdoela weder verzoend, voor en na invallen deden in het Soerabaiasche, waar ze alles te vuur en te zwaard verwoestten. Panembahan Sampang, die over de helft der 80 was, begon te sukkelen en kon zich niet te weer stellen, Dipati Soerabaia bleef lijdelijk. Het liep in die mate verkeerd, dat de Hollandsche loge te Soerabaia alleen door de voortdurende waakzaamheid van den wakkeren Kapitein Willem Sergeant tegen een overval is behoed geworden. Gelukkig was er nu voortgang gekomen in het veldleger, en den 27en Juli bereikte men Kartasoera, waar de beide zoons van Pakoe Boewana, met name Pangéran Mangkoe Negoro en Pangéran Blitar, op den voet gevolgd door den Soesoehoenan zelf, onzen legercommandant Herman de Wilde verwelkomend kwamen begroeten. Nu duurde het nog drie weken, voordat het leger zijn eigenlijken marsch aanvaardde; Zondag 18 Juli 1707. Trouwens het was eene zeer groote troepenmacht, die De Wilde onder zich vereenigde. Valentijn, die cijfers geeft, maar deze genomen, nadat het leger van Kapitein Sergeant zich met den hoofdtroep had vereenigd, spreekt zelfs van 46 000 man en 14 000 lastdragers. Niet minder dan acht kapiteins, behalve de inlandsche officieren, waren onder Herman de Wilde, en Govert Knol als „tweede", vereenigd [1]). De opmarsch ging voorspoediger aanvankelijk dan ten vorigen jare; men volgde den weg over Djati Tekan aan de Solo, over Lamabang en Djagaraga, naar Patjeh, en trok over de Brantas naar Kediri, overal den vijand voor zich uitdrijvende. Den 16en Augustus bereikten de onzen laatstgenoemde plaats, de residentie van Soenan Màs, maar die reeds op de vlucht was geslagen, zoodat De Wilde geen schot behoefde te doen om Kediri in bezit te nemen. Nogmaals dus voorwaarts in noordoostelijke richting door de bosschen van Wirasaba tot bij Tjarat, niet verre van Kapar, waar men op den vijand stuitte. Eene kleine afdeeling van 44 Europeanen en 46 Inlanders, op verkenning uitgezonden, werd er met verlies van acht man teruggejaagd, en men scheen dus op tegenstand te moeten rekenen. Het was een sterk punt,

[1]) Deze kapiteins waren Willem Sergeant, Zacharias Bintang, George Frederik Beylwitz, Jurriaan Christoffel Roode, Hendrik van der Horst, Joost Michaelsz. Wilstede, Wolfgang Meijer en Hendrik Blankert. *Valentijn*, IV, 194.

waar de vijand zich verschanst had; maar ons geschut deed volle twee uren dienst en toen sloegen de verdedigers van den post op de vlucht. Bovendien kwam juist in deze dagen, 8 September 1707, de verwachte versterking van de Kapiteins Sergeant en Van der Horst uit Soerabaia, benevens de oude Panembahan Sampang en Dipati Soerabaia, vergezeld van de noodige krijgers en koelies. Gezamenlijk vervolgde men den tocht om den vijand geene gelegenheid te geven, zich te herstellen. Tot den 28sten September viel er weinig anders voor dan nu en dan eene kleine schermutseling; maar op dien datum begon de strijd met een vrij hevig gevecht bij Wangkal.

Doormarcheerende tot op de rijstvelden van Sangiri, zagen de onzen den vijand thans in alle richtingen opdagen. Kapitein Bintang met de Madoereezen op den linkervleugel kreeg het binnen korte oogenblikken te kwaad, want de vijanden kwamen als mieren uit den grond en de Madoereezen deinsden. Zestien der onzen waren reeds gesneuveld, toen de brigade van kapitein De Roode een oogenblik verademing bracht. Maar nogmaals drong de veel sterkere vijand op; de zonen van Soerapati, met Pangéran Anoem vereenigd, werden overmoedig en brachten de onzen schier tot het uiterste. Toch hield men stand en vooral ook door het dapper optreden van Djajeng Rana, den Dipati van Soerabaia, die hier allerminst de rol van verrader speelde, [1]) behielden de onzen het veld en dreven den vijand op de vlucht. Den 29sten bezetten de onzen Pasoeroean [2]) en werden de vluchtende troepen van Pangéran Anoem uit elkaar gejaagd, zoodat ze als verstrooide en berooide benden achter de bergen van Malang verdwenen. Het eerste geschenk, dat majoor De Wilde bij zijn intocht te Pasoeroean werd gebracht, bestond in de hoofden van Ngabei Loor en een twaalftal zijner onderbevelhebbers. Mâs Pangantin, de oudste zoon van Soerapati, was ook gekwetst, en alles wees er op, dat de tegenstand nu naar behooren gebroken was. Terstond zette zich dus Herman de Wilde aan den arbeid om het veroverde gebied te versterken en gelastte hij den aanleg van drie bentings, een te Kali Anjar en twee bij Pasoeroean zelf; eene op een uur afstands van het zeestrand aan de rivier de Gombong en eene meer oostwaarts op een landpunt aan het strand. De gemaakte bentings werden met artillerie uit de schepen gewapend en met Europeesche en Inlandsche soldaten bezet. Nog werd door Dipati Soerabaia op last van De Wilde aan de regenten van Djapan (Modjokerto), Wirasaba (Modjo Agoeng, Kediri, Madioen en omliggende plaatsen), bevel gezonden om op te komen, teneinde zich voor Pakoe Boewana te komen vernederen en belofte te doen om Soenan Mâs, d. i. Pangéran Anoem, ten doode toe te vervolgen.

---

[1]) Valentijn, IV, 195, heeft er bijna hinder van, de dapperheid van Djaja Rana te moeten vermelden: „En had zich," zegt hij, „de Prins van Soerabaja hier niet zeer dapper, *of zoo schelmagtig als bevorens*, gedragen, het had nog veel slegter met de onzen afgeloopen." En elders, IV, 196, blijft hij beweren, dat Depati Soerabaia toch een schelm in zijn hart is, die 't met ons en den Keizer niet wel meende, dat Depati Soerabai alleen „uit eigen en billijke wederwraak" tegen de Baliërs van Mas Pengantin wilde vechten, enz.

[2]) Hier was het, dat de afdoende bewijsstukken werden gevonden, waaruit de langdurige verstandhouding van wijlen Soerapati, zoo met Pangéran Adipati Anoem, als met zijn overleden vader Soesoehoenan Amangkoe-Rat I, ten volle bleek.

Gelijk bevolen werd, deden de toemenggoengs; en Herman de Wilde kon een meer dan bevredigend rapport naar de Hooge Regeering te Batavia afzenden. Met leedwezen echter verneemt de hedendaagsche lezer, dat onze commandeur aan kapitein Bintang last verstrekte om het lijk van Soerapati, tien maanden geleden te Pasoeroean begraven, weer op te delven, het te verbranden en de asch in den wind te verstrooien. Voorwaar, men heeft moeite bij zulke feiten zich te herinneren, dat er destijds ook voor wraakneming een andere maatstaf was dan in onze dagen.

Alvorens naar Soerabaia en Semarang terug te keeren, bestelde onze opperbevelhebber nog, hoe de Madoereezen en die van Soerabaia over het gebergte van Malang en de legerscharen des Soesoehoenans langs denzelfden weg als op de heenreis naar huis zouden terugkeeren. Pangéran Adipati Poerbaia, Pakoe Boewana's zoon, zou met Herman de Wilde zelf de reis naar Semarang per scheepsgelegenheid doen.

Eene laatste bestuursdaad: de beide zoons van den toemenggoeng van Pasoeroean, die indertijd door Soerapati werden afgezet, werden in eere hersteld en hun elk één der beide districten, waarin De Wilde het regentschap verdeeld had, te gebieden gegeven. En nu kon onze commandeur naar Semarang op reis gaan, waar hij in de laatste dagen van October terugkeerde; maar in eenen toestand helaas, die hem noopte dadelijk het bed te houden. Hij was zoo ziek en afgemat, dat het hem onmogelijk viel als ambassadeur naar Kartasoera te gaan om er met den Soesoehoenan de belangen der Compagnie en van Pakoe Boewana te gaan bespreken, zooals hij volgens lastbrief der Hooge Regeering doen moest. Nu toonde de Soesoehoenan zijn goeden wil en kwam zelf naar Semarang om er in den dalm van den toemenggoeng Soera Dimangala met onze gevolmachtigden Herman de Wilde, Govert Knol en Hendrik van der Horst conferentiën te houden. Op Zondag den 30sten October, des morgens te halfacht uren, kwamen de bondgenooten het eerst te zamen. Er viel eene zeer gewichtige quaestie te bespreken. In de maand Augustus jl. was de 90jarige Pangéran Sampang, na een 58jarig bestuur over Madoera, eindelijk aan verval van krachten gestorven. Hij was een man van groote beteekenis geweest, en in dien tijd van beroering en zwakheid aan het Kartasoerasche hof de krachtigste persoonlijkheid naast en met de Compagnie. Hij had der Compagnie en den Soesoehoenan de onvergeldbaarste diensten bewezen, maar was ook vorstelijk beloond. Behalve zijn bestuur over West-Madoera [1]) bezat hij Sidaioe als eene soort van apanage en onder den titel van Groot-Gouverneur van Java's strandgewesten eene bijna souvereine macht over deze landen met een zeker vorstelijk inkomen. Zoolang hij leefde, tot in het laatste jaar toe, was hij den onzen eene krachtige hulp en alzoo was zonder weerzin toegelaten, dat de vazal eigenlijk machtiger was dan zijn vorst. Edoch, met zijn dood moest er verandering komen en de Soesoehoenan weer souverein wezen. Aan de „arrogante aanmatigingen" van Pangéran Sampang had de dood een einde gemaakt; nu moest het gezag der familie op Java gefnuikt en de Madoerees naar zijn eiland terug.

Het gebied van den overleden Prins werd bovendien dadelijk in tweeën

[1]) Voor de zaken op Oost-Madoera, zie de noot op blz. 272.

gesplitst; het eene gedeelte met 4600 hoofden van huisgezinnen werd aan Raden Tjakra Negara, den zoon des overledenen, opgedragen, en over het andere gedeelte met 3400 hoofden werden twee kleinzonen des Pangérans, nl. Raden Poerba Negara en Raden Soeria Negara, aangesteld: ieder kreeg 1700 hoofden onder zich. Aan Raden Tjakra Negara werd bovendien opgedragen „de 5 of 6 minderjarige zoontjes" zijns vaders „beneffens derzelver moeders" tot zich te nemen en „een behoorlijke opvoedinge en sustentamen na hare wijze en staat daarvoor te bezorgen." De overleden Pangéran had de heilige gommen en twee olifanten op de wijze der vorsten in zijn bezit, nu moesten deze en één olifant teruggegeven worden. Aldus werd het denkbeeld van vorstelijk gezag gekortwiekt. Grisee en Sidaioe werden afzonderlijke gewesten; over het eerste zou de indertijd verdreven regent Poespa Negara, over het laatste de insgelijks verstooten toemenggoeng Tirta Widjaja worden aangesteld. Alle Madoereezen, die nog op Java verblijf hielden, moesten naar hun eiland terugkeeren, desnoods daartoe gedwongen door den Hollandschen kapitein Willem Sergeant te Soerabaia. De Regent van Pati, een Madoerees, werd ontslagen, en in zijne plaats (over 500 hoofden) aangesteld een Javaan. Ook voor Djepan, Toeban, Lassam en Joanna werden vertrouwde dienaren van den Soesoehoenan gekozen. En nu had commandeur Herman de Wilde nog eene zeer intieme geschiedenis met den Soesoehoenan te bespreken. Bedoeld werd de openstaande rekening van den Dipati van Soerabaja. Het was waar, dat men dezen aanzienlijken man niet missen konde; het was verstandig geweest, dat ook zijne zwagers Ngabei Anga Djaja en Ngabei Anga Wongso benevens de jongste broeder Kjai Pantje, te Pasoeroean en te Bangil „bij provisie" waren aangesteld; zij konden dienst doen om „de verstrooide volken" weer te verzamelen in de verlaten desa's.

Maar men moest nooit vergeten het verraad van Dipati Soerabaia te Bangil. Herman de Wilde stemde toe, dat de Dipati in den jongsten veldtocht veel had goed gemaakt, maar dit was „genoegsaam uyt vreese ofte wel door dwang geschied." Best zou dus zijn een oogje in 't zeil te houden, en, als de landen, bovenbedoeld, beginnen te floreeren en de culturen weder geregeld vrucht leveren, te zijner tijd, „andere vertrouwelingen van het Gouvernement" in de plaats der familie Djajeng Rana te stellen. Nu reeds moest men alles doen om Dipati Soerabaia's macht op Oost-Java naar behooren te beteugelen. En dit alles werd den Soesoehoenan naar wenschen door Hendrik van der Horst vertaald; Zijne Majesteit keurde ook alles goed, en onder wederzijdsche plichtplegingen scheidde men om den volgenden morgen te $8^1/_2$ uren opnieuw te vergaderen.

Herman de Wilde was echter doodziek en nam dus geen deel aan de bijeenkomst; zijne plaats als voorzitter werd door Govert Knol ingenomen voor heden en den volgenden dag. Er werd gesproken over eenige bestuursregelingen, over de nalatenschap in kleedij van wijlen Pangéran Sampang en — over de trage inkomst der 800 lasten rijst, die toch bij contract van 5 October 1705 door de Compagnie waren bedongen. De Soesoehan beloofde, wat Govert Knol verlangde, en de vergaderden scheidden in vriendschap. Eén punt van gewicht was nog geweest artikel *tien* van het contract van 5 October 1705. De Compagnie wenschte nogmaals, en wat bepaalder dan

toen, haar uitsluitend handelsrecht op Java onder woorden gebracht te zien. Twee jaren geleden was slechts gesproken van het weren der inlandsche natiën; nu ging men iets verder en trof ook „de volkeren, van boven winds of uyt Europa" verschijnende, met het verbod om welke soort van betrekkingen ook in des Soesoehoenans gebied te mogen hebben. De bedoeling van den maatregel was vooral tegen de Engelschen gericht. Die waren sedert eenige jaren uit Benkoelen, Banjermassing, enz. gekomen en dreven een drukken sluikhandel op Java, aldus het monopoliestelsel van de Edele Compagnie ondermijnende. Maar nu, na de tekstwijziging van artikel tien, contract 5 October 1705, was onze alleenhandel gered en mocht de Hooge Regeering te Batavia voor de toekomst gerust [1]) zijn. Herman de Wilde echter, die ondanks zijne ongesteldheid deze zaken aldus had geregeld, mocht van dit alles de eindbeslissing door de onderteekening der Hooge Regeering niet meer beleven. Hij was den 7den November „zeer onpasselijk" te Batavia teruggekeerd en is daar in den nacht van den 13den op den 14den November 1708 „zeer christelijk komen te overlijden."

VII.

Pangéran Anoem (Soenan Mas) komt in onderwerping.

Met het einde van 1707 mocht de Hooge regeering te Batavia op den afgeloopen jaarkring dankbaar en voldaan terugzien. De hardnekkige tegenstander van hare macht, de „verrader" Soerapati, was niet meer; zijne asch in den wind verstrooid. Eene expeditie, met veel beleid gevoerd, en met groot succes bekroond, had de Compagnie merkbaar versterkt en haar gebied uitgebreid. Haar wil was hoogste wet op Java geworden. Maar de dag der ruste was nog niet gekomen, en wenschelijk was het in 1708 te voltooien, wat in 1707 nog ongedaan was gebleven. In 't Malangsche gebergte zwierven nog de benden van Soerapati's zonen, zwierf ook Pangéran Anoem, van zijne laatste getrouwen vergezeld. Gouverneur-Generaal en Raden begrepen, dat thans deze zwervers, die al weder overmoedig waren geweest en zich hier en daar vertoond hadden, moesten getuchtigd. Maar een nieuwe veldtocht zou ook hen tot reden brengen en alzoo werd Govert Knol, majoor geworden, naar Batavia ontboden. Aan hem zou — nu Herman de Wilde overleden was — het verdere beleid der zaken weder worden toevertrouwd. Het was eerherstel voor majoor Knol, en dit is altijd eene gewichtige aansporing voor den gelukkige om zijnen meesters te voldoen en begane fouten goed te maken. Het zal blijken hoe geheel hij zich wist te doordringen van de ware bedoelingen der Hooge Regeering, hoe volkomen hij een dienaar in den geest zijner meesters was. Hij kreeg eene geheime instructie mede, in half dubbelzinnige taal; maar welke taal hij verstond,

[1]) „De conferentiën," schreef Joan van Hoorn, in zijn brief aan Heeren Zeventienen van 30 November 1707, „zijn t'onser genoegen verrigt, mitsgaders zijn Hoogheyt sig in alles omtrent de belangen van de Compagnie naar onse gedagten heeft laten vinden en waaruyt wij dan nu verders bij continuatie van den zegen des Hemels, de lange verhoopte ruste en vrugten van Java voor 's Comps. gedragen lasten verhoopen te erlangen."

aanvulde en naar behooren uitlegde. Er was onschuldigs in zijne instructie, er was misdadigs in; maar het eerste werd publiek gezegd, het laatste bleef geheim. Voor 't oogenblik bepalen deze beschouwingen zich tot datgene, wat ten opzichte van den aanstaanden veldtocht en Pangéran Anoem werd gememoreerd. Herinnerd wordt, dat in 1706 een pardonbrief voor den Pangéran werd opgesteld en den Prins aangeboden, die door dezen echter niet gewaardeerd werd, en dus feitelijk verviel. Thans, in 1708, luidde de instructie van Govert Knol, dat hij bedoelden pardonbrief, desgevorderd, opnieuw mocht aanbieden; maar alleen dan, indien het voor 's Compagnie's waren interest kon strekken. Majoor Knol verstond dit Indisch-Hollandsch der 18de eeuw, en handelde er naar. Valentijn en Meinsma verhalen, de eerste met den slag-om-den-arm-zekerheid, die zijn getuigenis pleegt te verzwakken, de laatste met aandringend vermoeden, dat Govert Knol allerlei boodschappers en boodschappen tot Soenan Màs zond door Javaansche vertrouwelingen, zonder zijn expeditieraad daarin te moeien, en gelooven, dat ook deze handelwijze hem door een geheime instructie geoorloofd was. Uit de stukken bij De Jonge zien we, dat het vermoeden van Valentijn en Meinsma dicht aan de waarheid was. Zeker is het, dat Toewan Knol zijn weg met vasten tred alleen ging. Thans eerst naar Tjeribon. Daar waren de zaken, in 1705 met zooveel politiek overleg in hare voegen gekomen, weder in 't ongereede geraakt, en eischte het veel stuurmanskunst een nieuw verdrag tot stand te brengen tusschen de vorsten onderling; maar het gelukte hem: 17 Februari 1708. Toen naar Kartasoera om de bestuursregelingen van Herman de Wilde tot de practijk te doen overgaan, en de expeditie voor te bereiden. Hij was nog slechts te Semarang, en reeds vernam men ander nieuws. Daar wachtten hem de briefdragers van Pangéran Anoem, die de boodschap overbrachten, dat Soenan Màs bij de Compagnie in onderwerping wilde komen, niet echter bij Soesoehoenan Pakoe Boewana. Het was ook een hard gelag voor den rechtmatigen troonopvolger de teen te komen kussen van een oom, die vóór vier jaren zelf de belofte van trouw aan hem, Soenan Màs, had gedaan. Majoor Knol beweerde geen raad met de zaak te weten, en richtte een schrijven naar Batavia. Maar de Hooge Regeering kende haar dienaar en verwees de zaak naar de jurisdictie van majoor Knol in eigen persoon [1]). Doch die was reeds weder op weg naar Kartasoera, waar hij eene heele week, 11—17 April 1708, vertoefde om met Pakoe Boewana te beraadsla-

[1]) De brieven van Pangéran Anoem worden door de Hooge Regeering „vry duyster en vol agterhoudenthеyt" genoemd. Toch is de bedoeling des Prinsen niet onduidelijk: hij vroeg vergiffenis, in de belijdenis „kennisse met die van Pasoeroean onderhouden te hebben; doch niet met kwade bedoelingen," en begeerde niets „dan een stukje land" om daarover te regeeren; hij zou zich „aan alle bevelen der Compagnie onderwerpen, uitgenomen echter, indien hem bevolen wierd, aan zijn oom, den Soesoehoenan Pakoeboewana onderdanigheid te bewijzen." Wat is er duisters in deze woorden? mag men vragen. Ze zijn integendeel daghelder en schitteren als de „diamanten ringen", welke de Pangeran als geschenken voor commandeur Knol had meegegeven en die zoo mooi waren, dat één er van, volgens Valentijn, die den ring heeft gezien, wel duizend gulden waarde had.

gen. [1]) Er was een en ander niet geheel in den haak. De Soesoehoenan was met wijlen Herman de Wilde overeengekomen geen gouverneurs over de strandgewesten te benoemen zonder de goedkeuring der Compagnie, en toch had hij thans eigenwillige benoemingen gedaan: Dipati Soerabaia had het bestuur over de oosterstranden, toemenggoeng Djaja-ning-rat over de westerstranden, en toemenggoeng Sitra Soena over het geheel verworven. Verbeeld u, dipati Soerabaia bevorderd tot Gouverneur over de Oosterstrandgewesten; hij, de vijand der Compagnie, de verrader van Bangil! Govert Knol was er door ontstemd; maar hij moest zich politiek houden, gelijk de Soesoehoenan zelf ook deed, die beweerde te meenen, dat hij naar de bedoelingen van wijlen majoor De Wilde had gehandeld. Het zij dan zoo, dacht onze ambassadeur, en zonder zijne innige verontwaardiging ook maar te laten raden, begonnen de verdere samensprekingen over den aanstaanden veldtocht. Doch ziet, daar waren reeds weder de afgezanten van Soenan Màs met eene gewichtige boodschap van hun heer. Het waren de ambassadeurs Wira Goena, Nalla Dika en Wabroenata, die met een schrijven in 't Javaansch van Pangéran Anoem waren aangekomen, 13 Juli 1708, de mededeeling bevattende, dat de Prins in onderwerping wilde komen en daartoe reeds te Djepan was genaderd. Dat was eene tijding van gewicht! Terstond deed Govert Knol zijn rijpaard zadelen en steeg hij op met een gevolg van 1000 manschappen, „met vier Europeesche en acht Inlandsche compagnieën, benevens de Madoereezen en eenige wapentorsers," immers èn uit redenen van decorum, èn „*omdat men veelmaals de looze en arglistige aanslagen der Javanen niet ten regte kan doorgronden.*" Op den 21sten Juli kwam commandeur Knol tot op korten afstand van des Pangérans legerplaats. Het bleek nu, door eenige afgezanten van Soenan Màs, dat Zijne Hoogheid ter vernedering met 100 man van zijn gevolg gereed stond. Majoor Knol liet zich nu ook niet wachten, maar ging Pangéran Anoem te gemoet. Voor het front der troepen had de ontmoeting plaats: Pangéran Anoem naderde en commandeur Knol opende de armen om den boeteling daarin te ontvangen, hem minzaam en beleefd verwellekomende, 23 Juli 1708. [2]) Het was een ontvangst voor den onderworpeling, die hem hoop gaf voor de toekomst, en hem in de meening deed verkeeren,

[1]) Vóór zijn vertrek had commandeur Knol de „afgezondenen naar hun meester" terug laten gaan „met antwoord soo hij, d. i. Pangéran Anoem, sig sonder verder dralen in 's Comps. bescherming wilde overgeven, men hem met fatsoen soude ontfangen en als een Javaans prins tracteren, ofte anders met de wapenen ten rigoureusten vervolgen."

[2]) „Ingevolge dan geschiedde alzoo, (dat) de Tomenagon Wiera Goena met een oud Cartazoura's hofbediende, gistereren morgen omtrent te half 10 uren aan my quamen rapporteren, dat hun meester de pangerang Adepatty Anom my op de vlakte, voor 't front van ons leger, om sig voor de comp. te submitteeren was verbeydende en ik derwaarts met 24 Baaljers en myn ordinair gevolg, verselt van de voornaamste bij ons presente prieys uytrukkende onder 't bereyk van een canonschoot hem P. Adepatti Anum met zyne byhebbende mantris te paard ontmoetede, deselven minsaam en beleefd verwelckommende en omarmende en met de zynen op eene behoorlyke manier binnen ons campement conduiserende, bestaande in 3 zijner zonen (19 vrouwen) en verder gevolg." *Commandeur Knol aan de Hooge Regeering*, dato 24 Juli 1708.

dat hij nog als vorst werd ontvangen en de pardonbrief van 1706, waarbij hem eene landstreek door de Compagnie was aangeboden, van kracht was gebleven. Hoe zou hij zich bedriegen. Reeds te Soerabaia aangekomen, drie dagen na zijne onderwerping, wachtte hem eene teleurstelling. Hij meende er in den Kraton des Soesoehoenans zijn intrek te kunnen nemen, maar Knol, die wel wist, wat de bevolking van de zaak zou denken, indien dit geschiedde, hield zich onnoozel en leidde den Pangéran in den dalm van den overleden Madoereeschen regent Boelang Djieuwa. Trouwens niets was verder van commandeur Knol's bedoelingen, dan den prins *„te flatteeren met deze of gene landstreek,"* dat *„waren zijne beloften nooit geweest"* en zou ook *„'t rechte spoor van den wagen"* niet zijn. Bovendien zouden diergelijke pretenties in des Pangérans gemoed „wel slijten." Commandeur Knol was de man niet om ze aan te moedigen. Zoodra hij 's Pangérans *„onstandvastige veranderlijke discourzen, gedoentens en figuren"* gedurende de laatste dagen bemerkte, was hij maar blij, dat er bevel gekomen was van de Hooge Regeering, dat Adipati Anoem met vrouwen en kinderen, met Ratoe Iboe, de weduwe van wijlen Soesoehoenan Amangkoe-Rat, enz. naar Batavia opgezonden moesten worden om daar rechtspraak te hooren. Op Donderdag den 6en September kwam hij er aan met een gevolg in alles van 200 personen. Reeds den volgenden morgen riep Joan van Hoorn den *Raad van India* tot eene buitengewone vergadering samen. Zijn Edelheid begon met de mededeeling der gebeurtenis, dat kapitein Hendrik van der Horst den in onderwerping gekomen Pangéran had gecomplimenteerd en bij die gelegenheid van Prins Anoem vernomen, dat de vernederde Soenan Màs de „rijkssieraden" werkelijk in zijn bezit en medegenomen had. En nu volgde het zondenregister van den onderworpeling, en hoe hij, zoo vóór als na den pardonbrief, weerbarstig was gebleven. Het eind der oratie van Gouverneur-Generaal Van Hoorn volgde, dat „Pangéran Adipati Anoem om vele gewichtige redenen, zoo in opzicht van den Soesoehoenan Pakoe Boewana als de Bantammers en ook de gerustheid onzer eigene bovenlanden als de Preangers, Tjeribon, enz. geenszins met gerustheid alhier kan worden aangehouden, naardien men dus niet anders dan gestadige zorgen en bekommeringen van onrust en nieuwe troebelen te verwachten zoude hebben," en dus stelde Van Hoorn aan den Raad voor meergenoemden Pangéran Anoem, „nadat hij zich te dezer Vergadering voor de Edele Compagnie vernederd en de onder hem berustende rijksornamenten afgegeven zou hebben," met de eerbewijzen, aan een Javaanschen prins verschuldigd, aan boord van een Compagnie's schip te brengen, dat hem „met een wimpel, ten zijnen respecte van de groote stenge waaiende" naar Ceylon zou overbrengen. Let wel, Zijne Hoogheid zou er wel getracteerd worden: vrij rijst en 250 rijksdaalders per maand tot onderhoud zijner familie en volgelingen. Niet terstond begeerde Joan van Hoorn stemming over zulk een gewichtig voorstel. Eerst wilde hij allen leden van den *Raad van India* in de gelegenheid stellen schriftelijk advies uit te brengen. Zij deden het en hunne beschouwingen gingen twee wegen uit. De meerderheid redeneerde min of meer in denzelfden trant als de Gouverneur-Generaal en met name Abraham van Riebeeck, de Directeur-Generaal, was zeer streng en beslist in zijn advies. Hij wees op de trouweloosheid aan 't Mataramsche hof en waarvan Pangéran Anoem

de leider was geweest in de dagen, toen kapitein François Tak werd ververmoord; hij sprak van 's Prinsen verbond met onzen doodvijand, den moordenaar Soerapati, en van des Pangérans plannen om er, „wat het zwaarste weegt," *de Engelschen in te halen tegen de Compagnie.* Den pardonbrief van 1706 heeft hij niet geteld, zei Van Riebeeck; en nu is de pardonbrief verjaard en hij in onderwerping moeten komen zonder eenige voorwaarde hoe ook genaamd. Het is waar, dat commandeur Govert Knol hem als een broederlijk vriend heeft bejegend, maar het is ook waar, dat de Pangéran reeds te Soerabaia niet te vertrouwen bleek, zoodat zijn „logement met suffisante wachten" moest verzekerd worden. Hij, Abraham van Riebeeck, adviseerde: zonder uitstel transport naar Ceylon, maar bij dat transport behandeling met alle fatsoen. In een eenigszins anderen geest waren de overwegingen van de minderheid, de heeren Van Swoll en Douglas; die des eersten hielden hoog de achting en goede trouw der Compagnie aan en voor een eens gegeven woord. Er werd gewezen op den pardonbrief van 1706 en gezegd, dat deze nooit was herroepen, zoodat de Pangéran zich daarop kan hebben verlaten en nu in de geoorloofde meening verkeert, dat hij eenige landstreek op Java zal erlangen. Breekt nu de Compagnie haar woord, het „zou haar voor het toekomende wel eenigermate kunnen krenken of verbreken het zoo noodige vertrouwen, dat meest doorgaans alle Indianen tot nog toe op het woord en de belofte der Nederlanders hebben gesteld." Weet men ook wel, dat degenen, die nog in rebellie zijn en tot onderwerping nijgen, als zij van woordbreuk der Hollanders hooren, van die onderwerping zullen afzien en hardnekkiger dan ooit zich verzetten? Hij, Van Swoll, zou adviseeren: uitstel van executie tot na de tegenwoordige campagne, opdat alsnog commandeur Knol mondelinge mededeelingen kome doen — want zijne schriftelijke rapporten zijn wat „onvolkomen en van de vereijschte klaarheijt" niet — omtrent de eigenlijke voorwaarden van onderwerping des Prinsen Anoem. Want de Hooge Regeering behoort alles te doen om in deze gewichtige quaestie met volle zekerheid te kunnen besluiten *„in eene zaak van soodanigen natuur, dat dezelve apparent veel verscheijdenheijt van oordeelen, soowel hier te lande als in Europa, sal onderworpen wezen."*

Geheel naar den zin van Joan van Hoorn was dit advies zeker niet. En hij deed opmerken, dat de heeren van den Raad naar behooren op de hoogte der zaken waren door een zestal ingekomen brieven van majoor Knol, en dat bovendien, aangenomen al, dat een der dienaren van de Hooge Tafel buiten nadrukkelijke schriftelijke lastgeving beloften had gedaan of plichtplegingen vervuld, die den Pangéran in de war gebracht mochten hebben, dit toch nooit eene reden kon zijn voor de Hooge Regeering zulke beloften als ook voor haar bindend te beschouwen. Voor Gouverneur-Generaal en Raden waren slechts bindend schriftelijke toezeggingen: had Pangéran Anoem die gehad, dan ware het iets anders, nu moest de Vergadering het voorstel ter verbanning des Prinsen naar Ceylon in stemming nemen. Onnoodig te zeggen, dat de meerderheid met den Gouverneur-Generaal stemde.

Op Vrijdag den 14en September des morgens te 7 uren was het opnieuw buitengewone vergadering. Ze was belegd om Pangéran Anoem officieel

vergiffenis te schenken. Door een viertal heeren werd de Prins van zijne tijdelijke woning afgehaald, o. a. door majoor Barend Ketel en kapitein Hendrik van der Horst. Voor de deur der vergaderzaal nam Majoor Ketel de kris van den Pangéran in ontvangst om die op de tafel voor den heer Gouverneur-Generaal neder te leggen. Binnen komende, zag de Prins de Vergadering in afwachting, de heeren raadsleden ter rechterzijde van hun voorzitter, die den Pangéran de rechterhand toestak. Alsnu sprak de vernederde Prins woorden van deemoed, die door kapitein Van der Horst werden vertolkt, en stelde Zijn Edelheid aan den begenadigde de kris weder ter hand met de gewone formule, haar van nu af aan vanwege de Compagnie te dragen. Toen werd de plechtigheid voltooid door het aanbieden en aannemen van een pinang, en de Pangéran werd weder huiswaarts geleid. Den volgenden dag kreeg hij bezoek derzelfde heeren, die hem heden ten geleide waren geweest. Zij kwamen een onderzoek instellen naar de mogelijke verwachtingen van den Prins, in den geest van de overwegingen des heeren Van Swoll. Kapitein Van der Horst, de taalkenner, bracht rapport uit, en dit werd ter Vergadering van Maandag 17 September behandeld. Het bleek nl., dat den Pangéran van vele kanten, ook bij monde van Kapitein Sergeant, majoor Knol en andere officieren, inderdaad toezegging was geschied omtrent eenig landbezit op Java zelf; maar eenige schriftelijke bewijzen dier toezegging waren hem niet toegekomen. Welnu, dan zou men den Pangéran het besluit der Vergadering omtrent zijne overbrenging naar Ceylon door de Commissie van rapport doen mededeelen en hem intusschen nogmaals laten vragen naar mogelijke schriftelijke overeenkomsten met de Compagnie. Zoo geschiedde. Toen de Pangéran zijn vonnis hoorde, stond hij verschrikt en versteld. Wel hoe, zou men hem zoo onredelijk willen behandelen? Hij had toch niets misdaan? Met nederig en rouwmoedig hart had hij zich aan de Compagnie onderworpen in de stellige hoop ergens op Java een veilig plekje te zullen erlangen om er met de zijnen in rust en vrede en onderdanigheid aan de Hollanders te leven? Kon dit nu niet zijn? En zoo neen, mocht hij dan niet b. v. naar de Preanger, naar Soemedang, van waar zijne stiefmoeder, Rata Iboe, geboortig was? Hij zou rustig en vredig zijn leven slijten met planten en zaaien en weldoen. Maar nooit zou hij naar Ceylon gaan en zijn geliefd Java verlaten. Liever wilde hij sterven, dan zoo wreed lot ondergaan. Doch neen, de Compagnie zou niet wreed zijn; zij had met de Sultans van Bantam toch ook wel geoorloogd en hen onderworpen, maar dezen mochten toch altijd op Java blijven. Papieren had hij niet onder zich, maar hij verliet zich op de gunst van den heer Gouverneur-Generaal, en zou zijn lot afwachten. Deze onderworpen taal van den 36jarigen Pangéran vermocht ter vergadering misschien den indruk des medelijdens te maken, maar ze kon den Mataramschen vorstenzoon niet redden. Bij eenparigheid van stemmen werd nogmaals beslist, dat Ceylon de toekomstige woonplaats voor den Pangéran, weleer Soenan Màs, zou wezen. En reeds in 't begin der volgende maand, October 1708, was de familie onder zeil, met achterlating der rijkssieraden, die aan Pakoe Boewana zouden opgezonden worden. Zoo daalde de zon van Amangkoe-Rat's oudste zoon, Pangéran Adipati Anoem, die de Compagnie had weerstaan en door haar ten diepste vernederd werd. Maar op Ceylon aangekomen, werd hij er

als een prins gehuisvest; een vaandrig, twee sergeants en vier en twintig man om hem ten lijfwacht te strekken. Wat kon hij meer verlangen, dacht Jan Compagnie, en vervolgde zijne taak op Java zonder gewetenswroeging over een onttroonden Mataramschen Pangéran. Men noemde het met populairen humor „zich een doorn uit den voet trekken."

Men kan begrijpen welken diepen indruk deze gebeurtenissen op Java en elders in den Archipel maakten. Wij, in onze dagen, beleven het, dat een Radja van een betrekkelijk klein eiland met zijne familie naar Batavia wordt overgebracht om daar te komen vernemen, wat de Hooge Regeering omtrent hem zal gelieven te beschikken, en wij hebben een gevoel van fierheid, dat de oude naam der Compagnie en der onwederstaanbaarheid harer macht is gehandhaafd. Welnu, wij kunnen het ons dus begrijpen met welk een machtsgevoel de Hooge Tafel te Batavia bezield was, toen zij den achterkleinzoon van den geduchten Sultan Ageng voor haren rechtsstoel ontving en over zijn lot besliste. In waarheid, dit alles bleef niet zonder resultaat.

Als men een steen in den vijver plompt zijn de rimpelingen des waters dieper en krachtiger naarmate ze dichter zijn bij het golfdal door den vallenden steen op de plaats der indompeling veroorzaakt, maar de laatste rimpeling des waters loopt nog voort tot verre van het middelpunt der beweging en sterft eerst weg met de kabbeling der vloeistof tegen den kant. De neerplomping van het oppergezag van Mataram geschiedde te Batavia, maar de indruk was merkbaar tot aan de uiterste grenspalen van het eilandenrijk der Compagnie. Bantam lag in de krachtige rimpeling der politieke wateren nabij den Kasteelstroon van Zijn Edelheid Gouverneur-Generaal Joan van Hoorn. Hoe diep gevoelde men daar den golfslag van de uitstuwende kracht der Hooge Regeering te Batavia! Reeds voor den val van Soenan Màs en kort na den dood van Soerapati was de Sultan van Bantam, Zeïn Alabadhin, door angst en vrees voor de toekomst, dat ook in zijn geslacht eenmaal de erfopvolging zou kunnen verbroken worden, wanneer de Compagnie dat begeerde, in die mate aangegrepen, dat hij geen rust meer kende vóór hij een geheim onderhoud met den Hollandschen dictator Joan van Hoorn erlangde. Want voor dezen wil hij „zijn herte ontsluyten." Welnu, dan zal de Hooge Regeering aan den Bantamschen Sultan een mondeling onderhoud vergunnen. Zijn Edelheid Van Hoorn en de Edelheden De Vos en Zwaardecroon, Raden van India, gaan den 3en Augustus aan boord van 't schip „Sandenburg" om Sultan Zeïn Alabadhin te gemoet te zeilen, die met gelijke bedoeling scheep was gegaan. Den 4en Augustus naderden de vrienden elkander. Het was nog vroeg in den morgen en dadelijk kwam de Sultan met al zijne vrouwen en kinderen en zijne moeder uit zijne eigen vaartuigen in 't schip van den Gouverneur-Generaal over. Zelden zijn hartroerender plichtplegingen gewisseld. De Sultan had geen rust voor Zijn Edelheid Van Hoorn de hoogerhand had ingenomen. Er werd een kopje thee gedronken en kwee-kwee rondgediend. De Gouverneur-Generaal nam eigenhandig de flacon met rozewater en begeurde des Sultans moeder, zijne vrouwen en Zijne Majesteit zelve. Toen nam de Sultan de flacon en besprenkelde den Gouverneur-Generaal. En het was in deze welriekende stemming, dat Zeïn Alabadhin verzocht zijn vader, den Toean Besar, alleen te mogen spreken.

Hetwelk hem dadelijk werd toegestaan in de achterhut of schipperskamer. Toen begon de Sultan zijn herte te ontsluiten. De Gouverneur-Generaal was zijn vader, zeide hij, en nu was hij gekomen met zijne moeder, zijne vrouwen en kinderen, om die allen te stellen in de hoede van dien vader. Zoo gaarne wilde hij in wederzijdsche eeden en beloften met de Compagnie alle oude verbonden opnieuw bezweren. Hij, Sultan van Bantam, was sterfelijk gelijk alle menschen en zoo gaarne zoude hij voor zijn verscheiden van deze wereld de zekerheid hebben, dat de wettige successie in zijn rijk bewaard bleef en de kroon des lands na zijn dood op het hoofd van zijn zoon komen. Gouverneur-Generaal Van Hoorn begreep de bedoelingen des Sultans en stelde hem gerust. Neen, zijne Majesteit behoefde niet te vreezen, dat de Compagnie het erfrecht in Bantam zou verbreken. Wat voor Mataram noodig was geweest, zou in des Sultans landen niet behoeven te gebeuren, want de opvolger te zijner tijd van Zeïn Alabadhin zou zeker handelen gelijk zijn vader, en de contracten van vrede en vriendschap met de Compagnie naleven. Toen was de Sultan gerust en zijne confusie geweken, en hij haalde een doosje te voorschijn met drie „diamanten ringen," één voor den heer Generaal, één voor zijne huisvrouw en één voor zijne dochter. Al deze blijken van vriendschap werden hoogelijk gewaardeerd en met welwillendheid aanvaard en het mondgesprek eindigde met vernieuwde wederzijdsche plichtplegingen. Het werd twee uren in den middag vóór de heeren scheidden. De ontmoeting liet de aangenaamste herinneringen achter en eene week of drie later kwam er een beleefd verzoek tot de Hooge Regeering om de schriftelijke bewijzen der goede beloften van den Vader Gouverneur-Generaal te mogen ontvangen met de zegelen der Compagnie gezegeld. En ook hieraan werd voldaan, zoodat Zeïn Alabadhin zijn verder leven zonder angst voor onregelmatigheden in de successie mocht ten einde leven! Maar ook Bantam had erkend, dat het gezag op Java door niemand, neen door niemand kon worden gehandhaafd zonder den wil en het welbehagen van de Hooge Regeering te Batavia. De geschiedenis van de Hollandsche macht in Indië was eene bladzijde rijker geworden.

VIII.

Dipati Soerabaia uit den weg geruimd.

Het is een algemeen historisch verschijnsel, dat onder 't zwakke bestuur van niet veel beteekenende vorsten die onderregenten op den voorgrond treden en machtig worden, welke eerzucht aan een krachtdadig karakter verbinden. Zij vermeerderen hun invloed, breiden hun gezag uit en staan ten laatste min of meer naast in plaats van onder hun vorst. Zelfs op Java, waar anders de macht der vorsten over hunne onderdanen, ook over de hoogsten onder hen, beslissend is in die mate, dat zij krissen en doen krissen, al wie ze den dood willen aandoen, zelfs op Java traden ten allen tijde mannen van sluwe berekening en zelfbeheersching vooruit op het terrein van machtsvermeerdering. In den loop van dit verhaal bleek het o. a. hoe Pangéran Sampang van Madoera bijna de even machtige van

Soesoehoenan Pakoe Boewana was geworden, zoodat zijn dood eene soort van verlichting bracht voor den Keizer, die hem groot had gemaakt. Niet anders liepen de wereldsche zaken met de machtsverheffing van Dipati Soerabaia, den machtigen regent van genoemd gewest, den gouverneur der Oosterstranden. Hij was een man van invloed en naast hem stonden zijne beide broeders, die dezen invloed nog krachtiger maakten. De Soesoehoenan was hem nog altijd genegen en het is aan te nemen, dat Pakoe Boewana, die uit zijn mond alleen van tijd tot tijd toespelingen en aanduidingen hoorde omtrent de wel wat verregaande heersch- en hebzucht der vreemde Hollanders, juist in die vijandige uitlatingen van zijnen dienaar eene fonkeling van eigen diep verborgen wrevel tegen de oppermachtige Compagnie zag flikkeren. Wat de Soesoehoenan niet meer durfde denken, dat waagde de vermetele regent uit te spreken, toen hij beweerde, „*dat de negotie van de Compagnie de arme Javaansche ingezetenen de rugge inreed en door al te geringe betaling, welke de Javanen voor hunne koopmanschappen genoten, die arme lieden te eenen male geruïneerd geraakten.*" Het is begrijpelijk, dat deze bittere waarheid over de lippen van Dipati Soerabaia niet gekomen zoude zijn, ware hem het hart niet boordevol van haat tegen de machtsvermeerdering der Compagnie geweest. Het is ook niet denkbaar, dat genoemde woorden de eerste en eenige uitlating tegen ons bestuur geweest zullen zijn. Hoe dit wezen moge, Dipati Soerabaia stond bij de Hooge Regeering te Batavia in 't zwarte boek. De Hooge Regeering en hare politiek hield in 't algemeen niet van al te machtige regenten. Nu zij den Keizer van Mataram reeds tot haar knechtelijken gunsteling had gemaakt, moest het in de richting harer staatkunde liggen de wieken te korten van te machtig wordende toemenggoengs. Want anders zou ze immers van dezen te meer weerstand moeten duchten, naarmate de Soesoehoenan een nietige zwakkeling werd? Voor Dipati Soerabaia kwam daar nog zooveel kwaads bij. Dat hij een verrader was, hield men voor zeker. Valentijn weet geen woorden genoeg om zijn schrijnenden haat tegen den toemenggoeng, die naar het heette den tocht van Govert Knol op een verkeerden weg had geleid, te brandmerken. Majoor Knol zelf en zijne kapiteins zijn ten volle overtuigd, dat de schijnvriend Dipati Soerabaia heulde met die van Soerapati, en zelfs zou de ontrouwe bondgenoot in den strijd bij Bangil slechts een spiegelgevecht met den vijand hebben gehouden: veel geluid met de pieken maken, die tegen elkander aansloegen, maar niet doorstootten. Er kwam bij, dat hij met zijne troepen onverwachts opbrak om zijne eigene landen, waar de benden van Soerapati's zonen strooptochten deden, te gaan beschermen. Toen was ook Pangéran Sampang van meening, dat Dipati Soerabaia niet langer vertrouwen verdiende. Toch is 't oordeel der geschiedschrijvers van heden niet onverdeeld ongunstig voor den verdachten regent. Bij De Jonge is plaats voor verklaring van Dipati Soerabaia's gedrag, en Prof. Veth aarzelt zelfs het woord „schuldig" uit te spreken. Wat zal men er verder veel van zeggen. In den strijd bij Bangil is 't gedrag van den beschuldigde niet te verdedigen, maar als men in aanmerking neemt, dat de veldtocht van 1707, waaraan Dipati Soerabaia mede deelnam, hem als een dapper man deed kennen, die overal de eerste was in 't plichtdoen en die op een gevaarlijk oogenblik zelfs een deel des legers van een gewissen ondergang redde, dan

wordt het toch moeilijk het aan Govert Knol te vergeven, dat hij ook toen nog, en toen haast nog meer, den toemenggoeng in zijne rapporten voor Batavia zwart maakte. Zoowel is zeker, dat de Hooge Regeering een diepen haat koesterde tegen den dipati, en dat majoor Knol zijn persoonlijken wrok tegen den regent telkens als gif in dien haat druppelde. Zeer hinderlijk is het huichelachtig overleg, waarmede meesters en dienaar te werk gingen om den man, die hun een doorn in den voet was, uit den weg te ruimen. Reeds in December 1706, na het inkomen der rapporten van Govert Knol over zijne, maar zeer matig gelukte, expeditie, en het verraad van den dipati, zond de Gouverneur-Generaal aan majoor Knol een schriftelijk bevel om den ontrouwen regent gevangen te nemen, en 't was alleen aan de sluwe waakzaamheid van dezen — die nooit dan met zijne broeders en een groot gewapend gevolg in onze loge kwam — te danken, dat het bevel niet uitgevoerd kon worden. Welnu, dan zou men geduld oefenen. Voor 't jaar 1707 bleek men zelfs de diensten van den dipati weer noodig te hebben. Heel goed, dan zou men deze diensten in ontvangst nemen; maar intusschen kreeg majoor Knol de geheime instructie „allenthalve te bezorgen, dat de Dipati Soerabaia, die listige ontrouwe vogel, alleszins nauwkeurig in zijne menées en conduites wierd geobserveerd en zijne vlerken zooveel gekort, *als naar de tijden met fatsoen zou kunnen geschieden.*" Toen deze woorden werden neergeschreven, was Soenan Màs nog niet in onze handen en hoopte men hem door de tusschenkomst van den dipati meester te worden, redenen waarom de Gouverneur-Generaal aan majoor Knol „tot een voor- en omzichtig naricht" deed strekken, dat hem, Dipati Soerabaia *„onverminderd dien allen en terwijl hij blijve aangezien als de oude kwade geest, echter in dezen tijd het gezag over Grissée wierd aangeboden, wanneer hij effectieve den Pangeran Adipati Anoem in Compagnies handen kwam te brengen."* Heel duidelijk is dit Hollandsch der Hooge Regeering niet, maar majoor Knol begreep het toch, en antwoordde in gelijken trant: *„hiernevens zend ik u eene origineele door den Dipati Soerabaia aan UHEdh. gerichte missieve, en vermits (hij) zich ijverig toont, verzoek ik ootmoedig om hem daarin niet te doen verflauwen en van zijne diensten tot vordering van ons werk en dies spoediger uitvoering te meerder te gaudeeren, dat UEdh. hem 't gepititioneerde Perziaansche paard of een ander geschenkje met een vriendelijk briefje tot aanmoediging van dezelve gelieven te voorzien, alzoo hetzelve doch omtrent het beraemde in 't regard van zijn persoon, geen verhindering kan of zal maken."* Wat zegt men er van? Heeft majoor Govert Knol ook ten volle begrepen van welken geest de Hooge Regeering bezield was, als hij haar durft voorstellen vriendelijke briefjes te schrijven en cadeautjes over te zenden aan iemand tot wiens uitdenwegruiming besloten is en besloten blijft? Dipati Soerabaia mocht dan „een listige vogel" zijn, op zooveel sluwheid kon hij toch wel moeilijk voorbereid wezen. Hij liet zich met het Perziaansche paard belezen en gedroeg zich in den veldtocht van 1707 aan de zijde van Govert Knol als een dapper vriend der Compagnie. Zal de Hooge Regeering nu hare plannen tegen Djajeng Rana, den dipati, verscheuren? Zal majoor Knol verzoeken die plannen nu verder onuitvoerbaar en onnoodig te mogen rekenen? Och neen, zoo deed de Compagnie ten jare 1707 niet gaarne. Zij keurde het in majoor Knol heel goed, dat

hij besloot „het beraamde vooreerst nog wat op te schorten," niet „omdat men 't nu niet zou kunnen effectueeren, maar om alle ontijdige opschuddingen, die daardoor thans stonden te resulteeren, te eviteeren, te meer (omdat) hij nu uit krachte van des Soesoehoenans nieuwe akte, het gezag over des Soesoehoenans voor deze zijde geprojecteerde macht is voerende en men zich tegenwoordig alleszins van zijne hulpe moest bedienen." Het onlogische dezer redeneering zal majoor Knol wellicht niet doorgrond hebben; maar het huichelachtige er van had hem in 't aangezicht moeten springen. Doch voor nadere overwegingen had hij ten jare 1708 den tijd niet. Want niet zoodra had hij den in onderwerping gekomen Soenan Mas naar Batavia afgeleverd of hij vervolgde zijn krijgstocht naar 't Malangsche gebergte om er de zonen van Soerapati met hun aanhang alsnog op te zoeken en te lijf te gaan. Gelijktijdig was ook een Javaansch leger te dien einde uit Kartasoera op marsch gegaan onder het bevel van eenen der zoons van den Soesoehoenan en onder de leiding eener Europeesche brigade, gekommandeerd door kapitein Bintang.

De expeditiën hadden succes. Allerwegen werden de rebellen verstrooid en verslagen, terwijl één van Soerapati's zonen, zwaar gekwetst, het maar moeilijk ontkwam. Nu naderde de regentijd en majoor Knol keerde den 9den November met zijn veldleger naar Soerabaia terug, terwijl kapitein Blankert weder koers nam naar Kartasoera.

Voorloopig scheen alzoo een toestand van rust gekomen, die de Hooge Regeering zich ten nutte wilde maken voor zoo een en ander, wat nog op haar programma stond. Zij herinnerde zich artikel 9 van haar tractaat van 5 October 1705, waarbij bepaald werd, dat alle vreemdelingen, niet-Javanen, uit des Soesoehoenans gebied moesten geweerd worden. Zij bedacht, dat alle oorlogen der laatste dertig jaren eigenlijk tegen vreemdelingen waren geweest. De Panembahan Madoeretna, alias Troeno Djojo, kwam van Madoera; Kraeng Galesoeng van Makasser en Soerapati was een Balinees. Indien dus de toestand zuiver worden zou, dan stipte handhaving van artikel 9, tractaat 1705. Nochtans was de theorie gemakkelijker dan de practijk. De inlandsche hoofden en regenten waren meestal onmachtig en niet zelden ook onwillig zulke vreemdelingen te verwijderen, die door huwelijken of bloedverwantschap of door den machtigen factor van den godsdienst aan de Javaansche bevolking verbonden waren. En zelfs de Soesoehoenan gevoelde soms weerzin tegen het verbanningsbesluit van alle vreemdelingen. Doch zie, het was al weder Dipati Soerabaia, die de meeste ergernis gaf. Ten zijnent toch, te Sedakari, was een vreemdeling gevestigd, Goesti Bedoeloe, die ten volle in de goede gunsten van den dipati deelde. De Goesti had een heelen aanhang en een jarenlang verblijf in het Soerabaiasche deed hem er als ingegroeid zijn. Maar de Hooge Regeering te Batavia hield niet op met haar dringen bij majoor Knol om dienzelfden Bedoeloe toch te doen verwijderen. Majoor Knol van zijne zijde deed, wat hij kon, om Dipati Soerabaia aan artikel 9 van het tractaat van 1705 te herinneren, maar de regent, die Goesti Bedoeloe zeer genegen was, hield zich doof. De Compagnie echter wilde haar zin hebben, en in December 1708 zond de Gouverneur-Generaal een geheim bevel „rakende meergemelden Dipati Soerabaia", die maar niet gehoorzamen wilde. Een bevel kreeg Knol eigenlijk niet; de

Hooge Regeering speelde het spelletje van den goeden verstaander, die aan een half woord genoeg heeft, zeggende, dat zij „het in 't geheel aan de ervarenheid, bevinding en voorzichtige directie" van den edelen Knol overliet, hoe in deze materie te handelen. Het viel te verwachten, dat door deze volle vrijheid van handelen de vindingrijkheid van den majoor kracht genoeg zou erlangen om den Dipati in 't verderf te helpen. En voorzichtig? Wie ter wereld moet voorzichtigheid leeren aan een man, die jarenlang met het doodvonnis zijns vijands in den zak loopt, maar hem voor „vriendelijke briefjes en geschenken" aanbeveelt, bij wijze van uitstel van executie? —

Majoor Govert Knol vond spoedig gelegenheid zijne opdracht te vervullen. Reeds in 't begin van 1709 werd er eene groote conferentie gehouden te Kartasoera, waar onze commandeur als gevolmachtigde der Compagnie over de binnenlandsche aanlegenheden en de verplichte leverantiën met den Soesoehoenan kwam onderhandelen. Alle regenten der strandgewesten en der binnenlandsche districten, van Java en Madoera, waren naar de hofplaats opgeroepen. Majoor Knol kwam reeds den 19en Januari te Kartasoera aan. Hij werd er met veel eer ontvangen en kwam er niet met ledige handen, aangezien hij de rijkssieraden, die Pangéran Anoem te Batavia had moeten achterlaten, medebracht om ze aan Pakoe Boewana aan te bieden. Men begrijpt, welk goed begin dit was. Een eerste punt der conferentie was de bevestiging van het voorloopig pardon, door onzen commandeur aan de in onderwerping gekomen hoofden en regenten geschonken. Deze zaak liep gemakkelijk van stapel. Toen volgde de losmaking der bovenlandsche regentschappen van de strandgewesten, om aldus de macht dier strandregenten te kortwieken, en de losgemaakte landen onder het rechtstreeksch bestuur van den Soesoehoenan te brengen. Niet onduidelijk, dat Pakoe Boewana ook hiertoe te vinden was. En nu de quaestie van de uitdrijving der vreemdelingen, die meer dadelijk tegen Dipati Soerabaia was gericht. De Soesoehoenan luisterde en onze commandeur, die op den 23sten alleen met Zijne Majesteit in den dalm was, begon zijne oorblazingen. Of de Keizer wel wist, dat Dipati Soerabaia zeven oorlogsgoraps liet bouwen om ze den Sultan van Palembang aan te bieden? En dat Dipati Soerabaia allerlei vreemdelingen van Goesti Bedoeloe's aanhang onder zijn gebied woningen had aangewezen? De Soesoehoenan deed er het zwijgen toe. Maar majoor Knol wist nog meer. Dipati Soerabaia was „bereids zoo arregant geweest van de landstreken Wirataba en Djipan onder zijn gehoorzaamheid te trekken" en wilde Djipan voor zijn broeder Djangrana en Sidaioe voor zijn anderen broeder Wira di Redja van Zijne Majesteit verzoeken." Het slot der redeneering was *„of Zijne Majesteit het nu niet van noodzakelijkheid oordeelde, dat men den Dipati Soerabaia zijne wijduitgestrekte vlerken naar alle vermogen verkortede en te dien einde hem, Dipati, dwong den Baliër Goesti Bedoeloe met al zijn aanhang van Soerabaia of elders te verwijderen, hem, Sidaioe en Djipan te ontzeggen en Wirasaba en Djepan te onttrekken."* De Soesoehoenan kwam uit zijne stilzwijgendheid en zeide te zijn „van dezelfde gedachten."

Zoo stonden de zaken, toen de Dipati met zijne beide broeders, zijne vrouwen en zijn gevolg, in alles 1100 personen, op den 7den Februari 1709 te Kartasoera aankwam. Bij den Soesoehoenan toegelaten, werd hem oogenblikkelijk de eisch gesteld Goesti Bedoeloe te verwijderen, op poene van

Zijner Majesteits hoogste indignatie." Doch ziet, Dipati Soerabaia wendde vele „swaarhoofdigheden en excepties voor," maar de Soesoehoenan herhaalde zijn bevel en werd zeer misnoegd. Toen gehoorzaamde de dipati en zond boden naar zijn land om Goesti Bedoeloe de gastvrijheid op te zeggen. Commissaris Knol zag wel, dat Dipati Soerabaia den Keizer had vertoornd, en zoodra hij met Zijne Majesteit alleen was, begon hij opnieuw te intrigeeren. Nu ja, Dipati Soerabaia gehoorzaamde thans, doch hoe traag gehoorzaamde hij. Dit moest eene les zijn. Want als de dipati Groot-Gouverneur der standgewesten bleef en de landen behield van Soerabaia en Lamoengan, al waren hem dan ook Wirasaba, Djepan, Sidaioe en Djipan ontnomen, zou hij toch verwarring blijven stichten en Zijner Majesteits gezag ondermijnen. Hij, commandeur Knol, kon ook „niet beseffen de redenen, waardoor de Soesoehoenan zoovele tartingen van den Dipati Soerabaia verduurde en *zich van zoo een wreveligen, onrustigen en gevaarlijken geest niet trachtte te libereeren.*" Het was op den 28sten Februari 1707, toen deze verklaringen in den dalm des Soesoehoenans gefluisterd werden. Den volgenden dag gaf majoor Govert Knol eene soort van feestje en kwam Dipati Soerabaia (met zijne broeders) „in een zeer vroolijk en geestig humeur hem bezoeken." Hij werd door den commandeur vriendelijk ontvangen en wel onthaald, zoodat ze allen te zamen „wel vergenoegd vertrokken." Maar nog waren de gasten niet vertrokken of daar kwamen eenige boden van den Soesoehoenan om den Edelen Knol te berichten, dat de Keizer „had besloten tot parate executie van het tusschen hen beiden getroffen besluit, conserneerende Dipati Soerabaia, en dat de mantries, die het volvoeren zouden, reeds waren aangewezen." Commandeur Knol voelde waarschijnlijk zijn hart luider kloppen, maar hij bleef heel kalm en „laudeerde Zijner Majesteits goede intentie en overleg." En in zijne „aparte missieve" aan de Hooge Regeering, sprekende van zijn aandeel, enz. in deze „parate executie," wordt zijn toon zelfs een beetje laaghartig. Hoor hoe hij verslag geeft van de wijze, waarop hij den vertoornden Soesoehoenan heeft overwonnen: „ik vond raadzaam mij van deze gelegenheid te bedienen en hem, Dipati Soerabaia, eens aan zijn zoo lang en wel verdiend loon te helpen, den toorn van zijn vorst op den hals te laden; en zulks gelukte mij zoo wèl, dat de Soesoehoenan mijne redenen wegens deszelfs vermetene tegenstrevingen, actien, enterprisen en aanslagen, verstaande, en de gevaren .... van des Dipati's groote gezagvoering beseffende, resolveerde hem van kant te helpen .... Tien dagen had de Soesoehoenan de executie nog verschoven, maar „nochtans is het werk stil, door de hulp van toemenggoeng Karta Negara alleen en gewenscht gesuccedeerd, dat op een tijgergevecht alle des Soesoehoenans zonen en mantries en rijksgrooten in volle wapenen op de paseiban den 26en dezer des morgens vroeg geconvoceerd en de dipati uit dezelve alleen bij den Soesoehoenan genoodigd zijnde, binnen de twee eerste groote, aan 't voorhof volgende poorten, ter praesentie van des Soesoehoenans zonen, de pangérans Mangkoe Negoro, Poerbaia en Blitar, op het sein van den geduchten toemenggoeng Karta Negara door des Soesoehoenans hofdienaren omtrent een kwart over negenen des voormiddags ontzield geraakte, zijnde .... op 25 diverse plaatsen aan zijn lichaam gewond geweest. En ofschoon deze onverwachte executie al vrij wat beweging en ontsteltenis

onder al de praeis en bijzonder onder zijne twee overige broeders en hun gewapend gevolg causeerde, te meer (daar) de Soesoehoenan de twee laatsten (d. i.) de ngabehi's Djengrana en Wira di Radja onder notificatie van huns broeders daad openlijk liet al hunne wapens afvorderen, zoo is nochtans daaruit geen verdere bloedstortinge ontstaan en deze zaken ten genoegen van den Soesoehoenan geremedieerd en volbracht geworden, *zonder dat ik of iemand van 's Compagnie's wege zich daarmede bemoeide of op de straten of wegen te vinden was.*" Moraal onnoodig. [1])

IX.

De Gouverneur-Generaal Joan van Hoorn treedt af.

Het is bekend, dat Joan van Hoorn zoo min of meer gedwongen moest worden zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal aan te nemen. Heeren Zeventienen hadden hem reeds in September 1701 voor den hoogen post aangewezen, en het had geduurd tot Augustus 1704 voor hij dien post werkelijk aanvaardde. De aandrang van het opperbestuur in Nederland had wel is waar zijne reden in 't feit, dat de Majores, sedert het huwelijk van de dochter des Gouverneurs-Generaal Van Outhoorn met hun Directeur-Generaal Van Hoorn, voor familieregeering in Indië gingen vreezen en om die te voorkomen den schoonvader voor den schoonzoon wilden laten plaats maken; maar het was toch ook waar, dat Joan van Hoorn een mooien staat van dienst had. Hij was de zoon van den Raad van India Pieter van Hoorn en reeds in 1663 als tienjarige knaap voorgoed in Indië gekomen. Op den leeftijd van 12 jaren begon zijn diensttijd op een Compagnie's kantoor en zoo klom hij de ladder op tot hij in 1678 reeds tot secretaris der Hooge Regeering werd benoemd. Tweemalen ging hij als gezant naar Bantam en in 1685 was hij Raad van India. Zijn vermogen had gelijken

---

[1]) In de Javaansche verhalen, medegedeeld o. a. door John Crawfurd, *De Indische Archipel*, III, bladz. 357 en vervolg, wordt van Depati Soerabaia's dood eene daad van zelfopoffering gemaakt, die den vermoorden toemenggoeng tot den rang van een Indischen heilige verheft. De Hollandsche ambassadeur Govert Knol, zegt het verhaal, was tot den Soesoehoenan gegaan en had den dood van Depati Soerabaia geëischt. Pakoe Boewana ontstelde van dien eisch, en riep uit: „alreede heb ik mijne rechterhand — daarmede den overleden Pangéran Sempang van Madoera bedoelende — verloren, moet ik nu ook nog de linkerhand missen!" Maar Govert Knol deed 't teeken, dat het moest. Toen zond de Keizer boden naar Depati Soerabaia om hem te berichten, wat over hem besloten was. Tevens deed de Soesoehoenan hem verstaan, dat, als hij in verzet wilde komen, men hem zou bijstaan. Doch de depati was de edelmoedigste der mannen; hij wilde zijn land niet prijs geven aan de verwoestingen des oorlogs, en ging op weg naar Kartasoera om zich ten offer te stellen. De Keizer ontving hem herhaaldelijk als vriend en beloofde hem voor zijne familie te zullen zorgen. Toen kwam Depati Soerabaia weder aan het Hof; hij was in 't wit gekleed, ten teeken van onderwerping en devotie. Aan den voorhof van den Kraton moest zijn gevolg blijven wachten. Eenige oogenblikken later ging de Depati Soerabaia alleen naar binnen. Aan de tweede poort wachtte hem de scherprechter, die hem kriste. Zoo stierf Djeng Rana.

tred naar omhoog gehouden met zijne bevorderingen, en hij had het erfdeel van zijn reeds niet onbemiddelden vader winstgevend weten te maken door voordeelige beleggingen. Eenmaal op den hoogen zetel te Batavia plaats genomen hebbende, beviel het hem als Toean Besaar zoo wel, dat hij ongaarne aan heengaan dacht. Hij was een vriendelijk man en wist zich vrienden te maken. Hij wist te geven met liefderijkheid, en hij wist te weigeren met leedwezen op het gelaat, omdat hij weigeren moest. Beleefde woorden voor gelukkigen, beleefde woorden voor teleurgestelden; op deze wijze maakte hij velen dankbaar en voldaan, allen ten minste dankbaar. Het schijnt waar, dat hij voorbeeldig beleefd was voor de Chineezen en ook uit de plakkaatboeken blijkt wel, dat hij de zonen van het Hemelsche Rijk nu en dan van dienst wilde zijn. [1]) Valentijn laat doorschemeren, dat Zijn Edelheid door een en ander naar behooren Chineesche zijde spon. Zeker is het, dat Joan van Hoorn zachtjes aan tienmaal millionair werd, en hem zijne schatten toch niet werden benijd. Want, zegt Valentijn, het ging niet alleen Zijn Edelheid goed, heel de (Nederlandsch) Indische maatschappij werd welvarend. Wij, die thans meer weten van het financieel beleid en beheer der Compagnie in Indië ten dage van Van Hoorn's generalaat dan Valentijn ooit kon vermoeden, wij weten, dat de welvaart der Hollanders op Java en elders nog volstrekt geen maatstaf is voor de welvaart der Edele Maatschappij als handelslichaam, en allerminst voor den welstand der Javasche bevolking. Wij weten, dat er waarheid was in de woorden van Dipati Soerabaia, die het stelsel der Compagnie uitputtend voor de bevolking noemde. Doch hoe dit alles ook wezen moge, Joan van Hoorn's bewind werd door velen geprezen, en in staatkundig opzicht liepen de zaken onder zijn bestuur met alle succes. Hij was opgetreden in den troebelen tijd der erfrechtoorlogen, toen Soean Màs stond tegenover Soean Pakoe Boewana, toen Soerapati heerschte in Oostelijk Java. En vijf jaren was hij op den hoogen zetel aan het stuurrad geplaatst, toen alles tot rust was wedergekeerd: Soenan Màs op Ceylon, Soenan Pakoe Boewana op zijn troon te Kartasoera; Soerapati en zijn aanhang (voorloopig) verdelgd, nog een ander vijand der Compagnie, Dipati Soerabaia, opgeruimd. Boven al nog dit: de Compagnie door een voordeelig tractaat met Mataram souverein van een uitgestrekt gebied op Java en Madoera. Wie zal het wraken, dat Joan van Hoorn mooie huizen bouwde op de Tijgersgracht te Batavia en de kasteelstroon hem lief was geworden. Helaas, dezelfde macht, die hem genoopt had op den hoogen zetel plaats te nemen, dwong hem ook van dien zetel op te staan. Wat was er dan geschied?. Maar wij weten het, hoe bang heeren Zeventienen waren voor eene familie-regeering in den Raad van India. Toch had Joan van Hoorn, weduwnaar geworden, huwelijksvoorstellen gedaan bij mevrouw

[1]) Het Plakkaatboek uit de jaren van Joan van Hoorn's generalaat bevat hier en daar de bewijzen van de welwillendheid der Hooge Regeering voor de Chineezen. B. v.: in 1696 en 1697 hadden zij met toestemming van de Hooge Tafel een eigen kerkhof gekregen. Nu was het gebleken, dat het kerkhofterrein door het weiden van buffels daarop zeer beschadigd werd, en daarom kwam er den 9 Augustus 1707 een plakkaat tegen dit „weiden van buffels op het Chineesche kerkhof, tenzij met vergunning der Chineesche hoofd-officieren, anders boete 10 rijksdaalders ten behoeve van het Lazerushuis."

de Weduwe Joanna Maria de Heere, geboren Van Riebeeck, dochter van Mr. Abraham van Riebeeck, op dat tijdstip Directeur-Generaal van Indië. Zijn Edelheid's liefde was in dank aanvaard, en den 16en November 1706 was de schitterende bruiloft te Batavia gevierd [1]). Doch ziet, de Majores in 't moederland, die van het nieuwe huwelijk huns Gouverneur-Generaals hoorden, waren ontsticht over de parentage. Maar om te toonen, dat zij 't ook nu niet tegen de personen hadden, bepaalden zij, dat in de plaats van Joan van Hoorn als Gouverneur-Generaal zou optreden Mr. Abraham van Riebeeck. Voor den schoonzoon dus de schoonvader, terwijl de eerste naar Nederland werd opontboden. Joan van Hoorn had veel moeite zijn geliefd Batavia te verlaten en zelfs toen zijn ontslag, gegeven 2 Maart 1708, in Indië was aangekomen, wist hij nog, tegen alle gebruiken in, van den Raad van Indië te verkrijgen, dat hij nog tot November 1709 zou aanblijven. En zoo geschiedde het, dat hij den 30sten October aftrad en den 31sten als admiraal der retourvloot naar Holland terugkeerde. Hij kwam er den 16en Juli 1710 behouden reis aan, aan wissels in privé medebrengende de niet onaardige som van *f* 472,217,12. Heeren Zeventienen ontvingen hun dienaar met eere en toen hij in hunne vergadering zijn rapport had uitgebracht werd hem een gouden ketting met medaille vereerd ter waarde van *f* 1500. Niet lang echter heeft de 58jarige oudgast in 't moederland van zijn groot fortuin kunnen genieten; reeds in 't voorjaar van 1711 overleed hij te Amsterdam. In Indië bleef zijn naam verbonden aan het door hem gebouwde nieuwe stadhuis, en .... aan de eerste aanplanting van den koffieheester op Java.

X.

Politieke deining tijdens het opperbestuur van Mr. Abraham van Riebeeck en Christoffel van Swoll.

De Gouverneur-Generaal Joan van Hoorn heeft het generalaat aan zijn schoonvader Mr. Abraham van Riebeeck overgedragen in de stellige overtuiging, dat volkomen rust en vrede op Java waren nedergedaald na de expeditiejaren 1706—1709, en dat de oorlogsstorm althans voor vele tijden was bedaard. Hij schijnt niet eens vermoed te hebben, dat ook in den Oceaan der historische gebeurtenissen onder volken en staten na den storm de deining intreedt, die somtijds nog gejaagder toestanden medebrengt dan de eigenlijke storm zelf. Hij had na den dood van Pangéran Sampang van Madoera gezorgd, dat diens erfgenamen verre bleven van de schitterende onafhankelijkheid huns vaders en grootvaders, en hij dacht er niet aan, dat de gezagsvermindering der afstammelingen van wijlen den beroemden

---

[1]) Valentijn, IV, bladz. 336 en vervolg, heeft eene beschrijving van de huwelijksplechtigheid, die een hoogen dunk geeft van den rijkdom des bruidegoms. B. v.: Ds. van Holten, die 't huwelijk inzegende, kreeg voor zijne moeite een geschenk van 1000 rijksdaalders — „en dat voor een half uur predikens, *dat zijn Edelheid bepaalt had*," voegt Pater Valentijn er een beetje jaloersch bij. Eigenaardig toch ook weer, dat de hooge bruidegom aan den officiant voorschreef hoe lang hij preeken mocht.

Tjakra-ning-Rat onvoldaanheid broedde bij dezen. Hij, Gouverneur-Generaal van Hoorn, had zijn ambassadeur Govert Knol den dubbelzinnigen last gegeven Dipati Soerabaia de vleugels te korten, en toen de machtige Soerabaiasche strandgouverneur uit den weg geruimd en zijne broeders met veel minder gezag werden bedeeld dan Djajeng Rana had genoten, toen ook heeft hij er niet aan gedacht, dat deze broeders, met name o. a. Arja Djaja Poespita en Wira di Redja, een wrok in 't hart ontvingen, die op eindelijke wraakneming moest uitloopen. En verder: bij den laatsten veldtocht van Govert Knol was een der zonen van Soerapati zwaar gewond, de anderen door overhaaste vlucht achter de Malangsche bergen verdwenen; maar dit kon nog geene reden zijn om zóó geheel gerust te worden, dat men het leger terstond op voet van vrede behoorde te brengen. Toch deed Van Hoorn het, en vertrok in het vaste vertrouwen, dat de rust over Java was gekomen en geen buitengewoon krijgsvolk meer noodig zou zijn. Maar Zijn Edelheid was nog ternauwernood in 't vaderland teruggekeerd om er in de Nieuwe Kerk te gaan rusten van zijn Indischen arbeid, of de deining na den storm werd merkbaar hier en daar. Eerst eene leelijke geschiedenis te Domong bij Panaroekan, niet verre van Pasoeroean. Daar waren de lieden van Soerapati aan 't woelen en werd kapitein W. Boreel, in Augustus 1710, tegen hen afgezonden. Spoedig had hij hen in de genoemde desa omsingeld; de Balische benden kwamen in onderwerping en gaven hunne wapens aan de onzen over. Helaas, er was woordbreuk van onze zijde; de soldaten waren op buit belust en Boreel had niet belet, dat de omsingelden, 285 menschen in getal, werden vermoord. Het was in deze tijden, dat de goede trouw der Compagnie een knak kreeg. Vroeger spraken de regenten in hunne brieven aan de Hooge Regeering als van eene heerschappij, die *„op deze wereld was gezegend met alle macht, kracht en heerlijkheid,"* maar voortaan werden de Edele Heeren de *„regeerders over alle Compagnie's machten, zoo te water als te land, voor dewelken dan ook alle beneden windsche volken schrikken en beven."* Er is wel een beetje kleurverscheidenheid in deze onderdanigheidsbetuigingen. Terloops zij nog opgemerkt, dat de Hooge Regeering de zaak van Domong kon laten rusten, aangezien kapitein Boreel kort na het verraad overleed. Maar dat de daad verbittering wekte, blijkt genoeg uit het feit, dat weldra één der zonen van Soerapati, die zich regent van Winongan noemde, genoeg aanhang en macht te velde brengen kon om de indertijd door Herman de Wilde aangelegde sterkten te veroveren en zich in de omstreken van Banggil te nestelen. Een leger, door den Soesoehoenan in allerijl tot hulp afgezonden, moest zelfs onverrichter zake terugkeeren. Pakoe Boewana wist niet beter te doen, dan gezanten naar Batavia te zenden om bij de Hooge Regeering raad en steun te gaan vragen. Maar de Hooge Regeering had op rust gerekend en niet op nieuwe krijgstochten.

Zij ontving de gezanten van den Soesoehoenan met plechtig kanongebulder en tracteerde de Javaansche heeren naar hun genoegen, maar verder ging ze niet. Intusschen was er nog eene andere quaestie, waarover de gezanten met den Gouverneur-Generaal kwamen spreken. Ze betrof het gewichtige vraagstuk der troonopvolging. Er waren vele pretendenten en allerlei kuiperijen tusschen de belanghebbenden onderling. De Soesoehoenan

wenschte de zaak zoo geregeld te zien, dat zijn vierde zoon [1]) Pangéran Praboe Mangkoe Negoro, zou opvolgen, en nu waren zijne gezanten gekomen om voor het erfrecht van dezen zoon de goedkeuring der Compagnie te vragen. Welnu, de Compagnie was ook voor Pangéran Praboe, en aldus kreeg de zaak haar voorloopig beslag. Staande deze vergaderingen en overeenkomsten kwamen er intusschen kwade tijdingen uit Soerabaia en van Madoera. Daar werd de deining zeer merkbaar. Het is bekend dat de beide broeders van den vermoorden Djajeng Rana samen regenten waren geworden van Soerabaia, de eene Poespita, de ander Wira di Redja. Maar beiden waren wrokkende en weigerden de door de hadat voorgeschreven jaarlijksche hofreis naar Kartasoera. Zoo deed ook Tjakra-ning-Rat van Sampang, omdat hij ontstemd was over de vermindering van macht, die aan zijne positie tijdens het leven van zijn voorganger was verbonden geweest. En de Soesoehoenan en de Hooge Regeering te Batavia deden al 't mogelijke om de wederspannige regenten tot betere gedachten te brengen, met vriendelijke gunstbewijzen en met ernstige vermaningen; maar „*zij hadden te overmatige vreeze voor kwalijke behandeling en massacre en de aangeboden gunstbewijzen beschouwden zij als een lokaas,*" en antwoordden met snerpend verwijt, en zij gingen niet ten hove. Het was duidelijk, dat deze onwil tot opstand voeren moest en het einde eene gewapende tusschenkomst der Compagnie zijn zou. De onwillige regenten kregen aanhang, en hoe langer de straf werd uitgesteld, hoe overmoediger ze werden. Toch bleef de Hooge Regeering te Batavia nog uitstellen en weder uitstellen. Gouverneur-Generaal van Riebeeck, die na een kortstondig bestuur den 17 November 1713 was overleden, werd opgevolgd door Christoffel van Swoll, en ook deze, „een groot staatkundige, maar geen oorlogsman," gelijk Valentijn het uitdrukt, maakte geen haast „het geweer te ontblooten." Evenwel kon de struisvogelpolitiek der Hooge Tafel het niet heel lang meer maken. Want wederom was het de Soesoehoenan, die door een gezantschap naar Batavia op spoedige hulp aandrong. Het was op den 7en Juli 1717, toen het gezantschap werd ontvangen, vier der aanzienlijksten van het hof te Kartasoera.

Zijne Majesteit de Keizer was vertoornd op de drie broeders van wijlen Djajeng Rana en op den regent van Sampang, en hij wilde hen uit hun ambt ontslaan. Maar de rebellen waren machtig en dus hoopte hij, Pakoe Boewana, op de hulp der Compagnie; die zou de ontrouwe dienaren wel tot hun plicht brengen. Edoch, Christoffel van Swoll, die „geen oorlogsman" was en beter dan iemand wist hoe machteloos de Edele Compagnie in deze dagen was aan krijgsvolk en aan geld, wist ook stuurmanskunst te gebruiken, om „'s Comp. naaktheijt nog bedekt te houden en voor (aller) oogen te onttrecken," en zeide, dat hij voor zich Zijne Majesteit in haar rechtmatigen toorn tegen de rebellistische toemenggoengs volkomen gelijk gaf, maar dat hij van den anderen kant nog geloofde aan de mogelijkheid om de zaak, die toch eigenlijk een misverstand was, nog in der minne te schikken. Hij, Gouverneur-Generaal der Edele Compagnie, zou zijnen ambassadeur Joan Frederik Gobius zenden, eerst naar Kartasoera en dan naar Soerabaia Sampang, en de Keizer zou ondervinden hoe alles

[1]) Valentijn, III, 207, zegt, dat Praboe de oudste zoon was. Hij rekent dus de onechte zoons des Soenans niet mee.

ten beste zoude uitkomen. Alzoo geschiedde en commandeur Gobius toog op reis [1]) Er ontbrak niets aan de goede ontvangst te Kartasoera; de Soesoehoenan toonde zich meegaande en was er voor te vinden om onzen ambassadeur brieven van vergiffenis mede te geven voor de wederspannige toemenggoengs. Toen spoedde Gobius zich tot deze begenadigden om hen alsnog tot de hofreis aan te sporen. En inderdaad scheen het, dat zij al de voorwaarden, door den Hollandschen ambassadeur voorgesteld, aannamen, zoodat Gobius wel voldaan naar Semarang terugkeerde. Doch het bleek, dat de bedoelde regenten onderwerping gehuicheld hadden; want nu wierpen zij het masker af, verwoestten Grissée, Sidaioe en Toeban en maakten zich van Soerabaia meester, zoodat de Nederlandsche bezetting in het fort werd opgesloten en de oproerige toemenggoengs met de vorsten van Bali en Blambangan, in Java's oosthoek, betrekkingen aanknoopten om met hen gemeene zaak tegen den Soesoehoenan te maken. De vorst van Sampang ging nog verder in 't spelen zijner dubbelzinnige rol, want hij zond twee stellen gezanten uit, de eenen gingen in commissie naar Batavia om bij de Hooge Regeering bescherming tegen den Soesoehoenan te vragen, de anderen togen naar Bantam om den Sultan te betrekken in het complot tegen de Compagnie. Tevens vertrokken nog een paar ambassadeurs naar Bali om er hulptroepen te halen tegen onze en des Soesoehoenans macht. Er was niets, wat de Hooge Regeering meer ontstemde dan de pogingen van Pangéran Sampang om Bantam tegen de Compagnie op te hitsen. Dit gaf den doorslag, en er werd besloten een leger van 1500 man, voor de helft uit Europeanen bestaande, onder bevel van kapitein Dominicus Marius Pasques de Chavonnes naar Semarang te zenden om de rebellie te dempen.

Terstond maakte commandeur Gobius zich gereed met zijne troepenmacht naar Soerabaia scheep te gaan, ten einde van daar uit den krijgstocht te ondernemen. Maar hij zou juist op reis gaan, toen nogmaals eenige zendelingen van Tjakra-ning-Rat voor hem verschenen om hem alles en allerlei van huns meesters gehoorzaamheid aan de Compagnie te verhalen en haar dringend om bescherming te vragen. Heel die onderdanigheidsbetuiging was echter eene door den nood afgedwongen vertooning. Want wat was gebeurd? Tjakra-ning-Rat, overmoedig geworden door het lange dralen der Compagnie en in afwachting levende van de Balische hulptroepen, waarmede hij op Java's oostkust den opstand tegen Pakoe Boewana zou gaan steunen, was begonnen tegen de regenten van Pamekassan en Soemenap op Oostelijk Madoera, die onder de bescherming der Compagnie stonden, te ageeren, maar toen waren zijne eigene districten, bevreesd geworden voor de eventueele gevolgen van het verzet, in rebellie gekomen tegen Tjakra-ning-Rat zelf, en, onder aanvoering van zijn broeder Soeria-di-ning-Rat, hadden zij verklaard vóór den Soesoehoenan en vóór de Compagnie te strijden. Soeria-di-ning-Rat had met de zijnen de overwinning behaald, en Tjakra-ning-Rat was gevlucht tot aan het strand, waar hij zich met eenige familieleden in een paar visschersschuiten schuil hield. Uit vreeze van in handen van den Soesoehoenan te vallen of door de benden van zijn broeder gevonden en

[1]) Opmerking verdient, dat geen der leden van den Raad van Indië — en het werd hun, op de beurt af, gevraagd — naar Kartasoera wilde.

afgemaakt te worden, had hij terecht begrepen, dat het nog maar 't veiligst wezen zou, zich in handen der Compagnie te stellen. Juist was in straat Madoera het schip Oegstgeest van Semarang aangekomen met een deel der uitgezonden troepen, onder bevel van Kapitein Chavonnes en luitenant La Rose. Tot dezen vervoegde zich nu Tjakra-ning-Rat met zijne vrouw, zijn oudsten zoon en zijn derden met hem bevrienden broeder; en Kapitein Chavonnes besloot, al deze vluchtelingen bij zich aan boord te nemen. Den Prins Tjakra-ning-Rat gaf hij eene plaats in de kajuit en een schildwacht met ontblooten sabel daarvoor; 's Prinsen zoon kreeg logies op het halfdek, en zijn broeder op den overloop; beiden onder toezicht van den vaandrig La Rose. Bij wijze van goed vertrouwen werd aan alle drie het behoud hunner kris toegestaan. Natuurlijk deed kapitein Chavonnes tijding van een en ander toekomen aan commandeur Gobius, en geloofde men eene goede vangst gedaan te hebben, terwijl men in de schippershut ging beraadslagen, hoe verder te handelen.

De nacht van 15 op 17 Januari ging zonder veel slapens voorbij. Tegen den morgen, met het aanbreken van den dag, gebeurde er echter iets, waar niemand op voorbereid had kunnen wezen. Er kwam al eene schuit aanroeien, waarop Prins Soeria-di-ning-Rat, de overwinnende broeder des aan boord gevangen Pangéran Tjakra-ning-Rat, en die gekomen was om met de Hollanders te raadplegen over het herstel van een geregeld bestuur op Madoera, nu den tegenstander der Compagnie de wieken gekort waren. Ternauwernood was de schuit genaderd of Tjakra-ning-Rat's zoon zag zijn oom Soeria staan, en, verraad vermoedende, gilde hij „amok! amok!" trok zijne kris en kwetste vaandrig La Rose. Maar deze, zijne tegenwoordigheid van geest behoudende, tastte naar zijn degen en sabelde den amokmaker tegen den grond, die weldra den adem uitblies. Inmiddels was ook Pangéran Tjakra-ning-Rat zelf door het rumoer opgeschrikt en had den schildwacht voor de deur der kajuit een doodelijken steek toegebracht. Als een razende was hij met ontbloote kris de trap bij den bazaansmast opgeloopen en gilde al mede „amok, amok!" Kapitein Chavonnes, die zich gehaast had de schipperskamer uit te gaan, spoedde zich de bazaanstrap af, naar de kajuit toe, en zoo ontmoette hij den Pangéran, die hem de kris in de linkerzijde stak, zoodat het wapen tot in de long was doorgedrongen. Bijna gelijktijdig had de kapitein den amokroeper zijn degen in de borst gestoken, zoodat beiden vreeselijk gewond naar omlaag tuimelden. Djakra-ning-Rat werd dadelijk verder afgemaakt, en kapitein Chavonnes te bed gebracht. Doch ook zijne wonde was doodelijk en hij overleed dien eigen dag, des avonds om 11 uren. Natuurlijk werd Tjakra-ning-Rat's oom terstond de kris afgenomen en na kort beraad naar commandeur Gobius opgezonden. Deze gaf den Madoerees in handen van den Javaanschen rijksbestierder en nu werd de ongelukkige dadelijk gekrist. Het was eene vreeselijke gebeurtenis en voor kapitein Chavonnes een allerjammerlijkst einde, doch de lichtzijde der historie was deze, dat nu terstond eene bevredigende oplossing werd verkregen, want Soeria-di-ning-Rat schaarde zich onder 't vaandel der Compagnie en zou tegen de rebellen optrekken. Tot loon kreeg hij het bestuur over West-Madoera en den titel van Tjakra-ning-Rat IV. Majoor Gobius had nu nog de taak de opstandelingen in het Soera-

baiasche, en die gesteund werden door de Baliërs van Soerapati's zonen, te gaan bekampen. Hij maakte spoed en was den 25sten Januari te Ampel, thans het noordelijk deel van de stad Soerabaia, waar de vijand werd aangetast en na een uur vechtens op de vlucht sloeg. Vervolgens werd besloten een uitval te doen uit onze sterkte te Soerabaia, en den 9en Februari werd deze uitval gewaagd. De kapiteins Rooseboom en Van der Lely kweten zich dapper, majoor Gobius „was overal present" en niemand der onzen schoot tekort in zijn plicht. Nochtans was de tegenstand der vijanden zóó groot, dat we binnen het fort moesten terugkeeren, en nu verder — in afwachting van de komst der strandgouverneurs Djaja-ning-Rat en Tsitrasoema, die met 10,000 man van Toeban aanrukken zouden, — ons best deden om de buitenwerken van het fort vooruit te schuiven, teneinde de rebellen zoo aanstonds te beter te kunnen bespringen. Maar het geluk was tegen: de troepen van Djaja-ning-Rat en Tsitrasoema werden opmarsch geslagen en keerden overhaast naar Kartasoera terug. Een en ander gaf de Hooge Regeering te Batavia aanleiding over de leiding van Majoor Gobius onvoldaan te zijn en hem een bevelhebber ter zijde te stellen, den ouden majoor Hans Frederik Bergman, die in Juni 1718 naar het oorlogsveld vertrok. Werkelijk gelukte het dezen de opstandelingen met hunne Balineesche hulpbenden uit Soerabaia op te drijven en tot Kapoetran terug te dringen, maar daarbij bleef het voorloopig. Want toen de onzen zich opmaakten om hen verder te woord te staan, leden de troepen der Compagnie tot tweemalen toe eenige gevoelige verliezen. Het ergst was nog, dat de troepen zoo vreeselijk door ziekten en koortsen werden geteisterd. Wel 500 man bevolkten het hospitaal en nog was er geen einde. Het was om er den moed bij te verliezen; en dat in een tijd, die meer dan gewone wakkerheid noodig maakte. Met dat al was nu de tijd om te velde te trekken voorbij, en moesten de soldaten der Compagnie in de sterkten onzer residentiën het volgende krijgsseizoen afwachten. Het jaar 1718 was geen schitterend jaar geweest voor de onzen.

XI.

Soesoehoenan Pakoe Boewana sterft.

Op den 12 November 1718 des avonds om 10 uren overleed de Gouverneur-Generaal Christoffel van Swoll, die juist 5 jaren de hooge betrekking van opperbestuurder had bekleed. Terstond na zijn overlijden kwam de Raad van India bijeen, en werd tot de verkiezing van een opvolger overgegaan; bij meerderheid van stemmen viel de keuze op den Directeur-Generaal Frans Castelijn, die echter mondeling en schriftelijk aan de hem opgedragen waardigheid verzaakte. Alsnu werd met algemeene stemmen Henricus Zwaardecroon gekozen, die zich na eenig tegenstribbelen de benoeming liet welgevallen. Hij aanvaardde het bewind in een moeielijken tijd, maar hij was een nog krachtig man van 51 jaren, die de Compagnie reeds 33 jaren in allerlei betrekkingen, van onderen op, had gediend en nu door Heeren Zeventienen zoowel als door de Hooge Regeering te Batavia met groot vertrouwen werd bevestigd. Een zijner eerste bestuursdaden was

een onderzoek naar en betere regeling van de toestanden te Kartasoera. Het was hoog noodig, dat er spoedig orde op de zaken aldaar gesteld werd. „De Soesahoenan" — aldus was de toestand in Januari 1719 — „schijnt, hetzij door list van de Ratoe en haren aanhang of wel door angst (voor) de vijanden en zijne afvallige mandsje-negara's, of ook wel door ouderdom, als versuft, radeloos of slapende, dan wel (te) timide om zich te uiten." Er waren tusschen hem en de Hooge Regeering, ter gelegenheid van het optreden des nieuwen Gouverneurs-Generaal, nog eenige brieven en geschenken gewisseld, maar er waren eenige adviezen van Kartasoera ingekomen, „die een schijn of twijfel inbragten, alsof de gem. Soesahoenan niet wel het boekje scheen quyt te wesen en byna genegen om het hof te verlaten tegelyk met de patrocine en liefde, die hy schuldig was omtrent syn soone, den Croonprins en vooral omtrent de Ed. Comp., die hen op den troon geholpen en tot nog toe met sooveel ernst had bewaard en bewaakt." In de hofstad was „Karto-Negara, een groot favourit en gunsteling van de Ratoe of de huisvrouw van den Soesoehoenan, de eerste persoon." Met de zaak der erfopvolging was het ook weer niet in orde, want „de voorgem. Ratoe (was) als nog evenzeer geposteerd voor haren meest beminden zoon Pourbaya, en die ook onder de laatste siekte van den vorst een rolle heeft gespeeld, waardoor hij niet duyster te kennen gaf, bij sterfgeval van zijnen vader een kansje na de kroon te sullen wagen, ter preuve of hij den wettigen Kroonprins Mangcoenagara meergem. nu daarin niet soude konnen verkloeken, dog daartegen hebben wij gelast, 's Comps. wege op hoede te syn en den benoemden succesceur, die door den vader eens en meermaal soodanig is verklaard en de uytgeroepen naar billykheyd te maintineren, immers soo lang men geene redenen heeft ter contrarie en den vorst zelve van geen veranderinge omtrent de successie zal spreken." Inderdaad de keuze kon voor de Compagnie niet twijfelachtig zijn. Mangkoe Negoro, de eerst aangewezen erfgenaam voor de kroon van Mataram, wordt beschreven „als een seer vreedsaam en goedhartig, mitsgaders voor de Compagnie genegen prins," terwijl Poerbaya „wel schrander" was, maar „gansch niet wel gesint voor de saken off dienaren" der Edele Maatschappij. Ook is deze Poerbaia van „een overmatige sugt tot het Mahumetisdom" en heeft „dus een universeelen afkeer van alles wat daar buyten is." Hij „schijnt geen weet (meer) te hebben hoe wonderbaarlijk en kostbaar syn vader met syne gantsche familie in de jaren 1703 en 1704 sq. gereddet en opgevoerd is geworden tot de Mataramsche Croon." Het was dus geen wonder, dat de sympathie voor de Compagnie te Kartasoera taande.

Een oude, suffende Soesoehoenan, die door zijne Ratoe werd beheerscht, en de macht niet meer had de Hollanders te doen eeren; een troonopvolger, die nu reeds inzag, wat het hem kosten zou, te zijner tijd de overhand te behouden op de partij zijner moeder en zijns broeders, en die dus wel genegenheid voor de onzen toonen moest, maar het niet te zeer toonen mocht; eene Ratoe, die den troonopvolger ongenegen was en een vijand van de Compagnie, haar zoon Poerbaia, tot Soesoehoenan wilde zien uitroepen, en eindelijk deze Poerbaia zelve, die niets liever wenschte dan den gehaten vreemdeling uit het rijk te dringen, dit waren zoo de personen en om-

standigheden, waarmede wij te rekenen hadden. Toch bleek het, dat men nog rekening hield met het goed of kwaad humeur der Compagnie. Een enkel feit is soms voor eene geheele gezindheid van beteekenis. Te Brebes was een soldaat der Compagnie, zekere Hans Wonach, op eene verraderlijke wijze vermoord. De moordenaar, die beweerde de zoon te zijn van den naar Ceylon verbannen Pangéran Anoem en zich Raden liet noemen, was het ontvlucht, doch de wedono van Brebes, Masàs Wira-di-Wangsa, die den moord had bijgewoond, die het schelmstuk had kunnen, maar niet willen voorkomen, werd door de onzen verantwoordelijk gesteld. Welnu, Màs Wira-di-Wangsa werd gevangen genomen en naar Kartasoera gebracht. Hij had daar wel veel voorspraak, doch de Soesoehoenan liet zich niet van zijn stuk brengen: Wira-di-Wangsa werd gekrist.

Onder deze omstandigheden werd Commandeur Gobius, die als veldheer geen schitterend figuur had gemaakt, als ambassadeur naar den ouden, suffenden Soesoehoenan gezonden om Zijne Majesteit met raad en daad bij te staan en vooral te zorgen, dat niemand anders dan Mangkoe Negoro troonopvolger werd. Het schijnt echter, dat Gobius' geschiktheid voor den dienst der Compagnie ook hier faalde. Zijne medeleden der ambassade Arrewyne en Dubbeldecop, hield hij slecht op de hoogte zijner handelingen en weldra had hem de Ratoe zelfs onder haar invloed. De Soesoehoenan had hem in vertrouwen medegedeeld, dat alsnog was besloten niet Mangkoe Negoro en ook niet Poerbaia, maar den derden wettigen zoon, Pangéran Blitar, voor de kroon te bestemmen. Zijne beide ontwettige zoons. Diepo Negora en Diepo Sental, hadden zich bij de rebellen aangesloten. Gobius raakte geheel en al de klus kwijt, ja tastte zelfs zoover mis, dat hij op eigen gezag Kartasoera verliet, en over Semarang naar Soerabaia terugkeerde om daar met den rijksbestierder Tjakra Djaja, een gunsteling der Ratoe, te gaan overleggen, wat de toekomst zou baren. Een en ander verdroot de Hooge Regeering in hooge mate en commandeur Gobius kreeg wèl verdiende terechtwijzingen. Ook begreep Gouverneur-Generaal Zwaardecroon, dat het goed zoude zijn bij wijze van voorzorgsmaatregelen de garnizoenen onzer residentiën te Soerabaia en te Kartasoera zooveel mogelijk te versterken, daar er moeilijke dagen aanstaande konden zijn. Want de Soesoehoenan was stervende. Honderdvijftig man Europeesche soldaten werden gezonden om of te Soerabaia of te Kartasoera dienst te doen en aan commandeur Gobins wel op het hart gedrukt, dat hij in alles te zamen aan Europeesche en inlandsche militairen ruim 1000 man ter beschikking had, welke troepen „de huyselijke commotien door het schijnbare (d. i. aanstaande) sterven, of de verkiezingen van den vorst veroorzaakt, behoorden te kunnen wegnemen, of ten minsten tegen te houden tot nader ontzet." Niet lang na de aankomst dezer mededeeling uit Batavia moest er te Kartasoera gehandeld worden. Want te midden van al de verwarringen en verwachtingen verergerde de toestand van den 71jarigen Soesoehoenan Pakoe Boewana in die mate, dat zijn dood iederen dag te gemoet gezien werd. Werkelijk overleed hij met zonsondergang van den 22sten Februari 1719, en trad terstond de met ons bevriende Pangéran Mangkoe Negoro op den voorgrond om de kroon van Mataram zich op het hoofd te zetten. Inderdaad, het geschiedde, gelijk de Compagnie wenschte. Mangkoe Negoro werd als Amangkoe-Rat II

en al de verdere titels zijns overleden vaders „met groote stilte en zonder de minste oppositie" als Soesoehoenan erkend. Zijn gewone naam in de geschiedenis is Soenan Praboe. Het was wel opmerkelijk, dat noch de Ratoe, noch de Pangérans Poerbaia en Blitar zich tegen de inhuldiging verzetten, en men mag aannemen, dat het machtsvertoon van de vreeze voor de Compagnie een ieder voorloopig op zijne hoede deed zijn. Van alle kanten kwamen de mantries hunne opwachting maken en het scheen, dat de naderende goede moesson ook voor Soenan Praboe een vriendelijk begin aankondigde. Soenan Praboe was geen kind meer; hij was reeds 40 jaren oud, en had bij redelijk veel menschenkennis de noodige staatkundige wijsheid, die vertrouwen wekte. Dat hij terstond na zijne verheffing op den troon van Mataram aan de Hooge Regeering eene plechtige kennisgeving had gezonden, die met gelijke plechtigheid werd ontvangen en beantwoord, toont ten duidelijkste, hoe goed hij begreep, aan wiens hand hij als Soesoehoenan veilig den levensweg kon beginnen. Doch ook met zijne persoonlijke tegenstanders wist hij vriendelijken raad. Zijne moeder trachtte hij tevreden te stellen met aan haar de geheele erfenis zijns vaders, al de schatten van den overleden Soesoehoenan Pakoe Boewana, te laten; en voor zijne broeders Poerbaia en Blitar, zoomede voor zijn oom Aria Mataram, had hij „allerhande caressen, geschenken en eertituls," die voorloopig althans het gehoopte effect niet misten. Evenwel, op den duur ging het niet. Al te zeer was de mindere kracht der Compagnie in de laatste jaren gebleken, dan dat de ontevredenen, die alleen door haar sterken arm op den duur in bedwang gehouden konden worden, zich met beleefdheden, geschenken en titels voorgoed zouden laten paaien. Zijne uit des overleden Soesoehoenans goendiks geboren halfbroeders Dipo Negoro en Dipo Santo waren reeds voor den dood huns vaders afvallig geworden, maar nu verlieten ook èn zijn oom, èn zijne beide broeders, allen boven genoemd, de hofstad en zochten zich aanhang te verwerven. Het gelukte den ontevredenen zelfs den zoon des Soenans, Prins Mangkoe Negoro, die nog een knaap was, mede te nemen. Het zag er niet rooskleurig uit te Kartasoera, en het was wel zeker, dat alleen Allah en de Compagnie helpen konden. Eéne goede tijding had zij reeds te brengen: Dipo Santo had men in handen en over dezen kon Soenan Praboe alreede beschikken. Kort recht werd dezen gedaan: Soenan Praboe liet hem worgen. Een paar weken later naderde nieuw gevaar. Aria Mataram, Poerbaia en Blitar hadden zich den noodigen aanhang geworven, en den 24sten Juni, des morgens vroeg, waagden zij een woedenden aanval op den kraton des Soesoehoenans met geen minder doel dan zich van den persoon des Keizers meester te maken. Ze werden echter door Compagnie's macht zoo dapper afgeslagen, dat ze deinsden en in overhaaste vlucht, hunne dooden achterlatende, afdropen.

De Soesoehoenan had het echter door een en ander heel benauwd en zond al weder naar Batavia om hulp. De Hooge Regeering antwoordde met vriendelijke woorden en zond commandeur Bergman ter vervanging van Gobius, terwijl zij van haren kant in de gebeurtenis van den 24en Juni aanleiding vond hare vesting te Kartasoera zoodanig te verbeteren, te vergrooten en te versterken, dat de „Soesoehoenan of zijne nasaten mogelijk naderhand nog wel eens sullen wenschen van dese nabuurige vesting (die selvs den dalm kan dwingen of beschieten) te mogen ontslagen

werden." Zoo stonden thans de zaken en heel het land in rep en roer. Gelukkig was, nà den mislukten aanval op den kraton, het verbond der gezamenlijke tegenstanders van Soenan Praboe voorgoed geëindigd, en raakten zij onderling verdeeld. Poerbaia had zich met den titel Panembaham tevreden gesteld, maar Ario Mataram liet zich Soesoehoenan Panoetoep noemen en ook Blitar wilde den Keizersnaam dragen. Dit gaf verdeeldheid en die verdeeldheid was hun ondergang. Eerst had Ario Mataram, alias Soesoehoenan Panoetoep zich met vrouwen en kinderen aan de onzen moeten overgeven, en werd hij met heel zijn aanhang aan Soenan Praboe op diens verzoek uitgeleverd. Wederom kort recht: Ario Mataram werd met zes zoons en twee schoonzoons geworgd, „alles zonder opschudding." Pangéran Blitar hield echter zijn verzet nog vol tot aan zijn dood in 1721, terwijl het wederom twee jaren duurde, voor Poerbaia zich kwam vernederen, 1723.

Naschrift. Het ligt in den aard der zaak, dat de gebeurtenissen, die een volledig succes aan de Compagnie en haar beschermeling, den nieuwen Soesoehoenan, hebben geschonken, niet zóó eenvoudig afspeelden, als op de laatste bladzijde hierboven werd verhaald; maar voor heden is daarvan toch genoeg gezegd: het meerdere valt buiten ons bestek en zal behandeld worden in eene studie over Soenan Praboe.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Januari—15 Februari 1897.

Over het algemeen werden de koloniale fondsen, speciaal de aandeelen in Tabaks- en Tramwegondernemingen en in de Singkep Tin Mij. tot verhoogde koersen verhandeld. In aandeelen Petroleumbronnen werd door later onjuist gebleken berichten eene gevoelige daling veroorzaakt, die echter later grootendeels hersteld werd.

Hooger werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	3¼
„	Handelsvereeniging Amsterdam	4⅛
„	Int. Cred. en Hand. Ver. Rotterdam	1½
„	Javasche Bank	3⅛
„	Liq. Barge en Moormann	3¼
Oblig.	Ned.-Ind. Handelsbank	2¾
Aand.	Suiker ondern. Sentanen Lor	5
„	Amsterd. Borneo Tab. Mij.	1½
„	Amst. Deli Compagnie	29
„	Deli Mij.	28¾
Pref. „	Deli Tabak Mij.	5
„	Langkat Cultuur Mij.	6
„	Medan Tabak Mij.	16
Pref. „	Ned. Asah. Tab. Mij. v/h Herrings	11
„	Padang Tab. Mij.	4
„	Senembah Mij.	4
„	Serdang Tabak Mij.	6
„	Droogdok Mij. Tandj. Priok	5
„	Singkep Tin Mij.	8½
„	Kedirie Stoomtram Mij.	3
„	Malang „ „	4
„	Modjokerto „ „	3¼
„	Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	6

Lager werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Ned.-Ind. Handelsbank	2½
„	Cultuur Mij. Wonokitri	5
„	Java Bosch Expl. Mij.	5
„	Javasche Cultuur Mij.	2
„	Deli Batavia Mij.	17½
„	Deli Cultuur Mij.	3¾
„	Tab. Mij. Franco-Deli	4¾
„	Stoomvaart Mij. Nederland	5
„	Petroleumbronnen in Indië	4½
„	Ned.-Ind. Electr. Mij.	5
„	Steenkolen Mij. Oost-Borneo	7
„	Oost Java Stoomtram Mij.	2¾

Volgens het Weekblad van de Commissiebank zijn verhandeld:

Aand.	Cultuur Mij. Watoetoelis Poppoh	97½ %
„	Billiton Mij. 2e rubriek	f 525 à f 555.
Bew. v.	deelgerechtigdheid N.-Ind. Landbouw Mij	f 7.—
Aand.	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	83 à 90 %
„	O.-I. Zee- en Brand Ass. Mij.	80 %
„	Tawang Redjo Cult. Mij.	82½

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen:

Aand.	Cultuur Mij. Kayoe Enak	91 % à 95
„	Ned.-Ind. Gas Mij. te Rotterdam.	120 %
„	Billiton Mij. 1e rubriek	f 900.—
	Billiton Mij. 2e rubriek	f 550.—
Oprichtersbew.	Singkep Tin Mij.	f 75 à f 82½
Aand.	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	85 %
„	Deli Langkat Tabak Mij.	290 %
„	Moluksche Handels Vennootschap	97 %
Oblig.	Idem.	97 %
Aand.	Oost Java Cultuur Mij.	65 %

en volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand.	Exploitatie Mij	325 à 350 %
„	Ver. Bezit van Ind. fondsen te Rotterdam	98½
„	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	85
Cert. v. A.	Tabak Mij. Arendsburg.	600
Aand.	Deli Cultuur Mij.	137—138½
„	Deli Lankat Tabak Mij.	296
„	Medan Tabak Mij	202
„	Singkep Tin Mij.	119¾
„	Steenkolen Mij. „Oost-Borneo"	45—50

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Cultuur-Maatschappij Kebonromo.

(*Jav. Crt. N°. 101, van 18 December 1896*).

Zetel. Soerakarta.

Doel. De overname en exploitatie der onderneming Kebonromo, afd. Sragen, res. Soerakarta en van later eventueel te huren gronden. Ook kan zij andere landbouwondernemingen overnemen en die voor hare rekening exploiteeren.

Kapitaal. f 200 000, in 200 aandeelen à f 1000.

Inbreng. Door den heer Jhr. W. D. van Nispen, voor 198 aandeelen: de landbouwonderneming Kebonromo.

Bestuur. 1 directeur, de heer Jhr. W. D. van Nispen. De algemeene vergadering beslist omtrent de wenschelijkheid van de aanstelling van commissarissen, in welk geval zij er 2 benoemt.

Winstverdeeling. Na aftrek van eventueele tantièmes en een bedrag voor reserve- en vernieuwingsfondsen, wordt de winst onder aandeelhouders verdeeld.

„Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen."

(*Jav. Crt. N°. 104, van 29 December 1896*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De verdere uitgifte van het Soerabajasch Handelsblad, het drukken of doen drukken daarvan, met al wat daartoe verder behooren mocht; eventueel de uitgifte van andere periodieke geschriften; het uitoefenen van het boekdrukkersbedrijf in het algemeen.

Kapitaal. *f* 65 000, in 650 aandeelen à *f* 100.

Inbreng. Door den heer J. H. A. Blavet voor *f* 40 000 in aandeelen en *f* 15 000 in contanten: het recht van uitgifte van het Soerabajasch Handelsblad met de drukkerij c. a.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. G. Bartelds; 4 commissarissen: de heeren J. J. Benjamin, J. F. R. Hellendoorn, Mr. J. B. van Houten en J. Reijsenbach. 1 Hoofdredacteur: de heer H. G. Bartelds.

Winstverdeeling. Eerst 6 % of zooveel minder als de algemeene vergadering beslissen zal aan de aandeelhouders; van het overblijvende 30 % aan het reservefonds, 10 % aan het personeel, 5 % aan iederen commissaris en den directeur, 35 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 30 000 bedraagt, komen de daarvoor afgezonderde 30 % ten bate der winst- en verliesrekening.

De Preanger Volksapotheek.

(*Jav. Crt. N°. 2, van 8 Januari 1897*).

Zetel. Bandoeng.

Doel. De uitoefening der artsenijbereidkunde, de handel in chemicaliën en drogerijen, optische en chirurgische instrumenten en in utensiliën voor fabrieken, zoomede de handel in alle in eene apotheek gewoonlijk verkrijgbare artikelen.

Kapitaal. *f* 24 000 in 480 aandeelen à *f* 50.

Inbreng. Door de heeren J. R. de Vries, A. Massink en E. J. Denninger voor 400 aandeelen, eene complete apotheek en eene som van *f* 5 000 voor bedrijfskapitaal; en door den heer J. R. de Vries voor 80 aandeelen een erf met woonhuis en toko-lokaal enz., gelegen te Bandoeng, distr. Oedjoengbroeng Koelon, desa Kadjaksan Girang, belast met eene hypothecaire inschrijving ad *f* 4 000.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. J. Denninger; 2 commissarissen : de heeren A. Massink en J. R. de Vries.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overblijvende 10 % op de reserve, 25 % aan den directeur, 5 % aan elken commissaris, 55 % aan aandeelhouders; bedraagt echter de winst over eenig boekjaar minder dan *f* 1 440, dan wordt door de algemeene vergadering de uitkeering vastgesteld.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 5 000, bedraagt, wordt bovengenoemde 10 % van de overwinst verdeeld als volgt: 5 % voor den directeur, 5 % voor de aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „WALIRAN".

(*Staats-Crt. N°. 8, van 11 Jan. 1897*).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. De verdere exploitatie van het erfpachtsperceel Waliran, gelegen distr. Kanigoro, afd. en res. Madioen, en de exploitatie van eventueel later te verkrijgen gronden, alsmede het koopen, bereiden en weder verkoopen van koffie.

Kapitaal. *f* 150 000, in 150 aandeelen à *f* 1 000, als 100 gewone en 50 preferente. De directeur is gemachtigd eene 6 % obligatieleening ad *f* 50 000 aan te gaan, en om alle onroerende zaken bij eerste hypotheek te verbinden tot een bedrag van *f* 60 000.

Inbreng. Door de Liberia koffiecultuur-maatschappij „Waliran" voor 99 gewone en 50 preferente aandeelen: de koffie-onderneming Waliran met alle baten en lasten.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. K. W. Prins. Hoogstens 3 commissarissen: de heeren A. Knottenbelt, D. F. W. Prins en A. Volker.

Winstverdeeling. 15 % aan het reservefonds, 75 % aan aandeelhouders, 5 % aan commissarissen gezamenlijk en 5 % aan den directeur.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50 000 bedraagt, vervalt het bovengenoemd winstaandeel aan aandeelhouders. Door de algemeene vergadering van aandeelhouders kan worden bepaald, dat hun bovengenoemd winstaandeel ad 75 % gedeeltelijk bij het reservefonds worde gevoegd.

Preferente aandeelen. Deze zullen bij de winstverdeeling gelijk staan met de gewone, doch bij liquidatie zal de opbrengst der baten, na betaling der schulden en kosten van liquidatie, in de eerste plaats moeten worden aangewend tot voldoening aan de preferente aandeelhouders van het nominaal bedrag hunner aandeelen.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ RAMAWATIE.

(*Javasche Crt. No. 4, van 15 Januari 1897*).

Zetel. Soekaboemi.

Doel. a. De overname, ontginning en verdere exploitatie voor de cultuur van kina, thee en koffie van de onderneming „Ramawatie," afd. Soeka-

boemi, distr. Djampangtengah, desa Njalindoeng; *b.* het aankoopen van eigendomsrechten, erfpachtsperceelen of rechten van opstal op andere gronden en de exploitatie daarvan voor rekening van de vennootschap. — Voor de cultuur van andere gewassen wordt de toestemming van de algemeene Vergadering van aandeelhouders vereischt.

Kapitaal. *f* 160 000 in 320 aandeelen à *f* 500.— waarvoor de onderneming Ramawatie wordt ingebracht door de Heeren G. C. F. W. Mundt, D. Burger Dzn. en F. A. Palm.

Bestuur. 1 Directeur, de Heer D. Burger Dzn; 2 commissarissen: de Heeren G. C. F. W. Mundt en F. A. Palm, terwijl de Heer D. Burger tevens als superintendent zal optreden.

Winstverdeeling. Eerst 8 % aan de aandeelhouders. Van het resteerende wordt 25 % tot een maximum van *f* 2 500.— per jaar in het reservefonds gestort. Van hetgeen daarna overblijft komt 5 % aan directeur, commissarissen en superintendent elk, 10 % aan den administrateur, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Indien dit *f* 25 000.— heeft bereikt, zijn geene verdere reserves noodig.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „SOEMBER GLATIK."

(*Staats-Crt. N°. 20, van 25 Januari 1897*).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. De overname en exploitatie van de erfpachtsperceelen Soember Glatik I en II, res en afd. Kedirie, distr. Soekoredjo, en van eventueel later te verkrijgen gronden, en het koopen, bereiden en weder verkoopen van koffie.

Kapitaal. *f* 100 000, in 400 aandeelen à *f* 250.— De directeur is gemachtigd eene 6 % hypothecaire obligatieleening van hoogstens *f* 70 000 aan te gaan.

Inbreng. Door de heeren A. H. J. C. Telders, Jhr. J. C. F. Westpalm van Hoorn van Burgh, M. C. Verloop en A. C. Andreas, voor 400 aandeelen en *f* 35 000.— in contanten: de erfpachtsperceelen Soember Glatik I en II.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. G. R. Mossou, 2 of meer commissarissen: de heeren M. C. Verloop. A. C. Andreas, Jhr. J. C. F. Westpalm van Hoorn van Burgh en A. H. J. C. Telders.

Winstverdeeling. 45 % aan het reservefonds, 40 % aan aandeelhouders, 7½ % aan den directeuren, 7½ % aan commissarissen.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *f* 25 000.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „DOEKOEWRINGIN."

(*Staats-Crt. N°. 44, van 22 Februari 1897*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. De verdere exploitatie der in volle werking zijnde suikeronderneming „Doekoewringin", afd. en res. Tegal.

Kapitaal. *f* 750 000, in 747 aandeelen à *f* 1 000 en 6 halve aandeelen à *f* 500, waarvoor de suikeronderneming „Doekoewringin" wordt ingebracht.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer S. Everts; 3 à 5 Commissarissen: de Heeren J. C. van der Lek de Clercq, T. P. Lucassen, W. baron van Voorst tot Voorst en T. T. H. E. van Benthem van den Bergh; 1 gedelegeerde van het bestuur in Ned.-Indië: de Factory der Nederl. Handel-Maatschappij te Batavia.

Winstverdeeling. Na eventueele afzondering van een gedeelte voor een vernieuwingsfonds, wordt van het overige 10 % voor het reservefonds bestemd, daarna 6 % dividend; van het dan overblijvende komt 2½ % aan den directeur, 5 % aan commissarissen gezamenlijk. Van hetgeen daarna overschiet wordt zoo mogelijk 10 % over het maatschappelijk kapitaal aan aandeelhouders uitgekeerd, van het dan nog resteerende komt 50 % aan aandeelhouders, 45 % aan het reservefonds en 5 % aan directeur en commissarissen, tusschen hen gelijkelijk te verdeelen. De directeur ontvangt eene gegarandeerde minimum uitkeering van *f* 2 500, welke, indien zij niet uit de meerdere winst kan worden gevonden, den voorrang heeft boven een eventueel overbrengen van winst naar het reservefonds en boven de uitkeering van dividend aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 200 000 bedraagt, vervallen alle voor dit fonds aangewezen uitkeeringen aan aandeelhouders.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Dec.	1895 (zuiver)	1896 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie	57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen	83 164	78 200
„ tonnen goederen.	4 332 ^{465}	2 950
Opbrengst personen	*f* 13 986,74	*f* 12 850.—
„ goederen en diversen	„ 11 740,22	„ 8 350.—

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I. (Lengte 205 kilom.)

December 1896.					1895.
Reizigers (84 900)	f	43 200.—	(92 000)	f	47 100.—
Goederen (25 600 ton) . .	„	118 000.—	(19 000 ton)	„	89 900.—
Diverse ontvangsten . .	„	9 700.—		„	7 800.—
Totaal . . .	f	170 900.—		f	144 800.—
Per dag-kilometer. . . .	„	26.89		„	22.79
Van 1 Jan. af	„	2 512 604.17		„	2 464 877.67½
Per dag-kilometer. . . .	„	33.49		„	32.94

Batavia-Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.)

Reizigers (84 500)	f	29 800.—	(73 700)	f	29 200.—
Goederen (9 600 ton) . .	„	36 400.—	(12 300 ton)	„	36 600.—
Diverse ontvangsten . .	„	2 500.—		„	2 000.—
Totaal . . .	f	68 700.—		f	67 800.—
Per dag-kilometer. . . .	„	39.57		„	39.05
Van 1 Jan. af	„	784 524.86½		„	776 620.93
Per dag-kilometer. . . .	„	38.37		„	38.—

Stoomtram Djocja-Brossot. (Lengte 24 kilom.)

Reizigers (19 600)	f	2 300.—	(21 300)	f	2 500.—
Goederen (1 300 ton) . .	„	2 200.—	(900 ton)	„	1 600.—
Diverse ontvangsten . .	„	100.—		„	100.—
Totaal . . .	f	4 600.—		f	4 200.—
Per dag-kilometer. . . .	„	6.18		„	5.65
Van 1 Jan. af	„	98 720.88		„	76 314.20
Per dag-kilometer. . . .	„	11.21		„	8.69

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Januari 1897 f 29 200, tegen f 26 400, sedert 1 Juli 1896 f 184 800, tegen f 176 000.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Jan. 1897	f	12 500	f 20,20	20
„ 1896	„	15 100	„ 24,30	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	2 600	„ 4,10	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Jan. 1897	f	4 400	f 3,40	41
„ 1896	„	4 600	„ 3,60	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	200	„ 0,20	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
Jan. 1897	f 49 500	f 6,60	242
„ 1896	„ 49 000	„ 6,50	
Verschil meer	„ 500	„ 0,10	
Verschil minder	„ —	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal-Balapoelang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1897	f 2 600	f 3,30	25
„ 1896	„ 2 900	„ 3,80	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 300	„ 0,50	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
Jan. 1897	f 4 000	f 3 30	39	

DIVIDENDEN.

Deli Langkat Tabak Maatschij	1e serie f 510 / 2e serie f 255
Amsterdamsche Liquidatiekas	f 26.25
Suikerfabriek Tjoekir (interim)	f 40.—
United Langkat Plantations cy (slotdividend)	5 %
Tabakmaatschij Arendsburg	14 %
Cultuur Mij Ampel Gading (slotdividend)	2 %
„ „ Soember Sengkaring (slotdividend)	12 %
Tabak Mij Arendsburg	14 %
Cultuur Mij Djarangan en Boro	2 %
Gledagan Pantjoer Koffie Cult. Mij	f 145.—
Brand-Assur. Mij Veritas	10¾ %
Oost-Java Prauw Mij	3 %

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Febr. 1	TE AMSTERDAM. Febr. 15	TE BATAVIA.
N.-I. Adm. k. & Hulpbk.	4½ % Pdbr.	—	101¼	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.	Aand.	61½	61¾	
id.	Pref. Aand.	—	—	
id.	Winst „	8⅝	7 15/16	
Handelsv. Amsterdam	Aand.	105⅞	105⅞	101
id.	4½ % Obl.	101¾	101¾	
id.	4 % Obl.	100	99½	
Int. Cred. & H. V. Rotterd.	Aand.	72½	72½	
id.	4½ % Obl.	101	103	
Java-Bank	Aandeelen.	160	160	160
Koloniale Bank	„	62¾	62¼	
id.	Pref. Aand.	85	84	
id.	5 % Obl.	104	104	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert.	60¼	62	
Ned. Handel-Mij.	Cert. v. Aand.	145½	144½	
Ned. Ind. Escompto Mij.	Aand.	112	112¼	105
Ned. Ind. Handelsbank	„	76	73	67½
id.	4 % Obl.	98½	99¼	
Ned. Ind. Landb. Mij.	5 „ „	105½	105½	
Soerabaya'sche Bk. & H.V.	Aand.	2½	2¼	
id.	5 % Obl.	15	14½	
Credt. & H. V. Banda	Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth.	5 % Obl.	98¾	98¾	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran	Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron	„	—	45	
Cultuur-Mij. Ngredjo	„	50	—	
Cultuur-Mij. Penampean	„	35½	35½	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh	„	—	—	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp.	5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri	Aand.	35	30	
Java Bosch Expl.-Mij.	„	70	70	
id.	5 % Obl.	99	99	
Java'sche Cultuur-Mij.	Aand.	75	75	
id.	5 % Obl.	102	102	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil	6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos	Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa	5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie	Aand.	117½	117½	
Landbouw-Mij. Ngoepit	„	210	210	
Landb.-Mij. Temoeloes	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold	Cert. v. A.	—	—	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas.	Aand.	—	—	
Suikerfabriek Kalibagor	„	10	10	
id.	5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor	Aand.	116	116	
id.	5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo	Aand.	88	88	
Ned. Ind. Cultuur-Mij.	6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Houtaank. Mij.	Aand.	—	75	
Oost-Java Cultuur Mij.	5 % Obl.	100	100	
West Java Kina Ct. Mij	Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Febr. 1	TE AMSTERDAM. Febr. 15	TE BATAVIA.
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij.	Aand.	7 1/4	7	
Amsterdam-Deli Comp.	Aand.	485	474	
id.	Cert. à f 100.	472	480	
Tabak-Mij. Arendsburg	Aand.	—	—	
id.	Cert. à f 100.	615	570	
Asahan Tabak-Mij.	Aand.	4	3	
Deli-Batavia-Mij.	„	440	404	
id.	Cert. à f 100.	446	424	
Deli-Cultuur-Mij.	Aand.	139 1/4	129	
Deli-Maatschappij.	„	696 1/2	679 3/4	
id.	Cert. à f 100.	697	686	
Deli-Tabak-Mij.	Pref. Aand.	107 3/4	108	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.	C. v. „	295 1/2	296	
Tab.-Mij. Franco Deli	Aand.	84	79 1/4	
Langkat-Cult.-Mij.	„	96	103	
„ Tab.-Mij.	„	108 1/4	111 1/2	
Medan-Tab.-Mij.	„	202	196	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij.	„	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings.	Pref. Aand.	80	80	
Padang Tabak Mij.	Aand.	108	109	
Rotterdam-Deli-Mij.	Aand.	135	131	
Senembah-Mij.	„	380 1/4	377 1/2	
„	Cert. v. A.	400	390	
Serdang Tab. Mij.	Aand.	115	115	
Kon. Paketvaart-Mij.	„	156 3/4	157	160
id.	4 % Obl.	102	103	
Rott. Lloyd	Aand.	115	114	
Stoomv. Mij. Nederland	„	149 1/4	145	
id.	4 % Obl.	103 1/4	—	
Droogd.-Mij Tandj. Priok	Aand.	165	165	
Petroleumbronn. in Indië	„	846	834	
Ned.-Ind. Electr. Mij.	„	75	75	
Singkep Tin-Mij.	„	119 3/4	119	
Steenkol.-Mij. O.-Borneo	Aand. A en B.	50	43	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij.	Aand.	109	109	
id.	4 1/2 % Obl.	102 1/2	102 1/2	
Deli-Spoorweg-Mij.	Aand.	157 1/2	158	
id.	4 % Obl.	102 3/4	102 3/4	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij.	Aand.	205	206 1/2	
id.	2 1/2 % Obl.	89 3/8	89 1/8	
Kedirie St. tr. Mij	Aand.	126	124	
Malang St. Tr. Mij.	„	113	114	115
Modjokerto St. Tr. Mij.	„	97 15/16	100 1/4	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij.	„	134	140	
id.	4 % Obl.	102	102	
Oost-Java-Stoomtram	Aand.	140	134	
Probolingo Stoomtr.-Mij.	„	109 1/2	109 1/2	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.	„	200 3/4	200 3/4	
id.	4 % Obl.	—	103 1/8	
Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	Aand.	118 3/8	118	114
Serajoedal St. Tr. Mij.	„	124	124	127 1/2

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:	TE BATAVIA.
Ned.-Ind. Hypotheekbank . . . . . Aand.	
id. Levens-Lijfr.-Mij. . . . . „	
id. Gas-Mij. . . . . „	
Padangsche Handel Mij. . . . . „	
Batavia'sch Prauwenveer . . . . . „	135
Batavia'sch NieuwPrauwenv. . . . . „	155
Tagalsch Prauwenveer . . . . . „	150
Nieuw Semarangsch Pr.vr. . . . . „	
Samarangsch Stoombootveer . . . . . „	
Prauwenv. te Soerabaya . . . . . „	
Oost-Java Prauw-Mij. . . . . „	
Nieuw Soerab. Pr.-veer. . . . . „	
Nieuw Pad. Prauwenveer. . . . . „	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer . . „	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij . . . . . „	
Nederlandsche Lloyd . . . . . „	100
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij. . . . . „	
2de N.-I. id. . . . . „	
Koloniale id. . . . . „	
2de Kol. id. . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Mercurius . . . . . „	200
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Insulinde . . . . . „	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind. . . . . „	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas" . . . . . „	105
Brand-Ass.-Mij. „Unitas" . . . . . „	
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij. . . . . „	
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij . . . . . „	
2e id. . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Padang . . . . . „	
id. „de Merapi" . . . . . „	
id. de Oosthoek . . . . . „	
id. de Westhoek . . . . . „	
id. Noordhoek . . . . . „	
Brand-Verzek.-Mij Kalimaas. . . . . „	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Veritas . . . . . „	135
id. „Ardjoeno" . . . . . „	
Brand-Ass.-Mij. Sumatra . . . . . „	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij. . . . . „	202½
Intercomm. Telefoon-Mij. . . . . „	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden . . . . . „	
Preanger Telefoon-Mij . . . . . „	125
Bagelen-Thee & Kina-Mij. . . . . „	
Mij. tot expl. Rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs . . . . . „	
Maatsch. Onderlinge hulp . . . . . „	
Suikerf.-Mij. Tjoekir . . . . . „	
Fabr. Pagottan . . . . . „	
Cultuur-Mij. Tjiogreg. . . . . „	
id. Perbawatie . . . . . „	
Winkel-Mij. Eigen hulp . . . . . „	105
Kina-Mij. Kertamana. . . . . „	
Kartasoera Cult. Mij. . . . . „	
Cultuur-Mij. Goalpara . . . . . „	
„ Boenga Meloer . . . . . „	
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas . . . „	

Een departement voor de Buitenbezittingen.

Indien een volgend minister van Koloniën den Raad van Nederlandsch-Indië zal willen hervormen op de wijze als bedoeld in het door mij geschreven artikel, „*Vermindering van het aantal ambtenaren en hervorming van het Centraalbestuur in Nederlandsch-Indië,*" geplaatst in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 October j.l., eene hervorming waarop, zoo in de Tweede als Eerste Kamer der Staten-Generaal, bij den tegenwoordigen Minister tevergeefs is aangedrongen, dan zal die reorganisatie gepaard moeten gaan met eene de departementen van algemeen burgerlijk bestuur betreffende.

Tot recht begrip van het verder volgende moet ik hier een gedeelte van het vermelde artikel overnemen:

„Hoe de gewezen Secretaris van het departement van Justitie, gewezen Algemeene Secretaris en nu Minister van Koloniën Bergsma over de door den heer L. Norman aanbevolen reorganisatie van de Algemeene Secretarie denkt, is, meen ik, nog niet gebleken. Wèl weet men dat Z. E. geen voorstander is van een reorganisatie van den Raad van Indië, niets wil weten van een Raad samengesteld uit de chefs der departementen van algemeen bestuur, een reorganisatie die, ongerekend andere groote voordeelen, ook tot bezuiniging zou leiden. In de Tweede Kamer (zitting van 22 November '94) zeide de Minister, dat als de Raad van Indië uit directeuren bestond, dezen geen tijd zouden vinden voor het geven van uitvoerige, deugdelijke adviezen, en deed hij daarbij ook met een enkel woord uitkomen, dat zij niet zoo onpartijdig in hun oordeel zouden zijn als raadsleden die, zooals de tegenwoordige, geen andere vaste bediening bekleeden; en in de Eerste Kamer (zitting van 28 December '94) deed Z. E. de volgende mededeeling:

„„Toen de tegenwoordige Gouverneur-Generaal in Indië kwam,

heeft hij toch een bescheiden proef willen nemen, door aan een lid in den Raad van Indië in overleg met een directeur eenige bemoeienis met diens departement op te dragen; toen die proef werd gestaakt, kwam men tot de slotsom dat een vereeniging van die betrekking in één persoon eenvoudig onmogelijk is.""

„De door den Minister genoemde *bescheiden* proef was echter geen proef, althans geen *ernstige*. Zij werd genomen met personen wier verstandhouding de mogelijkheid van goed samenwerken al dadelijk uitsloot. Een op vol traktement definitief benoemd directeur ten halve ondergeschikt te maken aan een lid in den Raad van Indië was op zichzelf reeds verkeerd. Iets anders en beter ware het geweest den tot lid in den Raad benoemden directeur de leiding van zijn departement te laten, en aan den hem geheel ondergeschikten secretaris van het departement de afdoening der gewone zaken toe te vertrouwen. Maar waarschijnlijk liet art. 64 van het Regeeringsreglement dat niet toe; een bezwaar dat echter in niet mindere mate tegen de genomen proef kon gelden.

„Hoewel de Minister van Koloniën heeft verklaard dat zijn overtuiging in dit opzicht zóó vast staat, dat zij niet aan het wankelen is te brengen (zitting Eerste Kamer, 28 Dec. '94), en hoewel hij ook heeft gezegd (zitting 20 November '94, Tweede Kamer) „*ongaarne bij den buurman over de schutting te kijken*," dat slechts eens te hebben gedaan om de traktementen van de hoogste ambtenaren in Britsch-Indië te kunnen vergelijken bij die van gelijkstandige ambtenaren in ons Indië, mag Z. E. toch worden aanbevolen nog eens bij dien buurman een kijkje te gaan nemen, om de samenstelling en wijze van werken van zijn Raad van Indië bij den onzen te kunnen vergelijken. Onbescheiden is dat kijken zeker niet, wèl zeer onderrichtend. Hij zal dan kunnen zien, dat wat hij in Nederlandsch-Indië onmogelijk acht, goede vervulling van het ambt van raadslid bij dat van directeur, in het veel grooter Britsch-Indisch rijk reeds vele jaren geschiedt. Dáár komen echter bij den Raad slechts in discussie de zaken waarover de Gouverneur-Generaal het niet dadelijk eens is met het betrokken raadslid-directeur; alle andere worden afgedaan zonder het hooren van de overige leden van den Raad, hoewel de bevelen of besluiten toch steeds heeten uitgevaardigd te zijn door den *Gouverneur-Generaal in Rade*. Dáár wordt dus de afdoening van zaken, welker beslissing al dadelijk

is aan te wijzen, niet, gelijk bij ons, zeer vertraagd door een schier eindeloos examineeren en adviseeren van personen die eigenlijk buiten de zaak staan en die daarover meestal uitvoerige en onnutte critische beschouwingen leveren. Met onze wijze van werken zouden ook de leden van den Raad van Britsch-Indië niet in staat zijn bij deze betrekking nog die van departementschef te vervullen.

„In het 2e hoofdstuk van *„India"* van *John Strachey*, een boek zeer geprezen door wijlen den heer van Dedem in een zijner uit Britsch-Indië geschreven brieven, die in '95 in „De Gids" zijn gepubliceerd, is een duidelijke beschrijving van de samenstelling en wijze van werken van den Raad van Britsch-Indië te vinden. Die Raad bestaat reeds van 1861 af en wordt door den Gouverneur-Generaal voorgezeten; de betrekking van vice-president, gewoon voorzitter van den Raad, kent men daar niet.

„Valt het niet te ontkennen dat leden van den Raad van Indië, die geen ander vaste betrekking bekleeden, minder spoedig zullen vervallen in eenzijdige of zelfzuchtige oordeelvellingen of beschouwingen, voortkomende, zelfs ongemerkt, uit een *esprit de corps* eigen aan elken bijzonderen tak van het bestuur, zooals reeds in 1853 werd opgemerkt bij de behandeling van art. 7 van het nu vigeerende regeerings-reglement (Memorie van Toelichting), toen eenige Kamerleden zich in de sectiën verklaard hadden voor het denkbeeld om den Raad van Indië te doen bestaan uit de hoofden der verschillende departementen van algemeen bestuur, dat nadeel blijkt echter in Britsch-Indië niet van de daar al zeer lang bestaande organisatie te zijn ondervonden, althans niet in mate van beteekenis. De omstandigheid dat daar alle zaken waarover het raadslid-directeur het met den Gouverneur-Generaal dadelijk eens kan worden niet bij den Raad in discussie behoeven te komen, is, dunkt mij, wel bevorderlijk aan een objectieve behandeling der zaken, gelijk ook de aanwezigheid van den Gouverneur-Generaal in de zittingen van den Raad daartoe meewerkt. En zeker is het dat, tegenover het door tegenstanders eener reorganisatie hooggeroemde voordeel van onzen Raad van Indië, een *overwegend groot* nadeel staat. Bij dezen Raad toch kunnen en worden schier alle zaken voorgebracht, zelfs die waarvan de beslissing al dadelijk is aan te wijzen, wat maakt dat de departementschefs vaak aan noodelooze critiek blootstaan, die natuurlijk zeer schadelijk is voor de vaardige afdoening der zaken. De

directeur, die de zaak bij de Regeering voorbracht, meent dat hij haar met zijne deskundige ambtenaren van alle kanten goed bekeken heeft, maar de vijf leden van den Raad van Indië hebben allicht andere inzichten; zooveel hoofden, zooveel zinnen! Is de zaak van eenig gewicht en verzuimt de directeur het deskundig of zoogenaamd deskundig raadslid, den man die in den Raad het praeadvies zal geven, daarover vooraf te raadplegen en zich naar diens inzichten te schikken, dan loopt hij gevaar zijn voorstel door den Raad niet aangenomen te zien; en het is voor den Gouverneur-Generaal vaak zeer moeilijk den Raad te desavoueeren, die ook steeds na den directeur het woord heeft.

„Dat dit zeer schadelijk is voor de zelfstandigheid van de directeuren en hun lust tot initiatief niet verhoogen kan, is duidelijk. 't Is zeker reeds meer gezegd, maar kan niet genoeg herhaald worden: de directeuren, de mannen die aan het hoofd staan van de verschillende takken van het bestuur en voor den Gouverneur-Generaal moesten zijn *de deskundigen, de adviseurs bij uitnemendheid*, kunnen niet tot hun recht komen zoolang de Algemeene Secretarie en de Raad van Indië tusschen hen en den Gouverneur-Generaal staat.

„Geleidelijke vervanging van de leden van den Raad van Indië door directeuren die aan het hoofd blijven van hun departement, of, omgekeerd, de opdracht aan ieder daarvoor geschikt raadslid om zich te belasten met de hoofdleiding van een departement van algemeen bestuur waaraan de directeur ontvallen is, en het in den Raad als leden opnemen van de chefs der departementen van Burgerlijke Openbare Werken, Oorlog en Marine (de twee laatsten wellicht 't best als buitengewone leden), zou ons tot betere samenstelling van het college kunnen brengen. Maar ook ware dan bij ons toe te passen de in Britsch-Indië sedert vele jaren met veel succes gevolgde practische wijze van werken van den Gouverneur-Generaal met de leden van den hem toegevoegden Raad.

„De betrekking van Vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië kan dan vervallen, het voorzitterschap van den Raad, bij verhindering of afwezigheid van den Gouverneur-Generaal, door het oudste burgerlijk lid worden waargenomen. Maar aan de tot leden van den Raad benoemde directeuren geve men ook het traktement dat de tegenwoordige leden van den Raad ontvangen, een, vergeleken bij de inkomsten van de chefs der

departementen van Oorlog en Marine, zeker niet te hoog inkomen, dat ook geen vermindering gedoogt, wil men geen wanverhouding brengen in de financieele positie van de raadsleden tegenover die van de hoogste ambtenaren van het gewestelijk bestuur, die zeker ook niet te ruim bezoldigd zijn.

„De bezuiniging door deze reorganisatie te verkrijgen is: het traktement van 5 directeuren, ieder à *f* 24 000 's jaars, plus het verschil van het traktement van het bijkomend, vijfde raadslid en dat verbonden aan de op te heffen betrekking van vice-president van den Raad, zegge: *f* 7200 's jaars, gevende een totaal van *f* 127 200 's jaars.

„Den Raad nog te versterken met ambtelijke en niet-ambtelijke buitengewone leden, zooals in Britsch-Indië (*speciaal voor wetgeving*), en dat ook het denkbeeld was van den vorigen Minister van Koloniën, komt mij niet urgent voor; maar om het te kunnen doen wanneer de behoefte daaraan zich dringend doet gevoelen, waren de ten aanzien van den Raad in het Regeeringsreglement te brengen wijzigingen zóó te stellen, dat den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid werd gegeven daarin te voorzien."

Het aantal leden van den Raad van Indië, de vice-president daaronder begrepen, is gelijk aan het aantal directeuren, chefs van departementen van algemeen burgerlijk bestuur. Maar een van die raadsleden is gewezen bestuursambtenaar van de Buitenbezittingen, aan wien bij de gedachte reorganisatie van den Raad geen hem passende werkkring als departementschef zou te geven zijn, nu er geen departement voor de Buitenbezittingen bestaat.

Dat de Raad van Indië, of, beter gezegd, de Gouverneur-Generaal dien adviseur voor de Buitenbezittingen niet ontberen kan, is duidelijk gebleken in de jaren '93—'95, toen dat college er bij uitzondering geen bezat, omdat het laatst overgebleven met die bezittingen bekend lid vervangen was door een geheel bij Financiën gevormd hoofdambtenaar, met wien de boven besproken quasi-proef genomen werd. Wel werd toen getracht in het spoedig gevoeld schadelijk gemis te voorzien, door tot directeur van Binnenlandsch Bestuur te benoemen een resident van de Buitenbezittingen, om hem tevens als praeadviseur van den Raad voor de zaken van die bezittingen te kunnen benutten, maar met het zeer natuurlijk gevolg dat weldra ook de gang van zaken bij dat departement te wenschen overliet, waarom

men dien directeur, die toen nauwelijks tien maanden in functie was, bij de eerstvolgende vacature naar den Raad van Indië zag overgaan en als chef van het voornamelijk Java en Madoera beheerend bestuursdepartement vervangen door een voor deze taak beter berekend hoofdambtenaar van het gewestelijk bestuur van Java en Madoera. De tegenwoordige Gouverneur-Generaal mag daarom nu wel de eerste zijn om te erkennen dat de in den Raad van Indië gezeten vertegenwoordiger van de Buitenbezittingen een der meest onmisbare elementen van dat college is.

Zal dus de gedachte hervorming van den Raad van Indië gepaard moeten gaan met het in het leven roepen van een departement voor de Buitenbezittingen, de hoogst gewichtige belangen van deze zeer uitgestrekte en in uitgebreidheid en beteekenis nog steeds toenemende bezittingen vorderen dat reeds lang. Reeds 50 jaar geleden wilde de Gouverneur-Generaal Rochussen ze onder een afzonderlijke directie brengen, maar de Minister Baud wenschte geen uitbreiding van bemoeiingen met haar. Twintig jaar later pleitte de heer E. de Waal in zijne „Aanteekeningen over koloniale onderwerpen" (XIe stuk) voor meer belangstelling in die bezittingen, wilde ook hij voor haar een afzonderlijk departement, en als Minister bleef hij daarvoor ijveren. Op de door hem ingediende Indische begrootingen van 1870 en '71 werden „ter voorbereiding van de reorganisatie der departementen" (w. o. een voor de Buitenbezittingen) *f* 50 000 uitgetrokken; en ware deze minister in het najaar van '70 niet door ziekte gedwongen geworden af te treden, dan zou Indië reeds 25 jaar geleden dat departement hebben gekregen (zie „Onze Indische Financiën" van E. de Waal, 5e deel, blz. 61—65). Zijn in Januari '71 opgetreden opvolger was geen voorstander van die reorganisatie, en verder volgende ministers lieten de zaak ook rusten. Toen zij in '89 opnieuw in de Tweede Kamer ter sprake kwam, had minister Keuchenius voornamelijk financieele bezwaren, zeide hij tegen de kosten op te zien, en maakte hij zich verder van haar af, door te beweren dat eene afzonderlijke directie van de Buitenbezittingen slechts ten deele aan het daarmede beoogde doel zou kunnen voldoen; „want al kon als hoofd van zoodanig departement een ambtenaar worden gevonden, die zijn geheele loopbaan in de Buitenbezittingen had afgelegd, zou deze toch slechts een klein gedeelte daarvan door eigen aanschouwing kennen en voor het overige op de adviezen der hoofden van

gewestelijk bestuur en andere autoriteiten moeten afgaan." 's Ministers zwakke argumenten werden in het *Algemeen Handelsblad* van 10 Maart '89 afdoende weerlegd: het eerste met de vraag, of hij meende dat verwaarloozing van die bezittingen voordeeliger uitkomt, en het tweede, door hem te wijzen op de benoeming van een Gouverneur-Generaal die niets van Indië gezien had, en daarop te laten volgen, dat aan het hoofd van het departement voor de Buitenbezittingen een bekwaam man moet staan, wat eerder noodig is dan dat hij alle gewesten door „eigen aanschouwing" kent; dat men ook met 's Ministers argument zou kunnen betoogen, dat een departement van Oorlog onnoodig is, omdat het hoofd daarvan niet officier van de infanterie, cavalerie, artillerie, genie, militaire administratie en geneeskundigen dienst kan zijn geweest.

De door minister De Waal beoogde reorganisatie van de burgerlijke departementen zou hun aantal op 7 hebben gebracht (Justitie, Financiën, Landelijke Inkomsten, Diverse Middelen, Openbare Werken, Binnenlandsche Zaken en Buitenbezittingen), terwijl er nu slechts 5 bestaan (Justitie, Financiën, Binnenlandsch Bestuur, Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, en Burgerlijke Openbare Werken) en 's lands financiën niet gedoogen het aantal te vermeerderen, wat ook niet noodig is. Immers, er is reeds vaak op gewezen dat het departement van Onderwijs eigenlijk geen recht van bestaan heeft, dat het een *amalgama* is van de meest heterogene bestanddeelen, die bij andere departementen thuis behooren. Als dus ieder van de vijf leden van den Raad van Indië over een departement van algemeen burgerlijk bestuur moet worden gesteld, dan is het departement van Onderwijs aangewezen om plaats te maken voor een voor de Buitenbezittingen, dat kan worden samengesteld uit de onderdeelen van de departementen van Binnenlandsch Bestuur en Onderwijs, voor zooveel zij die bezittingen betreffen, met uitzondering van die onderdeelen van het laatstgenoemde, welke meer eigenaardig bij andere departementen thuis behooren.

Tot den werkkring van het eventueel op te heffen departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid behooren:

1. Het *Onderwijs*, zoo voor Europeanen als Inlanders; voor de eersten verdeeld in Lager en Middelbaar.

Het Onderwijs, in Nederland een onderdeel van het departement van Binnenlandsche Zaken, kan ook in Indië gebracht worden

onder het beheer van de daarmede overeenkomende departementen. In Britsch-Indië, waar het Onderwijs heel wat meer te beteekenen heeft, bestaat daarvoor geen afzonderlijk departement.

Het Middelbaar Onderwijs komt in Ned.-Indië slechts op Java voor, zou daarom moeten gebracht worden tot den werkkring van het departement van Binnenlandsch Bestuur van Java en Madoera.

Het Lager Onderwijs voor Europeanen ware te splitsen in eene afdeeling voor Java en Madoera en eene voor de Buitenbezittingen, elk afzonderlijk te beheeren door den directeur van het betrokken departement. De omstandigheid dat er op Java en Madoera meer en grootere scholen bestaan dan op de Buitenbezittingen maakt eene splitsing van het korps onderwijzers en onderwijzeressen ongewenscht; een bijzondere regeling moet daarom voorzien in hunne plaatsing en bevordering, zóódanig dat, ongeacht waar zij dienen, zij allen tot één korps blijven behooren. Overigens zal de administratieve scheiding van het lager onderwijs op de Buitenbezittingen van dat op Java en Madoera wel geen bezwaar opleveren.

Aan de scheiding van het onderwijs voor Inlanders op de Buitenbezittingen van dat op Java en Madoera staat geen enkel bezwaar in den weg, zij bestaat feitelijk reeds.

2. *De Eeredienst.* — De Mohammedaansche eeredienst, nauw verbonden aan binnenlandsch bestuur en binnenlandsche politiek, is vanzelf gewestelijk aangewezen om te moeten ressorteeren onder het departement van Binnenlandsch Bestuur van Java en Madoera of onder het gelijknamig departement van de Buitenbezittingen; evenzoo de Christelijke Zendinggenootschappen.

Het bestuur der Protestantsche kerken en het hoofd der Roomsch Catholieke kerken in Indië hebben nu te maken met één directeur, en bij splitsing in eene afdeeling voor Java en Madoera en eene voor de Buitenbezittingen, zouden zij met twee directeuren te doen hebben, waartegen geen bezwaar kan bestaan.

3. *De Landsdrukkerij, de Javasche courant en de bevordering van de uitgaaf van nuttige boeken en van de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, zoomede 's lands Plantentuin te Buitenzorg* waren onder het beheer te brengen van den directeur van Binnenlandsch Bestuur van Java en Madoera.

4. *De Kunsten en Wetenschappen* (aanrakingen met wetenschappelijke instellingen), *gebouwen van oudheidkundige en histo-*

rische waarde; verzameling van voorwerpen van wetenschap en kunst, wetenschappelijke onderzoekingen en werkzaamheden kunnen onderdeelen zijn, zoo van het binnenlandsch bestuursdepartement van Java en Madoera als van dat van de Buitenbezittingen.

5. *De Burgerlijke Geneeskundige dienst.* (Toelating van burgerlijke geneesheeren, dokters-djawa, vaccinateurs en inlandsche vroedvrouwen, alsmede opleiding van dat personeel; besmettelijke ziekten, stadsverbanden, gezondheidsetablissementen en zieken-inrichtingen; krankzinnigengestichten). Deze dienst behoort mede verdeeld te worden in een voor Java en Madoera en een voor de Buitenbezittingen. De opleiding van het inlandsch geneeskundig personeel, die, zoo voor de Buitenbezittingen als voor Java en Madoera, te Batavia geschiedt, zal dan wel in haar geheel onder het administratief beheer van den directeur van Binnenlandsch Bestuur van Java en Madoera moeten komen.

6. *De Godshuizen en andere instellingen van weldadigheid.* Onder dit hoofd staat op bladzijde 240 van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië van 1896 te lezen: „Als beginsel is aangenomen dat de oprichting van weeshuizen en andere instellingen van weldadigheid niet van de Regeering behoort uit te gaan, maar in de eerste plaats van de particuliere liefdadigheid (Bijblad n°. 2853). Niettemin worden tot instandhouding van liefdadige gestichten door de Regeering dikwijls subsidiën verleend. Zie omtrent de bestemming en verdeeling van het van openbare verkoopingen, verhuringen en loterijen geheven één per mille voor de armen hierachter onder „vendu-departementen" (Departement van Financiën)." De bemoeiingen of aanrakingen van de Regeering met de weeshuizen en andere instellingen van weldadigheid zijn dus van zuiver financieelen aard, waarom zij bij het departement van Financiën thuis behooren.

7. *De Nijverheid.* (Kamers van Koophandel en Nijverheid, consuls, octrooien, tentoonstellingen, maten en gewichten, oprichting van fabrieken, visscherijen, loterijen, makelaardij.)

Ziet men in het moederland Handel en Nijverheid vereenigd met Waterstaat, in Indië worden deze oeconomisch en politisch nauw verbonden volksbelangen van elkaar gescheiden beheerd: is de Nijverheid dáár een attribuut van den directeur van Onderwijs en Eeredienst, de Handel is er den directeur van Financiën toebedeeld. Bij opheffing van het departement van Onderwijs verdient het zeker aanbeveling ook in Indië Handel en Nijverheid

met Waterstaat (Burgerlijke Openbare Werken) te vereenigen en dan dit departement te noemen: *Burgerlijke Openbare Werken, Handel en Nijverheid.*

8. *De Mijnbouw* is vanzelf aangewezen om te moeten behooren tot het beheer van den directeur van Openbare Werken.

9. *Het Zout* (aanmaak, invoer, beheer, transport, verkoop en zorg voor den voorraad). Dit monopoliemiddel van den Staat behoort eigenaardig bij Financiën thuis, niet minder dan het opium.

Men ziet het: niet eens een lange lijst van werkzaamheden en toch van alles wat. Zóó alleen kon het niet bepaald noodige, maar *absoluut gewilde* departement van Onderwijs op de been worden geholpen; schepping van Minister Myer, die blijkens de Kamerdebatten bijzonder veel hechtte aan het in den titel behouden van het woord *eeredienst.*

Alsnu dient te worden nagegaan welke onderdeelen van het departement van Binnenlandsch Bestuur bij een departement voor de Buitenbezittingen waren over te brengen, voor zooveel zij die bezittingen betreffen.

1. *De inrichting en werking van het Binnenlandsch Bestuur, overeenkomstig de algemeene regelen en overeenkomsten.*

Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur.

§ 1. *Europeesch Bestuur.*

§ 2. *Inlandsch Bestuur.*

§ 3. *Bestuur over Vreemde Oosterlingen.*

2. *Aanraking met inlandsche Vorsten en Grooten.*

3. *Gewestelijke communicatie en politievaartuigen.*

4. *Schutterijen en andere korpsen niet rechtstreeks tot het Leger behoorende.*

5. *Maatregelen tegen zeeroof, alsmede zorg voor uit handen van zeeroovers verloste personen.*

6. *Visscherijen.*

7. *Uitroeiing van schadelijk gedierte.*

8. *De landbouw.*

§ 1. *Cultures op hoog gezag ingesteld.*

§ 2. *Particuliere landbouw.*

§ 3. *De inlandsche landbouw.*

9. *De veeteelt.*

10. *De burgerlijke veeartsenijdienst.*

11. *De bosschen.*

12. *De heerendiensten.*

13. *De landelijke inkomsten* (§ 2).

14. *De verzameling van statistieken gegevens, met uitzondering van die, door meting verkregen.*

15. *Het kadaster.* (Dit voor de toekomst, want het kadaster werkt nog niet in de Buitenbezittingen. Op bladzijde 159 van den Regeeringsalmanak voor Neder.-Indië van 1896 staat echter te lezen: „3° de werkzaamheden, voor zoover betreft Java en Madoera, opgedragen aan de gouvernementslandmeters bij de instructie in Stbl. 1837 no. 3 en 1863 no. 158 (bij Stbl. 1874 no. 57 ook op de Buitenbezittingen van toepassing verklaard.) Voor elk gewest of een gedeelte daarvan wordt afzonderlijk bepaald op welk tijdstip de overgang van de functiën dezer landmeters op het kadaster plaats heeft.")

16. *Agrarische aangelegenheden.*

§ 1. *Afstand van gronden in eigendom, erfpacht, huur enz.*

§ 2. *Agrarische regelingen.*

17. *Contracten met inlandsche Vorsten en Grooten voor den afstand van grond voor landbouwondernemingen.*

18. *De particuliere landerijen.* (Enkele, als hier bedoeld, worden slechts in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden aangetroffen.)

19. *De ontvangst, bewaring, verkoop en verzending van 's lands producten.*

20. *Het beheer van 's lands civiele pakhuizen.*

21. *De middelen van vervoer en gemeenschap.*

A. *Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten in en op den Ned-Ind. Archipel.*

B. *Het transport van Gouvernementsreizigers in den Archipel en van Indië naar Nederland.*

Deze transportdienst ware geheel bij het departement voor de Buitenbezittingen over te brengen, daarvan slechts uit te zonderen het transport van gouvernementsreizigers en goederen over *land* op Java en Madoera.

22. *Het toezicht op landverhuizers.*

23. *De uitvoering van bouwwerken van eenvoudige constructie.*

24. *Onderhoud en herstelling van de pilaren, gediend hebbende voor de triangulatie van de Buitenbezittingen.*

Behalve met de bovengenoemde onderwerpen van het departement van Onderwijs (Nos. 1, 2, 4 en 5) moet deze lijst van

werkzaamheden van het te scheppen departement voor de Buitenbezittingen nog aangevuld worden met een der meest belangrijke, met name *de politieke zaken* van die bezittingen, welke nu bij afd. C van de Algemeene Secretarie worden behandeld, gelijk ook de bij die afdeeling behandeld wordende politieke zaken van Java onder het beheer dienen te komen van den directeur van Binnenlandsch Bestuur. De heer E. de Waal maakte reeds jaren geleden de volgende, volkomen juiste opmerking: „Immers art. 64 van 't regeeringsreglement gebiedt, dat „de verschillende" (dus alle) „takken van het algemeen burgerlijk bestuur worden beheerd door directeuren", niet door de Algemeene Secretarie; en de staatkundige aangelegenheden zijn de voornaamste tak van 't algemeen burgerlijk bestuur. Het feit was mede in strijd met het Koninklijk besluit van Sept. 1866 tot regeling der departementen; want luidens dit behooren tot den werkkring van Binnenlandsch Bestuur de „werking van het binnenlandsch bestuur overeenkomstig de.... overeenkomsten", „het personeel van het inlandsch bestuur", „aanraking met inlandsche vorsten en grooten"" (Onze Ind. Financiën, 5e deel, blz. 63).

Het denkbeeld van wijlen den heer Levyssohn Norman om een departement voor politieke zaken op te richten, dat bemoeiing zou hebben met *alle* politieke zaken, zoo buiten- als binnenlandsche [1]), is niet te vereenigen met het idee om, met behoud van vijf departementen van algemeen burgerlijk bestuur en een gelijk aantal leden van den Raad van Indië, ieder dezer aan het hoofd te stellen van een departement. Bovendien de politieke zaken van Java, met name die van de Vorstenlanden, houden verband of kunnen verband houden met die van aangrenzende gewesten, waarom zij in betere handen zullen zijn bij den directeur van het bestuursdepartement van Java en Madoera dan bij den directeur die over de Buitenbezittingen is gesteld, die ook dáár gevormd, onbekend met Javasche toestanden, de politieke

---

[1]) In de zitting der Tweede Kamer van 23 Nov. '92 zeide de heer L. Norman: „Dat departement voor politieke zaken zou moeten omvatten: de aanraking met vreemde staten en koloniën; die met de zelfbesturende rijkjes (landverhuur en landbouw- en mijnconcessiën daaronder begrepen); evenals vanzelf spreekt, alle vernieuwing en wijziging der politieke contracten, — de beroeringen in — en de conflicten met die rijkjes, de politieke verwijdering en interneering, den inlandschen eeredienst (waaronder ook de politiek tegenover den Islam is te verstaan) en het inlandsch onderwijs, waarin ik wel degelijk eene politieke materie zie, die zich gevoegelijk van het onderwijs voor Europeanen los laat maken."

zaken van Java niet goed zou kunnen beoordeelen, zooals ook een op Java en Madoera gevormd ambtenaar minder geschikt zou zijn om de politieke zaken der Buitenbezittingen te leiden.

Wat betreft de leiding der aanrakingen met vreemde staten en koloniën, deze behoort geheel in handen te zijn van den Gouverneur-Generaal. Ook in Britsch-Indië belast de Gouverneur-Generaal zich daarmede, is hij het hoofd van het departement van Buitenlandsche Zaken. Bij ons, waar die politieke aanrakingen in den regel wel van minder gewicht zullen zijn en ook minder veelvuldig zullen voorkomen dan in Britsch-Indië, zal men kunnen volstaan met daarvoor te behouden eene afdeeling van de Algemeene Secretarie, of, bij hervorming van dit bureau in een Kabinet van den Gouverneur-Generaal, daarvoor te bestemmen eene afdeeling van dat Kabinet [1]).

Bij de organisatie van de nu bestaande departementen, in 1866, was er strijd over den naam van het departement van Binnenlandsch Bestuur; deze werd verkozen boven dien van Binnenlandsche Zaken, omdat men in Indië geen departement van Buitenlandsche Zaken heeft. Voorwaar, geen krachtig argument, waarop de vraag mag volgen: bezit Indië dan wel een departement van Buitenlandsch Bestuur? Mij komt de naam van Binnenlandsche Zaken beter voor, omdat hij, meer gebruikelijk, beter dan de aangenomen benaming te verstaan geeft welke de werkkring van dat departement is. Ik zou daarom het nieuwe departement willen noemen: *Binnenlandsche Zaken van de Buitenbezittingen*, en het departement van Binnenlandsch Bestuur herdoopen in: *Binnenlandsche Zaken van Java en Madoera.*

Het personeel van het departement voor de Buitenbezittingen kan worden samengesteld uit dat van het op te heffen departement

---

[1]) Sprekende over deze hervorming in de Tweede Kamer (zitting 23 Nov. '92) zeide de heer L. Norman: „Het personeel der Secretarie zou dan op een eenigszins andere leest moeten worden geschoeid. Voor het formeele werk zou kunnen volstaan worden met ondergeschikte ambtenaren van lageren rang, bij wie niet de ambitie moet opkomen om het tot de hoogste sporten te brengen. Daarnaast moest dan worden gesteld een kern van ambtenaren met den rang van referendaris, welke de denkbeelden van den Gouv.-Generaal moeten uitwerken, de kabinetsbrieven schrijven, belast zijn met de gewichtige correspondentie met het Opperbestuur, enz. Ook deze ambtenaren zouden er niet naar moeten streven het spoedig tot gouvernements-secretaris of nog hooger te brengen, welk doel bereikbaar is door toelegging van periodieke traktementsverhoogingen."

De heer E. de Waal achtte (*vijf en twintig jaar vroeger*) een kabinet met één referendaris voldoende („Aanteekeningen" enz. XIe stuk, blz. 23).

van Onderwijs (een secretaris, een referendaris, een hoofdcommies, vijf eerste-, vijf tweede- en zes derde-commiezen benevens een aantal klerken), voor zooveel het niet aan andere departementen wegens vermeerdering van werkzaamheden moet worden afgestaan; versterkt met zooveel van het personeel van het departement van Binnenlandsch Bestuur, als daar wegens vermindering van werkzaamheden gemist kan worden, en ook aangevuld met een gedeelte van het personeel van afd. C der Algemeene Secretarie, waarvan het overige ter beschikking moet komen van den directeur van laatstgenoemd departement voor de behandeling der politieke zaken van Java.

Het bovenstaande, geschreven ter aanvulling van mijn aangehaald, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verschenen opstel, zal — het blijkt uit den aanhef dat ik er van verzekerd ben — niet dadelijk de gewenschte gevolgen hebben. Ik wilde niettemin reeds nu mijne gedachten over de besproken hervormingen uiten, wetende dat deze ook door gezaghebbende Kamerleden reeds lang gewenscht worden, dus de mogelijkheid bestaat dat zij bij verandering van bewind, die niet verre schijnt, opnieuw aan de orde zullen komen.

Den Haag, Dec. '96. De Munnick.

De verbetering van het Irrigatiewezen op Java

DOOR

F. A. LIEFRINCK,

Ambtenaar B. B. in N.-I.

III.

Als een tweede voorbeeld van de luchthartige wijze waarop dikwijls een afkeurend oordeel te kennen gegeven wordt over zaken welke in Indië aan een zorgvuldig onderzoek zijn onderworpen geweest, ten einde te overwegen hoe de belangen der inlandsche bevolking te dien aanzien het best bevorderd kunnen worden, volgen ten slotte hier nog eenige mededeelingen en beschouwingen over

DE IRRIGATIE-BELANGEN DER AFDEELING GROBOGAN.

In zijn meermalen vermeld weekblad-artikel in „Insulinde" (zie „Indische Gids" 1896, blz. 550) brengt de heer Van Sandick deze aangelegenheid op de volgende wijze ter sprake: „Nadat de vorige Minister van Koloniën, wijlen Mr. W. K. Baron van Dedem, verlangd had, dat de aan te leggen bevloeiingswerken 4 percent zouden rendeeren van het aanlegkapitaal, heeft men in Indië er nog 2 percent opgelegd voor onderhoud, *zoodat nu een landrentevermeerdering van zes percent als gevolg der uit te voeren werken wordt geëischt.*

„Overal is het dan ook hetzelfde liedje. Irrigatieprojecten worden ingediend. Volgens den heer Liefrinck is er geen 6 percents landrentevermeerdering te verwachten. *Abis perkara!*

„Als sprekend voorbeeld zij o. a. gewezen op de *Grobogan*werken, die oorspronkelijk in buitengewone mate de sympathie hadden van het Binnenlandsch Bestuur, en die thans, volgens den zooeven aangegeven weg, in den nationalen doofpot gedeponeerd zijn."

Dat van de uitvoering van een project om een gedeelte der afdeeling *Grobogan* van irrigatiewater te voorzien door afdamming der *Loesirivier* door de Indische Regeering werd afgezien, is juist, doch dit geschiedde niet, dan nadat door een nauwkeurig plaatselijk onderzoek de gegevens waren verkregen ter beoordeeling van de vraag, wat ten deze moest worden beschouwd het meest in het belang te zijn der inlandsche bevolking. De onderstaande mededeelingen mogen dat nader aantoonen.

Punten van onderzoek.

Dat onderzoek strekte zich uit over de drie volgende punten:

a. Is in de door het ontworpen kanaal te bevloeien streek de nood der bevolking, als gevolg van de herhaalde mislukking der oogsten, hetzij door het geheel en al ontbreken of het onvoldoende der irrigatiemiddelen, hetzij door overlast van water en overstrooming in den westmoesson, deugdelijk en herhaaldelijk aangetoond?

b. Hoe staat het met de vermoedelijke rentabiliteit van de onderwerpelijke werken?

c. Hoe ver moet cq. de staatsbemoeienis zich met den aanleg dier werken uitstrekken?

Hetgeen werd waargenomen op verschillende tournées door de afdeeling *Grobogan* gemaakt, inlichtingen bij die gelegenheden van de inlandsche ambtenaren en hoofden verkregen, raadpleging van het archief der laatste vijftig jaren en overleg met de plaatselijke Europeesche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en den met de voorbereiding der werken belasten ingenieur leverden de stof voor het volgend overzicht en de daaraan verbonden beschouwingen en gevolgtrekkingen, terwijl een en ander nog werd geverifieerd op de maandelijksche conferentie in de Kaboepaten van *Poerwodadi*, waaraan door alle Europeesche en inlandsche ambtenaren deelgenomen werd.

Algemeene economische toestand der afdeeling Grobogan.

Ten einde op het eerste der bovenvermelde punten het juiste licht te kunnen doen vallen, is het wenschelijk voorgekomen vooraf eene korte beschrijving te geven van den gewonen toestand van de streek en hare bewoners, te vermelden de invloeden in verband staande met het onderwerp van dit onderzoek die daarop storend inwerken en na te gaan in welke mate zij zich doen gevoelen.

Daarbij moet worden begonnen met de geheele afdeeling *Grobogan* in vluchtige beschouwing te nemen. Wel is waar zoude slechts een deel daarvan op directe wijze van het geprojecteerde

werk profiteeren, doch indirect komen dergelijke werken, wanneer zij tot meer welvaart leiden, mede buiten het bevloeiingsgebied aan de geheele omgeving ten goede, terwijl ook de geheele afdeeling een uniform karakter draagt en topographisch een goed afgerond geheel vormt, zooals uit de volgende omschrijving harer begrenzing blijkt.

Grenzen.

De afdeeling *Grobogan* bestaat hoofdzakelijk uit eene zich van oost naar west uitstrekkende vlakte, ten zuiden begrensd door eene doorloopende lage heuvelenrij, welke haar van de vlakte der *Solo*-vallei in het zuidergedeelte der residenties *Madioen* en *Soerakarta* scheidt. Die heuvelen maken deel uit van het lage gebergte, dat over het grootste gedeelte van *Java* vóór de centraalketen van vulkanen geschoven is en bekend staat onder den algemeenen naam van *Goenoeng-Kĕndĕng*.

De noordelijke grens is eene met de zooeven genoemde overeenkomstige aaneenschakeling van heuvelen, wier lage toppen verschillende namen dragen en aan wier overzijde tot de residenties *Japara* en *Rembang* behoorende landstreken gelegen zijn.

Westelijk is de *Sérang*- of *Tanggoelangin*-rivier de grens der afdeeling. Zij loopt daar, hoewel met vele kronkelingen, in recht noordelijke richting en leunt tegen de beide zooeven vermelde heuvelrijen aan. Aan hare overzijde zet zich de vlakte, zoo ver als het oog reikt, door de afdeelingen *Demak* en *Semarang* voort.

Naar de oostzijde naderen de zuider- en de noorderheuvelruggen elkaar al meer en meer. De oostelijke grens der afdeeling valt ongeveer op het nauwste gedeelte der vallei, die zich verder op wederom ontplooit in de afdeeling *Blora* der residentie *Rembang*.

Loesi-vallei.

Op dat nauwste gedeelte treedt de *Loesi*-rivier, die in de heuvelen benoorden de hoofdplaats *Blora* haar oorsprong neemt, de vlakte binnen en doorloopt haar geheel van oost naar west, totdat zij bij *Pinawangan* zich in de reeds genoemde grensrivier *Serang* stort. In haren loop neemt zij alle riviertjes op die haar, zoowel van de noordelijke als van de zuidelijke heuvelen, toestroomen, zoodat die rivier in haren benedenloop geheel tot de vlakte van *Grobogan* behoort en deze met het volste recht kan aangeduid worden als de *Loesi*-vallei. Zij verheft zich slechts weinig boven de oppervlakte der zee, doch, zooals uit het hierboven omtrent de richting waarin de wateren stroomen medegedeelde reeds valt af te leiden, loopt zij naar het oosten in

eene flauwe helling op en evenzoo van de boorden der *Loesi* naar noord en zuid, tot aan den voet der heuvelen.

Bevolking.

Vele omstandigheden en vele berichten wijzen er op dat deze vlakte tot die streken van *Java* behoort, welke eerst in lateren tijd bewoond en bebouwd zijn geworden. Het leeft nog voort in de herinnering der ouden van dagen dat een deel der vlakte door bosschen werd ingenomen en de toen nog schaarsche bevolking vele lieden bevatte, weinig vast van woonplaats, die kwamen en weer gingen naar gelang het toeval en hun oogenblikkelijk belang dat medebracht en die juist niet tot het beste gedeelte van het volk te rekenen waren.

Gaandeweg is vanzelf in dien toestand verbetering gekomen en thans is de geheele vlakte in geregelde cultuur gebracht. Allerwege heeft de aanleg van sawahvelden, welke de ontginners, verlangend om van hun aan den grond besteden arbeid blijvend te profiteeren, aan hunne woonplaatsen bindt, eene vast gevestigde bevolking in het leven geroepen, die in talrijke te midden der sawahvelden zooveel mogelijk in de buurt der waterstroompjes verrezen dessa's woont.

Haar aantal bedraagt volgens de laatste telling 213.547 zielen, [1]) vormende 43.382 huisgezinnen.

Levensonderhoud.

Omtrent de wijze waarop zij in haar levensonderhoud voorziet valt het volgende aan te teekenen.

Hoofdzakelijk is zij daarbij afhankelijk van de vruchten van haar eigen landbouw.

Gemiddeld grondbezit.

Vele omstandigheden werken er toe mede om deze overvloedig te doen zijn. De gelegenheid om den landbouw te beoefenen bestaat in ruime mate, want de verhouding van het bevolkingscijfer tot de uitgestrektheid der gronden is gunstig.

Het gemiddeld aandeel in het communaal bezit bedraagt een tot twee bouws per rechthebbende, terwijl er voorts nog gronden voorkomen waarop individueele bezitsrechten worden uitgeoefend.

Grondsoort en terreingesteldheid.

De grond bestaat voor het grootste deel uit vruchtbare klei en de gesteldheid van het terrein, over het algemeen vlak doch met doorgaande zachte helling, eigent zich bijzonder voor het drijven van den inlandschen landbouw.

Gedwongen diensten.

Het arbeidsveld laat alzoo weinig te wenschen over, wordt nu der bevolking voldoende de gelegenheid gelaten om haar arbeids-

---

[1]) De in dit opstel voorkomende opgaven dateeren van het begin van het jaar 1894.

krachten aan de bebouwing daarvan ten nutte te doen komen? Ook op deze vraag kan het antwoord niet anders dan zeer bevredigend luiden. Geen enkele dessa der afdeeling *Grobogan* is bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. De omvang der heerendiensten die van de bevolking gevorderd worden is gering. Volgens daaromtrent aangetroffen opgaven presteerde, reeds vóór dat het laatst ingestelde heerendienst onderzoek plaats had gehad, elk dienstplichtige niet meer dan 4 tot 6 dagdiensten per jaar. In het ergste geval werd hij dus ééns in de twee maanden daarvoor opgeroepen. De dessadiensten kunnen evenmin zwaar drukken, daar aan de dessaverkeerswegen hier geene hooge eischen behoeven gesteld te worden.

De verkeersmiddelen zijn niettemin voldoende en bevinden zich in goeden staat. Een breede verharde weg, die bij *Poerwodadi* door middel van een houten brug de *Loesi*-rivier oversteekt en het beloop dier rivier nagenoeg volgt, hoofdzakelijk aan den rechteroever, doorsnijdt de vlakte in hare volle lengte en brengt haar in gemakkelijke gemeenschap met de aangrenzende afdeelingen *Demak* en *Blora*. Langs dien weg wordt het vervoer nog vergemakkelijkt door een stoomtram, die thans reeds tot aan *Blora* in exploitatie is.

Voor het verkeer aan den linkeroever der rivier loopt een goede weg van de districtshoofdplaats *Koewoe* (district *Kradinan*) naar den weg die van de oude afdeelings-hoofdplaats *Grobogan*, aan den voet der noordelijke heuvelen gelegen, over de nieuwe hoofdplaats *Poerwodadi* in recht zuidelijke richting naar *Goendih*, het binnen de afdeeling gelegen station der spoorlijn *Semarang-Vorstenlanden*, leidt.

De districtshoofdplaatsen *Wirosari* en *Koewoe* zijn voorts nog door een tak van den grooten weg, ten behoeve waarvan de *Loesi* andermaal overbrugd is, met elkaar verbonden, terwijl tal van kleinere wegen de verder afgelegen dessas in gemeenschap brengen met de hoofdverkeerswegen.

Blijkt uit het voorafgaande dat de bevolking nagenoeg de vrije beschikking over haren tijd heeft, welken zij geheel kan besteden aan de bewerking harer velden, zij is daarvoor volstrekt niet uitsluitend afhankelijk van haren handenarbeid. De veestapel is belangrijk en bestaat, volgens de laatst beschikbare opgave, uit [in ronde cijfers] 70 000 buffels, 3 000 paarden en 400 koeien.

De paarden en koeien zijn van het echt Javaansche ras, klein en onaanzienlijk, en ook door hun gering aantal voor den landbouw

van weinig belang. De buffels vormen nevens de bouwgronden, in deze streken den rijkdom der bewoners. Hun aantal is voldoende voor de bewerking van *alle* velden, voor zoover die met ploegvee kan plaats hebben.

Veehandel. Bovendien wordt in *Grobogan* een vrij levendige handel in vee gedreven. De veemarkt der dessa *Pasanggrahan* bij *Poerwodadi* wordt allerwege uit den omtrek bezocht. Lieden uit *Demak* en *Semarang* komen er het vee koopen dat deels uit de residentie *Rembang* wordt aangevoerd, anderdeels uit *Grobogan* zelf afkomstig is.

De prijzen die daar en op de elders voorkomende kleinere marktplaatsen voor de buffels besteed worden bedragen in doorsnede *f* 30.— per stuk.

Padicultuur. Na bovenstaande korte omschrijving van het arbeidsveld en de arbeidskrachten die beschikbaar zijn, kan worden overgegaan tot eene uiteenzetting van de wijze waarop van een en ander partij getrokken wordt om in het levensonderhoud van mensch en dier te voorzien. Elk jaar worden, in den aanvang van den westmoesson, alle sawah-velden, ter gezamenlijke uitgestrektheid van ± 56 000 bouws, nagenoeg te gelijk met behulp van ploegvee bewerkt en daarna met padi beplant, waardoor weldra het geheele landschap zich vertoont als één groene vlakte. Aan het wieden van het gewas wordt weinig zorg besteed; toch wordt, *wanneer geene onvoorziene omstandigheden zich voordoen*, weer eenige maanden later een ruime oogst binnengehaald met behulp van duizenden lieden die daarvoor uit de aangrenzende residenties *Rembang*, *Madioen*, *Soerakarta* tijdelijk herwaarts overkomen.

Rijsthandel. Dat hier met recht van een ruimen padioogst kan gesproken worden blijkt uit de omstandigheid dat, nadat in plaatselijke behoefte voorzien is, nog eene aanzienlijke hoeveelheid rijst overblijft voor den uitvoer.

In *Grobogan* wordt een levendige handel in rijst gedreven.

De landbouwers zelf brengen het artikel aan de markt en inlandsche handelaren, maar voornamelijk Chineezen, komen het opkoopen en vervoeren het per stoomtram of per spoor naar *Semarang*. *Niettegenstaande de padioogst van het jaar 1893 niet als bijzonder gunstig geroemd wordt had toen, met behulp der beide evengenoemde vervoermiddelen, een rijstuitvoer plaats van 189 000 pikols*, terwijl in een stuk van vroeger tijd dagteekenend de gemiddelde uitvoer juist op dezelfde hoeveelheid wordt opgegeven.

De prijs waarvoor de bevolking de rijst aan de opkoopers van de hand zet is te stellen op gemiddeld *f* 3.50 — *f* 4.— per pikol, die der padi op *f* 1.50 — *f* 2.—

Het gebruik dat voor de bevolking van de sawahvelden gemaakt wordt nadat de oogst is binnengehaald, is niet overal hetzelfde. Het is afhankelijk van de omstandigheid of zij al dan niet nevens hare sawahs ook nog eene voldoende uitgestrektheid tegalgronden bezit.

Is dit wèl het geval dan laat zij hare sawahs braakliggen tot aan het volgende padiseizoen en wijdt in den oostmoesson hare krachten aan de bebouwing der tegalvelden.

De geheele uitgestrektheid dezer laatsten bedraagt 14 000 bouws; zij komen hoofdzakelijk in de nabijheid der heuvelen voor, de verder afgelegen dessas zijn er nagenoeg geheel van verstoken. Deze moeten dus hunne sawahvelden ook benutten voor de teelt van z. g. droge gewassen en zij kunnen dit zonder nadeel voor die gronden doen, daar de wisselbouw gunstig op den bodem inwerkt, terwijl bovendien toch over niet meer dan een derde of een vierde der geheele uitgestrektheid sawahs voor deze cultuur beschikt wordt, deels bij gebrek aan werkkrachten, anderdeels om mensch en dier niet te veel af te matten.

Onder de gewassen nu welke in den oost-moesson op tegalvelden en sawahs gekweekt worden, bij voorkeur in de nabijheid der dessas ter gemakkelijker bewaking, bekleedt djagong de eerste plaats. De bevolking stelt, na de padi, dit gewas het hoogst en verbouwt het met voorliefde, daar het als voedingsartikel het best de rijst kan vervangen in het geval dat de padioogst mislukt, dan wel dat er in den ruimen tijd te veel rijst verkocht is om met het overgeschotene den nieuwen oogst te kunnen halen. De gronden zijn voor djagong-cultuur uitnemend geschikt en bij goed geslaagden oogst wordt nog eene aanzienlijke hoeveelheid verkocht, doch dan daalt de prijs tot een laag peil tengevolge van de beperktheid der markt.

Een ander voedingsgewas, dat eerst later op den voorgrond is getreden, zonder echter de djagong te verdringen, is de cassave. Als voedsel stelt de bevolking het ver beneden de rijst en djagong, doch maakt zij er niettemin zoo noodig gebruik van. Het bestuur heeft op lofwaardige wijze de cultuur van dit gewas zeer aangemoedigd, daar het groote voordeelen aanbiedt. Tegen bijna alle weersinvloeden bestand, kan het de bevolking belangrijke diensten

bewijzen wanneer padi en djagong beiden mochten mislukken en voorts gaat de oogst, voor zooveel die niet benoodigd is om in eigen behoefte te voorzien, in den regel grif van de hand aan de Chineesche opkoopers.

Kĕdĕlé. Sedert eenige jaren is eene aanmerkelijke uitbreiding gegeven aan de cultuur van kĕdĕlé als tweede gewas. In sommige streken der afdeeling is de grond daarvoor zeer geschikt en duizenden bouws worden er reeds mede beplant.

Zooals blijkt ontbreekt het der bevolking niet aan voedingsmiddelen, doch de grond voorziet ook nog in de meeste harer andere behoeften.

Woning. De huizen zijn over het algemeen onaanzienlijk, volgens Javaansche wijze op den naakten grond gebouwd en opgetrokken van bamboe, die in voldoende hoeveelheid op de erven wordt aangeplant. De welgestelden, die echter verre de minderheid uitmaken, voorzien hunne huizen van houten stijlen en pannen daken. De pannen worden plaatselijk gebakken.

Kleeding. De gewone kleeding der lieden is naar onze opvatting schamel, wordt echter grootendeels door hen zelven geweven; de kapas, die mede op de erven voorkomt, levert er de grondstof voor.

Oliefabricatie. Voorts zijn de erven beplant met klapperboomen en djarak uit welker vruchten olie vervaardigd wordt voor huiselijk gebruik.

De inlandsche producten zijn wel deels verdrongen door de van *Europa* ingevoerde manufacturen en petroleum, doch lang niet geheel.

Erven. Van de erven wordt voorts nog voordeel getrokken door ze mede te benutten voor den aanplant van cassave, met welk doel zij in den laatsten tijd zelfs eene aanmerkelijke uitbreiding hebben ondergaan. Hunne gezamenlijke uitgestrektheid bedraagt 17 000 bouws.

Genotsartikelen. Onder de genotsartikelen welke het land voortbrengt zijn te noemen sirih, tabak, suiker.

Het sap ter bereiding van suiker wordt door middel van buffelmolens geperst uit op de erven aangeplant suikerriet, dan wel afgetapt uit op de heuvelen groeiende arènboomen; het product dient voor plaatselijke consumptie.

Sirih wordt op de erven aangetroffen. De bewoners van eenige dessa's in het noordoosten der afdeeling, die het heele jaar door de beschikking hebben over levend water, bestaan bijna geheel

van het product hunner sirihtuinen, dat naar heinde en verre wordt gebracht.

Eene voornamere plaats nog in den uitvoer van het land bekleedt de tabak, die als tweede gewas op de hoogst gelegen sawahvelden of op de tegalvelden wordt verbouwd. De grond ondergaat daarvoor, evenals bij de cultuur van cassave, eene goede bewerking en wordt tot breede bedden opgehoogd met flinke goten er tusschen ten behoeve der afwatering.

De cultuur van vruchtboomen is van weinig beteekenis; voor zoover de erven niet voldoende timmer- en brandhout opleveren, wordt het uit de bosschen op de heuvelen verkregen.

Weidegronden. Ook voor den aanzienlijken veestapel is voldoende voedsel te vinden, hetzij op afzonderlijke weideplaatsen bij of op de heuvelen, dan wel op de braakliggende sawahs of tegalvelden. De moeielijkste tijd valt samen met de sawahbewerking; dan moet er gras voor de dieren gesneden worden, of wel ze moeten gevoed worden met wat tweede gewassen. Zoodra de padi is uitgeplant, verhuist het vee uit de vlakten naar de heuvelen, en wordt het aan de hoede der aldaar woonachtige lieden toevertrouwd.

Gelegenheid om tijd te verdiepen buiten den veldarbeid. Zooals uit het bovenstaande wel reeds valt op te maken, neemt de veldarbeid het aanzienlijkste deel van den tijd der inwoners van *Grobogan* in beslag. Evenwel lang niet alle werkbare mannen zijn gerechtigd tot een aandeel in het communaal bezit of hebben individueel bezeten gronden; de niet-bezitters moeten gronden huren of op eene andere wijze dan door den landbouw in hun levensonderhoud voorzien. Ook de landbouwers hebben in sommige tijden van het jaar, als er op het veld niet veel te verrichten valt, nog veel vrijen tijd over.

In hoeverre bestaat nu de gelegenheid om de beschikbaar blijvende arbeidskrachten nuttig aan te wenden?

Fabricatie. De voornaamste industrie, welke in *Grobogan* gedreven wordt, is de fabricatie van zout, waartoe de modderwellen en de zoutwaterbronnen van *Koewoe* de grondstof leveren. Een 800tal personen vindt daarin, ondanks de niet onaanzienlijke heffing, welke het Gouvernement doet, een ruim bestaan, zoo zelfs, dat degenen, die aandeelen in de putten hebben en ook in het bezit van sawahs zijn, de bebouwing dezer laatsten maar als bijzaak beschouwen.

Een groot voordeel voor de afdeeling is, dat het gouvernementszoutmonopolie er niet vigeert, waardoor de tweede levensbehoefte

der inlandsche bevolking er gemakkelijk en goedkoop voldoening vindt, terwijl de handel in zout met de residentie *Soerakarta* de zout-fabricatie verder winstgevend maakt en het wel te denken valt, dat mede een deel van het product zijn weg vindt over de grenzen der andere naburige residenties.

Petroleumbronnen.

Ook petroleumbronnen moeten in *Grobogan* voorkomen, zij worden tot heden niet geëxploiteerd, doch het vooruitzicht bestaat dat zulks weldra zal geschieden, wel is waar met behulp van Europeesch kapitaal, doch ook aan de bevolking zal het ten goede komen wanneer deze nieuwe tak van industrie zich in haar land vestigt.

Europeesche landbouwondernemingen.

Europeesche landbouwondernemingen worden niet aangetroffen; eenige jaren geleden is eene proef genomen met den aanplant van koffie en cacoa, die echter geene goede resultaten heeft opgeleverd en spoedig gestaakt is geworden. Alleen eenige in de nabijheid gevestigde houtaankoop-ondernemingen verschaffen de gelegenheid om bij Europeanen geld te verdienen.

Chineesche handelaren.

Degenen die aldaar niet terecht kunnen, moeten zich wenden tot de Oostersche vreemdelingen, die ten getale van 2100, grootendeels Chineesche handelaren, in *Grobogan* gevestigd zijn, terwijl voorts ook bij de spoor en bij de tram nog wel wat te verdienen valt.

Dagloon.

Het dagloon dat gemiddeld verdiend wordt bedraagt ongeveer *f* 0.30. Was er tijdelijk veel vraag naar handenarbeid, zoo steeg het wel tot *f* 0.40.

Zooals blijkt ontbreekt de gelegenheid om buiten den eigen landbouw geld te verdienen volstrekt niet ten eenenmale, maar toch zoude het eene gunstige omstandigheid zijn, wanneer zij in het vervolg wat ruimer werd, daar zonder twijfel in gewone omstandigheden de beschikbare werkkrachten de vraag daarnaar overtreffen.

Belastingen.

In het bovenstaande werden de verschillende bronnen nagegaan uit welke geld vloeit in de afdeeling, met name verkoop van rijst, van tweede gewassen, van tabak en eenige andere handelsgewassen, de zouthandel en het werken bij particulieren.

De gegevens ontbreken om ten deze met juiste cijfers voor den dag te komen, tevergeefs is moeite gedaan die te verkrijgen maar het enkele cijfer dat hierboven kon worden vermeld ten aanzien van den uitvoer van rijst per tram en spoor wijst er reeds op dat die sommen aanzienlijk moeten zijn.

Welke geldelijke heffingen van landswege gedaan staan daaraan tegenover?

De landrente bedroeg in het laatste vijfjarig tijdvak *f* 150 000 per jaar. Deze aanslag is zeer matig en komt neer op slechts eenige guldens per bouw, terwijl bovendien nog bij slecht geslaagden oogst vermindering wordt toegestaan. De productie der sawahvelden schommelt tusschen 20 en 30 pikols padi per bouw, zoodat de belasting die van de gronden geheven wordt voor de geheele afdeeling dooreen niet meer bedraagt dan zes percent der geldswaarde van het door het hoofdgewas geleverde product.

De bedrijfsbelasting kan evenmin drukkend genoemd worden, vooral niet sedert ook eene milde opvatting gehuldigd wordt ten aanzien van het te betalen minimum.

De andere belastingen zijn al even matig aangeslagen.

De cijfers afrondende wordt in de geheele afdeeling jaarlijks betaald

aan landrente	*f* 150 000
„ bedrijfsbelasting	„ 15 000
„ hoofdgeld	„ 30 000
„ zoutbelasting	„ 8 000
totaal . . .	*f* 203 000

Alle belastingen te zamen bedragen dus nog geen gulden per hoofd en het totaal bedrag vormt nog lang niet een derde gedeelte van de waarde van de rijst alleen, die jaarlijks door middel van de groote vervoermiddelen wordt uitgevoerd.

De belastingen komen dan ook in den regel zeer gemakkelijk en op tijd binnen.

Welvaart der bevolking.

Alleen lettende op al het bovenstaande, zoude tot geene andere conclusie gekomen kunnen worden, dan dat de bevolking van *Grobogan* zeer welvarend moet zijn. In werkelijkheid is dit echter slechts in betrekkelijke mate en voor een klein deel der bewoners het geval. Niettegenstaande de nivelleerende werkkring van het communaal bezit bestaat groote verscheidenheid in de levensomstandigheden der lieden.

Een eerste reden daarvoor is dat er ook meerdere *niet*-deelgerechtigden in het communaal bezit zijn, die dus beginnen moeten met grond te huren.

De huurprijs loopt naar gelang van den aard der gronden en van hunne ligging uiteen van *f* 6 tot *f* 15 per bouw en de koop-

prijzen, die voor individueel bezeten sawahvelden besteed worden van *f* 20 tot *f* 50 per zelfde uitgestrektheid.

Buitendien is het vee zeer ongelijkmatig over de landbouwers verdeeld: groote kudden bevinden zich in handen van enkele personen en de lieden, die zelf geen ploegvee hebben voor de bewerking hunner velden, moeten het van de eersten inhuren, gewoonlijk tegen afstand van een aanzienlijk deel van den te verkrijgen oogst.

Een voorname factor, waarmede verder bij het nagaan der gemiddelde volkswelvaart rekening gehouden moet worden, is het verbruik van opium, dat ook in de afdeeling *Grobogan* vrij algemeen is. Het houdt de levensomstandigheden van het volk op een laag peil en maakt dat ook in een land, waar overigens de hulpmiddelen, om tot een gemakkelijk en voldoend bestaan te geraken, overvloedig aanwezig zijn, toch wel door sommigen, vooral vrouwen en kinderen, gebrek geleden wordt.

Watervoorziening.

Ontbreekt het in de afdeeling *Grobogan* noch aan voldoenden bouwgrond noch aan de noodige arbeidskrachten, er is nog een andere factor, welke bij den inlandschen landbouw een groote rol speelt, met name de watervoorziening. Hierop ook werd gedoeld, toen, sprekende over het binnenhalen van een ruim voldoenden oogst, het voorbehoud gemaakt werd: *„mits geene onvoorziene omstandigheden zich voordoen."*

Omtrent de watervoorziening der sawahvelden valt het volgende aan te teekenen.

Westmoessonbevloeiing.

Volgens officieele opgave zijn van de 56 000 bouws sawahvelden er slechts 5 000 van levend water voorzien en zijn de overige 51 000 bouws van den regen afhankelijk. Dit zal wel approximatief juist zijn, doch het is somtijds, en zoo ook in het onderhavig geval, zeer moeielijk tusschen de beide soorten van sawahs een scherpe grens te trekken, daar zij door zachte overgangen met elkaar zijn verbonden en als het ware ineenvloeien. Het heeft daarom zijn nut eene korte algemeene omschrijving te geven van de wijze waarop de irrigatie in de afdeeling *Grobogan* plaats heeft. Kunstwerken van aanbelang zijn ten behoeve daarvan tot heden niet aangelegd en het water van de voornaamste rivier, welke de vlakte doorsnijdt, de *Loesi*, wordt tot heden daarvoor in het geheel niet benut. Voor zoover dus het direct uit den hemel op de velden vallende water voor het padigewas niet voldoende is, moet getracht worden het aan te vullen

door het water dat van de heuvelruggen ten noorden en ten zuiden der vlakte toevloeit.

Zoodra dat water zich in de riviertjes verzameld heeft welke het aan de *Loesi* toevoeren, is het grootendeels voor den landbouw verloren, daar slechts voor enkele het binnen het bereik der krachten van de bevolking valt om ze op te dammen. De landbouwer moet het water dus reeds opvangen terwijl het zich nog in de kleinere stroompjes bevindt, welke echter grootendeels niet door vaste bronnen gevoed worden en, met uitzondering van eenige weinige, dierhalve als het langen tijd niet regent, opdrogen.

Vele der bestaande leidingen hebben dan ook geen geregelden toevoer van water, doch zijn zoodanig aangelegd dat daarin uit de terreinplooien der voorste heuvelen het bij regen en nog eenigen tijd daarna afvloeiende water wordt opgevangen en verder over de velden verdeeld.

De sawahs benoorden de *Loesi* gelegen verkeeren in de gunstigste omstandigheden, dewijl die rivier niet het midden der vlakte houdt waardoor zij stroomt, maar meer tot de noordelijke heuvelrij nadert, tengevolge waarvan aldaar de strook bouwgrond, die een deel van het water vraagt, smaller is dan bezuiden de *Loesi*. In den noordoostelijken hoek komen zelfs sawahvelden voor, doch tot geringe uitgestrektheid, waarvoor ook in den oostmoesson over bevloeiingswater kan beschikt worden en welke dientengevolge tweemalen 's jaars met padi worden beplant.

Ten zuiden der rivier is de sawahvlakte breeder en kan alleen de dichtst bij den voet der heuvelen gelegen sawahstrook van het daarvan afstroomende water profiteeren. Ten einde ook de andere bij droogte althans eenigermate te hulp te komen, zijn op verschillende plaatsen vergaarkommen gegraven, langs de wegen en overal tusschen de sawahs, waarin bij regen het water opgevangen wordt om het later, naarmate van de behoefte, over de velden te laten stroomen. Dat dit hulpmiddel bij langdurige droogte niet afdoende is, zelfs niet altijd om het gewas in het leven te houden, valt gemakkelijk na te gaan.

Oostmoesson-water.

Zondert men de enkele bovenvermelde dessas, waar tweemalen 's jaars padi verbouwd wordt, uit, dan kan voor het overige deel der vlakte als algemeenen regel worden aangenomen dat in den oostmoesson voor de besproeiing der velden heelemaal geen water in de leidingen beschikbaar is. Wanneer geene toevallige regens

de tweede gewassen aan het weinige water helpen dat zij in enkele tijden van hun groei noodig hebben, zoo wordt in dat gebrek voorzien door het uit de hier en daar op gunstige plekken gegraven putten op te halen en er de jonge plantjes mee te begieten. Vooral voor de tabak gebeurt dat veel. Dat de tweede gewassen door de droogte mislukken komt nimmer voor, wel het tegendeel, dat namelijk ontijdige regens oorzaak zijn van een minder goed geslaagden, soms zelfs een geheel mislukten oogst.

Drink- en badwater.

De *Loesi* valt in geen tijd van het jaar geheel droog en steeds vinden de bewoners der nabij hare oevers gelegen dessas er voldoende in voor drink- en badwater voor hen zelven en hun vee, al laat de kwaliteit dan ook, zooals wel niet missen kan, veel te wenschen over. In de verder van de rivier verwijderde dessas moeten in den oostmoesson de putten het water leveren voor mensch en dier. Bij langdurige droogte vallen echter ook de meesten daarvan droog; die welke ook dan blijven voortgaan water te geven, worden hoog in eere gehouden. Zij kunnen echter niet in alle behoeften voorzien, waardoor de noodzakelijkheid geboren wordt om het vee, soms over aanmerkelijken afstand, naar de rivier te drijven om het te drenken.

Op de hoofdplaats *Poerwodadi*, met hare sterke bevolking, doet zich ondanks hare ligging aan den oever der rivier gebrek aan goed drinkwater ook vaak nijpend gevoelen en het is dus eene zeer gelukkige omstandigheid dat het vooruitzicht bestaat, hier weldra door middel eener ijzeren buisleiding helder water uit het gebergte te zien toegevoerd tot voldoende hoeveelheid om in plaatselijke behoefte te voorzien.

Uit het bovenstaande overzicht blijkt intusschen overtuigend in hoe ongunstige omstandigheden de afdeeling *Grobogan* ten aanzien der watervoorziening verkeert en dat het een zegen voor het land zoude zijn, wanneer daarin op afdoende wijze verbetering kon worden aangebracht. Geen deel der residentie *Semarang*, dat daaraan meer behoefte heeft dan deze streek.

De hongersnood van 1849.

In het eerste gedeelte van dit opstel omschreven zijnde de omstandigheden, waarvan het rustige volksbestaan in de afdeeling *Grobogan* afhankelijk is en de invloeden, welke daarop storend kunnen ingrijpen, blijft thans voor eene volledige beantwoording van de eerste der boven omschreven vragen alleen nog na te gaan, of deugdelijk en herhaaldelijk is aangetoond, dat *nood* der bevolking is voortgekomen als gevolg van herhaalde mis-

lukking der oogsten door het onvoldoende der irrigatiemiddelen.

Om een geval van werkelijken hongersnood in de afdeeling *Grobogan* aan te treffen, moet teruggegaan worden tot het jaar 1849. De verhalen, welke men uit dien tijd hier en daar te boek gesteld vindt, zijn verschrikkelijk en alhoewel een raadpleging der betrekkelijke stukken uit dien tijd in het archief te *Grobogan* aanwezig het vermoeden doet rijzen, dat in die verhalen veel overdrijving schuilt, zoo wordt toch ook daaruit bevestigd, dat in het jaar 1849 groote ellende aldaar geheerscht heeft en velen van gebrek zijn omgekomen. Uit den aard zaak behoorden tot deze laatsten in de eerste plaats de personen, wier gestel reeds, ten gevolge van het misbruik van opium, ondermijnd was en die alles opofferden om althans in geringe mate nog dat heulsap machtig te worden, hunne gezinnen daarbij aan ellende ten prooi latende.

De directe oorzaak van den hongersnood was een samenloop van ongunstige omstandigheden ten opzichte der weersgesteldheid. De hardnekkige droogte, waardoor de westmoesson zich kenmerkte, deed eerst den bibitaanplant eenige malen mislukken, daarna, toen dit bezwaar eindelijk te boven gekomen was, het padigewas op het veld geheel verdorren. Deze ramp ware nog te overkomen geweest, zoo niet eene andere haar op den voet gevolgd had. Dadelijk toch was, in den aanvang van den daarop volgenden oostmoesson, de hand aan het werk geslagen om een aanplant van tweede gewassen in den grond te brengen, doch toen deze reeds waren opgeschoten, ontlastten zich zulke hevige regenbuien boven deze streken, dat ook zij geheel mislukten.

Nu had toch nog de ramp niet zulke groote dimensies aangenomen wanneer niet het veld voor den hongersnood om zoo te zeggen ware voorbereid. Om van het opiumverbruik verder te zwijgen, worde nu eens nagegaan welke eischen ten aanzien der gedwongen levering van arbeidskrachten in dien tijd aan de bevolking van *Grobogan* gesteld werden.

In de jaren 1843—46 had zij haar aandeel te verrichten in het totstandbrengen der vestingwerken te *Ambarawa*; voortdurend moest een ploeg daaraan werkzaam zijn en met het gaan, het werken en het huiswaarts keeren was aldoor 1200 man in de weer.

Eerst toen het uit die zware diensten voortgesproten volksverloop een te grooten omvang begon aan te nemen, werd van de verdere vordering afgezien.

Juist in die tijden werd voorts door de Regeering besloten de particuliere tabakscultuur en zijdeteelt in *Grobogan* aan te moedigen. Aan verschillende personen werden licenties uitgereikt en de hulp der bevolking toegezegd, waarvan in ruime mate gebruik gemaakt is. Dag en nacht waren duizenden menschen bezig om met hunne karbouwen uit de bosschen het hout aan te sleepen voor den aanbouw der etablissementen. Nieuwe wegen moesten worden aangelgd, sommige speciaal ten behoeve dier ondernemingen, hetwelk met zulk een spoed gevorderd werd, dat ook hiervoor 's nachts moest worden doorgewerkt.

Niet lang was het geleden dat voor de billijke som van *f* 1 100 (zegge een duizend een honderd gulden) een assistent-residentswoning werd gebouwd, die thans zeker *f* 25 000 zou kosten. Alle inlandsche *ambtenaren* van den hoogste af, waren in het bezit van vele sawahs, die door de bevolking voor hen om niet bewerkt moesten worden.

De krachten van mensch en vee waren ten gevolge van een en ander reeds uitgeput toen in 1848 eene epidemie uitbrak en dit alles bedenkende zal het geene verwondering baren, dat toen in 1849 twee malen achtereen de oogst der voedingsgewassen mislukte de gevolgen van deze ramp groote dimensies aannamen.

Bij den omvang der boven geschetste gedwongen diensten vergelijke men den eenen enkelen dagdienst in de twee maanden, welke in de laatst verloopen jaren als maximum gevorderd werd!

Schaarschte van voedingsmiddelen.

Naar luid van alle dienaangaande ingewonnen inlichtingen is, na het jaar 1849, nog slechts éenmaal in de afdeeling *Grobogan* schaarschte van levensmiddelen voorgekomen, en wel een jaar of tien later, maar toen zijn tijdig de noodige maatregelen genomen kunnen worden om groote onheilen te voorkomen.

Gevaar voor de toekomst.

Het gevaar voor gebrek aan voedingsmiddelen in het vervolg is nog verminderd door het meer algemeen worden der cultuur van cassave, waartoe het bestuur zeer heeft medegewerkt. Bijna elke dessa heeft daarvan een aanplant, deels op de erven, anderdeels op de tegalvelden, terwijl, waar deze laatsten ontbreken, veelal een deel der sawahs voor de cassave-cultuur is afgezonderd geworden.

De levensvoorwaarden van deze plant zijn verschillend van die der andere gewassen. Zoowel tegen droogte als tegen regen is zij bestand, mits de grond goed bewerkt en voor gemakkelijken waterafvoer gezorgd zij.

Mocht het dus al nogmaals gebeuren dat in zeker jaar de padi geheel mislukt door de droogte en de djagong door te vele regens, dan zal de cassave voldoende zijn om tijdelijk in het daardoor ontstane tekort aan levensmiddelen te voorzien en te voorkomen dat men nog weder als vroeger tot het eten van vruchten en wortels uit het bosch zijne toevlucht moet nemen.

Al het bovenstaande zorgvuldig overwegende, zal de conclusie wel geene andere kunnen zijn dan dat verbetering der watervoorziening in de afdeeling *Grobogan* zeer wenschelijk is maar niet door den nood der bevolking gebiedend gevorderd wordt, zoodat de beslissing omtrent de al of niet wenschelijkheid der uitvoering van een kostbaar irrigatie-werk afhankelijk gesteld kan worden van overwegingen van algemeenen aard.

Rentabiliteit.

Dit brengt ons geleidelijk tot de tweede der bovengestelde vragen, namelijk die betreffende de vermoedelijke rentabiliteit van het werk dat ontworpen is om in *Grobogan* tot betere watervoorziening te geraken.

Ter richtige beantwoording daarvan dient in de eerste plaats te worden nagegaan, in hoeverre verbetering van den toestand er van te verwachten is, teneinde daarna het nuttig effect te kunnen vergelijken met de geraamde kosten.

Wenschelijkheid van het werk.

De *Loesi* is de eenige *groote* rivier waarvan het water voor de vlakte van *Grobogan* zou kunnen worden benut en de plannen daarvoor zijn reeds van ouden datum. De ingenieur *Roorda van Eysinga* deed de eerste opname voor een kanaal, te voeden uit de *Loesi* bij *Kemiri* (afdeeling *Blora*) dat, langs den voet der *Kendëngsche* heuvelen geleid, door zou loopen tot aan de *Djadjar (Dëmak)* en de *Serang*-rivier in zich op zoude nemen. Het zoude dienst moeten doen zoowel voor irrigatie als voor den afvoer van houtvlotten. Op de topographische kaart die in de jaren 1861—64 vervaardigd werd, komt op de aangeduide plaats een blauwe lijn voor met het bijschrift „geprojecteerd kanaal van *Grobogan* en *Demak*."

Dit ontwerp is niet tot uitvoering gekomen, waartoe gerezen twijfel aan de voldoendheid van den watertoevoer der *Loesi* wel het hare zal hebben bijgedragen.

Régime der Loesi-rivier.

Die rivier toch heeft betrekkelijk slechts een korten loop, geen hoog gebergte geeft haar het aanzijn, zij is geheel het product van het van de heuvelruggen, welke de vlakten van *Blora* en *Grobogan* begrenzen, afstroomende water, waartoe zeer weinig

bijgedragen wordt door vaste bronnen, zoodat het bijna geheel direct van de neervallende regens afkomstig is.

Dientengevolge heeft de *Loesi* een zeer onregelmatig régime. Bij langdurige zware regens ontstaan weldra hevige bandjirs, welke soms zelfs het water een voet hoog op de aloen-aloen van *Poerwodadi* voerden. Groote onheilen worden daardoor echter niet aangericht. De uitgestrektheid der velden die overstroomd worden is niet aanzienlijk en het water zakt in den regel weer zeer spoedig, om na eenigen tijd droogte, zelfs in den westmousson, tot een betrekkelijk laag peil te dalen. In den oostmousson valt de rivier wel is waar nimmer totaal droog, doch zij bevat eene voor zulk een stroom geheel onbeduidende hoeveelheid water, voldoende evenwel, zooals reeds werd opgemerkt, om geen bepaald gebrek aan drink- en badwater te doen ontstaan.

Debiet der Loesi in den westmoesson.

Volgens de oudste, in officieele rapporten aangetroffen, opgaven zoude het gewone westmoussondebiet der *Loesi* slechts 10 M³. per seconde bedragen, eene hoeveelheid die onvoldoende is om alle sawahs onder haar irrigatie-gebied vallende, van het noodige water te voorzien. Daarom werd, toen in 1876 opnieuw de opnemingen ten behoeve der irrigatie uit die rivier ter hand genomen waren, op een middel gezonnen om den watertoevoer te versterken.

Aanleg van waterréservoirs.

Aanvankelijk meende men dit gevonden te hebben in den aanleg van groote réservoirs op daartoe geschikte plaatsen in de heuvelen.

Deze zouden bij overvloedigen regenval gevuld en later, naarmate van de behoefte, weer leeggetapt worden. Een nader plaatselijk onderzoek, waarmede o. a. een ingenieur van het mijnwezen belast werd, deed echter, op grond van de technische bezwaren die bij de uitvoering voorzien werden, dit denkbeeld ter zijde stellen.

Dat het niet voor verwezenlijking vatbaar bleek, is vooral te betreuren, omdat daarmede de mogelijkheid verviel belangrijke uitgestrektheden sawah in het zuidoosten en het zuidwesten der afdeeling, waar ook met watergebrek gekampt wordt, van de verbeterde bevloeiing mede te laten profiteeren.

Afdamming van zijrivieren.

Nadere waarnemingen hadden inmiddels aan het licht gebracht, dat wel op wat meer water uit de *Loesi* gerekend mocht worden dan men aanvankelijk gedacht had en dat verder de watervoorraad in het kanaal nog zou kunnen worden versterkt door twee

zijriviertjes, welke het passeeren moest, de *Tjojo* en de *Gloegoe* er in op te nemen.

Op die basis werd het nieuwe project opgemaakt (1883), uitgaande van de veronderstelling, dat voldoende water beschikbaar zoude zijn in de *Loesi* voor 14 000 bouws

" " *Tjojo* " 2 500 "
" " *Gloegoe* " 1 000 "
te zamen 17 500 bouws, waarbij werd aangenomen als vereischte 1 M³. water per seconde en per 1000 bouws.

Ook zouden *alle* sawahvelden, die onder het bevloeiingsgebied van het kanaal vallen, ter uitgestrektheid van ± 20 620 bouws, daarvan kunnen profiteeren door aan 13 970 bouws beoosten de kali *Gloegoe* de normale hoeveelheid water te geven en daarentegen aan de 6 650 bouws bewesten de genoemde rivier slechts de helft daarvan.

De ingenieur, die het laatst aan het hoofd der opnemingen stond, wilde de Tjojo op een ander punt afdammen, om ook het water van een zijriviertje, de *Boetak*, op te vangen en hoopte daardoor, en door eenige mogelijk geachte besparingen van water, het er toe te brengen dat voor alle sawahs zoo ongeveer de normale hoeveelheid water beschikbaar kwam in de maanden dat daaraan het meest behoefte bestaat. Aan het gebrek, dat nog zou kunnen ontstaan, wenschte hij te gemoet te komen door het aanleggen van waterreservoirs langs het kanaal, op dezelfde wijze als de bevolking dat tegenwoordig reeds in het klein doet in de nabijheid harer sawahs.

Hoe het met den watervoorraad in de *Loesi* zal staan in exceptioneel droge westmoussons, als die van het hongerjaar 1849, valt niet te zeggen; daaromtrent zijn tot heden geene waarnemingen gedaan kunnen worden.

In den oostmousson is de waterafvoer van de *Loesi* zóó onbeduidend, dat dan voor de bevloeiing der velden in het geheel niet op haar gerekend kan worden. Het zal reeds mooi zijn wanneer in dien tijd, zonder de langs de rivier wonende bevolking te benadeelen, steeds zooveel water in het kanaal gelaten kan worden, dat de meer in hare omgeving gevestigde lieden daaruit hun drink- en badwater kunnen verkrijgen.

Hoezeer het ook te betreuren valt, het feit mag niet worden verheeld, dat het onregelmatige régime der *Loesi* haar maakt tot een der rivieren van *Java*, die het minst geschikt zijn om in eene streek de watervoorziening afdoend te verbeteren. In hooge mate

afhankelijk als zij is van plaatselijk vallende regens, bevat zij juist slechts in die tijden van het jaar veel water, dat de velden er het minst behoefte aan hebben, zoodat het gevaar voor mislukking der padi door watergebrek, hoewel verminderd, er niet geheel door zal worden weggenomen.

Een ander voordeel voor de bevolking door den aanleg van het kanaal te verkrijgen is, dat zij wat vroeger in het jaar met de bewerking der velden en den aanleg van kweekbedden zal kunnen beginnen, terwijl ook de kans geringer zal worden, dat de bibit op de laatsten van droogte te lijden heeft of geheel verdort en door nieuwe vervangen moet worden, hetgeen tegenwoordig nogal eens het geval is.

Over vermoedelijke vermeerdering van productie zal in de volgende paragraaf gehandeld worden.

Volledigheidshalve wordt ten aanzien van het waterverbruik uit de *Loesi*, er nog de aandacht op gevestigd, dat men in *Blora* een van hare zijtakken wenscht af te dammen ten behoeve der drinkwatervoorziening van de hoofdplaats en bevloeiing van velden, en het uiterst moeilijk zal zijn als het groote werk in *Grobogan* wordt uitgevoerd ook aan de behoefte van *Blora* te gemoet te komen.

Voordeelen voor den Staat.

In hoeverre deze verbetering ook ten goede zal komen van den Staat, doordat in het vervolg minder dan tot dusver afschrijving van landrente zal behoeven plaats te hebben wegens het onbeplant blijven van velden en misgewas, valt natuurlijk niet van te voren te zeggen.

Vermindering der afschrijvingen.

Om te dezer zake althans eenig oordeel te kunnen vellen, is nagegaan welk percentage van den bruto aanslag het gemiddeld bedrag van de afschrijvingen over de laatst verloopen 21 jaren is geweest in de verschillende afdeelingen der residentie *Semarang*, waarbij werd bevonden dat het heeft bedragen:

	Wegens misgewas en andere gewichtige redenen:	Wegens onbeplant blijven der velden:
in de afdeeling *Semarang*	13.7 %	4.7 %
„ „ „ *Ambarawa*	12.7 „	0.9 „
„ „ „ *Salatiga*	8 „	4 „
„ „ „ *Demak*	5.2 „	2.6 „
„ „ „ **Grobogan**	**7.2** „	**6.2** „
„ „ „ *Kendal*	2.5 „	2.1 „
Gemiddeld voor de geheele residentie	6.8 „	2.3 „

Uit deze opgaven blijkt, dat het gemiddeld der afschrijvingen in de afdeeling *Grobogan* eenigszins in ongunstige richting afwijkt van het gemiddeld der geheele residentie, doch niet in zeer beduidende mate, vooral niet wat het misgewas betreft, terwijl het onbeplant blijven gedeeltelijk ook verband kan houden met het vrij ruime gemiddeld grondbezit. In geld uitgedrukt bedraagt het verschil respectievelijk *f* 600 en *f* 4 350, te zamen bijna *f* 5 000 's jaars.

Vermeerdering der productie.

Een nog moeielijker vraagstuk ten opzichte der onderwerpelijke zaak is de vermeerdering der productie. Is van de meer geregelde bevloeiing, welke door middel van het kanaal tot stand gebracht zal worden, toeneming van de productie der velden die er van profiteeren te verwachten, zoo ja, in welke mate?

Toen de districten waardoor het kanaal loopen zal werden bezocht, waren ook de meeste dessahoofden aanwezig en werd aan de wedono's opgedragen de vermelde aangelegenheid ook eens op hun gemak met die lieden te bespreken; voorts werd hun opgedragen om hunne bevinding op de eenige dagen later ter hoofdplaats te houden vergadering mede te deelen.

Bij die gelegenheid bleek, dat verreweg het meerendeel der geraadpleegde hoofden het gevoelen was toegedaan dat werkelijk toeneming der productie van den aanleg van een Loesi-kanaal te verwachten was. Ook de inlandsche ambtenaren deelden dat gevoelen. Over de mate der te verwachten vermeerdering liepen de meeningen uiteen, de schattingen wisselden af tusschen 3 en 6 pikols padi per bouw.

Het is wel als zeker aan te nemen dat, daar de sawahs thans nagenoeg geheel van den regen afhankelijk zijn, vermeerderde productie te verwachten is en dezerzijds zoude men niet ongeneigd zijn ze *als maximum* te stellen op de laatst vermelde hoeveelheid, hetgeen ook vrij wel de meening der plaatselijke ambtenaren weergaf. Als maximum, want op eene groote vermeerdering valt niet te rekenen, en wel onder meer om de navolgende redenen.

Slib der Loesi.

De *Loesi* is een der meest slibhoudende rivieren van *Java;* juiste gewichtswaarnemingen zijn nog niet gedaan, doch ieder verzekert het en het is ook zoo op het oog duidelijk waar te nemen. Er is veel over te doen geweest of die slib bestanddeelen bevat die nadeelig zijn voor de padicultuur; een scheikundig onderzoek is, voor zoover mij bekend, daarnaar nog niet inge-

steld, doch aangenomen dat een zoodanig onderzoek het tegendeel uitwees, dan bleef het nog eene open vraag of wellicht physisch de slib, zeer fijn van samenstelling zijnde, eene slechte uitwerking heeft door te zeer den toegang van de lucht tot den ondergrond te belemmeren. Zooveel is echter zeker, dat de slib geen goeden invloed op den grond uitoefent en is dus de gunstigste omstandigheid dat ze geheel is bezonken voordat het water op de sawahs treedt, waardoor in ieder geval de factor die in den regel juist het meest zal bijdragen tot verhoogde vruchtbaarheid der bevloeide gronden, namelijk de voortdurende aanvoer van nieuwe vruchtbaar makende vaste stoffen, hier gemist zal worden.

Eene andere omstandigheid die hierbij niet uit het oog verloren moet worden, is dat, zooals boven bleek, de tot stand te brengen bevloeiing wel is waar in zekere mate aan het watergebrek te gemoet zal komen, de padi veelal voor mislukking door droogte zal vrijwaren, doch het toch niet geheel en al eene geregelde bevloeiing zal zijn, dat niet de zekerheid bestaat, dat altijd de volle benoodigde hoeveelheid water aan de velden geleverd zal kunnen worden. Een en ander zal voldoende zijn om de meening te motiveeren, dat het maximum der in doorsnede voor alle velden te verwachten toeneming van productie niet hooger gesteld mag worden dan 6 pikols padi per bouw. De prijs waarvoor de bevolking de padi van de hand zet bedraagt *f* 1,50—*f* 2 de pikol. Weer zoo gunstig mogelijk het laatste cijfer aannemende, zoo komen wij tot eene vermeerdering der geldswaardige opbrengst van *f* 12 per bouw.

Stijging der landrente.

Zooals reeds hierboven is aangeteekend, wordt tegenwoordig aan landrente geheven gemiddeld zes percent der bruto-opbrengst van het hoofdgewas. Deze met *f* 12 per bouw stijgende, zal de vermeerdering aan landrente *f* 0,72 per zelfde uitgestrektheid bedragen of, ingeval de heffing tot 10 percent werd opgevoerd, *f* 1,20.

Het bevloeiingsgebied heeft eene uitgestrektheid van 21 000 bouws. Daarvan behooren er echter ruim 1 250 tot *Sĕlo*, welk district binnen de afdeeling *Grobogan* een enclave vormt van het rijk *Soerakarta*.

Ook zal het kanaal over een lengte van ongeveer 1000 meters over grondgebied van den Soesoehoenan moeten loopen.

De genoemde gronden maken dus een deel uit van dat rijk

en er valt vooralsnog niets van te zeggen in hoeverre ook daarvan, in verband met verbeterde irrigatie, door het Gouvernement eenig voordeel zal kunnen worden verkregen.

Voor de gronden, die deel uitmaken van het gouvernementsgebied, zal de te verwachten vermeerdering van landrente volgens het thans geheven percentage bedragen ruim *f* 14 200.— en bijaldien het werd opgevoerd tot 10 percent *f* 23 700.

...e van het ...egkapitaal.

Neemt men nu verder aan, dat door den aanleg van het werk de afschrijvingen van landrente wegens onbeplant blijven en misgewas zullen worden teruggebracht tot het gemiddelde der geheele residentie, dan wordt daaruit nog een voordeel voor den lande verkregen van *f* 5 000 's jaars, of in het geheel *f* 19 000—28 000, zoodat dan de te verwachten vermeerdering van inkomsten ¾ à 1 percent van het aanlegkapitaal ad *f* 2 800 000 zoude bedragen.

...enzen der ...staats- ...oeienis.

Het laatste der boven aangegeven punten, waarover het onderzoek zich in hoofdzaak heeft uitgestrekt, betreft de vraag, tot hoever de staatsbemoeienis zich met den aanleg der onderwerpelijke werken zou moeten uitstrekken. Daaromtrent kan het volgende worden aangeteekend. Bij de raming van het bovenvermelde bedrag als kosten der werken is er reeds op gerekend, dat de aanleg der tertiaire leidingen door de bevolking zal plaats hebben. Nu is verder de terreingesteldheid in de te bevloeien streek van dien aard, dat in het onderhavige geval ook het aanleggen der secundaire leidingen, waarin geene belangrijke kunstwerken behoeven voor te komen, met voorlichting der technische ambtenaren aan de bevolking zou kunnen worden overgelaten. Tot eene belangrijke bezuiniging zoude zulks hier echter niet leiden. De ligging van het te bevloeien terrein ten opzichte van het hoofdkanaal is zoodanig, dat, wanneer dit laatste eenmaal zal tot stand gebracht zijn, het overige als vanzelf volgt.

De hooge uitgaven hebben hier voornamelijk betrekking op de opstuwing van het water, de in het hoofdkanaal vereischte kunstwerken en dat kanaal zelve. Van alles wat hiermede samenhangt, zoude niets aan de bevolking overgelaten kunnen worden.

Op eene vroeger door den met het doen der opnemingen belasten ingenieur opgemaakte globale raming van kosten zijn alle nevenkanalen met de kunstwerken opgebracht voor slechts *f* 187 800. Gesteld dus al, dat deze post geheel en al kon vervallen, zoo zoude deze besparing van uitgaven toch geene wijzi-

ging van aanbelang in de hierboven opgestelde rentabiliteitsberekening brengen.

Conclusie.

Gebleken zijnde dat de toestand der te bevloeien streek geenszins zorgelijk te noemen is, zij veeleer in vergelijking met andere plaatsen in economisch gunstige omstandigheden verkeert, dat de kosten van het Loesi-irrigatiewerk enorm hoog zouden zijn in vergelijking tot de irrigeerbare oppervlakte, volgens de raming hooger dan bij eenig ander werk het geval is geweest, dat het doel met den aanleg er van beoogd slechts zeer onvolledig zou worden bereikt, gebleken zijnde dat de westmoussonbevloeiing — hoewel veel verbeterd — gebrekkig zoude blijven, dat in den oostmousson evenmin als vroeger over eenig water voor den landbouw beschikt zou kunnen worden — wie zal het wraken dat onder die omstandigheden van de uitvoering van het groote irrigatiewerk ten behoeve der afdeeling Grobogan is afgezien?

Te eer kon dit geschieden omdat de gelegenheid bestaat om door partieele voorzieningen met kleine middelen veel goeds te doen voor deze afdeeling en voor een groot deel harer velden aan het werkelijk bestaand gebrek aan irrigatiewater te gemoet te komen.

Het is hier de plaats niet daarover in verdere bizonderheden te treden. Reeds werd veel gevergd door de aandacht der lezers van dit tijdschrift te vragen voor zoovele détails, betreffende den economischen toestand van eenige betrekkelijk kleine onderdeelen van Java, als het bovenstaande bevat, en er werd dan ook alleen toe overgegaan uit de overweging, dat om eene zaak goed te doorgronden niet moet opgezien worden tegen de moeite om haar, voor een deel althans, ook in de bijzonderheden na te gaan, niet altijd kan worden volstaan met haar in algemeene trekken zich voor oogen te stellen.

Financieel beheer.

Ten slotte vinde hier nog de opmerking eene plaats, dat de weinige appreciatie welke bij een groot deel van het publiek ten deel valt aan de zorgzaamheid, waarmede door de Regeering de van den aanleg van groote irrigatiewerken te verwachten economische gevolgen worden overwogen en in verband gebracht met de daarvoor vereischte uitgaven, alvorens tot de uitvoering er van te besluiten, hoofdzakelijk schijnt voort te vloeien uit het innemen van een verkeerd standpunt bij de beoordeeling van het beheer

der Indische financiën. Daarbij wordt veelal nog verwijld bij den vroegeren tijd, toen groote batige sloten aan het Moederland ten goede kwamen, en dus door degenen die het goed meenden met de inlandsche bevolking en gaarne voor hare belangen opkwamen elk bedrag dat aan die batige sloten ontwoekerd werd beschouwd kon worden als „autant de gagné". Werd dat geld maar zoodanig besteed, dat de bevolking er voordeel bij had, dan behoefde men zich verder niet angstvallig af te vragen of de zaak waarin het gestoken werd al dan niet op eene gezonde basis berustte.

De toestand is echter aanmerkelijk gewijzigd sedert het beginsel zich baan gebroken heeft, dat het Moederland geene directe voordeelen uit Indië trekken moet, dat de inkomsten aldaar uit de belastingen verkregen, behoudens vergoeding van de in Holland ten behoeve der koloniën gedane uitgaven, behooren te worden besteed in het belang van Indië zelf. Onder dat financieele régime beteekent elke uitgave die door den Staat gedaan wordt, voor een werk waarbij geen rationeele verhouding bestaat tusschen de kosten en het te verwachten nuttig effect, vermindering van den nationalen rijkdom.

De Europeesche industrieelen kunnen tijdelijk vruchten plukken ook van irrigatiewerken, die op eene slechte economische basis berusten, doordat zoodoende de gelegenheid verschaft wordt voor de oprichting van meer suikerfabrieken of andere landbouw- en nijverheidsondernemingen; in haar duurzaam belang is het echter ook niet, alleen daar waar het de bevolking goed gaat is het bestaan en de bloei dier industrie blijvend verzekerd.

Het verdient daarom aanbeveling zich er mede tevreden te stellen, dat voorshands in zake de verbetering van het irrigatiewezen slechts die werken ter hand genomen worden, waarvan met voldoende zekerheid te zeggen valt, dat het geld goed besteed zal zijn, in dien zin dat het eene behoorlijke rente zal afwerpen en dat beginsel te handhaven, al mocht ook blijken dat de gelegenheid dan niet bestaat, zooveel geld aan de bevordering van dit belang ten koste te leggen, als strikt genomen beschikbaar gesteld zou kunnen worden.

Het is reeds een groote vooruitgang met vroeger, dat daar waar hulp noodig is, ze verstrekt wordt, dat verder aan de overweging der zaak voortdurend veel aandacht en zorg gewijd wordt.

Door te veel in eens te willen tot stand brengen, zoude allicht

het doel worden voorbijgestreefd en aan de zaak meer kwaad dan goed worden gedaan, terwijl ook niet uit het oog verloren mag worden, dat gaandeweg meer ondervinding ter zake van den aanleg van irrigatiewerken zal worden verkregen en minder gevaar voor teleurstellingen zal gaan bestaan, hetgeen eene aanleiding te meer is om voorloopig niet te veel onderhanden te nemen en met de grootste zorgvuldigheid op de wijze als in het eerste gedeelte van dit opstel werd aangegeven, te werk te gaan bij de overweging der vraag, wat te dezer zake gedaan en wat voorloopig nagelaten dient te worden.

Hongersnooden in Britsch-Indië

DOOR

R. A. VAN SANDICK.

II. Financieele bestuursbeloften en bestuursdaden van 1878—1896.

De groote hongersnood van 1876—'78 was voor Britsch-Indië het droeve einde van het tijdperk van zoeken en tasten, zich kenmerkende door herhaalde verandering van stelsel bij de hongersnoodbestrijding. In 1878 had zich echter bij allen, ambtenaren en particulieren, Europeanen en Indiërs, één overtuiging gevestigd, die wij meenen te moeten beschouwen als het uitgangspunt van de geheele verdere hongersnood-politiek. De overtuiging *dat hongersnooden in Britsch-Indië periodiek zijn.*

Eenmaal uitgaande van die stelling, komt men onvermijdelijk tot de politiek door Jozef in Genesis 41 aanbevolen aan den pharao van Egypte. Daar Jozef voorzag dat op vette jaren magere jaren zouden volgen, werd, op zijn advies, in Egypte „spijze van de aankomende goede jaren verzameld en koorn opgelegd voor de jaren des hongers". Zoo lag het dan ook voor de hand om iets soortgelijks te doen in Britsch-Indië. In plaats van koorn *in natura* zou men in de tijden van overvloed kapitaal afzonderen, ten einde daaruit in de, vroeger of later, maar in alle geval zeker komende tijden van schaarschte te putten. Maar de Indische schatkist, was, na de groote aderlating ten gevolge van die rampzalige jaren, leeg.

Het gouvernement van Lord Lytton had toen in 1878 den zeldzamen moed, om nieuwe belastingen te leggen op de uitgeputte bevolking van geheel Britsch-Indië. Die additioneele belastingen droegen den naam van „Assessed Taxes". Zij hadden den vorm van een „License Tax", en zekere plaatselijke heffingen (Cesses), die later veranderd werd in een „Income Tax". Deze heffing —

die men in Nederland zou noemen rijksinkomsten- en bedrijfsbelasting te gelijk — wordt [1]) thans geheven volgens de wet (Act II) van 1886. Haar voornaamste tegenwoordige bepalingen zijn dat alle inkomens uit salarissen, pensioenen en rentegevende effecten, zullen betalen 5 pie per ropij, wanneer ze boven de 2000 Rs. zijn (2.6 percent) en wanneer ze minder dan 2000 Rs. zijn 4 pie per ropij (2 percent). Maatschappijen en vennootschappen betalen 5 pie per ropij (2.6 percent); inkomens uit andere bronnen betalen volgens een schaal, van 10 Rs. op de 500 Rs. tot 42 Rs. op de 1.999 Rs., terwijl de belasting op inkomens van 2000 Rs. en daar boven 5 pies per ropij bedraagt. Alle inkomens minder dan 500 Rs. per jaar zijn vrij, en de belasting wordt niet geheven van den landbouw (die op andere wijze belast is, volgens een wetgeving tot stand gekomen in 1877—78), of van militaire salarissen die minder zijn dan 500 Rs. per maand.

Het is wel te begrijpen, dat op een tijdstip toen Britsch-Indië nog bloedde aan de vreeselijke wonden, door den grootsten hongersnood dezer eeuw toegebracht, een aanzienlijke belastingverhooging alles behalve in den smaak viel van de geteisterde bevolking, al drukte die belasting dan ook niet direct op den landbouw. De gewone argumenten, ten allen tijde en overal gebruikelijk ter verdediging van de invoering van een nieuwe belasting, zouden weinig gebaat hebben tegenover de zich wijd en zijd over het ongelukkige Indië verspreidende ontevredenheid. Toch slaagde het gouvernement er in om het publiek te overtuigen van de urgentie van den te nemen maatregel. Het eenige doel van die belasting zou immers zijn de redding van het volk van de hongersnooden der toekomst. De opbrengst van die belasting zou het bestuur in staat stellen om dien duren plicht te vervullen. Er bestonden tot nu toe geen fondsen tot hongersnoodbestrijding. De opbrengst van die belasting zou een imperiaal assurantiefonds zijn tegen toekomstige hongersnooden. En hongersnoodbestrijding was de *dure plicht* van het Britsch-Indische gouvernement.

Op de plechtigste en stelligste wijze legde het gouvernement die belofte af. Ten bewijze daarvan dienen de volgende officieele uitlatingen.

Den 27sten December 1877 sprak de Minister van Financiën

---

[1]) Zie de „Statement" (Progress and Condition of the People), 1894—1895, bl. 61

Sir John Strachey, lid van den „Council" (den Raad van Britsch-Indië), toen hij de begrooting van het volgend jaar aan den Raad voorlegde, nadat hij het doel van de voorgestelde nieuwe belasting had uiteengezet:

„Ik hoop dat geen begeerte om eenige administratieve verbetering, hoe urgent ook, of eenige fiscale hervorming, hoe wijs ook, in te voeren, het Gouvernement zal verleiden om deze heilige gelofte te verwaarloozen."

Langzamerhand werden de geloften nog heiliger en plechtiger. Den 16den Januari 1878 sprak de Minister van Financiën Sir John Strachey nog eens over hetzelfde onderwerp.

„Ik blijf vertrouwen dat ik in staat zal zijn den Raad en het publiek te overtuigen, dat het besluit, dat het gouvernement genomen heeft, getrouwelijk zal worden uitgevoerd, en dat de opbrengsten der nieuwe belastingen zullen besteed worden tot het doel om te scheppen, wat ik genoemd heb een assurantiefonds tegen hongersnood, en tot geen ander doel hoegenaamd."

Den 9den Februari 1878 gaf hetzelfde Raadslid zeer zorgvuldig de bedoelingen weer van het gouvernement in de volgende woorden.

„Zooals ik vroeger uitlegde, gaan we uit van de onderstelling dat in elke tien jaar het Indische Gouvernement een som zal hebben uit te geven van £ 15 000 000 voor hulp in hongersnooden. De zaak wordt tot zijn eenvoudigsten vorm teruggebracht, wanneer wij onderstellen dat de geheele som van £ 15 000 000 zal moeten worden uitgegeven *op eenmaal* aan het einde van een tienjarig tijdvak, en de argumenten, die ik te berde zal brengen, worden in geen enkel opzicht te niet gedaan door die onderstelling, al is die dan ook eigenlijk onjuist. Nu komt de essentieele grondslag voor onze hongersnoodpolitiek hierop neer, dat de uitgaven voor dat doel niet een steeds vermeerderende rentelast mogen leggen op Britsch-Indië. De maatregel om eenvoudig telkens te leenen als de nood aan den man komt, en aldus de jaarlijksche uitgaven in elk jaar van het tienjaarlijksche tijdperk te bezwaren met, laten we zeggen, £ 600 000, moet dus natuurlijk verworpen worden. En hieruit volgt, dat wij de £ 15 000 000, die wij noodig hebben, alleen kunnen krijgen door in jaren van voorspoed en welvaart een aequivalente som te besparen. Wanneer wij voor dat doel een *bona fide* overschot van £ 1 500 000

jaarlijks afzonderen, dan zullen we na tien jaar onze £ 15 000 000 bij elkaar hebben.

„Ik meen, dat ik het nu genoegzaam duidelijk heb gemaakt, hoe wij ons voorstellen dat de £ 1 500 000 besteed zullen worden die wij hopen af te zonderen ter assurantie tegen hongersnood. Wij zullen haar schijnbaar besteden tot vermindering der schuld; en wanneer de ramp van een hongersnood feitelijk verschijnt, dan hopen wij niet slechts in staat te zijn haar onder de oogen te zien zonder nieuwe lasten te werpen op het land, maar wij hopen dan tevens te constateeren, dat onze middelen om afdoende hulp te verleenen op groote schaal vermeerderd zijn door de nuttige werken, die wij hebben uitgevoerd in de voorafgaande jaren van voorspoed."

Toch waren de gemoederen niet gerust. Er bleef twijfel heerschen over de eigenlijke bestemming der nieuw op te leggen belastingen. De publieke opinie, uitgedrukt door protesten in de pers en door leden van den Raad, uitte zich zelf zóó sterk, dat de onderkoning Lord Lytton het noodig oordeelde eigenhandig een Nota te publiceeren, gedateerd van den 12den Maart 1878. De onderkoning schreef daarin het volgende:

„De eenige rechtvaardiging vóór de vermeerderde belasting, die onlangs opgelegd is aan de bevolking in Indië, met het doel om het land te verzekeren tegen de ergste rampen van een toekomstigen hongersnood, in die mate als een verzekering in de praktijk mogelijk is, is de gelofte, die we hebben afgelegd, dat een som van niet minder dan anderhalf millioen pond sterling, die de opbrengst van de additioneele belastingen voorstelt, voor dit doel van de bevolking geheven, jaarlijks daartoe zal worden aangewezen. Wij hebben aan de bevolking van dit land uiteengezet dat vermeerderde staatsinkomsten door de nieuwe belastingen geen weelde, maar noodzakelijkheid is voor den Staat, niet ten behoeve van algemeene doeleinden, doch voor den bouw van een bijzondere klasse van openbare werken; en we hebben ons zelf verbonden om geen ropij van de bijzondere inkomsten, die aldus ontstaan, te besteden aan werken van anderen aard, terwijl we de grootste zuinigheid zullen betrachten in alle andere takken van uitgaven, opdat geen grootere lasten op het land zullen gelegd worden, dan volstrekt geëischt worden door de noodzakelijkheid.

„Op den voorgrond wordt gesteld dat een som, afkomstig van het overschot der inkomsten ten bedrage van 1½ millioen pond sterling 's jaars, zal besteed worden op zulk een wijze, dat inderdaad zal worden geschapen een assurantiefonds, waaruit toekomstige uitgaven voor hulp tegen hongersnood kunnen worden bestreden, zonder daardoor blijvende lasten te leggen op de inkomsten van den Staat."

Het scheen echter dat een zeker gedeelte van het publiek nog niet geheel en al voldaan was. In Maart 1879 ontving de onderkoning Lord Lytton een deputatie uit alle rangen en standen van Britsch-Indië, die de vrees uitdrukte harer lastgevers, dat de opbrengsten der nieuwe belastingen niet wettig besteed zouden worden. Zij verlangde een nog verdergaande, formeele, definitieve belofte. Dit was den onderkoning nu toch al te machtig. En met al de hooghartigheid waarover de hooge plaatsvervanger van Indië's keizerin beschikken kon, werd de deputatie naar huis gestuurd, met het volgende antwoord:

„Als de vertegenwoordiger van Indië's souverein, betreur ik het dat zulk een taal gehouden is geworden tot mij door U. Het eenige doel van de additioneele belastingen, waarover gij U beklaagt, was het behoud van menschenlevens, die bedreigd werden door hongersnood. Wat ook de fouten of tekortkomingen mogen zijn van dit Gouvernement, zijn handelingen in zake het onderwerp waarover Uw adres handelt, zijn ingegeven door de oprechtste en angstvalligste begeerte van aan de bevolking van Indië de grootst denkbare bescherming te verleenen tegen de rampen van toekomstige hongersnooden. Het tegendeel te insinueeren, is laster te insinueeren."

Het is niet wel mogelijk om zich plechtiger te verbinden voor de toekomst dan het Britsch-Indische gouvernement in 1878 gedaan heeft. In volmaakte overeenstemming met hetgeen vier jaar later zou worden aangeraden in het verslag der hongersnoodcommissie, zijn de gelden, die afgezonderd werden onder het hoofd „Famine Relief and Insurance" dan ook besteed aan 1° directe hulp bij hongersnood, 2° aanleg van „protective" irrigatiewerken 3° de aanleg van „protective" spoorwegen, 4° vermindering of vermijding van schuld.

Maar de grootste bewonderaar van het Britsch-Indisch Bestuur zal wel moeten toegeven, dat het Gouvernement zijn plechtige

geloften niet gehouden heeft. Wij laten, om dit duidelijk aan te toonen, een staatje volgen, waarop wij zeer de aandacht vestigen.

Staat van de opbrengsten der „Assessed Taxes" en van de daaruit te bestrijden uitgaven voor ondersteuning bij en verzekering tegen hongersnood, van 1878—79 tot 1894—95. in tientallen van Ropijen.

Jaren. van April—April.	Bruto opbrengsten van de „Assessed Taxes".	Totale uitgaven voor ondersteuning bij en verzekering tegen hongersnooden.	Details van de uitgaven in kolom (3.)				
			Ondersteuning bij hongersnooden. („Famine Relief").	Aanleg van protectieve irrigatie-werken.	Aanleg van protectieve spoorwegen.		Amortisatie of vermijding van schuld.
					onder het hoofd: „Famine Relief and Insurance".	onder het hoofd: „Railway Revenue Account".	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
	Rx.	Rx.	Rx.	Rx.	Rx.	Rx.	Rx.
1878—79	900,920	313,547	313,547	—	—	—	—
1879—80	785,318	104,059	104,059	—	—	—	—
1880—81	558,720	34,840	34,810	—	—	—	—
1881—82	536,829	1,567,886	34,883	135,449	682,403	—	715,151
1882—83	517,811	1,495,972	22,103	263,443	*—133,129*	—	1,343,555
1883—84	526,087	1,522,813	9,205	283,223	649,248	—	581,137
1884—85	511,828	1,548,357	7,350	253,046	946,457	—	341,504
1885—86	503,034	1,529,271	40,695	186,807	589,000	29,271	683,498
1886—87	1,354,735	460,832	1,041	107,979	200,000	151,812	—
1887—88	1,431,436	376,607	402	91,006	—	285,199	—
1888—89	1,520,940	508,518	7,799	70,537	—	430,182	—
1889—90	1,595,274	1,062,009	68,288	71,457	—	462,009	460,255
1890—91	1,617,396	1,082,351	5,579	74,392	—	482,351	520,029
1891—92	1,652,823	1,500,000	23,423	77,931	484,795	231,681	682,170
1892—93	1,686,141	1,454,590	70,841	60,793	984,469	339,487	—
1893—94	1,739,171	1,191,704	496	56,351	1,060,954	73,903	—
1894—95	1,808,060	629,844	10,258	43,110	556,867	19,609	—

Opmerkingen: (2) Bruto cijfers. Er gaat af collecteloon en afschrijving. In de laatste jaren ongeveer 40 000 à 50 000 Rx. 's jaars. (3) = (4) + (5) + (6) + (7) + (8). Hieronder is begrepen de kolom (7) die volgens velen eigenlijk niet hoofdzakelijk ter hongersnood-verzekering dient.

Gelijk uit dit staatje blijkt, is de som die in uitgaaf gebracht is (kolom 3) minder dan de opbrengst der voor die uitgaven speciaal opgelegde belastingen (kolom 2). Maar uit het vorige blijkt dat de Regeering geweigerd had om zich te binden tusschen de nauwe

grenzen van een bijzonder hongersnoodfonds, met een debet- en creditrekening. Ze had niet slechts beloofd dat geen enkele ropij van de opbrengst dezer nieuwe belastingen zou besteed worden aan iets anders dan aan hongersnood-assurantie, maar ze had bovendien plechtig beloofd, als de eenige rechtvaardiging van de nieuwe belastingen, om elk jaar een som van niet minder dan 1½ millioen pond sterling te besteden voor hongersnood-assurantie. Een enkele blik op het staatje toont al dadelijk aan, dat die belofte in de verste verte niet is nagekomen.

Om echter nauwkeurig na te gaan, *in welke mate* de belofte niet is nagekomen is niet heel gemakkelijk. Voor een twintigtal jaren was de Britsch-Indische ropij twee shillings = *f* 1.20 waard. En het kwam dus op hetzelfde neer of men van Rx. (= 10 × *f* 1.20) dan wel van £ (ponden sterling = *f* 12) sprak. Sedert is de ropij-koers steeds gedaald, tengevolge van de daling van de zilverkoers, tot ze in 1894 gedaald was tot ongeveer 1 shilling 3 pence = *f* 0.75. En ze zou nog lager gekomen zijn, wanneer in Juni 1894 niet de ingrijpende maatregel genomen was om de vrije ropij-aanmunting te schorsen. Daardoor heeft de ropij, wier sterling-koers, van 1878-1894 steeds omlaag was gegaan met het zilver tegenover het goud, haar koers van 1894 ook thans behouden. Een ropij is thans nog steeds ongeveer 1 sh. 3 d. = *f* 0.75, overeenkomende met haar zilverwaarde van 1894. Was de vrije aanmunting in 1894 niet opgeheven, dan zou de ropij-koers de dalende zilver-koers gevolgd zijn en ze zou nu slechts ongeveer een shilling = *f* 0.60 gelden.

Die veranderlijke, steeds dalende waarde van de ropij tegenover de munten van onze Europeesche goudlanden, maakt dat men de grootste voorzichtigheid moet in acht nemen als men cijfers wil noemen. Wij zijn, toen we een studie maakte van de financieele resultaten der Britsch-Indische spoorwegen [1]), ten slotte ook op die moeilijkheid gestuit, en kwamen toen, door de kennismaking met twee artikelen van Mr. N. P. van den Berg [2]), tot het besluit dat die moeilijkheid *onoverkomelijk* is. Tenzij men er

---

[1]) Van Sandick, De Britsch-Indische spoorwegen v. 1892—'93"; in de *Indische Mercuur*, jaarg. 1894, N°. 22.

[2]) Mr. N. P. van den Berg: „Het Muntvraagstuk in Britsch-Indië"; in de *Gids* v. Maart en April 1894, en diens voordracht op het *ndisch Genootschap*, den 4den November 1894, over „Het Indische toltarief", ook te vinden in de *Indische Mercuur* van 11 Nov. 1894.

van afziet de ropijen te herleiden en men ze in alle financieele becijferingen na '1878 laat staan.

Terugkeerende naar het staatje op bladzijde 504 merken we dus op dat de 1.5 millioen £, die de Britsche Regeering beloofd had jaarlijks te zullen besteden aan het hongersnood-assurantiefonds, in 1878 vertegenwoordigde 15 millioen Rs. en in 1894—'96 24 millioen Rs. Het eerste cijfer, 15 millioen ropijen per jaar, is slechts bereikt of overtroffen (zie kolom (3) van het staatje) in de jaren 1881—1886 en 1891—1894. Het tweede cijfer, 24 millioen ropijen, dat volgens de tegenwoordige ropijkoers al eenige jaren zou moeten worden besteed, om de belofte van 1.5 millioen £ te verwezenlijken, is nimmer bereikt. Het is duidelijk dat het Gouvernement in gedachten de ponden sterling harer belofte (1.5 millioen) in 1878 heeft omgezet in ropijen (15 millioen) en er in geen geval ooit aan gedacht heeft rekening te houden met de waarde van die som in ropijen van 1894—'97 (24 millioen).

Wanneer we echter nu redeneeren, zooals wij hier onderstelden dat het bestuur gedaan heeft (hoewel dit op zich zelf al niet in den haak is), dan is dat bestuur nog niet vrij te pleiten van schennis van plechtige geloften.

We gaan weer terug naar kolom (3) van het staatje. In de eerste drie jaren van de nieuwe belastingen, zijn deze laatste eenvoudig geïnd en verdwenen in de schatkist, hoofdzakelijk ten behoeve van den oorlog met Afghanistan, behalve een zeer kleine som (45 millioen ropijen vande 220 millioen) die voor directe hulp bij hongersnood besteed is. Van 1881—1886 komt het Gouvernement zijn beloften na. Vijftien millioen ropijen 's jaars wordt besteed, voor „Famine relief and insurance," hoewel de nieuwe belastingen geen derde gedeelte daarvan opbrengen. Wel is waar wordt het leeuwendeel van die som besteed aan schulddelging en slechts een klein deel aan protectieve irrigatie- en spoorwegwerken, maar volgens de bestemming van de 1.5 millioen £ was dit geoorloofd.

In 1886—1890 echter werd het bestuur volkomen memorieloos. Wel zorgde de Regeering, wat ze vroeger nog niet gedaan had, dat de nieuwe belastingen de vijftien millioen ropijen opbrachten. Maar de verzoeking was te sterk! De annexatie van Opper-Birma en de oorlogen die dezen maatregel van imperiaal belang voorafgingen en opvolgden, waren zeker niet vreemd aan den genomen maatregel om ongeveer 40 millioen ropijen van de belastingen

te onttrekken aan haar bestemming. In 1891 krijgt het Gouvernement een deugdzame bui, die haar voortaan gemakkelijk valt, omdat de thans niet meer nieuwe belastingen meer opbrengen dan de vijftien millioen ropijen. Men zou, als men de door ons aangehaalde verklaringen van minister Strachey c.s. in 1878 leest, meenen, dat nu de Assessed Taxes meer opbrachten dan 15 millioen ropijen, die belastingen met het surplus verminderd zouden moeten worden. Daarvan is echter geen sprake. Zooals men ziet brengen in de laatste jaren de Assessed Taxes een tot twee millioen ropijen te veel op!

Ten slotte nam de Regeering in 1894 een maatregel, die in zekere, en wel ambtelijke kringen zeer toegejuicht is, doch die ook al niet geheel overeen te brengen is met de bestemming van de hongersnoodfondsen. Ze gaf gehoor aan de klachten van hare burgerlijke en militaire ambtenaren, Europeanen en Eurasiërs, over het verlies dat zij leden door de lage ropijkoersen. Onder den naam van „Exchange Compensation Allowances" werd b. v. alleen aan de officieren over het jaar van 1 April 1893 tot 1 April 1894, 3 800 000 ropijen uitgekeerd, of te zamen aan andere Europeesche ambtenaren een som van 10 millioen ropijen uitgekeerd boven hunne gewone bezoldiging, voor het verlies, hun berokkend, als ze ropijen moeten wisselen in ponden sterling, en deze som is verkregen door tijdelijke schorsing van de bestemming der gelden voor hongersnood-ondersteuning en -verzekering.

De inlandsche publieke opinie heeft zich herhaaldelijk zeer sterk geuit tegen deze laatste, minstens genomen, vreemde opvatting. Zoo wees het tijdschrift *India*, het orgaan van de partij der nationale congressen, in haar Decembernummer op het feit dat door dezen maatregel de besturende ambtenaren van Indië voor hun eigen voordeel het fonds hebben gebruikt, dat hun toevertrouwd is voor de hongerlijdende armen. De Indische bevolking en de Anglo-Indische ambtenaren zijn, wat betreft de wisselkoers, lotgenooten in het ongeluk. Zij hebben beiden betalingen in goud te doen in Engeland en zij zijn beiden het slachtoffer van de depreciatie van het zilver, of, als men dit liever zeggen wil, van de appreciatie van het goud. „Maar de misdaad bestaat daarin, dat de rijke en machtige lijder besluit dat zijn arme en machteloze lotgenoot de lasten van beiden zal dragen. Zal het Parlement die misdaad billijken? In beginsel, zou de Indische bevolking niets hebben tegen een vergoeding der ambtenaren, maar laat er ten

minste een „tijdelijke schorsing" van dien eisch zijn tot de financiën van Indië haar redelijkerwijze kunnen dragen."

De bedoelingen van de hongersnoodcommissie van 1878, die ook de bedoelingen waren van de Regeering van 1878, volgens de herhaalde, plechtige en heilige geloften, door haar spontaan afgelegd, waren toch zeker om een reserve-hongersnoodfonds te scheppen: hiervan is echter nimmer sprake geweest.

De in 1878 algemeen gevestigde opinie, die wij in den aanvang van dit hoofdstuk mededeelden, dat de hongersnooden periodiek zijn, raakte al spoedig in 't vergeetboek, toen er van 1878 tot 1895 geen hongersnooden, anders dan van uiterst lokalen aard, te bestrijden waren. Want de „Famine Codes", waar zij aanbevelen relief-works, schorsing van landrente en gratis-hulp, bleken voor die uiterst kleine rampen uitmuntend te werken in de toepassing. Ja er waren velen, die meenden dat in het feit alleen dat geheel Indië thans een georganiseerd Britsch bestuur heeft, in het oog van echte Engelschen de grootste weldaad die aan de bevolking van een land te beurt kan vallen, een vrijwaring gelegen was. Men geloofde dus niet meer aan de periodiciteit van die rampen op groote schaal. En ter bestrijding van den localen hongersnood op kleine schaal was de toepassing der voortreffelijke Famine Codes voldoende, zooals de ondervinding leerde.

Ondanks het ontbreken van hongersnood en oorlogen gingen intusschen Indië's financiën steeds achteruit. Een deficit trad in de plaats der vroegere overschotten, dat hoofdzakelijk veroorzaakt werd door de reeds genoemde daling van de goudwaarde der ropij. Een deficit dat in 1892—93 tot 833 412 Rx., in 1893—94 tot 1 546 998 Rx. steeg.

De Indische Regeering nam zeer ingrijpende maatregelen om dien stand van zaken te veranderen, en natuurlijk werd weer het hongersnoodfonds de dupe. Want, behalve dat er invoerrechten werden gelegd op gefabriceerde katoenen goederen en dat de opiumbelasting werd verhoogd, onttrok men $^2/_3$ van de gelden voor hongersnood opgebracht doodeenvoudig aan hun bestemming. Op die wijze slaagde men in 1894—'95 er in het deficit in een batig slot van 693 110 Rx. te veranderen.

Men kan die onttrekking van de gelden van het fonds natuurlijk uit het staatje op blz. 504 aflezen. Maar het komt ons wel de moeite waard voor hier dit detail weer te geven

uit de *Statement* van 1894—'95, waaruit wij dit gedeelte van het staatje vervaardigden. Wij lezen daar op blz. XIX:

„In 1894—'95 noopte de opnieuw aangegroeide verliespost door den wisselkoers der ropij in goud het Indische Gouvernement [1]) om *af te zien van (dat is op te slurpen in de gewone uitgaven), meer dan twee derde van het hongersnoodsurplus.*" De aldus „geabsorbeerde" som bedroeg 1 178 216 Rx., bijna het dubbele van het batig slot.

Beschouwen wij nog eens even het laatste tijdperk van af 1888.

In de „Statement" van 1893—94, wordt nog een zesjarig overzicht gegeven, waarin wij het volgende vonden op blz. XIX „Gedurende de zes jaren 1888—94 bedroeg het „hongersnoodsurplus" dat bestemd was om de kosten van ondersteuning te dekken in hongersnoodjaren te zamen 7 140 000 Rx. en het werd aldus besteed:

	Rx.
Werkelijke directe ondersteuning bij hongersnood . .	176 000
Bouw van protectieve spoorwegen en irrigatiewerken	2 942 000
Amortisatie of vermijding van schuld	1 662 000
Tegemoetkoming in de aanlegkosten van twee protectieve spoorwegen, de Bengal-Nagpur en de Indian Midland Railway	2 362 000

Die laatste opgaven zijn interessant, omdat zij betrekking hebben op kolom (7) van ons staatje op blz. 504, dat wij den lezer vriendelijk verzoeken even op te slaan. Zooals men ziet, is dat kolommetje blank van 1878—1886. Na dien tijd heeft men aan het hongersnoodfonds elk jaar de sommen onttrokken, medegedeeld in kolom (7), als tegemoetkoming in den aanleg van spoorwegen die oorspronkelijk *niet* als protectieve-hongersnood keerende spoorwegen werden beschouwd. Er is op die wijze in 't geheel nog een som van nagenoeg 30 millioen ropijen van haar bestemming vervreemd.

Wij zijn nu aan het einde van dit financieel overzicht en wij vragen vergiffenis voor de vele cijfers die we hebben moeten noemen. Wij mogen nu wel de conclusie trekken dat er eigenlijk geen hongersnoodfonds bestaat. In plaats van elke 10 jaar minstens 150 millioen ropijen op te zamelen voor den grooten hongersnood,

---

[1]) Er staat „to forego or to absorb in the ordinary revenue more than $^2/_3$ of the famine-surplus."

die eenmaal moest komen, heeft men onder allerlei hoofden in 18 jaar al de daarvoor bijgebrachte belastingpenningen verbruikt, en nu in 1896—'97 de eerste groote hongersnood na 1878, weldra gepaard aan pest, in Indië, woedt, is er geen sprake van eenig reservefonds. Men is financieel in dit opzicht vrijwel in denzelfden toestand als vóór den tijd dat de belastingen, die voor die reserve zijn ingevoerd, aan de bevolking zijn opgelegd.

Er was in 1878 veel beloofd, maar slechts een klein gedeelte van die beloften is vervuld. En nu de nood aan den man komt, is men aangewezen op de publieke liefdadigheid, die zich gelukkig in Indië en Engeland weer op schitterende wijze gedraagt. De Indische belastingbetaler is intusschen 18 jaar lang de dupe geweest. Hij heeft wel de „Assessed Taxes" betaald. Maar het officieele hongersnoodfonds bevat geen enkele ropij.

Het bovenstaande was reeds afgedrukt, toen we de Handelingen van het Britsche Lagerhuis, voor zoover zij op Indië betrekking hebben, onder de oogen kregen en kennis maakten met twee zeer belangwekkende parlementaire debatten.

Het eerste had plaats op 21 Januari. Het Parlementslid Longh vroeg aan den Minister voor Indië, of hij kon opgeven, hoe groot het bedrag was, betaald in het credit van het Indische hongersnoodfonds sedert den hongersnood van 1877; wat de totale som van uitgaven uit dat fonds was voor doeleinden, vreemd aan de leniging van ellende, gedurende de laatste twintig jaar; welk bedrag in het credit van dit fonds bleef bij het begin van den thans heerschenden hongersnood; en wat de geschatte behoeften waren van het Indische Bestuur voor hongersnood-hulp gedurende de volgende drie maanden.

Uit die vragen blijkt dat de interpellant van meening was, dat er wel degelijk een hongersnoodfonds met debet en credit bestond.

Het antwoord van Lord Hamilton teekende aldus den toestand:

„Er *is geen* Indisch hongersnoodfonds, in den zin als bedoeld is door het geachte lid."

„Het bedrag aan belasting opgelegd voor hongersnood-hulp en assurantie was in 1877 geschat op Rx. 1 104 400 per jaar. Tengevolge van den Afghaanschen oorlog werd het plan gedurende vier jaar niet uitgevoerd; en, wanneer deze jaren

worden uitgezonderd, dan kan men de totale ontvangsten schatten op Rx. 16 513 500. De uitgaven zijn geweest: voor constructie van productieve werken Rx. 12 004 022; amortisatie of vermijding van schuld Rx. 5 327 299 — Totaal Rx. 17 331 321. Het is moeilijk de juiste uitgaaf voor hongersnood-hulp te schatten in de volgende drie maanden, maar het verlies, direct en indirect veroorzaakt door hongersnood in het financieele jaar 1896 – 97 [1]) zal zeer zeker de som van 3½ *crore* ropijen overtreffen."

Daarop vroeg de interpellant of hij verstaan moest, dat een deel van de kosten van den Afghaanschen oorlog waren betaald uit dit fonds.

Ook werd door het lid Dr. Clark nog de vraag gesteld, hoe groot het bedrag was dat uit het hongersnoodfonds voor spoorwegen gebrukt was.

Hierop antwoordde de Minister Lord Hamilton ongeveer het volgende:

„Wanneer een land in een krijg gewikkeld wordt is het verplicht om de gewone financieele operatiën ter zijde te stellen. Gedurende den tijd van den Afghaanschen oorlog was het geld door belastingen opgebracht, niet beschikbaar voor hongersnoodverzekering.

„Een zeer groot gedeelte is besteed voor spoorwegen. Nimmer heeft het voornemen bestaan dat het fonds zou gelegd worden in een afzonderlijk doosje, en dat het fonds daar zou accumuleeren."

Openhartig is dit antwoord van Lord Hamilton zeker. We zien hier alweer dat Engelsche staatslieden den moed hebben zonder draaien te zeggen waar het op staat. Maar hoe droevig is deze officieele verklaring van 1897 in strijd met de door ons weergegeven officieele plechtige geloften van 1877! Men kan onmogelijk op meer cynische wijze verklaren dat er inderdaad geen spoor van een hongersnoodfonds bestaat. Wat de cijfers betreft, door Lord Hamilton genoemd, zoo konden wij, deels door de exceptie die hij maakt over de 4 jaren van den Afghaanschen oorlog, alleen maar één totaal van ons staatje op bladzijde 504 controleeren: de som van kolom 8. „Amortisatie of vermijding

[1]) Wij hebben in het eerste gedeelte van dit opstel in de Februariaflevering op blz. 209 al medegedeeld dat in Engelsch-Indië het financieele jaar loopt van April tot April.

van schuld", die tijdens dien oorlog, 1878—1881, niet behoefde te worden ingevuld. Wij constateerden dat we hetzelfde cijfer van 5 327 299 Rx. kregen.

De tweede discussie in het Lagerhuis had plaats op 26 Januari, toen het Parlementslid Sir William Wedderburn, die kersversch uit Indië kwam, waar hij het „Nationale Congres" had bijgewoond, in het adres van antwoord aan de Koningin, aan het slot wilde opgenomen zien, het verzoek „om een volledige en onafhankelijke enquête naar den toestand der massa's van de inlandsche bevolking, met de bedoeling om vast te stellen de oorzaken waardoor die massa's hulpeloos zijn om ook maar de eerste aanvallen van hongersnood en pest te weerstaan." Dit voorstel, dat met groote meerderheid verworpen werd, gaf echter aanleiding tot een heftig gevecht tusschen den voorsteller en den Minister voor Indië. En een der twistpunten was natuurlijk het hongersnoodfonds.

Een pittig artikel werd aan dit laatste gewijd door de *Daily Cronicle*, waarop in Nederland de aandacht gevestigd is door den heer P. L. Tak in het weekblad de *Kroniek* van 31 Januari. De herleiding tot ponden sterling van ropijen, die in dit laatste blad wordt verricht, maakt de genoemde cijfers wel is waar niet juist, om de redenen die we boven aangaven op blz. 505, doch dit tast de strekking van het goedgeschreven artikel niet aan.

Wij teekenen uit het Verslag van deze Parlementszitting nog het een en ander aan, uitsluitend betrekking hebbende op de quaestie van het Hongersnoodfonds.

Dat men in Indië allesbehalve gesticht is over het spoorloos verdwijnen van dit fonds, en men het ook allesbehalve eens is met de tegenwoordige, zoozeer van de oorspronkelijke afwijkende officieele opvatting, blijkt uit het door Lord Hamilton op verzoek van den voorsteller voorgelezen Besluit van het jongste „Indische Nationale Congres", dat over dit onderwerp het volgende bevat:

> „Het Congres doet een beroep op het Gouvernement dat het zijn plechtige geloften nakome door het Hongersnoodfonds, waarvoor een afzonderlijke boeking te houden is, terug te brengen op den oorspronkelijken voet en het meer te doen strekken tot de oorspronkelijke bedoeling: ter onmiddellijke hulp van de hongerlijdende bevolking."

En het Parlementslid I. Herbert Roberts wees eveneens op de plechtige geloften van het Indische gouvernement toen de „Assessed Taxes" werden ingevoerd.

„Heeft men *nu* (zooals toen gezegd werd dat het doel was) gedurende minstens tien jaar van voorspoed 's jaars £ 1.5 millioen ter zijde gelegd, zoodat men nu £ 10 000 000 heeft ter hongersnoodbestrijding uit het geld dat daarvoor is opgebracht?" Een deel van die opbrengst was gebruikt voor den Afghaanschen oorlog, 60 percent was gebruikt voor spoorwegen, en, van 1881—1886, slechts 10 percent voor irrigatie en 2 percent voor directe hulp bij hongersnooden. Hij sprak persoonlijk zeer sterk de meening uit dat, of er oorlog is of niet, het fonds niet aangeraakt mag worden. Spoorwegen waren zeker nuttig ter voorkoming van hongersnood: doch 60 percent van het fonds daarvoor te besteden was veel te veel. Daarenboven hadden de belastingen meer opgebracht dan de uitgaven, die, zij het soms ook op vreemde wijze, verantwoord waren als behoorende tot het hongersnoodfonds."

Lord Hamilton trok zich persoonlijk dezen aanval aan, omdat hij, toen die beloften waren afgelegd, onder-secretaris voor Indië en „Spokesman" in het Lagerhuis voor Indië was. Hij trachtte dan ook aan te toonen dat geen enkele belofte geschonden was. Er was nimmer sprake geweest van een afzonderlijk hongersnoodfonds!

Wij meenen uit de aanhalingen, in dit opstel gedaan, wel te mogen besluiten, dat het wel degelijk oorspronkelijk in de bedoeling gelegen heeft om ten minste een reserve te kweeken. Doch, hoe dit ook zij, er zijn ten minste eenige grootsche en vele kleine irrigatie-werken aangelegd en een uitgebreid spoorwegnet bedekt thans geheel Britsch-Indië. Maar toch heeft de thans heerschende hongersnood van 1896—1897 nu reeds proportiën aangenomen, die hem reeds een geduchten mededinger maken tegen den houder van het eeuw-record, den hongersnood van 1876—1878.

De conclusie ligt dus voor de hand: de financieele hongersnoodpolitiek van Britsch-Indië, waarvan we een overzicht hebben trachten te geven, heeft uitmuntend voldaan, van 1878—1896, dus gedurende achttien jaar. Maar we dienen er dadelijk bij te voegen, dat er gedurende al die jaren geen hongersnood geweest is.

Bij den eersten den besten grooten hongersnood, dien van 1896—97, blijkt echter, dat noch de spoorwegen, noch de irrigatie-werken, noch de Famine-Codes, noch de 18-jarige voorspoed de ramp ook maar eenigermate konden bezweren. De groote fout van de hongersnood-politiek kwam nu duidelijk uit: Er is geen ropij voor de

bestrijding in kas, en men is thans weer, evenals in 1877, aangewezen op de gewone inkomsten en de publieke liefdadigheid.

Toch heeft Britsch-Indië, *uitsluitend met het oog op toekomstige hongersnooden*, van 1878—1896 200 millioen ropijen opgebracht.

VARIA.

DE ARBITRALE UITSPRAAK IN ZAKE DE „COSTA RICA PACKET."

Bij geleidenden brief van 8/9 Maart is door de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën de tekst overgelegd van de scheidsrechterlijke uitspraak, betreffende het tusschen de Nederlandsche en Britsche regeeringen gerezen verschil, in zake de gevangenneming en voorloopige gevangenhouding van den gezagvoerder der „Costa Rica Packet." Op die beide punten is Nederland finaal in het ongelijk gesteld, terwijl bovendien nog een hartig woordje gezegd wordt over de behandeling die Carpenter ondergaan zou hebben in de gevangenis te Makasser. 't Is waar, de eisch van Engeland is tot op een vierde verminderd, wat betreft het bedrag der schadeloosstelling; maar de hoofdzaak, het beginsel van ons verweer, is volkomen afgewezen: het Nederlandsche gouvernement wordt verantwoordelijk verklaard voor de tengevolge der gevangenhouding van Carpenter geleden schaden.

Wij laten het vonnis in zijn geheel en onvertaald volgen.

Sentence abritrale dans l'affaire *„Costa Rica Packet"*

En vertu des hautes fonctions d'arbitre conférées, par ordre suprême de Mon Auguste Maître, Sa Majesté l'Empereur Nicolas II de toutes les Russies, à moi, F. de Martens, conseiller privé, membre permanent du conseil du Ministère des affaires étrangères de Russie et professeur émérite, conformément à la convention du 16 mai 1895 conclue entre le Gouvernement de Sa Majesté la Reine de Grande Bretagne et d'Irlande, Impératrice des Indes, et le Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas, au sujet du différend survenu entre les deux Gouvernements du chef de la détention du sieur Carpenter, capitaine du baleinier australien *„Costa Rica Packet"*;

Ayant dûment examiné et mûrement pesé les documents qui ont été produits de part et d'autre concernant l'indemnité réclamée par le Gouvernement de Sa Majesté brittannique du Gouvernement Royal des Pays-Bas au profit du capitaine Carpenter, ainsi qu'au profit des officiers, de l'équipage et des propriétaires du navire *„Costa Rica Packet"*;

Animé du désir sincère de répondre par une décision impartiale et scrupuleuse au grand honneur qui m'a été dévolu et.

En tenant compte des principes du droit des gens applicables au différend

survenu entre les deux hauts Gouvernements en litige afin de fixer le montant de l'indemnité due par le Gouvernement des Pays-Bas du chef des dommages soufferts par le capitaine Carpenter du „*Costa Rica Packet*" personnellement, de même que du chef des dommages qui auront été justifiés avoir été soufferts par les officiers, l'équipage et les propriétaires dudit bâtiment comme conséquences nécessaires de la détention préventive du sieur Carpenter.

Je prononce la sentence arbitrale suivante:

Considérant que le droit de souveraineté de l'État sur la mer territoriale est déterminé par la portée du canon à partir de la laisse de basse mer;

Qu'en haute mer même les navires marchands constituent des parties détachées du territoire de l'Etat dont ils portent le pavillon et, en conséquence, ne sont justiciables des faits commis en haute mer qu'aux autorités nationales respectives;

Que l'État a non seulement le droit mais encore le devoir de protéger et de défendre, par tous les moyens qu'autorise le droit international, ses nationaux à l'étranger, lorsqu'ils sont l'objet de poursuites arbitraires ou de lésions commises à leur préjudice;

Que la souveraineté de l'État et l'indépendance de ses autorités judiciaires ou administratives ne sauraient prévaloir jusqu'à supprimer arbitrairement la sécurité légale qui doit être garantie tant aux étrangers qu'aux regnicoles sur le territoire de tout pays civilisé;

Attendu que la pirogue (prauw) flottat à l'abandon en mer et arrêté en janvier 1888 par le sieur Carpenter, capitaine du „*Costa Rica Packet*" fut saisie par celui-ci incontestablement en dehors de la mer territoriale des Indes Néerlandaises;

Que l'appropriation de la cargaison de la dite pirogue par le sieur Carpenter, ayant eu lieu en pleine mer, n'était justiciable que des tribunaux anglais, mais nullement des tribunaux hollandais;

Que même l'identité de l'épave susmentionné et de la pirogue perdue du sieur Frieser n'est nullement prouvée;

Que les autorités des Indes Néerlandaises, lesquelles avaient arrêté le sieur Carpenter en novembre 1891 sous l'inculpation du fait commis en 1888 en dehors des eaux territoriales des Indes Néerlandaises, ont renoncé spontanément par l'arrêt du conseil de justice de Macassar, du 28 novembre 1891, à la poursuite du prévenu, et ont par la même irréfutablement constaté l'illégimité de sa détention, ainsi que de son transport forcé de Ternate à Macassar;

Que tous les documents et actes produits prouvent le manque de cause sérieuse pour l'arrestation du sieur Carpenter et confirment le droit de celui-ci à une indemnité pour les dommages qu'il a soufferts;

Que le traitement infligé au sieur Carpenter dans la prison de Macassar ne parait pas justifié à l'égard d'un sujet d'un Etat civilisé qui se trouve en état de détention préventive, et que, par conséquent, ce traitement lui donne droit à un juste dédommagement;

Attendu que la détention non justifiée du capitaine Carpenter lui a fait perdre la meilleure partie de la saison pour la chasse aux baleines;

Attendu que, d'autre part, le sieur Carpenter une fois relâché, aurait pu

retourner à bord du navire „*Costa Rica Packet*" au plus tard en janvier 1892, et qu'aucune preuve concluante n'a été produite de sa part pour établir la nécessité dans laquelle il se serait trouvé de laisser son navire jusqu'en avril 1892 dans le port de Ternate, sans maître, ni encore moins de le vendre à vil prix ;

Que les propriétaires ou le capitaine d'un navire étant obligés pour le cas d'un accident quelconque survenant au capitaine de pourvoir à son remplacement, le premier officier du „*Costa Rica Packet*" devait être capable de prendre le commandement et d'exercer l'industrie de la chasse aux baleines;

Et qu'ainsi les dommages soufferts ensuite de la détention du sieur Carpenter par les propriétaires du bâtiment „*Costa Rica Packet*", les officiers et l'équipage ne sont pas *uniquement* des conséquences nécessaires de cette détention préventive;

Attendu, en ce qui concerne l'indemnité à payer au capitaine Carpenter, aux officiers à l'équipage et aux propriétaires du bâtiment „*Costa Rica Packet*" que les documents produits et spécialement l'expertise à laquelle il a été procédé à Bruxelles, fournissent les éléments nécessaires pour en fixer le chiffre et qu'en allouant au capitaine Carpenter la somme de 3150 Livres sterling, aux officiers et à l'équipage la somme de 1600 Livres sterling et aux propriétaires du navire „*Costa Rica Packet*" la somme de 3800 Livres sterling il leur sera alloué une indemnité suffisante;

Par ces motifs,

Je déclare le Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas responsable et je fixe, en conséquence, l'indemnité à payer

au capitaine Carpenter à la somme totale de 3150 Livres sterling;

aux officiers et à l'équipage à la somme totale de 1600 Livres sterling;

aux propriétaires du bâtiment „*Costa Rica Packet*" à la somme totale de 3800 Livres sterling,

avec intérêts pour tous dommages à raison de 5% par an, à partir du 2 novembre 1891, date de l'arrestation illégale du capitaine Carpenter, et je mets les dépens à la somme totale de 250 livres sterling à la charge du Gouvernement de Sa Majesté la Reine des Pays-Bas.

Fait à St. Pétersbourg, en double original, le 13/25 février 1897.

(*signe*) MARTENS.

In onze „revue" deelen wij het een en ander mede over den *eersten* indruk, dien dit vonnis heeft gemaakt in Nederland en in Engeland.

UITWERKING VAN HET VERSLAG OVER DE BEDEVAART NAAR MEKKA.

De Indische Regeering heeft het verslag van Jhr. Mr. J. E. de Sturler over de bedevaart van 1895, dat wij in hoofdzaak in de vorige aflevering, bladz. 354 tot 395, opnamen, niet slechts gelezen, maar ze heeft daarvan zelfs blijk gegeven door een officieele handeling.

Wij zijn dus verantwoord, dat wij dit consulair verslag op bladzijde 354 een „hoogst belangrijk Document" noemden.

Is het de schandelijke afzetterij, die onze Javanen en Maleiers ondergaan, wanneer ze tijdens hun verblijf in, of op hun reis naar en van het Heilige land overgeleverd zijn aan benden vrome flesschentrekkers, die het Indische bestuur tot handelen genoopt heeft? Is soms de bepaling in het leven geroepen, waarop de heer De Sturler zoo welsprekend aandringt, dat het nemen van retourbiljetten of het storten van geld voor de terugreis verplichtend gesteld is, zooals de Mohammedaansche Egyptische Regeering reeds voorschreef?

Helaas, niets van dien aard is geschied. De kennisneming van het belangrijke document, dat zoovele practische, uitvoerbare wenken geeft, en op zooveel ondragelijke misstanden wijst, heeft tot nu toe alleen geleid.... tot de volgende circulaire van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid aan de Hoofden van Gemeentelijk Bestuur:

„Door den Consul der Nederlanden te Djeddah is in zijn verslag omtrent de bedevaart van 1895 de aandacht gevestigd op het slecht en slordig schrift van vele aan bedevaartgangers afgegeven passen, waardoor de namen der houders vaak niet goed leesbaar waren. Wijders heeft die Consul gewezen op de wenschelijkheid om, bij het afgeven van passen aan leden van eenzelfde gezin, daarvan door eene aanteekening op die passen te doen blijken, bijv. op de wijze: Fathma, echtgenoote van Amat houder van pas no....; Ali, zoon van Sidin, houder van pas no.... enz. Vooral bij sterfgevallen is het voor het consulaat te Djeddah van belang om uit dergelijke aanteekeningen op de passen het volgende te kunnen nagaan: wie bloed- of aanverwanten van de overledenen zijn en door wie de nalatenschappen kunnen worden aanvaard of in beheer genomen.

„Naar aanleiding van het vorenstaande heb ik de eer UHEdG. te verzoeken de noodige bevelen te willen geven, opdat door de met het afgeven van reispassen naar Mekka belaste ambtenaren in Uw gewest de vereischte zorg worden besteed aan het schrift en de spelling der namen bij invulling der reispassen en dat wijders die passen voor zooveel noodig van aanteekeningen in den bovenbedoelden zin worden voorzien."

Zal dit nu het eenige gevolg zijn van het Mekka-verslag?

Nu echter onwederlegbaar blijkt, dat in alle geval één opmerking van den Consul van Djeddah, die wij op bladzijde 383 weergaven, al vast een circulaire heeft uitgelokt, nu *weten* we ten minste, dat ook de zooveel meer draagkracht hebbende, zooveel gewichtiger mededeelingen, in datzelfde stuk voorkomende, in officieele kringen gelezen zijn.

Het is toch inderdaad ondenkbaar dat alleen die klacht over slecht schrift en onvolledige invulling van de passen aan de Regeering opgevallen is.

REGELING VAN DE JAARLIJKSCHE UITKEERING UIT DE OPBRENGST DER NEDERL. BEDRIJFSBELASTING AAN DE NEDERL.-INDISCHE GELDMIDDELEN.

In de zitting van 10 Maart werd door de Tweede Kamer zonder hoofdelijke stemming aangenomen het gewijzigd ontwerp van het tot regeling van de jaarlijksche uitkeering uit de opbrengst der Nederlandsche bedrijfsbelasting aan de Nederlandsch-Indische geldmiddelen.

Door een onduidelijk telegram op een dwaalspoor geraakt, verkeerden sommigen in Indië in de meening, dat er quaestie was van een nieuw opgelegde belasting en daaraan werd uiting gegeven in de Indische pers. Ten einde wellicht er toe bij te brengen ten dezen alle misverstand, zoo dit nog bestaan mocht, op te heffen, laten wij de hoofdpunten van deze wet hier volgen.

Art. 1 Van de som, wegens uit eigen hoofde verschuldigde belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, in een belastingjaar ontvangen van in Nederland gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve en andere vereenigingen, die haar bedrijf geheel of ten deele in Nederlandsch-Indië uitoefenen, wordt een gedeelte uitgekeerd aan de geldmiddelen van Nederlandsch-Indië.

Geene uitkeering geschiedt van belasting, betaald door in Nederland gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve en andere vereenigingen, die in Nederlandsch-Indië geen ander bedrijf uitoefenen dan het aangaan van overeenkomsten door tusschenkomst van gemachtigden, tot brand-, zee-, levens- en andere verzekeringen.

Art. 2. Het in artikel 1 bedoelde gedeelte bedraagt:

a. Twee derden van de in het afgeloopen belastingjaar ontvangen som, die uit eigen hoofde verschuldigd was door de in artikel 1 bedoelde vennootschappen en vereenigingen welker bedrijf of, is er sprake van meer bedrijven, hoofdbedrijf bestaat in de uitoefening van landbouw, mijnbouw of fabrieksnijverheid in Nederlandsch-Indië, en den verkoop in of buiten Nederlandsch-Indië van de verkregen voortbrengselen, het exploiteeren of bezitten en verhuren van spoorwegen, tramwegen en andere vervoermiddelen te lande in Nederlandsch-Indië, het vervoeren van personen en goederen tusschen gedeelten van den Indischen Archipel of tusschen dien Archipel en landen buiten Europa, zoomede alle andere vennootschappen en vereenigingen, welke geacht kunnen worden haar bedrijf, of, is er sprake van meer bedrijven, haar hoofdbedrijf uitsluitend in Nederlandsch-Indië uit te oefenen;

b. de helft van de in het afgeloopen belastingjaar ontvangen som, die uit eigen hoofde verschuldigd was door de in artikel 1 bedoelde vennootschappen en vereenigingen, welke kantoren of andere vaste inrichtingen ten behoeve van haar bebrijf in Nederlandsch-Indië bezigen, doch niet te rangschikken zijn onder de sub *a* hiervoren bedoelde.

Art. 3. Het bedrag der in de artikelen 1 en 2 bedoelde uitkeering wordt verminderd met het totaal waarvoor, wegens in Nederlandsch-Indië patent-

recht, ingevolge de artikelen 37 of 39 der wet van 2 October 1893 (*Stbl.* n°. 149) in het afgeloopen belastingjaar in Nederland ontheffing van belasting is verleend aan hier te lande gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve en andere vereenigingen.

Bedoeld bedrag wordt mede verminderd, ten opzichte van de vennootschappen en vereenigingen waarvan sprake is sub *a* van artikel 2 met twee derden, en ten opzichte van die waarvan sprake is sub *b* van het artikel met de helft van de uit eigen hoofde verschuldigde belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, die in het afgeloopen belastingjaar aan de in artikel 1 bedoelde vennootschappen of vereenigingen is teruggegeven.

Art. 4. Het uit te keeren bedrag wordt telken jare, zoo spoedig mogelijk nà 30 April, op voordracht van de Ministers van Financiën en van Koloniën, bij Koninklijk besluit vastgesteld.

Art. 5. Van het bedrag aan belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, dat volgens de voorgaande artikelen voor het belastingjaar 1896/97 berekend is, wordt slechts een derde uitgekeerd.

Art. 6. Deze wet treedt in werking op den dag harer afkondiging.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Maart 1897.

INHOUD.

De heer W. P. Groeneveldt in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over „de Chineezen-quaestie in Ned.-Indië". — De arbitrale uitspraak in zake de „Costa Rica Packet" besproken in de *Daily News;* in de *Daily Cronicle;* in het *Vaderland;* in het *Handelsblad;* in *Insulinde.* — Kritische beschouwing van het vonnis in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* — Het *Vaderland* over „Nederland-Messina-Oost-Indië". — „Plaatsen over Oost-Indisch ambtenaar," besproken in *Insulinde.* Opmerkingen daarover in het *Handelsblad.*

Groote uitzondering is het, wanneer in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een onderteekend hoofdartikel voorkomt. Dit geschiedt ditmaal in het nummer van 13 Maart, waar de heer W. P. Groeneveldt een opstel onderteekent, dat tot titel heeft „De Chineezen-quaestie in Nederlandsch-Indië." Het spreekt vanzelf dat wij met groote belangstelling daarvan kennis namen. Trouwens ook zonder die onderteekening zouden wij het artikel allicht aan hem hebben toegeschreven, wiens medewerking voor Indische zaken aan het Rotterdamsche blad ons geen geheim was. Maar wij zouden dan toch slechts veronderstellend te werk kunnen gaan, en daarbij is dan, zooals de ondervinding leert, de mogelijkheid eener vergissing niet uitgesloten.

Wij vestigen thans zeer bijzonder de aandacht op het stuk van den heer Groeneveldt, in de eerste plaats omdat hij op dit gebied de specialiteit der specialiteiten genoemd kan worden. Immers hij begon zijn schitterende ambtelijke loopbaan, die (tot nu toe) eindigde met het vice-presidentschap van den Raad van Indië, met het ambt van tolk voor de Chineesche taal.

De aanleiding tot het schrijven van dit artikel was de krachtige en zelfs officieele sanctie, die de kruistocht tegen de Chineezen, in den laatsten tijd in Nederlandsche en Indische bladen gepredikt, dreigt te ontvangen door de voordracht van den heer F. Fokkens, op het *Indisch Genootschap* den 2den Februari gehouden. Zooals bekend is heeft de heer Fokkens een rapport uitgebracht over de resultaten van een door de Regeering bevolen onderzoek naar de positie, die de vreemde Oosterlingen in de maatschappelijke huishouding op Java en Madoera innemen, en de gevolgen, die voor de andere elementen der bevolking, in de eerste plaats voor de inlandsche, uit hunne aanwezigheid en hun streven voortvloeien.

De Minister van Koloniën vergunde den heer Fokkens voor zijn lezing van dat rapport gebruik te maken.

De hoofdlijnen van dat onderzoek, indertijd door den heer Groeneveldt aangegeven, hadden streng ten doel om feiten te verzamelen, die tot het vormen van practische conclusiën konden leiden, maar volstrekt niet om algemeene en subjectieve beschouwingen uit te lokken. Dit leidt den heer Groeneveldt tot een waarschuwing. Waar de heer Fokkens feiten noemt, spreekt hij met groote autoriteit. „Immers hij heeft het rapport achter zich. Maar waar hij zich waagt aan ongunstige uitspraken over de Chineezen in 't algemeen, kan de autoriteit van het rapport niet dienen."

De heer Groeneveldt beproeft nu de Chineezen-quaestie op Java in het ware licht te stellen, een taak die hij met genoegen ter hand neemt, omdat hij gaarne wil medewerken om aan de vele vrienden, die hij onder de Chineezen op Java heeft, den hun toekomenden goeden naam te verzekeren.

Na een historisch overzicht gegeven te hebben van de vestiging der Chineezen onder de O. I. Compagnie, waaruit blijkt dat zij geen indringers zijn, doch dat zij door onze vaderen, soms zelfs met dwang, werden binnengehaald, wordt de meening verdedigd, dat de Chineezen in hoofdzaak ook thans nog zijn, wat ze waren, toen men hen binnenhaalde: de zoo noodige tweede hand in den handel en de handwerksstand.

Intusschen kan niet worden ontkend, dat de Chineezen, zoo door natuurlijken aanleg, als door de omstandigheden waarin zij zich hier zagen geplaatst, in verschillende opzichten op bedenkelijke paden geraakt zijn.

In de eerste plaats kwam de Chinees bij vele zijner transactiën in aanraking met een volk van minder ontwikkeling, dat weinig talent heeft voor het doen van zaken; maar integendeel daarbij eene groote mate van zorgeloosheid en onbedachtzaamheid aan den dag legt, zich voornamelijk daarin openbarende, dat voor het voordeel van het oogenblik onbekommerd de toekomst verbonden en belast wordt; een volk bovendien, dat zich niet licht keert tegen wie het te kort doen of drukken, maar dat zich met groote gelatenheid bij veel neerlegt. Zulke omstandigheden hebben te allen tijde en overal een nadeeligen invloed geoefend op het billijkheidsgevoel, ja op de eerlijkheid van de sterkere partij. Als opkoopers der producten van den inlandschen landbouw bevoordeelen de Chineezen zich al te zeer ten koste van den inlander, het meest door gebruik te maken van de noodzakelijkheid tot leenen, waarin de Javaansche landbouwer zich vaak bevindt, en van diens neiging om dit ook te doen, al is die noodzakelijkheid niet aanwezig.

In de tweede plaats zijn de pachten de Chineezen komen demoraliseeren. Zij waren voor die pachten de aangewezen personen, omdat ze konden beschikken over het noodige talent van organisatie en beheer, terwijl zij tevens als Aziaten dicht genoeg bij den inlander stonden en het voordeel hadden boven ons van niet tot het overheerschende ras te behooren.

In de derde plaats wordt er over geklaagd, dat de handelseerlijkheid der Chineezen in den laatsten tijd achteruit is gegaan. Deze klacht schijnt niet ongegrond te zijn en kan zelfs gereedelijk worden verklaard. Vroeger was de rechtstreeksche aanraking met de Europeesche handelshuizen bepaald tot een klasse van gezeten en eenigszins gegoede Chineezen, maar sedert

eenige jaren hebben die relaties zich belangrijk naar de laagte uitgebreid. Vermoedelijk tengevolge der concurrentie kunnen de kleinere Chineesche winkeliers, die vroeger bij de Europeesche importhuizen geen crediet hadden en dus bij hunne landgenooten terecht moesten komen, zich thans rechtstreeks bij de Europeesche handelshuizen voorzien, en daardoor is in de tweede hand een element opgenomen dat, niet op zijn behoorlijke plaats staande, de vertrouwbaarheid daarvan heeft verminderd en haar ook verder in allerlei opzichten heeft geschaad.

Al deze misstanden zijn aanzienlijk verergerd door de vrijgevige bepalingen op de immigratie van de laatste dertig jaren. Daarbij heeft men uit het oog verloren dat het niet wenschelijk kon wezen de Chineezen tot in het onbepaalde zich te laten vermeerderen, omdat zij niet de eigenlijke bevolking des lands uitmaken maar een bepaalde rol vervullen, waarvoor een beperkt aantal voldoende is. Door hierop niet te letten, heeft men een talrijk Chineesch proletariaat in het leven geroepen, dat zich bij voorkeur op de gewraakte praktijken, liefst nog op exploitatie van den inlander toelegt, en voor de anderen den strijd om het bestaan aanmerkelijk is komen verzwaren.

Tot zooverre de diagnose der ziekte. Welke geneesmethode zal men nu toepassen? De schrijver stelt voor: 1°. Beperking der immigratie, 2°. Afschaffing der pachten (hoewel voor de afschaffing der pandhuispacht nog niemand een vertrouwbare oplossing heeft kunnen leveren). 3°. Het doen eindigen van de exploitatie van den Javaan door den Chinees, vooral bestaande in de onereuse voorschotten bij den opkoop der landbouwproducten. Wat hiertegen te doen is, zegt de heer Groeneveldt echter niet. Men kan niet het redmiddel alleen daarin vinden dat de Chineezen worden geweerd uit de binnenlanden, althans uit de desa's. In sommige gevallen kan dat inderdaad nuttig wezen, maar de inlandsche landbouwer heeft den Chinees in velerlei opzichten noodig en men zou hem geen dienst bewijzen door zonder meer de aanraking te verbreken met de personen, die hem zijn product afkoopen en hem helpen aan geld, als hij dat behoeft. Hij zou dan immers geen anderen vinden, bij wie hij beter terecht kan, want wat thans reeds op dit gebied door anderen (inlanders, Europeanen en Arabieren) wordt gedaan, is niets minder erg dan de bemoeiingen der Chineezen.

Een behartigingswaardig woord vormt het slot van het artikel. Wij gevoelen behoefte dit woordelijk aan te halen:

„Uit het voorafgaande blijkt, dat het bestaan eener Chineezen-quaestie op Java niet te ontkennen valt, en dat ter voorziening daarin zelfs ingrijpende maatregelen zullen moeten worden genomen. Maar het is onze plicht die quaestie zuiver te stellen en de schuld niet te zoeken waar zij niet liggen kan. De duizenden Chineesche ingezetenen, die een eerlijk bedrijf uitoefenen en nuttige burgers zijn, hebben recht op een rechtvaardige en billijke behandeling, en die valt hun niet altijd ten deel, waar ook vele autoriteiten zich door onzinnig marktgeschreeuw laten verblinden. Het is bekend hoe de Chineezen door het passenstelsel kunnen worden gekweld, hoe zelfs de voornaamste onder hen, onderworpen aan de voor hen weinig passende rechtspraak van de politierol, voor geringe vergrijpen tot verne-

derende straffen kunnen worden veroordeeld. Dat een en ander mogelijk is, moet reeds erg genoemd worden, maar treuriger nog is het dat menigeen zich door het geroep tegen de Chineezen laat verleiden van deze gelegenheden tegen onschuldigen gebruik te maken en zich dan nog verheugt in de hulde van flinkheid, die hem door zijne geestverwanten wordt gebracht. Als ik het streven naar zulke reputatiën kon verminderen, dan zou ik een nuttig werk hebben verricht."

Wanneer we een enkele opmerking zouden mogen maken, zou het deze zijn, dat we het ten zeerste betreuren dat de Regeering dat rapport van den heer Fokkens geheim houdt, doch hem toestaat er gebruik van te maken voor zijn voordracht. Dit maakt het nu al bijzonder moeilijk het onderscheid te maken, dat de heer Groeneveldt ons aanbeveelt, tusschen de officieele beschouwingen van het rapport en de subjectieve meeningen van den rapporteur. Want het is toch ondoenlijk te weten waar het rapport spreekt en waar de heer Fokkens *privatiim* aan het woord is. De heer Groeneveldt schijnt die geheimhouding ook te betreuren. Want hij deelt mede dat het vinden van die zoo noodige voorzieningen tot oplossing der ook speciaal door hem geconstateerde Chineezen-quaestie juist het doel van het officieele onderzoek was. Wij zijn den heer Groeneveldt zeer dankbaar dat hij ons, nu dat rapport geheim wordt gehouden, zijn eigen heldere denkbeelden over dit punt geeft; maar we handelen zeker ook in zijn geest door op de openbaarmaking van die officieele enquête aan te dringen. Welk staatsbelang eischt toch de geheimhouding?

* * *

De uitspraak van den Geheimraad De Martens in zake de „Costa-Rica Packet", in haar geheel opgenomen in deze aflevering in de rubriek „Varia", werd het eerst bekend in Nederland, door een kort entrefilet in de *Staats Courant* van 2 Maart en in Engeland, door een even beknopte mededeeling in het Lagerhuis van den heer Curzon, ondersecretaris van buitenlandsche zaken.

Toen was uitsluitend de einduitspraak bekend, de overwegingen van het vonnis waren echter nog niet publiek gemaakt.

Een deel der Engelsche pers begon onmiddellijk den 2den Maart op den eigenaardigen hoofschen toon, dien men aan de overzijde van het Kanaal zoo gaarne aanslaat tegenover andere natiën, over deze overwinning van Engeland te handelen. Na de groote teleurstellingen, zelfs vernederingen, die de Britsche politiek in den laatsten tijd heeft moeten verdragen, zullen wij het die Engelsche bladen maar niet te zwaar toerekenen dat zij alle perken te buiten gingen, in hun blijdschap over den voor hen zoo gunstigen uitslag der arbitrage.

Zoo gaf de *Daily News* van 2 Maart de volgende beschouwing ten beste: „Kapitein Carpenter, van den gunstig bekenden walvischvaarder „Costa Rica-Packet" heeft het gewonnen van het Nederlandsche Gouvernement. Hij deed eens Ternate aan, meer dan vijf jaar geleden, om versche provisiën en medische hulp te krijgen, waarop de Nederlandsche resident hem liet arresteeren, zonder te zeggen waarom, en hem liet overbrengen naar Makasser, waar hij werd geplaatst in een kerker, in vergelijking waarmee

de gevangenissen van Tanger bewoonbaar zijn. Eerst een week daarna werd een ongegronde aanklacht van zeeroof tegen hem ingediend. Hij werd vijf maal ondervraagd door een Hollandschen rechter van instructie, die toen hij er niet in slaagde om Kapitein Carpenter te laten bekennen, wat hij niet gedaan had, hem losliet, duizend mijlen van zijn schip. Voor dien afschuwelijken hoon (abominable outrage) weigerde het Nederlandsche Gouvernement elke compensatie, maar Lord Rosebury drong bij hen aan en zij stemden toe om 2500 £ te betalen als schadevergoeding." Het Engelsche blad gaat op dezen beminnelijken toon voort. Het wijst er op dat Nieuw Zuid Wales de aangeboden schadevergoeding onvoldoende vond en deelt dan de uitspraak van den scheidsrechter mede, waaraan zij nog de volgende hatelijkheid toevoegt:

„Wanneer het Nederlandsche gouvernement verstandig is, dan zal zij tegelijkertijd dat ze het geld opzendt, den Nederlandsche majoor Lothaire naar huis zenden, die last gaf tot de gevangenneming van kapitein Carpenter in de eerste instantie. Hij heeft alle aanspraak op bevordering."

* * *

De *Daily Cronicle* echter maakt het nog erger. „Het schandalige gedrag der Nederlandsche koloniale ambtenaren in de Molukken, die den kapitein van den walvischvaarder „Costa Rica Packet," op een valsche en opgelapte beschuldiging van zeeroof, in hechtenis hebben genomen en schandelijk gevangen gehouden, was, nadat de Regeering in Den Haag geweigerd had, naar eenigen eisch van schadevergoeding voor kapitein, eigenaars of bemanning te luisteren, aan scheidsrechterlijke beslissing onderwerpen." Na de uitspraak van professor Martens, „die zich nooit een vriend van Engeland betoond heeft," medegedeeld te hebben, vervolgt het blad: „De som is jammerlijk onvoldoende, zooals heel Australië vinden zal; maar de betaling zal de Nederlandsche ambtenaren leeren, dat zij in hun verstafgelegen kolonie nog niet straffeloos de hand kunnen leggen op een Britsch onderdaan. En in alle gevallen was het een noodige les."

* * *

Welke houding nam tegenover die uittarting de Nederlandsche pers aan? De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* deelde die vriendelijke woorden aan ons adres alleen maar mede, doch onthield zich van commentaar.

* * *

Het *Vaderland* sprak de meening uit, dat het plicht is zich zonder murmureeren te onderwerpen aan de uitspraak van den zelfgekozen rechter, wiens onpartijdigheid boven verdenking is. Op het verachtelijk bedrijf van de Engelsche bladen, die, verheugd over de behaalde overwinning, de veroordeelde tegenpartij smaden en bespotten, past hooghartig zwijgen.

* * *

Het *Handelsblad* van 5 Maart wijst op de verdraaiing van de feiten en op de onwaardige wijze, waarop de uitspraak van den arbiter aan de lezers van Engelsche bladen wordt medegedeeld onder het hoofd „Dutch brutality". En het eindigt zijn beschouwing met deze scherpe, maar zeker niet onverdiende opmerking: „Wanneer voor Engeland de dag der vergelding aanbreekt, is het geen voordeel voor dat rijk, dat het omringd is door volken, die verongelijkt en beleedigd zijn, zoo niet door het officieele dan toch zeker door het niet-officieele Engeland, door de leiders der openbare meening."

* * *

Insulinde betuigt instemming met deze woorden. Het blad meent, dat de uitspraak hen zal teleurstellen, die met het grootste gedeelte der Nederlandsche en Nederlandsch-Indische pers steeds van oordeel zijn geweest, dat wij ons in dezen hoegenaamd niets te verwijten hadden tegenover kapitein Carpenter. Daartegenover is het wèl actueel eens te releveeren dat er van den aanvang af Nederlanders geweest zijn, die in publieke geschriften beweerd hebben dat wij het ongelijk zonder twijfel aan onze zijde hadden. Onder dezen wordt Mr. Piepers genoemd, wiens betoog meermalen als zeer onvaderlandslievend is gekenschetst. Ten slotte blijkt nu, dat deze rechtsgeleerde toch blijkbaar een zeer goed inzicht in de zaak gehad heeft.

* * *

Een doorwrochte, critische beschouwing over de arbitrale uitspraak zelf schonk ons de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 en 14 Maart, die ook *na* die uitspraak het goed recht van Nederland volhoudt.

Na in het eerste artikel een overzicht gegeven te hebben van de feiten, die aan onze lezers genoegzaam bekend zullen zijn, wordt het vonnis gecritiseerd. De rechtsvragen, waarover de strijd tusschen partijen loopt, worden niet beantwoord in het vonnis. Noch de feiten van het geschil, noch de wederzijdsche beweringen worden medegedeeld. De arbiter begint met de mededeeling zijner rechtsbeschouwing, voor een deel bestaande uit de onbetwistbare en ook in dit geding niet betwiste stelling, die echter voor de beslissing van geen of weinig belang zijn.

Ware een overzicht gegeven van de feiten en van de verwering der Nederlandsche Regeering, dan zou in het oog springen, dat feiten over het hoofd zijn gezien, waaraan een gedeelte der verwering was vastgeknoopt, waarop geen recht gedaan is. Op den voorgrond wordt geplaatst, dat de territoriale zee zich zóóver uitstrekt als een kanonschot reikt. Dat was vroeger drie mijlen (het cijfer aangenomen door den raad van justitie te Makassar). Thans is het volgens een mededeeling van den heer Martens zelf, in de *Revue générale de Droit International Public*, 1894, No. 1, dank zij de vooruitgang der artillerie, twaalf, ja zelfs vijftien mijlen.

Nu heeft de raad van justitie, vasthoudende aan de territoriale zee van 3 mijl, niet onderzocht of het misdrijf ook gepleegd is binnen die zooveel breedere zône, die echter, volgens den heer Martens zelf, tot Nederlandsch

zeeterritoir behoort. Derhalve staat niet *onomstootelijk* vast, dat het feit gepleegd is buiten de territoriale zee; maar dan ontbreekt ook aan het arbitrale vonnis de vereischte feitelijke grondslag. Dit alles in het stelsel van den arbiter. Maar de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* valt dat stelsel zelf aan. De handeling is namelijk gepleegd *niet* aan boord van de Engelsche „Costa Rica Packet" maar aan boord van de prauw, die buitgemaakt is: een Nederlandsch-Indisch vaartuig. Dat de identiteit van die prauw niet bewezen zou zijn, ontkent het Rotterdamsche blad.

In alle geval was het vermoeden der identiteit zoo sterk, dat voor den Nederlandsch-Indischen rechter geen bezwaar had behoeven te bestaan, daarin grond te vinden om door een verwijzing van Carpenter naar de openbare terechtzitting het bewijs zijner competentie tot volkomenheid te doen brengen.

Eindelijk steunde die competentie, naar Engelsch recht, ook op de omstandigheid, dat Carpenter de gestolen goederen te Batjan, en dus op *Nederlandsch-Indisch* grondgebied ten eigen bate had vervreemd. De Raad van justitie te Macassar heeft intusschen begrepen, dat naar het Nederlandsche recht deze grond van competentie niet mocht worden in aanmerking genomen.

Dit laatste moge juist zijn, maar de *Engelsche* Regeering had dan toch zeker geen recht zich te beklagen over de aanhouding van een Engelsch onderdaan op last van den rechter, die, volgens het *Engelsche* recht, bevoegd zou zijn geweest, van het misdrijf kennis te nemen.

Ook over dit punt, in de Memorie der Nederlandsche Regeering nader ontwikkeld, bewaart het arbitrale vonnis een diep stilzwijgen.

Verder wordt betreurd dat de arbiter zich vrij scherp uitlaat over de behandeling, die Carpenter in de gevangenis zou hebben ondervonden, zonder daarbij zelfs in eenige beschouwing te treden van de talrijke bewijsstukken, door de Nederlandsch Regeering, als resultaat van een door haar in Nederlandsch-Indië van 1892—1894 ingesteld onderzoek overgelegd, waaruit blijkt, dat de klachten van Carpenter omtrent de wijze, waarop hij door de autoriteiten is behandeld, deels geheel uit de lucht gegrepen zijn, deels op verkeerde voorstelling der feiten berusten.

Wat eindelijk het cijfer der vergoeding betreft, heeft de arbiter overwogen, dat de eerste scheepsofficier in staat moest zijn Carpenter bij ontstentenis te vervangen en in zijn plaats het commando van het schip tot voortzetting van de walvischvangst te voeren. Logisch had hieruit moeten volgen, dat dus ook de reeders en schepelingen van de „Costa Rica Packet" door de aanhouding van Carpenter geene schade hadden behoeven te lijden, indien niet, zonder noodzakelijkheid, de reis gestaakt en het schip verkocht ware. Toch is hun allen een schadevergoeding toegelegd, ofschoon tot een veel geringer bedrag dan het gevorderde.

Vooral met het oog op de toekomst en opdat niet deze uitspraak als precedent worde aangemerkt, is het wenschelijk, dat de zwakke zijde daarvan worde in het licht gesteld.

Volkomen terecht hebben de Engelsche Kroonadvocaten, zooals blijkt uit de aanhalingen in de Nederlandsche Memorie, in hun advies gewaarschuwd, „that Her Majesty's Government should not put forward any

claim for compensation which they should not be prepared to entertain on behalf of foreigners" (dat H. Ms. Regeering geene vordering tot schadevergoeding doe gelden, waaraan zij niet eventueel zelve bereid zou zijn, ten behoeve van vreemdelingen te voldoen).

Zij ontkennen het bestaan van „any supposed right of H. M.', Government to question in the case of British subjects the sufficiency or expediency of the systeem of criminal law adopted by a friendly nation for the governance, within its dominium of all persons alike" (eenig ondersteld recht van H. Ms. regeering om, waar het Britsche onderdanen geldt, het voldoende of doeltreffende van het stelsel van strafrecht, dat een bevriende natie gelijkelijk voor alle personen op haar gebied heeft aangenomen, aan critiek te onderwerpen).

Ofschoon deze geachte Engelsche rechtsgeleerden op minder juiste gronden tot de conclusie kwamen, dat voor Carpenter persoonlijk eenige schadevergoeding konde worden gevorderd, hebben zij toch omtrent de behandeling der rechtszaak zelve uitdrukkeijk verklaard, „that there is in this „nothing so contrary to the practice of civilised nations as to enable „H. M. Government to found thereon a claim for compensation" (dat daarin niets te vinden is zoozeer met de praktijk van beschaafde volken in strijd, dat H. M.'s regeering daarop eene vordering tot schadevergoeding zou kunnen doen steunen). Met onpartijdigheid zijn in dit advies de ware beginselen gehandhaafd, vooral dat der onafhankelijkheid van de rechterlijke macht bij het onderzoek, dat aan de berechting van misdrijven voorafgaat.

* * *

In den vorigen jaargang maakten wij op bladzijde 1062 en 1063 melding van een artikel van P. I. W. in het *Vaderland* van 13 Juni '96, getiteld „Snelvaart op Indië."

In het nummer van 27 Februari wordt thans onder het hoofd „Nederland-Messina-Oost-Indië" een vervolg hierop gegeven. De „ferry-boats", die in 35 minuten de spoorwegrijtuigen over Straat Messina zullen zetten, ten behoeve van het stoomveer Reggio-Messina, zijn gereed. De voordeelen van de mailreis over Messina zijn in het door ons hierboven aangehaalde artikel uiteengezet. Thans heeft het blad de hoop uitgesproken, dat onze autoriteiten en belanghebbenden gelukkig geïnspireerd mogen worden en dat tijdig in het belang van moederland en kolonie het noodige gedaan wordt om van de gewijzigde toestanden te profiteeren en zoodoende een voorsprong te krijgen op de buitenlandsche mailstoomvaartdiensten, onze machtige concurrenten. „Wel is het aangenaam en gemakkelijk voor onze stoomvaartmaatschappijen dikke dividenden te kweeken uit een vast vervoer van gouvernementsambtenaren en goederen; maar als dat stelsel moet leiden tot achterlijkheid, dan zou de natie nog beter gediend zijn met een flinke, onvermomde subsidie."

* * *

Het waarschijnlijk uit Indië naar Delft overgewaaid gerucht dat er slechts 6 plaatsen beschikbaar zouden zijn voor het groot-ambtenaarsexamen hier

te lande bracht, zooals te begrijpen is, een groote verslagenheid teweeg, niet alleen bij de 65 aspiranten, maar in het algemeen bij de 172 studeerenden aan de *Indische Instelling*, die de toekomst donker inzien.

Wel deelde Prof. Dr. J. Spanjaard in *Insulinde* van 2 Maart mede, dat er bij het Ministerie van Koloniën nog niets beslist was en nog niets bekend was van een beslissing. Dit zou trouwens ook onmogelijk zijn, zooals de *Delftsche Courant* zeer ter snede opmerkte, omdat het Koninklijk besluit van 1883 uitdrukkelijk bepaalt, dat telkenjare *omstreeks 1 Juni* het aantal wordt uitgesteld. In alle geval is het nu nog tijd, meent *Insulinde*, om er een enkel woord over in het midden te brengen.

Het is niet te loochenen, de toestand ten dezen is ongezond. Iedere juiste verhouding tusschen het aantal voor den Indischen dienst aan de Delftsche Instelling zich voorbereidenden eenerzijds en de kansen op plaatsing anderzijds is op het oogenblik verbroken.

Hoewel geen voorstander van het uitzenden van een groot aantal ambtenaren waarvoor geen plaats is, heeft het blad echter geen vrede met een maatregel die de toekomst van vele jongelieden, studenten der Indische inrichting, op de onmeedoogenlooste wijze vernietigt. Toen zij te Delft gingen studeeren, waren er 's jaars veel meer plaatsen voor O.-I. ambtenaar. Er was geen reden voor hen om te vermoeden dat dit aantal zou verminderen: ze kozen daarom deze carrière. De billijkheid tegenover hen brengt mede, dat er niet plotseling nagenoeg geen plaatsen worden opengesteld, hoe gewettigd dit ook is met het oog op de bestuursbehoefte in Indië. Men dient zoo iets vooruit te zien en het *drie* jaar van te voren aan te kondigen.

Wanneer bekend is dat het jaarlijksche contingent, uit Delft te trekken, over een jaar of wat zeer klein zal zijn, dan zullen er dadelijk veel minder studenten aankomen. Een dergelijke kolossale vermindering van plaatsen plotseling te decreteeren is echter onbillijk.

* * *

Het *Handelsblad* van 6 Maart merkt op dat het hierboven gerefereerde artikel geschreven is met het oog op de billijkheid tegenover de studeerenden en het beschouwt nu de zaak eens uit het oogpunt van 's lands belang. En dat wordt allerminst gediend door het aantal der aan te nemen ambtenaren van jaar tot jaar zoo belangrijk te doen verschillen. Het eene jaar wordt een examinandus met 48 examenpunten niet geplaatst: het volgend jaar is een collega met 30 punten onder de geplaatsten. Afgewezen is dus de man die *meer* weet, aangenomen een ander die *minder* weet. De juiste raming in het op een gegeven oogenblik noodige aantal is onmogelijk: dit leert de ondervinding.

We kunnen de lust niet weerstaan de cijfers, die het *Handelsblad* hieromtrent verzamelde, weer te geven.

Men kan daaruit zien, welke ergerlijke stelselloosheid heerscht bij de aanvulling van het corps, dat nog wel het *corps d'élite* genoemd wordt, maar waarmee men in dit opzicht op de zonderlingste wijze rondspringt.

In 1885 werden de studenten te Delft verrast met de tijding, dat er

voor de 51 candidaten, waarvan er 36 slaagden, niet meer dan 4 plaatsing konden vinden.

In 1886 waren er 8 plaatsen voor 61 candidaten, waarvan 35 slaagden.

1887 „ „ 8 „ „ 52 „ „ 40 „

1888 „ „ 8 „ „ 31 „ „ 25 „

Men ziet, — het aantal candidaten begon te verminderen; de Indische Instelling te Delft begon te verloopen. In 1889 waren er maar 27 die zich voor het examen aanmeldden: in 1890 niet meer dan 19.

Maar reeds in 1888 bleek, dat de aanvulling van het ambtenaarskorps in den laatsten tijd onvoldoende geweest was. Bij „suppletoire aanvraag" van het Indisch bestuur werden nog tien plaatsen opengesteld, en in het laatst van 1888 werden er in Indië nog 13 personen tot adspirant-controleur benoemd, die in vorige jaren in het examen geslaagd waren. In 1889 stelde men dan ook (hier te lande) 20 plaatsen open, maar het geraamde cijfer was weder „te klein gebleken", en nu er geen op het laatste examen geslaagden meer beschikbaar waren, plaatste de Regeering een oproeping in de Staatscourant, waardoor zij nog vier ambtenaren (in vroegere jaren geëxamineerd) verkreeg. De meesten der vroeger niet geplaatsten hadden natuurlijk reeds een ander heenkomen gezocht.

In 1890 waren er 24 plaatsen voor 19 adspiranten, van welke er slechts 12 slaagden. Wegens het te gering aantal plaatsen, van 1885—88 opengesteld, was de Delftsche instelling gedeeltelijk verloopen; en nu de Regeering meer ambtenaren noodig had, kon zij ze dientengevolge niet krijgen. Er waren, het zij hier herhaald, in 1885—87 candidaten voor den Indischen dienst verloren gegaan, die schitterende examens aflegden; in 1890 mocht de Regeering nog blij zijn dat zij de helft kreeg van het benoodigde getal, en dat zij ambtenaren kreeg die maar juist even aan de eischen voldeden.

In 1891 waren er 27 plaatsen voor 38 adspiranten, van wie er 21 slaagden. Ook nu waren er dus nog niet genoeg ambtenaren te bekomen.

Maar toen de vooruitzichten, na 1888, weder gunstiger waren geworden, kwam er weder meer studenten aan de Indische Instelling, en nà 1891 waren er steeds genoeg geëxamineerden beschikbaar. Het aantal, in de laatste 5 jaar opengestelde plaatsen, bedroeg achtervolgend 27, 22, 26, 28 en 16.

Uit dit kort overzicht blijkt voldoende: 1°. dat men zich misrekend had toen men, van 1885—88, een klein aantal plaatsen voldoende achtte: 2°. dat men, in 1888 en 89, met „kunst- en vliegwerk" in het benoodigd aantal ambtenaren moest trachten te voorzien, en 3°. dat men tengevolge van de misrekening, zooeven bedoeld, ook in 1889—91 niet het noodige aantal verkrijgen kon.

En de toestand zou nog ellendiger geweest zijn wanneer niet de Minister Sprenger van Eijk althans zoo verstandig was geweest van de Indische voorstellen af te wijken: in Indië achtte men het het beste, voorloopig in 't geheel geen examen af te nemen of ambtenaren te plaatsen!! Dàn zou de Indische Instelling nog vrij wat erger verloopen zijn!

Vooral het jaar 1888 heeft afdoende bewezen, dat men de behoefte voor een bepaald oogenblik niet ramen kan: men vroeg eerst 8, toen „suppletoir" nog 10, en benoemde daarna nog 13. De in Mei geraamde behoefte steeg

dus in weinige maanden van 8 tot minstens 31: minstens, want men kon voor de laatstbedoelde benoeming niet meer dan 13 krijgen.

Wat zal nu de toekomst brengen?

Het is niet te verwachten, dat men, met deze geschiedenis voor oogen, er aan denken zal in 1897 het in 1885—87 vertoonde eenvoudig te herhalen; immers, men zou dan ook eenvoudig een herhaling kunnen verwachten van hetgeen in 1888 en volgende jaren geschiedde.

Rationeel is het, wanneer men het aantal open te stellen plaatsen naar de werkelijk gebleken behoefte bepaalt. En dat kan, zeer gemakkelijk geschieden.

De Indische Regeering weet, of kan althans gemakkelijk nagaan, hoeveel ambtenaren (voor wie het groot ambtenaarsexamen verplichtend is) jaarlijks den dienst verlaten. Als zij de behoefte aan nieuwe ambtenaren jaarlijks bepaalt naar het gemiddelde der verliezen van de laatste tien jaren, dan bewandelt zij den veiligen weg; dan zijn geen schokken, zooals wij over de vorige jaren constateerden, te vreezen, en dan zal het gehalte der geplaatste ambtenaren ongeveer hetzelfde blijven.

En mocht voor het thans loopende jaar de tijd reeds te ver verstreken zijn om een behoorlijke rekening te maken, dan zou men voor ditmaal het verstandigst doen, eenvoudig het gemiddelde te nemen van het aantal, in de laatste tien jaar uit Nederland als ambtenaar voor den burgerlijken administratieven dienst naar Indië gezonden. Men zou dan komen tot een getal van 22, en daarnaar ook de in Indië open te stellen plaatsen kunnen bepalen.

Deze beschouwing heeft, naar het ons voorkomt, veel aantrekkelijks. Alleen dient rekening gehouden te worden met de overbodigheid van de ambtenaren ter beschikking, die thans tot hun eigen schade en zonder voordeel voor het land, grootendeels zich zelf in den weg loopen. De onwettige onderschuiving van dien rang bij het Binnenlandsch Bestuur dient op te houden. Dit doel mag echter niet plotseling worden bereikt door het aantal plaatsen eensklaps tot op een derde terug te brengen.

KOLONIALE LITERATUUR.

EEN MISLUKTE PROEVE VAN SPELLING VAN AARDRIJKSKUNDIGE NAMEN.

Woordenlijst van eenige aardrijkskundige namen in Nederlandsch Oost-Indië, samengesteld door eene Commissie vanwege het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Boekhandel en drukkerij voorheen E. J. Brill. Leiden, 1897.

In het Verslag van de tachtigste algemeene vergadering, gehouden te Amsterdam op 25 April 1896, deelde de Voorzitter, Prof. Dr. C. M. Kan, aangaande de verrichtingen van het K. N. A. Genootschap gedurende het afgeloopen jaar o. a. het volgende mede:

„De werkzaamheid der Commissie voor de Indische plaatsnamen „gaat geregeld, en, laat ik het gerust zeggen, krachtig voort. Eerst „werd het beginsel dier spelling vastgesteld, kort uitgedrukt dit: dat „de meest gebruikelijke spelling, zooals men die op brieven zou bezigen, „diende gevolgd te worden en, bij groot verschil de wetenschappelijke „tusschen haakjes daarnaast geplaatst. En toen dit vastgesteld was, „heeft onze oud-voorzitter, de heer Versteeg, die zich, als zijn voor- „ganger, ook na zijn aftreden geen rust gunt, de hand zoo ijverig aan „den ploeg geslagen, dat nu reeds èn de naamlijst van Java en Madoera „en die der Buitenbezittingen bij de Commissie circuleert. Hem zij „daarvoor onze welgemeende dank gebracht. Binnenkort, hopen wij, „zullen nu voorstellen aan de Regeering kunnen gedaan worden om, „althans in regeeringspublicaties ééne spelling te volgen, en zal onze „vereeniging, als door de Naamlijst van Nederland, er krachtig toe „kunnen medewerken om in dezen een usus te scheppen."

Hierop werd in de eerste helft der maand Februari van dit jaar aan het Ministerie van Koloniën de in hoofde dezes genoemde Woordenlijst aangeboden, bevattende over 120 bladzijden ± 5000 namen van bergen, baaien, eilanden, kapen, meren, plaatsen, rivieren, rawa's en straten in den Indischen Archipel, met bijvoeging over drie kolommen voor Java en Madoera tot welke districten, afdeelingen en residenties ze behooren; terwijl voor de

afzonderlijk behandelde Buitenbezittingen de eerste kolom in plaats van het district de betrekkelijke onderafdeeling aangeeft.

De door het Genootschap gecreëerde usus is derhalve een feit geworden en het kan zijn nut hebben eens na te gaan, of deze poging tot oplossing der spellingkwestie al dan niet aanbeveling verdient.

In een Voorbericht zet de Commissie, wier leden overigens niet genoemd worden, de door haar gevolgde beginselen nader uiteen, waarbij het doel van adressen voor brieven schijnt ter zijde gesteld en de wetenschappelijke namen van den Voorzitter eenvoudig als nog niet door vreemdelingen bedorven, correcte inlandsche namen worden beschouwd; terwijl zij verklaart als hoofdpunten te hebben aangenomen om

a. geen andere letters of teekens te bezigen dan die bij de spelling van Nederlandsche woorden in gebruik zijn; en

b. Plaatsnamen, die door den langen duur of groote verbreiding gelijkt zijn, onveranderd te laten, tenzij de spelling volkomen onhollandsch is. [1])

Echter meent de Commissie, dat er zich gevallen kunnen voordoen waarbij het noodig is de juiste uitspraak en schrijfwijze te kennen, en zij heeft daarom achter een aantal namen tusschen haakjes de meest gebruikelijke transcriptie geplaatst, met aanduiding der *o* door *å*, der doffe *e* door *ë* (en bij twijfel tusschen *a* en *ë* door *ä*), der scherpe *e* door *è* en der linguale *d* en *t* door *ḍ* en *ṭ*.

De Commissie eindigt met den wensch, dat ieder, die er toe in de gelegenheid is, achter elken naam de inlandsche schrijfwijze, liefst in Javaansch, en voor de Buitenbezittingen in Maleisch, Bataksch, Makasaarsch en Boegineesch schrift invulle en haar toezende, in de hoop dat bij eene nieuwe uitgave het aantal gebreken niet meer noemenswaard zij.

Behalve dat men geen *marge* heeft opengelaten ter voldoening aan mogelijke invullingsbehoeften, maakt dit slot bovendien een eenigszins eigenaardigen indruk. Zonder twijfel moet men het waardeeren, dat de Commissie zich op een bescheiden standpunt plaatst en voor eigen onmacht openlijk uitkomt; maar men vraagt zich bij de lezing onwillekeurig af, waarom dan hiermede niet begonnen en vóór de uitgave met meerdere personen in verschillende streken van Indië aanraking gezocht? Werk van dezen aard vordert nu eenmaal tijd en, al had men zich denkelijk met minder namen moeten tevreden stellen, in elk geval zou dan met meer vertrouwen en grooter kans van zekerheid op zeer betwistbaar terrein zijn opgetreden. Te meer werd dit gevorderd bij het plan tot aanbeveling van het gebruik der opgegeven namen in regeeringspublicaties, dat door de aanbieding der lijst aan het Departement van Koloniën zijn beslag heeft gekregen.

Wanneer men zich herinnert, hoeveel jaren indertijd het Aardrijkskundig

---

[1]) Daarom wordt niet *Cheribon*, maar *Tjirebon* geschreven, omdat het laatste tamelijk juist de inlandsche uitspraak zou teruggeven. Hiermede vergist zich de Commissie echter, want inlanders spreken dezen naam als *Tjĕrbon* of *Tjrĕbon* uit; en daar de lijst alleen *de plaats* vermeldt, ware toevoeging van den zuiver inlandschen naam *Grageˋ*, die ook bij de *G.* ontbreekt, niet zoo heel overbodig geweest.

Genootschap is bezig geweest met de samenstelling der lijst van Nederlandsche plaatsnamen en welke zorg en moeite daaraan zijn besteed door tal van kundige mannen op nagenoeg elk gebied, dan kan de in zage van dezen arbeid slechts tot de treurige gevolgtrekking leiden, dat eene schijnvertooning voor degelijke studie dienst moet doen en dat, in stede van eene ernstige opvatting der haar toevertrouwde taak, er door de commissie naar gestreefd schijnt de reeksen foutieve inlandsche namen met een nieuwe te vermeerderen.

Men oordeele trouwens zelf.

Gelijk reeds gezegd is, zijn de eerste bladzijden aan Java en Madoera gewijd.

Opvallend genoeg vindt men daarin alleen de boven vermelde aardrijkskundige namen, volgens een lijstje van verkortingen door de letters *B.*, *Ba.*, *E.*, *K.*, *M.*, *Pl.*, *R.*, *Ra. en Str.* weergegeven; maar de spelling der namen van gewesten, afdeelingen, districten en onderdistricten, zoo deze van den naam der hoofdplaats verschillen, moeten, als niet afzonderlijk opgenomen, door den raadpleger op goed geluk in een der drie andere kolommen worden gezocht, waar ze vermoedelijk wel ergens zullen te vinden zijn. Aan een der eerste vereischten eener Woordenlijst, om nl. iemand die het opslaat terstond in te lichten over hetgeen hij verlangt te weten, voldoet deze lijst dus al niet.

Als bepaald nieuw, of ten minste in Indië nog weinig of niet toegepast, zien wij in de lijst een weelderig gebruik gemaakt van het koppelteeken. Met welk doel de commissie dit invoerde, blijkt uit het voorbericht niet. Het kan wezen, dat zij daardoor heeft willen aanduiden, uit welke woorden de betrokken naam eigenlijk is ontstaan, en eenige opheldering mag een vereischte heeten, nu dat teeken herhaaldelijk is gebezigd in namen, waarbij tot heden niemand aan eene oorspronkelijke scheiding dacht. Van eene doorgaande toepassing op alle namen is ook geen sprake. Men ontmoet in de lijst b. v. *Banjoe-wangi*, *Bong-kowan*, *Malang-bong*, *Indi-hiang*, *Poerwa-karta*, *Siloe-bondo*, maar tevens *Ambarawa*, *Modjoagoeng*, *Banjoemas*, *Soerabaja*, en staat in twijfel, of dergelijke inconsequenties door weglating van het teeken niet gemakkelijk te vermijden waren. Evenmin is er eenige grond denkbaar, waarom in *Noesa-baroeng* en vele andere het tweede woord met een kleine letter aanvangt; daar de naam feitelijk *Baroeng* is en het voorafgaande *noesa* niets dan *eiland* beteekent. Het ligt voor de hand, dat zulks onwillekeurig tot verwarring aanleiding moet geven.

Voorzichtigheidshalve heeft de Commissie op den titel laten drukken, dat zij geeft eene lijst van *eenige* aardrijkskundige namen; iets, dat bij de vele leemten in de geographische kennis van den Archipel niet anders kon worden verwacht. Op zich zelf is hier niets tegen, maar toch verbaast het legio namen van zelden of nagenoeg nooit gehoorde rivieren, plaatsen, e. a. tegenover de weglating b. v. van het uit een oudheidkundig oogpunt zoo belangrijke *Diëng*-gebergte, van de bekende districtshoofdplaats *Kandangan* (alias *Sendoero*) in de afdeeling Loemadjang, van het in tal van werken geschreven *Kědoeng Badak* nabij Buitenzorg, van de *Panggoel*-baai aan de zuidkust, van de christengemeente *Toegoe* in de afdeeling Meester-Cornelis,

enz. enz., waarnaar men in de lijst tevergeefs zoekt. Ik geloof dat ieder voor de opneming van zulke namen gaarne wat namen van rawa's en kapen had zien opgeofferd, vooral omdat uit den aard der zaak meer bijzonder de laatste hoogst onzeker zijn. Ook is de verheffing tot *afzonderlijke plaatsen* van de Bataviasche *wijken: Kĕmajoran, Koningsplein, Kramat, Rijswijk*, e. a., op zijn zachtst genomen al heel zonderling. [1])

Wordt een en ander evenwel gebruikelijkerwijs verontschuldigd met de niet bepaald juiste argumenten, dat men niet in te veel bijzonderheden mocht treden en de mindere of meerdere belangrijkheid van eenigen naam te veel door subjectieve meeningen wordt beheerscht; — m. i. had de Commissie er wel degelijk voor behooren te zorgen, dat in de lijst geen bepaalde fouten voorkwamen, en zich de moeite kunnen getroosten in de bestaande literatuur de goede benamingen op te zoeken. Het pleit stellig niet voor eenige overtuiging van groote behoefte aan nauwkeurigheid, als men in de lijst o. a. ziet afgedrukt:

Kalapa-noengal Pl.	in stede van	*Kalapanoenggal*,
Patengang M.	„	„	*Patenggang*,
Sanggiang E.	„	„	*Sanghjang*,
Singga-parna Pl.	„	„	*Singaparna*,
Tasik-melaja Pl.	„	„	*Tasikmalaja*,
Tindjil E.	„	„	*Tindjĕl*,
Tji-lingsi R.	„	„	*Tjilĕngsé*,
Tji-simeut R.	„	„	*Tjisimĕt*, enz.

en b. v. *Babi* E. ziet verduidelijkt door achtervoeging van *Toenda*, dat volgens berichten van inlanders liefst een afzonderlijk eiland is. Of is dat ook alweder een punt van ondergeschikt belang?

Bij een aantal namen zijn tusschen haakjes de inlandsche schrijfwijzen gevoegd; een methode, reeds jarenlang in den regeeringsalmanak gevolgd, ten einde langzamerhand eene betere spelling voor te bereiden. Ook dit onderdeel is almede niet erg *à coeur* genomen, want bij vele namen ontbreken de inlandsche, die toch in den omgang met de bevolking de meeste waarde hebben, en nog wel van bekende oorden, als:

bij *Anjer*	ontbreekt	de	inl.	naam	*Anjar*,
„ *Boompjes* E.	„	„	„	„	*Mĕnjawak*,
„ *Buitenzorg*	„	„	„	„	*Bogor*,
„ *Kraksaän*	„	„	„	„	*Kraksan*,
„ *Pandeglang*	„	„	„	„	*Pandéglang*,
„ *Pradjekan*	„	„	„	„	*Pradjĕgan*,
„ *Sala tiga*	„	„	„	„	*Sălătigă*,
„ *Segala-herang*	„	„	„	„	*Sagalahérang*,
„ *Sidajoe*	„	„	„	„	*Sĕdajoe*,
„ *Srengat*	„	„	„	„	*Srĕngat*, enz.

terwijl die van andere foutief zijn, want de inlandsche uitspraak

---

[1]) Bij het aanhalen van voorbeelden heb ik mij steeds bepaald tot die, welke mij onder het doorbladeren opvielen; bij te veel bewijzen van oppervlakkige behandeling vergaat spoedig de lust tot uitvoeriger contrôle.

van	*Berbek*	is	niet	*Bĕrbĕk*,	maar	wel	*Brĕbĕg*,
„	*Besoeki*	„	„	*Bĕsoeki*,	„	„	*Basoeki*,
„	*Deli* E.	„	„	*Dĕli*,	„	„	*Dili*,
„	*Merak* E.	„	„	*Mĕrak*,	„	„	*Mĕrak*,
„	*Soeka-negara*	„	„	*S.nĕgara*,	„	„	*S.nagara*,
„	*Tangerang*	„	„	*Tangĕrang*,	„	„	*Tanggĕrang*,
„	*Tji-bareno*	„	„	*Tji-barĕno*,	„	„	*Tjibarĕno*,
„	*Tji-tjalengka*	„	„	*Tji-tjalĕngka*,	„	„	*Tjitjalèngka*,
„	*Tomo*	„	„	*Tåmå*,	„	„	*Tòmò*,
„	*Wido-daren*	„	„	*Widå-darèn*,	„	„	*Widadaran*,
„	*Ngrowo*	„	„	*Ngråwå*,	„	„	*Ngrowå*, enz.

Mij dunkt voldoende om aan te toonen, dat men er in menig geval maar iets van eigen vinding van gemaakt heeft.

Blijkt derhalve de behandeling der aardrijkskundige namen voor Java en Madoera nog heel wat te wenschen over te laten, die voor de Buitenbezittingen zijn kennelijk bijeengebracht met algeheele verwaarloozing van alles, wat door anderen soms met veel inspanning op dit gebied werd verricht. Als ik me bepaal tot de streken, die ik door er eenigen tijd te vertoeven beter leerde kennen, en ontwaar dat als juiste spelling worden aangemerkt of toegelicht: *Atingola*, *Banggaja*, *Bĕlang*, *Boelang-oeki*, *Bojan* Pl., *Bolaëng-bangka*, *Bolang-mogondo*, *Bonoa*, *Djojopa*, *Kapaur*, *Kawang-koan*, *Kola-bolol*, *Kota-banggon*, *Kweën*, *Mangarai*, *Misool*, *Mongondo*, *Motir*, *Paja-kombo*, *Paleh-leh*, *Papa-loempoeng*, *Ringgat*, *Rotohan*, *Sapoetan*, *Soengei-lihat* en honderden meer, dan is het maar beter er het zwijgen toe te doen. Mocht het iemand gelukken hierin iets anders te zien dan eene herhaling van vroeger knoeiwerk, mij ontgaat het verschil.

F. S. A. de Clercq.

Gemoedsaandoeningen bij de wilde stammen van het Maleische schiereiland.

De heer Vaughan Stevens, van wiens werkzaamheid op het Maleische schiereiland in den jaargang 1894 van dit tijdschrift een beknopt overzicht werd gegeven, gaat nog steeds voort het Museum für Völkerkunde te Berlijn met tal van ethnologische schatten te verrijken, waarbij hij nimmer verzuimt allerlei belangrijke bijzonderheden mede te deelen over de verschillende stammen, die door hem onafgebroken aan een nauwkeurig onderzoek worden onderworpen. Als een bewijs van de nauwgezetheid, waarmede hij zijne taak vervult, laten we zijne aanteekeningen over gelaatsuitdrukking en gemoedsaandoeningen, opgenomen in de 4e aflevering van Deel XXVIII van het Zeitschrift für Ethnologie, hieronder volgen.

De physionomie der Bělèndas is veel levendiger dan die der Menik en hun gemoedsstemming is op het gezicht duidelijk te zien. Tegenover Europeanen nemen echter alle wilden de teekenen van onnoozele domheid aan, ten einde aldus hunne werkelijke gedachten beter te verbergen. Onder elkaar daarentegen, als zij niet bemerken dat men hen gadeslaat, zijn veranderingen in het gelaat der Bělèndas vele en duidelijk; bij de Menik en vooral bij de Panggang minder sterk. De gelaatstrekken der laatsten behouden zelfs bij de hevigste aandoeningen eene onveranderlijke uitdrukking en zijn slechts aan den onrustigen oogopslag te herkennen.

Voor de Djakoen zal het geruimen tijd duren, voordat zij zich tegenover vreemden ongedwongen en behagelijk gevoelen; het zijn evenwel geboren tooneelspelers, als zulks in hun kraam past, n.l. als zij door goede en overvloedige voeding en genezing van huidziekten en andere lichamelijke kwalen (toen zij b. v. weken

achtereen de gasten van St. waren) van het voortdurend denken aan gebrek en tobben verlost zijn. De mimiek, waar de wilden de meeste geschiktheid voor bezitten en die zij getrouw naar het leven en zeer potsierlijk teruggeven, heeft louter betrekking op gebeurtenissen, welke hen vermaakt hebben.

Als men de door Charles Darwin opgestelde vragen voor de twee duidelijk onderscheiden stammen, de Bèlèndas en de Menik, wil beantwoorden, zoo krijgt men deze uitkomsten:

1. Wordt verwondering uitgedrukt door het wijd openen van mond en oogen en optrekking der wenkbrauwen? *Bèlèndas* ja, *Menik* neen.

2. Worden de geopende handen dikwerf hoog opgeheven, de vingers ver uiteen gehouden en de handpalmen naar den persoon gewend, die verwondering opwekt? *Bl.* en *M.* neen.

3. Wordt de geopende mond soms met de hand bedekt of de hand naar een of ander deel van het hoofd gebracht? *Bl.* en *M.* ja.

4. Als iemand boos is, is zijn voorhoofd dan gefronst? *Bl.* en *M.* ja.

5. Houdt hij daarbij zijn hoofd en lichaam recht in de hoogte en zijn schouders rechthoekig? *Bl.* ja, *M.* neen.

6. Zijn zijne vuisten dan gebald? *Bl.* en *M.* neen.

7. Als iemand eenig voorwerp nauwkeurig bekijkt of eene moeilijke kwestie tracht te begrijpen, plooit zich dan zijn huid onder de oogleden? *Bl.* ja, *M.* neen.

8. Zijn bij weinig ontwikkelden de mondhoeken naar beneden getrokken en de binneneinden der wenkbrauwen naar boven? *Bl.* ja, *M.* slechts zwak.

9. Hebben meer ontwikkelden vonkelende oogen, omgeven door eene gerimpelde huid en zijn de mondhoeken daarbij wat achterwaarts getrokken? *Bl.* en *M.* ja.

10. Als iemand een ander bespot of hoont, zijn dan de hoeken der bovenlip over de zijtanden uitstekende? *Bl.* neen, *M.* zelden.

11. Kan eene verdrietige of weerspannige uitdrukking herkend worden? *Bl.* licht, *M.* zeer licht.

12. Wordt verachting door de eene of andere beweging uitgedrukt? *Bl.* niet te herkennen, *M.* twijfelachtig.

13. Wordt afkeer uitgedrukt door het omlaag trekken der onderlip? *Bl.* ja, *M.* neen.

14. Wordt daarbij de bovenlip iets opgetrokken? *Bl.* niet merkbaar, *M.* neen.

15. Wordt daarbij plotseling uitgeademd als bij beginnende braking? *Bl.* neen, *M.* ja.

16. Wordt daarbij gedaan, alsof men spuwen wilde? *Bl.* en *M.* neen.

17. Wordt groote vrees op gelijke wijze als bij Europeanen uitgedrukt? *Bl.* bij kinderen ja; de mannen loopen stil, de vrouwen gillend weg. Nooit heeft St. iemand zien verbleeken. Bij mannen puilen de oogen uit en opent zich de mond. *M.* kinderen zijn doodstil; mannen zetten zich zwijgend neder en laten vaak een scherp gesis hooren; bij mannen en vrouwen zijn mond en oogen wijd open.

18. Kan tot weenens toe gelachen worden? Bij *Bl.* noch *M.* waargenomen; wordt door beiden ontkend.

19. Trekt een man de schouders op om te toonen, dat hij iets niet kan verhinderen of ten uitvoer brengen? *Bl.* ja, *M.* neen.

20. Trekt hij zijne ellebogen naar zich toe, steekt hij de handen uit en opent hij de handpalmen? *Bl.* en *M.* neen.

21. Trekt hij de wenkbrauwen op en houdt hij den mond geopend? *Bl.* ja, *M.* zwak.

22. Steken de kinderen de lippen vooruit, als zij knorrig zijn? *Bl.* ja, *M.* ja, in sterke mate.

23. Rimpelt tevens hun voorhoofd en maken zij veel leven? *Bl.* zij trekken leelijke gezichten en werpen zich op den grond; *M.* ze loopen altijd stil door.

24. Herkent men eene uitdrukking van schuldbewustheid? *Bl.* en *M.* neen.

25. Herkent men eene uitdrukking van sluwheid? *Bl.* onzeker, *M.* neen.

26. Herkent men eene uitdrukking van jaloerschheid? *Bl.* ja, *M.* neen.

27. Wordt het hoofd tot bevestiging loodrecht gebogen? *Bl.* recht naar voren, eens; *M.* opgetrokken bij het bevestigende woord.

28. Wordt het bij ontkenning zijwaarts bewogen? *Bl.* ja, *M.* de oogen worden neergeslagen.

Over knikken zegt St., dat hij daarmede niet bedoelt het knikken met het hoofd, zooals dit door ons bij toestemming wordt uitgevoerd; maar dat het een oogopslag is, gepaard met het vooruitduwen van onderkaak en kin in eene richting naar boven, hetwelk voor ons knikken in de plaats treedt. Nog bestaat er een zeer opvallend verschil tusschen de Panggang en de andere stammen.

Als nl. een Panggang in toorn ontsteekt, zoo vertoont zich de uitdrukking der ontstane woede niet trapsgewijs, maar hij blijft aanvankelijk schijnbaar passief of slechts licht ontroerd, tot hij plotseling met een hevigen gil opspringt en zich aan de vreemdsoortigste gebaren en stuiptrekkingen overgeeft.

Als de vrouwen der Djakoen of der Bĕlèndas bedroefd zijn of verdriet hebben, beginnen zij heftig te weenen; het gebeurt echter zeer zelden de vrouwen der Panggang tot tranen toe bewogen te zien; deze zitten stompzinnig en onbeweeglijk ter neer. De vrouwen der Bĕlèndas zijn, gelijk men dat bij hare neiging tot het hysterische *lata* verwachten kan, zeer tot weenen geneigd. St. zag ook de mannen schreien, maar hij kan zich niet voorstellen, dat er iets in staat zou zijn tranen in de oogen van Panggang-mannen te brengen.

Begroeting door kussen of neuswrijving is bij de Djakoen onbekend. In het algemeen schijnt het groeten evenals beleefdheidsbetuiging door woorden bij de Djakoen noch bij de Panggang gebruikelijk te zijn. In dit opzicht vormen zij een groote tegenstelling met de spraakzame en gezellige Bĕlèndas. Als op eene samenkomst iets valt te bespreken of ergens over moet beraadslaagd worden, zoo gaan hieraan geen begroeting of complimenten vooraf; terwijl afscheid nemen op het einde niet noodig wordt geoordeeld, noch tusschen de lieden eener zelfde of die van verschillende familiën.

Wat betreft het gapen, niezen en spuwen, zoo schijnen de wilden hieromtrent geene algemeene vooroordeelen te kennen; maar opzettelijk en langzaam uitspuwen beduidt bij de Bĕlèndas toorn. Fluiten is een aangeleerd gebruik van latere dagteekening. Toen St. ergens de vraag tegenkwam, of wilden konden fluiten en knipoogen, nam hij de moeite zoowel Negritos als Bĕlèndas hierin te onderrichten en bleken ze spoedig in staat hem goed te kunnen navolgen.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

DE ZOOGDIEREN IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

De geographische verspreiding der zoogdieren over de verschillende luchtstreken is het onderwerp eener uitvoerige studie van den heer W. L. Sclater. Hij verdeelt de wereld tot dat doel in zes groote afdeelingen, waarvan de Oostersche of kleinste in het westen het groote Indische schiereiland en Ceylon omsluit, de noordergrens tot de bronnen van den Indus en de Yangtse-kiang reikt, en waartoe verder oostwaarts de Fillippijnen en Celebes en zuidwaarts Java behooren.

Deze splitst hij weder in vier onderafdeelingen: de Indische, de Burmo-Chineesche, de Maleische en die van Celebes. Als voor ons van het meeste belang deelen wij hier alleen mede, wat hij omtrent de beide laatste vermeldt.

De Maleische onderafdeeling ligt geheel in de tropen en is nagenoeg overal bedekt met een weelderig tropisch woud. Wij vinden in deze de Oostersche fauna derhalve in haar zuiversten vorm en hoogsten staat van ontwikkeling. Met uitzondering van het Maleische schiereiland bestaat zij alleen uit eilanden, echter van het vasteland gescheiden door naar verhouding ondiep water, zoodat de opheffing tot eene hoogte van 100 vademen de zee tusschen de eilanden zou doen verdwijnen en eene verbinding der eilanden onderling en met het vasteland zou volgen. Het valt niet te betwijfelen, dat deze eilanden van het vasteland zijn afgescheiden en dat eene nauwkeurige studie hunner samenstellende deelen ons in staat zal stellen hun verleden te ontsluieren en aan te toonen, welke veranderingen er langzamerhand in de verdeeling van land en water plaats grepen.

Bij eene zorgvuldige ontleding van de geslachten der zoogdieren vindt men dat het meerendeel van die, welke op het vasteland voorkomen, over de drie grootere eilanden Sumatra, Java en Borneo verspreid zijn, en dat van de overblijvende het Maleische schiereiland, Sumatra en Borneo de meeste gemeen hebben. Dit schijnt eene aanwijzing, dat Java vóór Sumatra en Borneo van het vasteland werd gescheiden, welk vermoeden grooter zekerheid erlangt door het feit, dat meerdere soorten op het Maleische schiereiland, Sumatra en Borneo overeenkomen, terwijl zij zich op Java door geringe afwijkingen kenmerken. De Filippijnen, ofschoon met Borneo door twee eilandengroepen samenhangend, waartusschen nergens breede straten worden aangetroffen, zijn, met Borneo vergeleken, arm aan zoogdieren. Behalve vleermuizen zijn er slechts 14 geslachten vertegenwoordigd en deze

zijn op ééne uitzondering na zeer verspreid. Men mag echter niet uit het oog verliezen, dat de zoogdieren der Filippijnen nog weinig bekend zijn.

Het aantal overeenkomende geslachten bedraagt met uitzondering van vleermuizen voor:

het Mal. schiereiland,	Sumatra,	Borneo en	Java	36
„ „ „	„	en	Borneo	6
„ „ „	en	Borneo		3
„ „ „	Sumatra en	Java		2
„ „ „	en	Java		1

Hoewel de Maleische onderafdeeling geen inheemsche geslachten van met nagels voorziene zoogdieren bezit, zoo is evenwel van één soort de verspreiding al heel eigenaardig. Dit is n.l. de tapir, welke gevonden wordt op het Maleische schiereiland, Sumatra en Borneo, terwijl men overigens alleen tapirs heeft in Midden- en Zuid-Amerika.

Als een der meest karakteristieke voorbeelden van niet-samenhangende verspreiding is de verklaring toch niet moeilijk. Palaeontologische onderzoekingen wijzen op gevonden overblijfselen van leden van het geslacht Tapirus in de miocene formatie van Frankrijk, in Noord-Amerika en de pliocene formatie van China. Daarom ligt het voor de hand, dat de tapir, dat een onschadelijk dier is en niet in staat om aan te vallen of zich te verdedigen, uit deze noordelijke streken verdreven werd naar de tropische wouden van Zuid-Amerika en Malesia, waar afwezigheid van mededinging het in staat stelde voort te telen.

Onder de Maleische knaagdieren zijn de eekhorentjes overvloediger dan in de Burmo-Chineesche onderafdeeling.

Twee soorten behooren tot een afzonderlijk geslacht (Rhithrosciurus), dat elders ontbreekt. Evenzoo zijn er twee geslachten van ratten, een (Phloeomys) van de Filippijnen, en het andere (Pithechirus), van Sumatra en Java. Een familie stekelvarkens (Trichys), die in meerdere opzichten van Atherura verschilt, is beperkt tot Borneo.

Drie geslachten van Maleische vleeschetende dieren verdienen bijzondere vermelding. Een dezer is Hemigale, niet veel verschillend van marters, met twee soorten; het tweede is Cynogale, tot dezelfde familie behoorend; en het laatste leeft gedeeltelijk in water, heeft een oppervlakkige gelijkenis met een otter en wordt gevonden op het Maleische schiereiland, Borneo en Sumatra. Een andere inheemsche vleeëscheter, Mydaus, die, als het Amerikaansche stinkdier, merkwaardig is door den sterken geur uit zijn staartklieren, werd oorspronkelijk toegeschreven aan de bergen van Java, maar is sedert van Sumatra en Borneo verkregen.

Van de insektenetende is voor de Maleische onderafdeeling Tupaia verreweg het belangrijkste geslacht. Dit zijn kleine diertjes, die er als eekhorentjes uitzien, vooral tusschen de takken der boomen huizen, als de eekhorentjes op hun achterste zitten en hun voorpooten gebruiken om het voedsel vast te houden. Een verwant geslacht, met een sierlijke dubbele franje van lang haar aan den staart (Ptilocereus), komt uitsluitend op Borneo en Sumatra voor.

Tarsius, een soort spookdier, woont in de meeste wouden dezer afdeeling, en ook op Celebes. Het heeft zoowat de grootte van een eekhorentje

en ontleend zijn naam daaraan, dat de wortelbeenderen van den voet sterk verlengd zijn.

Behalve de geslachten Macacus, Semnopithecus en Hylobates, die ook in de twee andere onderafdeelingen aanwezig zijn, hebben wij hier nog den neusaap van Borneo, en in Sumatra en Borneo den orang-oetan (Simia), waarvan waarschijnlijk twee soorten bestaan, ofschoon dit volstrekt niet zeker is. Deze op menschen gelijkende apen, die met de Gibbon, Chimpanzee en Gorilla de familie Simiadae vormen, bewonen de lage moerassige kuststreek; zij zijn van hunne Afrikaansche verwanten dadelijk te herkennen door de roodbruine kleur van het lange haar, waarmede hun geheele lichaam overdekt is. In sommige opzichten komen zij van de anthropoide apen het dichtst den mensch nabij.

De Onderafdeeling van Celebes. Gelijk reeds gezegd is, biedt het eiland Celebes den beoefenaar der geographische verbreiding een vraagstuk van buitengewoon belang aan. Celebes wordt in het oosten en westen door zeeën van aanmerkelijke diepte van de andere eilanden gescheiden. Vergeleken met de andere Maleische eilanden is de fauna er schaars voorzien. Deze omstandigheid en de zeer eigenaardige gedaante van het eiland doen de mogelijkheid veronderstellen, dat het eiland vroeger grooter is geweest en later door daling in omvang is verminderd. Uitsluitend op Celebes vinden wij vertegenwoordigers van de Australische buideldieren, bestaande uit twee soorten van Phalanger, welke slechts weinig van de laatsten afwijken.

Een ander merkwaardig dier van deze fauna is de Babirusa, een wild zwijn met buitengewoon groote omgebogen slagtanden, welke op horens gelijken. Nog een ander hoefdier, thans gewoonlijk gebracht tot het zeer verspreide geslacht Bos, is de Anoa, die vele oorspronkelijke eigenschappen vertoont en tot het eiland beperkt is.

De muizen en eekhorentjes van Celebes zijn zeer talrijk en de meeste soorten zijn er vast; één rat vormt een bijzonder geslacht.

Carnivoren zijn er schaarsch en insectivoren worden in het geheel niet vermeld. De vleermuizen, van welke er vele voorkomen, bevatten een groot aantal Australische vormen en één afzonderlijk geslacht.

Onder de primaten wordt Tarsius van de andere eilanden ook in deze onderafdeeling aangetroffen. Eindelijk is een van de opmerkelijkste dieren de zwarte aap, behoorende tot een geslacht (Cynopithecus) tusschen meerkatten en bavianen. Deze schijnt verplaatst te zijn naar het naburige eiland Batjan, dat behoort de Australische afdeeling.

Het totale getal zoogdieren op Celebes bedraagt 31, waarvan er 5 bepaald inheemsch zijn, welke, naar hunne eigenaardigheden te oordeelen, onmogelijk in eenige betrekking kunnen staan tot de dieren, die nu in de Australische afdeeling leven. Alles wijst op overblijfselen van een zeer oude fauna heen, die aanvankelijk van het Aziatische vasteland afkomstig moet zijn.

Voor andere bijzonderheden, ook waar deze zoöloog omtrent meerdere punten met Wallace verschilt, verwijzen wij naar zijne artikelen in den vorigen jaargang van *The Geographical Journal*.

Een protest tegen koloniale gewelduitoefening.

Het 84e deel der door Félix Alcan te Parijs uitgegeven Bibliothèque scientifique internationale bevat onder den titel van *Principes de colonisation* eene uitvoerige studie van den heer J. L. de Lanessan, buitengewoon hoogleeraar in de natuurlijke historie bij de geneeskundige faculteit en oud gouverneur-generaal van Indo-China, waarin deze zijne denkbeelden over het beheer van koloniën, als de vrucht eener veelzijdige ervaring gedurende vier en dertig achtereenvolgende jaren, helder en onbewimpeld uiteenzet.

Op negentienjarigen leeftijd ging hij als scheepsdokter naar de westkust van Afrika en vertoefde gedurende vier jaren beurtelings aan den Senegal, den Gabon en de Goudkust, waarbij hij tevens de Engelsche en Portugeesche bezittingen bezocht. Daarna reisde hij drie jaren in Cochinchina. Zich verder wijdende aan de beoefening der natuurwetenschappen, werd hij vanzelf gebracht tot het aanknoopen van betrekkingen met verschillende landen en in het bijzonder met de Fransche en vreemde koloniën, wier flora en fauna zoo rijk en zoo belangrijk zijn.

In 1881 tot lid der kamer van afgevaardigden gekozen, nam hij een werkzaam deel aan de commissies, die de uitbreiding van Frankrijk's gezag in Tunis, Tonkin, Midden-Anam, in de bekkens van Congo en Boven-Niger, in Soudan, Madagascar en over groote uitgestrektheden van Afrika voorbereidden, en had aldus gelegenheid zich op de hoogte te stellen van de voorwaarden, waaronder Fransche invloed toenam, en der stelsels, op het bestuur en de administratie dier koloniën toegepast.

In 1886 werd hem eene wetenschappelijke zending opgedragen en bezocht hij Tunis, Algiers, Tripoli, Malta, Egypte, een groot deel van Engelsch-Indië, de Fransche vestigingen te Chandernagor en Pondichéry, Singapore, Java, Bangkok, de golf van Siam, Indo-China en de voornaamste havens van China en Japan; waar hij zich overal onledig hield met talrijke onderzoekingen en het verzamelen van gegevens, zoodat hij een rijken oogst van ter plaatse bijeengebrachte documenten medebracht.

In 1891 werd hem het gouverneur-generalaat van Indo-China aangeboden, dat hij aannam en gedurende drie en een half jaar behield, niettegenstaande hij tal van moeilijkheden te overwinnen had; met de voldoening, dat zijn opvolger openlijk werd aangeschreven zijne richting te volgen en hij dezen zelfs, in tegenwoordigheid van den minister van koloniën, zijne zienswijze mocht toelichten en ter voortzetting aanbevelen.

Na eenige algemeene beschouwingen over de geschiedenis der volksverhuizing en kolonisatie in het eerste hoofdstuk behandelt hij in de volgende hoofdstukken : de kolonisatie en den rassenstrijd, de oorzaken der nieuwere wijze van koloniseeren, de tegenover inboorlingen aan te nemen houding, de in koloniën te volgen politiek, de aan kolonisten toe te kennen plaats, de militaire bezetting, de maritieme verdediging, de koloniale politie en eindelijk de mate van machtsuitoefening; alles zonder zich in noodelooze

bespiegelingen te verdiepen en zich louter bepalende tot gevolgtrekkingen, waaraan door goede bewijzen gestaafde feiten ten grondslag liggen.

Ofschoon aan onze bezittingen in den Indischen Archipel slechts eene zeer ondergeschikte plaats is ingeruimd, zoo bevat het werkje niettemin ook voor onze bestuurders vele behartigenswaardige wenken, welker bekendwording in ruimer kring alleszins aanmoediging verdient. Als proeve van de waarheidsliefde, waardoor zich zijn arbeid kenmerkt, geven wij hieronder de vertaling van de eerste paragraaf van het vierde hoofdstuk, met het opschrift: *Les brutalités et les violences des colonisateurs.*

„Deze, der Europeesche beschaving en ontwikkeling onwaardige feiten zijn zoo algemeen, en zoo weinig militairen, ambtenaren en kolonisten zijn hiervan vrijgebleven, dat wij wel verplicht zijn er de aanleidende oorzaak van te zoeken in de menschelijke natuur. In tegenwoordigheid van rassen, die hij als zijne minderen beschouwt, is de meest beschaafde man gelijk te stellen met kinderen in hunne verhouding tot huisdieren. Hij behandelt hen als verschoppelingen, zonder eenigen eerbied voor hunnen godsdienst, hun gezin, hunne maatschappelijke verordeningen, hunne eigendommen, hunne personen of zelfs hun leven.

Uit dit oogpunt bezien schijnt de nieuwere kolonisatie niet minder barbaarsch dan die uit de vroegste tijden. De kolonisten der 19e eeuw verschillen niet noemenswaardig van Alexander of Cesar in de wijze, waarop zij te werk gaan. Het heeft er zelfs iets van, alsof zij angstvallig den veroveraar van Gallië navolgen in het verwoesten der oogsten, het verbranden der dorpen en het land der Eburonen bloot te stellen aan de roofzucht der Germaansche stammen, omdat hij Ambiorix niet kan bemachtigen, terwijl hij op elke bladzijde zijner commentariën snoeft op wreedheden, tegenover de Galliërs gepleegd.

Zoodra eene Europeesche natie haar zinnen heeft gezet op eenig deel van Afrika, Azië of Oceanië, houdt zij zich alleen bezig met de vraag, of hare heersch- en veroveringszucht de gevoeligheid harer Europeesche mededingers zullen opwekken. Wat de volksstammen betreft, die het land bewonen dat het voorwerp harer begeerlijkheid is, elke weerstand hunnerzijds zal beschouwd worden, niet als de uiting van een lofwaardig gevoel van vaderlandsliefde, maar als een opstand van lieden, die tegen het wettig gezag in verzet komen. En inderdaad, men behandelt die ontevreden bevolking, zooals de Europeesche regeeringen tegenover oproerlingen te werk gaan: men vernietigt ze, om zeker bevrijd te zijn van elke nieuwe poging tot muiterij.

Allen, die bekend zijn met de geschiedenis der nieuwere kolonisatie van Europeesche volken, weten met welke wreedheid Europeesche legers bij expeditiën in de koloniën optreden. Elke overwinning hunnerzijds gaat gepaard met afschuwelijke moordtooneelen, en het is met ongeveinsde vreugde, dat de dagbladen onzer hoofdsteden het getal vermelden der inboorlingen, die door onze kogels, onze granaten en onze bajonetten zijn gedood.

De lezers hebben de herinnering nog niet verloren aan de onthullingen, in 1895 aan het Duitsche parlement gedaan, over de houding van enkele koloniale rijksambtenaren. Zij herinneren zich de gruwelen in Afrika van

dien Peters, die zijn minnares en bediende liet ophangen tot straf voor min of meer bewezen ontrouw, en die, om zich bij den bisschop Tucker over deze handeling te rechtvaardigen, eenvoudig verklaart dat, daar hij de vrouw volgens Afrikaansch gebruik had gehuwd, hem ook het recht toekwam de straf op te leggen bij Afrikanen tegen overspel in zwang. Hij vertelt zelf bovendien met eene openhartigheid, alleen begrijpelijk voor hen die veel gereisd hebben, hoe hij de dragers laat vermoorden die weigeren hem te volgen, hoe hij de dorpen verbrandt welker bewoners niet gedienstig genoeg zijn, hoe hij zelf een inboorling doorsteekt die hem niet spoedig genoeg gehoorzaamt, en hoe hij de geboorte van Christus viert door den Kerstnacht op te luisteren met het in brand steken van een dorp.

Zeer onlangs vonnisde het strafgerecht te Spandau een Duitschen ambtenaar uit Kameroen, beschuldigd van talrijke wreedheden: het vermoorden van gevangenen, vooral vrouwen en kinderen, en van grijsaards, gevat op een tocht tegen de oproerige Bakolos, en van welke enkele onder zijne oogen door zijne soldaten gescalpeerd werden. Hij werd slechts tot 500 Mark boete veroordeeld.

Voor zooveel de Engelschen aangaat, men weet hoe afgrijselijk zij tijdens den opstand in Indië de inlanders behandelden en welk een menigte lijken zij opeenstapelden. Zonder te ver terug te gaan, denke men aan de wijze, waarop zij in 1894 in de Perzische golf een Arabisch kamp bombardeerden en er verscheidene personen doodden, om een stam te straffen wegens het verlaten van het eiland Barkhein en zich op Turksch grondgebied te hebben teruggetrokken.

Een groot blad te Parijs berichtte kort geleden: „De Engelschen zijn bezig in Matabella-land door alle middelen, waaronder die welke de hedendaagsche oorlog verbiedt als het gebruik van dynamiet in vooraf kunstig aangelegde mijnen, eene bevolking uit te roeien, die intusschen slechts strijdt voor hare onafhankelijkheid op den voorvaderlijken grond." Hetzelfde blad (*Temps*) schreef den 30ᵉⁿ Juli 1896: „Wat te zeggen van den last, door de militaire en civiele beambten gegeven, om de graangewassen te vernielen en hetgeen voor weinigen toereikend was geweest in een algemeenen hongersnood te veranderen!" Men moet niet vergeten, dat een der oorzaken van het verzet in Matabella-land het bevel is geweest om de beesten der bevolking af te maken, ten einde den voortgang der runderpest tegen te gaan. Was er soms niet een andere reden voor deze offers?

Een dienaar van den Congo-vrijstaat heeft pas de gruwelen verteld, waarvan hij getuige geweest was: de tochten waarvan men kransen van negeroren medebracht, zakken gevuld met afgehouwen handen ter herinnering zeker aan de heldendaden van Cesar, moorden op vrouwen, kinderen en grijsaards in uitgeplunderde dorpen, en het verhaal van dien officier die, in een dorp slechts twee zieke vrouwen aantreffende niet in staat te zeggen werwaarts de bewoners gevlucht zijn, de twee ongelukkigen liet geeselen en verminken, om haar voor hare stilzwijgendheid te straffen (*Temps* van 10 September 1896).

De Japanners hebben zich gehaast het voorbeeld der Europeanen na te volgen. Hunne nieuwe kolonie op Formosa is het tooneel geweest van moorden, waarvan een zendeling volgens de *Times* (Juli 1896) het volgende

tafereel schetst: „Meer dan zestig dorpen zijn geheel verbrand en duizenden menschelijke wezens zijn omgekomen. Eens hadden de Japanners in het open veld een en twintig Chineezen gevangen genomen; ofschoon men niet kon bewijzen, dat zij zich aan het geringste vergrijp hadden schuldig gemaakt, werden zij met bajonetsteken doorboord. In een dorp hadden de Chineezen levensmiddelen klaar gezet voor de Japanners die in aantocht waren; maar zoodra deze aankwamen, wierpen zij zich op de bewoners en vermoordden er een vijftigtal. Den 22en Juni vaardigde de Japansche magistraat in Husseim eene proclamatie uit, waarbij de bewoners dier plaats, die naar het gebergte gevlucht waren, werden uitgenoodigd hunne woningen weder te betrekken. Hieraan gehoor gevende, werden allen oogenblikkelijk afgemaakt."

Op soortgelijke wreede wijze worden niet alleen zij behandeld, die gewapenderhand durven weerstand bieden aan de roovers van hun land, maar in menig geval ook de rustigste inwoners. Zij zijn het immers zoo niet daadwerkelijk, dan toch in hun hart eens met de gewapende lieden, die zich verweren tegen onze beschaving aanbrengende kolonnes? Geven zij hun geen inlichtingen, geen voedsel en schuilplaats, als zij door onze soldaten verjaagd worden? Zijn zij uit een moreel oogpunt niet even schuldig, als zij die ons met hunne wapenen bestrijden en verdienen zij niet dezelfde straf? Want er is wel degelijk sprake van bestraffing, daar tegenstand als een misdadig verzet wordt beschouwd.

Op grond van deze beginselen heeft men in onze staatkunde, in Indo-China, Madagascar en de kust van Afrika, het stelsel van verantwoordelijkheid der dorpen ingevoerd, bijna overal ontleend aan de plaatselijke gebruiken, maar onwaardig van ons beschavingsstandpunt. In stede van die afschuwelijke gewoonten af te keuren, hebben wij ze ons eigen gemaakt en toegepast met eene onbeschaamdheid, welke die der wildste volken overtreft. In mijn boek over *Colonisation française en Indo-Chine* heb ik het feit aangehaald, dat zich in 1891 te Tonkin voordeed. Een inspecteur van militie, liet in een enkele onderprefectuur (Huyen) van de provincie Hanoi binnen twee weken vijf en zeventig dorpsnotabelen onthoofden, omdat hij van hen geen enkel bericht kon krijgen over de bewegingen van een bende boosdoeners. Ik gelastte bij mijne komst een onderzoek naar die gruwelen, welke ik voor het gevolg eener zuiver persoonlijke dwaling hield; ik kreeg de zekerheid, dat die inspecteur gehandeld had op bevel van hoogere autoriteiten. Het was de uitvoering eener regeling, waarbij terdoodbrenging zonder eenig rechterlijk vonnis van een groot aantal inboorlingen was voorgeschreven in alle deelen der Delta, waar zich oproerlingen of misdadigers ophielden. De straf wedijverde met de uitspraak in snelle toepassing. Het hoofd der militiekolonne liet bij aankomst in een dorp alle aanzienlijken die men vinden kon voor zich verschijnen; hij vroeg hun, of zij de zeeroovers hadden zien voorbijtrekken, in welke richting zij gegaan waren, hun aantal, bewapening, enz., en daar de ondervraagden zwegen of antwoordden niets te weten, hetzij omdat zij met de roovers heulden of werkelijk onkundig waren, wees de inspecteur aan zijn mannen op goed geluk vijf, zes of tien onder hen aan en gelastte hun het hoofd af te slaan; dit volgde op staanden voet op de plaats zelve.

Sommige officieren hadden dien maatregel nog verder uitgestrekt; zij verbrandden de dorpen, die verdacht werden aan oproerlingen of zeeroovers een schuilplaats verleend of hun levensmiddelen dan wel aanwijzingen verstrekt te hebben, maakten zich meester van de huisdieren en vermoordden de inwoners, die in hun handen vielen. Men heeft de herinnering bewaard aan een militairen bevelhebber, befaamd wegens zijn „*baionnettades de villages*," waarmede werd aangeduid eene handeling, welke bestond in het overvallen van eenig dorp, dat als oproerig of verdacht beschouwd werd, en met de punt der bajonet elk levend wezen te doorsteken, dat men op de straten of in de huizen tegenkwam.

Het is overbodig de vijandschap, haat en zucht naar wraak te schilderen, die zoodanige handelingen bij de bevolking in het leven roepen. Ik wil enkel wijzen op de moeite, die ik had er een einde aan te maken en op de duurzaamheid der meeningen, die ze doen ontstaan. De afkeuring mijnerzijds werd beschouwd als teergevoeligheid en telkens als zekere agenten de veroordeelde praktijken ongestraft meenden te kunnen toepassen, herhaalden zij ze met zeldzamen ijver. Nauwelijks had ik Tonkin verlaten of ik las in een plaatselijk blad over een in Yen-thé voorgenomen expeditie: „De oogsten zijn vernield en verrotten op het veld; een als verdacht gebrandmerkt dorp is door onze troepen in brand gestoken. Zulke middelen zullen stellig tot ernstige verwikkelingen aanleiding geven. Het vernielen van den oogst zal andermaal overgang tot zeerooverij ten gevolge hebben." Deze juiste opmerkingen waren zoo in strijd met de heerschende denkbeelden, dat een ander blad te Tonkin antwoordde: „Een onzer ambtgenooten is bevangen door een onbegrensd medelijden voor de ongelukkige bevolking van Yen-thé, die door de politiekolonne tot armoede is vervallen... Een mooie kwestie en wel de moeite waard om weemoedig te worden. Hoe harder de les, des te duurzamer zal de indruk zijn. Toen Z. E. Kinh-luoc de zeerooverij in Bay-Say onderdrukte, heeft hij niet anders gehandeld. De dorpen werden verbrand, eenige tot den grond toe geslacht, de gemeente afgevoerd van de lijst en de bevolking gedecimeerd en uitgeroeid... De dorpen van Yen-thé zijn afgeloopen. Zooveel te erger voor hen, die aan Dè-Than en bandieten van zijn slag gehoorzamen. (Vergeet niet dat Dè-Than zich onderworpen had.)"

Razzia's, branden en volksuitroeiing zijn in dit stelsel gewettigd wegens het door de zeeroovers gegeven voorbeeld; hetgeen wil zeggen, dat men het billijk vindt in naam der beschaving dezelfde misdrijven als de ergste boosdoeners te begaan. Het aangehaalde dagblad heeft nog eene andere verontschuldiging voor onze handelingen: „Het is het gewone middel tot beteugeling van opstand bij de Annamieten." Men zou er kunnen bijvoegen, dat het ook het middel is door sommigen hunner aangewend om zich te verrijken.

Ik ben in staat de namen te vermelden van hen, die, sedert wij in Indo-China zijn en in onzen naam, derwijze vrij aanzienlijke fortuinen hebben gemaakt.

De verklaring dier afkeurenswaardige handelingen ligt niet alleen in de reeds aangegeven redenen; men moet die tevens zoeken in den prikkel tot wreedheid, bij menschen van bekrompen verstand opgewekt wegens hun onmacht, om door kracht alleen den weerstand te dempen, dien de bevol-

king aan onze roofzucht biedt, of de onmogelijkheid om de kwaadwilligen door het staal te verdelgen.

Wetende welke moeite de politie heeft met het tegengaan van diefstal en moord in landen, die voor het meest beschaafd doorgaan, het rijkst zijn aan wegen, spoorbanen, enz., en in de steden, welke uit het oogpunt van geregelde diensten het best georganiseerd zijn, zal men zich licht een denkbeeld kunnen vormen van de bezwaren, door onze troepen en onze militiesoldaten te overwinnen bij het onderdrukken van rooftochten in nieuwe landen, geheel ontbloot van gemeenschapswegen, waarvan wij noch de taal noch de gewoonten kennen en waar alles, zelfs de natuur en vooral de natuur, tegen onze overheersching samenspant. In zulke landen is het hoogst moeilijk zoo niet bijna ondoenlijk misdadigers te vatten, die op het eerste alarm de vlucht nemen, en hen door kracht van wapenen te bedwingen. De talrijkste militaire kolonnes hebben er dan ook slechts weinigen gedood en hen zeer zelden levend gevangen genomen.

Zoo hadden, om slechts van door mij zelven waargenomen feiten te spreken, in den winter van 1891—92 op mijn last twee belangrijke militaire expeditiés plaats, een naar het dichte woud van Dong-trieu, de andere naar Yen-thé. Ik beschouwde de gevolgen als uitstekend, omdat de zeeroovers het gebied verlieten, waar zij sedert jaren als meesters heerschten en van waar uit zij ten allen tijde naar de Delta konden afdalen; maar het getal dier kwaadwilligen, dat door onze troepen was uitgeroeid, bedroeg aanmerkelijk minder dan dat der officieren en soldaten, die zij van ons in de hinderlagen doodden. In 1893, toen op den in aanbouw zijnden spoorweg tusschen Bac-lé en Langson drie Europeanen door zeeroovers werden ontvoerd, besloot ik, op gevaar van het leven der gevangenen in de waagschaal te stellen, om hen zoo mogelijk met geweld te verlossen; ik gelastte met de troepen van kolonel Gallieni de zuivering van het Caïkinh-gebergte, dat aan den ijzeren weg grenst, en waar de roovers hunne schuilplaatsen hadden. De kolonel is een zeer bekwaam man en ik veronderstel, dat het hem hoogst aangenaam zou geweest zijn onze landgenooten te verlossen; maar de kwaadwilligen vluchtten voor onze compagnieën, de gevangenen met zich voerende. Gelukkig hadden de roovers der drie Franschen zich teruggetrokken op het gebied van het onderworpen hoofd Luong-tam-ky. Om niet van heulen met de zeeroovers verdacht te worden, verleende dit hoofd ons zijn bijstand en aan hem is het te danken, dat onze landgenooten in vrijheid werden gesteld.

Te zelfder tijd had een andere bende een tolbeambte ontvoerd. Ik was op het punt zijne bevrijding te verkrijgen, eveneens door tusschenkomst van Luong-tam-ky, toen ik in het bestuur werd vervangen. Onze landgenoot herkreeg zijne vrijheid in Juni 1895. Ziehier, hoe hij zelf zijne verlossing mededeelt. Op den 18en Juni, toen de bende die hem gevangen hield op marsch was en hij als naar gewoonte tusschen twee zeeroovers liep, hoorde hij plotseling schoten knallen en zag zijne bewakers de vlucht nemen. Op hetzelfde oogenblik vlogen eenige Chineezen naar hem toe en een hunner schreeuwde in het Fransch: „Wees niet bevreesd, wij komen u redden." Het waren andermaal lieden van Luong-tam-ky, die hem verlost hadden.

Nog een ander niet minder leerzaam feit, dat de lachlust opwekt. In

Februari 1894, toen ik op het punt stond naar Frankrijk terug te keeren, kwam het Anamitiesch hoofd der oproerlingen en zeeroovers in Yen-thé, de oude Ba-phue, mij vrijwillig zijne onderwerping aanbieden met gelijke toezegging van zijn neef en luitenant, den De-Than, binnen zeker tijdsverloop. Na zijn vertrek bekroop mijn tijdelijke vervanger den lust dien termijn te bekorten; hij gelastte een expeditie van de schutterij tegen den De-than. Deze vluchtte, eenige dorpen verbrandende en enkelen der onzen doodende. Er aan wanhopende hem te vatten, beproefde de resident, die zelf gewond was, zich van hem te ontdoen met hulp van een pot kruit, die door een spion onder zijn veldbed geplaatst was. Bed en hut vlogen in de lucht, maar de De-Than was er niet. Een paar dagen later roofde hij bij den spoorweg twee Europeanen. Zoodra zij in veiligheid waren, sprak hij hun aldus toe: „Vreest niets van mij; ik zal u volstrekt geen kwaad doen; ik heb u slechts gevangen genomen om mijne onderwerping op te dringen, waarop men blijkbaar niet gesteld is, daar men getracht heeft mij te dooden; zoodra men die heeft aangenomen, zal ik u in vrijheid stellen; daar ik niet het minste vertrouwen meer in den resident heb, zal ik alleen in overleg treden met den bisschop van Bac-ninh, verzoek hem dus dadelijk te komen." De zaak werd derwijze geschikt; de bisschop onderhandelde over de onderwerping, stelde er de voorwaarden van vast en de De-Than gaf den gevangenen de vrijheid, zonder zelfs op hun losprijs te wachten, maar niet zonder met een hunner een handelsovereenkomst te hebben geteekend voor de exploitatie van het bosch van Yen-thé.

Toen de heer Lyaudet, beambte bij de kolenwerken te Kebas, in 1895 met zijn vrouw en dochter werd ontvoerd, kreeg de militaire kommandant van mijn opvolger de machtiging hen gewapenderhand terug te halen. Na twee maanden geregeld beleg van het roofnest, waarin men vermoedde dat de gevangenen werden vastgehouden, en nadat vier officieren, vijf en dertig of veertig manschappen er het leven bij lieten en een honderdtal buiten gevecht werd gesteld, vond men in de schuilplaats, op den dag dat men die bemachtigde, noch roovers noch gevangenen. Men wist zelfs niet, wat er van de familie Lyaudet geworden was, toen ons die op een mooien dag werd teruggegeven door den Chineeschen maarschalk Sou, bevelhebber der troepen van Quang—Si.

Gelijke gevallen hebben zich voorgedaan bij de militaire expedities, welke gericht waren tegen de in onderwerping gekomen hoofden Baky en den De-Than. Tegen den eersten, die nauwelijks driehonderd gewapende mannen te zijner beschikking had, had men eene kolonne van twee duizend soldaten en vier duizend koelies afgezonden; toen men tot midden in zijn gebied was doorgedrongen, vond men .... een varken, dat door de vluchtelingen was vergeten. Op den De-Than zond men, na eerst Yen-thé verwoest te hebben, zooals boven is uiteengezet, een militaire kolonne van twee duizend man af met twintig kanonnen en melinietgranaten; men vond... eenige pas gedolven graven, die vermoed werden gebezigd te zijn tot teraardebestelling van door onze wapenen gedoode zeeroovers.

Immer en overal is het aldus geweest: bij alle militaire expedities tegen de Tonkinsche zeeroovers hebben wij meer dooden en gewonden gehad dan de laatsten, want zij nemen voor onze troepen de vlucht en stellen

zich tevreden met het dooden van officieren en manschappen uit de hinderlagen, die zij op hun doormarsch opslaan.

Het is deze onmacht om kwaadwilligen te tuchtigen, welke onze officieren en ambtenaren gebracht heeft tot het toepassen der reeds genoemde barbaarsche handelingen. Zij hebben zoo diep wortel geschoten in de harten onzer landgenooten, dat een jong geneesheer eenige maanden geleden aan een vriend de volgende regelen schreef, waarin het stelsel met zooveel openhartigheid wordt blootgelegd, dat ik het nuttig oordeel die in verband met al hetgeen voorafgaat te kunnen aanvoeren: „Een andere maatregel bestaat in het verantwoordelijk en schuldig verklaren van elk dorp, dat aan eenige bende huisvesting heeft verleend of het doortrekken niet heeft bericht. Als gevolg daarvan worden het dorpshoofd en drie of vier der voornaamste inwoners onthoofd, het dorp verbrand en met den grond gelijk gemaakt. Men kan er zeker van zijn, dat in de toekomst naburige dorpen doortrekkende benden zullen verklappen... Men kan over dit volk slechts door schrik heerschen."

In Madagascar zijn gelijke middelen toegepast. In het midden van 1896 schreef men van Tananariva aan een groot dagblad te Parijs: „Na een overhaasten marsch heeft kapitein B. aan het hoofd zijner compagnie twee dorpen omsingeld, welke als schuilplaatsen van Fahavalos bekend staan, en ze in brand gestoken. Al de mannelijke ingezetenen zijn zonder uitzondering gedood of gevangen genomen. Vrouwen en kinderen heeft men het leven gelaten. Dat is eerst kranig."

Dit stelsel van verantwoordelijkheid der dorpen is te meer te veroordeelen, omdat de ongelukkige dorpelingen tot de eersten behooren, die van de zeerooverij te lijden hebben. Zij zijn geplaatst tusschen hamer en aanbeeld; zoo zij den zeeroovers een schuilplaats of inlichtingen weigeren, worden zij vermoord op de overblijfselen hunner verbrande woningen; zoo zij zwichten voor de zeeroovers of ons berichten omtrent deze weigeren, worden zij verantwoordelijk gesteld voor de booswichten, door boeten getroffen, onthoofd of opgehangen, of tot armoede gebracht door het verbranden hunner dorpen en de vernieling van hun gewas.

Zeker, zij zouden niet anders vragen dan ons te dienen, als wij hen konden beschermen tegen de plunderingen der roovers; maar in landen, waarvan wij nog slechts een deel kunnen bezetten, geschiedt onze bescherming tegen wil en dank slechts bij tusschenpoozen, terwijl bedreigingen van zeeroovers of Fahavalos dagelijks voorkomen en de straf onvermijdelijk terstond volgt. Is het geen onbillijkheid en barbaarschheid onzerzijds om op deze ongelukkigen eene verantwoordelijkheid te doen drukken, die zij zoo moeilijk kunnen nakomen?

Om volledig te zijn moet ik er bijvoegen, dat de warmste voorstanders van het stelsel van verantwoordelijkheid te zelfder tijd het meest vijandig optreden tegen den maatregel, dien ik van af mijne komst te Tonkin volgde, en die bestaat in het bewapenen der dorpen, ten einde deze in staat te stellen zich te verdedigen. Niet sterk genoeg om hen te beschermen, weigerde men hun, uit vrees voor een twijfelachtig verzet, de middelen om zich zelven te versterken; later verbrandde men hun dorpen en vermoordde de bewoners tot straf van aanvallen niet behoorlijk te hebben afgeweerd.

Het schijnt mij nutteloos te wijzen op de moreele dwaling, door zoodanige tegenspraak in het leven geroepen, en op de noodzakelijkheid van te breken met middelen, die zoo wreed zijn, dat zij hen zelfs van elke machtsuitbreiding op koloniaal terrein zou afkeerig maken, die er nu de meest besliste aanhangers van zijn.

Wat mij betreft, zoo ben ik van oordeel, dat onze denkwijze en onze beschaving ons op de nadrukkelijkste wijze dergelijke onmenschelijke handelingen verbieden, maar ik meen tevens, dat ons politiek belang medebrengt ze te verwerpen en te veroordeelen. Ik heb dit toegepast gedurende den geheelen duur van mijn bestuur over Indo-China en ik had geen reden er spijt van te hebben, want, op het oogenblik dat ik het land verliet, heerschte er niet minder rust dan heden. Ook teekende ik, als een kostbaar getuigenis voor mij en mijn naam dit woord op, dat op het einde van 1893 door den derden regent tot mijn getrouwsten helper werd geuit: „De heer De Lanessan heeft begrepen, dat men eene bevolking van 15 millioen zielen niet door geweld regeert; dit bezorgt hem de genegenheid van het geheele volk en de rust, die het land geniet."

Wij zijn verplicht niet minder stellig zekere andere gebruiken te veroordeelen, welke ontleend zijn aan de zeden der inheemsche stammen, en die, hoezeer minder wreed als de vorige, bij onzen beschavingstoestand niet minder schandelijk zijn: ik bedoel de gevangenzetting van broeders, zusters, vader en moeder of grootouders der boosdoeners, die zelve aan onze vervolging ontkomen. Dit is in Indo-China veel voorgekomen: ik heb het steeds zoo beslist mogelijk verboden.

De gedachten van vele Europeanen, die leven te midden van andere rassen dan hun eigen, worden zoo licht beneveld, dat men mannen, ten rechte beschouwd als nauwgezet in hunne betrekking tot landgenooten, zich om de onbeduidenste redenen tegenover inboorlingen met het grootste geweld ziet gedragen en, zoo zij ambtenaren of militairen zijn, misbruik van gezag plegen in eene mate, die hen in Europa voor den strafrechter zou brengen.

De wijze, waarop vele Europeanen dienstboden, werklieden en dragers in de koloniën behandelen, is dikwerf zoo hard, dat de ongelukkigen verleid worden den tijd te betreuren, dat zij nog slaven waren. Toen hadden zij ten minste eenige waarde, geregeld naar den inkoopsprijs, en de meester, die hen mishandelde, onvoldoende voedde of bij ziekte niet genoegzaam verzorgde, stelde zich bloot aan de kans van door hun dood de som gelds, die zij gekost hadden, te verliezen. Daar het overlijden van een zwarten Anamietischen of Chineeschen koeli den werkgever geen enkel verlies bezorgt, waarom zou hij er zich dan over bekommeren? Ook worden de inlandsche werklieden in vele gevallen en in menig land meer mishandeld dan de slaven in Amerika. Sommige berichten uit den Transvaal bevatten over de behandeling der Kaffers in de mijnen van dit land en de diamantmijnen van het Kaapland bijzonderheden, waaraan zij, die Europa nimmer verlieten, geen geloof kunnen slaan. Te Kimberley zijn de zwarte mijnwerkers uit vrees voor diefstal van diamanten aan een toezicht onderworpen, dat veel scherper is dan dat in de gevangenissen; zij gaan nooit uit en zien hunne vrouwen en kinderen slechts in het bijzijn

van de bewakers. In alle mijnen oefenen de eigenaars zelve het politietoezicht over hunne werklieden uit en de stok is de meest gebruikelijke kastijding.

In onze koloniën heb ik zelden een Europeaan zien veroordeelen wegens mishandeling van inboorlingen, ofschoon dit herhaaldelijk voorkomt.

Frankrijk is naar mijn inzien te onverschillig voor al de onderwerpen, die ik ter sprake breng. Terwijl men zich bemoeit met de regeling op het beheer van zaken, die slechts behoorlijk door de koloniale autoriteiten kunnen worden vastgesteld, verwaardigt men die, welke het lot der inheemsche stammen raken, zelfs met geen blik. Ik ben van gevoelen, dat door deze nalatigheid de hoofdplicht verwaarloosd wordt."

Welk eene christelijke zelfvoldoening voor ons Nederlanders, dat wij den Farizeërs kunnen nazeggen: Heere, ik dank U, dat wij niet gelijk zijn aan deze!

Losse aanteekeningen bij WILKEN's „Animisme" en opmerkingen omtrent daarin behandelde onderwerpen.

Wanneer eenige aanteekeningen, gemaakt bij de lezing der verhandeling van *Wilken* over „het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel," thans, ruim 10 jaren na het verschijnen dier verhandeling, hier een plaats vinden, dan moge dit, zoo noodig, zijn verontschuldiging vinden in de zeer groote belangrijkheid van dat opstel van den te vroeg weggenomen geleerde.

Het doel dezer met slechts geringe hulpmiddelen saamgestelde aanteekeningen is om de door *Wilken* gegeven schets op enkele punten iets uitvoeriger te maken, soms om hier of daar, in alle bescheidenheid, eenige wijziging voor te stellen. Daarnevens wordt er mee beoogd anderen op te wekken om, 'tzij hier of elders, openbaarheid te geven aan wat zij bij de bestudeering der genoemde verhandeling mochten hebben aangeteekend betreffende de daarin behandelde onderwerpen. *Wilken* zelf noemt zijn zoo degelijken arbeid niet veel meer dan een schets; op menig punt zou die schets kunnen worden uitgewerkt, op enkele wellicht behooren te worden verbeterd.

Uitgaande van de door *Schultze* geformuleerde grondwaarheid dat alle godsdienstige voorstellingen samenhangen met de voorstelling „ziel", begint de schrijver met na te gaan hoedanig de volken van den Indischen Archipel zich een begrip hebben trachten te vormen van de menschelijke ziel. Allereerst wordt opmerkzaam gemaakt op het buiten en in den Archipel aangetroffen worden der voorstelling dat de mensch niet één, maar meerdere zielen heeft. [1]) Hierbij mag opgemerkt worden hoe bij de volken, die zich de ons onbezield voorkomende dingen bezield denken, een dergelijke voorstelling ook met betrekking tot de levenlooze zaken kan bestaan. Zoo bij de Fidjiërs, bij wie twee zielen, schaduw en spiegelbeeld, toegekend worden, niet alleen aan ieder mensch, maar ook aan elk voorwerp. [2]) Sporen van een toeschrijven van meer dan één ziel aan planten of dieren en levenlooze voorwerpen zouden ook in den Indischen Archipel mogelijk nog te vinden zijn; op iets van dien aard kon ten minste 't feit wijzen, dat bij de Dajaks verscheidene benamingen voorkomen voor dusdanige

[1]) „Aninisme" p. 4—8.

[2]) Z. *Ratzel* „Völkerkunde" (2e Aufl. 1894) I p. 294).

zielen, soms bij denzelfden stam gelijktijdig in gebruik voor de zielen van dezelfde voorwerpen. [1])

Van de volken van den Archipel, die zich de menschelijke ziel als meervoudig voorstellen, of bij wie overblijfsels van zulk een voorstelling kunnen worden aangetoond, bespreekt *Wilken* Niasers, Bataks, Dajaks, Javanen, Maleiers, Soendaneezen, en Makassaren en Boegineezen. [2]) Een verklaring voor het bestaan van dergelijke voorstellingen geeft hij niet. *Ratzel* noemt in zijn „Völkerkunde" als oorzaak van de „verveelvuldiging", die den mensch tot zeven zielen toe laat hebben, de behoefte tot het in verbinding brengen van zooveel mogelijk dingen met de ziel [3]), maar verklaart zoodoende niet heel veel. Eenvoudiger en natuurlijker verklaring dan met behulp van die, min of meer problematische, behoefte ligt echter voor de hand. De waarneming van slaap, bewusteloosheid, enz., de verklaring voor droomen bedacht, kunnen geleid hebben tot het aannemen van meer dan één ziel. Het feit dat iemand schijnbaar levenloos daar ligt en toch wel degelijk leeft, de omstandigheid dat men zich in den droom heel ergens anders kan bevinden dan waar 't lichaam verblijft, moeten er als vanzelf toe leiden om aan te nemen dat er, naar onze familiare uitdrukking, een op den loop is, terwijl toch 't levensbeginsel niet uit het lichaam is geweken. Zoo verklaart zich op ongedwongen wijze de onderscheiding tusschen de vegetatieve en de sensitieve ziel. Van de verschillende manieren waarop de ziel wordt voorgesteld, of wordt vereenzelvigd met 't een of ander deel van 't lichaam of andere zaak, moet de eene ook oorspronkelijker zijn dan de andere; die verschillende voorstellingen kunnen niet alle te gelijk zijn ontstaan. Zoo kan naast een oorspronkelijker voorstellingswijze van 't wezen der ziel een jongere gangbaarheid hebben gekregen, en door 't opkomen van nieuwe voorstellingen, bij 't blijven bestaan van oudere, mag hier en daar 't geloof aan een meervoudigheid van ziel zijn ontstaan of uitbreiding hebben verkregen. Nog een derde oorzaak voor 't toeschrijven van meer dan één ziel aan den mensch zou kunnen zijn gelegen in de omstandigheid dat dezelfde persoon goede en slechte daden kan bedrijven, dat elk individu een variabel wezen is met tegenstrijdige neigingen; werkelijk komt dan ook de voorstelling voor, bij Indianen van Noord-Amerika, dat de mensch, behalve nog een derde, een goede en een booze ziel heeft. [4])

Dat *Schultze* zoo juist zou hebben aangetoond dat in de ontwikkelingsgeschiedenis der voorstelling van het begrip ziel vijf phasen zijn te onderscheiden, zou kunnen worden weersproken door aanhaling van een voorbeeld dat *Wilken* meedeelt op dezelfde bladzijde, waarop hij die meening uit [5]). De voorstelling dat het hoofd de zetel is van de ziel valt ten minste binnen geene der ontwikkelingsphasen, die *Schultze* onderscheidt, al naarmate de ziel beschouwd wordt als één te zijn met den pols, het hart, het bloed, den adem of de schaduw. Blijkt reeds uit die beschouwing van het hoofd als zetel der ziel, die aan alle koppensnellende volken van den Archipel uit den aard der zaak moet eigen zijn of geweest zijn, dat het aantal dier

[1]) „Anim." p. 32; 37. [2]) „Anim." p. 5—8.
[3]) In 't hoofdstuk „die Religion der Malayen" p. 430.
[4]) Z. „Anim." p. 4. [5]) Id. p. 8.

aangenomen ontwikkelingsvormen te gering is, evenzeer valt dit in 't oog wanneer men bedenkt dat in de klassieke Oudheid 's menschen schim van zijn schaduw wordt onderscheiden, terwijl 't gedacht worden der ziel als spiegelbeeld, afbeeldsel, of portret, zoo 't schijnt verwant met de voorstelling als schim, zoo noodig de ongenoegzaamheid van 't aangenomen aantal dier ontwikkelingsphasen nog duidelijker kan aantoonen. 't Door keizer *Nero* vereeren van een hem als amulet geschonken meisjesportret [1]) kan als voorbeeld worden aangehaald dat in de Oudheid de voorstelling heeft bestaan van 't met bovennatuurlijke macht bekleed zijn van 't menschelijk afbeeldsel. Allerlei overbekende tooverpraktijken met menschelijke afbeeldsels, b.v. verbranding in effigie, in de middeleeuwen en zelfs nog in lateren tijd beoefend, hebben de gedachte ten grondslag dat de mishandelde gelijkenis de ziel bevat van dengene die ze voorstelt. Uit zulk een voorstelling toch moeten symbolische handelingen als die bezweringen door middel van sympathie ontsproten zijn. Wanneer wij lezen van afkeuring die het in omloop brengen van de eerste postzegels met prinsenportretten in Japan wekte, dan kan ons dit niet verwonderen en zoeken wij de oorzaak van die afkeuring niet in het bezoedelen dier vorstenafbeeldsels door den afdruk der poststempels. Immers fotografie was bij haar invoering in Japan eerst zeer impopulair, daar het volk dacht dat men een stukje van zijn ziel verloor, teikens als men zijn portret liet maken [2]). Ook van de Chineezen is het bekend dat zij er in 't algemeen grooten tegenzin in hebben om zich te laten fotografeeren. Die vrees om zich uit te laten teekenen bestaat ook in den Indischen Archipel. *Van Rouveroy van Nieuwaal* vertelt van een bergbewoner van Timor, die bezwaar had zich te laten fotografeeren, uit vrees van een deel zijner ziel te zullen verliezen, en die, nadat hij dit gemoedsbezwaar ter zijde had gesteld, later beweerde tengevolge van het maken van zijn portret hevige hoofdpijn te hebben gehad [3]). Ook in den Archipel wordt dus soms de ziel vereenzelvigd met de gelijkenis, het afbeeldsel, wordt 't konterfeitsel gedacht de ziel, of een der zielen, te bevatten. *P. A. Tiele* verhaalt in zijn aantrekkelijke geschiedenis der eerste ervaringen van de Europeërs in den Maleischen Archipel een door de historie opgeteekend geval van vrees voor menschelijke afbeeldsels bij den sultan, die in 1527 te Broenei regeerde. Een Portugees bood, onder meer geschenken, dien vorst een tapijt aan, waarop 't huwelijk van Hendrik VIII van Engeland met Katharina van Aragon was afgebeeld. Toen de radja vernam dat de figuur met de kroon op 't hoofd een koning voorstelde, verdacht hij de Portugeezen van 't voornemen om 't tapijt in zijn paleis te smokkelen teneinde des nachts, door een of ander toovermiddel, den koning en zijn gevolg in 't leven te roepen en met hun hulp het vorstelijk verblijf te overrompelen. Eerst toen men het tapijt voor de oogen van den sultan had verbrand, was deze gerustgesteld [4]).

De afkeer van schilder- en beeldhouwwerken, vooral van portretten en

---

[1]) *Peschel* „Völkerkunde" (Holl. vert., 1886) p. 213, 214.

[2]) *Van Wickevoort Crommelin* „Bijgeloof in Japan" in „de Gids", Mei 1895.

[3]) „Een uitstapje naar Koepang" in „Eigen Haard" 1895.

[4]) „Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenk. van Ned.-Indië 4e r., dl. I, p. 412—413.

standbeelden, (de laatste worden in den Koran V; 92, een door Satan uitgevonden gruwel genoemd) in 't bijzonder bij Semieten en hun invloed op godsdienstig gebied ondergaan hebbende Oostersche volken, zal ook wel eer zijn grondoorzaak hebben in een waan als de hierboven besprokene dan in vrees voor het ontstaan van afgoderij of beeldendienst. De reden waarom de Atjeher een hekel heeft aan afbeeldingen van een persoon of dier, en die liefst verminkt, b. v. door een streep over het gelaat te trekken, is een gevolg van het positief voorschrift der Mohammedaansche wet, zegt *L. W. C. van den Berg* in zijn bespreking van *Jacobs*' „Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh" [1]). Mogelijk is de grond voor dien afkeer wel dieper gelegen, en mag hij worden gezocht in den hier besproken vorm van 't zielengeloof, terwijl de Moslimsche zienswijze zal hebben meegewerkt om de bestaande afschuw te bestendigen.

Uit een en ander blijkt dat de voorstelling der ziel onder den vorm van 't afbeeldsel, wel gelijk te stellen met die als 't spiegelbeeld, aan de volken van den Archipel niet vreemd is. Die voorstelling moet 't ook zijn, welke bij de meest verschillende volken geleid heeft tot 't gebruik maken bij de zielenvereering van nabootsingen van 't menschelijk lichaam, allereerst van 't gelaat of 't hoofd.

De gedachte dat 't hoofd, of een deel er van, b. v. 't haar, de zetel der ziel is, heeft in Indonesië insgelijks groote verbreiding gekregen, zooals ook uit *Wilken*'s verhandeling op meer dan een plaats blijkt of uit 't medegedeelde kan worden opgemaakt of afgeleid.

Nog meer ontwikkelingsphasen mogen worden onderscheiden in de voorstellingswijze der ziel. Niet 't hart alleen, maar ook 't geheele samenstel der ingewanden of andere deelen er van, b. v. de lever, worden aangezien voor den zetel der ziel. Vandaar 't raadplegen van de ingewanden der geslachte offerdieren, enz. De Tahitiër, en die niet alleen, beschouwt den buik als zetel van 't levensprincipe en duidt wat wij hart noemen aan door de benaming ingewand. [2]) Voor wat den Indischen Archipel betreft wijzen wij slechts terloops op een paar voorbeelden van gelijkstelling van de lever met 't hart, ons bekend uit mededeelingen van *Kluppel* en *Riedel* omtrent de Soloreezen en de Alfoeren van de Minahasa. [3])

In een aanteekening [4]) wijst *Wilken* op enkele analoge voorstellingen omtrent 't wezen der ziel bij volken buiten den Archipel, o. a. op de voorstelling dat 't bloed de zetel van de ziel is, bij de oude Israëlieten voorkomende en ook bij de oude Arabieren aangetroffen. Als tegenhanger van de verbodsbepalingen op 't eten van bloed in den Pentateuch, die worden aangehaald, mag worden gewezen op die in den Koran (II; 168. V; 4. VI; 146. XVI; 116.) Terecht zegt *Van Bemmelen:* „la défense de se nourrir du sang des animaux peut être fondée, comme chez les hébreux, sur l'idée que le sang est le siège du don divin de la vie ou de l'âme" [5]). Die idee is de grondslag geweest voor het uitvaardigen van dergelijke bepalingen, daargelaten nu of dat denkbeeld aan Mohammed voor oogen heeft gestaan, dan wel onbewust op hem heeft gewerkt.

[1]) „De Gids", Nov. 1894. [2]) *Ratzel* o. c. I p. 179.
[3]) Z. „Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenk." dl. XX p. 391; dl. XVIII p. 518.
[4]) „Anim." p. 8—9. [5]) „L'Égypte et l'Europe" II p. 601.

Wilken vervolgt met te bespreken hoe de ziel (of een der aan den mensch toegeschreven zielen) geacht wordt het lichaam tijdelijk of voorgoed te kunnen verlaten en hoe hieruit verschijnselen als slaap (droomen), schrik (bewusteloosheid), ziekte, dood, enz. worden verklaard. Het spreekt vanzelf dat het bij de eerstgenoemde levensverschijnselen de sensitieve ziel is, die gerekend wordt het lichaam voor een poos te kunnen verlaten.

Ziekten worden beschouwd als veroorzaakt door afwezigheid der ziel, die door booze geesten verhinderd wordt in 't lichaam terug te keeren. Ook wordt het wel aldus voorgesteld alsof die kwade geesten haar plaats in 't lichaam innemen, zoodat ziekte dan wordt verklaard als een bezeten zijn. Allerlei handelingen, die dienen moeten om zieken te genezen, zijn op te vatten als pogingen òf om de afwezige ziel te lokken, terug te roepen, weder in 't lichaam te brengen, òf om de booze geesten, die geacht worden de ziekte te veroorzaken, uit 't lichaam te verdrijven. [1]) Van de Bataks b. v. wordt vermeld hoe ziekten worden veroorzaakt gedacht doordat booze geesten de ziel vasthouden. De bewoners van de Oeliasers trachten soms den zieke te genezen door een afbeelding te maken van bladstelen van den sagopalm, die den kranke moet voorstellen, en door dat afbeeldsel, met fraaie kleeren uitgedost, aan den boozen geest in ruil aan te bieden voor den gevangen ziel [2]). Zulk aanbieden van afbeeldsels, of poppen die de zieken voorstellen, aan de ziektedemonen, komt meer voor in den Indischen Archipel. O. a. ook bij de zooeven genoemde Bataks. *W. A. Henny* vermeldt in zijn „Reis naar Si Gompoelon en Si Lindong" hoe de Bataks, wanneer er zieken zijn, een pop van een pisangstam gemaakt en met oude lappen gekleed op den grooten weg leggen, opdat de booze geest zich met dit voorwerp, in plaats van den zieke, zal vergenoegen [3]). Ook op de Battam-eilanden komt, onder meer eigenaardige gebruiken bij ziekten, een veel hierop gelijkende gewoonte voor. Bedoeld wordt het *boewana hantoe*, het wegzenden van de booze geesten, tot afwending van een gevreesde ziekte. Het bestaat hierin dat men een vaartuigje maakt, waarin men een paar poppen zet bij wijze van bemanning en dat men voorziet van allerlei gebak; dat vaartuigje brengt men in zee, zorgende dat het niet terugkeert naar de plaats, vanwaar het weggezonden is; het moet dienen om de ziekte aanbrengende *hantoe*'s te ontmoeten, op te nemen en ver weg te voeren [4]). Oorspronkelijk ligt aan dergelijke handelwijzen wel de gedachte ten grondslag dat men door het prijsgeven der menschelijke afbeeldsels de ziektedemonen als 't ware zielen toevoert, hen dus tevreden tracht te stellen, opdat zij de menschen zelf geen overlast meer zullen aandoen. Heeft deze opvatting reden van bestaan, dan is dus 't *boewang hantoe* eigenlijk niet 't wegzenden der booze geesten, maar 't zenden van zielen naar die geesten.

Met praktijken, als waarvan hier een paar voorbeelden zijn aangehaald, is klaarblijkelijk verwant de gewoonte om ex-voto's, wijgeschenken te offeren bij ziekte [5]).

---

[1]) „Anim." p. 9—13. [2]) id. p. 12. [3]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVII p. 24.
[4]) *Schot* „de Battam-Archipel" in „Ind. Gids", Aug. 1882, p. 183—184.
[5]) Vgl. *Peschel* o. c. p. 219, etc.

Slaap en droomen worden ook verklaard uit een tijdelijke absentie der ziel [1]). De voorzichtigheid, waarmee men slapenden behandelt, en de omzichtigheid, waarmee men hen zoo 't volstrekt noodig is wekt, vinden hun oorsprong in dat geloof. In *Van Wickevoort Crommelin's* reeds geciteerd opstel „Bijgeloof in Japan" wordt vermeld hoe de Japanneezen gelooven dat de ziel van een slapende gaat spelemeien buiten het lichaam, en daaraan nog slechts door een dunnen draad verbonden blijft. Daarom sterft iemand, als men hem plotseling wakker maakt; zijn ziel heeft dan geen tijd tot 't lichaam terug te keeren [2]). Zeer begrijpelijk wordt, bij 't aantreffen van zulke voorstellingen, de groote schroom, tegenover slapenden aan den dag gelegd. Die schroom bestaat ook in den Archipel, niet alleen bij de Maleische stammen van de Philippijnen, van wie *Wilken* het vermeldt, maar ook bij andere. *Ratzel* zegt, hier ten rechte generaliseerend: „man scheut die wandernde Seele des Schlafenden, nicht blosz die Freie des Toten; über einen Schlafenden zu schreiten, gar ihn schroff zu wecken, gilt als schwere Kränkung" [3]). In de van realiteit tintelende beschrijving van Maleisch leven op Noord-Borneo, die de Engelschman *J. Conrad* geeft in zijn verhaal „Almayer's luchtkasteel", in 1896 opgenomen als vertaald feuilleton in „het Nieuws van den Dag", treffen wij een hoogst eigenaardige uiting van 't hier besproken „slaapgeloof" aan. De auteur laat nl. een Maleisch meisje tot den tot haar gewekten persoon zeggen: „Somtijds kan een half slapende ook wel hooren. Ik heb u alles verteld voordat ik u aanraakte, en ik sprak heel zacht, uit vrees u schrik aan te jagen en u daardoor te dooden." Wil men nog een voorbeeld uit den Archipel van het geloof dat de ziel in den slaap het lichaam verlaat, dan kan men dit vinden in de inhoudrijke mededeelingen van *Riedel* betreffende de Toradja's van Centraal-Celebes. Ook bij dat volk mag men niemand onverwachts wakker schudden, want dan zou de *angga*, de ziel, van den slapende afdwalen en deze ziek worden [4]). Het aangehaalde zal voldoende zijn om te doen zien dat *Wilken* bij 't vermelden van 't voorkomen in den Archipel der vrees om slapenden wakker te maken meer in 't algemeen had mogen spreken. Een opmerking van gelijke strekking kan worden gemaakt met betrekking tot 't door hem medegedeelde aangaande de voorname rol van 't woord voor „hart" in 't spraakgebruik der Niasers [5]). Dat de naam voor dit lichaamsdeel, als zetel der ziel gedacht, en voor den oorsprong gehouden van alles in den mensch, ook in de taal van andere Maleische volken een voorname plaats inneemt, blijkt uit 't eerste 't beste woordenboek voor een der bedoelde talen. Tot dergelijke opmerkingen geeft trouwens 't door *Wilken* zelf gereleveerde schetsmatige van zijn arbeid uit den aard der zaak aanleiding. Dat ze kunnen worden gemaakt is van minder belang dan dat zou moeten worden gewezen op generaliseering, niet gegrond op waargenomen feiten.

Bij de vermelding van het ook buiten den Archipel verspreid zijn van het geloof dat de ziel in den slaap zich van 't lichaam scheidt [6]), zouden

---

[1]) „Anim." p. 13—14.
[2]) „De Gids", Mei 1895 p. 341.
[3]) o. c. I p. 430
[4]) „Bijdr. T., L. en V. v. N. I." 5e r., dl. I, p. 86.
[5]) „Anim." p. 5.
[6]) id. p. 14 aant. 4.

wij nog willen voegen dat ook volgens den Koran dit het geval is; immers daarin wordt gezegd dat Allah de zielen der slapenden tot zich neemt. (Soera VI; 60. XXXIX; 43). Dergelijke voorstelling, ook aan de Israëlieten gemeenzaam, moet de aanleiding hebben gegeven tot het geloof aan schutsengelen, die de zielen der slapenden in hun hoede nemen.

Bij de bespreking der vormen, waaronder men zich in den Archipel voorstelt dat de buiten het lichaam vertoevende ziel zich kan openbaren, komt *Wilken* vanzelf weer terug op de ceremoniën die verricht worden om de ziel bij ziekte terug te brengen [1]). De buiten het lichaam rondwarende ziel stelt men zich veelal voor onder den vorm van een of ander dier. Niet onaardig is het te vergelijken het fluiten der ziel, alsof men een hond lokt, in Bolaäng-Mongondou, met het aan haar roepen alsof men de hoenders tot zich wil doen komen, bij de Makassaren en Boegineezen [2]). Als waarschijnlijk te verklaren uit de veel voorkomende voorstelling der ziel als een vogel, wordt door den schrijver het rijststrooien, als middel om iemands ziel te behouden of terug te roepen, behandeld [3]). Het rijststrooien met het vermelde doel, of althans als een daaruit vermoedelijk ontstane handeling, wordt besproken als voorkomende bij Makassaren en Boegineezen, bij Javanen en Maleiers, bij Bataks, Zee-Dajaks en de bewoners der Oeliasers. De volksstam der Soendaneezen kan nog aan dit lijstje toegevoegd worden. *Holle* heeft medegedeeld een Soendasche *djampe panjaweran*, d. i. een spreuk of bezweringsformulier, dat soms bij trouwplechtigheden op zekeren dreun wordt opgezegd, en wel als de bruid en bruidegom het huis binnentreden, terwijl zij door den man die de djampe opzegt met witte en gekleurde rijst en ook wel met duiten bestrooid worden [4]). *Coolsma* vermeldt in zijn „Soendaneesch-Hollandsch woordenboek" i. v. *sawer: „njawer*, iemand bestrooien (b. v. een bruidspaar of een pas besneden kind), met geld, met rijst vermengd met geldstukken, enz." Nog maakt hij (i. v. *loengsoer*) gewag van 't gebruik om iemand, die de pokken gehad heeft, in te wrijven met rijst, vermengd met kurkuma; blijkbaar een eenigszins gewijzigde vorm van de ceremonie, die ons hier bezighoudt. In zijn „Soenda(a)sch-Nederduitsch Woordenboek" deelt *Oosting* op het woord *sawer* mede in welke gevallen en waarmee bij de Soendaneezen 't bestrooien plaats heeft. Zij bestrooien, volgens hem, een kind dat voor 't eerst buiten gebracht wordt, iemand die besneden zal worden en jonggehuwden. Als bestrooiingsmiddelen noemt hij rijst, kurkuma, Zingiber, knoflook, de bestanddeelen der sirihpruim en duiten; sommige van deze vinden ook aanwending bij 't bespuiten of bespuwen, een gebruik dat evenals 't bestrooien, waarmee 't in verband schijnt te staan, o. a. bij ziekte toegepast wordt. In *de Hollander's* „Land- en Volkenkunde" [5]) wordt melding gemaakt van 't strooien van duiten, rijst, enz., ook na iemands herstel, en van 't soms plaats vinden van strooien van geld (Jav. *sawoer*) bij begrafenissen der Javanen. Dit laatste, of 't bestrooien van lijken, komt meer voor. *Ratzel* b. v. vermeldt bestrooien van lijken met rijst, zout of kamfer, enz. [6]). Bestrooiings- en besprenkelings-

---

[1]) „Anim." p. 16—20; te vgl. met p. 9—13. [2]) id. p. 12; 19. [3]) id. p. 19—21
[4]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XX p. 99 vlg.
[5]) 4e dr., dl. I, p. 429-430. [6]) o. c., p. 444.

ceremoniën hebben in den Archipel veelvuldig plaats, vinden o. a. ook toepassing in 't inlandsch recht; *Wilken* teekent in zijn verhandeling over het strafrecht bij de volken van het Maleische ras het een en ander daaromtrent aan [1]).

Uit de voorstelling dat de menschelijke ziel tijdelijk het lichaam kan verlaten, en dan in dat van een of ander dier kan overgaan, laat zich het weerwolfgeloof, de lykanthropie, afleiden. Verschillende volken van den Indischen Archipel hebben het geloof aan het bestaan van menschen die òf onbewust, òf door hun toovermacht, tijdelijk kunnen veranderen in een of ander dier, b. v. een tijger, een vuurvlieg, een krokodil, een hond of kat, een wild zwijn, enz. [2]) Het met de lykanthropie verwante, veelal daarmee ineenvloeiende, heksengeloof bespreekt *Wilken* daarna zooals 't bij eenige volken van Insulinde voorkomt [3]). Voor 't heksengeloof der Makassaren en Boegineezen vergelijke men 't geen *Niemann* aanteekent omtrent de o. a. in de Boegineesche „Latowa" vermelde *parrakang*, een soort van spook of iemand die zich als zoodanig voordoet [4]). De Toradja's schijnen onder de *to peoele*, *to megantoe* of *to mepangko* de bekende *soewangi* der Molukken te verstaan, dezelfde soort wezens dus die hier bedoeld worden [5]); de mededeeling van *Riedel* dienaangaande is echter niet volkomen duidelijk. Uit de berichten omtrent spoken is niet altijd met voldoende zekerheid op te maken of heksen, dus levende personen, dan wel eigenlijke vampiers, dat zijn geesten van afgestorvenen, bedoeld worden; de eigenschappen welke aan de verschillende soorten booze geesten worden toegeschreven komen dikwijls zoozeer overeen, dat aan verwarring gedacht moet worden [6]). De kennis van een historisch bericht aangaande de daareven genoemde *soewangi's* hebben wij aan *Tiele* te danken. Hij verhaalt in zijn reeds vermeld werk [7]) hoe zich onder de hulptroepen der Portugeezen in hun strijd tegen Tidore, omstreeks 1524, inwoners van Halmahera bevonden, die bekend stonden onder den naam van *orang soewangi* of „duivelsmannen". Die lieden stonden in den roep dat zij zich door tooverij onzichtbaar konden maken. Om zich hieromtrent te overtuigen liet de Portugeesche bevelhebber een van die Alfoeren met het hoofd in een beugel sluiten en des nachts goed bewaken, maar 's morgens was alleen de beugel te vinden! Opdat de sultan van Tidore niet zeggen zou dat de Portugeezen hem met duivelskunsten bestreden, werden de *orang soewangi* afgedankt. De *soewangi* of *swangi* kan, zooals de Alfoeren van Halmahera gelooven, ook de gedaante van een vogel aannemen [8]); *Ratzel* vermeldt de *boeroeng swangi(e)* van dat eiland in zijn reeds meermalen geciteerd boek [9]).

Wilken komt vervolgens tot de bespreking van de sporen, die in den Indischen Archipel worden aangetroffen, der voorstelling dat alle dingen

---

[1]) Z. „Bijdr. K. I." 1883 „L. en V." p. 112—113. Vgl ook nog „Anim." p. 33, voor 't *mananti* der Bataks. [2]) „Anim." p. 21—25. [3]) id. p. 25—31.

[4]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VIII p. 224 aant. 2; vgl. id. id. p. 368, en „Anim." p. 29.

[5]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 87.

[6]) Z. b. v. „Anim." p. 26, vgl. met p. 197 vgl. en de zooeven aangehaalde plaatsen in dl. VIII der „Bijdr."

[7]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. I p. 391; vgl. id. dl. IV p. 316 aant. 1, en „Anim. p. 30.

[8]) „Anim." p. 30. [9]) I p. 435.

een ziel hebben [1]); dieren, planten, ja zelfs levenlooze voorwerpen zijn naar de meening van natuurmenschen, evengoed als in de verbeelding van kinderen, bezield. Vermeldt de schrijver hoe aan levenlooze voorwerpen, vooral aan gereedschappen, hier en daar eene ziel wordt toegekend, o. a. bij de Dajaks, de Bataks, en de bewoners van Leti, zoo had er hier misschien op mogen worden gewezen hoe ook de Javaan dikwijls offers brengt aan gereedschappen, werktuigen, of andere levenlooze zaken, wat *Wilken* op een andere plaats van zijn werk dan ook niet nalaat te doen [2]).

Bij 't lezen van de beschrijving der praktijken, waartoe de voorstelling dat de rijst en andere gewassen bezield zijn soms aanleiding geeft, komt onwillekeurig de *fosso mawèreng* der Alfoeren van de Minahasa in de gedachte. *De Clercq* zegt hieromtrent, in eene van 1869 gedateerd opstel: „Vroeger werd bij overvloedigen padioogst dikwerf de beruchte fosso *mawèreng* gevierd: de jongelingen en meisjes zetten daarbij geheel ontkleed het plukken der rijpe padi des nachts voort. Sedert de laatste vijf jaren heeft men dit achterwege gelaten [3]). In *Riedel*'s „de Minahasa in 1825" vindt men aangaande het *mewerei* of *mawerei* opgeteekend dat het alleen geschiedt wanneer men veronderstelt dat er veel kwaad in de negorijen heerscht en de padituinen niet zeer voordeelig zijn [4]). Dit laatste zal oorspronkelijk wel de eigenlijke aanleiding zijn tot het volgen van handelwijzen, als de hier bedoelde, immers de van de bewoners van Ambon en de Oeliasers vermelde handeling [5]) wordt ook verricht, wanneer de stand van 't nagelenplantsoen op een schraal gewas duidt. Gebruiken, als die waarop hier gedoeld wordt, zijn te verklaren uit de voorstelling dat de plant bezield is, dus ook menschelijke eigenschappen en driften heeft. Zij zijn te beschouwen als uitingen van het geloof aan de werking van bezwering door sympathie; er is geen enkele reden om ze krankzinniger of zonderlinger te vinden dan tallooze andere gebruiken, b. v. de bedrijven waarmee de vereeniging der goden Hemel en Aarde wordt gevierd [6]), oorspronkelijk hoogst waarschijnlijk uitgelokt, die in 't zelfde geloof hun grond vinden. Als *Serrurier* dusdanige verklaring niet kan aanvaarden, maar symboliek er voor meent ter hulp te moeten roepen, nog wel symboliek als een niet overlegde uiting van den menschelijken geest [7]), dan zou het wel eens kunnen wezen dat de uitspraak van *Max Müller*, dat wij ons niet meer in de denkwijze van het fetisisme verplaatsen kunnen, toch, ten minste op den een of ander, wel van toepassing was. De oud-museumdirekteur heeft trouwens in zijn opstel, „Juridische ethnologie," dat *Steinmetz*' „Ethnologische Studiën zur ersten Entwicklung der Strafe" bespreekt, meerdere bedenkingen tegen door *Wilken* gegeven verklaringen ten beste gegeven, die zelve aan bedenking onderhevig zijn.

In het tweede hoofdstuk zijner verhandeling komt *Wilken* tot de beschouwing van de voornaamste voorstellingen omtrent het leven hiernamaals, het voortbestaan der (menschen-)ziel na den dood. De het lichaam overlevende ziel kan worden gedacht onbelichaamd voort te bestaan, dan

[1]) „Anim." p. 31—40. [2]) Z. „Anim." p. 115.
[3]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XIX p. 525.
[4]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVIII p. 519—520; 562 aant. 61.
[5]) „Anim." p. 38. [6]) Z. „Anim." p. 153, aant. 2. [7]) „De Gids," Maart 1895.

wel na korter of langer tijd over te gaan in een ander wezen; de tweede wijze van opvatting leidt tot het dogme der zielsverhuizing. Tevens wordt er aan herinnerd hoe, waar de voorstelling bestaat dat de mensch meer dan één ziel heeft, aan elke harer in de meeste gevallen een verschillende bestemming wordt toegedicht. Deze laatste bewering wordt gestaafd met een voorbeeld, ontleend aan 't zielengeloof der Niasers. Minder gelukkig schijnt de aanhaling, in dit verband, der Bataks. Uit 't vroeger door den schrijver medegedeelde toch kan worden opgemaakt dat de twee zielen, bij de Bataks wel eens als na den dood voortbestaande gedacht, worden gerekend vereenigd in den hemel voort te leven, een wijze van voorstelling dus, overeenkomende met de bij de Olo-Ngadjoe's aangetroffene [1]).

Het voorkomen van het leerstuk van het vrij en onbelichaamd voortleven der zielen bij verschillende volken van den Archipel wordt door den schrijver in de eerste plaats nagegaan [2]). De zielen der afgestorvenen denkt men zich ook hier in den regel vereenigd in een bepaald zielenland. Dat zielenland wordt dikwijls nog voorgesteld als op aarde te liggen, veelal daar vanwaar de volksstam zich afkomstig rekent, waar dus de voorvaderen zijn achtergebleven, maar ook wel geïdentificeerd met 't Westen, het land van den ondergang der zon. Het leven in 't zielenverblijf wordt meestal beschouwd als een weinig veranderde voortzetting van 't bestaan der levenden. Van een leerstuk der vergelding na den dood vindt men niet al te veel aanduidingen [3]). *Wilken* vermeldt een aantal mededeelingen betreffende verscheidene volksstammen aangaande voorstellingen omtrent het zielenland en het daar geleid wordende leven. Zoo wijst hij o. a. op de bij Soendaneezen en Javanen te vinden sporen van het geloof aan een niet ver verwijderd zielenland op aarde [4]). Zoo ook haalt hij 't bericht aan van *Spenser St. John*, volgens 't welk naar 't geloof der Idaän's op Noord-Borneo de top van den Kinabaloe 't verblijf van de zielen der overledenen is [5]). Nog andere bergen in den Indischen Archipel dan de hier door *Wilken* genoemde deelen in de eer voor de woonplaats van de zielen der afgestorvenen te worden aangezien. De piek van Lombok b. v. wordt door de bevolking als een heilige berg beschouwd, waarop zich de geesten der afgestorvenen verzamelen totdat zij geschikt worden geacht het verblijf der goden binnen te gaan [6]). Dat hier de berg slechts als voorloopige verblijfplaats der zielen wordt voorgesteld, zou zijn oorzaak kunnen vinden in een opkomen van andere voorstellingen omtrent den hemel, van mohammedaanschen of indischen oorsprong; immers omtrent de moslimsche bevolking van 't Bantamsche distrikt Sadjira meldde *Rigg* dat ook zij geloofde dat de zielen harer afgestorvenen eerst naar 't aardsche paradijs op Goenoeng-Dangka gingen eer zij in Allah's hemel werden opgenomen [7]).

Algemeen wordt de voorstelling aangetroffen dat de ziel eerst met de begrafenis (verbranding, etc.) van het lichaam naar het zielenland gaat. Die voorstelling bestaat ook bij de stammen van den Indischen Archipel. Daarom wordt ook hier, evenals elders, groote waarde gehecht aan het

---

[1]) „Anim." p 41; 6—7; 46; 51. [2]) id. p. 41—54. [3]) id. p. 41—49.
[4]) „Anim." p. 47—49. vgl. *de Hollander* „Land- en Volkenk. I p. 390.
[5]) „Anim." p. 45. [6]) *De Hollander* o. c. I p. 484. [7]) Z. „Anim." p. 48

begraven der lijken van gestorven bloedverwanten of het verrichten der handeling die daarvoor in de plaats treedt. Is men in de onmogelijkheid om het lijk van zijn naastbestaande te begraven, dan vergenoegt men zich dikwijls met een begrafenis in schijn, of met de begrafenis van een deel van het lichaam des overledenen [1]). Merkwaardig is het gebruik, door *Wilken* medegedeeld, van de bewoners van Leti om hun in den krijg gevallen dooden, wier koppen gesneld zijn, te begraven met op iederen romp een kokosnoot ter vervanging van 't ontbrekende hoofd [2]). Groote zorg draagt men er over 't algemeen voor om de op 't slagveld gevallenen mede te nemen, ten einde ze behoorlijk te kunnen begraven, en het achterlaten van gesneuvelden of gekwetsten wordt als groote schande beschouwd [3]). Als men op 't algemeen zijn dezer opvatting let, en van gebruiken hoort als 't hier betreffende de Letineezen vermelde, zal men niet aan de waarschijnlijkheid twijfelen dat ook de Atjehers 't dubbel onaangenaam zullen gevoelen als zij hun gevallenen zonder hoofd terug vinden. 't Moslimsch begrip dat de strijders in den oorlog tegen de ongeloovigen zich, zoo zij sneuvelen, verzekerd mogen houden van een plaats in 't paradijs zal, ook voor wat hen betreft, wel niet bij machte geweest zijn om alle sporen van Maleisch-Polynesische voorstellingen, van den hier bedoelden aard, te doen verdwijnen.

In het door *Wilken* medegedeelde omtrent de gebruiken der Balineezen bij de lijkenverbranding zijn weer aanduidingen te vinden die wijzen op de voorstelling der ziel als afbeeldsel, of als haar zetel hebbende in de van een overledene vervaardigde afbeelding. Dat bij dit volk, wanneer men niet in 't bezit van 't lijk is, wel eens een *adegan*, een popje van hout of lontarblad gemaakt, bij de verbranding de plaats van den doode inneemt, heeft klaarblijkelijk zijn grond in deze voorstelling. De kuikens toch, die bij het in vlammen opgaan van een doode mede verbrand worden, stellen volgens de algemeen voorkomende voorstelling der ziel onder den vorm van een vogel eveneens de ziel voor van den overledene, of ten minste haar voertuig, welke twee zaken dikwijls niet uit elkaar worden gehouden [4]). Dezelfde voorstelling wordt bij 't genoemde volk opnieuw aangetroffen bij het *noehoen-pada*, de tot de verbrandingsceremoniën behoorende plechtigheid der absolutie, waarbij een in een mandje tusschen rijst, bloemen en vruchten geplaatst uitgeknipt afbeeldsel den afgestorvene moet voorstellen [5]).

Na het groote gewicht dat aan een, zoo mogelijk intakte, begrafenis der dooden ook bij de stammen van het Maleische ras gehecht wordt, in het licht te hebben gesteld, gaat *Wilken* over tot de behandeling van het leerstuk der zielsverhuizing of wedergeboorte [6]). Wat hij hieromtrent van de Indiërs (Hindoe's) meedeelt, is van zoodanig gehalte als van den waardigen leerling van *Kern* was te verwachten; men kan er *Warren*'s meesterlijk opstel „Heilige fabels" bij vergelijken, dat omtrent dit onderwerp eveneens een paar heldere bladzijden bevat [7]). Het dogme der zielsverhuizing is,

[1]) Z. „Anim." p. 49—54. [2]) „Anim." p. 54.

[3]) Z. b. v. voor de Boegineezen: „T. v. I. T., L. v. V." dl. XV p. 82.

[4]) „Anim" p. 52—53. [5]) „Anim." p. 63. [6]) id. p. 54—67.

[7]) In „de Gids" van Juni en Juli 1893 vgl. ook *Bruining*'s klare uiteenzetting van de Indische theorie omtrent de zielsverhuizing in „de Indische Gids" Aug. 1883 p. 245 vlg.

volgens *Wilken*, door de Maleische volken niet aan de Indiërs ontleend, maar gegrondvest in oorspronkelijk Polynesische voorstellingen. Toch hebben natuurlijk vooral de Javanen veel Indische begrippen hieromtrent opgenomen; van de Balineezen moet dit uit den aard der zaak minstens evenzeer gelden, al moge *Wilken* verklaren dat de bestaande berichten niets voor hen geven wat ons ten deze aan het Hindoeïsme herinnert [1]).

Het geloof aan de zielsverhuizing voert vanzelve tot de voorstelling, die den mensch laat verwant zijn met, afstammen van, dieren. Natuurvolken vinden die voorstelling volstrekt niet onzinnig. Integendeel blijkt uit menig bericht dat die verwantschap en afstamming volkomen ernstig en letterlijk worden opgevat. Wilde zwijnen, apen, krokodillen, tijgers, palingen, en een aantal andere diersoorten worden dientengevolge in den Archipel vereerd, omdat zij de geesten der voorouders bevatten [2]). Een paar opmerkingen mogen hier een plaats vinden omtrent de door den schrijver vermelde vereering van apen, palingen en krokodillen of het met deze dieren zich verwant denken.

Vooreerst een aanteekening betreffende de vereering van apen als uitvloeisel der gedachte van het met hen verwant zijn. Op gezag van een mededeeling in *Graafland*'s werk „de Minahasa" vermeldt *Wilken* de vereering der op het eilandje Manado-toewa verblijf houdende apen, in allen ernst aangezien voor de voorouders der Manadoreezen; offergaven, bestaande in rijst, vruchten, enz., worden voor die apen bestemd, terwijl niemand het waagt die beesten leed te doen, omdat ziekte of dood daarvan het gevolg zouden zijn [3]). Naast dit bericht omtrent vereering van apen als voorouders verdient een ander te worden gesteld uit Chineesche bron, dat eveneens vereering der genoemde dieren om dezelfde redenen in onzen Archipel betreft. Dit laatste bericht, door onzen sinoloog *Schlegel* bekend gemaakt in het „Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde" [4]), vermeldt het volgende. „Op een groot eiland in de haven (van Soerabaja, welke plaatsaanwijzing van den Chineeschen berichtgever blijkbaar onjuist is) is een dicht bosch, waarin tienduizende langstaartige apen huizen. Deze apenkolonie noemt het volk *Hao-soen.*" (*Schlegel* schrijft *Hao-soun*).

„Door een ouden aap aangevoerd, rooven zij, in troepen vereenigd, oude inlandsche vrouwen waarmede zij zich paren."

„Als de inboorlingen om nakomelingschap willen bidden, dan moeten zij wijn en groenten klaar zetten en aan den ouden aap een gebed doen. Als die aap er van gegeten heeft, zoo moet men het (klaargezette) door de andere apen om strijd laten opeten. Als alles opgegeten is, zoo kiest men een mannetjes- en (een) wijfjesaap, die men laat paren, hetwelk de getuigenis is."

„De bidders om nakomelingschap keeren daarop terug en worden zwanger; worden zij dit niet, dan is hun gebed niet verhoord."

Of dit Chineesche bericht op de apenvereering te Manado betrekking heeft, is de vraag; in allen gevalle is het een merkwaardige mededeeling

---

[1]) „Anim." p. 61; vgl. aant. 2, p. 64. [2]) id. p. 66—73. [3]) „Anim." p. 66—67.
[4]) Dl. XX p. 21—22; vgl. de Bijlage daarachter p. IV.

omtrent de in *Wilken*'s verhandeling bedoelde wijze van dierenvereering in den Indischen Archipel.

Onze tweede opmerking betreft de vereering van palingen in verband met het geloof aan de zielsverhuizing, dus op grond dat men zich in die beesten de zielen der voorouders gehuisvest denkt [1]). Als een gevolg van het bij hen aanwezig zijn dier voorstelling, onthouden vele stammen van den Archipel zich van het vleesch van die visschen. De palingvereering op Zuid-Celebes heeft wel de meeste bekendheid verkregen. Naar *Engelhard*'s „Mededeelingen over het eiland Saleijer" [2]) nuttigen ook de bewoners van dat eiland geen palingen, omdat zij meenen dat daarin de zielen huizen hunner voorouders, van wie zij de vervulling hunner heiligste wenschen afsmeeken. Dit bevestigt dus de door *Wilken* meegedeelde verzekering van *Kooreman* [3]) dat de palingen op Zuid-Celebes worden vereerd, omdat zij de zielen der afgestorvenen huisvesten. Als merkwaardigste voorbeeld der palingvereering in die streken haalt *Wilken* de heilige palingen aan van Boelekomba of Boeloekoempa in de Ooster-districten, maar de mededeeling die hij omtrent die heilige beesten aan de berichten van *Matthes* ontleent, zou misschien met recht wat al te naïef genoemd kunnen worden. Hij zegt namelijk niet meer of minder dan dat de palingen, onder het bespelen van de gong, uit het water te voorschijn komen en op het land rondspringen om zich te goed te doen aan de spijzen (kippeboutjes), die hun aangeboden worden. Dat uit hun element komen en op het land rondspringen van die dieren is toch wel wat kras; daar zijn de boompjeklimmende Australische konijntjes nog niets bij. Uit een in onze couranten overgenomen bericht in 't „Soerabajaasch Handelsblad" van 1896, zou men mogen opmaken dat het te Boelekomba minder vreemd toegaat. Naar luid van dat bericht toch worden de palingen (sommige zoo dik als de dijen van een Munchener-bierdrinker en eenige meters lang!) door een viertal personen met een groot schepnet uit 't water gelicht. Wel zijn de visschen gewend om op 't geluid van een trom (of gong) gedeeltelijk boven water te komen om hun kippeboutje in ontvangst te nemen. Dit is trouwens minder verwonderlijk, en zulk een gedeeltelijk getemd zijn der dieren wordt b. v. ook vermeld in een door *Wilken* geciteerde mededeeling betreffende de Philippijnen. Overigens doelt 't vermelde courantenbericht blijkbaar slechts op 't laten zien van een buitengewoon groot exemplaar der heilige dieren aan nieuwsgierigen.

In een noot op bladzijden 73—74 van zijne verhandeling geeft *Wilken* een aantal voorbeelden ten bewijze hoe gemeenzaam de inlander is met de begrippen van verwantschap met en afstamming van dieren. Die gemeenzaamheid wordt op treffende wijze geïllustreerd door een bericht van *Engelhard* in zijn zooeven aangehaalde „Mededeelingen." Deze vertelt namelijk een geval, waarin hem op Saleijer (in 1878) door verscheidene geloofwaardige inlanders werd verzekerd, dat een vrouw een jongen krokodil ter wereld had gebracht, het kind dat hij zag had buitengewoon groote

---

[1]) „Anim." p. 72; p. 76 aant. [2]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VIII, p. 339.
[3]) „Anim." p. 72 aant. 5.

oogen en een uitwas aan 't achterhoofd [1]). De inlanders, die 't zagen, en vooral zij die zulk een misgeboorte slechts kenden uit de beschrijving van hen die ze zagen, zullen wel even vast er van overtuigd zijn geweest dat 't een krokodil was, als de Europeaan dat 't er geen was. Hier en daar in den Archipel bestaat 't geloof dat, wanneer een vrouw van tweelingen verlost wordt, een er van een krokodil is. *Wilken* maakt hiervan melding in de zooeven aangehaalde noot [2]). Elders in Nederlandsch-Indië bestaan weer andere voorstellingen omtrent tweelinggeboorten [3]). In het door *Engelhard* medegedeelde geval schijnt niet van een zoodanige geboorte sprake te wezen.

Op dezelfde bladzijde van „het Animisme", die aanleiding gaf tot onze laatste aanteekening, vermeldt *Wilken* de vereering van buffels of karbauwen, op grond dat deze dieren aan de geesten der voorouders tot verblijfplaats zouden strekken, bij verschillende stammen van Borneo [4]). Sporen van een dergelijke vereering worden ook aangetroffen in andere deelen van den Archipel; zoo deelt *Kluppel* mede hoe de radja van het op Andonare gelegen Lamahala verhaalde dat hij afstamde van een mensch en een karbauw, waarom hij ook geen vleesch van dit dier mocht eten [5]). Overigens zijn de voorbeelden van geloof aan verwantschap met dieren, ook in volksverhalen of legenden, meer dan talrijk en als 't ware slechts voor 't grijpen.

Het begrip van verwantschap met dieren, voortvloeiende uit het geloof aan de zielsverhuizing, leidt vanzelf tot het totemisme. Naar het ons voorkomt terecht, verwerpt *Wilken* de verklaring die *Spencer* van het totemisme gaf als ontstaan uit een misduiding van bijnamen [6]). Aan te nemen dat het feit, dat meerdere menschen door gelaatsuitdrukking of anderszins onwillekeurig aan 't een of ander dier doen denken, kan hebben bijgedragen tot 't vestigen van voorstellingen van verwant zijn, als de hierboven besprokene, zal ook wel te gewaagd zijn. Wat *Spencer's* zooeven aangevoerde verklaring betreft, zouden wij willen zeggen dat het geven van bijnamen, aan dieren ontleend, zich op natuurlijker wijze laat verklaren uit het totemisme, dan dit laatste uit 't eerste. Bij de aangehaalde bladzijden van *Wilken's* „Animisme," waarin het totemisme besproken wordt, vergelijke men zijn geschrift „het Matriarchaat bij de oude Arabieren," [7]) en bladzijde 32 zijner inaugureele oratie (1885).

Wilken merkt op dat bij de stammen van den Indischen Archipel het kenmerk van het totemisme ontbreekt, dat bestaat in het zich noemen naar de dieren, die als stamouders worden vereerd. Intusschen zijn bij Polynesiërs de persoonsnamen dikwijls aan dieren ontleend [8]), en zouden voorbeelden van dit laatste ook bij Maleische volken niet vruchteloos worden gezocht.

---

[1]) Z. „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VIII p. 370—371. [2]) „Anim." p. 73.

[3]) Z. b. v. „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XI p. 24; dl. XVIII p. 164 vlg.

[4]) „Anim." p. 73; vgl. hierbij het van de Idaäns medegedeelde op p. 45.

[5]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XX p. 380; omtrent krokodillenvereering op de Solor-eilanden geeft blz. 395 een aanwijzing.

[6]) „Anim." p. 74—75.

[7]) p. 6—7; ook in „de Indische Gids" 1884 dl. I. [8]) *Ratzel* o. c. I p. 117.

Verhuizing van zielen der afgestorvenen in planten wordt evengoed door vele volken van den Archipel aangenomen, als dergelijke transmigratie in dieren [1]). Dat planten, bij zulk een aanname, een menschenziel kunnen bevatten, verklaart het algemeen verspreide geloof aan het ontstaan van menschen er uit, een geloof dat ook menig onzer nog als kind in zich heeft kunnen opnemen, wanneer hem op zijn vraag waar hij vandaan kwam werd geantwoord: uit een roode kool, of uit een hollen boom. In den Maleischen Archipel zijn het vooral bamboe en rotan, waaruit men menschen laat ontstaan. Bij de door *Wilken* geciteerde berichten voegen wij de mededeeling van *Riedel* dat de meeste stammen der Toradja's beweren voortgekomen te zijn uit den rotan, die tot het hemelgewelf reikte [2]). Om een voorbeeld te noemen buiten den Archipel, willen wij er op wijzen dat volgens de Zarathustrische leer de eerste menschen voortgekomen zijn uit de reivasplant (*Rheum ribes*) [3]). Andere voorbeelden, betreffende ons nader verwante volken, heeft ieder in de gedachte.

Het derde hoofdstuk van „het Animisme" is gewijd aan de bespreking der doodenoffers. Zij vloeien noodzakelijk voort uit de beschouwing dat 't leven van de zielen der afgestorvenen slechts een voortzetting is van 't leven hier op aarde. Onderscheid moet worden gemaakt tusschen de offers die aan de ziel van den doode worden gebracht zoolang zij nog op aarde is, of tijdens zij geacht wordt van uit 't zielenland de aarde te komen bezoeken, en die welker bestemming is de ziel naar 't geestenland te vergezellen om haar aldaar van nut te wezen. De offers van de laatste soort worden uit den aard der zaak gebracht bij de (definitieve) begrafenis of 't daarmee samenvallende doodenfeest, als wanneer de ziel wordt verondersteld naar 't zielenland te vertrekken. Deze kategorie van offers bespreekt *Wilken* 't eerst.

Aanzienlijke dooden hebben in 't hiernamaals vóór alles behoefte aan bediening en gezelschap. Vandaar de menschenoffers bij hun begrafenis, die in den Archipel dikwijls onder den vorm van 't koppensnellen optreden. Allereerst gaat de schrijver 't voorkomen van menschenoffers bij de doodenfeesten der Dajaks na [5]). 't Medegedeelde bericht omtrent de Idaän's van Noord-Borneo valt buiten de rubriek van menschenoffers ter gelegenheid van begrafenis of doodenfeest, hoewel 't zeer geschikt is om de voorstellingen, die tot dergelijke doodenoffers geleid hebben, duidelijk te maken. Bij de door *Wilken* genoemde stammen van Borneo kunnen nog de Milano's of Milanau's worden gevoegd, van wie de gewoonte wordt medegedeeld om een slaaf, aan den paal op 't graf gebonden, te laten verhongeren, opdat hij den doode in 't hiernamaals ten dienste zal zijn [6]). Naast 't uit Engelsche bron ontleende bericht betreffende de Kajan's of Kahajan's kan dat van *Ullmann* worden gesteld. Deze vermeldt 't slachten, martelen en ook 't levend begraven van pandelingen, o. a. als in gebruik bij de Kahajan-

---

[1]) „Anim." p. 75—76. [2]) „Bijdr. K. I. 5e r. dl. I p. 78.
[3]) *C. P. Tiele* „de Godsdienst van Zarathustra" p. 218—219.
[4]) „Anim." p. 78—105. [5]) id p. 78—80.
[6]) Z. *Ratzel* a. w. I p. 445; vgl. id. p. 442.

en Kapoeas-stammen, met 't doel om den overledenen dienaren in 't zielenland te verschaffen [1]).

Koppensnellen, met 't doel om aan de zielen van aanzienlijke overledenen dienstbare wezens in 't zielenverblijf te bezorgen, komt veelvuldig op Borneo en de Philippijnen voor; evenzoo op Celebes. Zegt *Wilken* van de Toradja's, op dit laatste eiland, dat zulks bij hen 't geval schijnt te wezen, daar wij van hen vermeld vinden dat zij 't koppensnellen ook bij sterfgevallen in praktijk brengen [2]), uitdrukkelijk wordt dit bevestigd door *Riedel* in zijn meermalen aangehaalde berichten omtrent die volksstammen. Daarin toch wordt gezegd dat 't koppensnellen bij de Toradja's hoofdzakelijk geschiedt om aan hoofden en aanzienlijken metgezellen naar 't zielenland mee te geven [3]). Bij de door *Wilken* aangehaalde berichten, die bevestigen dat dit ook de voorstelling bij de Alfoeren van de Minahasa was, kan nog gevoegd worden dat van *Mangindaän*, in het „Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde" [4]), waar wordt gezegd dat het in Tondano voorheen gebruikelijk was, bij overlijden van een aanzienlijk persoon, mannen uit te zenden om eenige menschen het hoofd af te slaan, en dat men geloofde dat de ziel van den vermoorde die van den overledene diende. Nog verdient daarmee vergeleken te worden de mededeeling van *de Clercq* betreffende koppensnellen in de Minahasa, volgens die mededeeling o. a. ten doel hebbende om met 't bloed der gesnelden de graven van overleden bloedverwanten der snellers te beschilderen [5]).

Niet alleen slaven of dienaren worden gedood bij de begrafenis van een aanzienlijke, of in plaats daarvan koppen gesneld om den doode op die manier aan bediening in de andere wereld te helpen, ook vrouwen moeten den overledene volgen in het hiernamaals. Op Java en Bali bestonden de vrouwenoffers, in den vorm van weduwenverbranding, als grootendeels van de Hindoe's overgenomen gebruik. Sporen er van op Soombawa en Malaka, en bij verschillende stammen der Zuidzee-eilanden aangetroffen, wijzen echter ook op een oorspronkelijk Polynesischen vorm dezer gewoonte [6]).

Een in meer dan één opzicht merkwaardig bericht, aangaande menschenoffers bij den dood van grooten der aarde, is opgeteekend in het reeds vermelde belangrijke geschiedwerk van *P. A. Tiele*. In het derde hoofdstuk van het tweede gedeelte daarvan wordt namelijk verhaald hoe de Spanjaard *Urdaneta*, die een tiental jaren in de Molukken doorbracht, in 1532 den Bangaja- of Bangaai-Archipel, beoosten Celebes, bezocht, toen juist de vorstin (n.l. zoo het schijnt de vrouw van den vorst) dier eilanden gestorven was. Gedurende de veertig dagen, die *Urdaneta* daar verbleef, werden voortdurend mannen en vrouwen, vooral zij die tot de vrienden en verwanten der vorstin behoorden, ter dood gebracht om haar in de andere wereld te dienen. Hun getal zou meer dan 150 bedragen hebben. De offers werden geworgd, een korten tijd in het paleis opgehangen, en dan met een gewicht aan de

---

[1]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVII p. 71. 75.
[2]) „Anim." p. 82, volgens mededeeling van *Matthes*.
[3]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 89.
[4]) Dl. XX p. 366—367; vgl. „Anim." p. 82 aant. 1.
[5]) In 't zelfde „Tijdschr." dl. XIX p. 526. [6]) „Anim." p. 83–86.

voeten in zee geworpen. Deze slachting duurde 14 weken en hield eerst op bij de vierde nieuwe maan na den dood der vorstin [1]). Deze mededeeling zou reeds daarom alleen merkwaardig genoemd kunnen worden dat zij menschenoffers bij den dood van een vrouw betreft.

Biedt *Tiele*'s geschiedverhaal, zooals wij door onze aanhalingen meenen te hebben getoond, in een paar gevallen eigenaardige aanvulling van *Wilken*'s „Animisme," omgekeerd vult het laatstgenoemde werk het eerste aan voor wat betreft het bericht van *Thomas Candish* of *Cavendish*, die in 1588 het rijk Balamboeang of Balambangan bezocht, omtrent het toen nog voorkomen van weduwenoffers op Java [2]). *Tiele* heeft zich anders, zooals reeds uit dit opstel blijkt, beijverd om mededeeling te doen van wat hij in de reisverhalen der eerste Europeanen, die den Archipel bevoeren, omtrent zeden en gewoonten, enz., der inlandsche bevolkingen aangeteekend vond.

Behalve dienaren of metgezellen, en vrouwen, heeft de doode in 't zielenland ook behoefte aan hem ten dienste staande dieren, voorwerpen, enz. Vandaar dat niet alleen menschen, maar ook allerlei dieren en andere zaken bij de begrafenis worden geofferd. De bespreking van deze soort offers vult de volgende bladzijden van *Wilken*'s arbeid [3]). Het offeren van dieren komt soms in de plaats van menschenoffers, zooals reeds uit een vroeger gedeelte van „het Animisme" kan zijn gebleken [4]). De kleine man moet zich uit den aard der zaak bepalen tot het offeren van voorwerpen van dagelijksch gebruik aan zijn overledenen.

Offers van de hier bedoelde soort worden natuurlijk gebracht met de bedoeling dat de zielen van de geofferde dieren of voorwerpen den doode naar 't zielenverblijf volgen zullen. Soms, ook in den Indischen Archipel hier en daar, worden slechts afbeeldingen geofferd van de dingen, die den afgestorvene worden gewijd [5]). Bij het hooren van een dergelijke wijze van offeren, zou men kunnen denken aan symboliek, maar dan toch slechts aan symboliek uit werkelijkheid, en niet desonbewust ontstaan. Men zou de verklaring voor de gewoonte van het offeren van afbeeldingen, in plaats der zaken zelf, kunnen zoeken in het verlangen om op min kostbare en voor de overblijvenden minder schadelijke wijze aan den offerplicht te voldoen, en a priori mag men aannemen dat dit motief kan hebben meegewerkt tot de uitbreiding of instandhouding van het gebruik. Maar ook zou men een oplossing vinden door aan te nemen dat men zich voorstelt door het offeren der afbeelding de ziel van het den doode gewijde voorwerp te offeren, waar het toch slechts op aankomt. Zoo doende zou men in dergelijke gebruiken weer de werking mogen zien van de voorstelling der ziel als afbeeldsel. Het betrekkelijk zeldzaam voorkomen van het offeren van afbeeldingen stemt ook overeen met het niet al te veelvuldig aangetroffen worden van de opvatting der afbeelding als zetel van de ziel. Daarentegen zou men geneigd zijn aan te nemen dat een offeren van afbeeldsels in stede der voorwerpen zelf, uit bezuinigingsgronden ontstaan,

---

[1]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. III p. 25—26.
[2]) id. id. dl. V p. 187—188; „Anim. p. 84. [3]) „Anim." p. 87—104.
[4]) id. p. 79; vgl. ook „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVII p. 76.
[5]) Z. „Anim." pp. 88; 94—95; 100; 101; 104.

meer algemeen moest voorkomen. De opmerking op bladzij 88 van *Wilken*'s verhandeling dat het voldoende is slechts afbeeldingen te offeren, omdat het toch slechts de ziel der geofferde voorwerpen is die den doode ten goede komt, is niet goed verstaanbaar wanneer men er niet bij denkt, dat het juist de afbeeldsels der te offeren zaken zijn, die de zielen daarvan bevatten of voorstellen.

De doodenmalen, feestmaaltijden gehouden van 't vleesch der geofferde dieren, vinden hun oorsprong in het gebruik der dierenoffers. Daar de overledenen slechts de zielen der offerdieren van noode hebben, die vrijgemaakt worden door 't dooden van die dieren, is het in den regel onverschillig wat er met het vleesch er van gebeurt en wordt dit meestal opgegeten [1]). De dikwijls groote kosten van de doodenfeesten en daarmee verbonden maaltijden geven aanleiding tot langdurige voorloopige bewaring der lijken tot tijd en wijle men in staat is de definitieve uitvaart met den vereischten luister te doen plaats hebben [2]). Voorloopige begraving of bijzetting der lijken wordt ook nog bij andere volken van den Archipel gevonden dan bij de door *Wilken* genoemde. Zoo kennen wij hieromtrent o. a. berichten van *Teijsmann* en *Campen* aangaande de Alfoeren van Noord-Halmahera [3]). Van de Toradja's vermeldt *Riedel* voorloopige bewaring van den doode in een met hars hermetisch gesloten kist [4]).

In de luchtdicht gesloten kist, waarin 't lijk tot aan de uitvaart wordt bewaard, wordt hier en daar een buis bevestigd, dienende ter afleiding der rottingsvloeistof. Zoo o. a. bij de Ngadjoe-Dajaks [5]). Ook van de Sihong's, een anderen stam van Borneo, wordt dusdanige verzameling van 't lijkvocht gemeld. Uit een andere mededeeling mogen wij opmaken dat dit gebruik ook op Nias niet onbekend is of was. Berichten omtrent Indiaansche stammen van Amerika en betreffende Madagaskar spreken van dezelfde handelwijze [6]). Enkele sporen treft men aan van de gewoonte om de ontbindingsvloeistof te drinken, of te laten drinken, b. v. door een voor 't doodenoffer bestemden slaaf, waaromtrent een bericht aangaande Nias door *Ratzel* in zijn „Völkerkunde" is opgenomen [7]). Dat het drinken der vloeistof, die 't zich ontbindende lichaam afscheidt, ook in andere deelen van Indonesië niet gansch onbekend is, bewijst ons een mededeeling, die wij aan *van Eijbergen* verschuldigd zijn. Deze vermeldt hoe op de Aroeeilanden de lijken der afgestorvenen, hetzij buiten de negorij hetzij daarbinnen onder de woningen, op stellingen blijven liggen, gewikkeld in lijnwaden of liggende in een half uitgeholden boomstam, totdat het gebeente wit gebleekt is als wanneer het begraven wordt. Hij voegt daaraan toe: „het verhaal, dat het van deze lijken afdruipende vocht opgevangen en gedronken wordt, ontkennen de bewoners van den achterwal, doch enkele regenten zeiden mij dat dit nog in gebruik was bij de schuwe bewoners der binnenlanden" [8]).

---

[1]) „Anim." p. 88—92. [2]) id. p. 92—93; vgl. p. 50; 52; 53.
[3]) Z. „Bijdr. K. I." 4e r. dl. I p. 509 510 en „Tijdschr. Ned. Aardrijksk. Gen." 2e serie dl. I p. 290. [4]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 94.
[5]) „Anim." p. 93 aant. 1; te vgl. met p. 50 aant. 2.
[6]) Z. *Ratzel* a. w. I pp. 443; 444—445; 585; enz. [7]) l. c. p. 443.
[8]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XV p. 316.

Het is duidelijk dat een dergelijk gebruik, dat men minder smakelijk zou mogen noemen als het niet beter was zich bij de vermelding van vreemde gewoonten van natuurvolken van elke kwalifikatie te onthouden, rusten moet op de voorstelling dat in de rottingsvloeistof of in de haar bewonende wormen of maden [1]) de ziel van den doode huist. Hier hebben wij dus in de „Leichenjauche", zooals de Duitscher het noemt, een nieuwe ontwikkelingsphase van de voorstelling „ziel", die een verklaring geeft voor de hier en daar voorkomende verzameling van dat vocht.

Wilken's beschouwingen omtrent de offeranden van allerlei aard, behalve menschen en dieren, die aan de dooden worden aangeboden met het doel om hun van nut te zijn in 't zielenverblijf, zijn in de volgende bladzijden van zijn werk vervat [2]). Voor menschen die zich voorstellen dat alle dingen een ziel hebben, kan niets absurds gelegen zijn in de gedachte dat de geofferde zaken, eigenlijk de zielen er van, den afgestorvenen in 't zielenrijk ten dienste staan. Waar het dogme van het bestaan van voorwerpszielen niet meer duidelijk uitgesproken wordt aangetroffen, kan het gebruik om allerlei onbewerktuigde voorwerpen te offeren een aanwijzing geven voor een vroeger bestaan van dat leerstuk. De geofferde zaken: wapenen, huisraad, enz., enz., worden dikwijls vernield of gebroken, soms slechts in schijn geofferd door ze tijdelijk bij of op 't graf te plaatsen, soms worden afbeeldingen van de te offeren zaken er voor in de plaats gesteld. De veelal in gebruik zijnde gewoonte om de ten offer gebrachte voorwerpen opzettelijk te breken of te beschadigen, wordt oorspronkelijk wel gevolgd met de bedoeling om de zielen dier voorwerpen op die wijze vrij te maken, en niet uit andere motieven, b. v. vrees voor diefstal er van [3]). Het vernielen der geofferde zaken heeft ten doel de zielen er van vrij te doen worden, evenals de ziel van een ten offer gebracht dier of mensch vrijgemaakt wordt door het slachtoffer te dooden. *Wilken* verwerpt ook, en naar ons inzien terecht, de verklaring der vernietiging of prijsgeving der goederen van den doode uit vrees om te behouden wat den overledene heeft behoord, omdat dit als onrein, onheilaanbrengend, zou worden beschouwd [4]). Die vrees, die afschuw, juist zijn het, welke verklaring behoeven, en die verklaring vindt men door aan te nemen dat de door den doode nagelaten goederen aan hem blijven behooren, voor hem geofferd moeten worden, omdat hij er in 't zielenverblijf evengoed als hier op aarde behoefte aan heeft. Daarom worden wel 't huis en 't plantsoen van den overledene vernield, of worden zijn woning en akker verlaten, getaboeëerd, onschendbaar verklaard als 't ware. Vooral waar slechts een gedeelte der eigendommen van den overledene gebroken of vernield wordt, is het duidelijk dat die vernieling niet plaats heeft uit vrees voor het onheilaanbrengende van de door den doode nagelaten voorwerpen. Het wordt natuurlijk niet

[1]) Het bestaan dezer laatste voorstelling vermeldt *Ratzel* l. c. p. 445.

[2]) „Anim." p. 93—105; *Serrurier* verwerpt de opvatting van de doodenoffers als een medegeven van de geofferde have aan de ziel des overledenen, omdat hij meent voor het ontstaan van het gebruik, op grond van die voorstelling, een toestand van ijlhoofdigheid bij de primitieve volken te moeten aannemen; zie „de Gids" Maart 1895.

[3]) id. pp. 96, 98, 100—101.

[4]) id. p. 96, 97.

ontkend dat vrees voor diefstal der geofferde zaken, en een eenmaal bestaande voorstelling van onrein zijn van bepaalde door een overledene nagelaten voorwerpen, hier of daar kunnen hebben bijgedragen tot instandhouding of verspreiding van de bovenbedoelde gebruiken [1]).

Betreffende doodenoffers van de hier besproken soort, en meer in 't bijzonder met betrekking tot 't offeren van stukgeslagen of beschadigd aardewerk, verdient niet onvermeld te blijven 't bericht van den plantkundige *Teysmann* in de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië," uitgegeven vanwege het Koninklijk Instituut [2]). Deze deelt in zijn beschrijving van een botanisch uitstapje naar Noord-Halmahera mede hoe bij de Alfoeren van die landstreek vele snuisterijen en zaken van dagelijksche behoefte, zelfs zilvergeld tot een aanzienlijke waarde, met de dooden ter aarde worden besteld of op de graven worden neergelegd. Het porselein of aardewerk, zegt hij verder, dat men op die graven vindt, is, evenals bij de Sekà's (Sèkah's, Sika's, enz.) van Banka, altijd gebroken of beschadigd; het doel van dat breken of beschadigen is hem niet gebleken, voegt hij er bij. Nog verdient de aandacht een mededeeling, door *Teysmann* even van te voren gedaan [3]). Bedoeld wordt het bericht, waarin hij zegt dat bij het graven van een put te Swakenora eenige nieuwe Hollandsche rijksdaalders in een graf gevonden werden, welke de inlanders zich niet durfden toeeigenen, daar zij beweerden dat die den daar begravene behoorden.

Het laatste gedeelte van het derde hoofdstuk van *Wilken's* verhandeling bevat de bespreking der offers die aan de ziel van den doode worden gebracht om haar ten dienste te zijn tijdens zij als op aarde vertoevend wordt voorgesteld [4]). Die offers bestaan vooral in spijs en drank, waaraan de ziel gedurende haar aanwezen op aarde wordt geacht behoefte te hebben, en welke zaken ook dikwijls worden gevoegd bij de offergaven ter gelegenheid der begrafenis, om, zooals men zich voorstelt, de ziel tot lafenis te strekken op den tocht naar haar bestemming. Van dergelijke offers vóór de definitieve begrafenis, dus vóór het vertrek der ziel naar 't geestenland, bij de Dajaks gebracht, maakt, behalve de door *Wilken* geciteerde *Hardeland* [5]), ook *Ullmann* gewag. Deze laatste zegt [6]) dat onder de kist, waarin het lijk voorloopig bewaard wordt, een pot met rijst, een pot met drinkwater, tabak en sirih worden nedergezet voor de ziel van den overledene, welke naar de meening der Dajaks moet rondzwerven totdat het *tiwah* gehouden is. Ook *Perelaer's* „Ethnographische beschrijving der Dajaks," [7]) hier niet door *Wilken* aangehaald, vermeldt het bedoelde gebruik, trouwens ongeveer in de bewoordingen van *Hardeland*.

Bij de berichten van *Graafland*, *Wiersma* en *van Spreeuwenberg*, omtrent het brengen dezer offers in de Minahasa, kunnen nog gevoegd worden die

---

[1]) z. b. v. „Anim", p. 96—97; 100—101 aant. 5.
[2]) 4e r. dl. I p. 509; vgl. „Anim." p. 95—96.
[3]) l. c. p. 508.
[4]) „Anim." p. 105—113.
[5]) id. p. 106.
[6]) „Tijdschr. v. I. T. L. en V." dl. XVII p. 72.
[7]) pp. 223, 245.

in *Riedel*'s „De Minahasa in 1825," waarin vermeldt wordt dat bij één begrafenis padi en een kom met eten bij het graf waren gesteld, terwijl bij een andere lijkplechtigheid, vóór de nederlating in 't graf, bij tusschenpoozen op de kist een bak met pinang en sirih werd geplaatst en daarvan gegeten [1]). *Riedel* maakt ook melding van een gezamenlijken maaltijd der naastbestaanden, drie of soms negen dagen na 't overlijden [2]).

Eigenaardiglijk wordt bij den jaarlijkschen offermaaltijd der Soembaneezen aan de zielen der afgestorvenen o. a. het hart en de lever van de geslachte offerdieren aangeboden [3]), dus juist de lichaamsdeelen waarmee, zooals wij reeds opgemerkt hebben, de ziel (hier die der geslachte dieren) wel meer wordt vereenzelvigd. Hier komt al bijzonder duidelijk uit hoe het de voorstelling is dat de ziel van het geofferde geacht wordt ten bate te komen van den overledene [4]).

De bespreking van de offermalen of lijkfeesten op Java [5]) geeft aanleiding tot de opmerking dat de Soendaneezen een *sidëkah natoes* hebben, een offermaal op den honderdsten dag na iemands overlijden [6]). Ook heeft hun taal als benaming voor die offermaaltijden het evenals *sidëkah* ('t Javaansche *sëdëkah*) aan 't Arabisch ontleende woord *hadjat*. De Javaansche benaming *roewah*, verbasterd uit 't Arabisch *arwâh*, toegepast op de geestenmaand, kennen de Soendaneezen eveneens, en wel als *rëwah* of *arwah*; ook zij noemen de maand *saban* (Arab. *sja' bân*) *boelan rëwah*.

Omtrent de feestmalen ter herdenking der afgestorvenen, waaraan deze worden geacht deel te nemen, zooals men in den regel vindt vermeld, kan men voorts *Juynboll*'s aanteekeningen vergelijken in de „Bijdragen" van het Koninklijk Instituut [7]). Het houden van *kandoeri*-feesten [8]) door de Atjehers is uit de berichten betreffende den met dat volk gevoerden krijg aan elk dagbladlezer bekend. Van de Lampongers wordt ook het houden van doodenmaaltijden vermeld. Op den derden, zevenden, veertigsten, honderdsten en duizendsten dag na het sterven van aanzienlijken, en dan jaarlijks op den dag van het overlijden, worden lijkmalen gehouden, waarbij den doode specerijen, bloemen en andere goede zaken worden aangeboden, en de schaal van een kokosnoot, met verfrisschenden drank gevuld, boven het graf opgehangen wordt [9]).

Het fetisisme vloeit voort uit het dogme dat alles bezield is, en onderscheidt zich van het spiritisme hierin dat de aangebeden geest geheel vereenzelvigd wordt met het voorwerp, waarin hij aanwezig wordt gedacht, zoodat feitelijk het voorwerp zelf als een bezield en machtig wezen wordt vereerd.

---

[1]) „Tijdschr. v. I. T. L. en V." dl. XVIII pp. 509, 510. z. ook „de Ind. Gids" 1882 dl. II p. 979.

[2]) l. c. p. 510.

[3]) „Anim." p. 108.

[4]) vgl. „Anim." p. 93—94.

[5]) id. p. 109—111.

[6]) z. de woordenboeken van *Oosting* en *Coolsma* i. v.

[7]) 4e r. dl. VI p. 292—295.

[8]) „Anim." p. 112.

[9]) *Ratzel* o. c. p. 444, vgl. *de Hollander* a. w. I. p. 666.

In zijn vierde hoofdstuk gaat *Wilken* het bestaan van het fetisisme in den Indischen Archipel na.

Onder de voorwerpen, die fetisistisch vereerd worden, bekleeden in den Archipel de door de voorvaderen nagelaten erfstukken, de *poesaka's* [1]) een voorname plaats. Uit den aard der zaak is aan de vorstelijke poesaka's, gewoonlijk rijkssieraden genoemd en voornamelijk uit wapens, kleedingstukken enz., bestaande, de meest uitgebreide vereering ten deel gevallen. De fetisistische vereering van al of niet vorstelijke relikwiëen hangt ontegenzeggelijk samen met den dienst der afgestorvenen [2]). *Wilken* bespreekt hier de vereering van rijkssieraden op het schiereiland Malaka, op Sumatra, Java en Celebes. Ook in de Maleische staatjes op Borneo bestaat natuurlijk die vereering. *Von Dewall* beschrijft b. v. in zijn opstel over eenige gedeelten der Wester afdeeling de rijkskleinoodiën van Matan [3]).

Naast de vereering van de rijkssieraden der vorsten van Soerakarta en Jogjakarta moge een voorbeeld worden gesteld, uit het Soendaneesche gedeelte van Java, van het met bijgeloovigen eerbied behandelen van dergelijke vorstelijke poesaka's zelfs na het te gronde gaan van de rijkjes, waartoe de regalia behoorden. Bedoeld wordt hetgeen hieromtrent wordt medegedeeld in het bericht van *Holle* betreffende de kaart van Tjiëla of Timbangantën [4]), in het regentschap Bandoeng gelegen. In het plaatsje Tjiëla is (of was) een van de andere huizen zich onderscheidende woning, waarin een *koentjen* (bewaarster van vereerde poesaka's) woont, welke de op inlandsch katoen geteekende kaart onder haar hoede heeft. Deze kaart wordt door de bevolking, evenals de haar vergezellende voorwerpen, met bijgeloovigen eerbied beschouwd, en bij vertooning aan het volk o. a. bewierookt. Zij is vergezeld van dezelfde voorwerpen, die gewoonlijk in andere berichten als rijkssieraden worden opgegeven, zooals een kanonnetje, krissen, een lansijzer, een wimpel, een oud baatje, en eenige instrumenten om papier uit boombast te kloppen.

Bij de Boegineezen en Makassaren treedt de vereering der rijkssieraden of ornamenten het meest op den voorgrond. *Wilken* maakt voor zijn beschrijving daarvan voornamelijk gebruik van de mededeelingen gedaan door *Kooreman* en *Harrebomée* [5]). Men vergelijke voor dit onderwerp den uitvoerigen inventaris van de rijkssierraden van Boni, door *Bakkers* achter zijn beschrijving van dat leenvorstendom opgenomen [6]). Onder de daar opgetelde regalia worden o. a. de *boting* (haarstaart) en de *lolo* (placenta) van den bekenden *Aroe Paldkka* opgesomd [7]). Dit moge dienen ter bevestiging der mededeeling van *Harrebomée* dat onder de ornamenten zich wel eens overblijfsels bevinden der lijken van vroegere vorsten, welke mededeeling *Wilken* gaarne nader gekonstateerd wenschte te zien [8]). Een der ornamenten,

---

[1]) In 't Soend. ook *sasaka* (*Coolsma*).

[2]) „Anim." p. 115—120, te vgl. met p. 181—183.

[3]) z. „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XI p. 60.

[4]) id. dl. XXIV p. 168 vlg.

[5]) „Anim." p. 119—120.

[6]) „Tijdschr. v. Ind. T., L. en V." dl. XV p. 190 vlg.

[7]) l. c. p. 196 sub 18 en 19.

[8]) „Anim." p. 121 noot; p. 183 aant. 1.

de *gaoekang*, wordt in den regel geacht van bovennatuurlijke afkomst te zijn, gewoonlijk achtergebleven bij de geheimzinnige verdwijning van den legendarischen eersten vorst [1]). Uit de legenden hieromtrent blijkt ten duidelijkste dat de ornamentenvereering slechts een uitvloeisel is van den dienst der voorouders, of ten minste sterk onder den invloed van de vereering der afgestorvenen staat. De gezamenlijke ornamenten, zoowel de *gaoekang's* als de andere, slechts te beschouwen als vorstelijke *poesaka's* [2]) gaat niet aan. Was de gaoekang oorspronkelijk niet van de overige rijkssieraden onderscheiden, dan zou de uitspraak „mijn *gaoekang* is mijn *Karaëng-lowe*" [3]) wel niet gedaan zijn. Deze uitspraak kan meteen ter verklaring strekken van het feit dat het gouden beeldje met naar verhouding groote genitaliën, in welks bezit het regentschap Bantaëng (Bonthain) zich verheugt, op de eene plaats van *Wilken's* verhandeling de *gaoekang* van dat regentschap genoemd wordt en op eene andere bladzijde dier verhandeling wordt beschreven als het afbeeldsel van *Karaëng-lowe*, den door de Makassaren vereerden geest, die alle kenmerken vertoont van een godheid geworden voorvader [4]).

Nog andere volken van den Archipel, dan de door *Wilken* genoemde, verbinden bijgeloovige denkbeelden aan de rijks-insignes, schrijven bovennatuurlijke kracht aan die voorwerpen toe. Als voorbeeld hiervan moge aangehaald worden de gouden wetsteen (slijpsteen, wrijfsteen), wellicht een dondersteen, waaraan een der vorsten van Ternate zijn macht zou hebben ontleend [5]). Van het in het jaar 1800 zoek raken der kroon van den Ternataanschen koning *Sarkan* werden voor het rijk allerlei onheilen, als volksverhuizing, oorlog, en ziekte gevreesd [6]).

Algemeen is het gebruik in den Indischen Archipel van amuletten [7]) voorwerpen die als gelukaanbrengend of onheilafwerend worden beschouwd en wel op grond dat zij geacht worden een machtigen geest te herbergen; dit althans moet de oorspronkelijke voorstelling wezen, hoewel die niet overal meer even duidelijk uitkomt. Vooral bij de Bataks vinden wij, volgens *Wilken*, het fetisistisch karakter der amuletten het best bewaard, blijkbaar uit de bij hen gebruikelijke ceremoniën bij het maken van *pagar's* en *pangoeloebalang's*, die hen tot voorbehoedmiddelen moeten dienen [8]). Wanneer de genoemde amuletten den vorm van een beeld hebben, dan is daarin ter hoogte van den navel een opening, en stelt men zich voor dat door dat gat de beschermgeest in de amulet kan worden gevoerd; dit schijnt weder te wijzen op de voorstelling van de ingewanden als zetel der ziel. De *pangoeloebalang* wordt ook wel in een stok of staf, *toengkotmalehat* geheeten, gedaan, die daardoor met een machtigen geest wordt bezield;

---

[1]) „Anim." p. 120 aant. 1; vgl. „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 96—97; id 4e r. dl. X. p. 472.
[2]) id. aant. p. 120—121.
[3]) z. „de Ind. Gids" 1883 dl. I p. 188; „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VIII p. 395.
[4]) „Anim." aant. p. 120. te vgl. met p. 236; z. ook „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 96.
[5]) z. *Ratzel* o. c. I p. 435—436. „Bijdr. K. I." 4e r. dl. II p. 438; 466 aant. 28.
[6]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. II p. 485—486; dl. III p. 204; 214.
[7]) „Anim." p. 121—136.
[8]) id. p. 121—123.

afbeeldingen van dergelijke Bataksche tooverstaven kan men vinden in de aan fraaie platen rijke „Völkerkunde" van *Ratzel* [1]).

Schedels worden bij vele volken gebezigd als beschermende fetisen, als talismans of amuletten dus [2]). Waar het koppensnellen, de jacht op schedels, niet is te beschouwen als geschiedende met het doel om een overledene dienaren in het hiernamaals te bezorgen, heeft het zijn oorsprong in de zucht om zich schutsgeesten te verschaffen. Het zou zelfs mogelijk wezen dat de koppenjacht met het eerstvermelde doel zich hier of daar had ontwikkeld uit het koppensnellen met de laatstgenoemde bedoeling. Waar de levende er veel aan hecht zich menschenschedels te verschaffen om hem tot beschermende fetisen te dienen, zou hij als vanzelf op de gedachte kunnen komen ook zijn afgestorvenen van dergelijke beschuttende voorwerpen te voorzien.

De ceremoniën, die op het buitmaken van een schedel volgen, hebben dikwijls ten doel den nieuw-verworven fetis gunstig te stemmen, door hem op alle mogelijke wijzen te eeren [3]). Berichten van een tegenovergestelde wijze van behandeling der buitgemaakte schedels ontbreken echter ook niet. Zoo vermeldt *Riedel* omtrent de Toradja's dat enkele der in den oorlog op den vijand veroverde koppen naar de negari gebracht worden om door de vrouwen en kinderen met groot getier en onder onafgebroken gegil geschopt en stuk geslagen te worden [4]). Waar de buitgemaakte koppen op dusdanige of andere wijze gehoond worden, moet men aannemen dat ze den verslagen vijand ontnomen zijn, niet om in het bezit te komen van hooggeschatte amuletten, maar alleen om den vijand, nog nadat hij gevallen is, te mishandelen en te vernederen.

Allerlei andere dingen dan menschenschedels worden in den Archipel gebruikt als gelukaanbrengende en onheilwerende middelen, als amuletten dus. Zoo b. v. dieren, en daaronder, bij Maleiers en Javanen, tortelduifjes [5]). De bijgeloovige vereering van tortelduiven is ook bij ons niet onbekend; nog tegenwoordig kan men hooren hoe aan die vogels, die op het platteland vooral nog al eens in huis gehouden worden, genezende of ziekteverende kracht wordt toegeschreven.

Van de Alfoeren van Halmahera vermeldt *Wilken* de *penjigoeroe's* of krijgsamuletten [6]). Evengoed, en met hetzelfde recht als de Bataksche *pagar's* en *pangoeloebalang's* had hier, meenen wij, de *paloedi* of draagmand dierzelfde Alfoeren kunnen worden vermeld, waarin een krijgsgeest gebannen wordt, en die als palladium, dus als amulet, als beschermende fetis, in den oorlog meegenomen wordt [7]).

De bekende heilige potten der Dajaks beschrijft *Wilken* als een merk-

[1]) I p. 369; vgl. p. 430. *Henny* noemt die Bataksche tooverstaven *toengal panaloean:* z. „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVII p. 18.

[2]) „Anim." p. 124—129.

[3]) „Anim." p. 124—126; *Ratzel* o. c. I. p. 430—431.

[4]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 89—90; vgl. *Ratzel* o. c. I p. 370.

[5]) „Anim." p. 129—130.

[6]) id. p. 131.

[7]) id. p. 239—240; door *Campen* ook vermeld in „Tijdschr. Ned. Aardrijksk. Gen." 2e s. dl. I p. 287.

waardig voorbeeld van het gebruik van amuletten. Behalve *tĕmpajan*, *djawet*, en *balanga* of *blanga*, is ook nog *tadjau* een algemeene naam voor die martavanen. [1]) Bij de door *Wilken* aangegeven werken, waarin deze potten worden afgebeeld, kan nog gevoegd worden het meermalen aangehaalde boek van *Ratzel*, dat een mooie afbeelding geeft van een voorwerp uit het Ethnografisch Museum te Leiden [2]). De fetisistische vereering dier potten wil *Ratzel* verklaren door aan te nemen dat ze vroeger wel zullen hebben gediend tot bewaarplaatsen van relikwieën. Dat de vereering van die potten in verband staat met den dienst der afgestorvenen, wordt wel waarschijnlijk als men in aanmerking neemt dat de Catalanganen op de Philippijnen potten in hun huizen hebben, die aan de zielen hunner voorouders tot woonplaats dienen [3]). De vraag of bij het opvangen van het lijkvocht, zooals wij hebben gezien bij eenige Dajaksche stammen in gebruik, van de hier bedoelde *tĕmpajan's* wordt gebruik gemaakt, zou misschien onderzoek verdienen. *Ullmann* noemt den aarden pot, waarin 't ontbindingsvocht wordt verzameld, *blarai*; wel vermeldt hij dat bij de Dajaksche stammen, die de overblijfselen van 't lijk verbranden, de asch en onverbrande beenderen worden verzameld, in een dergelijken pot gedaan, en in de *sandong* ('t familiegraf) worden bijgezet [4]).

Ondoenbaar is het alle voorwerpen op te noemen, die in den Archipel als amuletten worden gebruikt. *Wilken* wijdt nog eenigen bladzijden aan de bespreking van het fetisistisch vereeren van de bezoarsteenen [5]) en van de zoogenoemde dondersteenen of donderkeilen [6]). Bezoarsteenen en dondersteenen vat hij, minder juist, te zamen als „een tweetal steensoorten." Een paar bezoarsteenen, *moestika's* heeft hij reeds vermeld als behoorende tot de *kabĕsaran's* (rijkssieraden) van den *toeankoe* van Pasimpei, in de Padangsche Bovenlanden [7]). Het vermoeden dat zich elders onder de rijksinsigniën ook dondersteenen, 't zij oude steenbijtels, 't zij stukken meteoorsteen, zullen bevinden, hebben wij hiervoor uitgesproken. De *moestika* (*mastika*, *mĕstika*) of *goeliga* (*golega*) is in 't Maleisch ook nog bekend onder den naam van *koemala*, al welke benamingen aan 't Sanskriet schijnen te zijn ontleend [8]); *van Musschenbroek* wijdt in zijn zoo uitstekende bewerking van het dagboek van *Bernstein's* laatste reis een korte aanteekening aan die steentjes [9]), en haalt, evenals *Wilken*, *Rumphius* aan, die de verschillende soorten uitvoerig beschreef. De *moestika's*, die soms in kokosnoten worden gevonden, heeten ook wel overdrachtelijk *moetijara klapa*, kokosparel [10]).

De dondersteenen zijn oude wapenen uit de steenperiode, door het volk

---

[1]) z. *Pijnappel* „Maleisch Woordenboek"; „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVI p. 438, enz.

[2]) I p. 431

[3]) „Anim." p. 173—174.

[4]) „Tijdschr. v. Ind. T., L. en V." dl. XVII p. 72; 78.

[5]) „Anim." p. 133—134.

[6]) id. p. 134—136.

[7]) id. p. 117; 121 aant.

[8]) z. *Pijnappel's* „Woordenboek".

[9]) „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VII p. 49 aant. 1.

[10]) id. dl. VIII p. 121.

beschouwd als voortbrengselen van het hemelvuur. Eigenaardig is het dat het bijgeloof omtrent die oude steenen wapens of gereedschappen bij de Maleische volken in zooveel opzichten geheel overeenkomt met dat bij de Germaansche rassen. Men vergelijke om zich hiervan te overtuigen dat wat *Wilken* er van meedeelt met wat daaromtrent voorkomt in het opstel „Kloppende geesten" van *Aug. Gittée* in het tijdschrift „Nederland" [1]). De donderkeilen heeten bij de meeste volken van den Archipel donder- of bliksemtanden. Zoo ook bij de Toradja's, die ze *ngisi noe berese* noemen, en gelooven dat ze in of op een boom worden gevonden [2]), evenals Javanen, Maleiers, enz. en o. a. ook Germanen. Een sterk voorbeeld van overeenkomst in gebruiken, zonder dat aan overname te denken valt, welk verschijnsel bij de beoefening der volkenkunde meermalen kan worden aangetroffen, moge hier terloops, als niet geheel ten onpas zijnde, worden medegedeeld. *Gittée* vermeldt in zijn daareven aangehaald artikel den „tooverdegen", een middeleeuwschen fetis, die o. a. een stukje moest bevatten van 't hout van een door den bliksem getroffen boom; geheel hetzelfde is 't geval met de Bataksche *pangoeloebalang*, die o. a. dient om den tooverstaf, den *toengkot-malehat* tot een machtigen fetis te maken, en die onder velerlei andere ingrediënten ook hout moet bevatten, waarin de bliksem geslagen is [3]).

Allerlei voorwerpen, die niemands bezit uitmaken, zooals steenen of rotsen, bergen, wateren, planten, dieren, ja menschen zelfs, worden, ook in den Archipel, fetisistisch vereerd. *Wilken* brengt eenige berichten samen omtrent rotsen, die beschouwd worden als in steen veranderde menschen of dieren, en op dien grond met bijgeloovigen eerbied worden aangezien [4]). Bij elkaar gelegen bergtoppen worden dikwijls voorgesteld en benoemd als man en vrouw: *Wilken* haalt hiervan als voorbeeld aan een paar bergen van Biliton en Flores. Op Java, in de Preanger, kent men de Karang Panganten (bruidspaarrotsen). De overlevering, verbonden aan 't Tangkoeban Prahoegebergte, samenhangende met die betreffende de Kalangers of Kalang's ziet in dien vulkaan een omgekeerde prauw, en laat daarbij gelegen bergen uit andere voorwerpen ontstaan zijn.

Planten worden algemeen fetisistisch vereerd [5]). Zoowel de voornaamste kultuurplanten deelen in die vereering, waarvan *Wilken* reeds vroeger voorbeelden beschreef, als planten van bijzonderen vorm, of boomen, die indruk maken door meer dan gewone afmetingen. De *sikapa* (een soort eetbare wortel) van bijzonderen vorm, die als *gaoekang* van Polombangking op Celebes fungeert, [6]) doet denken aan de eveneens fetisistisch vereerde mandragore of alruinwortel.

Het gebruik der Makassaren en Boegineezen om boomen van een bijzonder dwergachtig aanzien met steenen te gooien, wil *Wilken* verklaren door het bestaan aan te nemen der voorstelling dat men zulk een zonderling

---

[1]) 1895, no. 12.
[2]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 86; vgl. „Anim." p. 135, aant. 9.
[3]) „Anim." p. 122, 123.
[4]) id. p. 136—139.
[5]) id. p. 140—142.
[6]) id. p. 120 aant.

voorwerp, hetwelk in veler oogen een fetis moet zijn, niet voorbij mag gaan zonder het op de eene of andere wijze eenige aandacht, eenige opmerkzaamheid, te schenken [1]). Deze verklaring komt ons een weinig gezocht of, wil men, verkeerd gezocht voor. Het steenenwerpen naar die grillig gevormde boomen geschiedt waarschijnlijk omdat zij geacht worden een boozen geest te herbergen, en mag dus niet worden aangehaald als een voorbeeld van fetisistische vereering van planten — *Wilken* zegt trouwens zelf: „als een offer is zeker dit steenenwerpen niet te beschouwen" — maar is op te vatten als een gebruik dat in het spiritisme zijn oorsprong vindt. De aanteekening, die *Wilken* bij zijn verklaring geeft, doet zelve reeds een betere verklaring aan de hand. Daarin worden vermeld het steenenwerpen naar de plaats waar iemand een ongeluk gekregen heeft, naar sommige graven, en het werpen van stokken of steenen (bij de Batang Loepar-Dajaks) op hoopen die heeten opgeworpen te zijn ter herinnering aan den een of anderen persoon, die een verschrikkelijke leugen heeft verteld of schandelijk in zijn verplichtingen te kort geschoten is. *Peschel*, die het laatste hier bedoelde bericht betreffende de Dajaks, aan *Spenser St. John* ontleend, ook vermeldt, en o. a. ook een bericht van *Bastian* omtrent steenhoopen bij de Kajan- of Kahajan-Dajaks, heeft een aantal berichten omtrent die steen- of stokken-) hoopen, in verschillende wereldstreken aangetroffen, bij elkaar gebracht [2]). Vele van dergelijke berichten hebben betrekking op 't opwerpen, en door iederen voorbijganger vergrooten, van steenhoopen op plaatsen waar iemand verongelukt, of ook vermoord is. Nu zijn, gelijk men weet, de zielen van dergelijke personen gewoonlijk zeer gevreesd en worden zij bij vele volken van 't zielenland uitgesloten, en veroordeeld op aarde te blijven als booze geesten. De gissing ligt voor de hand dat 't opwerpen der steenhoopen plaats vindt om de gevreesde zielen der verongelukten, enz., aldus als 't ware te dwingen in hun graven te blijven. Naast 't maken van steenhoopen voor verongelukten of vermoorden staat 't bij elkaar brengen van hoopen steenen of takken ter herinnering aan personen, die zich bij hun leven verachtelijk gemaakt hebben, waarvan wij hiervoor reeds een voorbeeld bij Dajaks hebben ontmoet. Daaraan kunnen, als voorbeeld uit een geheel andere hemelstreek, de „schandheuvels" in Zweden worden ter zijde gesteld, hoopen dorre takjes door 't volk samengebracht voor de woning van lieden, die zich bij hun leven om de een of andere reden (b. v. gierigheid) algemeen gehaat hebben gemaakt; van die schandeheuvels is sprake in 't door weelderige fantazie en andere uitstekende kwaliteiten uitmuntende verhaal van *Selma Lagerlöf*: „Hoe Gösta Berling leerde leven" [3]). Van de met de Maleische stammen verwante bevolking van Madagaskar wordt 't samenbrengen van steenhoopen op graven eveneens vermeld [4]); *Livingstone* spreekt herhaaldelijk van stokkenhoopen in Zuid-Afrika. Steenigingen „tot op dezen dag" van terechtgestelden komen meermalen in den Bijbel voor; het werpen van steenen op het graf

[1]) „Anim." p. 142.
[2]) z. zijn „Volkenkunde" p. 20.
[3]) Als feuilleton opgenomen door „het Nieuws van den Dag"; z. 't n°. van 11 Nov. 1896.
[4]) *Peschel* l. c.; *Ratzel* o. c. I p. 443.

van iemand, die zich gehaat gemaakt had, wordt ook als Arabische gewoonte vermeld; *Dozy* verklaart in zijn scherpzinnige verhandeling „de Israëlieten te Mekka" het steenenwerpen ter gelegenheid van de Mohammedaansche bedevaart of het Mekkaansche feest als een navolging van oudere Hebreeuwsche gebruiken, die de voorstelling van bovenbedoelde steenigingen moesten geven [1]).

Of de gewoonte om lappen of vodjes op te hangen aan zekere boomen, een even wijd verbreid gebruik als 't opwerpen van steenhoopen, hiermede wel op één lijn te stellen is, zooals *Wilken* te kennen geeft [2]), is te betwijfelen, hoewel die meening wel eens meer wordt geuit [3]). Het aan bepaalde boomen ophangen van lapjes van kleedingstukken, of ook van andere dingen, heeft namelijk meer het karakter van het brengen van offergaven of wijgeschenken, met het doel om zich voorspoed, en vooral gezondheid, te verzekeren. Oorspronkelijk schijnt het de voorstelling te wezen dat men de booze geesten, die ziekte veroorzaken, tevreden stellen kan door opoffering van een deel van het eigen lichaam, van een stuk der kleeding, of van een ander aan den offerenden persoon behoorend voorwerp [4]), ook wel van een afbeelding van den zieke, zooals wij reeds gelegenheid hadden op te merken. *Spenser St. John*, aan wien *Wilken* het bericht omtrent een „lappenboom" bij de Serawaksche Dajaks ontleent, voegt er dan ook bij dat zij „fear for their health if they neglect (this practice)."

Het gebruik om lapjes der kleeding aan een boom of aan iets anders, op te hangen, mag, aldus opgevat, evenmin beschouwd worden als een voorbeeld van fetisistische vereering van boomen als de gewoonte van het steenenwerpen naar een boom, waarmee het niet gemakkelijk op één lijn te stellen is, maar beide gebruiken zullen wel moeten worden aangezien voor uitingen van het spiritisme.

Op de vereering van dieren als fetisen komt *Wilken* met een paar woorden terug [5]), waarna hij een paar voorbeelden geeft van fetisistische vereering van menschen in den Indischen Archipel [6]). Omtrent den bijgeloovig vereerden Bataksehen vorst *Si singa Mangaradja* (Singa Maharadja) kunnen, behalve de door *Wilken* opgegeven literatuur, nog vergeleken worden de mededeelingen van *Henny* betreffende een reis naar Si Gompoelon en Si Lindong [7]). Aangaande de goddelijke vereering van radja *James Brooke* door de Dajaks van Serawak, had de schrijver zich niet behoeven te bepalen tot de vermelding van hetgeen *Low* daarvan mededeelt, maar had ook het bericht daaromtrent te vinden in *Wallace-Veth*'s „Insulinde" verdiend te worden aangehaald. Op de bedoelde plaats zegt *Wallace* namelijk dat men hem in de dorpen, waar men radja *Brooke* nooit gezien had, vroeg of deze niet zoo oud was als de bergen en of hij niet de dooden in het leven

---

[1]) Z. het hoofdstuk „het Mekkaansche feest" p. 129 vlg.
[2]) „Anim." p. 142.
[3]) Z. b. v. „Eigen Haard" 1895 p. 463.
[4]) *Peschel* o. c. p. 219; 428 aant. 4. vgl. *Dozy* o. c. p. 21—22; 29 vlg.
[5]) „Anim." p. 143.
[6]) Id. p. 143—144.
[7]) „T. v. I. T., L. en V." dl. XVII p. 42—43; vgl. p. 27.

terugroepen kon; ook verkeerde men in de vaste meening dat de Engelsche radja goede oogsten kon geven en de vruchtboomen rijkelijk kon doen dragen [1]).

De bespreking van het hoogere fetisisme, van de fetisistische vereering van aarde en hemel en van de hemellichamen, beslaat de laatste bladzijden van het vierde hoofdstuk van „het Animisme." Algemeen verbreid is de mythe van het huwelijk van den hemel (of de zon) met de aarde, uit wier anthropopathisch opgevatte vereeniging al het bestaande wordt geacht voortgekomen te zijn [2]). Ook bij Polynesische volken, en in 't bijzonder bij stammen van den Indischen Archipel, vooral bij die, welke het zuidoostelijk gedeelte daarvan bewonen, wordt die mythe aangetroffen, wordt de samenwerking van hemel en aarde als een zuiver seksueele vereeniging opgevat. Juist in die deelen van den Archipel waar de mousons het scherpst van elkaar gescheiden zijn, waar de tegenstelling tusschen droog en natjaargetijde het grootst is, worden de meeste sporen van de bedoelde mythe aangetroffen. Timor en de overige eilanden in het Zuidoosten van Indonesië gelegen, als Alor, Solor, Roti, Savoe, Soemba, de Kei- en de Aroe-eilanden, de Timorlaoet en de zoogenaamde Zuidwestereilanden, verkeeren in dat geval. Van eenige dier eilanden heeft *Wilken* berichten samengebracht omtrent fetisistische vereering van de zon en de aarde, blijkende uit sporen van de mythe van het huwelijk tusschen de zon (of den hemel) en de aarde [3]).

De vruchtbaarmakende regen wordt voorgesteld als het gevolg van de als geheel van seksueelen aard gedachte vereeniging der anthropopathisch opgevatte godheden hemel en aarde. Blijven de verlangend verbeide regens uit, dan neemt men wel, zoo o. a. op de Timorlaoet-eilanden, zijn toevlucht tot het zoogenaamde rotantrekken, waarin een vorm te herkennen is van het geloof aan de werking van bezwering door sympathiemiddelen [4]). Als spel, en waarschijnlijk een overblijfsel van een vroeger godsdienstig gebruik, komt dit rotantrekken nog voor bij de bewoners van Ambon en de Oeliasers. De spelenden, in twee partijen verdeeld, die ieder een eind van een sterk rotantouw vasthouden, trachten elkaar over een zekere grens te trekken [5]). Het rotantrekken als spel komt ook voór bij de Alfoeren van Noord-Halmahera blijkens de mededeelingen van *Campen* omtrent dat volk [6]). De trekpartij heeft bij hen gewoonlijk plaats tusschen een troepje jonge meisjes en een afdeeling jonge mannen, en dat het spel een phallisch karakter heeft is uit *Campen*'s bericht met genoegzame duidelijkheid op te maken. Ook *Ratzel* maakt melding van „Strickziehen" op Halmahera [7]).

Sporen van de mythe van het huwelijk tusschen hemel en aarde zijn, behalve bij de door *Wilken* aangewezen volksstammen [8]), ook aan te tref-

---

[1]) O. c. I p. 156; gedeeltelijk ook vermeld door *Ratzel* o. c. I p. 437.
[2]) „Anim." p. 145 vlg.; vgl. *Peschel* o. c. p. 224—225; *Ratzel* o. c. I p. 46; 54; etc.
[3]) „Anim." p. 149—155.
[4]) Id. p. 150—151; 153 aant. 2.
[5]) Id. p. 156—157.
[6]) Z. „Bijdr. K. I." 4e r. dl. VIII p. 194—197.
[7]) O. c. I p. 370; vgl. *Campen* l. c. p. 514—515.
[8]) „Anim." p. 156—158.

fen bij de Toradja's. *Riedel* deelt mede dat bij hen het geloof bestaat dat bij zons- en maansverduisteringen de zon, in stede van bij zijn vrouw, de aarde, te komen, met de maan overspel pleegt [1]).

Als bewijs hoezeer de aarde vroeger het voorwerp van fetisistische vereering moet zijn geweest, haalt *Wilken* ten slotte het gebruik aan om te zweren bij de aarde, welke gewoonte hij vermeldt van de Lampongers, de Redjangers, en de Alfoeren van de Minahasa [2]). Van de laatsten wordt bericht dat bij hen ook voorkomt het eten van aarde als een soort van godsoordeel, dat bij grenskwesties toepassing vindt, en dat de voorstelling hierbij is, dat hij wien de grond toebehoort met een lang leven zal zijn gezegend, terwijl hij die zich den grond van een ander wil toeeigenen gewoonlijk (tot straf voor zijn meineed) spoedig sterft [3]).

Mogelijk is het hier en daar voorkomend eten van zekere soort aarde, onder de Javanen b. v. vooral bij zwangere vrouwen gebruikelijk [4]), niet enkel te verklaren als een physiologisch verschijnsel, maar ligt aan die gewoonte een religieuse gedachte ten grondslag. Deze gissing, die als niet meer dan zoodanig wordt gegeven, zou misschien niet geheel onwaarschijnlijk worden gemaakt door te bedenken dat als voornaamste eigenschap van de vrouwelijke godheid aarde wel vruchtbaarheid te beschouwen is.

Tegenover het zweren bij de aarde staat het zweren bij den hemel. Van dit laatste geeft *Wilken* geen voorbeelden. Toch zouden die, ook voor wat de volken van den Indischen Archipel betreft, wel zijn te vinden. *Goldman* b. v. vermeldt het zweren bij den hemel van de Papoea's van Nieuw-Guinea. [5])

Tot zoover onze opmerkingen naar aanleiding van het eerste stuk van *Wilken's* „Animisme." In een volgend opstel hopen wij eenige aanteekeningen te geven op het tweede stuk dier zoo aantrekkelijke verhandeling.

C. J. Merkens.

---

[1]) „Bijdr. K. I." 5e r. dl. I p. 95.

[2]) „Anim." p. 158, en „Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras" p. 54, ook in „Bijdr. K. I." 1883, „Land- en Volkenk." p. 138.

[3]) z. Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XIX p. 525.

[4]) „Anim." p. 34.

[5]) „Tijdschr. v. I. T., L. en V." dl. XVI p. 397.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Februari—15 Maart 1897.

Behalve de Aand. Deli Mij. welke een belangrijk avans behaalden, was de tendenz voor de koloniale fondsen tamelijk verdeeld. De tabaksaandeelen waren meestal in zeer vaste, doch de andere cultures in lustelooze stemming.

Hooger noteerden:

		Procent.
Oblig.	Soerab. Bank, Hand.-Vereen.	1¼
Aand.	Cultuur Mij. Maron	1¼
„	Java Bosch Expl. Mij.	5
„	Suiker ondern. Sentanen Lor	4
„	Wonokoyo	7
„	Deli Batavia Mij.	18
„	Deli Cultuur Mij.	3
„	Deli Mij.	55
„	Deli Tabak Mij.	8
„	Langkat Cultuur Mij.	2⅝
„	Medan Tabak Mij.	2
„	Rotterdamsche Deli Mij.	3
„	Senembah Mij.	4½
„	Stoomvaart Mij. Nederland	6¼
„	Bat. Ooster Spw. Mij.	2
„	Oost Java Stoomtram Mij.	6¼

Lager noteerden:

		Procent.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	7¼
„	Handelsvereeniging Amsterdam.	2⅜
„	Int. Cred. en Hand. Ver. Rotterdam.	2
„	Koloniale Bank.	6¼
Pref. „	Idem	8
Liq. „	Barge en Moormann	3¼
„	Ned.-Ind. Handelsbank	3
„	Amsterd. Borneo Tab. Mij.	2
„	Serdang Tabak Mij.	5
„	Rotterd. Lloyd	5
„	Petroleumbronnen in Indië	16
„	Singkep Tin Mij.	5
„	Ned.-Ind. Spw. Mij.	2½
„	Kedirie Stoomtram Mij.	2
„	Modjokerto „ „	2¼
„	Ned.-Ind. Tramweg Mij.	2

DIVIDENDEN.

	Procent.
Cultuur Mij. Goenoeng Sarie slotdividend	20
Brandassur. Mij. Unitas	7½
Brandwaarb. Mij. Nederl.-Indië	13½
Brandassur. Mij. Oosthoek	7½
„ „ Westhoek	6
Koffie Cultuur Mij. Soember Kerto (slotdividend)	11
Nieuw Prauwenveer te Soerabaja	15
Java-Veem	10
Kol. Zee- en Brandass. Mij.	11½
2e „ „ „ „ „	10¾
Brandass Mij. de Oosterling	12¼
„ „ Insulinde	19¼
Cultuur Mij. Soember Djeral slotdividend	4
Aand. Billiton Mij. 1e rubriek, coupon N°. 27	f 49.60
1e „ bewijs N°. 73	f 16.—
2e „ „ N°. 64	f 16.—
Mij. tot Expl. der Petroleum-concessie Tinawoen	f 200.—
Brandverzekering Mij. Mercurius	f 15¼ %

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen werden verhandeld:

Aand. Cultuur Mij. Pondok Gedeh	85
Oblig. Crediet- en Handelsver. Banda	101½
Aand. Deli Langkat Tab. Mij.	265
„ Houtaankap en Cult. Mij. Madjenang	100
„ Ned.-Ind. Electriciteits Mij.	75
„ „ Gas-Mij. te Rotterdam	125½
„ Billiton Mij. 2e rubriek	f 525.—
„ Mij. t. Expl. v. h. land Widodaren	125 %
Opr. bew. Singkep Tin Mij	f 78.—

Volgens het Weekblad van de Commissiebank:

Aand. Syndicaat van gas-comminglers voor Nederland en zijne Koloniën	80 %
Aand. Cultuur Mij. Pondok Gedeh	90 „
„ Vereen. bezit van Ind. fondsen	98
„ Winkelmij. Eigen Hulp	100

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand. Exploratie Mij.	345—360
„ Cult. Mij. Wonokitri	25—30
„ Deli Cultuur Mij.	130—135
Pref. „ United Lankat Plant. Cy	140

Aand.	Ver. Bezit v. Ind. fondsen te Rotterdam	98½
„	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	90
„	Rotterdam Deli Mij.	142
„	Cultuur Mij. „Loengoer Dowo"	105
„	„ „ Soember Djeroe	105
„	„ „ Wonokoyo	89½
„	„ „ Sentanen Lor	120
„	Sumatra Petroleum Mij.	150

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Naaml. Vennootschap „Hotel Slier".

(*Javasche Crt. No. 7, van 26 Januari 1897*).

Zetel: Soerakarta.

Doel: De overname en verdere exploitatie van de te Soerakarta bestaande logementsaffaire, de gebouwen met de wagenverhuurderij, den stads- en postwagendienst, den handel in paarden, zoomede den handel in provisiën, dranken en aanverwante artikelen.

Kapitaal: *f* 80.000, in 800 aandeelen à *f* 100.—.

Inbreng: Door den Heer J. D. Slier voor *f* 60.000 (voor welk bedrag hem hypotheek wordt verleend op het perceel vastgoed met inventaris): een perceel met bebouwing te Soerakarta; door mevr. Wed. G. A. Coers, geb. Börger voor 750 aandeelen: het recht om in genoemd perceel een logement enz. te drijven, en de hotel-inventaris, bloemen en planten, paarden, gereedschappen enz.

Bestuur: 1 Directeur of Directrice: mevr. Wed. G. A. Coers, geb. Börger, 4 Commissarissen,: de Heeren J. D. Slier, K. Tinneveld, J. F. Voorwijk en G. W. Wiebenga.

Winstverdeeling: Eerst 6 % dividend. Van het overblijvende komt 10 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur of de directrice, 15 % aan commissarissen, 65 % aan aandeelhouders. Indien in eenig jaar de winst niet voldoende is om 6 % dividend uit te keeren, zal het ontbrekende uit de winst van volgende jaren worden aangevuld alvorens van overwinst sprake kan zijn.

Reservefonds: Zoodra dit *f* 10.000 bedraagt, zal over eventueel verdere reserves door de algemeene vergadering worden beslist.

Assam Thee-Onderneming Malabar.

(*Javasche Courant No. 9, van 2 Febr. 1897*).

Zetel. Batavia.

Doel. De overname en exploitatie van de erfpachtsperceelen: Pengharep-

pan, Tandjoeng Pinang Noord, Zuid en West, en Malabar, alle afd. Bandoeng, distr. Bandjaran, de 4 eerstgenoemde desa Palajangan, te zamen uitmakende de onderneming Malabar; en de exploitatie van eventueel later te verkrijgen perceelen. De hoofdaanplant zal uit thee bestaan, doch andere gewassen zijn niet uitgesloten.

Kapitaal. *f* 200.000 in 400 aandeelen à *f* 500. Het Bestuur is gemachtigd in 1899 eene hypothecaire geldleening ad hoogstens *f* 75.000 aan te gaan.

Inbreng. Door den Heer R. E. Kerkhoven voor 120 aandeelen: de cultuur-onderneming Malabar.

Bestuur. 1 Directeur: de firma J. Peet en Co.

2 Commissarissen: de Heeren R. E. Kerkhoven en S. J. W. van Buuren.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overblijvende komt 55 % aan aandeelhouders, 10 % voor het reservefonds, 10 % voor den directeur, 15 % aan commissarissen, 10 % aan den administrateur.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, komen de daarvoor bestemde 10 % van de overwinst ten bate der winst- en verliesrekening en wordt dan de verdeeling der overwinst als volgt: 60 % aan aandeelhouders, 11 % aan den directeur, 17 % aan commissarissen, 12 % aan den administrateur.

Delische Bazar.

(*Jav. Crt. No. 15, van 23 Februari 1897*).

Zetel. Medan.

Doel. De overname en voortzetting op grootere schaal dan tot dusverre van de branche te Medan der te Singapore gevestigde toko en confectiezaak onder de firma Robinson & Co., alsmede het drijven van handel in alle zaken, welke daarmede verband houden, zoo in commissie als voor eigen rekening.

Kapitaal. *f* 50 000, in 500 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den Heer W. R. Fox voor 10 aandeelen: de door hem bewezen diensten bij de oprichting dezer vennootschap.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer W. R. Fox voor 6 jaren; 2 commissarissen, welke in de 1e algemeene vergadering voor 3 jaren benoemd zullen worden. De directeur heeft eene maandelijksche bezoldiging van *f* 350.— met jaarlijksche verhoogingen van *f* 25.— per maand, tot een maximum van *f* 500.— per maand.

Winstverdeeling. De directeur 10 %. commissarissen te zamen 5 %. de gezamenlijke Europeesche geëmployeerden 5 %; van het overige zoo mogelijk 9 % dividend aan aandeelhouders, terwijl omtrent aanwending, reserveeren en de verdere verdeeling van het overschot in de jaarlijksche algemeene vergadering zal worden beslist.

Sumatra Petroleum Maatschappij.

(*Staats-Crt. No. 68, van 22 Maart 1897*).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. Het opsporen van delfstoffen en meer bizonder van petroleum in Ned.-Indië, het verkrijgen van vergunningen en concessiën, alsmede van gebruiks-, eigendoms- en mijnrechten op den grond, het overdragen en inbrengen dier concessiën aan of in andere vennootschappen, het exploiteeren dier concessiën, alleen of met anderen, het deelnemen in de oprichting en het bedrijf van vennootschappen, die zich die exploitatie ten doel stellen en het beheeren van aandeelen en obligatiën van zoodanige vennootschappen.

Kapitaal. *f* 100 000, in 1000 aandeelen à *f* 100.—

Bestuur. 1 Directeur: de Heer J. S. van Drooge; 3 à 7 Commissarissen: de Heeren D. A. van Drooge, A. H. G. Fokker, Mr. W. P. Hubert, J. Th. T. Modderman, B. Nierstrasz en Mr. W. Suermondt Lzn.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het daarna overblijvende komen 10 % aan de reserve; 60 % aan aandeelhouders; 20 % aan den directeur en commissarissen, waarvan $^1/_3$ aan den directeur en $^2/_3$ aan de gezamenlijke commissarissen; 10 % aan de gezamenlijke houders van oprichtersbewijzen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 50 % van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, worden bovengenoemde 10 % van de overwinst aan aandeelhouders uitgekeerd.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Januari 1897 *f* 115 000, tegen *f* 118 000; per dagkm. *f* 36 37 tegen *f* 37 31.

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Jan.	1896 (zuiver)	1897 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie	57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen	79 134	75 400
„ tonnen goederen	4 949 190	5 250
Opbrengst personen	*f* 12 885,71	*f* 12 650.—
„ goederen en diversen	„ 14 489,04	„ 14 000.—

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I. (Lengte 205 kilom.)

Januari 1897.			1895.	
Reizigers (99 400)	*f* 43 600.—	(84 900)	*f*	41 700.—
Goederen (21 700 ton)	„ 114 700.—	(17 000 ton)	„	99 500.—
Diverse ontvangsten	„ 8 600.—		„	7 900.—
Totaal	*f* 166 900.—		*f*	149 100.—
Per dag-kilometer	„ 26.26		„	23.46

Batavia-Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.)

Reizigers (80 700)	*f* 28 100.—	(70 000)	*f*	26 200.—
Goederen (15 000 ton)	„ 37 300.—	(10 000 ton)	„	32 900.—
Diverse ontvangsten	„ 2 800.—		„	2 400.—
Totaal	*f* 68 200.—		*f*	61 500.—
Per dag-kilometer	„ 39.28		„	35.43

Stoomtram Djocja-Brossot. (Lengte 24 kilom.)

Reizigers (22 600)	*f* 2 700.—	(19 100)	*f*	2 300.—
Goederen (500 ton)	„ 900.—	(1 100 ton)	„	1 500.—
Diverse ontvangsten	„ 100.—		„	100.—
Totaal	*f* 3 700.—		*f*	3 900.—
Per dag-kilometer	„ 4.97		„	5.24

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1897 *f* 25 800 tegen *f* 29 050 in 1896. Sedert 1 Juli 1896 *f* 210 600 tegen *f* 207 500 in vorig jaar.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Febr. 1897		*f* 11 100	*f* 19,80	20
„ 1896		„ 13 900	„ 24,—	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 2 800	„ 4,20	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Febr. 1897		„ 23 600	„ 20,—	20
1896 „ id. „ 1896		„ 29 000	„ 24,10	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 5 400	„ 4,10	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Febr. 1897		*f* 4 700	*f* 4,10	41
„ 1896		„ 3 100	„ 2,60	
Verschil	meer	„ 1 600	„ 1,50	
	minder	„ —	„ —	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Febr. 1897		„ 9 100	„ 3,80	41
1896 „ id. „ 1896		„ 7 700	„ 3,10	
Verschil	meer	„ 1 400	„ 0,70	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
Febr. 1897		*f* 46 900	*f* 6,90	242
„ 1896		„ 50 500	„ 7,20	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 3 600	„ 30	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Febr. 1897		„ 96 400	„ 6,80	242
1896 „ id. „ 1896		„ 99 600	„ 6,90	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 3 200	„ 0,10	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
Febr. 1897	*f* 2 700	*f* 2,50	39	
Van 1 Jan. 1897 tot ult. Febr.	„ 6.700	„ 2,90	39	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal-Balapoelang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom. in exploitatie
Febr. 1897	f 2 700	f 3,90	25
„ 1896	„ 2 600	„ 3,60	
Verschil meer	„ 100	„ 30	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1° Jan.:			
1897 tot ult. Febr. 1897	„ 5 300	„ 3,60	25
1896 „ id. „ 1896	„ 5 600	„ 3,70	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 300	„ 10	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Maart. 1	TE AMSTERDAM. Maart. 15	TE BATAVIA. 11 Febr.
N.-I. Adm. k. & Hulpbk.	4½ % Pdbr.	—	—	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.	Aand.	57	54½	
id.	Pref. Aand.	131	130	
id.	Winst „	7 1/16	7 1/16	
Handelsv. Amsterdam	Aand.	103	103½	101 laatst verk.
id.	4½ % Obl.	101⅞	102⅞	
id.	4 % Obl.	100	100	
Int. Cred. & H. V. Rotterd.	Aand.	72½	70½	70 laatst verk.
id.	4½ % Obl.	103	103	
Java-Bank	Aandeelen.	160½	160½	160
Koloniale Bank	„	56	56	
id.	Pref. Aand.	82¾	76	
id.	5 % Obl.	105	104¾	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert.	60	58¾	
Ned. Handel-Mij.	Cert. v. Aand.	145	143 15/16	148
Ned. Ind. Escompto Mij.	Aand.	112¼	113	110
Ned. Ind. Handelsbank	„	72½	70	70
id.	4 % Obl.	98	99	
Ned. Ind. Landb. Mij.	5 „ „	106½	105¾	
Soerabaya'sche Bk. & H.V.	Aand.	2	2	
id.	5 % Obl.	14	15¾	
Credt. & H. V. Banda	Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth.	5 % Obl.	—	98¾	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran	Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron	„	45	46¼	
Cultuur-Mij. Ngredjo	„	—	—	
Cultuur-Mij. Penampean	„	—	—	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh	„	90	90	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp.	5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri	Aand.	30	30	
Java Bosch Expl.-Mij.	„	75	75	
id.	5 % Obl.	99	99	
Java'sche Cultuur-Mij.	Aand.	—	—	
id.	5 % Obl.	102	102	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil	6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos	Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa	5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie	Aand.	—	—	112½
Landbouw-Mij. Ngoepit	„	—	—	
Landb.-Mij. Temoeloes	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold	Cert. v. A.	—	—	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas.	Aand.	—	—	
Suikerfabriek Kalibagor.	„	10	10	
id.	5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor	Aand.	120	120	
id.	5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo	Aand.	—	95	
Ned. Ind. Cultuur-Mij.	6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Houtaank. Mij.	Aand.	—	—	
Oost-Java Cultuur Mij.	5 % Obl.	—	—	
West Java Kina Ct. Mij	Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Maart 1	TE AMSTERDAM. Maart 15	TE BATAVIA. 11 Febr.
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij.	Aand.	5½	5	
Amsterdam-Deli Comp.	Aand.	475	470	
id.	Cert. à *f* 100.	480	460	
Tabak-Mij. Arendsburg	Aand.	—	—	
id.	Cert. à *f* 100.	570	570	
Asahan Tabak-Mij.	Aand.	3¼	3¼	
Deli-Batavia-Mij.	„	428	422	
id.	Cert. à *f* 100.	427	425	
Deli-Cultuur-Mij.	Aand.	135	132	
Deli-Maatschappij.	„	685	735	
id.	Cert. à *f* 100.	684	—	
Deli-Tabak-Mij.	Pref. Aand.	118	116	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.	C. v. „	275	275	
Tab.-Mij. Franco Deli	Aand.	79	79	
Langkat-Cult.-Mij.	„	105	105⅝	
„ Tab.-Mij.	„	111	111¾	
Medan-Tab.-Mij.	„	198	198	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij.	„	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings.	Pref. Aand.	80	80	
Padang Tabak Mij.	Aand.	111	109	
Rotterdam-Deli-Mij.	Aand.	142¾	134	
Senembah-Mij.	„	384	382	
„	Cert. v. A.	390	384	
Serdang Tab. Mij.	Aand.	110	110	
Kon. Paketvaart-Mij.	„	157	157	161
id.	4 % Obl.	102¼	102¼	
Rott. Lloyd	Aand.	113¾	109	
Stoomv. Mij. Nederland	„	143	151¼	
id.	4 % Obl.	103	102¼	
Droogd.-Mij Tandj. Priok	Aand.	—	—	
Petroleumbronn. in Indië	„	835	818	
Ned.-Ind. Electr. Mij.	„	75	75	95 laatst verk.
Singkep Tin-Mij.	„	114	114	
Steenkol.-Mij. O.-Borneo	Aand. A en B.	43	43	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij.	Aand.	111	111	110
id.	4½ % Obl.	102½	102½	
Deli-Spoorweg-Mij.	Aand.	158	157	
id.	4 % Obl.	102¼	102	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij.	Aand.	208	204	200
id.	2½ % Obl.	89⅛	89	
Kedirie St. tr. Mij	Aand.	124	122	120 laatst verk.
Malang St. Tr. Mij.	„	114	114	115 „ „
Modjokerto St. Tr. Mij.	„	99	98	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij.	„	136	138	
id.	4 % Obl.	—	103	
Oost-Java-Stoomtram	Aand.	140½	140¼	137½ laatst verk.
Probolingo Stoomtr.-Mij.	„	110	110	110 laatst verk.
Semar.-Joana Tramw.-Mij.	„	200¾	200¾	202½ laatst verk.
id.	4 % Obl.	103⅛	103	
Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	Aand.	120	117	125
Serajoedal St. Tr. Mij.	„	124	123¼	127½ laatst verk.

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE BATAVIA, 11 Febr.
Ned.-Ind. Hypotheekbank	Aand.	100 ex div.
id. Levens-Lijfr.-Mij.	„	
id. Gas-Mij.	„	110
Ned.-Ind. Cred. & Bank Ver.	„	95 laatst verk.
Padangsche Handel Mij.	„	116 „ „
Batavia'sch Prauwenveer	„	135
Batavia'sch NieuwPrauwenv.	„	155
Tagalsch Prauwenveer	„	150 laatst verk.
Nieuw Semarangsch Pr.vr.	„	205
Samarangsch Stoombootveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	120
Oost-Java Prauw-Mij.	„	90 ex div.
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	„	170 „ „
Nieuw Pad. Prauwenveer.	„	120 laatst verk.
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	107½
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	102½
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	100
Nederlandsche Lloyd	„	102½
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	175
2de N.-I. id.	„	160
Koloniale id.	„	140 laatst verk.
2de Kol. id.	„	130 „ „
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	200 „ „
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	145 ex div.
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind.	„	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas"	„	107½
Brand-Ass.-Mij. „Unitas"	„	105 ex div.
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij.	„	107½ laatst verk.
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij	„	135
2e id.	„	110 laatst verk.
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	
id. „de Merapi"	„	101
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij Kalimaas	„	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	125 ex div.
id. „Ardjoeno"	„	
Brand-Ass.-Mij. Sumatra	„	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij.	„	202½
Intercomm. Telefoon-Mij.	„	90
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	115 laatst verk.
Preanger Telefoon-Mij	„	125
Mij. t. E. v. Teleph. verb. in Ned. Indië.	„	90
Bagelen-Thee & Kina-Mij.	„	50 laatst verk.
Mij. t.E. Rijt.fabr. en handel i. paarden F.J.Fuchs	„	80
Maatsch. Onderlinge hulp	„	60 laatst verk.
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	
Fabr. Pagottan	„	
Cultuur-Mij. Tjiogreg.	„	112½ laatst verk.
id. Perbawatie	„	240 „ „
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	105
Kina-Mij. Kertamana	„	
Kartasoera Cult. Mij.	„	
Cultuur-Mij. Goalpara	„	
„ Boenga Meloer	„	100 laatst verk.
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas	„	
New Singapore dist. Water Ice Cy.	„	150
Java Veem.	„	120 ex div.

Reorganisatie van het Binnenlandsch Bestuur op de Buitenbezittingen.

DOOR

J. F. H. SCHULTZ.

In het November-nummer van „de Indische Gids" komt een stuk voor van den heer J. P. Th. van Nunen over de bezoldigingen en pensioenen van burgerlijke ambtenaren in Indië.

De schrijver bespreekt daarin o. a. ook de positie van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en merkt van die ambtenaren op de Buitenbezittingen — zooals reeds herhaaldelijk door anderen is gedaan — terecht op, dat de Controleurs thans eerst na 20 jaren dienst, dus te laat, Assistent-Resident worden, hetgeen weldra bij (voortgezette) uitbreiding van het getal Controleurs zonder (evenredige) uitbreiding van het aantal Assistent-Residenten 25 jaar zal worden.

Het pensioen van een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur zal derhalve bij 20 jaren dienst altijd minder dan *f* 2 000 bedragen, hetgeen ten gevolge heeft dat een ambtenaar bij dien tak van dienst — eindelijk Assistent-Resident geworden — zal blijven door dienen, ook al heeft hij de rechte ambitie voor den dienst verloren en zulke ambtenaren hebben een demoraliseerenden invloed op de jongeren.

De heer van Nunen acht het daarom wenschelijk:

1°. dat de verhouding tusschen het aantal Controleurs (en Aspirant-Controleurs) en het aantal Assistent Residenten zoodanig gesteld worde, dat laatstbedoelde rang na niet te langen tijd, b. v. gemiddeld circa 15 jaren, wordt bereikt;

2°. dat de positie der Assistent-Residenten zoodanig verbeterd worde, dat zij als sluitsteen der *meeste* ambtenaren van het binnenlandsch bestuur aan billijke verwachtingen voldoet.

Om die te bereiken zonder belangrijke offers voor de schatkist wenscht de heer van Nunen aan de Assistent-Residenten te zien toekennen in plaats van 2 *drie*jaarlijksche verhoogingen van *f* 50 — 4 *twee*jaarlijksche verhoogingen van *f* 50 tot een maximum van *f* 800 's maands.

Tot zoo ver kunnen wij met den schrijver geheel medegaan.

Eene verbetering in de promotie der Controleurs 1ste klasse is — zooals reeds door ons in de 5de aflevering van het 9de deel van het „Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur" is aangetoond — dringend noodig, omdat die ambtenaren thans te lang in dien rang moeten blijven dienen, waardoor zij vaak de opgewektheid verliezen om de Controleurswerkzaamheden, die zij al zoo lang bij de hand gehad hebben, met de noodige belangstelling te blijven verrichten en voor hun werk onverschillig worden, terwijl bovendien de op lateren leeftijd in dienst getredenen te oud worden om weerstand te kunnen bieden aan de zware vermoeienissen, die verbonden zijn aan de reizen, die een Controleur — als hij, zooals in het belang van den dienst noodig is, ook persoonlijk de uithoeken zijner uitgestrekte afdeeling wil bezoeken — moet maken.

Als een Controleur dus 15 jaren dienst heeft en den 40jarigen leeftijd begint te naderen of dien reeds heeft bereikt, is het wenschelijk, dat hem een andere werkkring worde aangewezen, waardoor zijne ambitie wordt levendig gehouden en zijne geestkracht belet wordt uit te dooven.

Het best zou dit worden bereikt door het nemen van zoodanige maatregelen, dat hij tegen dien tijd Assistent-Resident kan zijn.

Het is evenwel niet voldoende dat men — zooals de schrijver wenscht — een 30tal Controleurs — in Assistent-Residentsplaatsen herschept, maar tevens moet aan de nieuw ingestelde Assistent-Residenten een voldoende belangrijke werkkring aangewezen worden, zoodat zij niet Controleurs met eene Assistent-Residents-bezoldiging, maar inderdaad Assistent-Residenten zijn.

Bovendien zou het tegenover de belastingschuldigen niet verantwoord zijn om ambtenaren bezoldigingen toe te kennen, die niet geëvenredigd zijn aan het gewicht der betrekking, die zij bekleeden.

Geen partuculier toch zou zijne employés meer betalen dan hun werk waard is en er is ook o. i. geen reden, om voor Gouvernements-ambtenaren van dezen regel af te wijken.

De verhouding tusschen de verschillende rangen bij het binnenlandsch bestuur op de buitenbezittingen zou echter reeds aanmerkelijk te verbeteren zijn door het aantal Controleurs te verminderen door — waar mogelijk — minder belangrijke contrôleafdeelingen bij andere in te lijven, des noodig met toevoeging van Aspirant-Controleurs, Europeesche posthouders of opzieners of inlandsche mantris aan de Controleurs der daardoor vergroote afdeelingen.

Men zorge er echter voor, dat het aantal Aspirant-Controleurs hierdoor niet te zeer wordt vermeerderd, opdat hunne bevordering tot Controleur 2e klasse niet langer dure dan 2 à 3 jaar, hetgeen noodig is om hen door het te lang uitblijven hunner promotie den moed niet te doen verliezen.

Het aantal Aspirant-Controleurs moet daarentegen ook niet te klein zijn om te voorkomen dat zij reeds coontroleur worden voordat zij voor die betrekking de noodige kundigheden hebben opgedaan.

Hetgeen op deze wijze wordt uitgezuinigd ware te besteden aan het creëeren van nieuwe Assistent-Residents-betrekkingen,

Hierbij behoort echter van het beginsel te worden uitgegaan, dat de arbeider zijn loon waard moet zijn en is het dus wenschelijk, dat men zoodanige Assistent-Residents-betrekkingen schept, dat de titularissen daarin een werkkring vinden, gewichtig en omvangrijk genoeg om de hun toe te leggen inkomsten te rechtvaardigen.

In een door ons geschreven en met de letter S onderteekend in het Februari-nummer van „de Indische Gids" van het jaar 1884 voorkomend stuk toonden wij reeds uitvoerig aan, dat het ter verkrijging van een krachtig, goed in elkaar grijpend bestuur noodig is om Controleurs-afdeelingen, die ver verwijderd zijn van den zetel van het hoofd van gewestelijk bestuur en wegens hunne mindere belangrijkheid vaak door jonge onervaren Controleurs bestuurd worden, te brengen onder het toezicht van Assistent-Residenten, zoodat het wenschelijk is om meerdere Controleurs-afdeelingen samen te voegen tot Assistent-Residents-afdeelingen.

Die nieuw-ingestelde Assistent-Residenten zouden dus een voldoend belangrijke werkkring hebben en zouden de hun toe te leggen inkomsten niet onverdiend zijn.

Evenwel zou het creëeren van zulk Assistent-Residents-betrek-

kingen — hoe eenvoudig het bestuur der bovenbedoelde afdeelingen ook worde ingericht — altijd meer kosten dan het verschil in tractement tusschen een Assistent-Resident en een Controleur 1ste klasse.

De aan het hoofd eener zoodanige afdeeling te stellen Assistent-Resident kan wel is waar gevoegelijk met het bestuur eener onder-afdeeling belast worden, maar hem behoort toch — behalve eenig meerder bureau-personeel — een Aspirant-Controleur te worden toegevoegd, die hem in het bestuur zijner onderafdeeling moet behulpzaam zijn en dat bestuur voeren wanneer hij de overige tot zijne afdeeling behoorende onder-afdeelingen bezoekt.

Verder zouden aan de Controleurs van enkele belangrijke afdeelingen, die echter te geïsoleerd zijn om met andere tot een Assistent-Residents-afdeeling te worden samengevoegd en aan Controleurs op belangrijke hoofdplaatsen van gewesten den rang van Assistent-Resident kunnen worden toegekend, zonder dat daardoor zou kunnen worden beweerd, dat zij in evenredigheid van het gewicht hunner betrekking te zwaar worden bezoldigd.

Wij twijfelen echter of door het verminderen van het aantal Controleurs-plaatsen zooveel kan worden bezuinigd dat zooals de schrijver beweert — met het uitgespaarde geld een 30tal Controleurs den Assistent-Residents-rang kunnen verkrijgen.

De promotie van de Controleurs 1ste klasse zal dusdoende wel verbeteren, maar niet genoeg om hen na gemiddeld 15 jaren dienst den Assistent-Residentsrang te doen bereiken.

Een ander middel, dat het eerste moet aanvullen om dit resultaat zoo mogelijk te bereiken, is de door den heer van Nunen in de tweede plaats gewenschte verbetering der positie van de Assistent-Residenten.

Die verbetering komt ook ons zeer noodig voor.

Oppervlakkig beschouwd schijnt het tegenwoordig inkomen van een Assistent-Resident voldoende, doch indien men in aanmerking neemt, dat deze ambtenaren gewoonlijk gevestigd zijn op plaatsen, waar geen Europeesche school is en geneeskundige hulp ontbreekt, zoodat zij om hunne kinderen behoorlijk onderwijs te doen genieten hen naar eene verwijderde plaats moeten zenden en in geval van ziekte van hen zelf of van leden van hun gezin zich groote kosten moeten getroosten om zich geneeskundige hulp te verschaffen, en dan verder nagaat wat van een hoofd van bestuur op eenigszins grootere plaatsen al niet ter bevordering van de

gezelligheid en in andere opzichten wordt verwacht (men denke aan het logeeren van nieuw aangekomen, doortrekkende of vertrekkende personen), dan zal men moeten erkennen, dat die bezoldiging verre van toereikend is, ja, dat de tijd, die een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur als Assistent-Resident met een groot gezin op een plaats zonder school of dokter doorbrengt, financieel de hardste tijd is van zijn geheele loopbaan.

Een maximum-tractement van *f* 800 's maands is dus voor een Assistent-Resident zeker niet buitensporig.

Ingeval nu ook de pensioenen zoodanig werden geregeld, dat zoodanig ambtenaar, als hij niet in aanmerking kan komen voor den Residents-rang, na twee jaar dat maximum-tractement te hebben genoten, zonder „kasian" met hem te behoeven te hebben, kon worden gepensionneerd, zou zulks de promotie der jongere ambtenaren ongetwijfeld zeer ten goede komen, zonder dat de betrokkene over onbillijkheid te klagen zou hebben en zoude 's Lands belang hiermede zeker gebaat worden.

Is het namelijk niet in 's Lands belang te achten, dat zulke bekwame en ervaren ambtenaren als voor hun taak berekende Assistent-Residenten, al worden zij dan ook voor een hoogeren rang niet geschikt geacht, *ontijdig* den dienst zouden verlaten, toch is het wenschelijk dat zij, nadat zij herhaaldelijk voor den Residents-rang zijn voorbij gegaan en met de zekerheid dien nimmer te zullen bereiken, uit den dienst worden ontslagen.

De wenschelijkheid hiervan ligt zoozeer voor de hand, dat het wel niet noodig zal zijn die nader aan te toonen.

Hebben wij in bovengenoemde stukken naar wij meenen voldoende aangetoond dat de werkkring van een Assistent-Resident zeer nuttig en het dus wenschelijk is nieuwe Assistent-Residentsplaatsen te creëeren daar, waar de contrôle op de jonge onervaren Controleurs thans niet voldoende is, men zorge er echter voor dat tot die betrekking niemand wordt benoemd, die daarvoor niet in alle opzichten geschikt is en titularissen, die na eenigen tijd daarvoor niet voldoende geschikt blijken te zijn, worden gepensionneerd.

„In een Assistent-Resident eigenlijk niet het 5de rad aan een wagen?" werd ons eens door een jong Controleur gevraagd.

De onbescheiden vrager gaf door zijn vraag o. i. blijk, dat hij in de eerste plaats onder de bevelen van een Assistent-Resident behoorde te worden geplaatst.

Wat is toch het geval? Besturende ambtenaren, die van af

hunne benoeming tot Controleur 2e klasse altijd direct onder een hoofd van gewestelijk bestuur hebben gediend op plaatsen, ver van diens zetel verwijderd, zoodat hunne chefs, dikwijls niet eens voldoende met land en volk bekend, slechts zeldzaam en wellicht vluchtig hunne afdeeling kwamen bezoeken, verkrijgen somtijds eene al te groote mate van onafhankelijkheid.

Zij meenen alles het best te weten, stooren zich niet aan bepalingen noch aan gegeven bevelen en spelen in den meest ongunstigen zin den baas over de aan hen toevertrouwde bevolking.

Wat zoodanige bevolking soms van hunne willekeur te lijden heeft, zoodat het slechts aan het geduld en de onderworpenheid van den inlander aan de over hem gestelde machten te danken is, dat het niet komt tot verzet tegen zulk eene dwingelandij, komt evenwel zelden aan het licht.

Toch meenen zulke ambtenaren het meestal goed met het land dat zij besturen, en denken zij aldus in het belang van het volk te handelen.

Bij goede leiding zouden zij uitstekende bestuurs-ambtenaren geworden zijn, door gemis aan contrôle op hunne handelingen worden zij arbitroir en recolcitrant totdat zij somtijds later er tegen aanloopen en hunne carrière voor goed bedorven zien.

Geschikte, flinke Assistent-Residenten zijn dus de aangewezen personen om als leidslieden van zulke jeugdige ambtenaren op te treden, doch welk nut wordt er gesticht door ongeschikte of gemakzuchtige Assistent-Residenten, onbekwaam om de onder hunne bevelen staande ambtenaren te leiden en voor te lichten?

In stede van hunne Controleurs te steunen, houden zij soms de verbeteringen, die deze wenschen aan te brengen, tegen, laten alles bij het oude en bepalen zich er toe het administratieve werk te doen marcheeren, als zij ten minste ook in dit opzicht niet als remtoestel werken.

Veelal hoort men de meening uiten, dat een ieder, die groot ambtenaars-examen gedaan heeft, te zijner tijd geschikt is om als Assistent-Resident te fungeeren.

Van schifting van de Controleurs 1ste klasse voor bevordering tot dien rang is schier geen sprake, hoewel gewoonlijk ambtenaren, die reeds in den beginne ongeschikt bleken te zijn voor het binnenlandsch bestuur, toch bij dien tak van dienst blijven gehandhaafd.

Behoudens enkele uitzonderingen ziet men alleen dronkaards

en krankzinnigen blijvend voor benoeming tot Assistent-Resident gepasseerd en zelfs is wel eens een enkele, bij wien het niet geheel pluis was of die zich voortdurend aan drank te buiten ging, tot dien rang bevorderd, die dan later daaruit moest worden ontslagen, omdat het al te erg werd.

Behalve deze twee categorieën van ongeschikten zijn er evenwel ook Controleurs, die om andere redenen voor de betrekking van Assistent-Resident ongeschikt zijn, en deze personen, die uit „kasian" voor bevordering tot Assistent-Resident in aanmerking gebracht zijn dan wel later bleken op den duur niet voor die betrekking geschikt te zijn, zijn in plaats van nuttig verderfelijk voor de jongere ambtenaren, werken stremmend op den goeden gang van zaken en zijn in werkelijkheid het 5de rad aan een wagen.

Daarom is het raadzaam om Controleurs 1ste klasse, die niet de noodige geschiktheid hebben voor de betrekking van Assistent-Resident, na 20 jaren dienst te pensionneeren en zulks ook te doen met Assistent-Residenten, die na eenigen tijd blijken ongeschikt voor hunne betrekking te zijn.

Indien de pensioenen der ambtenaren van lageren rang zoodanig werden verhoogd, dat een Controleur 1ste klasse na 20 jaren dienst recht zoude hebben op *f* 2 000 en een Assistent-Resident na denzelfden diensttijd op *f* 2 200 pensioen, zoude men geen reden hebben om deze ambtenaren uit medelijden te laten doordienen als zij in het belang van den dienst zouden behooren te worden gepensionneerd en door de verwijdering uit den dienst van deze minder gewenschte elementen zou niet alleen 's Lands belangen worden gebaat maar zulks zou ook gunstig terugwerken op de bevordering der Controleurs 1ste klasse tot Assistent-Resident.

Evenwel zal de verwijdering uit 's Lands dienst van bovenbedoelde ambtenaren steeds een niet dikwijls voorkomende uitzondering zijn en zullen ook slechts weinige Assistent-Residenten na 20jarigen dienst dadelijk vrijwillig hun pensioen aanvragen, maar daarmede zoo lang mogelijk wachten en in ieder geval daartoe eerst overgaan als zij hun maximum pensioen in dien rang verdiend hebben.

Het is dus niet te verwachten dat door de instelling van meerdere Assistent-Residents-betrekkingen en de verbetering der pensioenen van de Controleurs 1ste klasse en de Assistent-Resi-

denten de promotie van eerstgenoemde ambtenaren zoodanig zou verbeteren, dat zij reeds na 15jarigen dienst laatstgenoemden rang kunnen bereiken.

Er zal dus ter bereiking van dit desideratum aan de twee voorgaande middelen tot verbetering der bevordering van de Controleurs nog een derde middel moeten worden toegevoegd.

Men zou daartoe namelijk moeten overgaan tot eene hervorming van het gewestelijk secretariaat.

Thans worden veelal tot gewestelijk secretaris benoemd Controleurs bij het binnenlandsch bestuur, die in de ranglijst dier ambtenaren pro memorie worden geplaatst, in die ranglijst opklimmen en later of weer als Controleur invallen of op hunne beurt tot Assistent-Resident worden bevorderd.

De gewestelijke secretarissen tellen dus eigenlijk als Controleurs mede, zoodat het aantal Controleurs daardoor nog vermeerderd wordt, hetgeen ongunstig op de bevordering terugwerkt.

Om hierin verbetering aan te brengen, zouden de gewestelijke secretarissen den rang en de inkomsten behooren te hebben van Assistent-Resident of althans grootere inkomsten dan die van een Controleur 1ste klasse.

Daar het eerste echter met het oog op den tegenwoordigen ongunstigen staat van 's Lands financiën voorshands onuitvoerbaar is, verdient het in de tweede plaats aangegevene ernstige overweging.

Thans toch worden dikwijls nog laag in de ranglijst staande Controleurs 1ste klasse en zelfs Controleurs 2e klasse tot gewestelijk secretaris op de Buitenbezittingen benoemd, omdat de oudere Controleurs der 1ste klasse daarvoor niet in aanmerking wenschen te komen.

Zulks is om verscheidene redenen minder wenschelijk te achten.

Vooreerst missen zulke Controleurs nog de noodige ondervinding om dadelijk voor de betrekking van gewestelijk secretaris geheel geschikt te zijn, zoodat zij in den eersten tijd, dat zij dat ambt bekleeden, niet berekend zijn voor hunne taak.

Verder is het — dewijl een gewestelijk secretaris in zijne betrekking te doen heeft met de gemengde bevolking eener hoofdplaats, zooals Europeanen, Chineezen en geëmancipeerde inlanders — wenschelijk, dat deze niet al te jeugdig zij, opdat hij zich tegenover deze personen behoorlijk kunne doen gelden.

Voorts is een gewestelijk secretaris in de gewesten, waar ter

hoofdplaats geen Assistent-Resident bescheiden is, gedurende de afwezigheid of de ontstentenis van het hoofd van het gewestelijk bestuur, belast met het dagelijksch beleid der zaken of het bestuur van het gewest en staan alsdan de besturende ambtenaren tijdelijk onder zijne bevelen.

Indien hij nu geen oud-Controleur is, geeft dit dikwijls aanleiding tot eene minder goede verhouding tusschen hem en de andere Controleurs, hetgeen niet gunstig op den goeden gang van zaken terugwerkt.

Het is dus wenschelijk, dat alleen Controleurs 1ste klasse, die reeds hoog in de ranglijst staan, tot gewestelijk secretaris worden benoemd.

Dit is ook daarom wenschelijk, omdat zulke Controleurs, die anders nog eenige jaren zouden moeten wachten op hunne bevordering tot Assistent-Resident, eene andere werkkring zouden verkrijgen, hetgeen — zooals hierboven is aangetoond — noodig is om hunne ambitie gaande te houden.

Daarbij zoude zulk eene benoeming eene tegemoetkoming zijn voor degenen onder hen, wier kinderen behoefte aan onderwijs hebben, aan welke behoefte zij als Controleurs òf in het geheel niet òf slechts met groote geldelijke opofferingen zouden kunnen voldoen.

Ook worden jonge Controleurs, die als secretaris grootere inkomsten hebben genoten dan zij als Controleur zouden gehad hebben, daardoor verwend, verlangen niet meer als Controleur in te vallen, zijn van de eigenlijke bestuurswerkzaamheden vervreemd geraakt en daardoor als wij eindelijk aan de beurt komen voor bevordering tot Assistent-Resident voor die betrekking minder geschikt.

Het is dus wenschelijk, dat een Controleur eerst goed doorkneed zij in de bestuurswerkzaamheden en derhalve reeds zijne sporen als besturend ambtenaar hebbe verdiend, voor dat hij tot het ambt van gewestelijk secretaris wordt geroepen en dan zal de vervulling van deze functies gedurende eenige jaren ongetwijfeld zijne vorming als bestuursambtenaar weer ten goede komen, daar de betrekking van gewestelijk secretaris zeker zeer leerrijk is en een Controleur daarin beter op de hoogte kan komen van bepalingen dan als Controleur, welke kennis voor menig besturend ambtenaar zijne zwakke zijde uitmaakt.

Ten einde echter de benoeming tot gewestelijk secretaris voor

de oudste Controleurs 1ste klasse begeerlijk te doen zijn, behoort de bezoldiging aan die betrekking verbonden op *f* 600 's maands te worden gebracht, zijnde het inkomen van een Controleur 1ste klasse, die tot het oudste derde deel dier ambtenaren behoort.

Het zou voorts wenschelijk zijn, om — zooals nu reeds met vele plaatsen het geval is — den gewestelijken secretaris te ontheffen van de bijbetrekking van vendumeester, die veel tijd inneemt tot nadeel zijner eigenlijke functiën, en deze met het notariaat op te dragen aan een notaris, desnoods met eene toelage voor zulke plaatsen, waar deze anders geene voldoende inkomsten zou hebben.

Daarentegen zou den secretaris alsdan op kleinere hoofdplaatsen de magistratuur en het bestuur der hoofdplaats kunnen opgedragen worden, waardoor misschien de thans op gewestelijke hoofdplaatsen bescheiden Controleurs desnoods met toevoeging van Aspirant-Controleurs zouden kunnen worden gemist en hij met de eigenlijke bestuurswerkzaamheden vertrouwd zal blijven.

Om — zooals de heer van Nunen ten opzichte van den gewestelijken secretaris van Benkoelen wenscht — thans het bestuur eener afdeeling, waartoe de hoofdplaats van een gewest, ressorteerd, met intrekking van den daarvoor aangewezen Controleur als bijbetrekking aan een secretaris op te dragen is voor een goeden gang van zaken niet vereenigbaar met de vele werkzaamheden, die thans aan een gewestelijk secretariaat zijn verbonden daar, waar de titularis nog de functiën van vendumeester, algemeen ontvanger en notaris uitoefent.

Door de bovenbedoelde regelingen zal de promotie der Controleurs 1ste klasse ongetwijfeld worden bespoedigd en hunne positie verbeterd, hoewel daardoor het desideratum, dat een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur na 15 jaren dienst den Assistent-Residents-rang kan bereiken, misschien niet tot vervulling zal geraken.

Nu de noodige gelden daar voor te vinden stelt de heer van Nunen ook voor om de indemniteit voor reiskosten der Controleurs van *f* 600 tot *f* 300 's jaars terug te brengen op grond dat de Aspirant-Controleurs, die zeker niet minder reizen dan de Controleurs, ook slechts *f* 300 's jaars als indemniteit voor reiskosten zouden genieten.

Deze bewering is echter onjuist, aangezien aan deze ambtenaren

ingevolge Staatsblad 1886 No. 263 ook evenals de Controleurs eene toelage van *f* 50 's maands voor reiskosten is toegekend. Daarbij is deze toelage voor de meeste afdeelingen op de Buitenbezittingen niet te groot en voor uitgestrekte afdeelingen veeleer te klein, zoodat o. i. eene bezuiniging hierop niet billijk en in het belang van den dienst ook niet raadzaam zou zijn, aangezien de besturende ambtenaren — indien zij op hunne dienstreizen geld moeten toeleggen — wellicht minder op reis zouden gaan dan voor een goed bestuur noodig is.

De heer van Nunen bespreekt verder nog de tractementsverhoogingen der Residenten en stelt voor om aan de oudste helft dezer hoofdambtenaren eene bezoldiging van *f* 1 250 en aan de overige een tractement van *f* 1000 's maands toe te kennen.

Thans bepaalt de Gouverneur-Generaal welke gewesten op de Buitenbezittingen Residenties 2e klasse en welke Residenties 3e klasse zullen zijn.

Van de 15 Residenties worden er thans 4 door Residenten 2e klasse bestuurd, de 11 andere zijn nu eens Residenties 3e en dan eens Residenties 2e klasse.

Van deze 11 Residenties worden thans 5 door Residenten 2e klasse en 6 door Residenten 3e klasse bestuurd.

De bedoeling, die de Regeering met deze regeling op het oog heeft, is om daardoor niet genoodzaakt te zijn een Resident 3e klasse, die met het door hem bestuurd gewest goed bekend is, als hij aan de beurt komt tot Resident 2e klasse te worden bevorderd, te verplaatsen, maar hem met toekenning van het aan laatstgenoemde betrekking verbonden tractement aan het hoofd van dat gewest te kunnen laten, waardoor dit langer onder zijn deskundig bestuur kan blijven.

Deze bedoeling is zeker goed doch, zooals de tractementsverhoogingen der Residenten thans geregeld is, vervalt men toch tot onbillijkheden en zou het daarom wenschelijk zijn eene betere regeling te treffen.

Een Resident 3e klasse, die op *f* 1000 's maands tractement benoemd is, krijgt nl. eene verhooging van *f* 250 's maands als hij voor toekenning daarvan aan de beurt komt.

Dit hangt gewoonlijk af van den datum zijner benoeming tot Resident 3e klasse.

Is een collega van hem slechts eenige dagen eerder dan hij tot die betrekking benoemd, dan gaat deze hem voor en moet

hij wachten tot er weer eene tractements-verhooging openvalt.

In dien tijd kunnen er echter Residenten 2e klasse van buitenlandsch verlof terugkomen en gaan deze — al zijn zij ook later dan hij Resident geworden — hem voor, zoodat een verschil in benoeming van enkele dagen oorzaak kan zijn dat hem jaren later dan de collega, die slechts eenige dagen vóór hem benoemd is, de tractementsverhooging wordt toegekend.

Voorts kan het gebeuren, dat iemand, die als Resident 2e klasse met buitenlandsch verlof is gegaan, terugkomende weer als Resident 3e klasse moet invallen en dan misschien weer jarenlang op eene verhooging moet wachten.

Daar men ingevolge de jongste pensioens-regeling 5 jaren moet dienen op eene bezoldiging van meer dan *f* 1 000 om daarover te kunnen worden gepensionneerd, kan het dus zijn dat hij nimmer het pensioen van Resident 2e klasse verwerft, terwijl een ander, die gelukkiger is, na korteren diensttijd als Resident wel over *f* 1 250 wordt gepensionneerd.

Ook worden sommige Assistent-Residenten wegens hunne bekendheid met een der 4 bovenbedoelde residentiën, die steeds door Residenten 2e klasse worden bestuurd, dadelijk op *f* 1 250 benoemd en gaan daardoor collega's, die reeds jaren lang Resident 3e klasse zijn, voor, ook als zij van buitenlandsch verlof terugkomende tot Resident van een der 11 gewesten, die nu eens residentie 3e klasse en dan eens residentie 2e klasse zijn, worden benoemd.

Hierdoor hangt het lot van een Resident op de Buitenbezittingen te veel van het toeval af en zou het daarom billijkheidshalve aanbeveling verdienen *alle* Residenten op *f* 1 000 's maands te benoemen en hen na een zeker aantal jaren, stel 2 jaar, een tractementsverhooging van *f* 250 's maands toe te kennen.

Aan de Residenten der 4 gewesten, die thans altijd door een Resident 2e klasse worden bestuurd, zou dan wegens meerdere kosten die zij als vertegenwoordigers der Regeering op hunne grootere standplaatsen en dus tegenover een uitgebreider publiek hebben, zoolang zij eene bezoldiging van *f* 1 000 's maands genieten boven hun tractement eene maandelijksche toelage van *f* 250 voor representatiekosten kunnen worden toegekend.

Deze regeling zou wel iets duurder uitkomen dan de tegenwoordige, doch daarentegen voor de betrokkenen veel billijker zijn, terwijl men de Residenten daardoor in staat zou stellen

hunne verplichtingen als vertegenwoordigers der Regeering beter na te komen, hetgeen voor een Resident met een groot gezin met eene bezoldiging van *f* 1 000 's maands op den duur bezwarend is.

De heer van Nunen wenscht verder de pensioenen van de ambtenaren zoodanig geregeld te zien, dat die van de ambtenaren met eene bezoldiging van meer dan *f* 800 's maands worden verlaagd en het hierdoor vrijkomende bedrag wordt gebezigd om de pensioenen der ambtenaren met minder dan *f* 800 tractement te verbeteren.

Daartoe wenscht hij het pensioen van ambtenaren met meer dan *f* 800 doch minder dan *f* 1 000 's maands tractement te berekenen naar den maatstaf van de bezoldiging door hen gemiddeld gedurende de laatste 4 jaren genoten; van ambtenaren, wier bezoldiging van af *f* 1 000 tot *f* 1 500 's maands bedraagt, naar den maatstaf van het gemiddelde tractement genoten gedurende de laatste 7 jaren en van ambtenaren met een bezoldiging hooger dan *f* 1 500 's maands naar den maatstaf der gemiddelde bezoldiging genoten gedurende de laatste 10 jaren.

Volgens deze berekening zou het pensioen van een Resident 2e klasse altijd meer bedragen dan dat van een kolonel en dat van een directeur meer dan dat van een generaal-majoor.

Het denkbeeld om de pensioenen van de lagere ambtenaren te vermeerderen, verdient zeker toejuiching, doch men zij om daartoe te geraken niet onbillijk tegenover de hoogere.

Het vooruitzicht om na eene lange moeitevolle carrière met een zoodanig pensioen 's Lands dienst te verlaten, dat men gedurende zijne nog resteerende levensjaren onbekrompen kan leven en zijne kinderen eene goede opvoeding kan geven zonder in allerlei kleingeestige uitrekeningen te behoeven te vervallen hoe men van zijn pensioen kan rondkomen, waaraan men door een langdurig verblijf in Indië in hoogere betrekkingen geheel ontwend is geraakt, is een der voornaamste redenen, die de dienst in Indië nog aanlokkelijk maken.

Wordt hierop te zeer beknibbeld, zoodat men een zorgelijken ouden dag te gemoet zou gaan, dan vervalt veel van het aantrekkkelijke van den Indischen dienst en zou dit zeker ongunstig op het gehalte der Indische ambtenaren, niet wat hun bekwaamheid maar wat hunne afkomst betreft, terugwerken.

Over 't algemeen is het toch wenschelijk, dat deze, de hoogere

althans, zijn van goeden huize en eene goede opvoeding hebben genoten.

Indien nu de toekomst van de hoogere ambtenaren alle aanlokkelijkheid verliest, zullen degenen, die tot de hoogere standen behooren, zich niet meer voor den Indischen Staatsdienst beschikbaar willen stellen en zullen de ambtenaren mitsdien uitsluitend uit de lagere burgerstanden, n.l. degenen, voor wie het gaan naar Indië *in ieder geval* eene verbetering van positie is, moeten worden gerecruteerd, hetgeen toch zeker niet wenschelijk zou zijn.

Om deze redenen achten wij het raadzaam het pensioen evenals nu zoodanig te regelen, dat de ambtenaren, met *f* 1 000 tractement na twee jaren in hunne betrekking te hebben gediend over die som kunnen worden gepensionneerd en dus een pensioen genieten van *f* 3 000 na 20jarigen en van 4 500 na 30jarigen diensttijd.

Voor ambtenaren met een tractement van minder dan *f* 1 000 en meer dan *f* 500 zou het pensioen behooren berekend te worden naar een vaste schaal voor 20jarigen diensttijd, b. v. *f* 2 250 voor ambtenaren met *f* 600, *f* 2 400, voor ambtenaren met *f* 700, *f* 2 600 voor ambtenaren met *f* 800 en *f* 2 800 voor ambtenaren met *f* 900 tractement.

Tot en met *f* 500 's maands zou dan het pensioen te berekenen zijn naar den maatstaf van 4 maanden activiteitstractement voor 20jarigen dienst, terwijl men voor de pensioensbedragen voor ambtenaren met meer dan *f* 1 000 tractement bij 20jarigen dienst ook een vaste schaal zou kunnen vaststellen.

Deze pensioenen zouden dan voor ieder jaar, dat de ambtenaren boven de 20 jaren dienst hebben, evenals nu met $^1/_{20}$ van het normaal-pensioen behooren verhoogd te worden.

Om het pensioen — zooals de heer van Nunen wenscht en zooals volgens de jongste pensioensregeling voor bezoldigingen van meer dan *f* 1 000 's maands thans reeds geschiedt — te berekenen naar het gemiddeld inkomen, dat gedurende een zeker aantal jaren is genoten, heeft namelijk dit nadeel, dat het pensioen toeneemt naar gelang van het aantal jaren, dat men de betrekking, waartoe men het laatst is benoemd, heeft bekleed.

Dit werkt dus het streven, om het pensioen te vermeerderen door zoo lang mogelijk in dienst te blijven, ook al heeft men de eigenlijke ambitie voor den dienst reeds verloren of al eischt de gezondheidstoestand van den ambtenaar dat hij rust neemt, in

de hand, zeer ten nadeelen van den dienst en van de promotie der ambtenaren.

Het is dus wenschelijk om evenals vroeger te bepalen, dat de ambtenaren na 2 jaren in hunne betrekking te hebben gediend aanspraak hebben op het daarvoor vastgestelde normaalpensioen, berekend naar een vaste schaal, te verhoogen met $\frac{1}{20}$ voor ieder jaar, dat zij langer dan 20 jaren hebben gediend.

Of echter bovenbedoelde regeling, waardoor de pensioenen der lagere ambtenaren zouden worden verhoogd tegen eene *billijke* verlaging der pensioenen van de hoogere, tot stand kan gebracht worden zonder het budget te bezwaren is te betwijfelen.

Naar onze meening zal eene afdoende verbetering onvermijdelijk eene toename der uitgaven ten gevolge hebben.

Ten slotte acht de heer van Nunen het wenschelijk om de bezoldigingsbedragen en die der pensioenen gelijktijdig te herzien en wel niet partieel.

Dit zou echter zulk eene omvangrijke hervorming zijn, dat de voorbereiding daarvan jarenlang zou duren, zoodat zij wellicht nimmer tot stand zou komen en de gebrekkige vigeerende regelingen intusschen zouden blijven voortwerken.

Het komt ons dus wenschelijker voor niet alles te gelijk te regelen, maar iedere thans bestaande organisatie van eenig dienstvak, die niet aan de eischen voldoet, op zich zelf zoodanig te hervormen, dat de kosten nagenoeg gelijk blijven en inmiddels ook eene billijke regeling der pensioenen van de burgerlijke ambtenaren in Indië ter hand te nemen.

Benkoelen, 7 Februari 1897.

Een dure vergissing en een gratis reisje.

In 1884 werd de rechterlijke ambtenaar Mr. P. H. F. Junius, voorzitter van de landraden te Makassar, Maros, Pankadjene, Segeri, en Tjamba (Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden) gepensionneerd. Hij bevond zich destijds te Makassar. Voor 's lands rekening werd hem op zijn verzoek vergund te reizen van Makassar naar Banda, waar hij zich metterwoon vestigde.

In de tweede helft van 1889 wendde Mr. Junius zich op een maildag plotseling tot het hoofd van plaatselijk bestuur, den Assistent-Resident van Banda, C. M. E. Merens, met verzoek, „om passage voor rekening van den lande voor hem en zijn wettig gezin naar Soerabaja, ten einde van daaruit de reis naar Holland voort te zetten."

De Assistent-Resident had niet veel tijd om alle bepalingen op het verleenen van passage na te gaan, want vooral een maildag op Banda geeft veel werk: de boot die de mail brengt, neemt ook de mail mee en op spoedeischende brieven moet dikwerf het antwoord dus in een minimum van tijd worden gereed gemaakt.

Hij sloeg echter zijn Staatsbladen op, en hij vond in het besluit van 21 Februari 1855 No. 19, Staatsblad No. 13, onder artikel 1, letter A, § II, een alinea, die hem voorkwam volmaakt toepasselijk te zijn op den gepensionneerden ambtenaar Junius. En op grond van die overtuiging verleende hij op 's lands kosten passage aan Mr. Junius met zijn gezin van zijn woonplaats Banda-Neira naar Soerabaja op het s.s. „Japara" ten einde zich aldaar in te schepen voor de reis naar Nederland. De reederij bracht voor die reis aan den lande *f* 894,75 in rekening.

Daarmede is het eerste stadium van deze zaak afgeloopen.

Het tweede stadium begint daarmee, dat de Algemeene Rekenkamer, bij missive van 30 Mei 1890, No. 3711, weigert die uitgaaf van *f* 894,75 goed te keuren, en wel op grond dat Mr. Junius geen recht had gehad op passage voor rekening van den lande.

Immers — zoo redeneerde de Rekenkamer — Mr. Junius is te Makasser zijnde gepensionneerd; reeds éénmaal heeft hij met zijn gezin op 's lands kosten gereisd van Makasser naar Banda, waar hij destijds wilde gaan wonen. Nu zou hij recht hebben gehad op vrij passage van Banda naar Soerabaja volgens het boven aangehaalde voorschrift van 1855. Maar hier had moeten worden gelet op het reglement in Staatsblad 1862, No. 153*a* en wel op het daarin bepaalde in artikel 7, § f. En nu is dat laatste artikel, blijkens een opgave, behoorende bij artikel 2 van het besluit van 17 December 1862 No. 32, welk besluit immers te vinden is in het *Bijblad* op het *Staatsblad* van Nederlandsch-Indië, No. 1327, o. a. voor zoover gepensionneerden aangaat in de plaats getreden van het voorschrift van 1855. Volgens de Rekenkamer had op grond van een en ander Mr. Junius dus geen recht gehad op de door hem op dien maildag gevraagde vrije overtocht voor hem en zijn gezin.

Nu zou men allicht vermoeden dat de Regeering aldus geredeneerd zou hebben: „Mr. Junius heeft op zijn verzoek passage gekregen tot een bedrag van f 894,75. Maar het blijkt nu dat hij er geen recht op had. Bijgevolg heeft hij ten onrechte die passage gevraagd en gekregen en hij moet met het bedrag daarvan worden belast. Daar hij pensioen heeft, zal dat dus op de gebruikelijke wijze worden gekort op zijn pensioen, ten bate van den lande, tenzij hij het op andere wijze wil afdoen."

Maar zoo redeneerde de Regeering in 't geheel niet. Ze wilde die *f* 894,75 op de gemakkelijkste wijze terug hebben. Ze koos daartoe een weg, dien oogenschijnlijk minder voor de hand lag, doch die ongetwijfeld spoediger tot het doel voerde.

Ze belastte *niet* den gepensionneerde die op zijn eigen verzoek ten onrechte passage had *genoten*, maar wendde zich tot den ambtenaar die aan dien gepensionneerde passage had *verleend*. Ze schreef hem aan, dat ze in overweging nam om aan hem een vergoeding op te leggen van *f* 894,75 voor schade aan den lande toegebracht, en gaf hem de gebruikelijke twee maanden om zijn verdediging in te dienen.

Het hielp den heer Merens niet, dat hij wees op de verbazende

drukte, toen Mr. Junius zijn verzoek deed op den vertrekdag van de „Japara", de boot waarmede deze gepensionneerde rechterlijke ambtenaar naar Soerabaja wenschte te vertrekken. In verband met die omstandigheden en met de op die maildagen op zijn kantoor heerschende drukte, had hij tot oplossing van de vraag welke voorschriften van Staatsblad 1855 No. 13 wel en welke niet van kracht waren wel de verschillende Staatsbladen geraadpleegd, doch die raadpleging niet uitgestrekt tot de Bijbladen op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, waardoor hem de mededeeling in Bijblad 1327 (bl. 459 deel I) was, behelzende de vervanging van genoemde voorschriften o. a. voor zoover gepensionneerd betreft, door die van Staatsblad 1862 No, 153*a*, is ontgaan. Trouwens het bleef een open vraag of hij de passage inderdaad ten onrechte verleend had.

In een Besluit van den Gouverneur-Generaal van 30 Oct. 1890 No. 9, wordt op deze verdediging ongeveer het volgende geantwoord:

„De bewering van den Assistent-Resident C. M. E. Merens, dat hij de onderwerpelijke van kracht zijnde bepalingen in Staatsblad 1862 No. 153*a* over het hoofd heeft gezien, kan niet tot verontschuldiging strekken, vermits elk ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur door de praktijk het in gemeld Staatsblad opgenomen Reglement behoort te kennen en een vluchtige lezing van art. 7, § *f* van dit reglement voldoende is om te begrijpen, dat Mr. Junius, die het laatst actief te Makasser had gediend en na zijn pensionneering naar Banda was gegaan, zijn aanspraken op vrijen overtocht naar de naaste haven van inscheping had verloren". Op grond daarvan, besluit de Gouverneur-Generaal, gehoord den Raad van Indië, den heer Merens, Assistent-Resident van Banda, een vergoeding op te leggen van *f* 894,75.

Men vergunne ons hier één opmerking. Dat „een vluchtige lezing" van het laatstgenoemd artikel voldoende is om iets te begrijpen, tot goed begrip waarvan de Regeering het noodig oordeelt een speciaal Bijblad uit te geven, is wel wat kras. Trouwens er zijn rechtsgeleerden die beweerd hebben en nog beweren, dat het niet zeker is in hoeverre Staatsblad 1855 vervallen is.

We roeren hier een van de ernstige wonde plekken aan, die de Indische bestuursorganisatie aankleven, maar niet behoefden aan te kleven. Men vult Staatsbladen met ampliatiën, intrekkingen

van sommige alinea's van oude Staatsbladen, of maakt nieuwe Staatsbladen die eenzelfde materie regelen als een oudere broeder. Maar *hoe* nu het totaal is van de bepalingen over eenzelfde onderwerp, daarover bestaat geen zekerheid! Alle Bijbladen er bij kunnen daarover nog geen voldoende zekerheid geven, omdat de Regeering wel, de ambtenaar, die tegen de bepalingen aanloopt, niet, de autoriteit der Bijbladen kan inroepen.

Aan dien warboel, waardoor een ambtenaar nooit weten kan of hij niet vroeg of laat ter verantwoording zal geroepen worden, wegens toepassing eener bepaling in een Staatsblad, dat volgens een heerschende officieele opvatting door een jonger Staatsblad vervangen is, terwijl anderen weer van oordeel zijn dat het bestaan van het tweede niet het voortbestaan van het eerste onmogelijk maakt, ware door een zeer eenvoudig middel te ontsnappen. Men verzamele en geve als officieel uit de verzameling van alle bepalingen over één onderwerp in één Staatsblad. Dat zou een zeer nuttige legislatieve arbeid zijn, die helaas met den dag omvangrijker wordt. Als overgangsmaatregel kan men al vast besluiten dat nimmer nieuwe Staatsbladen het licht mogen zien die gedeeltelijke wijziging of gedeeltelijke afschaffing van een vorig Staatsblad in zich sluiten, maar dat men in zoo'n geval *altijd*, al is er ook nog zoo weinig in het oude Staatsblad gewijzigd, *dat oude geheel intrekt en een geheel nieuwe*, zij het dan voor een groot deel gelijkluidende, tekst redigeert en officieel verklaart.

Verder dienden dan over de vijf of tien jaar, zooals in het Militaire geschiedt bij de Algemeene Orders, een nieuwe uitgaaf van al de geldige staatsbladen werden gegeven.

Zooals nu de toestand is, het blijkt alweer uit de quaestie van de passage van Mr. Junius, is de in dienst zijnde ambtenaar altijd de dupe. Hij wordt immers gecenseerd *uit de praktijk* de geheele bibliotheek van Staatsbladen en Bijbladen, die elkaâr hier en daar tegenspreken en uitsluiten, uit zijn hoofd te kennen, en toe te passen volgens het systeem van het Opperbestuur. Welk dat systeem in een quaestieus punt is, kan het in het eene jaar wel eens verschillen met het andere. Maar het Gouvernement beslist in deze.

Na deze uitweiding keeren wij terug tot ons eigenlijk onderwerp. De heer Merens kon wel niet anders doen, als ambtenaar, dan

het besluit van den Gouverneur-Generaal met deferentie te aanvaarden. Bij een tweede besluit van 6 Maart 1891 No. 14 werd hem toegestaan de schuld aan den lande, het hem opgelegde, te betalen door middel van korting op zijn tractement. Zoo had dan het Gouvernement spoedig en gemakkelijk zijn *f* 894,75 binnen gekregen. Ware Mr. Junius belast met de door hem volgens de Regeering onrechtmatig genoten passage, dan was het zeker de vraag geweest of hij zich daarbij zonder meer zou hebben neergelegd. Als gepensionneerde had hij toch niets meer van den Staat te wachten. Een actief dienend ambtenaar met kans op promotie is in dit geval allicht meegaander. Wij zouden niet graag willen beweren, dat dit een van de overwegingen is geweest, om niet Mr. Junius op zijn pensioen, maar liever den heer Merens op zijn tractement te korten. Overigens is het wel een vreemde gedragslijn. Als aan een actief of gepensionneerd ambtenaar bij vergissing te veel wordt uitbetaald, dan is toch de gebruikelijke weg, dat dit wordt gekort of afgehouden van het tractement of pensioen van den bevoordeelde, niet van dat van dengene die de vergissing gedaan heeft. Hier was schijnbaar een analoog geval. En het is nog niet verklaard waarom niet Mr. Junius, wel de heer Merens die som terug moest betalen. Intusschen was eenmaal zóó beslist, en toen de heer Merens de geheele passage, die niet hij maar Mr. Junius genoten had, aan de Regeering van Ned.-Indië had terug betaald, rekende deze laatste kennelijk de zaak, wat haar betreft, geheel afgedaan.

Hiermede is het tweede stadium der zaak afgeloopen.

Het is echter wel begrijpelijk dat er één persoon was, die zich niet kon neerleggen bij dezen stand der quaestie. Wij bedoelen hiermede niet Mr. Junius, die op een verzoek van den heer Merens om die passage, die hij dan toch gevraagd en genoten had, terug te betalen, geenszins toestemmend antwoordde. Neen 't was de heer Merens, die tot de slotsom kwam dat hij, nu hij, tot op den laatsten cent, aan het Gouvernement betaald had, een vordering voor het bedrag had op Mr. Junius. Deze laatste had aan zijn te Banda geuit voornemen om naar Europa te gaan voorloopig niet verder gevolg gegeven. Hij vestigde zich te Soerabaja. Nadat het bleek dat Mr. Junius niet de minste geneigdheid betoonde de passagegelden aan den heer Merens terug te betalen, ook niet toen hij daartoe bij deurwaardersexploit was gesommeerd, deed de heer

Merens hem dagvaarden voor den Raad van Justitie te Soerabaja.

Het door den Raad uitgesproken vonnis, gedagteekend den 19en October 1892, zullen wij in hoofdzaak hieronder laten volgen.

In de eerste plaats blijkt dat de heer Merens, in dezen compareerende bij den advocaat en procureur Mr. H. D. L. Bouricus, den eisch deed stellen, zoo in privé, als in hoedanigheid van en krachtens zijn ambt en beroep van Assistent-Resident van Banda en in die qualiteit vertegenwoordigende de Regeering van Nederlandsch-Indië, zoo mede door subrogratie krachtens de wet getreden in de Rechten van de Regeering van Nederlandsch-Indië, ter zake later te vermelden en derhalve almede in hoedanigheid van gesubrogeerde."

Gedaagde was Mr. P. H. F. Junius, compareerende bij den advocaat en procureur Mr. C. F. Vreede.

De conclusie van eisch van den procureur des eischers strekte: „dat het den Raad moge behagen bij vonnis der gedaagde te veroordeelen om den eischer te betalen *f* 894,75 met de renten en de kosten van het geding." Uit de verwering, namens gedaagde door Mr. Vreede ingediend, willen wij eenige punten aanstippen. De eisch wordt *onontvankelijk* genoemd, in de eerste plaats: omdat de eischer optreedt in *drie* qualiteiten en de rechter dus niet zou weten aan wien hij bij gegrondheid den eisch zou moeten toewijzen. In de tweede plaats is ze onontvankelijk omdat voor de gegrondheid der actie zou moeten vaststaan de ontvangst van een geldsom door gedaagde en niets minder waar is, daar toch aan gedaagde nooit die geldsom, noch door eischer noch door wien ook is ter hand gesteld. Mochten echter deze twee middelen van niet-ontvankelijkheid niet opgaan en mocht vrije passage gelijk gesteld worden met de betaling van een geldsom, dan is er een derde middel: Niet de eischer in privé, doch het Gouvernement heeft de passage verleend, en deze actie tegen den gedaagde competeert derhalve nooit den eischer in privé. De eischer heeft trouwens in privé onverschuldigd het geeischte bedrag aan de Regeering terugbetaald en slechts van de Regeering kan hij het nu vorderen.

Maar al bestond er ook een rechtsverband tusschen den eischer in privé en den gedaagde, dan behoort — volgens de verwering — de vordering toch te worden ontzegd, omdat die vrije passage volkomen terecht en geheel overeenkomstig de wet verleend is en mitsdien volkomen rechtmatig door gedaagde genoten is en

dus geen sprake zijn kan van eenige verplichting tot terugbetaling. Die passage is namelijk zeer terecht verleend volgens Staatblad 1855, No. 13, j° Staatsblad 1867, No. 105, waar in Art. 1, letter A sub II bepaald is dat gepensionneerde ambtenaren vrije overtocht genieten van de plaats van werkelijk verblijf in Nederlandsch-Indië naar een der hoofdplaatsen Batavia, Semarang of Soerabaja, ter inscheping naar Nederland. Nu was — zoo zegt de verwering — Banda het werkelijk verblijf van Mr. Junius en hij had dus volkomen recht op vrije passage naar Soerabaja. Nu beweerde de eischer ook dat Mr. Junius niet voldaan heeft aan de voorwaarde waarop eischer hem passage verleende: dit geschiedde immers ter inscheping naar Nederland, terwijl Mr. Junius nog steeds te Soerabaja vertoeft. Maar de gedaagde Mr. Junius heeft nu nog steeds het voornemen naar Nederland te repatrieeren. Wanneer hij dit echter doen zal, behoeft hij niet te bepalen: de wetgever stelt in dezen geen termijn en derhalve zou eerst bij den dood van Mr. Junius kunnen blijken of aan die voorwaarde voldaan is of niet.

Mr. Junius geeft toe dat hij reeds op 's lands kosten gereisd had van Makasser naar Banda; maar hij ontkent dat hij daardoor geen recht meer had om eveneens op 's lands kosten te reizen van Banda naar Soerabaja. Want de bepalingen van Staatsblad 1855 No. 13 zijn zoo algemeen mogelijk en die zijn *in dezen* niet gewijzigd en buiten effect gesteld. Immers de wijziging door Staatsblad 1867 No. 105 betreft uitsluitend den overtocht van Indië naar Nederland en omgekeerd. Allerminst is dat Staatsblad van 1855, voor zoover het deze materie regelt, opgeheven door Staatsblad 1862 No. 153*a* (zooals wij reeds vroeger mededeelden komt daarop de weigering van de Rekenkamer om de uitgaaf te resifieeren), want dit laatste Staatsblad doelt op een geheel ander geval. Mocht dit anders zijn en mocht Mr. Junius, omdat hij vrije passage van Makasser naar Banda genoten had, geen recht meer kunnen doen gelden op vrije passage van Banda naar Soerabaja, dan zou toch nooit van hem *f* 894,75 kunnen worden gevorderd. Immers in dat geval zou hij in ieder geval recht hebben gehad op vrije passage van Makasser naar Soerabaja, en men zou alléén van hem kunnen terugvorderen het verschil tusschen de passagekosten: van Makasser over Banda naar Soerabaja, dan wel de passagekosten van Makasser naar Banda.

Maar ook dat laatste zou niet kunnen worden gevraagd, want Mr. Junius heeft volkomen terecht de vrije passage van Makasser

naar Banda gencten, op grond van Staatsblad 1862 No. 153*a* sub II*f* , dat volkomen onafhankelijk is van de bovenaangehaalde Staatsbladen.

Verder ontwikkelt de verwering verschillende bezwaren tegen de door eischer gestelde subrogatie, bedoeld bij art. 1402 sub 3 B. W. De eischer was namelijk niet gehouden om de schuld van Mr. Junius aan de Regeering te voldoen, een schuld waarvan Mr. Junius trouwens. zooals bleek, het bestaan ontkent. De eischer, de heer Merens, had zelfs geen enkel geldig belang om de schuld aan de Regeering te voldoen. Hiervoor kon toch moeilijk doorgaan de ongemotiveerde vrees voor eischer dat hij bij weigering zijn ambt zou verliezen. De Regeering kan zooveel beladen en belasten als zij wil; doch geen enkel wetsartikel gebiedt een ambtenaar zich goedschiks daaraan te onderwerpen. De heer Merens in privé had zich dus — altijd volgens Mr. Junius — kunnen verzetten tegen die belasting en eerst behoeven te betalen na een uitspraak van den rechter. Maar — zegt Mr. Junius — de heer Merens in privé heeft dien weg niet gevolgd; geheel vrijwillig, doch onverschuldigd heeft hij betaald. Misschien kan hij alsnog tegen de Regeering actioneeren, doch nooit kan hij Mr. Junius aansprakelijk stellen voor de gevolgen van een daad, die geheel aan den heer Merens in privé te wijten is (habet quod tibi imputet).

De vordering van Merens in privé behoort volgens dit stelsel te worden ontzegd.

Mocht echter de rechter overwegen dat door den heer Merens wel degelijk geageerd wordt in hoedanigheid van zijn ambt en beroep van Assistent-Resident en in die qualiteit als gevolmachtigde der Regeering, dan merkt de gedaagde op: dat nergens door de Regeering aan den Assistent-Resident de bevoegdheid is toegekend om haar in rechten te vertegenwoordigen en de Regeering integendeel dan vrijlaat om zelf in rechten te ageeren.

Bovendien is de Regeering nu reeds ten volle volkomen naar haar genoegen voldaan. Merens in privé heeft haar de kosten der vrije passage ten bedrage van *f* 894,75 ten volle terugbetaald en de Regeering kon niet nogmaals hetzelfde bedrag van Mr. Junius vorderen!

De Raad van Justitie overwoog dat de exceptie, door gedaagde opgeworpen, dat de eisch niet ontvankelijk was omdat de eischer in drie qualiteiten te gelijk optrad, niet opgaat omdat de eischer

juist aan den Rechter vraagt uit te maken op welken grond en in welke qualiteit hem zijn eisch kan worden toegewezen.

Het overige gedeelte van het vonnis deelen wij woordelijk mede.

Overwegende, dat eischer zijne vordering in de eerste plaats baseert op de omstandigheid, dat hij de vrije passage heeft verleend bij vergissing, omdat hij niet voldoende had nagegaan, dat gedaagde geen recht op vrije passage had, zoodat deze bij vergissing iets ontvangen hebbende, wat hem niet verschuldigd was, in elk geval verplicht is, dat niet verschuldigde terug te geven.

Overwegende, dat echter, — zooals door eischer zelf is gesteld — hij betaald heeft voor gouvernements-rekening, dat hij tegenover het Gouvernement niet staat als lasthebber, die volgens art. 1806 B. W., zoo hij zijn lastgeving te buiten gaat zich zelf aan den derden verbindt en dezen aan zich, doch die verhouding is van pubiek rechterlijken aard, waardoor in geen geval tusschen den eischer in privé en den gedaagden een rechtsband kan ontstaan, zonder welken van eene civiel rechterlijke actie geen sprake kan zijn.

Overwegende, dat door eischer verder is beweerd, dat hij in elk geval, na aan het Gouvernement de kosten van de ten onrechte verleende passage te hebben gerestitueerd, krachtens de wet moet geacht worden gesubrogeerd te zijn in de rechten, die dat Gouvernement tegenover den gedaagde kan doen gelden, omdat hij met dien gedaagde gehouden zijnde tot de voldoening eener schuld belang had om die te voldoen.

Overwegende, dienaangaande, dat eischer zeer stellig belang had, om het door hem uit 's Gouvernements kas betaald bedrag te voldoen, om administratieve maatregelen te ontgaan, doch dat hij daardoor geen schuld heeft voldaan aan het Gouvernement, doch alleen de *schade* heeft vergoed, door zijn (volgens Gouvernements oordeel) verkeerde opvatting der bepalingen veroorzaakt, dat alleen wat betreft gedaagde kan sprake zijn van een schuld en van een daaruit voor het Gouvernement voortspruitende actie, doch eischer *op geheel anderen grond* tegenover het Gouvernement tot vergoeding gehouden, niet voor — of met gedaagde was verbonden, om die schuld te voldoen, daar, zooals boven gezegd, tusschen eischer en gedaagde geen enkele rechtsband bestaat die alleen kan ontstaan wanneer hem door het Gouvernement diens rechten uitdrukkelijk werden gecedeerd.

Overwegende, dat eindelijk nog door eischer is gesteld, dat hij

het recht heeft tot terugvordering der ten onrechte verleende passage, als optredende voor en namens het Gouvernement van N. I., doch nergens den eischer als Assistent-Resident die bevoegdheid is verleend, tenzij, wat in casu niet het geval is, hem daartoe een uitdrukkelijke machtiging ware verleend.

Overwegende, dat dus de eischer om de boven vermelde redenen met zijne vordering niet-ontvankelijk moet worden verklaard en het alzoo niet noodig is na te gaan, of gedaagdes verwering ten principale, dat geen vergissing heeft plaats gehad, daar hij werkelijk gerechtigd was tot het genieten van vrije overtocht, op de wet is gegrond;

Gelet op de artt. 58 van het Regl. B. R. V.;

Rechtdoende:

Verklaart den eischer niet-ontvankelijk met de door hem ingestelde vordering;

Veroordeelt hem in de kosten van het rechtsgeding.

De heer Merens legde zich niet neder bij dit vonnis. Hij ging in hooger beroep. De zaak diende voor het Hooggerechtshof, dat bij arrest van 28 Sept. 1893 het vonnis in den Raad van Justitie bekrachtigde, met veroordeeling van den appellant in de kosten van het hooger beroep.

Hiermede was het laatste woord in deze richting gesproken. Volgens den weg van rechten kon de heer Merens hetgeen hij ten behoeve van Mr. Junius betaald had aan de Regeering niet terug krijgen. In het midden was gelaten of Mr. Junius al of niet recht had gehad op de vrije passage. In het midden gelaten ook de vraag of de Regeering niet zeer onbillijk gehandeld had door den ambtenaar in functie Merens en niet den gepensionneerden ambtenaar Mr. Junius te belasten.

Het was uitgemaakt dat de heer Merens geen civiele actie kon doen gelden tegen Mr. Junius. En dat was dan ook het eenige waarover de rechter te beslissen had.

De Assistent-Resident van Banda, inmiddels benoemd tot Resident van Timor, betaalde de proceskosten, behalve de rekeningen van de advocaten van Mr. Junius. Deze laatste, nu sterk door vonnis en arrest, vroeg bij request van 15 Mei 1894 korting ten bedrage van *f* 1478 op het tractement van den Resident C. M. E. Merens, zijnde het bedrag der rekeningen van de advocaten

van Mr. Junius. De rollen waren nu omgekeerd! Mr. Junius, die de passage genoten had, waarmede de heer Merens belast werd, en die steeds geweigerd had dit aan den heer Merens terug te betalen, haaste zich nu den heer Merens te dwingen tot betaling van Mr. Junius advocaten.

De heer Merens verzette zich tegen het verleenen van die korting; ze werd in Indië dan ook niet verleend.

Na zijn pensionneering keerde hij echter naar Holland terug, en nu vroeg Mr. Junius bij request van 3 Jan. 1896 korting op het pensioen, op grond van het besproken vonnis en arrest, waarbij de heer Merens in de kosten was veroordeeld.

Bij besluit van den Minister van Koloniën van 16 April 1896 werd tot een bedrag van *f* 1483.25 korting verleend op het pensioen van den gepensionneerden Oost-Indischen Hoofd-Ambtenaar C. M. E. Merens te 's Gravenhage, ten behoeve van den gepensionneerden Oost-Indischen Rechtelijken Ambtenaar Mr. P. H. F. Junius.

De heer Merens heeft zich thans onlangs tot de Indische Regeering gewend, om alsnog langs administratieven weg te erlangen, hetgeen hem langs den weg van rechten niet gelukt is. Hij heeft namelijk korting gevraagd op het pensioen van Mr. Junius.

Het gaat in Indië soms vreemd toe; de eene ambtenaar moet voor een twijfelachtige vergissing streng boeten, terwijl aan een ander, die meer dan een bloote vergissing begaat, de daardoor voor den Lande ontstane schade eenvoudig wordt kwijtgescholden. Men denke slechts aan de zaak te Mechelen, die in onze rubriek „Varia" wordt behandeld.

v. S.

VARIA.

Eenige voor onze koloniën belangrijke wetsontwerpen werden door de Tweede Kamer in de laatste weken van haar samenzijn aangenomen, zonder hoofdelijke stemming, op eene kleine uitzondering na zelfs zonder voorafgaande discussie. Merkwaardig is dit verschijnsel, al herhaalt het zich ook trouw aan het einde van elke groote parlementaire periode. Merkwaardig, omdat het zulk een groote tegenstelling vormt met de breedsprakigheid over Indische onderwerpen bij de behandeling der Indische Begrooting. Wij verheugen ons echter thans over die snelle afdoening, omdat de tijd drong en de nu aangenomen wetten ten minste niet de eerbiedwaardige lijst der buiten behandeling gebleven wetsontwerpen vergrooten. Tot die laatste categorie behoort de Mijnwet, die, door hetzelfde noodlot getroffen als haar voorgansters, in het voorbereidingsstadium is blijven steken.

Het Handelstractaat met Japan, waaraan wij eenige bladzijden wijdden in de Maart-aflevering (blz. 351—354), werd zonder voorafgaande openbare beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen. En hetzelfde was reeds geschied met de wet tot regeling der jaarlijksche uitkeering uit de Indische geldmiddelen in de zitting van 10 Maart, dat door ons besproken werd in de April-aflevering blz. 519.

Andere wetsontwerpen, door ons nog niet genoemd, vinden hieronder een afzonderlijke vermelding.

DE SPOORWEG TARIK-SOERABAJA.

Bij Koninklijke boodschap van 12 Februari werd aan de Tweede Kamer ingediend een wetsontwerp, uit overweging, dat de noodzakelijkheid is gebleken tot verhooging der begrooting van uitgaven van Ned.-Indië, voor het dienstjaar 1897, vastgesteld bij de wetten van 30 Dec. 1896. (Staatsbl. No. 233 en 234).

Het wetsontwerp bevat de volgende twee artikelen:

Art. 1.

Onderafdeeling 44. Spoorwegen, van het Iste hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897, wordt verhoogd met *f* 40 000 en alzoo gebracht op *f* 3 052 900.

Art. 2.

Onderafdeeling 80. Aanleg, uitrusting en uitbreiding van Staatsspoorwegen van het IIde hoofdstuk der voornoemde begrooting, wordt verhoogd met *f* 358 000 en alzoo gebracht op *f* 3 391 000.

Laten wij even de voorgeschiedenis dezer zaak in herinnering brengen. In de zitting van 24 November werd, door de aanneming van het amendement Cremer, onderafdeeling 80 van hoofdstuk II der Indische begrooting voor 1897 met *f* 358 000 verminderd. De Kamer gaf daardoor als haar bedoeling te kennen, dat zij in de gelegenheid wenschte gesteld te worden om het door de Regeering bij Nota van Wijziging kenbaar gemaakt voornemen, om aan den in aanleg zijnden spoorweg van Tarik naar Kalimas gedeeltelijk eene andere richting te geven, tot een onderwerp van meer gezet onderzoek te maken. In verband met die beslissing werd onderafdeeling 44 van het Iste hoofdstuk der ontwerpbegrooting door den Minister van Koloniën in de vergadering van 25 November verminderd met een som van *f* 40 000, die daarin begrepen was voor de aanschaffing van voor de nieuwe richting bestemde benoodigdheden.

In dit tijdschrift bevatte de November-aflevering op blz. 1701 de hoofdinhoud van de eerste Nota van Wijziging, en de December-aflevering (blz. 1823) een beschouwing van den oud-hoofdinspecteur der staatsspoorwegen op Java J. K. Kempees, die de project-wijziging bestreed. Hiertegen kwamen op de hoofd-ingenieur Th. Delprat in het *Vaderland* van 24 Maart en de ingenieur J. Th. Gerlings in *Insulinde*, No. 8. De zaak is thans in hun geest beslist.

UIT DE MEMORIE VAN TOELICHTING.

Aan de Memorie van Toelichting is het volgende ontleend:

De ondergeteekende heeft, nadat de beslissing der Kamer gevallen was, zonder verwijl aan den Gouverneur-Generaal bij telegram verzocht, ten spoedigste een volledig voor-ontwerp van het nieuwe tracé herwaarts te zenden, maar hoewel dit voor-ontwerp, blijkens het ontvangen antwoord, terstond onderhanden genomen is, kan het nog geruimen tijd duren eer het hier te lande aankomt. Daarop met de indiening van dit wetsontwerp te wachten, zou dus een kostbaren tijd verloren doen gaan, wat te meer te betreuren zou zijn, daar aan het gedeelte der lijn tusschen Soerabaja en Sepandjang, in afwachting van de beslissing der Wetgevende Macht, niets kan worden gedaan en het werk op dit lijngedeelte niet dan met aanzienlijk hoogere kosten gedurende den westmoesson kan worden uitgevoerd. Moest dus de oostmoesson van 1897 verloopen zonder dat het werk ter hand genomen kan worden, dan zou tot 1898 gewacht en de lijn dus eerst in 1899 in exploitatie kunnen genomen worden.

De ondergeteekende heeft daarom gemeend dit wetsontwerp reeds aanstonds te mogen indienen, te meer daar hij zich overtuigd houdt dat de stukken die hij in staat is reeds nu aan de Staten-Generaal voor te leggen, door hen ruimschoots voldoende zullen worden geacht, om zich een eindoordeel over deze aangelegenheid te vestigen. Die stukken zijn:

A. een groot overzichts- tevens richtingskaart van het tracé Sepandjang-Wonokromo-Soerabaja.

B. een rapport over de gewijzigde richting, dato 12 Februari 1896, van den vroegeren chef van de exploitatie der Oosterlijnen J. Sluiter, die in 1891/2 het oorspronkelijk gekozen tracé ontwierp.

C. Proces-verbaal der commisie tot taxatie der voor de oorspronkelijk gekozen richting benoodigde gronden op den linkeroever der Soerabaja-rivier.

D. Overzicht der afstanden op de beide tracés.

E. Raming der werkelijk te wachten kosten van het oorspronkelijke tracé Sepandjang-Soerabaja-Kalimas.

F. Raming der kosten van het tracé Sepandjang-Wonokromo-Soerabaja-Kalimas.

Ten einde deze Memorie van Toelichting niet noodeloos uit te breiden, zal de ondergeteekende hier niet alles herhalen wat reeds in de toelichting der reeds genoemde Nota van Wijziging over de aanleiding tot het zoeken van eene andere richting en tot aanbeveling van het nader voorgestelde tracé in het midden is gebracht. Hij veroorlooft zich daarna te verwijzen en meent thans het beste te doen, door achtereenvolgens ter toetse te brengen de verschillende bedenkingen die bij de toelichting van het amendement werden ontwikkeld op grond eener sedert openbaar gemaakte beschouwing van een gewezen hoofdambtenaar der Staatsspoorwegen in *Nederlandsch-Indië*, die in de keus van het oorspronkelijk gekozen tracé een gewichtig aandeel heeft gehad. De gelegenheid zal zich daarbij vanzelf voordoen, om sommige voordeelen, aan het nieuwe tracé eigen, nog nader in het licht te stellen. Het worde den ondergeteekende echter niet ten kwade geduid, als hij, dezen weg volgende, met stilzwijgen voorbijgaat wat over de belangen van derden bij het aannemen der gewijzigde richting zijdelings of rechtstreeks is te kennen gegeven. Van de Regeering toch zijn geene voorstellen te wachten die onder den schijn van behartiging van 's lands belang, de strekking zouden hebben de belangen van derden te dienen.

De aanteekening, in de toelichting op de Nota van Wijziging, dat de eigenaren der Chineesche begraafplaatsen die het oorspronkelijke tracé kruisen moet, ter zake van dien afstand tot geen minnelijke schikking te vinden zijn, heeft aanleiding gegeven tot eene minder juiste opvatting omtrent den invloed, dien de aankoop of onteigening dezer graven heeft op de hoogere raming der kosten van aankoop der voor het oorspronkelijk plan benoodigde gronden. Eenvoudig medegedeeld als eene toelichting waarom ook onteigening, met haar tijdroovend verloop, noodig zou zijn, heeft men uit die aanteekening afgeleid, dat het de Chineesche graven zijn die de geraamde kosten van aankoop of onteigening der benoodigde gronden met het aanzienlijk bedrag van ruim 3½ ton doen overschrijden. De bijlagen van het hiervoren onder C vermelde proces-verbaal zullen echter doen zien, dat de Chineesche graven die eventueel onteigend zouden moeten worden, op het totaal der meerdere kosten slechts van geringen invloed zijn. Het bedrag toch waarop deze getaxeerd zijn is niet meer dan *f* 22 374,

terwijl voor al de gronden te zamen ± *f* 436 000 als een minimum vereischt wordt.

Men heeft, toen men in 1891 de vermoedelijke kosten van het verkrijgen van den benoodigden grond raamde, zich laten leiden door gegevens, die te eerder als punt van uitgang schenen te mogen aangenomen worden, omdat zij reeds vrij belangrijk de prijzen te boven gingen die in 1876, bij het aanleggen van den spoorweg van Soerabaja naar Pasoeroean en Malang, voor gronden aan den anderen oever der rivier waren betaald. De gegevens toch, waarop men meende te mogen afgaan, waren gebaseerd op prijzen van 30 cent per M². = pl.m. *f* 2 130 per bouw voor particulieren en van 8 cent of pl m. *f* 568 per bouw voor geoccupeerden gouvernementsgrond, terwijl in 1876 de particuliere gronden met hoogstens *f* 1 500 en de gouvernementsgronden met hoogstens *f* 500 per bouw waren betaald. Maar de commissie van taxatie, wier proces-verbaal hierbij wordt overgelegd, is tot de slotsom gekomen, dat op den linkeroever voor de particuliere gronden gemiddeld op *f* 2 per M². (dat is pl.m. *f* 14 200 per bouw) en voor de gouvernementsgronden gemiddeld op 24 cent (dat is pl.m. *f* 1 704 per bouw) zal moeten worden gerekend; welke prijzen, wat de eerstvermelde gronden betreft, meerendeels vrij wat lager zijn dan door de eigenaren wordt gevorderd.

Dat op deze verschillen in prijs niet reeds de aandacht is gevallen toen de verwerping van het eerste voorstel tot aanleg der verbinding Tarik—Soerabaja—Kalimas het plan in nadere overweging deed nemen, is, naar de meening van den ondergeteekende, ten onrechte aan de spoorwegautoriteiten in Indië verweten, want het nader onderzoek dat toen heeft plaats gehad — men zie den aanhef der Memorie van Toelichting van het tweede wetsontwerp (Zitting 1894—1895 167—3) — heeft niet gegolden en behoefde ook niet te gelden het geheele vroegere plan, maar uitsluitend de mogelijkheid om, door een ander middel dan het destijds afgekeurde, aan het toenemend verkeer op het baanvak Sidhoardjo-Soerabaja-Kalimas het hoofd te bieden.

De ondergeteekende heeft het punt der kosten van de benoodigde gronden eenigszins uitvoerig behandeld, zoowel om aan den wensch der Kamer naar volledige inlichtingen te voldoen, als ook om al aanstonds duidelijk in het licht te stellen, dat de toch zeker niet onbelangrijke meerdere uitgaaf van ruim *f* 350 000 bij behoud van de oorspronkelijk aangenomen richting, niet ontgaan zou kunnen worden, en dat de beslissing zich dus uitsluitend dient te bewegen om de vraag, of door het kiezen van de nader voorgestelde richting voordeelen prijsgegeven, of nadeelen in het leven geroepen zouden worden, die er de voorkeur aan moeten doen geven, om, niettegenstaande de meerdere uitgaaf, die in verband met de mindere kosten van het nieuwe plan 5 à 6 ton zal bedragen, aan het oorspronkelijke plan vast te houden.

Misschien zou het voor de beantwoording dezer vraag voldoende kunnen zijn, te verwijzen naar het hiervoren onder B vermelde rapport van den gewezen chef der exploitatie van de Oosterlijnen, den heer J. Sluiter, bij wien, wegens het werkzaam aandeel dat hij in het oorspronkelijke plan

heeft gehad, zeker geene vooringenomenheid met het nieuwe kan bestaan en die, na nauwgezette overweging der zaak, het nieuwe plan uit een oogpunt van „*zeer zeker meer doelmatige exploitatie*" boven het oorspronkelijke heeft aanbevolen.

De aangevoerde hoofdbedenking, namelijk dat het aannemen van de nieuwe richting den toestand te Soerabaja op spoorweggebied, voor goed zal bederven, ook omdat het voor alle van het Westen komende lijnen onmogelijk zal zijn om later aan het spoorwegstation aan te sluiten, vordert echter ook in deze Memorie wel afzonderlijke bespreking.

Toen in 1876 het station te Soerabaja werd ontworpen, koos men daarvoor de tegenwoordige plaats, in de onmiddellijke nabijheid van de Chineesche wijk, omdat ter plaatse geen ander terrein te verkrijgen was dat zich, wat ligging betreft, zoo uitstekend tot stationsemplacement leende. Ter wille daarvan stapte men over het onmiskenbaar bezwaar heen, dat het, gelegen tusschen twee rivieren, zonder aanzienlijke kosten niet voor uitbreiding vatbaar is. Naarmate het vervoer zich ontwikkelde en afmetingen aannam, waaraan vroeger niet kon worden gedacht en vooral nadat de verbinding met Kalimas was tot stand gekomen, heeft zich dat gebrek natuurlijk in toenemende mate doen gevoelen en het lag voor de hand dat, toen men, om aan het vervoer op den duur het hoofd te kunnen bieden, het plan der verbinding van Tarik rechtstreeks met Kalimas ontwierp, het streven er op gericht werd, om die verbinding tevens te doen strekken tot ontheffing van het station Soerabaja van een deel van het daar passeerende vervoer. Dat deel zou bestaan uit de voor Kalimas bestemde goederen, komende van plaatsen westelijk van Tarik gelegen, uitmakende ruim 32 pct. van de geheele goederenbeweging, die op het stationsemplacement Soerabaja plaats heeft, of, met de uitkomsten van 1894 tot basis, uit 99 769 ton.

Hoe juist nu die gedachtengang op zich zelf geweest zij, zoo zal men, bij eene onpartijdige beoordeeling van het nieuwe plan, moeten erkennen, dat daarmede het doel, namelijk het ontlasten van het stationsemplacement te Soerabaja, op eene ook voor de toekomst veel meer afdoende wijze zal worden bereikt, dan bij handhaving van het oorspronkelijke plan ooit het geval zou kunnen zijn. Want behalve dat de verbinding van de Kalimas-lijn, met het derde spoor dat van Goebing af aan den bestaanden spoorweg zal worden toegevoegd, het stationsemplacement te Soerabaja zal ontheffen van *al* de daar thans passeerende, uit *alle* richtingen naar Kalimas bestemde goederen (in 1894: 166 284 ton of bijna 54 % van de geheele goederenbeweging) komt tegelijkertijd, ten gevolge van de daardoor mogelijk wordende opheffing der aansluiting van het station Soerabaja aan de Kalimas-lijn, eene belangrijk grootere spoorruimte op het emplacement voor trein- en rangeerbewegingen beschikbaar, daar te voren een deel voor het doorgaand vervoer moest vrijgehouden worden.

Tegenover de geopperde bedenking, dat de uitvoering van het nieuwe plan in de toekomst tot eene kostbare uitbreiding van het thans bestaande stationsemplacement te Soerabaja zal nopen, mag dus op betere gronden deze stelling worden verdedigd: dat terwijl, bij uitvoering van het nieuwe plan, de behoefte aan uitbreiding van het stationsemplacement te Soerabaja

zich eerst zal kunnen doen gevoelen, wanneer de goederenbeweging aldaar (dan uitsluitend bestaande uit goederen afkomstig van en bestemd voor Soerabaja zelf) toeneemt met eene hoeveelheid gelijkstaande aan het geheele tegenwoordige doorgaand vervoer (dus, naar de gegevens van 1894, met ruim 166000 ton of met 116 pct.), die behoefte zich, bij uitvoering van het oorspronkelijke plan, dat het station Soerabaja met een gedeelte van het doorgaand vervoer belast laat blijven, reeds zou doen gevoelen, wanneer het vervoer van en voor Soerabaja zelf met circa 100 000 ton of met circa 70 pct. zal zijn toegenomen. Beduchtheid voor dringende noodzakelijkheid tot uitbreiding van het stationsemplacement te Soerabaja, behoeft dus zeker niet van het aannemen van het nieuwe plan terug te houden.

De bedenking dat de spoorwegtoestand te Soerabaja, door het loslaten van het plan om een tweede personenstation (op de pasehban) te stichten, geheel zou worden bedorven, berust voor een deel ook op de meening, dat het tegenwoordige station Soerabaja, volgens de nieuwe plannen hoofd- en eenig station blijven zal. Doch deze meening is eene dwaling; want ook in het nieuwe plan zal een tweede station, ook voor personenverkeer, tot stand komen en dit station — Goebeng — is, nu de wijk Simpang door eene brug met den rechter-rivieroever verbonden is, voor de bewoners der bovenstad veel gunstiger gelegen dan het ontworpen station in het westelijk deel der stad. Komt het nieuwe plan tot uitvoering, dan zullen de bewoners der benedenstad het bestaand station als punt van vertrek behouden en de bewoners der bovenstad als zoodanig het station Goebeng bekomen. Van beide stations uit zullen zij zich naar *alle* richtingen kunnen begeven en dus ook in dit opzicht in het voordoel zijn boven het oorspronkelijk plan, waarin het personenstation op de pasehban uitsluitend voor het verkeer in en uit de richting Tarik was bestemd.

Waar nu uit het voorafgaande genoegzaam blijkt, dat de voorgestelde nieuwe richting, zoowel met het oog op de exploitatie als voor handel en verkeer onmiskenbare voordeelen aanbiedt boven het oorspronkelijke plan, daar zal het misschien overbodig schijnen nog aan te toonen, dat er geene reden is om, ter wille van den tramweg van Goendih naar Soerabaja en van andere in de toekomst misschien uit de westelijk en noordelijk van Soerabaja gelegen streken te wachten tramverbindingen, aan het kostbaarder oorspronkelijk plan te blijven hechten. Toch meent de ondergeteekende, nu ook dit onderwerp ter sprake is gebracht, het niet geheel te mogen laten rusten.

Toen het station op de pasehban in het oorspronkelijk plan werd opgenomen, heeft men, ter aanbeveling daarvan, er terecht aan herinnerd, dat het eventueel tevens aan de van het westen komende tramwegen tot eindpunt zou kunnen dienen. (Zie Memorie van Toelichting Indische begrooting 1893, bladz. 31). Maar de zaak wordt geheel omgekeerd, wanneer men, nu eene betere oplossing van het vraagstuk in het algemeen aan de orde is, het bijkomende voordeel op den voorgrond plaats en ter wille daarvan de minder goede oplossing wil handhaven. Bovendien: wat is de zaak? Wanneer de tramweg van Goendih naar Soerabaja in het personenstation op de pasehban haar eindpunt vond, zou de toestand deze zijn: dat de reizigers daar den tramtrein verlaten en zich stadwaarts begeven of

met een trein van den Staatsspoorweg in de richting Tarik verder reizen, terwijl goederen daar aan den dienst van den Staatsspoorweg overgegeven en in de gewilde richting verder vervoerd zouden worden. Doch in hoofdzaak dezelfde toestand zal verkregen kunnen worden, wanneer de maatschappij die den tramweg zal aanleggen, zelf een station bouwt op de plaats waar oorspronkelijk het personenstation voor de richting Tarik ontworpen werd, of op eene andere plaats nabij de verbindingslijn van den Staat met Kalimas en Goebeng, waarmede zij hare lijn dan ongetwijfeld in aansluiting zal mogen brengen, tot het overgeven der goederen die, door haar aangevoerd, vervolgens door den Staat in alle richtingen verder vervoerd kunnen worden. Het eenige verschil zal dus zijn dat de reizigers die in de richting Tarik verder willen reizen, zich naar een der beide spoorwegstations moeten begeven, een toestand die men in bijna elke stad in Europa, waar ook tramlijnen aankomen, kan waarnemen en die zeker nergens als een toestand beschouwd wordt zoo onhoudbaar, dat hij tot de stichting van een centraalstation noopt.

Hoewel de ondergeteekende zich vleit door het voorafgaande thans duidelijk genoeg in het licht gesteld te hebben, dat de richting die de Indische Regeering, bij nadere overweging, van Sepandjang af, aan den spoorweg ter rechtstreeksche verbinding van Tarik met Soerabaja en Kalimas wenscht te geven, in allen deele de voorkeur verdient boven het oorspronkelijk plan, kan het toch zijn nut hebben hier ten slotte nog aan te halen het oordeel, dat in het straks vermelde rapport over het nieuwe plan wordt uitgesproken door den heer J. Sluiter, wiens ervaring ook als exploitatiechef der Oosterlijnen, aan zijn oordeel groote waarde moet doen hechten.

„Resumeerende — zegt de heer Sluiter — meen ik te hebben aangetoond:

1°. dat de verbinding via Wonokromo boven die langs het eerste baanvak van het voor-ontwerp, het voordeel heeft, dat het emplacement Soerabaja ook ontlast wordt van het parcoursvervoer tusschen Kalimas in de richting Bangil en verder;

2°. dat de exploitatiekosten van die verbinding, ook afgescheiden van eene geringe besparing op den totalen vervoersarbeid, ongeveer gelijk en zeker nooit hooger zullen zijn dan bij exploitatie volgens het voor-ontwerp;

3°. dat noch het algemeen belang, noch de exploitatie-ontvangsten noemenswaard geschaad zullen worden, wanneer de spoorweg het gebied van den linker-rivieroever tusschen Soerabaja en Sepandjang prijs geeft;

4°. dat bij verbinding via Wonokromo, gecombineerd met spoorverdubbeling tusschen Wonokromo en Soerabaja en met directe verbinding van Goebeng met Kalimas, toename van vervoer ook in de naaste toekomst te wachten, *evengoed* beheerscht kan worden als bij rechtstreekschen weg van Sepandjang naar Kalimas, op den linkeroever der Soerabaja-rivier."

„Afgescheiden van het verschil in aanlegkosten meen ik, uitsluitend uit een oogpunt van niet kostbaarder maar zeer zeker meer doelmatige exploitatie, de verbinding Sepandjang—Soerabaja via Wonokromo te moeten aanbevelen boven die welke voor dit baanvak in het voor-ontwerp is geprojecteerd."

De Minister van Koloniën,
BERGSMA.

De Commissie van rapporteurs, de heeren Pijnacker, Hordijk, Bool, van Gennep, Cremer, en Bahlmann, bracht 31 Maart het volgende Voorloopig Verslag uit.

Bij het onderzoek van dit wetsontwerp in de afdeelingen der Kamer verklaarden vele leden zich daarmede te kunnen vereenigen. Nu uit de Memorie van Toelichting blijkt, dat de invloed, dien de aankoop of onteigening der Chineesche graven op de kosten van aankoop der benoodigde gronden zal oefenen, niet meer bedraagt dan ruim *f* 22 374 in plaats van *f* 357 000, zooals men opmaakte uit de toelichting der Nota van Wijzinging betreffende de begrooting voor Nederlandsch-Indië, dienstjaar 1897, en nu tevens beter is uiteengezet de bedoeling omtrent de stationsemplacementen te Soerabaja en Kalimas, konden deze leden zich met de gekozen richting vereenigen. Zij gaven aan het nieuwe plan de voorkeur boven het oude, mede omdat de uitvoering minder zal behoeven te kosten.

Hieraan voegden sommige dezer leden toe, dat, indien de Regeering de thans verstrekte gegevens dadelijk had medegedeeld, het in de vergadering der Kamer van 24 November jl. aangenomen amendement op onderafdeeling 80 van het IIde hoofdstuk der Indische begrooting waarschijnlijk niet zou zijn voorgesteld, althans geene meerderheid zou hebben gevonden. De zaak is door de wijze, waarop de Regeering haar bij de Kamer heeft ingeleid, buiten noodzaak vertraagd. En zelfs bij aanneming van dit wetsontwerp zal het nieuwe tracé niet aanstonds in uitvoering kunnen komen, daar het vóór-ontwerp nog niet gereed is en het, naar de Regeering mededeelt, geruimen tijd kan duren eer dit hier te lande aankomt. De langzame voortgang der zaak werd dezerzijds betreurd.

Andere leden stelden zich op een ander standpunt en waren vooralsnog niet geneigd, aarzelden althans, hunne stem aan dit wetsontwerp te geven. Zij herinnerden er aan, dat de Kamer in de vergadering van 24 November jl. eene beslissing omtrent de nieuwe richting der lijn Tarik-Kalimas niet wenschte te nemen, voordat het voorstel dienaangaande behoorlijk zou zijn voorbereid en toegelicht. En ook thans achtten zij dit niet in voldoende mate geschied. Met bevreemding hadden zij in de Memorie van Toelichting gelezen, dat er, niettegenstaande al hetgeen omtrent deze aangelegenheid voorviel, nog geen vóór-ontwerp van het nieuwe tracé bestaat. Zij wenschten zich intusschen niet bloot te stellen aan het gevaar, tot de aanneming van dit wetsontwerp mede te werken en, evenals bij vorige gelegenheden, later te vernemen, dat de gemaakte ramingen waren uit de lucht gegrepen.

Daarbij kwam, dat de overlegde stukken niet geschikt waren om vertrouwen te wekken in de zorgvuldigheid der voorbereiding. Onder die stukken is het belangrijkst het rapport, overgelegd als bijlage sub. B. Daarin worden evenwel stukken behandeld, die de Kamer niet kent. Het is afkomstig van den chef der exploitatie van de Oosterlijnen op een oogenblik, waarop deze hoofdambtenaar op het punt stond zijne betrekking neer te leggen, non-actief was en te Batavia verbleef. Van den steller van dat rapport wordt in de Memorie van Toelichting gezegd, dat hij een werkzaam aandeel in het oorspronkelijke plan heeft gehad. Was hij dan niet mede-verantwoordelijk voor de belangrijke misrekeningen daarin? Stelt hij zich aan-

sprakelijk voor de nu medegedeelde ramingen? Opmerkelijk is, zoo werd verder betoogd, dat, volgens het rapport B, voor de gronden van particuliere landen Karah Ketingtang en Wonokromo *f* 0,50 per M². „wordt gevraagd", welke mededeeling niet overeenstemt met die in de raming, overgelegd als bijlagen sub. F. waar gezegd wordt, dat die gronden „waard zijn" *f* 0,50 per M²., „hoewel de eigenaren wellicht aanvankelijk hoogere eischen zullen stellen." Men doet dus voorzichtig, op de in het rapport B. voorkomende vergelijking met de kosten van de gronden, voor het oorspronkelijk plan benoodigd, niet te zeer af te gaan. Moeilijk te begrijpen is bovendien, dat in bijlage C, betrekking hebbende op het oude plan, eene commissie de sawagronden raamt op *f* 1.60 à 1,75 per M² en de kamponggrondenop *f* 2 à *f* 3 per M², terwijl in bijlage F, de raming voor het nieuwe plan, de prijs voor terreinen, dichter bij de rivier gelegen, gesteld wordt op *f* 0,50 per M² voor sawa-grond en kamponggrond gelijkelijk. In laatstbedoelde raming — van wien deze afkomstig is, blijkt niet — treft men nog de eigenaardigheid aan, dat de gronden niet vergeleken worden met de in bijlage C. bedoelde, die aan de overzijde der rivier gelegen zijn, maar met kleigronden in Holland. Staat men er niet aan bloot, later van eene commissie te vernemen, dat deze raming geen verband hield met de werkelijke waarde der getaxeerde terreinen? Ook de voor overbruggingen gestelde bedragen kwamen sommige leden zeer laag voor. Blijkens bijlage F was de brug bij Sepandjang, over de Soerabajarivier die thans vervalt, geraamd op *f* 119 934. Er zal nu eene overbrugging komen over de Kalimas, geraamd op *f* 36 000, en eene over de Pegirian, geraamd op *f* 35 000. Zijn deze cijfers niet zeer laag te achten, ook wanneer men let op de omstandigheid, dat voor de brug over de Kalimas de bovenbouw van de meer stroomopwaarts gelegen en af te breken brug zal worden gebruikt?

Met het oog op deze vragen en bedenkingen waren eenige der leden, wier gevoelen hier wordt weergegeven, vooralsnog weinig geneigd, zich met het wetsontwerp te vereenigen. Ten einde zich voor nieuwe teleurstellingen te vrijwaren, wenschten zij het vóór ontwerp van het nieuwe tracé, vergezeld van behoorlijke ramingen, af te wachten. De noodige gelden zouden dan kunnen worden aangevraagd bij de begrooting voor Nederlandsch-Indië, dienstjaar 1898. Andere evenwel wenschten hunne stem eerst te bepalen na de ontvangst van het antwoord der Regeering.

In enkele afdeelingen werd opgekomen tegen de volgende uitlating op bladz. 2 der Memorie van Toelichting: „Het worde den ondergeteekende echter niet ten kwade geduid, als hij, dezen weg volgende, met stilzwijgen voorbijgaat, wat over de belangen van derden bij het aannemen der gewijzigde richting zijdelings of rechtstreeks is te kennen gegeven. Van de Regeering toch zijn geene voorstellen te wachten, die, onder den schijn van behartiging van 's lands belang, de strekking zouden hebben de belangen van derden te dienen." Vooreerst merkte men op, dat de wijze, waarop dit punt ter sprake wordt gebracht, aanleiding geeft tot de opvatting, alsof de Regeering met halve woorden meer wil te kennen geven dan zij uitdrukkelijk zegt, eene methode, die in een staatsstuk zorgvuldig behoort te worden vermeden. Maar bovendien achtten sommige leden het geenszins rationeel, hier over de belangen van derden te zwijgen. Deze toch hebben van den

aanvang af in de geschiedenis van den betrokken spoorweg eene groote rol vervuld. Daarbij werd in herinnering gebracht de behandeling van het voorstel van den Minister van Dedem tot den aanleg van de lijn Tarik—Soerabaja—Kalimas. Zoowel het daarbij behandelde adres der Oost-Java-stoomtrammaatschappij als de toen gehouden redevoeringen liepen voor een goed deel over de belangen van derden. Bij de beraadslaging omtrent het voorstel van dezen Minister, kwam de Kamer bij motie op tegen de te groote voordeelen gelaten, aan derden, namelijk aan de ondernemers van den stoomtramweg tusschen Sepandjang en Krian (2); en blijkens het Koloniaal Verslag van 1895 (bladz. 171) terecht, want die derden hadden geen bezwaar, de bedoelde voordeelen prijs de geven. In de vergadering der Kamer van 24 November 1896 antwoordde de Minister op de vraag, van wien het nieuwe tracé afkomstig was, het volgende: „Op die vraag kan ik moeilijk antwoorden, want het is wel wat veel van mij gevergd, den naam te onthouden van elken ingenieur of hoofdingenieur, die het een of ander tracé opmaakt. Ik weet wel, dat, terwijl de zaak in studie was een deskundige in de buurt, die niet in dienst van den Staat was, naar ik meen in een dagblad op de wenschelijkheid van dat tracé heeft gewezen." Volgens die verklaring zou dus de particulier zich met de zaak bemoeid hebben eerst nadat „de zaak in studie was". Intussshen valt uit het rapport, overlegd als bijlage B, Bladz. 2, af te leiden, dat een request van den heer Stoop heeft aanleiding gegeven tot de wijziging der richting. Ook hier zou dus een derde oorspronkelijk den stoot tot het nieuwe plan hebben gegeven. Opmerkelijk eindelijk is in dat rapport (bladz. 3) de zinsnede: „Of daarbij (d. i. bij de bepaling der onteigeningskosten) ook nog invloeden van andere belanghebbenden gediend hebben, doet weinig ter zake."

Met het oog op al het bovenstaande, gaat het, naar het gevoelen van de leden, hier aan het woord, niet aan, eenvoudig met stilzwijgen voorbij te gaan „wat over de belangen van derden bij het aannemen der gewijzigde richting zijdelings of rechtstreeks is te kennen gegeven." Waar de behartiging der belangen van derden gepaard kan gaan met de behartiging van 's lands belang, is er aanleiding te meer ook de eerste niet uit het oog te verliezen. Maar in ieder geval moet, naar men meende, wanneer deze de voorname aanleiding zijn tot voorstellen der Regering, de Vertegenwoordiging hieromtrent worden ingelicht. Snelle afdoening van zaken kon hierdoor slechts worden bevorderd.

Nog werden de volgende vragen gedaan:

Bestaat er, wanneer de nieuwe richting wordt gekozen, nog eenige beperking ten opzichte van passagiersvervoer over de Staatslijn Soerabaja—Tarik of over een of meer vlakken daarvan?

Blijft gehandhaafd het verbod van goederenvervoer over den tramweg Soerabaja—Sepandjang en hare geprojecteerde verlenging naar het zuidwesten?

Zal het geen bezwaar opleveren, dat de treinen van het station Soerabaja naar het station Kalimas zullen moeten terugsporen tot de halte Goebeng? Ware dit niet te voorkomen door een wissel te leggen op het punt, waar het nieuwe tracé, beoosten het station Soerabaja afbuigt van den bestaanden spoorweg?

Bij deze gelegenheid kwamen enkele leden met aandrang terug op den wensch, in de vergadering van 24 November 1896 uitgesproken, dat de Regeering, wanneer er gelegenheid is, naar Indië zal zenden mannen, die rijke ervaring hebben van spoorweg-exploitatie.

Eindelijk betreurden enkele leden het, dat bij de stukken niet is overgelegd eene duidelijk kaart, het nieuwe tracé aangevende, die aan de leden had kunnen zijn rondgezonden. — In antwoord hierop herinnerden andere leden er aan, dat eene dergelijke kaart is overgelegd bij de Nota van Wijziging betreffende de begrooting van Nederlandsch-Indië voor het loopende dienstjaar.

Hierop antwoordde de Minster van Koloniën bij brief van 5 April 1897 met de volgende:

MEMORIE VAN ANTWOORD.

Van de mededeeling in den aanhef van het Voorloopig Verslag, dat vele leden zich, na de nadere toelichtingen, met de ontworpen gewijzigde richting van den spoorweg van Tarik naar Soerabaja kunnen vereenigen, heeft de ondergeteekende met voldoening kennis genomen. Hij vertrouwt dat, wanneer het thans aanhangige wetsontwerp spoedig wet mag worden, de verdere aanleg van de baan welke, na het votum der Kamer van 24 November 1896, bij Sepandjang is gestaakt, terstond zal kunnen worden voortgezet. Want sedert de ondergeteekende, van den Gouverneur-Generaal de mededeeling ontving, dat voor de uitwerking van het gevraagde *volledige* voorontwerp een geruime tijd noodig was, zijn nu reeds vier maanden verloopen en die destijds onmiddellijk ter hand genomen arbeid zal dus nu wel geheel of grootendeels zijn afgeloopen.

Aan de leden die nog aarzelden hunne stem aan het wetsontwerp te geven, moge de ondergeteekende doen opmerken, dat in de Memorie van Toelichting niet is gezegd dat er nog *geen* voorontwerp *bestaat*, maar wel dat het nog geruimen tijd duren zou eer het door hem ontboden *volledige*, d. i. tot in détails uitgewerkte voorontwerp hier te lande kon aankomen. Hij meent verder, dat hetgeen in de Memorie van Toelichting is gezegd over de gronden waarop de later onjuist gebleken raming der kosten van aankoop van de terreinen aan den linkeroever der Soerabaja-rivier steunde, geen voldoende aanleiding geeft voor de door die leden geuite vrees, later te zullen vernemen „dat de gemaakte ramingen waren uit de lucht gegrepen."

Naar aanleiding van de vragen en opmerkingen waartoe het als bijlage B overgelegde rapport aan enkele leden aanleiding heeft gegeven, veroorlooft de ondergeteekende zich hier aan te teekenen, dat de steller van dat rapport, oud-chef der exploitatie van de Oosterlijnen, kort te voren uit Nederland was teruggekeerd, en, non-actief zijnde, te Batavia verblijf hield. Hij had dus ruimschoots gelegenheid bijzonder veel zorg aan de samenstelling van dat rapport te besteden.

„Daarin," zoo wordt gezegd, „worden evenwel stukken behandeld, die de Kamer niet kent". De ondergeteekende meent hierop te mogen antwoorden, dat het gemis dier stukken aan de juiste beoordeeling

van het rapport geen afbreuk kan doen, omdat het op zich zelf volledig genoeg is.

De vraag of de steller van het rapport niet mede verantwoordelijk is voor de belangrijke misrekeningen die bij het ontwerpen van het oorspronkelijke plan zijn begaan, is evenmin voor beantwoording door den ondergeteekende vatbaar als de vraag of die ambtenaar zich aansprakelijk stelt voor de nu medegedeelde ramingen. Wat het laatste punt betreft, mag echter worden aangenomen, dat hij, als inderdaad in die ramingen ernstige fouten schuilden, niet zou hebben nagelaten er de aandacht op te vestigen.

Wat in het Voorloopig Verslag over de raming van de waarde der benoodigde gronden, tot de particuliere landen Djagir, Kara en Ketintang behoorende, wordt gezegd, moet, om minder juiste gevolgtrekkingen te voorkomen, eenigszins worden aangevuld. Immers op de in het Verslag aangehaalde woorden „Hoewel de eigenaren wellicht aanvankelijk hoogere eischen zullen stellen" volgt in de toelichting, waaraan zij ontleend zijn, nog dit: „schijnt daarom de taxatie van *f* 3 548 per bouw, zelfs bij eventueele gerechtelijke onteigening, nog hoog genoeg, daar het ondenkbaar is, dat een onpartijdig rechter gronden, uitsluitend bestemd voor op eenvoudige wijze gedreven landbouw, hooger zoude taxeeren dan *f* 5 000 de hectare" (het equivalent van *f* 3 548 per bouw). En hierop volgt dan, als eene eenvoudige opmerking, de verder in het Voorloopig Verslag vermelde vergelijking met kleigronden in Holland, om aan te toonen dat een prijs van *f* 5 000 per hectare nog *f* 1 000 hooger is dan de prijs, die tijdens de bloeiperiode van den landbouw in Holland voor goeden kleigrond werd betaald. De ondergeteekende meent daarom, dat er nog aanleiding bestaat voor de waarschuwing om niet te zeer op de vergelijking met de kosten van de gronden voor het oorspronkelijke plan benoodigd af te gaan, noch voor de vrees, dat men later van eene commissie zal vernemen, dat de raming geen verband hield met de werkelijke waarde der getaxeerde terreinen.

Het verschil tusschen de geraamde prijzen van sawah- en kampong-gronden in de bijlagen C en F, is niet zoo moeielijk te begrijpen, wanneer men nevens die stukken de mede ter griffie gedeponeerde richtingskaarten raadpleegt. Dan toch zal men zien, dat het lijnvak waarop bijlage C betrekking heeft (piket 0—122 van het oorspronkelijke plan, of m. a. w. het gedeelte van het ontworpen kopstation tot aan den rivierovergang bij Sepandjang) loopt door een sterk bevolkt gedeelte en door sawah's die in de onmiddellijke nabijheid van kampongs liggen, terwijl de sawah-gronden, die het tracé kruist waarop bijlage F betrekking heeft (namelijk het lijnvak Sepandjang-Wonokromo) eene aaneengesloten sawah-vlakte vormt, waarvan het gedeelte dat de lijn doorsnijdt, grootendeels ver van de rivier en ver van de naastbijgelegen kampongs verwijderd is. Geheel in overeenstemming daarmede leest men dan ook in bijlage F: „De aan te knoopen gronden zijn gewone sawah's en voor een zeer klein percentage kampong-grond, gelegen ver genoeg van de rivier en den grooten weg, om bij eventueele uitbreiding der kota Soerabaja geheel daarbuiten te vallen." Voor terreinen welker ligging overeenkomt met die van de gronden waarop

bijlage C betrekking heeft, vindt men ook in bijlage F prijzen van *f* 2 en *f* 2,50 per M³. uitgetrokken.

Aan de leden wien de voor overbruggingen gestelde bedragen zeer laag voorkwamen, veroorlooft de ondergeteekende zich het volgende te doen opmerken:

Het door hen aangehaalde cijfer van *f* 119 934 betreft, blijkens den staat (bijlage E) 1) waaraan het ontleend is, niet de brug bij Sepandjang alleen, maar — aldus luidt de omschrijving in den staat — „Overbrugging Kalimas *en groote weg* bij Sepandjang". Voor de brug alleen (eene overbrugging van 95 meter in drie spanningen respectievelijk van 35, 30 en 30 meter) wordt in den mede aan de Kamer overgelegden staat „Berekeningen voor de raming van kosten voor den aanleg van een spoorweg ter directe verbinding van Tarik met Soerabaja en Kalimas" eene som van *f* 112 700 uitgetrokken. Neemt men nu in aanmerking, dat de bovenbouw van een brug van 35 à 40 M. spanning, tegenwoordig *f* 5 000 à *f* 6 000 kost en dat voor de Pegirian een brug van 35 M. wordt vereischt, dan zal men het wel niet zoo onverklaarbaar meer vinden, dat men berekent deze brug voor *f* 35 000 te kunnen bouwen, terwijl men, lettende op de ondergeschikte rol die de bovenbouw in het totaal der kosten vervult, het begrijpelijk zal vinden, dat men voor de 40 M. lange brug over de Kalimas, waarvoor de bovenbouw voorhanden is, niettemin *f* 36 000 noodig oordeelt.

De ondergeteekende vertrouwt door het bovenstaande de geopperde vragen en bedenkingen genoegzaam te hebben beantwoord om de leden, die hunne stem eerst wenschten te bepalen na de ontvangst van het antwoord der Regeering, te overtuigen, dat er geen reden is om, uit vrees voor nieuwe teleurstelling, de beslissing over deze werkelijk urgente zaak tot de begrooting voor 1898 uit te stellen. Het zou toch inderdaad te betreuren zijn, indien in den aanstaanden afvoertijd de gereed zijnde 23½ K.M. van de nieuwe lijn (het gedeelte Tarik-Sepandjang) ongebruikt moesten blijven, waar door het aanleggen der 6 K.M., die Sepandjang van den bestaanden spoorweg scheiden, de mogelijkheid ontstaat, dat daarvan reeds dit jaar voor het producten-vervoer partij getrokken wordt.

Over hetgeen verder in het Voorloopig Verslag volgt over de belangen van derden bij het aannemen der gewijzigde richting, meent de ondergeteekende kort te mogen zijn. Dat die belangen in de geschiedenis van den spoorweg van Tarik naar Soerabaja een zekere rol hebben vervuld, is ongetwijfeld waar. Het voorstel van den Minister van Dedem vond bestrijding omdat, naar men meende, te weinig, het voorstel van den ondergeteekende omdat, naar men meende, te veel aandacht was geschonken aan de belangen der Oost-Java Stoomtram-Maatschappij. En evenmin zou de ondergeteekende de juistheid willen betwisten van de opmerking, dat, waar de behartiging van de belangen van derden gepaard kan gaan met de behartiging van 's lands belang, er aanleiding te meer is om ook de eerste niet uit het oog te verliezen. Maar waar de Regeering, toen zij inderdaad met zoodanige belangen billijkshalve rekening meende te moeten houden, hare inzichten daaromtrent onbewimpeld heeft blootgelegd is er, naar de meening van den ondergeteekende, geen reden om, waar zij een voorstel uitsluitend met redenen van landsbelang motiveert, het vermoeden uit te spreken, dat het de belangen van derden zijn die tot het voorstel hebben

geleid. En nu moge de heer Stoop, in een request aan den Gouverneur-Generaal, en niet in een dagblad-artikel, de wenschelijkheid van wijziging van het oorspronkelijk aangenomen tracé hebben bepleit, het blijft niettemin waar, dat op dat tijdstip het nieuwe plan reeds in studie was genomen, waaruit volgt, dat het denkbeeld om de richting over Wonokromo te nemen, toen reeds moet zijn opgevat.

Ter beantwoording van de gestelde vragen diene het volgende:

Voor de vraag of eenige beperking ten opzichte van passagiers-vervoer over de staatslijn Soerabaja—Tarik of over een of meer vakken daarvan bestaat, is het volkomen onverschillig of de oorspronkelijke richting behouden dan wel de nieuwe gekozen wordt. Noch in het eene, noch in het andere geval is van zoodanige beperking sprake.

Het verbod van goederenvervoer over den tramweg Soerabaja-Sepandjang en hare geprojecteerde verlenging naar het zuidwesten blijft gehandhaafd.

Indien het bezwaren mocht opleveren dat de treinen van het station Soerabaja naar het station Kalimas zullen moeten terugsporen tot de halte Goebeng, zal het leggen van een wissel op het punt waar het nieuwe tracé, beoosten het station Soerabaja afbuigt van den bestaanden spoorweg, zooals uit bijlage B blijkt, het middel zijn om die bezwaren op te heffen. Het goederenvervoer van Soerabaja naar Kalimas beliep echter over het geheele jaar 1895 niet meer dan 1 080 ton.

Wanneer de gelegenheid mocht bestaan om, op aanvrage uit Indië, mannen die rijke ervaring van spoorweg-exploitatie hebben uit te zenden, zal de Regeering die gelegenheid zeker niet onbenut laten.

De opmerking over het gemis eener kaart kan, na hetgeen daaromtrent in het Voorloopig Verslag is herrinnerd, verder onbeantwoord blijven.

De Minister van Koloniën,

BERGSMA.

In de Vergadering der Tweede Kamer van 7 April werd over dit wetsontwerp de algemeene beraadslaging geopend met een rede van den heer Cremer, die aldus luidde:

De zaak die bij dit wetsontwerp is betrokken, de aanleg van den spoorweg Tarik—Soerabaja, heeft eene zeer lange geschiedenis achter zich, — eene geschiedenis die veel te lang is, waar het geldt den aanleg van een betrekkelijk klein spoorweglijntje, over een volkomen bekend terrein, in een van de voornaamste residentiën van Java en in de onmiddellijke nabijheid van de belangrijkste handelsplaats aldaar. Op dat terrein was eigenlijk niets onbekend. Het gold geen bergterrein of het overwinnen van bijna onoverkomelijke zwarigheden. De moeielijkheden, die zich hebben voorgedaan, zijn m. i. te wijten geweest aan drie omstandigheden. De eerste omstandigheid was de tegenwerking van particulieren die, in die buurt eene eenvoudige stoomtramconcessie verkregen hebbende, dat gansche terrein trachtten te betrekken binnen hun *sphere of interest*, of, zooals men in Nederlandsch-Indië zegt, binnen den kring hunner bemoeiingen.

De tweede reden was de uiterst oppervlakkige voorbereiding van het eerste project, die zeker geen gunstig licht werpt op hen, die in Indië belast waren met den bouw en de exploitatie van dit lijntje, — eene voorbereiding die oppervlakkig en gebrekkig is gebleven ook bij de hernieuwde aanbieding aan deze Kamer.

De derde reden was, dat, toen men tot het nieuwe tracé gekomen was, het voorstel om dit te volgen ontijdig ingediend en met eene onvolledige toelichting aan ons werd voorgesteld, — eene toelichting die, zooals uit de gewisselde stukken is gebleken, aanleiding gaf tot groot misverstand; zelfs nog op dit oogenblik kan ik niet zeggen, dat op elk punt voldoende licht is geworpen. Nog blijven er verschillende dubia over.

Ik zal nu niet treden in een breede herhaling van het vele dat over deze zaak is gezegd en geschreven; in de gewisselde stukken is alles te vinden en hetgeen de geachte afgevaardigde uit Zierikzee, de heer van Kerkwijk, en ik bij vorige gelegenheden daaromtrent gezegd hebben, ligt nog versch in het geheugen.

In elk geval komt het mij voor, dat deze zaak geen schoone bladzijde levert in de geschiedenis van den aanleg van Staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië, en ik hoop dat die bladzijde, zooals vele in de geschiedenis, van nut zal zijn voor hen, die in de toekomst de leiding van dien aanleg in handen zullen hebben.

Ik heb nu echter de overtuiging opgedaan, dat het nieuwe tracé althans goedkooper zal zijn dan het oude, en dat langer verzet tegen het onderhanden nemen, een langer uitstel van den aanleg dezer lijn niet is ten bate van de verbinding van Soerabaja met Tarik, waarvoor ik zeer zeker gestemd ben.

In die overtuiging wensch ik nu niet langer mij te verzetten tegen de aanneming van dit wetsontwerp. Na de houding, die ik vroeger daaromtrent heb aangenomen, wilde ik dit met enkele woorden in het midden brengen.

Daarop antwoordde de Minister van Koloniën aldus:

Ik zal wel niet behoeven te zeggen dat het mij zeer aangenaam was uit het slot van de redevoering van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam, den heer Cremer, te vernemen, dat hij zich niet langer tegen het plan der Regeering ten aanzien van het nieuwe tracé der lijn Tarik-Soerabaja zou verzetten. Hij meent terecht dat het in het belang van den Staat is, dat die lijn thans zonder verwijl wordt voltooid.

Wat betreft de opmerking, dat het onvolledige onderzoek van deze lijn in haar geheel geen gunstig licht zou werpen op de geschiedenis van den spoorwegaanleg in Nederlandsch-Indië, zal ik niet behoeven te herinneren, dat het eerste wetsontwerp is ingediend door mijnen geachten ambtsvoorganger, doch door de Kamer, om andere redenen, verworpen. Het tweede ontwerp is in 1895 in deze Kamer, na een uitgebreid debat, met eene aanzienlijke meerderheid aangenomen. Toen men tot den aanleg was overgegaan en reeds een groot gedeelte van de aarden baan had gelegd, bleek het dat een beter tracé dan het oorspronkelijk voor de verbinding Sepandjang-Kalimas gekozene mogelijk was, en het is, dunkt mij, een bewijs van

gezond verstand van de Indische spoorweg-autoriteiten, dat zij aan het minder goede tracé niet hebben vastgehouden, doch het betere, zij het ook ter elfder ure, hebben voorgesteld. Toen de berichten van en de noodige gegevens voor de gewenschte wijziging tot mij gekomen waren, heb ik onmiddellijk gezorgd dat de Kamer daarvan, bij Nota van Wijziging, ingediend, 25 September 1896, kennis kreeg. Ik hoopte dat het onderzoek van die Nota nog in de afdeelingen zou kunnen plaats hebben; maar doordat de Indische begrooting het vorige jaar reeds zoo vroeg in de afdeelingen was behandeld, is dit niet mogelijk geweest. Waren omtrent die Nota in het Voorloopig Verslag de noodige vragen gedaan, ik had de gegevens die ik nu heb, reeds toen schriftelijk kunnen verschaffen en wellicht zoodoende het uitstel voorkomen. Hoe het zij, de Regeering zal steeds trachten, wanneer nieuwe lijnen moeten worden aangelegd, de meest volledige gegevens te verschaffen. In zooverre zal hetgeen met deze lijn geschied is, ook voor haar eene les zijn.

De algemeene beraadslaging werd daarop gesloten.

De *artt.* 1, 2 en de *beweegreden* werden achtereenvolgens zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen, en daarop werd het *wetsontwerp* eveneens zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

STOOMTRAMBANEN IN GROOT-ATJEH.

Een ander ontwerp tot verhooging van hoofdstuk II der begrooting van Ned.-Indië voor 1897 bereikte de Tweede Kamer door de Koninklijke boodschap van 19 Februari. Het wetsontwerp bevat het volgende:

Eenig artikel.

Onderafdeeling 96. (Geniewerken, met uitzondering van den kampementsbouw in de Preangerregentschappen) van het II de hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897 wordt verhoogd met *f* 320 000, en alzoo gebracht op *f* 1 596 242.

In de **Memorie van Toelichting** brengt de Minister van Koloniën in herinnering dat hij in zijn Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer over de Indische begrooting voor 1897 en later meer uitvoerig bij de mondelinge behandeling der begrooting in de Tweede Kamer, heeft medegedeeld, dat hij nog met den Gouverneur-Generaal in overleg was over enkele punten van uitvoering van het stelsel, dat aan de thans in groot-Atjeh gevolgd wordende gedragslijn ten grondslag ligt, en dat dat overleg ook betrof het aanleggen van stoomtrambanen, ter verbinding van de bivouaks te Lokngа, Tjot Mantjang en Samahani met de geconcentreerde stelling, waarvan de posten, zooals bekend is, èn onderling èn met Kotta-Radja door zoodanige banen verbonden zijn. Het aanvankelijk bezwaar van den Minister tegen dat denkbeeld, was hoofdzakelijk gelegen in de onzekerheid, of de bivouaks wel op de thans daarvoor gekozen plaatsen zouden blijven, daar, zooals ook door den legercommandant bij zijne

voorstellen was voorzien, omstandigheden konden intreden, die verplaatsing naar andere punten wenschelijk of noodzakelijk zouden maken.

Het denkbeeld is thans in Indië, zoowel uit dit gezichtspunt als uit dat der bewaking van tramverbindingen in Atjeh nog eens nauwkeurig overwogen. De Indische Regeering is daardoor bevestigd in hare overtuiging, dat tot den aanleg, althans van eene trambaan in de sagi der XXII Moekims zoo spoedig mogelijk moet worden overgegaan. Daartegen bestaat niet het zooeven bedoelde bezwaar, omdat de punten, die in deze sagi vroeger of later wellicht bezet zullen moeten worden, in ééne richting liggen, zoodat het geval dat eenig gedeelte verlegd zou moeten, of nutteloos zou kunnen worden, zich niet zal voordoen. Lokuga in de sagi der XXV en Tjot Mantjang in die der XXVI Moekims zijn, naar de ondervinding tot dusver geleerd heeft, goed gekozen punten en het laat zich niet verwachten dat de daar gevestigde bivouaks verplaatst zouden moeten worden. Maar de behoefte aan tramverbinding met deze posten is, wegens den korteren afstand (Loknga is op 9, Tjot Mantjang op 7 K.M. van de geconcentreerde stelling gelegen) niet even urgent als de behoefte aan eene lijn door de XXII Moekims, welke tot Indrapoeri reeds eene lengte van 14 K.M. zal hebben.

Het noemen hier van Indrapoeri als voorloopig eindpunt der tramverbinding in de XXII Moekims vereischt eenige toelichting, daar in de tot dusver gedane mededeelingen slechts van het bivouak te Samahani sprake is geweest.

Het is bekend, dat na de excursie in de XXII Moekims op 4/27 Augustus een bivouak werd gevestigd te Samahani tot verdere fnuiking van het verzet in de VII Moekims Baïd en tevens tot beheersching van het op den linkeroever van de Atjeh-rivier gelegen deel der XXII Moekims tot Indrapoeri toe. De vestiging van dit bivouak en de rustelooze vervolging van de bendehoofden door de aldaar gelegerde troepen, hebben tot gevolg gehad, dat geen benden zich meer op den linkeroever van de Atjeh-rivier tot Indrapoeri hebben durven vertoonen, dat de naar het aangrenzend gebergte uitgeweken bevolking van de VII Moekims Baïd meer en meer is teruggekeerd, dat de moekimhoofden uit dat hoeloebalangschap zich, op een drietal na, bij het bestuur hebben aangemeld en dat de hoofden van de V Moekims Indrapoeri geregeld bij het bestuur verschijnen tot het bespreken en afdoen van zaken. De hoofden van het verzet in deze sagi, waaronder in de eerste plaats het jeugdige sagihoofd Toekoe Panglima Polim Mohamad Daged te noemen is, zijn uit uit gedeelte van hun gebied teruggetrokken en hebben nu Selimoen tot uitganspunt van hunne vijandelijke handelingen gekozen.

De naaste taak onzer troepen zal dus zijn, aan de vijandelijke benden het verblijf in den omtrek van Selimoen onhoudbaar te maken en daartoe dient het bivouak te Samahani, dat aan zijne bestemming ten opzichte van de VII Moekims Baïd heeft beantwoord, aanvankelijk naar Missigit Indrapoeri (1) en later naar Selimoen verplaatst te worden. Eerst dan echter zal

(1) Blijkens een op 2 Februari van den Gouverneur-Generaal ontvangen telegram is te Indrapoeri een tijdelijk kampement voor zes compagnieën infanterie opgericht.

van daaruit met voldoende kracht kunnen opgetreden worden, wanneer eene stoomtramverbinding met de geconcentreerde stelling zal zijn tot stand gebracht, waardoor minder troepen voor den transportdienst aan de beschikbare troepenmacht onttrokken zullen behoeven te worden en waardoor, wanneer troepen uit de geconcentreerde stelling aan operatiën moeten deelnemen, deze niet, zooals anders noodwendig het geval is, eerst een langdurigen marsch moeten maken en dus vermoeid ter plaatse van actie aankomen.

De Minister meent dat nu de Indische Regeering, na zorgvuldige overweging der onder hare aandacht gebrachte aanvankelijke bedenkingen, den aanleg van trambanen voor de voltooiing van het voorloopig met bevredigende uitkomsten aangevangen werk eene zaak blijft achten die geen uitstel kan lijden, aan den Gouverneur-Generaal de beschikking moet gegeven worden over de noodige geldmiddelen, om de trambanen, die blijken zullen noodig te zijn, te doen tot stand brengen.

De aanlegkosten berekent men met inbegrip van de aanschaffing van rollend materieel op *f* 22 560 per kilometer, zoodat voor de 14 kilometer lange, allereerst vereischte lijn Lambaroe-Indrapoeri *f* 316 000 zal worden vereischt. In het geheel wordt gerekend, dat in Groot-Atjeh, buiten de geconcentreerde stelling, 30 kilometer trambanen noodig zullen zijn, waarvoor dus een krediet van *f* 677 000 wordt gevorderd. Doch aangezien dat geheele bedrag in geen geval in dit jaar zal worden verwerkt, komt het den ondergeteekende het best voor, dat onderafdeeling 96 van het IIde hoofdstuk der Indische begrooting voor 1897, waaruit de uitgaven van den bestaanden stoomtramweg worden bestreden ten behoeve van den aanleg en de exploitatie van nieuwe verbindingen met eene som van *f* 320 000 worde verhoogd, waaruit dan tevens, door toepassing van overschrijving als bedoeld in artikel 30 der Comptabiliteitswet, ook bestreden zullen kunnen worden de kosten der van hier uit te zenden benoodigdheden, waarvan de aanvragen het Departement van Koloniën nog niet hebben bereikt.

Wij laten thans volgen het **Voorloopig Verslag**, ingediend den 31sten Maart door dezelfde commissie van rapporteurs, als bij het hier vooraf besproken wetsontwerp.

Bij het onderzoek van dit wetsontwerp in de afdeelingen der Kamer verklaarden eenige leden niet geneigd te zijn, die bij deze suppletoire begrooting aangevraagde gelden toe te staan. Niet alleen achtten zij de toelichting van het wetsontwerp onvoldoende, in het bijzonder voor zooveel betreft de wenschelijkheid om buiten de geconcentreerde stelling eene trambaan aan te leggen, hetgeen eene blijvende vestiging buiten die stelling beteekent, maar bovendien kwam het hun voor, dat eene voor de Atjeh-politiek der naaste toekomst zoo belangrijke principieele beslissing niet mag worden genomen op een oogenblik, waarop, ten gevolge van de voor de deur staande algemeene verkiezingen, de Regeering waarschijnlijk en de Kamer zeker spoedig zal worden vervangen. Daarbij kwam, dat, waar het hier slechts geldt een afstand van 14 kilometer, de zaak niet zóó urgent toescheen, dat de noodige gelden niet bij de begrooting voor 1898 zouden kunnen worden aangevraagd. Dezerzijds werd bij de Regeering aangedrongen op intrekking van het wetsontwerp.

Bij andere leden vond integendeel het wetsontwerp warme instemming Zij waren overtuigd van de dringende noodzakelijkheid, zoo spoedig mogelijk eene tramlijn naar Indraporie aan te leggen. Huns inziens had deze reeds sedert geruimen tijd behooren te bestaan, opdat wij beter in staat zouden geweest zijn, ons gezag in de XXII Moekims te handhaven, en zoodoende rust en orde in de nabijheid onzer geconcentreerde stelling en daarbinnen te verzekeren. Reeds generaal van der Heyden, zoo werd gezegd, wenschte den aanleg van eene tramlijn naar Glé Kambing, gelegen aan den linkeroever der Atjeh-rivier ter hoogte van Indrapoeri. Waar in een onbeschaafd land moet worden geageerd tegen een vijand, die een guerilla-oorlog voert, is niets zoo noodig als goede verkeerswegen, ten einde troepenverplaatsingen te bespoedigen en te vergemakkelijken, Naar het gevoelen van deze leden wordt thans door de Regeering een stap in de goede richting gedaan.

Een derde groep van leden stelde zich op een ander standpunt. Zij zagen in den voorgenomen tramaanleg slechts een uitvloeisel van de sedert Toekoe Omar's afval gevolgde politiek, en achtten het begrijpelijk, dat, nu men wederom buiten de geconcentreerde stelling aggressief is opgetreden en aldaar tijdelijke kampementen heeft aangelegd, eene tramlijn naar Indraporie uit een millitair oogpunt noodzakelijk wordt geoordeeld. Men verklaarde zich althans bereidt, zich dienaangaande bij de inzichten der Regeering neer te leggen en de aangevraagde gelden niet te weigeren. Intusschen, met veel nadruk werd hieraan toegevoegd, dat de Kamer, door aanneming van dit wetsontwerp, niet geacht kan worden aan de politiek der Regeering hare goedkeuring te hechten. De kamer is daarin niet gekend; zij kon zelfs na de verklaringen des Ministers, in het bijzonder na die afgelegd in de Eerste Kamer der Staten-Generaal, niet vermoeden, dat tot aggressief, optreden buiten de geconcentreerde stelling zou worden overgegaan. De Regeering heeft de Vertegenwoordiging te dien aanzien voor een fait accompli gesteld; zij drage de volle verantwoordelijkheid voor de door haar gevolgde politiek. Uit het feit, dat de Kamer thans de Regeering niet wil belemmeren op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan, leide men niet af, dat de Kamer ook voor de keuze van dien weg mede de verantwoordelijkheid wil op zich nemen. Deze leden wenschten dan ook zoo voor zich als voor de nieuwe Kamer het recht voor te behouden, verdere aanvragen om gelden ten behoeve van de aggressieve politiek der Regeering, te weigeren, indien die politiek òf onvruchtbaar mocht blijken òf voor de financieele krachten van Indië te bezwarend. Dit voorbehoud kwam sommigen te meer noodzakelijk voor, nu binnen enkele maanden het mandaat der tegenwoordige Kamerleden zal zijn verstreken.

Verscheidene der leden, wier gevoelen hier werd weergegeven, gingen in denzelfden gedachtengang een stap verder. Zij betreurden het, dat dit wetsontwerp is ingediend. Consequent ware het huns inziens geweest, indien de Regeering ten deze handelende evenals zij deed ten aanzien van de bivouaks, den voorgenomen tramaanleg beschouwd had als eene aangelegenheid van zuiver militairen aard, haars inziens door de noodzakelijkheid geboden, en de uitgave gedaan had zonder vooraf de medewerking der Staten-Generaal te vragen. Aan de Kamer ware dan bespaard de valsche positie, waarin zij zich tegenover dit wetsontwerp bevindt. Het heeft den schijn, alsof de Regeering een deel der verantwoordelijkheid voor de

door haar naar Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn op de Vertegenwoordiging wil afwentelen, terwijl deze toch inderdaad op dit oogenblik, nu aan eene onmiddellijke verandering van politiek in Atjeh niet kan gedacht worden, niet vrij is in hare beslissing. Dat deze Minister er in andere gevallen niet heeft tegen op gezien, begrootingsposten te overschrijden, is nog onlangs gebleken, toen hij op 28 November 1896 een wetsontwerp indiende, waarbij verschillende onderafdeelingen van de begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1895 werden verhoogd met ruim *f* 6 000 000. Daartegenover stonden wel is waar verminderingen tot een gezamenlijk bedrag van ruim *f* 4 200 000; maar ten slotte bleef er eene verhooging van uitgaven over van meer dan *f* 1 800 000.

Deze beschouwingen bleven niet onweersproken. Naar het gevoelen van andere leden kan de Kamer niet alle verantwoordelijkheid voor den staat van zaken in Atjeh van zich afschuiven. Het ontbrak haar noch aan de macht noch aan de gelegenheid om tegen het beleid der Regeering na de gebeurtenissen van een jaar geleden op te komen. Zij heeft dit evenwel niet gedaan en er zich dus bij neergelegd. Evenzeer als de Staten-Generaal mede-verantwoordelijk waren voor de politiek gedurende vele jaren ten aanzien van Toekoe Oemar gevolgd, onder andere door jaarlijks de gelden voor diens legioen toe te staan, evenzeer zijn zij het voor de thans gevolgde gedragslijn door aan de aan haar verantwoordelijke Regeering de handen vrij te laten. De aanneming van dit wetsontwerp zal te dien aanzien slechts eene bevestiging zijn van de door de Kamer aangenomen houding. Intusschen de leden, die dit in het midden brachten, stelden er prijs op te verklaren, dat zij voor zich deze mede-verantwoordelijkheid gaarne aanvaardden. Zij waren overtuigd, dat de Regeering, door op te treden gelijk zij doet, de eenig mogelijke weg tot pacificatie van Atjeh volgt, en gaarne bereid haar in haar krachtig handelen even krachtig te steunen. Wat betreft de grief, dat de Regeering beter gedaan had, de Vertegenwoordiging voor een fait accompli te stellen en de noodige gelden zonder hare medewerking uit te geven, zoo werd dezerzijds opgemerkt, dat het toch niet aangaat er den Minister een verwijt van te maken, dat hij, nu de omstandigheden dit toelieten, op constitutioneele wijze heeft gehandeld.

In enkele afdeelingen ontwikkelde zich naar aanleiding van dit wetsontwerp eene gedachtenwisseling over het voor de toekomst in Atjeh te volgen stelsel meer in het algemeen. Daarbij openbaarde zich het bekende verschil van inzicht.

Eenige leden verklaarden weinig heil te zien in de gevolgde aggressieve politiek. Huns inziens is ook weer in den laatsten tijd gebleken, hoe weinig resultaten deze oplevert. Met uitzondering van Toekoe Baïd, die verbannen is, zijn geen invloedrijke hoofden onschadelijk gemaakt of in onderwerping gekomen. Van toenadering bij de bevolking blijkt niets hetgeen trouwens niet te verwonderen is na eene bloedige campagne, waarbij tal van kampongs door onze troepen zijn verwoest. Deze leden waarschuwden er tegen, uitsluitend het oor te leenen aan militaire adviezen. Zij vroegen, hoe de Raad van Indië over de thans gevolgde gedragslijn oordeelt.

Andere leden, gelijk hierboven reeds bleek, waren integendeel van gevoelen, dat men op den goeden weg is. Indien men van den aanvang af met zooveel kracht en volharding was te werk gegaan, zouden de Atjehers onze overmacht reeds lang gevoeld hebben en van verder verzet hebben afgezien. Bovenal kwamen zij echter met nadruk op tegen het denkbeeld, opnieuw van stelsel te veranderen. Thans mocht toch wel als vaststaande worden aangenomen, dat niets ons zooveel kwaad gedaan heeft als de voortdurende wijziging van politiek. — Enkele dezer leden, die een krachtig aggressief optreden voorstonden, betoogden, dat men nog slechts half werk verricht zoolang Pedir niet aangetast wordt, waar de partij van het verzet steeds nieuwe krachten put.

Door meerderen werd er vooral nadruk op gelegd, dat ons gezag aan de kust en op zee behoort te worden gehandhaafd. Ten einde de scheepvaartregeling beter te doen naleven, bevalen zij de aanschaffing van een voldoend aantal rechercheVaartuigen aan. Het fnuiken van den smokkelhandel langs de kust gaat niet boven onze krachten, en zou een gunstiger invloed hebben op den toestand ook meer landinwaarts.

Eindelijk waren er verscheidene leden die het hoogst wenschelijk zouden achten, dat de Regeering, desnoods in comité generaal, inlichtingen verstrekte omtrent den stand van zaken in Atjeh, alsmede omtrent het stelsel, dat haars inziens aldaar behoort te worden gevolgd met de daarvan te verwachten resultaten.

Nog werden een aantal vragen het leger betreffende tot de Regeering gericht. Acht de Regeering het waarschijnlijk dat de troepenmacht in Atjeh nog langen tijd op dezelfde sterkte zal moeten gehouden worden? Zoo ja, gedurende hoeveel jaren? Kan in de noodige aanvulling der bataljons aldaar onder alle omstandigheden worden voorzien? Hoeveel valide en voltallige veldbataljons zijn er buiten Atjeh beschikbaar? Acht de Regeering uitbreiding van het Indische leger noodzakelijk? Wat is hieromtrent het oordeel der autoriteiten in Indië?

Voorts verzocht men eenige inlichtingen van financieelen aard. Hoeveel is in het dienstjaar 1896 voor Atjeh uitgegeven? Kan de Minister mededeelen, met hoeveel te dier zake de raming van 1897 waarschijnlijk zal worden overschreden?

Door verschillende leden werd gevraagd, hoe de Regeering denkt te waken voor de veiligheid op de nieuwe trambaan. Hoe zullen het opbreken der rails en andere gewelddadigheden worden belet? In de Memorie van Toelichting leest men, dat de bewaking van tramverbindingen in Atjeh onlangs een punt van nauwkeurige overweging heeft uitgemaakt. Gaarne zou men vernemen, tot welke slotsom die overwegingen hebben geleid.

Voorts vroegen enkele leden, of voor de nieuwe tramlijn niet een gedeelte van het spoor der ceintuurbaan om de geconcentreerde stelling kan worden gebruikt. Of moet na den aanleg van den tramweg naar Indrapoeri ook die ceintuurbaan in haar geheel behouden blijven?

Eindelijk drongen eenige leden er op aan, dat eene goede kaart van Atjeh, waarop het oorlogsterrein duidelijk is aangegeven, aan de leden der Kamer zou worden verstrekt.

Wij laten nu volgen de **Memorie van Antwoord**, ingezonden bij brief van 3 April 1897.)

Bij de beraadslagingen over den gang van zaken in Atjeh, in de vergaderingen der Tweede Kamer van 17 en 18 November jl., mocht de Regeering van zoo verschillende zijden de verzekering ontvangen, dat noch verschil van staatkundige richting, noch zelfs verschil van inzicht omtrent de te wachten uitkomsten, haar de middelen zou doen onthouden om krachtig voort te gaan op den weg, waarop de drang der omstandigheden ons heeft gevoerd, en welke, ook naar het oordeel der Indische Regeering eindelijk tot fnuiking van het verzet in Groot-Atjeh zal kunnen leiden, dat het voor den Minister eenigszins een teleurstelling was, uit het Voorloopig Verslag te moeten ontwaren, dat zich in de Afdeelingen der Kamer van de zijde van meer dan één groep van leden, een gemis aan instemming heeft geopenbaard, nu hij de medewerking der Staten-Generaal vraagt, ten einde de Indische Regeering in staat te stellen een maatregel te nemen van zoo groot gewicht voor het krachtig voortgaan op den aanvankelijk met goed gevolg ingeslagen weg, als het aanleggen van trambanen mag worden genoemd.

De Minister vleit zich dan ook, dat het hem gelukken zal de leden, van wie in den aanhef van het Voorloopig Verslag sprake is, te overtuigen, dat het aanleggen van een tramlijn buiten de geconcentreerde stelling, niet slechts wenschelijk, maar zóó dringend noodzakelijk is, dat de Kamer eene groote verantwoordelijkheid op zich zou laden, wanneer zij om redenen van opportuniteit aan de Regeering de middelen onthield om die lijn ten spoedigste tot stand te doen brengen. Hieruit volgt reeds, dat de Minister geen gevolg kan geven aan den van den kant dier leden geuiten wensch tot intrekking van het aan de Kamer voorgelegde wetsontwerp.

Volkomen terecht is er door de leden, wier gevoelen in de tweede plaats in het Voorloopig Verslag wordt vermeld, reeds op gewezen, dat, waar in een onbeschaafd land moet worden geageerd tegen een vijand, die een guerilla-oorlog voert, niets zoozeer noodig is als goede verkeerswegen, ten einde troepenverplaatsingen te bespoedigen en te vergemakkelijken. Het is inderdaad geen overschillige zaak in een tropisch klimaat, of de troepen, die tegen den vijand moeten worden gebezigd, eerst een marsch van 14 K.M. hebben af te leggen, voordat zij aankomen op het terrein, waar de grootste krachtsinspanning van hen zal worden gevorderd. De meening dat de aanleg van trambanen niet urgent zou zijn, wijl „het hier slechts geldt een afstand van 14 K.M.", zou de Minister dan ook niet gaarne onderschrijven, omdat hij haar niet kan overeenbrengen, met de op de Regeering rustende plicht om ook de materieele kracht van het leger zoo hoog mogelijk op te voeren. Voegt men nu hierbij, dat het bestaan eener tramverbinding de troepen ontheft van het geleiden van transporten naar de buiten-bivouacs, dat dientengevolge meer troepen beschikbaar komen voor de directe bestrijding van het verzet en eindelijk, dat het tot stand brengen van een werk van blijvenden aard als dit, bij de bevolking den laatsten twijfel, zal opheffen aan den ernst van ons voornemen, om ons gezag in de 3 sagis en bepaaldelijk in die der XXII Moekims thans voorgoed te vestigen, dan kan de urgentie van hetgeen voorgesteld wordt toch zeker

niet worden betwijfeld. En daarbij komt nog dat, al worden de voorgestelde trambanen thans allereerst voor militaire belangen noodzakelijk geacht, zij, door het gemakkelijker maken van het verkeer, op den duur een krachtig middel kunnen worden om betere toestanden in het leven te roepen, evenals de militaire trambanen binnen de geconcentreerde stelling het zijn geweest voor het door die postenlinie omgeven gebied.

In hetgeen het Voorloopig Verslag als het gevoelen eener derde groep van leden vermeldt, mag de Minister niet met stilzwijgen voorbijgaan het verwijt, dat de Regeering de Vertegenwoordiging, wat betreft het offensief optreden buiten de geconcentreerde stelling voor een fait accompli zou hebben gesteld. Verwijzende naar hetgeen hij te dien aanzien reeds heeft doen opmerken in zijne memorie van antwoord op het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer over de begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1897 (blz. 3), veroorlooft hij zich in herinnering te brengen, dat het de drang der omstandigheden is geweest, die evenzeer de Regeering als de Vertegenwoordiging voor het fait accompli heeft gesteld, waarvan hier sprake is.

Het recht eener nieuwe Kamer om aan de Regeering de middelen tot het volhouden der tegenwoordige gedragslijn te onthouden, indien deze òf onvruchtbaar mocht blijken, òf voor de financieele krachten van Indië te bezwarend, dunkt ook den ondergeteekende onbetwistbaar; maar hij meent er aanstonds aan te mogen toevoegen, dat hij het niet waarschijnlijk acht dat de Vertegenwoordiging om de opgegeven redenen tot het nemen eener voor onze toekomst als koloniale mogendheid zoo hoogst bedenkelijke beslissing zou worden genoopt.

De vraag hoever de verantwoordelijkheid der Kamer gaat voor den staat van zaken in Atjeh — eene vraag, die blijkens het Voorloopig Verslag tot verschil van gevoelen heeft aanleiding gegeven — meent de ondergeteekende zijnerzijds te mogen laten rusten, maar hij moet opkomen tegen het ongegronde vermoeden, dat hij, door de indiening van dit wetsontwerp, een deel der verantwoordelijkheid voor de na Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn op de Vertegenwoordiging zou willen afwentelen. Daargelaten dat het minder juist is om, in dit zinsverband, van de na Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn te spreken, omdat hetgeen op den afval van Toekoe Oemar is gevolgd uit den ingetreden oorlogstoestand en niet uit den vrijen wil der Regeering is voortgekomen, zou de ondergeteekende willen vragen of hij, wanneer naar den wensch der leden, die hier aan het woord zijn, tot den aanleg van trambanen ware overgegaan, zonder de Staten-Generaal daarin te kennen, zich niet, en dan met grond, aan het verwijt zou hebben blootgesteld, dat hij de Staten-Generaal voor een fait accompli had gesteld. Het geldt hier toch niet eene uitgaaf van de soort als waarvan sprake is in het door de hierbedoelde leden aangehaalde wetsontwerp, maar eene op zich zelf staande zaak, waarover de begrootingswetgever zich uitdrukkelijk heeft uit te spreken, omdat zij ook voor de toekomst uitgaven in het leven roept.

Over de wijze waarop de Atjeh-oorlog beëindigd moet worden zullen, zoolang de strijd niet voorgoed beëindigd is, de meeningen wel steeds blijven uiteenloopen. En waar een verkeerd geplaatst optimisme er zoo lichtelijk toe leidt, en ook in de Atjeh-oorlog er reeds toe geleid heeft, om het einddoel al te dicht nabij te wanen, zal de ondergeteekende er zich wel voor hoeden om

verwachtingen op te wekken, als zou de bereiking van het einddoel reeds nu, terwijl eerst een jaar sedert Toekoe Oemar's afval verloopen is, nabij zijn. Doch met ernst moet hij opkomen tegen beweringen als in het Voorloopig Verslag voorkomen, dat ook weer in den laatsten tijd gebleken is, hoe weinig resultaten de thans gevolgd wordende gedragslijn oplevert. „Met uitzondering van Toekoe Baïd", zoo wordt gezegd, „zijn geen invloedrijke hoofden onschadelijk gemaakt of in onderwerping gekomen." Maar de ondergeteekende moge er dan aan herinneren, dat, de bendehoofden, die zich in de andere streken van Groot-Atjeh niet meer veilig voelen, zich verzameld hebben in Panglima-Polim's gebied, waarin zij, zooals in de Memorie van Toelichting tot het nu aanhangige wetsontwerp is medegedeeld, sedert tot Selimoen zijn teruggedrongen en dat alleen het gemis eener stoomtramverbinding met de geconcentreerde stelling, aan een voldoend krachtig optreden ook aldaar in den weg staat.

„Van toenadering bij de bevolking", wordt verder gezegd, „blijkt niets en dat is niet te verwonderen na eene bloedige campagne, waarbij tal van kampongs door onze troepen zijn verwoest".

De ondergeteekende zou hierop het volgende willen antwoorden.

Men heeft gedurende den geheelen duur van den Atjeh oorlog zich zoo menigmaal laten verleiden om voor toenadering aan te zien wat later gebleken is nog geenszins dien naam te verdienen, dat het beter is de uitkomsten van de thans ingeslagen richting niet naar dezen maatstaf te beoordeelen en, gelijk het bestuur in Atjeh is voorgeschreven, alleen *handelingen* als bewijzen van goedgezindheid aan te nemen. En dan mag zeker beteekenis worden ontzegd, noch aan het feit, dat de sagi's der XXV en XXVI Moekims en het voorste deel van de sagi der XXII Moekims, het gebied dus dat door de bivouacs wordt beheerscht, tegenwoordig door onze patrouilles in alle richtingen ook in het gebergte worden doorkruist zonder verzet aan te treffen, noch aan de herhaalde en met succes bekroonde overvallingen van gevaarlijke bendehoofden, ten gevolge van aanwijzingen aan onze bevelhebbers door hoofden of bevolking gedaan. De recente overvalling der schuilplaatsen van Toekoe Rajoet en Toekoe Tjoet Lamtengah, waarbij die bendehoofden met een aantal hunner panglima's en volgelingen het leven hebben gelaten, bewijzen, om van vele andere niet eens te gewagen, voor de goede verwachtingen, die van de thans ingeslagen richting gekoesterd mogen worden vrij wat meer, dan verzekeringen omtrent de toenadering der bevolking; want aan zoodanige verzekeringen heeft het onder geen enkel stelsel ontbroken. Wat het verbranden van kampongs betreft meent de Minister, om onjuiste gevolgtrekkingen te voorkomen, hier nog te moeten herinneren aan hetgeen hij in een noot op blz. 6 der Memorie van Antwoord betreffende meergenoemde begrooting heeft medegedeeld, want daaruit blijkt, dat inderdaad zoo gematigd is gehandeld als de omstandigheden gedoogden.

De Raad van Nederlansch-Indië, van oordeel dat het niet verantwoord zou zijn, om terug te keeren tot het stelsel der concentratie binnen eene om Kota-Radja getrokken linie van versterkingen, een stelsel, dat ook naar zijne meening slechts negatieve resultaten heeft opgeleverd, achtte, blijkens zijn advies van 27 October 1896, de thans aangenomen gedragslijn de eenige, die onder de tegenwoordige omstandigheden voor toepassing in aanmerking kon komen.

De meening der leden, die van oordeel zijn dat men op den goeden weg is, geeft, zooals uit het voorafgaande kan blijken, ook de zienswijze van den Minister weer en met hen zou hij tegen verandering van stelsel met nadruk waarschuwen, indien hij kon veronderstellen, dat een ernstige aandrang in die richting van de zijde der Vertegenwoordiging te duchten was. De wenschelijkheid om tot betere handhaving van ons gezag aan de kust en op zee de aanschaffing van recherche-vaartuigen niet langer uit te stellen dan strikt noodzakelijk is, wordt door den Minister gaarne beaamd. Wanneer hem uit Indië de resultaten zullen zijn medegedeeld van het overleg, dat daar ten aanzien van het type der aan te bouwen vaartuigen plaats vindt, zal hij in overweging nemen of nog in dit jaar met het aanbouwen kan worden aangevangen, dan wel of de daartoe vereischte gelden bij de Indische begrooting voor 1898 moeten worden aangevraagd.

Nu èn in de Memorie van Antwoord, èn bij de daarop gevolgde beraadslaging in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de Indische begrooting voor 1897, uitvoerige inlichtingen zijn verstrekt, zoowel omtrent het stelsel dat naar de meening van den Minister in Atjeh behoort te worden gevolgd, als omtrent de daarvan te verwachten resultaten, zou eene nadere beraadslaging in comité-generaal onnoodig zijn, omdat de Regeering slechts zou kunnen herhalen wat reeds in het openbaar is gezegd; zij zou slechts kunnen strekken om buiten de Kamer de gedachte op te wekken, dat eene nieuwe zwenking in de Atjeh-politiek niet geheel is buitengesloten, hetgeen vooral met het oog op Atjeh zelf, ten zeerste betreurd zou moeten worden.

De vraag of de Regeering het waarschijnlijk acht, dat de troepenmacht in Atjeh nog langen tijd, en zoo ja, gedurende hoeveel jaren, op dezelfde sterkte zal moeten gehouden worden, is niet voor positieve beantwoording vatbaar. Op bladz. 8 der Memorie van Antwoord betreffende de Indische begrooting voor het loopende jaar, heeft de Minister reeds verklaard, dat de aangenomen gedragslijn naar het oordeel van de Indische Regeering, nog gedurende een niet vooraf te bepalen tijd moet worden volgehouden. Wanneer de trambaan naar Indrapoeri de gelegenheid zal hebben geopend om het verzet ook in dat deel der XXII Moekims even krachtig aan te tasten, als dit tot dusver elders in Groot-Atjeh is geschied, zal op de gedane vraag misschien een meer afdoend antwoord gegeven kunnen worden.

Voor de beantwoording van de verdere vragen staan den Minister, voor het oogenblik, slechts beperkte gegevens ten dienste, vermits de sterkte-staten van het Indische leger, onder dagteekening van 1 Januari 1897 opgemaakt, het Departement van Koloniën nog niet bereikt hebben.

De laatste *gedetailleerde* gegevens omtrent de sterkte van het leger, waarover de Minister beschikt, dagteekenen derhalve van 1 Juli 1896.

Toch vindt hij volle vrijheid om de aanvulling van de troepenmacht in Atjeh ook gedurende de eerstvolgende jaren voldoende verzekerd te achten. Blijkens een brief van 14 December jl. toch, achtte de legercommandant hiertoe noodig een geregelde aanvulling van 2 300 man Europeanen per jaar, waarvan 200 man in Indië te werven, en er is geen grond om te vreezen dat de koloniale reserve en het werfdepot te zamen de aldus uit Nederland verwacht wordende 2 100 man 's jaars niet zouden bijeenbrengen.

In de afgeloopen maand Maart zijn de wervingsresultaten zoowel te Nijmegen als te Harderwijk bevredigend geweest en er bestaat gegronde verwachting dat die nog zullen blijven toenemen. Blijkens mededeelingen van het legerbestuur, die mede de dagteekening van 14 December 1896 dragen, bestond het voornemen de vereischte uitbreiding van de garnizoens-infanterie in Atjeh te verkrijgen door een in bewerking zijnd voorstel tot inkrimping van elders gelegerde garnizoens troepen en in dienzelfden brief schrijft de legercommandant dat aan mobiele troepen „na reorganisatie der garnizoenstroepen in Atjeh", op Java nog overblijven 10 veldbataljons. Hieronder zijn dan niet begrepen de tijdelijk opgerichte vier bataljons, namelijk 2 recruten-bataljons en 2 reserve-bataljons.

Voorstellen tot uitbreiding van de normale legerformatie zijn van de Indische Regeering niet ontvangen. De Minister kan te dien opzichte hier alleen herhalen hetgeen hij aanteekende (zie bladz. 41) van de laatste Memorie ter beantwoording van het Voorloopig Verslag der Kamer over de begrooting, dat vermeerdering van het aantal bataljons de intrinsieke kracht van ieder bataljon op zich zelf slechts zou verzwakken, zoodat definitieve uitbreiding der legerformatie alleen het twijfelachtige nut zou kunnen opleveren van hooge cijfers „op het papier" en vermeerdering van personeel in de hoogere rangen. Het waren deze gronden die hem destijds reeds deden deelen in de meening dier leden, die het niet wenschelijk oordeelden het overcompleet bij het leger in de gewone formatie op te nemen. Dit standpunt kan, noch mag de Minister prijs geven.

De vragen van financieelen aard zijn, waar het dienstjaar 1896 nog zelfs niet is afgesloten (vgl. art. 13 der Comptabiliteitswet) uit den aard der zaak niets aanstonds voor afdoende beantwoording vatbaar.

De overwegingen die in Indië omtrent de bewaking der aan te leggen tramverbindingen hebben plaats gehad, hebben tot de overtuiging geleid, dat voor ernstige beschadigingen, waartoe die te rekenen zijn waarvan in het Voorloopig Verslag sprake is, weinig gevaar bestaat, als wij in de thans gevolgd wordende krachtige gedragslijn volharden en dat, mochten zij niettemin nu en dan voorkomen, het plaatsen van enkele blokhuizen voldoende zal zijn om er paal en perk aan te stellen. Overigens kan de veiligheid zeker zeer bevorderd worden door, bij het aanleggen zooveel mogelijk bochten te vermijden en, waar die onvermijdelijk mochten zijn, de straal zoo groot mogelijk te nemen, terwijl verder van het verantwoordelijk stellen van de bewoners der naastbijgelegen kampongs goede gevolgen worden verwacht.

De vraag, of voor de nieuwe tramlijn niet een gedeelte van het spoor der ceintuurbaan om de geconcentreerde stelling kan worden gebruikt, meent de Minister voorshands ontkennend te mogen beantwoorden, daar de noodzakelijkheid van het behoud der ceintuurbaan nauw samenhangt met de noodzakelijkheid van het in stand blijven van de door die baan verbonden wordende posten, waaronder er natuurlijk wel sommige zijn die gaandeweg zullen kunnen opgeheven worden, maar waarvan enkele ook in het thans aangenomen stelsel moeten behouden blijven.

Wanneer de nieuwe kaart van Groot-Atjeh zal zijn verschenen, waarvan de Minister melding maakte in de Memorie van Antwoord op het

Voorloopig Verslag der Eerste Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1897, zal daarvan ook aan de leden der Tweede Kamer een exemplaar worden verstrekt.

Wanneer iemand zich soms gespitst had op een Atjeh-debat in de Tweede Kamer, waartoe de verschillende opmerkingen van sommige groepen van leden zeker reden gaven, dan had hij daarmee niet gerekend op de haast om te scheiden, die zeker de oorzaak was dat dit wetsontwerp in de zitting van 7 April zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen.

EEN KWART TON KWIJTGESCHOLDEN AAN DEN HEER H. L. CH. TE MECHELEN.

Bij Koninklijke boodschap van 18 Febr. werd bij de Tweede Kamer ingediend een „ontwerp van wet tot kwijtschelding aan H. L. Ch. te Mechelen van een den lande aankomende vordering."

Dit wetsontwerp is zeer gemakkelijk te overzien. In overweging wordt genomen, „dat volgens art. 22 van de wet tot regeling van de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Ned.-Indië (*Staatsblad* 1895 No. 145) van eene den lande aankomende vordering, wanneer zij meer bedraagt dan *f* 10 000, geene kwijtschelding wordt verleend dan bij de wet, en er termen zijn gevonden om de hierna te noemen kwijtschelding te verleenen."

Verder bevat het wetsontwerp slechts één artikel.

EENIG ARTIKEL.

Aan den gewezen hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden in Nederlandsch-Indië H. L. Ch. te Mechelen, wordt kwijtgescholden eene som van *f* 25 499,82 (vijf en twintig duizend vierhonderd negen en negentig gulden twee en tachtig cents), waarmede hij bij besluit der Algemeene Rekenkamer van Nederlandsch-Indië van 7 November 1894 n°. 10549/5, is belast.

Het komt, zooals bekend is, meermalen voor dat ambtenaren belast worden met sommen, meestal ten gevolge van tekorten in kassen, waarvoor die ambtenaren officieel aansprakelijk zijn, ook al kan er geen quaestie van zijn dat zij zelf die sommen zouden hebben verduisterd.

Maar het is een zeer exceptioneel geval dat de Minister van Koloniën een wetsontwerp indient, waarbij van zulk een belasting kwijtschelding wordt verleend. Er waren dus hier zeker wel zeer geldige redenen om in dezen aldus te handelen?

We laten om deze vraag te beantwoorden, de *Memorie van Toelichting* hier volgen.

MEMORIE VAN TOELICHTING.

In Mei 1882 aanvaardde de heer H. L. Ch. te Mechelen de betrekking van Assistent-Resident van Djoewana (Japara). Reeds in het begin van het volgende jaar vestigde de resident van Japara de bijzondere aandacht van den Gouverneur-Generaal op de buitengewone diensten, welke die ambtenaar bewees inzonderheid ten aanzien van de bestrijding van den smokkelhandel in opium, die, zooals de resident schreef, zijn volkomen ondergang met rassche schreden zou te gemoet gaan wanneer de gezondheid van den heer te Mechelen, die deze als het de belangen van den dienst gold te weinig ontzag, hem zou toelaten nog geruimen tijd te Djoewana werkzaam te blijven en hem daarbij de materieele en moreele steun van het gewestelijk bestuur en van de Regeering niet werden onthouden. De regeering betuigde den heer te Mechelen daarop hare bijzondere tevredenheid.

Wat had de heer te Mechelen gedaan?

Op eene wijze, geheel verschillend van de tot dien tijd gevolgde, had hij, met de financieele hulp van den betrokken opiumpachter, eene bestrijding van den smokkelhandel ter zee georganiseerd, die de beste resultaten had opgeleverd en ook voor de toekomst beloofde.

Het debiet van de pacht in Japara was dan ook weldra verdrievoudigd, de prijs van een thail clandestien opium steeg van *f* 3 à *f* 3,50 tot *f* 6.

De Indische Regeering begreep dat van de bijzondere talenten van den heer te Mechelen op ruimer schaal partij moest worden getrokken en bij Indisch besluit van 15 Maart 1884 n°. 8 werd hij, met behoud zijner betrekking van Assistent-Resident van Djoewana, op eene toelage van *f* 400 's maands boven zijn traktement, tijdelijk belast met de maatregelen ter zee tot bestrijding van den opiumsmokkelhandel, waarvoor op ruime schaal gelden bij de Indische begrooting werden beschikbaar gesteld.

De verpachtingen van het opiummiddel op Java en Madura in 1884 gehouden brachten ruim 1½ millioen gulden meer op dan de vorige en ook dit was, naar het oordeel der Regeering, het gevolg van den onverdroten ijver, de energie en den bijzonderen tact, welken de heer te Mechelen tegenover den sluikhandel ten toon spreidde.

In het volgende jaar werd de heer te Mechelen eervol ontheven van het bestuur der afdeeling Djoewana om zich geheel te kunnen wijden aan de bestrijding van den smokkelhandel en werden hem de rang en den titel van Resident verleend, terwijl bij het Indisch besluit van 6 Februari 1886, n°. 1 *c* (*Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië* n°. 4196) werden vastgesteld „Bepalingen betreffende het beheer der stoomschepen en andere vaartuigen ten dienste van de maatregelen ter zee tot bestrijding van den opiumsluikhandel." Volgens art. 12 dier bepalingen werd voor het voeren der administratie tijdelijk een ambtenaar aan den heer te Mechelen toegevoegd, maar hij zelf bleef aansprakelijk voor het zeer omvangrijk financieel beheer, loopende over ongeveer *f* 230 000 's jaars.

De heer te Mechelen wees er den directeur van financiën weldra op dat het niet aanging die financieele verantwoordelijkheid op hem te laten rusten. Zijn werkkring vorderde bijna voortdurende afwezigheid van zijne standplaats en gedurende die afwezigheid moesten betalingen geschieden

en verdere werkzaamheden met betrekking tot het financieel beheer verricht worden. Hij was dus wel genoodzaakt het financieel beheer aan den hem toegevoegden ambtenaar over te laten en hij verzocht daarom dat deze daarvoor verantwoordelijk zou worden gesteld als comptabel ambtenaar. De toenmalige directeur van financiën had daartegen bezwaar op grond van art. 90 der Comptabiliteitswet, dat er zich tegen verzette den tijdelijken ambtenaar tot borgstelling te verplichten, maar stelde den heer te Mechelen gerust door hem mede te deelen, dat hij zonder gevaar uit de hem volgens art. 2 der bovengenoemde *Bepalingen* te verstrekken voorschotten, de voor te doene betalingen etc. noodige bedragen aan den hem toegevoegden ambtenaar kon toevertrouwen, omdat, wanneer die ambtenaar daarmede den lande schade mocht toebrengen, de Regeering ten aanzien van den heer te Mechelen zonder twijfel rekening zou houden met hetgeen als beginsel was aangenomen bij de regeling van het verhaal op ordonnateurs, blijkens n°. 3795 van het *Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië*, n.l. dat geene oplegging van vergoeding met toepassing van het Koninklijk besluit van 27 Augustus 1880 n°. 19, *(Indisch Staatsblad* n°. 198) zal plaats hebben, wanneer de betrokken ambtenaar niet persoonlijk al het werk kan verrichten dat tot zijne bemoeienis behoort, zonder op andere wijze 's lands belangen te verwaarloozen, en door zijne ondergeschikten fouten zijn begaan, die den lande schade hebben berokkend.

Het kan zeker geene bevreemding wekken dat de heer te Mechelen zich door het financieele beheer daarna niet heeft laten weerhouden om al zijn tijd te wijden aan de taak, die hij met zooveel liefde had aanvaard.

Opvolgende directeuren van financiën vestigden de aandacht op de gunstige resultaten die daarvan het gevolg waren. Bij de verpachting van het opiummiddel in 1887 was de opbrengst weer *f* 925 000 meer dan bij de vorige verpachting, en dat zulks het gevolg was van de maatregelen tegen den sluikhandel kon niet betwijfeld worden, daar de stijging het grootst was in die strandresidentiën, waarin vroeger veel sluikhandel voorkwam, terwijl in de gewesten, waar de sluikhandel geringer proportiën had, de pachtsom dezelfde bleef of zelfs verminderde ten gevolge van den minder gunstigen oeconomischen toestand van de bevolking. Wel is waar is later gebleken dat enkele pachters hooger sommen hadden geboden dan zij konden opbrengen, maar dit bewijst slechts dat zij den invloed van den nog overgebleven smokkelhandel op hun debiet te laag hadden geschat.

In een advies van 6 Januari 1888 teekende de Raad van Indië aan: „In de uit verschillenden hoofde hoogst belangrijke en eigenaardige taak, die hem is opgedragen, voldoet de heer te Mechelen op zoo uitstekende wijze, dat de Regeering niet karig behoort te zijn met hare belooning." Die belooning bleef niet uit. Weldra werd de heer te Mechelen benoemd tot hoofdinspecteur over de opiumaangelegenheden.

Inmiddels waren ook bij het financieel beheer, dat de heer te Mechelen grootendeels overliet en moest overlaten aan den hem toegevoegden ambtenaar, geene moeilijkheden ondervonden.

In de eerste helft van 1893 was de gezondheid van den heer te Mechelen zoodanig geschokt dat hij een tweejarig verlof wegens ziekte naar Europa moest aanvragen, hetwelk hem verleend werd.

Op 23 Mei 1893 gaf hij zijn werk over aan zijn opvolger. Eene opzettelijke overgave en overneming van de krachtens artikel 2 der bepalingen in *Bijblad* n°. 4196 in voorschot verstrekte gelden, bleef echter achterwege. Onjuist en onvoorzichtig, maar begrijpelijk was het dat de heer te Mechelen, die het beheer dier gelden steeds, zonder moeilijkheid te ondervinden, aan den hem toegevoegden ambtenaar had overgelaten, meende dat die ambtenaar de geldzaken wel met zijn opvolger zou in orde brengen. Zijn opvolger zelf verklaarde later dat hij niet gedacht had aan de mogelijkheid dat eene voorschotkas van eenige beteekenis zou zijn over te nemen. De kas werd dus niet overgenomen.

Intusschen ontstond op 3 Juni 1893 brand ten huize van den toegevoegden ambtenaar, juist toen de ijzeren geldkist waarin het geld gewoonlijk door hem bewaard werd, defect was en het geld dientengevolge, volgens zijne verklaring, geborgen was in een trommel, staande in eene tot het meubilair van de woning behoorende kast. Na den brand waren verscheidene administratieve bescheiden verloren gegaan en ontbrak ook een bedrag van *f* 25499,82 dat aanwezig moest zijn. Met de vergoeding daarvan is de heer te Mechelen door de Algemeene Rekenkamer van Nederlandsch-Indië belast, als zijnde die som onverantwoord gebleven van hem ter goeder rekening verstrekte gelden.

De ondergeteekende meent dat de heer te Mechelen daarmede niet belast mag blijven en er alleszins termen zijn om hem kwijtschelding te verleenen.

Allereerst op grond van zijne antecedenten, de hoogst gewichtige diensten door hem bewezen. En wijders op grond van het volgende.

Het geld is òf verbrand, òf was bij den brand niet aanwezig en wellicht aan zijne bestemming onttrokken. Daaromtrent zijn wel vermoedens gerezen, doch is geene zekerheid verkregen. Er zijn althans geene termen gevonden eene rechtsvervolging in te stellen.

Is het geld verbrand, dan heeft de heer te Mechelen daaraan zeker geen schuld. Het bevond zich waar het uit den aard der zaak moest zijn, onder de berusting van dengeen, die het telkens noodig had. Dat de ijzeren geldkist juist defect was, is dan eene ongelukkige toevallige omstandigheid, waarvoor de heer te Mechelen zeker niet aansprakelijk is, en het is daarenboven de vraag of het niet verbrand zou zijn, wanneer het zich in de geldkist had bevonden. Het feit dat het geld niet in de kist was, kan dus niet worden aangenomen als de oorzaak van het verlies, en evenmin als eene omstandigheid, welke van invloed kan zijn op de bepaling van het al of niet aanwezig zijn van schuld, daargelaten dat de heer te Mechelen niet aansprakelijk kan worden gesteld voor de wijze, waarop het geld ten huize van dengeen, die het onder zich had, bewaard werd. Er zou alzoo eene dubbele hardheid in liggen den heer te Mechelen gelden te laten terugbetalen welke door overmacht verloren zijn gegaan en zich feitelijk — vermits hij zijne betrekking had overgegeven — niet meer onder zijn beheer bevonden, ook al wil men aannemen dat het beheer van den hem toegevoegden ambtenaar het zijne was. Het feit dat de kas door den heer te Mechelen niet bij behoorlijk proces-verbaal aan zijn opvolger is overgegeven is wel eene fout geweest, maar eene, alle omstandigheden in aanmerking genomen, begrijpelijke fout.

Is het geld niet verbrand, maar, door wien dan ook, verduisterd, ook dan zou het zeker eene niet te verdedigen hardheid zijn den heer te Mechelen daarvoor te laten boeten. Zijn werkkring veroorloofde hem niet veel aandacht te wijden aan het financieel beheer en een nauwlettend toezicht op den daarmede belasten ambtenaar te houden. Hij had er, zooals hierboven is medegedeeld, indertijd op gewezen, dat het niet aanging hem daarvoor verantwoordelijk te laten en de directeur van financiën had daarop een antwoord gegeven, waardoor zich bij hem de overtuiging moest vestigen, dat hij zich niet ongerust behoefde te maken over zijne verantwoordelijkheid voor het beheer van den hem toegevoegden ambtenaar. Eindelijk had dat beheer jarenlang geduurd, zonder dat van onregelmatigheden gebleken was.

Bovenstaande Memorie droeg de onderteekening van den Minister van Koloniën.

Dit wetsontwerp werd in de afdeelingen der Tweede Kamer onderzocht. Dit onderzoek gaf aanleiding tot de volgende opmerkingen, die onderteekend zijn door de commissie van rapporteurs, de heeren Pijnacker Hordijk, Bool, van Gennep, Cremer en Bahlmann en den datum dragen van 31 Maart.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE VAN RAPPORTEURS.

Ofschoon men het algemeen eene bepaalde fout achtte, dat de heer te Mechelen zijne betrekking had verlaten zonder overgave van de hem in voorschot verstrekte gelden, en op dien grond aanvankelijk aarzelde, de hem opgelegde vergoeding kwijt te schelden, verklaarde men zich niettemin met dit wetsontwerp te kunnen vereenigen. Redenen daarvoor vond men èn in de antecedenten van den heer te Mechelen, èn in de mogelijkheid dat het geld door overmacht is verloren gegaan — al is het opvallend vreemd, dat er zoo kort na het vertrek van den aansprakelijken ambtenaar brand is ontstaan en de ijzeren geldkist defect bleek te zijn — èn eindelijk in de mededeeling, welke den heer te Mechelen door den directeur van financiën werd gedaan, toen eerstgenoemde op grond zijner gedurige verplichte afwezigheid bezwaar maakte de verantwoordelijkheid voor de kas op zich te nemen, en daarom verzocht den hem toegevoegden ambtenaar daarvoor verantwoordelijk te stellen. Deze bijzondere omstandigheden in aanmerking nemende, kon men zich ditmaal neerleggen bij de voorgestelde kwijtschelding.

De laatste der opgenoemde gronden leidde tot eene bespreking van het beginsel, dat bij de regeling van het verhaal op ordonnateurs is aangenomen, en meer in het bijzonder van de bepaling van *Bijblad* n°. 3795, welke den directeur van financiën tot geruststelling van den heer te Mechelen heeft geleid. Men was van oordeel, dat die bepaling in vele gevallen verkeerd kan werken, en, zoo hij in het algemeen wellicht niet kan worden gemist, achtte men het toch beter, dat in gevallen als het onderhavige, de toegevoegde persoon comptabel ambtenaar werd gemaakt.

Voorts werd door sommige leden betwijfeld, of het wel juist is, wanneer er een tekort in kas wordt ontdekt, nadat een comptabel ambtenaar door een ander is vervangen, alsdan den vorigen ambtenaar aansprakelijk te stellen. Indien de nieuwe ambtenaar niet bij proces-verbaal doet consta-

teeren, in welken staat hij de kas overneemt, dan wijte hij dit verzuim aan zich zelf en drage de gevolgen.

Gevraagd werd, waaraan het is toe te schrijven, dat, terwijl het belastingbesluit der Algemeene Rekenkamer van Nederlandsch-Indië gedagteekend is van 7 November 1894, dit wetsvoorstel eerst den 18den Februari 1897 aan de Tweede Kamer is ingediend.

Met de mededeeling van het bovenstaande acht de Commissie van Rapporteurs de openbare beraadslaging betreffende dit wetsontwerp voldoende voorbereid.

MINISTERIEELE NOTA NAAR AANLEIDING VAN HET VERSLAG.

Den 2den April antwoordde de Minister van Koloniën schriftelijk op dit op dit verslag. Wij laten ook dit antwoord hier volgen.

Bijblad 3795 constateert dat het Koninklijk besluit van 27 Augustus 1880, hetwelk is afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1880, no. 198, alleen ziet op ambtenaren, die den lande *schade hebben toegebracht*, evenals artikel 82 der Comptabiliteitswet, waarvan het een uitvloeisel is, alleen op *die personen* het oog heeft, en dat daaruit volgt dat wanneer schade is ontstaan, die het gevolg is van omstandigheden onafhankelijk van het doen en laten van den ambtenaar, hij daarvoor niet aansprakelijk kan worden gesteld. De ondergeteekende meent dat dit beginsel juist is. Natuurlijk moet ook voor eene juiste toepassing gezorgd worden. Wat nu den heer Te Mechelen betreft, op hem was het aangehaalde Koninklijk besluit niet toepasselijk, omdat hij was comptabel ambtenaar. De directeur van financiën, die wellicht daarmede niet geheel binnen zijne bevoegdheid bleef, heeft den heer Te Mechelen slechts medegedeeld dat hij naar analogie van dat beginsel zou worden behandeld. De aan den heer Te Mechelen toegevoegde persoon kon geen comptabel ambtenaar zijn, omdat hij geen ambtenaar was, maar tijdelijk was aangesteld.

Het komt den Minister voor dat een ambtenaar die eene kas onder zich heeft, daarvoor aansprakelijk blijft tot hij die overgegeven heeft, althans tot hij zich daartoe bereid heeft verklaard. Dan eerst wordt de nieuwe ambtenaar, die wellicht zelfs niet wist dat er eene kas was, aansprakelijk.

Het belastingbesluit van de Algemeene Rekenkamer van 7 November 1894 is aan den heer Te Mechelen uitgereikt, toen hij zich met verlof hier te lande bevond. In Juli 1895, toen hij in Indië terug was gekeerd, diende hij een request om kwijtschelding in. Dat request, waarop de Gouverneur-Generaal de autoriteiten in Indië gehoord had, werd in Januari 1896 hier te lande ontvangen. De ondergeteekende had tot toelichting van het in te dienen wetsontwerp meer inlichtingen noodig dan hem verstrekt waren en eerst op het laatst van 1896, na herhaalde correspondentie met den Gouverneur-Generaal, was hij in staat om het wetsontwerp gereed te maken.

* * *

In de vergadering der Tweede Kamer van 6 April bleek de laatste opmerking van het Verslag zoo juist te zijn, dat er zelfs geen openbare be-

raadslaging noodig was. Zonder dat er ook maar één woord over gesproken werd, werd het wetsontwerp tot kwijtschelding van H. L. Ch. te Mechelen van een som van *f* 25 499,82 *zonder hoofdelijke stemming* aangenomen.

Wij wenschen den heer te Mechelen geluk met deze voor zijn financiën zoo gunstigen afloop van deze zaak. Intusschen kunnen wij ons in 't geheel niet vereenigen met de overwegingen in de Memorie van Toelichting, die geheele instemming hebben gevonden in de afdeelingen, en waartegen ook in de openbare zitting zich geen enkele stem heeft doen hooren.

Blijkbaar wordt het zwaartepunt van de redenen om terug te komen op het belastingsbesluit der Algemeene Rekenkamer gezocht in de antecedenten van den heer te Mechelen. Daarmede wordt niet bedoeld, dat hij altijd bekend heeft gestaan als een eerlijk man; we zouden er dan vrede mee kunnen hebben, hoewel datzelfde ook geldt van tallooze ambtenaren, meest van lageren rang, die als de heer te Mechelen belast, doch, niet als de heer te Mechelen kwijt gescholden werden, menigmaal als straf voor veel geringere slordigheden, als die waaraan de heer te Mechelen zich heeft schuldig gemaakt. Neen, daarmede bedoelt de Minister, blijkens de cijfers die hij in de memorie noemt, het voordeel dat de heer te Mechelen aan den lande berokkend heeft door de opdrijving der opiumpachten die bij de verpachtingen in 1884 ruim 1½ millioen en bij die in 1887, *f* 925 000 meer bedroegen dan vroeger, ten gevolge in hoofdzaak van de maatregelen tegen den sluikhandel, door den heer te Mechelen uitgevoerd.

De verdiensten van den heer te Mechelen *in dezen* zijn niet onaangevochten. Wij verwijzen bijvoorbeeld naar de bekende *Memorie* van Mr. P. Broos-hooft *over den toestand in Indië* op bladzijde 125 en volgende. Ontegenzeggelijk is door het optreden van den heer te Mechelen de pachtschat van de opium belangrijk toegenomen. Hij heeft inderdaad de handigheid gehad de pacht zoo hoog mogelijk op te voeren; zóó hoog zelfs dat de pachters met geen mogelijkheid hun pachtschat konden betalen en in gebreke bleven.

De Minister voorziet die laatste opmerking, want in de Memorie van Toelichting volgt op die lofrede op den heer te Mechelen als motor voor de opdrijving der pachten: „Wel is waar is later gebleken dat enkele pachters hoogere sommen hadden geboden dan zij konden opbrengen, maar dit bewijst slechts dat zij den invloed van den nog overgebleven smokkelhandel op hun debiet te laag hadden geschat." De indruk, die deze zinsnede zou kunnen maken, wordt trouwens geheel opgeheven door de daarop volgende aanteekening van den Raad van Indië, dat „de heer te Mechelen zoo uitstekend voldoet in de uit verschillende hoofden hoogst belangrijke en eigenaardige taak, die hem is opgedragen, dat de Regeering niet karig behoort te zijn met haar belooning."

Die belooning bleef niet uit: de benoeming tot hoofdinspecteur over de opiumaangelegenheden was toch zeker wel een bewijs dat de Regeering niet karig was. Daarmede werd den heer te Mechelen werkelijk een voor zijn diensttijd en rang exceptioneel gunstige en hooge positie verschaft. Gaat het nu aan die reeds schitterend beloonde verdiensten, nog eens aan te halen als redenen om hem een schuld kwijt te schelden? Zou men hem zelfs destijds wel zoo schitterend beloond hebben, wanneer men geweten

had, wat reeds *destijds* voor velen geen geheim was, dat de overdreven opdrijving der pachten, waartoe de inschrijvende pachters op zeer merkwaardige wijze genoopt werden, volstrekt niet dat groote voordeel aan den lande zou representeeren, als uit de nu nog eens weer na 10 jaar door den Minister gegeven opklimmingscijfers voor een oningewijde zou blijken? Want we weten nu immers dat de resultaten van die thans nog zoo hooggeprezen verwachtingen van 1887 integendeel op een zeer groot *nadeel* voor den lande wijzen. In de Tweede Kamer had over dit argument toch wel een enkel woordje mogen gezegd worden. En dat ze het den 7n April niet wist, kan onmogelijk beweerd worden, omdat het *Algemeen Handelsblad* van *14 Maart* in een hoofdartikel, getiteld: Opiumzaken (zie onze „Revue" in deze aflevering) de onjuistheid van de strekking der mededeeling in de Memorie in het licht stelde door er op te wijzen dat inderdaad de pachtschat in 1887 over 3 jaar *f* 925 000 per jaar *meer* bedroeg dan in de vroegere periode, doch dat over het driejarig tijdvak 1887/89 *thans nog* een bedrag van **vijf en een half millioen** van die pachters te vorderen is; dus 1,8 millioen per jaar [1]). Niet negen ton *meer*, maar negen ton *minder* heeft dus de opiumpacht opgebracht door de methode te Mechelen van opdrijviug der pachtschatten.

Wij komen nu aan een ander punt. De memorie noemt het *begrijpelijk* — zij het dan onjuist en onvoorzichtig — dat de heer te Mechelen zijn kas niet overgaf aan zijn opvolger „meenende dat de hem toegevoegde ambtenaar, die geldzaken wel met zijn opvolger zou in orde brengen". En die opvolger verklaarde later dat hij niet gedacht had aan de mogelijkheid dat een voorschotkas van eenige beteekenis zou zijn over te nemen. De kas werd *dus* niet overgenomen.

Wij gelooven wel dat de gezondheid van den heer te Mechelen destijds „heftig geschokt" was, maar we verbazen ons ten zeerste dat de Minister hier een daad van zoo schromelijke slordigheid begrijpelijk noemt. Het is van algemeene bekendheid dat de drukke werkzaamheden, waarop zoozeer de nadruk wordt gelegd in de Memorie, den heer te Mechelen geregeld tijd genoeg overlieten om op grof wild te gaan jagen. Dat hij, de comptabele hoofdambtenaar, er nu *niet aan gedacht zou hebben*, om zijn kas over te geven is toch wel een heel vreemd argument. Laat een lager ambtenaar datzelfde eens beproeven wat de Minister hier zoo begrijpelijk vindt van den heer te Mechelen, dan kunnen wij hem wel voorspellen dat hij niet het minste mededoogen zal aantreffen bij de Regeering.

Een hoogst treurigen indruk maakt op ons, in de derde plaats, het verhaal van den brand op 3 Juni 1893. Verbazingwekkend is het toeval dat juist de ijzeren geldkist defect was en het geld in een gewone kast was geborgen toen de brand uitbrak. Na den brand waren de boeken

---

[1]) In de Januari-aflevering van de *Indische Gids* vindt men op blz. 45 een zeer belangrijke opgave van „Onaangezuiverde vorderingen van de Indische schatkist." De totale achterstand bij het middel opiumpacht van 1869—1889 is daar opgegeven als te zijn **zeven millioen,** *dus slechts 1½ millioen meer dan de achterstand nog over deze drie jaren.*

gedeeltelijk zoek en ontbrak ƒ 25 499,82. Er zijn geen termen gevonden om rechtsvervolging in te stellen. Dat kan wel mogelijk zijn, doch zou er wel iemand zijn in Indië die gelooft dat ƒ 25 499,82 op die hoogst toevallige wijze zoo te goeder ure verbranden zonder eenige sporen na te laten? Die som bestond toch niet alleen uit bankpapier? Er bestaan in Indië geen papieren guldens en centen, en er moeten dus ten minste eenige metalen guldens en centen aanwezig geweest zijn. Men moest dan toch klompjes zilver en koper hebben gevonden.

Wij denken er in de verste verte niet aan te insinueeren dat de heer te Mechelen zelf geld verduisterd zou hebben. Daarom durven wij met de meeste vrijmoedigheid onze bezwaren *tegen de motiveering* der kwijtschelding te berde brengen. Wij kunnen ons daarom met de hem thans verleende kwijtschelding *alleen op dien grond* vereenigen, dat wij dezen hoofdambtenaar als een eerlijk man beschouwen. Niet op grond van de argumenten, door de Memorie aangehaald. En we herinneren ons de hardheid waarmede in vele soortgelijke gevallen veel minder erge slordigheden gestraft zijn zonder dat ooit aan kwijtschelding gedacht is.

Schept de kwijtschelding te Mechelen in dezen een antecedent, dan is het billijk dat ook kwijtschelding worde toegepast in soortgelijke gevallen bij ontdekte tekorten in de kassen waarvoor ambtenaren verantwoordelijk zijn, die niet die hooge positie en die „antecedenten" hebben van den heer te Mechelen. Doch we twijfelen er zeer aan of daarop eenige kans zou zijn.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

INHOUD.

15 April 1897.

De brochure van den heer G. A. de Lange over „de veranderde inzichten der Tweede Kamer in zake de afschaffing van den suikeraccijns." — Het *Nieuws van den Dag* over „de nieuwe suikerwet." — De grondverhuurordonnantie voor Java van 1895. Haar officieele toelichting. Bezwaren tegen haar ingebracht door Dr. Mr. H. J. E. Tendeloo en door Mr. P. H. Fromberg in het *Recht in Ned. Indië*. Verdediging der ordonnantie tegen die bezwaren in een brochure van den heer D. F. W. van Rees. — „Desa-politie en justitie", brochure door „Een landraad-voorzitter." — De „koloniale kroniek" van Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford in de *Economist*.

De nadere critiek der Nederlandsche pers over het arbitrale vonnis in zake de Costa-Rica-Packet: Oordeel van: het *Weekblad van het Recht*; van Jhr. Mr. W. F. Rochussen in de *NieuweRotterdamsche Courant*; van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*; van Mr. E. Löhnis in de *Amsterdamsche Courant*; van Mr. R. Vorstman in de *Telegraaf*; van A. E. B. in het *Handelsblad*; van Mr. P. Brooshooft in de *Telegraaf*. Het oordeel van het *Vaderland* over de critiek van het vonnis. Nabetrachting van het *Weekblad van het Recht*. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over antecedenten van alléén-rechtsspraak bij arbitrage. Repliek van het *Vaderland*. Beschouwing van *Insulinde*; van een Nederlandsch jurist en van Mr. M. C. Piepers in datzelfde blad. Kantteekening daarop in het *Weekblad van het Recht*. Een opmerking van *Insulinde*. Opvatting van D. in het *Handelsblad*.

„Een program van actie voor de Oost-Indische bezittingen" in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Twee Opiumartikels in het *Handelsblad*. — Ares in het *Nieuws van den Dag* over „de samensmelting der officiers-kaders." — Philathes' bijdrage in het *Vaderland* tot de waarheid over Samalangan.

Wij beginnen ditmaal met een Nederlandsche quaestie, die echter niet zonder belang is voor Indië: de moederlandsche suikerwetgeving.

De heer G. A. de Lange, bestuurslid van de Nederlandsche Afdeeling van de Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, gaf een brochure in het licht onder den titel „De veranderde inzichten van de Tweede Kamer in zake de Afschaffing van den accijns op de suiker." Dit opstel was door het bestuur dier vereeniging aangeboden aan de *Economist*, die het echter weigerde. Daaraan hebben wij te danken dat het nu afzonderlijk is uitgegeven.

De schrijver wijst er op dat er vroeger, bijvoorbeeld in 1876, leden der Tweede Kamer waren die zich luide en warm verklaarden vóór de afschaffing van den suikeraccijns. Van die opvatting is echter thans bijna niets

meer te bespeuren. Het request van de Nederlandsche afdeeling van de reeds genoemde Indische Maatschappij, in het zittingsjaar 1896—97 aan de Kamer ingediend, dat de wenschelijkheid van suiker-accijnsafschaffing betoogde, trok al heel weinig aandacht, zelfs niet bij de beraadslagingen over de suikerwet. De heer de Lange verbaast zich niet over die weinige aandoenlijkheid der Tweede Kamer over de accijnsafschaffing. De menschheid wordt nu eenmaal meer aangetrokken door het gecompliceerde dan door het eenvoudige. En nu heeft men alom de suikerwetgevingen ingewikkelder gemaakt. Daardoor heeft men zich echter, hoewel bedoelende een bate voor de schatkist, bevordering der suikernijverheid en der bietenteelt, steeds verder verwijderd van de oplossing die men zocht. En die oplossing is, volgens den heer de Lange, doodeenvoudig de afschaffing van alle suikeraccijns.

Consumptie, nijverheid, bietenteelt, worden dan verveelvoudigd, echter onder de mits — wat aangaat industrie en landbouw — „dat invoer van geprimeerde suiker tegengegaan worde."

Wat de baten aangaan, meent de heer de Lange, dat de opbrengst van de gewone middelen en de diverse gewone ontvangsten na aftrek der opbrengst van den suikeraccijns, in 1865 bedroeg *f* 65. m.m., in 1894 *f* 123 m.m; in die 29 jaar een stijging dus van *f* 2 m.m. per jaar.

In 5 jaar zou dus, na afschaffing van den suikeraccijns, de daaruit verkregen 9 m.m. die de schatkist dan zou moeten derven, reeds ingehaald zijn. Maar na de afschaffing zal zich ook een ongekende bloei ontwikkelen, zoowel in den tak van landbouw als van nijverheid, behalve de opkomst der vruchtenteelt en de daaraan verknochte industrie. De aanwas der gewone middelen zal dan belangrijk méér worden.

Door de afschaffing zou ook 't minst welvarend deel der bevolking beweldadigd worden. In Engeland kost 1 kilo suiker stelle 12 Ct. Indien er geen geprimeerde suiker op het vasteland van Europa ware, dan zou de kilo 3 cent meer kosten.

Dat brengt dus als cijns aan Engeland op — waar het verbruik per hoofd 40 Kg. is — 3 c. × 40 Kg. × 38 millioen (inwoners) = *f* 45 600 000.

Bloot den accijns afschaffende, zouden wij (naar evenredigheid van het getal inwoners) tot een gelijk bedrag aan cijns van de Europeesche volken beuren; want we zouden ook op een verbruik per hoofd van 40 Kg. komen; immers, wanneer bij ons te lande de kilo suiker 15 centen kostte, dan zou de consumptie zeer snel toenemen, want men kan als zeker aannemen dat tegen dien prijs een soldaat b.v. om de 10 dagen een kilo suiker zou krijgen, dat dus per jaar 36 kilo zou bedragen.

Van dien cijns zou de heer de Lange door heffing van prohibitieve invoerrechten afzien ter wille van de ruw-suikerfabrikanten en de bietenteelt binnen onze grenzen — (In Engeland treft men die nijverheid en teelt niet aan).

De redactie van de *Economist* schreef, dat zij aan een betoog tot afschaffing van den suikeraccijns plaats zou verleenen, als daarin tevens een bruikbaar aequivalent werd aangewezen voor de 9 millioen, die de schatkist door die afschaffing derven zou. Enkele verwijzing naar het jaarlijksch accres der middelen brengt ten deze niet verder, waar nevens de middelen ook de uitgaven regelmatig klimmen.

Op deze tegenwerping antwoordt de heer de Lange, dat hij, behalve op het accres der jaarlijksche middelen, wel degelijk wijst op de toeneming der staatsinkomsten, die juist van de afschaffing van den suikeraccijns te wachten is. Wanneer daardoor de binnenlandsche consumptie stijgt van 50 millioen tot 200 millioen, wat de schrijver zeker verwacht wanneer in Nederland „volop accijnsvrije suiker wordt ingevoerd", zullen verschillende industrieën, bijzonder de vruchtenteelt, een hooge vlucht nemen; de bietenteelt, die zich bedreigd acht door afschaffing van den suikeraccijns, zal zich integendeel kunnen uitbreiden terwijl verlevendiging van handel bij het vervoeren en manupileeren van die grootere hoeveelheid niet kan uitblijven.

Ons land moest het initiatief nemen tot vrijmaking van de suiker: het zou daardoor zijn traditiën eer aandoen.

Wij vermoeden dat de stem van den heer de Lange zal zijn die eens roependen in de woestijn. We meenen in zijn denbeelden ook een poging te zien om weer in Nederland een afzetveld te vinden voor eigen koloniale suiker, die thans geheel en al van onze markten verdwenen is, daar de beetwortelsuiker, dank zij de protectie, een goedkooper grondstof geworden is dan de rietsuiker. Daarom was het gewettigd de brochure van den heer de Lange in dit overzicht te behandelen.

* * *

Wij zijn echter zeer pessimistisch over de waarschijnlijkheid van een opheffing der beetwortel suikerprotectie in Nederland. En daarin werden wij gestaald door de kennismaking van twee artikelen door A. in het *Nieuws van den Dag* van 19 en 20 Maart over: „De nieuwe suikerwet". Zooals bekend is geeft die wet een open premie tot een maximum bedrag aan de Nederlandsche suikerfabrikanten, terwijl alle gemaakte of verwerkte suiker door de fabrikanten moet worden verantwoord. Na een beschrijving van de premieregeling gegeven te hebben, zooals de nieuwe suikerwet die heeft ingesteld, roert A. het teere punt aan: het conflict tusschen de belangen van beet- en van riet-suiker voor Nederland.

„In ons koloniaal en landbouwend Nederland zijn velen, die in den bloei der rietsuikerindustrie belang stellen. Maar ook weder zijn er niet weinigen, voor wie de beetwortelcultuur en beetwortelsuiker-industrie een bron van welvaart zijn. Welke zijde te kiezen? Een keuze is moeilijk. Door de rietsuiker immers zijn onze koloniën tot welvaart gekomen en heeft handel en scheepvaart gebloeid; door de beetwortelsuiker-industrie is ook voorspoed ontstaan en verkreeg de landbouw eene grondstof te verbouwen, die, goed loonend, juist te pas komt in een tijd, dat de landbouwproducten, door lage prijzen gedrukt, den landbouwer tot armoede brengen. Dat die industrie in ons land wat zeggen wil, kan men nagaan, als men weet, dat de aanslag droge witte broodsuiker in het werkjaar 1895/96 bedroeg 77388507 kilogram en in 1896/97 126236000 kilogram. Hoeveel hectaren land zijn daarvoor niet bebouwd, hoeveel schepen bevracht en handen aan het werk gezet! Terecht neem ik aan, dat de Regeering en de Kamers huiverig waren, om, door welke maatregelen dan ook, plotseling allen, steun aan die industrie te ontzeggen, te meer omdat ook in het buitenland deze industrie in hooge mate beschermd wordt."

„Laten we hopen, dat er eens een tijd moge aanbreken, waarin door meerdere landbouwwelvaart minder beetwortelverbouw noodzakelijk wordt, en dan, zonder protectie, het koloniaal en het inlandsch suikerproduct, zoo min mogelijk door accijns gedrukt, naast elkander broederlijk een plaats innemen in de rij der handelsproducten van Nederland."

De quaestie is hier inderdaad door A., naar wij meenen, vrij zuiver gesteld. Men *wil* thans geen Java-suiker op de Nederlandsche markt. De geprotegeerde beetsuiker is immers het plechtanker geworden van den Nederlandschen boer.

Men kan altijd hopen, dat die Nederlandsche boer de Java-suiker als concurrent op voet van gelijkheid eenmaal hartelijk welkom heeten zal. Men kan echter evengoed hopen dat de maan ons in den schoot zal vallen.

* * *

Wanneer de geschiedschrijver over een zeker aantal jaren het tijdvak zal behandelen van den Gouverneur-Generaal van der Wijck, dan vermoeden wij dat hij als een zeer merkwaardig feit zal boekstaven de wijze waarop de grondverhuurordonnantie, van 26 Nov. 1895 (Staatsblad 247) is tot stand gekomen. Voor ouderwetsche ambtenaren is het ten minste iets duizelingwekkends, dat, vóór de ordonnantie werd vastgesteld, breedvoerig overleg is gepleegd met particulieren. Dat overleg geschiedde zeer zeker vroeger ook wel, doch, als het overleg was afgeloopen, werd de tekst der ordonnantie vastgesteld.

Thans echter is de tekst zelf voor die vaststelling aan het oordeel van tal van particuliere deskundigen onderworpen.

De ordonnantie werkt natuurlijk nog te kort, om te beslissen of ze inderdaad op den duur goed is. Wel kan men thans al, zonder voorbarigheid, zeggen, dat ze over 't algemeen zeer gunstig beoordeeld wordt. Ze is ten minste naar veler oordeel helder en duidelijk gesteld, en de officieele uitvoerige „Toelichting der regelen omtrent de verhuring van grond door inlanders en niet-inlanders", een flink boekdeel van 208 bladzijden is een voortreffelijke commentaar gebleken op de ordonnantie. Het geheele werk is een eerlijke, conscientieuze poging tot oplossing van een der moeilijkste koloniale onderwerpen, getuigende van groote zaakkennis en van den ernstigen wil om dikwijls tegenstrijdige belangen — die van de verhurende inlanders en van de hurende niet-inlanders — te verzoenen.

* * *

We waren geneigd aan het spreekwoord te denken dat het niet de slechtste vruchten zijn waaraan de wespen knagen, toen we kennis gemaakt hadden met de allervenijnigste critiek die deze groote legislatieve arbeid der Indische Regeering heeft uitgelokt in het Tijdschrift *Het Recht in Nederlandsch Indië*, (bl. 67 Nos. 1 en 2) van de hand van Dr. Mr. H. J. E. Tendeloo. De aanmatigende toon, waarop deze beoordeelaar zich plaatst tegenover een onbekende, dien hij hardnekkig aanduidt als „de redacteur" of „de opsteller" der ordonnantie, is bepaald in de hoogste mate hinderlijk. De naar onze meening zeer onbillijke

wijze waarop hij nagenoeg alles afkeurt wat in die ordonnantie staat, zou ons een opgekropte wrok van den schrijver tegen dien „opsteller" doen vermoeden. Voor Dr. Mr. Tendeloo is diens arbeid absoluut verkeerd. Wij voor ons vonden het juist het mooie in die ordonnantie dat ze een bepaald systeem huldigt en dat consequent doorvoert, een systeem dat ons voorkwam geheel te passen in het kader onzer wetgeving. Bij Dr. Mr. Tendeloo lezen we dat, de beginselen, waarin de wetgever in de huurordonnantie is uitgegaan, te veel in strijd zijn met die in de bestaande wetgeving gehuldigd, zoowel als „met de opvattingen der rechtswetenschap." En het onvermijdelijk gevolg hiervan is dat de wetgever meermalen in tegenspraak komt met zich zelven. Het vervolg van het boek is gewijd aan de beantwoording der vraag: „Is de wetgever er in geslaagd om de door hem, hoe geheel ten onrechte dikwijls, aangenomen beginselen op dragelijke wijze onder woorden te brengen?"

Het antwoord van Dr. Mr. Tendeloo heeft de strekking ons omtrent de kennis der Nederlandsche taal van „den opsteller" elke illusie te ontnemen. In de kunst, die de Romeinsche jurist *eleganter dicere* noemde, heeft „de redacteur" het nog niet bijster ver gebracht. Dezelfde redacteur, thans door Dr. Mr. Tendeloo versierd met de deftige omschrijving „de auctor intellectualis der ordonnantie", bestuurt het werktuig der Nederlandsche gedachten nog op tamelijk onbeholpen wijze. Een vrij oppervlakkige kennismaking met de ordonnantie schenkt ons reeds de overtuiging dat van eenig gevolgd systeem geen spoor is te ontdekken. En ten slotte ontbreekt, volgens Dr. Mr. Tendeloo, alle schijn dat de opsteller der huurordonnantie zich moeite gegeven heeft om ook te voldoen aan den eisch van systematische rangschikking harer voorschriften. De slotsom kon, na dit alles, dan ook moeilijk een andere zijn dan deze: dat zeker slechts weinige der zake kundigen in die ordonnantie iets anders zullen zien dan gebrekkig werk.

* * *

„Der zake kundige" is zeker de heer D. F. W. van Rees, Indisch ambtenaar met verlof, die een brochure in het licht gaf, die den wel wat langen titel heeft „De bezwaren in het Indisch Tijdschrift van het recht, betreffende de nieuwe regeling der zoogenaamde grondverhuringen op Java en Madoera.

Wij kunnen ons moeilijk voorstellen dat Dr. Mr. Tendeloo veel medestanders heeft. Mochten die er toch zijn, dan bevelen wij hun te hunner bekeering de brochure van den heer van Rees ten zeerste aan. Een aanhaling uit het Koloniaal Verslag van 1895, blz. 230, brengt ons in de eerste plaats het begeleidend schrijven in herinnering, waarmede de Gouverneur-Generaal de ordonnantie naar het moederland zond.

We verwijzen voor den tekst daarvan naar de reeds genoemde plaats in het Koloniaal Verslag. We willen er hier alleen dit van zeggen dat er duidelijk uit blijkt dat de Gouverneur-Generaal van der Wijck persoonlijk een zeer belangrijk aandeel heeft gehad in de samenstelling der ordonnantie en dat uit den geest, het systeem van die ordonnantie zijn persoonlijke overtuiging spreekt, die tot stand kwam door degelijke bestudeering van het onderwerp en veelvuldige bespreking met deskundigen.

Wij konden er niet aan denken om de bestrijding van Dr. Mr. Tendeloo, die nagenoeg elk artikel aanvalt, op den voet te volgen: evenmin kunnen we de verdediging van den heer van Rees, die eveneens artikelsgewijze geschiedt, overnemen.

Het eindoordeel is scherp. Dr. Mr. Tendeloo — zegt de heer van Rees — heeft niet bewezen dat de ordonnantie telkens met zich zelf in tegenspraak is, wel geeft hij zelf de meest afdoende bewijzen dat hij noch het karakter, noch het doel noch de strekking der ordonnantie gevat heeft. Bovendien heeft hij evident in het licht gesteld, dat, bij gemis aan gepaste zelfkennis en bescheidenheid, zelfs de beoefening der rechtswetenschap niet bij machte is om buitensporigheden te verhoeden."

Een ander gedeelte van de brochure van den heer van Rees bespreekt de bezwaren door Mr. P. H. Fromberg ingebracht in Dl. 66 N°. 3 van *Het recht in Ned.-Indië*, tegen enkele onderdeelen der ordonnantie.

Legt men dit opstel naast de verhandeling van Dr. Mr. Tendeloo, dan treft niets zoo zeer als het verschil in toon en de uiteenloopende wijze van behandeling. Bij Mr. Fromberg een heldere, artikelsgewijze uiteenzetting van enkele tegen de regeling der inlandsche grondverhuringen gerezen bedenkingen; bij Dr. Mr. Tendeloo een uitgezochte collectie van doorgaans verwarde beschouwingen, een bonte mengeling van op- en aanmerkingen, van zoogenaamd juridischen en taalkundigen aard.

Wij wenschen het werk van van Rees vele lezers toe.

* * *

„Desa-politie en justitie," door „een landraadvoorzitter," is de titel van een in Indië bij de firma Bisschop verschenen brochure, die bestaat uit een overdruk van een reeks artikelen, onlangs verschenen in *De Locomotief*, en die in dat blad reeds onze aandacht hadden getrokken. Nu wij ze achter elkaar nog eens doorlazen, troffen ons weer tal van opmerkingen, die hout snijden, doch met het eigenlijke onderwerp weinig te maken hebben. De „landraadvoorzitter" is, naar 't ons voorkomt maar raak gaan schrijven. Hij springt vooral in het eerste gedeelte, blz. 1—13, van den hak op den tak, maar hij wordt niet vervelend, en men zou een heele bloemlezing van teekenende gevleugelde woorden uit zijn opstel kunnen verzamelen. Wij nemen als staaltje het volgende over.

De hoogere klassen der bevolking stellen er evenveel prijs op om hun kinderen een behoorlijke opvoeding te geven als wij. Bij de meeste inlanders van goeden huize is een drang levende om zich een gedeelte onzer beschaving eigen te maken. Deze wenscht zich gaarne op het ingenieursvak toe te leggen en belooft daarin uitnemend te zullen voldoen — hoevele mantri's bij den Waterstaat zijn er niet die uitstekend werken —, gene, een dokter-djawa, zou wel dieper in de wetenschap der medicijnen willen doordringen; een derde geeft blijken een goed jurist te kunnen worden; een ander zou het als ambachtsman, als schrijnwerker (men denke aan de Japarasche houtsnijders, die prachtig werk kunnen leveren), als kunstenaar ver kunnen brengen. Maar de menschen vermogen zich met geen mogelijkheid op te werken, ondanks de vele gaven, welke de natuur hun

schonk. Niet alleen dat wij tot nog toe behoudens een paar uitzonderingen die nog niet veel beteekenen, er te eenenmale in tekort zijn geschoten om den overheerschte inrichtingen van onderwijs te schenken, die hem in staat zouden kunnen stellen de gewenschte richting op te gaan, maar velen onzer willen zelfs niet dat de Oostersche man, die zich de moeite gaf om onze taal goed te leeren, opdat hij zich tot ons zou kunnen opheffen, zich met onzen geest, onze beschaving vertrouwd zou kunnen maken, wij wenschen niet dat die man onze taal tot ons spreekt, en geven hem dat bedektelijk te kennen, vergetend dat een taal een der machtigste gemeenschapsbanden is. Waagt een beschaafd inlandsch hoofd het om ons in werkelijk goed Hollandsch aan te spreken of te schrijven, dan kan nog menig assistent-residents- of residents-grootheid, soms menige controleurs-, landheeren- of koopmans waardigheid het niet over haar van „prestige" — dat groote woord in een kolonie — vervuld hart verkrijgen om bedoeld hoofd ook in onze taal te antwoorden; dit heeft menigen regent, menig lager hoofd reeds ontmoedigd, pijn gedaan. Dat zonderlinge begrip van wat eigenlijk prestige is, heeft al menigkeer een loopje met ons genomen. Nog te veel opgevat in den ouderwetschen zin van het woord, toont het dat de zuurdeesem der oude tijden van Heeren Zeventienen, van Daendels en van den Bosch nog lang niet uitgegist is. En dit in een tijd als de onze! Men denkt koloniale mogendheid te kunnen blijven door den overheerschte slechts onder den duim te houden, door hem te doen gevoelen, welk verschil er bestaat tusschen blank en bruin. En men heeft er niet het minste besef van dat, hoe meer de kolonie door stoom en electriciteit met de gansche wereld, in stede van alleen met Nederland, wordt verbonden, een opheffing van den overheerschte tot ons, een gedachtewisseling met hem in ons idioom, het zekerste middel is om de kolonie hecht aan ons te binden, om haar voor ons te behouden. Zoover zien nog weinige koloniale staatslieden en ambtenaren, terwijl er reeds beschaafde inlandsche hoofden zijn — ik zou ze kunnen noemen — die wel degelijk zoover zien.

Als de schrijver echter aan zijn eigenlijk onderwerp komt, dan gevoelen wij, dat hier iemand aan het woord is, die een warm hart heeft voor den desa-man en een diep gevoel van de slechts rechtsbedeeling, waaraan deze is onderworpen. Wij maken kennis met de inlandsche leden van rechtbanken van omgang en landraden, die door onze wet gedwongen worden twee goden te dienen, die weten hoe hun chef, de assistent-resident of resident, er prijs op stelt dat alle perkara's zooveel en zoo gauw mogelijk *trang* worden, en die aan de andere zijde, als voorloopige instructeurs van strafzaken en rechters, met die wetenschap geen rekening hebben te houden. Inlandsche hoofden, die wij rechters maakten, en hen een behoorlijke juridische opvoeding onthielden, die onze wetten hebben toe te passen, doch ze niet kennen en ze niet begrijpen, die geen flauw denkbeeld hebben van onze westersche bewijsleer. Het Oosten heeft immers sinds overoude tijden slechts op grond van overtuiging (alias willekeur) recht gesproken! En van die overtuiging kunnen ze zich niet losmaken.

Gelukkig in dat opzicht is het dat het Hooggerechtshof den arbeid van den lageren inlandschen rechter menigmaal te niet kan doen en vrijspraak kan geven waar veroordeeld is. Maar die revisie is een rechtspraak op

„stukken", op papieren. En dat kon wel niet anders, omdat een nieuw getuigeverhoor te Batavia in strafzaken niet doenlijk zijn zou. Een revisierechtspraak uitsluitend op stukken moge echter eenige reden van bestaan hebben in een hoogbeschaafde en moreel zeer hoog staande maatschappij, zij is een onding in een land van groote kinderen.

De voorbeelden van inderdaad onschuldige veroordeelden, soms zelfs ter dood gebrachten, die de schrijver hier bij wijze van anecdotes meedeelt, zijn in een woord afschuwelijk.

Wat de schrijver mededeelt over de vereenigingen van boosdoeners (orang weri, boeaja); over het wang teboesan, dat is de heffing door het desabestuur van een zekere som van den bestolene voor men er mee begint ketrangan te zoeken; over de wijze waarop valsche getuigen stelselmatig worden gefokt door geld en bedreigingen; hoe in gemeen overleg tusschen de werkelijke dieven door de desa-politie een onschuldige sukkel dan wel een kerel dien men in de desa kwijt wil zijn wordt opgepakt, met wien de loerah dan, geflankeerd door het stelletje valsche getuigen voor den wedono verschijnt — dat alles is even interessant als treurig. We maken kennis met dorpshoofden, loerah's, die het bijbaantje van dief hebben, die voorschotten uit de door hen geinde landrente geven aan de dieven, zelf met de dieven op roof uitgaan, hen beschermen en met hen het gestolene geld verdeelen of verbergen. De valsche getuigen zijn als de dieven in twee categorieën te verdeelen, de toevallige valsche getuigen en de trangmakers van beroep; deze laatste zijn meest overgegeven opiumschuivers, tandakmeiden en prostituées: lieden die velen kennen, veel hooren en veel hebben liefgehad. Ook hing noh kort geleden een assistent wedono, een getuige die niet de gewenschte verklaring wilde of kon afleggen, aan een van zijn groote teenen op.

De zucht om de zaak eens prachtig tot klaarheid te brengen, verleidt de onderzoeker zelfs om de zaak mooier te maken dan ze was.

Bij diefstal bij nacht in een bewoond huis, constateert hij gaarne eenige braak aan den erfpagger, al is die reeds lang te voren aanwezig geweest. Heeft men een persoon gevat die blijkbaar de ware schuldige is, dan zal men hem eèn tweede verdachte ter zijde stellen, òf omdat men dezen kwijt wil zijn uit de desa, òf omdat men gelooft dat de diefstal niet door een persoon kan zijn gepleegd.

Wij stippen nog eenige andere punten aan. Het plotseling spoorloos verdwijnen van belangrijke getuigen in zware zaken, zooals moord, brandstichting en ketjoe-partijen. Het knoeien met de overtuigingsstukken, die dikwijls volstrekt niet de gestolen goederen zelf zijn, doch andere soortgelijke voor die gelegenheid door den loerah uit het pandhuis gelost. Volledige bekentenissen door den verdachte afgelegd bij den wedono, onder pressie van sterk aangehaalde touwtjes om de polsen, bekentenissen die hij later bij den djaksa herroept. Uit dit alles volgt dat, al verwerpt de landraadvoorzitter onvoorwaardelijk alle voorloopige instructies die hem worden voorgezet, de door hem voorgezeten rechtbanken toch onvoorwaardelijk tal van onschuldige menschen treffen. Want zelfs de onder eede op den Qoran afgelegde verklaringen zijn menigmaal valsch. De inlander spot met de voor een Oostersch land belachelijk kleine straf op mijneed en andere valschheiddelicten. De Javanen zijn trouwens in hun hart natuurmenschen, die slechts

de vereering der afgestorven voorouders kennen. De oorspronkelijke Indonesische eed, een zelfvervloeking bijaldien men onwaarheid zou spreken, liefst op een heilig graf, pakte veel meer dan de eed op den Qoran. Die Qoran en de Panghoeloe laten hem volkomen koud. Niet de doode. Hij is banger voor dezen dan voor den uit Mekka geïmporteerden Allah.

De ellendige gevolgen van de vele dagelijks voorkomende veroordeelingen van onschuldige menschen zijn, dat die onschuldig veroordeelden levenslang het brandmerk dragen dat hen tot *orang weri* stempelt, en hen bij elken volgenden diefstal opnieuw aan een vervolging en onschuldige veroordeeling blootstelt. De ware schurken in de desa worden des te driester. Zij ondermijnen de rust, de werkkracht, de welvaart van den desaman. Het vertrouwen van den desaman in Politie en Justitie is reeds lang geschokt. Vandaar dat hij tracht delicten te sussen, ten einde toch maar niet met de Politie in aanraking te geven. Vandaar ook de vreeselijke wraakneming van de anders zoo aan zijn meerderen onderworpen Javanen op politie-autoriteiten: moorden op loerah, tjarik of kamitoea.

Waaraan zijn nu die kwade praktijken van de inlandsche politie en justitie toe te schrijven? 1°. aan het stelsel om de berechting van inlandsche misdadigers aan twee takken van dienst op te dragen. 2°. aan de geringe middelen die men er voor over heeft om in de desa rust en orde te handhaven. De politie-ambtenaren krijgen geen cent vergoeding van het Gouvernement; het geld dat zij noodig hebben om perikara's trang te maken, moeten zij zelf maar van de bevolking zien te krijgen. 3°. aan de pressie door Europeesche bestuursambtenaren uitgeoefend om ketrangan te krijgen in strafzaken.

Uit dit alles blijkt waarom de inlander er geen prijs op stellen kan welvarend te zijn. Vermogend te zijn beteekent voor den inlander aan vele gevaren bloot te staan van de zijde der desa-schoeljes en van die der veelal met hen samenspannende desa-grootheden.

Wordt men niet gaarne zwaar gestraft door landraad of rechtbank van omgang, de kleine straffen die de lagere inlandsche rechters, districts- of regentschap-gerechten opleggen zijn zoo weinig gevreesd, dat niet zelden onschuldige lieden voor geld er voor te vinden zijn een volledige bekentenis af te leggen. na gedresseerd te zijn door den waren schuldige, en zich te laten veroordeelen. Ook in de gevangenis worden de veroordeelden wel eens verwisseld met preventief gevangenen of met hen wier straftijd uit is. De districts- en regentschapsgerechten deelen met de politie-rechtspraak de eigenschap dat de inlander er nooit staat op maken kan dat die rechtspraak nauwgezet is. De politierechter bijvoorbeeld behoeft geen rekening te houden met eenige bepaling in de bewijsleer, hij behoeft te getuigen niet te beëedigen, hij spreekt naar recht volgens zijn overtuiging. Daarenboven spreekt hij recht in hoogste instantie. Niet dat „landraadvoorzitter" dit zoo verkeerd vindt; hij vindt het uitmuntend dat de ambtenaren van B. B. in het belang der orde de bevoegdheid hebben den overheerschte te corrigeeren. Maar laat men den bruinen man niet vertellen dat dit rechtspraak is. Laten wij hem zeggen dat de assistent-resident of controleur hem met tewerkstelling enz. straft, zooals een vader zijn kind straft, zooals een meester strafwerk opgeeft aan een

ondeugenden leerling. Maar laat die parodie op alle rechtspraak geen rechtspraak genoemd worden in naam der Koningin.

Ten slotte de fraaie bepaling van het in 1872 gemaakt art. 35 van het strafwetboek voor inlanders, dat een kind beneden de 16 jaren niet gestraft mag worden als het zonder oordeel des onderscheids blijkt gehandeld te hebben. De rechter kan dan bevelen dat het geplaatst worde in een „verbeterhuis" om daar te worden opgevoed gedurende een aantal jaren bij het vonnis te bepalen. Er bestaat echter geen spoor van zulk een verbeterhuis in Indië.

Hiermee eindigen wij dit uitvoerig overzicht van een brochure, die zeer lezenswaardig is. Alleen vergunne de schrijver ons de meening dat hij wel wat al te donkere kleuren gebruikt heeft.

* * *

In de Maart-aflevering van de *Economist* troffen wij met genoegen weer een „koloniale kroniek" aan van Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, die, als gebruikelijk is, veel belangrijks bevat. De schrijver heeft de gewoonte om niet slechts de naar zijn oordeel voornaamste artikelen te bespreken, die in zijn verslagtijd over belangrijke koloniale onderwerpen zijn verschenen, maar tevens te verwijzen naar toongevende artikelen, die in vroegere jaren over dezelfde materie uitkwamen.

Uit zijn laatste kroniek blijkt weer op tal van plaatsen de groote belezenheid van den schrijver. Zoo haalt hij, om een enkel voorbeeld te noemen, bij het bepreken van de jongste literatuur over de Mijnwet, de dissertatie aan van den heer W. C. J. van der Moore van 1861, getiteld: „historisch overzicht der wetgeving op de mijnen van verschillende staten van Europa", een werk, dat hij nimmer, zelfs niet in Verbeek's bekende studiën zag aangehaald. De „koloniale kroniek" wordt zoodoende een belangrijke legger voor allen, die weten willen, welke voorliteratuur de actueele opstellen op Indisch gebied hebben. Wij streven in deze rubriek een ander doel na; maar juist daarom neemt de koloniale kroniek van de *Economist*, zooals de heer Quarles die opvat, een geheel eenige plaats in, in de koloniale literatuur.

Wij zijn wederom verplicht een aantal artikelen te memoreeren over de arbitrale uitspraak, die zoozeer in ons nadeel is.

* * *

Het *Weekblad van het Recht* (N°. 6933 van 19 Maart) deelde eerst de scheidsrechterlijke uitspraak mee, evenals wij dat deden in de vorige aflevering (bl. 515—517.) Vervolgens vernemen wij dat het aan de redactie, evenals vermoedelijk aan den schrijver der hoofdartikelen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die wij in onze vorige revue (bl. 526) refereerden, vergund werd inzage te nemen van de „uitvoerige en met even groote nauwkeurigheid als zaakkennis gestelde" memoriën van antwoord en dupliek der Nederlandsche Regeering en van den bundel stukken, bij eerstgemelde

memorie overgelegd. Deze stukken zijn *niet* opgenomen in de bijlagen van *Handelingen*, doch nedergelegd ter griffie „ter inzage voor de leden", zonder verplichting echter tot geheimhouding.

Voor wij verder gaan, moesten wij onzen spijt uitdrukken dat die stukken, als ze niet geheim zijn, niet in die bijlagen van de *Handelingen* zijn opgenomen. Daarin behoorde ze wel degelijk! Zoo goed als de Engelsche memoriën, die later ook voor de leden der Kamer ter inzage werden gelegd, doch waarvan noch het *Weekblad van het Recht* noch de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* inzage schijnt te hebben verzocht.

De hevige afkeuring van het vonnis in de beide laatstgenoemde bladen berust dus, naar wij meenen, uitsluitend op de kennismaking van die uitmuntende officieele Nederlandsche verweermiddelen, die de heer de Martens met souvereine minachting schijnt te hebben ter zijde gelegd. Hij noemt ze ten minste zeer terloops. Maar om een billijk oordeel te vellen ware het toch noodig geweest dat onze juristen ook de Engelsche stukken hadden bestudeerd: deze hebben blijkbaar meer indruk op den heer de Martens gemaakt. En dit is, naar onze meening, zeer begrijpelijk, omdat zij den eisch der Engelsche Regeering verklaarden en inlichtten. De door onze bladen zoo geroemde verweerstukken waren in Nederland opgesteld, als antwoord op die Engelsche documenten. Maar er waren nog andere veel gewichtiger stukken van Nederlandsche zijde: wij bedoelen het vonnis van den raad van justitie te Makasser, dat waarschijnlijk in dezen vrijwel den doorslag in de schaal gelegd zal hebben.

Doch keeren wij terug naar het *Weekblad van het Recht*, dat al dadelijk den heer de Martens scherp aanvalt. Het blad is van oordeel dat men voor de uitspraak staat als voor een gesloten deur. Met alle eerbied voor de „réputation incontesteé (zooals art. 1 der bij de wet van 12 Juli 1895, Stbl. 95 goedgekeurde overeenkomst zegt) en de groote geleerdheid van den geheimraad de Martens schroomt de redactie niet te zeggen dat hij in deze uitspraak gebleven is beneden de eischen die men zelf den minst geleerden rechter bij het wijzen van een vonnis in een zoo uiterst gewichtige zaak als die der Costa-Rica-Packet had mogen stellen". In dit vonnis, dat door zijn orakeltaal eigenlijk ontsnapt aan een ernstige gemotiveerde critiek, mist men — zoo gaat het blad voort — ongeveer alles, wat de rechter, althans de Nederlandsche rechter, in de meest alledaagsche burgerlijke processen aan partijen niet onthoudt. Vooreerst een juiste preciese omschrijving van de termen van het geschil. Geen uiteenzetting van de gronden der vordering. Geen zelfstandig onderzoek of voor de gronden, voor zoover zij ontkend werden, *in facto* het bewijs was geleverd, voor zoover zij betwist werden *in jure*, de afdoende kracht is aangetoond. Maar vooral is het blad pijnlijk getroffen door dit vonnis, omdat het, eenzijdig ingaande op den eisch, de geheele daartegen zoowel *in facto* als *in jure* gevoerde verdediging in hoofdzaak met stilzwijgen voorbijgaat. Na nog eens te hebben betoogd dat die verdediging onzerzijds met zoo groote helderheid en volledigheid was gevoerd, en voor zoover het feitelijke geschilpunten betrof door de overgelegde bescheiden overvloedig was toegelicht en gestaafd, wordt de resumptie der Nederlandsche verdediging geheel overgenomen. Zij luidt als volgt:

1°. De aanhouding en de detentie van kapitein Carpenter op N.-I. grondgebied zijn handelingen uitgegaan van het bevoegd rechterlijk gezag uit kracht van een rechterlijk vonnis, geheel in overeenstemming met de geldende wetgeving.

2°. Volgens deze wetgeving kan tot de gevangenneming van een verdachte worden overgegaan, zoo de ten zijnen laste bestaande vermoedens den rechter voldoende voorkomen: zoo *ex post* deze vermoedens niet krachtig genoeg geoordeeld worden voor de verwijzing van den verdachte naar de terechtzitting, kent de wet hem te dier zake geen schadevergoeding toe.

3°. Vreemdelingen kunnen niet vorderen, dat ten hunnen gunste een uitzondering worde gemaakt op het recht geldend voor ingezetenen.

4°. Zelfs indien het te pas kan komen een onderzoek in te stellen betreffende de vermoedens die aanleiding gaven tot de gevangenneming van Carpenter, zoude ontwijfelbaar kunnen worden vastgesteld, dat die vermoedens voldoende waren zoowel ten aanzien van de vraag of het feit was gepleegd en daarop straf was gesteld, als wat aangaat de vraag der bevoegdheid van den N.-I. rechter.

5°. Wat betreft het laatste punt was het *a priori* niet zeker op welken afstand van de N.-I. kust — in het gezicht waarvan zich het vaartuig bevond — de berooving heeft plaats gehad, terwijl, zoo er grond is om aan te nemen, dat dit niet geschied was in de territoriale zee — die zich in elk geval verder dan drie mijlen van de kust uitstrekt — het vermoeden dat de rechter bevoegd was toch voortvloeit, hetzij uit de omstandigheid dat de goederen ontvreemd waren aan boord van een N.-I. vaartuig, hetzij — als er grond is aan te nemen dat de bedoeling van goederen te bergen in het belang van den eigenaar aanvankelijk bestond — uit de omstandigheid dat de toeeigening der goederen door ze te verkoopen of te verruilen plaats had te Batjan, op N.-I. grondgebied.

6°. Niet alleen de klacht van Carpenter ten aanzien van de ruwheid en het gemis van voorkomendheid (*manque d'égards*) waarmede hij zou behandeld zijn, is in geenen deele bewezen; terwijl hij te Makasser, zoo de rechterlijke macht niet in zeer ruime mate den regel „in dubiis pro reo" had toegepast, zonder twijfel naar de terechtzitting zoude zijn verwezen, schuldig verklaard en veroordeeld.

7°. Bijgevolg is de eisch tot schadeloosstelling zoowel voor Carpenter als voor de officieren, de verdere bemanning en de eigenaren van de Costa-Rica-Packet van allen grond ontbloot, terwijl ook de geëischte bedragen volstrekt niet zijn gerechtvaardigd.

Het tweede hoofdartikel van het *Weekblad van het Recht* van 22 Maart (No. 6934) sluit zich geheel aan bij het reeds genoemde opstel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* dat wij in de April-aflevering bespraken. Maar wij oordeelen ons verplicht het slot van het artikel weer te geven.

„Dat de Nederlandsche Regeering door den scheidsrechter in het ongelijk is gesteld, is op zich zelf geen ongeluk, en niettegenstaande dezen ongunstigen uitslag is er geen reden om te betreuren, dat zij niet *vrijwillig* heeft voldaan aan een vordering, die wij en velen met ons, niettegenstaande al de grootspraak der Engelsche pers, ongerechtvaardigd blijven achten. Toch beklagen wij ons niet, dat een rechter, wiens onpartijdigheid wij niet in

twijfel trekken, die vordering heeft toegewezen. Wij komen er alleen met eenigen nadruk tegen op, dat hij eenvoudig geen recht deed op de duidelijk uiteengezette gronden der verdediging, die hij niet uitdrukkelijk afwees, maar stilzwijgend ter zijde stelde, zonder hun de eer waardig te achten om ze in zijn vonnis te vermelden. Na zulk een staaltje van internationale alleenspraak, zouden wij meenen, dat indien Nederland ooit weder gewikkeld wordt in een aan arbitrage te onderwerpen geschil met een andere mogendheid, men er zich, door ervaring geleerd, wel tweemaal op zal mogen bedenken eer het precedent, gesteld door de wet van 12 Juli 1895 (Stbl. no. 95), wordt gevolgd."

* * *

De reeds meermalen genoemde hoofdartikelen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* blijken zeer veel instemming gevonden te hebben bij allen, die met dat blad de motiveering van het vonnis afkeuren. Noemen wij in de eerste plaats Jhr. Mr. W. F. Rochussen, die in hetzelfde blad van 18 Maart om strijd roemt de waardige toon, het voortreffelijk overzicht der feiten, en de wijze waarop aan de volkenrechterlijke beginselen wordt herinnerd waarop de uitspraak had moeten rusten.

De schrijver betoogt vervolgens, dat er voor Nederland in het met Groot-Brittanië gerezen conflict geene keus was, dan òf het er op aan te laten komen, dat die mogendheid van de bij monde van Lord Roseterry geuite bedreiging overging tot de daad, òf wel scheidsrechterlijke beslissing in te roepen.

De arbitrage op zich zelf is dan ook algemeen hier te lande toegejuicht. En nu zou de teleurstelling dat de uitspraak tegen ons is gericht ons doen zeggen: beter ware het geweest maar dadelijk te betalen?

De heer Rochussen meent het tegendeel. Toen de keuze van den Keizer van Rusland op den heer de Martens viel, konden wij in dien scheidsrechter een ouden en zeer goeden bekende begroeten. Maar wij mogen het wel zeggen, zonder in de verste verte een verdenking van partijdigheid uit te spreken, voor den scheidsrechter die aan de voor ons gunstige uitspraak in het geschil over de grensregeling in Suriname een gewichtig aandeel had genomen, moest ons goed recht in zake de „Costa-Rika-Packet" wel boven elken schijn van twijfel verheven zijn, zou zijn uitspraak nu wederom ons gunstig zijn. En — tot zijn leedwezen mag Mr. R niet nalaten ook deze omstandigheid in herinnering te brengen — den Russischen rechtsgeleerde kan het niet onbekend zijn gebleven, dat, terwijl de onderhandelingen gevoerd werden, tegen Nederland de beschuldiging van een onrechtmatige daad in zake de „Costa-Rica-Packet" was uitgebracht door een hooggeplaatst voormalig lid der rechterlijke macht in Nederlandsch-Indie.

Moeten wij echter berouw hebben dat wij ons aan de arbitrage onderwerpen, omdat wij het verloren hebben.

Eén van beide strijdende partijen kan toch slechts de winnende partij zijn. En twee zeer gewichtige dingen hebben wij, de verliezende partij, toch, door het feit dat de zaak scheidrechterlijk werd uitgemaakt, gewonnen:

1°. de Nederlandsche Regeering betaalt thans een schadeloosstelling, niet

in strijd met het vonnis van den bevoegden Nederlandschen rechter, maar krachtens eene door haar zelven ingeroepen beslissing;

2°. had de Regeering zonder dergelijke uitspraak betaald, Nederland zou betaald hebben ook met een allerbedenkelijkst precedent, ook met zijne waardigheid.

En dat ware toch zwaarder offer geweest, dan wat thans is gebracht.

* * *

Het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* daarentegen is van oordeel dat uit het vonnis blijkt, dat de hooggeroemde arbitrage, die men tegenwoordig te pas en te onpas in tractaten wil clausuleeren, volstrekt niet altijd tot een bevredigende uitkomst leidt.

Het *Dagblad* blijft zich verwonderen, dat onze Regeering, vooral met het oog op het oordeel van den Raad van Justitie van Macassar van 28 November 1891, niet is ingegaan op de onderhandelingen den 20n Mei 1893 door Engeland geopend, waarbij slechts £ 2500 schadevergoeding werd gevraagd. De zaak was dan voordeeliger voor ons uitgekomen; ons standpunt was zwak en het handhaven er van heeft ons nu meerdere kosten bezorgd, de „rechtskosten" zelfs nog buiten rekening gelaten. Kortom, de Costa-Rica-Packet-zaak vormt geen schitterende bladzijde in de geschiedenis onzer diplomatie.

* * *

In de *Amsterdamsche Courant* van 20 Maart schrijft Mr. E. Löhnis een heftig artikel, dat weer begint met een lofrede op de artikelen der *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. De heer Löhuis geeft verder de eenigszins paradoxale meening ten beste, dat de buitenvervolgingstelling en invrijheidstelling van Carpenter, *rechtens* niets bewijzende, *moraliter* zeer veel bewijzende ten gunste van de nauwgezetheid onzer N.-I. rechtspraak, Holland tot op zekere hoogte het slachtoffer heeft doen worden van die groote nauwgezetheid zijner rechters en van de (waarschijnlijk *te* groote) lankmoedigheid van het N.-I. Openbaar Ministerie. Immers had de Raad van Justitie maar verwijzing naar de openbare terechtzitting van Carpenter's zaak verleend en was deze zelf daarna maar door dien Raad veroordeeld (o 't had best gekund!) dan zou hij niet méér, maar minder kans gehad hebben om van dezen arbiter schadeloosstelling te erlangen!

Verder beweert Mr. Löhnis kort en goed dat er door onze Indische autoriteiten geen bepaaldelijk onrechtmatige daad was bedreven, en er mitsdien van het betalen eener schadevergoeding door onze Regeering naar recht en billijkheid geen sprake behoorde te zijn.

Dan volgen eenige, onzes inziens zeer onwaardige, uitingen tegenover Engeland en den heer de Martens.

„Dat onze westelijke overburen, zooals bekend is, in een staat van verteedering des harten geraken, telkens als één hunner zich aan het *péché mignon* van vrijbuiterij of zeeschuimerij heeft schuldig gemaakt, moeten we respecteeren, ieder volk heeft zoo zijne eigen sympathieën.

„Dat verder een walvischvaarder (die te Makassar als zeeroover bekend

stond) zich eerst Hollandsche jenever toeëigent en dan daarna nog van ons een aardig duitje present krijgt, het is, hoewel zeer stuitend voor ons rechtsgevoel, nog van minder belang.

„Maar het is werkelijk wat al te kras, dat wij nu nog daarenboven in de Engelsche pers beleedigende opmerkingen aan ons adres moeten lezen, die onder de oogen komen van een groot deel van het beschaafde publiek in Europa en Amerika, en die helaas tot op zekere hoogte door de zonderlinge uitspraak van den heer de Martens gerechtvaardigd schijnen."

Zooals bekend is, keurde de heer de Martens de behandeling van Carpenter in de gevangenis te Makasser af. Mr. Löhnis „weet toevallig dat Carpenter uitnemend behandeld is."

„Daar staat nu Holland in hoogste instantie gebrandmerkt als een volk, dat vreemdelingen onrechtmatig in slechte gevangenissen stopt, en Albion gaat weer eens met de mooie rol strijken!

„En toch heeft Holland zich niets te verwijten. Wij mogen ons dat nog wel eens duidelijk maken. Ja, wij zijn aan onze goede zaak verplicht te protesteeren tegen een vonnis, zóó onvolledig van inhoud, zoo krenkend voor ons rechtsgevoel en zoo demoraliseerend en verslappend van strekking voor rechterlijke macht en buitenlandsche politiek in Indië en Nederland. Misschien lekt er dan althans nog iets van ons recht uit, God beter 't!"

* * *

Heftiger nog, is het stuk van Mr. R. Vorstman in de *Telegraaf* van 22 Maart. Na een lofrede ditmaal op het slot van de memorie van antwoord van onze Regeering (zie blz. 12) geeft deze rechtsgeleerde al dadelijk de volgende hoogst persoonlijke uitval tegen den *door ons* vóór de uitspraak zoo algemeen geachten grooten kenner van het internationaal recht.

„De scheidsrechterlijke beslissing moge in Engeland, Amerika en Australië tot uitbundige toejuichingen hebben uitgelokt, in Holland en in landen als België en Frankrijk, moet men allicht gedacht hebben, dat, *zoo de beslissing aan een gedelegeerde van den Sultan ware opgedragen geweest, ze al niet averechtscher had kunnen zijn. Gelukkig inderdaad voor den Russischen scheidsrechter, dat hij een beslissing geven kon zonder blijken te geven van kennis der codes op het West-Europeesche vasteland.*"

De cursieveerigen zijn van ons.

Wat de behandeling in de gevangenis betreft, betuigt Mr. Vorstman, die de raadsman van Carpenter te Makasser geweest is, dat die behandeling voor een gevangene, weinig te wenschen overliet. Dat Makasser geen mooie gevangenis heeft en de Europeanen in één gebouw met inlanders zijn, is op zich zelf bedenkelijk, vooral met het oog op epidemiën. Doch dat lot deelen alle Europeesche delinquenten.

Intusschen moeten wij zeer bijzonder de aandacht vestigen op het slot van het artikel, omdat daar een hoogst bedenkelijke zaak wordt aangeroerd: de invloed die de Russische uitspraak zal hebben op de strafrechtspleging in Indië. Bij voorbaat zag Mr. Vorstman dien invloed reeds met eigen oogen. Immers kort na de invrijheidstelling van Carpenter en zijn luidruchtige bedreigingen met een *claim* (die een staatsbankroet te weeg

zou brengen) werd er rechtsingang verleend tegen een Engelsch firmant te Makasser wegens verregaand bedrog, ontdekt bij gelegenheid van een gerucht-makend faillissement, waarin nog de meeste Indische banken betrokken zijn. Niettegenstaande de nabijheid van Singapore, kon de rechtbank te Makasser niet besluiten tot de gerequireerde preventieve gevangenneming.

Het is te vreezen dat het zóó ook in het vervolg in Nederlandsch-Indië gaat. Zelfs misdadigers hebben rechten, onder anderen dat op gelijke rechtsbedeeling, en het zal uiterst hard voor de Nederlandsche misdadigers zijn om te zien dat anderen van hun soort, vooral grootsprekende Engelschen, op vrije voeten blijven — tot verwijdering van een conflict.

Van harte hoopt intusschen Mr. Vorstman dat een ferm procureur-generaal bij voorkomende gelegenheden het Indisch gerechtshof van het recht op gelijke rechtsbedeeling zal blijven overtuigen en ook onze Hollandsche Regeering op de onafhankelijkheid onzer Indische rechters geen inbreuk maken zal.

* * *

Wederom een lofspraak op de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Weekblad van het Recht* in het hoofdartikel van het *Handelsblad* van 23 Maart, dat de onderteekening draagt van A. E. B. (Mr. A. E. Bles). Het is zeker zeer opmerkenswaardig dat deze schrijver, lang vóór dat bekend was wie de derde mogendheid zijn zou aan wie de arbitrage tusschen Engeland en Nederland zou worden opgedragen, in het *Vaderland* van 15 Juni 1895 trachtte aan te toonen dat beide staten beter zou gedaan hebben indien elk een zijner uitstekende juristen aanwees, die met een collega uit de onderdanen eener derde natie gekozen te zamen de rechtsquaestie zouden oplossen.

En nu deze uitspraak! Waarop door de *N. Rott. Ct.* een „uitstekende critiek is gegeven, waarin men zonder aarzelen de meesterhand herkent."

Hier was eene zuivere rechtsquaestie, vrij van alle politiek; de beslissing was opgedragen aan een man met een klinkenden naam, een hooggeplaatst ambtenaar in zijn land, schrijver van een uitstekend werk, van tal van geleerde verhandelingen. En welk werk wordt nu geleverd! Feitelijke mededeelingen van één der partijen, door niets wederlegd, worden verzwegen; juridische beschouwingen, van het hoogste gewicht voor de beslissing der vraag, worden over het hoofd gezien; de geheele uitspraak één oppervlakkigheid! Op grond van door niets gestaafde — ja, als onjuist bewezen — aantijgingen van een man als Carpenter, wordt een der partijen voor het oog der geheele wereld een smet aangewreven, die zij allerminst verdient.

Deze beslissing is treurig voor Nederland, treurig voor de wetenschap van het volkenrecht, treurig voor den scheidsrechter wiens gezag diep zinken moet, treurig voor de zaak der arbitrage.

Ware Engeland op zulke gronden en met zulk eene motiveering in het ongelijk gesteld, wie, die de Engelschen kent, kan zich niet het misbaar voorstellen, de aantijgingen in parlement en dagbladpers?

Is het te veel gezegd, als men de meening uit, dat de Regeeringen voortaan haar rechtsquaesties niet meer aan één buitenlandsch geleerde ter beslissing zullen kunnen opdragen?

De heer de Martens heeft de alleenrechtspraak in de internationale arbitrage ter dood veroordeeld, en heeft het vonnis ten uitvoer gebracht, meteen.

Geen Nederlandsch jurist zal zich kunnen neerleggen bij de motiveering van dit vonnis.

In het Fransch of Duitsch, in een der rechtsgeleerde tijdschriften welke over de geheele wereld gelezen worden, behoort de uitspraak in de Costa-Rica-Packet-zaak te worden behandeld, door een Nederlandsch jurist van erkend gezag, door een hoogleeraar of oud-hoogleeraar van een onzer universiteiten. Moge een dezer geleerden zich tot dit nuttige en noodige werk geroepen achten!

De bevoegde autoriteit stelle alle stukken over deze zaak in zijn handen, opdat hij volkomen toegerust, in staat zij een ieder aan te toonen dat de scheidsrechter, zij het ook ter goeder trouw, zijn plicht heeft verzaakt.

Den Nederlandschen Staat zijn de handen gebonden: zijn bevoegdheid bestaat alleen in.... het betalen der schadevergoeding.

De Nederlandsche rechtswetenschap heeft hare stem te verheffen, haren plicht te vervullen.

* * *

In de *Telegraaf* van 23 en 24 Maart schrijft Mr. P. Brooshooft een hoofdartikel onder den titel „Kantteekeningen van de uitspraak in zake de Costa-Rica-Packet."

Wij releveeren uit dit uitgebreide stuk slechts twee punten. De eerste betreft de kantteekening op de overweging van den Russischen arbiter: „dat de *overheid* van Ned.-Indië uit eigen beweging, op vonnis van den Raad van Justitie te Makasser, gedagteekend 28 Nov. 1891, heeft afgezien van de vervolging van beklaagde, en *daardoor onweerlegbaar de onwettigheid van zijn gevangenhouding en van zijn gedwongen overbrenging van Ternate naar Makasser heeft bewezen.*"

De gecursiveerde woorden zijn, volgens Mr. P. Brooshooft, te zonderling om door een bekwaam jurist als de heer de Martens te kunnen zijn geschreven met de noodige zorg in het vervullen zijner opdracht. Dat een rechtbank, na voorloopige informatiën, genoegzame gronden van bezwaar aanwezig acht om rechtsingang met bevel van gevangenneming te verleenen, maar bij de behandeling der zaak zelve geen termen vindt voor een vonnis tot terechtstelling, noemt hij een *onweerlegbaar bewijs* der *onwettigheid* van het vonnis tot rechtsingang!

Deze conclusie is wat al te kras, vooral wanneer men weet dat de voorloopige informatiën van Juni 1888 tot December 1890 (de eilanden onder het rechterlijk ressort van Makasser liggen wijd uit elkaar) met zorg zijn ingewonnen. Toch is er een verklaring, bijna een verontschuldiging voor. De procureur-generaal te Batavia heeft nl. in dit geval weer ingegrepen in de rechtspraak te Makasser, wat in Indië maar al te dikwijls voorkomt. De Engelsche consul te Batavia, telegraphisch van Carpenter's aanhouding te Ternate ingelicht, drong bij den proc.-generaal aan op loslating; de proc.-generaal vroeg telegraphisch inlichtingen bij den off. v. justitie te Makasser; de officier antwoordde dat, na de verhooren van Carpenter en eenige zijner

schepelingen, het bewijs dat de zaak was geschied binnen onze territoriale zee, moeilijk zou zijn te leveren; de proc.-generaal gelastte hem daarop telegraphisch, invrijheidstelling te requireeren; de officier requireerde invrijheidstelling *op last*, doch de raad v. justitie weigerde haar terecht vóór de instructie was gesloten. Deze sluiting volgde eenige dagen later, de officier zag af van den wettelijk voorgeschreven termijn (11 dagen) voor het nemen van zijn requisitoir, en de Raad gaf terstond het vonnis, dat geene termen bestonden voor het verleenen van terechtstelling.

Uit dezen loop van zaken heeft waarschijnlijk de heer de Martens den indruk gekregen, dat de Ned.-Ind. „overheid" – waarmee dan moet zijn bedoeld de proc.-generaal – min of meer verlegen was met den door den Raad te Makasser verleenden rechtsingang. Het ingrijpen van den proc.-generaal schijnt dan ook, als tot zulk eene gevolgtrekking allicht moetende leiden, minder verstandig. Maar dat het iets zou bewijzen tegen de deugdelijkheid der vermoedens, waarop de Raad in 1890, na zorgvuldige voorloopige informatiën, rechtsingang verleende, kan door geen verstandig man in ernst worden beweerd. Veeleer getuigt de spoed, waarmee de instructie is behandeld en vonnis gegeven, van groote welwillendheid tegenover den vreemdeling, men zou — na de gevolgtrekking door den heer de M. er uit gemaakt – bijna zeggen *te* groote. De Engelsche consul heeft blijkbaar den proc.-generaal bang weten te maken voor internationale verwikkeling, de telegrammen hebben die vrees overgebracht naar Makasser, en eens te meer werd Thorbecke's woord bewaarheid: „vrees is een slechte raadgeefster".

Het tweede punt uit de kantteekening, dat ons opviel, is het slot.

Het geldelijk verlies van ruim een ton zal de toch reeds zoo geplunderde Indische schatkist — *want het zal weer op haar debet worden gebracht* — nog wel kunnen dragen. Maar in twee andere opzichten valt de uitspraak meer te betreuren. Vooreerst wijl onze Indische autoriteiten, huiverig om zich opnieuw te branden, in het vervolg vrij wel weerloos zullen staan tegenover Australische en andere snuiters, die in onze wateren ongerechtigheden bedrijven, waartoe de veelsoortige visscherij in de Molukken en om Nieuw-Guinea maar al te zeer aanleiding geeft.

En voorts is het jammer, dat zulk een, op zijn zachtst gezegd „oppervlakkig," arbitraal vonnis wordt gegeven in dezen tijd, nu de internationale rechtspraak hare eerste bescheiden pogingen waagt, om geschillen tusschen volken en mogendheden langs vredelievenden weg te beëindigen. Nederland althans zal van zulke rechtspraak voorloopig wel geen tweede editie verlangen.

Misschien echter kan de beslissing de Martens ook een vingerwijzing zijn, om dergelijke uitspraken niet meer op te dragen aan een enkel persoon, hoe geacht en bekwaam hij ook zij, maar aan een college van *drie* scheidsrechters, waarvan één te benoemen door ieder der beide mogendheden en één uit den vreemde.

Want dat in dit geval *onze* gemachtigde zou hebben gewezen op verschillende belangrijke punten, nu door den heer de Martens eenvoudig buiten overweging gelaten, en alzoo wellicht een geheele andere uitkomst hebben verkregen, mag worden vertrouwd.

* * *

Het *Vaderland* van 24 Maart zoude de critiek over het vonnis, hoe interessant en zaakkundig ook, gaarne hebben gemist.

Er is tijd genoeg geweest het Nederlandsche standpunt uiteen te zetten, vóórdat besloten was de zaak aan scheidsrechterlijke uitspraak te onderwerpen, en daarvan is ook ruimschoots gebruik gemaakt. Thans na te pleiten baat niets, en waardiger ware het stil te berusten, in de uitspraak, door een enkelen scheidsrechter in hoogste ressort gewezen, nu wij eenmaal ons aan een dergelijke jurisdictie hebben onderworpen.

Voor het overige wijst het blad zeer terecht naar het artikel van A. E. B. in het nummer van 15 Juni 1891, (zie bl. 16) waarin als met zienersblik wordt voorspeld, wat thans is geschied. Ook wordt instemming betuigd met de conclusiën van Jhr. Mr. Rochussen (bl. 13)

Een zuiver rechtsgeschil te onderwerpen aan een alleen-rechtsprekend rechter, die, hoe bekwaam ook, met het recht, dat hij behoort toe te passen, misschien onvolledig bekend is, en dat wel, zonder dat hooger beroep of cassatie openstaat, is een proeve van oplossing van internationale geschillen, die niet behoort te worden herhaald. Zeer is te hopen, dat het permanente Hof van arbitrage, met de invoering van welk rechtsinstituut de inter-parlementaire conferentie zich onledig houdt in niet al te ver verschiet moge liggen. Maar in afwachting daarvan kan een betere weg worden ingeslagen dan thans is gevolgd.

* * *

In het nummer van 26 Maart (No. 6936) van het *Weekblad van het Recht* wordt nog eens weer gewezen op de „voortreffelijke artikelen" in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* op het „flinke stuk" van Mr. E. Löhnis in de *Amst. Crt.*. van 20 Maart, waarmee we reeds kennis maakten, op het „zeer belangwekkend artikel" van den handigen schrijver Mr. A. E. B(les) in het *Handelsblad* van 23 Maart. (Al die artikelen komen tot dezelfde slotsom als het *Weekblad van het Recht.*)

Maar met verbazing nam het juridische vakblad kennis van het stuk in het zooeven door ons gerefereerde *Vaderland* van 24 Maart.

Natuurlijk heeft de Nederlandsche Regeering zonder murmureeren te berusten, en zooals het *Vaderland* van 11 Maart reeds zeide, (zie de revue in de Aprilafl. blz. 525) zij heeft dit vermoedelijk reeds op sprekende wijze gedaan, door de schadeloosstelling met de moratoire renten en proceskosten over te zenden naar Engeland.

Maar — vraagt het blad — volgt nu daaruit dat het vonnis verheven is boven, althans niet mag worden onderworpen aan de critiek, waarvan men het nooit ongepast heeft geacht, *mits dit in behoorlijken vorm geschiede*, de vonnissen van den Nederlandschen rechter, onverschillig of de staat der Nederlanden of de minste zijner burgers partij was, te onderwerpen?

„Het *Vaderland* moge den eerbied voor de res iudicata tusschen de Nederlandsche en de Britsche Regeering zoo ver uitstrekken, dat allen Nederlanders een perpetuum silentium is opgelegd ten aanzien van alles wat daarbij is aangenomen en uitgemaakt, wij blijven — gelukkig staan wij in dit opzicht niet alléén — het ons recht en onzen plicht achten over inhoud en vorm

van het scheidsrechterlijke vonnis openlijk onze meening uit te spreken."

* * *

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Maart wordt er op gewezen dat er in de pers stemmen opgaan, die, in verband met den uitslag van de arbitrage in de Costa-Rica-Packet-zaak, opkwamen tegen het opdragen van de scheidsrechterlijke uitspraak aan één enkelen persoon. Hoe men hierover ook voor de toekomst denke, onbillijk zou het zijn aan de Regeering, die tot de alleenrechtspraak in zake de Costa-Rica-Packet hare toestemming gaf, daarvan nu achteraf een verwijt te maken.

Gelijk bekend is, is het voorstel daartoe van Engeland uitgegaan en schaarde in de Tweede en Eerste Kamer zich de meerderheid aan de zijde onzer Regeering, die met dit voorstel medeging. Dit voorstel nu sloot zich aan bij verschillende antecedenten der laatste jaren.

In 1884 werd Sir Edmund Monson, minister van Engeland te Athene, aangewezen om uitspraak te doen in een geschil tusschen Denemarken en de Vereenigde Staten van N. Amerika omtrent maatregelen, door de autoriteiten van St. Thomas genomen ten opzichte van twee N. Amerikaansche schepen. Noord Amerika werd daarbij in het ongelijk gesteld.

In 1888 werd baron Lambermont, secretaris-generaal in België, aangewezen om uitspraak te doen tusschen Engeland en Duitschland in een geschil over het eiland Samoa. De uitspraak viel ten nadeele van Duitschland uit.

In 1891 werd onze landgenoot mr. J. Heemskerk Az. aangewezen als arbiter tusschen Italië en Portugal in zake schade, aan een Italiaan toegebracht door de overheden der Kaap-Verdische eilanden. De arbiter besliste in het voordeel van Italië.

In 1894 werd de Italiaan graaf Vigliani aangewezen om uitspraak te doen in een geschil tusschen Engeland en Portugal, betreffende het grondgebied van Manica. De uitspraak is ons onbekend.

Waar dergelijke antecedenten, die op diplomatiek terrein gewoonlijk een groote rol spelen, aanwezig waren, zou onze Regeering zeker klemmende redenen moeten hebben kunnen aanvoeren om zich, indien zij daartoe al geneigdheid gehad had, tegen Engeland's voorstel te verzetten. Dit neemt niet weg, dat na het gebeurde met de Costa-Rica-Packet bij eventueel voorkomende gelegenheden zeker ernstig zal moeten worden overwogen, of het niet beter is de uitspraak aan eene commissie van deskundigen op te dragen. Dit zou althans meer waarborg kunnen geven, dat de zaak nauwgezet bestudeerd en overwogen werd.

* * *

Het *Vaderland* van 30 Maart dient als volgt van antwoord aan het *Weekblad van het Recht* (bl. 19).

De vonnissen van den Nederlandschen rechter zijn stellig niet boven critiek verheven, maar — vrij algemeen wordt het afgekeurd als de in 't

ongelijk gestelde partij zich aan critiek overgeeft, en vooral, als dit op den bitteren toon van den teleurgestelde geschiedt. En nu willen wij, waar het de veroordeeling van den Nederlandschen staat geldt als zoodanig voor een internationaal tribunaal, geen scheiding gemaakt zien tusschen den staat en zijn burgers, als waren deze laatsten geen partij in de zaak, maar derden, wien ze eigenlijk rechtstreeks niet aangaat.

Vooral, waar de critiek inderdaad soms zoo ver is gegaan, dat zij den gekozen arbiter op heftige, bijna beleedigende wijze aanvalt, meenen wij, dat de Nederlandsche staatsburgers, die zich daartoe laten verleiden, niet voldoende gewaakt hebben voor de waardigheid van den Nederlandschen naam. Men moet niet vergeten, dat de Nederlandsche Regeering, in overeenstemming met de Staten-Generaal dus met het geheele Nederlandsche volk, besloten heeft de zaak aan arbitrale uitspraak te onderwerpen en den arbiter heeft aangewezen en dat niemand de gedane keuze heeft afgekeurd, en nu gaat het niet aan, achteraf aan den dus aangewezen arbiter verwijten van onkunde, lichtvaardigheid, partijdigheid bijna, voor de voeten te werpen. Wij zeggen niet, dat alle critiek zoover is gegaan, maar wel komt het ons voor, dat ze over 't algemeen niet de in deze omstandigheid vereischte ingetogenheid in acht heeft genomen.

En op de opmerkingen van de *N. Rott. Ct.*, dat men achteraf de Regeering niet moet verwijten een scheidsrechterlijke uitspraak te hebben opgedragen aan één persoon, waar vele antecedenten zijn, — antwoordt het *Vaderland*.

Ten eerste, dat niet „achteraf" een verwijt is gemaakt, maar van te voren deze fout is aangewezen; ten tweede, dat niet speciaal een verwijt aan de „Regeering" is gemaakt, want dat Eerste en Tweede Kamer evenzeer debet zijn; ten derde, dat hier minder van een „verwijt" sprake is, dan van een wenk voor de toekomst; ten vierde, dat wij toch niet eeuwig en altijd antecedenten behoeven te volgen, maar wel degelijk ook eens het initiatief tot iets beters mogen nemen, als de antecendenten verkeerd zijn.

* * *

Insulinde (No. 12) had (zie vorige revue) geprotesteerd tegen de beleedigende wijze, waarop Engelsche bladen zich over ons uitlieten. Het blad protesteert thans even goed tegen *soortgelijke* critiek van Nederlandschen bodem. Het is, naar haar meening, ten hoogste ongepast om op die wijze te spreken over een vonnis, gewezen in een geschil, waarover de arbitrage vrijwillig door ons aanvaard is. Het is niet meer dan fatsoenlijk om ons neer te leggen zonder morren, nu wij in dezen in het ongelijk gesteld zijn.

Onze pers mocht in dezen wel een voorbeeld aan Frankrijk, dat in een arbitragezaak met een klein land als Nederland over het Lawah-grondgebied door den Czaar van Rusland, die de arbitrage aanvaard had, in het ongelijk gesteld werd. Geen enkel artikel herinneren we ons uit de Fransche pers, waarin het vonnis op die wijze werd gecritizeerd.

Wanneer twee partijen de arbitrage aanvaarden, is het toch zeker dáárom omdat het de beslissing geldt over een betwistbaar punt. Dat de verliezende partij, na afloop der arbitrage, *op hoogen toon* blijft beweren, dat ze toch

gelijk heeft, is straatjongensrepliek, waarover wij Nederlanders ons moesten schamen.

* * *

Hiertegen kwam een zeer geacht hooggeplaatst lid der rechterlijke macht in Nederland op in No. 13 van *Insulinde*; „met een kort maar krachtig protest".

Partijen zijn in deze zaak de Engelsche en de Nederlandsche Regeering. Het is mij niet bekend, dat onze Regeering anders doet dan zich naar de uitspraak gedragen; het is mij niet bekend dat zij protesten indient.

„De aanval zou alléén grond kunnen hebben als de Regeering zoo optrad. Particulieren zijn geen partij en hebben den scheidsrechter niet ingeroepen. Op hen slaat het betoog dus niet. Overigens valt te bedenken, dat iedere rechterlijke uitspraak en ook die van een scheidsrechter steeds en volkomen terecht aan de critiek van deskundigen wórdt onderworpen. Het zou er voor de rechtswetenschap en den rechter treurig uitzien, als dergelijke critiek ongeoorloofd werd geacht."

Wat de zaak zelve betreft, zoo gelooft de schrijver dat ieder eerlijk Engelsch jurist de motiveering zal veroordeelen. „Ieder kan zich daarvan zelf een overtuiging kunnen vormen door de lezing van nos. 6933 en 6934 van het *Weekblad van het Recht*. Deze artikelen zijn van den redacteur, het lid van den Hoogen Raad, mr. de Pinto; de artikelen in de *N. Rott. Ct.* van een bekwaam vakman. Laat nu deze of gene zich onhebbelijk over de zaak hebben uitgelaten, dan is er toch geen reden om de schrijvers van laatstgenoemde artikelen te qualificeeren, zooals in *Insulinde* gedaan is."

* * *

Insulinde repliceert hierop dat het ook naar hare meening altijd gewettigd, meermalen plicht is, critiek op elk gewezen, dus ook elk arbitraal vonnis uit te oefenen. Het is echter maar de vraag *hoe* dat geschiedt. *Niet* tegen de critiek in het algemeen, wèl tegen de wijze, waarop dat geschiedde, kwam het blad op, zij het dan misschien in wat sterke bewoordingen.

De stukken in de *N. Rott. Ct.* waren door *Insulinde* geroemd, twee uitvoerige, zeer deskundige hoofdartikels, die een critiek bevatten van het vonnis; de stukken in het *Weekblad van het Recht* waren nog niet verschenen toen het geïncrimineerde artikel verscheen. De in dat laatste stuk uitgesproken verontwaardiging gold dus allerminst de schrijver van die artikelen.

Wat echter de zaak zelve betreft, zoo oppert *Insulinde* de volgende onderstellingen. De ongunstige uitspraak zou berusten op de volgende motieven:

Dat de scheidsrechter zeer onaandoenlijk gebleven is tegenover de contramemoriën der Nederlandsche Regeering, hoe scherpzinnig die ook mogen geweest zijn, omdat hij *als hoofdzaak* bleef beschouwen de uitspraak van den Raad van Justitie te Makasser, waarbij deze zich zelf onbevoegd verklaarde, en waarbij Carpenter zelfs niet tot de openbare terechtzitting werd verwezen. Officieel is daardoor ook niet de identiteit der prauw van Frieser vastgesteld.

De motieven van die uitspraak van den Raad van Justitie hebben dan bij den scheidsrechter zwaarder gewogen dan *après coup* door Nederlandsche rechtsgeleerden opgemaakte contra-memoriën.

Dat een Europeaan het in een voor inlanders ingerichte gevangenis niet heerlijk heeft, is ook begrijpelijk.

* * *

Deze stellingen werden onderworpen aan het oordeel van een Indisch rechterlijk hoofdambtenaar, het oud lid van het Hooggerechtshof Mr. M. C. Piepers die het volgende advies uitbracht:

„Elk eerlijk en goed jurist zou aan de uitspraak van den raad van justitie te Makasser *zeer* veel gewicht te dezen hechten. Immers in elk geding is het een uiterst krachtig argument als de tegenpartij zijn onrecht vroeger al erkend heeft, en wordt hem niet toegestaan daarop terug te komen, tenzij hij kon aantoonen toenmaals in dwaling omtrent de feiten verkeerd te hebben. Nu is de uitspraak van den rechter in hoogste instantie, als hier van dien raad, die van den Staat zelven. De Staat is in het staatsrecht een abstracte verpersoonlijking der algemeenheid van een volk, die op drieërlei wijzen, wetgevend, rechtsprekend en uitvoerend optreedt, feitelijk echter altijd door menschen, die hem representeeren. Al doet dit feitelijk het uitvoerend hoofd, de Koning, toch is het juridisch de Staat die oorlog en vrede sluit en zoo de algemeenheid verbindt; zoo maakt ook de Staat de wetten en is daarvoor aansprakelijk. Zoo ook bedeelt de Staat het recht; wat de rechter uitmaakt dat recht is, wordt de Staat geacht te hebben beslist. En zoo verklaarde de Ned. Staat, door middel van den rechter te Makasser, dat niet vaststond dat het feit Carpenter ten laste gelegd, zou gepleegd zijn binnen het gebied waarover de Ned. Staat souvereiniteitsrechten uitoefent. Hierop kon dus niet worden teruggekomen; deed men dat toch, dan moest dit noodzakelijk den indruk maken van kwade trouw; dan spreekt toch de Staat, waar hij daardoor voordeel hoopt te behalen, dat tegen wat hij vroeger zelf plechtig verklaard heeft en alle zijn onderdanen dwingt te eerbiedigen. Toch is dit in deze zaak geschiedt; en zal zulk een onwaardige houding zeer denkelijk op den rechter een zeer ongunstigen indruk hebben gemaakt en aan Nederlands beweringen weinig gewicht hebben doen hechten. Ik heb daarvoor gewaarschuwd.

„Volkenrechtelijk staat het vast dat geen Staat recht heeft souvereiniteitsrechten — zooals b. v. gevangenneming enz. — tegen eenen niet-onderdaan uit te oefenen dan wegens handelingen door zulk eenen gepleegd, binnen het gebied waar die Staat souverein is — behalve in sommige gevallen als zeeroof, b. v. te welker opzichte de Staten dit elkander onderling veroorloven.

„Was het dus niet bewezen dat het feit, C. ten laste gelegd, zooal, zou zijn voorgevallen binnen het gebied der Nederlandsche souvereiniteit, dan had de Nederlandsche Staat ook geen recht te dier zake C. gevangen te nemen enz., en werd dan wegens die onrechtmatige handeling schade vergoeding verschuldigd. Welnu dit is niet bewezen en zelfs heeft de Nederlandsche

Staat dit in het Makassersche vonnis plechtig en onaantastbaar verklaard! De identiteit der prauw, die trouwens ook niet vaststaat, doet hierbij dus niets ter zake.

„Zoo was de geheele rechtsquaestie, gelijk ik dit vroeger heb uiteengezet. Hiertegen is nu door Nederlandsche Rechtsgeleerden nooit eenig argument aangevoerd; er is altijd maar om heen gepraat en daarop had de rechter geen acht te slaan. Men kon er te goeder trouw ook niet tegen argumenteeren, tenzij uit onbekwaamheid om de rechtsquaestie te vatten. Deze zelve is echter geen quaestie; geen werkelijk jurist zal ze in eenen anderen zin beslissen.

„Omtrent de gevangenisquaestie kan de slechte indruk die Nederlands houding ten deze heeft moeten opwekken, wel invloed hebben uitgeoefend.

„Nederland is kaal van de reis gekomen, heeft een zeer weinig waardig figuur gemaakt en moet vrij veel betalen. Dit is de uitkomst waartoe het door onbekwaamheid en schreeuwerij is gevoerd. Was mijn raad gevolgd, dan zou het een zeer eervol figuur hebben gemaakt en veel minder hebben moeten betalen; want in den aanvang was Engeland te dien opzichte tot schikking genegen: de rechtsgeleerden der Engelsche kroon wilden niet eens de claims der Australische reeders erkennen. Verder waren renten en proceskosten dan bespaard.

* * *

Het *Weekblad van het Recht* nam in haar nummer 6939 van 2 April het hierboven afgedrukte advies van Mr. Piepers over en liet daarop deze kantteekening volgen:

„Niemand zoude van den heer Piepers, wier oordeel over deze zaak, uit vroegere beschouwingen, ten deele ook in ons blad medegedeeld en besproken (zie het hoofdartikel van W. 6523 en de korte aankondiging der brochure van Mr. P. in W. 6601), bekend is, een ander advies verwacht hebben. Wij deelen dat dan ook mede zonder commentaar, omdat deze niet te leveren zoude zijn zonder te vervallen in herhalingen, waarmede wij de lezers van ons blad niet lastig willen vallen. Daarenboven ware het een onbezonnen werk voor iemand die „geen werkelijk jurist" mag heeten, een debat te aanvaarden met een jurist, die zoo hoog staat als de heer Piepers, en dat nog wel over een „rechtsquaestie" die eigenlijk „geen quaestie is."

* * *

Insulinde (No. 14) blijft zich na die kantteekening te vergeefs afvragen, waar dan wel de fout in de redeneering van Mr. Piepers schuilt, en drukt ten slotte de meening uit dat het schijnt dat de groote kenner van het internationaal recht, die onze scheidsrechter was, op gelijke wijze geredeneerd heeft als Mr. Piepers.

* * *

Ten slotte maken wij nog melding van een ingezonden stuk, onderteekend D., in het *Handelsblad* van 24 Maart. D. stelt zich voor als een leek, die Nederlandsch-Indië kent, die, met terzijdestelling van juridische en

andere rechtsgronden, waarover hij zich onbevoegd verklaart te oordeelen, meent dat alleen de opsluiting van Carpenter in de boei te Makasser op zich zelf al reden genoeg was voor den heer de Martens, om Nederland te veroordeelen. In Deli, waar de schrijver beter bekend is, zal dat begrepen en gewaardeerd worden. Daar weet men wat het beteekent een Europeaan in voorarrest met allerlei inlandsch boeventuig gelijk te stellen; daar is in Deli altijd krachtig tegen geprotesteerd en daar zal men zich herinneren hoe zelfs het gemoed van strenge residenten als Scherer en Michielsen er tegen opkwam om Europeesche delinquenten in de met allerlei ziekten bezwangerde gevangenissen voor inlanders op te sluiten en hoe menschlievend de latere generaal, toenmaals majoor v. d. Pol, zich steeds bereid verklaarde om hen in het arrestantenblok der benting op te nemen. Dat zulks ook te Makasser geschied is, waar dit toch ook mogelijk was, is den schrijver nooit ter oore gekomen."

Is het nu niet best mogelijk dat die overweging den doorslag gaf bij het vonnis dat de heer de Martens velde; kan hij niet overtuigd zijn geworden dat *die* straf te zwaar was voor het niet bewezen feit waarvan men kapt. Carpenter betichtte? Als hem de officieele statistische sterftecijfers in de gevangenissen voor inlanders in Ned.-Indië bekend zijn geweest, niets meer en niets minder, dan begrijpt D. reeds het vonnis en juicht het van harte toe.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 31 Maart geeft een „program van actie voor de Oost-Indische bezittingen."

Na gewezen te hebben op de kleine plaats die de koloniale paragrafen der nieuwste politieke programma's innemen en de algemeene bewoordingen, waarin ze gesteld zijn, gelooft het blad dat het gemis aan duidelijke en volledige koloniale programma's zich bij de aanstaande verkiezingen minder dan ooit zal doen gevoelen. Het is zelfs niet waarschijnlijk, dat iemand alleen of zelfs maar hoofdzakelijk om zijn kennis op koloniaal gebied en om zijn koloniale beginselen in aanmerking zal komen als candidaat voor de Tweede Kamer; het zwaartepunt der candidaten zal gezocht worden in hunne richting en hunne beginselen ten aanzien van hetgeen hier te lande gewenscht en verwacht wordt. Men moet het zeker betreuren, dat de koloniën, die in ons volksbestaan een zoo belangrijke plaats vervullen, zoodoende niet tot haar recht komen, maar daaraan schijnt nu eenmaal niets te doen; er is al veel tegen gepredikt, maar nooit heeft dat iets geholpen.

Wat nu het ontwerp program van actie bezat, zoo worden bijna alle vraagpunten op koloniaal gebied aangevoerd. Een overzicht daarvan te geven gaat niet zonder het geheele artikel over te nemen.

Eenigzins uitvoerig wordt geargumenteerd voor de werkelijkheid van de afschaffing van den Raad van Indië en toevoeging aan den Gouverneur-Generaal van 3 of 4 raad-adviseurs, die hij individueel en collectief kon raadplegen.

Met de tegenwoordige comptabiliteitswet zou geen koloniale raad eenig nut hebben. De onzekerheid van de koffierekening met haar inkoop- en verkooprekening van één oogst in verschillende financieele jaren maakt

dat de Indische begrooting in vele gevallen een critieke zaak is te noemen. Volgens een denkbeeld van den Minister van Dedem wil de *N. Rott. Ct.* de beide hoofdstukken der begrooting splitsen in een gewone en een buitengewone afdeeling. In de eerste wordt de koffie slechts opgebracht tot minimum-cijfers, wat hoeveelheid en prijzen betreft, zoodat men vrij zeker is die te zullen bereiken. De andere koffieuitgaven en inkomsten kunnen met de groote openbare werken op de buitengewone afdeelingen die van 't eene jaar in 't andere loopen, zoodat de verschotten van 't eene jaar, het tekort van het andere dekken kunnen. De gewone afdeelingen daarentegen moeten sluiten zonder deficit. Daarop kan dan de Indische Regeering letten.

Het maakt een eenigszins vreemden indruk min of meer uitvoerige bewijsvoeringen aan te treffen in een artikel met het hoofd „een program van actie". In het volgende gedeelte van het stuk vindt men trouwens meer een catalogus van meer bekende voorstellen.

Instelling van gewestelijke raden als middel tot decentralisatie. Tegen het ontwerp van Dedem zijn vele bezwaren geopperd op het gebied van de regeling der financieele competentie in die raden. Daarom make men ze maar tot adviseerende lichamen. Afschaffing der pachten. Overlegging van een inwendig deel der algemeene lasten op de Buitenbezittingen opdat niet langer Java ongeveer alles betale. Redding van de landrente op Java uit den reeds zoo lang aanwezigen chaotischen toestand. Voortgezette regeling van de heerendiensten, vooral ook der gemeentediensten. Onderzoek naar de mogelijkheid van goedkoop landbouwcrediet. Vereenvoudiging der rechtsbedeeling en regeling van de inlandsche strafvordering zoodat die minder formeel, voor den inlander meer begrijpelijk worde. Terugkoop der particuliere landerijen b. v. in 30 jaar. Breken met het heerschende stelsel van inlandsche hoofden en vorsten zooveel mogelijk alles uit de handen te nemen.

Zeker bevat dit pogram een reeks van zeer gezonde denkboelden. Ze zijn intusschen niet categorisch, niet scherp omlijnd genoeg aangegeven om in waarheid van een „program van actie" te kunnen spreken.

* * *

In het *Handelsblad* van 14 Maart een zeer belangrijk artikel over „Opiumzaken", waarschuwende tegen de voorstelling der feiten uit de memorie van toelichting van het kwijtscheldingswetsontwerp te Mechelen, een pleieooi leverende voor de verdiensten van het stelsel te Mechelen tot bestrijding van den opiumsmokkelhandel. In de rubriek *varia* vindt men hierover meer.

Een tweede artikel getiteld „Opiumpachters" in hetzelfde blad van 16 Maart geeft een bloemlezing uit het jongste Koloniaal Verslag, waaruit blijkt dat wel degelijk de pachters zelf smokkelen. Dit is slechts te beletten door geen pachters te hebben: door de algemeene invoering der regie.

Op militair gebied werden in de laatste maand weer onderwerpen te

berde gebracht die reeds jaren en jaren lang tot veel geschrijf aanleiding gaven.

Het *Nieuws van den Dag* van 17 en 18 Maart gaf twee hoofdartikelen van Ares, een pleitrede bevattende voor de samensmelting der Indische en Nederlandsche officierskaders, waarover reeds zoo dikwijls hier ter plaatse door ons bericht is. Nieuwe argumenten troffen wij daarin niet aan.

* * *

In het *Vaderland* van 1 en 4 April schrijft Filathes een ingezonden stuk, getiteld „bijdrage tot de waarheid over Samalangan," de strekking hebbende de verdiensten te huldigen van den controleur 1e klasse H. van Heuckelum, wat betreft zijn aandeel in de expeditie van Samalangan in Augustus 1877. Het is zeker een belangrijke bijdrage tot de nog steeds niet afgesloten literatuur over dien toch, waarover al zooveel geschreven is, doch waarover het laatste woord nog steeds geschreven moet worden.

KOLONIALE LITERATUUR.

EEN NIEUWE BIJDRAGE TOT DE BERI-BERI-LITERATUUR.

Beri-Beri, een rijstvergiftiging. Critisch-Historische bijdrage tot de kennis der meelvergiften, door E. van Dieren, arts te Amsterdam. Scheltema en Holkema, 1897.

Zijn er werkelijk vakmenschen, die aan den heer van Dieren elke bevoegdheid om over het beri-beri vraagstuk te oordeelen ontzeggen, omdat hij nooit in Indië is geweest? Men zou het haast gaan gelooven, nu de schrijver van dit boek het noodig oordeelt in de voorrede aan den lezer te verzoeken alleen maar uit te maken of de aangevoerde argumenten juist zijn; en niet te beginnen met te zeggen dat de schrijver onbevoegd is.

Het spreekt echter wel van zelf dat dit systeem van verweer tegen de denkbeelden van den heer van Dieren geheel waardeloos is; men wraakte op dien grond evenmin Kern als kenner van taal en Veth als kenner van land en volk van Insulinde.

Een bezwaar van meer gewicht tegen dit boek is, dat het een, zij het zeer welsprekende, verdediging is der *a priori* opgestelde hypothese: dat beri-beri als ziekte ontstaat door het eten van vergiftige rijst. „Kent gij dat rijstvergif? Hebt gij het chemisch of anderszins onderzocht? Onder welke omstandigheden ontwikkelt het zich?" Ziedaar eenige vragen, die, zooals de heer van Dieren zeer terecht in den aanvang van zijn studie onderstelt, bij velen zullen oprijzen; vragen waarop hij ruiterlijk bekent geen antwoord te kunnen geven.

Uit de groote hoeveelheid feiten omtrent voorkoming, verspreiding, optreding, vermindering, genezing van beri-beri, die in de uitgebreide wereld-literatuur over dit onderwerp verspreid zijn, trekt de schrijver de conclusie: dat alleen vergiftige rijst de ziekte-oorzaak is. Voor leeken zeer suggestief is de tabel op bl. 14, bevattende symptomen van beri-beri en symptomen van de volgende andere ziekten, die zeker of hoogst waarschijnlijk door meelvergiften ontstaan: pellagra, kriebelziekte en acrodynie. Deze symptomen zijn te brengen tot de rubrieken sensibiliteits stoornissen, mobiliteits stoornissen en trophische stoornissen.

Maar het komt ons voor dat die overeenkomst in clinische verschijnselen, zoo ze inderdaad in die mate bestaat, slechts in zeer geringe mate een

aanwijzing kan zijn om overeenkomst te veronderstellen in de ziekte-oorzaak. En wij twijfelen er dan ook aan of die tabel, hoe verleidelijk ook met haar overeenkomende ziektebeelden, uit een wetenschappelijk oogpunt groote waarde heeft.

Men vergunne ons hier een vergelijking.

De Javanen, die, in een tijd van cholera-epidemie, de kans waarnemen om hunne vijanden met *warangan* (rottekruit) te vergiftigen, rekenen op de voor leeken bestaande clinische overeenkomst van arsenicum-vergiftiging met cholera-verschijnselen; toch bestaat er in deze geen de minste identiteit van ziekte-oorzaken. En juist omdat, zooals de heer van Dieren ons op bl. 14 zelf mededeelt, de beri-beri zich onder meerdere, oogenschijnlijk zeer uiteenloopende vormen vertoont, hetgeen evenzeer het geval is met de overige door den heer van Dieren op één tabel geplaatste andere meelvergiftigingsziekten, bewijst de voor leeken zoo frappante overeenkomst minder dan men oppervlakkig wel zou denken.

Zeer belangrijk zijn de cijfers door den heer van Dieren medegedeeld over Japan, ontleend aan een boek van Dr. Bentley in 1893 verschenen, die afkomstig zijn van Dr. Takaki. De heer van Dieren haalt die cijfers aan als een nieuwe steun voor zijn rijstgif-hypothese: Dr. Takaki, van wie ze afkomstig zijn, is daarentegen van oordeel dat beri-beri niet ontstaat door het eten van giftige rijst, maar uitsluitend door de slechte verhouding bij de voeding van de elementen koolstof en stikstof. De koolstof is dan in te groote hoeveelheid aanwezig, waardoor de samenstelling van het bloed veranderd is. „Hij is zoo zeker — zegt de heer van Dieren — dat deze laatste meening de juiste is, dat hij beweert honderd gezonde individuen alléén door dieetverandering binnen 6 maanden beri-beri-ziek te kunnen maken en bij honderd herstelde lijders alléén door de voeding een recidief te kunnen voorkomen." Een ander Japansch geneesheer Dr. Miura, eveneens een tegenstander van de rijstvergif-hypothese, beweert, dat *thans*, na de dieetverandering van 1884, waarvan naar zijn meening niet het ophouden der rijstverstrekking maar wel het geven van meer stikstofhoudend voedsel de hoofdzaak is, iemand die beri-beri-ziek in de Japansche gevangenissen komt, daarin herstelt. Dat is in alle geval vrij wel het omgekeerde als bij ons in Indië, waar iemand die gezond in de gevangenis komt, gewoonlijk weldra beri-beri-ziek wordt. Gaat men na, dat èn in de Japansche gevangenissen èn bij de Japansche marine vóór 1884 beri-beri in zeer hevige mate heerschte en dat ze thans bij beiden geheel verdwenen is, dan is het vrij wel positief zeker dat het veranderde dieet en de overige hygienische maatregelen, in 1884 genomen, daarvan de oorzaak zijn.

Afgescheiden nu van de open vraag of die verandering ten goede in Japan pleit voor de rijstvergif-hypothese, zooals de heer v. Dieren meent, dan wel eerder een argument daartegen is, zooals de Japansche deskundigen zelf meenen, is het op zich zelf al een verdienstelijk werk van den heer van Dieren om onze aandacht eens speciaal te vestigen op die Japansche toestanden. We vinden die zóó uitermate belangrijk, dat we de lust niet kunnen weerstaan ze hier uit het boek van van Dieren over te nemen.

Bij de Japaneezen, die in 't algemeen zeer sober leven en veel rijst eten, komt de beri-beri veel voor. Geleerden, priesters, leeraren, kooplieden en kunstenaars leveren daar zelfs hun contingent.

Het meest lijden de mannelijke winkelbedienden. Dr. Takaki, (de tegenwoordige Inspecteur van den Geneesk. Dienst der Zeemacht) zegt bijv. omtrent deze lieden: zij zijn de grootste slachtoffers, leven zeer behoeftig, visch één of twee malen per week, soms zelfs slechts 3 malen in de maand ongeveer 2 oncen per keer; verder krijgen ze een dunne kippensoep met rijst en pickles en gekookte groenten op den dag, en in den avond rijst met pickles. Dat de vrouwelijke winkelbedienden veel minder worden aangetast, schrijft hij daaraan toe, dat ze vrij entrée tot de keuken hebben, waarvan ze een goed gebruik maken; en de dienstmeisjes, die het voedsel toebereiden, helpen zich zelf het best, dikwijls alvorens hun meester te voorzien.

Eenige jaren geleden meenden de Japansche autoriteiten, dat rijst een te groote weelde was voor de gevangenen en besloten in plaats daarvan gerst te geven. De voedselverandering werd gevolgd door een zeer aanzienlijke vermindering van het aantal beri-beri-lijders, welke gelukkige toestand voortduurde, zoodat de beri-beri na 2 à 3 jaren ophield te bestaan en zulks, zonder dat eenige andere maatregel was genomen.

Het meest opvallend resultaat is het verdwijnen der beri-beri bij de marine; dat verdwijnen moet toegeschreven worden aan de verbetering van het dieet, dat plaats vond in 1884.

Tot 1883 was de gezondheidstoestand zóó slecht, dat 1 persoon 3, 4 en soms nog meermalen op de ziekenlijst voorkwam gedurende één jaar, en angstig vroeg men zich af, of de zeemacht wel van eenig nut zou zijn in tijd van oorlog. Maar daar was een plotselinge verbetering na de verandering der voedingstarieven in 1884, zoodanig, dat 1 persoon slechts 0.34 malen in één jaar als ziek werd opgegeven, terwijl de beri-beri geheel verdween na 2 à 3 jaren (het aantal zieken aan beri-beri bedroeg vroeger 23 à 40 % van het geheele ziektecijfer.)

De verbetering van het voedingstarief bestond in het verstrekken van een grootere hoeveelheid vleesch en brood. Spoedig bleek het, dat de menschen, gedeeltelijk tengevolge van het aanhangen der Buddhistische leer, gedeeltelijk omdat zij een natuurlijken afkeer hadden van vleesch in iederen vorm en ook van brood, niet tevreden waren met de nieuwe voeding.

„Als wij de zaken overlaten aan *hun* wenschen, dan zullen wij zeker weer een groot getal beri-beri-lijders hebben, vooral daar meer dan 1000 nieuwe mannen dit jaar zijn ingeschreven," lezen wij in den afdruk van een toespraak door Dr. Takaki den 25sten Februari 1885 gehouden, en hij vervolgde:

„Nu is er niets beter dan gerst, om beri-beri te voorkomen.

„Wij gelooven, dat de meeste onzer zeelieden gewoon zijn gerst te eten van kindsbeen af, zoodat zij deze werkelijk kunnen eten, ofschoon zij er niet tevreden mede zijn, omdat zij gewend zijn geraakt aan de rijstkost, die hun sedert hun indiensttreden verstrekt werd.

„Het wordt tegenwoordig als de beste preventieve maatregel tegen beri-

beri beschouwd, gerst te verstrekken. Bij order van 21 Maart is bepaald, dat deze aan de zeemacht moet verstrekt worden. Als deze order punctueel wordt opgevolgd, zijn wij zeker, dat geen gevallen van Beri-Beri zich meer zullen voordoen. Wij vragen derhalve, ons wel te willen helpen bij dat werk ter voorkoming der ziekte, tot welzijn van ons vaderland."

In 1893 mocht Dr. Takaki met gerechtvaardigden trots zeggen: „de zeemacht is thans samengesteld uit sterke mannen, in staat om het land te verdedigen: een gunstig resultaat, dat geheel verkregen is door verbetering van het voedingstarief."

In den daarna gevoerden oorlog met China heeft de Japansche marine die woorden bewaarheid.

Wij laten hier de door Dr. Takaki meegedeelde Tabel volgen:

TABEL.

Jaartal.	Getalsterkte.	Gevallen van Beri-Beri.
1878	4528	1485
1879	5081	1978
1880	4956	1725
1881	4641	1136
1882	4769	1929
1883	5346	1236
1884	5638	718
1885	6918	41
1886	8475	3
1887	9106	0
1888	9184	0
1889	8954	3

Omtrent twee van de laatste 3 nog een bijzonderheid. Zij traden op, nadat de mannen waren gedeserteerd. Zij hadden zich nauwelijks het allernoodigste voedsel kunnen verschaffen, zoodat het getal gevallen van Beri-Beri bij de zeemacht slechts 1 bedroeg in 3 jaren. Die schitterende resultaten pleiten volgens den heer van Dieren voor de rijstvergift-hypothese. „En *toch*, al ware deze even foutief — zegt de schrijver zeer terecht, — als Takaki's verklaring van de waargenomen feiten, dan nog zouden onze autoriteiten zich naar die feiten en niets anders moeten gedragen. Dit is een verstandige eisch. Over de verklaring van de gunstige werking van sommige geneesmiddelen heeft men tot dusver nog niet anders dan foutieve hypothesen kunnen opstellen — wat nog geen enkel medicus verhindert heeft ze toe te dienen. Waar het de gunstige werking van veranderde voeding betreft, is men conscientieuser, naar het schijnt. Ik schrijf dit laatste voor hen, die zich niet tot mijn meening willen laten bekeeren of voor overtuiging onvatbaar zijn."

De dieetverandering die dezen tooverachtigen invloed gehad heeft bestond, volgens Dr. Takaki, die haar ingevoerd heeft daarin: dat hij minder rijst heeft doen verstrekken en daarnevens brood, rundvleesch (versch, gezouten of gepraeserveerd), gezouten varkensvleesch, gevogelte of eieren, visch, miso en schoyu (twee saucen), groenten (aardappelen, wortels, radijs

en uien), boonen, tarwebloem, thee, vetten en oliën, suiker, melk, azijn, specerijen, pickles. Later, toen het bleek, dat de meeste matrozen een afkeer hadden van vleesch (gedeeltelijk het gevolg van hunne Buddhistische geloofsovertuiging) en ook van brood, werd gerst in de plaats gegeven.

Wij onderstellen, dat deze feiten die reeds vier jaren geleden het licht zagen, toch niet aan de aandacht ontsnapt zijn van onze Nederlandsche Indische deskundigen. Wij voor ons moeten eerlijk bekennen dat we ze in het boek van van Dieren voor het eerst zagen.

Het minst kunnen we ons vereenigen met de strekking van het boek van den heer van Dieren, waar hij Dr. Eijkman aanvalt. Herhaaldelijk heeft deze zijn standpunt in zake de belangrijke proefneming die thans in Indië wordt genomen, uiteengezet in het weekblad *Insulinde* van 20 October, (zie *Indische Gids* jaarg. 1896 Dl. 2 afl. Nov. blz. 1754) van 9 Februari en nu laatstelijk uitvoerig in het nummer van 6 April. In het eerst aangehaalde artikel, deelt Dr. Eijkman mede hoe zijn zieke kippen hem op een denkbeeld hadden gebracht: hoe hij nu bezig was te beproeven of rijst met het zilvervliesje, dat de kippen niet ziek maakte en genas, ook de beri-beri-lijders zou genezen dan wel de beri-beri zou voorkomen. Nu insinueert de heer van Dieren „dat Dr. Eijkman in eenige maanden tijds door boekenstudie meer van deze zou hebben kunnen leeren dan in vele jaren van zijn kippen."

Het denkbeeld echter om eens te beproeven of onafgewerkte rijst, dat is rijst met het zilvervliesje, onverschillig of ze uit Java of uit Siam stamt, al of niet een geneesmiddel en voorkomingsmiddel is tegen de beri-beri in gevangenissen, kon Dr. Eijkman niet uit een boek halen, want het vaderschap daarvan komt aan Dr. Eijkman toe. Wel zegt de heer Van Dieren op blz. 124, dat hij reeds in zijn brochure „Nogmaals de beri-beri-kwestie" het pellen der rijst een der factoren noemde, waarmee rekening gehouden moest worden, maar over het zilvervliesje heeft de heer van Dieren toch niet gehandeld. Dr. Eijkman heeft bovendien in de laatste jaren geen conclusiën getrokken; hij heeft alleen geconstateerd dat het zilvervliesje zijn kippen genas en hij hoopt dat het ook de beri-beri-lijders zal genezen. Het is wel mogelijk, volgens de Japansche statistiek zelfs heel waarschijnlijk, dat een geheel veranderde voeding nog beter helpen zal. Maar heeft Dr. Eijkman het tegendeel beweerd? De onderzoekingen van Dr. Eijkman staan o. i. buiten het pleit.

Afgescheiden daarvan is het boek van den heer van Dieren een belangrijke bijdrage tot de beri-beri-literatuur, en het onderscheidt zich door een meer hoffelijken toon, aangeslagen tegen de tegenstanders der rijstvergifhypothese, van de vorige pennevruchten van dezen schrijver over hetzelfde onderwerp. Wij bevelen het ten zeerste aan ter lezing aan alle autoriteiten in Indië en Nederland. Japan heeft ons daar een licht ontstoken dat niet onder een korenmaat gezet mag worden. De rijsthypothese zelf boezemt ons niet zóóveel belangstelling in als wat wij daarover overnamen.

Het oordeel van den heer F. W. Eastlake over Japan als modernen staat.

De bewering, dat Amerika en Europa geleerd hebben Japan te waardeeren, zegt niet veel; en toch hoeveel beteekenis krijgt deze opmerking in verband met den ontzaglijken vooruitgang van dit land in de laatste 30 of 40 jaren. Japansche vazen en weefsels verwekten het eerst de bewondering van het Westen; later kreeg het buitenland ontzag voor de Japanners wegens hun verbazingwekkend streven om vooruit te komen, waarbij zij met korte tusschenpoozen veranderingen en verbeteringen tot stand brachten, en de vlugheid en degelijkheid, waarmede zij hierbij te werk gingen; en eindelijk leverde de oorlog met China, met den voor Japan zoo roemrijken uitslag, het onomstootelijk bewijs, dat de Japanners niet alleen niets hadden verloren van de militaire dapperheid waardoor zij vroeger uitblonken, maar tevens dat zij een op beschaafde leest geschoeiden strijd wisten te voeren en zonder vreemde hulp door de bekwaamheid hunner staatslieden de nationale eer en macht onbevlekt wisten te handhaven. Deze omstandigheid droeg er naar mijne meening bovenal toe bij om Japan de achting van het Westen te verzekeren, want de menschelijke natuur is steeds geneigd meer aandacht te schenken aan een sterke dan aan een verstandige.

Niettemin rijst de vraag: Is de door Japan tegenover het Westen aangenomen houding van een bevredigenden aard; of is het waar, dat Japan definitief in de rij der groote mogendheden wordt toegelaten? Voor zoover de verdragen hierbij ter sprake komen, zal Japan nog vóór het einde dezer merkwaardige eeuw het loon voor zijn langen en hardnekkigen strijd om nationale zelfstandigheid ontvangen. Bewegingen van Europeanen op Japanschen bodem zullen dan niet langer door beperking van handel en werkzaamheden worden tegengegaan en het schrikbeeld van

exterritoriale rechtspraak zal eindelijk vervallen. Bestaat er echter in weerwil van dit alles niet een zekere overtuiging, die zich beter laat gevoelen dan uitspreken, dat er ergens iets ontbreekt? Zien de vreemde bezoekers van het land niet altijd nog uit de hoogte op de Japanners neer, dat deze zoo moeilijk verduren en zoo diep gevoelen? En als dit het geval is, hoe kan dat dan verholpen worden? Dit zijn vragen, die ik zal trachten in het kort te beantwoorden en wel op grond van mijn langdurig verblijf onder de Japanners, van mijne bekendheid met hunne zeden en gewoonten en, als ik het zeggen mag, van mijne voorliefde voor hen. Want door mijn verkeer in hun midden ben ik er in geslaagd het welzijn en de belangen van het volk te beschouwen als tot mijn persoon in eene nauwe betrekking te staan; iets, dat alle vreemdelingen, die lang in Japan wonen, in meerdere of mindere mate met mij deelen.

Overal vindt men menschen, die de wereld door een beslagen bril bekijken. Zoo waren er ten allen tijde en zijn er nog velen, die verklaren, dat de Japansche cultuur als zoodanig slechts eene navolging is van hetgeen bij vreemden werd waargenomen en dat de opneming van Europeesche denkbeelden geen ander gevolg heeft gehad dan een dunne laag vernis van beschaving in de eigenaardigste beteekenis van het woord.

Hoe dikwerf heeft men niet wegens werkelijke of vermeende handelingen gedurende den laatsten veldtocht en bij den opstand op Formosa gezegd, dat het weinig scheelde, of de wildheid en barbaarsche wreedheid der Japanners waren andermaal in het leven geroepen. Wel zullen eerlijk denkende lieden zich haasten dergelijke beschouwingen geheel of ten deele te laten varen, maar toch blijven ze ongelukkigerwijs bestaan. Men kan natuurlijk op de ontstane vorderingen wijzen, en de aandacht vestigen op de voortreffelijke inrichtingen op het gebied van handel, oorlog en zeewezen, bestuur, schoolwezen en ziekenverpleging, die men door het geheele rijk aantreft; maar dat is niet afdoende en geene stellige weerlegging van de aangevoerde beschuldigingen. Daartoe bestaat slechts een middel en dat is de algeheele en volkomen vereuropeïseering van Japan.

Een kort overzicht zal ons gelegenheid geven na te gaan, hoedanig het hiermede thans gelegen is. Het leger en de marine zijn geheel op Europeesche wijze ingericht en evenzoo grootendeels de scholen. Het bankwezen is in zijne bijzonderheden nage-

noeg aan het in Europa gebruikelijke gelijk; handelsusantiën worden dagelijks meer Europeesch; openbare instellingen hebben een westersch karakter; het regeeringsstelsel berust zelfs in ondergeschikte zaken op vreemde grondslagen; de literatuur en de pers zijn Europeesch, al kan men daarbij eenige karakteristieke plaatselijke eigenaardigheden aantoonen. De lijst is werkelijk rijk en loonend; zelfs de kleeding en voeding zijn anders geworden. Hoeden worden tegenwoordig overal gedragen; een groot deel der bevolking heeft de buitenlandsche wijze van kleeden aangenomen; brood en vleesch zijn hoofdbestanddeelen der dagelijksche voeding; melk wordt veel gedronken; als voetbedekking dient vreemd schoeisel; en tal van andere zaken wettigen de gevolgtrekking, dat Japan meer dan eenig ander volk Europeesch is en, ofschoon onbewust, schier dagelijks meer en meer tot Europeesche gebruiken overhelt. De uitbreiding van het spoorwegverkeer, de wedijver met westelijke handelaren in voorziening der oostersche markt, de openlijke begeerte naar alles wat Europeesch is, de redeneertrant, het overwicht der Engelsche taal, zijn hiervan even zoovele ontwijfelbare teekenen. Zal evenwel Japan al zijn oude, aan het geboorteland herinnerende en aantrekkelijke nationale eigenaardigheden verliezen? Neen, driewerf neen! Ik kan mij niet voorstellen, dat de Europeesche bouwtrant ingang vindt in een land, waar hevige aardbevingen aan de orde van den dag zijn; ik hoop het nooit te beleven, dat men het ruwe optreden van vele Europeanen navolgt; ik ben verzekerd, dat men nimmer het optreden der „nieuwe vrouw" zal kunnen vermelden; ik vertrouw, dat de Japansche dames zich steeds aan haar eenvoudige, betamelijke en doelmatige nationale kleederdracht zullen houden; in één woord, ik zou wenschen dat Japan *Japan* bleef en niet tot een plompe en ongelijkaardige navolging van het Westen afdaalde.

Toch zijn er enkele punten, die voor het volk een lastige hinderpaal vormen, en zoolang deze niet geheel afgeschaft of ten minste naar de rommelkamer verwezen zijn, bestaat er naar mijn niet overwegend oordeel voor Japan slechts geringe kans, dat het de hem naar recht en billijkheid toekomende plaats zal innemen.

Vóór alles is het schrift een groote steen des aanstoots. Japansche boeken en dagbladen moeten in hun tegenwoordigen vorm voor het Westen eeuwig doode letters blijven. Waar

Amerika en Europa Japanners het best kennen en naar hunne werkelijke waarde weten op prijs te stellen, ontbreekt het aan hulpmiddelen. Vertalingen zijn nooit aan het oorspronkelijke geheel gelijk en zelfs zijn goede omzettingen van hetgeen de Japanners zeggen en denken naar verhouding zeer zeldzaam.

Zoolang geen nauwkeuriger gedachtenwisseling ontstaat, hoe kunnen wij dan op eene betere verstandhouding hopen? De dagen van het Chineesche letterschrift zijn geteld; het heeft een verwonderlijk buigzamen, roerenden en somwijlen ook fraaien stijl, maar het is veel te ingewikkeld en veel te moeilijk aan te leeren. In deze dagen van vooruitgang, waarbij het leven der volken met koortsachtige haast wordt afgesponnen, kan men onmogelijk verwachten, dat zelfs de vurigste vereerders en vrienden van Japan een reeks van jaren alleen aan de kennis der beginselen van de geschreven taal verspillen. Ik ben geen voorstander van de aanneming van het Romeinsche alphabet; ik vrees, dat dit zou blijken ongeschikt te zijn om de finesses en sierlijke wendingen der Japansche taal terug te geven; maar zeer zeker zou het *Kana* of eenig ander schrift aan alle eischen voldoen. Als Japan een volledig begrip zijner verdiensten verlangt, als het zijne zaak voor de wereld wil verdedigen, zoo kan het dit slechts bereiken door een gemakkelijk aan te leeren en licht begrijpelijk schriftstelsel. De Chineesche begripteekens verraden o. m. te zeer het Mongoolsche element, waartegen de westerling in verzet komt; en de Japanners zijn toch geen Mongolen, al mag er iets van dit bloed door hunne aderen vloeien. De Japansche taal is op zich zelve al lastig genoeg; waarom moet zij bovendien door duizenden en nog eens duizenden willekeurige teekens verzwaard worden? In zoover zou ik Japan vereuropeïseerd willen zien; niet in den zin dat het een vreemde taal aannam, maar dat het de aanleering zijner eigene welluidende taal vergemakkelijkte. En ik kan met vertrouwen voorspellen, dat, zoodra met het Chineesche schriftstelsel wordt gebroken, menig Europeaan er toe zal komen de taal te leeren, waardoor eene wederzijdsche vredelievende gedachtenwisseling zal kunnen volgen. Eindelijk wil ik aan dit onderwerp, waarover ik mij, hetzij terloops vermeld, reeds dikwijls tegenover mijne Japansche toehoorders heb uitgelaten, nog dit toevoegen, dat de verplichting der studie van deze monsterachtige teekens het leven der jeugdige Japanners ondermijnt. De tegenwoordige studenten zijn minder geschikt om aan vermoeie-

nis weerstand te bieden; zij zijn zwakker, minder sterk van gezicht en physiek, niet zoo toegerust voor den levensstrijd als hunne onmiddellijke voorgangers. Ik spreek uit ondervinding, want ik heb tot heden in het geheel aan meer dan 12 000 Japansche studenten onderricht gegeven. Dit physiek verval is vooral aan overlading met studies te wijten. Het is een feit, dat men van de Japansche jongelingschap gelooft en verwacht, dat zij evenveel leeren als Amerikanen of Europeanen van denzelfden leeftijd, terwijl zij bovendien nog van 2—4 jaren aan het moeielijk aanleeren der Chineesche letterteekens moeten besteden.

Er zijn nog enkele andere onderwerpen, die ik gaarne zou aanroeren en in het bijzonder een, dat een voorzichtige behandeling vordert. Het behoeft niet gezegd te worden, dat ik den godsdienst op het oog heb. Ik heb het Buddhisme bestudeerd en bewonder het: zijne leer behelst diepzinnige waarheden en toch — zullen de volken van Europa nooit een land met het hunne gelijkstellen, waar de godsdienst van Buddha de heerschende is. Niet alsof de Europeesche mogendheden op het punt van godsdienst van ijver blaken; zeer velen hebben helaas elken hartstocht voor de zaak van het Christendom laten varen, — maar, trots de pogingen der heeren Olcott, Sinnet e. a., zullen zij zich stellig met alle kracht tegen het Buddhisme keeren. Het allegorische schilderij van den Duitschen keizer kan als een onbedriegelijk teeken der houding van Europa tegenover het buddhisme worden opgevat. Ik heb achtingswaardige buddhistische vrienden, maar het is te dwaas slechts een oogenblik aan te nemen, dat de buddhistische propaganda zich ooit over het Westen zou verspreiden, al zijn de aanhangers van dezen godsdienst nog zoo ernstig en vroom. Een buddhistisch Japan zal nooit een voor zijn volk waardige plaats innemen — wel een christelijk.

Eindelijk acht ik het hoogst wenschelijk, dat men inniger overtuigd worde van de onschendbaarheid van eenige verbintenis, zoowel in handels- als in ander opzicht; dat meer en meer, vooral in den handel, de noodzakelijkheid doordringe, van zich aan de schriftelijke verplichtingen te houden; en dat men een zuivere opvatting krijge van de onverbreekbaarheid eener mondelinge of schriftelijke belofte. Werd hierop meer acht geslagen, dan zouden de vreemden niet zoo dikwerf reden hebben zich over de handelsoperaties met Japanners te beklagen. Het is weder een teer punt, dat ik slechts met tegenzin ter sprake breng:

maar het is een open waarheid, dat verbetering in deze richting onmiddellijk weldadig op het volk en zijn overzeeschen naam zou terugwerken.

Dit is hetgeen ik met de vereuropïseering van Japan bedoel; geen toevallig prijsgeven van nationale begrippen, zeden en gewoonten, maar het groote volk geschikt te maken om met Amerika en Europa op gelijken voet te staan — de keus en populariseering van het beste.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

DE GOUDEN STANDAARD IN JAPAN.

Het wetsontwerp tot invoering van den gouden standaard heeft thans alle instantiën doorloopen en kan als aangenomen worden beschouwd.

De nieuwe munteenheid zal zijn een gouden dollar van 900 fijn en 0.75 gram fijn goud, van een totaal gewicht van 0.83 gram, precies de helft van den gouden dollar of yen, geschapen bij de wet van Mei 1871. De *munten* zullen zijn stukken van 5, 10 en 20 dollars of yens. Het 20-dollar stuk zal dus 15 gram zuiver goud bevatten en $16^{2}/_{3}$ gram wegen (evenveel als het 10-dollar stuk van 1871). De bestaande zilveren yen zal wettig betaalmiddel blijven voor een tijdvak waarvan de duur thans nog niet vastgesteld is, maar in elk geval zal tot de intrekking niet overgegaan mogen worden dan zes maanden na aankondiging. Die intrekking zal zich uitstrekken over een tijdvak van 5 jaren, gedurende hetwelk de zilveren yen geleidelijk tegen goud zal worden ingewisseld tegen de pariteit van 1 goud $= 32^{248}/_{1000}$ zilver. De Japansche Munt zal voor de aanmunting van zilver gesloten zijn, en voor die van goud geopend van den dag der afkondiging van de nieuwe muntwetgeving af. Die dag van afkondiging is vastgesteld op 29 Maart. De overige wetsbepalingen zullen op 1 October in werking treden. De zilveren pasmunt zal, gelijk nu, blijven bestaan uit stukken van een halven dollar, 20 en 10 dollarcents, van 800 fijn.

STEENKOLEN IN BRITSCH-INDIË.

Het belangrijkste product uit het delfstoffenrijk in Britsch-Indië vormen de steenkolen en in welke mate dit in de laatste jaren toenam, blijkt het best uit de volgende tabel.

De opbrengst toch bedroeg in:

1878	1 015 210	tonnen.
1879	924 562	„
1880	1 019 793	„
1881	997 730	„
1882	1 130 242	„
1883	1 315 976	„
1884	1 397 818	„

1885	1 294 221	tonnen.
1886	1 388 487	„
1887	1 564 063	„
1888	1 708 903	„
1889	1 946 172	„
1890	2 168 521	„
1891	2 328 577	„
1892	2 537 696	„
1893	2 529 855	„
1894	2 774 093	„

Als gevolg daarvan worden natuurlijk heel wat minder kolen ingevoerd en daalde dit bedrag van 848 878 tonnen in het jaar 1887/88 tot een invoer van 591 007 ton in het jaar 1893/94.

DE OPSTAND TE MANILLA.

Een correspondent te Manilla van de *Hongkong Telegraph* geeft de volgende verklaring van de wijze, waarop de vrijmetselarij verondersteld wordt met den opstand in verband te staan:

„Het schijnt dat zes à acht jaren geleden eenige ontevreden inboorlingen overeenkwamen een plan te maken, om de Philippijnen tot een onafhankelijke republiek te verheffen. Zij vormden eene commissie en waren hoofdzakelijk werkzaam onder de vrijmetselaren, een genootschap dat samengesteld is volgens de regels der Moroytas-vrijmetselarij, welke streng anti-staatkundig is. Vele leiders gingen naar verschillende europeesche landen voor „het belang der zaak", en er bestaat geen twijfel, dat zij daar de werkzaamheid van geheime genootschappen nagingen. Zij namen de beginselen en bepalingen aan van het genootschap der Carbonari in Italië en richtten daarnaar den nu beruchten *Katipunan* in. Katipunan beteekent vrij vertaald zooveel als *bond*. Door de ijverige bemoeiingen der leiders werd de bond steeds grooter en het is opvallend, dat nagenoeg alle inboorlingen, die in gouvernementsdienst posten van vertrouwen bekleedden, er leden van werden. De voornaamste leden van den Katipunan zijn geneesheeren, scheikundigen en onderwijzers; dan volgen velen, die zich op het ingenieursvak of de werktuigkunde hadden toegelegd, als bijzonder noodig voor de „nieuwe republiek". Eenige gewezen indische officieren waren toegetreden om de troepen af te richten.

„Het oorspronkelijk doel van den bond was wapens en ammunitie in te voeren en zich geheel tot den oorlog toe te rusten, de inlandsche troepen voor hunne zaak te winnen en dan den tijd af te wachten dat Spanje in moeilijkheid was met de eene of andere mogendheid om een algemeenen opstand te verwekken. Maar blijkbaar waren de hoofdaanvoerders het niet eens en een verzoekschrift, geteekend door duizenden inboorlingen (volgens enkelen 8 000 en naar anderen 20 000), werd verleden voorjaar naar Japan gezonden, daarbij de hulp van de Mikado inroepende. De Japanners weigerden op het verzoek in te gaan en zonden het stuk aan de Spaansche

regeering. Zelfs toen dacht men niet, dat de inboorlingen in verzet zouden komen, ofschoon in Spanje Retana verschillende waarschuwende brieven aan de Heraldo zond en alles wat nu reeds geschied is voorspelde. Pater Mariano Gil van Tondo was de eerste om den Katipunan te Manilla openlijk te beschuldigen en door zijn toedoen werd de samenzwering ontdekt. Volgens verklaringen van inlanders is de opstand niet gericht tegen Spanje. maar geheel tegen de priesterlijke macht. Hun leus is „weg met de priesters" en „vernietiging van geestelijke corporaties." Zij zeggen, dat de laatste hun land hebben uitgemergeld, dat de priesters in het algemeen tallooze en onverschoonbare misslagen hebben begaan, en verklaren, dat, als de priesters uit het land gezet en dit aan de werkelijke eigenaars werd teruggegeven, zij altoos trouwe en vreedzame onderdanen van Spanje zouden blijven."

HET KATHOLICISME OP DE PHILIPPIJNEN.

In de laatste aflevering van Deel XXXIX der *Mittheilungen der K. K. geographischen Gesellschaft* te Weenen deelt de beste kenner der Philippijnsche eilanden, de heer F. Blumentritt, eenige bijzonderheden mede over de katholieke missies op deze groep, die aldaar niet slechts tot uitbreiding van christendom en beschaving, maar ook voor het geographisch en ethnographisch onderzoek werkzaam zijn. Jammer genoeg zijn de berichten van enkele orden niet voor ieder toegankelijk, zoodat b. v. van de Augustijnermissies, welke vooral in de streken der Igorroten (N. W. Luzon) en op het eiland Negros (onder de Bukitnon) gevestigd zijn, zeer weinig te zeggen valt. Het eenige, wat hem over deze missie onder de oogen kwam, is de „Memoria acerca de los P.P. Augustinos Calzados (Madrid 1892)." Volgens deze hadden de schoeisel dragende Augustijners in 1892 in de provincie Ahra onder de daar wonende Tinguianen acht missies met 25 108 zielen, in de provincie Lepanto twee missies met 2 200 zielen (Igorroten) en in de provincie Benguet evenzoo twee missies met 849 zielen (Igorroten), te zamen 28 149 zielen (tegen 5 302 in het jaar 1829). In de jaren 1874—85 werden 1 356 en in de jaren 1885—88 549 wilden en heidenen tot het christendom bekeerd. In 1892 werd tot de oprichting van 15 nieuwe missies in de provincies Tiagan, Bontok, Amburayan en Quiangan besloten.

De blootsvoets gaande Augustijners (op de Philippijnen „Recoletos" geheeten) bezitten o. a. missies op het eiland Palauan (Paragua der Spanjaarden) en in de Calamianes-groep. Onder de aldaar gevestigde zendelingen munt in het bijzonder Pater Cipriano Navarro door zijne ijverige onderzoekingen op het gebied der volkenkunde uit; aan hem danken wij zeer volledige berichten over de Tinitianen, Tagbanuas, Tandolanen en Bulalacaunos, onder welke het christendom meer en meer veld wint.

De Franciskaners bezitten missies op het schiereiland Camarines van Luzon en verder op de naar den Stillen Oceaan gekeerde kust van dat groote eiland. Ook hunne studiën hebben veel toegebracht tot betere kennis van land en volk; men denke slechts aan de woordenlijst van het Negrito-

dialect van Baler door Pater Fernandez en de berichten van Pater Castano over de Bikols, Dumagats en Atas. Meer is bekend over de Dominikanen, wier taak bestaat in de bekeering tot het christendom van de Alimis, Apayáos, Aripas, Buayas, Bumanguis, Bungianen, Calauas, Calingas, Catalanganen, Dadayags. Gaddanen, Ibibalonen, Ibilias, Bongoten, Ipituys, Isinays, Mayoyaos, Guianganen en andere Ifupao-stammen. In de zendingsberichten vinden wij talrijke bijzonderheden over de volkszeden en gewoonten, waaronder die van de paters Villaverde, Buenaventura Campa, Malumbres, Ruiz en Ferrando bijzonder vermelding verdienen. Soms zijn deze aangevuld door schetskaartjes, o. a. over het stroomgebied van de Rio grande de Cagayan op Noord-Luzon. Ook zijn de resultaten van den eigenlijken zendingsarbeid zeer te roemen.

Alles wat deze orden op kerkelijk en wetenschappelijk terrein verrichten, staat echter ten achter bij hetgeen de Jezuïeten in een halven menschenleeftijd op het eiland Mindanao voor de verbreiding van den christelijken godsdienst en de geographische kennis van op een na het grootste eiland van den archipel hebben gedaan. Toen zij er aankwamen, troffen zij slechts aan de oost- en noordkust en op enkele plaatsen van de andere kusten eene christelijke bevolking aan; in het binnenland reikten de Spaansch-christelijke posten bij de baai van Macalajar slechts tot aan den bovenloop der Rio Tapoloan en aan de Rio Agusan waren van af de meren bij Linao tot aan de monding bij Butuan slechts twee vestigingen, n.l. Bunauan en Talacogon.

Van het binnenland van Mindanao waren toenmaals slechts bekend: het meer Lanao, de benedenloop der Pulangui of Rio Grande van af hare monding tot Lahabay en de tot dit stroomgebied behoorende meren van Ligauasan of Buluan. Van de bewoners, die men behalve de Bisayas (christenen) en Moros (Mohammedanen) kende, worden de Mandayas, Manobos, Subanos en Bukidnon slechts in de literatuur van dien tijd teruggevonden; van de overige wist men, de Tirurayes uitgezonderd, weinig meer dan de namen, en van andere als: Atas, Tagabawas, Dulanganen, Tagabelis, enz. had men zelfs nooit gehoord!

Hoe is dat in dien tusschentijd veranderd. De rivieren van het groote eiland zijn thans nagenoeg allen bekend en het legendarische meer in het binnenland, waaruit de Rio Grande zou ontspringen en waaraan het geheele eiland zijn naam ontleende, is gelukkig van de kaarten verdwenen. In talrijke kaarten en schetsen hebben de zendelingen de resultaten hunner geographische onderzoekingen en ontdekkingen nedergelegd. De zeden en gewoonten der heidensche stammen zijn door de Jezuïeten op afdoende wijze beschreven. Ook op godsdienstig gebied hebben zij buitengewoon succes gehad. De meeste heidensche stammen zijn geheel of voor het meerendeel tot het christendom bekeerd of hebben zich ten minste in de nabijheid der zendingsposten gevestigd. Zelfs bezitten de tot de Negritas behoorende Mamanuas, een door zijn rondzwervende levenswijze aan alle beschaving hardnekkig weerstandbiedenden stam, reeds christelijke dorpen. Het meest slaagden de Jezuïeten evenwel hierin, dat het hun gelukte een aanmerkelijk getal Moros aan de golf van Davao tot de aanneming van het christendom over te halen. Als men in aanmerking neemt, hoe zelden

het gelukt een mohammedaan tot den doop te brengen, zoo dient er hier uitdrukkelijk op gewezen te worden, dat niet enkele, onder christenen wonende Moros den islam afzwoeren, maar dat dat getal bekeerde muzelmannen zoo talrijk is, dat men hun toestond drie afzonderlijke nederzettingen te stichten in het gebied van de Rio Davao, om reden zij te midden hunner vroegere geloofsgenooten niet langer wilden vertoeven.

In 1895 telden de missies der Jezuïeten op Mindanao : 213 065 zielen, 17 608 doopbedieningen (van kinderen van christenouders), 2 973 huwelijksinzegeningen, 7 215 lijkdiensten en 8 238 doopplechtigheden van bekeerde heidenen.

Oscar Hecht geeft het aantal christenen op de Philippijnen als zijnde 3 500 000 zielen op, maar dit is foutief, want:

in 1892	hadden	de	schoeisel dragende Augustijners.	2 082 131	parochianen
„ „	„	„	blootsvoets gaande „ .	1 175 156	„
„ „	„	„	Franciskaners, ...	1 010 753	„
„ „	„	„	Dominikaners.	699 851	„
„ 1895	„	„	Jezuïeten.	213 065	„
„ 1892	„	„	erkende geestelijken	967 294	„
			te zamen . . .	6 148 250	christenen.

Het aantal heidenen en mohammedanen is moeilijk op te geven; het mag echter niet onder 500 000 en niet boven 1 millioen geschat worden.

Een vluchtig bezoek aan Bangkok [1]).

Met het aanbreken van den dag kwamen wij aan de monding van de Ménam.

De oevers dezer rivier gelijken veel op die der rivier van Saigon, maar zijn minder eentonig, want men ontwaart er talrijke huizen op palen, die een heel wat vroolijker aanzien aan het landschap geven dan de armoedige hutten, welke de wateren van Cochinchina omzoomen.

Om negen uur stoomen wij voorbij het fort Paknam, alwaar in 1893 het schitterende wapenfeit werd uitgevoerd, waardoor onze schepen zegevierend voor Bangkok het anker konden laten vallen.

Op denzelfden oever bevindt zich een zeer schoone, van witte steenen opgetrokken pagode, van welks top wij groote roode vlaggen met den witten olifant zien waaien.

De machine stopt en de douane komt aan boord. De tolbeambten zien er uit als slechtgekleede apen: een blauw buis, een plat hoofddeksel en korte of lange broek, naar gelang de drager groot of klein is.

Wij gaan verder en tegen tien uur doet de Donnaï, prachtig met vlaggen versierd, voor de eerste maal zijn intrede in Bangkok en ankert voor het Fransche gezantschapshotel.

Dit ter reede komen is des morgens een waar genot: schepen van alle naties; huizen van veelsoortigen vorm, allen zeer aardig gebouwd en elk met een brug op den stroom; een ontelbaar aantal slanke bootjes, door kinderen bestuurd, vliegen in alle richtingen met eene buitengewone snelheid over het water.

De kapitein staat ons toe gedurende zijn verblijf te Bangkok aan boord te logeeren, waardoor wij verlost zijn van de zorg voor het zoeken naar een hotel; zonder nog te rekenen, dat wij heel wat uitgaven besparen, want de logementen zijn er zeer duur.

Wij praaien een schuitevoerder en gaan naar wal, afstappende aan de brug van het Fransche gezantschap. Wij loopen dit gebouw om en bevinden ons in eene straat, die zich in twee richtingen onafzienbaar ver uitstrekt. Wij gaan links af, omdat men ons zegt dat aan dezen kant aan het einde der straat de koninklijke stad is gelegen, en wij loopen en loopen, zonder iets anders te zien dan vuile huizen, meerendeels bewoond door Chineezen. Van tijd tot tijd passeert een electrische tram, opgepropt met Siameezen. Na een uur te zijn doorgeloopen en niets bijzonders te hebben bespeurd dan eenige minder aangename inwerkingen op ons reukorgaan, nemen wij ieder een *pousse-pousse*, behalve de tram het eenige vervoermiddel, en keeren

[1]) De heer Carrère, die verleden jaar met het pas uit Hâvre aangekomen stoomschip Donnaï de eerste reis van Saigon naar Bangkok medemaakte, geeft over den van laatstgenoemde plaats ontvangen indruk de volgende schets.

teleurgesteld terug in de meening, dat aan het tegenovergestelde einde der straat het echte Bangkok ligt.

O, die voertuigen! Te Saigon zijn ze al onzindelijk, maar hier overtreffen ze alles wat er van dien aard bestaat! En dat hinderlijke stof in die onbeschaduwde eindelooze straat!

Twee uren gaan er mede heen, dat wij, aldus voortgetrokken door Chineezen, niets zien dan houten of leemen krotten, waarin Indiërs, Siameezen en Chineezen met kippen en varkens huizen.

Men moet echter niet op den eersten indruk afgaan.

Later ontvangen inlichtingen brengen ter onzer kennis, dat de koning wel degelijk woont in de buurt, die men ons aanwees. Wij zijn alleen niet ver genoeg gegaan! Men behoeft slechts in de tram te stijgen en er aan het eind der baan uit te stappen.

Wij zullen deze aanwijzing volgen, maar gaan ons eerst verkleeden om bij den Franschen gezant onze opwachting te maken.

De heer Defrance ontvangt ons zeer minzaam. Hij zegt, dat Bangkok ons verrassingen zal bezorgen en geeft ons den raad om vijf uur de militaire muziek voor het koninklijke paleis te gaan hooren. Hij biedt ons zelfs aan 's konings toestemming te vragen voor de bezichtiging van zijn paleis. Wij betuigen hem onzen dank en nemen afscheid.

Een tweede bezoek geldt den heer De Méaulle, vice-consul, door wiens echtgenoote wij op de meest innemende wijze worden verwelkomd.

Alle Franschen te Bangkok zijn even voorkomend en ik kan niet nalaten hen te bedanken voor het uitstekende onthaal, ons overal bereid.

Te vijf ure staan wij voor het koninklijke paleis, op een ruim grasveld, dat aan de eene zijde begrensd wordt door den statigen gevel van het paleis en aan de andere zijde door een groote goed gebouwde kazerne.

Midden op het plein bevindt zich in een kring een troep soldaten: dit is het op zijn Europeesch ingericht muziekkorps.

Komaan, heeren Siameezen, laat uw kornet, fluit, klarinet, hobo en bas rusten en keert terug tot uw oude ratels! Gij zult dan niet verleid worden tot het spelen van stukken van Verdi en ik verzeker u dat de kunst er niets bij zal verliezen.

En dan die kapelmeester! Ik zie hem nog stijf als een paal buiten den kring staan (waarom?), onveranderlijk dezelfde maat slaande, en met de oogen op zijn muziek met moeite de solo der klarinet volgende, welke op eentonige wijze een stuk zonder eind uitvoert.

Het concert eindigt met het Siameesche volkslied, dat niets hartverheffends heeft, als trouwens alles wat deze hopelooze muziek voortbrengt.

Terugkeer naar boord. Na het eten andermaal naar den wal. Wij worden zeer hartelijk ontvangen door een troepje Franschen, die wij in het Oriental-hotel ontmoeten. Deze heeren geleiden ons naar het *baquan*-spel. Hiermede overeenkomende inrichtingen in Cochinchina geven slechts een flauw denkbeeld van dit gebouw.

Het spel, waarbij nagenoeg dezelfde regels gevolgd worden als bij de Anamieten, wordt gespeeld op een mat van 12 tot 15 vierkante meters; de croupiers trekken het geld naar zich toe door middel van lange bamboezen haken; maar, daar bij deze beweging de stukken zouden kunnen

vastraken tusschen de mazen der mat, verdraaien of diepen de pachters door hamerslagen alle stukken uit, die hun door de handen gaan. Deze tot bakjes verwrongen of uitgeholde stukken zijn te Bangkok meer in gebruik dan de platte, hetgeen eenig denkbeeld geeft van de groote rol, die het spel in het Siameesche leven vervult.

Den volgenden dag brengen wij in de wijk der markten door, de z. g. *Sampaigne*. Het zou een boekdeel vorderen om die lange en nauwe straten te beschrijven, omgeven door tallooze kleine winkels, waar de menigte zoodanig is samengedrongen, dat men zich telkens met de ellebogen een doortocht moet banen.

Wij koopen er een paar getemde muisjes.

Elk paar is opgesloten in een kooi met twee afdeelingen; in de eene bevindt zich het voedsel en de andere, die veel ruimer is, bevat een soort torentje, vervaardigd van 6 of 8 aan de beide einden omgebogen stijltjes van ijzerdraad, welke in twee kurken stoppen uitloopen; het geheel is beweegbaar om een horizontale as. De muisjes doen, bij het springen van het eene op het andere stijltje, den cylinder op de wijze van eekhoorntjes draaien, en elk stijltje raakt bij het bovenwaarts gaan den klepel van een klokje en brengt een klank voort. Het is aardig om te zien met welken ijver de muisjes een klokkenspel doen hooren bij de voorwaartsche beweging op hun eindeloozen weg.

Des avonds diner bij den gezant. Wij bewonderen eenige aardigheden, die het salon versieren, o. a. een van geledingen voorziene slang, welke door hare natuurlijke kleuren en bewegingen werkelijk schijnt te leven.

De gezant deelt ons mede, dat de koning ons toestaat zijn paleis te bezoeken en dat eenige prinsen ons morgen om halftien voor de ingangspoort zullen wachten om ons ten geleide te strekken.

Wij verlaten de kanselarij tegen tien uur en maken eene nachtelijke wandeling door de stad, waarbij wij ruimschoots ontwaren dat Bangkok, wat zuiverheid van zeden betreft, voor geen enkele andere oostersche stad onderdoet.

Den volgenden morgen brengt de tram ons naar het paleis. Vijf prinsen wachten ons op. Een hunner heeft in Frankrijk gestudeerd en drukt zich zeer juist in onze taal uit.

Wij gaan door een eerste poort en komen onder een onmeetbare veranda, welker muren bedekt zijn met schilderstukken, die veldslagen voorstellen.

Aan elken kant van de deur staan twee kolossale beelden van twee Chineesche generaals met stuursche gelaatstrekken.

Dan steken we een binnenplaats over, die als het ware bezaaid is met vrij ruw bewerkte beelden van Europeesche beroemdheden.

De prinsen brengen ons vervolgens naar de koninklijke pagode, waar niet te schatten rijkdommen zijn opeengehoopt; gouden en zilveren staven, beelden en versierselen van allerlei aard. Opgemerkt werden: een albasten cupido met een duif op den vinger; twee vazen van Saxisch porselein, een geschenk van den koning van Pruisen, twee sterkten aan de oevers van den Rijn vertoonende; gouden en zilveren munten van alle grootten en van elk land. Links: den koninklijken armstoel, rijk ingelegd en met geel gaas

overdekt. De vloertegels zijn van hel blinkend geel koper. De breede muurschilderingen vertoonen Chineesche onderwerpen.

Wij treden een kleine vierhoekige zaal binnen, waarvan het dak wordt gevormd door een zeer hooge holle pyramide. In den top opgehangen klokjes worden voortdurend door den wind bewogen en doen een aangenamen klank hooren.

In het midden der zaal is een steenen altaar voor het branden der gewijde papierstrooken en vazen, die hierop zijn nedergezet, bevatten de asch der koninklijke familieleden.

Door wolken omgeven symbolische figuren op de wanden hebben min of meer een dichterlijk karakter.

Het zou te lang duren de duizend wonderen op te noemen, welke dit eenige paleis bevat; bovendien zou mijne beschrijving niet nauwkeurig zijn, want wij hebben alles slechts zeer vluchtig gezien.

Onze wandeling door het paleis is geëindigd met een bezoek aan de olifanten: er zijn er vier, twee mannetjes en twee wijfjes, elk in een afzonderlijk huis met een voor- en achterpoot aan een grooten balk vastgehecht. Op het zien van ons geraken zij in een slechten luim, die het den cornac slechts gelukt met hulp van een bos hooi te stillen. Wij hebben op ons gemak den beroemden witten olifant kunnen bekijken, welks blankheid zeer flauw aan die van het hermelijn doet denken.

Ons bezoek is ten einde; wij hebben alles gezien, wat leeken mogen zien.

De prins, die Fransch spreekt, vraagt onze kaartjes, naar hij zegt bestemd voor den minister van buitenlandsche zaken, en na onze vriendelijke gidsen de hand te hebben gedrukt, keeren wij met de tram terug.

Na het ontbijt nemen wij huurrijtuigen en laten ons brengen naar een pagode, bekend onder den naam van Watt-Po.

Twee lompe steenen Chineesche generaals, geheel belegd met verguldsel en voorzien van een kolossale sabel, bewaken den ingang.

De versiering van Watt-Po bestaat alleen uit gele, groene en blauwe tegels van plateelwerk, welke, als rozen gezet, een zeer goed effect maken.

In deze pagode bevindt zich een geheel vergulde Boeddha van meer dan dertig meters hoogte; wij mogen dien niet zien.

Talrijke Boeddhabeelden zijn over de binnenplaats verspreid; allen dragen gelofte-giften in den vorm van halskettingen, zakdoeken, linten, enz.

Vervolgens begeven wij ons naar Watt-Saket, waar de lijken der gevangenen den gieren tot voedsel worden toegeworpen. Wij wonen de verbranding bij van vier lijken, die den vorigen avond verslonden werden. Men belooft er ons een voor den volgenden dag.

De Watt-Saket is een buitengewoon groote pagode tot veelzijdige doeleinden: huisvesting der priesters, school, tooneel; er is zelfs een poppenkast, waar Polichinel een ander persoon afrost.

Overal, op den grond, in de boomen, op de daken, zitten gieren van afschuwelijk uitzicht, maar overigens zeer rustig, de menschen met doffe oogen aan te zien en gaan geduldig op zij, als men hen voorbijloopt. Morgen zullen wij deze lijkdragers aan het werk zien.

Den avond brengen wij door in het theater der prinsen. Prijs: 2 tikal's d. i. 1 piaster 20. Prachtige zaal, zeer rijke kostumes. Hier komen de aan-

zienlijken van Bangkok bijeen. Veel kwasten met min of meer vorstelijk bloed, in korte broek en zwarten rok, allen met een guirlande van bloembladen van orchideeën om den hals, waardoor zij op deurwaarders in livrei gelijken.

Schoone Siameesche dames met schitterende zijden toiletten bezetten de voorste loges. Het volk is saamgepakt op den beganen grond, aan den voet van het tooneel.

Deze schouwburg behoort aan een mandarijn, een bloedverwant van den koning, en de actrices zijn vrouwen uit zijn harem. Toegang tot de coulissen is zeer moeilijk.

Het stuk schijnt een militair heldendicht: vertrek der met pieken en lansen gewapende soldaten, terugkeer na den slag, alles vermengd met tooneelen van liefde en jaloezie tusschen prinsessen en krijgslieden. Een zeer welluidende en wel wat meer zeggende muziek, dan wij twee dagen te voren hooren, geeft de door de spelers te volgen maat aan. De bewegingen van deze zijn zeer bevallig, enkele doen denken aan de passen van onze oude Fransche dansen. Nu eens langzaam, dan weder haastig, steeds dartel en goed in de maat, geven deze bewegingen aan het stuk het aanzien van een ballet. De koren zijn zeer goed ingericht. Zij zingen niet, maar de gezamenlijke bewegingen worden uiterst nauwgezet uitgevoerd.

Zooals overeengekomen was, komen wij den volgenden morgen weder te Watt-Saket. Een dichte menigte omringt ons; wij laten het geldstuk in de hand van den wachter glijden (onvermijdelijke voorzorg); een kist, die het lichaam van een Chinees bevat, wordt omgekeerd en het lijkt rolt op den grond.

De Siameesche leider der handeling neemt een mes, snijdt op borst en buik stukken huid af om meer vat te geven aan klauwen en bek der vogels en sleept het lijk daarna eenige passen ter zijde. De gieren, die gisteren zoo rustig waren, vliegen bij honderden toe; eenige pikken het lijk, ontrukken het lappen vleesch en verwijderen zich om vervangen te worden door anderen, die hetzelfde doen, zoodat elk op zijn beurt een aandeel in den buit krijgt.

De hofmeester van dezen zonderlingen maaltijd maakt een einde aan het gerecht en legt de overblijfselen van het lijk in de kist om ze voor andere bezoekers ten tweede male aan zijn vraatzuchtige kostgangers op te dienen.

Hoe eigenaardig een dergelijke vertooning moge zijn, lieden die geen sterke maag hebben zullen beter doen er niet naar te gaan zien.

Den 28sten Januari verlaten wij Bangkok om drie dagen later te Saigon terug te zijn.

Jatim Nastapa.

(DE ARME WEES.)

Eene metrische vertaling van de Maleische sjair Jatim Nastapa.

Hebben wij in een vroegere aflevering (December 1896) eene vertaling gegeven van een klein Maleisch gedicht van Abdoellah, die een goed schrijver, maar geen dichter was, hier bieden wij den lezers van dit tijdschrift eene bewerking aan van een grooter gedicht, dat wat vorm en inhoud betreft op eene lijn gesteld mag worden met sjairs als Bida Sari, Ken Temboehan, welke algemeen beschouwd worden als de beste voortbrengselen der Maleische poezie.

Zangerig en eenvoudig zijn de Maleische gedichten. Daarom meenden wij den indruk, welke het oorspronkelijke bij de lezing op ons heeft gemaakt, het beste weer te geven met eene vertaling op maat, in eenvoudige taal. Is de vertaling uit den aard der zaak zeer vrij, toch geeft zij de gedachten in het oorspronkelijke neergelegd getrouw terug. Ook de Maleische schrijfwijze, n.l. dubbele regels, welke naast elkander geplaatst zijn, hebben wij overgenomen.

Evenmin als van de meeste Mal. werken is, naar wij weten, van deze sjair bekend, wie er de schrijver van is, of waar en wanneer het verhaal werd opgesteld.

De taal is zeer zuiver, zoodat de dichter waarschijnlijk wel tot de echte Maleiërs zal hebben behoord en Riouw of een van de staten op Malaka zijn vaderland zal geweest zijn.

Men verwachte nu van een Maleisch gedicht niet te veel en vergelijke het niet met Westersche poezie. Ter juistere beoordeeling laten we hier nog een en ander volgen wat Professor de Hollander over deze Maleische sjairs schreef.

„Hoewel wij aan deze gedichten eene betrekkelijk groote poëtische waarde toekennen, is het toch niet te loochenen, dat de geheele poëzie iets gelijkvormigs en eentonigs heeft. En dit bevreemde ons niet: immers de maatschappelijke toestand der Maleiërs en vooral hun gemis aan eene nationale mythologie en godenleer, die bij andere volken, ook bij de Javanen, de rijke grondstof van alle poëzie is, liggen als tastbare oorzaken van dit verschijnsel voor de hand. Waar niet de liefde voor een gemeenschappelijk vaderland en gemeenschappelijke altaren tot roemzuchtige

daden drijft en de groote mannen vormt, die door het nageslacht als heroën worden bezongen; waar geen onzichtbare wereld, door eene vruchtbare verbeelding met een heir van goden en geesten bevolkt, den geest boeit; daar moet hij zich wel met het stoffelijke, het grover zinnelijke, het alledaagsche bezig houden. En welk onderwerp biedt zich den dichter dan gereeder aan dan de liefde? Geen wonder dus, dat deze voor den Maleier de onuitputtelijke stof zijner zangen is. En hoe wordt nu die stof door hem behandeld? Men begaat eene onbillijkheid door de Maleische dichters te beoordeelen naar den maatstaf van onze maatschappelijke ontwikkeling en beschaving; evenals men daardoor onrecht zoude plegen jegens Homerus. Niet dat wij hiermede aan hunne poëzie gelijke waarde zouden willen toekennen als aan de Ilias of Odyssea van dezen dichter; maar de Grieken bezaten ook juist al die voordeelen in groote mate, die aan de Maleiërs ontbreken en maakten daarvan meesterlijk gebruik; en toch, die eenvoudige verhaaltrant, die natuurlijke beschrijving van plaatsen en toestanden, die juiste en schoone karakterschilderingen hebben iets Homerisch. Met dat al is het waar, dat in ieder gedicht ook zeer vele plaatsen worden aangetroffen, die niets meer dan berijmd proza zijn; maar de zoetvloeiendheid van de taal en de zangerigheid van den versbouw komen ook hier krachtdadig te hulp, en zijn oorzaak, dat zelfs zulke plaatsen zich met zeker genoegen laten lezen, en met nog meer genoegen laten hooren.

In een woord, wij kunnen de Maleische poëzie schoon vinden, wanneer we er op bedacht zijn, dat wij karakters en zeden zullen aantreffen, die van de onze hemelsbreed verschillen; en vooral, dat wij ons geheel in den geest en de begrippen der Maleiërs moeten verplaatsen."

Jatim Nastapa. *)

Eene metrische vertaling van de Maleische sjaïr Jatim Nastapa.

Lof zij God den Allerhoogsten, lof zij Allah, hooggeprezen,
mededoogend en barmhartig, goedertieren en rechtvaardig!

Leest mijn zangen, leest mijn verzen; zoekt den zin uit mijne woorden;
tracht het kwade te vermijden: 't zal u welgaan in het leven;

*) De titel wordt ook opgegeven als *Jatim Noestapa* of *Jatim Moçtafa*. Volgens Dr. Fokker (zie de „Ind. Gids" van October '96, „Eenige etymologieën van Mal. woorden") moet het echter zijn *Jatim Nastapa*. Dit laatste woord — Sanskr. *manastapa* = groote kommer, hartzeer, zieleleed; in sommige woordenboeken ook opgegeven als *noestapa* — is hier als eigennaam gebruikt. *Jatim* beteekent wees. Het gedicht is aldus getiteld naar den naam, welken de held van het verhaal, de prins Asmara Dewa, aanneemt als hij, na het ouderlijk huis en het vaderland ontvlucht te zijn, in het rijk Indra Negara door den vorst van dat land naar zijn naam gevraagd wordt.

weegt en wikt uw handelingen, jaagt niet steeds naar aardsche vreugde;
die de stem der hartstocht volgt heeft in 't eind berouw te dragen.
Luistert naar den raad der ouden, luistert naar der wijzen lessen;
weet de zinnen te beheerschen, hartstocht voert u ten verderve!
Hoort nu 't lied uit vroeger jaren, hoort mijn zang uit oude tijden.

In het rijk van Indra Tjita heerschte vorst Sri Maharadja.
Groot was 't land, dat hij bestuurde, talrijk 's konings onderdanen;
sierlijk aangelegd zijn steden, zwaar ommuurd zijn sterke forten;
wijs de mantri's [1]) die hem raadden, dapper al zijn hoeloebalangs; [2])
schier ontelbaar was zijn leger, onverwinbaar in zijn sterkte.
Fraai gebouwd was 's vorsten woning overdekt met gouden koepel,
rustend op tjendana [3]) zuilen rijk versierd met kunstig snijwerk;
aan de wanden groote spiegels in wier lijsten kostb're steenen;
in vergaderzaal en feestzaal blonken de metalen luchters,
die in 't avonduur ontstoken fonkelden als held're sterren.
Groot en machtig was de hoofdstad, bloeiend door haar rijken handel,
vroolijk door haar vele feesten, die tot in den morgen duurden.

Veertien vrouwen had de koning schoon van lijf en rank van leden;
wettig was hij door het huwelijk slechts met vier van hen verbonden.
De oudste was prinses van bloede uit een vorstenhuis gesproten;
van den grijzen laqsamana [4]) was de derde vrouw een dochter;
de pradana mantri [5]) was de vader van de jongste gade.
Wettig was de Maharadja met hen in den echt verbonden;
ieder harer had de koning een paleis en hof geschonken,
rijk versierd met keur van bloemen en welriekende gewassen.
Uit des konings eerste huwelijk waren kinderen geboren:
een prinsesje was de jongste, die Sri Dawan werd geheeten;
als de gouden kleur der goden was haar huid zoo licht en glanzend.
't Oudste kind Ahmad Maulana was de kroonprins, troonopvolger;
door zijn wijsheid en zijn kunde, door verstand en welbespraaktheid
was hij reeds beroemd geworden, schoon een jongeling nog in jaren.
Ook de jongste van de vrouwen had twee kinderen, zoon en dochter;
de prinses Koesoema Djiwa was de oudste; en de jongste
was een prins, Asmara Déwa. 't Was een schoon aanvallig knaapje;
nog zeer jong; 't was kort geleden, dat hij nog niet vlug kon loopen.
Schooner nog dan 't kleine prinsje was prinses Koesoema Djiwa:
als het heldere volle maanlicht straalde rein haar lief gezichtje;
telkens als men 't meisje aanzag werd men door 't gelaat getroffen,

---

[1]) *mantri*, raadsheer, minister.
[2]) *hoeloebalang*, legerhoofd, krijgsoverste.
[3]) *tjendana*, sandelhout.
[4]) *Laqsamana*, titel in gebruik voor vlootvoogd, admiraal.
[5]) *Pradana mantri*, eerste minister.

telkens weer vond men haar schooner. Licht en glanzend was haar huidkleur
als de goudgloed, die het maanlicht op den zoom der wolken toovert.
Sierlijk was haar gang en houding, in haar stem lag liefd' en zachtheid.
Zoo haar vader als haar moeder hielden innig veel van 't meisje,
altijd was zij om en bij hen, nimmer haast van hen gescheiden;
doen en laten mocht zij alles, wat haar hartje maar begeerde.

Onder al de koningsvrouwen was de jongste d'uitverkor'ne;
haar paleis was ook de woning van den vorst; daar at en sliep hij;
eens slechts in de maand bezocht hij ieder van de andere vrouwen.
Even lief had hij zijn kinderen; onder hen werd geen bevoorrecht,
dan misschien het jongste prinsje, als de zoon der liefste gade.

's Konings voorkeur voor de jongste zijner vrouwen wekte afgunst
bij de anderen; zij gevoelden hoe zij bij haar achterstonden.
Doch vooral was het de tweede, die zich diep beleedigd achtte;
dag'lijks zon ze op een middel, peinsde zij op felle wrake,
tot ze eindelijk het besluit nam de gehate mededingster
van het leven te berooven door haar sterk vergif te geven.
„'k Wil het langer niet verdragen," sprak ze woedend bij zich zelve,
„'k zal geen rust op aarde vinden, dan nadat zij is gestorven."
Daarop riep zij een der dajangs [1]) en gaf aanstonds de bevelen
om haar broeder Darma Gangga in 't paleis te doen ontbieden.

Spoedig was haar broer gekomen. „Zet u neder aan mijn zijde",
sprak de vrouw, „ik wilde u vragen of ge mij van dienst wilt wezen,"
en dan fluist'rend, „laat geen sterv'ling ons beluist'ren; nimmer moogt ge
iemand mijn geheim verraden. Zoo ge uw bijstand wilt verleenen,
zoo ge helpt mijn plan volvoeren, dan zal ik den vorst verzoeken
u den hoogsten rang te geven, onderkoning u te maken;
gij zult dan het land besturen, op een troon zijt gij gezeten
en uit dankbaarheid geef ik u bovendien vier schoone vrouwen."
Fluist'rend klonk haars broeders antwoord: „Zeg, wat gij mij hebt te vragen,
'k zal met vreugd uw wensch volbrengen, al mijn krachten er aan wijden;
zelfs al moest ik door een vuurzee, toch zou ik het doel bereiken."
't Harte popelend bij het hooren van des broeders gunstig antwoord
sprak zij tot hem overbuigend aan zijn oor: „zoo spoedig mogelijk
moet gij sterk vergif verschaffen; 'k zal op deze plaats u wachten;
wees indachtig, dat geen sterveling iets van ons geheim mag weten."
Zacht gaf hij dan weer ten antwoord: „ik zal u vergif verschaffen
zoo gevaarlijk in zijn werking, dat wie 't even maar geproefd heeft
zonder iets te kunnen spreken oogenblikkelijk moet sterven."
Dan vertrok hij om zich spoedig van den last te kunnen kwijten.

---

[1]) *Dajang*, vrouwelijke bediende aan het hof; hofjuffer.

Reeds verheugd door het vooruitzicht, dat haar wraakplan zou gelukken
wachtte zij op zijn terugkomst. Spoedig kwam hij, gaf haar 't middel;
en bepeinsde zij in stilte hoe het plan volvoerd moest worden.

't Was een tijd van drukte en feesten aan het hof. Sri Maharadja
deed van de regeering afstand ten behoeve van den kroonprins.
Deze werd tot vorst verheven onder de voogdij zijns vaders;
tevens trad hij in het huwelijk met een nicht van moederszijde;
Tjendera Sari noemde men haar. Toen de jonge vorst gekroond was
schonk men hem een eeretitel en een fraai paleis tot woning.

Dag'lijks kwam de jong gekroonde bij zijn vader. Eens wijl deze
met den koning en diens moeder was gezeten, toen verscheen daar
ook de jongste der vorstinnen, hare kinderen met zich brengend.
Zeer verheugd was d'oude koning; ook de moeder van Maulana
sprak haar toe: „Mijn lieve zuster, kom hier bij ons, zet u neder;
't is zoo'n lange tijd geleden sedert wij u hier eens zagen;
reeds verlangde ik vele malen naar uw' beide lieve kinderen."
„'k Ben op hun verzoek gekomen", was haar antwoord, „zij verzochten
mij zoo dringend hen eens mede naar den jongen vorst te nemen."
Deze lachte, riep hen bij zich en nam hunne kleine handjes
in de zijne. Daarop sprak hij: „Dikwijls ook had ik verlangen
naar mijn zusje en mijn broertje; altijd als ge wenscht te komen
zijt ge welkom; vraag dan vader maar of gij mij moogt bezoeken."
En de kleine Asmara Dewa sprak, zijn broeder hart'lijk kussend:
„Gaarne wilde ik bij u komen, want ik heb u iets te vragen.
'k Zou zoo graag een hertje hebben in een kooi van blinkend koper.
Toe! ge moest me 'n hertje geven, 'k zou zoo heerlijk er mee spelen,
samen met mijn kleine vriendje, met het zoontje van Sri Wangsa.
Als ge weigert het te geven wil ik nooit meer bij u komen,
'k wil niet eten en niet drinken, laat me ook niet zoet meer baden.
Toe! ge moest me 'n hertje geven, anders ga ik aanstonds huilen;
hoe men mij ook tracht te vleien, altijd zal 'k ondeugend blijven
en van vaders mooiste herten zal ik al de horens breken."

Lachend luisterde de koning naar de praatjes van zijn broertje;
ook de anderen lachten vroolijk om de drukte van het ventje:
ieder mocht hem gaarne lijden, niemand, die hem niet verwende;
alles mocht hij doen en laten wat zijn hartje maar verlangde.

Ernstig sprak dan d' oude koning tot zijn zoon Ahmad Maulana:
„Hoor, mijn zoon, naar mijne woorden; 't einde van mijn leven nadert,
daarom ben ik afgetreden, gaf ik u 't bestuur in handen.
Wees een goed rechtschapen koning, toon u mijn vertrouwen waardig.
'k Zal misschien niet lang meer leven, dan moet gij mijn plaats bekleeden.
Zorg met hart en ziel voor allen, die ik hier zal achterlaten,

voor mijn vrouwen en mijn kinderen; laat het hen aan niets ontbreken.
Wees door liefde hecht vereenigd met uw zusters en uw broeder.
En mijn zoon, wees steeds rechtvaardig jegens al uw onderdanen;
wees bedachtzaam in uw oordeel, nimmer zij de straf lichtvaardig.
Nimmer moogt ge uw eigen zuster gunsten schenken boven d' anderen;
heb mijn beide jongste kinderen lief gelijk een tweede vader.
Ook hun moeder moet gij eeren, altijd moet gij voor haar zorgen,
haar uw hulp en steun verleenen, of ze uw eigen moeder ware.
Denk, mijn zoon, aan mijne woorden, aan uws vaders laatste wenschen.
'k Zal getroost deze aard verlaten als mijn doodsuur is geslagen;
eenmaal moeten w' allen sterven, niemand kan den dood ontkomen."

Zwijgend met het hoofd gebogen en met tranen in de oogen
had de jonge vorst geluisterd naar de woorden van zijn vader;
sprak eerbiedig: „Waarom, vader, zoudt gij spoedig moeten sterven?
Doch indien het mocht gebeuren, zoo beloof ik te volbrengen
al wat gij mij hebt bevolen. 'k Zal de grootste zorgen wijden
aan mijn jongsten broer en zuster; ben ik niet hun oudere broeder?
Ik beloof u voor mijn moeders [1]) steeds een hulp en steun te wezen.
Doch gij moest niet van uw sterven spreken, vader; laat ons Allah
bidden, dat Hij vele jaren u voor ons nog moge sparen."
Ook de twee vorstinnen waren zeer ontroerd door 's konings woorden,
weenden reeds bij de gedachte aan zijn dood. Het was of beide
er een voorgevoel van hadden, dat zijn stervensuur nabij was.

„Kom Asmara, kom mijn jongen" riep de vorst nu tot zijn broertje,
„huil maar niet; ge krijgt de hertjes; 'k zal terstond bevelen geven
om ze u te laten brengen. Lachend riep het kleine prinsje,
blijde, dat zijn wensch vervuld werd: „'k wil zes herten van u hebben,
grooten vier en twee pelandoeqs, [2]) 'k ga er elken dag mee spelen."

Men nam afscheid van elkander; ieder keerde naar zijn woning.
Lang nog dacht de jongste gade aan de woorden van den koning;
steeds had zij een bang vermoeden, dat hij nog maar kort zou leven.

Hoort thans hoe 't moorddadig opzet van de tweede der vorstinnen
door Dang Djoedah, een der dajangs, die zij daartoe omgekocht had
met een schat van geld, gepleegd werd. Doch de koningin had listig
eerst de liefde van 't prinsesje op een sluwe wijz' verworven.
Iederen dag haast kwam zij bij haar, steeds geschenken mede brengend.
Wederkeerig kwam het meisje veel bij haar; geheele dagen
bleef 't prinsesje bij haar spelen. Vol vertrouwen zag haar moeder
deze vriendschap aan, niet wetend, dat de liefde voor haar dochter
slechts gehuicheld werd om later de verdenking af te leiden.

---

[1]) De kinderen zeggen „moeder" tegen de vrouwen van hun vader.
[2]) *Pelandoeq*, dwerghertje.

Toen een groote maand verloopen
nimmer zij verdacht zou worden
Op een middag, 't uur der ruste,
van de jongste vrouw des konings.
in 't paleis; geen mensch'lijk wezen
allen bezig om den koeldrank
van den regen, die in dikke
Als een kat behoedzaam sluipend
waar de tafel reeds gedekt was
en de fijnste lekkernijen.
het venijn. Dan sluipt ze haastig
naar haar meester om den uitslag
op het gruwelstuk gesteld was

was, vertrouwde de vorstin, dat
zoo het plan thans werd voltrokken.
sloop Dang Djoedah naar de woning
Eenzaam en verlaten was het
was te zien; de dajangs waren
te bereiden. Slechts het klett'ren
stralen neerviel brak de stilte.
trad zij een der zalen binnen,
met de uitgezochtste vruchten
Onder een der laatste mengt ze
weer terug en spoedt zich ijlings
te gaan melden en het loon, dat
van haar in ontvangst te nemen.

Reeds was d'aard gehuld in duister,
en verkwikt door geur'ge baden
opgediend werd door de dajangs.
sprak de koning, „als gewoonlijk
Zij vroeg hem verlof een wijle
Met een glimlach gaf hij antwoord,
van den koeldrank, dien hij schielijk
Daarop van de spijzen kiezend
doch zoodra hij er een bete
„Dit gerecht is niet te eten,
't is een kost om van te braken."
heden u den smaak benomen"
uitgesproken, toen de koning,
van het gif, de zwaarste pijnen
om te spreken; al zijn krachten
leden en naar adem snakkend
Aanstonds was zij aan zijn zijde,
sprak hem toe herhaalde malen,
doch geen woord kwam van zijn lippen;
Weenend riep zij dan de dajangs,
Droef en somber klonk hun rouwklacht
Boden renden heen en weder

toen het vorst'lijk paar ontwaakt was
wachtte tot het avondeten
„Laat ons vlug het maal beginnen"
ben ik dorstig na het slapen."
nog te wachten op de kinderen.
tevens zich een beker schenkend
ledigde met groote teugen.
nam hij een der fijnste schotels;
van geproefd had, riep hij toornig:
laat het maal toch goed bereiden;
„Mog'lijk heeft het lange slapen
was haar antwoord. Nog had zij niet
reeds gefolterd door de werking
moest verdragen. Macht'loos was hij
voelde hij ontvlieden aan zijn
stortte hij bewust'loos neder.
steunde 't lichaam met haar handen,
hopend immer weer op antwoord;
roerloos lag hij als een doode.
riep hen saam tot treur- en lijkzang.
in 't paleis door gang en zalen.
of de vijand in het land was.

Diep bedroefd kwam op het hooren
naast haar vader nederknielend
ach! gij moogt ons niet verlaten,
wie zal, als gij zijt gestorven,
Nog kan ik het niet gelooven,
Moeder, vlug! laat kruiden zoeken,
als ze spoedig zijn verkregen
Maar het was alsof de moeder
wezenloos stond zij te staren
Op het hooren van de zachte

van de treurmaar het prinsesje;
sprak ze weenend: „Lieve vader,
vaderlief, ge moogt niet sterven;
voor uw kleine dochter zorgen?
't is zoo plotseling gekomen.
die de ziekte kunnen keeren;
kan het mog'lijk vader redden."
hare woorden niet gehoord had;
als verdoofd door angst en droefheid.
lieve stem van het prinsesje

had de koning even d'oogen
Met zijn laatste krachten poogde
tevergeefs; een traan ontwelde
Nog één blik op vrouw en dochter,
zweefde uit het doode lichaam

opgeslagen naar het meisje.
hij nog iets tot haar te spreken;
aan zijn matte brekend' oogen.
dan was 't leven heengevloden,
zacht de ziel naar Allah's dreven.

Zoo was 't einde van den koning,
in zijn laatste levensuren
Maar zijn zoontje had de koning
vroolijk met de mooie hertjes,

stierf de vorst Sri Maharadja;
nog vereend met vrouw en dochter.
niet gezien; het prinsje speelde
hem geschonken door zijn broeder.

Luider klonk het droeve klaaglied,
buiten reeds op grooten afstand.
kwam de bode, toen de mantri's
bracht de tijding van het sterven.
of de vorst vloog op en weenend
hoorde bij 't paleis gekomen
Dan de sterfzaal binnentredend
wierp zich snikkend aan zijn boezem,
tot hij door de smart gebroken
Ook de vrouwen van den koning
stonden weenend om den doode,
kusten 't lijk en in hun wanhoop
op de borst met forsche slagen.
was de wroeging, die er knaagde
nu zij zag, wat zij verricht had,
nu zij haar gemaal gevallen
Spoedig kwam de bandahara, [1])
om den jongen vorst te spreken
Weenend bogen zij hun hoofden,
spraken tot den vorst met eerbied:
„ons de regeling overlaten;
brengen om het lijk te wasschen
Nog geheel door smart bewogen
„Doe gij alles naar behooren,
Eerst werd nu het lijk gewasschen,
onder 't zeggen der gebeden
neergelegd. In vollen luister
dan den lijkstoet, grafwaarts gaande.
milde gaven om zich spreidend
Sprak'loos ging hij van de groeve
gaf bevel aan al de mantri's
In de raadzaal dan vergaderd
„Alleen moeten wij berusten;
wat de oorzaak van zijn dood was;

hoorbaar thans de somb're tonen
In 't paleis des jongen konings
voor den vorst gezeten waren,
Nauw had hij 't bericht vernomen,
spoedde hij zich naar het sterfhuis;
reeds van 't lied de droeve tonen.
zag hij 't lijk zijns vaders liggen,
kuste weenend 't doode lichaam,
schier bewust'loos in elkaar zonk.
waren op 't bericht gekomen,
klaagden luid hun wee en kommer,
sloegen zij zich als waanzinnig
Pijnlijker nog dan de droefheid
aan het hart der tweede gade
doch het doel niet was verkregen;
zag als offer van haar wraakzucht.
kwamen ook de oudste mantri's
over 't regelen der begraf'nis.
vroegen nederig om vergiff'nis,
„wil u niet met zorgen kwellen,
alles zullen we in gereedheid
en het daarna te begraven."
sprak daarop de jonge koning:
'k laat de reg'ling aan u over.
dan gewikkeld in de lijkwa;
werd het lichaam in de doodkist
volgden mantri's, hoeloebalangs
Ook de zoon des konings volgde,
om de armen te verrijken.
na de plechtigheid weer huiswaarts,
bij hem in 't paleis te komen.
sprak hij tot den bandahara:
doch wij willen onderzoeken
'k zal de jongste mijner moeders

[1]) *bandahara*, rijksbestierder, titel van den hoogsten staatsbeambte.

ondervragen." „Al uw woorden zeggen waarheid," luidde 't antwoord,
„wil o, koning, naar 't paleis gaan, wil haar spoedig ondervragen."
Hij vertrok en vond de vrouwen in het sterfhuis nog vereenigd,
vond er vrouwen en slavinnen allen, die 't paleis bewoonden,
zag er ook zijn beide zusters en zijn broer Asmara Dewa,
allen treurend over 't heengaan, klagend luide over 't sterven
van den man, den veelgeliefden. „Stilte," klonk 't bevel des konings,
„'k ben gekomen om te vragen wat de oorzaak kan geweest zijn;
t' onderzoeken welke ziekte mijn geliefden vader doodde.
U, de jongste onzer moeders, vragen wij wat hem gedeerd heeft;
zeg, waaraan hij is gestorven; niemand sterft er zonder reden;
spreek, opdat ons hart gerust zij, wij de schuld aan niemand wijten,
maar in deemoed nederbuigen voor den wil des Allerhoogsten."
„'k Weet het niet," zoo luidde 't antwoord, „'k weet het niet door welke ziekte
mijn gemaal mij wreed ontrukt werd; eensklaps werd hij overvallen,
had de dood hem aangegrepen na 't gebruik van een der spijzen."
Op het hooren van haar antwoord dacht de koning, 't lijdt geen twijfel,
door verraad kwam hij om 't leven; zij, zijn vrouw, heeft hem vergiftigd.
En in woede fel ontstoken sprak hij: „Antwoord ons naar waarheid;
waarom hebt gij hem vergiftigd, gij, der vrouwen uitverkor'ne,
boven d'anderen steeds bevoorrecht, gij, de liefste zijner vrouwen?"
Diep bedroefd en verontwaardigd over het lichtvaardig oordeel
vroeg zij: „Hoe, kunt gij zoo spreken; mij den dood uws vaders wijten!
Ik, die zoo uw vader liefhad, ik zou hem het leven nemen?
Houdt ge mij dan voor waanzinnig; kan op mij verdenking rusten;
zou ik u nog durven aanzien met een moord op mijn geweten?"
Ook des konings eigen moeder kon niet aan haar schuld gelooven,
wenschte de slavinnen allen eerst nog in 't verhoor te nemen.
„Hoor mijn zoon naar mijne woorden," sprak de tweede vrouw, de valsche,
„ik zal u haar schuld bewijzen, zal naar waarheid u getuigen.
Van mijn broeder Darma Gangga heb ik het verhaal vernomen.
Zij, de jongste uwer moeders, wilde met mijn broeder trouwen,
wenschte hem tot haren echtvriend. Zij bekende hem haar liefde,
vroeg hem sterk vergif te zoeken om den vorst te kunnen dooden;
doch 't verzoek werd haar geweigerd door mijn broeder Darma Gangga.
Toch heeft zij 't vergif gekregen, heeft 't den koning ingegeven.
Eerder had ik 't willen zeggen; 'k won den raad in van uw moeder;
'k had dien raad niet moeten volgen, moeten spreken voor 't te laat was."
Feller ziedde 's konings woede op het hooren van haar woorden;
't zwaard trok hij reeds uit de scheede; maar zijn moeder hield hem tegen.
„Niet aldus, mijn zoon," zoo sprak ze, „zie uw zuster aan en broeder;
wilt gij zoo hun moeder dooden? Laat de strengste straf voltrekken,
maar het vonnis zij rechtvaardig! Denk aan vaders laatste woorden!"
Toen de arme d'aanklacht hoorde wist ze wie den moord gepleegd had,
wist ze ook wie haar vervolgde, wie haar ondergang begeerde.
Weenend sprak ze: „vel het vonnis, zoo mijn schuld u is bewezen;
die een onbevlekt gemoed heeft hoeft het sterven niet te vreezen.
Vel uw vonnis, zoo ik schuld heb; in uw oordeel zal 'k berusten:

God zal mijner zich ontfermen,
„Zwijg! Geen woord meer, ongelukkige!"
„gij en gij alleen zijt schuldig!"
„Zeg uw meening, bandahara,
Nederig klonk het van zijn lippen:
uw bevelen zal 'k volbrengen.
Dan sprak buigend en eerbiedig
„Wees barmhartig, schenk vergeving,
Wees bedachtzaam in uw oordeel,
wees rechtvaardig in uw vonnis:
Laat gerechtigheid geschieden;
vonnis niet eer gij 't bewijs hebt;
Wees barmhartig voor haar kind'ren
bloeden zullen als hun moeder
hoe zij 't nooit vergeven zullen,
Toornig klonk des konings antwoord:
nimmer zal 'k genade schenken
nimmer zal 'k verraders dulden,
onuitwischbaar is hun schande,
Zoo genade thans verleend werd
van die vrouw, die niet geschroomd heeft
Zwijgend stond de laksamana,
sprak'loos de pradana mantri,
doch zijn tranen spraken droefheid,
angstig was hij om te spreken,
bevend stond hij, treurend stille
„Breng haar weg" beval de koning,
langs den heirweg naar den kerker;
Snel werd aan 't bevel gehoorzaamd,
meegevoerd langs markt en pleinen.
bogen 't hoofd vol medelijden,
Smeekend klonk de droeve bede,
„Medelijden, bandahara,
laat mijn kinderen met mij sterven,
waartoè zou 'k hen achterlaten;
„'k Volg alleen 't bevel des konings,
ik kan u geen hulp verleenen,
Zwijgend trokken zij weer verder,
de bandara medelijdend

't onrecht wordt door Hem gewroken!"
riep de koning rood van toorn,
En dan tot den bandahara:
welke straf staat op die wandaad?"
„'t Oordeel is aan u, o koning;
aan mijn vorst gehoorzaam wezen."
tot den vorst de laksamana:
laat uw dienaar tot u spreken.
Heer, ter wille van uw grootheid;
laat berouw is zwaar te dragen.
nog is niemands schuld bewezen;
't wachten doet uw roem slechts stijgen.
en bedenk hoe beider hartjes
tot de doodstraf wordt veroordeeld;
zoo haar onschuld eens mocht blijken."
„Spaar uw woorden, laksamana,
aan den moordenaar mijns vaders;
steeds hen met den dood bestraffen;
op hun kind'ren rust de vloek nog.
zou ik zelf het offer worden
gif voor liefd' in ruil te geven."
luisterend naar des konings antwoord;
peinzend met het hoofd gebogen;
stil getuigend van zijn weemoed;
angstig voor des konings woede;
over zijn geliefde dochter.
„voer haar over markt en pleinen
u beveel ik 't, bandahara."
werd de arme koningsvrouwe
Die haar zagen bogen zwijgend,
angstig en in stilte vreezend.
klonk de bede der vorstinne:
dood mij, mij en mijne kinderen;
geen van ons in 't leven blijven;
'k smeek u, laat ons samen sterven."
mijn doorluchtigen gebieder;
't vonnis werd door hem gesproken."
voerde men haar naar het marktplein;
denkend aan haar jeugd en schoonheid.

Nam'loos droef was het prinsesje,
gillend wierp ze zich ter neder,
en haast stikkend in haar tranen
't Broertje weende aan haar zijde,
Troostend naderd' een der vrouwen,
liet haar opstaan, 't kleine meiske,
Naar den vorst dan gingen beide,
vielen aan zijn voeten neder,

toen haar moeder weggevoerd werd;
sloeg zich op de borst uit wanhoop
riep ze om haar lieve moeder.
kuste haar op hals en wangen.
streelde zacht haar lief gezichtje,
sprak haar toe vol medelijden.
kwamen voor den macht'gen koning,
vroegen schreiend' om vergeving,

smeekten weenend' om genade. „Dood ons beide, laat ons sterven,
heb met ons geen medelijden, laat ons saam' met moeder sterven.
Zij draagt nu alleen de schande, laat ook ons haar schande dragen,
laat ons beide met haar sterven. Waartoe moeten wij nog leven!
Wordt de zonde onzer moeder aan haar kinderen niet gewroken;
zal men ons niet steeds verachten om de misdaad onzer moeder?
Wees genadig, macht'ge koning, en verhoor gij onze bede,
gij, wiens naam en moed en wijsheid door 't geheele rijk beroemd zijn.
Naast uw grootheid en uw luister zijn wij nietig klein gedierte;
dood ons beide, laat ons sterven, ons met moeder samen sterven."
Bulderend klonk des konings antwoord, klonk des konings toornig antwoord:
„'k Zal u dooden, sterven zult ge; naar uw wenschen zal 't geschieden;
met u beiden zult gij sterven; als bedriegers en verraders
zult gij met uw moeder sterven. Uit mijn oogen thans, rampzal'gen!"
Snikkend keerden zij dan huiswaarts, het prinsesje met Asmara,
weenend over 't droeve noodlot, over hun geliefde moeder.
„Broertje", sprak het meisjevriend'lijk, „Gij moest vlug naar moeder loopen,
bij haar blijven op het marktplein, moeder is daar zoo verlaten!"
Aanstonds ging hij, haastig loopend; vond zijn moeder op het marktplein.
Schreiend kwam hij aan haar zijde, sloot zijn armpjes om haar middel.
Langzaam sloeg zij de oogen open, zag het knaapje aan haar zijde,
en hem in de armen nemend kuste zij hem vol van liefde.

Toen de avond was gevallen, 't maanlicht scheen in vollen luister,
slopen angstig om zich spiedend het prinsesje met haar voedster,
de getrouwe, het paleis uit; wilden spijzen en gerechten
brengen aan de arme moeder. Bij den kerker dan gekomen
sprak met zachte stem de voedster: „Wachter open vlug de poorten,
de prinses is hier gekomen om haar moeder te bezoeken.
Vlug werd nu de poort geopend, trad 't prinsesje in den kerker;
naast haar broertje nederknielend legde zij het mooie hoofdje
snikkend in den schoot der moeder. „Arme moeder", sprak ze teeder,
„moet ik u nu ook verliezen! Worden wij dan allen 't offer
voor den dood van onzen vader! Wèl heeft 't noodlot u getroffen,
lijdt ge door der menschen wangunst! Ach, ik wilde met u sterven;
mij zal men toch ook verachten, 'k wilde met mijn moeder sterven!"
„Waarom zijt ge hier gekomen, kleine meid," zoo sprak de moeder,
„Waarom zijt ge hier gekomen; als de vorst het eens bemerkte!
Ga naar huis, mijn kleine liev'ling, ga naar huis, mijn liefste kindje;
moeder kunt ge toch niet redden; troost u, ik zal vader weerzien."
Schreiend sprak dan het prinsesje: „Moeder neem mij met u mede,
neem uw beide kinderen mede, laat ons 't leed te zamen dragen,
laat ons beide met u sterven, hoon en smaad te zamen dragen.
Moeder laat mij bij u blijven, laat uw meiske bij u blijven!
Liever dan u te verlaten zou ik nu hier met u sterven."

Dan was 't stille in den kerker; slechts een zacht en klagend snikken
kon de wachter buiten hooren, stemde hem tot medelijden.

Bijna was de nacht verstreken,
tot haar dochter sprak: „Keer weder,
bid voor mij, ik lijd onschuldig;
bid, dat God mij kracht mog' geven
dat Hij mijner zich ontferme,
Als de avond is gevallen
Zoo verzocht zij het prinsesje
Weenend nam het meisje afscheid,
beiden voelden voor elkander
De oogen rood van 't vele schreien
vergezeld door d'oude voedster.
die zij in 't paleis doorleefde.
immer dacht zij aan haar moeder,
Zoo verstreken bange dagen;
ging zij naar haar lieve moeder;
naar 't paleis, het jonge hartje
't Kleine broertje bleef die dagen
Dikwijls kwam ook de pradana-
bracht vertroosting in het harte
Ook bezocht hij d'oude graven,
smeekte Allah om vergeving,
Spijs en drank door hem geschonken
voor de arme in den kerker.
droeg gelaten al haar lijden.

toen de moeder nogmaals smeekend
keer terug en bid voor moeder;
smeek genade en erbarmen;
om gelaten 't lot te dragen;
mij verlosse uit mijn lijden.
kunt ge weer bij moeder komen."
dringend weer naar huis te keeren.
kuste lang haar trouwe moeder;
hoeveel leed er werd gedragen.
keerde zij dan weder huiswaarts,
't Waren lange droeve uren,
Slaap of rust bracht geen verlichting,
dacht zij over 't wreede noodlot.
's avonds ging zij naar den kerker
om des morgens weer te keeren
diep geschokt door zooveel kommer.
bij zijn moeder in den kerker.
mantri bij zijn arme dochter,
van de vrouw, de zwaar beproefde.
bad hij op de heil'ge graven,
vroeg genade voor zijn dochter.
bracht 't prinsesje heim'lijk mede
Zij, de jonge koningsvrouwe,
schoon de krachten haar begaven.

De vorstin, die zoo laaghartig,
voelde niet de minste deernis.
der gevang'ne nam zij mede,
niets bleef in 't paleis meer over.
had zij in haar dienst genomen;
in 't paleis des jongen konings.
eenzaam en geheel verlaten
doch ook zij mocht daar niet blijven.
der prinses Sri Dawan, moest ze
Als slavin werd zij behandeld;
moest ze werken zonder morren,
slagen, stompen, ruwe woorden
Treurig stond haar bleek gezichtje
Eens toen zij bij donk'ren avond
en zij daar haar moeder weerzag
Snikkend klaagde zij haar moeder
hoe ze wreed, hoe zij hardvochtig
Maar helaas! de arme moeder
Weenend sprak ze: „Kom mijn liefste,
droefheid is ons deel geworden,
Moge Allah zich ontfermen,
al verachten ons de menschen,
Wees geduldig, arme liev'ling,

die zoo valsch haar had beschuldigd,
Alle schatten en juweelen
bracht ze in haar eigen woning;
Slaven en slavinnen, allen
alle hofjonkvrouwen kwamen
Eenzaam woonde het prinsesje,
in 't paleis, nu leeg en somber;
Weggevoerd op last der zuster,
voortaan meidenwerk verrichten.
van den morgen tot den avond
moest ze werken zonder klagen;
moest het arme kind verdragen.
reeds vervallen door het lijden.
naar den kerker was geslopen
kon zij 't leed niet langer zwijgen.
wat zij ied'ren dag moest dragen;
door de zuster werd behandeld.
kon haar dochtertje niet helpen.
rust wat in uw moeders armen;
doch we zullen 't moedig dragen.
Hij ons door den dood verlossen;
Hij zal ons genade schenken.
tracht in 't leven te berusten

en vertrouw op Allah's liefde op Zijn hulp en mededoogen."
Zoo vertroostte zij haar dochter, trachtte zij haar moed te geven.

Daar verschenen voor den kerker mannen uit 't paleis gezonden;
op het hoog bevel des konings moesten zij de kinderen zoeken.
Luide riepen zij: „Kom mede, volg ons naar 't paleis des konings,
onverwijld moet gij ons volgen; groot is reeds des konings woede."
Angstig luisterde de moeder, luisterden de beide kinderen;
en in wanhoop zei 't prinsesje: „Doodt mij, mannen; laat mij sterven!"
Maar de moeder sprak vermanend: „Keer terug mijn lieve dochter,
neem uw broertje met u mede; wees gehoorzaam aan den koning!
Maak u over mij geen zorgen; zwaarder kan het leed niet worden
en de dood zal uitkomst geven. Ach, dat God mij thans deed sterven!
Kom, mijn liefste, wees verstandig, neem Asmara met u mede;
nimmer moogt ge hier weer komen; kom, mijn kindje, ga nu spoedig."
Hevig weenend klaagde 't meisje: „Kan dan niets mijn moeder redden,
blijft ons dan geen enkel middel om het noodlot nog te keeren?
Moeder, 'k wil u niet verlaten, 'k smeek u, laat mij met u sterven!
Mannen! hebt toch medelijden; bidoewanda, [1]) dood ons allen!"
Toornig klonk het barsche antwoord: „Kom, ga mede, volg mij spoedig!
Verder heb ik geen bevelen! Zoo gij langer nog blijft talmen
mocht de koning zelve komen; wacht u dan voor 's konings woede!"
Angstig kwam Asmara Dewa aan de zijde van 't prinsesje;
weenend namen beide afscheid, kusten voor het laatst hun moeder,
die alleen moest achterblijven, nu door iedereen verlaten.
Dan verlieten zij den kerker, door de trouwe moederoogen
zoo lang mog'lijk nog gevolgd tot zij uit 't gezicht verdwenen.
Lang nog had ook het prinsesje telkens omgezien naar moeder;
't prinsje was zoo jong, hij kon hun groot verdriet niet goed begrijpen.

Voor den koning dan gekomen sprak de bidoewanda buigend;
gaf getrouw verslag van alles, meldde alles aan zijn koning.
Onbeschrijflijk was zijn woede. „Roep mij snel den bandahara;
voer de kinderen weg en sluit hen beiden in den donkeren kerker;
'k zal hen ketens laten dragen, laat hen 't pluimgedierte hoeden."
Weder boog de bidoewanda, voerde 't tweetal met zich mede.
Angstig had Asmara Dewa 't meisje bij de hand gegrepen;
schreiend sprak hij tot zijn zusje: „konden wij slechts samen sterven."
„Stil maar broertje, stil mijn jongen, beide zijn we ongelukkig;
vroeger zoo bemind door allen, nu door iedereen verstooten.
Ware vader niet gestorven, nimmer was 't zoover gekomen.
Nu sluit men ons in den kerker, alles heeft men ons ontstolen;
zij, die vroeger vrienden waren, voeren thans ons ten verderve."
Zoo sprak 't meisje, bitter schreiend, tot de kleine Asmara Dewa;
beide dachten aan hun moeder, weenden om de lieve moeder.
Treurig volgden zij dan verder door 't paleis den bidoewanda,

[1]) *Bidoewanda*, ordonnans, overbrenger van de vorstelijke bevelen.

die 't bevel van zijn gebieder — melden ging aan de vorstinnen.
„Geef ze mij, de beide kinderen," — sprak de tweede hunner moeders,
„onder mijn paleis zijn kerkers." — En Sri Dawan, d'oudere zuster,
schimpte toornig 't arme meisje — wijl ze stil was weggeslopen.
Doch de beide andere vrouwen — hadden deernis met de kleinen.
„Sluit hen toch niet in den kerker" — spraken zij vol medelijden,
„nimmer zou hun vader 't dulden. — Kort nog voor zijn dood beval hij
voor dit tweetal goed te zorgen. — Moeten zij dan voor hun moeder
lijden, voor haar misdaad boeten; — hebben zij dan iets misdreven!
Zeker is hun moeder schuldig; — maar onschuldig zijn de kinderen."
Daarop sprak prinses Sri Dawan: — „Zij, die deerne, haat ons allen.
Hoe kunt gij haar nog beklagen, — 't zal haar slechts in 't kwade sterken.
Vader heeft haar steeds bedorven, — heeft haar boven mij bevoorrecht;
zij kreeg alles wat zij wenschte; — steeds stond ik bij haar ten achter;
maar de rollen zijn verwisseld, — 't uur der wrake is gekomen."
Weenend met het hoofd gebogen — luisterde haar kleine zusje.
Zacht en bevend klonk haar antwoord: — „'k Zal aan u gehoorzaam wezen,
wat ge mij ook moogt bevelen. — Zelfs indien gij ons laat dooden
zullen wij er in berusten. — Gij zijt machtig, wij slechts nietig
en ons lot rust in uw handen. — Zoo gij ons ter dood laat brengen
zullen wij gelaten sterven; — handel met ons naar verkiezing."
Woedend kwam prinses Sri Dawan — op haar af en schopte en sloeg haar.
„Breng hen weg", beval zij driftig, — „sluit hen beiden in den kerker."
Aanstonds voerde men hen mede, — sloot men hen in vunze hokken.
Treurig zaten zij ter neder — vele droeve lange dagen
bitter klagend over 't noodlot; — door 't verdriet geheel vermagerd.

Spoedig was de bandahara — op des konings roep gekomen,
wachtte buigend zijn bevelen. — „'t Vonnis worde thans voltrokken;
wapens moogt gij niet gebruiken; — door den honger zal zij sterven.
Sluit haar in een ijzeren ketel, [1]) — in een zwaren ijzeren ketel;

---

[1]) In den Maleischen tekst staat *kawah*.

Pijnappel geeft hiervoor:

كاوه kawah. Jav. een groote ijzeren pan zonder deksel, zooals die om de suiker en gambir in te koken: een krater.

Bij Klinkert vinden we:

كاوه kawah, zeer groote ijzeren pan of ketel; ook: krater van een vuurspuwenden berg, put, hel der boedhisten, Sj. J. N.

Deze laatste letters beteekenen Sjaïr Jatim Noestapa en men zou uit de plaatsing der leesteekens kunnen afleiden, dat in die Sjaïr met het woord *kawah* niet bedoeld is een pan of ketel.

Toch is dit hier de beteekenis. Eerstens kan de vorst de vrouw niet naar de hel verwijzen. Wel zou hij haar — en dit klinkt waarschijnlijker dan het sluiten in een ketel — in een put of in een krater kunnen laten werpen; doch eenige regels later volgt in het Maleische gedicht كاوه يڠ بسر دتودعكن اورڠ waaruit dus volgt, dat de *kawah* als *toedoeng* = deksel gebezigd werd. Ook later staat in het gedicht ergens, dat een *ijzeren kawah* werd medegenomen.

spijs noch drank mag zij bekomen.
Zwijgend boog de bandahara;
naar den kerker; zonder uitstel
De gevangenis binnentredend
slapend' op den harden bodem.
uitgeteerd door 't vele lijden
Meegesleurd werd 't arme schepsel
Buiten de bewoonde streken,
was de strafplaats in gereedheid,
Opgelicht door forsche handen
met de opening naar beneden
Zoo was 't vonnis dan voltrokken,
Aanstonds ging de bandahara
't Gaf den koning rust en vreugde

Ga! gehoorzaam mijn bevelen!"
dan vertrok hij. IJlings ging hij
zou de straf voltrokken worden.
vond hij daar de koningsvrouwe,
Al haar schoonheid was vervlogen,
lag zij daar bewust'loos neder.
door haar beulen, onmeedoogend.
in de richting van het Noorden
stond de groote zware ketel.
werd het ijzeren gevaarte
over 't lichaam neergelaten.
zoo zou zij haar einde vinden.
naar den vorst, den afloop melden.
nu hij wist dat het volbracht was.

Tweemaal had met zilveren stralen
Lang reeds was de vrouw gestorven;
steeds nog tusschen kerkerwanden,
„Nimmer hooren wij van moeder",
is gestorven; arme moeder,
'k Zou zoo gaarne naar haar toe gaan,
Vele malen had Asmara
maar hoe hij het ook beproefde,
Tot zijn lotgenootje sprak hij:
bid tot Allah, Hij kan helpen,
Of we klagen al en weenen,
laten wij geduldig wachten,
Kom wees vroolijk, zing een liedje,
't helpt niet of we altijd klagen,

weer de volle maan geschenen.
doch haar arme kinderen zuchtten
dag aan dag bedroefd en treurig.
sprak het meisje, „als zij maar niet
konden wij maar bij haar komen!
doch wij zijn hier opgesloten."
reeds getracht de deur te openen;
tevergeefs was al zijn pogen.
„Zusje, wees niet zoo verdrietig,
kan ons duister pad verlichten.
't zal ons niet de vrijheid geven,
moedig in ons lot berusten.
't is hier eenzaam, niemand hoort ons;
toch heeft niemand medelijden."

Misschien vindt de straf, iemand in een ketel te plaatsen, wel zijn grond in de voorstellingen, die omtrent de hel zoowel bij Boedhisten als bij Brahmanen bestaan.

Hieromtrent schrijft Paul Wurm in zijne „Geschichte der indischen Religion" o. a. „Hier werden die Seelen von Eulen und Raben zerhackt, dort werden ihre Köpfe täglich von den Höllenwächtern mit grossen Hämmern eingeschlagen. In einer andern Hölle werden die Seelen in Bratpfannen gesotten....."

De onderstelling, dat de vorst zijne moeder, die hij schuldig waande, een straf wilde opleggen eenigszins gelijkende op een straf in de hel komt ons niet te gewaagd voor; zelfs niet al blijkt uit den aanvang van het gedicht بسم الله dat het dateert uit het Mohammedaansche tijdperk en bovendien de schrijver zijne personen, hoewel in vroeger tijden levende, blijkens verschillende plaatsen ook Mohammedanen laat zijn.

Het is echter genoeg bekend, dat zelfs nu nog bij de meest rechtzinnige Mohammedanen onder de Maleiers allerlei voorstellingen uit de godsdiensten der Hindoes en ook nog uit het Polynesisch heidendom voortleven, zoodat het ons niet behoeft te verwonderen als de Mohammedaansche vorst Ahmad Maulana gelooft aan de hel der Brahmanen.

Zachtkens klonk haar lieve stem, zong zij droeve melodieën;
in haar lied haar lijden zeggend, klagend al haar zieleleed:

Eenzaam verlaten moeten wij leven,
niemand beklaagt ons, niemand brengt troost;
immer gescheiden van vader en moeder
miskend en verstooten door zuster en broeder
hunk'rend naar vrijheid als 't dier in zijn kooi.

Zij op wier liefde en hulp wij vertrouwden
hebben ons wreed onze vrijheid ontroofd.
Maanden reeds zuchten wij hier in den kerker,
nog is geen eind' te voorzien van ons lijden;
God, wees genadig verlos ons o, Heer!

Vroeger gevierd en bemind door een ieder
thans, schoon onschuldig, gehaat en veracht.
Zacht wiegt de lotus op 't kabb'lende water,
vrij zwemt de visch in den helderen vijver,
ons treft het noodlot met vlijmende smart.
De heilige lotusbloem wiegt zich op 't water;
vrij schiet de visch door den stroomenden vliet;
ons treft het noodlot met eind'looze kwelling,
ons breekt het harte van nam'loos verlangen,
Gode, geef uitkomst, verlos ons o, Heer!

Zoo klonk zacht het droeve liedje, zong het meisje van haar lijden.
Weenend sprak ze tot haar broertje: „Hoorden wij maar iets van moeder;
als zij maar niet is gestorven, omgekomen van ellende."
„Zusje, wees toch niet zoo droevig", was het antwoord van Asmara,
„'t helpt niet of wij altijd treuren; wie zou deernis met ons hebben?
Of wij weenen tot ons oog geen tranen heeft om meer te schreien,
toch zal niemand ons beklagen; zijn wij niet ter dood veroordeeld?
Laten wij geduldig wachten en getroost ons noodlot dragen.
't Liefste ging ook ik naar moeder, maar de deur is hecht gesloten!"
't Meisje zeide niets tot antwoord; weenend zat zij stil ter neder
en haast zonder 't zelf te weten zong zij weer haar droeve wijze;
zonder dat zij 't zich bewust was klaagde zij in 't lied haar lijden.

Een der hofjonkvrouwen hoorde 't droeve lied van het prinsesje
en met medelijden dacht zij aan de beide koningskinderen,
wreed gesloten in den kerker door den vorst, hun eigen broeder;
dacht zij, hoe die twee onschuldig boetten voor der moeder misdaad.
„Dat de moeder werd veroordeeld is rechtvaardig, zij was schuldig,
doch ook zij alleen; haar kinderen zijn onschuldig aan haar misdaad."
„'k Heb zoo'n deernis," sprak de dajang, „met het lief aanvallig meisje;

moeilijk zou men hier op aarde haar gelijke in schoonheid vinden.
Was zij nog 't gevierd prinsesje, wis werd dan door koningszonen
uit het oudst' geslacht gesproten later naar haar hand gedongen.
Ook de prins Asmara Dewa heeft zijn weerga niet in schoonheid;
nu reeds kan men vorst'lijke afkomst op zijn jong gezichtje lezen,
schoon, zoodat het u doet denken aan de koningen van Java.
Maar de vorst voelt niet het minste medelijden met hen beiden;
't is alsof die kleine kinderen ook ter dood veroordeeld worden.
Och! wat weten zij van misdrijf, reeds hun jeugd bewijst hun onschuld."
Toen de avond was gevallen sloop de dajang naar den kerker
en naar binnen turend zag zij hoe 't prinsesje steeds nog waakte;
't broertje sliep, het mooie kopje rustend op den schoot van 't meisje.
Vlug heeft zij de deur geopend en den kerker binnentredend
spreekt ze zacht: „Mijn arm prinsesje, zoo ge naar mijn raad wilt hooren,
moest ge vluchten, ver van hier gaan; wat moet zoo het einde worden!
Lang geleden werd uw' moeder wreed gestraft op last des konings.
Kom naar buiten, volg mij spoedig, hier wacht u alleen ellende;
vlucht van hier; misschien zal Allah u nog vreugd' en voorspoed schenken
in het leven; doch uw moeder ziet ge hier, helaas, niet weder;
want de koning liet haar lichaam met een kawah [1]) overdekken.
Maanden reeds ligt zij daar onder; of zij dood is of in leven,
niemand onzer kan het zeggen." Op het hooren dezer woorden
snikte hevig 't kleine meisje, denkend aan het leed der moeder;
sprak dan fluist'rend tot de dajang: „Wijs mij duidelijk de plek aan
waar mijn moeder ligt begraven. Vergezel ons, ga gij mede,
k wilde zien met eigen oogen waar mijn moeder omgebracht werd."
„In de richting van het Noorden, buiten de bewoonde streken
is de strafplaats. Wek uw broertje, aanstonds ga ik met u mede.
'k Zocht uw kleeding bij elkander; mog'lijk zult gij deze later
tegen voedsel kunnen ruilen. 'k Heb ketoepats [2]) en wat vruchten
voor u beide meegenomen. Deze saroeng moet gij dragen,
niet die oude slavenkleeren." Haastig kleedde zich het meisje
en de hand van 't broertje nemend ging zij met hem uit den kerker.
Buiten scheen het held're maanlicht, hielp hen om den weg te vinden.
Weldra hadden zij de laatste huizen achter zich gelaten,
zagen zij den zwaren kawah. Daar gekomen zei 't prinsesje
tot Asmara: „Hier ligt moeder, hier ligt onze arme moeder;
onder dezen grooten ketel heeft men levend haar begraven".
Beide knielden naast den kawah, lieten vrij hun tranen vloeien.
„Dajang", sprak het meisje verder, „langer moest gij hier niet blijven.
Keer terug; wij zijn u innig dankbaar voor uw liefd' en goedheid
Moge God uw daad vergelden, Allah u zijn zegen schenken
voor de liefde ons bewezen. Geve God dat gij gelukkig
vele jaren nog moogt leven." Weenend nam de dajang afscheid

---

[1]) Zie de noot op pag. 718.

[2]) *ketoepat*, vierkante gevlochten mandjes met daarin gaar gestoomde rijst, welke zeer vast in elkaar zit.

van de beide koningskinderen:
eenmaal weer gelukkig worden.
Dan verliet zij hen om weder
Treurig bleven beide achter,
bij den kawah op den bodem.
toe, hoe zij haar lot beklaagden;
en hun leven wilden geven
„Moge gij ook in het leven
weer tot macht en aanzien stijgen."
naar de stad terug te keeren.
lagen daar geruimen tijd nog
Luide riepen zij hun moeder
wat zij zelve moesten lijden
om met haar hereend te wezen.

Weldra zou het zilv'ren maanlicht
Reeds ontwaakten vele vogels,
ook de bijen zweefden gonzend
In een boom dicht bij den kawah
duidelijk voor haar verstaanbaar
„Vlucht van hier en talm niet langer;
zal niet sterven in den kawah;
Trek het dichte groote woud in,
snel, voordat uw vlucht ontdekt is.
laat hij zeker naar u zoeken
Spoedig zal het daglicht komen,
Zoo sprak de gevlekte moerai,
Hand aan hand vertrokken beide,
dwaalden bij het bleeke maanlicht
steeds maar voor het and're zettend.
door de vele doornstruiken;
Kort nog hadden zij geloopen
kraaide luid, de vogels vlogen
Als een vuurbol was in 't Oosten
met haar gloeiend roode stralen
voor den zonneglans verbleeken.
vlogen vroolijk door 't geboomte;
om de frisch ontloken bloemen.
zette zich een moeraivogel;
sprak hij tot Koesoema Djiwa:
ga getroost op weg: uw moeder
Allah schonk haar zijn bescherming.
richt uw schreden naar het Noorden;
Als de vorst het komt te weten
tot men u heeft weer gevonden.
vlucht van hier en toef niet langer."
raadde hij de koningsdochter.
gingen zij het groote woud in,
zonder doel; het eene voetje
't Bosch was dicht, haast onbegaanbaar
nergens was een pad te vinden.
of de dag brak aan. De boschhaan
om hen heen in groote scharen.
uit de kim de zon verrezen,
't vale maanlicht snel verbleekend.

„Waar gaan we heen?" zoo sprak Asmara
paden zijn er niet; wij moesten
Telkens trap ik in de doornen;
zonlicht door de blad'ren dringen.
Laat ons toch naar huis teruggaan,
waarom zouden wij hier blijven
niemand, dien wij tegenkomen;
Dan was 't beter in den kerker,
dag'lijks zagen wij er menschen
'k Ben zoo bang, 't is hier zoo donker;
„Stil maar broertje, stil mijn jongen,"
„wees toch niet zoo onverstandig
door den vorst veroordeeld waren.
ver verwijderd van de menschen,
tot de koning ons laat dooden.
wacht ons enkel slaag en schande;
moeder zien wij toch niet weder."
had gesproken en zijn tranen
„'t is zoo moeilijk hier te loopen;
deze richting niet meer volgen.
't bosch is donker, nergens kan het
Vóór ons is een hoog gebergte.
sprak hij, schreiend van vermoeidheid,
in het bosch; het maakt mij angstig;
't is hier zeker vol met spoken.
schoon we onze vrijheid misten;
en men gaf genoeg te eten.
laat ons toch naar huis teruggaan."
suste zij het kleine prinsje,
en bedenk toch, dat wij beide
Beter is het hier te sterven,
dan te wachten in den kerker
Zoo wij nu naar huis toe keeren
alles heeft men ons ontstolen,
Hij begreep, dat zij de waarheid
drogend, vroeg hij aan zijn zuster

of zij ook iets had te eten.
om den honger te verdrijven;
voelde hij den moed weer stijgen.
dwaalden door de dichte stammen,
waar het lot hen heen zou voeren.
hadden zij reeds rond gezworven
Waarheen zij den blik ook wendden,
't was als had het woud geen grenzen.
zich een pad met moeite banend
Vele dagen doolden zij nog
uitgeput; de honger kwelde
was er om den dorst te lesschen.
waren beide zoo veranderd,
Het prinsesje kon niet langer
„Lieve ouders", riep zij luide,
redt gij ons uit deze ellende.
dan nog langer zoo te leven.
ziet, wat leed zij moeten dragen,
hoe zij leven als de dieren.
ving het lijden aan. Wij werden
alles heeft men ons ontstolen.
van de naaste bloedverwanten
voor ons beiden slechts verachting.
levend heeft men haar begraven
Ook de vlucht bracht ons geen uitkomst; ach! wij zijn zoo diep rampzalig!"

Vlug gaf zij hem een ketoepat
en nadat hij had gegeten
Verder trokken zij het bosch in,
zonder dat zij konden gissen
Zeven dagen, zeven nachten
zonder uit het bosch te komen.
overal stond zwaar geboomte;
Steeds maar verder gingen beide,
door de vele doornstruiken.
door het woud. Hun krachten raakten
hen reeds lang; geen druppel water
Door vermoeidheid en ontbering
dat men hen niet zou herkennen.
zwijgend zooveel kommer dragen.
„ziet toch op uw kind'ren neder,
Beter is het om te sterven
Ziet toch neder op uw kind'ren,
hoe zij zwerven in de bosschen,
Met uw dood, mijn lieve vader,
wreed gesloten in den kerker;
Waar wij liefd'en steun verwachten
keerde men zich af en had men
Moeder werd ter dood veroordeeld,
onder gindschen zwaren kawah.

Moe geschreid en moe geloopen
al hun leden waren pijnlijk;
snakkend naar een druppel water.
sedert zij het laatste voedsel,
Met hun laatste krachten sleepten
zich het dicht gordijn van blad'ren;
en nu buiten 't woud gekomen
voor de zee, die met haar golven
't Water smaakte zoet; toevallig
van een breeden stroom gekomen.
't scheen een aanlegplaats voor schepen.
de ketapang [1]) en kemoenting [2])
Op een grooten steen gezeten
en een napje er van makend
In den held'ren stroom zich spieg'lend
dacht terug aan vroeger tijden.
rustig lag hij naast zijn zusje
Toen hij uitgerust was wilde

konden zij haast niet meer verder;
brandend heet hun droge lippen,
't Was nu reeds een maand geleden,
dat was mee genomen, aten.
zij zich voort. Daar opent plots'ling
't is de boschrand, dien zij nad'ren,
staan zij voor het groote water,
hier den zoom van 't bosch bespoelde.
waren zij juist bij de monding
't Strand was geplaveid met steenen;
Aan den oever groeiden welig
met zijn donkerroode vruchten.
plukte de prinses een boomblad
schepte zij het frissche water.
zat zij in gepeins verzonken,
't Prinsje was zijn leed vergeten;
wat penaga [3]) vruchten etend.
hij weer landwaarts langs den oever,

[1]) *ketapang*, een boom met op amandelen gelijkende vruchten
[2]) *kemoenting*, heester met eetbare zoete vruchten.
[3]) *penaga*, soort boom.

de rivier stroomopwaarts volgen,
Zoo zijn zusje nog vermoeid was,
en haar later komen halen.
dat zij hem zou vergezellen.
als u iets mocht overkomen
op de wereld, had ik niemand,
niemand meer om mee te spreken.
wat de toekomst moge brengen,
Beide volgden dan den oever
dat zich aan hun oog vertoonde
't Water schoot in snelle stroomen
beurden hoog tot aan de wolken
't Ruischen van de zee, het breken
drong nog tot hen door; zacht klagend
Groote vogels vlogen rust'loos
fraai gekleurde slangen gleden
't Prinsje liep voorop; zijn zusje
levend in vervlogen tijden,
Was 't de donder, die daar dreunde,
die de golven op doet bruisen,
„Groote God! wat mag dat wezen"
en nu zag hij door de boomen
dat hem kwaad en grimmig aankeek
Zeven hoorns droeg het monster
zei de prins, „het doet mij denken
riep geheel ontsteld de zuster,
stond een beeld van die gedaante
van 't paleis. Voort! laat ons vluchten
Doch hij wilde niet; het monster
zoo hij nu nog op de vlucht ging.
zeide hij, „ons, arme weezen,
't Meisje zweeg: er lag een droeve
Dapper ging dan 't prinsje voorwaarts
ging het dier te keer; zijn oogen
uit den muil met zware kaken,
een orkaan gelijk. Het brulde
't water van den stroom werd troebel;
Wijder nog de oogen spalkend
„Knaap, vanwaar zijt gij gekomen,
't waagt hier in mijn rijk te komen?
met u beiden kan verslinden!
doch tot nu toe hebben nimmer
Gij zijt d' eerste! Spreek, wie zijt gij,
„Wees niet toornig", klonk het antwoord
Niet om buit te zoeken kwamen
raakten wij verdwaald, zoodat we

hopende een prauw [1]) t' ontmoeten.
wilde hij alleen vooruitgaan
Doch zij was bevreesd en zeide,
„'k Wil niet eenzaam achterblijven;
in het bosch, bleef ik verlaten
die mij hielp het leed te dragen,
Laat ons bij elkander blijven;
zullen wij te zamen dragen!"
der rivier. Het was een schouwspel,
van een wond're pracht en schoonheid.
door de bedding. Zware boomen
hun gewelfde bladerkronen.
van de golven op de steenen
floot de wind door tak en twijgen.
om hen heen in breede kringen;
snel zich kronk'lend langs den bodem.
volgde, steeds nog in gedachten
toen zij nog gelukkig waren.
giert de stormwind door het loover,
opzweept tot den rand des oevers?
riep bevreesd Asmara Dewa,
voor zich uit een woest gedierte,
met twee groote vlammend' oogen.
op zijn kop. „Wat kan het wezen"
aan een paard." „Terug, niet verder!"
„'t is een draak! In vroeger jaren
bij den vijver in den lusthof
ver van hier, ik ben zoo angstig!"
mocht hem voor een lafaard houden
„Laat de draak ons maar verslinden"
biedt het leven toch geen vreugde."
waarheid in haar broeders woorden.
op het monster af. Als razend
schenen vuur en vlam te spuwen;
wijd geopend, blies zijn adem
loeiend, bulderend als de donder;
takken vielen van de boomen.
sprak het grimmig en vertoornd:
en wie zijt gij, die vermetel
Weet, dat ik u zonder moeite
'k Woon hier nu reeds duizend jaren,
menschen mijn gebied betreden.
die uw leven durft te wagen?"
zacht en bevend, „wees niet toornig.
wij hierheen; reeds lang geleden
niet meer wisten welke richting

[1]) *prahoe*, prauw, inlandsch vaartuig.

in te slaan. Bij ong'luk zijn we
en zoo gij ons wilt verslinden
't is te laat om nog te vluchten.
van een droef en treurig leven.
arme en verlaten weezen
Toen de draak zijn woorden hoorde
dichterbij zag komen, kreeg hij
„Heb geen vrees, mijn beste kind'ren,
Zeg mij, hoe het is gekomen,
en misschien kan ik u helpen."
wat zij hadden moeten lijden,
waren; niets verzweeg hij, alles
„'k Heb met u te doen en zal u
„dezen steen [1]) zal ik u geven;
kunt ge met dien steen verkrijgen.
is hij waard; hij brengt genezing
Zoo er iemand is vergiftigd,
Mocht ge ooit ten strijde trekken,
twintig dapp're hoeloebalangs
Neem den tooversteen en wandel
in dit oord der macht'ge geesten.
Van een groot aanzienlijk koning
't Noodlot zal u niet meer volgen,
Dankbaar namen zij eerbiedig
weer terug op hunne schreden.
zij het strand. De weg was effen
vele nachten zonder rusten,
van de stad Indera Negara
nu in uw gebied gekomen,
kunnen wij het niet beletten;
't Zal voor ons het einde wezen
Onze ouders zijn gestorven;
zijn wij, kinderen van de bosschen."
en hen beide zoo eerbiedig
medelijden. Lachend sprak hij:
kom gerust: ik zal geen kwaad doen.
dat gij in dit woud verdwaald zijt
Nu vertelde hem Asmara
hoe zij door den vorst veroordeeld
deelde hij naar waarheid mede.
helpen", sprak de draak meewarig
alles, wat ge ook mocht wenschen,
Meer dan zeven groote landen
aller ziekten, aller kwalen.
kunt gij met dien steen hem redden.
zoo verschijnen op uw wenschen
en een heir van sterke mannen.
weer van hier; vertoef niet langer
Ga van hier en wees gelukkig.
zult gij eens de schoonzoon worden.
vreugde wacht u, heel het leven!"
afscheid van den draak en keerden
Bij de zee gekomen volgden
en zij liepen vele dagen,
tot zij aan de grenzen kwamen
bij een klein bouwvallig huisje.

't Was de woning van een vrouwtje,
dat hier zeer armoedig leefde.
door wat mosselen te zoeken
Op den morgen toen de kind'ren
had zij met een teenen mandje
waar zij schelpen wilde zoeken
Achter een teroentoem [2]) hadden
„Ik geloof", sprak het prinsesje,
want daar zie ik iemand komen;
't Was het vrouwtje, dat naar huis ging.
van een oud en rimp'lig grootje,
In haar onderhoud voorzag zij
en een hond was haar gezelschap.
bij haar huis gekomen waren
zich begeven naar de landtong,
en de hond was meegeloopen.
zich de kinderen verscholen.
dat we hier dicht bij een stad zijn;
't lijkt me 'n oude vrouw te wezen."
„Koest, blijf achter", riep ze knorrig

---

[1]) *Koemala*, staat er in het oorspronkelijke. Dit is een schitterend gesteente, waarvan men denkt, dat het in den kop van sommige dieren te vinden is en waaraan tooverkracht toegeschreven wordt. Soortgelijke eigenschappen schrijven de Maleiërs toe aan de *goeliga* of bezoar, een steenachtige zelfstandigheid, die in de maag of den blinden darm van verschillende plantenetende zoogdieren uit haren of plantenvezels ontstaat.

[2]) *teroentoem*, een soort boom, die aan het strand groeit.

tot den hond, die woedend blafte,
„Koest toch hond! je blaft alsof er
Doch nu naderkomend zag zij
Vriend'lijk sprak ze: „Lieve kleintjes,
„Wij zijn kind'ren van de bosschen",
komend, „wij zijn arme weezen.
neem ons op, wij zullen gaarne
Stuur ons niet terug; heb deernis
„Wel mijn lieve, beste kind'ren,
als ge blijft", zoo sprak ze goedig,
als een goede trouwe moeder
Voor zij 't huisje binnentraden
baadde hen in 't frissche water,
en nu zag ze vol verwond'ring
nu eerst zag ze al hun schoonheid
sprak ze: „'t Is alsof de eng'len

toen hij menschen had geroken,
hier nog iemand in de buurt is."
ook het meisje met het knaapje.
waar zijt gij vandaan gekomen?"
zei het prinsje, uit zijn schuilhoek
Moedertje, laat ons hier blijven,
voor u werken wat wij kunnen.
met ons armen; laat ons blijven."
't is voor mij een groote vreugde
„kom maar aanstonds mee naar binnen;
zal ik voor u beiden zorgen."
ging zij met hen naar den vijver,
gaf hen wat bedak [1]) en langir [2]);
op haar nieuwe huisgenootjes;
en hen in de armen sluitend
uit den hemel zijn gekomen."

In het kleine huisje woonden
steeds gelukkig door de liefde
Deze werd voor al haar goedheid
op haar werken; zonder zorgen
Zoo verliepen vele jaren
alle kommer was vergeten,

nu de beide koningskind'ren,
van het goede oude vrouwtje.
mild beloond: Gods zegen rustte
ging zij voortaan door het leven.
rijk aan voorspoed en aan vreugde;
't noodlot was voor goed geweken.

(Wordt vervolgd).

---

[1]) *bedak*, soort rijstmeel; wordt gebruikt als blanketsel.

[2]) *langir*, alles wat bij het baden gebruikt wordt, als bv. gebrand rijststroo om het hoofd te wasschen, zeep enz.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Februari—15 April 1897.

De tabakscampagne is weder in vollen gang en doet haar verheffenden invloed op de koersen der aandeelen gelden. Bij de rijzing der aandeelen Deli Mij. komen tevens in aanmerking de plannen om petroleum te boren, gronden in Tamiang te exploiteeren en de reserve aan aandeelhouders uit te keeren in den vorm van een gratis aandeel. De verdere Indische culturen en tramwegmaatschappijen waren meerendeels flauwer gestemd.

Hooger noteerden:

		Procent.
Cert. v. Aand.	Nederl. Handel Mij.	2
Aand.	Mij. t. Ex. v. h. land Wonokoyo	4 7/8
„	Amsterdam Deli Comp.	80
Cert. v. Aand.	Tabak-Mij. Arendsburg	100
Aand.	Deli-Batavia Mij.	52 1/2
„	Deli Cultuur Mij	12 7/8
„	Deli-Maatschappij	162 1/2
Pref. Aand.	Deli Tabak Mij.	9
Aand.	Langkat Cult. Mij	12 3/8
„	Langkat Tab. Mij	7
„	Medan Tab. Mij.	70 3/4
Pref. Aand.	N. As. T. mij. v/h Herrings	36
Aand.	Padang Tabak Mij.	18 1/2
„	Rotterdam-Deli Mij	16
„	Senembah Mij.	48
„	Serdang Tabak Mij.	15
„	Kon. Paketvaart Mij.	3
„	Steenk. Mij. Oost-Borneo	1 1/2
„	Deli Spoorweg Mij.	3
„	Semar Joana Tramw. Mij.	2 1/4

Lager noteerden:

		Procent.
Aand.	Koloniale Bank	4 1/2
Liq. „	Barge en Moormann	3 1/4
„	Ned.-Ind. Handelsbank	3
Obl.	Ned.-Ind. Landb. Mij	1 3/4
Aand.	Soerab. Bank en Handelsverg	1 3/4
Obl.	„	7 3/4
Aand.	Cultuur Mij. Wonokitri	4
„	Java Bosch Expl. Mij.	2
„	Tab. Mij. Franco Deli	1 1/2
„	Rotterd. Lloyd	6 7/8
„	Stoomvrt. Mij. Nederland.	1 1/4
„	Singkep Tin. Mij.	2
„	Kedirie St. Fran. Mij.	3
„	Malang St. „ „	4
„	Modjokerto „ „	2
„	Probolingo „ „	1
„	Semar. Cheribon „	2
„	Serajoedal St. „	1 1/4

Voorgestelde en vastgestelde dividenden.

	Procent.
Nieuw Prauwenveer te Batavia	11½
Part. Prauwenveer Soerabaja	f 43,12½
Cultuur Mij. Soember Karing slotdividend	f 420.—[1]
Cultuur Mij. Nobo	12½ %
Stoomvaart Mij. Nederland	f 77.—
Landbouw Mij. Ngoepit	25 %
Cultuur Mij. Pantjoer Sarie	8 „
Amsterdam Deli Compagnie	15 „
Deli Batavia Mij	24 „
Tabakmaatschij. Arendsburg	14 „
Cultuur Mij. Soember Remis	14 „
Serdang Tabak Mij.	7 „
Cult. Mij. Kali Tello	5 „
„ „ Kalie Soeko	8 „
Mij t. Expl. v. h. Land Tanggoel	7 „
Malangsche Cultuur Mij.	8¾ „
Bataviasche Hulpbank	5 „
Soerab. Incasso-, Spaar- en Hulpbank 1e en 2e Serie	8½ „
„ „ „ „ „ 3e Serie	4½ „
Soerab. Hulpbank	5 „
Mij. tot Expl. v. h. land Wonokoyo	7 „
Cult. Mij. Gemampir	8 „
Deli Tabak Mij	4⁹/₁₀ „
Amsterdam Sum. Cult. Mij.	f 45.—
Mij. t. Expl. v. h. land Widodaren (slotdividend)	5 %
Cult. Mij. Soember Karing	f 420.—
„ „ Kalibakar	f 235.—
In- en Exportmij. Amsterdam	f 24.—

Volgens het Weekblad van de Commissiebank werden verhandeld:

Oblig.	Oost Java Stoomtram Mij.	100½ %
Winstaand.	Kon. Paketvaart Mij.	f 300 à f 307,50
Aand.	Japara Petroleum Mij.	118½ à 120 %
Bew. v. deelger.	N.-Ind. Landbouw Mij	f 7.—
Aand.	Cultuur Mij. Kayoe Enak.	96 à 97 %

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen:

Aand.	Billiton Mij. 2e rubriek	f 525.—
„	Ned. Ind. Cult. Mij	80 %
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	92 à 95 %
„	Oost Java Cultuur Mij.	67 %
„	Cult. Mij. Loengoer Dowo	104 %
Oblig.	„ „ Watoetoelis-Poppoh	97 %
Aand.	Deli Langkat Tabak Mij.	306 %
„	Koffieplantage Mij. Hansa	30 %
„	Bat. Zee- en Brandassur. Mij.	90 %

en volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand.	Cult. Mij. Wonokoyo	90½ %
„	Deli Cultuur Mij.	130—144 ¾
„	Japara Petroleum Mij.	105—120
„	Ned.-Ind. Exploratie Mij.	370—650
„	Petroleum Mij. Rembang	120—123
„	Ver. Bezit van Ind. fondsen	99⅞
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	595—695
Pref. „	Dordtsche Petroleum Industrie Mij.	124—139
4½ % Oblig.	Kon. Ned. Mij. t. Ex. v. Petroleumbr. in N.-I.	100⅞—101½
Aand.	Cult. Mij. Badas	30
„	Billiton Mij. 2e Rubriek	*f* 525.—
„	Sumatra Petroleum Mij	200—310
„	Cult. Mij. Pantjoer Sarie	175
„	Tabak Mij. Assahan	3¾
Pref. Aand.	Deli Tabak Mij	120
Aand.	Rotterdamsche Deli Mij.	150
„	Kon. Ned. Mij. t. Expl. v. Petroleumbr. in N. I.	815

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Belawan Handel-maatschappij.

(*Jav.-Crt. No. 17, van 2 Maart 1897*).

Zetel. Belawan.

Doel. Het drijven van koophandel in alle zaken, welke daarvoor vatbaar zijn, zoo voor eigen rekening als in commissie.

Kapitaal. *f* 50 000 in 400 aandeelen à *f* 125.

Inbreng. Door den Inlander Hadji Soelong Yahya, te Medan, voor een nader te taxeeren bedrag: 2 pakhuizen, staande te Belawan en te Bindjei, benevens de daarin zich bevindende handelsgoederen, kantoorbehoeften en meubilair.

Bestuur. 1 Directeur: de Inlander Hadji Soelong Yahya; 3 commissarissen: de Wijkmeester der Chineezen Tjioe Biauw Tie; de Inlander Sjech Maäsom en de Klingalees Mohamat Kasim. De Directeur geniet eene maandelijksche bezoldiging van 60 Mexic.-Dollars en bovendien 10 % van de netto-winst, de president-commissaris 5 %, de beide overige commissarissen ieder 2½ % van de netto-winst.

Winstverdeeling. Eerst 8 % dividend. Van het overige komt 10 % aan den directeur, 5 % aan den president-commissaris, 5 % aan de beide overige commissarissen te zamen, 10 % aan een reservefonds, 70 % aan aandeel houders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 12 500 bedraagt vervalt de genoemde 10 % aandeel in de overwinst.

Cultuur-maatschappij Tjiomas.

(*Jav.-Crt. No. 19, van 9 Maart 1897*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van het particuliere land Tjiomas, gelegen afd. Buitenzorg, res. Batavia, en de opkoop van producten, door de bevolking van dit land voor eigen rekening geteeld, om die al of niet bewerkt of bereid weder te verkoopen.

Kapitaal. *f* 1 500 000, in 1500 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Voor de 1500 aandeelen, door Jhr. Mr. J. E. de Sturler, Jhr. A. L. de Sturler, vrouwe J. W. A. Rudolph, geb. Jonkvr. de Sturler, vrouwe

F. Sol, geb. Jonkvr. de Sturler, Jhr. J. W. E. de Sturler en Jhr. V. N. de Sturler, elk voor 250 aandeelen: het land Tjiomas. Als een gevolg van dien inbreng en ter verdere exploitatie van genoemd land heeft de Naamlooze Vennootschap van de inbrengers gekocht: al de tot dit land behoorende roerende goederen, de in kas zijnde gelden, de uitstaande schuldvorderingen enz. voor de som van *f* 947 868 15, welke koopprijs wordt voldaan door overname van *a.* de 1e en 2e hypothecaire vorderingen ad *f* 760 000.—; *b.* het debet der verkoopers sub 31 Dec. 1896 aan de Nederl. Ind. Landbouw-Maatschappij ad *f* 187 868 15. De Naaml. Vennootschap verbindt zich tot nakoming van het loopende consignatie-contract met de Nederlandsch-Indische Landbouw-Maatschappij, tot aflevering ten verkoop van de van het land afkomende producten.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer J. A. van Delden; 3 Commissarissen: de Heeren G. C. F. W. Mundt, T. J. van Haren Noman en Jhr. A. L. de Sturler. 1 Hoofdadministrateur: de Heer Jhr. J. W. E. de Sturler.

Winstverdeeling. 15 % aan het reservefonds, 85 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 200 000 bedraagt, komt de geheele winst aan aandeelhouders.

Goud-Exploitatie-maatschappij Redjang-Lebong.

(Jav.-Crt. No. 20, van 12 Maart 1897).

Zetel. Batavia.

Doel. Het aanvragen of overnemen van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen, het exploiteeren van concessiën tot mijnontginning voor alle soorten delfstoffen, het verkrijgen van gebruiks-, eigendoms- en mijnrechten, het aankoopen, overnemen en aanvaarden voor de vennootschap, dan wel het verkoopen of aan derden overdragen van verkregen vergunningen, rechten, dan wel concessiën, een en ander in Ned.-Indië en in den uitgebreidsten zin, zoo voor eigen rekening als voor rekening van of in combinatie met derden. De vennootschap vangt hare werkzaamheden aan in een terrein, gelegen nabij Lebong-Donok in de onderafd. Redjang en Lebong, afd. Tebing-Tinggi, res. Palembang.

Kapitaal. *f* 120 000.— in 1200 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Voor 600 aandeelen de vergunning voor het bovengenoemde terrein, terwijl aan de houders dier vergunning voor gemaakte onkosten voor onderzoek enz. nog *f* 10 000.— worden uitgekeerd.

Bestuur. 1 Directeur: de firma Erdmann & Sielcken te Batavia; 2 of 3 commissarissen: de Heeren G. C. F. W. Mundt en J. H. A. Joosten.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige 12½ % aan den directeur, 7½ % aan gezamenlijke commissarissen, 80 % aan aandeelhouders.

NEDERL.-IND. SPORT-MAATSCHAPPIJ.

(*Jav.-Crt. No. 20, van 12 Maart 1897*).

Zetel. Weltevreden (Batavia), terwijl elders branches of agentschappen kunnen worden opgericht.

Doel. Het drijven van handel, zoowel in commissie als voor eigen rekening, in alles wat in den meest uitgebreiden zin des woords tot het gebied der sport behoort, voorts het oprichten en exploiteeren van een atelier tot aanmaak en reparatie van sportbenoodigdheden en eindelijk het bevorderen en aanmoedigen van de beoefening der sport in het algemeen en van die der rijwielsport in het bizonder.

Kapitaal. *f* 50 000, in 500 aandeelen à *f* 100.— Er worden 10 oprichters bewijzen uitgegeven.

Bestuur. 1 Directeur, de Heer C. N. Gruyter; 2 commissarisen: de firma E. Dunlop en Co en de Heer G. H. Mohr.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige: 5 % aan een reservefonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan de gezamenlijke Commissarissen, 25 % aan de houders van oprichtersbewijzen, 50 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ¼ van het uitgegeven aandeelenkapitaal, tot een maximum van *f* 10 000.— bedraagt, zal over eventueel verdere reserves worden beslist.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ BODJONG.

(*Jav.-Crt. No. 21, van 16 Maart 1897*).

Zetel. Semarang.

Doel. Het drijven van landbouw, de voortzetting van bestaande landbouwondernemingen, het exploiteeren van woeste gronden en het exploiteeren van suikerfabrieken en andere inrichtingen tot verwerking van landbouwproducten.

Kapitaal. *f* 900 000, in 900 aandeelen à *f* 1000.

Bestuur. 1 Directeur: de firma Mc. Neill en Co. te Semarang.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Het overblijvende als volgt: het reservefonds 15 %, de directeur 5 %, aandeelhouders 80 %.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 200 000 bedraagt komt het daarvoor genoemde aan aandeelhouders.

HOTEL HOMANN.

(*Jav.-Crt. No. 21, van 16 Maart 1897*).

Zetel. Bandoeng.

Doel. De overname en verdere exploitatie van het Hotel Homann, met alle aanhoorigheden, het drijven van een logement met wagenverhuurderij, benevens handel in paarden, provisiën, dranken en aanverwante zaken.

Desgewenscht kunnen ook andere logementen door de vennootschap overgenomen en in exploitatie gebracht worden.

Kapitaal. *f* 40 000 in 160 aandeelen à *f* 250.

Inbreng. Voor 140 aandeelen de perceelen waarin gemeld hotel wordt uitgeoefend, in de res. Preanger Regentschappen, afd. Bandoeng, distr. Oedjongbroeng-Koelon, desa Lengkong. Bovendien worden aan de maatschappij voor *f* 40 000 verkocht al de roerende goederen in genoemd hotel aanwezig. Voor dit bedrag zal eene 1e hypotheek worden gesloten.

Bestuur. 1 Directeur-administrateur of directrice-administratice: Vrouwe J. Homann, geb. van Hogezand; 2 Commissarissen: de Heeren S. J. W. van Buuren en C. J. van Haastert.

Winstverdeeling. De directeur of directrice geniet eene bezoldiging van *f* 200 's maands, vrij kost en inwoning en een aandeel in de winst. Vervolgens genieten de aandeelhouders 6 % dividend. Het overblijvende wordt verdeeld als volgt: 15 % aan een reservefonds, 15 % aan commissarissen, 15 % aan directeur of directrice, 55 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 10 000 bedraagt wordt over eventueel verdere reserves nader beslist.

Cultuur-Maatschappij Tjelilitan.

(*Jav.-Crt. No. 21, van 16 Maart 1897*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van de na te noemen en nader aan te koopen perceelen.

Kapitaal. *f* 150 000, in 150 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door den Kapitein der Chineezen, Lauw Tjeng Siang, voor *f* 145 000: een perceel wei- en zaailand in de res. Batavia, in het Zuiderkwartier der Bataviasche Ommelanden, een perceel tuin- en zaailand in de res. Batavia, wijk Tjelilitan, en een perceel tuinland, genaamd Kampong Makassar, res. Batavia, wijk Kampong Makassar.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer E. N. E. G. A. d'Hollosy.

Winstverdeeling. Na aftrek van eventueel door de algemeene vergadering toe te kennen tantièmes of te bepalen reserves, wordt de winst aan aandeelhouders uitgekeerd.

Assam-Thee-onderneming Singaparna.

(*Jav.-Crt. No. 22, van 19 Maart 1897*).

Zetel. Batavia.

Doel. De oprichting en exploitatie eener thee-onderneming op de erfpachtsperceelen Soekadjadi I à V, distr. Singaparna, afd. Tassikmalaja, res. Preanger Regentschappen, en van 2 daaraan grenzende perceelen. Andere gewassen dan thee zijn niet uitgesloten.

Kapitaal. *f* 185 000, in 370 aandeelen à *f* 500. —

Inbreng. Door den Heer C. G. Kan voor 50 aandeelen en *f* 15 000. — in contanten de bovengenoemde 7 perceelen.

Bestuur. 1 Directeur: de firma J. Peet en Cie; 2 Commissarissen: de Heeren G. C. F. W. Mundt en A. D. J. Penn. 1 Superintendent: de Heer E. J. Kerkhoven.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 25 % tot een maximum van *f* 2 000 's jaars aan het reservefonds. Het restant wordt verdeeld als volgt: 20 % aan directeur, commissarissen en superintendent, gelijkelijk te verdeelen, 15 % aan den administrateur, 65 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan *f* 35 000.—

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ NGADIREDJA.

(*Jav.-Crt. No. 22, van 19 Maart 1897.*)

Zetel. Madioen.

Doel. De verdere exploitatie voor de cultuur van rijst van de erfpachtsonderneming Ngadiredja, distr. Gendingan, afd. Ngawi, en van eventueel later te verkrijgen perceelen. De cultuur van andere gewassen is niet uitgesloten.

Kapitaal. *f* 30 000, in 60 aandeelen à *f* 500.– Het bestuur is gemachtigd eene hypothecaire obligatieleening ad *f* 15 000.— aan te gaan.

Inbreng. Door den Heer A. Massink voor 59 aandeelen: de cultuuronderneming Ngadiredja.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer J. W. Lucas. 1 of 2 Commissarissen: de Heer A. Massink.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Het overige als volgt: 5 % aan den directeur, 2½% aan den commissaris of de commissarissen gezamenlijk, 20 % aan het reservefonds. 72½% aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *f* 7 500.—

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „WONO DJATI".

(*Staats-Crt. No. 73, van 27 Maart 1897*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van woeste gronden in Nederlandsch-Indië en in de eerste plaats van het na te noemen land, door beplanting met koffieboomen en of andere gewassen, en de verkoop van het product. Tot beplanting met andere gewassen kan alleen door de algemeene vergadering van aandeelhouders worden besloten.

Kapitaal. *f* 240 000, in aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den Heer Reus Doorn voor 40 aandeelen: het erfpachtsperceel Goenoeng Majang I en IIa en een daaraangrenzend stuk woeste grond, in het district en de afdeeling Djember, residentie Bezoeki.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer Aug. Janssen; minstens 2 Commissarissen: de Heeren T. de Jong Cleyndert en C. Laan.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend over het verplicht gestort bedrag der aandeelen. (Ook de 40 aandeelen aan den Heer Reus Doorn uit te reiken, worden eerst geacht te worden volgestort op 2 Januari 1899). Van hetgeen daarna overblijft komt 5 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen te zamen, 2½ % aan den superintendent in Indië, 2½ % aan den gemachtigde in Indië, 20 % aan het reservefonds, 65 % aan aandeelhouders over het verplicht gestort bedrag hunner aandeelen.

Reservefonds. Dit wordt besteed om het eventueel ontbrekende voor 6 % dividend aan te vullen. Zoodra en zoolang dit fonds *f* 60.000 bedraagt, komen de daarvoor bestemde 20 %, benevens de rente van dit fonds ten bate van hen die gerechtigd zijn in de overwinst, en in dezelfde verhouding.

LANDBOUW-MAATSCHAPPIJ TANDJONG MODJO.

(*Staats-Crt. No. 80, van 5 April 1897*).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. De exploitatie van de suikerfabriek „Tandjong Modjo", het aanplanten en verwerken van suikerriet en andere gewassen en de verkoop van het te verkrijgen product.

Kapitaal. *f* 600 000, in 1200 aandeelen à *f* 500—. De directeur is gemachtigd, na goedkeuring van commissarissen eene leening ad hoogstens *f* 300 000, tegen ten hoogste 6 % rente aan te gaan.

Inbreng. Door de Cultuur-maatschappij „Tandjong Modjo" op nader vast te stellen voorwaarden; de suikerfabriek „Tandjong Modjo", gelegen afd. Pattie, res. Japara; haar aandeel in het pakhuis te Joana, enz.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer Jhr. H. L. van der Wijck; 3 à 5 commissarissen: de Heeren Th. F. Boerlage, G. H. van Steyn, Mr. C. T. F. Thurkow en M. P. Voûte.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 25 % aan het reservefonds, en van het restant 4 % aan den directeur, 1 % aan elk der commissarissen met een minimum van *f* 250— per hoofd, en het saldo aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 150 000 bedraagt, wordt de afzondering daarvoor gestaakt, tenzij de algemeene vergadering eene hoogere reserve gewenscht acht, in welk geval tot hoogstens 15 % van de overblijvende winst telkens over een jaar daarvoor kan worden afgezonderd.

DORDTSCHE PETROLEUM-INDUSTRIE-MAATSCHAPPIJ.

(*Staats-Crt. No. 80, van 5 April 1897*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het in eigendom verkrijgen van de aandeelen in de „Dordtsche Petroleum-maatschappij", het verleenen van geldelijken steun aan petroleumondernemingen, het aanvragen en aanvaarden van vergunningen tot onderzoek naar petroleumhoudende terreinen en van concessiën tot het exploi-

teeren van zoodanige terreinen, het winnen en voor de markt bereiden van petroleum en bij-producten en de verkoop daarvan, en het zich zoo noodig belasten met het beheer van de „Dordtsche Petroleum-maatschappij".

Kapitaal. ƒ 15.000 000, in ƒ 5.000.000 aan preferente en ƒ 10.000.000 aan gewone aandeelen. De preferente aandeelen zijn groot ƒ 500.—, de gewone ƒ 1000.—. De vennootschap sluit bovendien eene 4½ % geldleening ad ƒ 5.000.000, aflosbaar binnen 20 jaren.

Inbreng. De Heeren A. Stoop, F. C. Stoop, F. Stoop en B. W. Blijdenstein behouden zich het recht voor, de storting op hunne aandeelen geheel of gedeeltelijk te doen door inbreng van aandeelen Dordtsche Petroleum-maatschappij, op nader te bepalen voorwaarden.

Bestuur. 2 Directeuren: de Heeren A. Stoop en J. A. Stoop; 5 à 7 Commissarissen: de Heeren Mr. J. Luden, B. W. Blijdenstein, S. P. van Eeghen, Jhr. W. H. van Loon, Mr. R. van Rees, F. C. Stoop en F. Stoop.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds. Van het dan overblijvende 7 % dividend aan de preferente aandeelen. Van het daarna resteerende komt 7 % dividend aan de gewone aandeelen. Van hetgeen dan nog overblijft komt ⅓ aan de preferente en ⅔ aan de gewone aandeelen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ƒ 5.000000 bedraagt, wordt ten behoeve daarvan niets meer van de winst afgezonderd.

Oost-Borneo-Maatschappij.

(*Staats-Crt. No. 90, van 17 April 1897*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het drijven van mijnontginningen, landbouwbedrijf en industrieele ondernemingen, in Ned. Oost-Indië met den daaraan verbonden handel, het aanvragen van concessiën en vergunningen en het overnemen van aan anderen verleende concessiën en vergunningen, ten einde een of ander òf zelf te exploiteeren òf wel aan anderen over te dragen; in het bijzonder de voortzetting van het bedrijf van de thans ontbonden Steenkolen-maatschappij „Oost-Borneo" en het optreden als liquidatrice harer zaken.

Kapitaal. ƒ 1 600 000, verdeeld in hoogstens 800 preferente en minstens 800 gewone aandeelen à ƒ 1000. Nader zal worden vastgesteld onder welke voorwaarden en bepalingen de verwisseling van gewone in preferente aandeelen zal kunnen plaats hebben.

Inbreng. Door den Heer M. J. van Bosse, als liquidateur der Steenkolen-maatschappij „Oost-Borneo" voor 1200 gewone aandeelen, alle baten en lasten dier maatschappij.

Er worden 720 en 480 winstaandeelen gemaakt, gemerkt A. en B.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer M. J. van Bosse; 3 à 7 Commissarissen: de Heeren H. A. van Beuningen, J. G. van Gennep, A. K. P. F. R. van Hasselt, Jhr. Mr. L. F. H. Michiels van Kessenich, Mr. B. R. W. A. baron Sloet van Hagensdorp, A. Stoop en W. K. M. Vrolik.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds, het overige aan de houders van preferente aandeelen tot hoogstens 6 %, daarna aan de houders

van gewone aandeelen 6 %; van het dan nog overblijvende 55 % aan gezamenlijke aandeelhouders, preferente en gewone, 30 % aan de gezamenlijke houders van 720 winstbewijzen, gemerkt A, 5 % aan de gezamenlijke houders van 480 winstbewijzen, gemerkt B, 7½ % aan gezamenlijke commissarissen, 2½ % aan den directeur.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger dan tot ƒ 300 000 opgevoerd.

PETROLEUMMAATSCHAPPIJ „REMBANG."

(*Staats-Crt. No. 89, van 15 April 1897*).

Zetel. 's Gravenhage.

Doel. Het opsporen en winnen van petroleum en andere delfstoffen in Nederl. Indië, den verkoop en de bereiding van de daardoor verkregen producten en verder al datgene wat met dit bedrijf in onmiddellijk verband staat. Zij kan ook, na verkregen goedkeuring, deelnemen in andere ondernemingen, die hetzelfde doel beoogen, en dergelijke ondernemingen geldelijk steunen.

Kapitaal. ƒ 500.000, in 2 seriën, als serie A, groot ƒ 300.000 preferente aandeelen à ƒ 500.—; serie B, groot ƒ 200.000 gewone aandeelen à ƒ 500.—.

Inbreng. Door de Heeren B. van Leeuwen & Co, te Batavia, voor de geheele serie B; 3 vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen in de res. Rembang, afd. Blora, distr. Ngawen, en de vergunning voor het geheele district Rogoramé, afd. Pati.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer A. Bouman; 3 à 5 Commissarissen: de Heeren W. P. Groeneveldt, Mr. A. Capadose, J. B. A. Kessler, J. A. C. van Leeuwen en G. C. B. Dunlop. 1 Vertegenwoordiger in Indië: de firma B. van Leeuwen & Co. te Batavia en Soerabaija.

Winstverdeeling. Eerst 6% dividend voor de Aandeelen A. Van het dan overblijvende: tot een maximum van 10 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, en van het daarna resteerende 50 % aan de aandeelen A en 50 % aan aandeelen B.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1897 *f* 111 000, tegen *f* 114 400 '96, per dagkm. *f* 38 863 tegen 38 54, sedert 1 Jan. *f* 226 000, tegen *f* 232 500 in 1896.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1896.

Opbrengst Maart 1897	*f*	121 000	tegen *f*	123 860	in 1896
„ per dagkilometer	„	38 26	„ „	39 17	„ 1896
„ sedert 1 Jan. 1897	„	347 000	„ „	356 400	„ 1896

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Febr.	1896 (zuiver)	1897 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie	57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen	74 305	65 000
„ tonnen goederen.	3 668⁹⁴⁰	45 50
Opbrengst personen . . . . . *f*	125 23,64	*f* 110 50.—
„ goederen en diversen . . . . . „	9 905,72	„ 120 50.—

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I. (Lengte 205 kilom.)

Februari 1897.					1896.
Reizigers (75 700)	*f*	36 100.—	(93 500)	*f*	41 700.—
Goederen (19 300 ton) . .	„	106 900.—	(15 700 ton)	„	97 300.—
Diverse ontvangsten . .	„	7 900.—		„	7 000.—
Totaal . . .	*f*	150 900.—		*f*	146 000.—
Per dag-kilometer. . . .	„	26.29		„	24,55
Van 1 Jan. af	„	317 800.—		„	295 100.—
Per dag-kilometer. . .	„	26.28		„	23,99

Batavia-Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.)

Reizigers (71 000)	*f*	24 900.—	(64 000)	*f*	23 700.—
Goederen (9 500 ton) . .	„	32 400.—	(11 500 ton)	„	30 300.—
Diverse ontvangsten . .	„	2 100.—		„	1 800.—
Totaal . . .	*f*	59 400.—		*f*	55 800.—
Per dag-kilometer. . . .	„	37.88		„	34,35
Van 1 Jan. af	„	127.600.—		„	117 300.—
Per dag-kilometer . . .	„	38.62		„	34,91

Stoomtram Djocja-Brossot. (Lengte 24 kilom.)

Reizigers (18 000)	*f*	2 100.—	(23 600)	*f*	2 700,—
Goederen (900 ton) . . .	„	1 200.—	(500 ton)	„	700,—
Diverse ontvangsten . .	„	100.—		„	100,—
Totaal . . .	*f*	3 400.—		*f*	3 500,—
Per dag-kilometer. . . .	„	5.06		„	5,02
Van 1 Jan. af	„	7.100.—		„	7.400—
Per dag-kilometer . . .	„	5.01		„	5,13

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Maart 1897	*f*	14 500	*f* 23,40	20
„ 1896	„	17 400	„ 28,10	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	2 900	„ 4,70	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Maart 1897	„	38 100	„ 21,20	20
1896 „ id. „ 1896	„	46 400	„ 25,50	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	8 300	„ 4,30	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Maart 1897	*f*	5 500	*f* 4,30	41
„ 1896	„	6 300	„ 4,90	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	800	„ 0,60	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Maart 1897	„	14 600	„ 4,—	41
1896 „ id. „ 1896	„	14 000	„ 3,70	
Verschil meer	„	600	„ 0,30	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
Maart 1897	*f*	49 000	*f* 6,50	242
„ 1896	„	57 700	„ 7,70	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	8 700	„ 1,20	
Van 1° Jan.:				
1897 tot ult. Maart 1897	„	145 400	„ 6,70	242
1896 „ id. „ 1896	„	157 200	„ 7,10	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	11 800	„ 0,40	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
Maart 1897	*f* 7 800	*f* 6,50	39	
Van 1 Jan. 1897 tot ult. Maart. .	„ 14 500	„ 4,10	39	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal—Balapoelang.

Tijdvakken	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1897	*f* 4 500	*f* 5,80	25
„ 1896	„ 3 500	„ 4,50	
Verschil { meer	„ 1 000	„ 1,30	
Verschil { minder	„ —	„ —	
Van 1 Jan.:			
1897 tot ult. Maart 1897	„ 9 800	„ 4,30	25
1896 „ „ „ 1896	„ 9 100	„ 4,—	
Verschil { meer	„ 700	„ 30	
Verschil { minder	„ —	„ —	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. April. 1	TE AMSTERDAM. April. 15	TE BATAVIA. 12 Mrt.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.	Aand.	54 1/8	54 1/8	
id.	Pref. Aand.	130	130	
Handelsv. Amsterdam	Aand.	104 5/8	104	
id.	4½ % Obl.	101 1/4	101 1/4	
id.	4 % Obl.	100	99 5/8	
Int. Cred. & H. V. Rotterd.	Aand.	71 1/2	71 1/2	70 laatst verk.
id.	4½ % Obl.	—	101 3/4	
Java-Bank	Aandeelen.	—	161	160
Koloniale Bank	„	55	51 1/2	
id.	Pref. Aand.	76	76	
id.	5 % Obl.	104	103 3/4	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert.	55 1/2	55 1/2	
Ned. Handel-Mij.	Cert. v. Aand.	144	145 1/4	148
Ned. Ind. Escompto Mij.	Aand.	113	113	112½
Ned. Ind. Handelsbank	„	68	67	69
id.	4 % Obl.	98 1/4	98 1/4	
Ned. Ind. Landb. Mij.	5 „ „	103 1/2	104	
Soerabaya'sche Bk. & H.V.	Aand.	1 1/16	1/4	
id.	5 % Obl.	9	8	
Credt. & H. V. Banda	Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth.	5 % Obl.	98 3/4	98 3/4	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran	Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron	„	46 1/4	46 1/4	
Cultuur-Mij. Ngredjo	„	—	—	
Cultuur-Mij. Penampean	„	—	—	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh	„	—	—	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp.	5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri	Aand.	26	26	
Java Bosch Expl.-Mij.	„	75	73	
id.	5 % Obl.	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij.	Aand.	—	—	
id.	5 % Obl.	102	102	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil	6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos	Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa	5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie	Aand.	—	—	115
Landbouw-Mij. Ngoepit	„	—	—	
Landb.-Mij. Temoeloes	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold	Cert. v. A.	—	—	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas.	Aand.	30	30	
Suikerfabriek Kalibagor	„	—	—	
id.	5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor	Aand.	120	120	
id.	5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo	Aand.	98½	99 7/8	
Ned. Ind. Cultuur-Mij.	6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Hontaank. Mij.	Aand.	—	70	
Oost-Java Cultuur Mij.	5 % Obl.	—	—	
West Java Kina Ct. Mij	Aand	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE AMSTERDAM. April 1	TE AMSTERDAM. April 15	TE BATAVIA. 12 Mrt.
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij.	Aand.	5	5	
Amsterdam-Deli Comp.	Aand.	464	550	
id.	Cert. à *f* 100.	470	555	
Tabak-Mij. Arendsburg	Aand.	680	680	
id.	Cert. à *f* 100.	705	670	
Asahan Tabak-Mij.	Aand.	3¼	3 1/16	
Deli-Batavia-Mij.	„	460	474½	
id.	Cert. à *f* 100.	—	470	
Deli-Cultuur-Mij.	Aand.	138½	144⅞	
Deli-Maatschappij.	„	880	897½	
id.	Cert. à *f* 100.	860	—	
Deli-Tabak-Mij.	Pref. Aand.	122	125	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.	C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli	Aand.	82	77½	
Langkat-Cult.-Mij.	„	129	118	
„ Tab.-Mij.	„	117	118 15/16	
Medan-Tab.-Mij.	„	257	268¾	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij.	„	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings.	Pref. Aand.	88	116	
Padang Tabak Mij.	Aand.	114½	127½	
Rotterdam-Deli-Mij.	Aand.	145	150	
Senembah-Mij.	„	425	430	
„	Cert. v. A.	415	—	
Serdang Tab. Mij.	Aand.	120	125	
Kon. Paketvaart-Mij.	„	157	160	161 laatst verk.
Rott. Lloyd	Aand.	100	102⅛	
Stoomv. Mij. Nederland	„	150	150	
Dordt. Petr. Mij. 7 % pref.	Aand.	129⅜	125⅝	
Droogd.-Mij Tandj. Priok	Aand.	—	—	
Petroleumbronn. in Indië	„	818½	819	
Ned.-Ind. Electr. Mij.	„	—	—	
Singkep Tin-Mij.	„	111½	112	
Steenkol.-Mij. O.-Borneo	Aand. A en B.	44½	44½	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij.	Aand.	111	111	110
Deli-Spoorweg-Mij.	Aand.	160	160	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij.	Aand.	201	204	200 laatst verk.
Kedirie St. tr. Mij	Aand.	122	119	120 „ „
Malang St. Tr. Mij.	„	112	110	115 „ „
Modjokerto St. Tr. Mij.	„	97	96	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij.	„	138	138	
Oost-Java-Stoomtram	Aand.	140¼	140¼	143½
Probolingo Stoomtr.-Mij.	„	—	109	110 laatst verk.
Semar.-Joana Tramw.-Mij.	„	203	203	202½ laatst verk.
Semar. Cheribon St. Tr. Mij.	Aand.	118	115	125
Serajoedal St. Tr. Mij.	„	120	122	127½ laatst verk.

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE BATAVIA, 12 Mrt.
Ned.-Ind. Hypotheekbank	Aand.	100
id. Levens-Lijfr.-Mij.	„	
id. Gas-Mij.	„	110 laatst verk.
Ned.-Ind. Cred. & Bank Ver.	„	95
Padangsche Handel Mij.	„	116 laatst verk.
Batavia'sch Prauwenveer	„	130 ex div.
Batavia'sch NieuwPrauwenv.	„	150 „ „
Tagalsch Prauwenveer	„	150 laatst verk.
Nieuw Semarangsch Pr.vr.	„	205 „ „
Samarangsch Stoombootveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	113 ex div.
Oost-Java Prauw-Mij.	„	90 laatst verk.
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	„	170 „ „
Nieuw Pad. Prauwenveer.	„	120 „ „
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	107½ „ „
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	102½
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	100 „ „
Nederlandsche Lloyd	„	102½
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	175
2de N.-I. id.	„	160
Koloniale id.	„	140
2de Kol. id.	„	130
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	190 ex div.
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	145
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind.	„	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas"	„	107½
Brand-Ass.-Mij. „Unitas"	„	105
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij.	„	107½ laatst verk.
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij	„	135 „ „
2e id.	„	
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	
id. „de Merapi"	„	100
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand Verzek.-Mij Kalimaas	„	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135
id. „Ardjoeno"	„	110 ex div.
Brand-Ass.-Mij. Sumatra	„	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij.	„	202½
Intercomm. Telefoon-Mij.	„	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	115 laatst verk.
Preanger Telefoon-Mij	„	135
Mij. t. E. v. Teleph. verb. in Ned. Indië.	„	90 laatst verk.
Bagelen-Thee & Kina-Mij.	„	50
Mij. t.E. Rijt.fabr. en handel i. paarden F.J.Fuchs	„	80 „ „
Maatsch. Onderlinge hulp	„	
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	
Fabr. Pagottan	„	
Cultuur-Mij. Tjiogreg.	„	112½ laatst verk.
id. Perbawatie	„	240 „ „
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	105
Kina-Mij. Kertamana.	„	
Kartasoera Cult. Mij.	„	
Cultuur-Mij. Goalpara	„	
„ Boenga Meloer	„	
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas	„	100
New Singapore dist. Water Ice Cy.	„	150 ex div.
Java Veem.	„	120

Over het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera [1]).

Wenschelijkheid van de afschaffing der tegenwoordige gewestelijke- en districtsbesturen.

> Wij zullen ondervinden, dat ondernemingen met meer kracht en enthusiasme en met minder aarzeling tot stand worden gebracht, wanneer zij worden bewerkstelligd onder de onmiddellijke verantwoordelijkheid van hen, die er het meest belang bij hebben.
>
> (Rede tot aanbeveling van financieele decentralisatie, door den onderkoning lord Mayo in de zitting van den wetgevenden raad te Calcutta op 18 Maart 1871 gehouden, volgens v. d. Lith, Grondslagen van het Br. I. beheer, bladz. 301).

Ziedaar de vereenvoudiging in de bestuursinrichting, die we bedoelden in 't slot van ons vorig opstel (jaargang 1896 bladz. 1886). 't Territorium op Java en Madoera, dat een volledig en tevens onmiddellijk bestuur geniet is de *afdeeling*, hetzij dat zij bestuurd wordt door een assistent-resident dan wel door een resident. Gelijk bekend is, heeft men op Java een tweeledig bestuur: een europeesch en een daaraan ondergeschikt inlandsch bestuur. 't Gebied, dat 't meest volledig en onmiddellijk inlandsch bestuur heeft, is 't *onderdistrict*, hetzij dat het een assistent wĕdana dan wel een wĕdana tot hoofd heeft. De *afdeeling* is dus 't kleinste volkomene bestuursressort; 't kleinste inlandsche bestuursressort, dat zoo volledig *mogelijk* is (wegens de ondergeschiktheid aan 't Europeesch bestuur kan het niet volkomen zijn) is 't onderdistrict. Assistent-residenten en assistent-wĕdana's voeren respectievelijk 't bestuur onder toezicht van residenten en districtshoofden,

[1]) Zie jaargang 1893 pag. 1709 en 1905 en 1896 pag. 1827 van dit tijdschrift.

welke bijna allen in de omgeving van hun standplaatsen zelf rechtstreeks afdeelingen en onderdistricten besturen. Men kan zich dus Java voorstellen, verdeeld in een aantal (88) afdeelingen, tot (20) groepen of gewesten vereenigd [1]). In elk gewest houdt één der afdeelingshoofden toezicht over de anderen, en door zijn tusschenkomst hebben de aanrakingen plaats met de hoogere autoriteiten. Wat 't (ondergeschikte) inlandsche bestuur betreft, kan dezelfde voorstelling gegeven worden van onderdistricten en districten en hun hoofden. Door afschaffing van residenten en districtshoofden vervalt dus de bestaande groepeering van afdeelingen tot gewesten en van onderdistricten tot districten; tevens de suprematie van 16 [2]) afdeelingshoofden over de anderen in dezelfde groep; die van 440 hoofden van onderdistricten over 1451 anderen. 't Belang, tot dusver toegekend aan groepen van afdeelingen en aan groepen van onderdistricten, zal onverminderd moeten worden uitgestrekt tot de afdeelingen en onderdistricten zelf; 't gewicht, gehecht aan de betrekkingen van resident en van districtshoofd moet worden overgedragen op de assistent-residenten en de onderdistrictshoofden.

Dit is slechts de toepassing op 't binnenlandsch bestuur van Java en Madoera van twee bekende beginsels. 't *Eerste*, dat men in de laatste jaren tracht te verwezenlijken ook in de verhouding tusschen producenten en consumenten is om 't contact tusschen de centrale en de uiterste deelen van een lichaam zoo rechtstreeksch mogelijk te doen zijn. Tusschenpersonen elimineere men, zoodra ze gemist kunnen worden. Een gemakkelijk verkeer tusschen zekere geoefendheid of geschiktheid dier deelen zijn daartoe noodig. 't *Tweede* beginsel is: aan de uiterste deelen een werkkring te geven, zoo zelfstandig mogelijk. Zij werken dan onbelemmerd, met meer zelfvertrouwen en toch met grooter gevoel van verantwoordelijkheid, en dit te zamen geeft betere uitkomsten dan toezicht, leiding van hooger geplaatsten of vrees voor berisping of bestraffing. Bekend is het, dat de toepassing van dit beginsel een der hoofdredenen is voor de schitterende overwinning der Duitsche legers in den oorlog van 1870/71, terwijl de Franschen den ouden sleurgeest volgden. Niet minder

---

[1]) Om later op te geven redenen zijn de Vorstenlanden en de daarin gelegen afdeelingen in deze cijfers niet medegeteld.

[2]) Dit cijfer komt niet overeen met 't aantal residenties (behalve de Vorstenlanden), omdat 4 residenten geen eigen afdeeling besturen.

bekend zijn de resultaten er van in de Engelsche koloniën en bezittingen.

Bij de verdeeling voor Java en Madoera in gewesten, wat onder Daendels plaats vond, en nog lang daarna, waren de as.-residenten niet zoo algemeen als tegenwoordig; de residenten bestuurden meer onmiddellijk 't geheele gewest (gelijk de tegenwoordige as.-residenten hun afdeeling.) Raffles deed nog grooter stap om Java's indeeling hare tegenwoordige gedaante te geven. Volgens de Directory van 1816 waren er, de Vorstenlanden niet meegerekend, 14 gewesten [1]), docht slechts 4 afdeelingen (w. o. Kĕdoe, nog niet tot residentie verheven) door een as.-resident bestuurd. De gebrekkige communicatie-middelen en de binnenlandsche politieke verhoudingen, op Java toen van meer gewicht dan nu, zullen van invloed geweest zijn op 't niet onder 's residents direct bestuur laten van ook die 4 afdeelingen. Gaandeweg vermeerderde, door uitbreiding van den bestuurswerkking, weder 't gevolg van toegenomen economische ontwikkeling, 't aantal as.-residenten, maar nog lang niet waren zij, wat zij nu dagelijks meer en meer worden: bestuurspersonen met nagenoeg gelijke bevoegdheid als de residenten, behoudens 't toezicht van deze laatsten. De residenten waren niet, wat zij meer en meer zullen zijn, contrôleerende tusschenpersonen tusschen de eigenlijke bestuurders en de centrale regeeringsorganen.

In de volgende bladzijden hopen we aan te toonen — voor zoover zulks mogelijk is binnen de grenzen van een tijdschriftartikel en zonder voorafgaand opzettelijk onderzoek — dat ook in deze aangelegenheid eliminatie van tusschenpersonen wenschelijk is. Wij zullen de van zulk een maatregel te verwachten voordeelen opsommen en daartegenover stellen de mogelijke nadeelen, of liever de incoveniënten, want eigenlijke nadeelen mogen zij, op een enkele na, niet genoemd worden. Maar vooraf dienen we van de bestuurshierarchie en de bestuurstoestanden een duidelijke (niet geflatteerde) voorstelling te geven. Dit zal ons tevens de gelegenheid schenken de zaak van meer nabij te beschouwen. Nu wilden wij nog slechts de bedoeling van den titel van dit opstel verduidelijken.

---

[1]) De gewestelijke indeeling was nagenoeg gelijk aan de tegenwoordige. Alleen was Grissee nog een gewest en was Panarochan met Banjoewangi nog niet een onderdeel van Bĕsoeki. Ook was de Mantjanĕgara nog niet geannexeerd. Deze zou, na 1830, de residenties Madioen, Kĕdiri, Bagĕlen en Banjoemas opleveren.

I.

Voor zulk een goede voorstelling — wij stellen ons voor, dat zij den lezer, die niet dikwijls Indische bestuurzaken te behandelen heeft, niet onwelkom zal zijn — is in de eerste plaats noodig een overzicht der bestuurshierarchie. En die kunnen wij niet korter of duidelijker geven dan door 't volgend schema.

Nederl.-Indië. Gouverneur-generaal. (Alg. secretarie).
Raad van Indië.

Departementen v. alg. bestuur. (Directeuren van binnenl. best. — van financiën — van onderw., eered. en nijverh. — van burg. openb. werken — van justitie — Komm. v. h. leger. — Komm. d. zeemacht).

Gewesten (*residenties*). Residenten. (Hoofden v. gewest. best.)

Afdeelingen. Assistent-residenten. (Hoofden v. plaatselijk best.)

Regenten (Raden toemenggoeng, adipati).

Controleurs (Adspirant-controleurs).

Districten. Wědana's (districtshoofden).

Onderdistricten. Assistent wědana's 1ste en 2de kl. (onderdistrictshoofden).

Desa's (binnenhoofdplaatsen = *kampoengs*) Desahoofden (loerah, petringgi, koewoe enz.)

De gebieden zijn met cursieve letters gedrukt. Daarachter vindt men in gewone letter 't daarovergestelde bestuurshoofd; hoogere of lagere plaatsing op 't schema geeft ook 't hierarchisch

standpunt der bestuurders aan. Bovenaan, staat natuurlijk de opperlandvoogd, de tegenover 't opperbestuur uitsluitend verantwoordelijke regeeringspersoon, die zijne wetgevende bevoegdheid deelt met den raad van Indië en slechts voor eenige bepaald aangewezen gevallen met dit lichaam, overigens slechts een adviseerend college, in overeenstemming moet zijn voor bestuurshandelingen. De rechterhand van den landvoogd is de algemeene secretarie, welker functies te vergelijken zijn bij de betrekking van „schrijver" bij mindere beambten of bij 't „bureau" van hooger geplaatsten. Verdeeling van arbeid wordt ook toegepast in de bestuurstaak, vandaar de departementen van algemeen bestuur, eenigszins te vergelijken met de ministeriën in 't moederland en elders. Bij de opsommingen van hun chefs gaven wij de eerste plaats aan den directeur van binnenlandsch bestuur, om te doen uitkomen, dat onder zijn departement overigens 't uitgebreidst, de bestuursambtenaren hierarchisch worden gerangschikt en het daarom door hen als meer belangrijk wordt beschouwd dan de anderen, hoewel zij, of althans de residenten, met alle takken van staatsdienst te maken hebben, dus wat hun werkkring aangaat, niet tot een bepaald departement behooren. Niet altijd wordt gebruik gemaakt van de tusschenkomst der departementen voor de aanraking der regeering met de residenten. Dezen geworden ook wel direct aanschrijvingen, meest in den vorm van een missive of circulaire van den eersten gouvernementssecretaris. Het is mij in de practijk niet duidelijk geworden in welke gevallen men de tusschenkomst der departementen overbodig acht. Spoedshalve behoeft het in den regel niet. In dringende gevallen echter kunnen de residenten zich direct tot de regeering wenden; behoudens kennisgave aan den departementschef.

In zijn gewest is de resident vertegenwoordiger der regeering, de hoogste gezaghebber, wien vele functiën zijn opgedragen, welke te verdeelen zijn in die van politieken (op Java tegenwoordig van minder beteekenis) wetgevenden, besturenden, rechterlijken en financieelen aard. Zij zijn hulpordonnateurs, d. w. z. kunnen onder contrôle van 't betrokken departement, binnen, op grond der begrooting, aangegeven perken of toestemming, uitbetalingen uit 's lands kast gelasten („mandaten slaan," zooals men het in de wandeling noemt.) Inzonderheid behoort tot zijn werkking handhaving der politie, toezicht op den landbouw, toezicht op 't onderwijs, op den godsdienst, bescherming van de inlandsche

bevolking tegen willekeur, van wien ook" — wij kennen geen ijdeler voorschrift! — vermeerdering van de kennis van zijn gewest en zijn hulpbronnen [1])

Boven stelden wij de verhouding tusschen de assistent-residenten en hun residenten voor als die tusschen eenige afdeelingschefs en één hunner, die over de anderen toezicht heeft en hun tusschenpersoon is voor de betrekkingen met hoogere autoriteiten [2]). Wij deden zulks om te doen uitkomen, dat in de afdeelingen al 't bestuurswerk door de as.-residenten of door hun tusschenkomst wordt verricht. Dáár geen enkele bestuursverrichting, onmiddellijk door den resident. Alle bovengenoemde onderdeelen van de residentstaak worden in de afdeelingen door de as.-residenten verricht, in den regel zoo goed als onafhankelijk van den resident, zonder zijn welmeenen te vragen of hem te rapporteeren, dan in periodieken, die meest voor „Batavia" dienen, of in de jaarlijksche verslagen, die meer strekken tot bouwstof voor 't koloniaal verslag. Voor de politiefunctie b. v. bepaalt de as.-resident zich tot 't eens in de maand toezenden van de politierol aan zijn chef, die haar voor „gezien" of, (zeldzaam) van bemerkingen voorzien, terug zendt. Als hulpofficier van justitie (politie tegenover Europeanen) is de as.-resident den resident zelfs niet ondergeschikt, doch den officier van justitie. Toezicht op den landbouw? Deze bepaalt zich — en gelukkig! — zelfs ten aanzien van de gouvernements-koffiecultuur tot eenige min of meer geijkte opmerkingen op een paar zeldzame tournées. De resident is voorzitter van de plaatselijke schoolcommissies: wat de afdeelingen betreft, ook slechts in naam; de as.-resident vervult die functie. Al wat in den regel de resident van de scholen ziet, is bij een inspectie van de openbare gebouwen (gewoonlijk alleen bij een eerste bezoek in de afdeelingen), als wanneer natuurlijk ook de scholen een beurt krijgen. En 't zelfde kan van de hospitalen enz. gezegd worden. 't Mandateeren is niet algemeen, doch toch in verscheidene afdeelingen door den resident aan den as.-resident overgedragen — en het zou veilig overal kunnen gedaan worden. De voorzitters van den landraad dienen

---

[1]) Zie Mr. J. de Louter, Handleiding tot de kennis van 't staats- en administratiefrecht van N.-I. 4de dr. bladz. 203 en 205.

[2]) Deze vergelijking gaat niet op voor de drie hoofdplaatsen, Solo, Jogja en Bandoeng, waar den residenten, ook voor de afdeeling waarin de hoofdplaats gelegen is, een as.-resident is toegevoegd. Dit zijn echter uitzonderingen.

den resident 't verslag van hun gevangenis-inspecties in: een omweg, zij moesten het den as.-resident kunnen doen. De eenige bevoegdheid, nog feitelijk geheel aan den resident voorbehouden, is de wetgevende, n.l. 't maken van gewestelijke of plaatselijke reglementen of keuren. Zelfs de aanraking met hoogere autoriteiten, bij behandeling van zaken, in een afdeeling voorgevallen of haar betreffende, geschiedt meer en meer buiten tusschenkomst van den resident; alleen de correspondentie met regeering en directeuren heeft nooit zonder zijn tusschenkomst (tenzij een enkele maal voor louter persoonlijke inlichtingen) plaats. Vaak b. v. komt het voor, dat as.-residenten zich rechtstreeks tot den procureur-generaal wenden om inlichtingen, zelfs in gevallen dat zij niet als hulpofficier van justitie optreden. Zoo ook de aanraking met 't inlandsch bestuur. De regenten zijn feitelijk reeds lange jaren geheel aan de as.-residenten ondergeschikt, al zijn hun rangen geassimileerd aan hoogere militaire rangen (luitenant-kolonel of majoor) dan zulks met den rang van as.-resident (= oudste kapitein) 't geval is. Uit vele voorschriften ter zake zou men de gevolgtrekking maken, dat resident en regent meer in dadelijke aanraking met elkander kwamen [1]). Wij betwijfelen of zulks ooit 't geval geweest is, al geven wij toe, dat de invloed der regenten evenzeer gedaald is als de werkkring der as.-residenten uitgebreid. Maar vroeger stond niet naast elken regent een Europeesch ambtenaar met den rang van as.-resident. Meestal was het een contrôleur bij de landelijke inkomsten en cultures; en hoewel ook deze steeds een groot overwicht hadden op de regenten, liet 't groote verschil in rang het kwalijk toe, dat b. v. de officieele correspondentie tusschen regent en resident door tusschenkomst van den contrôleur geschiedde.

Op deze gewichtige bijzonderheden (verhouding tusschen Europeesch en inlandsch bestuur) komen we straks terug. Eerst willen we opmerken, dat de gestadige uitbreiding van de functiën der as.-residenten niet een tot uitvoering komend bestuursbeginsel is, doch uit den drang der omstandigheden geboren werd. Zij is een gevolg van de ontwikkeling der Indische maatschappij, welke zooveel meer bestuursbehoeften heeft dan vroeger. Zijn er hoogere autoriteiten, die zich dadelijk tot een as.-resident wenden, dan

[1]) Waarschijnlijk ook met 't oog op den regent ter hoofdplaats, die, de gewesten uitgezonderd waar een as.-resident ook de hoofdplaats is, natuurlijk direct den resident ondergeschikt is.

is dit gemakshalve, om spoediger geholpen te worden en den resident niet noodeloos lastig te vallen, geenszins om hem te passeeren. Als elke vereenvoudiging in de toch reeds zoo omvangrijke administratie, is zulks goed te keuren.

Intusschen blijft het waar, dat de resident ook in de afdeelingen grooten invloed *kan* uitoefenen. Vooreerst als chef van de as.-residenten, die hem gehoorzamen moeten en wier toekomst hij door zijn invulling der conduitestaten verhelderen of verdonkeren kan, zoodat het zeer in hun belang is hem te ontzien, zoo niet naar den mond te praten of te bewierooken. Hij kan voor zijn gewest bestuursvoorschriften maken, die men te volgen heeft (of in den wind slaan; na verloop van tijd worden ze als vanzelf vergeten, terwijl later in de residentie geplaatste ambtenaren meestal geheel onkundig er van zijn). Daargelaten nog zijne bevoegdheid om door 't maken van reglementen niet alleen den ambtenaren, maar ook den ingezetenen regels te stellen. Al ontsnapt ook veel van de dagelijksche behandeling van zaken — wat van groot gewicht kan zijn — aan de bemoeiingen, zelfs aan de kennisname van den resident, al wat verder gaat, zoowel als vele periodieke gegevens, de afdeelingen betreffende, komen gewoonlijk wèl in zijne handen (of althans in zijn bureau) en ondergaan zijn invloed. Voorstellen b. v., die hoogere sanctie behoeven, vereischen zijn toestemming of zijn ondersteuning. Hij kan ze ook eenvoudig deponeeren. De afdoening van schriftelijke zaken ondergaat zijn critiek: traagheid in bureauzaken wordt spoedig ontdekt en het minst geduld. Eindelijk kan men bij den resident in hooger beroep gaan voor beslissingen van de assistenten, en zich over hen beklagen.

Voeg bij dit alles, dat er veel gedaan is om de positie van de residenten te verhoogen, dat velen dit een goede politiek achten ('t bekende „steunen der residenten", waaraan vooral behoefte gevoeld wordt als tot „exploitatie" de toevlucht genomen moet worden) dat hun grooter hulpmiddelen, betere steun gegeven wordt, dat zij in ruimere financieele omstandigheden verkeeren, een grooteren staat voeren kunnen — en dit is in de oogen der ingezetenen van veel beteekenis — dat 't groote publiek weinig weet van wat de assistenten voor hunne rekening krijgen — en gij zult toegeven, dat de drang der omstandigheden, die 't gewicht der functiën van de assistenten dagelijks vermeerdert ten koste van 't gezag der residenten, wel groot moet zijn.

Van tijd tot tijd wordt dezen onder het oog gebracht, dat zij de verantwoordelijke personen voor de zaken van 't heele gewest zijn en blijven. Bijv. bij vaststelling van het landrentebedrag. Onlangs werd het wereldkundig, dat de regeering de residenten herinnerd had aan hunne verantwoordelijkheid voor de gouvernements-koffiecultuur en zulks naar aanleiding van door den wetenschappelijken adviseur gedane aanwijzingen. Deze aansporingen hebben slechts een kortstondig effect en zijn te veel in strijd met den noodzakelijk geworden gang van zaken, om blijvend nut te hebben. Hoe komt het dan, dat niettemin de invloed van vele residenten zoo gering is en dat men zoo algemeen klaagt over de vervulling van deze betrekking? Minder aan de *personen* is het te wijten, die, dooreengenomen, natuurlijk even goed zijn, als de ambtenaren, die welke betrekking ook vervullen, als aan den te veel omvattenden *aard der betrekking*, zooals die van lieverlede geworden is, als aan andere omstandigheden, die op 't geheele binnenlandsch bestuur werken en waarvan de voornaamste is de trage promotie, waardoor deze betrekking op te laten leeftijd verkregen wordt. De leeftijd op zich zelf is het niet, die ongeschikt maakt, maar wel 't ontmoedigend lange wachten op deze betrekking, die den bekleeder in zoo verreweg betere omstandigheden brengt. Heeft men haar eindelijk, dan denkt men zich geborgen, waartoe niet weinig bijdraagt, dat alleen voor háár een bevordering bij keuze plaats heeft. Voeg daarbij, dat zij zoogoed als niet onder contrôle staat, dan kan men begrijpen, dat langzamerhand 't denkbeeld ontstaan is, dat we niet onaardig vonden uitgedrukt door den redacteur van 't „*Soerabajasch Handelsblad*" bij gelegenheid van de in het vorig jaar aangekondigde opruiming van residenten met langer dan 30 jaar dienst (welke uitgebleven is) dat nl. tot dusver die betrekking beschouwd werd als een voorbereiding op 't genot van pensioen, maar dat dit nu uit is (of iets dergelijks). Waarschijnlijk wordt het ook wenschelijk geacht in dien hoogen rang stabiliteit te hebben, waardoor zelfvertrouwen een der voorwaarden voor krachtig besturen, gekweekt wordt, en is men daarom afkeerig van spoedig ingrijpen, tenzij bepaalde feiten of onwil er toe doen besluiten.

Ook moet het een resident vrij gemakkelijk zijn te Batavia een gunstigen indruk te vestigen. Hem staan zoovele middelen ten dienste. Als vanzelf spreekt, draagt hiertoe voornamelijk bij wat uit de van de residentie ingekomen stukken blijkt. Maar de

secretaris ('t gehalte dezer ambtenaren is in de laatste jaren zeer verbeterd) staat hem hierin ter zijde, en voor belangrijke stukken kan de hulp worden ingeroepen van andere ambtenaren, meestal ter hoofdplaats aanwezig en welke die gaarne verleenen, als het hun gevraagd wordt door een hoog geplaatste, die altijd zoo vriendelijk en gastvrij is. Voor de uit Batavia gevraagde adviezen heeft men de bijdragen der afdeelingen en allicht is daaruit wel iets bruikbaars te putten. Inspecteurs of andere Bataviasche grootheden worden met overstelpende voorkomendheid behandeld of hun andere ambtenaren toegevoegd, die wèl de benoodigde inlichtingen kunnen geven. En 't publiek..... ach, dit is zoo gauw tevreden in 't binnenland. Een enkele, groote, geanimeerde partij en men roept vol bewondering: wat een mooie betrekking is het toch, resident te zijn!

't Invloedrijke deel van 't publiek nl. De inlanders en de smalle Europeesche gemeente, die slechts hebben mogen nontonnen [1]) denken er anders over, te oordeelen naar de praatjes, die zij uitstrooien. Zoo hoorden wij eens kleinigheden als, dat een Chinees voor zoo'n feest een cadeau van eenige dozijnen kapoenen gedaan had (altijd die Chineezen! vervloekt ras, men kan niet genoeg toezicht er op houden) of dat gestraften uit de gevangenis gelaten waren om te helpen bedienen [2]).

Zoo kan men het jaren volhouden, zonder veel uit te voeren of veel te weten, al brengt men ook zijn ondergeschikten, voor zoover het hun nog iets schelen kan, tot wanhoop door totaal gemis aan belangstelling voor al wat hun werkkring betreft, en al moppert menig particulier over trage afdoening, vergeten zelfs van zaken, waarop hij wacht. Met vriendelijkheid, hartelijkheid, gastvrijheid is dit alles goed te maken. — Over 't geheel komen er zooveel aangename berichten in over de residentie, dat het geen verwondering baart, als de brave volhouder ten leste op koninginsverjaardag met de anderen wordt gedecoreerd, of dat

[1]) nonton = toeschouwer zijn. Daar in Indië de feesten in open zalen gegeven worden, kan men van buiten zien, wat er binnen plaats heeft, en zonder zelf gezien te worden, als men niet vooraan gaat staan. Dit is niet alleen een uitspanning voor den kleinen man, maar ook voor Indische dames, die zich buiten soms beter amuseeren dan daar binnen. Men hoeft dan geen toilet te maken, een ware marteling in de hitte; en vooral als men in den maneschijn in gemakkelijke rijtuigen leunt en voor afwisseling een toertje maakt, is het wel uit te houden.

[2]) Dergelijke fraaiigheden hebben zelfs hun weg gevonden tot vertooningen van de straat-tooneelspelers in sommige streken van Java. Maar dit kunnen kluchten zijn, uit vroegere tijden overgeleverd.

na vele jaren, als het aanblijven bijna onuitstaanbaar wordt, nog promotie volgt. — Ha, ha, roept dan de voorzitter van den landraad (wijsgeerige aanschouwer van wat bij 't binnenlandsch bestuur voorvalt) — er moet maar gediend worden!

Dezelfde criticus noemt 't baantje van assistent-resident een hondenbaantje. Met onvoldoende middelen, onvoldoend tractement (als men niet een voordeelig bijbaantje heeft; maar die ontbreken juist in de duurste afdeelingen) staat men voor alles en is niet, gelijk de resident, door zijn positie zelf eenigermate voor onaangenaamheden gevrijwaard. Daarbij heeft men nog met zijn chef te doen, die vaak blijkt anders te willen, dan men meent dat nuttig is. Eindelijk wordt in deze betrekking 't meest de onzekerheid gevoeld van de toekomst bij 't binnenlandsch-bestuur, omdat zij toegang verleent tot de betrekking van resident, waarnaar natuurlijk als naar een verlossing wordt uitgezien, die niet verkregen wordt dan door bevordering bij keuze. Ook loopt men in deze betrekking de meeste kans wegens volbrachten dienststijd op stal te worden gezet. Maar brengen wij den lezer (en ons zelven) niet uit zijn humeur door al die intime misères verder uit te spinnen. Wij zwijgen dus over de, helaas niet altijd lofwaardige, middelen, die moeten worden aangewend, om zijn stand op te houden over de pogingen om toch promotie te maken, anders dan door eenvoudig met ijver zijn plicht te doen, enz.

Toch moeten we bij 't afdeelingsbestuur nog wat stilstaan, omdat we hiervan de volledige bestuurseenheid wenschen te maken, welke rol thans, meer of min in naam, door de gewesten worden vervuld. Onze reorganisatie kan men zich ook nog op andere wijze voorstellen, dan wij reeds deden: evengoed, of nog beter, kan men zeggen, dat wij de afdeelingen tot gewesten willen verheffen, als dat wij de residenten willen afschaffen: de zaak is dat wij een der bestuurstrappen willen wegnemen.

Deze vereenvoudiging teweeg te brengen door de assistent-residenten af te schaffen b. v. tegen vergrooting van 't personeel op de residentie-bureaux en van de contrôleurs zou, niettegenstaande 't gemakkelijker geworden verkeer, niet gaan, tenzij men 't wezen der genoemde betrekkingen geheel veranderen wil. Bovendien vordert 't toenemend aantal Europeanen, naast of, liever, boven 't eenmaal in de binnenlanden bestaand inlandsch bestuurspersoneel (regenten, wier afschaffing zeer onpolitiek zou zijn) Europeesche ambtenaren van rang en gezag. Bovendien zijn de meeste afdee-

lingen eerst na een lang gevoelde behoefte in 't leven geroepen. De gewone loop van zaken is, dat men eerst tracht het met een contrôleur af te doen, wien ondershands vele baantjes, eigenlijk niet tot zijn werkkring behoorend, worden opgedragen. Eerst na vele voorstellen en na herhaald aandringen gaat men er toe over een as.-resident toe te staan.

Uit ons schema blijkt, dat de splitsing van 't bestuur in 't binnenland in een Europeesch en een inlandsch bestuur niet verder of hooger gaat dan de afdeeling. Daartoe hebben we het daar beneden in twee kolommen gescheiden: de laatste der twee geeft 't inl. bestuur aan, aan welks hoofd de regenten staan (met den titel eerst van raden toemenggoeng, later van raden adipati). Hun gebied wordt regentschap genoemd en tegenwoordig vallen de regentschappen in den regel samen met de afdeelingen. Hoewel 't regeeringsreglement van regentschappen melding maakt, zijn zij niet zulk een integreerende geleding van de bestuursreeks als gewest, afdeeling, district, onderdistrict, desa, en ruimden wij dan ook in ons schema geen plaats er voor in. De benaming heeft slechts haar nut om 't ressort aan te wijzen van den regent. De beteekenis van „regentschap" in 't bestuursorganisme is overgaan op de afdeeling. Strekt zich b. v. 't regentschap uit over twee afdeelingen, dan heeft elk dier afdeelingen in zich zelf (de benaming en 't weinig beteekenend toezicht van den regent daargelaten) een volledig bestuur. Ook hierom is het wenschelijk dat regentschap en afdeeling één zijn. Inbreuk hierop is gemaakt door splitsing van regentschappen in afdeelingen. De vermeerdering der werkzaamheden was van dien aard, dat één as.-resident het niet afkon en men een tweede aanstelde, zonder echter naast of onder hem een regent te plaatsen, waarschijnlijk 1°. omdat men den in functie zijnden regent niet wilde froisseeren door splitsing van zijn gebied, of om dergelijke politieke overwegingen; 2°. omdat 't regentenbestuur kostbaar is en niet geëvenredigd aan zijn dadelijk nut. Men laat het om staatkundige redenen voortbestaan, tot uitbreiding gaat men liever niet over. Om den as.-resident in de nieuw gecreëerde afdeeling niet zonder algemeen inlandsch bestuurshoofd te laten, plaatst men er een z.g. zelfstandigen patih, d. i. een plaatsvervanger, ondergeschikt aan den regent, maar overigens met volkomen diens bevoegdheden binnen de nieuwe afdeeling. 's Regenten bemoeienis met deze bepaalt zich in den regel tot bijwoning van den maandelijkschen

rapportdag. Is hij een bekwaam oud gediende, die het regentschap nog kent van vóór de splitsing, dan kan men nu en dan van zijne plaatselijke kennis partij trekken. Maar overigens kan men hem best missen. Zoowel zijne positie met twee assistent-residenten, die hij feitelijk als zijne chefs te beschouwen heeft, als die van den zelfstandigen patih, maken het raadzaam, dat de regent zich zoo min mogelijk met bedoelde afdeeling inlaat.

Gelijk bekend is, hebben de regenten, ook in niet aldus gesplitste regentschappen, patihs onder zich, in navolging van den „rijksbestierder" in inlandsche staten. Deze ambtenaren zijn, hoewel men hun natuurlijk ook wel eenig nuttig werk kan opdragen, eigenlijk overbodig. Bij luie of onbekwame regenten worden ze overal voor gespannen; anders zijn het duivelstoejagers. Gelukkig ligt het in de bekend gemaakte voorstellen van den heer Mullemeister dit baantje af te schaffen, of liever hun titel en functies te doen overgaan op 't districtshoofd ter hoofdplaats, die er eenig voordeel van zou genieten. Daar zij dus waarschijnlijk weldra tot de geschiedenis zullen behooren, hebben wij ze niet in ons schema opgenomen.

Vervolgen wij onze beschrijving van 't binnenlandsch bestuur door over te gaan tot de districts-, onderdistricts- en desahoofden en bewaren wij de contrôleurs, die niet bepaald *besturende* ambtenaren zijn voor 't laatst, al zou hun hierarchische rang hen onmiddellijk op de regenten moeten doen volgen (zie hunne plaats op ons schema).

De functiën van districtshoofd zijn voor den dagelijkschen gang van zaken van 't hoogste gewicht. Dooreengenomen zijn zeker zij de ambtenaren, die den druksten werkkring hebben. De regenten zou men desnoods kunnen missen; hen niet. Heeft de betrekking van regent in den loop der tijden in beteekenis verloren, de hunne is des te belangrijker geworden. Vele oorzaken hebben hiertoe meegewerkt (de meeste zijn aangegeven in de „Indische Brieven aan een Staatsraad" van Eckart, zie blz. 158 en volgende). Maar de voornaamste is wel, dat het voor de Europeesche ambtenaren, 't meest belast met de uitvoering van aangelegenheden, waarbij belangen van hoofden en inlandsche bevolking betrokken zijn, de contrôleurs n.l., 't gemakkelijkst en 't minst omslachtig is zich in direct contact te stellen met de districtshoofden, waarmee ze in bijna dagelijksche aanraking zijn en die hun ondergeschikten zijn, die ze naar welgevallen kunnen

oproepen. Dit voorbeeld wordt ook eenigszins door particulieren gevolgd, die wat met hoofden of bevolking te maken of van hen te verkrijgen hebben. Een regent moet met te veel égards behandeld worden, wat lastig is, daargelaten, dat hij dikwijls ver af woont en men hem moeielijk ontbieden kan, als het noodig is. Hierover beneden meer.

Een en ander heeft gemaakt, dat de betrekking van wedana in menig district ongeloofelijk druk geworden is; om haar behoorlijk te vervullen en nog op prijs te stellen vooral moet men inlander zijn: iemand met weinig behoeften en pretenties, gewoon aan een niet geregeld leven, die 't huiselijk leven niet op prijs stelt, geen tijd noodig heeft voor literatuur, voor societeit of sociale verplichtingen, die niet licht pruttelt over de wanverhouding tusschen belooning of vooruitzichten en gepresteerde diensten, die achterstelling voor minder verdienstelijken evenzeer zonder mopperen slikt als onverdiende berispingen of grievende terechtwijzingen over tekortkomingen, die vaak slechts daaraan te wijten zijn, dat men te veel, en soms tegenstrijdige dingen, van hem vergt. Van daag is het de contrôleur, die in den drogen moeson beveelt, dat de bevolking ook van 't schaars geworden water moet hebben voor haar voedingsgewassen, terwijl een oogenblik later een administrateur of een paar employés 't erf komen oprijden om op hoogen toon water te eischen voor hun velden [1]). Daar komt een brief van den contrôleur, de opmerking bevattende, dat de koffietuinen schrikkelijk verwaarloosd zijn, wat geen wonder is, als de wedana er zoo weinig komt, want de

[1]) Nauwelijks waren we een paar dagen in dienst of we woonden een staaltje bij van de wijze van omspringen met 't districtsbestuur in 't binnenland. Het was in een afdeeling, thans nog zeer gezocht om de voordeelen, die ze afwerpt voor den assistent-resident, fungeerend notaris-vendumeester. Tot den berg van opdrachten, die men op ons schoof zonder eenige toelichting, behoorde 't met den wedana (in opvolging van Staatsblad 1838 no. 50) hooren van koeli's, die met een suikerfabriek een werkovereenkomst zouden aangaan, voor den as.-resident fungeerend notaris te sluiten. Hiermee, op de fabriek in tegenwoordigheid van den administrateur, bezig (voor den beginner een halsbrekend werkje) zagen we een nette equipage met de vier voorrijden. Twee heeren stapten uit: de superintendent der fabriek en de geldschieter, beiden toenmaals op hun gebied bekende autoriteiten. Na kennismaking en een kort gesprek werd door den superintendent de wedana à faire genomen over een belangrijk waterwerk in de nabijheid der fabriek, waaraan zoowel deze als sawahs van de bevolking water ontleenden en waaraan, naar het scheen, niets gedaan werd. Half in scherts, half als bedreiging werd ten slotte den verlegen ginnekenden wedana toegevoegd: „als dit werk niet gauw klaar komt, schrijf ik in de courant, dat de resident moet worden gedegradeerd tot hoofdoppasser, de as.-resident tot oppasser en jij tot koeli." Vóór unserer Wenigkeit de zaak duidelijk

desahoofden volgen natuurlijk het voorbeeld van hun baas, enz. Verschijnt een heer, die na een praatje komt informeeren, hoe het nu toch staat met de kostbaarheden en gelden der mas adjëng (zoo betiteld hij zijn huishoudster) onlangs ontstolen. De wëdana verklaart, dat hij zelf een paar lombardhuizen heeft doorzocht, maar vergeefs; een desahoofd heeft hij uitgezonden naar X en een oppasser naar Y, waar volgens spionnenberichten sommigen dier goederen zijn. Waarop de heer aanmerkt, dat dit natuurlijk niets geeft, want het is immers van algemeene bekendheid dat in dit district de desahoofden juist de grootste dieven zijn. Het begint hem te vervelen. Hij heeft der mas adjëng beloofd al zijn invloed aan te wenden om haar heur schatten terug te bezorgen. En nu doet de politie, als naar gewoonte, niets! Hij is dan ook van morgen bij den as.-resident geweest om zich te beklagen. En het is enkel uit vriendschap voor den wëdana, dat hij eens aankomt om hem te waarschuwen. Nauwelijks is dan ook deze vriend naar zijn mas adjëng terug, of daar komt een oppasser van den as.-resident te paard aanrennen, overbrenger van een last om onmiddellijk naar de hoofdplaats te komen, ten einde rekenschap af te leggen van wat er verricht is om de bewuste zaak tot klaarheid te brengen. De wëdana laat zijn dos-à-dos voorkomen, teekent een paar stukken en tijgt naar de kota. Onderweg een tweede bode, maar met een invitatie van den regent; want de as.-resident heeft naar aanleiding der klacht den regent over de slechte politie onderhouden. Na in

---

was en wij van verbazing bekomen waren, waren de heeren reeds weggereden. W lieten natuurlijk niet na onzen chef (den as.-resident) 't voorgevallene te rapporteeren. Hij hoorde het lachend aan, en zeide dat de zaak maar als een aardigheid moest worden opgevat; bij nadere kennismaking zou wel blijken, dat het niet zoo kwaad gemeend was. — Het viel ongeveer 25 jaar geleden voor; maar, hoewel zulke dingen nu wel niet dagelijks voorkomen, zou het nog heden kunnen gebeuren. In dit opzicht zijn de toestanden weinig veranderd. Ja, 't overwicht van sommige particulieren op 't bestuur is grooter geworden. Hierop is van toepassing wat van Heutsz zegt t. a. p. bladz. 39: „Tegenover een zwak gezag in handen van enkele invloedrijken en machthebbenden, stonden goed aaneengesloten particuliere vereenigingen. Tegenover autocratie in naam kwam geldregeering in de daad." Dit overwicht vindt men met name in de suikerstreek. De angst voor verwikkelingen — die den ambtenaar in den regel niet dan nadeel brengen: impopulariteit, 't verwijt van tegenwerking, van onhandigheid (een der vele vereischten voor een geschikt bestuurs-ambtenaar is: handigheid) enz. — is tot bij de hoogstgeplaatsten in 't binnenland van invloed op hun houding en hun rapporten. Hiermee wordt te weinig rekening gehouden bij beoordeeling der toestanden aldaar. Bij de contrôleurs treft men nog 't minst die angst aan; maar hun betrekking brengt ook de minste verantwoordelijkheid mee.

ontvangst name van een uitbrander van den as.-resident (die altijd helsch wordt om dat eeuwige gezanik over de politie) en een paar welwillende aanmaningen van den regent (die weet, hoe de vork in den steel zit, en dat er maar weinig aan te doen is) komt de wĕdana 's avonds laat tehuis. Dadelijk vliegt zijn schrijver op hem toe: een spoedbrief van den contrôleur: terugzending van een paar foutieve staten: dat is nu de zooveelste keer, het schijnt dat de wĕdana de stukken maar teekent zonder ze na te zien. De schrijver heeft reeds vermoed wat er gaande is en de staten al overgemaakt: de wĕdana heeft ze slechts te teekenen. — Maar zijn ze nu werkelijk goed? De schrijver zou er een eed op durven doen. — Nu dan maar, en de wĕdana teekent ze — weer zonder ze na te zien! Behalve dat hij er wel van bewust is geen accuraat rekenmeester te zijn, heeft hij nu geen gelegenheid er toe. De contrôleur moet de stukken nog hedenavond hebben, en daar alle oppassers uitgezonden, de dienstdoende desahoofden op ronde zijn, wordt 't naaste desahoofd opgeklopt om ze te paard den contrôleur te brengen. Geen gelegenheid — niet omdat een twintigtal inlanders, beklaagden en getuigen en hun geleiders in een rechtszaak, buiten gehurkt, op onderzoek wachten — zij kunnen wachten — maar omdat de wĕdana, tehuis komend, een gast aantrof, een onbekende meneer, buiten betrekking geraakt, voor wien dus een logement te duur is. Door vrienden of bekenden de deur gewezen (naar hij openhartig zegt) heeft hij maar zijn intrek in de kawĕdanan genomen. Het zal maar voor een paar dagen zijn, want ongetwijfeld zal hij hier in de buurt wel een plaatsing vinden. Na den eten ondervraagt onze wĕdana de wachtende inlanders, hierin echter bemoeilijkt door zijn logé, die, hoewel platzak, drank heeft weten te krijgen en nu zwaar beschonken is, kabaal maakt of grappen uithaalt tot vermaak der wachtenden. Den wĕdana pakt hij om 't middel en tracht met hem door de pĕndapa te hossen. Maar deze heeft zulke zaken veel bij de hand gehad, laat zich niet uit 't veld slaan en weet eindelijk zijn gast in een bed in 't voorkamertje rechts te deponeeren. Een zwaar snorken slechts stoort nu en dan 't onderzoek van de rechtzaak, waaraan wĕdana en schrijver zich nu gaan wijden. En oppassen is hierbij de boodschap! want vele verbalen zijn in den laatsten tijd wegens onvolledigheid door den voorzitter van den landraad teruggezonden.

En zoo gaat het bijna dagelijks; daargelaten wanneer hij con-

troleur, regent en assistent-resident en andere autoriteiten op tournee moet vergezellen, dikwijls nutteloos, of dat hij zitting heeft in landraad of omgaand gerecht, bij de vermeerdering van zaken tegenwoordig een ware last; welke dagen hij dus voor zijn ander werk kwijt is. Om het vele jaren lang, wij zeggen niet vol te houden, maar tevreden er onder te zijn, moet men zóó weinig maatschappelijke behoeften hebben en zóó gesteld zijn op ambtelijken rang, zóó verzot op gezagsuitoefening als een inlander. Een Europeaan zou al spoedig, zoo niet het afleggen, er den brui van geven.

Sedert 1874 zijn de districten verdeeld in onderdistricten, waarvan één, dat in den omtrek van de districtshoofdplaats, door den wĕdana zelf, de overigen door assistent-wĕdana's 1ste of 2de klasse, onder 's wĕdana's toezicht, worden bestuurd. Reeds vroeger had men — echter niet algemeen — dergelijke ambtenaren tot hulp der districtshoofden, met verschillende titels en met minder scherp afgebakenden werkkring en ressorten. Gelijk bij residenten en assistent-residenten, is 't een gevolg van de toenemende eischen van den dienst, dat hoe langer hoe meer de werkzaamheden en bevoegdheden van den wĕdana in de voor hem bestuurde onderdistricten overgaan op de assistent-wĕdana's [1]), echter minder systematisch dan bij genoemde Europeesche ambtenaren en wel, omdat men hier te doen heeft met inlandsche beambten, met wie men het zoo nauw niet behoeft te nemen, en men gemakshalve met den wĕdana zaken afdoet, ook de niet door hem rechtstreeks besturende onderdistricten betreffende, al is dit omslachtiger en dikwijls minder afdoend.

Op den ondersten trap van den ladder staan de desahoofden, de inlandsche dorpsburgemeesters, van wie wij in ons vorig opstel getuigden, dat zij sedert 't cultuurstelsel gebruikt worden als tegen hun mede-ingezetenen gekeerde werktuigen. De inlandsche ambtenaren beschouwen hen, als niet behoorende tot de (ambtenaars-) aristocratie, maar tot het volk, als ver beneden zich — al sluit dit intieme relaties niet uit. Zij worden ook voor diensten gebruikt, die hun desa niet aangaan. Boven gaven we een beschrijving van den drukken werkkring van 't districtshoofd; mutatis mutandis zou zij kunnen gelden voor dien van menig

[1]) Een erkenning van dit feit vinden we in 't voornemen van den heer Mullemeister om ook den onderdistrictshoofden een schrijver toe te voegen, iets wat tot dusver alleen aan districtshoofden te beurt viel.

onderdistrictshoofd. Welnu zonder deze, strict genomen onrechtmatige hulp van de desahoofden (en andere desabestuurders) zou men er niet komen — evenmin als op de binnenlandsche bureaux (van regent, contrôleur, as.-resident) zonder de hulp der onbezoldigde magangs (meestal als parasieten voorgesteld — maar is 't om niet jarenlang partij trekken van hun diensten niet eveneens parasitisme?) Bij inlanders onder elkaar gaat dit alles op meer huiselijken voet en houdt men zich minder dan bij ons aan 't voor elk afgepaste. Bekend is het, dat in de suikerstreken er niet alleen ambtenaren, maar ook vele desahoofden onder den invloed der machtige industrieelen geraakt zijn. Meestal vindt men de zaak voorgesteld, alsof hierbij omkooping plaats heeft, omdat anders de gronden van de bevolking moeielijk of niet in te huren zijn. Tegenwoordig is dit minder juist, al willen wij niet beweren, dat nu en dan niet naar tegenwerking getracht wordt. Vooreerst weet de bevolking wel haar gronden aan den man te brengen zonder behulp, soms à l'insu of zelfs tegen den zin der hoofden (die terecht tegen overmatige huur zijn). Ten anderen is omkooping niet meer noodig; waar plichtsgevoel niet tot medewerking stemt, is vrees voor soesah ook bij de desahoofden een factor voor meegaandheid. In sommige streken is de verhouding zelfs zoo, dat de desahoofden niet veel meer dan mandoers van de ondernemingen gelijken en bijna op denzelfden voet behandeld worden. 't Meer bekend maken hiervan, een eerlijke, maar ook een volledige toepassing der nieuwe grondhuurordonnancie — als de ambtenaren het aandurven — 't verbod aan desahoofden, onlangs uitgevaardigd, om werkcontracten met ondernemingen aan te gaan, kunnen hierin verbetering brengen.

Wij zijn eindelijk gekomen tot de contrôleurs, „de gevoels- en bewegingszenuwen van 't bestuur." De leer, dat zij louter contrôleerende of rapporteerende ambtenaren zijn, is, gelooven wij, altijd slechts theorie geweest. De schoon klinkende voorschriften willen of wilden het zoo; de noodzakelijkheid gebood anders. Het is o. i. niet een in de laatste jaren ingeslopen misbruik, dat de contrôleurs zich van een deel van 't bestuur hebben meester gemaakt. Van ouds hebben zij, buiten de regenten om, districts- en ook desahoofden bevelen gegeven, en vaak zelfs in aangelegenheden, niet tot hun eigen werkkring behoorend, om de eenvoudige reden, dat een andere werkwijze ondragelijk lastig of omslachtig zou zijn, of omdat men geen andere menschen er

voor had. Men zij ook hierin niet doctrinair en betreure het niet; dat de voorschriften ter zake vanouds algemeen overtreden zijn bewijst slechts dat ze niet deugen, en, dat men ze zoolang heeft laten bestaan, slechts dat men niets er voor voelt ze naar de eischen der praktijk in te richten.

In den aanvang wellicht meer dan nu is op gezegd beginsel inbreuk gemaakt; toen was in 't binnenland 't overwicht van den Europeaan, vooral van den landsdienaar op den inlander zoo groot, dat dikwijls geringe beambten — pakhuismeesters b. v. — functiën uitoefenden, geheel buiten hun bevoegdheid, en in onvoorziene omstandigheden soms geheel op eigen initiatief, en niettemin door een ieder geëerbiedigd.

Wij verlangen dan ook niet, gelijk van Heutsz, dat de contrôleurs, ter wille van een nooit ten volle toegepast beginsel, van sommige bezigheden of bemoeienissen — met politie of rechtspraak b. v. — ontheven of uitgesloten worden: de eischen eener vlugge afdoening van zaken, van 't gemak der bestuurden gaan voor. Maar buitendien, voor de vorming der contrôleurs zelf is het wenschelijk, dat zij b. v. bemoeienis krijgen met politiezaken. Zij moeten immers trachten naar kennis van 't volk: door politieonderzoek verkrijgt men inzicht in vele zaken, zonder welke die kennis onvolledig is; men krijgt anders veelal een te rooskleurig denkbeeld van 't volkskarakter en van den economischen toestand. Het is een goede voorbereiding voor later, als de as.-resident geworden contrôleur nog meer met politie of justitie te doen zal hebben, of zelfs voor de gevallen, dat hij die betrekking moet waarnemen (hiertoe wordt bijna altijd de contrôleur der afdeeling aangewezen.) Nog in een ander opzicht heeft het nut: den meesten invloed op districts- en onderdistricts-hoofden hebben de contrôleurs, en wel ten gevolge van bijna dagelijksche persoonlijke aanrakingen. Van de vele werkzaamheden, eerstgenoemden opgedragen, komt dit natuurlijk aan die ten goede, welke ook tot 't contrôleursvak behooren. De anderen, w. o. politie, geraken er door onwillekeurig, althans in drukke districten, op den achtergrond, of den inl. ambtenaren schiet bijna geen tijd over voor deze functiën. Ook hierom is het wenschelijk dat contrôleurs politiebemoeienis hebben; ook voor politiezaken zal dan hun invloed op 't districtsbestuur gunstig werken.

De contrôleur is niet meer zoo ambulant als hij voorheen was — echter zeer lang, ± 50 jaar geleden — toen men zich

bijna uitsluitend te paard op tournee begaf en zich vaak tevreden moest stellen met een primitief logis vol ongedierte bij desahoofden. Het is of de tourneelust omgekeerd evenredig is aan de gemakken van 't verkeer — maar hierop zal de toenemende sportlust wel gunstig gaan werken. 't Meestal aangevoerde schrijf- of rekenwerk is hiervoor niet alleen de reden: wel degelijk is het meerdere gemakzucht of verwend-zijn. Ook menig contrôleur doet zijn werk zooveel mogelijk aan de schrijftafel af. Dit belet niet, dat ook de contrôleur onzer dagen meer in aanraking komt met hoofden en bevolking dan zijn chef, die bejaarder en meer aan zijn bureau gebonden is. Maar vooral 't verkeer is intiemer; de contrôleur verneemt daardoor meer. De uitdrukking, dat de contrôleurs de gevoels- en bewegingszenuwen van 't bestuur zijn, is daarom nog altijd juist.

Evenals in onze vorige opstellen over dit onderwerp hebben wij sommige bijzonderheden niet verzwegen, die van den toestand in de binnenlanden of van 't binnenlandsch bestuur een minder aangenamen indruk moeten geven. Wij doen dat niet voor ons genoegen, maar omdat zij dienen gekend te worden in ruimer kring, wil er verbetering komen. Wij hebben het reeds zoolang aangezien en niemand schijnt het genoegzaam aanstoot te geven om met klem er tegen op te komen. *Bekendheid in ruimer kring*, want bekend zijn zij voorwaar genoeg in de streek, waar ze inheemsch zijn! En nog wel erger dingen, dan die wij openbaarden; en hun, die ons misschien toevoegen, qu'il faut laver son linge sale en famille, vragen we wat dit ooit gegeven heeft, en wijzen we er op dat die zaken van algemeene bekendheid zijn zelfs bij de inlandsche bevolking, voor wie *wij* ze liefst bedekt zouden willen houden.

En hiermede zouden we ons beeld up to date van 't b. b. hebben voltooid, ware het niet dat we nog een paar trekken hadden moeten aanbrengen om de sombere, ontevreden gemoedstemming terug te geven.

Die stemming is niet van vandaag of gisteren, en heeft zijn redenen! Deze hebben we in ons vorig opstel genoemd. En dat zij gegrond zijn kan nog uit 't volgende blijken. Toen verleden jaar de contrôleur van politie te Batavia promotie maakte en as.-resident (jaarl. tractement *f* 7 200 + *f* 600 reiskosten en vrije woning) op de buitenbezittingen werd, maakte de *Javabode* de opmerking,

dat een zijner tijdgenooten, die de loopbaan op de bureaux verkozen had, reeds directeur (jaarl. tractement *f* 24 000) van een der departementen was. In den raad van Indië zitten thans twee gewezen algemeene secretarissen, een als vice-president (jaarl. tractement *f* 36 000) een als lid (jaarl. tractement *f* 28 800). Hun tijdgenooten en zelfs sommige der ouderen, waren nog as.-resident (jaarl. tractement *f* 8 400 vrije woning + *f* 600 reisk.), toen zij lid in den raad werden. Deze twee ambtenaren zijn in dienst getreden in de jaren 1870 en 1872; zij werden raadslid in de jaren 1893 en 1895. De resident, die het onlangs werd, trad in dienst in 1861; zijn voorganger, die het in 1892 werd, was van 'tzelfde jaar [1]). Hierbij komt dat men als algemeene secretaris *er op rekenen* kan lid in den raad te worden; van de 22 residenten op Java wordt slechts nu en dan een enkele het. Wij weten het wel, ter secretarie moet men zeer hard werken; maar menig bestuursambtenaar doet het niet minder, en *allen* zouden niets liever wenschen dan er toe in de gelegenheid te zijn, vielen ook hen de voordeelen ten deel, die de secretarie-ambtenaren genieten: snelle promotie, een schitterende toekomst als men voldoet, plaatsing in een aangenaam klimaat, de zekerheid dat zijn werk onder de oogen van den landvoogd zelf komt; niet te behoeven voldoen aan de kostbare sociale eischen, den besturenden ambtenaren opgelegd; niet aan den weg te moeten timmeren en derhalve bloot te staan aan de critiek van een ieder; niet met een dikwijls veeleischend publiek te doen te hebben en gevaar te loopen van botsingen en onaangenaamheden, uit zijn betrekking voortvloeiende. Die hoogere bezoldiging bij gelijken diensttijd doet zich reeds vroeg gevoelen en heeft invloed op alles. Is men met verlof of pensioen in Europa, men heeft het ruim, men kan nog eens genieten, terwijl zijn tijdgenoot in bekrompen omstandigheden rondscharrelt. Zelfs 't nageslacht ondervindt het, door de betere opvoeding, die men zijn kinderen geven kan.

O, mijne jonge vrienden, die u gereed houdt bij 't corps uw intrede te doen, evenals wij zult gij vol idealen uw betrekking aanvaarden; zullen het misschien deze idealen zijn, die u bewegen de voor u later zoo noodlottige keus te doen bij 't b. b. te gaan, waar ge uitzicht hebt op de zooveel voorspoediger carrière op

---

[1]) 't Zoogenaamde radicaal verkregen zij in 1860.

de bureaux. Houdt het iemand, die tot een bijna afgedankte generatie behoort, ten goede; maar als hij denkt aan wat ge te gemoet gaat — vooral gij uwer, die verwezen zult worden naar de ontzettende eenzaamheden der buitenbezittingen — dan voelt hij in zijn gemoed iets opwellen, als Heine gevoeld moet hebben, toen hij de bekende regels dichtte:

Mir ist, als ob ich die Hände
Aufs Haupt dir legen sollt',
Betend, dass Gott dich erhalte
So rein und schön und hold.

Ge glimlacht om die sentimenteele ontboezeming? Natuurlijk: zoo hebben ook wij ongeloovig gelachen om de waarschuwingen van hen, die ons voor den drempel der binnenlanden nog trachten tegen te houden.

II.

Voor ons kwam de ontgoocheling bijna terstond; zoodra we eenige bijzonderheden van de meest-voorkomende taaksopvatting leerden kennen. Doch genoeg hiervan! Thans de voordeelen in 't licht gesteld, die we van onzen maatregel verwachten!

Feitelijk komt ons voorstel neer op een verheffing der bestaande afdeelingen tot gewesten, m. a. w. zij zullen territoria worden, nog altijd direct bestuurd, doch onder hoofden in direct contact met regeering en directeuren. Hierdoor moeten zij in belang winnen — en dit is geen gering voordeel voor streken, die tot een aanmerkelijk hoogeren trap van ontwikkeling moeten worden gebracht, vóór zij dien van beschaafde landen hebben bereikt! Daartoe toch is in de eerste plaats noodig dat kennis en belangstelling omtrent haar vermeerderd worden. Hoe beiden van elkander afhankelijk zijn kunnen we niet beter releveeren dan door aanhaling van de volgende passage, welke we op blz. 3 aantroffen van 't bekende werk van Mr. J. de Louter „Handleiding tot de kennis van 't Staats- en administratief recht in N.-I. vierde druk 1895: „Kennis kweekt belangstelling, belangstelling is een krachtige prikkel tot kennis. Doch de belangstelling verdient de eereplaats. Zij toch alleen schept daden." Zullen dus de tot gewest geworden afdeelingen meer tot hun recht komen, reeds doordat zij meer tot bekendheid geraken moeten, [1])

[1]) Bij de bewerking van dit opstel ondervonden wij dit ten aanzien van 't Koloniaal Verslag. Van ons voornemen om een vergelijking te maken tusschen

nog veel meer zal dit bewerkt worden door dat hun bestuurders zelfstandig optreden kunnen, hun voorstellen enz., 't eigen, door hen zelf bestuurde gebied betreffende, spoediger, verscher aan 't rechte kantoor komen. Omgekeerd, kunnen door regeering en directeuren gedane aanschrijvingen, gevraagde inlichtingen spoediger hun doel bereiken. Laatstgenoemden zullen oorspronkelijker, juister zijn. Men behoeft hierbij nog niet altijd aan opzettelijke weglating of wijziging op de residentie bureaux te denken; maar ter bekorting of voor uniformiteit laat men vaak 't een of ander uit de bijdragen der afdeelingen weg, en dit geschiedt niet door belanghebbenden zelf, soms door personen met geringe kennis van zaken en vooral met minder *plaatselijke* kennis dan de oorspronkelijke redacteurs, en wordt dus niet altijd oordeelkundig verricht.

En wat de uniformiteit betreft; die kan reeds daarom niet altijd doelmatig verkregen worden, wijl de tegenwoordige gewesten geenszins homogene grootheden zijn: hun bestanddeelen vertoonen soms verschillen, waarom het beter zou zijn ze bij een nieuwe groepeering van elkander te scheiden. Neemt men b. v. de gewichtige factor „aard der bevolking" als basis, dan behooren Noord- en Zuid-Banten, Noord- en Zuid-Cheribon, Banjoewangi en Bësoeki niet bij elkaar. Wij weten het wel, men kan niet met alle economische of geographische verschillen rekening houden zonder in te kleine gebieden te vervallen, maar één ding lijdt geen twijfel: door niet de tegenwoordige gewesten, maar de tegenwoordige afdeelingen tot norm te nemen zou men zeker meer homogene eenheden verkrijgen, en dat zou vooral uit een bestuurs oogpunt wederom een voordeel zijn.

Dit wordt op verrassende wijze erkend in 't „ontwerp van een algemeene verordening betreffende de instelling van gewestelijke en plaatselijke raden en gewestelijke en plaatselijke geldmiddelen" van den Minister Van Dedem. (Zie dit tijdschrift 1894, bladz. 244). Daarin toch lezen we: „Voor elk onderdeel van een gewest in N.-I. kan bij algemeene verordening een plaatselijke raad worden ingesteld .... De gewestelijke raad heeft geen bemoeienis met de onderdeelen van het gewest, waarvoor

uitgestrektheid en bevolking van de Nederlandsche provinciën en de Javasche tot gewest te verheffen afdeelingen moesten we afzien, omdat 't Koloniaal Verslag slechts residentie-cijfers geeft, behalve die, landelijke ondernemingen en sommige speciale takken van dienst betreffende. Voor de meeste doeleinden is een residentiegewijze statistiek te globaal: men heeft dus weinig aan die cijfers, al zou men bij oppervlakkige inzage meenen, dat zij heel wat leeren.

een plaatselijke raad is ingesteld." M. a. w. 't verschil tusschen beide raden is niet meer dan een verschil in naam; niet een verschil in bevoegdheid. Zoodra in een gewest een plaatselijke raad kan bestaan, wordt 't gebied van den gewestelijken raad naar rato verkleind. — In de Memorie van Toelichting wordt dit gemotiveerd door 't verschil in toestand van de verschillende deelen der gewesten. Een erkenning dus van ons beweren, dat zij uit te heterogene deelen zijn samengesteld. Maar beter zou het dan zijn uitsluitend plaatselijke raden in 't leven te roepen. Deze zullen in de *eerste* plaats noodig zijn. Wat heeft men aan een gewestelijken raad, welks leden 't geheele uitgestrekte gewest niet kennen? Van een plaatselijken raad, daarentegen, over een afdeeling, dus over een zooveel kleiner gebied, zou kunnen worden aangenomen dat zijn leden het kennen. Deze raden zullen een voorbereiding zijn op de gemeenteraden. Van gemengd Europeesche gemeenten (tegenover de zuiver inlandsche desa's) kan tegenwoordig alleen sprake zijn op de drie hoofdplaatsen. Maar zij vormen nu reeds afdeelingen, wel is waar met eenig achterland (dat waarschijnlijk wel zou kunnen worden ingekrompen) en kunnen dus voor een plaatselijken (in dit geval = gemeente-) raad in aanmerking komen. Men ziet het: ook met 't oog op deze in de toekomst zoo gewichtige bijzonderheid zou onze gewestelijke indeeling een meer rationeele zijn dan de bestaande.

Een ander voordeel van ons systeem is, dat, zooals we boven zagen, de splitsing in een Europeesch en inlandsch bestuur niet verder gaat dan de tegenwoordige afdeeling; wordt deze „gewest", dan zal zij dus zoo hoog op gaan als maar kan. En dit is een gewichtige omstandigheid! Zoolang de inlanders niet in beschaving, in staatkundige en burgerlijke rechten nagenoeg gelijk zijn met de Europeanen, is het een goede politiek zulk een tweeledig bestuur in stand te houden. Maar het moet dan ook geen schijnvertooning zijn — en nog wel een zoo kostbare! — Feitelijk is de toestand, dat districts-, onderdistricts- en desabesturen uitvoerders zijn van de rechtstreeksche bevelen der Europeesche ambtenaren, terwijl aan eerstgenoemden bijna geen zelfstandigheid gelaten is. Waren er lagere Europeesche bestuursambtenaren dan de tegenwoordige, dan zouden ook zij bevelen geven of wellicht de wĕdana's en as.-wĕdana's geheel op zij gezet worden. De regenten zijn bloot chefs de bureaux, die de schriftelijke (niet de dadelijke of mondelinge) lastgevingen van den as.-resident (niet die van den

contrôleur) voor de inlandsche ambtenaren en hun rapporten ontvangen, omdat dit nu eenmaal gewoonte en ook gemakkelijk is [1]). Soms laat men hen adviseeren, of conferenties bijwonen, waar zij dan gewoonlijk een zwijgende rol spelen. — Welnu, door de door ons voorgestelde bestuursvereenvoudiging, wordt ook de positie der regenten verhoogd: zij komen dan onmiddellijk na en zijn weinig minder in rang dan de hoogste civiele autoriteit. Is de positie der residenten, ongeacht de gelijksoortigheid der werkzaamheden, betrekkelijk hoog boven die der as.-residenten verheven, nog in veel grooter mate staat zij boven die der regenten. Door hun afstand tot de hoofden van gewestelijk bestuur te verminderen zullen hun rechten of belangen meer naar de oppervlakte rijzen; zij zullen ook beter er voor durven opkomen [2]). Maar nagenoeg 't zelfde kan ook gezegd worden van *alle* belangen, die in de afdeelingen gevoeld worden.

Boven spraken we van de voortdrijvende kracht der contrôleurs op hun chef. Gelijk elke kracht bij overdracht intensiteit verliest, gaat ook van de werking van deze veel verloren, zoo zij niet gesmoord wordt, als zij nog den afstand tot den resident moet doorloopen. Trage chefs vinden hierin een gereed motief voor onbeweeglijkheid: „ja, ik ben het geheel met je eens en zou ook wel willen .... maar de resident, je weet hoe die is!"

Intusschen, hoe voortreffelijk men een zaak regele, van de personen, die er mee te maken hebben, en hun gezindheid hangt ten slotte hare werking af. Kan het zóó getroffen worden, dat ook factoren aanwezig zijn voor de verbetering van die gezindheid, dan kan een welslagen moeielijk betwijfeld worden. En nu vermeenen wij, dat door onze regeling de positie en vooruitzichten der ambtenaren van 't b. b. — en dus ook hun stemming — afdoend verbeterd zullen worden.

Een gunstige uitwerking zou zeker reeds te verwachten zijn van de voorstellen van den heer Mullemeister. Volgens 'tgeen in de dagbladen er van verluidde zou de financieele positie van contrôleurs, secretarissen en as.-residenten — en Goddank ook

[1]) Het kan niet anders of deze toestand moet de regenten ten zeerste grieven, al berusten zij er in, zooals in 't inlandsche karakter ligt, en de inlandsche begrippen omtrent ambtelijke subordonnatie of voegzaamheid het willen. Hoe het hun echter te moede is kan men eenigszins nagaan uit den merkwaardigen brief van een regent in dit tijdschrift jaarg. 1889 bladz. 1521 gepubliceerd.

[2]) Het behoeft wel niet gezegd: nog andere maatregelen zijn daartoe noodig. Doch die te bespreken behoort niet tot onze taak.

van 't personeel op de afdeelingsbureaux — verbeterd worden en mag reeds daardoor alleen beter werk verwacht worden. Maar ook de promotie! En dit zou hoofdzakelijk verkregen worden door as.-residenten, die niet voor den rang van resident in aanmerking komen, na 25 jaren dienst te pensionneeren — een beginsel dat, naar men zegt, wij hebben niet onderzocht of het waar is, reeds in de laatste jaren werd toegepast. Wij vinden het gewaagd, inhumaan en ook niet in 't belang van den dienst het tot stelregel te maken. *Gewaagd*, omdat het een kansberekening is, die falen kan, en waarvan men dan toch zal moeten afwijken. Inderdaad, wie kan met zekerheid zeggen, welken rang over eenigen tijd een ambtenaar na 25 jaar diensttijd bekleeden zal? *Inhumaan* vinden we het — niet om ongeschikte ambtenaren den dienst te doen verlaten; integendeel dit geschiede zoodra die ongeschiktheid werkelijk gebleken is — maar om dit alleen voor een zekere categorie ambtenaren na een bepaald tijdsverloop vooruit vast te stellen. Men kan hiertegen aanvoeren, dat ongeschiktheid voor de hooge positie van resident nog niet een zoodanige ongeschiktheid is, dat zij dadelijke verwijdering uit den dienst vordert; maar dat, nu de ervaring geleerd heeft, hoe de promotie, aan haar zelf overgelaten, te traag is, er middelen moeten worden aangewend om haar te versnellen; dat dit nu eenmaal gaan moet ten koste van sommigen, en dat het niet onbillijk is daartoe dan diegenen aan te wijzen, die wel niet *totaal* ongeschikt zijn, maar dan toch bewijzen hebben gegeven van *mindere* geschiktheid; anders zouden ze niet gepasseerd worden. Ze zullen dan buitendien lang genoeg gediend hebben. Eindelijk zal, worden 's heeren Mullemeisters voorstellen gevolgd, voor hun financieele belangen genoegzaam gezorgd zijn. — Wij antwoorden: Is nu reeds de sprong van as.-resident tot resident te groot, wordt nu reeds te veel naar 't verkrijgen dezer betrekking uitgezien als naar 't eenige loonende in de bestuurscarrière, nog veel meer moet dit 't geval zijn, als men aan hare nietverkrijging een gedwongen pensionneering verbindt. Dan wordt het bijna een levenskwestie resident te worden. Al de betreurenswaardige gevolgen van 't hunkeren er naar, die men thans waarneemt, zullen in nog erger mate voorkomen: onzekerheid, zenuwachtigheid, pluimstrijkerij, dienen niet voor de goede zaak, maar om een wit voetje bij de chefs enz. En waarom moeten de eischen voor de betrekking van resident zoo hoog worden gesteld? Zij

is anders vrij gemakkelijk te vervullen [1]), juist omdat zij beter bezoldigd wordt, hare bekleeders meer hulpmiddelen hebben, minder onmiddellijk te besturen hebben, in minder dadelijke aanraking met 't publiek komen, meer ontzien worden en, last not least, omdat zij zelfstandig zijn, geen chef hebben dan dezer verwijderde regeering. Een miskenning van de, in eenige weinig beduidende afdeelingen uitgezonderd, veel moeielijker (naar aller genoegen en dat van zijn chef) te vervullen betrekking van as.-resident is het den toegang tot haar gemakkelijker te maken. Hij die als as.-resident, met zooveel minder hulpmiddelen en steun, onder een chef, die naar de oogen moet gezien worden, voor heete vuren komt te staan en dan minder voldoet, kan nog een zeer goed resident zijn! Wij erkennen, dat wanneer men boven de as.-residenten één hunner tot chef moet aanstellen, men moeielijk anders doen kan dan daartoe den beste promotie te laten maken; maar, den feitelijken toestand in aanmerking genomen, is het ongemotiveerd hierbij anders te werk te gaan dan bij andere betrekkingen. En dien sprong te vergen in den avond van den diensttijd! Evenmin als men in 't dagelijksche leven min of meer bedaagde lieden tot een gewaagde krachtoefening zal uitnoodigen, moest men het in den dienst ook niet oudgedienden doen. Ook *niet in 't belang van den dienst* is die gedwongen pensionneering! Reeds niet omdat de slechte stemming er door verslimmeren moet, wat weer 't gevolg hebben zal, dat behalve door de weinigen, die (wegens relaties, protectie, dienen in de nabijheid van tot macht gekomen vroegere chefs enz.) zeker zijn van hun toekomst, met weinig hart gediend wordt, en velen, die weinig hoop meer hebben, den boel maar even gaande houden. Zij denken (met den noodigen wrevel): „wat kan het mij verder schelen, ik moet er immers toch uit na mijn 25 jaar! ik zal wel zorgen het niet te bont te maken, maar geen vin zal ik meer dan noodig verroeren." En men laat dit maar begaan: „wacht maar, als ge uw 25 jaar dienst hebt, gaat ge toch de laan uit." 't Getal teleurgestelden zal *misschien*, dat der financieel benadeelden *in werkelijkheid* nog grooter zijn dan thans.

Dit nu zou niet 't geval zijn bij onze regeling. De zelfstandigheid, die nu de resident geniet — en zij bepaalt voor een goed deel 't aanzien, dat men heeft — zal verkregen worden (de niet

[1]) De tegenwoordige aard der betrekking echter is oorzaak, dat ook bij een goede vervulling zij weinig nut heeft.

te berekenen promotie-snelheid buiten beschouwing gelaten) [1]) na een tijdsverloop, nu noodig om as.-resident te worden, immers in plaats van eerst as.-resident, als nu, wordt men dadelijk hoofd van gewestelijk bestuur. De onzekerheid, de spanning die nu blijven voortduren en haar toppunt bereiken op een tijd, na welken men in andere betrekkingen, op de bureaux b. v., reeds rustig „binnen" is, heeft dan veel korter duur. 't Getal plaatsen zal zooveel grooter zijn, vanzelf de geroepenen zooveel talrijker, de angst er niet onder te behooren zooveel geringer.

De stemming zal alleen daardoor aanzienlijk verbeteren, en ook omdat er met zooveel meer opgewektheid zal worden gewerkt; door de contrôleurs omdat zij kans hebben spoedig geheel zelfstandig op te treden (voor hen ligt dat nu in een onzeker verschiet) en omdat hun vertoogen etc. bij hun chefs meer effect kunnen hebben. Dat vooral deze met meer ambitie en liefde hun taak zullen verrichten, behoeft dit nog wel betoog? Ontslagen van de onzekerheid over de toekomst, die hun nu kwelt of ontzenuwt, gerezen in de schatting van 't publiek, wijl het weet, dat zij nu niet meer afhangen van een hoogere binnenlandsche autoriteit, bij wie de beslissing is in vele zaken en bij wie men zich elk oogenblik kan beklagen — zullen zij eerst ruim kunnen adem halen. Hun zelfvertrouwen — een der eerste voorwaarden voor een krachtig bestuur — moet grooter zijn, nu ze ook grooter vertrouwen in zich zelf gesteld zien. De wetenschap, dat hun werk, hun voorstellen direct (dus ook zoo spoedig als mogelijk is) onder de oogen van regeering of directeuren komen, het niet van 't welmeenen eener hoogere autoriteit afhangt ze te besnoeien, te veranderen, vertragen, ter zijde te leggen of er gebruik van te maken, zonder opgave van de bron van herkomst, moet hun werklust prikkelen. Op jonger leeftijd geroepen tot volkomen zelfstandig besturen, zal het voor hen nog niet te laat zijn zich krachtvol handelen eigen te maken, wat wel eens 't geval kan zijn, wanneer men op hoogeren leeftijd zich dit gewennen moet.

Ons dunkt, de genoemde voordeelen zijn niet gering: 't betere

[1]) Wij onthouden ons van 't maken van bespiegelingen over meer of minder snelle promotie, omdat hierop vele, ons niet allen bekende factoren werken. Met name zou men moeten weten òf (evenals voor de tegenwoordige secretarissen) ambtenaren van 't b. b. gekozen worden voor chef der a. s. gewestelijke bureaux. Anders zal wellicht eenige stagnatie te wachten zijn, die echter weinig te duchten is, wijl men toch spoediger een zelfstandigen werkkring verkrijgt dan tegenwoordig, en de sprong minder groot is.

werk der gewestelijke ambtenaren — beter wijl het meer kennis van zaken (immers het betreft een kleiner eigen bestuurd ressort) met meer belangstelling, met meer lust verricht wordt komt ten goede 1°. aan de bestuurden, wier belangen en behoeften beter gekend, beter bediend worden door onafhankelijke ambtenaren, die deze zaken dagelijks voor oogen hebben, 2°. aan de regeering, die beter gediend zal zijn van oorspronkelijk, verscher werk, verricht door tevreden ambtenaren, bezield met liefde voor hun vak, 3°. aan de ambtenaren zelf, zooals zooeven betoogd is.

Voor wij de zaak van uit 't tegenovergestelde standpunt beschouwen, moeten we nog eenige consequenties van den maatregel bespreken. Welken titel zal men den hoofd van gewestelijk bestuur geworden as.-residenten geven? Moeten hun, gelijk den tegenwoordigen residenten, secretarissen ter zijde gesteld worden? Welke zullen de financieele gevolgen van dit alles wel zijn? Ziedaar vragen, die den lezer dadelijk op de lippen zullen zweven. Wij zullen over deze kwesties 't een en ander zeggen, doch moeten al dadelijk opmerken, dat we het een ijdel toegeven aan de fantaisie vinden bij 't te berde brengen in een tijdschrift van een denkbeeld als 't onderhavige het tot in bijzonderheden uit te werken. Vooreerst ontbreken daartoe de noodige gegevens en de ruimte. Bij een mogelijke ten uitvoerlegging hangt het, verder, nog te veel af van de inzichten van anderen, hoe de onderdeelen geregeld worden, om daarin reeds vooruit te willen voorzien.

Wat nu den titel betreft, aan de zelfstandig geworden as.-residenten te geven, wij achten het een vraagstuk van ondergeschikt belang. Daar zij geen residenten meer ter assistentie zullen dienen, kan worden aangenomen — dat het geen zin zou hebben hun huidigen titel te laten bestaan. Maar ook den titel „resident" vinden we onjuist of niets zeggend, al is het waar dat hij in de koloniën een zekere, geijkte beteekenis verkregen heeft, daar men hem b. v. ook in de Fransche bezittingen aangenomen heeft. Den lezer, die van ons vorig opstel kennis genomen heeft, zou het zeker niet verwonderen, zoo wij voor een Nederlandschen ijverden — als wij maar een geschikten wisten. Die van „stadhouder" zou zeker wel juist zijn; maar hij schijnt — denkelijk wel om de doorluchtige personen, die hem in ons vaderland in vorige eeuwen gedragen hebben — te hoog gevonden te zijn,

zelfs voor de moederlandsche gewestelijke bestuurders; waarom zou men hun, grootendeels toch te beschouwen als de opvolgers dier roemruchtigen, hem anders onthouden, en hun de omslachtige benaming „kommissaris des konings" of „der koningin geschonken hebben? [1]) Natuurlijk hebben we ook gedacht aan den titel „landdrost," op verzoek van den vreemdeling Lodewijk Napoleon aan de door Daendels ingestelde prefecten, de voorgangers van Raffles residenten, gegeven. Maar deze benaming is in 't vaderland ver van algemeen geweest en reeds lang vergeten. Wij blijven hierin daarom maar buiten stemming, evenals ten opzichte van de benaming of de positie, aan de hoofden der nieuwe gewestelijke bureaux te geven.

Dit laatste behoort tot de financieele zijde van 't vraagstuk, waarin we ons, om dezelfde redenen, ook niet zullen verdiepen. Alleen dit: het zou wijs zijn zóódanige regeling te maken, dat de toch reeds hooge bestuurskosten niet er door stijgen zullen. Is spaarzaamheid op zich zelf reeds een deugd, de omstandigheid, dat een reorganisatie niet meer kosten zal dan de bestaande regeling, zal de mogelijkheid harer tot standkoming bevorderen. Wat dus aan residentsinkomsten, secretaristractementen enz. zal worden uitgespaard is om te slaan over de kosten dezer reorganisatie, zoo het niet beter ware haar te combineeren met de door den heer Mullemeister voorgestelde Periodieke tractementsverhoogingen, reeds voor andere betrekkingen de beste renumeratie gebleken, zou in elk geval ook voor die van de a. s. hoofden van gewestelijk bestuur aanbeveling verdienen.

Voorts zou het wenschelijk zijn te doen nagaan of 't onderdeel der door den heer Mullemeister voorgestelde reorganisatie, afdeelingen en regentschappen betreffende, ook vereenigbaar is met de verwezenlijking van ons denkbeeld, dan wel welke wijziging het behoeft. In elk geval zal dit met zooveel zorg en kennis voorbereide voorstel veel kostbare gegevens bevatten voor de toepassing onzer regeling.

In de Vorstenlanden zal zij wel niet voetstoots kunnen worden

[1]) Bij ons bestaat een merkwaardige liefhebberij voor 't kiezen van vreemde woorden voor titels. Die bij 't leger zijn bij alle legers der beschaafde naties in gebruik. Maar van woorden als „commissaris", „agent", „rechercheur", „surnummerair" enz. zouden maar weinigen uit 't volk de juiste grondbeteekenis kunnen aangeven. En wat zegt ge van de fraaie combinatie „raad-adviseur" voor een der betrekkingen op de Haagsche ministeries? „Assistent-wëdana" is anders ook een aardige samenkoppeling.

ingevoerd. Deze zullen niet in meerdere gewesten kunnen worden verdeeld. Wij zijn niet genoegzaam bekend met de toestanden aldaar, maar weten van sommigen hunner zelf, dat de as.-residenten in Soerakarta een andere positie hebben dan elders op Java. Hun ressort is dan ook niet te vergelijken met een „afdeeling" in de gouvernementslanden van Java. Liever dan hier naar een waarschijnlijk toch niet te verkrijgen uniformiteit te trachten, schijnt het beter voor de Vorstenlanden, afgescheiden van overig Java, een geheel op de practische eischen dier vasalstaten ingerichte bestuursorganisatie in 't leven te roepen. Evenwel: de omstandigheid dat ons denkbeeld in de Vorstenlanden niet ten uitvoer kan worden gebracht, mag natuuurlijk geen reden zijn het — aangenomen dat het inderdaad een goed beginsel bevat — voor overig Java op te geven.

Indien het niet wat gewaagd ware toestanden in Europa en Java onderling te vergelijken, zouden we er op willen wijzen dat in Nederland de gewesten (provincien), wat 't algemeen bestuur betreft, niet onderverdeeld zijn. Wel is dit 't geval met de departementen in Frankrijk. Dáár hebben reeds lang vele stemmen zich verheven tegen de instelling der sous-préfets en wil men ook dáár, dat 't hoofd van gewestelijk bestuur (préfet) niet door tusschenpersonen bestuurt. De voornaamste reden hiervan echter is omdat dáár prefecten en sous-prefecten tevens politieke agenten zijn der Regeering, organen van een te veel centraliseerend bestuur [1]). Gaarne hadden wij ook een vergelijking gemaakt met de bestuursinrichting in Britsch-Indië, doch de in dat uitgestrekte gebied tot stand gekomen regelingen schijnen weinig op uniformiteit gericht te zijn geweest, en leenen zich daarom niet tot vergelijkende beschouwingen in een kort opstel als dit.

III.

Nu le revers de la médaille, of wat men voor zoodanig zou kunnen laten doorgaan. Wij kunnen niet beter onze zaak ver-

[1]) In Frankrijk wil men 'tzelfde als wij, vereenvoudiging van 't bestuur door afschaffing van één der hierarchische graden, doch door tegenovergestelde middelen: niet afschaffing der préfets, maar der sous-préfets. Het zou ons te ver voeren de redenen hiervoor aan te geven. Niettemin verdient wel kennisname, hoe men in 't algemeen over de zaak denkt. Daartoe nemen we 't volgende over uit de Grand dictionnaire universelle du XIXe siècle" van P. Larousse: „La sous-préfecture est une superfétation bureaucratique et le *sous-préfet* un intermédiaire à peu pres

dedigen dan door ons een tegenstander te denken, wiens tegenwerpingen wij te wederleggen hebben.

— Hoe kunt ge aannemen (zou hij ons vragen), dat de hoofd van gewestelijk bestuur geworden as.-residenten zooveel beter hun taak zullen verrichten dan de tegenwoordige residenten! Zijn deze niet gekozen uit de geschiktste as.-residenten? Herhaaldelijk las ik in de laatste jaren de bewering, dat het moeite kost genoegzaam geschikte personen te vinden voor de 22 residentsplaatsen; maar als men nu 4 maal meer posten van hoofd van gewestelijk bestuur heeft, hoe zal het dan wel zijn! Werden nu *alle* as.-residenten hoofden van gew. bestuur — wat een buitenkansje voor zoo menigeen, die nu het nimmer zoo ver brengen zou! — zouden ze dan eensklaps wèl geschikt geworden zijn? Het zou, dunkt mij, een gevaarlijke proefneming wezen. Reeds nu kan men, heb ik ergens gelezen, dooreengenomen op niet meer dan twee werkelijk goede van de 22 residenten rekenen. Maar met uwe regeling zie ik niet waarom die traditioneele twee in aantal grooter zullen worden. En hoeveel meer slechten dan nu schieten er dan over!

— (Wij antwoorden) Die „ongeschikten" in de as.-residenten, laat ons maar aannemen, dat zij het inderdaad zijn, en dat het bij hun beoordeeling eerlijk toegegaan is [1]), onder of liever voor een deel *ten gevolge* van de bestaande regeling zijn er waarschijnlijk nog meer as.-residenten dan residenten, die niet voldoen, die alles aan den contrôleur of 't buraupersoneel overlaten, de politie aan de inl. hoofden, en niet veel meer doen dan stukken teekenen of politierol houden — die „ongeschikten" zouden, na invoering der nieuwe regeling, hun afdeeling blijven besturen. 't Eenige onderscheid zou zijn, dat zij met regeering en directeuren in plaats van met den resident correspondeeren en dat hun waarschijnlijk beter bureaupersoneel wordt toegevoegd, en dat zij

inutile. Le parasitisme de cette fonction est manifeste." In 1871 wilde men opheffing „mais ce projet, combattu par l'esprit de routine et par ceux qui ont tout intérêt à l'émarger au budget à été rapidement écarté."

[1]) Wat hiervan is kan men eenigszins nagaan uit 't volgende. Een regeeringsaanschrijving van 1866 (en de humaniteit, zoo niet de eerlijkheid) gebood, dat ongunstige conduite beoordeelingen belanghebbende tijdig moeten bekend gemaakt worden, om hem in de gelegenheid te stellen zich te beteren of te verantwoorden. Niettemin werd het eenvoudig nagelaten, zoodat men gewoonlijk eerst te laat gewaar werd niet goed aangeschreven te zijn. Waarschijnlijk ten gevolge van 'tgeen de pers hierover ten beste gaf, is in 't afgeloopen jaar door de Regeering den residenten aangeschreven, 't oude voorschrift niet langer onuitgevoerd te laten.

eenige bevoegdheden meer hebben. Groot is dus 't onderscheid niet. Maar op hen werken al dadelijk de reeds genoemde factoren voor beter werken, die we niet herhalen zullen om niet te wijdloopig te worden. Menigeen zal dan blijken niet ongeschikt te zijn. Ja onze verwachtingen zijn zóó groot, dat we gelooven dat in plaats van de traditioneele twee *goeden* er eer niet meer dan twee *ongeschikten* zijn zullen. Blijken deze zoo verregaand ongeschikt, dat zij ondanks de verbeterde omstandigheden, toch niet voldoen, welnu dan is het een geluk dat zulks der regeering onder de nieuwe regeling spoediger blijken kan dan nu, en hun dagen dus geteld zijn. Voorstanders van 't kassiansysteem: medelijden voor ongeschikten, onwaardigen soms, ten koste natuurlijk van de vooruitzichten der anderen, zijn we *niet*. Nog eens: het is de aard der betrekkingen, *niet die der bekleeders*, dat zij minder goed vervuld worden; de residents-betrekking, omdat zij „trop embrasse, mal étreint," de as.-residentsbetrekking, omdat zij te weinig gelegenheid biedt gewaardeerd te worden, zich te onderscheiden, ijver nedergedrukt wordt, en zij bovendien te slecht betaald wordt en een ongewisse toekomst geeft.

Overigens praat ge er van, alsof eensklaps over heel Java de regeling zal worden ingevoerd, alsof alle residenten bij één besluit zouden worden vervangen door as.-residenten. Natuurlijk is dat niet te denken, en zullen als bij alle reorganisaties, overgangsmaatregelen genomen worden b. v. de regeling slechts toegepast in die gewesten, van welke de resident komt te vaceeren. — Maar te ontkennen valt het toch niet, dat onze a.s. hoofden van gewestelijke bestuur betrekkelijk jong en met nog weinig ervaring die positie zullen verwerven?

— Hierop kunnen we haast 't zelfde antwoorden als zooeven: tusschen de a.s. betrekking van gewestelijke bestuurder en de tegenwoordige van as.-resident zal in den grond weinig onderscheid zijn, behalve dat zij zelfstandiger en daardoor aangenamer te vervullen zal zijn dan tegenwoordig en waarschijnlijk met beter hulpmiddelen. De noodig geachte duur van den voorafgeganen diensttijd kan dus voor beiden gelijk zijn. En zóó vlug is tegenwoordig de promotie immers niet; integendeel: in ongeveer denzelfden diensttijd werd men een twintig jaar geleden resident als tegenwoordig as.-resident. Overigens, voor een betrekking, waarin gezond verstand, activiteit en snel beraad hoofdvereischten zijn (zoo behoort het althans in een kolonie) is *jeugd een deugd*. Een der kwalen van

ons binnenlandsch bestuur is juist dat het te *oud* is, natuurlijk tengevolge van trage promotie. Een der goede zijden van onze regeling zou zijn, dat zonder kostbare kunstmiddelen ('t pensionneeren van een categorie van ambtenaren na een bepaald aantal jaren b. v.) hieraan tegemoet gekomen wordt. Geheel zonder ervaring zullen de a.s. hoofden van gewestelijk bestuur bij hun optreden niet zijn; zij hebben die (gelijk de tegenwoordige as.-residenten) in voldoende mate opgedaan als contrôleur en zullen reeds een paar maal de betrekking hebben waargenomen. En overigens moet men haar maar opdoen tijdens 't vervullen zijner betrekking en aldoende leeren: een heksenwerk is het niet. Ervaring is een schoone zaak, maar aan haar mogen andere belangen niet worden opgeofferd. Stelt men een te langen tijd om haar op te doen, zooveel te korter wordt de tijd, die overschiet, om haar toe te passen. De zeer jonge generaals uit den tijd der groote revolutie en uit den napoleontischen tijd versloegen de ervaringrijke, maar oude vijandelijke veldheeren. Als men de menschen in de gelegenheid stelt te toonen wat zij kunnen in den tijd, dat een ieder meer beweeglijkheid, meer veerkracht, meer hoop op de toekomst heeft, dan als hij een 10 à 12 tal jaren ouder is, zullen ook bij ons de resultaten niet uitblijven. Schooner uitkomsten zal men verkrijgen, dan wanneer men die menschen hun middelbaren leeftijd laat voorbij gaan in ontevreden wachten — de massa ondervinding die zij dan gelegenheid hebben op te doen is hun een schrale troost en den lande van kortstondig nut!

— Dus zoudt ge iemand van contrôleur zoo maar resident (of welken titel ook 't hoofd van gew.-bestuur dan voeren zal) b. v. van Soerabaja willen maken; geen kleine overgang voorwaar!

— Vergeet niet, dat dit gewest dan slechts de uitgebreidheid hebben zal van ongeveer de tegenwoordige afdeeling van dien naam. Hoewel gezegd kan worden, dat grosso modo de moeielijkheid van 't besturen eener afdeeling in rechte evenredigheid staat tot 't getal Europeanen, dat zij bevat, gaat dit niet altijd op. Met name niet voor een hoofdplaats. Deze bestuursmoeielijkheid bestaat eigenlijk of voornamelijk hierin, dat men te doen heeft met verschillende klassen van bestuurden, die geen rechtsgelijkheid bezitten en van die ongelijkheid trachten voordeel te trekken. Te beletten dat dit onrechtmatig geschiedt is in een afdeeling met weinig hulpmiddelen 't moeilijkst; 't gemakkelijkst op de hoofdplaatsen, ook omdat 't aantal Europeanen van invloed

naar verhouding dáár geringer is, en om de reden, die van Heutsz t. a. p. bldz. 138 geeft: „Doch wij ambtenaren van het binnenlandsch bestuur weten nu eenmaal wel, dat ook hier de schijn bedriegt — want dat die drie hoofdplaatsen nu juist niet het lastigst te besturen zijn, omringd als men daar is met adviseurs van elken tak van dienst." Niettemin zouden we er vóór zijn deze gewesten te doen besturen door hoofden van gew. bestuur, die reeds elders als zoodanig hebben gefungeerd, en wel omdat hier meer hooge autoriteiten van andere takken van dienst zijn dan in andere gewesten. Van een klassificatie der gewesten zouden we niet geheel afkeerig zijn, hoewel we de moeielijkheid er van erkennen. Doch dit behoort tot die bijzonderheden eener regeling, welke zelf nog geheel in de lucht hangt, waarin we zeiden niet te willen treden.

— Maar de leiding en contrôle der residenten, gij zult die wel weinig tellen, maar dat die, in de meeste gevallen, nu niets of bijna niets zouden geven is toch moeielijk aan te nemen ....

— Neen, men moet het zelf gezien hebben om het te kunnen gelooven. Geheel niets is trouwens wel wat sterk; maar in elk geval niet zooveel dat b. v. in een afdeeling met een onkundig of traag as.-resident een eenigszins goede gang van zaken verzekerd zij. En waar dit niet 't geval is, wat heeft men dan eigenlijk er aan? Een resident heeft het met zijn bureau, met zijn sociale verplichtingen, met zijn eigen werk in een woord, in den regel te druk om op 't werk der afdeelingen een afdoend toezicht te houden. Dit is zelfs zóó, dat wij gelooven niemand te belasteren met de bewering, dat de door de residenten zelf bestuurde afdeelingen, om die redenen zoo weinig mogelijk bestuurd worden. (Een nieuw voordeel van onze reorganisatie zou dus zijn, dat aan deze afdeelingen meer zorg zal worden besteed). Wij kunnen hiervan een voorbeeld bijbrengen. Als contrôleur dienden we onder een as.-resident, van de bureaux afkomstig, ijverig, vol plichtsgevoel, op en top een gentleman, man van karakter zelfs, maar met een zeldzame onbekwaamheid in zake de praktijk van 't binnenlandsch bestuur. Hoewel niet onkundig, scheen hij hierin niet te kunnen leeren. De resident, daarentegen, was doorkneed in die praktijk en overigens een flink, actief man. (Beiden zijn overleden, wij kunnen hen dus niet grieven, door deze mededeelingen, wat ons anders weerhouden zou deze geschiedenis op te rakelen). Aanmerkingen, terechtwijzingen waren hierdoor aan

de orde van den dag, herhaalde tournées van den resident, botsingen eindelijk, de as.-resident heeft geen promotie gemaakt... maar wat gaf het voor den goeden gang van zaken in de afdeeling, wat toch de hoofdzaak is? Al zeer weinig. De as.-resident was zijn gezag door een en ander bijna kwijt, wij contrôleurs gingen ieder onzen eigen gang. Nu willen wij niet ontkennen, dat bij een andere houding van partijen de zaken wel anders zouden hebben kunnen loopen, maar in de meeste gevallen *gaat* het nu eenmaal niet anders; men vergete toch bij dit alles niet, dat men niet met machines, maar met menschen te doen heeft, die hun gevoeligheid hebben, niet uitsluitend leven voor de belangen van den dienst en door zeer verschillende drijfveeren bewogen worden. Ook willen wij niet ontkennen, dat een uitstekend man als resident geen nut zou kunnen doen zelfs in de afdeelingen; van zeer nabij hebben wij gezien dat dit zeer wel mogelijk is; maar in welke betrekking ook zou zoo iemand nut kunnen stichten. Doch op uitstekende mannen mag men niet rekenen; bij een regeling van de belangen en de taak van een corps, waartoe velen geroepen worden, moet men rekenen op alledaagsche menschen.

– Nu ja; maar als, b. v. door de reorganisatie-Mullemeister de algemeene toestand verbeterd is, als daar al wat over deze aangelegenheid te doen is geweest er meer de aandacht op gevestigd wordt, dientengevolge meerdere gestrengheid ook ten aanzien der residenten wordt betracht — de tegenwoordige, met 't binnenlandsch bestuur goed bekende regeering heeft reeds veel gedaan tot zuivering van dien toestand — als dit alles zijn werking doet, zal ook de leiding en contrôle der residenten meer gaan beteekenen, in betere aarde vallen en rijkere vruchten dragen.

— Wij betwijfelen het; niet dat wij alle contrôle of leiding veroordeelen, maar zij zij partieel, in dier voege, dat voor de verschillende takken voor dienst, waar het onmisbaar schijnt, inspecteerende ambtenaren zijn, zooals b. v. thans reeds voor de gouvernements-koffiecultuur, de landrente enz., de financiën, den waterstaat, den geneeskundigen dienst, 't opium. De regeling der verhouding tusschen hen en de bestuurders ga uit van 't beginsel, dat laatstgenoemden zulk een veelsoortigen en veelomvattenden werkkring hebben, dat zij moeilijk in alle takken er van thuis kunnen zijn. Om hen, behoudens eigen verantwoordelijkheid, hierin te leiden, te waarschuwen of desnoods beleefdelijk te recht te wijzen zijn de in hun vak deskundige inspecteurs. Deze

mogen dan ook niet als lastige kijk-in-de-pot's worden beschouwd, die hun wijsheid aan den man willen brengen, beslag op uw tijd leggen, en die men, om er maar van af te zijn en er toch niet tegen aan te loopen, verstandig doet te vriend te houden. Overigens kan meerdere openbaarheid er toe bijdragen contrôle overbodig te maken. Maar een generale contrôle door een hooger gezaghebbende, die een eigen bestuur te voeren heeft, zal, gelooven we, altijd weinig afdoend blijven, in elk geval minder uitwerken dan 't gevoel van zelfstandigheid en grootere verantwoordelijkheid zouden uitrichten, bij aldien de as.-residenten onafhankelijk werden. De man heeft er geen voldoenden tijd toe. Een as.-resident, die zijn plicht doet, kan natuurlijk zijn afdeeling beter kennen, dan zulks den resident mogelijk is, en daarom zullen diens bemerkingen dikwijls weerlegd moeten worden, zoo n.l. de resident, zulks wel inziende, zich niet van bemerkingen weerhoudt.

— Wel mogelijk; maar *zulk* een as.-resident behoeft ook 't minst contrôle. En toch .... de resident ziet wat in de andere afdeelingen voorvalt, heeft rijker ervaring; zijne opmerkingen kunnen wel den beste te stade komen: twee weten altijd meer dan één.

— Zeker; maar dat kan ten aanzien van wel elke betrekking gezegd worden, en zoo zou men alles kunnen laten contrôleeren. En de as.-resident zou nog oneindig meer er aan hebben, zoo hij zelf naar de naburige afdeelingen ging om er met eigen oogen te zien. Wij beweren volstrekt niet, dat alle residenten, sedert den tijd, dat ze minder zelf besturen, werkeloos geweest zijn. Integendeel, vele goede voorschriften en werken zijn aan hen persoonlijk te danken. Maar waren de as.-residenten niet ondergeschikt, dan zouden zij 't zelfde gedaan hebben. Natuurlijk zouden er dan nog meer van die goede dingen kunnen zijn dan nu.

— En krijgt al eens een as.-resident een ongegronde bemerking, dan kan hij dit immers, natuurlijk met de noodige reverentie, den chef onder 't oog brengen, die haar dan wel erkennen zal en voorzichtiger worden. Men kan toch niet over en weer meenen de wijsheid in pacht te hebben.

— Neen, we willen hopen, dat die schulderkenning geen wrok achterlaat. Maar toch, het zal in de meeste gevallen zóó *niet* gaan. Men heeft immers niet met volmaakte menschen te doen. Ook zijn er honderd gevallen, waarin zelfs voor iemand, volkomen op hoogte, moeielijk uit te maken is, wie gelijk heeft.

De resident zal noode ongelijk erkennen, de as.-resident een enkele bemerking slikken, maar, meer herhaald, blijft wrevel achter. En al erkent de chef ongelijk, hoe wordt zoo iets opgevat! De as.-resident toont zijn contrôleur welk een stommiteit de resident weer uitgehaald heeft. *Ongepast?* Natuurlijk is dat ongepast, maar niettemin gebeurt het. Ainsi va le monde. Want niemand is voor zijn pleizier ondergeschikt, en bij de minste achterstelling of verongelijking stuit het opnieuw tegen de borst. De Louter zegt, t. a. p. bladz. 30, (van koloniën, maar met alle recht kan een algemeene regel er van gemaakt worden): „ondergeschiktheid is in abstracto altijd een nadeel en vindt slechts in bijzondere omstandigheden hare rechtvaardiging." Geschikte as.-residenten hebben die contrôle niet noodig, zegt ge; bij ongeschikten geeft het weinig: veel blijft er niet over. En waarom is er niemand om de residenten te contrôleeren?

— Hm, zulke hooggeplaatste ambtenaren, bekleed met 't vertrouwen der regeering, kunnen moeielijk onder contrôle gesteld worden. Juist om dit onnoodig te maken, waarschijnlijk, is men wat streng in de keuze van de personen, die tot die waardigheid toegelaten worden.

— En toch is er één roep over de onvoldoende wijze waarop zij door velen vervuld wordt! En hoe dikwijls is niet 't verlangen uitgesproken ook over de residenten contrôle te hebben. Zoekt men zijn heil in contrôle, dan maar eene ook over hen; maar wie zal men er voor nemen?

— Welnu, men heeft immers een hoofd-inspecteur, vroeger had men er twee, en die tweede zou men weer kunnen in 't leven roepen, of een derde. Op hun reizen zien en hooren ze heel wat, en in geval van een kwestie of pĕrkara belast men hen met een zending.

— Maar evengoed kan men ze immers op de gewestelijk bestuurder geworden as.-residenten afzenden?

— Behalve dat er zooveel meer zullen zijn dan nu residenten. In geval van conflicten in de afdeelingen is het daarom beter een resident te hebben, die de kwestie uitmaakt: alweder een reden, waarom de residenten niet gemist kunnen worden.

— Dat „uitmaken" hebben wij een paar maal bijgewoond, het was meer een „sussen." Een „flink" chef is geneigd partij te kiezen voor zijn ondergeschikten; een „zwak" chef, en tegenwoordig zijn er velen, die van de tegenpartij als die invloedrijk is, en dat

is zij gewoonlijk: van zijn ondergeschikten heeft men immers toch niets te vreezen.

— Zoo iets ligt aan de personen. Te verwachten is dat langzamerhand de betrekking van resident beter vervuld zal worden.

— Wij helpen het wenschen. Maar werden niet bij de eerste opruiming van residenten onder de tegenwoordige regeering drie van de zes wegens conflicten aan den dijk gezet?

— Ook dit ligt alweer aan de personen. Overigens belet dit niet dat zij of hun collega's conflicten tusschen hun ondergeschikten en anderen zeer goed kunnen beslechten. Men moet in de eerste plaats maar zorgen conflicten te voorkomen.

— Ja, 't eenvoudigst zou zijn de bestuursbetrekkingen niet door personen, maar door automaten te doen vervullen. Bij de tegenwoordige toestanden in de binnenlanden, en nu volmaakte menschen toch niet te krijgen zijn, is dit wel noodig, opdat het in alle opzichten kalm en zonder schokken gaat. Voor 't overige wilden wij alleen maar zeggen dat de ervaring leert, dat met residenten ook conflicten voorkomen. Acht men het nu niettemin niet noodig hoogere autoriteiten aan te stellen om die te beslechten of te voorkomen, dan kunnen de a.s. hoofden van gewestelijk bestuur ze óók missen. Ge verwacht betere residenten; met denzelfden grond zijn betere as.-residenten over eenigen tijd te verwachten.

— Maar de residenten *zijn* er nu eenmaal. Een ander nut, dat zij opleveren, is dat men zich bij hen over de as.-residenten beklagen kan. Particulieren, die met hun beslissingen geen genoegen nemen of verlangen dat hun belangen spoediger behartigd worden, ambtenaren, die zich verongelijkt achten, kunnen zich op staanden voet tot den resident wenden. Bij den resident is hooger beroep, verscheidene bepalingen geven het aan, b. v. de nieuwe grondhuurordonnantie. Hoe zal men hierin voorzien, als de residenten afgeschaft zijn? In uw vorig opstel klaagt ge juist er over, dat — voor de ambtenaren — van de beslissingen of tegen de maatregelen der residenten geen appèl is; in dit opzicht zou het dus nog erger worden.

— Dit bezwaar erkennen wij. Maar het is ook 't eenige, dat gewicht in de schaal legt. Daarom hebben we al op middelen gezonnen het weg te nemen maar er geen gevonden, dat ons voldoet. Zulk een appèl toe te laten op den betrokken directeur zou slechts een beoordeeling op stukken geven. Een plaatselijk

onderzoek door den hoofdinspecteur zou eerst na te langen tijd kunnen plaats hebben, ook al vermeerdert men hun aantal tot twee of drie, wat weer een kostbare geschiedenis zou zijn en de moeielijkheid opleveren altijd geschikte personen er voor te vinden. Overigens bestaat reeds ditzelfde bezwaar 1°. voor de afdeelingen door den resident bestuurd, 2°. voor alle zaken, waarin de beslissing aan den resident is voorbehouden, of voor zijne directe aanschrijvingen, lastgevingen enz. Daarom moest deze geheele materie afzonderlijk geregeld worden. Zij zal wel te regelen zijn — al gaan wij hier niet verder er op in. En overigens mag dit bezwaar, gesteld dat zij niet op te lossen is, niet te zwaar gewogen worden. In de nieuwe grondhuurordonnantie b. v. is voor de door den resident bestuurde afdeeling géén appèl toegelaten. Wij sloegen er de „Toelichting der regelen omtrent de verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders op na" en vonden er wel een reden voor opgegeven, doch zagen, dat men zich overigens er bij neerlegt [1]). Al blijft 't bezwaar onoplosbaar, dan mag het geen reden zijn van de zaak af te zien; tegenover dit ééne inconvenient staan vele en veel gewichtiger voordeelen, ook deze: dat door beter werk in de afdeelingen er minder behoefte aan appèl zal zijn, zeker niet meer dan in de thans door de residenten zelf bestuurde afdeelingen.

— Voor deze laatsten zou men as.-residenten kunnen aanstellen, zooals reeds in de Vorstenlanden, op de drie hoofdplaatsen en op Bandoeng. De residenten zouden zich dan makkelijker kunnen bewegen, zich geheel kunnen wijden aan oppertoezicht en leiding.

— Dus aanstelling van 16 nieuwe as.-residenten zonder afschaffing tegelijkertijd der residenten? Dat oppertoezicht en die leiding zouden dan wel duur betaald zijn! Bovendien men moet de gelegenheid zich tot den resident te wenden niet *te* gemakkelijk maken; anders wordt de positie der as.-residenten ter hoofdplaats, de ervaring heeft het geleerd, bijna een sinecure. Men loopt dadelijk naar den resident. Maar ook mèt zulk een ambtenaar

[1]) In deze voortreffelijke verhandeling lezen wij pag. 91. „Speciaal voor die afdeelingen hooger beroep toe te staan op den Directeur van B. B. kwam voor weinig aanbeveling te verdienen, vermits zoodoende in eenzelfde gewest de beslissingen vaak zeer zouden kunnen uiteenloopen, ten gevolge waarvan de vereischte eenheid in de toepassing der verordening zou kunnen worden verbroken." Tusschen de verschillende gewesten is die eenheid toch niet te verkrijgen; waarom dan, vragen wij met bescheidenheid, aan de eenheid binnen een gewest zooveel waarde toegekend?

ter hoofdplaats blijft de werkkring van den resident te veel omvattend. Hij blijft toch de tusschenpersoon voor de aanraking met de hoogere autoriteiten; zijn bureau heeft zijn eischen (wil hij niet alles aan den secretaris overlaten). Reeds alleen de lectuur van de uit de afdeeling inkomende stukken kost tijd en inspanning. Er behoort eenige zelfverloochening toe over eenzelfde onderwerp eenige verschillende missives te lezen.

Geloof ons, in stede van 't in contrôle, in klein houden, in wantrouwen te zoeken, vinde men zijn heil in waardeering, in opwekking van gevoel van verantwoordelijkheid, in openbaarheid. Daarmee komt men verder, dan zelfs met de beste contrôle. Waarom zou deze regel hier niet evengoed van kracht zijn als bij andere instellingen?

— Maar wat zal uwe regeling kosten! Den gewestelijk bestuurders geworden as.-residenten zullen grooter eischen voor representatie moeten worden gesteld; hunne tegenwoordige woningen zullen vergroot moeten worden, en dat alles kost geld.

— Als je belieft *niet!* Die kolossale residentiehuizen vereischen een *f* 20 000. — en meer aan inrichting, een som, die bijna geen der ambtenaren uit eigen middelen kan voldoen. Daartoe moeten zij in de laatste helft van hun diensttijd geldelijke verplichtingen aangaan. Het is niet billijk zulke zaken niet te tellen en maar te denken: „débroullez-vous!" [1]) Beter is het zich te vergenoegen met de bestaande as.-residentswoningen.

— Ten koste van 't aanzien der betrekking! In een kolonie heeft het zijn nut dat de hoogste gezaghebber, de vertegenwoordiger der regeering, een grooten staat voert. Bij gezag hoort nu eenmaal eenige glans, wil het geëerbiedigd worden, vooral door een Oostersch volk.

— In een kolonie geeft *macht* in de eerste plaats aanzien. Weet de bevolking, dat de gewestelijk bestuurder geworden as.-residenten dezelfde bevoegdheden hebben als de tegenwoordige residenten, dan zullen zij niet minder aanzien hebben, al wonen zij in een kleiner huis. En wat krijgt b. v. de bevolking der afdeelingen te zien van den grooten staat van den resident? Het is al mooi als zij hem eens of een paar maal in 't jaar te zien krijgen, als wanneer hij bij as.-resident of regent zijn intrek neemt. Waar de bevolking op zware lasten zit, heeft het, voor hen, die wat

[1]) Zie wat wij hieromtrent schreven in ons opstel „Engelsch-Indische ambtenaren en hun Nederlandsch-Indische collega's." Indische Gids 1893 bladz. 1911.

verder denken, meer oog, als de ambtenaren fatsoenlijk, doch eenvoudig leven. Dit zou ook een goed voorbeeld zijn voor de inlandsche hoofden, speciaal de regenten, waarvan velen zooveel schulden hebben, dat zij hun traktement niet in handen krijgen, doch slechts een deel er van. De rest wordt door 't Europeesche bestuurshoofd aangewend om 's regents schuldeischers den mond te stoppen. Hoe de bevolking 't verkrijgen der middelen om geur te kunnen slaan op hare wijs uitlegt, daarvan gaven we boven een staaltje. Een Oostersch volk bemint glans; maar zij gewent ook spoedig er aan. Hoe anders te verklaren, dat aan de heerschappij van zoovele Oostersche potentaten, ondanks de door hen ten toon gespreiden luister, gewelddadig een eind werd gemaakt? En wat dit representeeren betreft: menig as.-resident verkeert reeds nu in de noodzakelijkheid meer er aan ten koste te leggen, al geniet hij geen toelage er voor, dan sommige residenten, die wèl representatiekosten krijgen. Evenwel, thans verwacht men van een resident, dat hij een soort high-life voert. Dit is, bij een burgerlijke natie, als wij zijn, een overbodige weelde, daargelaten, dat verreweg de meeste bestuursambtenaren, niet uit een stand zijn, dat zij er in thuis zouden zijn. Men toone, in plaats van door zulk soort luxe, door beschaafde vormen een man van de wereld te zijn, en in stede van door 't geven van kostbare dinées, algemeene feesten enz., waarvan tegenwoordig toch maar een deel der burgerij genieten kan, bevordere men de verfijning der samenleving door als bestuurshoofd tot beoefening van kunsten (muziek, tooneelkunst) en wetenschap op te wekken. Dat kost minder geld; maar de beschaving wint er meer door.

— Nog uit anderen hoofde zal uwe regeling een groote vermeerdering van uitgaven ten gevolge hebben, daar 't personeel bij de algemeene secretarie en sommige departementen een niet geringe vermeerdering zal behoeven. Immers, in plaats van met 20 hoofden van gewestelijk bestuur, zal men met 88 te correspondeeren hebben. Nu wordt 't werk der afdeelingen op de residentiebureaux verzameld, nagezien, geschift, verbeterd, zoo noodig tot een geheel omgewerkt. Dit alles zal nu te Buitenzorg of te Batavia moeten gebeuren. En wat een tijd zal er heengaan, vóór aan „herinneringen" voldaan, is, nader gevraagde inlichtingen verkregen zijn.

— In hoeverre dit noodig is kunnen wij niet beoordeelen. Maar vergeet niet, dat tegenover deze uitgave de intrekking der secre-

tarissen staat. Maar veel wat nu op de residentiebureaux verricht wordt, zal op de afdeelingsbureaux zelf gebeuren. En deze verdeeling van arbeid zal 't werk ten goede komen. De gewezen residentie-secretaris van Heutsz zegt (t. a. p. blz. 101). „Het is voor een secretaris van den tegenwoordigen tijd, die op een bureau eener residentie tweede klasse (Bandong daarbuiten gelaten), met het thans daar bescheiden personeel, dient onder een resident, die alleen een afdeelingsbureau heeft gekend en geen kantoorroutine bezit, bepaald een sisyphus-werk om aan den veelzijdigen arbeid van een gewestelijk bureau op Java en Madoera het hoofd te bieden." Reeds door 't vervallen der residentiebureaux alleen, wordt veel werk absoluut bespaard. 't Maken van gewestelijke overzichten, verslagen, adviezen enz. opgebouwd uit de bijdragen der afdeelingen wordt natuurlijk overbodig. En wat 't voor Batavia of Buitenzorg bestemde werk betreft, reeds nu is er veel, zoo niet 't meest, dat een der afdeelingen geldt en door den resident slechts doorgezonden wordt met zijn advies. Door afschaffing dus der residenten zullen de centraalbureaux niet zóóveel meer stukken uit de binnenlanden ontvangen als dit zich opper vlakkig zou laten aanzien.

— En de adviezen dan! Heeft men er nu (de vorstenlanden daargelaten) 20, van elken resident één, te doorworstelen, na uwe regeling zal men er telkens ruim 4 maal meer hebben.

— Krijgt men meer adviezen, zij zijn oorspronkelijker, het is minder compilatiewerk dan nu, men kan er meer staat op maken, en dat is alles waard. Het spreekt vanzelf, dat de adviseurs in de afdeelingen met meer ernst deze taak zullen afwerken, als die voor regeering of directeuren bestemd is, dan nu 't geval is. Overigens zou het een zegen zijn, als men wat minder advies vroeg, of de nu en dan gevolgde gewoonte uitbreidde om slechts aan een twee- of drietal, daartoe 't meest geschikt voorkomende hoofden van gewestelijk bestuur 't dienen van advies over een willekeurige zaak op te dragen. Van Coevorden („Uit de loopbaan van een N.-I. ambtenaar", blz. 46) zegt hieromtrent: Terloops merk ik op, dat het gewoonte is om adviezen te vragen aan alle ambtenaren, die tot een tak van dienst behooren, op die wijze krijgt men echter stapels papieren, die nauwelijks door te lezen zijn en de afdoening vertragen, terwijl de eenigste nuttige zijde is, dat het oordeel bij de mindere ambtenaren wordt opgewekt." Een circulaire werd er, herinner ik mij wel, reeds tegen uitge-

vaardigd, maar veel heeft het niet geholpen. Het zijn niet alleen regeering en directeuren, die adviezen vragen, ook residenten en andere autoriteiten doen het.

— Maar met of zonder vermeerdering van bureaupersoneel, aan de centrale bestuursorganen zal de nieuwe regeling veel last bezorgen, als men in plaats van met 22 residenten met 4 maal meer hoofden van gewestelijk bestuur te doen heeft. Sommige as.-residenten hoorde ik wel eens beweren: „hoe meer contrôleurs, hoe meer soesah". Daar is wel iets van aan, ieder heeft zijn eigen opvatting, wil zijn eigen ideeën doordrijven. Zoo zal het ook zijn met dien hoop hoofden van gewestelijk bestuur; allen voelen zich natuurlijk mannen van gewicht, vallen de regeering lastig met hun voorstellen enz. Menig ondoordacht ding, uit de afdeelingen afkomstig, komt thans niet verder dan de gewestelijke bureaux, omdat de meer geposeerde residenten 't dwaze er van inzien. Dien dam zal men missen; alles stroomt maar rechtstreeks naar de departementen of de secretarie, die door dien binnenlandschen stukken-bandjir overstelpt dreigen te worden.

— Dat zal zoo'n vaart niet loopen! Tegenover directeuren en regeering gevoelt men zich minder vrijmoedig, en waagt er al een, een ondoordacht stuk in te zenden, dan zal een enkele terechtwijzing voldoende zijn om tot nadenken te stemmen. Overigens geldt het opbeuring van 't bestuur in de binnenlanden om deze tot meerdere ontwikkeling te brengen, en hiervoor zal men zich gaarne meerderen last getroosten. Door de aanzienlijke verbetering der hulpmiddelen kan trouwens oneindig meer gepresteerd worden op de centrale bureaux dan een 50 jaar geleden; kon men toen met een 20 tal gewesten in contact blijven, zonder dat er verwarring ontstond, zeker kan men dat nu met een 88 tal.

— Maar 't overzicht is men kwijt. Men is zoo gewoon aan die 20 residenties. Is er een zaak aanhangig, de residentie A. geldende, reeds den naam A. lezende, kan men zich van de plaatselijke of economische gesteldheid eenige voorstelling maken, wat bij de behandeling een groot gemak geeft. Heeft men, na uwe regeling, met een gewest X (vroegere afdeeling) te doen, dan weet men niet hoe men het heeft.

— Wat heeft men aan een *overzicht;* slechts een zeer enkele maal, bij behandeling van generale regelingen kan het te pas komen; en dan nog heeft men met de samenstellende deelen

óók te maken, en ook dàn is het veel waard deze beter te kennen, (wat onze regeling ongetwijfeld bewerken zou) vooral nu, zooals we boven zagen, de tegenwoordige gewesten heterogene groepen zijn. — Door alleen den naam eener residentie A. te hooren is men — gesteld iemand is zóó thuis in de geographie van Java — nog volstrekt niet gerechtigd zich zekere voorstellen van iets te maken, want binnen A. kunnen de toestanden nog aanmerkelijk verschillen; neen, men zal verder moeten vragen: binnen welke afdeeling van de residentie A? Verneemt men: de afdeeling X, en kan men die dan zich niet tehuis brengen, dan is zulks waarschijnlijk te wijten aan de tegenwoordige regeling, waardoor aan de afdeelingen geen genoegzame aandacht geschonken is. Is zulks door de nieuwe regeling wèl 't geval, dan is er meer kans, dat men X kent. En zulke kennis zou ook meer te pas kunnen komen, want meer zaken vallen voor in of gelden een afdeeling, een district ja een bepaalde plaats dan een geheele residentie. Neen aan *inzicht* heeft men meer dan aan *overzicht*, en die is zeker met onze regeling beter te verkrijgen dan bij de bestaande. Het is hiermee als werkt men in een boekerij, 88 vakwerken en 20 compilaties bevattende. Hij die zich gewent, in elk voorkomend geval 't benoodigde vakwerk zelf te raadplegen, wordt beter ingelicht, kan degelijker werk geven dan hij, die zich vergenoegt met 't naslaan der compilaties. Ja, het is waarschijnlijk dat hij, na eenigen tijd, niet alleen een dieper inzicht, maar ook een juister aperçu van de zaken verkrijgt.

Houd er s. v. p. aanteekening van, dat de door ons voorgestelde bestuursdecentralisatie zoo ver gaat, als met de tegenwoordige organisatie der hierarchie maar kan; want lagere ambtenaren, met een volledig bestuur belast, dan as.-residenten heeft men niet. Vordert, na verloop van tijd, toegenomen ontwikkeling verdere versterking van bestuursmiddelen, dan moet niet, als tegenwoordig, een nieuw, bijna gelijk bestuurd, doch ondergeschikt ressort worden gevormd, neen! een nieuw, geheel zelfstandig gewest moet dan worden afgescheiden en geheel onafhankelijk een plaats in de rij der reeds bestaande innemen.

Ook is de tegenwoordige residentie niet een eenheid, waarnaar alle bestuursinrichtingen zich gerangschikt hebben. Ook de residenties zijn tot groepen vereenigd. Men heeft de drie groote militaire afdeelingen, financieele, waterstaats-, irrigatie-afdeelingen,

rechtsgebieden, die zich over meerdere residenties uitstrekken. De irrigatie-afdeelingen houden zich zelfs niet aan de residentie grenzen.

Historisch belang heeft de tegenwoordige indeeling niet, noch die in residenties, noch die in afdeelingen of zelfs die in regentschappen, in voldoende mate om op grond daarvan afkeerig te zijn van wijziging. Van Heutsz, t. a. p. pag. 83, wil van 't regentschap de basis der indeeling maken. Ook wij, doch op andere gronden; of liever een regentschap moet, volgens onze regeling, met onze basis, met ons gewest (de vroegere afdeeling) samenvallen, en behoeft volstrekt niet „onaantastbaar" te zijn, gelijk van Heutsz wil. Er zijn hoogere belangen dan die van dat deel der inlandsche aristocratie te behartigen, dat hierbij geïnteresseerd is. Wij gelooven buitendien niet, dat van vele tegenwoordige regenten 't geslacht historisch geworteld is in 't verleden van hun regentschap. Tijdens de O.-Indische Compagnie werden er velen aangesteld uit andere, verwijderde deelen van Java afkomstig. In den Oosthoek waren er zelfs Chineesche pĕranakans onder. In elk geval hecht de bevolking weinig meer er aan.

— Vooral in tijden van troebelen of in oorlogstijd is het beter dat men met niet te veel gezaghebbers te doen heeft, maar met weinigen, die alles in de hand hebben: zooveel te minder heeft men er te raadplegen of bevelen te geven, en zooveel te sneller wordt alles uitgevoerd. De regeering kan gemakkelijker haar oog er over laten gaan, de militaire overheid heeft met minder civiele autoriteiten te maken.

— Alles in de hand hebben? dat is juist 't meest van den onmiddellijken bestuurder te verwachten, en niet als er onder 't hoofd van gewestelijk bestuur nog onderbestuurders zijn, gelijk nu. De militaire overheid zal ook 't meest hebben aan civiele ambtenaren, die bij volledige bestuursbevoegdheid de meeste plaatselijke kennis hebben — en deze beide hoedanigheden *kunnen* eer in onze hoofden van gewestelijk bestuur dan in de tegenwoordige verwacht worden [1]). We onderstreepten 't woord „kunnen", omdat vooral in tijden van onrust persoonlijke eigenschappen ten dezen 't meest beslissen. De geschiedenis van den Javaoorlog kan dit leeren. Holmberg de Beckveldt b. v., oud-officier, ontleende waarschijnlijk aan zijn vroegere betrekking den invloed,

[1]) En in minder tijd. Men kan, alle andere zaken die invloed er op hebben, buiten beschouwing latend, à priori zeggen, dat het minder tijd kost een afdeeling grondig te leeren kennen, dan een zooveel uitgebreider residentie.

dien hij op de gebeurtenissen had; niet aan de bevoegdheden zijner tijdens den oorlog bekleede betrekking, want hij ageerde grootendeels buiten zijn afdeeling (Kĕndal). Een nog merkwaardiger voorbeeld hiervan vinden in den resident van Tĕgal, die in Pĕkalongan optrad, alsof dáár geen resident was. De toestanden zijn sedert zóó veranderd op Java, dat het de vraag is of uit 't toen voorgevallene wel veel gevolgtrekkingen voor de toekomst te maken zijn. (Laten we hopen, dat het nimmer noodig zal zijn). Anders zouden we wijzen willen op de verdiensten van den toenmaligen resident van Kĕdoe Le Clercq, omdat zijn werkkring veel had van dien, welken onze gewestelijk bestuurder geworden as.-residenten zouden hebben. Immers ook hij bestuurde direct, zonder tusschenkomst van assistenten, een gebied, dat — de veel geringere werkzaamheden van dien tijd in aanmerking genomen — niet te uitgebreid mag heeten.

Voor zúlke tijden zal het in elk geval een groote aanwinst zijn, dat ± ¾ der gewestelijke bestuurders jonger zijn kunnen dan de tegenwoordige.

Dat een autocratisch bestuur, met vrij primitieve dienstmiddelen toegerust, zijn heil zoekt in machtsoverdraging op eenige personen met uitgebreide bevoegdheid is een veel voorgekomen verschijnsel. Maar bij toeneming der staatsplichten is zulk een systeem alras onbruikbaar. In elk geval moeten, wil de regeering de ziel van 't bewind blijven en hare krachten niet zien versnipperen in de organen eener groote bureaucratie, deze stadhouders gering in aantal zijn, liefst vertrouwden of althans persoonlijk-bekenden van den opperbestuurder. Voór Java kan van zoo iets natuurlijk geen kwestie zijn; en dan is een getal 88 te verkiezen boven 't toch reeds groote getal van 20 minder krachtigen en minder kundigen van hun ressort.

— Maar een verdeeling in zulk een groot getal gewesten zal de uniformiteit van de bestuurstoestanden schaden. In de uitvoering van bepalingen zal nog meer variatie zijn dan tegenwoordig. De wetgevende bevoegdheid, toegekend aan zooveel hoofden van gewestelijk bestuur zal tot een schrikkelijke keuromanie aanleiding geven. Regelen nu reeds de verschillende gewestelijke reglementen dezelfde onderwerpen soms anders, dan zal dat natuurlijk in nog grooter mate 't geval wezen. Kortom de gewenschte eenheid in bestuurs- en dergelijke zaken zal niet te verkrijgen zijn. En voor 't publiek zal dat een groote last zijn.

— De uniformiteit, zoo die al noodig is, moet verzekerd worden door verordeningen van 't centraal gezag. En daar deze niet afhankelijk zijn van 't aantal gewesten, waarin Java verdeeld is, is zij genoegzaam gewaarborgd. Wijkt men van de bepalingen af, dan zijn drie gevallen, die er toe leiden, mogelijk. Of zij deugen niet, en dan is het maar 't best, dat men ze onuitgevoerd laat; òf de toestanden zijn verschillend en nopen hier of daar tot afwijking. Maar de *toestanden* veranderen niet door wijziging der gewestelijke grenzen. Een reden voor afwijking kan dus de nieuwe indeeling niet geven. Ten derde kunnen de verschillende uitvoerders er de hand niet aanhouden Doch de uitvoerders der bepalingen, de vervolgers, en meestal tegenover inlanders ook de bestraffers van overtreders zijn tegenwoordig niet de gewestelijke bestuurders (al kunnen dezen wel eenigen, echter zeldzaam aangewenden, invloed er op uitoefenen) maar de hoofden van plaatselijk bestuur — hulp-officieren van justitie (as.-residenten en binnen hun afdeeling ook de residenten). Tot zoover de verordeningen van 't centraal gezag. Wat nu de reglementen en keuren van politie betreft, waartoe de hoofden van gewestelijk bestuur de wetgevende bevoegdheid hebben, zij worden meestal door *plaatselijke* belangen en behoeften beheerscht, en kunnen dus 't best plaatselijk worden geregeld. Is er soms behoefte aan een meer generale regeling, dan heeft 't centraal gezag het in zijne hand òf zelf de regeling te maken òf regels te stellen, die de gewestelijke wetgever bij zijn keuren in 't oog te houden heeft. Van beide wijzen van regeling eener aangelegenheid zouden voorbeelden te noemen zijn. De behoefte naar een algemeene of een meer plaatselijke regeling wijzigt zich met den tijd. De prostitutie b. v. werd vroeger algemeen, later gewestelijk verordend, en nu zou een algemeene verordening waarschijnlijk weer beter zijn; van 't verkeer over de wegen kan 'tzelfde worden gezegd. — Bedenk overigens, dat in Nederland elke gemeente zijn verordeningen heeft, en dáár dus nog grooter variatie is.

Hoe is het, is het ons gelukt u voor ons denkbeeld te winnen?

— Dat is te zeggen: op 't oogenblik weet ik niets meer er tegen aan te voeren; maar dit wil niet zeggen, dat anderen, beter bevoegden het niet zouden kunnen. En vergeet niet — neen, neen, noteer dat nu ook eens even! — dat er een gewichtig bezwaar is, dat gij niet hebt kunnen wegcijferen, n.l. de onmogelijkheid om bij den resident in appèl te gaan.

— *Maar dat wil niet zeggen, dat anderen, beter bevoegden het niet zouden kunnen!* En al kunnen zij het niet, dan zou daarom toch niet van een bestuursregeling mogen worden afgezien, die dadelijker behartiging belooft van de belangen der bestuurden, beter werk van bijna alle ambtenaren bij 't B. B. en grondige verbetering van de positie dezer laatsten, die de kennis en belangstelling omtrent de verschillende deelen van Java zal bevorderen?

— Ja, maar... Java verdeeld in 88 gewesten, behalve nog de Vorstenlanden — geen kleinigheid — aan wier hoofd betrekkelijk jonge ambtenaren...

— Maar dit zijn argumenten, reeds daar straks ontzenuwd!

— Ja, maar toch... (Tegenstander exit).

„Ja maar toch!" Lieve lezer.... we weten te goed hoe het met die dingen gaat. Men mag argumenten bijbrengen, tegenwerpingen ontzenuwen: zóó is 't slotwoord. Eenigen tijd later worden de oude tegenargumenten weer voor den dag gehaald en maken indruk — alsof ze niet reeds lang weerlegd waren! Vooral een zoo radicaal voorstel, waarin met de belangen van zooveel gezeten mannen omgesprongen wordt, alsof het maar niets is, en niet eens op touw gezet door een der bevoegde autoriteiten, maar opgeworpen door een onbekende — kan dat nu maar zoo grifweg worden aangenomen!

Dat is noch onze wensch, noch onze verwachting. Wat van lieverlede onze overtuiging geworden is, ten gevolge van wat we vooral in de laatste jaren te zien kregen en van overdenking der bekend geworden gedeelten van de reorganisatie-Mullemeister, hebben we hier ter ernstige overweging willen voorleggen. Wij hadden haar misschien beter kunnen verdedigen, maar dat zou meer tijd hebben gekost, o. a. om gegevens te verkrijgen, en we hebben niet langer willen wachten, daar het hier een vraagstuk van den dag geldt, dat thans veler aandacht trekt, maar over eenigen tijd wellicht weer van de baan is. Was onze bewijsvoering soms zwak, hebben we, mogelijk, hier of daar zelfs vergissingen begaan, dat onze wijze van voorstelling het dan ontgelde, maar niet de zaak!

Wij, voor ons, zullen reeds voldoening van ons betoog hebben, als het bewerkt dat ons denkbeeld niet eenvoudig opzij wordt gezet, maar een nader ernstig, doch ook onpartijdig onderzoek wordt waardig gekeurd.

Januari 1897.

De Politieke Programma's en de Koloniën.

DOOR

J. P. TH. VAN NUNEN.

Zoolang het zwaartepunt van ons koloniaal regeeringsbeleid op het plein en het Binnenhof in *Den Haag* ligt, is het voor de bevolking van Ned.-Indië niet van belang ontbloot, na te gaan in welke richting daar zal worden gestuurd.

Wat Nederland aangaat kan de staatkunde, welke in de naaste toekomst zal gevolgd worden, althans bij benadering, worden nagegaan uit den inhoud der verschillende politieke programma's, welke vóór de verkiezingen worden geopenbaard. Zoo is het b. v. nu reeds duidelijk, dat in de volgende legislatieve periode de sociale quaestie een der hoofdschotels zal vormen van den politieken disch.

Eigenaardig is het op te merken, hoe in die politieke programma's weinig of geen aandacht geschonken wordt aan de koloniën, een feit, dat zich volkomen aansluit bij de steeds verminderende openbare belangstelling in het regeeringsbeleid, dat in Indië dient gevolgd te worden.

Dit verschijnsel moet, mijns bedunkens, niet worden opgevat in een slechten zin, d. i. in een zin welke van onverschilligheid zou getuigen voor Indië. Veeleer komt het mij voor het uitvloeisel te wezen van de omstandigheid, dat steeds meer gevoeld wordt de onmogelijkheid om de Staten-Generaal schier uitsluitend als bevoegde beoordeelaars te beschouwen voor de afdoening van koloniale vraagstukken. Aan het evenbedoeld verschijnsel sluiten zich nog andere aan, zooals b. v. het feit, dat het aantal koloniale specialiteiten in de Tweede Kamer voortdurend afneemt, wat m. i. grootendeels te wijten is aan de omstandigheid, dat de koloniale staatkunde, sinds verscheidene jaren geen aanleiding

meer geeft tot partijstrijd. Van een verschil tusschen rechts en links in dit opzicht kan tegenwoordig haast niet meer worden gesproken. Integendeel een minister van koloniën, die op de hoogte zijner taak is, die aan Indië een warm hart toedraagt en die gedurende zijn verblijf aldaar niet verstikt is geraakt in de netten der bureaucratie, zal, tot welke partij hij ook behoore, bij het verdedigen zijner voorstellen, het oor en den steun der kamerleden hebben onafhankelijk van zijn politieke richting.

Slechts in een opzicht zou er misschien een min of meer ernstig principieel meeningsverschil blijken te bestaan tusschen de verschillende politieke partijen, namelijk daar waar het christendom in Indië ter sprake zou komen. Toch is er, ook in de houding welke de openbare meening tegenover de zending aanneemt, vooral sedert de laatste 10 à 15 jaren, een belangrijke verandering gekomen, zóó zelfs, dat zij ook onder de dagbladen en tijdschriften, welke niet specifiek christelijk zijn, hare verdedigers vindt.

De tijd is al lang voorbij, dat in een staatsstuk, zooals het Voorloopig Verslag over het tweede ontwerp Regeerings-reglement in 1854, kon gezegd worden van de (Moluksche) inlandsche christenen:

„Zij hebben in de aanneming van het Christendom een vrijbrief gezien voor verzaking van maatschappelijke plichten; zij zijn halfslachtige wezens, vreemd aan ware beschaving, geworden."

Dit blijkt o. a. uit het feit, dat door het liberaal kamerlid J. T. Cremer, pogingen zijn gedaan, welke met gunstigen uitslag werden bekroond, om een zending in het noordelijkst deel der Batak-landen, in het leven te roepen.

In de algemeene vergadering van 31 Maart 1891 van het Indisch genootschap, werden door Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum reeds de volgende stellingen verdedigd:

1e. De zendingsarbeid is geen onvruchtbare arbeid;

2e. De zending is, in stede van een gevaar voor, een bondgenoot van de Regeering;

3e. De Regeering dient derhalve alles te doen om de belemmeringen, die de uitbreiding van de zending in den weg staan, weg te nemen;

terwijl uit de discussiën in het genootschap gevoerd, naar aanleiding dezer stellingen, bleek, dat mannen die zeker niet voor

clericalen kunnen worden aangezien, in dezen met spreker sympathiseerden en ook de stelling onweersproken bleef, dat de Nederlandsche Regeering is een christelijke Regeering, die vooral tegenover hare heidensche en Mohammedaansche onderzaten, een christelijk standpunt dient in te nemen.

Wanneer men dit alles overweegt, dan wordt het volkomen verklaarbaar, dat in de koloniale paragraaf zoowel van het katholiek als van het anti-revolutionnair program, het punt der zending, op den voorgrond wordt geplaatst in laatstbedoeld program zelfs geheel.

Om dit nader te doen zien, wil ik die paragrafen even aanhalen. De katholieke luidt als volgt:

„Herziening der verordeningen op het toelaten van christenleeraars, priesters en zendelingen in Ned.-Indië.

Krachtiger ondersteuning der missiën.

Bij het inlandsch onderwijs behoort de invloed der erkende christelijke kerkgenootschappen langs wettelijken weg te worden verzekerd.

Voorziening in den rechtstoestand der inlandsche christenen.

Verbetering van den financieelen toestand door krachtiger ontwikkeling der natuurlijke hulpbronnen."

De inhoud der anti-revolutionnaire koloniale paragraaf is aldus:

1e. „Onttrekking van de inlandsche christenen aan het Mohammedaansche recht.

2e. Bevordering van de kerstening van Indië:

a. door het beschikbaar stellen van vaste uitkeeringen aan de bijzondere scholen en

b. door het steunen van de medische zending.

3e. Tegengaan van de vergiftiging der bevolking door opium."

Het direct steunen van het zendelingswerk in den zin van bevoorrechting ligt derhalve niet in de bedoeling van de katholieken of de anti-revolutionnairen. En terecht. Want behalve dat zoodanige bevoorrechting in strijd zou wezen met de beginselen van ons staatsrecht, zou het Christendom, wat het door dien steun aan breedte „misschien" winnen zou, aan diepte voorzeker verliezen. Een bevoorrechting in omgekeerden zin mag evenwel zeker niet geschieden, ofschoon zulks tot nu toe, meermalen moest worden geconstateerd.

Zoo eischt b. v. de rechtstoestand der inlandsche christenen dringend voorziening wat trouwens een sinds jaren bekend en

erkend feit is, dat ook niet geloochend wordt door mannen van beslist liberale richting. Vooral de onttrekking der inlandsche christenen aan het Mohammedaansche recht is een zaak waarvan de billijkheid en rechtvaardigheid algemeen wordt ingezien, zoodat een wijziging der Indische wetgeving op dit punt wel geen principieele tegenkanting zal ondervinden.

De eisch om den invloed der erkende christelijke kerkgenootschappen op het inlandsch (bijzonder christelijk) onderwijs te verzekeren door het beschikbaar stellen van vaste uitkeeringen aan de bijzondere scholen, zal wellicht meer tegenkanting ontmoeten, omdat velen meenen, dat de beweerde neutraliteit van den Staat niet toelaat om inrichtingen te steunen, waar de mogelijkheid van kwetsing van andersdenkenden bestaat.

Toch behoeft er, geloof ik, hiervoor geen vrees te bestaan. Immers nu reeds worden verschillende zendingsscholen bezocht door tal van kinderen van Mohammedaansche of heidensche ouders, zonder dat daarover ooit klachten rezen; integendeel indien er in dit opzicht voor andersdenkenden te klagen viel, dan zouden er niet zooveel niet-christenkinderen van die scholen gebruik maken. Trouwens in Indië bestaat er een genoegzaam ruime opvatting op dit stuk om zich niet te storen aan theoretische bezwaren, wat o. a. hieruit kan blijken, dat de christenen van Dèpok een school voor de kinderen der Mohammedaansche ingezetenen niet alleen subsidieeren, maar geheel bekostigen en de onkosten bestreden worden uit de kerkekas.

Bovendien: waar het verleenen van steun van staatswege aan bijzondere scholen in Nederland sinds geruimen tijd en zonder eenig merkbaar nadeel voor het algemeen belang of voor de bijzondere belangen van het onderwijs, in toepassing is gebracht, daar kan men toch moeielijk beweren, dat een soortgelijk stelsel in Indië op overwegende bezwaren zou stuiten.

Ook het steunen van de medische zending schijnt mij toe ernstig overweging te verdienen. In schier geen enkel opzicht toch wordt der Europeanen tusschenkomst door de inlanders dankbaarder erkend en gewaardeerd dan op medisch gebied. En waar mannen op de hoogte hunner taak zich belangeloos beschikbaar stellen voor dit doel, daar verdient dergelijke toewijding voorzeker steun van regeeringswege.

Het katholiek program wijkt in zooverre van het anti-revolutionnaire af, dat het ook vraagt „verbetering van den financieelen

toestand door krachtiger ontwikkeling der natuurlijke hulpbronnen."

Dat Indië nog tal van natuurlijke hulpbronnen bezit waarvan de ontginning het best en uitsluitend door particulieren kan geschieden is reeds genoegzaam gebleken ook nog in den allerlaatsten tijd, nu b. v. de exploitatie van petroleum-houdende terreinen een hooge vlucht heeft ingenomen en men zich van vele kanten opmaakt, om ook de ontginning van goudbevattende terreinen krachtdadig ter hand te nemen.

Dit ontwaken van den particulieren ondernemingsgeest op allerlei gebied, is ongetwijfeld zeer toe te juichen, doch aan den anderen kant mag één omstandigheid daarbij niet uit het oog worden verloren.

Zooals ik reeds bij een vorige gelegenheid uiteenzette, laat de huidige toestand der Indische financiën zeer veel te wenschen over, terwijl indien de herhaaldelijk geuite bewering, dat het veld der bezuinigingen is afgemaaid mocht blijken geheel juist te wezen, er uiteraard niets anders overschiet om verbetering te brengen in den financieelen toestand, dan versterking der middelen. En hierbij dient men ook in Indië het juiste beginsel te volgen: dat de lasten opgelegd moeten worden, daar waar zij 't best kunnen worden gedragen.

Even onbillijk als het mij toeschijnt om van de suiker een uitvoerrecht te heffen waar die industrie overal elders wordt gesteund met uitvoerpremiën als anderszins, even billijk komt het mij voor, dat particuliere industrieën, welke groote winsten maken ook naar evenredigheid bijdragen in de algemeene lasten.

Toen de terreinen van de maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Indië vijandelijke aanvallen van Atjehneesche zijde te verduren hadden, werden zij — en terecht — door een detachement soldaten beschermd [1]), wat natuurlijk den Staat geld kostte. Maar wanneer nu die maatschappij, welke thans zulke schoone winsten maakt en dit ook in de toekomst belooft te doen, op geen of weinig beduidende wijze voordeel oplevert voor de schatkist en wanneer zulks ook het geval zou wezen, met andere soortgelijke particuliere industriën, dan zou het noodwendig gevolg daarvan moeten wezen, dat men om uit den impasse te geraken in het eind de inlandsche bevolking steeds zwaarder

[1]) Of dit nog het geval is weet ik niet.

zou moeten belasten, zóó zelfs dat zij ten slotte daaronder zou bezwijken.

Ook van liberale zijde is er door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een poging gewaagd [1]) om eene proeve van een koloniaal program van actie te schetsen, en zulks – volgens dat blad — niet zoozeer in de hoop, „dat er bij de aanstaande verkiezingen op zal gelet worden, maar meer met het oog op de mogelijkheid, dat de gekozenen de noodzakelijkheid van zulk een program zullen inzien, en dat zij dan, al nemen zij het onze ook niet aan, daarin toch aanleiding zullen vinden er zelf een te maken.

Met het oog op de hooge positie welke de *N. R. Ct.* in de pers inneemt en de bekende invloed van dit liberaal hoofdorgaan, verdient hetgeen van deze zijde omtrent het koloniaal regeeringsbeleid der naaste toekomst gezegd wordt, alleszins een opmerkzame beschouwing.

De *N. R. Ct.* begint met de, overigens vrij algemeene, meening voor op te zetten, dat wij in Indië in de laatste jaren — d. i. gedurende het ministerschap van den heer Bergsma, — een periode van stilstand doorleefd hebben, waarbij tevens de verwachting wordt uitgesproken, dat nu eerlang weder de overtuiging aan het woord zal komen, dat op velerlei gebied hervorming wenschelijk en noodig is.

Het door de *N. R. Ct.* geconstateerde feit, dat wij in de laatste jaren een periode van stilstand in Indië doorleefden, kan inderdaad niet worden tegengesproken. De heer Bergsma hield de zaken gaande, hij administreerde goed, doch toonde zich in alles te veel de oude — zij het ook bekwame — bureaucraat, wars van alle nieuwigheden en doordrongen van het denkbeeld dat tegenwoordig: „tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes." Het nemen van het initiatief tot het voorbereiden of tot stand brengen van belangrijke hervormingen, zooals de minister Van Dedem deed, is uiteraard van dergelijke mannen niet te verwachten. En daarom zullen velen het ook met het Rotterdamsche blad eens zijn, dat het te hopen is, dat weldra de overtuiging aan het woord kome, dat op velerlei gebied hervorming wenschelijk en noodig is. De *N. R. Ct.* laat het evenwel niet bij dezen vromen wensch, maar geeft, zooals ik boven zeide, een proeve van een program van hervorming.

[1]) Zie de „Revue" in de Mei-aflevering van de *Indische Gids*.

Zij begint met den Raad van Indië, welke zij niet wenscht te behouden, ook niet in den vorm, dat hij zou bestaan uit de hoofden der Departementen en andere landsdienaren of particulieren. De redenen welke opgegeven worden om de Directeuren niet tevens raadsleden te doen zijn, komen mij steekhoudend voor. Inderdaad hebben deze hoofdambtenaren geen tijd om bij hun veelomvattenden werkkring nog die verbonden aan het lidmaatschap van den Raad van Indië te vervullen, terwijl wanneer een deel hunner taak op anderen werd overgedragen, men weder raden van Indië in een anderen vorm zou krijgen en bovendien zulke verdeelde verantwoordelijkheid nog minder goed zou wezen dan de bestaande toestand.

Wat wil echter de *N. R. Ct.* voor den Raad van Indië, welken zij niet wil behouden, in de plaats stellen? Een toevoeging van den Gouverneur-Generaal van 3 of 4 personen, te nemen uit hen, die thans voor een zetel in den raad in aanmerking komen en die den tegenwoordigen titel zouden kunnen behouden of wel raadadviseur genoemd worden. Deze personen zou de Gouverneur-Generaal individueel of collectief om advies kunnen vragen, zij zouden de rechtstreeksche aanraking met de hoofden der Departementen kunnen bevorderen door die voor te bereiden en den Gouverneur-Generaal bij de conferentiën ter zijde staan. Ook zouden zij goede diensten kunnen bewijzen als inspecteurs in de verschillende residentiën.

Ik geloof niet, dat deze verandering een verbetering zou wezen. Thans heeft de Gouverneur-Generaal in den Raad van Indië een verantwoordelijk regeerings-college, dat in den regel zóó is samengesteld, dat het voldoende waarborgen oplevert voor de deugdelijkheid zijner adviezen. Daarvoor zouden worden in de plaats gesteld niet verantwoordelijke adviseurs. En aan adviseurs ontbreekt het in Indië toch waarlijk niet. Integendeel, bij elke belangrijke aangelegenheid wordt men daar met stapels adviezen overladen, zóó zelfs, dat men vaak gevaar loopt het bosch niet meer te zien vanwege de vele boomen. Ook aan inspecteurs heeft Indië geen gebrek, terwijl de ondervinding met allerlei inspecteurs en hoofdinspecteurs opgedaan, veeleer tot een beperking dan tot een uitbreiding van hun aantal nopen moet. Het meest opmerkelijke in dit voorstel is nog, dat, terwijl de *N. R. Ct.* decentralisatie vooropstelt, zij daardoor de centralisatie ten troon zou verheffen. Immers thans is de Gouverneur-Generaal in veel gevallen

verplicht het advies van den Raad van Indië in te winnen; somtijds is hij aan dat advies zelfs gebonden. Kwam nu het onderwerpelijk voorstel der *N. R. Ct.* in praktijk, dan zou men in Indië een eenhoofdig bestuur verkrijgen, zoo onbeperkt, als waarvan de weerga voorzeker nergens wordt aangetroffen.

Het denkbeeld om een kolonialen raad in het leven te roepen bestaande uit particuliere en landsdienaren, die over gewichtige aangelegenheden en over de begrooting zou geraadpleegd worden, vindt bij de *N. R. Ct.* geen of slechts weinig steun en wel op deze gronden:

„Zoolang de begrooting van Nederlandsch-Indië op de tegenwoordige wijze wordt ingericht, opgemaakt en vastgesteld, kan het weinig of geen nut hebben daarover dezen of eenigen raad in Indië te hooren.

Die begrooting wordt namelijk niet door de Indische Regeering opgemaakt, en zij kan dit niet doen omdat zij onbekend is met het cijfer van het eerste hoofdstuk, ontvangsten en uitgaven in Nederland. Wel wordt het tweede hoofdstuk, ontvangsten en uitgaven in Indië, door haar in begrootingsvorm ineengezet, maar in werkelijkheid levert zij niet meer dan gegevens voor de opmaking van het geheel in Nederland. Bij de raming en beoordeeling van de middelen en lasten mist de Indische Regeering derhalve het voornaamste criterium, n.l. of eenig middel noodig is, of een last behoorlijk gedragen, d. w. z. uit de middelen bestreden kon worden. In de plaats daarvan treedt slechts eene algemeene overtuiging, nu eens dat zuinigheid noodig is, dan weder dat men vermoedelijk de handen ruim genoeg zal hebben. De ook voor de staatshuishouding geldende regel, dat men de tering naar de nering moet zetten, kan door de Indische Regeering niet in acht genomen worden, en zoo verkeert zij bij het zoeken naar middelen en het ontwerpen van geld kostende regelingen steeds in een hinderlijke onzekerheid, omdat zij den waren maatstaf ter beoordeeling van een en ander niet aanleggen kan. Dit kan eerst geschieden door den Minister van Koloniën en de volksvertegenwoordiging; maar daar het bouwwerk slecht is, ligt het niet binnen het bereik van dezen een goede begrooting vast te stellen. De onzekere stand der Indische financiën is zeker voor een groot deel aan deze treurige regeling te wijten."

Een eigenaardig land is Ned.-Indië toch, immers een land,

waarvan moet worden getuigd, ondanks de groote bestuurskosten, welke dáár besteed worden, dat er geen goede begrooting van te maken is. En dit niet alleen. Maar wanneer er bezuinigingen of wel het opleggen van nieuwe lasten dringend noodzakelijk mochten worden, wat weldra het geval zal wezen, dan zal men zich verplicht zien er maar op in te hakken of een slag naar te slaan. Het spreekt vanzelf, dat het hoog tijd wordt deze toestanden ernstig onder de oogen te zien. Wat men thans op financieel terrein in Indië kan waarnemen gelijkt eenigszins op hetgeen daar in dat opzicht voorviel op het eind der vorige eeuw. En wat voor treurige gevolgen heeft dit niet gehad. Niet alleen, dat men jaren direct de grootste moeielijkheden ondervonden heeft, maar indirect is daarvan ook de oorzaak geweest de invoering van het cultuurstelsel, dat geboren werd uit den financieelen nood eerst van Indië zelf en later zijn volle ontwikkeling kreeg door den nood van het Moederland.

Ik wensch in het midden te laten of het in het leven roepen van een kolonialen raad afdoende verbetering in den toestand zou brengen. Maar wel geloof ik, dat wanneer het eenmaal vast staat, dat er èn bezuinigd moet worden, èn naar nieuwe bronnen van inkomsten moet worden gestreefd, zoo'n raad waarin het particulier element krachtig vertegenwoordigd zou moeten wezen, en die in het openbaar zou moeten beraadslagen, van groot nut zou kunnen zijn. Hij zou toch, voorgelicht door de pers, wat deze met vrucht zou kunnen doen omdat zijn werkzaamheden niet in het geheim zouden plaats hebben, veel beter dan eenig ander nu bestaand regeeringscollege bekend en op de hoogte zijn van de nooden en behoeften der bevolking, hij zou kunnen aangeven waar beperkingen der uitgaven, als die eenmaal *moet* geschieden, zouden kunnen worden aangebracht, waar nieuwe lasten wanneer die niet te vermijden zijn, het best gedragen kunnen worden. Omtrent een en ander, zou men, veel minder dan nu, gevaar loopen een greep in het duister te doen.

De *N. R. Ct.* is van meening, dat er een eenvoudig middel is, althans tot gedeeltelijke verbetering van het Indisch financieel beheer. Dit middel zou hierop neerkomen:

„De beide hoofdstukken der begrooting worden elk verdeeld in twee afdeelingen: een gewone en een buitengewone. In de gewone afdeelingen wordt de koffie slechts opgebracht tot minimumcijfers, zoo wat hoeveelheid als wat prijzen betreft; zoodanig

dat men ongeveer zeker is die te bereiken. De overige inkomsten en uitgaven van de koffie worden gebracht op de buitengewone afdeelingen, te zamen met de uitgaven voor groote openbare werken, en de rekening dier beide afdeelingen loopt van het eene jaar in het andere d. w. z. wat in het eene jaar over is, dient om het tekort van een ander jaar te dekken en omgekeerd. De gewone afdeelingen der begrooting daarentegen moeten zonder deficit sluiten en daarop kan de Indische Regeering dan letten, als zij door den Minister van Koloniën tijdig omtrent het eerste hoofdstuk wordt ingelicht, wat bij de hier bedoelde regeling mogelijk moet wezen."

De *N. R. Ct.* zegt, dat evenbedoeld denkbeeld geopperd is door of onder den minister Van Dedem. Terloops zij hier herinnerd, dat zulks in zooverre onjuist is, dat nu een dozijn jaren geleden, dat denkbeeld vrij uitvoerig ontwikkeld is in het dagblad *de Tijd*. In dien tijd was het m. i. voor practische uitvoering vatbaar; nu niet meer. Ziehier waarom.

Ook al brengt men de opbrengst der koffie in *haar geheel* op de begrooting, niet met minimum maar vrijwel met maximumcijfers, d. i. tot een hoeveelheid van 360.000 pikols en een prijs van 50 cents per half kilo, dan nog komt men, in de tegenwoordige omstandigheden, niet tot een sluiting der bovenbedoelde *gewone afdeelingen* der begrooting, m. a. w. der gewone uitgaven.

De redeneering der *N. R. Ct.* zou slechts opgaan, wanneer er nog kans bestond op koffieoogsten van 800 000 à 900 000 pikols 's jaars, zooals in vroeger jaren. Maar wie durft in ernst op dergelijke koffieoogsten nog eenig vooruitzicht te openen? Er zouden derhalve in het stelsel der *N. R. Ct.* wel buitengewone uitgaven zijn, doch de door haar verwacht wordende buitengewone inkomsten als tegenwicht, zouden achterwege blijven. Bovendien rijst de vraag: hoe zou men de gewone afdeelingen der begrooting zonder deficit kunnen laten sluiten, een vraag, welke alle anderen beheerscht en tot welker beantwoording het niet voldoende is te zeggen: daarop kan de Indische Regeering dan letten, als zij door den Minister van Koloniën tijdig wordt ingelicht omtrent het eerste hoofdstuk. Want het is hier geen quaestie van „letten" maar van „doen", d. i. het brengen van evenwicht tusschen de inkomsten en de gewone uitgaven in Indië.

Over de buitengewone uitgaven voor spoorwegen en andere groote openbare werken spreek ik hier niet eens, omdat ik van

meening ben, dat het niet strijdig is met een ordelijk financieel beheer, in dergelijke uitgaven door leeningen te voorzien.

Er is nog iets anders. De *N. R. Ct.* gaat blijkbaar van de veronderstelling uit, dat er niet getornd zal worden aan de gouvernements-koffiecultuur, wat mij, om vroeger meermalen uiteengezette redenen, niet wenschelijk voorkomt.

Wat de overige punten van het program der *N. R. Ct.* betreft, daaromtrent zal wel meer eenstemmigheid bestaan. Dat decentralisatie b. v. door instelling van gewestelijke raden een eisch des tijds is, wordt meer en meer erkend, terwijl het ook aanbeveling verdient, om als men in dit opzicht niet dadelijk het volmaakte erlangen kan, zich desnoods voorloopig met het minder volmaakte tevreden te stellen. Ook de afschaffing der pachten, als middelen tot inning van belasting wordt door velen gewenscht, die zich verheugd hebben in het succes dat de invoering der opiumregie, tot nu toe, ondervonden heeft. Met de eischen der practijk zal echter ook in dezen rekening moeten worden gehouden. Zoo is het b. v. nog niet gelukt om voor de afschaffing van de pacht der pandhuizen c. q. iets beters in de plaats te stellen.

Voortgezette regeling der heerendiensten op den grondslag door den heer Pijnacker Hordijk gelegd; in het leven roepen — zoo mogelijk — van een goedkoop landbouwcrediet op Java en vereenvoudiging der rechtsbedeeling, zijn alle zaken, die algemeen wenschelijk zullen worden geoordeeld. Ditzelfde geldt ook voor de door de *N. R. Ct.* gewilde terugkoop der particuliere landerijen, voor zoover aan den eigendom daarvan het recht verbonden is om hoofden aan te stellen en van de opgezetenen belasting te heffen. Want dit is inderdaad een middeleeuwschen toestand, welke tot allerlei grove misbruiken leidt of althans leiden kan. En daarom zou er, meen ik, ook wegens den aard der ter zake te doene uitgaven, welke ontegenzeggelijk een buitengewoon en productief karakter zouden dragen, niets tegen zijn ook voor dit doel een leening te sluiten, indien ten minste die landerijen voor een redelijken prijs ter terugkoop werden aangeboden.

Eindelijk behandelt de *N. R. Ct.* nog een punt, dat mijn volle sympathie heeft: onze houding tegenover de inlandsche hoofden. Met dit blad ben ik van oordeel, dat wij er ons op moeten toeleggen die hoofden tot intelligente medewerking te brengen, en niet, zooals vaak geschiedt, tot volledige en zwijgende gehoorzaamheid.

Het einddoel van ons streven op koloniaal terrein moet altoos zijn om de onder ons gezag staande bevolking en dus de hoofden in de eerste plaats, meer en meer te beschaven, te ontwikkelen en tot hoogere welvaart te brengen. Door onze kracht te zoeken in eene voldoening aan billijke aspiratiën zullen wij het op den duur in Indië verder brengen, in ieder geval beter onzen plicht betrachten, dan door te streven naar mokkende onderworpenheid.

Het voorafgaande samenvattende meen ik derhalve de volgende conclusie te mogen trekken:

Het anti-revolutionnaire zoowel als het katholiek program bevat omtrent de koloniën in hoofdzaak slechts punten van moreelen aard, in het bijzonder betrekking hebbende op de uitbreiding van het christendom, punten waarmede ook andersdenkenden het voor een goed deel niet oneens zijn.

Op het liberaal program, althans dat door de *N. R. Ct.* ontwikkeld komen eveneens verschillende zaken voor, welke geen aanleiding behoeven te geven tot strijd, ten minste niet van principieelen aard.

Indien men echter met de *N. R. Ct.* van oordeel is, dat eerlang de overtuiging meer aan het woord zal komen, dat in Indië op velerlei gebied hervorming wenschelijk en noodig is, dan schijnen mij de desiderata der *N. R. Ct.* in sommige opzichten wel wat al te vaag, speciaal wat aangaat de verbetering van den toestand der financiën. Want over den huidigen financieelen toestand wordt door het liberaal hoofdorgaan m. i. wel wat al te vluchtig heengeloopen. En toch zal het aanbrengen van verbetering daarin, op koloniaal gebied in de volgende wetgevende periode, wel een der hoofdschotels *moeten* zijn. Immers eerst als men zich verheugen zal in goede financiën, zal het mogelijk wezen een in alle opzichten goede politiek te volgen.

Maar hoe dit ook wezen moge, één zaak hoop ik, dat ook in de toekomst zal kunnen geconstateerd worden: dat de strijd, voor zoover die er wezen moet, op koloniaal terrein, zooveel mogelijk, los zal blijven van den eigenlijken partijstrijd, zóó dat mannen van verschillende richtingen zich dikwijls in elkaars gezelschap zullen bevinden, wanneer er sprake is van de behartiging der belangen van de bevolking van Ned.-Indië.

VARIA.

DE LOMBOKSCHATTEN EN DE BANDJERMASSINSCHE DIAMANT IN DE EERSTE KAMER.

In de zitting der Eerste Kamer van 30 April kreeg de heer **Rahusen** verlof, om tot den Minister van Koloniën de vraag te mogen richten: welke bestemming denkt de Regeering te geven aan de kostbaarheden van Lombok?

De heer **Rahusen** gaf daarbij de volgende toelichting.

Er loopt een gerucht — ik kan niet aannemen dat het waarheid bevat, maar acht het wenschelijk dat de publieke meening dienaangaande gerust worde gesteld, — er loopt een gerucht dat de Regeering voornemens zou zijn een gedeelte van de kostbaarheden op Lombok door het dapper Indische leger buit gemaakt, te gelde te maken. Zuinigheid zelve is in iedere Regeering te prijzen, maar zuinigheid mag niet zoover worden gedreven, dat het nationaal gevoel daardoor zou worden beleedigd. Ik ben in de gelegenheid geweest die kostbaarheden te zien, en ik acht het de plicht der Regeering er voor te waken, dat die kostbaarheden, die een stuk geschiedenis uitmaken van ons roemrijk Indisch leger, hier te lande blijven en in eere worden gehouden door ze in een onzer Rijksmusea te bewaren. Al ware de geldelijke waarde tienmaal grooter dan die werkelijk is, zij is in elk geval oneindig kleiner dan de historische waarde, die die voorwerpen voor Nederland bezitten, en het zou velen in den lande innig leed doen die voorwerpen na eenigen tijd in het „Britsch Museum" of in eenige andere buitenlandsche verzameling terug te moeten vinden. Wat een deel der geschiedenis uitmaakt mag niet worden vervreemd.

Ik bedoel daarom met mijn vraag niets anders, dan den Minister de gelegenheid te geven door een officieel dementi een einde te maken aan het loopende gerucht. Menigeen zou daardoor eene geruststelling ondervinden.

Ik heb daarom de eer de vraag tot den Minister van Koloniën te richten: „Welke bestemming denkt de Regeering te geven aan de kostbaarheden van Lombok?"

Daarop antwoordde de **Minister van Koloniën.**

Ik zou eigenlijk, ter beantwoording van die vraag kunnen volstaan met twee pagina's te noemen van stukken die tusschen de Regeering en de Staten-Generaal, bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1897, zijn gewisseld.

Ik kan echter niet verwachten dat men den inhoud van het „Voorloopig Verslag" en van de „Memorie van Antwoord" uit het hoofd kent en daarom zal ik zoo vrij zijn voor te lezen wat in het „Voorloopig Verslag der Tweede Kamer" is gevraagd en wat daarop is geantwoord.

Gevraagd was:

„Gaarne zou men vernemen, hoeveel de expeditie naar Lombok in het geheel gekost heeft, en welke de juiste waarde bedraagt van de buitgemaakte gelden en preciosa. Zijn die preciosa reeds te gelde gemaakt? Zoo neen, denkt de Minister daartoe spoedig over te gaan?"

En daarop is geantwoord:

„De kosten van de expeditie naar Lombok hebben, blijkens de uit Indië ontvangen opgaven, *f* 2 656 917 bedragen.

„Van de op Lombok buitgemaakte gelden is in de Indische kassen gestort voor een bedrag van . . . . . ± *f* 307 500

„Hier te lande is te gelde gemaakt voor een bedrag van ± 101 500

en tot pasmunt omgezet een nominaal bedrag aan beschadigde standpenningen van . . . . . ± 587 000

uitmakende met het gedeelte der oorlogsschatting dat vóór de overvalling der troepen reeds in veiligheid was gebracht, ad . 450 000

een totaal cijfer van . . . . . *f* 1 446 000

„De preciosa zijn nog niet te gelde gemaakt. De verkoop wacht op de aankomst uit Indië van een aantal waarschijnlijk zeer kostbare voorwerpen, die aldaar voorshands werden aangehouden ter expositie in het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, maar waarvan de ondergeteekende het noodig oordeelt de waarde door bevoegde deskundigen hier te lande te doen bepalen, alvorens over den afstand in bruikleen aan bedoeld museum te beslissen. Hij zou het niet in overeenstemming met een behoorlijke zorg voor 's lands financieele belangen achten, om aan musea kostbare voorwerpen af te staan, wanneer de waarde daarvan enkel of hoofdzakelijk gelegen is in de kostbare steenen waarmede zij versierd zijn. De taxatie der nog te wachten preciosa zal moeten uitmaken, of het bedrag der ruwe schatting van *f* 1 800 000, inderdaad zal worden bereikt. De ondergeteekende doet intusschen opmerken, dat ditcijfer van *f* 1 800 000 bij de hoogervermelde Nota reeds tot *f* 1 700 000 werd teruggebracht."

Waar nu de Regeering zoo open en bloot hare plannen heeft medegedeeld, verwondert het mij dat thans, 4 maanden nadat de begrooting is aangenomen, nog gevraagd wordt, welke bestemming zij van plan is aan de van Lombok afkomstige preciosa te geven.

De geachte afgevaardigde heeft er aan toegevoegd, dat het nationaal gevoel zou worden beleedigd, wanneer men de zuinigheid zoo ver wilde drijven om al deze preciosa te verkoopen, waaraan om zoo te zeggen, een stuk geschiedenis van ons Indisch leger is verbonden.

Ik ben dit in zoover met hem eens, dat ik dan ook niet voornemens ben alles onder den hamer te brengen. Reeds heb ik met mijn collega, onder wiens beheer de Rijksmusea staan, geconfereerd om die voorwerpen, die werkelijk ethnographische, historische of artistieke waarde hebben, uit te zoeken, ten einde daaruit voor het Rijksmuseum samen te stellen eene vitrine, die dan „de Lombok-vitrine" zal kunnen heeten.

Ik zal natuurlijk niet de geheele lijst voorlezen waarop alle preciosa zijn gespecificeerd, maar er slechts een enkel punt uit aanhalen.

Ik heb hier onder andere eene opgave van de verschillende vinger- en duimringen ten getale van 381. Daar zijn later, in verband met hetgeen ik straks uit de „Memorie van Antwoord" heb voorgelezen, nog 6 bijgekomen, die voorloopig waren aangehouden voor het Museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.

Nu vraag ik of het nationaal gevoel eischt, dat al deze ringen, welker waarde hoofdzakelijk zit in de min of meer kostbare steenen, ten getale van 387, in de bovenbedoelde vitrine worden neergelegd.

Zou het niet voldoende zijn, wanneer ik aan de heeren, die voor de belangen van de musea opkomen, verzocht daaruit eene keuze te doen, doch dan slechts die aan te wijzen, welke ethnographische, historische of artistieke waarde hebben?

Deze wil ik dan gaarne in bruikleen afstaan, en zoodoende de belangen van het museum behartigen.

Daarom heb ik den Minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld, dat ik bereid was om van verschillende bovenbedoelde voorwerpen, die thans nog onder mijne bewaring zijn en bij de Nederlandsche bank berusten, voor 's Rijks museum het noodige af te staan.

Ik noemde de ringen, omdat dit het sterkste voorbeeld is hoe nutteloos het zou zijn die allen te bewaren, maar zoo zijn er nog andere zaken in grooten getale aanwezig, waarvan slechts een klein gedeelte in het museum behoort te worden opgenomen. Ook zijn er verschillende voorwerpen, die wel tot de preciosa behooren, maar in het museum niet thuis behooren, zooals losse steenen, juweelen, robijnen, fragmenten van voorwerpen die door de belegering en door brand hebben geleden enz.

Mij dus houdende aan hetgeen ik in de stukken heb verklaard en waaraan zoowel de Eerste als de Tweede Kamer stilzwijgend hare goedkeuring heeft gehecht, verklaar ik in antwoord aan den geachten interpellant, dat ik voornemens ben van de Lombok-preciosa zooveel te realiseeren, als met eene behoorlijke opvatting van ons nationaal gevoel tegenover die tropeeën van onze overwinning op Lombok is overeen te brengen.

De heer **Rahusen:** Ik wensch den Minister dank te zeggen voor zijn antwoord. Ik meen te mogen constateeren, dat niets verkocht zal worden wat kunst- of historische waarde heeft, en dat die schatten voor Nederland zullen worden behouden.

De heer **Fransen van de Putte:** Het doet mij om eene bijzondere reden genoegen dat deze zaak hier vandaag is ter sprake gekomen. Ik zou wel aan de Regeering in overweging willen geven om onderscheid te maken tusschen oorlogschatting en buit, dat in verband met het verledene en de toekomst niet van belang ontbloot is. Het gedeelte dat reeds betaald was vóór den overval in Lombok was oorlogschatting, de preciosa waarvan nu sprake is zijn oorlogsbuit. Dat is een groot verschil. Ik zou op dit oogenblik mij echter daarom niet in de discussie gemengd hebben, wanneer ik er geen bijzondere reden voor had. Wanneer ik goed geïnformeerd ben,

dan is de schatting van die Lomboksche preciosa niet meegevallen, en zou slechts pl.m. *f* 100 000 bedragen, maar toch is het van belang, dat die zaak besproken worde en eens en voor altijd bij Koninklijk besluit geregeld.

In 1862 is te Bandjermassin buitgemaakt een groote diamant, die, volgens zeggen, alleen onderdoet voor den bekenden kroondiamant van de Koningin van Engeland.

Vóór ik in 1863 de eer had aan het hoofd van het Ministerie van Koloniën te komen, had over de bestemming, aan dien diamant te geven, eene gedachtenwisseling plaats gehad tusschen Zijne Majesteit den Koning en den toenmaligen Minister van Koloniën.

Daar die gedachtenwisseling niet tot eene definitieve beslissing had geleid, werd de diamant in de brandkast in het Departement van Koloniën gedeponeerd. Daar mij die bewaarplaats voor een juweel van die waarde niet genoegzaam veilig voorkwam, verzocht en bekwam ik 's Konings machtiging om den diamant in bewaring te geven bij de Nederlandsche Bank.

De overbrenging van den diamant had plaats den 12den Februari 1864, zooals moet kunnen blijken uit een proces-verbaal van dien datum, waarvan een exemplaar aan het Departement van Koloniën en een bij de Nederlandsche Bank moet aanwezig zijn. Bij die gelegenheid heb ik den diamant gezien. De diamant is ongeslepen, voor een leek niet mooi; zij gelijkt op een stukje steenkool, maar door deskundigen voor een ruwen diamant erkend, wegende circa 70 karaat, en hoewel geen officieele waardeering plaats vond, waren de aanwezige deskundigen van oordeel dat de diamant groote waarde had — ik meen dat het cijfer van 300 mille werd genoemd — maar eene aanzienlijke som aan slijpen zou kosten.

Die schat ligt nu in een doosje in een der kelders van de Bank. Een jaar of acht geleden is in een courant de vraag gedaan, waar die diamant toch gebleven was. Ik heb toen, omdat sedert meer dan eene kwart eeuw verloopen was, en gaandeweg de mannen van 1864 van het tooneel raken, mij per brief van 25 April 1891 tot den Minister van Koloniën gewend om de aandacht der Regeering op die zaak te vestigen en tevens op de wenschelijkheid te wijzen om eene bestemming aan dat kleinood te geven.

Sedert zijn weer zes jaren verloopen; ik herhaal die wenschelijkheid nu in het publiek, dat eene dergelijke waarde niet langer renteloos of ongebruikt in een kelder van de Nederlandsche bank blijve liggen, maar dat daaraan een gepaste bestemming gegeven worde, die, dunkt mij, is aangewezen. In ieder geval meen ik de Regeering in overweging te moeten geven, om, alvorens of te gelijk dat een besluit genomen worde over de Lombokpreciosa en de zaak in principe worde beslist, den Bandjermassinschen diamant ook uit de kelders van de Nederlandsche Bank te voorschijn te laten komen.

De **Minister van Koloniën:** De mededeeling van den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland, den heer Fransen van de Putte, heb ik natuurlijk met veel belangstelling vernomen, ik verzeker hem dat ik haar in het oor heb geknoopt en niet zal vergeten. Behalve om dit te zeggen, ben ik opgestaan om een nader antwoord te geven aan den geachten interpellant, den heer Rahusen. Deze zeide met genoegen akte te nemen

van de verklaring des Ministers, dat voor het Vaderland zou behouden worden *alles* wat waarde heeft als voorwerp van kunst of geschiedenis. De appreciatie van voorwerpen uit een geschiedkundig of artistiek oogpunt is zoo subjectief, dat de geachte spreker dan ook acte moet nemen van de verzekering, die de Minister van Koloniën in deze Kamer wenscht af te leggen, dat voor het vaderland zal worden behouden alles wat hij acht te zijn een voorwerp van kunst of van geschiedkundige waarde. Ik wensch mij niet over te geven aan de willekeurige appreciatie van de een of andere specialiteit, maar meester te blijven in eigen huis.

Ik meende dit er te moeten bijvoegen, opdat men er mij later geen verwijt van make dat er voorwerpen zijn verkocht, die volgens de meening van anderen bewaard hadden moeten worden.

De heer **Wertheim**: Ik had weinig gedacht nog een oogenblik het woord te zullen voeren in dit debat, dat eene zeer locale beteekenis heeft: maar ik moet toch opkomen tegen de opvatting, zooeven door den Minister van Koloniën uitgesproken. Deze zeide het te zullen opnemen ten aanzien van alles wat van de preciosa historische of kunstbeteekenis heeft.

Maar hij laat daar onmiddellijk op volgen „ik wensch meester te blijven in mijn eigen huis en ik zal de keuze doen." Nu ken ik den Minister van Koloniën zooveel uitstekende eigenschappen toe, dat ik, zonder miskenning daarvan, wel zeggen mag, dat hij op kunstgebied niet alleen de competente rechter is. Ik meen dat niet alleen zijn oordeel mag gelden, maar ook dat van de mannen van kennis, die weten wat men verschuldigd is aan de verschillende eischen bij dergelijk onderzoek te stellen.

Ik zou niet gesproken hebben, maar waar de Minister van Koloniën zoo stellig zegt, dat hij *alleen* zal kiezen wat *hij* goed vindt, heb ik mij de vrijheid veroorloofd dit in het midden te brengen.

De **Minister van Koloniën**: Ik moet naar aanleiding van de opmerking van den geachten afgevaardigde uit Noord-Holland, den heer Wertheim, nog één woord zeggen. Het spreekt vanzelf dat ik mij niet zal opwerpen als deskundige in preciosa of in artistieke en ethnologische voorwerpen. Alleen wilde ik door mijn laatste antwoord aan den heer Rahusen doen uitkomen, dat ik mij niet wensch te onderwerpen aan ongemotiveerde inzichten van anderen, maar dat ik zelf de beslissing aangaande de te bewaren voorwerpen in de hand houden wil, na mij voor zooveel noodig te hebben doen voorlichten door de deskundigen die ik zal meenen te moeten aanwijzen.

De heer **Wertheim**: Ik wensch den Minister mijn dank te betuigen voor de zooeven door hem afgelegde *gewijzigde* verklaring.

De beraadslaging wordt gesloten.

Door den voorzitter wordt, namens de Kamer, den Minister van Koloniën dank gezegd voor de gegeven inlichtingen.

ONZE UITGEBREIDE EN BLIJVENDE VESTIGING IN DE GROOT-ATJEH-VALLEI.

Merkwaardig is de geneigdheid van de Eerste Kamer, of ten minste van een groot aantal leden, om de Atjeh-politiek van deze Regeering tot een onderwerp van principieel debat te maken; merkwaardig vooral tegenover de meegaandheid door de Tweede Kamer betoond.

Het door de Tweede Kamer reeds aangenomen wetsontwerp tot verhooging der Indische begrooting, ten behoeve van het aanleggen van stoomtrambanen in Groot-Atjeh, door ons in de Mei-aflevering, bl. 636 tot 647, uitvoerig behandeld, was daartoe een gretig aangegrepen aanleiding.

Uit het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs over dit ontwerp (de heeren Van Zinnicq Bergmann, van Marle, Nebbens Sterling, Fransen van de Putte en Pijnacker Hordijk), gedateerd van 13 Mei, blijkt, dat slechts in één afdeeling der Eerste Kamer de overweging van dit wetsontwerp geen aanleiding gaf tot gedachtenwisseling. In twee der vier overige afdeelingen werd korter, in de twee andere uitvoerig daarover beraadslaagd.

Die beraadslaging wordt hieronder geresumeerd.

I. In de eerste plaats rees de vraag wie de verantwoordelijkheid draagt voor den tegenwoordigen toestand in Atjeh. In zijn „Memorie van Antwoord" op het „Voorloopig Verslag" der Tweede Kamer omtrent dit wetsontwerp beweert de Minister, dat het de drang der omstandigheden is geweest, die evenzeer de Regeering als de Volksvertegenwoordiging voor een *fait accompli*, de hervatting der agressieve politiek, heeft gesteld.

Deze bewering mag, naar men meende, niet onweerlegd blijven en het valt gemakkelijk genoeg om aan te toonen, dat de tegenwoordige Regeering tegenover de Volksvertegenwoordiging de volle verantwoordelijkheid draagt voor de hervatting der agressieve politiek en de gevolgen, welke thans reeds daaraan verbonden en ook later daarvan te wachten zijn. Herinnerd werd aan de volgende vaststaande feiten.

In strijd met de instructiën, welke in September 1893 aan den Gouverneur van Atjeh gegeven zijn, in strijd ook met de verzekering, door den Minister van Dedem op 29 December 1893 in de vergadering van de Eerste Kamer der Staten-Generaal afgelegd, in strijd zelfs met de gedragslijn in 1884 door het opperbestuur voorgeschreven, heeft de tegenwoordige Minister van Koloniën toegelaten, dat een uitbreiding van onze postenlinie *langdurig* en *blijvend* voortduurde, hoewel in de Eerste Kamer der Staten-Generaal meer dan éénmaal daartegen is gewaarschuwd en die Minister in den eersten tijd van zijn bestuur daaromtrent bevredigende verklaringen gegeven heeft. Trouwens voor dit doel zijn nooit gelden van de Volksvertegenwoordiging gevraagd, ook niet vóórdat het Gouvernementsbesluit van 8 Maart 1896 werd genomen, waardoor werd beslist, dat de langdurige uitbreiding in een blijvende zoude overgaan. Ware aan de uitbreiding tijdig een einde gemaakt, dan zoude de afval van Toekoe Oemar niet een zaak van ernstige beteekenis zijn geweest en niet tot hervatting van de agressieve politiek aan wie haar wenschten eene geschikte gelegenheid gegeven hebben.

Van generaal Vetter was het in Indië en ook in Atjeh algemeen bekend, dat hij behoorde tot een invloedrijke militaire partij, die het aannemen van Toekoe Oemar's onderwerping en het aanvaarden van diens hulp afkeurde. De zending van dien generaal naar Atjeh moest, zelfs geheel afgezien van de houding, welke hij daar volgens sommige berichten heeft aangenomen, den indruk teweeg brengen, dat het stelsel, hetwelk met volledige instemming van dezen Minister van Koloniën destijds in Atjeh werd toegepast, zoude worden verlaten en dat aan de samenwerking van het Gouvernement met Toekoe Oemar en zijn vrienden spoedig een einde zoude komen. Dat deze lieden nu een afval beraamden en daarvoor het oogenblik kozen, dat hun het meest geschikt voorkwam, kan bij hem, die den Atjeher en in het algemeen den inlander kent, geene verwondering wekken. Door de Eerste Kamer der Staten-Generaal is dan ook terstond in November 1895 bij de behandeling der Indische begrooting voor 1896 op het bedenkelijke dier zending wel in voorzichtige bewoordingen, maar toch niet onduidelijk gewezen.

Gedurende bijna 2½ jaar (van October 1893 tot Maart 1896) heeft generaal Deykerhoff onder den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal en gedurende bijna twee jaren (van Mei 1894 tot Maart 1896) onder den tegenwoordigen Minister van Koloniën in hun geest het bestuur over Atjeh gevoerd. Het was de tegenwoordige Gouverneur-Generaal, die voor de bezoldiging van het op zijn last of met zijne toestemming opgericht hulpcorps van Toekoe Oemar en voor daarmede samenhangende doeleinden in Maart 1894 bijna 3 tonnen gouds jaarlijks beschikbaar stelde, en het was de tegenwoordige Minister van Koloniën, die deze som voor het eerst op de begrooting voor 1895 en later op die voor 1896 heeft gebracht. Ten onrechte toch wordt in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over dit wetsontwerp opgemerkt, dat de Staten-Generaal mede verantwoordelijk zijn voor de politiek gedurende *vele* jaren ten aanzien van Toekoe Oemar gevolgd, onder anderen door jaarlijks de gelden voor diens legioen toe te staan, en het trekt zeer de aandacht, dat de Minister verzuimd heeft in zijne Memorie van Antwoord op die vergissing te wijzen en er aan te herinneren, dat die gelden niet gedurende vele jaren, maar slechts twee malen en uitsluitend gedurende het bestuur van dezen Minister zijn gevraagd en toegestaan geworden. Maar bovendien en vooral kon het geldelijk ondersteunen van het legioen van Toekoe Oemar zelfs bij hen, die tegen uitbreiding onzer liniën principieel gekant waren, geen bezwaar hebben, omdat dit legioen bestemd was om het aangrenzend terrein buiten onze liniën van vijandelijke benden te zuiveren. Dit was ook volgens het Koloniaal Verslag van 1894 (bladz. 7) de aanleiding van de eerste onderhandelingen onzer autoriteiten in Atjeh met Toekoe Oemar. Het was ook de tegenwoordige Minister van Koloniën, die in Juni 1894 met gerustheid de expeditie naar Lombok meende te mogen laten beginnen, omdat het in Atjeh volgens generaal Deykerhoff volkomen veilig was. Het was ook — om van andere feiten niet te spreken — onder het bestuur van dezen Minister, dat Toekoe Oemar bij Gouvernementsbesluit van 19 Januari 1896 werd benoemd tot hoeloebalang van Lepong met behoud van den titel van Panglima prang besar van het Gouvernement.

En dat bij de toepassing van het stelsel, dat gedurende bijna twee jaren onder het bestuur van dezen Minister van Koloniën in Atjeh gevolgd is, naar zijn oordeel door generaal Deykerhoff uitmuntende diensten werden bewezen, blijkt afdoende uit diens bevordering tot ridder 3e klasse van de Militaire Willemsorde bij Koninklijk besluit van 16 April 1895, no. 34.

Waarom is dan deze door de Regeering zoo hoog gewaardeerde civiele en militaire gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden terstond na den afval van Toekoe Oemar teruggeroepen, terwijl aan generaal Vetter onbeperkte volmacht tot handelen in Atjeh gegeven werd? Ware dit niet geschied, ware de heer Deykerhoff op zijn post gelaten en hem eenvoudig de versterking gezonden, welke hij gevraagd had, dan zoude hoogstwaarschijnlijk de loop der zaken een geheel andere zijn geweest. Zeker zoude de gelegenheid tot hervatting der agressieve politiek aan hen, die daarnaar begeerig uitzagen, dan niet zijn verstrekt geworden.

Blijkt uit het voorafgaande duidelijk genoeg, dat de verantwoordelijkheid voor den tegenwoordigen toestand in Atjeh uitsluitend rust op de tegenwoordige Regeering en niet op de Staten-Generaal, met nadruk moet er nog op worden gewezen, dat deze laatsten niet juist en volledig zijn ingelicht geworden. Niemand kon verwachten, dat deze Minister, die op 22 November 1895 de hervatting der agressieve politiek eene bedenkelijke schrede achterwaarts noemde, 8 of 9 maanden later zijne goedkeuring aan die politiek zoude hechten. Nog na den afval van Toekoe Oemar moest men in de meening verkeeren, dat slechts van een tijdelijk optreden buiten de geconcentreerde linie sprake zoude wezen. Behalve twee bataljons, welke door generaal Deykerhoff tijdelijk aangevraagd en van Java gezonden waren, verzocht generaal Vetter blijkens het telegram, opgenomen in de *Staatscourant* van 24 April 1896, *tijdelijk* nog twee bataljons infanterie met pelotons cavalerie, bergartillerie en genie, welke eveneens naar Atjeh gingen. Niemand kon toen vermoeden, dat die 4 bataljons (slechts ¾ bataljon, dat reeds vroeger in Atjeh zich bevond, keerde sedert naar Java terug) thans, een jaar later nog in Atjeh zouden zijn en waarschijnlijk aldaar nog jaren zullen moeten blijven. Op 7 Mei 1896 verklaarde de Minister van Koloniën in de Tweede Kamer, dat „wij geene nieuwe pogingen zullen mogen doen om ons te vestigen buiten de geconcentreerde linie," en niemand kon toen onderstellen, dat geheel in strijd met deze verklaring twee of drie maanden later drie bivouaks buiten de geconcentreerde linie zouden worden opgericht met het doel om er blijvende kampementen van te maken. Op 10 Juli 1896 deelde de Minister in de Eerste Kamer mede, dat men toen noch te Buitenzorg noch op het Plein wist, wat er verder geschieden moest, zoodra de operatiën tot bestraffing der afgevallen hoofden gestaakt werden, en nog in het *Bijvoegsel der Staatscourant* van 17 Juli 1896 kon men op blz. 4 lezen, dat de tuchtiging der in verzet gekomen hoofden was volbracht en de taak van den regeerings-commissaris als geëindigd kon worden beschouwd. Van hervatting der agressieve politiek was ook toen geen sprake en de Staten-Generaal mochten en moesten dus toen aannemen, dat de politiek, waartoe het opperbestuur in 1884 na overleg met hen besloten had, zoude worden voortgezet.

Het tegendeel geschiedde. Een dag later, op 18 Juli 1896 werd Lokngа

blijvend bezet, terwijl in de volgende maand ook bivouaks te Tjot Mantjang en Samahani werden opgericht. Wel verklaarde de Minister nog op 17 September 1896 in de Eerste Kamer, dat „wanneer termen mochten bestaan om naar aanleiding van hetgeen in de laatste maanden in Atjeh gebeurd is, van gedragslijn te veranderen, men daarbij op dezelfde wijze zal te werk gaan als in 1874 en, indien ik mij niet vergis, ook in 1884, toen tot de zoogenaamde concentratie is besloten", en mochten de Staten-Generaal dus verwachten, dat de Regeering vooraf met hen in overleg zoude treden; doch de Minister heeft die belofte niet gehouden en kon het ook niet doen, daar de hervatting der agressieve politiek door de oprichting der bivouaks met het boven omschreven doel reeds een voldongen feit was geworden, toen hij die belofte aflegde. Natuurlijk had het nog minder waarde, dat de Minister zelfs nog op 18 November 1896 in de Tweede Kamer zeide, dat „het na eenige maanden zou moeten blijken, of een plan tot beheersching van Groot-Atjeh, gelijk het werd voorgesteld, definitief toegepast zou kunnen worden". Hij kon toen reeds niet meer terug, maar draagt dan ook de verantwoordelijkheid voor al hetgeen in den laatsten tijd in Atjeh geschied is.

De Staten-Generaal daarentegen, en met name de Eerste Kamer, kunnen voor den tegenwoordigen toestand in geen enkel opzicht worden verantwoordelijk gesteld.

II. In de tweede plaats werd door eene groep leden de vraag besproken of de tegenwoordige toestand in Atjeh gunstig mag worden genoemd en of de thans gevolgde gedragslijn het uitzicht opent, dat zij binnen een afzienbaar aantal jaren zonder uitputting van onze financieele en militaire krachten tot een bevredigend resultaat, tot het einde van den Atjeh-oorlog, tot pacificatie van geheel Atjeh zal kunnen leiden. Uitvoerig werd betoogd, dat op de gestelde vraag het antwoord niet anders dan ontkennend kan luiden, en tevens werden de redenen aangewezen, waarom dit niet meer algemeen wordt ingezien. De leden, hier aan het woord, wilden echter wel toegeven, dat met het oog op de politieke omstandigheden het nutteloos zoude zijn over dit onderwerp nog met dezen Minister van Koloniën in gedachtenwisseling te treden.

III. De indiening van het wetsontwerp, waarbij aangevraagd wordt ƒ 320 000 tot verhooging van het IIde Hoofdstuk der Indische begrooting voor 1897 had vele leden verrast en bevreemd. Schijnbaar geldt het hier een zaak van betrekkelijk minder gewicht; eene geringe verhooging van één post der begrooting, onderafd. 96, *geniewerken*, tot dekking van de uitgaven voor een stoomtrambaan van Lambaroe naar Indrapoeri ter verbinding van een bivouak buiten de geconcentreerde linie met onze hoofdvestiging.

De aanhef der Memorie van Toelichting herinnert aan de mededeelingen in de Memorie van Antwoord betreffende de Indische begrooting en aan die der Regeering bij de mondelinge behandeling dier begrooting in de Tweede Kamer met betrekking tot den aanleg van nieuwe stoomtrambanen in Groot-Atjeh in verband met nadere „uitvoering van het herstel, dat aan de thans in Groot-Atjeh gevolgd wordende gedragslijn ten grondslag ligt". Maar ook bij herlezing van die stukken zochten deze leden tevergeefs

naar de mededeeling der Regeering, dat tot een *uitgebreide en blijvende vestiging* in de vallei van Groot-Atjeh besloten was. Het woord „bivouak" scheen toch, zonder de beteekenis daaraan later door de Regeering gegeven, het tijdelijk karakter aan te duiden.

Waartoe en waarom, vroeg men, deze aanvrage, die slechts een kleinen factor zal bedragen van de uitgaven die in Atjeh blijvend gevorderd worden „ter uitvoering van de thans in Groot-Atjeh gevolgd wordende gedragslijn"?

Tot aanneming van dien nieuwen koers, waarover de meeningen — zooals zij zelve herinnert — zeer verschillen, heeft de Regeering het niet noodig geoordeeld de medewerking van de Staten-Generaal in te roepen. Immers tot het oprichten der bivouaks, zooals die nu blijken door de Regeering bedoeld te zijn, waaraan evenzeer blijvende uitgaven verbonden zijn als aan een stoomtrambaan, en welke oprichting bovendien een zeer groote beteekenis had, vermits daardoor werd afgeweken van het stelsel, in 1884 door het opperbestuur na overleg met de Staten-Generaal aangenomen, is de Regeering overgegaan, zonder dat vooraf de noodige gelden zijn aangevraagd. Voor zoover men zich kan herinneren zijn ook voor het aanleggen van de ceintuurbaan rondom de geconcentreerde linie en van de straalbanen nooit afzonderlijk gelden aan de Volkvertegenwoordiging gevraagd geworden. Die lijnen zijn, naar men meent, aangelegd voor rekening van het Departement van Oorlog, en de kosten van aanleg zijn beschouwd als uitgaven voor expeditiën te velde of als kosten van de bezetting van Atjeh. Waartoe dient dan dit wetsontwerp?

Hoewel in de Eerste Kamer de heer Geertsema reeds den 10den Juli 1896 de Regeering om inlichtingen had gevraagd „ook aangaande hare voornemens en het doel van het tegenwoordig streven aldaar", werd daaraan door haar niet voldaan, en den 17den September werd zelfs met een beroep op 's lands belang alle verdere gedachtenwisseling over de aan te nemen gedragslijn afgesneden. De Minister deelde echter aan de Kamer mede: „dat hij 2 of 3 dagen geleden een telegram ontvangen had van den Gouverneur-Generaal, waarin deze mededeelt dat hij den 19den September uitgewerkte voorstellen zal verzenden ten aanzien van hetgeen verder, naar de inzichten der Indische Regeering, in Atjeh zal moeten gedaan worden"; en voorts wezen de leden, wier gevoelen hier wordt medegedeeld, ook hunnerzijds op de reeds door anderen in herinnering gebrachte, dienzelfden dag afgelegde verklaring des Ministers, volgens welke de Regeering bij eventueele verandering van gedragslijn zou te werk gaan op dezelfde wijze als in 1874 en, naar zij meende, ook in 1884 was geschied.

In 1874 werden na inneming van den kraton telegrafisch instructiën gevraagd, die door den Koning, den Raad van State gehoord, eveneens per draad werden gegeven. Die instructie werd, toen de Kamer bijeengekomen was, in haar geheel woordelijk medegedeeld.

In 1884 werd niet tot de uitvoering van de geconcentreerde linie overgegaan, dan nadat door een votum van de beide Kamers, na breede toelichting der Regeering en ampele discussiën, de toestemming van de Staten-Generaal verkregen was.

Het thans veranderen van gedragslijn, na de aangehaalde verklaring, zonder eene beslissing van de Staten-Generaal uit te lokken, is zeker uit een constitutioneel oogpunt aan bedenking onderhevig. Dit hadden, naar men meende, de politieke leiders van het Kabinet moeten bedenken, want de Regeering in haar geheel is verantwoordelijk voor die verandering van koers.

Maar wat daarvan zij, nu de Regeering in strijd met de zooeven vermelde toezegging gemeend heeft op eigen verantwoordelijkheid te mogen handelen en daarvoor reeds tal van millioenen heeft uitgegeven, waarom komt zij nu de machtiging van de wetgevende macht vragen voor een betrekkelijk gering bedrag en op een ondergeschikt punt, maar waardoor de verantwoordelijkheid op de Kamer wordt gelegd voor een uitgebreide en blijvende vestiging in de vallei van Groot-Atjeh?

Onderscheidene leden konden zich met deze opvatting van de beteekenis van dit wetsontwerp niet vereenigen.

Sommigen hunner achtten de uitbreiding van den aanleg van stoomtrambanen in *Groot-Atjeh* zeer gewenscht, vooral omdat daardoor het troepenvervoer gemakkelijker wordt gemaakt. Wil men de Atjeh-vallei beheerschen, dan is de vestiging van vaste posten noodig en die posten moeten door trambanen bereikbaar zijn. Ook blijkt uit dit wetsontwerp, dat de Regeering volgens een vast systeem op den ingeslagen weg voortgaat.

Andere dezer leden deden uitkomen, dat de aanbieding van dit wetsontwerp door de Regeering geenszins ten doel heeft in indirecten vorm een votum van goedkeuring der Eerste Kamer uit te lokken omtrent de gewijzigde houding van de Nederlandsche Regeering en met name van dezen Minister van Koloniën in de Atjeh-politiek, maar eenvoudig om door de wetgevende macht te doen goedkeuren, wat die goedkeuring vereischt. De aanleiding daartoe is in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer door den Minister uiteengezet. Wanneer veel grootere uitgaven op militair gebied onvermijdelijker wijze aan de contrôle der wetgevende macht ontsnappen, omdat zij geheel berusten bij de uitvoerende macht, is dit geen reden dáár, waar het mogelijk is die contrôle uit te oefenen, haar als overbodig ter zijde te stellen. Als zoodanig moet dus de voordracht op zich zelve beschouwd worden en dan is het niet meer dan logisch, dat men de Regeering in staat stelt de offensieve politiek in Atjeh te steunen door een tramverbinding, die de gelegenheid geeft op eenig bedreigd punt de noodige troepen ten spoedigste bijeen te brengen. Hieruit behoeft niet te volgen, dat men die politiek goedkeurt, maar er is volgens de meening dezer leden thans geen aanleiding om haar te bespreken, veel minder af te keuren. In het midden latende, of de Regeering de Staten-Generaal had moeten raadplegen omtrent het gewijzigd standpunt, alvorens het een *fait accompli* was, behoort thans de Eerste Kamer zorg te dragen, dat van haar geenerlei beletsel uitga om de toepassing zoo ruim mogelijk te doen zijn. Want, òf men juicht de genomen maatregelen toe als onvermijdelijk na ons met succes doorgevoerd optreden na den afval van Toekoe Oemar, en in dit geval mag niets verzuimd worden om de uitwerking zoo volledig mogelijk te doen zijn; òf

men keurt de genomen maatregelen af en dan zou het onstaatkundig zijn door verzet op een détail de verantwoordelijkheid weg te nemen, waar ze behoort te blijven. Deze overweging zoude, naar men meende, voor sommigen een reden kunnen zijn om zich niet tegen het wetsontwerp te verzetten, zonder dat zij daardoor zouden behoeven geacht te worden de thans in Groot-Atjeh gevolgde gedragslijn goed te keuren.

Onafhankelijk van deze beschouwingen werd er nog op gewezen, dat thans — waar èn Regeering èn Tweede Kamer zich gereed maken den uitslag der aanstaande verkiezingen als leiddraad te nemen voor de naaste toekomst — het oogenblik minder dan ooit geschikt is voor de Eerste Kamer om in de brandende quaestie der Atjeh-politiek beslissend op te treden. Met wachten verzaakt de Eerste Kamer haar plicht niet, maar zij ziet met het geweer aan den voet naar het geschikt oogenblik uit, waarop zij gerechtigd, misschien verplicht zal zijn tusschenbeiden te treden.

Deze laatste beschouwing deed bij eenige leden het denkbeeld opkomen om de behandeling van dit wetsontwerp tot na den afloop van de verkiezingen uit te stellen en zij zouden gaarne vernemen, of de Minister van Koloniën daartegen overwegende bezwaren zoude hebben

Andere leden, ook niet ongeneigd tot uitstel, waren van oordeel, dat deze overweging den Minister zelfs van het indienen van het wetsvoorstel, bij aanneming waarvan aan de komende Regeering eenigszins een band zal worden aangelegd, had moeten terughouden.

Hierin stemden echter bij alle verschil van gevoelen een groot aantal leden overeen, dat in elk geval, alvorens tot de behandeling van het ontwerp kan worden overgegaan, omtrent sommige punten door de Regeering inlichtingen behooren te worden verstrekt.

Die inlichtingen zouden de volgende punten moeten betreffen.

a. Welk strategisch object en welk politiek doel denkt de Regeering door deze zeer kostbare buitengewone krachtsinspanning te bereiken?

Meent de Regeering, dat haar doel zal kunnen bereikt worden, zoo lang men ook niet Gighen en Pedir, die van den beginne af aan het hoofdkwartier van den tegenstand waren, *van vijandelijke benden* kan zuiveren en gezuiverd houden? En welke macht is daarvoor noodig?

Hoeveel bataljons moeten er, volgens de thans reeds *aangenomen gedragslijn*, in Atjeh voortdurend blijven?

Het blijkt hoe langer hoe meer, dat een inlandsche vijand tegen onze troepen niet bestand is. Men denke aan de inneming van den zoo versterkten kraton, aan de offensieve operatiën onder generaal Pel, aan die onder generaal van den Heyden en aan die van generaal Vetter en zijn opvolgers. Men denke ook aan Lombok. Maar tevens staat vast, en de Regeering voert het zelf aan, dat, wil men de veroverde streek van vijandelijke benden gezuiverd houden, men die blijvend bezetten moet.

Het plan tot aanleg van tramwegen op een vrij grooten afstand buiten de linie in verschillende richting toont aan, dat de zoogenaamde bivouaks als vaste stellingen, waaruit geopereerd wordt, moeten dienen en bezet moeten blijven.

Trouwens de Regeering erkent dat volmondig, waar zij in de Memorie

van Antwoord aan de Tweede Kamer zegt: „*dat het tot stand brengen van een werk van blijvenden aard als dit, bij de bevolking den laatsten twijfel zal opheffen aan den ernst van ons voornemen, om ons gezag in de 3 sagis en bepaaldelyk in die der XXII Moekims thans voor goed te vestigen.*"

Welke maatregelen zullen dan noodig zijn om dien toestand gedurende vele jaren vol te houden? Men heeft daarbij ook het oog op den gezondheidstoestand van de troepen, die door ontberingen en vermoeienissen, die niet te voorkomen zijn, veel te wenschen overlaat. De couranten berichten, dat van Maart tot December 1896 8000 man van Atjeh geëvacueerd zijn, waaronder veel beri-berilijders, die minstens een jaar noodig hebben alvorens zij weer voor den dienst te velde geschikt en marschvaardig zijn. Kan de Minister omtrent dien gezondheidstoestand geruststellender berichten geven?

Houdt men op Java en elders althans eenige marschvaardige, ook wat het kader betreft voltallige, geoefende en valiede bataljons (niet op papier!) over, om in voorkomende gevallen te kunnen voorzien, en is het voorzichtig zoovele garnizoenen te verminderen en in te trekken?

Met betrekking tot den toestand van het Indische leger werd nader gewezen op een in het Amsterdamsch *Handelsblad* van 22 Januari j.l. geplaatst opstel, dat in uittreksel is overgenomen in de *Indische Gids* van Maart 1897, blz. 406 en 407. Men verlangde van de Regeering duidelijke en afdoende verklaringen te ontvangen omtrent de verschillende in dit opstel voorkomende beweringen. Herinnerd werd daarbij ook aan de mededeeling des Ministers in de vergadering der Tweede Kamer van 22 September 1896, volgens welke deze bewindsman „haast zou durven zeggen, dat wij den oorlogstoestand in Atjeh, wanneer zulks noodig mocht zijn, zonder buitengewone maatregelen nog minstens een jaar krachtig zullen kunnen volhouden."

b. Voorts meenden een aantal leden ook ten aanzien van de financieele gevolgen der tegenwoordige Atjeh-politiek op inlichtingen te moeten blijven aandringen, al beweert de Minister in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer dat zij niet kunnen worden verstrekt, omdat het dienstjaar 1896 nog niet is afgesloten. Volkomen nauwkeurige cijfers worden niet verlangd, maar moeilijk kan toch van de Eerste Kamer worden gevraagd, dat zij gelden, al is het slechts eene betrekkelijk kleine som, zal toestaan tot bevestiging en voortzetting van eene gedragslijn, welke jaarlijks vele millioenen kost en kosten zal, zonder dat de Regeering mededeelt, hoe groot het aantal dier millioenen in 1896 is geweest en later vermoedelijk zijn zal. Men wenschte in één woord eene globale opgave van hetgeen in 1896 voor Atjeh is uitgegeven en voor 1897 geraamd wordt, op de wijze, waarop dit den 21sten Maart 1874 door den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer gedaan werd.

Al mocht, hetgeen men niet hoopte, de Minister volharden bij zijne verklaring, dat hij niet kan opgeven, hoeveel in 1896 voor Atjeh — *natuurlijk met inbegrip van de kosten voor de opvoering en de handhaving van de legersterkte ver boven het cijfer van de jaren* 1884 tot 1893 — is uitgegeven

en hoewel voor 1897 en volgende jaren noodig zal zijn, zeker kan hij op twee andere vragen gemakkelijk een antwoord verstrekken.

Het tekort op de Indische rekeningen over 1894 en 1895 bedraagt volgens vroegere opgaven der Regeering ruim 20½ millioen. Hoeveel millioenen beloopt het deficit over 1896?

De gemiddelde jaarlijksche uitgaven hier en in Indië, welke van 1884—1888: *f* 129 915 000 en van 1889—1893: *f* 130 159 000 bedroegen, zijn in 1894 en 1895 toegenomen met meer dan 9 millioen en gestegen tot *f* 139 400 000. Hoeveel millioenen werden in 1896 uitgegeven?

Deze beide vragen zoude men in elk geval, geheel afgezien van eventueele berekeningen des Ministers omtrent de uitgaven voor Atjeh, gaarne beantwoord zien.

c. Eindelijk wenschten sommige leden te vernemen, of de heer Scherer die als deskundige in de aangelegenheden betreffende Atjeh onder het bestuur van den tegenwoordigen Minister van Koloniën in den Raad van Nederlandsch-Indië is opgenomen en aan wiens gevoelen ongetwijfeld ook naar het oordeel van de Regeering, die hem benoemde, hooge waarde moet worden toegekend, zich vereenigd heeft met het advies van den Raad van Indië van 27 October 1896, waarvan de Minister in zijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer melding maakt.

Wat den aanleg der tramwegen zelven betreft, wenscht men de aandacht te vestigen op de mededeelingen der Indische dagbladen, volgens welke de transporten, zelfs met begeleiding, soms beschoten worden; karbouwen en vivres worden weggevoerd; in de streken die van vijandelijke benden gezuiverd heeten, de telephoondraden worden afgesneden; de rijtuigen op de ceintuurbaan sedert jaren in gebruik, aan den buitenkant gepantserd zijn.

Men kon daarom in de gerustheid der Indische Regeering niet deelen, die trouwens nu reeds spreekt van het plaatsen van eenige blokhuizen. Waar gaat men dan weer heen?

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Mei 1897.

„Nabetrachting in zake de Costa-Rica-Packet." brochure van Mr. M. C. Piepers. — De richting van de *Nederlander* onder een nieuwen redacteur.

Mr. M. C. Piepers heeft zich niet bepaald tot de korte uiteenzetting van zijn gevoelen over de arbitrale uitspraak, die in *Insulinde* (zie de revue in de Mei-aflevering, bl. 678.) is gepubliceerd. Hij deed een brochure het licht zien, die tot titel heeft „Nabetrachting in zake de Costa-Rica-Packet". De schrijver deelt daarin mede, dat hij de mededeeling in het bovengenoemde weekblad niet zóó voor de pers bestemd had, en dat ze door een misverstand in dien vorm was verschenen. In alle geval geeft Mr. Piepers ons in het nieuwe vlugschift een belangwekkende anti-critiek van de èn vonnis èn scheidsrechter afkeurende artikelen, waarover we zoo breedvoerig in een vorige aflevering hebben uitgeweid.

De toon in die polemiek tegen den heer de Martens aangeslagen verwondert Mr. Piepers niet. „Gelijk wanneer een meteoorsteen in een modderpoel zou zijn neergestort, zoo begon het dadelijk (na de beslissing van den scheidsrechter) te koken, te sissen, te knetteren en ook naar boven te spatten; heel ver, wel is waar, reikt die modder niet; zoo hoog, als van waar een meteoor nederdaalt, kan zulk vuil op verre na niet komen". Verontwaardiging — zooals opgewekt werd bij het *Vaderland* en bij *Insulinde* — over dien aangeslagen toon was gewettigd; voor verwondering daarover bestond, volgens Mr. Piepers, geen reden, „omdat reeds vroeger diezelfde toon was aangeslagen van dezelfde zijde in de gedachtenwisseling over deze zaak gevoerd. Die eener polemiek immers, waarin venijnige personaliteit dienst moest doen, om de onkundige nietsbeduidende argumenteering te bedekken; op welks voorgrond ook toenmaals Multatuli's zoo juiste type, de met vuil werpende Schmoel optrad. Het eenige verschil — zoo gaat Mr. Piepers voort — bestaat hierin, dat het toen mij gold en nu tegen den heer de Martens gericht is; dat ik alzoo nu niet meer alleen sta, maar in uitstekend gezelschap ben gekomen".

Had *Insulinde* de onwaardige wijze van opkomen tegen een door den zelf gekozen rechter genomen beslissing „even kernachtig als juist" straatjongensrepliek genoemd, later meende dit blad te moeten vooropstellen dat zij bij die qualificatie de artikelen der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (zie blz. 526 van dit tijdschrift) uitdrukkelijk had uitgezonderd en

dat de artikelen in het *Weekblad van het Recht* nog niet verschenen waren, toen zij haar uitspraak over het onpassende van de bedoelde uitvallen gaf. Mr. Piepers is echter van oordeel, dat het *Weekblad van het Recht*, nu het in No. 6936 zich niet ontzag, ronduit in te stemmen met die „schandelijke artikelen" zich zelf één verklaard heeft met die „straatjongensrepliek."

De oud vice-president in het Indische Hooggerechtshof valt nu rechtstreeks de juridische beschouwingen van het lid van den Hoogen Raad, den redacteur van het Nederlandsche vakblad, en die van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* aan.

Hij komt met kracht op tegen hun bewering, dat het vonnis slecht, partijdig en onvoldoende gemotiveerd zou zijn, door zijnerzijds een breedvoerige juridische critiek van dat vonnis, alsmede van de verdediging van Nederlandsche zijde in deze zaak gevoerd en van de aanvallen op dat vonnis in de beide genoemde bladen te geven. Hij noemt die aanvallen volkomen ongegrond en slechts aantoonende dat diegenen van wie zij uitgaan de noodige rechtsgeleerde kennis missen, ten minste op juridisch gebied te bekrompen zijn, om een volkenrechtelijk vonnis als het gevallene, en trouwens ook de volkenrechtelijke quaestie zelve op welke het betrekking heeft, naar den eisch te beoordeelen; waarvan aan den eenen kant het gevolg is dat zij die uitspraak niet begrijpen, aan den anderen dat zij die ook naar den vorm toetsen aan de voorschriften en gebruiken aan welke Nederlandsche publiek- of privaatrechtelijke vonnissen gebonden zijn, maar met welke zulke beslissingen geene rekening hebben te houden. Een wanbegrip, dat zelfs zoover gaat dat zij den inhoud der vier eerste *overwegingen*, waarin het *volkenrechtelijk* jus constitutum, dat de scheidsrechter toepasselijk acht, en daarom door hem is vooropgesteld, voor rechtsbeschouwingen houden, welke met de zaak weinig te maken hebben! Die aanvallers, welke toch niet schromen ten eenenmale zonder grond den scheidsrechter van partijdigheid te beschuldigen, dragen in waarheid zelven van dat euvel ten duidelijkste de kenmerken.

Volgens Mr. Piepers bevat de gevallen beslissing alles wat èn voor partijen èn uit een rechtsgeleerd oogpunt van belang is; beslist zij de quaestie volkomen en licht tevens de gronden, waarop dit berust, zóó toe, dat die voor geen jurist twijfelachtig kunnen zijn. Het vonnis is dus volkomen voldoende, verdient geen afkeuring, maar integendeel waardeering; ook zelfs al is er overigens één punt waarin, naar de schrijver ook meent, die uitspraak onjuist is. In zooverre namelijk als schijnt te zijn aangenomen, dat Carpenter in de gevangenis te Makasser niet als een Europeaan, maar als een Inlander zou zijn behandeld. Een opvatting van den rechter, die hij overigens meent te moeten toeschrijven aan den indruk door de, zijns inziens, onwaardige houding teweeggebracht door de Ned. regeering in deze quaestie aangenomen. Tegen de gevolgen van die houding heeft Mr. Piepers, zooals bekend is, reeds vroeger gewaarschuwd. Daarom is hij van oordeel, dat men, hoe men ze overigens moge betreuren, dien scheidsrechter, bezwaarlijk daarvan een verwijt mag maken.

Schrijver eindigt met als zijn conclusie uit te spreken dat de uitslag dezer zaak „koelweg" is: dat Nederland van deze zaak zeer slecht, —

zooals de volksuitdrukking luidt „met de kous op den kop", is afgekomen: dat het daarin een zeer treurig, onwaardig figuur heeft gemaakt en ten slotte een belangrijke geldsom moet betalen. En dat dit zeer treurig en krenkend is voor ons nationaal gevoel — maar vooral ook daarom omdat het niet zóó had behoeven te geschieden.

„Had men toch naar mij willen luisteren, dan zou Nederland, ridderlijk zijn volkenrechtelijk onrecht, zij het met een ernstig beklag over dat waarover het zich te beklagen had, erkennende, zeer waardig zijn opgetreden, en ten slotte met een veel geringere som hebben kunnen volstaan.

„Voor dien raad aan mijn vaderland ben ik echter op allerlei wijzen gekrenkt en verdacht gemaakt. Nu, dat is velen gebeurd, die het met hun vaderland eerlijk meenden, en van wier inzicht het nut had kunnen trekken. Wat mij betreft, mijn eigenliefde is voorzeker door den uitslag ten volle bevredigd. Maar elkeen, die nog in Nederlands toekomst belangstelt, moet zulke feiten, waar de uitkomst zoo duidelijk spreekt, niet onopgemerkt laten voorbijgaan".

Ten slotte meent Mr. Piepers er nogmaals op te moeten wijzen hoe ook in het met deze zaak gebeurde de rotheid der bestaande staatkundige toestanden in Nederland en het gevaar dat daaruit steeds voor het algemeen welzijn dreigt, weder duidelijk aan den dag zijn getreden, en hij drukt de meening uit dat daarin hervorming hoog noodig is.

* * *

Met deze „nabetrachting" kunnen wij, naar we hopen, het onderwerp als afgehandeld beschouwen. We hebben, naar ons beste weten, zoo onpartijdig mogelijk, beide partijen het woord gegund: aan den lezer zij het overgelaten zich zelf een oordeel te vormen.

* * *

De periodieke pers geeft ons in dezen verslagtijd niet veel stof tot bespreking. Eigenlijk zijn we weer nagenoeg uitsluitend aangewezen op het *Handelsblad*, dat echter ook minder gaf dan gewoonlijk. De Grieksch-Turksche oorlog en de aanstaande verkiezingen in Nederland, waarbij noch Indië noch Nederlands koloniale belangen ter sprake komen, bij welke politieke partij dan ook, namen de aandacht grootendeels in beslag.

* * *

De oud-hoofdredacteur van de *Locomotief*, Mr. P. Brooshooft, is, na een paar nummers van een advertentieblaadje geredigeerd te hebben, opgetreden als leider van de *Nederlander*, het orgaan der „Liberale Unie".

Welke richting zal nu de *Nederlander* volgen? vraagt het *Handelsblad* van 5 Mei.

Een bekend spreekwoord zegt „geef mij van dien man een regel schrift en ik zal hem aan de galg brengen". Onze gewezen Indische journalist heeft zich aan zeer vele regels schrift bezondigd en het Nederlandsche blad

heeft uit oude jaargangen van de Indische zuster eenige boutades verzameld over socialisme, het recht van revolutie, het verstandige en menschkundige van conservatieve koloniale boven liberale politiek, die in 1891 en 1893 zijn gevloeid uit de vruchtbare pen van Mr. P. B. Deze is — zoo meent het Amsterdamsche orgaan — geen man, die licht van opinie verandert.

Krijgt het orgaan der „Liberale Unie" nu voortaan een eenigszins socialistische strekking?

En wat de Koloniën betreft, als men bedenkt hoe de heer Brooshooft indertijd den Gouverneur-Generaal Van Rees in de Tjiomas-quaestie heeft verdedigd, hoe hij onvermoeid de handhaving van de gedwongen koffiecultuur heeft bepleit, hoe hij blijkens een dezer citaten „in vele opzichten" aan de zijde stond van de „conservatieve koloniale politiek"; dan kan het *Handelsblad* van zijn standpunt de a.s. richting van de *Nederlander* allerminst toejuichen!

De heer Brooshooft heeft op koloniaal gebied ware verdiensten, getuige zijn strijd tegen fiscale opdrijving en tegen het pachtstelsel. Maar als hoofd van een blad, dat geroepen is de meeningen der radicale liberalen te bepleiten en te verdedigen, kan hij toch moeilijk een conservatieve koloniale politiek aanbevelen! Welke richting dus?

* * *

Het antwoord van Mr. Brooshooft in de *Nederlander* bevat een verdediging van zijn politieke gedragslijn uit zijn Indischen redacteurstijd, die aan het meerendeel onzer lezers wel voldoende bekend zal zijn. Hij gelooft wel degelijk thuis te behooren in de Nederlandsche radicaal-politieke partij, al verschilt hij dan ook in een of ander onderdeel (met name in de koffiepolitiek) met hen.

Hij onderschrijft echter ten volle de koloniale paragraaf der Liberale Unie. „Bovendien is de hoofdzaak der Nederlandsche radicaal-liberale partij op het oogenblik bij uitstek een Nederlandsch sociale".

Deze laatste opmerking van Mr. P. B. is, helaas, maar al te waar.

Aan de Koloniën denkt op 't oogenblik eigenlijk geen enkele Nederlandsche politicus.

Vandaar dat we hiermee ditmaal onze Revue reeds kunnen eindigen.

KOLONIALE LITERATUUR.

CONTROLEURS OP JAVA.

Reorganisatie van het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera; Wenschen en Wenken van een oud-controleur B. B. medegedeeld door P. I. F. van Heutsz — assistent-resident. — Amsterdam. de Bussy.

Reeds meermalen is deze stude van den heer van Heutsz in dit tijdschrift incidenteel ter sprake gekomen. Zoo werd in onze „Revue" een uittreksel gegeven van artikelen in het *Handelsblad* (Jaarg. 1896, bl. 1948), de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (id. bl. 1946) en *Insulinde* (id. bl. 1947) allen geschreven naar aanleiding van dit boek. En nog in een hoofdartikel van deze aflevering over „de Taakvervulling bij het B. B." wordt het aangehaald. Een afzonderlijke bespreking in de *Indische Gids* bleef echter tot nu toe achterwege. Daar het boek van den heer van Heutsz echter nog niets van zijn actualiteit verloren heeft, mag uitstel allerminst tot afstel leiden.

De schrijver begint met een lang citaat, geput uit het „Voorloopig Verslag" en de „Memorie van Antwoord" van onderafdeeling 34 van de IVde afdeeling, onderafdeeling 34 van de Uitgaven in Indië der Begrooting van 1896.

Naar aanleiding van beide documenten vestigt de schrijver in zijn Inleiding onze aandacht op de aanwezigheid van 18 ambtenaren ter beschikking, of, zooals zij nu heeten, ambtenaren voor den burgerlijken dienst en burgerlijke ambtenaren, die er nu eenmaal zijn, al behooren zij dan ook officieel nog niet tot het vaste kader van het B. B. En jaarlijks komen er gemiddeld 20 à 30 bij, die voorloopig over de bureaux te Batavia en de controle in de binnenlanden van Java worden verdeeld om gewoonlijk al spoedig dood gewoon denzelfden dienst te doen als de aspirant-controleurs.

Zij worden toegevoegd aan een controleur van een groote controle-afdeeling of aan een assistent-Resident eener belangrijke bestuursafdeeling en onmiddellijk gebezigd voor belastingwerkzaamheden van rekenkunstigen aard, in verband met de personeele belasting voor Europeanen of de landrente voor inlanders. Op die wijze wordt eene — hoewel ondoelmatige — aanvulling van werkkrachten verkregen om aan de stapels rapporten, periodieken, kohieren, leggers, aanslagbiljetten, dagboeken der B. O. W. verantwoordingen, missives, renvooien, registers en eene geheele reeks van onder-

zoekingen, commissiën, proeven (sneden en plukken) etc. etc. het hoofd te bieden — om in dien chaos van de meest heterogene werkzaamheden den afdeelingschef (assistent-resident) of den gewestelijken chef (den resident) in staat te stellen een dragelijk figuur te maken. En deze bewerkstelling op voorloopig traktement duurt soms meer dan een jaar. Naar gelang er dan vacatures ontstaan in de formatie van een der gewesten op Java dan wel op de Buitenbezittingen vallen deze ambtenaren voor den burgerlijken dienst langzamerhand als adspirant-controleur in bij het kader van Java, dan wel van de Buitenbezittingen, om na 5 à 6 jaren dienst controleur op Java en na 2 jaren dienst controleur op de Buitenbezittingen te worden.

„En jaarlijks komen er gemiddeld 20 tot 30 bij," roept de schrijver mismoedig uit. Hij veroorlove ons hier een kantteekening. Het onwettig inschuiven van dien rang onder dien van aspirant-controleur is in den laatsten tijd vrij algemeen afgekeurd. Inmiddels is de tijd van één jaar, dat die jeugdige ambtenaren „ter beschikking" blijven, al weer belangrijk verlengd en de Indische Regeering heeft dit jaar, om de langzame doch zekere toeneming van die maatschappelijke zuigelingen tegen te gaan, uit Nederland slechts 6 ambtenaren aangevraagd. De Regeering heeft aangekondigd dat er 10 plaatsen zullen zijn. Zij oordeelde zeer terecht dien overgang al te plotseling. Maar zeer bedroevend is door die nieuwe koers nu weer het vooruitzicht geworden der 172 studeerenden op de Indische Inrichting. Want dat de Regeering voort zal gaan op dien weg is zeer waarschijnlijk!

Doch keeren wij terug tot het boek, dat wij willen bespreken. De eerste vijf hoofdstukken geven een geschiedkundig overzicht van de geleidelijke wijziging die de werkkring en de positie van den controleur heeft ondergaan, van 1818 tot heden. Zeker, er is in die 80 jaar in Indië heel wat gewijzigd op elk gebied. Maar er zijn niet veel gouvernementsbetrekkingen die zoo geheel anders zijn geworden dan het controleursbaantje.

En menig controleur van onzen tijd, gebukt als hij gaat onder den paperassen rommel, zal met weemoed en bitterheid in dit gedeelte van het werk van van Heutsz, op onweersprekelijke wijze vinden uiteen gezet, hoeveel vrijer en ongedwongener het leven van zijn collega's in vroegere jaren was, en hij kan zich daarbij niet eenmaal troosten met de illusie, dat hij aan den staat of de bevolking thans zooveel meer diensten bewijst. Het is een groote verdienste van dit boek dat het ongezouten de waarheid zegt over het nuttelooze van al dat beuzelwerk, dat aan den huidigen controleur wordt opgedragen, die veranderd is in een schrijf- en rekenmachine, terwijl hij een ambulant ambtenaar geweest is en nog zijn moest! Dit geschiedkundig gedeelte kunnen wij zonder eenig voorbehoud prijzen. De evolutie is met groote duidelijkheid geschetst, en de donkere schaduwen, die de schrijver werpt tegen het beeld van den modernen controleur zijn aan de werkelijkheid ontleend.

Het spreekt vanzelf dat waar de schrijver thans overgaat tot de bespreking van den werkkring van den controleur overeenkomstig de eischen van den tijd zijn desiderata niet door allen zullen worden gedeeld. Men voelt algemeen dat de tegenwoordige toestand veel verkeerds heeft; hoe die gewijzigd moest worden is en blijft een open quaestie. Na hetgeen in de door ons gerefereerde couranten-artikelen over dit gedeelte gezegd is, is het niet

noodig hier de denkbeelden van van Heutsz te resumeeren: wij verwijzen hiervoor liever naar het boek zelf, zoowel wat betreft zijn Reorganisatie-plannen.

Hoofdstuk VII, over de opleiding der aanstaande Oost-Indische ambtenaren, valt, het minst in onzen smaak. De gymnasiale opleiding verplicht te stellen of zelfs maar aan te raden komt ons zeer onpractisch voor.

De afkeuring van de opleiding in Indië bevat de bekende argumenten, die we reeds meermalen vernamen, doch die ons steeds nog niet overtuigd hebben, dat men de afdeeling van het gymnasium Willem III zoo spoedig mogelijk moet afschaffen. Aan de andere zijde levert de leer van Heutsz een welsprekend pleidooi voor de oprichting van een *Rijksinstelling* ter opleiding van ambtenaren B. B. *Wat* daar onderwezen moet worden, is heel wat anders dan op de tegenwoordige Indische Instelling geleerd wordt. De heer van Heutsz heeft hieromtrent echter denkbeelden, die voor veel tegenspraak vatbaar zijn.

In een slot-hoofdstuk roert de schrijver slechts zeer terloops de Buitenbezittingen aan, waar hij zich niet op bekend terrein voelt.

Wij hebben hier allerminst getracht een résumé te geven, dat den lezer de lezing zou kunnen besparen van dit over 't algemeen verdienstelijk werk van den heer van Heutsz. Wij bevelen het integendeel aan ter kennisneming en ter overweging aan ieder die belang stelt „in onzen Civil Service", zooals de schrijver het corps B. B. zoo gaarne noemt.

CONTROLEURS OP DE BUITENBEZITTINGEN.

H. Doeff: In de Grenslanden der beschaving. Ervaringen uit het Dagelijksch Leven van een Controleur van het B. B op de Buitenbezittingen. — Amsterdam, de Bussy.

De bedoeling van den schrijver is een vluchtigen indruk te geven van de — uit een dagelijksch en Hollandsch oogpunt beschouwd — zoo buitengewone positie van den controleur in de binnenlanden op de buitenbezittingen. In nauw verband daarmee tracht de schrijver te doen uitkomen hoe Indië den eenen mensch tot zegen, den anderen tot vloek worden kan.

Hij bedoelt daarmee niet het Indië der hoofdsteden, niet het Indië van het voor de ambtenaren zoo gezellige Java, maar het Indië van de eenzame standplaatsen op Borneo, Celebes, Sumatra en tal van kleinere eilanden.

Niet aan elk mensch is het gegeven om de physieke en moreele kracht te bezitten die noodig is om veerkrachtig te blijven in de eenzaamheid.

Wie heeft de namen niet op de lippen van vroolijke, jolige, aardige jongens die vol illusiën naar het wonderland trokken en die zich ten slotte voor den kop schoten in Borneo's wildernissen?

Zij gingen naar Indië, met vage illusiën uit hun kinderjaren in het hoofd,

met een onbestemd gevoel van roeping, geprikkeld door de zucht naar het vreemde, aangetrokken als de vlinder naar het licht, door dat magische woord Indië.

Indië.... wel is het een tooverwoord! beelden oproepende van rijkdom en pracht, van weelde, kleuren en zonneheerlijkheid; liggende als een blinkend goudstuk tusschen de centerige woorden van onze dagelijksche taal. Dat woord, waarmee wij als kinderen in ons hoofd rondsolden en er stil mee in een hoekje gingen droomen totdat het licht voor ons werd en blauw en wij palmen zagen als pluimen, en bloemjuweelen, als bloeddruppels zoo rood tusschen de nacht-donkere bosschen. Dat woord, waarvan iedere letter als uit goud gegoten schijnt.

Indië. het Oosten, niet „de Oost," want dat riekt naar koloniale waar, zegt een heel romantisch figuur in het saai-burgerlijk getinte patroon van ons Nederlandsch Nationaal leven.

Een wonderland, om zich in te denken voor wie in een verwarmde Hollandsche binnenkamer kalm nederzit; om zich in te wenschen tusschen het eeuwige groen en onder den donkerblauwen hemel, zoo aangenaam als contrast tegenover het grijze uitspansel hier en de als doode, bladerlooze boomen.

* * *

Het bovenstaande, in hoofdzaak ontleend aan de inleiding van Doeff's boek, schetst, naar onze meening, zeer verdienstelijk het Indië der Nederlandsche phantasie: Indië-paradijs. Daartegenover staat dan niet Indië-hel, maar toch in alle geval het Indië der werkelijkheid.

Wee hem, die naar Indië is gegaan om dat wonderland der kinderdroomen te aanschouwen; die gelokt is door den zang der namen. Hem is de dolheid voor het overzeesche in het hoofd geslagen, toen hij als kleine jongen een groot schip bezocht en voor het eerst de teerlucht rook, die emanatie uit het zeewezen, die walm uit Indië, samengesteld uit geuren van teer en specerijen en handelsproducten, die, als een physieke prikkel, een wellustig verlangen opwekt naar het wijde, het vrije, het verre. Is eindelijk die zoo vurig verbeidde tijd aangebroken, en de reis naar Indië aanvaard, dan wijken al te Padang bij het eerste aan wal stappen in de tropen de dwaze voorstellingen. Het Indië der werkelijkheid krijgt nimmer het verloren geraakt prestige terug. Wie zich niet over zijn teleurstelling heen kan zetten, de gave mist in het kleine ook het groote te zien, het edele in het nietige, het buitengewone in het alledaagsche, wie geen belang kan stellen in de doodgewone bezigheden van het dagelijksche leven, in den omgang met onontwikkelden of armen van geest.... hij ga niet naar Indië, want hij wordt er een dronkaard of een krankzinnige.

Wie spoedig troost vindt en niet blijft treuren over vervlogen droomen, de werkelijkheid flink onder de oogen ziet.... voor hem wordt Indië een bron van groot genot.

Het komt ons voor dat de heer Doeff de onvoldane stemming van menig jong ambtenaar in het bovenstaande zeer juist heeft verklaard en weergegeven. En 't zijn niet de slechtsten, die zich niet over hun idealisme kunnen heenzetten. Wie naar Indië gaat, *alleen* om er den kost te verdienen heeft er geen last van.

Tot zooverre de inleiding, die, ook op literarisch gebied, veel van den schrijver doet verwachten.

Het grootste gedeelte van het boek speelt in de Lampongsche districten, waar de heer Doeff kennelijk op zeer bekend terrein is. Wij kunnen dit gedeelte zonder eenig voorbehoud ter lezing aanbieden aan allen voor wie het leven van een controleur in de binnenlanden een gesloten boek is, en die er toch belang in stellen. En onder die categorie rekenen wij niet slechts ouders en broeders, die in Nederland bleven, maar ook de talrijke Indischegasten die slechts Java kennen.

Het *Handelsblad* is (zie de „Revue" in de Maart aflevering, bladz. 400—403) tegen sommige beschouwingen van den schrijver te velde getrokken, en we hebben ook reeds van de repliek van den heer Doeff melding gemaakt. We willen ons thans in die quaestie niet meer verdiepen, en liever onzen eindindruk over dit hoofdstuk mededeelen. Die indruk dan is zeer gunstig. Met groote nauwkeurigheid en groote waarheidsliefde is land en volk beschreven. Men krijgt een zeer duidelijk beeld van het leven van den titularis onder de Lampongers. Soms schijnt het of de heer Doeff bang is dat men hem zal beschuldigen van opsnijderij, en hij vervalt daardoor in een photographie van weinig belangrijke bijzonderheden; hij vreest dan niets zoozeer als eenige kleur te brengen in zijn stijl, die al grauwer en grauwer wordt. Het frissche van den jongen ambtenaar uit de inleiding maakt plaats voor den echten ambtenaarsstijl. Maar aan de andere zijde: iemand kan zich werkelijk door de lezing en herlezing van dat hoofdstuk een behoorlijk denkbeeld maken van een controleur. Dat was het doel van zijn geschrift en dat doel heeft hij volkomen bereikt.

Na de Lampongs komen wij op Borneo. De schrijver begeeft zich nu op belletristisch terrein en geeft ons een schetsje getiteld „Gesneuveld". Een controleur is op Borneo in de eenzaamheid aan den drank geraakt. Gelukkig krijgt hij verlof naar Europa en komt daar vandaan terug, voorloopig genezen en met een lief vrouwtje. Als hij nu maar niet weer op Borneo geplaatst wordt! Maar dat willen nu juist de belangen van den dienst. En nu raakt niet alleen de controleur, maar ook Klaartje, het lieve vrouwtje, aan den drank.

Het eerste stuk van deze schets; de zelfbiecht van den controleur, als hij voor hij met verlof naar Holland gaat te Batavia aan zijn vriend vertelt, hoe hij op dat vervloekte Borneo aan de zuip gekomen is, is zeer verdienstelijk behandeld. Waarom echter Klaartje ook al aan den drank is gekomen, is ons niet duidelijk geworden. We gelooven dat het zoo is, want ze zien haar te Maos aan het station met drie ploertige heeren „kringetjes" drinken, waarvan haar kindje ook al eens mag happen. Maar de heer Doeff verzuimt ons te laten zien, hoe het samenleven met haar man daartoe geleid heeft.

Het slot van het boek is een beschrijving van een huwelijksfeest te Taroang in de afdeeling Bonthain, overgedrukt uit het jaarboekje der Indologische Vereeniging van 1891.

De hoofdschotel is de beschrijving van de Lampongs, die het boek stempelt tot een verdienstelijke bijdrage tot onze koloniale literatuur.

Het beheer der Engelschen van Noord-Borneo. [1])

Borneo is een breed eiland in den Maleischen Archipel, groot 270 000 vierkante mijlen, en gelegen onder den evenaar, tusschen 8° N.B. en 4° Z.B. en 109° tot 119° O.L. Het radjaschap Sarawak ligt aan de noordwestkust en kan in het ruwe geschat worden op eene uitgestrektheid van 50 000 v. mijlen; Britsch Noord-Borneo omgeeft de kaap van het eiland en bevat ongeveer 31 000 v. mijlen. Beide streken zijn overvloedig van water voorzien, maar B. N.-Borneo heeft de beste natuurlijke havens. De eerste vestiging der Engelschen had niet plaats in een der tegenwoordige onderhoorigheden, maar te Bandjermasin, ongeveer 100 jaren nadat dit oord voor het eerst werd aangedaan. Nogtans kwam Alex. Dalrymple in 1756 in het bezit van het eiland Balambangan, dat nu behoort tot het gebied der Britsche Noord-Borneo Compagnie. De staat Britsch Noord-Borneo werd in 1877 gesticht door Baron Overbeck en Sir Alfred Dent, en al heeft zijne geschiedenis niet zulk een romantisch karakter als die van Sarawak, rust en orde zijn ten minste tot stand gebracht, waar roofzucht en moord aan de orde van den dag waren. Als handelsvereeniging beoogt zij natuurlijk niet in die mate de welvaart der inboorlingen als het gouvernement van Sarawak; maar de beoefenaar der volkenkunde heeft het volste vertrouwen in eene rechtvaardige behandeling der bevolking, als hij zich de moeite van zijn eersten beambte herinnert tot ondersteuning der zwaar verdrukte Boeloedoepi's aan de Segalioed-rivier. Inderdaad verdient de heer W. B. Pryer den hoogsten lof voor de bekwame wijze, waarop hij gedurende zijn loopbaan de inheemsche stammen zonder bloedvergieten heeft bestuurd.

Sarawak schijnt het eerst bekend te zijn geworden door handelaars van Broenei, die een stuk antimonium naar Singapore gebracht hadden, waar het erts in handen kwam van enkele Engelschen, met het gevolg dat er handelsbetrekkingen tusschen Sarawak en de Straits-Settlements ontstonden. Dat Broenei met Sarawak en geheel Noordwest- en Noord-Borneo te eeniger tijd onder Europeesch gezag moest komen, was onvermijdelijk. De Britsche handel breidde zich uit en werd bemoeilijkt door zeeroovers,

[1]) Weinige maanden geleden verscheen bij Truslove en Hanson te Londen een belangrijk werk, *The Natives of Sarawak and British North Borneo*, samengesteld door Henry Ling Roth en door dezen bewerkt naar een nagelaten handschrift van Hugh Brooke Low, met uitvoerige toelichtingen uit de in vroeger en later jaren over deze streken door vele schrijvers verzamelde berichten. Uitgegeven in twee dikke deelen en opgeluisterd door ruim 550 platen en tusschen den tekst geplaatste afbeeldingen, meenen wij er niet beter de aandacht op te kunnen vestigen dan door uit de inleiding het beknopte overzicht van de eerste nederzetting der Engelschen over te nemen, als zijnde een onderwerp, dat door velen dikwerf minder juist wordt beoordeeld.

die steun vonden bij den sultan van Broenei. Een jeugdig Engelschman gevoelde zich op het vernemen der ondervonden moeilijkheden genoopt den sultan te gaan opzoeken, of liever de kuststreek, die onder zijn wanbeheer stond. Te Sarawak vond James Brooke de bevolking in openlijk verzet tegen haren nominalen maar machteloozen heerscher Moeda Hassein, den eenigen humanen man in het land, die later op verraderlijke wijze door zijn opperheer den sultan van Broenei werd vermoord. James Brooke bracht eene verzoening te weeg tusschen den radja en de inboorlingen en hem werd een deel van het land afgestaan, zoodat hij zelf radja werd (1841) en wel een radja als de wereld nooit had gezien en nooit weer zal zien; of volgens Alfred Russel Wallace:

„James Brooke vond de Dajaks onderdrukt en vertreden door de wreedste dwingelandij. Zij werden bedrogen door Maleische handelaars en van hun eigendom beroofd door Maleische hoofden. Hunne vrouwen en kinderen werden dikwerf gevangen genomen en als slaven verkocht en vijandige stammen betaalden aan hunne heerschers een koopsom voor de vergunning hen te mogen plunderen, als slaven weg te voeren of te vermoorden. Iets dat naar recht of herstel van onrecht geleek, was volstrekt onbereikbaar. Van af het oogenblik dat James Brooke het land in bezit nam, hield dit alles op. Gelijk recht werd betracht tegenover Maleiers, Chineezen en Dajaks. De hardvochtige zeeroovers van de verder oostwaarts gelegen rivieren werden getuchtigd en ten slotte binnen hun eigen gebied samengedrongen en de Dajak kon voor het eerst rustig zijn hoofd neerleggen. Zijn vrouw en kinderen waren nu veilig voor slavernij; zijn huis werd niet langer boven zijn hoofd in brand gestoken; zijn oogst en vruchten waren nu zijn eigendom, om naar goedvinden te verkoopen of te verbruiken. En de onbekende vreemdeling, die dit alles voor hen gedaan had en niets terug vroeg, wat kon hij zijn? Hoe zou het voor hen mogelijk geweest zijn zijne beweegredenen te begrijpen? Lag het niet voor de hand dat zij weigerden te gelooven, dat hij een mensch was? Want van zuivere welwillendheid, gepaard met groote macht, kenden zij onder menschen geen voorbeeld. Natuurlijk maakten zij de gevolgtrekking, dat hij een hooger wezen was, op aarde nedergedaald om zegen te brengen aan de verdrukten. In vele dorpen, waar hij nooit geweest was, deed men mij omtrent hem allerlei vragen. Was hij niet zoo oud als de bergen? Kon hij dooden niet levend maken? En zij gelooven vast, dat hij in staat is hun voordeelige oogsten te bezorgen en kan maken dat hunne boomen veel vruchten opleveren.

„Om zich een juist denkbeeld te vormen van den aard van Brooke's bestuur, moet men nooit vergeten, dat hij Sarawak alleen behield door de goede gezindheid der inboorlingen. Hij had te doen met twee rassen, waarvan het eene, de mohamedaansche Maleiers, op het andere, de Dajaks, neerzag als op wilden en slaven, alleen goed om geroofd en geplunderd te worden. Hij heeft de Dajaks krachtig beschermd en hen onveranderlijk behandeld als naar zijn inzicht gelijk staande met de Maleiers; en niettemin heeft hij de genegenheid en goede gezindheid van beiden verworven. In weerwil van de godsdienstige vooroordeelen der Mohamedanen heeft hij hen overgehaald vele van hunne slechtste wetten en gewoonten

te wijzigen en hun strafwetboek in te richten naar dat der beschaafde wereld. Dat zijn bestuur na zeven en twintig jaren nog voortduurt, — in weerwil van herhaalde afwezigheid wegens ziekte, in weerwil van samenzweringen van Maleische hoofden, opstanden van Chineesche goudgravers, welke alle met behulp der inheemsche bevolking onderdrukt zijn, en trots geldelijke, politieke en huiselijke moeielijkheden, — is naar ik geloof, alleen toe te schrijven aan de vele bewonderenswaardige hoedanigheden van James Brooke, en vooral daaraan dat het hem gelukt is de bevolking door elke handeling te overtuigen, dat hij haar niet tot zijn eigen voordeel maar tot haar welzijn bestuurde.

„Sedert deze regelen geschreven werden, is zijn edele geest van ons weggevaren. Maar ofschoon hij door hen, die hem niet kenden, moge bespot worden als een hartstochtelijk fortuinzoeker of een hardvochtig dwingeland, in zijn aangenomen vaderland is de algemeene getuigenis van ieder, die met hem in aanraking kwam, hij zij dan Europeaan, Maleier of Dajak, dat Radja Brooke was een groot, wijs en goed bestuurder, een ware en getrouwe vriend; een man, bewonderd wegens zijn talenten, geacht voor zijn eerlijkheid en moed en bemind om zijne uit het hart opwellende gastvrijheid, zijne welwillendheid en zijn medelijdend gemoed."

Het volk, aldus bevrijd van elken vorm van onderdrukking door zelfzucht of eigenbaat van menschen uitgedacht, behoorde tot het land der Dajaks van Sarawak. Lange jaren van uitmergeling door een verwant ras, dat wel geslepener maar niet beschaafder was, hadden diepe sporen van verval nagelaten en aan Europeanen bieden zij, als gevolg van de gebreken door verdrukking onderhouden zoo niet ontstaan, geenszins dat uitgestrekte veld voor genegenheid aan, waarop zij recht hebben en die zij in hooge mate ontvingen van James Brooke en hun thans nog van den kant van zijn opvolger ten deel valt.

Terwijl echter de zeeroovers, Maleiers, Lanoen, Badjo's of anderen, konden uiteengejaagd en aan hunne invallen paal en perk gesteld worden, waren er andere stammen langs de rivieren en in het diepe binnenland, wier tochten, ten rechte beschreven als koppesnellerstochten, dienden te eindigen. Zoo had men de zoogenaamde zee-Dajaks en de Kajan's, de eersten een dappere rooversbende, de laatsten een roovende troep snoevers. Er bestond geen veiligheid in de nabijheid van deze en zelfs niet altijd op grooten afstand van hun verblijfplaats. Het was de taak van den tegenwoordigen radja Charles Brooke, een neef van moederszijde van James, om aan deze jammerlijke plunderingen een einde te maken. Begaafd met een krachtig gestel, een onbuigzamen wil, een groote dosis moed welke hem deed slagen op eene wijze die hem dikwijls moet verbaasd hebben, en een practischen geest, heeft hij schrede voor schrede niet het land veroverd, maar het in een redelijken staat van veiligheid gebracht. Lieden, die een gezellig tehuis hebben, kunnen zich geen voorstelling maken van de wanhopige afzondering van een blanke, resident of gouverneur van een district, alleen met enkele volgelingen, wiens bekwaamheid in vele opzichten nog dient op de proef gesteld, omringd door een opdringende hoop wilden, wier opvoeding hen schijnt te hebben onderricht hoe zij op de gemakkelijkste en veiligste manier het hoofd van elk weerloos vreemd

menschelijk wezen, dat hun pad kruist, kunnen machtig worden. De tegenwoordige radja was een onder de vele pioniers van zulke onversaagde residenten, maar zij waren niet allen even gelukkig als hij, getuige het droevige maar niet ongewroken lot der heeren Steele en Fox.

Het gouvernement van Sarawak is eene onbeperkte monarchie, door Zijn Hoogheid bestuurd als erfgenaam van zijn oom. Hij schrijft: „Ik word bijgestaan door een raad van zes leden, samengesteld uit de twee voornaamste Europeesche residenten en vier inboorlingen, door mij uit de hoofden van het district benoemd. Behalve de hooge raad is er een algemeene raad van vijftig leden, waarin de opperste Europeesche en inlandsche hoofden der verschillende districten zitting hebben. Deze raad vergadert elke drie jaar, of binnen korter termijn als zulks noodig is. Sarawak is administratief verdeeld in acht districten, overeenkomend met den loop der voornaamste rivieren. Aan het hoofd der drie grootste districten staan Europeanen, die de bevoegdheid hebben de inboorlingen voor den krijgsdienst op te roepen. In elk district worden de Europeesche officieren bijgestaan door inlandsche ambtenaren, die recht spreken over de verschillende rassen welke in Sarawak wonen. Herhaaldelijk is mij de vraag gedaan, welke wetten zij toepassen. Ik meen dat het juiste antwoord is, de wet van gezond verstand, met Engelsche wetten en inheemsche of mohammedaansche gewoonten als grondslag. Wij plagen de inlanders niet door noodelooze veranderingen en er heerscht een groote afwezigheid van rood lint en vaste regels en regelingen. Wreede en ontaarde handelingen gaan wij echter streng tegen. Het eigenaardige kenmerk van het geheele stelsel is dat bestuurd wordt met zoo gering machtsvertoon. Niettemin zal steeds een krachtige hand gevorderd worden tot tegengang van het streven der inboorlingen om weder tot de sneltochten hunner voorvaderen te vervallen; een streven, dat verwacht kan worden door de overlevering lang in eere te blijven. Het is niet zoo heel lang geleden, dat een onderworpen hoofd zeide alleen te gehoorzamen, omdat hij zijn meester gevonden had, maar dat hij het zou beproeven onder een volgenden radja!

Op het punt van bemoeiing eener vreemde macht met geliefde doch slechte gebruiken zijn de opmerkingen van Charles Brooke waard gehoord te worden. Hij zegt, dat Europeanen behooren na te denken, als zij berichten vernemen van moorden, door zwarten op blanken gepleegd. Ik wensch in geen enkel opzicht zulke schuldige handelingen te verdedigen; maar geloof vast, dat in de meeste gevallen wat grooter voorzichtigheid en geduld die hadden kunnen verhoeden. Stoomschepen en soldaten zijn geen prettige vertooningen, als zij in een land komen, welks bewoners tot dien tijd in de meening verkeerden als door hun godheid aan hen geschonken, bestemd voor hun bewoning en plannen en niet om aan machtiger vreemdelingen dan zij zelven te worden overgegeven. Dit is de zaak; zoo is die altijd geweest en zal wel nooit veranderen, dat de sterkere de zwakkeren overheerscht en de laatsten zich op den eerste wreken door gluipende huichelarij en moord. De hoofdzaak is, of er voldoende middelen tot verzoening zijn beproefd en welke verwachtingen bij de oorspronkelijke bewoners worden opgewekt, als zij hunne rechten en voorrechten aan machtiger heerschers afstaan. Kunnen zij tot den staat van Europeaan

worden verheven? En bestaat er bij de meer ontwikkelden eenige aanleiding of toonen zij soms eenig verlangen om de inboorlingen op te wekken naar een hoogeren trap van beschaving te streven?

Niets werkt meer ontzenuwend dan een algemeen verval van vroeger hoog gehouden begrippen en die heeft plaats als Europeanen voor het eerst met inboorlingen in aanraking komen. Kan er iets aangrijpender zijn dan het antwoord van het stervende hoofd, die den christelijken doop slechts om deze reden weigerde, dat drie zijner kinderen waren opgegaan ter helle en hij behoefte had hen te ontmoeten? Moet de beschaving zoodanige overtuiging tegengaan?

De sleutel van het welslagen van het bestuur moet gevonden worden in Z.-H.'s „Wenken aan jeugdige officieren op buitenposten," waarin er op gewezen wordt, dat de inboorlingen niet lager staan dan de Europeanen, maar een ander ras zijn.

Over de toekomst der bevolking dient nog het volgende gezegd. Dat vermenging van Chineezen en Dajaks tot verbetering leidt van beide rassen kan verwacht worden; maar onder de zuiver inheemsche bevolking is de vooruitgang niet van dien aard als men gehoopt had. De Land-Dajaks waren te erg verdrukt, toen James Brooke tot hun redding opdaagde, om de noodige vastheid van karakter en onafhankelijkheid in die mate terug te krijgen, dat zij tot welvaart zouden geraken en in aantal toenemen, en de gedachte is ons niet vreemd, dat zij na enkele geslachten zullen uitsterven. De Zee-Dajaks verkeeren in den toestand van te houden wat zij hebben; wel hebben zij evenals de Land-Dajaks een harden strijd te voeren tegen Maleiers en Chineezen, doch voor hen bestaat er hoop, daar zij in hunne ontwikkeling getoond hebben vatbaar te zijn voor verbetering. De Mailanau's, die een gevestigden tak van nijverheid in sago bezitten, zijn toenemende. Van de Kajan's is het wellicht nog te vroeg om te spreken. Zij zijn een volk, dat ongetwijfeld in staat is de moeilijkheden van een rustiger toekomst te boven te komen, maar de hoofdeigenschappen der Zee-Dajaks, trouw en vertrouwbaarheid, schijnen hun te ontbreken. De Moeroet's vormen een stam, waarmede aanraking moeilijker is, als zijnde in elk opzicht meer verwilderd dan de andere inboorlingen, zelfs dan de rondzwervende Poenan's; maar in het radjaschap Sarawak hebben zij een uitstekenden resident in den heer O. F. Ricketts, die hen tot nu toe volgens de beste tradities van Brooke zonder bloedvergieten in bedwang heeft weten te houden. Britsch Noord-Borneo is met de Moeroet's veel minder gelukkig geweest. De Doesoen's worden door velen beschouwd als vermengd met Chineesch bloed; hoe dit zij, het zijn goede landbouwers, met meer neiging tot vaste nederzetting en lang niet in denzelfden graad als de Zee-Dajaks geneigd tot koppesnellen. Zij toonen alle gegevens tot toeneming. Dat het volk reeds aan een beter leven gewend geraakt, wordt voldoende bewezen door den betrekkelijk geringen last, dien zij aan gouverneurs of residenten veroorzaken, en het is voor de bestuurders geen geringe verdienste dat dit bereikt werd.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

'S RIJKS ETHNOGRAPHISCH MUSEUM EEN LEIDSCHE ONDERWIJSVERZAMELING?

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. S. van Houten, is een wet ontworpen, waarbij artikel 172, afdeeling VI, hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1897 wordt verhoogd met *f* 10 000, voor kosten van stichting en inrichting van een gebouw voor 's Rijks Ethnographisch Museum te 's-Gravenhage.

Daarbij is gevoegd een zeer belangrijke memorie, waarin de vraag beantwoord wordt, die hierboven als titel is geschreven. Het antwoord op die vraag is ontkennend. Het Rijks Ethnographisch Museum is *geen* Leidsche Universiteitsverzameling. Dit blijkt zonneklaar, ten eerste uit de geschiedenis, ten tweede uit den aard van dit Museum.

Wij twijfelen er niet aan of de lezers van de „Indische Gids" zullen dit den Minister volmondig toestemmen, na kennisneming van zijn hier volgende bewijsvoering.

Het oudste onderdeel van 's Rijks Ethnographisch Museum is het voormalig Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden te 's Gravenhage.

Terstond na het herstel onzer onafhankelijkheid vestigde Willem I zijne aandacht op de verzamelingen voor wetenschap en kunst in de residentie. Bij een besluit van den Souvereinen Vorst van 25 April 1814, no. 5, werd baron Lampsins aangesteld tot directeur van de Koninklijke Bibliotheek en van de verdere verzamelingen van kunsten en wetenschappen. De boekerij was destijds in het Mauritshuis, de overige collectiën in de bovenlokalen van het tegenwoordig kadastergebouw en in de daarnaast gelegen vroegere schilderijen-galerij van Willem V op het Buitenhof gevestigd.

Reeds in het volgend jaar ontvingen deze laatste collectiën, welke aanvankelijk van zeer geringen omvang waren, zoo belangrijke aanwinsten, dat zoowel voor de schilderijen als voor de andere voorwerpen afzonderlijke directiën ingesteld moesten worden. Immers in 1815 werden uit Parijs de meeste schilderijen, welke in 1795 daarheen waren gevoerd, terugerlangd en bij eene testamentaire beschikking van mevrouw de weduwe J. T. Roijer, geboren J. L. van Oldenbarneveldt genaamd Tullingh werd eene aanzienlijke verzameling Chineesche kunstvoorwerpen en andere ethnographica verkregen.

Dit legaat was de oorsprong van een merkwaardig museum, dat aan-

vankelijk den naam van Kabinet van Chineesche Zeldzaamheden ontving, doch weldra herdoopt werd in Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en dat, afgezien van een naar verhouding klein aantal historische Nederlandsche oudheden, inderdaad een Ethnographisch Museum was en ten gevolge der steeds toevloeiende aanwinsten meer en meer werd; want weldra werd het Kabinet verrijkt met voorwerpen uit verschillende gewesten, voornamelijk uit Oost-Indië en van de Kust van Guinea.

Nadat de bibliotheek het gehuurde Mauritshuis verlaten had, werd dit gebouw in 1820 aangekocht en de benedenverdieping daarvan in 1821 voor het nieuwe Kabinet ingericht.

Koning Willem I liet geene gelegenheid voorbijgaan om de verzameling te verrijken en het waren vooral de kunst en de nijverheid van Japan, waarmede destijds alleen Nederland betrekkingen onderhield, die de aanwinsten leverden.

Zoo kocht de Koning in 1826 voor *f* 30 000 de fraaie Japansche collectie van het gewezen opperhoofd van den Nederlandschen handel op Japan J. Cock Blomhoff.

In 1831 boden zich nagenoeg gelijktijdig twee gelegenheden aan om het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden aanzienlijk te verrijken en niettegenstaande de moeilijke tijdsomstandigheden aarzelde de Koning niet beide deze gelegenheden aan te grijpen.

De eene collectie was de Japansche verzameling van den boekhouder bij de Nederlandsche factory in Japan J. F. van Overmeer Fisscher, geschat op eene waarde van *f* 41 600.

Bij zijn besluit van 14 Januari 1832, n°. 30, nam de Koning in aanmerking, „dat hoezeer de tegenwoordige gesteldheid van 's Rijks geldmiddelen niet gunstig is tot het doen van aankoopen van zoo belangrijken aard als de onderhavige, het echter bij eene verbetering dier gesteldheid te bejammeren zou zijn de zich thans aanbiedende gelegenheid te hebben laten voorbijgaan"; de Koning machtigde tot den aankoop en voorzag „voorloopig en tot eenen meer gunstigen toestand van 's Rijks financiën uit zijne eigene middelen" in de benoodigde gelden.

De koop was geschied tot verrijking der collectiën van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, doch daar het gebouw geen voldoende ruimte aanbood werd de verzameling Overmeer Fisscher tijdelijk opgenomen in eenige lokalen van het Binnenhof.

Eerst in 1855 konden zij naar het Mauritshuis overgebracht worden.

De andere collèctie was die van dr. P. F. von Siebold, die door de Regeering belast was geweest met eene wetenschappelijke zending van natuurkundigen aard in Japan, doch die te gelijker tijd uit eigen middelen eene verzameling van 4723 hoofdzakelijk Japansche voorwerpen had samengesteld.

Toen hij in 1829 terugkeerde en zich te Leiden vestigde ter bewerking van de voor rekening van het Rijk aangeworven natuurkundige collectiën, bood hij zijne particuliere ethnographische verzameling aan het Rijk te koop aan. De gelegenheid om de Chineesche en Japansche collectiën van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden aan te vullen was te schoon, dan dat die verwaarloosd kon worden; de collectie von Siebold werd dan ook

bij een Koninklijk besluit van 20 April 1831 aanvaard, terwijl de regeling van den prijs en van de betaling nader zou worden vastgesteld.

Het was, zooals straks zal blijken, de bedoeling om ook deze collectie in Den Haag te plaatsen en te voegen bij de aldaar reeds in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden aanwezige Japansche en Chineesche collectiën, welke toen 3108 nummers telden.

De groote moeilijkheid was het vinden van een geschikt lokaal, want reeds voor de verzameling van Overmeer Fisscher had men buiten het Mauritshuis vertrekken moeten inrichten. Aan de vorming van een museum te Leiden werd niet gedacht. Von Siebold zelf opperde het denkbeeld, om de gecombineerde ethnographische verzamelingen in het toen vrijkomend Paveljoen te Haarlem te bergen, doch dit plan werd verworpen, omdat men aldaar niet genoeg bezoek verwachtte. Verrijking der Haagsche collectie en niets anders werd door den Koning beoogd. Nadat verschillende localiteiten in den Haag onderzocht doch ongeschikt bevonden waren, vroeg Zijne Majesteit bij Kabinetsschrijven van 18 Juni 1838, dat hem eene nadere voordracht omtrent de plaatsing der collectie zou worden gedaan. De Koning gaf daarbij in overweging, „om met het stedelijk bestuur van 's Gravenhage in overleg te treden over de aanwijzing van een lokaal, geschikt voor de verzameling-von Siebold, vereenigd met de gelijksoortige verzamelingen, reeds in de residentie aanwezig, namelijk de collectie, aangekocht van den heer van Overmeer Fisscher (destijds op het Binnenhof) en het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden (toen in het Mauritshuis) *ten einde aldus een Ethnographisch Museum te vormen, hetgeen niet weinig tot luister dezer stad zou bijdragen.*"

Bij een rapport van 31 December 1838 stelde de Regeering aan den Koning voor, om voor de schilderijen van het Mauritshuis een nieuw gebouw te stichten en het geheele Mauritshuis te bestemmen voor het bedoelde Ethnographisch Museum; inmiddels zou gebruik te maken zijn van de aanbieding van dr. von Siebold, die de collectie nog altijd te Leiden in zijne woning had, om „tot tijd en wijle voor de verzameling een geschikt lokaal te 's-Gravenhage zou kunnen aangewezen worden, zich te belasten met het bewaren en schoonhouden van dezelve, tegen betaling eener jaarlijksche som."

Dienovereenkomstig bewilligde de Koning bij besluit van 9 Januari 1839, n°. 96 er in, „dat de van dr. von Siebold aangekochte verzameling in afwachting van 's Konings bepaaldelijke beslissing dienaangaande, onder zijne bewaring zou blijven berusten," tegen betaling eener jaarlijksche vergoeding voor huur en kosten van schoonhouden.

Zoo bleef *enkel wegens plaatsgebrek* in Den Haag de Japansche verzameling-von Siebold *voorloopig* in het huis van den vroegeren eigenaar te Leiden en onder diens bewaring.

Toen dr. von Siebold in 1859 het land verliet, moest in allerijl een ander huis voor de collectie gehuurd worden en werd de bewaring daarvan tijdelijk toevertrouwd aan den directeur van 's Rijks Archaeologisch Kabinet te Leiden.

In 1861 werden bij de verzameling ingelijfd 800 nummers uit Nederlandsch Oost-Indië, afkomstig van dr. Salomon Muller, lid der Natuurkundige Com-

missie in Nederlandsch-Indië, en in 1864 volgde de inlijving van ongeveer 900 voorwerpen uit dezelfde gewesten, afkomstig van de opgeheven Rijks-Indische school te Delft.

In verband met deze toevoegingen en de omstandigheid dat in de collectie-von Siebold ook voorwerpen uit China, Thibet, Korea en Siberië aangetroffen werden, zoodat men niet meer met een zuiver Japansch Museum, maar met een van algemeener strekking te doen had, werd in 1864 de naam der verzameling veranderd in dien van *Rijks-Ethnographisch Museum*.

Het gebrek aan lokalen, dat in 1831 belet had de Japansche verzameling-von Siebold te 's-Gravenhage te vereenigen met het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, tot verrijking waarvan zij was aangekocht, leidde er in 1883 toe die vereeniging te Leiden te doen plaats hebben. De behoefte aan meer ruimte voor de schilderijen in het Mauritshuis bewoog namelijk de Regeering om voor het Kabinet van Zeldzaamheden aanvankelijk een-huis op den Vijverberg te huren; doch om de huurkosten te besparen, besloot men in 1883 al de ethnographica te voegen bij het Museum te Leiden Te gelijk werden — ook weder om lokalen voor de administratie te verkrijgen — de ethnographica uit de modelkamer van het Departement van Marine naar dat Museum geëvacueerd.

Het is derhalve te wijten aan overwegingen, die volstrekt geen wetenschappelijken grondslag en evenmin het universitair onderwijs op het oog hadden, dat de verzamelde collectiën te Leiden en niet in Den Haag plaatsing vonden en de nieuwe aanwinsten ook daar provisioneel ondergebracht werden.

Buiten alle verhouding met eischen, welke eenige bestaande leerstoel zou mogen stellen is deze verzameling langzamerhand een *algemeen* Ethnographisch Museum geworden. De volgende opgave van de bestanddeelen, waaruit het thans bestaat, maakt elk misverstand omtrent aard en beteekenis der collectie onmogelijk.

Gegroepeerd naar de werelddeelen hebben betrekking tot:

Azië 29 659 nummers, namelijk uit:

Japan en IJezo	6 834
China en Thibet	3 034
Korea	367
Nederlandsch-Indië	15 987
Britsch Indië	1 114
Overige landen	2 323

Afrika 6282 nummers, namelijk uit:

Noord-Afrika	355
Oost-Afrika	554
Zuid-Afrika	627
West-Afrika	4 615
Madagascar	101

Europa 167 nummers.

Amerika 2185 nummers, namelijk uit:

Groenland, Eskimos	226
Noord-Amerika	519
Suriname, West-Indië	1 018
Zuid-Amerika	422

Australië 6915 nummers, namelijk uit:

Australië	183
Stille Zuidzee	6 732
Algemeen totaal	45 208 [1]

De wijze waarop deze verzameling, welke in kostbaarheid en wetenschappelijke waarde de voornaamste musea van Europa evenaart of overtreft, te Leiden wordt bewaard, draagt geheel het karakter van eene tijdelijke installatie; zij is verspreid in verschillende gebouwen, als: twee huizen op den Hoogenwoerd, een huis op het Rapenburg, een gehuurd huis op de Heerengracht; terwijl de zolders van het Academiegebouw als magazijn dienst doen en eenige kamponghuizen in een tuintje opgebouwd zijn. Deze huizen beantwoorden geen van alle aan de laagste eischen, welke men voor een museum kan stellen; daarin is de verzameling opeengestapeld, gedeeltelijk zelfs onuitgepakt; men kan de voorwerpen nauwelijks zien, laat staan bestudeeren en van beveiliging tegen brand kan geen sprake zijn; bij het geringste begin van brand is alles reddeloos verloren.

Die ellendige toestand is aan de Staten-Generaal bekend. Om strijd hebben beide Kamers sinds 1889 onophoudelijk op voorziening aangedrongen. Aan het van Leidsche zijde opgeworpen twistpunt, dat nu sedert een paar jaren verbetering tegenhoudt, werd daarbij niet gedacht. Dezelfde meening welke de ondergeteekende verdedigt, werd voorgestaan door den Minister Mackay. Ook deze uitte het voornemen der Regeering, „te trachten een nieuw Museum voor de Ethnographie te stichten", maar verklaarde, „dat zij niet van meening was, dat dit per se behoorde gevestigd te worden te Leiden".

„Het Museum", zeide die Minister, „behoeft niet tot de Universiteits-inrichtingen als zoodanig te behooren; het Rijks Ethnographisch Museum is uit verschillende bestanddeelen bijeengebracht, voor een groot deel uit hetgeen hier te 's-Gravenhage aanwezig was in het Mauritshuis."

Ook de Tweede Kamer zeide in haar Voorloopig Verslag bij de begrooting voor 1894 dat het beter was het Museum naar een der groote centra over te brengen en dat het te Leiden voor het onderwijs van weinig beteekenis was. Eveneens in het volgend jaar „werd de wenschelijkheid betoogd, — hoewel ook bestreden — om het Ethnographisch Museum naar eene andere stad, bijv. 's Gravenhage te verplaatsen, waar het meer bezoek zou krijgen en dus meer nut zou stichten; voor het onderwijs heeft het geen speciale waarde".

[1]) Er zijn buitendien ongeveer 2000 stuks dubbelen, bestemd voor ruilingen.

Voorts dient opgemerkt, dat het hooge cijfer voor de Nederlandsch-Indische afdeeling zijne verklaring hierin vindt, dat voor deze afdeeling veel gelijksoortige voorwerpen zijn verzameld, als bewijsstukken voor de geographische verspreiding daarvan, een stelsel dat bij de overige landen niet gevolgd is.

Bij niemand bestond de overtuiging dat het Museum eene plaats zou moeten innemen onder de verzamelingen en hulpmiddelen ten behoeve van het onderwijs aan de Leidsche Universiteit.

Van 1831 tot 31 December 1880, dus gedurende 50 jaren, werd volstrekt niet het minste verband met de Hoogeschool gezocht noch gelegd en toen, nu 15 jaren geleden, het Ethnographisch Museum op de lijst der Academische inrichtingen werd gebracht, geschiedde zulks zonder eenig onderzoek naar den oorsprong van het Museum of eenige overweging van zijne beteekenis of bestemming. Twee jaren vroeger hadden curatoren op de vraag „welke verzamelingen geacht konden worden uitsluitend ten behoeve van het onderwijs te bestaan, en welke als bevattende wetenschappelijke musea, de zoodanigen waren die konden aangemerkt worden meer het karakter te bezitten van Rijksverzamelingen ten behoeve van de beoefening der wetenschap in het algemeen", geantwoord, dat „de verzamelingen die de hoogleeraren bij hunne lessen gebruiken, de eenige waren die uitsluitend voor het onderwijs dienden, terwijl de overigen voor ieder toegankelijk zijn en dus gezegd konden worden ten behoeve van de beoefening der wetenschap in het algemeen te dienen". Verder zeiden zij alleen: „Onder de verzamelingen, waaraan geene bepaalde docenten zijn verbonden, doch waarvan toch dikwijls door Academieburgers een nuttig gebruik gemaakt wordt, kunnen de volgende gerangschikt worden: . . . .

„*b.* Het Ethnographisch Museum (dat geheel buiten curatoren staat)."

Bij de beantwoording der vraag „hoedanig zoo ten aanzien der eerste soort als der andere de verhouding der hoogleeraren tot het bestuur dier verzamelingen en instellingen was, en welk het toezicht was dat daarover moest worden uitgeoefend," behandelden curatoren het Rijks Ethnographisch Museum niet.

Zeer opmerkelijk is daarentegen een gelijktijdig rapport van de Leidsche faculteit van letteren en wijsbegeerte, hetwelk het verschil tusschen een *museum* en eene *onderwijsverzameling* in een helder licht stelt.

Daarin wordt sub 3 en 4 gezegd dat „de leermiddelen, voor de sectie Oost-Indische taal- en letterkunde vereischt, zijn kaarten, ethnologische voorwerpen, zoo mogelijk ook planten, dieren, delfstoffen uit den Indischen Archipel. De voorhanden kaarten zijn voldoende, mits van Rijkswege worde voortgegaan met de toezending van de voor het onderwijs geschikte kaarten . . . . Wat de ethnologische voorwerpen betreft, deze kunnen niet gemist worden, ofschoon er een Rijks Ethnologisch Museum bestaat. De voorwerpen toch, op het Museum voorhanden, zijn niet beschikbaar voor het onderwijs, kunnen niet op de colleges gebruikt worden, staan in gesloten kasten achter glas en kunnen dus niet van alle zijden bekeken en onderzocht worden. Er is om in de eerste behoefte van het onderwijs te voorzien, eene kleine collectie gemaakt, gedeeltelijk tijdens het bestaan der Rijksinstelling (tot opleiding van Indische ambtenaren) uit de van Rijkswege toegestane gelden aangekocht, gedeeltelijk aan den heer Veth behoorende en door hem in bruikleen gegeven. Het is wenschelijk, dat die verzameling wordt in stand gehouden en eenigszins aangevuld, hetzij met doubletten van het Museum, hetzij bij gelegenheid door aankoop. *Daar het geen zeldzame voorwerpen behoeven te zijn, maar de meest gewone het meeste nut bewijzen,*

doet zulk eene kleine verzameling aan het Museum geene concurrentie aan. Wat er thans gevonden wordt, is zonder twijfel ook alles in soortgelijke exemplaren op het Museum voorhanden. Het ware zeer te wenschen, dat ook eene dergelijke kleine verzameling van de meest gewone voorwerpen van natuurlijke historie uit den Indischen Archipel voorhanden ware. Gemakkelijk zou die uit de doubletten van andere verzamelingen allengs zijn bijeen te brengen . . . . In alle punten sub 3 en 4 vermeld is verandering noch noodig noch wenschelijk. Daarentegen is aanvulling zeer wenschelijk. Groote sommen worden niet vereischt, maar aangenaam zou het de sectie zijn, indien voor die verzamelingen eenige meerdere doubletten in bruikleen konden gegeven worden en een paar honderd gulden 's jaars voor aankoopen beschikbaar kwamen.

5. De hoogleeraren hebben allen den toegang tot de verschillende Rijksverzamelingen. Niets verhindert hen die met hunne leerlingen te gaan bezoeken en hun de planten, dieren, antiquarische en ethnologische voorwerpen, waarvan zij de kennis voor hen nuttig achten, aan te wijzen. Waar dit noodig is bevonden, hebben de directeuren der musea hunne medewerking nooit geweigerd, voor zoover die met hunne instructiën bestaanbaar is. Maar het heen en weer loopen met de leerlingen, naar de zeer uiteengelegen musea is lastig, tijdroovend en treft in de meeste gevallen geen doel, daar de hoogleeraar slechts de voorwerpen in de kassen kan aanwijzen of zoo hij ze nader en van alle zijden onder de oogen zijner leerlingen brengen wil, daarvoor de medewerking van directeur of custos, die over de sleutels beschikking heeft, moet inroepen. Men kan niet vergen dat die personen daarvoor beschikbaar zijn en hun kostbaren tijd opofferen zoo vaak dit in het belang van het onderwijs vereischt wordt. Nevens de groote Rijksverzamelingen is dus eene kleine gemengde verzameling van de meest gewone voorwerpen ten behoeve van het onderwijs, waarvan werkelijk de kiem bestaat, onmisbaar te achten."

Ofschoon de hier medegedeelde beschouwingen op zich zelve daartoe geene aanleiding gaven, werd zonder nader onderzoek omtrent oorsprong, beteekenis en bestemming, twee jaren later, op 31 December 1880, het Rijks Ethnographisch Museum op de lijst der Academische verzamelingen geplaatst.

Deze maatregel had — zooals te verwachten was — dan ook op den aard der zaak niet den geringsten invloed. Het Museum is onder het beheer der afdeeling Kunsten en Wetenschappen gebleven en is voortdurend verrijkt, zonder eenig verband met het universitair onderwijs. Ook dit universitair onderwijs heeft zich wederkeerig om het Ethnographisch Museum zoo goed als niet bekommerd.

De directeur van het Museum was jarenlang tevens lector aan de Universiteit, doch hij heeft in al dien tijd slechts één leerling gehad, aan wien hij onderwijs gegeven heeft in de kunst van het schedelmeten.

De overleden hoogleeraar in de volkenkunde van den Indischen Archipel heeft, buiten een paar gevallen in het laatst van 1885, nooit van het Museum gebruik gemaakt en bij het schrijven van zijn opstel over „de hagedis in het volksgeloof der Malaijo-Polynesiërs" (1891), volgens zijne eigen verklaring, wel voorwerpen uit het Amsterdamsch Museum gebruikt, doch

het materieel subsidie in 's Rijks Ethnographisch Museum opgehoopt, voorbijgezien.

Zijn opvolger maakte gedurende de eerste vier jaren van zijn professoraat evenmin van het Museum eenig gebruik, ook niet nadat eene door hem samengebrachte verzameling uit China daarin opgenomen was; eerst sinds het najaar van 1895, toen het voornemen om het Museum uit Leiden te verplaatsen bekend geworden was, heeft hij enkele malen met eenige discipelen een der gebouwen bezocht en op 3 en 10 December 1895 eenige voorwerpen ter leen gevraagd. Daarna verlangde hij er geen meer, totdat hij er op 18 Februari en 25 Maart 1896 weder eenige vroeg. Nadat in September 1896 het voornemen was aangekondigd om het Museum niet langer op de lijst van de universitaire verzamelingen te handhaven, heeft hij er op 13 en 27 October en 11 en 25 November een college van één uur gegeven. Andere colleges zijn er nooit gehouden.

De bezoeken door andere hoogleeraren aan het Museum gebracht, laten zich tellen, evenals die van studenten.

De reden dezer verwaarloozing van de zijde van het universitair onderwijs moge ten deele in toevallige en tijdelijke omstandigheden liggen, hoofdzaak is, dat het Museum *naar zijnen aard geene onderwijsverzameling is*. Het bovenaangehaald advies van de Leidsche faculteit heeft in de geschiedenis van het Museum eene bevestiging door de feiten zelve gevonden.

Gaat men den aard van het Museum na, dan blijkt toch vooreerst, dat het niet slechts de volkenkunde van den Indischen Archipel betreft (waarvoor alleen te Leiden een leerstoel bestaat), maar dat het van veel wijder strekking is en de ethnographie der geheele wereld omvat. Het is voor de behoeften van het Leidsche onderwijs te veel omvattend en plaatsing en beheer zijn daarop niet ingericht. Bij het doen van aankoopen, waaraan zeer groote sommen besteed werden en bij het aanvaarden van geschenken, is nimmer gedacht aan de eischen van het onderwijs, waarvoor eene collectie van 45 000 voorwerpen stellig niet noodig is, maar aan de wetenschap der beschavingstoestanden in het algemeen van alle volkeren der wereld.

Voor de wetenschappelijke studie der ethnographie is het evenmin noodig, dat zulk een uitgebreid algemeen museum juist te Leiden gevestigd worde en voor het nut, dat kunst en nijverheid er uit kunnen putten, ware deze plaatsing geheel verkeerd; voor het universitair onderwijs, dat zich tot de ethnologie van den Indischen Archipel bepaalt, kan ook volgens het bovenaangehaalde oordeel der Leidsche letterkundige faculteit zelve op betere wijze gezorgd worden. De vele dubbelen, die het Museum bezit, laten toe eene kleine collectie af te zonderen die voor dat onderwijs voldoende is en geheel voor dagelijksch gebruik van den hoogleeraar en zijne studenten kan worden ingericht. Het strekt tot nadeel van alle bij deze zaak betrokken belangen, als op grond der behoefte aan zoodanige kleine schoolverzameling, bij wijze van natrekking het geheele kolossale museum aan de universiteit verbonden en aan de bevrediging van andere behoeften nutteloos onttrokken werd.

Immers, de kostbare verzameling, welke op bovengeschetste wijze is bijeengekomen, heeft eene andere beteekenis en moet voor een ander doel worden ingericht dan het universitair onderwijs. Zij is vooreerst eene ver-

zameling documenten voor de wetenschap der algemeene ethnographie, vervolgens eene niet hoog genoeg te schatten bron van studie voor den kunstenaar en den industrieel. Is zelfs uit de voorwerpen van minder beschaafde volken afkomstig voor beiden nuttige leering te putten, de rijke afdeelingen uit Perzië, Britsch-Indië, Korea, China en Japan zijn voor de ontwikkeling der kunst en van den kunstzin van overwegende beteekenis. Het is toch van algemeene bekendheid dat sinds twintig jaren de kunst en de kunstnijverheid in Europa nieuw voedsel en nieuwe levenskracht zoeken door het bestudeeren van de artistieke voortbrengselen uit het verre Oosten.

Deze onomstootelijke feiten zijn beslissend voor de beantwoording der vraag, of het Rijks Ethnographisch Museum, nu daar voor een kostbaar gebouw gesticht moet worden, in eene kleine plaats als Leiden, mag blijven, dan wel naar een groot centrum dient overgebracht te worden.

Alleen in eene uitgebreide stad, waar op een gestadig en groot bezoek te rekenen valt, kan verwacht worden, dat het Museum het veelzijdig nut voor wetenschap, kunst en kunstnijverheid zal afwerpen, zonder hetwelk noch de gelden tot vorming der verzameling besteed, noch de uitgaven aan het gebouw ten koste te leggen, verantwoord zouden zijn.

Ook wegens deze veelzijdigheid van de bestemming van de collectie kan aan de tegenwerping dat het Museum in eene universiteitsstad zou moeten staan, ten einde bij het determineeren of beschrijven van voorwerpen gebruik te kunnen maken van de kennis der aldaar verblijvende geleerden, geen gewicht gehecht worden. Trouwens bij de overvloedige, thans bestaande communicatie-middelen kunnen die geleerden in de enkele gevallen dat hunne voorlichting gewenscht wordt, toch gemakkelijk schriftelijk of mondeling geraadpleegd worden: in werkelijkheid moet men soms ook elders of in het buitenland wonende specialiteiten hooren omtrent een of ander voorwerp, evenals zulks geschiedt ten aanzien van tal van andere musea welke evenmin in eene universitaire stad geplaatst zijn.

Is het derhalve in het algemeen belang wenschelijk, dat het Museum in een groot centrum worde geplaatst, het komt den ondergeteekende, ook na vernieuwde overweging der zaak, voor, dat 's-Gravenhage de aangewezen plaats is.

De geschiedenis van het Museum pleit ongetwijfeld voor deze stad. Immers de collectiën Roijer, Cock Blomhoff, van Overmeer Fisscher en von Siebold, welke de kern en het belangrijkste gedeelte der verzameling vormen, alsmede een deel der modelkamer van Marine zijn aanvankelijk in Den Haag tentoongesteld of uitdrukkelijk voor Den Haag bestemd geweest, en daaraan alleen door een toevallige onstandigheid — het gebrek aan lokalen — thans onttrokken. Van de drie eerstgenoemde collectiën heeft 's-Gravenhage gedurende meer dan eene halve eeuw het genot gehad en toen zij nu dertien jaren geleden naar Leiden werden overgebracht, geschiedde zulks alleen wegens plaatsgebrek. Als in dit gebrek door de stichting van een Museumgebouw wordt voorzien, is er alle aanleiding om de residentie in het genot te herstellen van de verzamelingen, die aldaar zoo langen tijd tentoongesteld zijn geweest of die voor die stad bestemd waren.

Nog krachtiger dan deze overweging is de omstandigheid, dat te 's-Gravenhage een zeer groot bezoek zoo van landgenooten als vreemdelingen, zoo

van geleerden, ethnographen en kunstenaren als van industrieelen, ambtenaren in overzeesche gewesten en andere belangstellenden te verwachten is.

Te 's-Gravenhage zal het Museum bovendien in eene bepaalde behoefte voorzien. In deze stad tellen de onderscheidene takken der kunst en der kunstnijverheid veelvuldige beoefenaren. 's-Gravenhage is een hoofdzetel der kunst en van alle bedrijven die met kunst in verband staan. Er bestaat eene bloeiende Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, er zijn scholen voor vakonderwijs. Slechts een Museum, waarin de kunstenaren gelegenheid vinden om hunne kunst te leeren ontwikkelen, ontbreekt; de behoefte daaraan heeft zich in steeds meerdere mate doen gevoelen nadat het tijdelijk in een huis op de Prinsengracht tentoongestelde Nederlandsch Museum met de Nederlandsche Oudheden uit het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden naar Amsterdam en de Ethnographische collectiën van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en van het Departement van Marine naar Leiden waren overgebracht. Wel hebben eenige belangstellenden getracht met particuliere krachten een Kunstnijverheid-museun te stichten, als eene annexe aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, doch deze verzameling, welke grootendeels uit geleende voorwerpen bestaat, die elk oogenblik teruggenomen kunnen worden, is begrijpelijkerwijze te onbeduidend om in de leemte te voorzien.

Terwijl derhalve 's-Gravenhage waarborgen aanbiedt voor een ruim bezoek, zou het kunstleven in deze gemeente met de plaatsing dezer collectie aldaar zeer gebaat worden.

Deze overwegingen vooral hebben den ondergeteekende weerhouden het denkbeeld over te nemen om het Museum in Amsterdam te vestigen. Wel is daar nog grooter bezoek denkbaar, doch daar staat tegenover dat Amsterdam op verre niet dezelfde behoefte als 's-Gravenhage aan het Museum heeft. Immers bezit Amsterdam reeds niet alleen een Ethnographisch Museum (dat van Natura Artis Magistra), maar het heeft ook reeds kunstmusea, uitgebreider en rijker dan eenige andere stad in ons land, als het Rijksmuseum, dat niet alleen schilderijen, teekeningen, prenten en plaatwerken bevat, maar ook het Nederlandsch Museum, waaraan toegevoegd zijn eene collectie Japansche en Chineesche kunstvoorwerpen en eene rijke verzameling afgietsels naar kunstzaken van den meest verschillenden aard; voorts het Museum-Suasso en het Museum-Fodor.

Daarheen nu nog 's Rijks Ethnographisch Museum over te brengen, ware eene onverdedigbare centralisatie. In Amsterdam ware het Museum in vele opzichten eene doublure van hetgeen die stad reeds bezit, terwijl daarentegen 's-Gravenhage daaraan de grootste behoefte gevoelt.

Tegen eene overbrenging naar Amsterdam zouden ook nog pleiten de aanzienlijk hoogere kosten, welke alsdan met de stichting van het nieuwe gebouw gemoeid zouden zijn.

Te 's-Gravenhage is het de bedoeling het gebouw te plaatsen op het aan het Rijk behoorend bouwterrein, aan den Bezuidenhout gelegen, volgens de hierbij overgelegde plannen; daar slechts een zeer klein gedeelte van de gevels zichtbaar zal zijn, kan het uitwendige hoogst eenvoudig gehouden worden, hetgeen de uitgaven vermindert. Deze konden dan ook worden geraamd op de naar verhouding matige som van *f* 350 000.

Te Amsterdam, indien gebouwd werd op een terrein in het Oosterpark, waarvan sprake is geweest, zou het gebouw aan alle zijden zichtbaar zijn en 264 M. gevellengte vertoonen, tegen 27 M. te 's-Gravenhage, en buitendien zou het op eene houten paalfundeering moeten worden opgetrokken, een en ander zou eene meerdere uitgaaf teweegbrengen, welke berekend is op niet minder dan *f* 90 000.

De slotsom van al deze overwegingen kan geene andere zijn, dan dat het in 's lands belang is het Rijks Ethnographisch Museum te 's-Gravenhage te stichten.

Daartoe wordt dan ook thans een bedrag van *f* 10 000 als 1ste termijn der bouwkosten aangevraagd.

De plannen van den bouw worden hierbij aan de Kamer overgelegd. (1)

Met het oog op de in 1896 gehouden stemmingen was de Regeering aanvankelijk van meening, dat eene nadere beslissing eerst zou behooren te worden gevraagd van de uit de verkiezingen van dezen zomer voort te spruiten Kamer.

Van dit gevoelen is zij teruggekomen wegens de ongunstige beoordeeling die de losmaking van het Museum uit het kader der universitaire verzamelingen heeft ondervonden, hoewel tegen die losmaking, welke een noodwendig gevolg was van de bij de begrooting van 1896 door den ondergeteekende ontwikkelde inzichten en van de toen behandelde voorstellen, destijds geen bezwaar was kenbaar geworden en alleen verschil over de plaats was gerezen.

Uit het oogpunt van de goede verhouding tusschen Regeering en Kamer moest de Minister van Binnenlandsche Zaken bevorderen, dat eene principieele beslissing over de plaats, waar het nieuwe Museum zal gevestigd worden, zoodra mogelijk aan de orde gesteld werd. Wordt het voorstel der Regeering aangenomen, dan zal tevens het formeele verschil, hetwelk tusschen de Kamer en de Regeering rees, zijne beteekenis verliezen.

INVOERRECHT OP RUWE SUIKER IN JAPAN.

In de zitting der Eerste Kamer van 29 April deed de Minister van Buitenlandsche Zaken een mededeeling, die, naar hij vermoedde, door deze hooge vergadering niet zonder belangstelling zou worden vernomen. Gelijk uit de gewisselde stukken blijkt, heeft de Nederlandsche Regeering, bij het sluiten van een tractaat van handel en scheepvaart met Japan, van den aanvang af getracht een conventioneele tariefsbepaling te verkrijgen voor de ruwe suiker. De Japansche Regeering heeft bij voortduring doen constateeren, dat het hare bedoeling niet was om hooge invoerrechten op de ruwe suiker te heffen, maar dat zij, op grond van het door haar eenmaal ingenomen beginsel, bezwaar moest maken om te dien opzichte een conventioneele bepaling in ons tractaat op te nemen. Den 25sten April ontving onze Regeering een kennisgeving van den gezant der Koningin te Tokio, waaruit blijkt dat in het voorgestelde Japansche tarief de rechten

(1) De bovenvermelde plannen zijn ter griffie nedergelegd ter inzage van de leden.

op de ruwe suiker zijn bepaald op 5 percent, dus juist hetgeen de Nederlandsche Regeering gewenscht had dat in het tractaat zou worden vastgelegd. Feitelijk zullen dus de rechten op de ruwe suiker, althans in de eerstvolgende jaren, dezelfde zijn, als waarmede de Nederlandsche Regeering meende zich te kunnen vereenigen.

CAOUTCHOUC.

Over den aard der caoutchouc-industrie in Zuid-Amerika geeft het *South American Journal* tegen het einde van het afgeloopen jaar de volgende inlichtingen.

Het verbruik van caoutchouc is in de laatste jaren, vooral door de aanwending bij rijwielen, zoodanig toegenomen, dat de tijd niet meer verschijnt, waarop de vraag het aanbod zal overtreffen. Zelfs heeft de moeilijkheid om in gebleken behoeften te voorzien de vrees doen ontstaan, dat er spoedig gebrek aan zal zijn. Men zou die ongegrond kunnen achten, als in West-Afrika en elders niet zoo zorgeloos met het aftappen der boomen werd te werk gegaan. Langen tijd werd de gewoonte gevolgd van den geheelen boom te vellen, zoodat de inzamelaar slechts eens product verkreeg in stede van herhaaldelijk, met kortere en langere tusschenpoozen. De meening, dat deze handelwijze gerechtvaardigd werd door de onmetelijke uitgestrektheid van caoutchouc voortbrengende wouden, is spoedig onhoudbaar gebleken; en thans, nu het te laat is, worden in vele streken strenge verbodsbepalingen op het vellen der boomen ingevoerd, terwijl nieuwe aanplantingen volgen, die echter tijd noodig hebben om tot ontwikkeling te komen. Tevens heeft men getracht kunstmatig caoutchouc te bereiden en zijn tot dat einde in Frankrijk en Duitschland verschillende methoden toegepast, zonder dat het verkregen product echter uit een handelsoogpunt heeft voldaan.

Het beste middel, om aan de vele navraag te gemoet te komen, is wel meer aandacht te wijden aan andere caoutchouc houdende boomen in Zuid-Amerika en elders. De Franschen benuttigen daartoe de *balata's*, waarvan twee soorten bestaan, de witte en de roode. De in Fransch-Guiana voorkomende soort is *Mimusops balata*, een prachtige boom, van 90—100 voet hoog en wegens de schoone kleur van het hout als meubelhout zeer gezocht, te meer daar het niet door insekten wordt aangetast. Deze eigenschap is evenwel nadeelig voor den boom als voortbrenger van caoutchouc en in sommige Zuid-Amerikaansche bosschen worden de boomen dan ook geveld zonder aan het voordeel te denken, dat de boom bij doelmatige aftapping zou kunnen opleveren. Het meest treft men dezen boom aan in Venezuela en de lage moerassige streken van Britsch-Guiana. In een rapport over de *balata's* van den heer Hages wordt aangeteekend, dat er in de Guiana's bosch genoeg aanwezig is om gedurende eeuwen met de inzameling van caoutchouc voort te gaan. Niettemin vond men het noodig de uitroeiing der boomen te beperken en in Britsch-Guiana mogen de boomen wel getapt maar niet omgehakt worden, welk verbod in de na-

burige Fransche kolonie eveneens is uitgevaardigd. De Engelsche wijze van inzameling bestaat in het maken van horizontale insnijdingen ter halver hoogte rond den boom en deze te verbinden met een verticale buis, waardoor het sap in een vergaarbak kan wegvloeien; maar anderen beweren, dat het beter zou zijn, rechthoekige stukken schors uit te snijden en uit deze het sap te persen. Men dient dan ook enkele stukken aan den boom te laten en deze kunnen later verwijderd worden als de open plekken geheeld zijn. Om de levensvatbaarheid van den boom te verhoogen is het wenschelijk, om de vijf jaar slechts een derde deel van zijn omtrek tot uitpersing weg te nemen.

Bij doelmatige behandeling is de inzameling van caoutchouc zeer voordeelig. Een reiziger in Fransch-Guiana, die door drie personen werd vergezeld, verkreeg in 119 dagen 660 liter sap, waaruit na stolling 360 kilo caoutchouc overbleef. Hadden deze personen zich uitsluitend met de inzameling kunnen bezighouden, zoo zouden zij zonder twijfel een twee- of drievoudige hoeveelheid hebben bijeengebracht. Men schat, dat elke *balata* per jaar een kilo kan opbrengen, zonder dat de boom er zichtbaar onder lijdt. Gewoonlijk wordt de stolling teweeg gebracht door het vocht in groote ondiepe pannen te gieten. Spoedig vormt zich aan de oppervlakte een harde korst, die wordt verwijderd ter verdere korstvorming, en waarmede men voortgaat tot al het sap verdikt is. De korsten worden dan tot droging over touwen gehangen.

Dit *balata*-sap, ofschoon voor sommige doeleinden van caoutchouc minder doelmatig, kan gemakkelijk tot velerlei gebruik worden geschikt gemaakt, als b. v. machinegordels, regenmantels, heelkundige verbanden, enz., en de deugdzaamheid wordt blijkbaar erkend, daar het in de laatste twee of drie jaren in de Guiana's veel wordt gevraagd. In Hollandsch-Guiana wordt het nog niet zoo geregeld geëxploiteerd. Twee Amerikaansche maatschappijen houden zich thans met de inzameling op grooter schaal onledig en zenden het product naar de Vereenigde Staten. Dat er winst mede te behalen is blijkt uit de prijzen, welke naar gelang van de kwaliteit te Parijs van 3 tot 8 francs per kilo varieeren. Men zal daarom wel doen met eenige meerdere aandacht aan de *Balata's* te schenken, want caoutchouc behoort niet tot die producten, waarvan de markt licht overvuld raakt en dus de waarde afneemt.

Een taalstudie.

DOOR

JAN TEN HOVE.

Mij bezighoudende met de taal in mijne omgeving gesproken, kon ik niet nalaten, mij telkens de vraag te stellen: wat is toch dat algemeene dat ons in staat stelt talen als de Indische, die zooveel verschillen van de Europeesche te leeren? Als geruststellend antwoord daarop gaf ik mij zelve dan de dooddoende verklaring, dat is het logische gevoel. Maar daar ik telkens twijfelde aan mijn antwoord, ben ik geëindigd met zooveel mogelijk in den smeltkroes der critiek te werpen en bied het resultaat dier smelting den welwillenden lezer aan.

't Is een wonderlijk verschijnsel, dat vermogen van den mensch om zich in woorden uit te drukken, terwijl toch iedereen bij 't spreken het gevoel heeft of kon hebben, dat het nog niet gezegd is zooals het moet gezegd worden. Woorden die soms moeten dienen om een gansche gedachten reeks weer te geven, erlangen bij andere gelegenheden eene geheel ondergeschikte plaats De taal is als de koraal, in wier vertakkingen regelmaat te bespeuren is, maar waarvan de meeste takken ongelijk zijn aan elkaar. In grammatica's mogen wij trachten de regelmaat die er in eene taal heerscht terug te geven, veel blijft er over waarvan men zich af meent te moeten maken met: het taaleigen. De taal is als een tempel, waarvan de muren, pilaren, trappen en beelden afslijten door 't wrijven, loopen, dringen en betasten der biddende menigte. De priesters restaureeren van den eenen stijl in den anderen en de vorige pleisterlaag wordt bestreken met een nieuwe en wanneer deze afbrokkelt wordt zij opnieuw bedekt met een andere laag. Woorden veranderen en als wij Hollandsche woorden trachten terug te brengen tot den vorm die ze hadden in den tijd toen de Arische talen zich scheiden is er vaak geen letter meer gelijk in. Ook vormen veranderen. De samenvoeging van werkwoorden met voorzetsels of andere aanvoegingen worden eenmaal oud en worden afgebrokkeld om opnieuw gerestaureerd te worden.

Onze aanvoegende wijs is geheel uit de mode geraakt. In boeken zich nog lang staande houdende en tot heden toe schoolkinderen vervelende, komt zij langzamerhand zelfs in ietwat ouderwetsche romans in onbruik. De meervoudsvorm met *en* gebruiken wij van Indische woorden zelden. Wij spreken niet van doerianen en van limonen, maar van doerians, djiroeks, pisangs. De onderscheiding van mannelijk, vrouwelijk en onzijdig raakt op den achtergrond en tegenwoordig is in de spreektaal, een koe en de zon, een kalf en de maan een *hij*. Ook ons deelwoord met *de* achter den infinitief lijdt aan zwakte en wij gebruiken daarvoor de infinitief met *aan 't* er

voor, als iemand ons vraagt wat een persoon uitvoert, dan zeggen wij niet meer: hij is wandelende of slapende, wij zeggen, *hij is aan 't wandelen* of *op de wandel, hij is aan 't slapen* of *aan 't visschen*. Nieuwe Gidsers sloven zich af om het oude deelwoord nieuw leven te geven en misschien dat dat eenigszins zal helpen. Een fout van hen is dat ze hun helden hun schrijverstaal nog niet in den mond leggen. Dat de kracht die er in de verandering van den klinker in 't imperfectum school voor ons grootendeels verloren is zien wij eveneens. Hoe wij dan ook een vreemd woord sterk zouden moeten vervoegen is ons minstens raadselachtig. Gesteld dat eens iemand vervoegde: *ik mandi* ik *mondi* (*mandide*) of van *racen* maakte *racen, ras, geracen*, dan zouden wij hem niet begrijpen. De achtervoeging van *de* of *te* voor het imperfectum laat ons niet in den steek, en wij kunnen gerust vervoegen „spietsen (*to speech*) spietste," „heeft gespietst" of het „djadiet," het „djadide" het is „gedjadied."

Nu meene men niet dat hierdoor de taal eenvoudiger wordt; integendeel juist het verslijten van bepaalde vormen noodzaakt den spreker om het verband der begrippen door afzonderlijke woordjes weer te geven, en zoolang die woordjes niet door de spraakmakende gemeente bepaalde functies zijn aangewezen, is de taal veel ingewikkelder. Het Engelsch is niet gemakkelijker dan andere talen omdat er veel grammatische vormen die in andere talen aanwezig zijn, niet in voorkomen. Inlandsche talen zijn niet gemakkelijker omdat er de zoogenaamde tijden in ontbreken.

Niet alleen dat de woorden en de taalvormen veranderen, ook de begrippen daarin gelegen worden anders, of liever de woorden houden nu eens minder dan weer meer in. Enkelvoudige begrippen mogen al bestaan, evenals de later te ontdekken ether-atomen, het is een feit dat wij ze niet vatten kunnen. Alle begrippen die wij ons maken zijn min of meer samengesteld. De menschelijke geest tracht zooveel of zooweinig mogelijk begrippen in een woord te leggen. Maar daar samengesteldheid de dood voor het karakteristieke is, zoo wordt het samengestelde vaag. En evenals een jongen die zooveel mogelijk knikkers in zijn hand wil persen er het volgende oogenblik van verliest, zoo verliezen wij veel begrippen door de samenpersing er van.

Nemen wij bijv. ons werkwoord *halen*. Iedereen gevoelt bij nadenken dat hier drie voorname begrippen inliggen. Vooreerst het gaan naar de plaats waar het te halene voorwerp zich bevindt. Ten tweede het opnemen van het voorwerp en ten derde het brengen van het voorwerp naar de plaats waar het gewenscht wordt. Nu beteekende halen vroeger *loopen* zooals nog blijkt uit de uitdrukking „aan den haal," maar niemand denkt meer aan die beteekenis. Het voorwerp te erlangen ter plaatse waar het gewenscht wordt, daar is het om begonnen.

Doch al hebben wij het begrip halen op die wijze ontleend, daarmede zijn wij nog niet aangeland op den bodem der begrippen. Het gaan zelve bestaat of kan bestaan uit verschillende begrippen enz. enz.

Zooals de mensch compliceert, zoo analyseert hij ook. Een onderdeel wordt de uitdrukking voor het geheel en een eigenschap de naam voor de geheele verschijning.

Wanneer wij zeggen, *de algemeene postvereeniging bevordert de welvaart*,

dan hebben wij in enkele woorden een onzachlijke hoeveelheid begrippen weergegeven. Niet dat wij die begrippen ook maar voor de helft voor onzen geest zien voorbijgaan, maar wanneer wij de complicatie gaan ontpakken dan komt er heel wat voor den dag.

Gesteld dat wij dien zin eens wenschten te zeggen aan een Dajakker of Neger die nog nimmer gehoord hadden van schrijven of brieven verzenden, ja, zelfs nog geen papier of inkt kenden, dan zouden wij een zin van een meter of wat moeten gebruiken om den man in dezelfde begrippencombinatie te verplaatsen waar wij in verkeeren bij de uiting van dien zin.

Misschien dat hij er niet inkwam en rondtastte in een chaos van voorstellingen. In allen gevallen de zin zou een wijsgeerig betoog worden. En nadat wij de helft afhadden — dat wil zeggen de algemeene postvereeniging omgewerkt hadden voor hem — dan zouden wij moeten vervolgen met *in één woord* of *datte* of *datnu* of *in 't kort* enz.

Hieruit is dadelijk de gevolgtrekking te maken dat alle zinnen dáárom zinnen zijn omdat wij 't in één woord niet kunnen zeggen. Konden wij alles in één woord samenpersen, dan hadden wij 't heel gemakkelijk. En hoewel deze uitweiding deel heeft van de bekende waarheids-koe, de toepassing is van groote beteekenis. Want zie, men moge termen uitvinden als complimenten van object of dito van subject, accidenteele omstandigheden of attribuut van hoedanigheid, al die complimenten enz. zouden niet bestaan wanneer wij 't in één woord konden zeggen. En inderdaad is het object zonder zijn bijstellingen geen object en het subject evenmin.

Juist die complimenten en attributen hebben ten doel, die subjecten en objecten uit te drukken zóó als ze zich aan de rede voordoen.

Dit brengt ons als vanzelve op het logisch onderwerp in onderscheiding van het grammaticale.

„Somwijlen," zoo zegt Terwey in zijn Nederlandsche spraakkunst § 3, stemmen het onderwerp en het gezegde der gedachte niet overeen met de woorden welke *in den regel* deze deelen in den zin vertegenwoordigen. In dit geval onderscheidt men een onderwerp of gezegde der gedachte (logisch onderwerp of gez.) en een onderwerp of gezegde van den zin (grammatisch onderwerp of gez.). Voorbeelden: Het sneeuwt. Er is kermis. Er wordt gezongen.

1 Log. onderwerp: *sneeuwen*. Log. gez.: heeft plaats.
Grammat. onderwerp: *het* Gramm. gez. sneeuwt.
2 Log. onderw.: *kermis*. Log. gezegde: *bestaat*.
Grammat. onderwerp: *het* Grammat. gez. *is kermis*.
3 Log. onderw.: *zingen*. Log. gez. heeft plaats.
Grammat. gezegde: *wordt gezongen*.

Nu zou men in het laatste geval kunnen vragen waar het grammaticaal onderwerp blijft en of het woordje *er* niet net zoo goed een grammaticaal onderwerp kan zijn als *het*, maar de grammatica voornoemd zwijgt er van. En voor die log. gezegden, als *heeft plaats* en *bestaat*, kan men tientallen van andere uitdrukkingen vinden die dan allemaal te gelijk het log. gezegde kunnen heeten, als: *gebeurt, is aan den gang, is in aanwezen, valt voor, doet zich aan 't oog voor* enz. enz.

De grammatica van Cosijn begaat zulk een onderscheiding tusschen

logisch en grammaticaal onderwerp ook maar terloops en dat is maar goed ook, want in den grond der zaak is het logisch onderwerp *das ding an sich*.

In zijn logische Analyse maakt Roorda ook die onderscheiding en haalt een zin aan waaruit dat logisch onderwerp duidelijk moet worden. „*Die boer zijn koeien zijn alle aan de longziekte gestorven.* Dan zijn wel de *koeien* het onderwerp van het gezegde, maar *die boer* is het onderwerp *waarover men spreekt.*"

Aldus Roorda.

Of de boer nu het onderwerp is waarover men spreekt is zeer de vraag. Evengoed kan het de desinfectie of de epidemie zijn. Of ook wel 's mans wanbetaling van de pachtsom, of de hemel weet, wat nog meer. En *die koeien* zijn als zoodanig niet het grammaticaal onderwerp, want waren die koeien dat op zich zelve, dan zouden wij ze op zich zelven noemen, zondere nadere aanwijziging. Zij zijn het grammaticaal onderwerp in verband met den boer en de combinatie dier twee is het logisch en het grammaticaal onderwerp te gelijk. De koeien zijn het onderwerp van den zin omdat ze in verband staan met den boer of pas *de koeien* waarover wij spreken *worden* door dien boer. Konden wij dien boer in een bijvoeglijk naamwoord omzetten en spreken van de boer-koeien, dan zou niemand in: dat *boer* een substantief zien en het logisch onderwerp is dan ook eenvoudig of liever diepzinnig: het brokstuk van de idee der phenomenale wereld wat grammatisch het onderwerp is. Als wij nu dat ding gaan verfomfaaien door het om te zetten in een brokstuk realiteit, met andere woorden van subject en object substantieven willen maken, dan haspelen wij de boel erg door mekaar. En of men nu kinderen mag afbeulen met zulk een niet bestaande onderscheiding van logisch en grammatisch onderwerp laten wij aan den lezer over te beoordeelen.

In de zinnetjes van straks *het sneeuwt* en *het is kermis*, is het logisch en het grammaticaal onderwerp niets anders dan *het* en of wij nu al worstelen met dat *het* en zeggen dat het zóó afgetrokken of zóó veelzeggend is, dat wij er geen behoorlijk equivalent voor in de plaats kunnen stellen, op den keper beschouwt, zouden wij liefst alles in *één woord* zeggen en dan wel zóó dat iedereen ons onmiddellijk begreep. En dan zou het maken van zinnen ook meteen uit zijn.

Onpersoonlijke werkwoorden bestaan niet zooals Roorda terecht aantoont. Als wij over iemands gedrag het oordeel hooren, *het loopt de spuigaten uit*, dan weet iedereen dat dat *het* even onpersoonlijk geschreven wordt en klinkt als dat *het* uit *het sneeuwt*, maar wanneer wij eens vroegen *wat loopt de spuigaten uit*, dan zou het antwoord een groote hoop verklaringen zijn. En dan zou het de vraag zijn of iedereen dien hoop in ontvangst nam, zonder er wat bij te doen of af te nemen. Kindertjes die op school zijnde niet kunnen antwoorden wat *hagelt, sneeuwt, regent, stormt, waait, bliksemt*, zijn dan ook niet gelijk aan den metereoloog die er een heel boek over schrijft *wat hagelt, wat sneeuwt, wat waait*, enz., en dat onderscheid tusschen dat kind zijn zwijgen en het boeken schrijven van den weerkundige zit hem niet in dat *het*.

God regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen, zoo zegt de bijbel en de Alifur zegt dat de goden regenen. En als wij een ziek kind hebben

en de moeder komt van het bedje, zeggende: *het slaapt*, dan is dat *het* even persoonlijk als wij zelf.

Over de onderscheiding tusschen transitieve en intransitieve werkwoorden moeten wij langer uitweiden, want al heeft Roorda aangetoond dat die onderscheiding in 't Hollandsch geen grond heeft en dat de werkwoorden met *be* beginnende transitief zijn, in Indische talen werkt men met transitief en intransitief heel sterk, of liever, de onderzoekers dier talen meenen in die termen heel wat te vinden.

Ondertusschen kunnen wij ten opzichte van Roorda's meening opmerken, dat in 't Hollandsch de werkwoorden met het voorvoegsel *be* niet altijd transitief zijn in den gewonen zin des woords. Als wij zeggen *geesten bestaan*, dan zullen niet alleen schoolkinderen zwijgen, wanneer gevraagd wordt: *wat bestaan ze?* Natuurlijk dat zelfs de eenvoudigste van geeste wel antwoorden kan wat *beplant, beloopt, bedenkt, bewerkt men*, maar dat *kunnen antwoorden* en dat *moeten zwijgen* is toch geen bewijs dat een werkwoord transitief of intransitief is?

Trouwens dan zouden wij iedereen moeten zeggen, die het *baksteenen laat regenen, balken onder het ijs doet vriezen, tranen met tuiten doet huilen* en *een bult lachen*, dat hij zwijgen moest, want dat hij zich tegen de eerste taalwet verzet. Eene werking uit niets voortkomende en op een niets overgaande of liever nergens op overgaande is eenvoudig onzin. Het werkwoord heeft *altijd* ten doel een subject met een object te verbinden of beter voor onze rede bestaat een werking alleen tusschen een subject en een object. Of de phenomenale wereld daaraan beantwoord is een andere kwestie. Een feit is het ondertusschen dat men dat subject of object niet altijd kan noemen of wil noemen, maar voor onze rede bestaat dat subject en dat object en de brug tusschen beide is het werkwoord. De beweging die er in een werkwoord zit drijft ons naar een object. Wij vinden geen rust voor alleer wij bij het object zijn aangeland en kunnen wij niet bij het object aanlanden zooals bij het deelwoord, of wanneer de phenomenale wereld ons geen object aan de hand doet, dan vliegen wij met onze rede onmiddellijk naar het subject. Leerzaam is op te merken hoe Nieuw-Gidsers zich inspannen van gewone en bekende werkwoorden andere te maken door ze te voorzien van een voorzetsel of ander woordje. Onze vaderen maakten van *schelden uitschelden*, van *denken indenken* en de Nieuw-Gidsers maken van *zeggen uitzeggen*, van *denken afdenken* van *voelen invoelen*, van *peinzen inpeinzen* enz. enz.

De psychologische oorzaak hiervan is dat het werkwoord wat noodwendig volgens onze rede transitief moet zijn het transitieve of intensieve leven langzamerhand door het weglaten van een object, verliest en men geeft dat intensieve weer terug met een nieuw toegevoegd woordjen.

Zoo brengt men ook dat werkwoordelijk leven in substantieven door het woord uit te breiden, door er iets aan toe te voegen dat een werkwoord karakteriseert.

Raakt het eindstation, waarop die werking moet uitloopen uit het gezicht, door het niet te realiseeren in een woord, dan laat men het werkwoord maar doorloopen, tot de rede eischt dat er een eind aan moet komen, en dat eind is altijd een object, ongenoemd of genoemd, helder of niet

helder. Weet men geen goed reëel object aan te geven door iedereen beaamd, dan laat men die werking maar uitloopen op de omstandigheden, op een ander verbum, op den tijd, op de plaats en van daar dat wij *den heelen dag slapen, huilen om 't verlies van een kind, lachen om niets en schrikken van belang, stikken van den lach* en *blijven wat men is.*

Hieruit laat zich dan ook verklaren dat men in de eene taal *zich vreest* en de andere *vreest*, in de eene taal *zich wandelt* en in de andere *wandelt*. Want ook het medium is niets anders dan de behoefte die men heeft op een object, een doel te wijzen en die behoefte uitspreekt in dat *zich*.

Is het nu waar dat wij in 't Hollandsch kunnen waarnemen hoe, door veel gebruik van een werkwoord, het intensieve verzwakt en de rede ons noodzaakt een nieuw doelleven er aan te geven, dan kunnen wij gerust verklaren dat in andere talen diezelfde verschijnselen zich voordoen, maar een bepaald werkwoord kan in 't Hollandsch reeds zijn intensieve kracht verloren hebben zonder dat zulks met het equivalent werkwoord in een andere taal nog niet het geval behoeft te zijn. In 't Alifursch hier zegt men voor *iemand spreken*: *iemand bespreken*, en *iemand begaan* in die taal is in 't Hollandsch: *naar iemand gaan*. In 't Hollandsch *huilen de kinderen om koekjes*, in 't Sangireesch en 't Alifursch *huilen de kinderen koekjes*, zonder blikken of blozen.

De zoogenaamde hulpbehoevende werkwoorden zijn dan ook niets anders dan gewone werkwoorden, waarvan het object een verbum is. En wanneer wij weten wat het *het* is, *spelen* of *dansen* enz., dan kunnen wij gerust zeggen: *hij mag het, hij kan het, hij durft het*, enz.

Uit dit laatste zien wij dat een werkwoord, wat de functie betreft, ook een naamwoord kan worden, maar dan krimpt het voor onze rede in. Het wordt samengedrongen om het in één geestes oogopslag te zien. Bij sommige werkwoorden gelukt dit gemakkelijker dan bij andere; ja, er zijn werkwoorden die geheel en al naamwoorden zijn geworden, als *mededoogen, medelijden, belangen*. Men probeere ondertusschen maar eens van werkwoorden *naamwoorden* te maken, bijv. *het ondernemen der vereeniging zal niet gelukken, het verbreiden van het gerucht* en, men zal zien dat het bij sommige heel gemakkelijk gaat bij andere meer moeielijk, en de pasaangehaalde zinnen zijn dan ook veel stijver als: *het stormen nam toe, het onderhandelen duurde lang* enz. Evenals een trein aan den horizon opdaagt maar langzamerhand pas uitgebreidheid verkrijgt om weer weg te gaan als een samengekrompenheid, zoo gaat het met een werkwoord.

Het is niet te betreuren dat de Moderne theologie veel dogma's opruimde, maar het was haar fout niet te vragen wat de psychologische achtergrond van 't aannemen dier dogma's is. Evenzoo deden de hedendaagsche grammatica-schrijvers over Indische talen handelende, heel verstandig met wat poespas van vroeger op te ruimen, maar zij begingen dezelfde fout als de moderne theologen.

Hoe moet het dan ook een gemoedelijk mensch aanpakken, wanneer men leert, dat אנחנו kan beteekenen ik ben ziek en ik was ziek; אנחנו

ik ben blijde en ik was blijde, ja, nog erger in de Makassaarsche grammatica waar *ikatte âsâre* kan beteekenen *wij geven* of *gaven, hebben* of *hadden gegeven*, zullen of zouden gegeven hebben. Gaarne willen wij erkennen dat er wel iets conventioneels in onze taaldogma's is, maar dat in Indische talen één chaos is zonder eenig houvast is dan toch wat al te erg. En de eerste vraag zal dan ook wel zijn: hoe is het mogelijk dat een Javaan of Makassaar bij mogelijkheid eenige geschiedenis, sage of mythe kan meedeelen, ja niet eens vertellen kan wat er gisteren achtereenvolgend gebeurd is, daar alles toch één mengelmoes is, waar geen achter, geen voor, geen later, geen eerder, geen toekomst, en geen verleden afgepaald wordt. En de tweede vraag zal wel zijn: hoe heeft men dan den moed in Hollandsche tijdvormen uit die talen te vertalen.

De gewone dooddoener is dan wel dat men het uit den zin moet opmaken, maar dan schijnen er toch in den zin teekenen te zijn waaruit men het *kan* opmaken. Waarom dan aan die teekenen de functie's niet gegeven die ze verdienen? Moet dan een vreemdeling die Hollandsch leert uit dezen zin — *ik had, als ik jou was, de jongen allang weggejaagd* opmaken uit *weggejaagd*, dat de jongen *reeds weggejaagd werd*, en moet men hem dan niet wijzen op dat *had?* Of moet de vreemdeling denken dat er in 't Hollandsch *geen achter, geen voor, geen later, geen eerder is?*

Waarom gevoelt de Javaan dan behoefte om *wis* of *sampoen* te gebruiken en maakt hij zelfs een passief perfectum met het invoegsel in, als *linam paakên* = rond gestuurd, *pinangan* = gegeten, *ginete* = geslagen enz., welk invoegsel aantoont dat de Javaansche grammatica mistast met haar oudpassief en die grammatica aanleiding had moeten geven om ietwat langer stil te staan bij het perfectum en ook eens te doen zien wat het plusquamperfectum was in die taal. Ook de Sundaneesche grammatica raakt het laatste niet aan en het perfectum zoo terloops, dat men niet weet hoe men den weg moet vinden in den chaos.

Wat is eigenlijk het Javaansche en Maleische werkwoord met den neusklank beginnende? Dat heet het eenvoudige werkwoord, zoo zegt men, maar aangezien wij in 't Hollandsch zulk een eenvoudige werkwoordsoort niet kennen is de term ietwat voos. Doch daar men de verba uit Indische talen gewoonlijk met den Hollandschen infinitief weergeeft, zijn wij genoodzaakt eerst te zien wat die beteekent. Nu bedoelen wij met den infinitief niet zooals hij verklaard wordt in de Nederlandsche grammatica van Cosijn dat is: „*het verrichten of het ondergaan van de werking zelve zonder aanwijzing* van *een bepaalde zelfstandigheid die de werking verricht of ondergaat en dus als een onbepaalde werking die zekere zelfstandigheid bezit,*" want dien langen zin laat zich heel eenvoudig omzetten in deze woorden; de infinitief is *het werkwoord als naamwoord* minder of meer bepaald met *het* of zonder *het*. En dat zoo iets niet infinitief kan zijn begrijpt een kind, daar iets tot naamwoord verheven, juist zijne onbepaaldheid uitsluit.

Wij bedoelen met den infinitief van het werkwoord het werkwoord, zooals het gewoonlijk in den meervoudsvorm gebruikt wordt in den zin, als bijv. zij *loopen* en *springen*, zij *dansen* en *zingen*. Want het moet duidelijk zijn dat een werkwoord, afgescheiden van personen en tijd, geen werkwoord meer is en tevens *zonder aanwijzing van een bepaalde zelfstandigheid* enz. of

op zich zelve staat en derhalve een naamwoord is of tot de vierde demensie behoort.

Om tot den juisten inhoud van dien infinitief door te dringen, moet men zien hoe hij gebruikt wordt. Wij kunnen hem gebruiken in het heden en in het verleden en in de toekomst bijv. *De Grieken trekken naar Perzië, propageeren hun denkbeelden en hun kunst, verslaan hunne vijanden, zijn niet bestand tegen de weelde van 't Oosten en vluchten terug overwonnen en verslagen.* Ook bijv. in het vers van Tollens aangehaald in § 509 van Cosijns Grammatica, betreft die infinitief de tijden van lang geleden. En die grammatica zegt dan ook, en allen zeggen dat na, dat men zoo spreekt of schrijft *om meer levendigheid aan den stijl bij te zetten.* Zeker, zoodra van de tijd geen quaestie is, spreekt men liefst in het heden. En daarom heet die tijd dan ook volgens die grammatica de historische of verhalend. Neen, juist omdat men geen historie behoeft te geven, daarom spreekt men zoo. Was er quaestie van geschiedenis, dan zou men dien vorm juist niet kiezen. Dit in verband met den Aarist of nieuwen tijd in 't Hollandsch volgens gezegde grammatica.

Als wij zeggen: *zij gaan naar Holland,* dan behoeft dat gaan pas over een paar maanden te gebeuren om toch juist te zijn. Of wanneer wij tegen een kind zeggen: *Slapen of je zult eens wat anders zien,* dan behoort dat onmiddellijk te geschieden. Of wel wanneer wij met een speciaal woordje als *toen* of *daarop* een verleden tijd hebben aangetoond kunnen wij gerust vervolgen; *wij gaan naar Amsterdam, doen de noodige inkoopen en vertrekken met den laatsten trein naar huis.* Of wel in 't algemeen *paarden die de haver verdienen krijgen ze niet.* Natuurlijk, want de quaestie van tijd is een bijzaak. Hij is geen onafscheidelijk element in het werkwoord. En nu kan men ten behoeve van den hoorder den tijd er in opnemen, maar het is en blijft een bijzaak.

Wanneer we zeggen tegen kinderen; *jullie mogen spelen, loopen, springen, dansen,* al naar je verkiest, dan loopen die acties achter elkander af, zonder ons lastig te vallen met oneindigheid. Er is kop en staart aan. Dat is dan ook de beteekenis van dien infinitief: het is de actie van begin tot eind, het is de actie die in de voorstelling begint en afloopt. En men moge nu het verbum herhalen en zeggen: *loopen loopen zoo heb je niet* of in het maleische werkwoord met neusklank een duratief zien of in het Hollandsch *schitteren, schateren* eene reduplicatie noemen, het werkwoord in die logische beteekenis is *eindig* en derhalve een *finitief.* Na deze uitweiding is het de vraag of de persoon een noodig expoment in het werkwoord is. Het is een feit dat wij ons volstrekt niet bezwaard gevoelen wanneer wij indische talen sprekende die personenquaestie geheel en al achterwege laten. En dat is natuurlijk, want wij doen het zelfs in 't Hollandsch en zeggen *jullie gaan morgen, ik vandaag* of zooals Beets zegt: *Och, kinderen gij zijt weezen en ik een arme weeuw.* Trouwens, men zou op Semitisch standpunt even goed kunnen beweren dat de vrouwelijke persoons exponent een noodwendig bestanddeel van het verbum is, maar dat is geen reden om dat als een algemeen geldige wet te aanvaarden.

Misschien dat ik in tegenspraak kom met Van der Tuuk, die meende dat de passieve verba van Indische talen als naamwoorden moeten worden op-

gevat, want inderdaad zijn de werkwoorden in Indische talen even goed werkwoorden als in andere talen. Immers wanneer het naamwoorden waren, dan zou het perfectum ontbreken. Wie komt er ooit toe een naamwoord te perfecteeren? Men beproeve dat maar eens, en zegge: geinktpot, gehel, gesmid.

„Het imperfectum stelt," zooals Cosijns spraakkunst § 512 ons leeren kan, „den inhoud der gedachte voor als verleden, zonder er bij te kennen te geven of die in het tegenwoordige als reeds afgedaan of nog voortdurende moet beschouwd worden." Vermakelijk is wat in de noot onder deze paragraaf volgt: „Het imperfectum behoorde eigenlijk alleen gebruikt te worden om voortdurende toestanden in het verleden uit te drukken" enz. Wel, voortdurende toestanden in het verleden, daarvoor gebruiken wij (actief) het verschoven participium en zeggen *was, waren slapende* enz. en wat het passief betreft daarvoor hebben wij wel het begrip, maar de vorm ontbreekt ons. Doch hierover straks.

Er worden helaas velen gesuggereerd door dien term *imperfectum*, alsof dat een vorm was voor iets onvolmaakts en in 't verleden. Het kan wel zijn dat de eerste spraakkunstenmakers in dien term heel wat meenden te vinden, en dat tot heden toe velen van den weg worden gebracht door de uitdrukking, maar wanneer wij nagaan wat de inhoud van dien taalvorm is, dan zien wij dat het wel degelijk een af te sluiten begrip inhoudt. Immers wanneer ik zeg: *ik zat op den stoel, viel plotseling neer, raakte bewusteloos, kwam weer bij en voelde mij zeer onlekker*, dan volgen die actie's elkander successievelijk. Of wel: *ik ging school, kwam op de inrichting, ging als ambtenaar naar Indië, kwam terug met pensioen en leef daarvan.*

Het is wel opmerkelijk dat wij, om de actie in het imperfectum vervat met een bijzonder woord moeten vasthouden; anders ontglipt ze ons. *Ik sliep toen de brand ontstond. Hij kwam van huis als ik hem zag.* De werking zou ons ontsnappen. De staart zou ons ontgaan. De werking zou niet voortduren en vandaar dat ze finitief is voor onze rede. Vertalen wij nu uit het maleisch: *maka di panggil oleh Saman akan istrinja*, dan vertalen wij onmiddellijk in het imperfectum, omdat wij opereeren van af de basis van het heden en daar het heden ons geen Saman en zijn vrouw laat zien, zetten wij het in 't imperfectum.

De slotsom waartoe wij komen dat de finitief niets anders is dan het verbum, welks actie van het begin tot het eind gedacht wordt en in sommige talen de persoons- en tijdexpomenten krijgt, zal ons nog duidelijker worden wanneer wij het deelwoord beschouwen.

Wij spreken niet van het verleden deelwoord, want dat is het perfectum, en zijne functie is geheel anders. Wij bedoelen het deelwoord in dezen vorm: *wandelende, spelende, loopende* enz. Dat een deelwoord ook kan gebruikt worden als bijv. naamwoord weet iedereen, maar dat geeft geen recht om het denzelfden naam te geven als het perfectum met de wijziging *verleden*, omdat het ook als bijv. naamwoord dienst doet. Want dan zouden wij de toestandswoorden *groot, klein, zwaar* enz. ook deelwoorden moeten noemen.

Indien wij een finitief als bijv. naamwoord wilden gebruiken en zeggen: *de werken man*, dan gaat dat volstrekt niet. Wèl krijgen wij het verbum *werken* voor den geest, voor zoover het doenlijk is, maar verbonden zijn

vorm kan men hebben net zoo goed van een *eenvoudig werkwoord* (zonder intransief achtervoegsel of locatief dito) en evengoed van een causatief. Evengoed als wij kunnen zeggen: *hij, den boom latende planten*. enz.

Wat het perfectum betreft, daarover kunnen wij kort zijn, want het is in korte woorden de slotsom. het uiteinde der actie, en hoe die perfectie aangeduid wordt, het zij met een infix. of met een bijzonder voorvoegsel, komt er voor het begrip niet op aan.

De slotsom waartoe wij geraken is, dat wij meenen vastgesteld te hebben, de drie voornaamste begrippen waarin een werkwoord zich kan voordoen, het is de *finitief*, *het deelwoord* en *het perfectum*, en wil men ze graphisch voorgesteld zien, dan is de finitief een afgesloten lijn ×——————× het deelwoord een oneindige lijn ←——————×——————→ in wier midden het subject geplaatst is, terwijl het perfectum het uiteinde van de eerste lijn voorstelt ——————×. En nu moge de deelwoordsvorm in Indische talen niet voorkomen bij de accidenteele werkwoorden, omdat de werking in den regel te kort duurt, een finitief en een perfectum *moeten* er zijn; anders was spreken een totale onmogelijkheid. Ook willen wij niet beweren dat deelwoorden van causatieve werkwoorden noodwendig *moeten* voorkomen, maar de mogelijkheid bestaat dat ze er zijn.

Nu geeft de finitief van den basis van het heden afgevoerd *het* (zoogenaamde) *imperfectum*, het deelwoord eveneens verplaatst, *het verschoven deelwoord*, en het perfectum zoo behandelt, geeft het *plusquamperfectum*.

Tot heden toe spraken wij niet van het passief en dat kwam trouwens op hetzelfde neer, want de passieve begrippen zijn eenvoudig de tegenoverliggende van de actieve. Zoo kan men een passieven finitief hebben, een passief deelwoord en een passief perfectum.

Iedereen die er eenigszins over nadenkt, zal begrijpen dat in den passief in het algemeen van geen lijden sprake is, maar wat de passief dan eigenlijk is, valt moeilijk te verklaren. Ondertusschen is geen werking in de phenomenale wereld passief, maar altijd actief. In allen gevalle wanneer wij de verschijnselen trachten uit te drukken, dan kunnen wij niets anders dan onze rede volgen, en die rede gaat voortdurend van het eene op het andere over en gaat nooit terug; is altijd actief. Trouwens, dat teruggaan zou weder actief zijn. Vandaar ook dat worstelen in de taal om de objecten waarop eene werking uitloopt de juiste plaatsing voor die werking te geven. Men moge dat object plaatsen voor het werkwoord met *di* of *a* of met *worden*, *blijven* of *zijn*, het is eene actie die dat object verricht. Alleen geeft dan die plaatsing aan dat het object wordt, omdat daarachter aankomt een nomen dat gewoonlijk die actie uitvoert. *Ik werd geboren den 15den October*. In dezen zin hooren wij ongeveer geen passieviteit meer. En dat is natuurlijk, want in het Hollandsch zijn wij gewoon om dat volgende perfectum uit elkaar te zien vallen. En wanneer dan ook bij een zin als deze *ik word geslagen*, niet dadelijk dat *geslagen* uit elkander viel in zijne elementaire begrippen *slaan* en *ge*, dan zou er niets meer passiefs in zijn als in *ik word dik*.

Wat wij straks zeiden omtrent de objecten, waarop men de actie betrekt wanneer realiteiten ontbreken, is hier van toepassing en vandaar dan ook dat men in Indische talen passieven heeft die op een *middel* of *tijd* of

omstandigheden slaan, evenals wij in 't Hollandsch kunnen zeggen: *Er wordt gezongen, dan wordt er gegeten* en strijden over de quaestie of *Er* en *Dan* objecten zijn is even nuttig alsof men strijd wou voeren over *het gat, wat iemand in den dag slaapt*. Dat de Indische talen die (zoogenaamde) instrumentale passieven met een specialen vorm uitdrukken is te wijten aan het gebrek aan voorzetsels, en zij hebben die noodig evenals wij meenen geen werkwoord te kunnen maken zonder de persoons-exponent er bij. Ondertusschen kunnen wij wel een regel vaststellen en die is deze: wanneer er een *passief achtervoegsel* bestaat dat op het meest voorkomende object betrekking heeft, zooals het Javaansche *en*, dan moet het *passieve voorvoegsel* op het minder begrijpelijke object slaan, hetzij dan *het instrument* of *de tijd* of *het doel* waarvoor de passie uitgevoerd wordt. Hieruit volgt dat het Javaansche *di* niet zuiver objectief is, maar instrumentaal of daaraan verwant.

Over het passieve deelwoord moeten wij meer uitweiden.

Wij kunnen in de eerste plaats opmerken dat men bij het onderzoek eener Indische taal zich vaak laat verleiden door de verklaringen van inlanders, welke verklaringen noodwendig minder afgetrokken zijn dan de taalvormen die ze gebruiken.

Gesteld dat een vreemdeling een gewoon Hollandsch werkman vroeg: wat is *beslagen wordende*, dan zou de man als timmerman op het hout wijzen, een smid op het aanbeeld en bij de vraag aan een werkmeid gedaan wat *bestreken wordende* is zou deze waarschijnlijk op de strijkplank opmerkzaam maken. En zoo zal men overal *naamwoorden* van maken. Vandaar dan ook dat de Javaansche grammatica meent dat *pa V an* altijd naamwoorden zijn en de Sundaneesche grammatica begaat eveneens die fout. Alleen een enkelen keer kan de schrijver van de laatstgenoemde spraakkunst dat niet beamen. Eenmaal echter op den verkeerden weg zijnde, past men die ontdekking op alle talen hier toe, zonder te bedenken dat, daar die vormen toch op verbale vormen wijzen, ze vroeger dan ook verbale kracht moeten gehad hebben. Wij kunnen dan ook de verzekering geven dat in het Javaansch de kracht van passief deelwoord nog altijd in *pa V an* zit en beteekent *palungguhan, bezeten wordende*, te weten van een zitplaats gezegd.

Wanneer wij in het Hollandsch zeggen *de man is werkende*, dan krijgen wij het gevoel alsof de man aan velerlei dingen werkende is. In 't woordenboek Van der Tuuk, Van de Wal, krijgen wij een enkelen keer de opmerking, bij het weergeven van een werkwoord met *ber*, dat dit slaat op vele voorwerpen of objecten. Zoo zegt de inlander vaak wanneer men naar de beteekenis van een deelwoord vraagt. En wat hier gezegd wordt van het actief deelwoord heeft nog meer betrekking op het passieve deelwoord. Vandaar dan ook dat zulk een passieve deelwoordsvorm, toegepast op verschillende objecten, langzamerhand duratief of liever een *gewoontevorm* wordt.

Wanneer wij zeggen (men vergeve mij den barbaarschen zin) *de weg, beloopen wordende, is tamelijk goed*, dan kan het verstaan worden: dat de weg *gewoonlijk* beloopen wordt en niet op een gegeven oogenblik. Zoo heeft men den passieven deelwoordsvorm in vele Indische talen toegepast op wat

gewoonlijk te midden van een passie verkeert en het zijn daarna naamwoorden geworden. Zoo moet *pĕkerdjaän* vroeger een werkwoord zijn geweest en het beteekende *bewerkt wordende*, of liever *gewerkt wordende*, omdat een passief achtervoegsel *en* in 't Maleisch ontbreekt. (?)

Maar toen het passief deelwoord een naamwoord werd, kwam de *a* van *pa* of *para* op den achtergrond, en men liep zoo spoedig mogelijk over dat *pa* heen, vandaar dat het *pĕ* of *pĕre* of *pĕr* werd. Men moest de deelwoordbeteekenis wegwerken. Onlangs verzocht ik iemand om het Hollandsche *bewerkt wordende* in het verleden te verschuiven. Hij antwoordde: wel dat zou moeten zijn *bewerkt werdende*. En zoo zou geloof ik iedere Hollander doen. Het begrip van een passief deelwoord in 't verleden gezet of een passief verschoven participium is bij ons aanwezig. Nu bestaat er in 't Alifursch zulk een verbavorm en het zou mij niet verwonderen of hij kwam in meerdere talen voor. En of het Javaansche *pi* niet het overblijfsel van *pina* — dat is *pa* met het infix *in* is — betwijfel ik altijd nog.

Na al het vorenstaande kunnen wij gerust vermoeden, dat de imperatief geen afzonderlijk ding is, want evenals wij in 't Hollandsch geen specialen vorm voor den imperatief hebben, zoo bestaat zoo iets speciaals niet in de inlandsche talen. Alleen is het een feit dat men het deelwoord zelden als zoodanig gebruikt. In 't Hollandsch zeggen wij net zoo goed *slapen!* als *slaap*, ja onze imperatieven, die netjes in grammatica's op een apart plaatsje staan, gebruiken wij bijna nooit. Wij zeggen zoo wat nooit: *werk! loop!* maar altijd *werken!* of *komaan! werken*, of *loop weg!* of *werk dan!* of *slaap toch!* Ja wij bevelen vaak met een perfectum: *opgepast, geslapen opgemarcheerd* of met een toestand *groot, klein, netjes.*

Dit brengt mij op de quaestie van den Maleischen imperatief van *ménangis-lah* of *tangislah*, en het is de moeite waard om er over te redekavelen of de imperatief de kortste vorm van het werkwoord moet zijn, zooals gedaan werd in dit tijdschrift van Juni 1894. Maar beter is het te vragen, waarom wij in 't Hollandsch den gelijkten imperatief *niet* gebruiken, al is het de kortste vorm. Het is omdat hij te veel naamwoord is geworden. *Werk, loop, zit* en zoovele meer zijn voor onze rede zoodanig nomina geworden, dat er geen actie, geen beweging meer in zit. En derhalve brengt men er leven in. Men maakt ze tot fiks tastbare verba door er iets aan te voegen. Dan is er meer actie, intensie in, en men spreekt imperatievisch *loop toch, werk dan, zitten, ga weg, ga maar*, enz. Is nu dat *tangis* voor den spreker zoodanig tot nomen geworden, omdat men het met geweld tot een naamwoord heeft geperst en sprak men vaak van *tangisku tangisnja*, dan is de verbale ziel er uit en de spraakmakende gemeente zegt het intensieve uit: *ménangislah*. Om daar een quaestie van transitief en intransitief van te maken is al te dwaas.

Jatim Nastapa.

Eene metrische vertaling van de Maleische sjaïr Jatim Nastapa.

(Vervolg.)

In het rijk Indera Negara
heerschte de verheven koning
en een broer des vorsten voerde
in het rijk Balanta Poera.
had diens land verwoest; zijn leger
ook de koning en zijn gade
slechts hun beide zonen waren
Na den oorlog had Sjah Djohan
en zoo zij zijn eigen kinderen
liefde voor hen kunnen zorgen,
Nimmer zou een dag voorbijgaan
welk verzoek zij hem ook deden,
Déwa Sahdana heette d' oudste
't Waren schoone flinke knapen,
frisch en jeugdig, omstreeks veertien
Was hun uiterlijk innemend,
steeds gehoorzaam aan hun vader,
welk bevel hij hun mocht geven,
Buiten deze beide pleegzoons
Indera Poespa heette 't meisje;
als het eêlste der metalen
klein en tenger haar gestalte
Als een eenigst kindje werd ze
een paleis was haar geschonken
vele dajangs en slavinnen

met zijn talrijke bevolking
Maharadja Sri Sjah Djohan,
vroeger jaren de regeering
Doch een machtige garoeda [1])
was geheel en al verslagen;
lieten in dien strijd het leven,
in den kamp gespaard gebleven.
hen als kinderen aangenomen
waren, had hij niet met grooter
meer niet van hen kunnen houden.
zonder dat hij hen gezien had;
't werd hun gaarne ingewilligd.
en zijn broer Déwa Prasada.
goed gebouwd, met fraaie trekken,
jaren was hun beider leeftijd.
evenzoo was hun karakter;
spraken zij hem nimmer tegen,
't werd met eerbied opgevolgd.
had de vorst een eigen dochter;
schoon was zij haast zonder weerga;
was haar huid zoo licht en glanzend,
en haar leeftijd twaalf jaren.
wat vertroeteld door haar ouders;
en een lusthof vol met bloemen;
dienden haar op hare wenken.

Op een dag was zij gaan spelen in den lommerrijken lusthof

---

[1]) *Garoeda*, een zekere fabelachtige groote vogel, het voertuig van den god Visjnoe, die als de koning der vogels beschouwd wordt, de griffioen of grijpvogel, die overal als verwoester optreedt.

in gezelschap van haar moeder en een stoet van hofjonkvrouwen.
Zij verfrischte zich het lichaam in den held'ren koelen vijver,
plukte van de fraaiste bloemen bond er slingers van en kransen,
tooide zich den zwaren haardos en vermaakte zich uitmuntend.
Fraaie vogels vlogen zwevend, al hun vederpracht vertoonend,
in het rond en bonte vlinders fladderden om knop en bloemen.
Het prinsesje scheen een engel in een hof uit 't rijk der Goden.
„Kom eens bij me," riep de moeder, nu het spel haar al te dartel
werd, „voorzichtig anders mocht u eens een ongeluk overkomen;
laat het voor vandaag genoeg zijn, morgen wacht u nieuwe vreugde."
Lachend riep het meisje: „Moeder, wil een oogenblik nog wachten,
'k zou zoo gaarne wat seganda- bloemen plukken om een ruiker
van te maken voor mijn broeders." Haastig ging zij aan het plukken,
vroolijk zonder te vermoeden, dat een groot gevaar nabij was.
Onder bladeren en bloemen school een adder goed verborgen;
plots'ling kwam ze uit haar schuilhoek, beet het meisje in den vinger.
„Help, ik sterf", zoo riep ze angstig, „moeder, dajangs! kom toch spoedig;
'k ben gebeten door een adder, voel reeds pijn in al mijn leden."
Op haar roepen kwamen schielijk al de dajangs om te helpen,
zagen angstig naar 't prinsesje, dat bewust'loos op den grond lag;
luid weeklagend namen zij haar op, om haar naar huis te dragen.
Nu eerst zag de moeder, dat haar dochter iets was overkomen;
driftig vroeg ze wat gebeurd was; waarop een der vrouwen zeide,
dat het meisje was gebeten door een slang, een giftig' adder.
Zij ontstelde, 't ergste vreezend, toen zij alles had vernomen;
huild' en snikte; diep bezorgd ging zij met de dajangs huiswaarts;
allen weenden, ver in 't ronde kon men hun gejammer hooren.
Weder in 't paleis gekomen gaf men vele tegengiften;
doch geen enkele bracht genezing, de prinses bleef steeds bewust'loos.
Zeer vertoornd was koning Djohan, toen hij het gebeurde hoorde,
alle dajangs zijner dochter diende hij een flink pak slaag toe.
't Was een zorgelijke toestand; vele artsen en bezweerders
werden aan het hof ontboden, doch hoe zij het ook beproefden,
welke middelen zij gebruikten, niets kon d' arme kranke redden,
al hun tooverspreuken faalden en steeds erger werd de zieke:
de geheele arm van 't meisje had een zwarte kleur gekregen.
Meer dan twintig doekoens [1]) hadden ieder hunne medicijnen
reeds beproefd, doch geen mocht baten. Ook de beide prinsen waren
zeer begaan met 't lot der zuster, zochten de bekwaamste artsen
uit het land; doch al hun moeite was vergeefsch, de koorts bleef stijgen.
Ten einde raad beval de koning aan zijn mantri's in het land met
bekkenslag bekend te maken, dat een ieder, die vermeende
de prinses te kunnen redden zich ten hove moest vervoegen.
„Die mijn dochter kan genezen, zal ik onderkoning maken
'k zal 't bestuur hem overdragen, schenk hem de prinses tot gade."
Ras werd aan 't bevel gehoorzaamd klonken trom- en bekkenslagen

[1]) *Doekoen*, inlandsche geneeskundige.

door het land; met luider stemme riepen telkens weer de mantri's:
„Hij die onze koningsdochter mocht genezen van haár ziekte
zal de vorst tot onderkoning kronen en tot schoonzoon nemen."
Op de hoeken aller straten had hun roepen reeds weerklonken,
doch geen sterveling gaf antwoord; niemand, die er op kwam dagen.
Aan de grens van 't land gekomen sprak er een: „laat ons niet verder
gaan; hier wonen toch geen menschen." Doch de andere mantri's zeiden:
„Zij het ook een dier, dat antwoordt op ons roepen, laat het komen."
Weder klonken trom en bekkens, riepen zij met luider stemme!
„Hé, wat wordt er rondgeroepen", vroeg op eens Asmara Dèwa,
die hier dicht in de nabijheid baadde en de bekkens hoorend
aan den oever was gekomen, waar hij nu een vijftal mantri's
zag vereenigd, „welke tijding wordt bij bekkenslag verkondigd?"
Nu er eind'lijk iemand antwoord gaf op hun herhaalde roepen,
haastten zich de mantri's om hem met hun last bekend te maken.
„Of ik hier van dienst kan wezen, weet ik niet", zoo sprak Asmara,
„zeg mij eerst van welke ziekte ik de kranke moet genezen."
„De prinses is door een adder door een gift'ge slang gebeten;
lang reeds ligt zij op het ziekbed, door de felle koorts bewust'loos."
„'k Durf niet in 't paleis te komen" gaf hij met een lach ten antwoord,
„Ik, een arm en ned'rig koopman, zou des konings schoonzoon worden?
Laat ik u niet langer storen, zoek een ander; 't is niet mog'lijk,
dat er niemand in de stad is, die haar ziekte kan genezen."
Doch met vele goede woorden trachtten zij hem te bepraten.
t' overreden hen te volgen, zijn bekwaamheid te beproeven.
„Nu, welaan! 'k ga met u mede", sprak Asmara, „blijf hier wachten
tot ik weerkom; 'k moet mijn oudje even melden waar ik heen ga."
Daarop ging hij naar zijn woning, vond er 't grootje met zijn zuster.
„'k Moet op last des konings", sprak hij, „aanstonds aan het hof verschijnen."
't Scheen zijn zuster te bedroeven, want zij smeekte hem met tranen
niet te gaan. „Wie weet of men u zoo niet in de stad wil lokken
om u later te bedriegen; blijf toch hier; hier zijt ge veilig."
„Wees niet bang; 't is maar voor korten tijd, dat ik u ga verlaten;
'k moet de koningsdochter redden, Indera Poespa zal 'k genezen
van haar ziekte; daartoe ben ik door den vorst aan 't hof ontboden."
Toen hij dit gezegd had, keerde hij terug weer naar de mantri's.
„Thans zal ik u gaarne volgen breng mij voor den macht'gen koning.
En nu ging 't met rasse schreden naar 't paleis. Daar aangekomen
voerde men Asmara Dèwa eerst voor den Pradana Mantri.
die terstond den vorst ging melden, dat men iemand had gevonden.
„Hebt ge iemand", sprak de koning, toen hij den Pradana Mantri
komen zag, „is een bekwame arts gevonden, die mijn dochter
van haar lijden kan verlossen? Ja? zoo breng hem aanstonds voor mij."
„Heer! wij hebben hem gevonden; 't is een jonge man, wiens ouders.
wonen in een eenzaam huisje, ver van hier nabij de grenzen.
Naar hij zegt, kan hij de ziekte, die uw' dochter kwelt bezweren."
Liefd'rijk rustten 's konings blikken nu een wijle op Asmara
en hij sprak: „Mijn zoon, treed nader; gij zult dus mijn dochter redden?

Zoo gij haar geneest, beloof ik u mijn kind tot vrouw te geven."
Even lachte Asmara Déwa en bescheiden klonk zijn antwoord:
„Gaarne zal uw dienaar trachten uwe wenschen te vervullen."
Ook des konings jongste pleegzoon kwam nu bij hem en welwillend
bood hij hem de hand, verzocht hem aan zijn zijde te gaan zitten;
en de koningin sprak smeekend: „Red mijn dochter! Zeven dagen
is zij nu reeds buiten kennis; red haar spoedig; 't is een moeder
die om hulp smeekt voor haar dochter! Die mijn kind het leven weergeeft,
zal mij 't liefst' als schoonzoon wezen." Déwa Sahdana nam Asmara
bij de hand en met zijn broeder voerde hij hem bij de kranke.
Nadat hij de kanten voorhang wat ter zijde had geschoven
zette zich Asmara Déwa aan het ziekbed; 't hoofd gebogen
en de oogen neergeslagen uit een fijn gevoelde kieschheid.
In een gouden schaal met water werd de tooversteen gedompeld,
die het vocht een heil'ge kracht gaf. Dan besprenkelde hij 't voorhoofd
der prinses; en zie! onmiddellijk was de kracht van 't gif geweken,
aanstonds keerde het bewustzijn, voelde de prinses zich beter
en verkwikt. De oogen opslaand zag zij nu den schoonen jong'ling
met haar ouders en haar broeders, allen zittend' aan haar sponde.
Toen zij de vorstin bemerkte trachtte zij zich op te richten,
doch zij was te zwak en weder nederzinkend in de kussens
knikte zij haar moeder toe met vreugdetranen in de oogen.
Uitgezochte spijzen bracht men voor de zieke in gereedheid
om haar krachten op te wekken, haar geheel te doen genezen.

Groot was nu de vreugd' en blijdschap van het koninklijke echtpaar.
„Dankbaar zijn wij voor uw goedheid", spraken beide tot Asmara.
Dan vertrok de koning, gaande naar de raadzaal en zijn zonen
met Asmara Déwa volgden. Al de mantri's, hoeloebalangs
hadden zich reeds daar vereenigd, bogen bij de komst des konings.
Starend naar den redder zijner dochter, sprak de vorst Sjah Djohan:
„Zeg mij thans uw naam en meld mij waar uw woonplaats is gelegen."
Met zijn glimlach, die den jongen man zoo goed stond, sprak Asmara:
„Heer en koning, 'k zal u melden, wat gij van mij wenscht te weten.
Játim Nastápa is mijn naam; 'k ben een koopman, arm en ned'rig;
ouders heb ik niet; de eerste jaren van mijn leven zwierf ik
in de bosschen, zonder woning waar het moede lijf kon rusten.
Niets kan ik het mijne noemen; 'k ben een wees, gering van afkomst;
'k weet niet waar ik ben geboren, kan mijn vaderland niet noemen;
'k ben een zoon der donk're wouden; daar sleet ik mijn eerste jaren,
met een ree tot min en voedster. 'k Sta verlaten op de wereld,
kwam toevallig op mijn tochten in uw land en vond een toevlucht
in een afgelegen woning bij een oud armoedig vrouwtje."
Medelijdend had de koning naar des jong'lings woord geluisterd;
ook de anderen hadden deernis, schoon zij meenden, dat zijn afkomst
niet gering kon zijn. Sjah Djohan dacht ook niet, dat hij de waarheid
had gesproken en vermoedde zelfs, dat hij een koningszoon was;
want alleen bij vorstentelgen vond men zulke hoofsche vormen.

„Hij verloochent slechts zijn afkomst, wijl hij uit zijn land gegaan is;
als een tijger, die zijn nagels ingetrokken heeft. Eerst als hij
't oogenblik daartoe gekomen acht zal hij 't geheim ontsluieren."
Tot de mantri's sprak de vorst dan: „Roept mijn onderdanen samen,
roept hen op met trom en bekkens, laat ze allen hier verzam'len."
Weder klonk het oorverdoovend door de stad. De menschen stroomden
naar de raadzaal; alle standen, oud en jong kwam daar te zamen;
onafzienbaar was de massa en het aantal niet te schatten;
dicht opeengedrongen stonden in de raadzaal de rijksgrooten.
Toen nu alles was vereenigd, sprak de koning tot de mantri's
en den bandahara: „Schenkt mij thans uw aller raad en oordeel,
Dezen man Játim Nastápa wensch ik onder mijn voogdijschap
onverwijld tot vorst te kronen, aan zijn handen de regeering
te vertrouwen, 't volk tot welvaart en het vaderland tot zegen."
't Antwoord van den bandahara was eerbiedig: „Al uw wenschen
zijn ons wetten; wil o, koning! hem tot onzen vorst verheffen."
Daar verscheen een schare dajangs, door de koningin gezonden;
voor den bruidegom der dochter brachten zij een fraai stel kleeren.
„Deze kleeding zendt uw moeder u om dagelijks te dragen."
„Ik, die een armoedig koopman ben", zoo sprak Jatim Nastapa,
„ik zou deze kleeren dragen? Zoo iets voegt niet voor den arme!"
„Kom mijn zoon, wees niet verlegen", sprak Sjah Djohan, die begeerig
was om hem, den schoonen jonkman, in een vorst'lijk kleed t'aanschouwen.
„Moeder heeft het u geschonken", zei nu ook Dewa Prasada,
„laat u niet door valsche schaamte tegenhouden het te dragen."
En nu door den prins geholpen tooide zich Jatim Nastapa
met de koninklijke kleeding: lange broek en kaïn [1]) van zijde
en een buis met gouden knoopen; een met goud bestikte hoofddoek,
gordelband met zwaar borduursel en een kris van groote waarde;
zilveren banden voor de armen en een ring met diamanten.
't Stond hem goed, die staatsiekleeding; het gelaat, zoo fijn besneden,
kwam nu uit in al zijn schoonheid evenals zijn fiere houding.
Allen die hem zagen, staarden hem verwonderd aan en vonden
hem uitnemend schoon en edel: een juweel, wiens glans en luister
nog verhoogd wordt, als hij in een rand van zuiver goud gevat is.
Ook de beide prinsen waren zeer getroffen door zijn schoonheid
en hoe kort zij hem ook kenden hadden zij reeds liefd' en vriendschap
voor hem opgevat; zij achtten hem reeds als een eigen broeder,
en de hand hem biedend, lieten zij dit onverholen blijken.
't Werd hem wel wat vreemd te moede; met een glimlach op de lippen
boog hij 't hoofd; in zijn gedachten rees een beeld uit vroeger tijden.
Daar weerklonken de signalen, trom en bekkens, pijp en fluiten
en de vorst met de rijksgrooten kroonden hem tot onderkoning,
riepen hem tot Radja-Moeda [2]) van het rijk Indera Negara.

---

[1]) *Kaïn*, kleedingstuk tot bedekking van het lichaam, van af het middel tot de voeten; soms ook minder lang.

[2]) *Radja-Moeda*, letterlijk jonge vorst, titel voor den onderkoning.

En de lucht weergalmde van het: „Heil zij onzen jongen koning."
Oud en jong, zoowel de grooten als geringen riepen juichend:
„Leve onze jonge koning, heil zij onzen Radja Moeda"
Alles deed Asmara denken aan reeds lang vervlogen tijden;
de herinn'ring aan zijn vader bracht de tranen in zijn oogen
en zich voor de voeten werpend van den koning, sprak hij smeekend:
„Heer! genade en vergeving! Neem uw woord terug en laat mij
blijven wat ik was, een arme koopman zonder macht of aanzien.
Al die eerbewijzen zouden mij noodlottig kunnen worden,
't past den arme en geringe niet ze in ontvangst te nemen."
Lachend sprak de vorst Sjah Djohan: „Voeg u naar uws vaders wenschen!
't Was nu eenmaal vast besloten, dat de redder mijner dochter
koning in mijn rijk zou worden, onverschillig of hij stamde
van voornamen of geringen en ik zal mijn woord gestand doen.
Had een dier mijn kind genezen, dan nog gold het onveranderd.
Of ge wilt of niet, ook zal ik u met de prinses doen huwen;
want een koning moet zich houden aan het woord door hem gesproken."
„Heer! uw dienaar smeekt vergiff'nis en genade aan uw voeten,"
sprak hij ernstig en met droefheid op 't gelaat, nu strak en somber,
„Geef mij uitstel, laat mij wachten tot de tweede maan na deze!"
„'t Zij zoo", was des konings antwoord, doch ge kunt niet meer teruggaan
naar uw huis; hier moet ge blijven om het rijksbestier te voeren."
„Laat mij gaan", zoo bad de jonkman, „Grootje zal zoo angstig wezen
als ik heden nog niet weer kom. Laat mij 's avonds naar haar huis gaan
en den nacht daar overblijven, 's morgens keer ik tot u weder!"
Maar nu sprak Dewa Prasada: „Handelt zoo een Radja Moeda,
zijn gehoorzaal vol met menschen en de koning zelf afwezig?
Waarom wilt ge toch naar buiten? Haal uw grootje hier; wij zullen
haar een goede woning geven." „'t Is zoo als ge zegt, mijn broeder,
doch ik wilde enkel 's nachts gaan, en des morgens tijdig hier zijn.
'k Zou nu graag verlof bekomen om naar huis te mogen keeren."

Déwa Sahdana en zijn broeder riepen hun gevolg te zamen;
't was een stoet van honderd menschen. Ook hun fiere rossen werden
opgetuigd en opgezadeld voorgebracht. De beide prinsen
hadden aan den Radja-Moeda voorgesteld hem naar zijn woning
te geleiden. Men ontplooide nu de rijk vergulde pajoengs [1])
en ging dan op weg, den afstand zich met scherts en luim bekortend.
Spoedig waren zij genaderd tot het doel; juist toen het vrouwtje
weer naar buiten was gekomen om te kijken of haar kleinzoon
niet terugkwam. Zooveel mannen bij haar woning ziende, keerde
zij hals over kop naar binnen en geheel ontsteld en angstig
riep ze tot haar huisgenootje: „Kind, maak dadelijk dat ge weg komt;
want wel honderd mannen komen hier naar toe." Het meisje vluchtte
en verborg zich op de vliering, waar ze in een groote mand kroop.
't Oudje had de deur gesloten; bevend over al haar leden

Pajoeng, zonnescherm, regenscherm; wordt ook gebruikt als waardigheidsteeken

zat ze snikkend af te wachten wat er nu wel zou gebeuren.
Toen de prinsen en Asmara 't vrouwtje angstig zagen vluchten,
schaterden zij van het lachen en Asmara riep: „Doe open,
wees niet bang, mijn beste grootje; 't is uw zoon Jatim Nastapa,
die u vraagt de deur te openen. 'k Heb op reis een nieuw stel kleeren
aangetrokken; daarom zie ik er zoo anders uit dan vroeger."
't Vrouwtje had de stem herkend; haar angst verdween weldra voor vreugde
over zijn terugkomst; haastig stond zij op en maakte open
en het drietal kwam naar binnen. „Hè, Goddank, dat gij terug zijt,
jongen!" sprak het grootje en zij kuste hem op mond en wangen,
„'k was al bang, dat gij gestorven waart en ik u nooit zou weerzien,
zoolang liet ge op u wachten; 'k had reeds plan u te gaan zoeken."
„Wees niet treurig meer, mijn grootje, 'k heb fortuin gehad; des konings
dochter is geheel genezen." Onder 't luist'ren naar zijn woorden
zag zij eerst, dat het de prinsen, die zij van hun jeugd af kende,
waren, die haar zoon verzelden; en eerbiedig voor hen buigend,
vroeg zij wat de hooge gasten naar haar schamele woning voerde,
tevens hen de sirih [1]) biedend. „Moedertje, ge kunt verheugd zijn"
antwoordde Déwa Prasada, die op zijn gemak wat bétel [1])
zat te kauwen, „want mijn vader heeft uw zoon tot onderkoning
in zijn rijk gemaakt." Vervolgens deelde hij haar alles mede;
hoe zijn zuster was genezen en wat na dien tijd gebeurd was.
„Wel fortuinlijk is mijn jongen", zei nu 't grootje recht gelukkig,
„van zijn allereerste reis keert hij als koning tot ons weder."
Déwa Sahdana lachte hart'lijk om het vroolijk babbelend oudje.
Opgewekt zat hij te praten met zijn gastvrouw; het genoegen
stond op zijn gezicht te lezen. Doch zijn broeder keek verdrietig;
want hij had eens rond gekeken en een vrouwenkleed zien hangen
met een badjoe en een selendang [2]); en nu was hij zeer nieuwsgierig
om de eigenares te kennen. „'t Moet een jonge vrouw zijn", dacht hij,
en den Radja-Moeda aanziend peinsde hij of het zijn zuster
of misschien zijn vrouw zou wezen. Doch hij leek hem nog te jeugdig
om getrouwd te zijn; waarschijnlijk zal hij dus een zuster hebben.
Als ze even schoon als hij is, kan 't een prachtig meisje wezen,
dacht hij verder, en hij brandde van verlangen haar t' ontmoeten.
Doch voorloopig zou hij zwijgen en op een geschikter tijdstip,
als er minder menschen waren hier eens op verkenning komen.
„Als ze werkelijk zoo schoon is zal ik haar ten huw'lijk vragen.
en hoe zou ze kunnen weigeren?" En reeds zuchtend van verliefdheid,
vroeg hij aan het oude vrouwtje: „Hoor eens moedertje, vertel mij
hoeveel menschen hier wel wonen. Wie hield, toen uw kleinzoon uit was,
u gezelschap, 't zou toch angstig voor u zijn alleen te blijven!"

[1]) *Sirih*, een slingerplant; het blad wordt gekauwd, met een stukje betelnoot, wat gambir, kalk en tabak.

[2]) *Selendang*, soort sjaal, die de vrouwen over den schouder hangen of om het hoofd slaan. Het dient meer tot sieraad dan tot kleeding, doch wordt ook gebruikt om er iets in te dragen, b.v. de waren die op de markt gekocht zijn. Ook wordt steeds een selendang gebruikt bij het dragen van kinderen.

„Ben ik ook een oude stumperd,
zijn we hier dus met ons tweeën",
Toch bleef hij gelooven, dat er
't bleek uit alles: in het huisje
in een doelang [1]) lag een ruiker,
„Zeg, wie schikte deze bloemen?"
„geef ze mij, ze zijn zoo prachtig,
„Neem ze maar gerust, mijn broeder",
die de bloemen zoo geschikt heeft;
Gretig nam hij nu den ruiker,
door de handen van een jeugdig,
en een onbestemd verlangen
Prins Sahdana vond nu dat het
naar hun vader. Hij nam afscheid;
dat hij morgen vroeg terug kwam
Maar zijn broer Dewa Prasada
dat hij iets te zien zou krijgen.
hier een kleine lijfwacht laten;
zei hij nog. De Radja-Moeda
had, dat allen weer vertrokken,
daarop scheidden zij; een ieder
't tel voor heel, en met mijn jongen
sprak het vrouwtje guitig lachend.
iemand voor hen werd verborgen;
waren kamers afgeschoten;
die met smaak en zorg geschikt was.
vroeg hij aan den Radja-Moeda,
'k zou ze gaarne willen hebben."
zei Nastapa, 't is mijn grootje,
gaarne worden z' u geschonken."
die, zooals hij stellig meende,
beeldschoon meisje was vervaardigd;
deed hem 't harte sneller kloppen.
tijd was om naar huis te keeren,
aan den Radja-Moeda zeggend,
om hem weder af te halen.
bleef nog dralen; immer hopend,
Eind'lijk ging ook hij. „Ik zal u
nu moet ik terug naar vader",
riep hem toe, dat hij het liefste
en hij morgen in de stad kwam;
keerde weder naar zijn woning.

Toen de jonge onderkoning
riep hij aanstonds tot zijn zuster,
daar een ieder was vertrokken.
en haar broeder weerziend, sprak ze:
laten uitstaan; van den morgen
ik op uw terugkomst, vreezend
Ga nu niet meer weg; blijf bij me;
hier, waar buiten ons geen menschen,
En wie schonk u deze kleeren,
Wees niet overmoedig, broertje;
en tracht niet u in te dringen
arme en geringe lieden.
u in 't ongeluk wilde storten?
niet ontzien ons te verned'ren;
Lachende had hij geluisterd;
„'t Kan wel zijn, dat gij gelijk hebt.
zoo ik weder naar de stad ga;
'k Heb genoeg van uw gezelschap,
Doch nu haastte zich het grootje
wat haar broer was overkomen;
had gemaakt en hij ging trouwen
weder binnen was getreden,
dat zij thans gerust kon komen,
Dad'lijk kwam zij uit haar schuilplaats
„Foei, wat hebt ge mij een onrust
tot den laten avond wachtte
dat ge mog'lijk waart gestorven.
'k ben zoo bang als ik alleen ben;
doch misschien veel geesten wonen.
deze koninklijke kleeding?
't zou u 't leven kunnen kosten [2]);
bij de menschen; want wij zijn slechts
Wie zou het beletten zoo men
Zelfs onz' eigen broeder heeft zich
wacht u dus voor vreemde lieden!"
lachend gaf hij haar ten antwoord:
Toch geloof ik, dat ik goed doe,
en ik denk er lang te blijven.
ga een ander kosthuis zoeken."
om het meisje te vertellen
dat de vorst hem Radja-Moeda
met des konings eigen dochter;

---

[1]) *Doelang*, houten bak met staanden rand, op lage pootjes; grootere worden gebruikt bij wijze van eettafel, kleinere als presenteerblad.

[2]) Vooral vroeger was het alleen aan vorstelijke personen vergund kleedingstukken van een bepaalde stof en kleur te dragen.

en nu z' alles had vernomen, was ook zij volmaakt gelukkig.
't Was intusschen onder 't praten laat geworden; een gedeelte
van den nacht was reeds verstreken, toen zij zich ter rust begaven.

Ook de beide prinsen hadden na hun t'huiskomst zich begeven
naar hun slaapvertrek en spoedig lagen zij in diepe ruste.
Vreemde droomen had de jongste. Uit den hemel was de maan op
aarde neergedaald en rustte op des jong'lings borst en zonder
moeite kon de prins haar grijpen. Onbeschrijf'lijk was zijn vreugde
over 't fraai geschenk, dat alles met een zilv'ren glans verlichtte.
't Was reeds dag toen hij ontwaakte uit zijn slaap. Verwonderd dacht hij
aan zijn schoonen droom, niet wetend of hij vreugd' of smart voorspelde;
en vervuld met die gedachte vroeg hij, toen hij opgestaan was,
aan zijn broeder of hij mog'lijk wist wat deze droom beduidde.
„Uiterst fraai en zeer merkwaardig is uw droom", sprak prins Sahdana,
„moeilijk kan men zich een denken, die den droomer meer geluk brengt."
Vroolijk zei Déwa Prasada toen hij 't antwoord had vernomen:
„Laat ons thans vertrekken om den Radja-Moeda in te halen,
nu de zon nog laag staat. Zoo gij 't mij vergunt, wil ik alleen gaan
onverzeld, alleen Si Lamat en Si Laba neem ik mede;
het gevolg kan later komen. Ongemerkt wilde ik nad'ren
tot het huis van onzen broeder; 'k wilde al zijn doen en laten
daar in dat armoedig hutje gade slaan." „'k Heb uw bedoeling
best begrepen: zijn gelijke in manieren en in houding
hoopt ge zoo te kunnen worden", sprak zijn broeder met een glimlach.
Daarop ging Déwa Prasada vlug op weg; alleen Si Lamat
en Si Laba nam hij mede. Spoedig was hij aangekomen
bij een veld teboe [1]), hoogopgaand, dicht nabij de hut gelegen.
Hij verschool zich met de knapen in het riet; zóó dat hij uitzicht
op den put had, waar men ied'ren dag gewoon was zich te baden.

In het kleine huisje was men ook reeds uit den slaap verrezen.
„Kom mijn broeder", sprak de dochter, „laten we een bad gaan nemen;"
en gevolgd door 't oude grootje gingen z' in den tuin, die met een
keur van fraaie bloemen prijkte, om daar aan den put te baden.
Toen de jonge vorst gebaad had en van kleeding had verwisseld
sprak hij tot zijn zuster: „Haast u; blijf niet talmen heden morgen;
aanstonds komen weder vele mannen hier om mij te halen;"
en bevreesd dat men haar zien zou repte zij zich zooveel mog'lijk.
Weldra klaar met baden trok ze een kesoembakleurig [2]) badjoe
aan, waarboven 't mooie kopje in zijn volle schoonheid uitkwam;
en een kaïn van echte zijde. 't Glanzend haar bond z' in een losse
wrong en tooide het met bloemen, met welriekende tjempaka [3]).

---

[1]) *Teboe*, suikerriet.

[2]) *Kesoemba*, plant die een roode verfstof levert: ook die verfstof en de kleur daarvan.

[3]) *Tjempaka*, gele, zeer welriekende bloemen.

Diamanten knoppen deed ze in de ooren en een ring met
kostb'ren steen schoof z' aan den vinger. Losjes wierp ze nog een selendang
om de schouders en dan ging ze weer den tuin door 't huisje binnen.

Glurend door de hooge stengels had de prins Déwa Prasada
haar gezien. Zoodra hij 't meisje had ontwaard was hij zich zelven
nauw'lijks meester en verliefd tot in de puntjes van zijn haren.
Zuchtend snikte, snikkend zuchtte hij als zag hij niet een aardsche,
doch een hemelsche verschijning. „'t Is bepaald zijn zuster", dacht hij,
„sprekend lijken z' op elkander; wie, ter wereld, zijn die beide!
'k Zou mijn leven willen geven voor dit heerlijk godd'lijk wezen!
Was ik hier niet op verspieding, 'k had haar zeker nooit gevonden,
zoo houdt onze Radja-Moeda haar verborgen voor de wereld."
Dol verliefd, het harte brandend van begeerte en verlangen
keek hij haar met smachtend' oogen na, tot dat ze binnenshuis was;
en, eerst toen zij was verdwenen, kwam hij weder tot bezinning.

Vroolijk en luidruchtig kwamen nu de mantri's en poenggawa's [1])
langs den weg. Het was de hofstoet met de paarden voor Nastapa
en den prins. De laatste zette zich in 't zâal en volgde langzaam
naar de hut. Daar aangekomen hield men halt; de prins nog immer
denkend aan het schoone meisje. Toen haar broeder hem zag nad'ren,
kwam hij buiten en verzocht hem met de mantri's in te komen;
tevens dankend voor de moeite, die men zich voor hem getroost had.
„Wel", zoo sprak Déwa Prasada, „'k was verlangend u t' ontmoeten;
immer moest ik aan u denken, zag ik u in mijn gedachten
en de weg is kort gevallen door 't vooruitzicht u te spreken."
Vriend'lijk gaf de Radja-Moeda hem de hand; vervolgens zetten
zij zich neder en de mantri's schaarden zich voor hen in 't ronde.
Daarop bood de onderkoning aan zijn gast een schaal met bétel,
en hij zeide: „Kom, gebruik wat en vertel mij, waarom gij er
zoo zwaarmoedig somber uit ziet als de maan gehuld in wolken.
Wat vervult u 't hart met droefheid?" Even lachte hij, toen hij den
Radja-Moeda hoorde spreken. „Ach! het is alleen, was 't antwoord,
het verlangen u t' ontmoeten. Sedert ik u 't eerst gezien heb
moet ik altijd aan u denken; steeds verlang ik naar uw bijzijn,
en ik zie in mijn gedachten steeds uw beeld, zoo schoon en edel."
Zachtjes grinnikten Si Lamat en Si Laba toen zij 't hoorden;
en zich houdend of hij al zijn aandacht wijdde aan 't bereiden
van de sirih, sprak Si Lamat: „'t Is voor 't eerst, dat ik hier heen kom
en reeds had ik een ontmoeting met een geest. Zeg, hoor eens moeder",
ging hij verder tot het vrouwtje, „'t is in deze streek niet zuiver.
'k Ben bezeten door een boschgeest, die ik aan den put zag baden,
toen ik ginder bij het rietveld even halt hield om te rusten.
'k Heb een steek in 't hart gekregen, zwaar als lood zijn al mijn leden.
Geef me maar wat medicijnen anders zal ik hier nog sterven.

---

[1]) *Poenggawa*, legerhoofd, bevelhebber.

'k Durf hier nooit terug te komen:
en als een u aangrijpt wordt ge
Als ge mij geen medicijn geeft
zoo verdoofd en duiz'lig ben ik
„Nu, ge weet heel mooi te snoeven",
woon ik hier reeds en nog nimmer
Al uw fraaie praatjes zijn slechts
Luidkeels lachte het gezelschap,
ook de prins Dewa Prasada
had begrepen, dat Si Lamat
Maar hij hield zich, zeer verstandig,
en liet onderwijl zijn oogen
zijn geliefde kon ontdekken;
en hij zuchtte, diep verdrietig
Dan zich tot den Radja wendend:
u te halen. Zoo gij 't goed vindt
want het is reeds laat geworden."
„laat ons gaan; te lang reeds hebben
Men nam afscheid van het grootje;
gingen hand aan hand naar buiten
nog terug: een laatste poging
't Was vergeefs en in gedachten
„'t Ga u wel! Dra keer ik weder;
en ik zal uw broeder vragen
't Ga u wel, mijn veel geliefde!
met een vurig, smachtend minnaar,
Wat moet mij de toekomst brengen
aan mijn wensch gehoor te geven,
zeide hij: „Wees maar niet angstig,
achterblijft; ik denk hier morgen
sprak ze lachend, „voor het oudje;
Ondertusschen had de Radja-
van Si Lamat; hij had alles
en de macht gebruikend, die hem
riep hij twaalf wakk're mannen
Fluisterend sprak Jatim Nastapa
„Gij moet hier het huis bewaken;
mag het nad'ren of bespieden,
Al de mannen, die de Radja
waren slechts voor hun gebieder
bleven het onzichtb're wezens.
„Gij moet mij uw hulp verleenen
hoe men er ook tracht te komen,
Komt er iemand dezen kant uit,
en wel zoo, dat hij onmog'lijk
of het nacht of lichte dag is.

't is hier vol met booze geesten
ziek en voelt ge u rampzalig.
zie 'k geen kans terug te loopen,
van die vrees'lijke ontmoeting."
zei het oudje, „veertig jaren
merkt' ik iets van booze geesten.
jokkernij; 'k geloof er niets van."
toen zij hem zoo flink te woord stond;
had gelachen, schoon hij duid'lijk
slechts ten doel had hem te plagen.
of hij het volstrekt niet merkte
spiedend rondgaan of hij nergens
doch zij had zich goed verscholen;
wijl hij zich teleurgesteld zag.
„Vader heeft mij opgedragen
moesten wij niet langer toeven;
„'k Ben bereid", zoo was het antwoord,
wij uw vader laten wachten."
en de beide jonge mannen
Even keerde prins Prasada
wagend om zijn lief t' ontwaren.
bracht hij haar zijn afscheidsgroeten:
zonder u kan ik niet leven;
of hij mij uw hand wil geven.
Ach, voelt gij geen medelijden
die u mint in still' aanbidding?"
zoo de Radja-Moeda weigert
dacht hij verder en tot 't vrouwtje
moedertje, nu gij verlaten
weer te komen." „Heb geen zorgen",
ik durf best alleen te blijven."
Moeda zich 't gesprek herinnerd
van zijn spotternij begrepen
met den tooversteen verleend was,
op met vele volgelingen.
tot zijn twaalf hoeloebalangs:
niemand buiten de bewoners
niemand mag er binnentreden."
tot zijn dienst had opgeroepen
zichtbaar; voor het oog der menschen
En hun heer gelastte verder:
voor 't bewaken dezer woning;
altijd zult gij het beletten.
gij zult hem den weg versperren,
verder kan en onverschillig
Ik begeef mij naar de kota [1])

[1]) *Kota*, versterkte plaats, vesting; hier: de stad.

en zoo lang als ik afwezig ben, zijt hij hier om te waken
en mijn zuster te beschermen Zorgt, dat haar niets overkome;
want haar eer is ook de mijne en haar schande mijne schande.
Daarom, al er iemand nadert, moet gij het met kracht beletten;
raadt hem om terug te keeren. Doch bedenkt dat gij onzichtbaar
blijven moet voor 't oog der menschen; slechts uw stem mag men vernemen;
want dat ik het in mijn macht heb om de geesten op te roepen
mag geen mensch op aarde weten. En zoo iemand niet wil luist'ren
naar uw raad en door wil dringen drijft hem op de vlucht en jaagt hem
weer terug tot in de kota." Toen nu alles was bevolen,
scholen de onzichtb're mannen, blijde over het vertrouwen
dat in hen gesteld werd, samen langs den weg; nauwkeurig toezicht
houdend, dat geen mensch voorbijkwam; en de stoet ging weder voorwaarts.
Voorop reed de Radja-Moeda, naast hem prins Déwa Prasada;
mantri's en poenggawa's volgden. Allen waren druk en vroolijk,
doch de prins bleef stil; onrustig ging zijn hart met snelle slagen;
want hij kon de schoone jonkvrouw niet uit zijn gedachten bannen;
steeds had hij haar beeld voor oogen en hij zucht' in stomme wanhoop:
„O! mijn aangebeden engel, gaarne zou ik voor u sterven."

In de stad gekomen ging men naar d'audiëntiezaal des konings.
Prins Sahdana kwam zijn broeders te gemoet; eerbiedig bogen
zij voor den verheven koning en dan lieten zij zich neder
op het zitkleed. Vorst Sjah Djôhan sprak hen dad'lijk toe, terwijl hij
tevens hen de rijk versierde gouden schaal met bétel reikte.
Dan zag hij met welgevallen naar het drietal jonge mannen,
dat daar voor hem was gezeten. Waarlijk deze fiere knapen
mocht men zien: zij waren allen slank gebouwd en schoon en edel
van gelaat; een zeldzaam drietal vormden deze vorstenzonen.
Toen nu 's konings blik een wijle zoo gerust had op zijn kind'ren,
sprak hij tot den Radja-Moeda: „Thans moet gij niet meer teruggaan
naar uw woning; blijf hier slapen in de stad; want ik benoemd' u
tot gebieder in mijn landen, gaf aan u 't bestuur in handen;
en zoo gij mijn stad regeeren zult, moogt gij haar niet verlaten.
Wat trekt toch uw hart naar buiten, naar de eenzaamheid der bosschen?
Zorgen voor uw grootje hoeft gij niet te hebben; want ik zal haar
gaarne hier een woning geven. Ook de dag van trouwen nadert;
'k wil van uitstel niet meer hooren: zoo men zich het goede voorneemt
moet men 't vlug ten uitvoer brengen. Heden over veertig dagen
zult gij in het huw'lijk treden met mijn dochter; moge Allah
aan u beiden vele jaren van geluk en vreugde schenken."
Toen hij 's konings woorden hoorde, dacht Nastapa aan zijn zuster,
die niet tegenwoordig zijn zou; en hij was op 't punt te spreken,
zijn geheim te openbaren; doch hij hield zich in en buigend
voor den vorst, gaf hij ten antwoord: „Ik gehoorzaam uw bevelen,
Heer, ik ben gelijk het garen, dat nog wit en ongekleurd is
en dat gij naar uw verlangen nog met elke tint kunt kleuren."
Toen de vorst het antwoord hoorde, sprong hij op van louter vreugde

en gelastte aan zijn mantri's: „Hedenavond nog zal 't feest zijn
voor mijn volk en onderdanen; breng gij alles in gereedheid."
Buigend voor hun heer vertrokken zij om alles snel te reg'len.
En dien eigen avond stroomden drommen menschen naar het marktplein;
heerschte in Indera Negara enkel dolle pret en vreugde.
Lustig klonken bel en klokken hangende aan hooge masten;
lampions verlichtten helder 't uitgestrekt terrein der feesten;
schoone danseressen gaven 't mooiste van hun kunst ten beste.
Daar genoot men van de wajang, het alom geliefd tooneelspel;
ook gemaskerden vertoonden hun comédie in gebaren.
Overvloed van spijs en dranken kon men daar om niet verkrijgen;
dobbelsteen en kansbord noodden ieder zijn geluk te wagen
en men wedde op de hanen, die elkaar verwoed bevochten.
In het kort, het was een vreugde als er nimmer nog geweest was;
en zoo ging het vele dagen of het nooit een eind zou nemen.
Ook aan 't hof, in de paleizen vierde men de feesten mede;
daar ook was men vreugdedronken, had men haast geen tijd tot slapen
en voortdurend bleef de Radja- Moeda te Indera Negara.

Doch één was er, die geen deelnam aan die feestelijke stemming:
't was de prins Déwa Prasada. Liefde trok zijn hart naar buiten,
waar de schoonste aller schoonen woonde in het kleine hutje.
Treurig was hij van verlangen, zielsverlangen naar zijn liefje.
Hoe hij zich ook zocht te troosten, niets kon zijn begeerte stillen;
hoe hij trachtte te genieten van de wildste feestgeneugten,
't baatte niet: haar beeld omzweefde hem te midden van de vreugde
en geen spel kon hem bekoren; sterker macht hield hem gevangen.
Déwa Sahdana merkte spoedig, dat zijn broeder haast niet deelde
in de algemeene vreugde en hij vroeg hem naar de reden:
„Hoe kunt gij verdrietig wezen op een tijd dat ieder feest viert?
Stort uw hart uit voor uw broeder en vertel hem wat u hindert.
Is het omdat onze zuster met een ander zal gaan trouwen?
Wel, zoo gij het mocht verlangen zal ik 't huw'lijk tegenhouden;
nu terstond, voor het te laat is. Kom, wees vroolijk! schud de zorgen
van u af; ik zal u gaarne naar mijn beste krachten helpen."
„Neen", sprak nu Dewa Prasada even lachend, „misgeraden!
Het is niet om Indëra Poespa; haar beschouw ik als een eigen
zuster en ik zou het misdaad achten, zoo ik met haar trouwde.
Bovendien, ik zou niet weten hoe of vader beter keuze
voor zijn kind kon doen; wie harer waardiger is dan Nastapa.
Doch, wel is het om een schoone, en als gij verlangt te weten
wie zij is, ik wil volgaarne u mijn uitverkor'ne noemen:
't is de zuster van Nastapa, 't is Nastapa's schoone zuster!"
„Stellig kunt ge op mij rek'nen zoo mijn voorspraak u kan helpen,"
viel zijn broeder in de rede. „Luister verder; want ge kunt mij
thans een grooten dienst bewijzen. 'k Ben van plan haar op te zoeken;
zorg gij, dat de Radja-Moeda niet bemerkt dat ik niet hier ben
en als hij naar mij mocht vragen, zeg dan dat ik ongesteld ben

en genezing ben gaan zoeken in de frissche lucht der bergen,
en dat ik, als ik mij even beter voel, terug zal komen."
„Wees voorspoedig", sprak zijn broeder, „doch ge moet daarginds niet langer
dan noodzak'lijk is vertoeven: vlug gehandeld, goed gehandeld;
als u maar geen rampen treffen! En geduldig zoo de zaken
u eens tegen mochten loopen: geen geweld, maar goede woorden!
Duid mij niet ten kwade dat ik u thans niet kan vergezellen;
gaarne ging ik met u mede, doch ik ben verplicht te blijven.
Nu, vaarwel! Mijn beste wenschen voor een schitterenden afloop!"

Het besluit, zoo pas genomen, had den prins Dewa Prasada
goed gedaan en wel te moede · ging hij zich reisvaardig maken,
zorgende dat hij door niemand werd gezien, toen hij zich kleedde.
Hij voorzag zich van een sabel stekende in gouden scheede
en beval zijn lijftrawanten vlug de paarden op te zad'len
en zich klaar te houden om hem op zijn tocht te vergezellen.
's Prinsen paard werd door Si Lamat voorgebracht; de gouden pajoeng
hield Si Laba; in een oogwenk wierp de prins zich in het zadel
en het paard de zweep gevoelend snelde voort met wilde sprongen.
't Was een dolle rit; zij renden met de snelheid van den bliksem.
Om den kortsten weg te nemen was men langs het strand gereden
en reeds doemde in de verte 't huisje tusschen 't groen der boomen.
Doch de mannen van Nastapa waren allen op hun hoede;
en de slagen van de hoeven, schoon gedempt door 't zand, vernemend
gingen zij het strand verkennen, waar zij nu de ruiters zagen,
rennend of de duivel zelf hen op de hielen was gezeten.
Daar wordt plots de vaart gebroken; hoog op steigeren de paarden
en de prins, ofschoon hij niemand in den omtrek kan bespeuren
hoort nu goed verstaanbaar zeggen: „Hei daar, prins, wat voert u herwaarts,
wat komt gij in deze streken doen? Vertel het ons naar waarheid,
deel het ons naar waarheid mede; hier zijt gij in 't rijk der geesten."
Bevend over al zijn leden van ontsteltenis; verwonderd
dat zijn paard hardnekkig weigert voort te gaan, dacht prins Prasada:
„Wat zou 't zijn dat mij hier vasthoudt, waarom kan ik niet meer verder,
wie spreekt mij hier aan?" Doch spoedig was hij weer zichzelven meester
en hij antwoordt driftig, toornig: „Spreek, wie zijt gij, die u schuil houdt
voor het oog; die u slechts kenbaar voor den mensch maakt door geluiden?
Wat hebt gij met mij te maken? 'k Ben op weg naar gindsche woning;
ga op zij en laat me verder: weet, dat ik niet vrees voor geesten."
Zwiepend klieft zijn zweep de lucht en striemt 't paard, dat brieschend opspringt;
steigert, maar geen stap vooruit gaat. Woedend, dat het dier blijft weig'ren
stijgt hij af en wil gaan loopen; doch hij kan geen voet verzetten;
zoo was deze plaats betooverd door de knechten van Nastapa.
't Werd den prins nu werk'lijk angstig om het hart; zijn moed begaf hem.
Wat houdt mij hier toch gevangen, wat zou mij het gaan beletten?
dacht hij en hij smeekte Allah hem zijn bijstand te verleenen.
't Was Nastapa's tooverkerelen niet te doen om kwaad te stichten,
niet om onheil te berokkenen en zij lachten luide schat'rend,

toen zij prins Déwa Prasada zoo wanhopig angstig zagen.
„Zeg eens, prinsje", klonk het sarrend, „hier kan macht noch aanzien baten:
't brengt u hier geen schrede verder. Zoo gij aan den Radja-Moeda
had gevraagd of hij het goed vond, dat gij naar zijn huisje toegingt,
wis en zeker zou de koning u 't verzoek geweigerd hebben.
En bedenk toch dat gij prins zijt; dáár zijn slechts geringe lieden;
't is geen spekje voor uw bekje, kom! maak vlug, dat gij naar huis komt."
Ademloos had hij geluisterd: zijn verwond'ring werd steeds grooter,
toen hij weer die stemmen hoorde en er toch geen mensch te zien was.
„Maakt u zichtbaar, kerels!" riep hij, „laat ik u in d' oogen kijken!
Los! gij hebt mij niet te grijpen; 't raakt je niet, wat ik hier doen kom."
„Ja", zoo kon hij nu weer hooren, „dat is juist de groote reden
onzer macht; indien wij zichtbaar waren, ging de kracht verloren.
Kom, bedenk u; wees verstandig; gij kunt toch onmog'lijk verder;
luister toch naar ons en haast u op uw pad terug te keeren:
neem dien welgemeenden raad aan, al uw moeite helpt u toch niet."
Door onzicht'bre handen voelde zich de prins dan aangegrepen.
Dood'lijk angstig keek hij of er niemand tot zijn hulp kwam dagen,
doch het strand bleef leeg; geen mensch'lijk wezen kon zijn oog ontdekken.
Al zijn moed was nu gevloden, niets scheen hem te kunnen redden;
stevig werd hij vast gehouden, geen beweging kon hij maken.
En weer hoorde hij die stemmen: „Altijd moet gij eerst bezinnen;
want hoe groot ook het berouw is, 't komt te laat om nog te helpen.
Kom, vertel ons openhartig wat uw plan was; zeg ons eerlijk
wat gij in des Radja-Moeda's woning uit hadt willen voeren;
want zoo gij op weg gegaan zijt met een eerlijke bedoeling
zou het mog'lijk kunnen wezen, dat wij u de vrijheid schonken."
Overtuigd dat waarheid spreken hem het meest zou kunnen baten
zei de prins: „De schoone zuster van den onderkoning wilde
ik ontvoeren uit haar woning." „Ei! Hebt gij niet overwogen
dat gij zóó den Radja-Moeda zoudt gekrenkt, beleedigd hebben?
Voor men iets gaat ondernemen dient men immer na te denken
of men op den rechten weg is. Gij hadt naar den Radja-Moeda
moeten gaan en hem verzoeken of hij u de hand der zuster
wilde schenken. Zoo behoort het; laat u dit een goede les zijn!
En nu zullen wij u weder overbrengen naar uw woning."
Toen het laatste woord gezegd was, werd de prins hoog opgeheven
in de lucht; een oogwenk later voelde hij, dat hij weer daalde
en voor hij het recht besefte stond hij voor 't paleis zijns vaders.
Ook Si Lamat en Si Laba waren spoedig daar aanwezig
met de paarden; want de geesten hadden alles, man en paarden,
naar de stad terug gedreven. En de beide knapen, vreezend
door hun heer berispt te worden bogen zwijgend voor hun meester.

Reeds was onze prins een weinig van den ergsten schrik bekomen
toen hij het paleis des konings binnen trad en bij zijn vader
om gehoor verzocht. De koning, zeer verheugd, dat hij terug was,
sprak hem toe: „Kom bij me, jongen! Waar zijt gij geweest, dat ik u

in zoo lang niet zag? Men zei mij, dat gij u niet wel gevoeldet."
Dewa Prasada hurkte neder en hij antwoordde den koning:
„'t Is de waarheid, vader, die men u heeft mee gedeeld; ik voelde
mij niet wel en daar ik vroeger eens gehoord had, dat het vrouwtje
in het huis des Radja-Moeda's zeer bekwaam was in 't genezen
wilde ik haar gaan bezoeken, hopende herstel te vinden.
Doch ik was nog ver verwijderd van haar woning, toen ik eensklaps
met geweld werd vast gegrepen. 'k Was verbaasd en angstig tevens;
want waar ik den blik ook wendde, niemand zag ik; maar ik hoorde
des te meer; een heir van stemmen riep mij toe terug te keeren.
't Aantal dezer geesten durf ik niet te schatten; ongetwijfeld
waren zij verbazend talrijk. En hoe ik mijn kracht gebruikte,
zelfs geen schrede kon ik verder. O! Vergeef mij, vader! Rad'loos
angstig van die stemgeluiden wist ik niet wat aan te vangen;
'k heb gedaan wat in mijn macht was om aan hun geweld t' ontkomen,
doch ze hielden mij gevangen; 't was niet mog'lijk te ontsnappen.
En mijn beide lijftrawanten moesten 't erger nog ontgelden:
diep het woud in werden beiden voortgejaagd; zij wisten niet meer
waar zij waren; vele uren hebben zij daar loopen dwalen."
Zoo vertelde prins Prasada aan den koning wat gebeurd was;
niets verzweeg hij voor zijn vader, alles meldde hij uitvoerig.
Zeer verwonderd was de koning toen hij alles had vernomen;
ernstig dacht hij na en sprak dan: „'t Kan niet anders of mijn schoonzoon
moet een groot aanzienlijk vorst zijn, die de geesten in zijn macht heeft
en hen oproept tot zijn diensten. Dank zij Allah, dat mijn dochter
toch een vorstenzoon zal huwen." „Vader", sprak de prins dan weder,
„Vader, wil het mij vergeven! 't Was de liefde die mij voortdreef
naar des Radja-Moeda's woning; daar toch woont zijn schoone zuster.
Eens slechts mocht ik haar aanschouwen; na dien dag omzweeft mij immer
der geliefde beeld. Ik smeek u, vader, doe gij aanzoek voor mij;
vraag uw schoonzoon of zijn zuster ook uw kind, mijn vrouw, mag worden!"
Vreugdevol klonk 's konings antwoord: „Laat uw hart van zorgen vrij zijn;
'k wil voldoen aan uw verlangen, ik zal aanzoek om haar hand doen."
En het woord tot prins Sahdana richtend, ging de koning verder:
„Ga gij naar den Radja-Moeda en verzoek hem hier te komen;
zeg dat ik u beiden hier wacht." Dan weer tot Dewa Prasada:
„Wees maar onbezorgd, mijn jongen; 'k zal zijn zuster voor u vragen.
Zeker zult gij 't jawoord krijgen, stel vertrouwen in uw vader!"
't Werd den prins weer licht van binnen; angst en schrik en droefheid weken;
en naarmate zij verdwenen groeide en bloeide zijn verliefdheid.

Intusschen was Dewa Sahdana heen gegaan; 't bevel des vaders
brengend aan den Radja-Moeda, die zijn broeder hart'lijk welkom
heette toen hij hem ontmoette en hem noodde plaats te nemen.
Tevens vroeg hij naar de reden zijner komst en of hij mog'lijk
hem kon zeggen waar de jongste prins Déwa Prasada heen was.
„O! mijn broeder is weer beter", luidde 't antwoord, en hij is reeds
van zijn reis teruggekomen. Bijna was hij in de handen

van een boozen geest gevallen.
in 't paleis, waar ik zooeven
met een opdracht hier gezonden:
mij te volgen; hij en moeder
Toen de Radja-Moeda hoorde,
maakte hij zich wel een weinig
ging hij met zijn broeder mede.
die eerbiedig buigend wachtte
minzaam toe. „Mijn zoon", begon hij,
niet eens hier geweest; verlangend
„Heer, een oude dienstmaagd zei mij,
zoo ik nu, in deze dagen,
antwoordde de Radja-Moeda.
„hoor ik goed; mijn waarde schoonzoon
en hij lachte dat hij schudde.
bleef men met elkander praten,
sprak: „Ik heb u hier ontboden,
gij uw vader hebt verzwegen,
die gij in dat afgelegen
Waarom houdt gij haar verborgen;
wonen? Als haar rampen treffen
als de geesten haar ontvoeren,
'tIs mijn wensch, dat gij haar hier brengt; ga haar halen; moeder zal u
vergezellen naar haar woning.
Voor mijn kind Dewa-Prasada
want hij heeft haar lief. Hij zal haar
haar geringste wenschen zal hij
haar geluk is ook het zijne.
stel haar onder zijn bescherming,
schenk uw zuster hem tot gade!
Nederig en ootmoedig klonk het
„Wat gij ook van mij mocht wenschen
als een slaaf aan uw bevelen.
tegen uw gebod; maar altijd
uw bevel ten uitvoer brengen.
meer en meer; zou ik ondankbaar
„Als het zoo er mee gesteld is",
naar uw zuster en verzoek haar
want nu word' uw beider huw'lijk

Thans bevindt hij zich bij vader
bij hen was. Mijn vader heeft mij
'k moet u namens hem verzoeken
schijnen u te willen spreken."
dat de koning hem liet roepen
ongerust; doch zonder dralen
Maar Sjah Djohan sprak zijn schoonzoon,
wat de vorst hem zou bevelen,
„Waarom zijt g' in zooveel dagen
zag ik uit of gij zoudt komen."
dat een onheil mij zou treffen
bij de ouders mijner bruid kwam",
„Wat", hernam de oude koning,
slaat geloof aan meidenpraatjes?"
Over allerhande zaken
tot Sjah Djohan, ernstig wordend,
daar ik weten wilde waarom
dat gij nog een zuster rijk zijt,
scham'le huisje houdt verscholen.
waarom moet zij daar verlaten
heeft zij niemand, die kan helpen;
zult gij nimmer haar terug zien.
Dan, mijn zoon, ook nog een bede:
vraag ik u de hand dier zuster;
als een slaaf gehoorzaam wezen;
steeds, zooveel hij kan, vervullen;
Beide missen zij hun ouders;
laat hij haar gelukkig maken,
O, verhoor uws vaders bede!"
antwoord van den Radja-Moeda;
Heer, ik zal gehoorzaam wezen
Nimmer zal ik mij verzetten
zal ik als een willig dienaar
Ied'ren dag blijkt mij uw liefde
wezen en uw aanzoek weig'ren?"
sprak de koning, „ga dan spoedig
hier in het paleis te komen;
op den zelfden dag voltrokken."

En in groote staatsie optocht
heel haar vorstelijke hofstoet
Deze ging vóór zijn gebiedster,
Toen het grootje hen zag komen
als voorheen en wilde vluchten.
riep ze klagend tot haar dochter,
Doch prinses Koesoema Djiwa
ook de vorstelijke draagstoel

ging de koningin, gevolgd door
naar de woning van Nastapa.
wees den weg, dien men moest volgen.
werd zij weder bang en angstig
„O, wat zal ons overkomen",
„vlug, mijn kind, maak dat ge weg komt."
had haar broer herkend en toen zij
had gezien, bracht zij haar grootje

weer tot kalmte door te zeggen:
Toen de stoet was aangekomen
en vroeg de vorstin eerbiedig
in zijn klein bouwvallig huisje.
hem ten antwoord, dat zij buiten
Daarop riep hij: „Vlug, mijn zuster,
met een boodschap van den koning,
Op zijn roep kwam zij het huis uit
voor de koningin, die vriend'lijk
mijn gemaal laat u verzoeken
hier kunt gij niet blijven wonen
is geworden en gaat trouwen
De prinses had van ter zijde
voor ze sprak: „Ik zal u volgen;
Toen de zaak dus was beklonken
dat een tweetal van haar mantri's
om de woning te bewaken;
naar de stad, en nu werd weldra
Weder bij 't paleis gekomen
van Nastapa voor den koning,

„'t Is de koningin, die hier komt."
riep Nastapa 't oude vrouwtje
of zij binnen wilde komen
Doch de koningin gaf lachend
op zijn zuster wilde wachten.
de vorstin wacht u hier buiten
die zij u komt overbrengen."
en viel op de knieën neder
tot haar sprak: „Mijn lieve dochter
bij ons in 't paleis te komen;
nu uw broeder Radja-Moeda
met des konings eigen dochter."
even naar haar broer gekeken
gaarne zal ik met u mee gaan."
werd door de vorstin bevolen,
in het huis zou achter blijven
want het grootje moest ook mede
de terugtocht aangenomen.
leidde de vorstin de zuster
en de Radja-Moeda volgde.

„Welkom hier", riep vorst Sjah Djohan toen hij de vorstin zag komen
met het meisje, „zet u neder",
's konings blik op haar gestalte.
Radja-Moeda tot zijn vader.
voor een antwoord vinden; nimmer
die zoo schoon was en zoo edel.
en bracht de prinses zijn hulde
Vaster nog dan vroeger was hij
vorst'lijk bloed in d'ad'ren vloeide.
toen de koning, ziende dat zijn
tot het mooie kind sprak: „Volg gij
in 't paleis van onze dochter,
Daarop namen allen afscheid
nam haar intrek bij haar zuster,

en met welgevallen rustte
„'k Breng u hier mijn zuster", sprak de
Maar de koning kon geen woorden
in zijn leven zag hij iemand,
Eind'lijk toch vermande hij zich
over haar volmaakte schoonheid.
overtuigd dat deze beiden
Kort slechts was men bij elkander,
gade wenschte te vertrekken,
de vorstin; zij zal u brengen
waar ook gij vooreerst kunt wonen.
van elkaar. Koesoema Djiwa
die reeds naar haar komst verlangde.

Eind'lijk was de tijd van trouwen aangebroken; lang te voren
had de vorst bevel gegeven hoe men 't dubbele feest zou vieren.
Prachtig werden de twee bruiden uitgedost; het zijden bruidskleed
fonkelde van edelsteenen; en het stond de twee prinsessen
wonderschoon. Dewa Prasada en de Radja-Moeda werden
ook in 't bruigomskleed gestoken; daarop werden zij in optocht
rond gedragen. Gouden pajoengs hield men boven hunne hoofden;
lustig speelde de muziek en wijd in 't rond weerkaatste dreunend
d'echo van de vreugdeschoten. Toen nu nog een week verloopen
was geleidde men de bruigoms naar den tempel, waar het huw'lijk
door de priesters werd voltrokken. Daarna was er ten paleize
groot festijn. De jonggehuwden zaten daarbij naast elkander,

rechts de bruigom, links het bruidje. 't Was een heerlijk schilderij, dat
tweetal vorstelijke paren en met vreugde stralend' oogen
zagen d'ouders op hun kind'ren. „Thans zij alle zorg verbannen",
sprak de koning, „nu moet vreugde en alleen de vreugde heerschen.
Wel zijn wij gelukkig, moeder, in 't bezit van zulke kind'ren."
Toen het huw'lijksmaal geëindigd en in gouden schaal de bétel
rondgegaan was bij de paren, voerde men de jonggetrouwden
naar versierde bruidsvertrekken; waar de vrouwen reeds vereenigd
waren aan wier goede zorgen men hen verder toevertrouwde [1]).
Schoon nu al de hoofdpersonen van het feest vertrokken waren
steeg de vroolijkheid der gasten en genooden immer hooger.
Ook voor 's konings onderdanen was die dag een dag van vreugde;
overvloed van spijs en dranken werd er rondgedeeld aan allen
en de nood der arme menschen werd met schatten gelds gelenigd.
Lang nog duurde 't feest; de koning had zich reeds teruggetrokken,
toen zijn zoon Dewa Sahdana met de mantri's nog bijeen zat
en de beker lustig rondging onder scherts en jokkernijen.

Prins Prasada en zijn bruidje smaakten ongekende vreugde;
zielsgelukkig hield hij 't schoone jonge vrouwtje in zijn armen,
vleid' en plaagde, kust' en vrijde gloeiend van genot en wellust.
Niet aldus de Radja-Moeda; hij was schuchter en verlegen;
maar hij was ook nog te jeugdig om hartstochtelijk te minnen
en in plaats van liefdedronken voelde hij zich diep weemoedig.

Nog weer zeven dagen later moesten naar de adat [2]) voorschreef
alle vier gereinigd worden. Weder gaf men groote feesten
en dáarna eerst was volkomen aan den vorm voldaan geworden.
Allen waren nu gelukkig; niet het minst de vorst Sjah Djohan,
daar hij in zijn jongen schoonzoon een beleidvol en rechtvaardig
onderkoning had gevonden, die zijn land tot bloei en welvaart
brengen zou, het volk ten zegen.

(*Wordt vervolgd.*)

---

[1]) Jonggehuwden mogen als zij voor het eerst samen het bruidsvertrek binnentreden, daar niet alleen blijven. Zij worden dan bewaakt door eenige oude vrouwen, die ook moeten zorgen dat de jongelui niet in slaap vallen. Anders zouden zeker de goede geesten en de hemelnimfen, wier bezoek op dit oogenblik zeer gewenscht is, wijl anders het huwelijk nimmer gelukkig kan worden, niet verschijnen.

[2]) *Adat*, wet gegrond op gewoonte en gebruik.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 April—15 Mei 1897.

De houding der Tabaksaandeelen was verdeeld. De minder hooge taxatiën der op 19 Mei bij inschrijving aan de markt te brengen partijen veroorzaakte eene eenigszins flauwe stemming. De meeste stoomtrammaatschappijen gingen eveneens in den koers achteruit, terwijl de suikerfabriek Badas en de Mij. Wonokoyo een gevoelig verlies leden.

Hooger werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Deli-Batavia Mij.	15½
„	Deli-Maatschappij	50
„	Langkat Tab. Mij.	4⅝
„	Medan Tab. Mij.	10¼
„	N. As. T. mij. v/h Herrings	13½
„	Padang Tabak Mij.	2¾
„	Kon. Paketvaart Mij.	5
„	Rotterd. Lloyd	5⅝
„	Deli Spoorweg Mij.	9
„	Ned.-Ind. Spoorweg Mij.	2
„	Semar. Cheribon St. tr. Mij.	2
„	Koloniale Bank	2¼
„	Ned.-Ind. Handelsbank	4½

Lager werden genoteerd:

		Procent.
Aand.	Amst. Borneo Tabak Mij.	2
„	Amsterdam Deli Comp.	45
„	Tabak-Mij. Arendsburg	36
„	Deli Cultuur Mij.	4⅞
Pref. Aand.	Deli Tabak Mij.	2
Aand.	Langkat Cult. Mij.	8
„	Serdang Tabak Mij.	3
„	Stoomvrt. Mij. Nederland	1¾
Pref. Aand.	Dordtsche Petr. Mij.	2¾
Aand.	Petroleumbronnen in Indië	4
„	Singkep Tin. Mij.	2
„	Steenk. Mij. Oost-Borneo	1½
„	Kedirie Stoomtram Mij.	2
„	Modjokerto „ „	6
„	Oost Java „ „	3¼
„	Probolingo „ „	8⅞
„	Serajoedal „ „	2½
„	Cult. Mij. der Vorstenlanden	2⅛
„	Handelsvereeniging Amsterdam	2
Liq. „	Barge en Moormann	1½
Obl.	Cult. Mij. v. Java's Oosthoek	2¼
Aand.	„ „ Maron	1¾
Obl.	Javasche Cult. Mij.	2
Aand.	Suikerfabriek Badas	19½
„	Mij. t. Ex. v. h. land Wonokoyo	10⅝

DIVIDENDEN.

Mij. t. Expl. v. d. landen Pantjoer en Angkrek.	21 %
Deli Mij. (slotdividend)	f 227.—
Nieuw Samarangsch Prauwenveer	f 108.—
Mij. Koffieonderneming Soeko Ramé Aandeelen.	f 200.—
Idem. oprichtersaandeelen.	243,69½
Deli Spoorweg Mij.	9 %
Mij. Koffieland Soember Aroem.	f 80.—
„ Koffieondern. Soekaboemie	6 %
„ Rijstlanden op Java Michiels Arnold	5 %
Rotterdamsche Lloyd.	3¼ %
Cult. Mij. Soember Wadoeng	10 %
Landbouw Mij. Bangak	f 23 75
Mij. t. Expl. v. h. land Petong Omboh	f 45.—
Cult. Mij. Perbawatie	23 %
Suikerfabriek Tjoekir (slotdiv.)	4¼ %
Landb. Mij. Temoeloes „	f 30.—
Cult. Mij. Gloensing	6 %
„ „ oprichtersaandeelen	f 9.—
Senembah Mij. (slotdiv.)	17 %
Medan Tabak Mij.	10 %
De Deli Courant	4 %
Hotel Jansen	10 %
Kartasoera Cult. Mij.	3 %
Blitar Telefoon Mij.	4 %
Indische Crediet Vereeniging	2 %
Cult. Mij. Tjiekandi Oediek	f 24 50
Mij. t. Expl. d. landen Pantjoer en Angrek	21 %
West-Java Kina Cult. Mij.	1¼ %
Cult. Mij. Soember Sarie	12 %
Mij. t. Expl. v. h. land Kedong Aclang	4½ %
Tegalsche Telefoon Mij.	9½ %
Pasoeroeansche Koffiecult. Mij.	5 %

Volgens het Weekblad van Incourante fondsen: werden verhandeld:

Aand.	Billiton Mij. 2e rubriek	f 525.—
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	95 %
„	„ „ Pondok Gedeh	90
Obl.	Cred. en Handelsver. Banda	100¼
Aand.	West Java Kina-Cultuur Mij.	20—21½
Winstaand.	Ned.-Ind. Landbouw Mij	7.—
Aand.	Sumatra Cultuur Mij.	110 %

Volgens het Weekblad van de Commissiebank

Aand.	Deli Langkat Tabak Mij.	340 %
„	Cult. Mij. Soember Djeroe.	129½

Aand.	Ned.-Ind. Gas Mij.	120
„	Singkep Tin Mij.	110
Winstaand.	Ned.-Ind. Landb. Mij	f 8.— à 8.50

en volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand.	Cultuur Mij. Kayoe Enak.	96 %
„	Deli Cultuur Mij.	142½—146
„	Kon. Ned. Mij. van Petroleumbr in Indië .	815
„	Ned.-Ind. Exploratie Mij.	425—495
„	Petroleum Mij. Rembang.	122—124
„	Sumatra Petroleum Mij.	275—330
„	Tab. Mij. Franco Deli.	75
„	Medan Tabak Mij.	265
„	Dordtsche Petroleum Industrie Mij. . . .	120—126
„	Japara Petroleum Mij.	122½—126
„	Cultuur Mij. Wonokitri	32
Pref. „	Serdang Tabak Mij.	122

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Maatschappij Kaba tot Exploitatie van Erfpachtperceelen.

(Jav.-Crt. No. 25, van 30 Maart 1897).

Zetel. Batavia.

Doel. Het recht van erfpacht op het hierna te melden erfpachtperceel geheel of bij gedeelten te verkoopen of voor de exploitatie van dat perceel één of meer maatschappijen te vormen en daarin deel te nemen. De daarvoor verkregen aandeelen hetzij ten behoeve dezer naamlooze vennootschap aan te houden, dan wel te verkoopen.

Kapitaal. f 100 000, in 200 aandeelen à f 500.—

Inbreng. Door de firma John Pryce & Cie. voor 120 aandeelen en f 16 000.— in contanten: het erfpachtperceel Ketonon, in de Marga Bermani Ilir, onderafd. Redjang en Lebong, afd. Tebing Tinggi. res. Palembang.

Bestuur. 3 Directeuren: de Heeren A. A. van Karacson, D. T. M. Pryce en J. F. J. Karthaus.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overblijvende 15 % aan directeuren, 15 % aan het reservefonds, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds Zoodra er zoolang dit f 20 000 bedraagt, komen de daarvoor genoemde 15 % van de overwinst aan aandeelhouders.

BOUW-MAATSCHAPPIJ EN MELKINRICHTING, VOORHEEN J. KLEINE.

(Jav.-Crt. No. 26, van 2 April 1897).

Zetel. Batavia.

Doel. De verdere voortzetting en exploitatie der vastigheden en der melkinrichting, cum annexis, door wijlen den Heer J. Kleine nagelaten, zoomede het koopen en verkoopen van roerende en onroerende goederen en rechten, het bouwen en verhuren van huizen, het drijven van handel in vee en het doen van leverantiën van levend of van geslacht vee, van melk, boter en van alles wat tot dusver in de bedoelde melkerij verkrijgbaar is geweest.

Kapitaal. *f* 133 000, in 133 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door Vrouwe E. Vervoort, Weduwe den Heer J. Kleine, Mej. E. C. G. Kleine, Mej. A. M. M. Kleine en den Heer J. A. R. Kleine, voor de 133 aandeelen: de goederen en bezittingen van den boedel van wijlen den Heer J. Kleine. Het op het perceel in Gang Djatie Baroe en elders aanwezige vee en de meubilaire en andere inventarisgoederen aldaar worden afzonderlijk door de vennootschap gekocht voor *f* 15 187,60.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer C. C. M. Verbunt; 2 commissarissen: de Heeren A. F. J. Pauli en J. P. A. Paris.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds. Van het overige 5 % aan elken commissaris, 5 % aan den directeur, 85 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 10 000 bedraagt, komen de daardoor vrijkomende 10 % van de winst aan aandeelhouders uitgekeerd.

KOFFIEPELLERIJ SOERABAJA.

(Jav. Crt. No. 27, van 6 April 1897).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De bereiding en behandeling van koffie voor rekening van derden, de bereiding en behandeling van andere producten, het verhuren van lokaliteit voor opslag van producten en van goederen.

Kapitaal. *f* 80 000 in 160 aandeelen à *f* 500.

Inbreng. Door den heer F. B. Neumann voor 150 aandeelen: de sedert 10 jaar bestaande koffiepelmolen met alle daaraan te brengen wijzigingen en uitbreiding tot een minimum capaciteit van 200 pikols machinale arbeid daags, alsmede de huurrechten tot No. 1906 op een lokaal aan de Kalimas (westzijde) te Soerabaja.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer F. B. Neumann; 1 of 2 Commissarissen: de Heer J. C. Lotichius.

Winstverdeeling. 15 % aan het reservefonds, 15 % aan den directeur en de gezamenlijke commissarissen, 70 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 15 000 bedraagt, wordt over eventueel verdere bijdragen tot dit fonds door de vergadering beslist.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ SRINGIN.

(Jav.-Crt. No. 30, van 16 April 1897).

Zetel. Semarang.

Doel. Het drijven van landbouw, voortzetting van bestaande landbouwondernemingen en het exploiteeren van woeste gronden.

Kapitaal. *f* 150 000 in 150 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Voor de 150 aandeelen door de Heeren W. van Heel en F. van Heel: de landbouwonderneming Sringin, waartoe behooren een stuk grond in de res. Semarang, afd. Kendal, distr. Bodja en een stuk grond, behoord hebbende tot het huurland Kemetep, in de res. Semarang, afd. Kendal, distr. Bodja.

Bestuur. 1 Directeur: de Heer W. van Heel.

Winstverdeeling. Eerst wordt een bedrag voor werkkapitaal voor het nieuw ingetreden boekjaar gereserveerd; het overige komt aan aandeelhouders. De vergadering van aandeelhouders is ook bevoegd de winst of een deel daarvan te bestemmen tot vorming van een reservefonds.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ KALIDODOL.

(Jav.-Crt. No. 31, van 20 April 1897).

Zetel. Semarang.

Doel. Het drijven van landbouw in Nederl.-Indië, daaronder begrepen het oprichten van koffiepellerijen en sorteerderijen.

Kapitaal. *f* 60 000, in 60 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Door de Heeren: H. D. Mac Gillavry, C. Filet en Vrouwe L. van Loon, geb. Mac Gillavry voor 46 aandeelen: eenige stukken gronds en erfpachtrechten. De vennootschap neemt voor hare rekening alle uitgaven door Mevr. van Loon gedaan om het perceel Tegal-Gondo te ontginnen en te beplanten, bedragende een totaal van *f* 2 080,14.

Bestuur. 1 Directeur, het Agentschap der Koloniale Bank te Semarang; 2 commissarissen: de Heeren H. D. Mac Gillavry en A. van Loon.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds, totdat dit *f* 10 000.— bedraagt, tenzij het wordt aangewend tot bedrijfskapitaal of tot verkrijging van meerdere erfpachts-, eigendoms- of opstelrechten. Het overige 10 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen, het restant aan aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ BOGOKIDOEL.

(Staats-Crt. No. 111, van 13 Mei 1897).

Zetel. 's-Gravenhage.

Doel. De verdere exploitatie der in volle werking zijnde suikerfabriek

Bogokidoel, afd. en res. Kediri en van later eventueel te verkrijgen suikerondernemingen, het koopen en verkoopen van riet en bibit, en de overname der exploitatieresultaten van suikerondernemingen met welker eigenaren of belanghebbenden te dier zake overeenkomsten kunnen worden aangegaan.

Kapitaal. *f* 1 200 000, in 1200 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Voor 960 aandeelen: de eigendom der suikeronderneming Bogokidoel met alle baten en lasten, waaronder een bedrag van *f* 100 000 in contanten, de schuld aan de factorij der Nederl. Handel Mij. ter zake van het loopende consignatie-contract, enz.

Bestuur. 1 of 2 Directeuren: de Heeren Mr. F. J. H. de Wetstein Pfister en G. Eschauzier; 3 à 10 commissarissen: de Heeren Mr. J. H. Fransen van de Putte, O. C. Eschauzier en Mr. A. L. C. Kleijn. 1 gedegeleerde in Nederl.-Indië.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor het reservefonds, daarna 6 % dividend. Van het overige 5 % aan de directie, 5 % aan commissarissen, van de resteerende 90 % een gedeelte aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *f* 500 000.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja-Sepandjang.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
April 1897	*f* 11 600	*f* 19,40	20
„ 1896	„ 12 500	„ 20,90	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 900	„ 1,50	
Van 1° Jan.:			
1897 tot ult. April 1897	„ 49 700	„ 20,70	20
1896 „ id. „ 1896	„ 58 900	„ 24,30	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 9 200	„ 3,60	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

April 1897	*f* 3 700	*f* 3,00	41
„ 1896	„ 4 000	„ 3,20	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 300	„ 0,20	
Van 1° Jan.:			
1897 tot ult. April 1897	„ 18 200	„ 3,70	41
1896 „ id. „ 1896	„ 18 000	„ 3,60	
Verschil meer	„ 200	„ 0,10	
Verschil minder	„ —	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom.
April 1897	f 53 100	f 7,30	242
„ 1896	„ 57 900	„ 8,00	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 4 800	„ 0,70	
Van 1° Jan.:			
1897 tot ult. April 1897	„ 198 600	„ 6,80	242
1896 „ id. „ 1896	„ 215 100	„ 7,30	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 16 500	„ 0,50	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gem. aant. kilom. in exploitatie.	Opmerkingen.
April 1897	f 4 700	f 4,00	39	
Van 1 Jan. 1897 tot ult. April	„ 19 200	„ 4,10	39	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Tegal—Balapoelang.

Tijdvakken	Bruto-Opbrengsten. Bedrag.	per dag-kilom.	Aantal kilom. in exploitatie.
April 1897	f 2 400	f 3,20	25
„ 1896	„ 2 500	„ 3,30	
Verschil meer	„ —	„ —	
Verschil minder	„ 100	„ 0,10	
Van 1° Jan.:			
1897 tot ult. April 1897	„ 12 100	„ 4,00	25
1896 „ „ „ 1896	„ 11 500	„ 3,80	
Verschil meer	„ 600	„ 0,20	
Verschil minder	„ —	„ —	

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang-Vorstenlanden-Willem I. (Lengte 205 kilom.)

Maart 1897.			1896.
Reizigers (95 800)	f 43 800.—	(96 100)	f 42 500.—
Goederen (22 800 ton)	„ 136 400.—	(19 000 ton)	„ 112 200.—
Diverse ontvangsten	„ 8 900.—		„ 7 700.—
Totaal	f 189 100.—		f 162 400.—
Per dag-kilometer	„ 29.75		„ 25,55
Van 1 Jan. af	„ 506 900.—		„ 457 500.—
Per dag-kilometer	„ 27.47		„ 24,52

Batavia-Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.)

Reizigers (83 900)	*f*	29 600.—	(72 400)	*f*	26 800.—
Goederen (9 000 ton) . .	„	33 300.—	(12 000 ton)	„	32 000.—
Diverse ontvangsten . .	„	2 000.—		„	2 200.—
Totaal . . .	*f*	64 900.—		*f*	61 000.—
Per dag-kilometer. . . .	„	37.38		„	35.14
Van 1 Jan. af	„	192 500.—		„	178 300.—
Per dag-kilometer . . .	„	38.19		„	34.98

Stoomtram Djocja-Brossot. (Lengte 24 kilom.)

Reizigers (23 200)	*f*	2 800.—	(23 400)	*f*	2 600.—
Goederen (1 100 ton) . .	„	1 700.—	(1500 ton)	„	2 000.—
Diverse ontvangsten . .	„	100.—		„	100.—
Totaal . . .	*f*	4 600.—		*f*	4 700.—
Per dag-kilometer. . . .	„	6.18		„	6.32
Van 1 Jan. af	„	11.700.—		„	12.100.—
Per dag-kilometer . . .	„	5.42		„	5.54

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1897 *f* 25 200 tegen *f* 26 000, sedert 1 Juli 1896 *f* 263 000 tegen *f* 259 700.

BATAVIASCHE OOSTER SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengsten over de maand Maart.		1896 (zuiver)	1897 (telegrafisch)
Lengte in exploitatie		57 K.M.	57 K.M.
Aantal personen		80 407	72 600
„ tonnen goederen.		3 446[2 8 5]	39 50
Opbrengst personen	*f*	12 667,22	*f* 112 50.—
„ goederen en diversen	„	9 500,64	„ 89 50.—

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mei. 1	TE AMSTERDAM. Mei. 15	TE BATAVIA. 8 April.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl. . Aand.	—	52	
id. . Pref. Aand.	—	—	
Handelsv. Amsterdam . . Aand.	102	102	
id. . . 4½ % Obl.	101⅜	101⅜	
id. . . 4 % Obl.	99⅝	99	
Int. Cred. & H. V. Rotterd. . Aand.	70½	71	70 laatst verk.
id. . 4½ % Obl.	102½	102½	
Java-Bank. . . . . Aandeelen.	161	161	160
Koloniale Bank . . . . . „	53⅜	53¾	
id. . . . . Pref. Aand.	76	76	
id. . . . . 5 % Obl.	101½	101½	
Liquid. Barge & Moormann. Cert.	—	54	
Ned. Handel-Mij. . . . . Cert. v. Aand.	145	144¾	148
Ned. Ind. Escompto Mij. . Aand.	—	—	110
Ned. Ind. Handelsbank . . „	70	71½	70
id. . . 4 % Obl.	98	97	
Ned. Ind. Landb. Mij. . . 5 „ „	104	104	
Soerabaya'sche Bk. & H.V. . Aand.	⅛	⅛	
id. . 5 % Obl.	7	7	
Credt. & H. V. Banda . . Aand.	—	—	
Cult. Mij. v. Java's Oosth. 5 % Obl.	—	96½	
Cult. Mij. Kaliw. Plantaran Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. Maron . . . . „	—	45	
Cultuur-Mij. Ngredjo . . . „	—	—	
Cultuur-Mij. Penampean. . „	36¼	38	
Cultuur-Mij. Pondok Gedeh „	—	90½	
Cult.-Mij. Watoetls. Popp. . 5 % Obl.	—	—	
Cultuur-Mij. Wonokitri . . Aand.	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij. . . „	73	73	
id. . . 5 % Obl.	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij. . . Aand.	60	60	
id. . . 5 % Obl.	100	100	
Koffie-Kina-Ct.-Mij. Pagil . 6 % Obl.	—	—	
Koffie-Ond. Gend. Ardjos . Aand.	—	—	
Koffie Plant.-Mij. Hansa . 5 % Obl.	—	—	
Landbouw-Mij. Melattie . Aand.	—	117½	115
Landbouw-Mij. Ngoepit . . „	—	—	
Landb.-Mij. Temoeloes . . „	—	—	
id. . . 5 % Obl.	—	—	
Rijstl. Michiels-Arnold . . Cert. v. A.	—	—	
Mij. t. Expl. Suikerf. Badas. Aand.	6½	10½	
Suikerfabriek Kalibagor. . „	—	—	
id. 5 % Obl.	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor . . Aand.	—	—	
id. 5 % Obl.	—	—	
Mij.t.Ex.v.h.land Wonokoyo Aand.	96	89¼	
Ned. Ind. Cultuur-Mij. . . 6¼ % Obl.	—	—	
Ned. Ind. Houtaank. Mij. . Aand.	70	70	
Oost-Java Cultuur Mij. . . 5 % Obl.	—	—	
West Java Kina Ct. Mij . Aand.	21	21	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mei. 1	TE AMSTERDAM. Mei. 15	TE BATAVIA. 8 April.
Amsterd.-Borneo-Tb.-Mij. . Aand.	3	3	
Amsterdam-Deli Comp. . . Aand.	535	505	
id. . . Cert. à *f* 100.	535	520	
Tabak-Mij. Arendsburg . . Aand.	644	644	
id. . . Cert. à *f* 100.	660	649	
Asahan Tabak-Mij. . . . . Aand.	3 1/16	3 1/16	
Deli-Batavia-Mij. . . . . „	480	490	
id. . . . . Cert. à *f* 100.	470	485	
Deli-Cultuur-Mij. . . . . Aand.	142 1/4	140	
Deli-Maatschappij. . . . . „	925	925	ex div.
id. . . . . Cert. à *f* 100.	928	—	
Deli-Tabak-Mij. . . . . Pref. Aand.	123	123	
Deli-Langkat-Tabak-Mij. . C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli . . Aand.	74 1/2	78	
Langkat-Cult.-Mij. . . . . „	110	110	
„ Tab.-Mij. . . . . „	124 3/8	123 5/8	
Medan-Tab.-Mij. . . . . „	271 1/2	279	
Ned. Asahan-Cultuur-Mij. . „	—	—	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings. Pref. Aand.	123	129 1/2	
Padang Tabak Mij. . . . Aand.	125	130 1/4	
Rotterdam-Deli-Mij. . . . . Aand.	149 7/8	149	
Senembah-Mij. . . . . „	431	430 1/2	
„ . . . . . Cert. v. A.	430	435 1/2	
Serdang Tab. Mij. . . . . Aand.	120	122	
Kon. Paketvaart-Mij. . . . „	160	165	161 laatst verk.
Rott. Lloyd . . . . . Aand.	108	107 1/2	
Stoomv. Mij. Nederland. . „	143 1/2	148 1/4	
Dordt. Petr. Mij. 7 % pref. Aand.	123 1/2	123 1/8	
Droogd.-Mij Tandj. Priok . Aand.	—	—	
Petroleumbronn. in Indië . „	808	815	
Ned.-Ind. Electr. Mij. . . „	—	—	
Singkep Tin-Mij. . . . . „	112	110	
Steenkol.-Mij. O.-Borneo. . Aand. A en B.	43	43	
Batavia'sche O.-Spwg.-Mij. Aand.	111	111	110 laatst verk.
Deli-Spoorweg-Mij. . . . . Aand.	175	169	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij. . . Aand.	204	206	
Kedirie St. tr. Mij . . . . Aand.	119	117	
Malang St. Tr. Mij. . . . „	110	110	
Modjokerto St. Tr. Mij. . . „	95	90	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij. . . „	—	—	
Oost-Java-Stoomtram . . . Aand.	—	137	143 1/2 „ „
Probolingo Stoomtr.-Mij. . „	107	100 1/2	
Semar.-Joana Tramw.-Mij. . „	203	202 1/2	
Semar. Cheribon St. Tr. Mij. Aand.	115	117	125
Serajoedal St. Tr. Mij. . . „	122	119 1/2	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. *(Vervolg.)*

NAMEN:		TE BATAVIA, 8 April.
Ned.-Ind. Hypotheekbank	Aand.	100 laatst verk.
id. Levens-Lijfr.-Mij.	„	
id. Gas-Mij.	„	
Ned.-Ind. Cred. & Bank Ver.	„	95 „ „
Padangsche Handel Mij.	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	130
Batavia'sch NieuwPrauwenv.	„	150
Tagalsch Prauwenveer	„	
Nieuw Semarangsch Pr.vr.	„	
Samarangsch Stoombootveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	113 „ „
Oost-Java Prauw-Mij.	„	
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	„	170
Nieuw Pad. Prauwenveer.	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	110
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	102½
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	100
Nederlandsche Lloyd	„	102½
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	175
2de N.-I. id.	„	160 „ „
Koloniale id.	„	140
2de Kol. id.	„	130 „
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	190 „ „
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	145
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind.	„	
Brand-Wrb.-Soc. „Securitas"	„	107½ „ „
Brand-Ass.-Mij. „Unitas"	„	105 „ „
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij.	„	
Sam. Zee- & Br.-Ass.Mij	„	
2e id.	„	
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	85
id. „de Merapi"	„	100 „ „
id. de Oosthoek	„	130
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij Kalimaas	„	
Brand-Verz.-Mij. Oost-Java	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135 „ „
id. „Ardjoeno"	„	110 „ „
Brand-Ass.-Mij. Sumatra	„	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij.	„	202½
Intercomm. Telefoon-Mij.	„	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	
Preanger Telefoon-Mij	„	135
Mij. t. E. v. Teleph. verb. in Ned. Indië.	„	
Bagelen-Thee & Kina-Mij.	„	50 „ „
Mij. t.E. Rijt.fabr. en handel i. paarden F.J.Fuchs	„	
Maatsch. Onderlinge hulp	„	
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	
Fabr. Pagottan	„	
Cultuur-Mij. Tjiogreg.	„	
id. Perbawatie	„	
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	105
Kina-Mij. Kertamana.	„	75
Kartasoera Cult. Mij.	„	
Cultuur-Mij. Goalpara	„	200
„ Boenga Meloer	„	
Koffie, Pel- en Sorteer-Inr. Kalimaas	„	100 „ „
New Singapore dist. Water Ice Cy.	„	160
Java Veem.	„	130

